

**ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE XVIII.
YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA KASTAMONU
(1750-1775)**

Fatime YAZICI

**Doktora Tezi
Tarih Ana Bilim Dalı
Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı
Prof. Dr. Ümit KILIÇ
2024
Her Hakkı Saklıdır.**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

Fatime YAZICI
ORCID ID: 0000-0002-3079-6113

ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE XVIII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA
KASTAMONU (1750-1775)

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Ümit KILIÇ

ERZURUM – 2024

TEZ BEYAN BİLDİRİMİ

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esasları'nın ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum **"ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE XVIII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA KASTAMONU (1750-1775)"** adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıyı kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

☐ Tezimin Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin düzenlenmesini ve erişime açılmasını düzenleyen 5. maddesinin 1. fıkrasına göre [Ulusal Tez Merkezi, enstitü ve fakülteler tarafından Tez Otomasyon Sistemine yüklenen tezlerin bibliyografik bilgilerini kontrol eder, kataloglama kurallarına göre düzenler, konu başlıklarını belirler ve tam metin olarak internet üzerinden erişime açar.] **basılı ve elektronik kopyalarına erişim izni verdiğimi onaylarım.**

İSTİSNAİ DURUMLAR*

☐ **Patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle (2 Yıl)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 1. fıkrasına göre tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle teze erişim, Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.

☐ **Yeni Teknik, Materyal ve Metotların Varlığı (6 ay)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesini düzenleyen 6. maddesinin 2. fıkrasına göre tezde yeni teknik, materyal ve metotlar kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içerdiği için tez danışmanının önerisi ve ana bilim dalının uygun görüşü üzerine Enstitümüz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

☐ **Ulusal Çıkar ve Güvenlik Durumu (Gizlilik Dereceli Çalışmalar)**

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı tarafından yayınlanan *Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*'nin gizlilik dereceli tezler bahsini düzenleyen 7. maddesinin 1. fıkrasına göre bu teze erişim, ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendirdiği için Enstitümüzün uygun görüşü üzerine Üniversitemiz Yönetim Kurulunun .../.../... tarih ve sayılı kararı ile Üniversitemiz Yönetim Kurulu aksi karar verinceye kadar engellenmiştir.

24.06.2024

Fatime YAZICI

Aslı ıslak imzalıdır

* İstisnai durumlar danışmanın yazılı başvurusu ve Enstitü / Üniversite Yönetim Kurulunun onayı ile kabul edilir.

TEZ KABUL VE ONAY TUTANAĞI

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof.Dr. Ümit KILIÇ danışmanlığında Fatime YAZICI tarafından hazırlanan “Şer’iyye Sicillerine XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kastamonu (1750-1775) ” başlıklı bu çalışma aşağıdaki jüri tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora tezi olarak kabul edilmiştir. 24.06.2024

Kabul / Ret – İmza

Jüri Başkanı (Ad-Soyad-Unvan)	Prof. Dr. Ersin Gülsoy <i>Uludağ Üniversitesi</i>	Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi (Ad-Soyad-Unvan)	Prof. Dr. Ümit KILIÇ <i>Atatürk Üniversitesi</i>	Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi (Ad-Soyad-Unvan)	Prof. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR <i>Atatürk Üniversitesi</i>	Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi (Ad-Soyad-Unvan)	Doç. Dr. Süleyman LOKMACI <i>Erzurum Teknik Üniversitesi</i>	Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi (Ad-Soyad-Unvan)	Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇİÇEK <i>Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi</i>	Aslı ıslak imzalıdır

Bu tezin *Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği*’nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM
Enstitü Müdürü
Aslı ıslak imzalıdır

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	XI
ABSTRACT	XII
ÖN SÖZ.....	XIII
KISALTMALAR	XV
TABLolar DİZİNİ	XVII
GİRİŞ	1
I. KONU VE KAYNAKLAR.....	2
A. Araştırmanın Konusu ve Hudutları.....	2
B. Kaynaklar.....	3
1. Arşiv Belgeleri.....	3
2. Tetkik Eserler	5
C. Kastamonu Adı ve Tarihçesi	8
D. Kastamonu Kelimesinin Etimolojisi	8
E. Kastamonu'nun Coğrafi Özellikleri	11
F. Kastamonu'nun Tarihi	12
1. İlkçağ ve Ortaçağda Kastamonu (Türk Fethinden Önce).....	13
2. Bölgede Türk Hâkimiyeti	14
3. Selçuklular Dönemi	14
4. Çobanoğulları Dönemi	15
5. Candaroğullar Beyliği	16
6. Osmanlı Devleti.....	18
7. Cumhuriyet Dönemi	23

BİRİNCİ BÖLÜM

KASTAMONU'DA İDARİ YAPI VE KAZA YÖNETİMİ

1.1. KASTAMONU SANCAĞI VE İDARİ DURUMU	26
1.1.1. İdari Yapıda Değişim ve Kaza Yönetimi	27
1.1.1.1. Mütesellim	28
1.1.1.2. Kadı	35
1.1.2. Kaza Güvenliğini Sağlayan Görevliler.....	39

1.1.2.1. Alaybeyi.....	40
1.1.2.2. Yeniçeri Serdarı.....	42
1.1.2.3. Kethüdâyeri	49
1.1.2.4. Şehir Kethüdâsı	51
1.1.2.5. Voyvoda	54
1.1.2.6. Subaşı	56
1.1.2.7. Muhtesib	58
1.1.2.8. Mübaşir.....	61
1.1.3. Ehl-i İlim ve Din Görevlileri	62
1.1.3.1. Müftü	63
1.1.3.2. Müderris	67
1.1.3.3. İmam.....	69
1.1.3.4. Müezzin	72
1.1.3.5. Hatip	74
1.1.4. Kale Görevlileri	76
1.1.4.1. Dizdar	77
1.1.4.2. Kale Kethüdâsı	78
1.1.4.3. Kaledeki Diğer Görevliler	79
1.1.5. Kaza Halkının Temsilcileri.....	81
1.1.5.1. Âyan-ı Vilâyet ve Eşraf	81
1.1.5.2. Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı.....	85

İKİNCİ BÖLÜM

KASTAMONU ŞEHRİNİN FİZİKİ YAPISI

2.1. FİZİKİ YAPI.....	89
2.1.1. Yönetim Birimleri	90
2.1.1.1. Saray	92
2.1.1.2. Kastamonu Kalesi.....	95
2.1.1.3. Mahkeme Binası.....	98
2.1.2. Dinî-Sosyal ve İlmî Yapılar.....	101
2.1.2.1. Camiler	102
2.1.2.1.1. Camii-Mescit	102
2.1.2.1.2. Atabey Camii	103

2.1.2.1.3. Yılanlı Camii.....	105
2.1.2.1.4. İbn-i Neccar Camii.....	105
2.1.2.1.5. İsfendiyar Bey Camii	106
2.1.2.1.6. İbrahim Bey (Aktekke) Camii	108
2.1.2.1.7. İsmail Bey Camii	109
2.1.2.1.8. Hamza Ağa Camii.....	110
2.1.2.1.9. Adil Bey Camii	111
2.1.2.1.10. Honsalar Camii	112
2.1.2.1.11. Muzafferredin Camii.....	113
2.1.2.1.12. Musa Fakih (Zihnizâde) Camii	113
2.1.2.1.13. Abdülcebbar Camii	114
2.1.2.1.14. Arız Camii.....	115
2.1.2.1.15. Sinan Bey Camii	116
2.1.2.1.16. Alacamescit (Mahkeme) Camii	117
2.1.2.1.17. Ahmet Dede Camii	119
2.1.2.1.18. Debbağlar Camii.....	119
2.1.2.1.19. Ferhat Paşa Camii	120
2.1.2.1.20. Hasan Efendi (Karanlık) Camii	121
2.1.2.1.21. Hebkebirler (Kebkebirler) Camii.....	122
2.1.2.1.22. Namazgâh Camii.....	123
2.1.2.1.23. Kırkçeşme (Şeyh Mustafa) Camii.....	123
2.1.2.1.24. Küpçügez (Ahi Ali) Camii.....	124
2.1.2.1.25. Şeyh Şücaeddin (Şeyh Şaban Efendi) Camii.....	125
2.1.2.1.26. Saray (Muharrem Efendi) Camii	126
2.1.2.1.27. Yakup Ağa Camii	127
2.1.2.1.28. Nasrullah Kadı Camii	129
2.1.2.1.29. Topçuzâde (Topçuoğlu) Camii	131
2.1.2.1.30. Hacı Dede Camii.....	132
2.1.2.1.31. Halife (Halife Sultan) Camii.....	132
2.1.2.1.32. Deveciler Camii	133
2.1.2.2. Mescitler	136
2.1.2.2.1. Cemal Ağa (Sofcular) Mescidi	136

2.1.2.2.2. Ağca Mescidi	137
2.1.2.2.3. Alparslan Mescidi	138
2.1.2.2.4. Akmescit (Türmenoğlu) Mescidi.....	138
2.1.2.2.5. Atabey Medresesi Mescidi.....	139
2.1.2.2.6. Bedir Gazi Mescidi	139
2.1.2.2.7. Bey Çelebi Mescidi.....	140
2.1.2.2.8. Cebrail Mahallesi Mescidi	140
2.1.2.2.9. Çay Mahallesi Mescidi	141
2.1.2.2.10. Çevkani Mescidi	141
2.1.2.2.11. Demirciler Mescidi	142
2.1.2.2.12. Frenkşah (Küçük Atabey) Mescidi	143
2.1.2.2.13. Hacı Dursun Mescidi	143
2.1.2.2.14. Hacı Hamza Mescidi.....	144
2.1.2.2.15. Hasan Çelebi Mescidi	145
2.1.2.2.16. Kanare Mescidi	145
2.1.2.2.17. Kapan Hanı Mescidi	146
2.1.2.2.18. Kubbeli Mescidi.....	146
2.1.2.2.19. Kazancılar Mescidi	147
2.1.2.2.20. Kürkçüler Mescidi	147
2.1.2.2.21. Püre (Tarakçı) Mescidi	148
2.1.2.2.22. Şadi (Şâzi) Bey Mahallesi Mescidi.....	148
2.1.2.2.23. Semerciler Mescidi	149
2.1.2.2.24. Seydiler Mescidi	149
2.1.2.2.25. Sofular Mescidi.....	149
2.1.2.2.26. Tahir Fakih Mescidi.....	150
2.1.2.2.27. Terziler (Dikiciler) Mescidi	151
2.1.2.2.28. Yemiş Pazarı Mescidi	151
2.1.2.3. Medreseler	154
2.1.2.3.1. Atabey Gazi Medresesi	155
2.1.2.3.2. Çay (İbn-i Feth) Medresesi	156
2.1.2.3.3. Efendi / Meterni Efendi / Koyunlu Medresesi.....	156
2.1.2.3.4. İsmail Bey Medresesi.....	157

2.1.2.3.5. Kara Mustafa Paşa Medresesi	158
2.1.2.3.6. Mahmudiye (Şadırvan Altı) Medresesi.....	159
2.1.2.3.7. Reisülküttap Mustafa Efendi / Münire / Bayraklı Medresesi	160
2.1.2.3.8. Nasrullah Kadı Medresesi.....	161
2.1.2.3.9. Numaniye Medresesi	161
2.1.2.3.10. Toygar Murat Medresesi.....	162
2.1.2.3.11. Yakup Ağa Medresesi.....	162
2.1.2.3.12. Yılanlı Darüşşifası / Medresesi.....	163
2.1.2.4. Mektepler ve Muallimhaneler.....	163
2.1.2.4.1. Abdülbaki Mektebi	164
2.1.2.4.2. Hacı Osman Mektebi	164
2.1.2.4.3. Honsalar Mektebi.....	165
2.1.2.4.4. Kale Mektebi.....	165
2.1.2.4.5. El-hac Musa Muallimhanesi	165
2.1.2.4.6. Sinan Bey (Taş Mekteb) Mektebi.....	166
2.1.2.5. Tekke ve Zaviyeler	168
2.1.2.5.1. Ahî Bayezid Tekkesi.....	170
2.1.2.5.2. Ahî Şorba Zaviyesi	170
2.1.2.5.3. Daye Sultan Tekkesi/Zaviyesi	170
2.1.2.5.4. Dede Sultan Tekkesi/Mevlevihane	171
2.1.2.5.5. Halife Sultan Zaviyesi	172
2.1.2.5.6. İbrahim Bey/Aktekke Zaviyesi.....	172
2.1.2.5.7. İsfendiyar Bey Zaviyesi.....	173
2.1.2.5.8. Kalenderhane	173
2.1.2.5.9. Rufai Tekkesi.....	174
2.1.2.5.10. Şeyh Mustafa Efendi Zaviyesi.....	174
2.1.2.5.11. Şeyh Şaban Zaviyesi.....	174
2.1.2.6. Türbeler.....	176
2.1.2.7. Hamamlar	180
2.1.2.8. Çeşme-Şadırvan ve Su Kaynakları	186
2.1.3. Ticaret Birimleri	193
2.1.3.1. Bedesten	194

2.1.3.1.1. Karanlık (Cem Sultan) Bedesteni	194
2.1.3.2. Hanlar	195
2.1.3.2.1. Atabey Hanı	196
2.1.3.2.2. Deve Hanı	196
2.1.3.2.3. İsmail Bey Hanı(Kurşunlu Han)	197
2.1.3.2.4. Balkapanı Hanı/Kapan Hanı/Penbe Hanı	197
2.1.3.2.5. Acem Hanı	199
2.1.3.2.6. Aşır Efendi/Reisülküttap Mustafa Efendi/Urgan Hanı	200
2.1.3.2.7. Turşucuoğlu Hanı	201
2.1.3.2.8. Paşa Hanı	201
2.1.3.2.9. Sarının Hanı	202
2.1.3.2.10. Sürahizade Hanı	202
2.1.3.2.11. Yanık Han	202
2.1.3.2.12. Yeni (Cedid) Han	203
2.1.3.3. Çarşı ve Pazarlar	205
2.1.3.4. Mahalleler Nahiye ve Köyler	210
2.1.3.5. Yerleşim Alanları ve Konut Tipleri	221

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KASTAMONU KAZASININ SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPISI

3.1. AİLE	223
3.1.1. Evlenme Nikâh	225
3.1.2. Mehir	226
3.1.3. Çok Eşlilik	228
3.1.4. Boşanma	229
3.1.5. Nafaka	232
3.1.6. Vasi	233
3.1.7. Kadının Sosyal Hayattaki Statüsü	235
3.1.8. Çocuk ve Çocuğun Durumu	237
3.2. MİRAS VE TEREKE	239
3.2.1. Miras ve Terekenin Taksimi	240
3.2.2. Vâris	241
3.2.3. Devletin Mirasçılığı (Beytü'l-Mâl)	242

3.2.4. Ailede Ekonomik Durum	243
3.2.5. Kastamonu Kazasının Demografik Durumu	246
3.2.5.1. Kazanın Tahmini Nüfusu.....	247
3.3. KASTAMONU'DA REAYAYI OLUŞTURAN UNSURLAR.....	256
3.3.1. Müslim Unsur.....	257
3.3.2. Gayrimüslim Unsur	258
3.3.3. Konar-Göçerler.....	260
3.3.4. Kölelik ve Cariyelik	262
3.4. VAKIFLAR	263
3.4.1. Sosyal Hizmet Amaçlı Vakıflar	266
3.4.2. Eğitim Amaçlı Vakıflar	269
3.4.3. Dini Hizmet Amaçlı Vakıflar	271

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HUKUK VE YARGILAMA SİSTEMİ

4.1. HUKUKUN TATBİK EDİLMESİ	274
4.1.1. Kadı ve Mahkeme.....	276
4.1.2. Mahkeme Görevlileri	281
4.1.3. Nâib	282
4.1.4. Kâtip	285
4.1.5. Muhzırbaşı ve Muhzır	288
4.2. ŞUHÛDÜ'L-HÂL.....	291
4.3. DAVA VE DAVANIN İŞLEYİŞİ	293
4.3.1. İsbât Araç ve Belgeleri.....	295
4.3.2. İkrar	296
4.3.3. Şahitlik	297
4.3.4. Yazılı Belge.....	299
4.3.5. Yemin (Tahlîf).....	302
4.3.6. Karîne	303
4.3.7. Bilirkişi (Ehl-i Vukuf).....	304
4.3.8. Keşif	306
4.3.9. Kasâme	308
4.3.10. Yargılamada Diğer Unsurlar	310

4.3.11. Vekâlet.....	310
4.3.12. Kefil.....	312
4.3.13. Zamaaşımı	313
4.4. CEZA HUKUKUNUN TATBİKİ.....	315
4.4.1. Soruşturma.....	316
4.4.2. Yargılama ve Hüküm	318
4.4.3. Sulh.....	319
4.5. SUÇLAR VE UYGULANAN CEZALAR.....	322
4.5.1. Fitne Fesat ve Şekavet.....	323
4.5.2. Genel Ahlaka Aykırı Fiiller.....	325
4.6. BORÇLAR HUKUKU VE TATBİKİ.....	328
4.6.1. Akidler.....	329
4.6.2. Rehin	331
4.6.3. Hibe	332
4.6.4. Satış Akdi	335
4.6.5. Gayrimenkul Satışları.....	336
4.6.6. Bey' Bil-Vefa	338
4.6.7. Kira (İcare) Akdi	340
4.6.8. Gayrimenkul Kiralama	342
4.6.9. Karz	343
4.6.10. Deyn	345
4.6.11. Muâmele-i Şer'iyeye	347
4.6.12. Mudârebe (Emek Sermaye Ortaklığı)	349
4.7. EŞKIYA OLAYLARI.....	352
4.7.1. Levendat Taifesinin Eşkıyalık Hareketleri	353
4.7.2. Diğer Eşkıya Taifeleri	356
4.7.3. Eşkıya Hareketi İçin Alınan Tedbirler	358

BEŞİNCİ BÖLÜM

KASTAMONU KAZASININ EKONOMİK YAPISI

5.1. KASTAMONU KAZASI İKTİSADÎ FAALİYETLERİ.....	362
5.1.1. Tarım ve Hayvancılık ve Ormancılık	364
5.1.2. Madencilik.....	368

5.1.3. Ticaret ve Sanayi	371
5.1.4. Esnaf ve Zanaatkârlar ve Meslek Grupları	373
5.2. MUKÂTAA VE TIMAR	378
5.2.1. Âdet-i Âğnâm Mukâtaası	382
5.2.2. Damgay-ı Kirpas Mukâtaası	384
5.2.3. İhtisap Mukâtaası	385
5.2.4. Diğer Mukâtaalar	387
5.2.5. Mukâtaa ve Tımar Satışları	388
5.2.6. Malikâne Sistemi ve Salyane	391
5.2.7. Toprağın İşletilmesi Çiftlikler	395
5.3. VERGİLER	399
5.3.1. İmdâd-ı Hazariyye ve İmdâd-ı Seferiyye	401
5.3.1.1. İmdâd-ı Hazariyye	403
5.3.1.2. İmdâd-ı Seferiyye	404
5.3.2. Avârız ve Nüzul	405
5.3.2.1. Avârız	406
5.3.2.2. Nüzul	417
5.3.3. Taksîd-i Evvel ve Sâni Mâl-ı Maktu	420
5.3.4. Menzil Vergisi	421
5.3.5. Sürsat Vergisi	423
5.3.6. Ağnam Bedeli	424
5.3.7. Zahire Baha Vergisi	426
5.3.8. Cizye	427
5.4. FİYAT HAREKETLERİ	431
5.4.1. Mülk Satışları ve Fiyatları	433
5.4.1.1. Menzil (Ev) Satışları ve Fiyatları	435
5.4.1.2. Tarım Arazisi Satışları ve Fiyatları	439
5.4.1.3. Dükkân Satışı ve Fiyatları	442
5.4.1.4. Köle-Cariye Fiyatları	447
5.4.1.5. Hayvan Fiyatları	452
5.4.2. Bakkaliye ve Diğer Mal Fiyatları	455
5.4.2.1. Narh Uygulaması ve Gıda, Hububat Fiyatları	456

5.4.2.2. Mal ve Eşya Fiyatları.....	460
5.5. OSMANLI-RUS SAVAŞINDA KASTAMONU’NUN ASKERİ VE EKONOMİK ROLÜ	462
SONUÇ	468
KAYNAKÇA	475
EKLER.....	533
İNDEKS	547
ÖZGEÇMİŞ.....	550

ÖZET

DOKTORA TEZİ
ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE XVIII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA
KASTAMONU (1750-1775)
Fatime YAZICI

Danışman: Prof. Dr. Ümit KILIÇ

2024, Sayfa: 550+XVIII

Jüri: Prof. Dr. Ersin GÜLSOY (Başkan)

Prof. Dr. Ümit KILIÇ

Prof. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR

Doç. Dr. Süleyman LOKMACI

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇİÇEK

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nde merkez ve taşrada her tabakadan insanlar arasındaki hukukî ilişkilere dair kayıtları ihtiva eden şer'îyye sicillerinden yola çıkılarak XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Kastamonu şehir organizasyonu hakkında bilgi verilmeye gayret gösterilmiştir. Osmanlı hayatında aile, toplum, ekonomi ve hukuk gibi birçok alanın tarihi için önemli kaynak olan şer'îyye sicilleri sosyal ve yerel tarih çalışmalarında da ana kaynak niteliği taşımaktadır.

Bu incelemede, Kastamonu şehrinin sosyal, kültürel, iktisadî, hukukî hayatına katkıda bulunabilme, fayda sağlayabilme ve araştırmacılara ışık tutabilme amacı güdülmüştür. Bahsi geçen arşiv vesikaları sayesinde kazanın içtimaî, kültürel, iktisadî, adlî, idarî ve mimarî yapısı belirlenmeye çalışılmış, bu doğrultuda araştırmanın bel kemiğini oluşturan şer'îyye sicil defterlerinden istifade edilmiştir.

Diğer taraftan yaklaşık yirmi beş yıllık bir zamanı içine alan bu incelemede, Kastamonu Kazası'nın idarî yapısı ve yönetimi, fizikî ve coğrafi özellikleri, sosyo-ekonomik durumu, içtimaî, dinî ve ticarî yapıları, şehrin nüfusu, mahkeme ve hukuk sisteminin tatbiki gibi önem arz eden birçok konu hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şer'îyye Sicilleri, Kastamonu, Hukukun Tatbiki, Şehir Teşkilâtı

ABSTRACT

Ph. D. DISSERTATION

**ACCORDING TO SHERİYYE REGISTRY KASTAMONU OF THE
DISTRICT IN THE SECOND HALF OF THE XVIII TH CENTURY (1750-1775)**

Fatime YAZICI

Advisor: Prof. Dr. Ümit KILIÇ

2023, Pages: 550+ XVIII

Jury: Prof. Dr. Ersin GÜLSOY (Chairman)

Prof. Dr. Ümit KILIÇ

Prof. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR

Assoc. Prof. Dr. Süleyman LOKMACI

Assist. Prof. Dr. Fatih ÇİÇEK

In this study, an effort has been made to provide information about the city organization of Kastamonu in the second half of the 18th century, based on the Sheriyye Registers that contain records of legal relationships among people of all strata in the Ottoman Empire, both in the center and the provinces. The sharia court records, which are important sources for the history of various fields such as family, society, economy, and law in Ottoman life, also serve as primary sources for social and local history studies.

The aim of this study is to contribute to and provide insight into the social, cultural, economic, and legal life of the city of Kastamonu and to guide researchers. Through these archival documents, efforts have been made to determine the social, cultural, economic, judicial, administrative, and architectural structure of the kaza, utilizing the Sheriyye Registers, which form the backbone of the research.

Additionally, this study, which spans approximately twenty-five years, provides information on many important topics, including the administrative structure and governance of Kastamonu Kaza, its physical and geographical features, socio-economic conditions, social, religious, and commercial structures, the city's population, and the application of the court and legal system.

Keywords: Sheriyye Registers, Kastamonu, Application of Law, City Organization

ÖN SÖZ

Günümüzde Osmanlı Devleti'nin şehir ve kaza tarihi incelemelerinde artış olduğu gözlemlenmektedir. Araştırmacılar tarafından genelde şehir'iyeye sicilleri dikkate alınarak yapılan bu çalışmalar, tetkik edilen bölgenin sosyo-kültürel, fizikî, idarî, ekonomik ve demografik yapısı hakkında önemli bilgiler vermektedir. Araştırmalar farklı dönemleri kapsasa da meydana getirilmek istenen gayenin aynı olduğu kaçınılmazdır. Araştırma konusu olan Kastamonu Kazası da Osmanlı Devleti döneminde Anadolu'nun önemli bir bölgesi durumundadır. Bölgenin XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki durumunu ortaya koymaya gayret edilen bu çalışmada öncelikle şehir'iyeye sicillerinden faydalanılmıştır. Bunun yanında konuya dair değişik tetkik eserlerden de istifade edilmiştir.

Tez, giriş kısmı ile birlikte toplam beş ana bölüm hâlinde ele alınmıştır. Başlangıç olarak Kastamonu bölgesinin coğrafyası ve Kastamonu adının menşei hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra şehrin kısa bir tarihçesiyle birlikte Osmanlı Devleti dönemindeki idarî taksimatı etüt edilmiştir.

Araştırmanın ilk bölümünde; Kastamonu Sancağı ve idarî durumu mütalâa edilerek, Kastamonu Kazası'ndaki genel işleyişin görev ya da farklı ölçülerde sisteme bakış açıları irdelenmiştir. İkinci bölümde ise, Kastamonu Kazası'nın fizikî yapısı incelenmiş, böylece bölgenin coğrafi ve mimari yapı özellikleri dikkate alınarak bu hususta gerekli veriler etrafında konu genişletilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın üçüncü bölümünde; Kastamonu kazasının hem sosyal hem de kültürel yapısı incelenerek aile, miras ve tereke, vakıf müessesesi ve yörenin nüfus ve demografik yapısı ele alınmıştır. Bu şekilde bölüm içerisinde, kazada genel bir sosyo-kültürel işlevin nitelendirme ve gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

Araştırmanın dördüncü bölümünde; Osmanlı Devleti hukuk ve yargı sisteminin incelenmesi yapılarak hukukun tatbik edilmesi, dava ve davanın işlenme özelliği, ceza hukuku ve borçlar hukuku gibi temel fonksiyonlar irdelenerek suçlar ve uygulanan cezalara değinilmiştir. Beşinci ve son bölümde ise Kastamonu Kazası'nın iktisadî faaliyetleri tetkik edilip, bilhassa bölgenin ekonomik icraatlarının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Konuyu belirlemede yardımlarını esirgemeyen, tez çalışma süresi boyunca yol göstererek, bana her türlü desteği veren danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ümit KILIÇ'a teşekkür ederim. Ayrıca olumlu eleştiri ve büyük katkılarından dolayı değerli hocalarım Prof. Dr. Ersin GÜLSOY, Prof. Dr. İbrahim Etem ÇAKIR, Doç. Dr. Süleyman LOKMACI, Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇİÇEK'e şükranlarımı takdim ederim. Tez yazım aşamasında olumlu destek ve yardımlarını gördüğüm diğer hocalarım ve arkadaşlarıma da minnetdarlığımı sunarım.

Ayrıca bu süreç boyunca maddi ve manevi desteğini hiçbir zaman eksik etmeyen başta çok kıymetli ailem olmak üzere, belge temini konusunda yardımcı olan Milli Kütüphane ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nin değerli personeline, kaynak temini konusunda yardım aldığım Atatürk Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı personeline de teşekkürü bir borç bilirim.

Erzurum – 2024

Fatime YAZICI

KISALTMALAR

A.DVN. MHM.	: Bâb-1 Asâfi Divân-1 Hümayûn Mühimme Defteri
A.RSK.	: Bâb-1 Asâfi Ruûs Kalemi
AÜHFD.	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
AÜİFD.	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BŞM.	: Baş Muhasebe Kalemi Defter
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DTCFD.	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
D.	: Defter
Der.	: Derleyen
Haz.	: Hazırlayan
H.	: Hicri
h.	: Hüküm
İA.	: İslâm Ansiklopedisi (Milli Eğitim Bakanlığı)
İÜEFTD.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
İÜİFM.	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
MAD.	: Maliyeden Müdevver Defter
M.	: Miladi
MEB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ.	: Milattan Önce
MS.	: Milattan Sonra
Nr.	: Numara
OTAM.	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
OSAV.	: Osmanlı Araştırma Vakfı
s.	: Sayfa
S.	: Sayı

Sad.	: Sadeleştiren
SBED.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
TAD.	: Tarih Araştırmaları Dergisi
TALİD.	: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TC.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TİD.	: Tarih İncelemeleri Dergisi
TS. MA.	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
TÜBA-KED	: Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi
VD.	: Vakıflar Dergisi
VGMA.	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
vd.	: ve diğeri
vr.	: Varak
Yay.	: Yayınları
YKY.	: Yapı Kredi Yayınları
YTY.	: Yeni Türkiye Yayınları

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo I.1.1. 1750-1775 Tarihleri Arası Kastamonu Şer'yye Sicilleri	5
Tablo 1.1.1. 1750-1775 Tarihleri Arasında Kastamonu'da Mütesellim Olarak Görev Yapan Kişiler.....	34
Tablo 1.1.2. 1750-1775 Tarihleri Arasında Kastamonu Yeniçeri Serdarları.....	43
Tablo 2.1.1. Araştırılan Dönemde Kastamonu Mahalleleri.....	213
Tablo 2.1.2. İncelenen Dönemde Kuzyaka Nahiyesine Tabi Köyler	216
Tablo 2.1.3. İncelenen Dönemde Akkaya Nahiyesine Tabi Köyler	219
Tablo 3.1.1. Müslüman ve Gayrimüslim Erkeklerin Eş Sayısı	228
Tablo 3.1.2. 1750-1775 Tarihleri Arasında Müslüman Ailelerin Çocuk Sayısı.....	238
Tablo 3.1.3. 1750-1775 Tarihleri Arasında Gayrimüslim Ailelerin Çocuk Sayısı.....	239
Tablo 3.2.1. Kastamonu Kazası'nda Ailenin Refah Durumu	244
Tablo 3.2.2. Kastamonu Mahallelerinin Tahmini Nüfusu	248
Tablo 3.2.3. Kuzyaka Nahiyesine Tabi Köylerin Tahmini Nüfusu	250
Tablo 3.2.4. Akkaya Nahiyesine Tabi Köylerin Tahmini Nüfusu.....	252
Tablo 4.1.1. Kastamonu Kazası Kadıları (1750-1775).....	280
Tablo 4.1.2. 17250-1775 Tarihleri Arasında Kastamonu Kazası'nda Görev Yapan Nâibler	284
Tablo 5.1.1. 1750-1775 Tarihleri Arasında Kastamonu'daki Esnaf ve Zanaatkârlar.....	376
Tablo 5.3.1. Kastamonu Merkez Mahalleleri Avâız Hane Sayısı	412
Tablo 5.3.2. Kuzyaka Nahiyesi Avâız Hane Sayısı.....	413
Tablo 5.3.3. Akkaya Nahiyesi Avâız Hane Sayısı	415
Tablo 5.3.4. 1750-1775 Tarihleri Arasında Kastamonu Kazası'nın Avâız Hane Sayısı ve Avâız Miktarı	416
Tablo 5.3.5. 1750-1775 Tarihleri Arasında Kastamonu Kazası'nın Nüzul Hane Sayısı ve Nüzul Miktarı	419
Tablo 5.4.1. 1750-1775 Tarihleri Arasında Kastamonu Kazası'nda Ortalama Ev Fiyatları	436
Tablo 5.4.2. 1750-1775 Tarihleri Arasında Kastamonu Kazası'nda Dükkân Fiyatları..	445
Tablo 5.4.3. Tereke Kayıtlarına Göre 1750-1775 Tarihleri Arasında Kastamonu Kazası'nda Köle/Cariye Fiyatları	451

Tablo 5.4.4. 1750-1775 Tarihleri Arasında Kastamonu Kazası'nda Hayvan Fiyatları (Kuruş).....	453
Tablo 5.4.5. 1750-1775 Tarihleri Arasında Kastamonu Kazası'nda Gıda Fiyatları.....	458
Tablo 5.4.6. 1750-1775 Tarihleri Arasında Kastamonu Kazası'nda Tüketim Maddeleri Fiyatları.....	461

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde hukuk sistemine yönelik analizinin yapılması, bu sistemin nasıl ve ne şekilde işlevsellik gösterdiğini belirleme açısından önemlidir. Bu tertip içerisinde kadı defterlerinin önemi ise, çok büyük değere sahiptir. Bu defterlerin incelenmesi ve kadıların çeşitli görevleri arasında değerlendirilen fiyatları belirleme, mukâtaa teftişini yapma, vergi ve cizyeleri toplama, askeri yazışmaları kayıt altına alma gibi vazifeleri yerine getirmesi, hukuk sisteminde bakış açısını yakalayabilme açısından önemlidir. İfade edilen hizmetlere yönelik unsurların incelenmesi sırasında, kadıların sahip olduğu görevler ve kayıt defterlerindeki değerlendirmelerin dikkate alınması gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin sadece İslâm hukuku alanında çalışmalar ile sınırlılık taşımayan bu incelemelerin en ehemmiyetli motifi, belirli dönemler içerisinde, mutlak bir işlevi üstlenme odağında defter kaydına yönelik irdelemelerin yapılması açısından önem taşımaktadır.

Osmanlı Devleti'nde kadılar, kaza olarak nitelendirilen yerleşim alanlarında, belirli sürelerde mülki idare amirliği, yerel yönetici ve emniyet müdürlüğü görevini ifa etmekle birlikte, şer'i ve idarî yargı odağında tek başlarına sorumluluk taşıyan kamu görevlisi vafına sahiptirler. Kadı defterlerinin belli dönemlerini çevreleyen süreçlerinin incelenmesi, söz konusu meydana gelen olayları, mevcut dönemde irdeleme açısından mühimdir. Modern çağlarda gelişme ve değişmelerin oldukça hızlı bir oranda olması ile 25 yıl önce meydana gelen olayların nitelendirmesi arasında ciddi bir farklılık söz konusudur. Bu nedenle dönemin kendi içerisinde dikkate alınması ve hangi süreçte nelere dikkat edildiğinin belirlenmesi ölçüsü kayda değer bir özelliği yansıtmakla birlikte, içinde bulunulan dönem ile eski zamanı farklı çerçeveden irdeleyebilme açısından da gereklidir. Geçmişe bağlı yapılanma ve şartların tam olarak incelenebilme ölçüsü, arşivlerden ve defterlerden yeteri kadar yararlanmayı gerektirmektedir. Diğer yandan bölgesel düzeyde unsurların belirlenmesi, bu belgelere yönelik yapılmaktadır. Bu da tarihin yardımlaşma örgüsünde dikkate alınarak, belirli coğrafyanın beşeri, sosyal, ekonomik ve siyasi mevzuunu araştırmada, bölge odaklı bir işlevsellikte incelenen dönemin aydınlatılmasına katkı sunmaktadır.

Bu hususlar ölçüsünde araştırma genelinde Osmanlı Devleti dönemine yönelik tetkikleri yapabilme ve hukuk sistemine bağlı incelemeleri geliştirebilme anlayışından yola çıkılıp bir değerlendirme yapılarak bunun belli bir sınır içinde olması sağlanacaktır. Ayrıca araştırma genelinde kazanın incelemesi 1750-1775 yılları arasında kadı defterlerinin değerlendirmesi gerçekleştirilecektir. Böylece defterlerden yola çıkılarak XVIII. yüzyılın ikinci yarısı mütalaa edilecektir. Buna göre araştırmada bölgenin genel incelemesi sağlanarak konunun kadı defterlerindeki mevcut bilgilerle desteklenip bütünleştirilmesi ve yorumlanması gerçekleştirilecektir.

Araştırmanın ilk bölümünde; Kastamonu Sancağı'nın idarî durumu ele alınacaktır. İkinci bölümünde ise Kastamonu Kazası'nın fizikî yapısı incelenecektir. Böylece genel özelliklerinin temelini atılmasının yanı sıra kazadaki umumî işleyişin yönetsel ve coğrafi yapısının farklı bir bakış açısıyla tetkiki sağlanacaktır.

Araştırmanın üçüncü bölümünde; Kastamonu kazasının hem sosyal hem de kültürel yapısı incelenip aile, miras ve tereke, vakıflar, nüfus ve demografik durumu ele alınarak bölüm içerisinde, Kastamonu Kazası'nın genel anlamda sosyo-kültürel vasıflandırması ifa edilecektir.

Araştırmanın dördüncü bölümünde; Osmanlı Devleti hukuk ve yargı sisteminin incelenmesi yapıp hukukun tatbik edilmesi, dava ve davanın işlenmesi, ceza ve borçlar hukuku tahkik edilerek, suçlar ve uygulanan yaptırımlar hakkında bilgi verilecektir.

Araştırmanın beşinci bölümü olan son aşamada ise; Kastamonu Kazası ekonomik yapı irdemesi gerçekleştirilecektir. Buna göre, Kastamonu Kazası iktisadi faaliyetleri, mukâtaa ve tımar, vergiler ile para ve fiyat hareketleri gibi konuların incelenmesi yapılacaktır. Böylece kazanın genel potansiyelde ölçümlemesi tahakkuk edilecektir.

I. KONU VE KAYNAKLAR

A. Araştırmanın Konusu ve Hudutları

Araştırmanın amacı, Kastamonu şer'iyye sicillerinden faydalanılarak XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Kastamonu Kazası'nın idarî, fizikî, içtimaî, kültürel, hukukî, demografik yapısı ve iktisadî özelliklerini meydana çıkarmaya çalışmaktır. Günümüzde artış gösteren bölgesel esaslı çalışmalar, incelenen coğrafyanın bütün niteliklerini ortaya

koyma maksadı taşımaktadır. Bu hususta Kastamonu yöresinin yetersiz kaldığı zikredilebilmektedir. Kastamonu Kazası'nın tez konusu olarak belirlenmesinin sebepleri arasında bu faktör göz önünde bulundurulmuştur.

Kastamonu Sancağı, coğrafi açıdan bölgenin en büyük ve merkezi kazası durumundadır. Bundan yola çıkılarak tarihsel dönem olan XVIII. yüzyılın ikinci yarısında kazanın kendisi ve nahiyeleri araştırma kapsamına alınmış gerek kaza gerekse köyleri hakkındaki veriler, incelenen belgeler doğrultusunda ortaya konulmaya gayret gösterilmiştir. Bu çerçevede hem incelenen dönem öncesi hem de dönem içine ve sonuna ait bağlantılı bilgilere de yeri geldikçe detaylı bir şekilde değinilmiştir. Böylece konu irdelendikçe meydana çıkan bilgiler, bölümler halinde incelenmiş, birbiriyle alâkalı olan kısımlar da alt başlıklar halinde verilmiştir. Kastamonu havalisi ile alakalı yapılmış olan çalışmalardan da faydalanılarak, konunun genel bir değerlendirmesi yapılarak incelemenin tamamlanmasına özen gösterilmiştir.

B. Kaynaklar

Kastamonu Kazası, XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki vaziyeti ile ilgili arşiv vesikaları bakımından çeşitlilik arz eden bir dönem olmakla birlikte, konunun bel kemiğini yani ana kaynağını şer'iyye sicilleri oluşturmuştur. Bu bağlamda, Milli Kütüphane ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan şer'iyye sicillerinden yararlanılmıştır. Ayrıca bölgeye dair bilgileri içeren seyahatnâme ve kroniklerin yanı sıra araştırma eserlerinden de yararlanılmıştır.

1. Arşiv Belgeleri

Araştırmanın temel kaynağını meydana getiren arşiv vesikaları, Ankara Milli Kütüphane ile İstanbul Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde yer almaktadır. Bunlardan her ikisinde de yer alan Kastamonu şer'iyye sicilleri incelenip, sicil defterlerinden istifade edilerek bu belgeler etrafında araştırma konusu şekillenmiştir.

Şer'iyye Sicilleri: Sicil defterleri, her konunun araştırmacısı için bilgi içeren, birçok hususta araştırma yapanlar için hayati öneme sahip kaynak durumundadırlar. Ancak

bakış açılarına göre, sicillere atfedilen önem konudan konuya değişiklik göstermektedir. Örneğin bir sosyal ve hukuk tarihi araştırmacısı da sicilleri kendi sahaları bakımından hayati öneme sahip kaynaklar olarak görmektedir. Bu vesikalar, son yıllarda çok ilgi çeken yerel tarih, askerî tarih, iktisat tarihi, şehir tarihi, yer ve kişi adları bilimleri, tıp tarihi ve hatta diplomasi tarihi bakımından da önem arz etmektedir.¹ Sicil kayıtları kaza geçmişi ile ilgili araştırmalarda en başta müracaat edilen kaynaklar arasında bulunmaktadır. Sicil defterleri nâib ve kadı makamında toplanan mahkemelere ulaşan her çeşit davaların yanında, merkezden gelen yasakları ve emirleri de muhteva etmektedir. Araştırmanın temel kaynağı olan bu defterler, kazada fizikî, idarî, hukukî, sosyo-ekonomik ve kültürel yapıyı ortaya koymada büyük destek sağlamaktadır.

İncelenen dönemi içine alan 44 ile 59 numaralı defter arasında toplamda on beş şer'iyeye sicil defterinden istifade edilmiştir. İncelenen sicillerin genel olarak iki kısmen de üç yılı kapsadığı görülmektedir. Bunlardan 44, 56 ve 58 numaralı sicil defterleri birden çok yıl hakkında bilgi sunmaktadır. Defterlerin yazı biçimi umumiyetle intizamlı biçimde olup, yıpranmış sayfaların da bulunduğu bu nedenle okumayı zorlaştırdığı zikredilebilir. Ayrıca defterlerde mevcut tarihlerin ise kronolojik olarak değil, genellikle plansız bir şekilde ilerlediği görülmektedir. Kastamonu Şer'iyeye Sicilleri, kısaltılmış haliyle KŞS olarak belirtilen defterlerin sayfa ve hüküm numaraları ise sırasıyla; KŞS-44, 330 sayfa ve 510 hüküm; KŞS-45, 353 sayfa ve 486 hüküm; KŞS-46, 414 sayfa ve 614 hüküm; KŞS-47, 408 sayfa ve 564 hüküm; KŞS-48, 168 sayfa ve 328 hüküm; KŞS-49, 322 sayfa ve 612 hüküm; KŞS-50, 297 sayfa ve 573 hüküm; KŞS-51, 382 sayfa ve 595 hüküm; KŞS-52, 436 sayfa ve 706 hüküm; KŞS-53, 439 sayfa ve 679 hüküm; KŞS-55, 333 sayfa ve 557 hüküm; KŞS-56, 266 sayfa ve 538 hüküm; KŞS-57, 106 sayfa ve 116 hüküm; KŞS-58, 305 sayfa ve 448 hüküm; KŞS-59, 384 sayfa ve 587 hükümden oluşmaktadır. Ayrıca defterlerde bazı sayfaların boş, bazılarının da numarasız olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde bazı hükümlere numara verilmediği, bazılarının yarım bırakıldığı ve birkaç hükmünde üzeri çizilerek terkin edildiği anlaşılmaktadır. Defterlerde çoğunlukla sayfa sayısı ile hüküm numaraları belli bir yere kadar paralel olarak ilerlese de sonrasında sayılar ters bir şekilde bazen sondan başa doğru gitmektedir. Örneğin KŞS-50 numaralı defterde 97. sayfadan sonra hüküm numarası

¹ Fethi Gedikli, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer'iyeye Sicilleri", *TALİD*, 3(5), 2005, 190.

132, 133 şeklinde düzgün ilerlerken, sayfa numarası 297'den başlayıp 98. sayfada nihayet bulmaktadır.

Tablo 1.1.1. 1750-1775 Tarihleri Arası Kastamonu Şer'iyye Sicilleri

Adı	No	Hicri Tarih	Miladi Tarih
Kastamonu Sicilleri	44	1163-1164-1165	1750-1751-1752
Kastamonu Sicilleri	45	1166-1167	1753-1754
Kastamonu Sicilleri	46	1168-1169	1755-1756
Kastamonu Sicilleri	47	1169-1170	1756-1757
Kastamonu Sicilleri	48	1170-1171	1757-1758
Kastamonu Sicilleri	49	1171-1172	1758-1759
Kastamonu Sicilleri	50	1173-1174	1760-1761
Kastamonu Sicilleri	51	1175-1176	1762-1763
Kastamonu Sicilleri	52	1176-1177	1763-1764
Kastamonu Sicilleri	53	1178-1179	1765-1766
Kastamonu Sicilleri	55	1180-1181	1767-1768
Kastamonu Sicilleri	56	1181-1182-1183	1768-1769-1770
Kastamonu Sicilleri	57	1183-1184	1770-1771
Kastamonu Sicilleri	58	1184-1185-1186	1771-1772-1773
Kastamonu Sicilleri	59	1186-1187-1188	1773-1774

2. Tetkik Eserler

Kastamonu şehrinin tarihi hakkında kısıtlı olmakla birlikte çalışma yapıldığına şahit olunmaktadır. İlk olarak Mehmet Behçet tarafından kaleme alınan “*Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*”, isimli çalışmadır. Musa S. Cihangir’in hazırlamış olduğu bu eser, Kastamonu Valiliği İl Özel İdaresi Yayınları tarafından yeniden basılmıştır. Mehmet Behçet çalışmasında Kastamonu bölgesindeki eski eserleri tetkik ederek, Candaroğulları ve Osmanlı Devleti dönemine mütedair vakfiyeleri de kullanmıştır. Bölge tarihiyle alakalı diğer bir çalışma ise Talat Mümtaz Yaman’ın “*Kastamonu Tarihi (XV’inci Asrın Sonlarına Kadar)I*”, adlı eseridir. Bu eser 1935 yılında Ahmed İhsan Matbaası aracılığı ile basılmıştır. Yazar çalışmasında Kastamonu’nun ilk sakinleri olan Gasgaslar, Paflogonya Devri, Roma ve Bizans egemenliğine dair bilgilere yer vermekte, akabinde ise Oğuz Türklerinin buraya gelişi, Selçuklular, Çobanoğulları ve Candaroğulları dönemine ilişkin bilgiler aktarmaktadır. Bölgeye yönelik geniş bilgi ihtiva eden başka bir inceleme ise Ahmet Gökoğlu’nun meydana getirdiği “*Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*” adındaki eseri olmuştur. Bu eser, Doğrusöz Matbaası tarafından 1952 yılında yayımlanmış olup,

bölgenin arkeolojisi ve sanat tarihi açısından mühim bilgiler sunmaktadır. Söz konusu çalışmada sadece Kastamonu havalisi hakkındaki verilere değil, aynı zamanda çevre illere ait tarihi eserlere de değinilmiştir. Kastamonu tarihine dair öteki bir çalışma ise, İhsan Ozanoğlu tarafından tertip edilen “*Kastamonu Kütüğü*” isimli eser olup, Şirketi Mürettebiye Basımevi tarafından 1952 yılında basılmıştır. Bu çalışma gerek Kastamonu bölgesi gerekse etraf kazaların tarihi hususunda birçok bilgiyi ihata etmesi hasebiyle büyük öneme sahiptir.

Bahsi geçen bu eserlerden başka, Kastamonu havalisine yönelik bilimsel düzeyde bir inceleme olarak nitelendirilen ve Yaşar Yücel’in yazmış olduğu “*Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar XIII-XV Yüzyıllarda Kuzey-Batı Anadolu Tarihi Çobanoğulları Beyliği, Candaroğulları Beyliği I*”, isimli bu kitap büyük öneme haizdir. Kastamonu coğrafyasının egemenliğini elinde bulundurmuş olan Çobanoğulları ve Candaroğulları beylikleri hakkında kaynaklardan istifade edilerek yapılan bu çalışma mühim veriler muhteva etmektedir. Genel anlamda bölgenin siyasi tarihine ışık tutma amacıyla yazılmış olan bu kitapta, Osmanlı-Candaroğulları arasındaki ilişkilere de değinilmiştir. Başka bir eser ise Ahmet Kankal’a ait olan ve Kastamonu hakkında geniş bilgi içeriğini bünyesinde barındıran “*Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*” adındaki çalışmadır. 2004 yılında Zafer Matbaası tarafından basılan bu çalışmada yazar, Kastamonu’nun idarî, fizikî, nüfus, ekonomik yapısı ile sosyo-kültürel hayatını belgeler ışığında bilimsel bir istikamette etüt etmiştir. Yine incelenen dönem Kastamonu tarihini muhteva etmesi bakımından dikkate değer bir çalışma da Fahri Maden’in 2012 yılında Roza Yayınevi tarafından basılmış olan, “*XVIII. Yüzyılın Sonlarında Kastamonu*”, adlı eseridir.

Bölgenin fizikî yapısı hakkında en kapsamlı bilgileri ihtiva eden çalışma ise Fazıl Çiftçi tarafından kaleme alınmıştır, Yazar, “*Kastamonu Camileri–Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserler*” adlı çalışmasında bölgedeki Türk dönemi yapılarını ele almıştır. Kitabın birden fazla baskısı bulunmakla birlikte Kastamonu Belediyesi’nin katkılarıyla, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık tarafından 2012 tarihli genişletilmiş üçüncü basımı kullanılmıştır. Tüm bu çalışmalara ilaveten Kastamonu tarihine yönelik bilgileri kapsayan, “*Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler 19-21 Ekim 1988 Kastamonu*” adlı çalışmadır. Ayrıca havalinin tarihi, sosyo-ekonomik, edebi, halk kültürü ve mimarî yapısı hakkında bilgilere vakıf olan, “*Birinci Kastamonu Kültür*

Sempozyumu Bildirileri 21-23 Mayıs 2000 ve İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri 18-20 Eylül 2003”, ismindeki çalışmalar bulunmaktadır. Öte taraftan ansiklopedilerde mevcut olan Kastamonu maddesi de incelemede faydalanılan belli başlı kaynaklar arasında yerini almıştır.

Kastamonu’ya yönelik akademik seviyede yapılan çalışmalar arasında doktora ve yüksek lisans tezleri de bulunmaktadır. Bu çalışmanın başında, 1991 senesinde Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim dalında yapılmış ve Z. Kenan Bilici’nin ortaya koyduğu, “*Kastamonu’da Türk Devri Mimarisi ve Şehir Dokusunun Gelişimi (18. Yüzyıl Sonuna Kadar)*” isimli yayımlanmamış doktora tezi gelmektedir. Yazar tez çalışmasında Kastamonu’da bulunan fizikî yapılara dair bilgi aktarmaktadır. Bir başka çalışmaysa Ayşe Tosunoğlu’nun hazırladığı ve 1993 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim dalında yapılan, “*Tapu-Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı*” adındaki yayımlanmamış doktora çalışması olduğu anlaşılmaktadır. Yazar bu incelemesinde Kastamonu Sancağı’nın XVI. yüzyıldaki vaziyetini tapu tahrir defterinden yararlanarak ortaya koymuştur. Çalışmada sancağın toprak yönetimi ve ekonomik durumuna değinilerek, kaza, köy ve şehir hayatına dair bilgilere yer verilmektedir. Benzer şekilde Kastamonu ile ilgili öteki bir çalışma da Kemal Kutgün Eyüpgiller’in 1995’te İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsünde doktora tezi olarak onaylanan “*Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*” adındaki incelemesidir. Yazarın aynı zamanda sonradan kitap olarak da yayımladığı bu eser, Kastamonu’nun mimarî ve kentsel yapısı hakkında bilgiye erişimde mühim kolaylık sağlamıştır. Bölge ile alâkalı yapılmış olan bir diğer çalışma ise Ahmet Rıfat Güzey’in ortaya koyduğu 2001 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde onay gören, “*Şer’iye Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl Sonları–XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu*”, adlı yayımlanmamış doktora tezi olmuştur. Bu çalışmada yazar, Kastamonu’nun yönetsel yapısı, mahkeme ve mahkeme görevlileri, buradaki sosyal ve ekonomik yaşam ile dini ve kültürel hayat hakkında bilgilere yer vermektedir. Son olarak Ömer Döşemetaş’ın muazzam bir çalışması olan “*Şer’iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı (1725-1750)*” konulu yayımlanmamış doktora tezi Kastamonu Kazası hakkında dikkate değer bilgileri içermektedir. 2019 tarihinde Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Entitüsünde kabul gören bu

çalışma, incelendiği dönem açısından Kastamonu Kazası'nın sosyo-ekonomik, kültürel, hukukî, idarî gibi birçok hususu aydınlatması bakımından önemli bir incelemedir. Bahsi geçen tüm bu eserlerin yanı sıra konuyla ilintili birçok yüksek lisans tezi de bulunmaktadır. Öte yandan konuyla en bağlantılı ve en temel eserler dile getirilmiş olup, Kastamonu ile alakalı istifade edilen diğer çalışmalara da kaynakça kısmında gerekli malûmat verilmiştir.

C. Kastamonu Adı ve Tarihçesi

Kastamonu Anadolu'nun en eski kentlerinden biri olup, antik çağdan bugüne kadar tarih sahnesinde boy göstermektedir. Şehir, tarih öncesi çağlardan zamanımıza kadar birçok kavim ve devletin yerleşme ve istila alanı olmuştur. Anadolu'ya çeşitli yönlerden göç eden kavimler burada art arda devletler kurarken, olayların dışında kalmayan bu bölgede birçok devletin kuruluş ve yıkılışının gerçekleştiği görülmüştür.² Karadeniz Bölgesinde bulunan Kastamonu'nun kuzey kısmında Karadeniz'e kıyısı bulunmaktadır. Doğusunda Sinop, güneyinde Çorum, Çankırı, batısında Karabük ve Bartın yer almaktadır. İl; Kastamonu, Cide, Şenpazar, Doğanyurt, İnebolu, Bozkurt, Abana, Çatalzeytin, Devrekâni, Küre, Azdavay, Pınarbaşı, Daday, Ağlı, Seydiler, Hanönü, Taşköprü, Tosya, İhsangazi, Araç olmak üzere 20 ilçeden oluşmaktadır.

İlin 2023 yılı nüfusu 388.990'dır. Bu nüfusun 192.048'i erkek, 196.942'si ise kadındır. Yüzdelik dilim olarak %49,37 erkek, %50,63 kadından oluşmaktadır.³ Kastamonu'da ekonomik faaliyet olarak tarım ve sanayi görülmektedir. Ayrıca, ilin coğrafi konumu, iklimi ile sahip olduğu doğal ve kültürel zenginlikler sayesinde il genelinde kış turizmi, inanç turizmi, kültür & sanat turizmi, doğa turizmi, deniz turizmi yapılmaktadır.

D. Kastamonu Kelimesinin Etimolojisi

Kastamonu üzerinde yerleşim epeyce eski olup, Antik Çağ'a kadar gitmektedir. Bu dönem içerisinde birçok isim alan Kastamonu üzerine yapılan araştırmalar neticesinde, adının nereden geldiğine dair birçok rivayete ulaşılmıştır. Talat Mümtaz

² Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1985, 202.

³ Kastamonu Valiliği, <http://www.kastamonu.gov.tr/Kastabil>.

Yaman'ın Kastamonu Tarihi-I'deki derlemelerine göre Kastamonu ismine ilişkin etimolojik araştırmalar 6 maddeden oluşmaktadır:

1- Hammer, Kastamonu isminin ortaya çıkışını şu şekilde anlatmıştır: Bizans İmparatorluğu'nda yönetimde bulunan Komnen hanedanından bir hükümdar, bölgeyi Türkmen akınlarından korumak amacıyla, burada bir kale yaptırır ve kaleye hükümdarın ailesine ithafen Kastr Komnenüs adını verir. Yunancada Kastr kelimesi kale anlamına gelmektedir. Bölgedeki kaleye Komnesüs kalesi anlamında Kastr Komnenüs denilirken, kalenin adının zamanla yanlış telaffuz edilmesi neticesinde, bölgenin adı günümüz adı olan Kastamonu'ya çevrilmiştir.

2- “Ed-dürerü'l-Müntehabâtü'l-Mensûre fî ıslâhı'-Galatâtı'l-Meşhûre” eserinde Hafîd Efendi'nin tanımı ile: *“Kastamonu Anadolu'nun sol kolunda, Sinob'a karib bir belde-i meşhûrenin ismi Kastambol dahi müstameldir. Süryani de iki cüzüden mürekkep Kosta-Bol'dan galat olub, sanîsi aslına dahi mürekkeptir. Cüzü evveli Kosta, esma-ı ricâlden ve Bol, kasaba manasına olmakla “banisine nisbet” kaidesine mebni “manayı türkisi Kosta nam tekfurun (Tekavor, Ermenice kral, Osmanlıca tekfur, Rumca Takiryo) binası belde”dir. Kosta ve Bol kelimelerinden meydana gelen Kastamonu, bir adamın şehri demektir.*

3- Hafîd Efendi, ikinci maddenin dışında bir de: *“İstitrâd: Ceddi emcedim reisülküttab Hacı Mustafa Efendi, bin yüz senesinde belde-i mezbûrede kadem niade-i mehdi vücûd olmaları mülâbesesile ekser ahali hem sohbetimiz olmakla iddiaları, “Kastım Moniden” galat olmasıdır. Güya fî fethinde talebe-i ulumdan bir şahıs, derunu beldeye dühûl ve hüsünde bibedel bir duhtere rasgelip “ne ararsın Türk!” deyü sualinde, şahsı merkum “kastım moni!” demiş, kastı maruf, moni, lisanı Rumide ferce ıtlak olunur.”* olarak bahsetmiştir.

4- Mufasssal Tarih-i Kurun-ı Cedide Haşîye adlı eserinde Ahmed Mithad Efendi: *“Kastamonu kelimesinin nereden geldiğini tahkik edemedikse de zannımıza kalırsa, yazı şeklinden ziyade, halkın Kastanbolu diye telaffuzları daha doğru olmalıdır. Bizim bolu deyip yazdığımız kelime, şehir manasında olan bolis veyahut polis kelimesi demek olup bu halde Kastan yerine de Kosta kelimesi görülürse, Kosta poli olmasıyla bu şehri Roma ricali arasında çok olan Kosta'lerden birisine nisbet etmiş oluruz. Ancak bizim bu zannımız bir tarihi hakikat olmayıp bir tahminden ibarettir.”* Şeklinde belirtmiştir.

5- Halk arasında en çok söylenen ve yazılan bir rivayete göre, büyük surlar ile çevrili tek bir kapısı bulunan Kastamonu Kalesi, Türk kuşatması altındadır. Surların sağlamlığı karşısında, kuşatma bekleyişe geçer. Kuşatmanın başında bir kumandan bulunmaktadır. Kalede mahsur kalan hükümdarın kızı bu kumandana âşık olur ve kimseye haber vermeden kalenin anahtarını kumandana atar. Bu sayede Türk kumandan kaleye girerek fethi gerçekleştirir. Ancak diğer yandan hükümdar kızının sadakatsizliğini öğrenir ve onu kalenin batı tarafındaki yüksek ve sivri burçlardan aşağı atar. Kızın trajik bir şekilde ölmesi üzerine, muzaffer Türk kumandanı hükümdarı “*kastın ne idi Moniye*” diyerek öldürür. Türk kumandanın ağzından dökülen “*kastın ne idi Moniye*” sözleri kentin adı olan Kastomoniye, Kastamonu şekline gelir. Ayrıca Türk kumandanı, kendisine iyilik eden Moni’ye ithafen, Moni’nin düşerek öldüğü yere bir türbe yaptırır ve ziyaretgâh haline dönüştürür. Gerçekten de burcun bir tarafında yakın zamana kadar ziyaret edilen bir türbe yer almaktadır.

6- Diğer rivayetlerin hepsinde, Kastamonu kelimesinin Türkçe kökenli olmadığı, Türk olmayan devirlerden geldiği görülse de şehri ilk kuranlar Türklerdir. Gasgas (Gas, Gaska, Kaşka) adını taşıyan bu Türkler, o zamanlar Tumanna adı verilen bölgede yer almaktadırlar. Gasların Tumannası manasına gelen Gas-Tumanna kelimesinin zamanla Kastamonu’ya dönüştüğü söylenebilir. Böylece, Kastamonu kelimesinin Türk olmayan bir kökenden gelmediğini, adının burada uzun süre hüküm süren bir Türk soyundan ileri geldiği çıkarılmaktadır.⁴

Kastamonu, farklı coğrafyacılar tarafından benzer fakat ayrı olarak isimlendirilmiştir. Örneğin Arap coğrafyacılar Kastamuniya, Kastamuni şeklinde kayıt altına alırken, Bizans eserlerinde Kastamon adı görülmektedir. Orta Çağ Batı yazarları ise Civitas Constamnes, Costemea, Chastarmine, Ca’stimena, Castemol isimlerini kullanmışlardır. Diğer yandan, 19. yüzyıl başında Kimneir, bölgeyi Castanbul veya Costamani olarak tanımlarken, Rumlar ve Avrupalılar Kastomboli şeklinde adlandırmaktadırlar.⁵ Osmanlı kayıtlarında, Hoca Sadeddin Efendi, İbn Kemal ve Kâtip Çelebi gibi müellifler bölgenin ismini “*Kastamoni*” şeklinde kayda almışlardır.⁶ Başka bir çalışmada ise, batı kaynaklarına göre bölgenin ismi,

⁴ Talat Mümtaz Yaman, *Kastamonu Tarihi: XV’ inci Asrın Sonlarına Kadar*, Ahmed İhsan Matbası, İstanbul 1935, 45-46.

⁵ İlhan Şahin, “Kastamonu”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 585.

⁶ Ayşe Tosunoğlu, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993, 2-3; Ahmet Kankal,

“*Castamea*”, “*Costamani*”, “*Chastarmina*” ve “*Castemol*” isimleri ile kayda geçilmiştir.⁷ İncelenen belgelerde de “*Kastamonu*, *Kastamoni*” olarak geçen bölgenin ismi, tarihi süreçte farklı şekillerde kullanıldığı görülmektedir. Sonuç olarak Kastamonu terimi yöre halkının ifadesi ve diline “*Kastamonu*” olarak yerleşip son halini alarak, Cumhuriyet dönemi sonrasında da “*Kastamonu*” olarak kullanılmaya devam etmektedir.

E. Kastamonu'nun Coğrafi Özellikleri

Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü'nde kalan Kastamonu, 32°43'-34°37' doğu boylamları ile 40°48'-42°02' kuzey enlemleri arasında kalmaktadır. İlin yüz ölçümü 13.108,1 km² olup, rakımı 775'tir. Batısında Bartın, güneyinde Çankırı ve Çorum, doğusunda Sinop, kuzeyinde ise Karadeniz'e komşu 170 km'lik bir kıyı şeridi bulunmaktadır.⁸ Ilgaz dağının kuzey yamaçlarından inen “*Kastamonu suyu*” ya da “*Karaçomak*” olarak isimlendirilen akarsuyun, Kızılırmak'ın başlıca kollarından Gökırmak'la kavuşmasıyla oluşan vadi boyunca, tekne şeklinde bir alanı kaplamaktadır.⁹ Antikçağda ise, Paphlagonia (Paflagonya) Bölgesinde yer alarak, Halys (Kızılırmak) ile Parthenos (Bartın) Billaios (Filyos Çayı) ırmakları arasında, kuzeyinde Pantos Eukseinos (Karadeniz), güneyin Galatia, güneydoğusunda Kappadokia, güneybatısında Phrygia ve batısında Bithynia bölgeleri ile çevrilidir.¹⁰

Yüzey şekilleri açısından genellikle engebeli olan Kastamonu, kuzeyde Küre (İsfendiyar) dağları, güneyde Ilgaz dağları ile çevrilidir. Göynük Dağı, Yaralıgöz Dağı, Kurtgirmez Dağı, Dikmen Dağı, Ballı Dağı, Güruh Dağı, Ballı Dağı, Harami Dağı, Elekdağ ve Isırganlı Dağı da bölgede yer alan diğer dağ oluşumlarıdır.¹¹ İl geneli topraklarının %64'ü dağlardan, %28'i tarım arazilerinden, %6'sı yerleşim ve kullanılmayan alanlardan, %2'si çayır ve meralardan oluşmaktadır.

Türkmen'in Kaidesi Kastamonu, (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı), Zafer Matbaası, Ankara 2004, 1.

⁷ Besim Darkot, “Kastamonu”, *İA*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, VI, 400.

⁸ Ergün Acar, *Kastamonu Merkez İlçe ve Köy Ağızları*, (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2008, 16.

⁹ Emin Baydil, B. Ünal İbret, “Kastamonu Şehrinin Tarihi Gelişimi ve 1924/1925 Şehir Planı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 7(1), Kastamonu 1999, 4.

¹⁰ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası, (Geographika: XII-XIII-XIV)*, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1993, 9.

¹¹ Kastamonu Valiliği, *Kastamonu İl Yıllığı*, Kastamonu Valiliği Yayınları, Kastamonu 1973, 35.

İl genelinde Karadeniz İklimi ve Karasal İklim olmak üzere iki tip iklim görülmektedir. Karadeniz kıyısı bulunan bölgelerde Karadeniz İklimi görülürken, kıyıya paralel uzanan İsfendiyar Dağları nedeni ile iç kısımlara deniz etkisinin girmemesi nedeni ile ilin güneyinde karasal iklim görülmektedir.

Karaçomak deresi (Kastamonu suyu) vadisinde kurulan bütün akarsular Karadeniz'e dökülmektedir. Güney ve Doğu kesimlerdeki akarsular Gökırmak ve Devrez çayları aracılığı ile güneybatı kesimindeki akarsular ile Araç ve Soğanlı çayları aracılığı ile Karadeniz'e ulaşmaktadırlar. Ayrıca, Gemiler çayı, Devrekâni çayı, İkiçay, Ezine çayı, Zorbana çayı, Daday çayı da bölgede yer alan diğer akarsulardır.¹²

Ulaşım konusunda ise, Tarihi İpek Yolu güzergâhlarının kavşak noktasında yer alan Kastamonu'da demiryolu taşımacılığı bulunmamaktadır. İlde yer alan havaalanının 2012 yılında açılması ile birlikte ulaşımda havayolu tercih edilmeye başlanmıştır. Yüzey şekillerinin engebeli olması, özellikle kentin güneyinde yer alan Ilgaz Dağı'nın iç kesimler ile bağlantının sağlanmasını zorlaştırmaktadır.¹³

F. Kastamonu'nun Tarihi

Antik çağlardan günümüze kadar Kastamonu'da yaklaşık 7000 senelik kesintisiz bir kronolojik yerleşmenin olduğu yapılan çalışmalar sonucu ulaşılan bir bulgudur. Zaman içinde birçok kavim ve devletin üzerinde hükümlük kurduğu bölgede sırasıyla;

1. Gaslar (Gasgaslar)
2. Hitit Hâkimiyeti
3. Frig Hâkimiyeti
4. Kimmer İstilas
5. Lidya İstilas
6. Pers Hâkimiyeti
7. Yunan Hâkimiyeti
8. Pontus Hâkimiyeti

¹² İhsan Ozanoğlu, *Kastamonu Kütüğü*, Şirketi Mürettibiyeye Basımevi, İstanbul 1952, 14-15.

¹³ B. Ünal İbret, Doğan Aydınözü, Mustafa Uğurlu, "Kastamonu Şehrinde Kültür ve İnanç Turizmi", *Marmara Coğrafya Dergisi*, (32), İstanbul 2015, 239-269.

9. Roma Hâkimiyeti
10. Bizans Devri
11. Danişmendliler Devri
12. Çobanoğulları Devri
13. Candaroğulları Devri
14. Osmanlılar Devri
15. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, hâkimiyeti görülmektedir.¹⁴

Bir diğer çalışmaya göre, Kastamonu ve çevresi, tarihi çağlarda Hititler, Frigler, Kimmerler, Lidyalılar ve Persler gibi farklı güçlerin elinde bulunmuş, M.S. 330'lara kadar Roma İmparatorluğu, sonrasında Doğu Roma (Bizans) hâkimiyetinde kaldıktan sonra, M.S. 626'da kısa bir süreliğine Sasaniler'in egemenliğine girmiştir. Bölgenin Türkleşmesi ise, 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Türkiye Selçukluları ve Danişmentliler eliyle gerçekleşmiştir.¹⁵

1. İlkçağ ve Ortaçağda Kastamonu (Türk Fethinden Önce)

Bölgede ilk yerleşime ilişkin yapılan yüzey ve kazı çalışmalarında elde edilen bulgular, Alt Paleolitik-Yontma Taş Döneminde de (M.Ö. 50 bin) yerleşimin olduğunu göstermektedir. Yapılan diğer bulgulara göre, Geç Kalkolitik Dönem ile Tunç Çağı'na ilişkin izler de görülmekte, yapılan yüzey araştırmalarına göre; Hitit, Frig, Pers, Helenistik ve Roma çağlarının izleri sürülebilmektedir.¹⁶

Kastamonu, Antik Çağda Paphlagonia adı verilen bölgede kalmaktadır. Yapılan araştırmalara göre, Paphlagonia Bölgesi'nin iç kısımlarındaki yerleşimler tarih öncesi çağlara kadar gitmektedir.¹⁷ Ancak Paphlagonia'nın kıyı kısımlarına ilişkin en erken tarih belirsizdir. Troia Savaşın anlatan Homeros, Paphlagonia'da yer alan Kytoros ve

¹⁴ Hüsnü Acar, *Tarihte Kastamonu*, Çetin Mabaacılık, İstanbul 2006, 19.

¹⁵ Cevdet Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi (XIII-XV. Yüzyıllar)*, Gazi Kitabevi, Ankara 2009, 16.

¹⁶ Şahin, "Kastamonu", 585.

¹⁷ İsmail Kılıç Kökten, "Kuzeybatı Anadolu'nun Tarih Öncesi Hakkında Yeni Gözlemler", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 9(3), Ankara 1951, 659-680; Enver Yaşar Bostancı, "Gökırmak Vadisinde Prehistuvar Araştırmalar, Yeni Paleolitik Buluntular", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IX, (3), Ankara 1952, 137-140.

Aigialos kentlerini Troia'ya destek veren kentlerden saymıştır.¹⁸ Bu bilgidan yola çıkılarak M.Ö. 5. yüzyılda da burada yerleşimin olduğundan bahsetmek mümkündür.

Bölgeye adını verdiği de düşünölen Kaşka (Gaslar, Gasgas) topluluğu, buranın ilk sakinleri olarak kabul edilmekle birlikte M.Ö.2000-1300 yıllarında hüküm sürmüşlerdir. 1330 senesine gelinildiğinde ise hâkimiyet, Gaslardan Hititlere geçmiştir.¹⁹ Hitit İmparatorluğu'nun M.Ö. 1190'da yıkılmasının ardından burada egemenlik Frigler'e geçmiştir. M.Ö. 676'da gerçekleşen Kimmer istilasını sonucunda bölgede Lidya hâkimiyeti görölmüştür. Ancak M.Ö. 546'da Persler tarafından Lidya hâkimiyetine son verilmiştir. Perslerin M.Ö. 334-333 yıllarında Büyük İskender'e karşı yenilmesi ve sonrasında Büyük İskender'in ölümü sonucu ortaya çıkan siyasi karışıklığa kadar hâkimiyet Makedonyalılara geçmiştir. Ortaya çıkan kargaşaya sonucunda bölgeye kısa bir süreliğine Pontuslar hâkim olmuş, sonrasında güç M.Ö.64 yılından itibaren Romalılara geçmiştir. Roma İmparatorluğu'nun Batı ve Doğu şeklinde ayrılmasından sonra Kastamonu, Doğu Roma (Bizans) idaresinde kalmıştır. Ancak bu durum Türklerin Anadolu'yu yurt edinmesine kadar sürmüştür.²⁰

2. Bölgede Türk Hâkimiyeti

1071 Malazgirt Savaşı sonrasında Anadolu, Türkler tarafından yoğun bir göç dalgasına maruz kalmıştır. Bu göç dalgası ile birlikte Kastamonu da diğer Anadolu şehirleri gibi Türk hâkimiyetine girmiştir. Bölgede sırası ile Selçuklu, Danişmentliler, Çobanoğulları, Candaroğulları, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi görölmektedir.

3. Selçuklular Dönemi

1071 Malazgirt Zaferi sonrasında Anadolu'ya gelen ilk Türk kuvvetleri Karadeniz'e varamamışlardır. Bölge bu dönemde, 1204'te kurulan Trabzon Pontus Devleti'nin himayesinde olup, Sultan I. İzzeddin Keykavus tarafından Sinop'un

¹⁸ Homeros, *İlyada*, çev. Azra Erhat, A. Kadir, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2003, 850-855.

¹⁹ Gülten Küçükbasmacı, *Kastamonu'da Halk Tababeti İnanış ve Uygulamaları*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000, 4.

²⁰ Şahin, "Kastamonu", 585.

alınması ile burası Selçukluların hâkimiyetine girmiştir.²¹ Kastamonu'da Selçuklu Dönemine ilişkin Refik Turan:

“Kastamonu civarına gelen ilk Türk birlikleri, 1073 yıllarında Selçuklu kumandanı Tutak komutasındaki Türkler olduğunu belirtmiştir. Bu sırada Bizansın Russel adındaki bir komutanı, Amasya'yı kendine merkez edinerek isyan etmiş, Türk ordusuyla Russel arasındaki mücadele sonucunda Russel esir alınarak, fide karşılığı Bizans hükümdarına teslim edilmiştir. Sonrasında Tutak ve ordusu Sakarya vadisi ve Kastamonu havalisine kadar gelmiştir. Kastamonu'nun ilk fethi Anadolu Selçuklu hükümdarı Süleymanşah döneminde olmuştur. Bu hükümdarın bir valisi ve komutanı olarak görünen Kara Tekin, Orta Anadolu'dan hareketle bugünkü Çankırı, Kastamonu ve Sinop'u Bizanslılardan fethedip, 1075'te bu bölgelerin valiliğini ele almıştır. Bu mühim bölgenin ilk fatihi olan Kara Tekin, Süleymanşah'ın ölümünden sonra, O'na tabi olduğu için Melikşah'ın ikazına uğramış, netice olarak Melikşah onu öldürtmüştür.” şeklinde açıklamada bulunmuştur.²²

Haçlı Seferleri dolayısıyla bölge hâkimiyeti Bizans ve Türkler (Selçuklu- Anadolu Selçuklu, Danişmendliler ve Çobanoğulları) arasında el değiştirmiş olsa da 1176'da Miryokefalon Savaşının Türklerin zaferi ile sonuçlanmasıyla bölge Türk himayesine girmiştir. Hâkimiyet konusunda oldukça çekişmeli bir bölge olan Kastamonu'da, siyasi karmaşa nedeni ile nüfusta azalma gözlemlenmektedir Buradaki Hristiyan nüfusun, kendilerini güvende hissettikleri İznik, İstanbul ve sahillere göç etmesi ile ortaya çıkan boşluk, Türklerin bölgede iskân edilmesi ile fazlasıyla doldurulmuştur.²³

4. Çobanoğulları Dönemi

XIII. yüzyıl sonlarına doğru bölgede Anadolu Selçuklu hâkimiyetinin azalmasına takiben burada yaşanan Bizans ve Türkler arasında hâkimiyet değişimi, 1219'da tahta

²¹ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, Ankara 1993, 213.

²² Refik Turan, “Selçuklular Döneminde Kastamonu”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu*, Tebliğler, Kastamonu 1988, 1-7.

²³ Mehmet Fuat Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972, 86.

çıkan Anadolu Selçuklu Hükümdarı I. Alâeddin Keykubat'ın, Kastamonu ve civarı iskânında başarı gösteren ve Bizans ile mücadele eden Selçuklunun Hüsamettin Emir Çoban'a atabeylik vermesi ile sona ermiştir.²⁴ Kastamonu-Ankara arasında yerleştirilen 100000 çadırlık Oğuz Türklerinin ilk “*Emirü'l Ümerası*” (Beylerbeyi), Hüsamettin Emir Çoban'dır.²⁵ Böylece bölge, 1292 yılına kadar Çobanoğulları hâkimiyetine girmiştir.

Çobanoğulları Beyliği eski kaynaklarda “*Tevaiif-i Mülük*” olarak adlandırılan, sayısı yirmiyi geçen, Anadolu Selçuklu Devletinin zayıflamasını takiben çeşitli bölgelerde ortaya çıkan beyliklerden biridir. Ayrıca Yazıcızade Ali'nin yazmış olduğu Selçukname'ye göre, Çobanoğullarının Oğuzların Kayı soyundan geldiği iddiası güçlenmektedir.²⁶

Bölgedeki Türk hâkimiyeti, Moğol istilası ile kesintiye uğramıştır. 1243'te Köseadağ Savaşı sonrasında, Anadolu'daki istila sonucunda burada bir süre Moğol hâkimiyeti görülmektedir. Moğollardan kaçan Türkler, emniyetli olduğunu düşündükleri Kastamonu ve çevresi ile Ilgaz Dağları'nın kuzeyine göç etmiş, bunun neticesinde, burada yaşayan Türk nüfus oldukça artmıştır.²⁷ Yapılan çalışmalar, o dönemde Kastamonu ve çevresinde 5 Dodurga, 6 Kayı, 2 Kara Evli, 4 Çavuldur, 9 Avşar, 6 Çepni, 6 Yüreyir, 8 Eymur, 3 Buğdüz, 1 Kınık ve 8 İğdir boyu olduğunu ortaya koymaktadır.²⁸ 1243 Köseadağ Savaşı yenilgisi sonucu başlayan Moğol İstilas, 1292'de Moğol hâkimiyetine karşı gerçekleşen Türk ayaklanması sonucunda bölgenin egemenliği yeniden Türklere geçmiştir.²⁹

5. Candaroğullar Beyliği

1292'de yaşanan Türk ayaklanması sonucu bölgede başlayan Candaroğulları Beyliği hâkimiyeti yaklaşık 2 yüzyıl sürmüştür. Beyliğin adı, kurucusu olan Şemseddin

²⁴ Acar E. *Kastamonu Merkez İlçe ve Köy Ağızları*, 7.

²⁵ Tosunoğlu, “Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı”, 10.

²⁶ Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar Çoban-Oğulları Beyliği, Candar-Oğulları Beyliği*, I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, 75-90.

²⁷ Cevdet Yakupoğlu, “Kuzeybatı Anadolu'ya Türk Muhacereti ve Bölgede Bazı Türk Boyları”, Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi, IX, (2), Kastamonu 2002, 449.

²⁸ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, 214

²⁹ M.Emin Eren, *Zonguldak-Bartın-Karabük Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, 12-13

Candar'dan gelmektedir. Beyliğe Candar Bey'den ötürü Candaroğlu denildiği gibi, beyliğin sekizinci beyi İsfendiyar Bey'den dolayı İsfendiyaroğulları ya da beyi nedeni ile Kızıl Ahmetlü ismi konulmuştur. Beyliğin adı Bizans kaynaklarında, Umur Oğulları veya Amurios Oğulları veya şeklindedir.³⁰ Candaroğulları Beyliği'nin merkezinin Kastamonu olması sebebi ile burada önemli imar çalışmaları görülmektedir. Şehirde günümüzde de varlığını koruyan İbni Neccar (Eligüzel) Camii ile İbrahim Bey ve oğlu İsmail Bey'e ait camii, medrese, kütüphane, mektep ve imaret bu dönemin mimari eserlerindendir.³¹ Candaroğulları Beyliği'nin, Karadeniz için önemli liman şehirlerinden biri olan Sinop'u elinde tutması, beyliğe ekonomik açıdan canlılık getirmiştir. Çünkü Sinop limanı hem ihracat limanı hem de gemi tersanesi olarak kullanılmaktadır.³²

Candaroğulları Beyliğinin bölge hâkimiyeti farklı dönemlerde Osmanlı Devleti nedeni ile kesintiye uğramış, 1361'da Candaroğulları Beyi olan Kötürüm Beyazid döneminde, Osmanlı'nın bu yöreyle ilişkisinin arttığı bir dönem olmuştur. Nitekim I. Murat, Candaroğulları Beyliği içinde süregelen taht kavgalarından yararlanmak amacıyla kendi ordularıyla birlikte Kötürüm Bayezid'in oğlu Süleyman'ı göndermiştir. Mağlup olan Kötürüm Beyazid Sinop'a çekilmiş, sonrasında ise, Kastamonu'yu alan Süleyman Paşa ise, Osmanlı Beyliğinin gözetiminde kendi hükümlerini bildirmiş, ancak Kastamonu halkının Süleyman Paşa aleyhinde harekete geçmesi sonucunda bölge yeniden Candaroğulları Beyliğine geçmiştir.³³ Yıldırım Bayezid 1392 yılında Kastamonu'yu alınca hâkimiyet bir kez daha Osmanlı Devleti'ne geçmiştir. Akabinde Osmanlı Devleti'nin 1402 Ankara Savaşı yenilgisi sonrası yaşadığı siyasi buhran nedeni ile Candaroğulları Beyliği İsfendiyar Bey yönetiminde yeniden kurularak bir süre daha bölgeye hâkim olmaya devam etmiştir.³⁴ Beyliğin Kastamonu bölümü Yıldırım Bayezid'in 1392'de gerçekleştirdiği fetihle son bulurken, İsfendiyar Bey yönetimindeki Sinop bölümü ise Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu karışıklıklardan yararlanarak uzun bir süre daha siyasi hayatını sürdürmüştür. Bolu'ya kadar genişleyen Sinop bölümü ise, Fatih Sultan Mehmet döneminde beyliği sonlandırılması ile birlikte ortadan

³⁰ Yaman, *Kastamonu Tarihi: XV'inci Asrın Sonlarına Kadar*, 95.

³¹ Yaşar Yücel, "Candaroğulları", *İA*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, VII, 149.

³² Yücel, "Candaroğulları", 149.

³³ Şahin, "Kastamonu", 585.

³⁴ Acar E. *Kastamonu Merkez İlçe ve Köy Ağızları*, 8.

kaldırılmıştır.³⁵ Candaroğulları Beyliği, Karamanoğulları Beyliği'nden sonra Anadolu Beylikleri içinde en uzun ömürlü olduğu ifade edilmektedir.³⁶

6. Osmanlı Devleti

İstanbul'un 1453 yılında fethedilmesinden hemen sonra Fatih Sultan Mehmet'in Anadolu'da Türk birliğinin sağlanması konusunda çalışmaya başladığı görülmektedir. Bu amaçla fetret devrinde meydana gelen taht kavgalarında Osmanlı'nın iç karışıklığını destekleyen Candaroğulları Beyliğini sınırlarına katmak için, 1461'de Sinop'u kuşatmış, son Candaroğlu (İsfendiyaroğlu) Beyi olan İsmail Bey, Sinop'un karadan ve denizden kuşatılması üzerine, direnmenin Müslümanların birbirine zarar vermesinden başka bir işe yaramayacağını düşünerek diğer beyliklerden gelen Osmanlı'ya karşı birleşme tekliflerini de reddederek teslim olmuştur. Böylece Candaroğlu Beyliğinin son bulması ile Kastamonu'nun hâkimiyeti de Osmanlı'ya geçmiştir.³⁷ Böylece Fatih Sultan Mehmet'in Amasra'nın fethi ile başlayan Kuzey Anadolu harekâtı, 1461'de Kastamonu'daki beylik gücünü Osmanlı egemenliğine dönüştürerek, yöre bir sancak haline getirilmiştir.³⁸ Fatih Sultan Mehmet, bölgeyi savaştan ele geçirdikten sonra, Kastamonu'yu sancak tayin ederek, sancak beyi olarak Candaroğullarının son beyi olan İsmail Bey'in kardeşi Kızıl Ahmed Bey'i görevlendirmiştir. Daha sonra ise, oğlu Cem Sultan sancak beyi olarak bölgeye atanmıştır.³⁹ Kızıl Ahmed Bey, Mora sancağına atanmış olsa da kendisi Mora'ya gitmek yerine Karamanoğlu İbrahim Bey'e, sonrasında da Uzun Hasan'a iltica etmiştir. İlerleyen yıllarda Akkoyunlular ve Osmanlı arasında olan ve Osmanlı galibiyeti ile sonuçlanacak olan Otlukbeli Savaşının sebeplerinden biri de Kızıl Ahmed'in sığınmasıdır.⁴⁰ Kastamonu'nun fethinden 14 yıl sonra, 1475 yılında Kırım'ın fethedilmesi neticesinde Karadeniz Türk gölü olmuştur. Bunun neticesinde

³⁵İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1937, 23-26.

³⁶ Yücel, "Candaroğulları", 149.

³⁷ Rahmi Çiçek, *Milli Mücadelede Kastamonu*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1991, 17; Fazıl Çifçi, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, Kastamonu Belediyesi, Ankara 2012, 20.

³⁸Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 36; Yücel, "Candaroğulları", 149; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, I, Ankara 1997, 49-50.

³⁹ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 36-37; Kastamonu Valiliği, *Kastamonu İl Yıllığı*, 7.

⁴⁰ Yücel, "Candaroğulları", 149.

Karadeniz güvenli bir bölgeye dönüşmüştür. Bu nedenle ticari faaliyetlerin artması ile birlikte Karadeniz’e kıyısı olan çoğu şehirde olduğu gibi Kastamonu’da da nüfus artışı gözlemlenmiştir.⁴¹

Osmanlı Devleti’nin ilk yüzyıllarında vergi mükellefleri tahrir defterleri adı altında kayıt altına alınmıştır. Tam olarak net sayıya ulaşılması mümkün olmasa da dönemin nüfusu hakkında genel bir bilgi edinmek adına araştırmacılar tarafından tahrir defterleri kullanılmaktadır. 1487, 1530 ve 1582 yıllarında tutulan tahrir defterleri incelendiğinde, bölgede sırasıyla 1032, 1022 ve 1624 hane bulunmaktadır. Defterlerde yer alan hane sayısı 5 ile çarpılarak mücerredler eklendiğinde, nüfus tespiti yapılmaktadır. Bu hesaplama göre, 1487, 1530 ve 1582 yıllarında, bölgede 5815, 5621 ve 9615 kişi hesaplanmıştır.⁴² Başka bir araştırmaya ve hesaplama göre, aynı tarihlerde nüfus, 5300, 5500 ve 9500’dür.⁴³ Her iki çalışmada da elde edilen veriler birbirine oldukça yakındır. Kastamonu, fethinden sonra Anadolu Eyaleti’nin bir sancağıyken, 1841 yılında, Kocaeli, Bolu, Viranşehir ve Sinop’un bağlı olduğu bir eyalet merkezi olmuştur. Osmanlı arşivlerinde, 1867 Vilayet Nizamnamesine göre vilayetler kurulduktan sonra, Bolu, Sinop ve Çankırı sancaklarının da dâhil edilerek vilayet olduğu görülmektedir.⁴⁴

Yaklaşık 460 yıl boyunca Osmanlı tebaasında kalan genel anlamda barışın ve huzurun hüküm sürdüğü bir kent olmuştur. Ancak Osmanlı’da görülen ekonomik yapının bozulması sonucu ortaya çıkan zorluklar nedeni ile birtakım karışıklıklar yaşanmıştır. Suhte (medrese öğrencisi) ayaklanmaları olarak bilinen ayaklanmalar XVI. yüzyıl ortalarından XVII. yüzyıl başlarına kadar Anadolu’yu etkilemiştir. Bu ayaklanmaların merkezlerinden biri de Kastamonu’dur. Suhtelerin çete kurarak halkın can, mal ve ırzına saldırıda bulunduğu bu olaylar 1565’te bölgede önemli boyutlara ulaşmıştır. 1571-1572 yılları arasında olaylarda duraklama olsa da ayaklanmalar 1574 yılında da sürmüştür. Ardıçoğlu adı verilen bir suhteye ait çete Kefe-Anadolu ticaret yolunda önemli bir tehdit haline gelince, bölgedeki ayaklanma Amasya sancak beyinin

⁴¹ Burhan Şahin, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kastamonu Nüfusu”, *Akademik Bakış Dergisi*, (17), İstanbul 2009, 4.

⁴² Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 55.

⁴³ Şahin, “Kastamonu”, 586.

⁴⁴ Çiçek, *Milli Mücadelede Kastamonu*, 18-19; Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü), Yayın No:21, İstanbul 2006, 289.

de yardımı ile bastırılmıştır. Suhte ayaklanmalarının üstünden çok geçmeden, tüm Anadolu'da olduğu gibi Kastamonu'da da Celali hareketi ortaya çıkmıştır. 1581'de Bolu-Gerede yöresinde Celali İsyanların ilk bayraktarı olan Köroğlu Ruşen'in yaptığı soygunlar ile bölgede yaşayan zenginler Kastamonu'dan göç etmişlerdir.⁴⁵ Ancak Anadolu'nun birçok bölgesi gibi Kastamonu da Celali İsyanlarından etkilenmiştir. 1603 yılında Celali elebaşısı Karayazı'nın kardeşi Deli Hasan bölgeyi talan etmiştir. Deli Hasan'ın adamlarından Yularkıstı Kastamonu'yu ele geçirmiş ve birkaç kez ateşe vermiştir. Devlet karışıklığı çözemeyince Yularkastı Kastamonu Sancak Beyi olarak atanmıştır. Bu olaylardan etkilenen halk başka bölgelere göç etmek durumunda kalmıştır.⁴⁶ Kastamonu XIX. Yüzyılda siyasi olay açısından durgun bir dönem yaşasa da 1833'te meydana gelen "*Tahmiscioğlu*" vakası önemlidir.⁴⁷

Osmanlı döneminde bölgeye gelen yerli ve yabancı seyyahlar, Kastamonu'yu farklı özelliklerine göre seyahatnamelerinde tanımlamıştır. XIV. Asrın ilk yarısında buradan geçen İbn Battûta Kastamonu'yu "*büyük ve güzel bir şehir*" olarak tasvir etmekte, Chalkokondylas burasının "*mâmûr ve kuvvetle tahkim edilmiş*" olduğunu kaydetmektedir.⁴⁸ XVII. yüzyılda burayı ziyaret eden Kâtip Çelebi Kastamonu'yu "*Türkmenlerin Kaidesi*" olarak betimlediği, seyahatnamesinde:

"Bu şehir, Anadolu'nun en büyük, en güzel beldelerinden biridir. Yaşamak için pek çok kolaylıkları olan, eşya fiyatlarının en ucuz olduğu yerler arasında bulunmaktadır. Bu şehirde kırk gün kaldık. İki dirhem vererek besili bir koyun alıyor ve yine iki dirhemle bize yetecek kadar ekmek sağlıyor ve bu nevale bizlere tam bir gün yetiyordu. Kafilemiz on iki kişi olup, iki dirhemlik bal helvası alsak hepimiz doyuyorduk. Bir dirhemlik kestane ile ceviz aldık mı, hepimiz yesek dahi yine de artıyordu. Kışın en şiddetli günlerimizi geçirdiğimiz halde bir yük odunu bir dirhemle satın

⁴⁵ Çiçek, *Milli Mücadelede Kastamonu*, 18-19.

⁴⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, 145-146; Çiçek, *Milli Mücadelede Kastamonu*, 19.

⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Kastamonu'da Tahmiscioğlu Vakası", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Dergisi*, I, İstanbul 1937, 139-152.

⁴⁸ Darkot, "*Kastamonu*", 401.

almak mümkündü. Bugüne kadar dolaştığım bunca ülkede bu şehir kadar ucuzuna rast gelmemiştim”⁴⁹ şeklinde ifade etmiştir.

XVII. yüzyılın ünlü seyyahlarından Evliya Çelebi’nin yolu da Kastamonu’ya düşmüş, kendisi, Sinop’u anlatırken Kastamonu’ya da yer vermiştir. Ancak detaylı bir bilgi mevcut değildir. Evliya Çelebi Kastamonu’yu; âlimi, şairi ve hafızı bol olan bir diyar olarak betimlemiştir.⁵⁰ Özellikle XIX. yüzyıldan itibaren Anadolu’ya birçok Avrupalı gezgin de gelmiştir. 1813-1814 yılları arasında Anadolu’yu gezen İngiliz J. Macdonald Kinneir, seyahatnamesinde Kastamonu’dan, dik bir yamaç üzerinde harap bir kalenin bulunduğunu, evlerin ahşap ya da taş malzeme kullanılarak inşa edildiğini, kentte otuz kadar minareli camiinin bulunduğunu bahsetmektedir. Diğer bir gezgin E. Bore ise seyahatnamesinde, şehrin dar ve kıvrımlı sokaklarından bahsetmektedir. Aynı dönemde yolu Kastamonu’ya düşen bir diğer gezgin Ainworth, şehrin en önemli ekonomik faaliyeti yünün yanı sıra, bakırcılık, dericilik, dokumacılık, basmacılık ve boyacılık faaliyetlerinin de görüldüğünü belirtmiştir.⁵¹ Önemli bir Fransız arkeoloğu ve gezgini olan Charles Texier 1833-1843 yıllarında iki kere geldiği ve yıllarca süren seyahat ve anılarını anlattığı üç ciltlik seyahatnamesinde, Kastamonu’nun bez üretiminde önemli bir merkez olduğunu belirtmiştir.⁵²

Kastamonu’nun tahmini nüfusu hakkında bilgi verecek kaynaklar Osmanlı dönemine ait olup XV ve XVI. yüzyıla dair kaynak grubu tahrir defterleridir.⁵³ XVII. ve XVIII. yüzyıllarda tutulan tahrir defterlerinde, olağanüstü hallerde savaşlarda toplanan bir vergi çeşidi olan “*Avâriz*”a ilişkin veriler mevcuttur. Ancak bu verilerden elde edilecek nüfus bilgisi sürekli olarak tartışma konusudur.⁵⁴ Bu dönemdeki nüfusa ulaşmak için kullanılabilecek bir diğer kayıt ise şer’iyye sicilleridir. Bu kayıtlar hukuki belge niteliğinde olup, nikâh, cinayetler, alelade vakalar ve narh uygulamaları, vergi kayıtları, lonca davaları, tayinler, vakıf muhasebe verileri ve vakfiye gibi konularda

⁴⁹ Pelin İskender, “17. Yüzyılda Kastamonu”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13(2), Samsun 2005, 565-592; İsmet Parmaksızoğlu, *İbn-i Battuta Seyahatnamesi’nden Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, 53.

⁵⁰ Hüseyin Nihat Atsız, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011, 15

⁵¹ Darkot, “*Kastamonu*”, 401; İskender, “17. Yüzyılda Kastamonu”, 565-592.

⁵² Mustafa Kaya, “Charles Texier’nin Seyahatnamesine Göre 19. Yüzyılda Anadolu’nun Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, (10), Ankara 2012, 245-262.

⁵³ Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 50.

⁵⁴ Mehmet Akif Aydın, “*Avâriz*”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, IV, 108.

bilgiler içermektedir. Konu çeşitliliği nedeni ile şer'iyye sicilleri, tarih, hukuk ve iktisat gibi birçok alanda ana kaynak olarak kullanılmaktadır.⁵⁵ Kastamonu ile alâkalı en eski şer'iyye sicili 1673-1676, son sicil defteri de 1801-1807 yıllarına aittir.⁵⁶ 1687 ile 1722 yılları arasında tutulan şer'iyye sicilleri üzerine yapılan çalışma sonucunda, 1690 yılında şer'iyye kaydında şehir merkezinde 2157 adet hanenin olduğundan bahisle yapılan hesaplamalar sonucunda nüfusun yaklaşık olarak 25000 olduğu tespit edilmiştir.⁵⁷ Askeri amaçla yapıldığı için sadece erkek nüfusun sayımının gerçekleştiği, 1831'deki Osmanlı Devleti'nin ilk ciddi nüfus sayımına göre, Kastamonu şehir merkezi nüfusu 14861 olarak hesaplanmıştır.⁵⁸ Ancak bu veri yalnızca erkek nüfusa ilişkin olup, bir misli kadar da kadın nüfusunun da eklenmesi ile gerçek nüfus sayısına yakın bir bilgi elde edilebilir.

Osmanlı İmparatorluğunun 1914-1918 yıllarında katıldığı I. Dünya Savaşından mağlup ayrılması sonucunda tüm Osmanlı topraklarında olduğu gibi bölgede de Osmanlı hâkimiyeti zayıflamış ve işgal güçlerine karşı “*Milli Mücadele*” olarak adlandırılan direniş hareketi başlamıştır. Milli Mücadele döneminde, Osmanlı toprakları İtilaf Devletlerince paylaşılırken, Kastamonu'yu da içine alan bölgede bir Pontus Rum Devleti kurulması planlanmıştır. İzmir'in Yunanlar tarafından işgali ile birlikte Kastamonu bölgesindeki milli mücadele hareketi önem kazanmıştır. İnebolu Gençler Mahfili, Kastamonu Müdafa-i Hukuk Hanımlar Cemiyeti, Kastamonu Muallimler Cemiyeti, Kastamonu Gençler Mahfili (Kulübü), Kastamonu Müdafa-i Hukuk Cemiyeti milli mücadele döneminde Kastamonu'da kurulan cemiyetlerdir.⁵⁹ Cemiyetler haricinde, Kastamonu'da düzenlenen mitingler ile işgaller protesto edilmiştir. İzmir işgali, Fransa'nın güney illerini işgali, İstanbul'un işgali sonrasında kentte önemli mitingler düzenlenmiştir. Milli Mücadelemizin önemli isimlerinden Mehmet Akif, 1920

⁵⁵ Yunus Uğur, “Şeriyye Sicilleri”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXIX, 9.

⁵⁶ Pelin İskender, Bir Yerel Tarih Çalışması: “XVII. Yüzyıl Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu”, *Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, XIII, (2), Kastamonu 2005, 566.

⁵⁷ Ahmet Rıfat Güzey, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl Sonları XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001, 50.

⁵⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1943, 214; Kemal Haşım Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, 151.

⁵⁹ Faruk Söylemez, “Milli Mücadele Döneminde Kastamonuda Kurulan Cemiyetler”, *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, 3(12), Ankara 2014, 243-254.

yılında Kastamonu'ya gelerek Nasrullah Camii ve Yılanlı dergâhında vaazlar vermiştir. Ayrıca yayımlanan dergi, gazete, bildirilerle de işgalle protesto edilmiştir.⁶⁰ Milli mücadelenin merkezinin Ankara olmasıyla Kastamonu'nun önemi artmıştır. Çünkü Ankara-İstanbul hattının batı kısmı tehlike arz etmekteyken, Kastamonu-İnebolu yolu en güvenilir yol olarak kullanılmıştır.⁶¹

7. Cumhuriyet Dönemi

29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni bir devlet kurulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, milli mücadele döneminde canını malını ortaya koyan Türk milletinin egemenliğini benimsemiştir. Tüm ülkede olduğu gibi Kastamonu açısından da 23 Ağustos 1925 tarihi önemli bir gündür. Kurucu Mustafa Kemal Atatürk İnebolu ilçesini ziyareti sırasında “*Şapka ve Kıyafet İnkılabı*” halka tanıtılarak, hayata geçirilmiştir. Bu aynı zamanda milli mücadele döneminde büyük yararlılıklar gösteren Kastamonu için büyük bir onur arz etmiş, ayrıca Atatürk'ün 23 Ağustos 1925 tarihli Kastamonu'yu ziyareti, bölgede kutlanan geleneksel bir gün olmuştur.⁶² Milli Mücadele döneminde gösterdiği yararlılıkların bir diğer neticesi de, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, 9 Nisan 1924 tarihinde Kastamonu'nun İnebolu ilçesi Mavnacılar Loncası'na Türkiye'de ilk ve tek olarak Beyaz Şeritli İstiklal Madalyası ve Vesikası verilmiştir.⁶³

⁶⁰ İbret, Aydınözü, Uğurlu, Kastamonu Şehrinde Kültür ve İnanç Turizmi, 252.

⁶¹ Küçükbasmacı, *Kastamonuda Halk Tababeti İnanış ve Uygulamaları*, 11.

⁶² Mehmet Serhat Yılmaz, “Atatürk'ün Kastamonu Gezisi ve Şapka İnkılabı”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13, (1), Kastamonu 2005, 223-232.

⁶³ Kastamonu Valiliği, <http://www.kastamonu.gov.tr>.

BİRİNCİ BÖLÜM

KASTAMONU'DA İDARİ YAPI VE KAZA YÖNETİMİ

Osmanlı Devleti'nin beylik olarak teşekkülünden sonra Anadolu'da fethedilen yerlerde idari birimler teşkil edilmiş, Anadolu ve Rumeli'deki fetihler sonucu elde edilen topraklar üzerinde yeni sancaklar oluşturulmuştur. Bu sancakları birlik altında toplamak için Anadolu ve Rumeli eyaletleri kurulmuş ve beyliklerin hâkimiyetine son verildikçe buralar genelde sancak merkezi haline getirilerek yeni eyaletler oluşturulmuş, böylece Osmanlı Devleti XVII. yüzyıl başlarında en gelişmiş şeklini almıştır.⁶⁴

Anadolu eyaleti kuzey, batı ve güneyde Karadeniz, Marmara ve Ege denizi ile Akdeniz kıyılarına kadar uzanıyordu ve eyaletin merkezi ilk önce Ankara iken daha sonra Kütahya'ya nakledilmiştir. XVII. asır sonlarında Eyalet; Kastamonu, Saruhan (Manisa), Ankara, Karesi (Balıkesir), Hüdavendigâr (Bursa), Kütahya, Aydın, Hamid (Isparta), Kângırı (Çankırı), Karahisar-ı Sâhib (Afyon Karahisarı), Sultanönü (Eskişehir), Menteşe (Muğla), Bolu, Teke (Antalya) olmak üzere on dört sancağı ihtiva etmekteydi. XVIII. asırdan sonra bu taksimat bazı tadillere uğramış, 1864'te eyaletler lâğvedilip, vilayetler meydana getirilmeden önce Anadolu eyaleti yerine, Hüdavendigâr, Saruhan, Aydın, Ankara, Kastamonu eyaletleri kaim olmuştur.⁶⁵

Osmanlı Devleti'nin yönetim sancak ve eyalet idaresi ilkesine dayanmakta, devlet idarî bakımdan merkez ve taşra teşkilatı olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. Devletin eyaletlere, eyaletlerin sancaklara, sancakların da nahiyelere ayrılan toprakları, merkezi yönetim tarafından atanan ulemâ kökenli ve sultanın yasal yetkisini temsil eden “kadı”, askeri sınıf kökenli ve sultanın yürütme yetkisini temsil eden “bey” tarafından idare edilmekteydi. Kadı hiçbir kararını kendisi icra edemezdi. Kadı kararlarında, yani şeriat ve kanûnu uygulamada beyden bağımsız olup emirlerini doğrudan sultandan alır, sultana dilekçe verebilirdi. Bey, kadının hükmü olmadan hiçbir ceza veremezdi.

⁶⁴ Mehmet İpşirli, “Anadolu (III. İdari, Ekonomik ve Kültürel Hayat)”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, III, İstanbul 1991, 123-124.

⁶⁵ Besim Darkot, “Anadolu”, *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, I, İstanbul 1978, 428-430.

Osmanlı Devleti, eyalet yönetimindeki bu kuvvetler ayrımını, adaletli bir idarenin temeli olarak görmüştür.⁶⁶

İfade edilenler değerlendirildiğinde, eyalet ve sancakların başına “*bey*” unvanını taşıyan beylerbeyi ve sancakbeyi görevlendirilirken kazaların başına adlî ve idarî yetkilerle donatılmış, ilmî tecrübesi olan kadılar getirilmiş, böylece taşrada uygulanan bu sistemde, sancak-kaza ilişkisi vuku bulmuştur. Klasik Osmanlı düzeni denilen yönetim biçiminde İmparatorluk geniş birtakım eyaletlere bölünmüş, eyaletler birkaç sancağın bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. Eyalet yönetimi “*beylerbeyi*” denilen üst düzeyde bir yöneticiye, Sancaklar ise “*Sancakbeyi*” denetimine bırakılmıştır. İlk dönemlerde beylerbeyinin sancakbeyi üzerinde idarî-askerî denetimi söz konusu olmuş, Beylerbeyi eyalet sınırları içindeki tüm sancaklarda tımarlı sipahilerin yöneticisi, komutanı olmuştur. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren bu durum değişmeye başlayıp, Beylerbeyinin iç ve dış güvenliği sağlamak için besledikleri asker sayısında artış olmuş, bunların giderlerini “*Paşa sancağı*” halkından topladıkları vergilerle karşılayamadıkları için eyalet dâhilinde bulunan sancaklardan vergi alma yoluna başvurulmuştur. XVII. yüzyıla gelindiğinde hem merkezi idarenin hem de eyalet ve sancak yönetiminin klasik şeklinden tamamen ayrılmış olduğu görülmektedir. Harp güçlerinin oluşturulmasında eyalet askerleri içinde tımarlı sipahilerin yerini, valilerin kapılarında besledikleri askerler almışlardır. Valilerin gözde ve güçlü olmaları kapılarında ücretle besledikleri askerin sayısı ile ölçülür olmuştur. Bu yüzyıldan itibaren ülke yönetiminin temel birimi olan sancaklarda da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Tımar sisteminin bozulup yerini iltizamla yönetime bırakması, vezir rütbesi alanların çoğalması, bunlar için uygun görevlerin bulunmamasına yol açmış, vali olması gerekirken boş eyalet olmadığı için atanması yapılmayanlara duruma göre bir veya birkaç sancağın geliri “*Arpalık*” olarak verilmiştir. Bunlar genellikle İstanbul’da oturmayı tercih edip, yönetimine karşılık geliri

⁶⁶Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003, 81-83; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2012, 250-255; Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadî ve İçtimai Tarihi (1453-1559)*, Barış Kitapevi, Ankara 1999, II, 59-69; Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, 108-111.

kendilerine bırakılan sancaklarına vekillerini yani merkezdeki vezirler tasarrufundaki sancaklara vekil olarak mütesellim/kaymakam göndermeye başlamışlardır.⁶⁷

Tezin kapsadığı dönem olan XVIII. yüzyılda bu sistem iyice yer etmiş, birçok sancak arpalık olarak başkaları tarafından yönetilir olmuştur. Sonuç olarak incelenen dönemde Osmanlı Devleti'nin idare biçiminde birtakım değişiklikler olmuş, eyalet yönetiminde “*Vali*” tabiri eyalet veya beylerbeylik denen idarî birimin başındaki için kullanılmıştır. Önceleri vali yerine daha çok beylerbeyi unvanı tercih edilmiş, sonraki dönemlerde ise vali kelimesi giderek bunun yerini almıştır. Anadolu eyaletine bağlı bir sancak merkezi olan,⁶⁸ Kastamonu da bu değişikliklerden nasibini almıştır. Tamda bu noktada XVIII. yüzyılda Kastamonu’da görev yapan idareciler hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır, fakat daha öncesinde sancak yönetimine de değinmek gerekmektedir.

1.1. KASTAMONU SANCAĞI VE İDARİ DURUMU

Sancak, bayrak ve bunun temsil ettiği askerî birlik ve idarî bölge için kullanılan bir terim olup, sözcük olarak da ucu sivri direk üzerindeki bayrak manasına gelmektedir. Başlangıçtan beri sancak, imparatorluğun temel yönetim birimiydi ve birkaç sancak bir Beylerbeylik (Eyâlet) oluşturmaktaydı.⁶⁹ Kastamonu da bu sancaklar arasındadır. 1460’da Candaroğulları’ndan alınan Bölge, sonra aynı aileye mensup Kızıl Ahmed Bey’e verilmiş olsa da bahsedilen süreç uzun vadeli olmamış netice olarak 1461’den itibaren Anadolu Eyaleti’ne bağlı bir sancak konumuna erişmiştir.⁷⁰ XV ile XVI. yüzyıllarda bazı sancaklar şehzade sancağı durumundaydı. Hükümdarın erkek çocuklarının idarî tecrübe kazanması için sancak beyi olarak gönderildiği bu sancaklardan biri de Kastamonu idi.⁷¹ Kastamonu’da sancakbeyliği ve kadılık yapan kişilerin adlarını zikretmeye, konunun dönem itibarıyla dışında olduğu ve uzatılmaması

⁶⁷ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, 10-12; Ali Fuat Örenç, “Mutasarrıf”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXI, 377.

⁶⁸ Ünal Kılıç, “Vali”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, XLII, 492-494; İlhan Şahin, “Kastamonu”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XXVI, 585-587.

⁶⁹ İlhan Şahin, “Sancak”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, XXXVI, 98; Jean Deny, “Sancak”, *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, X, 187; İnalçık, 2005, 122.

⁷⁰ Ahmet Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu, (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 36-37.

⁷¹ Şahin, “Sancak”, 99.

için gerek duyulmamıştır. Yalnız burada II. Mehmet'in oğlu şehzade Cem'in bir süre sancakbeyliği yaptığını ve II. Bayezid'in oğlu şehzade Mahmut'un da gençlik yıllarında görev ifa ettiğini söylemek gerekmektedir.⁷²

Her sancakbeyinin geliri sancak uygulamasında, tarafına tahsis edilen haslardan oluşmaktaydı.⁷³ Kastamonu sancağının, XVI. yüzyılda elde edilen bilgi doğrultusunda hasların gelirlerinin yıllara göre değişiklik göstermesi, bu gelirlerin bazı sancaklara göre az veya çok olması Kastamonu'nun, Anadolu eyaletine bağlı sancaklar içinde orta halliler arasında yer aldığını göstermektedir. XVII. yüzyılın başlarında Kastamonu sancağı ve sancakbeyinin statüsünde bir değişiklik olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu tarihlerde, Kastamonu sancakbeyinin hassının birçok sancağa göre yüksek gelire sahip olduğu görülmektedir.⁷⁴ XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti kuruluş ve yükseliş devirlerindeki sağlıklı ve düzenli durumunu kaybetmiş hem idari yönetimde hem de askeri sistemde bozulmalar meydana gelmeye başlamıştır. Mutasarrıf diye adlandırılan beylerbeyi ve sancakbeyleri XVIII. yüzyılda genellikle görev yerlerine gitmeyerek sancakları bunların vekilleri durumunda olan mütesellimler yönetmiştir. Mütesellimlik XVI. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış ve giderek yaygın hale gelerek sancakbeyinin yerini almıştır.⁷⁵ İncelenen şer'iyye sicillerinden yola çıkarak XVIII. yüzyılda sancak idaresinin mütesellimin elinde olduğunu söylenebilmektedir.

1.1.1. İdari Yapıda Değişim ve Kaza Yönetimi

İdari olarak Anadolu Eyaletinin bir sancağı durumundaki Kastamonu'da araştırma konusu olan XVIII. yüzyılda sancakbeyi oturmuyor, yerine vekil olarak tayin ettiği mütesellim tarafından yönetiliyordu. Özetle bu dönemden önceki yıllarda sancakbeyinin ehl-i örf temsilcisi olan işlevi, mütesellimin yani, yeni bir yönetimin eline geçmiştir. Ayrıca mütesellim sancakbeyinin tüm yetkilerine sahiptir. Kastamonu büyük mevleviyetlerden olduğu için adlî işlere bakan kadı bizzat görevinin başındaydı. Şöyle

⁷² Fahri Maden, *XVII. Yüzyılın Sonlarında Kastamonu*, Roza Yayınevi, İstanbul 2012, 17.

⁷³ Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000, 77.

⁷⁴ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu*, 37-38.

⁷⁵ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, 21-23.

ki Kastamonu naiple yönetilmemekte, fakat kadının görev yerine geleceği süreç içerisinde bu görevi yapmaktaydı.⁷⁶

1.1.1.1. Mütesellim

Kelime olarak teslim alan, kabul eden manasındaki mütesellim, Osmanlı Devlet’inde Tanzimat’tan önce mutasarrıflar ve vali adına vergi toplamakla görevli memura verilen addır. Mütesellim, Osmanlı Devleti’nde çeşitli idari görevliler için de kullanılmıştır. Önceki zamanlarda kendisine büyük idarî mansıplar tevcih olunanların o makamı seleflerinden kendi adlarına teslim alıp, onlar gelinceye değin yönetmeye memur ettikleri kişilere de bu ad verilmiş, sefere gittiklerinde yerlerine vekil olarak bırakılan kimselere de mütesellim denilmiştir. Bunlar bazen voyvoda olarak da adlandırılmıştır.⁷⁷

Vali ve mutasarrıflar da idarelerindeki sancaklara mütesellim atamakta, bu da iki şekilde olmaktaydı. Bunlardan birincisi süreksiz görev için ayrı mahale gittikleri zaman yerine bıraktıkları kimselerdi ve bunlara “*kaimmakam*” deniliyordu. İkincisi ise eyaletleri dâhilinde olan sürekli olarak atadıkları mütesellimlerdi. Bunların görevi de iki ana başlıkta toplanmakta, bunlardan ilki iktisadî bir birim olan sancağın devlet hazinesine çeşitli ad ve biçimlerde ödemek zorunda olduğu vergilerin ve gelirlerin toplanıp zamanında gönderilmesini sağlamak, ikincisi de buna bağlı olarak iç güvenliği korumaktı.⁷⁸ Mütesellimlerin azil ve tayin işleri merkezi hükümet tarafından reisül küttab dairesi vasıtası ile olmuştur.⁷⁹ Osmanlı yönetim kurumlarından birisi olan mütesellimlik onaltıncı asrın ikinci yarısından sonra ortaya çıkmış ve Tanzimat’ın ilan edildiği 1839 yılına kadar varlığını sürdürmüştür.⁸⁰ XVII-XVIII. yüzyıllar arasında birçok sancak mütesellimlik ile idare edilmekle birlikte mütesellimlik aslında görüleceği

⁷⁶Yücel Özkaya, XVIII. Ortalarında Kastamonu Sancağı, Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (21-23 Mayıs 2000), Bizim Büro Yayınevi, Kastamonu 2001, 3-8.

⁷⁷Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, II, İstanbul 2004, 639; Midhad Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lugatı*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1986, 235; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, 507; Yücel Özkaya, “Mütesellim”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, XXXII, İstanbul 2006, 203-204.

⁷⁸Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, 24-25.

⁷⁹İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, 245-246.

⁸⁰Talat Mümtaz Yaman, “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilâtında Mütesellimlik Müessesesine Dair”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I, 1944, 75-105.

üzere oldukça büyük benzerlikler gösteren ve pratikte çok erken dönemlerden itibaren uygulanan vekillik uygulamasından ortaya çıkmıştır. Aslında kurum şeklinde ortaya çıktığı XVII-XVIII. yüzyıllarda mütesellimler, temsilcisi olduğu idareciler adına sancağın bütün işlerini yürütmekteydiler. Süreç içerisinde görülen en büyük farklılaşma ise bu göreve atananların menşelerinde, vazife süresi ve atanma şekillerinde gerçekleşmiştir.⁸¹ Özetle XVI. asrın sonundan Tanzimat dönemine değin varlığını sürdüren mütesellimlik, Osmanlı taşra idaresinde mühim gelişmelere sebep olan bir kurum niteliği kazanarak, bilhassa âyan denilen yerel güçlerin ön plana çıkmasında etken olmuştur.⁸²

İncelenen tarihlerde Kastamonu’da sancakbeyi oturmuyor, yerine vekil olarak tayin ettiği mütesellim onun görevlerini yapıyordu. Mütesellim sancak beyinin bütün yetkilerine sahipti ve genellikle yerli aileler arasından tayin olunurdu.⁸³ Ele alınan 44-59 numaralı şer’iyye sicillerine göre Kastamonu’da görev yapan mütesellimlere gelince; 1164 (1750) tarihinde görevde olan Şeyh Ömer Ağa’nın reayadan haksız yere aldığı kuruşların iade edilmesi,⁸⁴ ayrıca reayaya zulmetmesi ve bunun sonucunda halkın arzuhâl edip mütesellim Ömer Ağayı merkeze şikâyeti üzerine kendisinin görevden azl edilmesi,⁸⁵ Mütesellim Şeyh Ömer’in levent eşkiyası ile birlikte reayaya zulm edip zorla ellerinden alınan malların sahiplerine iade tahsili⁸⁶ gibi meseleler nedeniyle sicillerde Ömer Ağa adından çokça söz ettirmiştir. Ömer Ağa azl edildikten sonra 1165’te (1751) bu görevin İbrahim Ağanın tevcih edildiği görülmektedir.⁸⁷ İbrahim Ağa yaklaşık olarak iki sene vazifede kaldığı, 1167’de (1754) mütesellimliğın Kocahisarı el-hac Mehmet Ağaya iltizamı söz konusu olduğu,⁸⁸ Mehmet Ağanın 1169 (1756) yılına kadar bu görevi ifa ettiği anlaşılmaktadır. 1170’de (1757) mütesellim olarak karşımıza el-hac İsmail Ağa çıkmaktadır.⁸⁹ 1171’de (1758) bu görev yeniden Kocahisari Mehmed Ağaya

⁸¹ Fatma Şimşek, *Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl)*, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2010, 32.

⁸² Özkaya, “*Mütesellim*”, 24.

⁸³ Özkaya, *XVIII. Ortalarında Kastamonu Sancağı*, 3-8.

⁸⁴ KŞS-44-s.157-248.h; KŞS-44- s.158/59-250.h; KŞS-44-s.160-252.h

⁸⁵ KŞS-44-s.216-329.h; KŞS-44-s. 217-330.h; KŞS-44-s. 217/218-331.h; KŞS-44-s. 218-332.h

⁸⁶ KŞS-44-s.233/234/235/236-354.h; KŞS-44-s. 251-382.h; KŞS-44-s. 252-383.h

⁸⁷ KŞS-44-s.216/217-330.h; KŞS-S-217/218-331.h; KŞS-S-251/252-382.h

⁸⁸ KŞS-46-s.238-384.h

⁸⁹ KŞS-47-s.312-538.h; KŞS-47-s.312/311-539

tevcih edilmiştir.⁹⁰ Kastamonu'da mütesellimlik görevi 1172 (1759) sonu 1173 (1760) başlangıcında Hüseyin Bey'e zabt ve tevcih edilmiştir.⁹¹ 1175 (1762) tarihinde ise bu görev tekrar İbrahim Ağaya tevcih olunmuştur.⁹² Kastamonu mukâtaası mütesellimliği tekrar İbrahim Ağa ve Süleyman Ağaya 1177 (1764) senesi mart başından şubat ayı sonuna değin zabtı yine belgelerde görülmektedir.⁹³ 1178'de (1765) ise mütesellimlik makamında Ali Ağanın adı zikredilmektedir.⁹⁴ Daha sonra Kastamonu mütesellimliği 1180 (1767) senesi mart başından şubat sonuna kadar el-hac Süleyman Ağaya tevcih olmuştur.⁹⁵ Kastamonu Sancağı mukâtaası mütesellimliği 1181 (1768) yılı mart ayı başından şubat sonuna değin İbrahim Ağaya tekrardan zabt olunmuştur.⁹⁶ Aynı şekilde Kastamonu mütesellimliği 1182 (1769) senesi mart başından şubat sonuna değin zabtı için yeniden İbrahim Ağaya tevcih olduğu görülmektedir.⁹⁷ Tarih 1185'i (1772) gösterdiğinde İbrahim Ağanın vefat etmesi üzerine yerine kethüdâsı İsmail Ağanın mütesellimliğe tayin olduğu, bazı belgelerde ise İsmail Ağanın kaimmakam olarak tayin edildiğinden bahsedilmektedir.⁹⁸ 1186'da (1773) mütesellimliğin Musazade Mehmet Ağaya zabtı söz konusudur.⁹⁹ 1187'de (1774) ise bu görevde olan kişi birkaç ayda olsa tuzcuzade el-hac Mustafa olarak telaffuz edilmektedir.¹⁰⁰ 1187-1188'de (1775) ele alınan 59 numaralı ve son defterde ise mütesellimlik yine Musazade Mehmet Ağaya zabt edilmiştir.¹⁰¹ Bu bilgilerden yola çıkılarak XVIII. yüzyılda bu kurumun yaygınlaşıp kökleştiği söylenebilmektedir.

Sicil defterlerinde geçen H.1164 (M.1750) ve H.1188 (M.1775) yılları arasında Kastamonu'da idareci olan mütesellimlerin tayin ve tevcih zamanlarına değinildikten sonra daha öncede belirtildiği üzere, sancakbeyinin görev ve yetkilerine sahip olduğu için bu kurumun yetki ve sorumluluklarını geniş bir yelpazede ele almak gerekmektedir.

⁹⁰ KŞS-48-s.145-290 h; KŞS-48-s.145-291.h

⁹¹ KŞS-51-s.269/270-494.h; KŞS-51-s. 270-495.h; KŞS-51-s. 321/322-563.h

⁹² KŞS-51-s.269/270-494.h; KŞS-51-s. 270-495.h; KŞS-51-s. 321/322-563.h

⁹³ KŞS-52-s.386-610.h; KŞS-52-s.385-611.h

⁹⁴ KŞS-53-s.13/14-14.h; KŞS-53-s.32-36.h; KŞS-53-s.50-62.h; KŞS-53-s.147/148/149-227.h; KŞS-53-s. 207-330.h; KŞS-55-s.11-19.h; KŞS-55-s.67-117.h

⁹⁵ KŞS-55-s.259-514.h; KŞS-55-s.234-546.h

⁹⁶ KŞS-56-s.136-421.h; KŞS-56-s.136/137/138-422.h

⁹⁷ KŞS-56-s.235-508.h; KŞS-56-s.236/237/238-509.h; KŞS-57-s. 414/413-166.h

⁹⁸ KŞS-58-s.57/58-48.h; KŞS-58-d.s. 301-158.h

⁹⁹ KŞS-59-s.376-417.h; KŞS-59-s.347/346/345-453.h

¹⁰⁰ KŞS-59-s.343-459.h; KŞS-59-s.343-461.h

¹⁰¹ KŞS-59-s.293/292-534.h; KŞS-59-s.234/233/232/231/230/229-584.h

Mütesellimlerin görevleri değerlendirildiğinde, oldukça kapsamlı bir hizmet tanımlamasından söz edilebilmektedir. Bu yöndeki işlevler gruplandırıldığında idarî, belediye, malî, askerî ve adlî görevler şeklinde irdelenebilmektedir. Mütesellim, taşrada devleti temsil eden kişi olarak atandığından, idarî işlerin tamamından sorumlu şahıs olma özelliğindedir. Halkın korunma ve muhafazası, asayiş ve güvenliğinin sağlanması, devlet gelirlerinin toplanması gibi birçok husus, mütesellimin görevlerinin en başında gelmektedir. İdarî görevlerin layıkıyla yerine getirilebilmesi açısından ise, çeşitli kıstasların sağlanıp, bu işleri başarılı bir şekilde yapabilecek kişilerden oluşmasına özen gösterilmektedir. Bu nedenle mütesellim vazifesi tevdi edilen kişinin bunun üstesinden gelebilmesi için yörenin âyan, varlıklı ve ileri gelenlerinden biri olması gerekmektedir. Bu husus, mütesellimlik görevini almak isteyenlere karşı bir güç etkisini ortaya koymada da önemli bir yer tutmaktadır.¹⁰² Mütesellimin toplumdaki genel ahlak kurallarını koruma kadar, genel fiillere aykırı hareket edenleri yakalama ve gerekli cezalara çarptırma salahiyeti gibi idarî yapıda da geniş yetki kapsamı bulunmaktadır.¹⁰³

Mütesellimlerin görevleri içerisinde bir diğer gruplandırma, malî hizmetlerine ilişkin yetkinliklerdir. Özellikle de malî sistem yapısında Osmanlı Devleti zamanında ciddi bir alt mültezim grubunu oluşturmuşlardır.¹⁰⁴ Ehl-i örf denilen yürütücü (idareci) sınıfı içinde halkla en çok ilişkileri olanlar mütesellimlerdi. Sancak sınırları içinde bulunan ve hazineye gelir getiren bütün kaynakların işletilmesi, denetimi ve en önemlisi vergilerin dağıtım ve toplanması, güvenliğin sağlanması, gerektiğinde asker yazılması gibi reayayı doğrudan doğruya ilgilendiren hizmetlerin yürütülmesi kendilerine bırakılmıştı.¹⁰⁵ Bu bilgiler doğrultusunda ele alınan dönem içerisinde Kastamonu'da görev yapan mütesellimlerin devlet hazinesine ödenen vergilerin tevzî ve toplanması hususunda şer'îye sicillerindeki ifadelerden de yola çıkıldığında, kendilerine büyük sorumluluk verildiği,¹⁰⁶ vergilerin vaktinde ve yerli yerinde tahsil edilmesinin büyük önem arz ettiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁷

¹⁰² Kemal Kaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Voyvodalık*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, 89.

¹⁰³ Kaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Voyvodalık*, 94.

¹⁰⁴ İbrahim Erdoğan, "Sancaktan Mukâta'aya Geçiş Sürecinde Harput Sancağında Ehl-i Örf Taifesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 20, 2006, 121.

¹⁰⁵ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, 25.

¹⁰⁶ KŞS-44-s.121/203.h " işbu 1164 senesine mahsuben sene de iki taksit ile bâ ferman-ı âli tarafımıza tayin ve tahsis olunan imdad-ı hazîriyenin şurut-u hazîriye üzere taksit-i sani vakti hulul etmekle Kütahya

Mütesellimin belediye görevleri ise daha çok kadılar tarafından yerine getirilse de, alt birimler olarak kendilerine belli yükümlülükler verilmiştir. Reaya ile doğrudan ilişkilerinin olması, halkın yaşam kalitesinin geliştirilip iyileştirilmesi gibi amacın ve aktif hayatın sunulması hususunda konumlanmaları önemlidir. Osmanlı belediye hizmetleri Tanzimat döneminden önce kadıların kontrolleri altındaydı. Bunlar içinde vergilerin toplanması, esnafın denetlenmesi, mürur tezkerelerinin verilmesi, ihtisab

mahkemesinden verilen memhûr pusula mücibince Kastamonu sancağı isabet eden mal hazirîyeyi marifet-i şer' ve cümle marifetiyle cem ve tahsil...", hükmünden de anlaşılacağı üzere vergilerin zamanında ödenmesine dair mütesellime emir verilmiştir.

¹⁰⁷ KŞS-59-s.343/460.h; "...Kastamonu sancağında vâki' kazaların 2165,5 ve 1 reb' bedeli nüzul haneleri olup 1187 senesine mahsûb olmak üzere cem' ve tahsili lâzım gelmeğın Kastamonu mukata'ası mutasarrıfı olup hâlâ Enderun-u hümayunda peşkir ağası olan Abdülkerim beyin dâme mecdihûnun kefaletiyle Kastamonu mütesellimi tuzcu zade el-hâc Mustafa'ya zide mecduhûya deruhte olunup yedinde mühürlü ve nişanlı mevkufat defteri sureti verilmekle mücibince cem' ve tahsil ettirmek fermanım olmuştur..." hükmünden yola çıkıldığında vergi tahsili hususunda mütesellime büyük yükümlülük verildiği görülmektedir. Benzer hükümler için ayrıca bakınız: KŞS-44-s.122-123-124/204.h; KŞS-44-s.154-155-156/245.h-246.h; KŞS-44-s.177-178/276.h; KŞS-44-s. 200-201-202/307.h; KŞS-44-s.229-230-231/349.h; KŞS-44- s.276-277-278-279/434.h; KŞS-45- s.264-265-266-267/396.h; KŞS-45- s.277-278-279/412.h; KŞS-45-s.291-292-293-294/424.h; KŞS-45-s.300-301-302-303/436.h; KŞS-45-s.305-306-310-309/437.h; KŞS-45-s.334-335-336/471.h; KŞS-46-s.214-215-216-217/355.h; KŞS-46-s.234-235/381.h;KŞS-46-s.235-236/382.h;KŞS-46-s.236-237-238/383.h;KŞS-46-s.258-259-260-261/411.h;KŞS-46-s.273-274-275/423.h; KŞS-46-s.287-288-289/446.h; KŞS-46-s.292-293-294/449.h; KŞS-46-s.304-305/464.h; KŞS-46-s.305-306/465.h; KŞS-46-s.308-309-310-311-312/470.h; KŞS-47- s.389-388-387-386/455.h; KŞS-47-s.374-373-372/468.h; KŞS-47-s.360-359-358/484.h; KŞS-47- s.346-345-344-343/506.h; KŞS-47-s.326-325-324-323/525.h; KŞS-47-s.315-314-313/537; KŞS-47-s.306-305/549.h; KŞS-47-s.304-303-302/550.h;KŞS-47-s.293-292-291/564.h; KŞS-48- s.164-163-162/258.h; KŞS-48-s.158/268.h; KŞS-48-s.136-135-134-133/312.h; KŞS-48-s.132-131-130/316.h;KŞS-48-s.219-218/320.h; KŞS-49-s.16-17/26.h;KŞS-49-s.18-19/28.h; KŞS-49-s.310-309-308/520.h; KŞS-49-s.310-309-308/520.h; KŞS-49-s.289-532.h; KŞS-49-s.281-280-279-278/548.h; KŞS-49-s.270-269-268/563.h; KŞS-49-s.266-265-264/567.h; KŞS-49- s.254-253-252/284.h; KŞS-49-s.245-244/599.h; KŞS-49- s.241-240-239/605.h; KŞS-50- s.17-18-19/14.h; KŞS-50-s.31-32-33/34.h; KŞS-50-s.35-36-37/38.h; KŞS-50-s.49-50/58.h; KŞS-50-s.61-62/80.h; KŞS-50-s.66-67/88.h; KŞS-50- s.71-72-73/95.h; KŞS-50- s.93-94-95/128.h; KŞS-51- s.235-236/441.h; KŞS-51-s. 253-254-255/467.h;KŞS-51-s.271-272-273/497.h;KŞS-51-s.274-275-276/498.h; KŞS-5-s.292-293/524.h; KŞS-51-s.306-307-308/numarasız h; KŞS-51- s.314-315-316/552.h; KŞS-51- s.323-324-325/569.h; KŞS-52-s.430-429/555.h; KŞS-52- s.414-413-412/572.h; KŞS-52- s.408-409/579.h; KŞS-52- s.400-399/591.h; KŞS-52- s.398/592.h; KŞS-52- s.383-382/614.h; KŞS-52- s.378-377-376-375/619.h; KŞS-52-s.349-348/658.h; KŞS-52- s.338-337-336-335/675.h; KŞS-52- s.326-325-324-323/690.h; KŞS-53- s.434-433-432/427.428.h; KŞS-53- s.405-404-403-402/473.h; KŞS-53- s.361-360-359-358/530.h; KŞS-53- s.308-307/606.h; KŞS-53- s.292-291-290/628.h; KŞS-53- s.285-284-283-282/636.h; KŞS-53- s.277-276/643.h; KŞS-53- s.272-271-270-269/648.649.h; KŞS-53- s.266-265-264/655.h; KŞS-55-s.310-309/458.h; KŞS-55- s.308/459.h; KŞS-55-s.296-295-294-293/477.h; KŞS-55-s.286-285-284/488.h; KŞS-55-s.274-273-272-270/504.h; KŞS-55-s.263-262-261/511.h; KŞS-55-s.259/514.h; KŞS-55-s.258/515.h; KŞS-55- s.249-248-247/530.h; KŞS-55-s.242-241/540.h; KŞS-55-s.238-237/544.h; KŞS-56- s.136-137-138/422.h; KŞS-56-s.152-153/440.h; KŞS-56- s.162-163-164-165/452.h; KŞS-56- s.181-182-183/467.h; KŞS-56- s.199-200-201/482.h; KŞS-56- s.236-237-238/509.h; KŞS-56- s.256-257-258-259-260/531.h; KŞS-56- s.264-265/535.h; KŞS-58- s.13-14-15-16-17/14.h; KŞS-58- s.45-46-47-48/39.h; KŞS-58- s.86-87-88-89/83.h; KŞS-58- s.90/84.h; KŞS-58- s.109-110-111/110.h; KŞS-58- s.115/119.h; KŞS-58- s.115-116-117/120.h; KŞS-59- s.365-364-363/433.h; KŞS-59-s.350/446.h; KŞS-59- s.339/467.h; KŞS-59- s.322-321-320-319/501.h; KŞS-59- s.312-311-310-309/516.h; KŞS-59- s.306-305-304/522.h; KŞS-59- s.275-274-273/548.h; KŞS-59- s.234-233-232-231-230-229/584.h

gelirlerinin dağıtılması gibi sorumluluklar yerine getirilmiş, farklı çalışmaları da içeren bu hizmetler, alt birimlerce ifa edilerek mütesellimlerin de bu vazifeler içerisinde bulunması sağlanmıştır.¹⁰⁸

Mütesellimin askerî görevleri ise, merkezi yönetim denetimlerini sağlama süreci ile ilişkilidir. Özellikle vergilerin toplanması ve savaş zamanlarında askeri olanakları temin etme yükümlülüğünde, önemli bir mekanizma içerisinde bulunmuşlardır. Böylece sadece vergi toplama sorumluluklarını yerine getirmeyip aynı zamanda askerî yönden de aktif bir işleyişi ortaya koymuşlardır.¹⁰⁹ Mütesellimlerin adlî görevleri ise, asayişin sağlama odağında her türlü dava zabıtları ile değerlendirme yapma ve mukavele, senet, satış, vekâlet, ıtk, kefâlet, borçlanma, tereke ve taksim, evlenme gibi çeşitli konular üzerinde belirli kayıtları resmi mahiyette de olsa görmektedirler.¹¹⁰ Mütesellimler, görev yaptıkları sancağın yüksek idarî mercii olmakla birlikte beytülmal ve hassa emniyeti gibi görevleri de yerine getirmekteydiler.¹¹¹ 8 Şevval 1164 (30 Ağustos 1751) tarihli tereke kaydında: “...Medine-i Kastamonu’da Abdülatif zade Hanında âlâ tariki misafir sakin iken bundan akdem bilâ varis maruf fevt olan Derviş Mehmed hâlîfe bin Abdullah’ın bi-l fiil Kastamonu mütesellimi olup beytülmale ait malı kabza me’mur olan şeyh Ömer Ağa tarafından mübaşir tayin buyrulan Abdürreman Ağa marifetiyle....”,¹¹² handa vefat eden kişinin terekesi beytülmale kaldığından zabtı için mütesellim tarafından mübaşir tayin edilmiştir. Mütesellimlerin bu görevleri bizzat yaptıkları gibi yoğun idarî ve asayiş vazifelerinden dolayı bu işleri vekilleri aracılığıyla yürüttükleri anlaşılmaktadır.¹¹³

Kastamonu Kazası’nda asayişin sağlanması ve ahalinin korunması Mütesellimin görev ve sorumluluğunda idi. Bu durum şer’iyye sicil defterlerinde sıkça geçmekte,

¹⁰⁸ Kemal Kaya, “Tanzimat’tan Önce Belediye Hizmetleri ve Voyvodalar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 41(26), 2007, 101-102.

¹⁰⁹ Kaya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Voyvodalık*, 158.

¹¹⁰ Muhammed Ceyhan, “Tanzimat Dönemi Sonrası Şer’iyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açısından Tahlili”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 29, 2011, 55-56.

¹¹¹ Şimşek, *Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu*, 121.

¹¹² KŞS-44-s.36-37/61.h

¹¹³ Şimşek, *Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu*, 121; Beytülmale intikal eden tereke mallarının muhafaza ve sevki hususu için ayrıca bakınız, KŞS-44 s.48/77.h; KŞS-45 s.63/109.h; KŞS-46 s.118-194.h; KŞS-46- s.187/312.h; KŞS-49- s.89-90/numarasız h; KŞS-50- s.145/458.h; KŞS-51- s.12-13/26.h; KŞS-55-s.32/60.h; KŞS-55-s.160/292.h; KŞS-55-s.165/302.h; KŞS-56-s.180/382.h; KŞS-56- s.125/405.h; KŞS-57 s.417/162.h; KŞS-57 s.397/195.h; KŞS-57 s.374-373/231.h; KŞS-58 s.241-240/247.h; KŞS-58- s.141/433.h; KŞS-59- s.88/193.h; KŞS-59- s.111/238.h

mütesellimlerden asayişî sağlamaları, bu hususta kadı ve diğer görevliler ile ittifak içinde olmaları istenmekteydi.¹¹⁴ Sancakta asayişin sağlanması konusunda icraî yetkileri elinde bulunduran mütesellimlerin en büyük yardımcıları kadılardı. Sancakta ortaya çıkan anlaşmazlıklarda ve diğer sorunlarda kadı ve mütesellim birlikte hareket etmek zorundaydı.¹¹⁵ Görüldüğü üzere birçok görev ve sorumlulukları kapsayan ve şer'îyye sicil defterlerinde belirtilen bu unsurlar, çeşitli düzenlemelerin yapılması ve halkın yaşantısında bel kemiği oluşturması bakımından önem taşımaktadır. Defter örnekleri üzerinde de görüldüğü üzere eşkıyaların cezalandırılması, üstün gelenlerin halk üzerindeki yaptırımının önlenmesi, ahalinin haklarının korunması sağlanarak asayişî düzenleme mesuliyetleri açısından bu kurum oldukça mühimdir. Aynı zamanda bu tür hususları adli süreçlerle desteklemek, mütesellimlerin görev ve sorumluluğunun bir hayli geniş olmasında büyük amil teşekkül etmiştir.

Tablo 1.1.1. 1750-1775 Tarihleri Arasında Kastamonu'da Mütesellim Olarak Görev Yapan Kişiler

1	1750	Ömer Ağa ¹¹⁶
2	1751-53	İbrahim Ağa ¹¹⁷
3	1754-56	Kocahisari Mehmed Ağa ¹¹⁸
4	1757	İsmail Ağa ¹¹⁹

¹¹⁴ KŞS-45-s.333-470.h; "... fukara-ı ra'iyet ve sükkân-ı memleket ve ebnâyı sebili mahzur eden yaramaz ve eşkıya mekûlesi mârifet-i şer'le tayin olunan mübâşir mârifetiyle ve cümle ittifakıyla zabt mahallerden gereği gibi teftiş..." , KŞS-46-s.228/371.h; "...fukara-ı ra'iyet ve ahali-i memleket her halde mufarrıt ehl-i şekavet ve mezalim ve te'addiyat ve haşarattan himâyet ve siyânet olunmaları..." , KŞS-47-s.397/442.h; "... zabt u rabt-ı memleket himâyet ve siyânet-i ahali ve ra'iyete kâdir..." , KŞS-49-s.256/580.h; "... livada vâki' sükkân-ı memleket ve fukara-ı ra'iyet ve ebnâ-yi sebili eşkiyadan himâyet ve siyânet ile..." , KŞS-50-s.47/52.h; "... emûr-u mütesellimliği rü'yet ve hıfz ve hırâset-i memleket ve eşkıya mekûlelerinden ve reâyâ ve berâyâyı himâyeleri bâ fermanı âli..." , KŞS-52-s.338/674.h; "... fukaraya ve sükkân-ı memlekete isâl ve hasârâta ve rahatlarına cesaret eden eşkıyaları mârifet-i şer'le cümle ittifakıyla kasaba ve karalardan teftiş..." , KŞS-55-s.279-numarasız.h; "... fukara-ı ra'iyet ve süknâ-ı memleket ve mürûr ve ubûr eden ebnâ-yi sebinin âlâ devamü-l himâyet ve siyânet..." , KŞS-56-s.204/485.h; "...fukarayı ra'iyet ve sükkân-ı memleketin hıfz ve hırâset ve zuhûr eden eşkiyanın mazaratları ve fukara ve zuafâ üzerlerinden men'leriyle..." , KŞS-58-s.108-109/109.h; "...sükkân-ı memleket ve fukarayı ra'iyet ebnâ-yi sebinin emin ve rahatları meslûb olduğu..." , belgelerde geçen ifadelerden de anlaşılacağı üzere asayiş konusunda gerekli tedbir ve teftişlerin yapılmasına ilişkin birçok hüküm bulunmaktadır.

¹¹⁵ Şimşek, *Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu*, 77.

¹¹⁶ KŞS-44-s.157-248.h; KŞS-44-s.158/59-250.h; KŞS-44-s.160-252.h; KŞS-44-s.216-329.h; KŞS-44-s.217-330.h; KŞS-44-s. 217/218-331.h; KŞS-44-s. 218-332.h; KŞS-44-s. 233/234/235/236-354.h; KŞS-44-s. 251-382.h; KŞS-44-s. 252-383.h

¹¹⁷ KŞS-44-s.216/217-330.h.; KŞS-44-216/217-330.h; KŞS-44-251/252-382.h

¹¹⁸ KŞS-46-s.238-384.h

¹¹⁹ KŞS-47-s.312-538.h; KŞS-47-s.312/311-539

5	1758-59	Kocahisari Mehmed Ağa ¹²⁰
6	1760-62	Hüseyin Bey ¹²¹
7	1762-64	İbrahim Ağa ¹²² ve Süleyman Ağa ¹²³
8	1765-66	Ali Ağa ¹²⁴
9	1767	Süleyman Ağa ¹²⁵
10	1768-1769-1771	İbrahim Ağa ¹²⁶
11	1172	İsmail Ağa ¹²⁷
12	1773	Musazade Mehmet Ağa ¹²⁸
13	1774	Tuzcuzade el-Hac Mustafa ¹²⁹
14	1775	Musazade Mehmet Ağa ¹³⁰

1.1.1.2. Kadı

Fıkıh terimi olarak “*insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer’i hükümlere göre çözümlemek için yetkili makamca tayin edilen kişiyi ifade eden*” kadı, Arapça menşeli olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³¹ Yani Arapça kökenli ifade olan kadı, kazâ kökünden bir ism-i fâil olup, “*hükümünü, sözünü getiren*” anlamındadır. Osmanlı Devleti zamanında isanların çözüm bekleyen dava ve hukuki olayları İslâmî hükümler doğrultusunda sonuca bağlama görevindedirler. Devletin önemli hizmetlerini yerine getiren kadıların ataması yapılırken, detaylı bir eleme usulüne başvurulmaktadır. Kadı tayini esnasında başlıca kıstaslar ise aşağıda maddeler halinde sıralandıkları üzeredir¹³²;

¹²⁰ KŞS-48-s.145-290 h; KŞS-48-s.145-291.h

¹²¹ KŞS-51-s.269/270-494.h; KŞS-51-s.270-495.h; KŞS-51-s. 321/322-563.h

¹²² KŞS-51-s.269/270-494.h; KŞS-51-s.270-495.h; KŞS-51-s. 321/322-563.h

¹²³ KŞS-52-s.386-610.h; KŞS-52-s. 385-611.h

¹²⁴ KŞS-53-s.13/14-14.h;KŞS-53-s. 32-36.h; KŞS-53-s. 50-62.h; KŞS-53-s. 147/148/149-227.h; KŞS-53-s. 207-330.h;KŞS-55-s. 11-19.h; KŞS-55-s. 67-117.h

¹²⁵ KŞS-55-s.259-514.h; KŞS-55-s. 234-546.h

¹²⁶ KŞS-56-s.136-421.h; KŞS-56-s.136/137/138-422.h; KŞS-56-s.235-508.h; KŞS-56-s.236/237/238-509.h; KŞS-57-s. 414/413-166.h

¹²⁷ KŞS-58-s.57/58-48.h; KŞS-58-s. 301-158.h

¹²⁸ KŞS-59- s.376-417.h; KŞS-59-s. 347/346/345-453.h

¹²⁹ KŞS-59-s.343-459.h; KŞS-59-s. 343-461.h

¹³⁰ KŞS-59-s. 293/292-534.h; KŞS-59-s. 234/233/232/231/230/229-584.h

¹³¹ Fahrettin Atar, “Kadı”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 66; Ömer Nasuhi Bilmen, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, Haz. Abdullah Kahraman, Nizamiye Akademi Yayınları, İstanbul 2017, 117.

¹³² Abdülkadir Çetin, “Osmanlı Devleti’nde Kadı ve Şer’i Mahkemeler”, *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, 2(1), 2015, 16; İlber Ortaylı, Osmanlı Devleti’nde Kadı, 21.

- Kadı, reşid olmalıdır.
- Temyiz gücüne sahip olmalıdır.
- Doğru, dürüst ve iman sahibi insan potansiyelinde olmalıdır.
- Hukuki açıdan bilgili olmalı ve davranış kabiliyetlerini taşımalıdır.
- Olaylara tarafsız bir çerçeveden bakılmalıdır.
- İslâm dinine mensup olmalıdır.
- Hukukî ehliyetinin iyi bir derecede olmalıdır.
- Erkek olmalıdır.

Osmanlı Devleti'nde, beylik zamanından itibaren fethedilen yerlere idareyi temsilen bir subaşının, hukuku temsilen bir kadının tayini yerleşmiş bir gelenektir. İslâm devletleri içinde özgün bir yeri olan Osmanlı kadısı, mülkiye ile adliye görevlisi olup, memuriyeti daha önceki asırlarda hizmet eden meslektaşlarına nazaran daha geniş yetkilerle teçhiz edilmiştir.¹³³ Kadı, yalnızca yargıçlık yetkisi ile sınırlı bir görev tanımlaması içerisinde yer almayarak, yerel halka hizmet veren konumlamada olup bu açıdan yargı görevlerine ilaveten idarî, beledî ve güvenlik hususlarında da görev yaptıkları kazalarda tek söz sahibi modelindedir. Böylece halkın güvenliğini sağlama, sosyal ihtiyaçlarını giderme gibi mevzularda sınıflandırılarak adlî, idarî ve beledî gibi ölçülerde görev tanımlamalarını ihtiva etmekte, buda çalışma süreci boyunca başarı elde etmede sorumluluk bilinciyle inceleme hususunda kadıya bir yetkinlik sağlamaktadır.¹³⁴ Kadılığın ölçülenmesi bilgisinin yetkin potansiyelde olması için gereklidir. Bilgide faziletin olması, görevin iyi bir şekilde sürdürmesini zorunlu kılan bir anlayış şeklidir ki bu husus kadının ehil olması, reayanın herhangi bir sıkıntı yaşamadan meselelerini hallederek kargaşadan uzak, refah seviyesinin yüksek olduğu ortamda hayatını sürdürmesi açısından gereklidir.¹³⁵

Kadıların görev ve sorumluluğu geniş olduğundan iki şekilde gruplandırılmış, bunlardan ilki mevleviyet kadılıkları olmuştur. Büyük ve önemli olan eyaletler, vilayetler ve sancaklara, mevleviyet kadıları tayin edilmiş, bunlar da maaşlarına göre iki

¹³³ İlber Ortaylı, "Osmanlı Devleti'nde Kadı", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 69.

¹³⁴ Bozatay, Demir, "Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme", 71.

¹³⁵ Hamiyet Sezer Feyzioğlu, Selda Kılıç, "Tanzimat Arifesinde Kadılık – Naiplik Kurumu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24(38), 2005, 33-34.

ayrı şekilde sınıflandırılmıştır. Bunlardan ilki, 300 akçe maaşlı devriye mevalisidir. İkinci grupta ise, maaşları 500 akçeye ulaşabilen ve en önemli eyaletlerde görevli kadılardır. Mevleviyet kadılarından sonraki grupta yer alanlar ise, ikinci derece kaza kadılarıdır. Kaza kadıları da kendi içerisinde gruplandırılıp, bunların en yüksek derecelisine sitte, eşrâf-ı kuzat veya yüz elli akçelik kadılık olarak adlandırılmaktadır. Kadının görev zamanına gelince net bir süre bulunmamakla birlikte, bu yönde bir sınırlandırma geliştirilmemiştir. Ancak XVII. yüzyıl sonlarında kadıların görev süresi kısıtlanmıştır. Burada kadroların yeterli düzeyde olmaması, kadıların bölge halkı ile çok fazla yakınlaşması ve hiyerarşik açıdan problemlerin önlenmesi gibi nedenlerle görev süreleri bir yıl olarak belirlenmiştir.¹³⁶

Kadının, adlî, malî, beledî, askerî ve mülkî alanları içine alan hizmetleri dikkate alındığında, memuriyet kompartmanı ve bu denli geniş bir vazife sahası bulunan bir başka hizmetli olmamamakla birlikte bu denli çeşitli olanın da bulunmadığı zikredilmektedir.¹³⁷ Kadının hükmü, sultanın emirlerinden ve ehl-i örf taifesinden bağımsız olması, Osmanlı hukuk sisteminin temelindeki bir prensiptir ve buna göre yargının bağımsız oluşu, hiçbir kişi ya da makam yargıya etki etmemesi, kadıların bağlı olduğu vicdanî kanaate ve hukukî temele dair hüküm vermesi esastır.¹³⁸

Kadıların hukukî statüsünü özellikle yargılama hukuku içinde değerlendirilmesi, İslâm hukukunun genel ilkeleri doğrultusunda geliştirilmekte, kadı ile devlet başkanı arasındaki ilişki, vekâlet ilişkisine dayanmaktadır. Bu ilişki içerisinde devlet başkanı kadıların tayinini yapmakta, yetki ve görevlerine belli sınırlamalar getirmektedir. Padişah doğrudan kadı tayin edebilme yükümlülüğüne de sahiptir. Sancak, Rumeli, Anadolu ve Mısır'daki tüm kaza kadılarının tayinleri kazaskerlere aitti; bunlar yaptıkları tâyinleri divan tertibi bozulduktan sonra bizzat padişaha arz etmeyip yeni kanun mücibince tespit ettikleri tayin defterini şeyhülislâma takdim edip onun vasıtası ve sadaret yoluyla hükümdara arz ederlerdi.¹³⁹ İncelenen Kastamonu şer'iyce sicillerinde:

¹³⁶ Çetin, "Osmanlı Devleti'nde Kadı ve Şer'i Mahkemeler", 17; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, 93

¹³⁷ Ortaylı, "Osmanlı Devleti'nde Kadı", 69-70.

¹³⁸ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı olarak Kadı*, 80-81; Ortaylı, *Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 69.

¹³⁹ Mustafa Şentop, "Tanzimat'tan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 1, 2006, 90-91; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, 91-93; Mehmet Âkif Aydın, "Osmanlı Devleti'nde Mahkeme", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVII, 343.

Kastamonu Kazası kadılığı 1164'te (27 Nisan 1751) Mevlânâ el-hac İbrahim Efendinin tasarrufuna tevcih olunmuştur.¹⁴⁰ 1166'da (8 Aralık 1752) Mevlânâ Gânizade Abdurrahim Efendiye kadı tevcihi söz konusudur.¹⁴¹ Kazanın mevcut kadısı Abdurrahim Efendiden ahalinin arzuhâl edip şikâyeti üzerine görevden alınarak, 1167'de (24 Mayıs 1754) Mevlânâ Müderriszade Ahmed Efendinin mutasarrıflığına tevcih olunmuştur.¹⁴² Kadılık vazifesi 1169'da (4 Ocak 1756) Mevlânâ Hafız el-hac İbrahim Efendiye tevcih edilmiştir.¹⁴³ Tarih 1170'i (17 Ağustos 1757) gösterdiğinde Mevlânâ Yeğenzade Es-Seyyîd Mehmed Arif Efendiye kaza mutasarrıflığı tevcih edilmiştir.¹⁴⁴ 1171'de ise (10 Nisan 1758) Mevlânâ Osmanzade Es-Seyyîd Ahmed Efendiye kadılık tevcih olunmuştur.¹⁴⁵ 1173 yılında (20 Ocak 1760) Mevlânâ Mustafa Efendiye kazanın mutasarrıflığı tevcih edilmiştir.¹⁴⁶ 1175'de (31 Ağustos 1761) kadı olarak Mevlânâ Hafız el-hac İbrahim Efendinin tayin edildiğini görülmektedir.¹⁴⁷ Kazanın tasarrufu 1176'da (15 Nisan 1763) Mevlânâ Es-Seyyîd el-hâc Mehmed Sâdık Efendiye tevcihi mevzu olmuştur.¹⁴⁸ Mevlânâ Es-Seyyîd el-hâc Mehmed Sâdık Efendinin vefat etmesiyle, kazanın mutasarrıflığı 1177'de (Mayıs 1764) Kastamonu nâibi müderrisin Müftüzade Abdürrahim Efendiye zabtı mevzu bahis olmuş,¹⁴⁹ bu görev daha sonra 1178'de (26 Kasım 1764) Mevlânâ Mehmed Efendiye tevcih edilmiştir.¹⁵⁰ 1180'de (8 Temmuz 1766) Mevlânâ Mehmed Hamdi Efendiye kazanın kadılık görevi tevcih olunmuştur.¹⁵¹ 1181'de (20 Şubat 1768) Mevlânâ İbrahim Efendiye kadılık tasarrufunda bulunulmuştur.¹⁵² Sonraları 1183'te (Ekim 1769) Mevlâna Es-Seyyîd el-hâc Mahmûd Efendi kadı görevine tevcih edilmiştir.¹⁵³ Mevlânâ Hafız İbrahim Efendiye 1185 yılında (16 Mayıs 1171) kaza kadılığı tevcih edilmiştir.¹⁵⁴ Çalışmanın en son sicil defterinde ise 1186'da (26 Aralık 1172) Mevlânâ Mehmed Efendiye kadılık vazifesinin

¹⁴⁰ KŞS-44-s.5/12.h.

¹⁴¹ KŞS-44-s.299-300/463-464-465.h.

¹⁴² KŞS-46-s.5/18.-19-20.h.

¹⁴³ KŞS-47- s.8/6-7-8-9.h.

¹⁴⁴ KŞS-48- s.1/1-2-3-4.h.

¹⁴⁵ KŞS-49- s.50-51/82-83-84-85-86.h.

¹⁴⁶ KŞS-50- s.295/134-135-136-137-138.h.

¹⁴⁷ KŞS-51- s.2-3/3-4-5-6.h.

¹⁴⁸ KŞS-52- s.1/1-2-3-4.h.

¹⁴⁹ KŞS-52- s.204/375.h.

¹⁵⁰ KŞS-53- s.436/421-422-423-424.h.

¹⁵¹ KŞS-55- s.4/6-7-8-9.h.

¹⁵² KŞS-56- s.4/2-3-4-5.h.

¹⁵³ KŞS-57-s.426/150.h.

¹⁵⁴ KŞS-58-s.302/153-154-155-156.h

verildiği görülmektedir.¹⁵⁵ Kadılara, Kastamonu Kazası mutasarrıfı olarak tevcih edilen mutasarrıflık, Osmanlı yönetim organizasyonunda “*herhangi bir görev, makam veya memuriyeti elinde bulunduran, tasarruf eden*” kişi anlamında olup, mutasarrıf ilmiye teşkilâtında kadılığa bihakkın getirilenler şeklinde de anılmıştır.¹⁵⁶

1.1.2. Kaza Güvenliğini Sağlayan Görevliler

Osmanlı Devleti’nde güvenliğin sağlanması amacıyla çeşitli görevlendirmeler yapılmış ve belirli gruplara bazı görevler verilmiş, böylece sistemli bir güvenlik yapısının oluşturulmasına özen gösterilmiştir. Diğer yandan görevlerin verilmesi, bağlı oldukları sınıflara göre oluşturulmuştur. Aynı zamanda belli vazifelere yükseltme de belirli sorumlulukları yerine getirme hususu ile ilişkilidir. Örnek üzerinden konu irdelendiğinde sancakbeyleri hem devlet hem de padişahlığa faydalarından dolayı terfi ettirilmiş ve askerî sınıf içerisinde bağlılıklarının fazla olması, böyle bir yükseltimde önemli bir düzeye ulaşmıştır. Bununla birlikte idarî görevleri de bulunan sancakbeyleri, güvenliğin hem askerî hem de idarî yapıda gerçekleştiren görevli pozisyonundadır.¹⁵⁷ Anadolu şehirlerinin bütününde incelenen dönem itibarıyla yönetici olarak mütesellimler bulunuyordu. Bu kurum gittikçe yaygınlaşarak sancakbeyinin yerini almış olan mütesellim sancakbeyinin tüm yetkilerine sahipti.¹⁵⁸ Kazanın üst düzey idarecileri olan kadı ve mütesellimin en önemli yardımcıları ise halkın güvenliğinin sağlamak amacıyla oluşturulmuş olan görevlilerdi. Bunlar içerisinde aşağıda maddeler halinde sıralanan vazifeliler belirtilmektedir;

- Alaybeyi,
- Yeniçeri serdarı,
- Kethüdâyeri,
- Şehir kethüdâsı,
- Voyvoda,
- Subaşı,

¹⁵⁵ KŞS-59-s.6-7-8-9.h

¹⁵⁶ Ali Fuat Örenç, “Mutasarrıf”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXI, 377.

¹⁵⁷ Abdüllatif Armağan, “XVI. Yüzyılda Take Sancağı’nın Yönetimi ve Yöneticileri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 18(1), 2011, 276.

¹⁵⁸ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, 23; Özkaya, *XVIII. Yüzyılın Ortalarında Kastamonu*, 3.

- İhtisab ağası,
- Mübaşir.

1.1.2.1. Alaybeyi

Mîr-i alay şeklinde de geçen alaybeyi, bir sancakta bulunan tımarlı sipahilerin en büyük âmiridir. Bu âmir, serbest timarlara sahip olup, bunlar bazen tımarlı bazen zeametli olurlardı. Aynı zamanda sancakbeyinden sonra sancakta en yüksek askerî âmir olarak bilinmektedir. Alaybeyinin tayin edilmesi, beylerbeyi ya da sancakbeyi arzı ile olmakta, görevine son verilmesi ise, kadı ve beylerbeyi arzı ile gerçekleştirilmekteydi. Hiyerarşik sırada alaybeyinden sonra çeribaşı gelmektedir. Sefer zamanlarında çeribaşılar, kendi bölgelerindeki tımarlı sipâhilerle beraber cebelileri toplama ve alaybeylerinin yanına getirmekte, alaybeyleri ise bunları, sancakbeyi kumandasına götürmekteydiler.¹⁵⁹ Bu yönde alaybeyi, sancakbeyine bağlı olarak görev sürecini yerine getirmektedir. Suç işlemleri halinde de cezalarının verilmesi, yine geniş salahiyyete sahip ve beylerbeyine bağlı olan sancakbeyi aracılığıyla sunulmakla birlikte, yetki genişliğinde bu temsilcilik, alt birimlerde bulunan alaybeyi gibi görevlilerin çalışmalarını takip edebilme ve yönlendirmede önemli bir düzeydedir.¹⁶⁰

İncelenen dönem belgerinde Kastamonu'da görev yapan alaybeylerinin isimleri karşımıza çıkmaktadır. Rabiulevvel 1164 (28 Ocak 1751) tarihinde Kastamonu sancağı alaybeyliğinin Mehmet'e istihdam edildiğini görülmektedir.¹⁶¹ 10 Cemazeyilevvel 1166 (10 Mart 1753) tarihli kayıta mîralay olarak Mehmet Ağanın adı zikredilmektedir.¹⁶² Kastamonu'da mîralay vekili olan şehir kethüdâsı Seyyid Hüseyin Ağanın 1168 (1754/1755) senesi başlangıcından sonuna kadar mîralay vekilliğinin zabt için tayin edildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹⁶³ 3 Rabiulahir 1175'te (1 Kasım 1761) zeamet beratında alaybeyi olarak yine Mehmet'in adı geçmektedir.¹⁶⁴ 21 Muharrem 1178 (21

¹⁵⁹ Alâaddin Aköz-Doğan Yörük, "XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı'ndaki Taşra Görevlileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, 2003, 116-117; Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Siyasi Yapı*, 57; Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 32.

¹⁶⁰ Mehmet Boztepe, "Osmanlı Devleti'nin Taşra Yönetimini Şekillendiren "Merkeziyetçilik" Yaklaşımı ve Günümüze Etkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 2013, 6.

¹⁶¹ KŞS-44-s. 115/197.h, Anadolu valisi vezir Yahya Paşa Hazretlerine gönderilen hattı şerif beratıdır.

¹⁶² KŞS-45-s. 548-549/82.h

¹⁶³ KŞS-46-s.254/404.h

¹⁶⁴ KŞS-51-s.255-256/468.h

Temmuz 1764) tarihinde alaybeyi görevinde Sülayman Ağanın adı zikredilmektedir.¹⁶⁵ Alaybeyi Süleyman Ağanın olumsuz tutumu nedeniyle züema ve erbabı-ı tımar sahipleri tarafından birkaç defa arzuhâl olunup, şikâyet etmeleri üzerine görevden alınarak yerine herkesin takdirini toplayan ve kendisinden hoşnut olunan Hacı Salih'e 26 Rabiulevvel 1178'de (23 Eylül 1764) istihdam ve tevcih edilmesi hususunda ferman gönderildiği belgelerden anlaşılmaktadır.¹⁶⁶ 29 Cemazeyilevvel 1179 (13 Kasım 1765) tarihinde Alaybeyi Seyyid el-hac Salih'in tımar tevcihi için mektup gönderdiği sicil kayıtlarında açıkça görülmektedir.¹⁶⁷ 4 Zilhicce 1187'de (16 Şubat 1774) Kastamonu alaybeyi olan Ali'nin mektup göndererek tımar tevcihi ricasında bulunduğu, adının beratda geçtiği kayıtlardan anlaşılmaktadır.¹⁶⁸

Alaybeyleri, Osmanlı topraklarında doğrudan ilgili bir müesseseyi temsil etmekte, sancakta bulunan zuemâ ve erbab-ı timarın en başında bulunduğundan bu nedenle sancak merkezinde yer almaktadır ve kendisinin de zeameti mevcuttur. Sancaklar ile eyaletlerde iki ayrı asker bulunmaktadır. Bunlardan birisi yeniçerilerdir. İkincisi ise, tımarlı sipahilerdir. Tımarlı sipahilerin başında, alaybeyi yer almaktadır. Alaybeylerinin temel görevleri içerisinde, seferlerde asker toplamaktır. Diğer yandan bu askerler hem kendi mevcudiyetinde bulunanları hem de sancaktaki sipahileri kapsamaktadır. Aynı zamanda askerlerin cezalandırılmalarından da sorumlu olmalarına ek olarak, sefere iştirak etmeyenlerin bedeliyeleri de toplanmaktadır. Dışa dönük görevlilerden başka ise, bölgesinde tımar ve tımarlı sipahilerde bulunmaktadır. Bu yönde, tımarı mevcut olan yoklamalarda, adli olaylara karışanların mahkemelere çağrılmaları, cezalandırılmaları gibi unsurlar da temel görevleri içerisinde. Aynı zamanda alaybeyleri, bu görevlerin yanı sıra malî açıdan da çeşitli görevlere sahip olmuş ve yerine getirmişlerdir.¹⁶⁹ Alaybeyinin Kastamonu'da asayişin temini için başıboş levendatın ve bazı eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan kişilerin teftişi, gerekli görüldüğünde cezalarının tertibi,¹⁷⁰ züema ve erbab-ı tımar sahiplerinin kanun üzere zabıtları ve beratlarının tecdidi, ayrıca

¹⁶⁵ KŞS-52-s.227/414.h

¹⁶⁶ KŞS-52-s.322-321/692.h

¹⁶⁷ KŞS-53-s.288/631.h

¹⁶⁸ KŞS-59-s.268/552.h

¹⁶⁹ Abdulkadir Gül, *Antakya Kazas'ının Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008, 31.

¹⁷⁰ KŞS-45 s.263/394.h; KŞS-48 s.128-127/322-323.h; KŞS-52 s.378/618.h; KŞS-55 s.266/509.h; KŞS-55 s.257/518.h

bunların dışarıdan herhangi bir müdahale ve rencide edilmemesi,¹⁷¹ sefer için asker temini ve zeamet tevcih edilenlerin; “...sancak alaybeyisi bayrağı altında sefere erişmek şartıyla...” tasarruf ettirilmesi,¹⁷² yine kayıtlarda geçen ve harap şekilde olan kale tamiri¹⁷³ gibi vazifelerinin olduğunu sicil defterlerinde alenen görülmektedir.

1.1.2.2. Yeniçeri Serdarı

Hükümdârın emri altında ve şahsına bağlı olduğu için “Kapıkulu” da denilen yeniçeriler, yaya ve atlı askeri ocaklar, maaşlı olup eyaletlerdeki topraklı veya tımarlı sipahi ile diğer eyalet kuvvetlerinden tamamen ayrıydılar.¹⁷⁴ Osmanlı Devlet’inde kapıkulu askeri, çeşitli ocaklar altında teşkilatlanmıştı. Yeniçeri ocağı bunların içinde en kalabalık ve nüfuzlu olanıdır.¹⁷⁵ Kanûnî Sultan Süleyman’ın şehzadeleri Bayezid ve Selim arasında geçen taht mücadelesi (966/1559) ve Bayezid isyanının bastırılmasından sonra, önceleri serhad kalelerinde müstahfız olarak vazifelendirilen yeniçerilerin yasakçı ve korucu adı altında Anadolu’nun her tarafına yerleştirilmeye başlanması zamanla önemli sonuçlar veren bir uygulama halini almıştır. Buralardaki yeniçeriler çeşitli sebeplerle kalıcı duruma gelmiş, vilâyetlerde güvenlik giderek tımarlılardan alınıp ocaklıya havale edilmiştir.¹⁷⁶ Yeniçeri serdarı, yeniçeri ocağından ya da emektar yeniçerilerden seçilip, hizmet süresi üç ayda bir yenilenerek serdarlık mektubuyla ocağı 1 amire tarafından atanmaktaydı. Belge sonunda yeniçeri ağasının isminin olması bu durumun en büyük kanıtı niteliğindedir.¹⁷⁷ Yeniçeri serdarının görev süresi oldukça kısaydı. Sicil defterlerinde; yeniçeri serdarının üç ayda bir tayin mektuplarının yenilendiği, bu kurala aykırı davranan, mektubu olmadan serdarlık iddiasında bulunan ve fuzuli zabt edenlerin haklarından gelinip, kendilerine itibar edilmemesi yönünde

¹⁷¹ KŞS-46 s.253-254/403.h; KŞS-49 s.249/591.h

¹⁷² KŞS-58 s.92-93/88.h; KŞS-59 s.317/504.h; KŞS-59 s.314/515.h; KŞS-59 s.268/552.h

¹⁷³ KŞS-51 s.299/526.h, *Bosna’ya tâbi bazı kalelerin harap olup tamire ihtiyacı olduğundan Kastamonu ve bazı sancakların alaybeylerinin neferatıyla birlikte Gelibolu’ya hareket etmeleri yönünde Anadolu valisi Mehmed Paşa’ya gönderilen ferman.*

¹⁷⁴ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, 617; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, I, 144

¹⁷⁵ Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, 96.

¹⁷⁶ Kemal Beydilli, “Yeniçeri”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, XLIII, 458.

¹⁷⁷ KŞS-44-s.163/257.h; KŞS-45-s.280/413.h; KŞS-47-s.366/476.h; KŞS-49-s.300/531.h; KŞS-51-s.230/431.h; KŞS-53 s.421/446.h; KŞS-55 s.307/460.h; KŞS-56 s.134/419.h; KŞS-59 s.384/407.h

birçok ferman mevcuttur.¹⁷⁸ Yine atama mektuplarında yer alan “... *zîr hükümetinizde vâki dergâh-ı âli yeniçeri serdarı olan ref’ olunub yerine üslub-ı sabık üzere...*” ifadesi yeniçeri serdarının herhangi bir sebebe bağlı olmadan görevden alındıklarını göstermektedir.¹⁷⁹ Bunun yanı sıra bazı atama mektuplarındaki “...*zîr hükümetinizde vâki’ serdar olan 27 bölüğün Ahmed Ağa zîde kadirûhunun serdarlığı kemâ-kân etbâ’ ve mukırr olmağın işbu mektub tahrîr ve irsâl olundu...*” ifadesi ile yeniçeri serdarının eskisi gibi görevde kaldığı da görülmektedir.¹⁸⁰ Kastamonu sicil belgelerinde atama mektupları mevcut olan yeniçeri serdarları ise; tablo üzerinden verilmiştir.

Tablo 1.1.2. 1750-1775 Tarihleri Arasında Kastamonu Yeniçeri Serdarları

TARİH	İSİM	BÖLÜK
21 Eylül 1751	Ahmed Ağa ¹⁸¹	27
22 Haziran 1752	Hacı Ahmed Ağa ¹⁸²	1
10 Eylül 1752	Ahmed Ağa ¹⁸³	27
6 Mart 1753	Ahmed Ağa ¹⁸⁴	27
20 Mart 1753	Seyyid Musa Ağa ¹⁸⁵	27
3 Haziran 1753	Es-Seyyid Musa Ağa ¹⁸⁶	27
13 Eylül 1753	Yahya Ağa ¹⁸⁷	27
28 Kasım 1753	Ahmed Ağa ¹⁸⁸	27
24 Şubat 1754	Ahmed Ağa ¹⁸⁹	27
24 Mayıs 1754	Ahmed Ağa ¹⁹⁰	25
22 Haziran 1754	Ahmed Ağa ¹⁹¹	27
18 Ekim 1754	Serdengeçti Ağası Mehmed Ağa ¹⁹²	-
15 Ocak 1755	Es-Seyyid Musa Ağa ¹⁹³	27
11 Temmuz 1755	Hüseyin Ağa ¹⁹⁴	25

¹⁷⁸ KŞS-58 s.69/60.h

¹⁷⁹ KŞS-44-s.231/350.h; KŞS-45-s.307/440.h; KŞS-46-s.281/435.h; KŞS-47-s.333-332/554.h; KŞS-48-s.132/315.h; KŞS-49-s.314/512.h; KŞS-50-s.15-16/12.h; KŞS-51-s.253/466.h; KŞS-52-s.425-424/560.h; KŞS-53-s.365/522.h; KŞS-55-s.298/471.h; KŞS-56-s.159/448.h; KŞS-58-s.42/34.h; KŞS-59-s.363-362/434.h

¹⁸⁰ KŞS-44-s.124/205.h; KŞS-45-s.300/435.h; KŞS-47-s.310/542.h; KŞS-48-s.161/261.h; KŞS-49-s.256/579.h; KŞS-52-s.396/594.h; KŞS-59-s.

¹⁸¹ KŞS-44-s.147/230.h

¹⁸² KŞS-44-s.231/350.h

¹⁸³ KŞS-44-s.274/431.h

¹⁸⁴ KŞS-45-s.277/411.h

¹⁸⁵ KŞS-45-s.280/413.h

¹⁸⁶ KŞS-45-s.300/435.h

¹⁸⁷ KŞS-45-s.309-308/440.h

¹⁸⁸ KŞS-45-s.317/449.h

¹⁸⁹ KŞS-45-s.322-323/456.h

¹⁹⁰ KŞS-45-s.339/476.h

¹⁹¹ KŞS-45-s.343/484.h

¹⁹² KŞS-46-s.229/373.h

¹⁹³ KŞS-46-s.246/394.h

¹⁹⁴ KŞS-46-s.281/448.h

7 Ekim 1755	Hüseyin Ağa ¹⁹⁵	25
4 Ocak 1756	Mehmed Ağa ¹⁹⁶	51
15 Nisan 1756	Serdengeçti Ağası Mehmed Ağa ¹⁹⁷	51
28 Haziran 1756	Ahmed Ağa ¹⁹⁸	27
24 Kasım 1756	Serdengeçti Ağası Ahmed Ağa ¹⁹⁹	27
21 Mart 1757	Kayserilizade Ahmed Ağa ²⁰⁰	27
21 Nisan 1757	Ahmed Ağa ²⁰¹	25
18 Temmuz 1757	Ahmed Ağa ²⁰²	25
15 Ekim 1757	Ahmed Ağa ²⁰³	25
22 Ocak 1757	Musa Ağa ²⁰⁴	27
10 Nisan 1758	Hüseyin Ağa ²⁰⁵	25
7 Temmuz 1758	Ahmed Ağa ²⁰⁶	25
4 Ekim 1758	Serdengeçti Ağası Ahmed Ağa ²⁰⁷	27
31 Aralık 1758	Ahmed Ağa ²⁰⁸	25
30 Mart 1759	Musa Ağa ²⁰⁹	27
26 Haziran 1759	Alemdar Mustafa Ağa ²¹⁰	27
24 Eylül 1759	Alemdar Mustafa Ağa ²¹¹	27
21 Aralık 1759	Alemdar Mustafa Ağa ²¹²	27
19 Mart 1760	Es-Seyyid Musa Ağa ²¹³	27
15 Haziran 1760	Mustafa Ağa ²¹⁴	27
12 Eylül 1760	Mustafa Ağa ²¹⁵	27
8 Aralık 1760	Mustafa Ağa ²¹⁶	27
6 Mart 1761	Mustafa Ağa ²¹⁷	27
3 Haziran 1761	Mustafa Ağa ²¹⁸	27
1 Eylül 1761	Mehmed Ağa ²¹⁹	27

¹⁹⁵ KŞS-46-s.291/448.h

¹⁹⁶ KŞS-46-s.308/469.h

¹⁹⁷ KŞS-47-s.379/numarasız h.

¹⁹⁸ KŞS-47-s.366/476.h

¹⁹⁹ KŞS-47-s.333-332/518.h

²⁰⁰ KŞS-47-s.310/542.h

²⁰¹ KŞS-47-s.307/547.h

²⁰² KŞS-47-s.300/554

²⁰³ KŞS-48-s.161/261.h

²⁰⁴ KŞS-48-s.148-147/283.h

²⁰⁵ KŞS-48-s.132/315.h

²⁰⁶ KŞS-49-s.314/512.h

²⁰⁷ KŞS-49-s.300/531.h

²⁰⁸ KŞS-49-s.275/554.h

²⁰⁹ KŞS-49-s.267/564.h

²¹⁰ KŞS-49-s.256/579.h

²¹¹ KŞS-49-s.246/596.h

²¹² KŞS-49-s.238/608.h

²¹³ KŞS-50-s.15-16/12.h

²¹⁴ KŞS-50-s.24/26.h

²¹⁵ KŞS-50-s.44/47.h

²¹⁶ KŞS-50-s.57/71.h

²¹⁷ KŞS-50-s.68/90.h

²¹⁸ KŞS-50-s.80/109.h

²¹⁹ KŞS-51-s.230/431.h

28 Kasım 1761	Kayserilizade Ahmed Ağa ²²⁰	27
12 Mart 1762	Kısıroğlu Ahmed Ağa ²²¹	27
24 Mayıs 1762	Boyacızade Mehmed Ağa ²²²	27
20 Ağustos 1762	Mehmed Ağa ²²³	27
16 Aralık 1762	Alemdar Hacı Ömer Ağa ²²⁴	26
13 Subat 1763	Mehmed Ağa ²²⁵	27
13 Mayıs 1763	Boyacızade Mehmed Ağa ²²⁶	27
9 Ağustos 1763	Alemdar Mustafa Ağa ²²⁷	27
9 Ekim 1763	Alemdar Mustafa Ağa ²²⁸	17
5 Ocak 1764	Boyacıoğlu Mehmed Ağa ²²⁹	27
1 Nisan 1764	Alemdar Mustafa Ağa ²³⁰	27
1 Nisan 1764	Boyacızade Mehmed Ağa ²³¹	
2 Mayıs 1764	Boyacızade Mehmed Ağa ²³²	27
1 Temmuz 1764	Boyacızade Mehmed Ağa ²³³	27
28 Eylül 1764	Boyacızade Mehmed Ağa ²³⁴	27
27 Ekim 1764	Alemdar Mustafa Ağa ²³⁵	27
9 Kasım 1764	Boyacızade Mehmed Ağa ²³⁶	27
11 Aralık 1764	Alemdar Mustafa Ağa ²³⁷	27
9 Mart 1765	Alemdar Mustafa Ağa ²³⁸	27
6 Haziran 1765	Alemdar Mustafa Ağa ²³⁹	
5 Temmuz 1765	Boyacızade Mehmed Ağa ²⁴⁰	27
29 Aralık 1765	Es-Seyyid Musa Ağa ²⁴¹	27
28 Mart 1766	Es-Seyyid Musa Ağa ²⁴²	27
7 Ağustos 1766	Alemdar Mustafa Ağa ²⁴³	27
4 Kasım 1766	Yüzbaşızade Mehmed Ağa ²⁴⁴	51

²²⁰ KŞS-51-s.253/466.h

²²¹ KŞS-51-s.265/487.h

²²² KŞS-51-s.282/511.h

²²³ KŞS-51-s. 303/534.h

²²⁴ KŞS-51-s.313/551.h

²²⁵ KŞS-51-s.322/566.h

²²⁶ KŞS-52-s.425-424/560.h

²²⁷ KŞS-52-s.409/578.h

²²⁸ KŞS-52-s.396/594.h

²²⁹ KŞS-52-s.392/601.h

²³⁰ KŞS-52-s.380/616.h

²³¹ KŞS-52-s.369/628.h

²³² KŞS-52-s.352/652.h

²³³ KŞS-52-s.348/659.h

²³⁴ KŞS-52-s.326/689.h

²³⁵ KŞS-52-s.323/691.h

²³⁶ KŞS-52-s.318-317/698.h

²³⁷ KŞS-53-s.421/446.h

²³⁸ KŞS-53-s.365/522.h

²³⁹ KŞS-53-s.317/595.h

²⁴⁰ KŞS-53-s.311-310/602.h

²⁴¹ KŞS-53-s.267/653.h

²⁴² KŞS-53-s.267/654.h

²⁴³ KŞS-55-s.307/460.h

²⁴⁴ KŞS-55-s.298/471.h

31 Ocak 1767	Alemdar Mustafa Ağa ²⁴⁵	27
30 Nisan 1767	Serdengeçti Ağası Mehmed Ağa ²⁴⁶	51
28 Temmuz 1767	Es-Seyyid Musa Ağa ²⁴⁷	27
25 Ekim 1767	Musa Ağa ²⁴⁸	27
20 Ocak 1768	Seyyid Musa Ağa ²⁴⁹	27
17 Mayıs 1768	Es-Seyyid Musa Ağa ²⁵⁰	27
15 Temmuz 1768	Yüzbaşızade Mehmed Ağa ²⁵¹	51
11 Ekim 1768	Yüzbaşızade Mehmed Ağa ²⁵²	51
Nisan 1769	Es-Seyyid Musa Ağa ²⁵³	27
8 Nisan 1769	Es-Seyyid Musa Ağa ²⁵⁴	27
9 Eylül 1771	Es-Seyyid Hideyatullah Ağa ²⁵⁵	-
4 Nisan 1772	Salih Ağa ²⁵⁶	27
28 Eylül 1772	Mustafa Ağa ²⁵⁷	27
25 Kasım 1772	Serdengeçti Ağası Gökşaban zade Ali Ağa ²⁵⁸	21
18 Eylül 1773	Serdengeçti Ağası İsmail Ağa ²⁵⁹	-
25 Mart 1773	Uzun Mehmed Ağa ²⁶⁰	27
22 Haziran 1773	Mehmed Ağa ²⁶¹	45
12 Mayıs 1774	Hacı Mehmed Ağa ²⁶²	26

Tabloda yer alan bilgilerden yola çıkıldığında, ekseriyetle üçer aylık sürelerle tayin olunan yeniçeri serdarının hizmet zamanları yaygın olarak uzatılmıştır. Vazife dönemi bitmeden görevden alınan serdarların da olduğu tespit edilmiştir. Genellikle aynı kişilerin kaza serdarı olarak vazifede bulunduğu ayrıca görevden alınan yeniçeri serdarlarının yine bu hizmete tayin edildiği görülmektedir.

Yukarıda da değinildiği gibi 1558’de Bayezid isyanının meydana gelmesi, farklı bir yönetsel sürecin de başlamasına ortam hazırlamış, yeniçerilerle altı bölük halkının da kapıkulu sipahilerinden oluştuğundan, merkez ordularının Anadolu şehrinde farklı

²⁴⁵ KŞS-55-s.numarasız/494.h

²⁴⁶ KŞS-55-s.269/506.h

²⁴⁷ KŞS-55-s.255/522.h

²⁴⁸ KŞS-55-s.243/537.h

²⁴⁹ KŞS-55-s.234/547.h

²⁵⁰ KŞS-56-s.134/419.h

²⁵¹ KŞS-56-s.159/448.h

²⁵² KŞS-56-s.179/464.h

²⁵³ KŞS-56-s.239/511.h

²⁵⁴ KŞS-56-s.245/515.h

²⁵⁵ KŞS-58-s.42/35.h

²⁵⁶ KŞS-58-s.71/64.h

²⁵⁷ KŞS-58-s.113/114.h

²⁵⁸ KŞS-58-s.122/128.h

²⁵⁹ KŞS-59-s.384/407.h

²⁶⁰ KŞS-59-s.363-362/434.h

²⁶¹ KŞS-59-s. 342/463.h

²⁶² KŞS-59-s.251/567.h

uğraşlarının olduğu belirtilmiştir. Bu yönde Anadolu’da garnizonlar kurularak, başka işlerle uğraşılmaya başlanmış bunlar, ticaret, çiftçilik, esnafılık gibi alanlarda kendisini göstermiş, aralarında yeniçeri serdarının da bulunduğu görev ve görevlilerin de geliştiği gözlemlenmiştir.²⁶³ Ancak yeniçeri serdarı, özellikle de yeniçerilere yardımcı olma veya askerler ile olumlu bir ilişki içinde değildir. Diğer bir deyişle yeniçeri serdarlarının yeniçerilere yardımcı olması, askerler ile anlaşmazlığa neden olmakta, buna göre uygunsuzlukların mevcut olması ve yeniçeri serdarlarının bazı durumlarda, daha çok beğenilmesi ve saygı gösterilmesi gibi hususlara da ortam hazırlamaktaydı.²⁶⁴ Buna bağlı olarak başka olumsuz mevzular meydana gelmiş, örneğin vergilerin toplanması sırasında yeniçerilik iddiasının artması, kişileri kılık değiştirerek vergilerden kurtulma arayışlarına yöneltmiştir. Bu hususu kolaylaştıranlar ise, yeniçeri serdarları olmuşlardır. Vazifelerinden uzaklaşıp insanlara yandaşlık yapmaları, vergilerin alınmasında problemler oluşturmuştur. Tüm bu sorunlar özellikle para talebinde bulunma, avâriz, iskele geçiş akçesi gibi hususlardan kaynaklanmıştır.²⁶⁵

Askerlerin işleriyle ilgilenen yeniçeri serdarları, yerel bir güç konumunda bulunarak geleneksel yapıda bozucu etkiler meydana getirmişlerdir.²⁶⁶ Askerler arasında kargaşanın meydana gelmesinin temelinde, yeniçeri serdarlarına etkisinin olduğu ifade edilmektedir. Esasında kazada vazifeli askerler, eyalet ve kapıkulu askerleri olarak iki ayrı grupta toplanmakta, kapıkulu askerlerinin âmiri olan yeniçeri serdarı, özellikle de yeniçerilerin isyanı ile beraber daha yetkin konumda bulunmak istemekte, böyle bir durum ise, kazada kargaşalara neden olmaktadır.²⁶⁷

Yeniçeri serdarının görevleri ise genel olarak atama mektuplarında da ifade edildiği gibi, yeniçeriler arasında mevcut düzeni sağlaması ve kendisine tabi olunması “...ol tarafta olan yeniçeri, cebeci, topçu, top arabacısı, kul oğulları ve oğlanı acemi merkumu üzerlerine serdar zâbıt bilüb sözünden dışarı haric ve vâzi’ harekette

²⁶³ Gül, *Antakya Kazası’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 32; Beydilli, “Yeniçeri”, 458.

²⁶⁴ Yaşar Baş, “Merkez ve Taşrada Yerleşik Yeniçeri-Halk Çekişmesi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(49), 2014, 345-346.

²⁶⁵ Muhammed Emirhan Onhan, *Sosyal ve Ekonomik Açından Yeniçeri Ocağı’nın Kaldırılması*, (Yüksek Lisans Tezi), Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman 2018, 118.

²⁶⁶ Sadık Fatih Torun, *Tanzimat’tan Meşrutiyet’e Türkiye’de Kaza Yönetimi (1842-1876)*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, 4-5.

²⁶⁷ Selçuk Demir, Gökhan Civelek, “XVII. Yüzyıl Ortalarına Doğru İvraca Kazası (1642 Tarihli Avâriz Defterine Göre)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 2015, 165.

bulunmayıb itaat ve inkıyad üzere olalar...”,²⁶⁸ seferlerde emri altındaki yeniçerilerle beraber orduda bulunması, “...serdarları bayraklarıyla herkes me'mur oldukları mahâle 'azimet ve kazaların asâkiri Anadolu memleketlerinin ve bahr-ı siyahın kilidi olan Ozi cânib-i ordusuna harekete muhafazaya varub...”,²⁶⁹ vârisiz olarak ölen yeniçerilerin tüm malvarlığını beytûlmala aktarılması, “...bila varis maruf fevt olanların muhalefat ve metrukâtların izni şer'le mezbûre zabt etdirüb sevk-i sultanide fîrûht ve hâsıl olan nukudunu mûmza ve mahdûm müfredat defterleriyle canibi beytûl male irsâl etdüresiz...”,²⁷⁰ şehir içerisinde güvenlikleri sağlama ve emniyeti oluşturma “...fukarayı ra'iyetin emin ve asayişi emuru küllüküm râin ve küllüküm mes'ûl an ra'iyete mâ sadaka şerifi muktezayı ehem ve elzem emûrun olmakla ferdi kimesne tarafından hilâf-ı şer' şerif ve bilâ müceb rencide ve teaddiye cevaz gösterilmeksizin ...”²⁷¹ Şeklinde belirtilmektedir. Yeniçeri serdarlarının ifade edilen tüm bu faktörlerin yanı sıra, yetkin görevlerinin de olması kendilerini önemli bir konuma ulaştırmaktaydı. Nitekim malî açıdan da vergilerin zamanında ve yerli yerinde tahsili hususunda diğer idarecilerle ittifak halinde olmak durumundaydı.²⁷² Öte yandan asayişi sağlama ve eşkıyanın teftişlerini yaparak,²⁷³ aşiretleri kontrol etmekte, yollarda ve prangalarda güvenlikleri sağlamaktaydı. Kazanın ileri gelenlerinden biri olan yeniçeri serdarı, bu sayede mahkemelerde “müşâhid” olarak dinlenmiş ve vergileri belirleme amacı ile oluşturulan “tevzi komisyonu” içerisinde yer almıştır. Bu açıdan bakıldığında yeniçeri serdarlarının görev ve konumlarının önemli olduğu ifade edilmektedir.²⁷⁴

²⁶⁸ KŞS-44-s.163/257.h; KŞS-45-s.300/435.h; KŞS-47-s.366/476.h; KŞS-49-s.246/596.h; KŞS-51-s.230/431.h; KŞS-52-s.392/601.h; KŞS-55-s.298/471.h; KŞS-59-s.251/567.h

²⁶⁹ KŞS-59-s.373-372/423.h; KŞS-56-s.179/464; KŞS-58-s.32/26.h; KŞS-59-s.354/441.h; KŞS-59-s.378-377/416.h

²⁷⁰ KŞS-44-s.163/257.h; KŞS-44-s.272-273/428.h; KŞS-50-s.60/78.h; KŞS-51-s.12-13/26.h; KŞS-52-s.390-389/605.h

²⁷¹ KŞS-44-s.153-154/244.h;

²⁷² KŞS-44-s.210/320.h; KŞS-44-s.300/466.h; KŞS-45-s.263-264/395.h; KŞS-45-s.300/434.h; KŞS-45-s.333/469.h; KŞS-47-s.392/449.h; KŞS-48-s.160/264.h; KŞS-50-s.47/53.h; KŞS-51-s.231/434.h; KŞS-52-s.403-402/588.h; KŞS-53-s.252/672.h; KŞS-55-s.288-287/486.h; KŞS-56-s.149/435.h; KŞS-58-s.44-45/38.h; KŞS-59-s.350/447.h

²⁷³ KŞS-44-s.193-194/296.h; KŞS-45-s.268-269/398.h; KŞS-46-s.228/371.h; KŞS-47-s.302-301/552.h; KŞS-48-s.128-127/322-323.h; KŞS-49-s.287/536.h; KŞS-50-s.47/52.h; KŞS-51-s.261/479.h; KŞS-52-s.421/565.h; KŞS-53-s.251-250/675.h; KŞS-55-s.301/466.h; KŞS-58-s.108-109/109.h

²⁷⁴ Gül, *Antakya Kazas'ının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 34.

1.1.2.3. Kethüdâyeri

Kethüdâyeri; yeniçeri ocağı zabıtlarından birine verilen ad olup, II. Bayezid döneminde oluşturulan bu makam, kul kethüdâsının mümessili yani kethüdâ vekili denilmektedir. Padişahların savaşta yer almadığı zamanda kul kethüdâsı sefere ilk defa memur edildiği için ocaktaki görevini yapmak hasebiyle baş bölükbaşı memur edilmiş ve ismine kethüdâyeri denilmiştir.²⁷⁵ Osmanlı Devleti yönetimleri, fethedilen yerlerde hukuki çerçevede temsil ediciler olarak kadı bulundurmakta ve idareyi temsil etmede ise subaşı tayin etmektedir. Bu gelenek içerisinde görevlendirilenler ise ehl-i şer’ “ulemâ” ve ehl-i örf “ümerâ” olarak 2 ayrı grupta toplanmaktadır. Kethüdâyeri, voyvoda, sancakbeyi gibi görevliler, ümerâ grubu içerisinde yer almakta, bu sınıf genel anlamda, askeriler olarak da tanımlanmaktadır. Hükümdarın otoritesini sağlama noktasında kethüdâyeri, taşra yönetiminin her kademesinde bulunan kişi konumundadır. Diğer yandan bulundukları bölgelerde siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel gibi etkenler üzerinde de önemli bir yer tutmaktaydılar.²⁷⁶ Osmanlı Devleti’nde önemli hudut kalelerinin yanı sıra, siyasi yönden daha az ve küçük bölgelerde bekleyenlerden biri de kethüdâyeri olup, kumanda etme amacıyla görevlendirilenler arasındadır. Bu görev ise yeniçeri serdarları ve altı bölük halkını takip edebilme maksatlı olmuştur.²⁷⁷ Ancak sonraki süreçlerde kethüdâyerinin görev ve sorumluluklarına dair sorunlar meydana gelmeye başlamış, bunun temelinde ise, yeniçeri serdarlarının daha üstün gelme noktasında isyan çıkarmaları yatmaktadır.²⁷⁸

Altıbölük halkının üzerine tayin edilen ve onların işlerine bakan kethüdâyeri “*kethüdâ yerilik mektubu*” ile atanırdı ve atama için altıbölük ağalarının sadece bir kısmının imzasının olması gibi, tamamının imzasının olması da yeterliydi. Nitekim sicil defterlerinde geçen; “... elli bölük yoldaşlarının üzerlerine zâbıt ve kethüdâyeri zabt ve tâyin olunmak mutad-ı kâdim olmakla ebna-i sipahiyandan 42.bölükte yevmi 20 akçe ulufeye mutasârrıf olan kidvetü-l emâsil ve-l akran Halil Hasan Zağaranbolu zîde

²⁷⁵ Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 252; Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, 211-212.

²⁷⁶ Hüseyin Muşmal, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Konya’da Sosyal ve Ekonomik Hayat (1640-1650)*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2000, 11.

²⁷⁷ Orhan Kılıç, “Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 31, 2012, 90.

²⁷⁸ Mustafa Akdağ, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 1966, 213.

kadirühu ocağın kâdimi emektarlarından olup her vecihle mahal ve müstehak olduğundan naşi mücedded kethüdâyerilik ita' ve iş bu mektub tahrîr ve irsâl olunmuştur..." şeklinde Zilkade 1164 (21 Eylül 1751) tarihli Kethüdâyeri ataması bunun bir örneğidir.²⁷⁹ Kethüdâyeri, şehir zabıtları içerisinde değerlendirilmekte ve altı bölük halkı olarak belirtilen kapıkulu süvari bölüklerinin başında gelmektedir. Öncelikli görevi olarak altı bölük halkın düzenini sağlamak, halkı koruma görevini yerine getirmek, asayiş sağlamak ve bunları kadı denetiminde yapmak olarak kendisini göstermektedir.²⁸⁰ Kethüdâyeri, bir askeri amir görevinde bulunduğundan, sipahi bölüklerinin işlerini de yerine getirmektedir. Yeniçerilerin yönetimleri içerisinde de önemli bir yer tutan kethüdâyeri, zapt ve idare edici bir özellikte bulunmaktadır. Diğer yandan seferler sırasında malzeme teminlerini sağlama ve askerlerin de toplanmasına yardımcı olma gibi bir görevi yerine getiren kethüdâyerinin seçilmesi, ocağın eski emektar olan yeniçeri ocakları arasından yapılmaktadır.²⁸¹ İncelenen sicil kayıtlarında sefer için asker toplama ve temin edilen malzeme hususunda kethüdâyerinin de rolü olduğu, net bir şekilde anlaşılmaktadır.²⁸² Kethüdâyerleri, bulundukları şehirde yukarıda belirtilen görevlerin yanı sıra vergilerin tahsili konusunda karışıklığa fırsat vermemek için gerekli olan önlemleri almakla yükümlüydüler. Nitekim Kastamonu'da bulunan kadı, mütesellim, serdar, iş erlerine ve âyan-ı vilayetlere gönderilen fermanların kethüdâyerine de yöneltildiği, vergilerin usulüne göre tahsili, halkın rencide

²⁷⁹ KŞS-44 s.140-141/224.h; Ayrıca bakınız. KŞS-45 s.328-239/463.h; KŞS-46 s.217-218/356.h; KŞS-47 s.379/462.h; KŞS-48 s.153-152/270.h; KŞS-49 s.250/589.h; KŞS-50 s.9/5.h; KŞS-51 s.259/475.h; KŞS-52 s.404/584.h; KŞS-55 s.305/463.h; KŞS-56 s.130/413.h

²⁸⁰ Gül, *Antakya Kazas'ının Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 34; KŞS-44 s.176/275.h; KŞS-44 s.221-222/339.h; KŞS-45s.289-290/422.h; KŞS-46 s.232-233/379.h; KŞS-48 s.128-127/322.h; KŞS-49 s.287/536.h; KŞS-50 s.20-21/16.h; KŞS-51 s.261/479.h; KŞS-52 s.421/565.h; KŞS-53 s.251-250/675.h; KŞS-55 s.287/487.h; KŞS-56 s.140/424.h; KŞS-58 s.108-109/109.h

²⁸¹ Cafer Çiftçi, "Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin Varlığı ve Askerlik Dışı Faaliyetleri", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 27, 2011, 32.

²⁸² KŞS-56 s.252-253/525.h; "...kethüdâyerleri ve yeniçeri serdarları vesa'ir a'yân-ı vilayet iş erleri tevki refi hümayûn vasıl olunacak malum ola ki işbu sene-i mübarekte vaki' sefer-i hümayûnum için orduyu hümayûnda mevcut bulunub zehayir ve mühimmat nakli sair iktiza eden hizmette istihdam olunmak üzere Kastamonu'dan 400 mehar mekari devesi ihraç ve nevrüz firuzdan 30 gün mukaddem Davutpaşa sahrasında mevcut ettirmek bâbında..." kayıttaki ifadedden anlaşılağı üzere sefer hazırlığı için yapılması gerekenler noktasında diğer görevliler gibi kethüdâyerinin de adı zikredilmektedir. Benzer hükümler için ayrıca bakınız, KŞS-59 s.371/424.h; KŞS-59 s.369/427.h; KŞS-59 s.307/521.h; KŞS-59 s.300-299/528.h

edilmemesi, vergilerin merkeze bir an önce ulaştırılması emredilmektedir.²⁸³ Kastamonu şer'iyye sicillerinde sadece vergi hususunda değil hem toplumsal hem de idari konularda çıkarılan fermanlarda da kethüdâyerinin hitâp konusu olduğu görülmektedir.

1.1.2.4. Şehir Kethüdâsı

Osmanlı Devleti'nin şehir toplumunda, devlet ile halk arasında bir köprü görevinin üstlenilmesi, padişahın emirlerini halka ulaştırmada bir görevliyi belirlemeye etki göstermiş, Selçuklu şehirlerinde “İğdiş” adını taşıyan, her mahallenin kendi iğdişini seçtiği ve kadı tarafından tasvip edilen, mahallelerde oturan, halkı hükümet ve kadı yanında temsil eden çok önemli vazifeye sahip olan bu görevli Osmanlı şehirlerinde mahalle kethüdâsı ve şehir kethüdâsı şeklinde ifade edilmiştir.²⁸⁴ Şehirde oturan halkı, hükümet ve yerel yönetimle olan ilişkilerde görev almak üzere her mahallede mahalle kethüdâsı, bunun üstünde şehir kethüdâsı bulunmaktaydı.²⁸⁵ Şehir kethüdâsının arşiv belgelerinde isimlendirilmesi ise genelde “şehir kâhyası”, “kasaba kethüdâsı/kâhyası”, “şehir vekili”, “vilayet kethüdâsı” şeklindedir.²⁸⁶ Şehir kethüdâsı genel olarak resmî görevli arasındaydı. Bu nedenle âyan ya da eşrâf şeklinde de ifade edilmiştir. Şehrin ileri gelenleri olarak da belirtilen bu grubun üyelerinden seçim işlemleri zengin tüccarlar, imam, hatip gibi din adamlarından ya da tarikat, tekke, zaviye arasından yapılmaktadır. Şehir kethüdâsı böyle bir durumda padişah tarafından seçilen bir şehir yöneticisi konumundadır.²⁸⁷ Osmanlının şehir sorumluları arasında yer alan bu görevli, kadının teşekkülündeki gruplardan hükümet örgütlerinde bulunarak, bu

²⁸³ KŞS-44-s.121/203.h; KŞS-44-s.300/466.h; KŞS-45-s.263/395.h; KŞS-45-s.333/469.h; KŞS-49-s.286/537.h; KŞS-50-s.47/53.h; KŞS-51-s.231/434.h; KŞS-53-s.252/672.h; KŞS-55-s.288-287/486.h; KŞS-56-s.149/435.h;

²⁸⁴ Gül, *Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)*, 35; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi*, I, Ankara 1999, 19-20; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi*, II, Ankara 1999, 31.

²⁸⁵ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimaî Tarihi*, II, Ankara 1999, 31.

²⁸⁶ Mehmet Ali Ünal, “Harput Şehir Kethüdâlığı”, *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi*, Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, 23-25 Mayıs, 2013, 735.

²⁸⁷ Gül, *Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)*, 35.

kadronun doğrudan hükümete bağlı olması, halk ile bağlantının kurulması sürecinde önemli bir sorumluluğu üstlenmekteydi.²⁸⁸

Şehir kethüdâsı görevleri bilinen ve hükümet içerisindeki yeri tam olarak ifade edilebilen bir vazifeli durumunda bulunsa da, Osmanlı'da var olma zamanlarına ilişkin kesin bir bilgiden söz edilememektedir. Ancak bu doğrultuda tahminler, devletin kuruluşu ile beraber mevcut olduğu yönündedir. Diğer yandan bilinmeyen bir diğer unsur, hangi özelliklere ilişkin şehirlerde oldukları üzerinedir.²⁸⁹ Bu husus, kasabalarda şehir kethüdâsı olabilmeye dair kesin kaidelerin bilinmemesi veya gereksinim olmamasından kaynaklanmış, buna göre nüfusun artışıyla birlikte şehir kethüdâsına ihtiyaç duyulmuştur.²⁹⁰ Şehir kethüdâsının, hükümet ile halk arasında etkileşimi kurabilmenin yanı sıra, belediye hizmetlerinde de belirli görevleri yerine getirmekle yükümlü kişiler arasındadır.²⁹¹ Bunlar özellikle de büyük kentlerde sorumluluk alan görevlilerdir ki başlıca hizmetleri, sefere çıkan veya eşkıyayı izleyen askeri birlikleri, şehre gelen kamu görevlilerini, göreve giden vali, yolculuk yapan, mütesellim, mutasarrıf benzeri idarecileri ağırlayıp, konaklamalarını sağlamak, bu maksatla yapılan harcamaların defterini tutmaktır. Ayrıca altı aylık sancak giderleri tespit edilirken kadı huzurunda yapmış olduğu masraflar yeniden gözden geçirilip, vergi dağıtım defterlerine ekleniyordu. Nitekim bu durum Kastamonu sicil defterlerinde “...6 aydan mütecâviz Kastamonu sancağı masarısı için şehir kethüdâsı yediyle muceb-i defter-i müfredat hâlâ liva mütesellimi şeyh Ömer Ağa cümle marifetiyle ber muceb-i temessük istikraz ve mâsârîf sarf ile 3455,5 kuruşun 1422 kuruş Kastamonu kazasına ifraz ve hanelerine muadil tevzi‘ olunub...” şeklinde açıkça ifade edilmektedir.²⁹² Ayrıca sicil defterlerinde şehir kethüdâsının; menzil bargirlerinin tedariki ve ücretinin tevzi,²⁹³ ıstabl-ı âmire için Kastamonu’ya isabet eden katırların temini ve ücretinin sahibine ödenmesi,²⁹⁴ Ramazan ayı nedeniyle belirlenen bazı ürün fiyatının mütesellim tarafından şehir kethüdâsına

²⁸⁸ Nagehan Üstündağ, “Osmanlı’da “Şehir” ve Şehri Geliştiren Unsurlardan Biri Olarak Âyanlar: Vidin ve Rusçuk Örneği (18. Yüzyıl)”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, 2, 2005, 160.

²⁸⁹ Şenol Çelik, “Şehir Kethüdâsı”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXVIII, 451.

²⁹⁰ Ünal, *Harput Şehir Kethüdâlığı*, 735.

²⁹¹ Aköz, Yörük, *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı’ndaki Taşra Görevlileri*, 124.

²⁹² Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 41; KŞS-44 s.124-125/206.h; KŞS-45-s.334/471.h; KŞS-50-s.61/80.h; KŞS-55-s.238-237/544.h

²⁹³ KŞS-44-s.118-119/200.h; KŞS-49-s.2/3.h; KŞS-50-s.25/28.h; KŞS-51-s.261-262/480.h; KŞS-53 s.281-280/638.h

²⁹⁴ KŞS-44-s.172/269.h; KŞS-50-s.127/497.h

verilen teminat,²⁹⁵ davalarda şühûdü'l-hâl işlevinde bulunma, özetlemek gerekirse; görülen davanın şahidi ve izleyicisi olma, gelecekte aynı vakanın tekrar, herhangi sebepten meydana çıkması durumunda başvurulacak tanıkları olma²⁹⁶ gibi birçok hususta aktif rolü bulunmaktadır. Görüldüğü üzere şehir kethüdâlarının, bu görevler içerisinde vergilerin toplanması, askerlik işlerini yerine getirme gibi oldukça geniş yelpazede hizmetleri olmuştur. Ayrıca bu yönüyle halk ile merkezi hükümet memurları arasında bağlantıyı kuran görevli konumunda yer alarak belediye reisi şeklinde de ifade edilmişlerdir.²⁹⁷

Belirtildiği üzere, Osmanlı kazasında şehir özelliği taşıyan her yerde hükümeti temsil etmek adına görevlendirilmiş kişi konumundaki şehir kethüdâsı, iletişim ve irtibatın sağlanması, devletin halktan taleplerinin aynî ve nakdî yardımlar ile desteklenmiş yönünü, halka aktarmaktadır. Bu açıdan önemli bir işi yapan kişinin halkın desteğini almış birisinden olması gerekliliği, genellikle seçimle başa gelmelerine ortam hazırlamıştır. Reaya ile iletişimin kuvvetli olmasının yanı sıra, halkın da güveninin kazanıldığı kişilerin varlığı, şehir kethüdâsı görevinin etkinliğinden dolayı ayrı bir önem arz etmektedir.²⁹⁸ İncelenen dönem itibariyle defterlerde en erken tarihli belgede, Recep ayının başlarında 1164'te (Mayıs 1751) adı geçen Kastamonu şehir kethüdâsının Ahmet Ağa bin Mehmet olduğu görülmektedir.²⁹⁹ Yine en erken tarihli belgede 15 Muharrem 1167'de (12 Kasım 1753) şehir kethüdâsı olarak Es-seyyid Hüseyin Ağa'nın adı geçmekle birlikte bu kişinin 16 Cemazeyilevvel 1168'de (28 Şubat 1755) senenin başlangıcından sonuna kadar miralay vekilliği zabtına tayini de söz konusudur.³⁰⁰ Son olarak 16 Cemazeyilahir 1173 (4 Şubat 1760) tarihli belgede şehir

²⁹⁵ KŞS-51-s.271/497.h

²⁹⁶ Hülya Taş, Osmanlı Kadı Mahkemesinde "Şühûdü'l-Hâl" Nasıl Değerlendirilebilir?, *Bilig*, 44, 2008, 25-26. ;KŞS-44-s.15/28.h; KŞS-45-s.47/80.h; KŞS-46-s.19/42.h; KŞS-47-s.254/374.h; KŞS-48-s.55/120.h; KŞS-49-s. 36/61.h; KŞS-50-s.280/170.h; KŞS-51-s.42/69.h; KŞS-52-s.17/30.h; KŞS-53-s.29-30/34.h; KŞS-55-s.39/69.h; KŞS-56-s.56/173.h; KŞS-57-s.371/234.h; KŞS-58-s.159/301.h; KŞS-59-s.52/105.h

²⁹⁷ Torun, *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Türkiye'de Kaza Yönetimi (1842-1876)*, 102-103.

²⁹⁸ Ünal, *Harput Şehir Kethüdâlığı*, 735

²⁹⁹ KŞS-44 s.15/28.h; KŞS-45 s.7/18.h; KŞS-46 s. 191/318.h; KŞS-47 s.19/25.h; KŞS-48 s.48/102.h; KŞS-49 s.65/116.h

³⁰⁰ KŞS-45 s.141/215.h; KŞS-46 s.254/404.h; KŞS-53 s.230/378.h

kethüdâsı Hasan Ağa bin Hasan'ın adı zikredilmiş ve Hasan Ağanın diğerlerine oranla daha uzun bir süre görevde kaldığı görülmüştür.³⁰¹

1.1.2.5. Voyvoda

Voyvoda, başlangıçta “*has*” adı verilen gelir bölgelerinin yönetimini sahibi adına yüklenen ve devlet tarafından iltizama verilen bir yerin vergilerini toplamaya memur edilmiş kimseye denilmekteydi. İlerleyen zamanda ise “*serbest tımarların*”, mutasarrıflara ve valilere verilen bir takım gelirin idaresi için voyvoda görevlendirilerek yönetildiği zikredilmektedir. Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren hükümetin para sıkıntısı çekmesi geliri az olan bölgelerin doğrudan doğruya hazineye bağlanarak yönetilmesine yol açmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nda malî problemlerin meydana gelmesinde etken olan idarî sistem değişiklikleri, hazine defterdarlıklarının yerine voyvodalık görevlendirilmesi usulü yapılmaya başlanmıştır. Bu duruma etki eden temel faktör ise, iltizam ve malikâne sistemlerinin uygulanmasının geniş bir alana yayılmasından kaynaklıdır. Voyvodalık usulüne etkinleştirme amacıyla ortaya koyulan uygulama ise, idaresi hazineye geçmiş bulunan kişilerin, voyvodalık çatısı altında birleştirilip atanmasının sağlanmasıdır.³⁰² Voyvodalardan sorumlu olan kişilerin kadılar olması, bu görevlendirmenin de kadıların sorumluluklarına bağlı gerçekleştirildiğini göstermekte, bu açıdan bakıldığında voyvodaların görev denetimleri de yine aynı şekilde kadılarca takip edilmektedir.³⁰³

Voyvodalar, halkın güvenliğini sağlamada sorumluluğu yerine getirememeleri halinde, görevden alınarak cezalandırılmışlardır. Bu nedenle güvenliği sağlayabilecek yetkinlikte kişilerin görevlendirilmesi, ilk olarak dikkat edilen unsurlar arasındadır.³⁰⁴

³⁰¹ KŞS-50 s.291/147.h; KŞS-51 s.371/608.h; KŞS-55 s.6/10.h; KŞS-56 s.56/173.h; KŞS-57 s.371/234.h; KŞS-58 s.301/159.h; KŞS-59 s.15/21.h

³⁰² Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, 359; Çadırcı, *Tanzimat döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 29. ;Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, I, 65; Kemal Kaya, “19. Yüzyılda Anadolu'da İç Güvenlik Sorunları ve Voyvodalar”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 19, 2006, 240.

³⁰³ Sinan Marufoğlu, “Osmanlı Taşra Eyaletlerinde Hizmetler ve Ücretler”, *History Studies International Journal of History*, 3(3), 2011, 270.

³⁰⁴ Kaya, *19. Yüzyılda Anadolu'da İç Güvenlik Sorunları ve Voyvodalar*, 242. ;KŞS-49-s.247-246/595.h.(Göçebe taifesinin arzuhâl ederek, mallarının Kastamonu voyvodası Hüseyin Ağa tarafından haksız yere alındığı ve kendilerine teslim edilmesi talepleri üzerine; durumun şer'le görüliip malların sahiplerine teslim edilmesi için gönderilen ferman)

Voyvodaların genel vazifeleri değerlendirildiğinde, en önemlisinin halkın huzur ve güvenliğini yerine getirme, bunu yaparken de reayayı koruma odaklı bir tutum ortaya koyma şeklinde belirtilmiştir. Bu duruma bağlı verilebilecek örnek ise, çift akçe ya da öşürden muaf tutuldukları halde bazı kesimlerin ödeme yapmalarını önlemek, diğer bir deyişle muafiyet senet uygulamalarından muafiyetin bazı kişilere sağlanması ve halk üzerinde etkin izlenimin oluşturulması anlayışı ile idarecilerin müdahale etmelerini önleme şeklindedir.³⁰⁵ Nitekim Kastamonu voyvodasının da muafiyet olduğu halde bazı karyelerin aşar ve rüsumuna müdahale ettiği, reayanın şikâyeti üzerine müdahaleden men edildikleri görülmektedir.³⁰⁶ İncelenen belgelerde voyvodaya, halkın asayiş ve güvenliğini muhafaza etmek adına başıboş levendat ve diğer eşkıyalık faaliyeti içinde olan kişilere müdahale edip, bulundukları mahalde bastırılarak cezalandırılması, bunların teftişi için gönderilen mübaşir ve öteki görevliler ile ittifak halinde olunması gerektiği yönünde yollanan ferman ve buyrulduklara sıkça rastlanmaktadır.³⁰⁷

Voyvoda, belirli bölgelerde yönetimleri üstlenmiş kişileri temsil etmektedir. Bu bölgeler ise genel olarak “*has*” ve “*mukataa*” denilen kesimlerdir. Valilerin kendi adlarına görevler yapabilme amacıyla belirli kişileri görevlendirmeleri, mütesellim ya da voyvoda şeklindedir. Valiler daha çok kendilerine geliri bırakılan yörenin ileri gelenleri arasında buyruldu ile voyvoda seçip atıyorlardı. Özellikle âyânlık yapmış veya yapmakta olanlar arasından voyvodalığa getirilenlerin sayısı oldukça fazladır. Aynı zamanda voyvodalar, XVIII. yüzyılın ilk yarısına değin, ağa şeklinde de isimlendirilen

³⁰⁵ Levent Küçük, “Osmanlı İmparatorluğunda Mekân Organizasyonunun Gerçekleştirilmesinde Avârız Vergilerinin Rolü”, *KARADENİZ*, 32, 2016, 200.

³⁰⁶ KŞS-44-s.73-74/122h; KŞS-44-s.99-100/170.h, (1164 sene ortasından 1165 Mart girişine kadar, Kastamonu ve diğer sancaklarda Ragıb Efendi zeameti voyvodası olan yeniçeri serdengeçti ağalarından İbrahim bin Abdullah’ın Kastamonu Akdoğan karye ahalisinden bazı kişilerin senelik öşürünü vermede sorun çıkardıkları sual olunup öşürün eda edilmesi talebi üzerine, ahalinin karyenin zeamet beratında kayıtlı olmadığı ve bunun ibraz edilmesiyle birlikte voyvodanın öşür talebinden men edildiği görülmüştür.); KŞS-45-s.103/166.h; KŞS-45-s.337-338/474.h, (Kastamonu mukataasının voyvodalarının maden mukataası eminlerine taarruz etmemeleri ve eminlerin kadimden oluna geldiği gibi zabt etmeleri hususunda ferman); KŞS-46 s.300-301/458.h

³⁰⁷ KŞS-45-s.323-324-325/459.h; KŞS-46-s.272/421.h; KŞS-50-s.243-242/602.h; KŞS-50-s.41/numarasız h; KŞS-51-s.231-232/435.h; KŞS-50-s.302-303/533.h; KŞS-52-s.402/587.h; KŞS-53-s.312-311/601.h; KŞS-53-s.303/612.h; KŞS-55-s.287/487.h; KŞS-56-s.147-148/433.h; KŞS-56-s.223-224/495.h; KŞS-58-s.108-109/109.h; KŞS-59-s.268/553.h

kişiler olup, genelde askeri zümreye mensuptur.³⁰⁸ İltizam ve mukâtaa usulü olarak belirtilen kavramlar, gelir kaynaklarının idare edilmesinde benimsenen sistemleri ifade etmektedir.³⁰⁹ Voyvoda; “*malî bir terim olarak, vergi gelirine sahip kimselerden aldığı yetkiyle kendi namına ya da bir başkası adına vekâleten vergi tahsil eden görevlileri*” nitelemekte, kendisini vergi tahsildârlığı açısından mütesellim ve muhassıl arasındaki başlıca farklardan biri onun yalnızca zeâmet, tımar ve yüksek askerî tebaya ait hasların değil, vakıf gelirlerininve hazineye ait vergilerin toplanmasını da üstlenmesiydi. Netice olarak voyvoda küçük gelir bölgesinin yöneticisi ve tahsil memuru statüsündeydiler. Sicil defterlerinde vergilerin zamanında ve yerli yerinde tahsil edilmesi babında gönderilen fermanlarda diğer görevlilerle birlikte voyvodanın da adı geçmektedir.³¹⁰ Bunun yanı sıra Istabl-ı âmire için temin edilen katırların Der-saâdete (İstanbul’a) sevk edilmesi,³¹¹ sefer için Kastamonu’dan tedarik edilen develerin biran evvel Davud Paşa sahrasına ihraç edilmesi³¹² gibi bazı mevzularda voyvodanın da vazifelendirildiği fermanlarda görülmektedir.

1.1.2.6. Subaşı

Osmanlı devletinde şehirlerin güvenliğini sağlayan görevli olarak tabir edilen subaşı, Türk devletlerinde ise ordu kumandanı, genellikle askeri bir terim olarak belirtilmekte, bu nedenle yalnızca Osmanlı Devleti kapsamında görülmeyip, aynı zamanda eski Türk devletlerinde de yoğun bir şekilde rastlanılan kişiler arasında olmuştur.³¹³ Osmanlı’nın ilk devirlerinde şehir muhafızı konumundaki subaşı, şehir fethedildikten sonra kadı ve dizdar tayin edildiğinde, kendisinde görevlendirilmekteydi. Osmanlı’da subaşının yetkisi yasaknâmeler ve kanunnâme ile belirlenerek bu hizmet

³⁰⁸ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 29-30; Gül, *Antakya Kazası’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)*, 27.

³⁰⁹ Özlem Başarır, “Diyarbakir Voyvodası Mustafa Ağa’nın Terekesi Üzerine Bazı Düşünceler”, *BİLİG*, 65, 2013, 24.

³¹⁰ Erol Özvar, “Voyvoda”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, XLIII, 129-131. ;Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, 30; Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, 598; KŞS-45 s.333/469.h; KŞS-46 s.299-300/457.h; KŞS-48 s.160/264.h; KŞS-49 s.313/513.h; KŞS-50 s.46/50.h; KŞS-50 s.63/82.h; KŞS-51 s.260/478.h; KŞS-52 s.406/583.h; KŞS-53 s.411/464.h; KŞS-55 s.288-287/486.h; KŞS-59 s.333/479.h

³¹¹ KŞS-56-s.176-177/462.h; KŞS-59-s.333/479.h

³¹² KŞS-56-s.220/492.h; KŞS-56-s.222-223/494.h

³¹³ Mücteba İlgürel, “XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer’iyye Sicillerine Göre Subaşılik Müessesesi”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, II, 1981, 1276. ;Mücteba İlgürel, “Subaşı”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, İstanbul 2009, 447-448.

erbabının adı kadı ve sancak beyi akabinde anılmıştır. Yasa ve mevzuat ile yerel mevzuların işleyişinde pay sahibi olan subaşı önce suçluyu bulup, adalet huzuruna götürerek, gerektiğinde teftiş hizmetini de yerine getirirdi. Ehl-i örf zümresindeki bu görevli, kadının hükümlerinin yerine getirilmesinde önemli bir etkiyi ortaya koymaktadır. Subaşı, yardımcılarını ile beraber hem asayiş sağlama görevini yerine getirmiş hem de bazı şehir içi mukâtaa gelirlerini toplamışlardır.³¹⁴ Bu gelirler genellikle İslâm hukuku kapsamına göre suç ve cinayeti işleyen ve bundan dolayı da mahkûm edilen suçluların mahkeme kararlarına ve kanunun belirlediği oranlara göre alınan nakdi cezayı belirtmektedir.³¹⁵ Subaşının görevleri bu ölçüde hem suçlulardan belirli ödemeleri alabilme hem de suçların meydana gelmesini önleyici çalışmaları çevrelemektedir. Buna göre subaşı suçluyu yakalamakta ve kadıya getirmektedir. Kendisi herhangi bir ceza verme yetkisinden uzak olup, suçluları cezalandırma gibi bir görevi bulunmamaktadır.³¹⁶ Tımar sahipliği nedeniyle subaşı için zaim tabiri de kullanılmaktadır. Tımar subaşlarına dirlik olarak tımar verildiği gibi mirî subaşılara ticari açıdan gelir ve pay tahsis edilmiştir. Zeamet beratı gereğince subaşıya tahsis olunan yerlerin zabt ve tasarrufun kendisine ait olduğu ve müdahale edilmemesi gerektiği örneğine sicil kayıtlarında rastlanmaktadır.³¹⁷ İncelenen dönem belgelerinde, vakıfların tekâliften muaf ve serbestiyet oldukları için ehl-i örf taifesinin vergi bahanesiyle kesinlikle rencide ve tecrim edilmemesi,³¹⁸ tekâliften muaf olanların ve olmayanların kaydına göre muamele edilip taarruzda bulunulmaması, maden eminlerine tekâlif bahanesiyle müdahale edilmemesi, cebelü bedeliyesinin yerli yerinde tahsili,

³¹⁴ İlgürel, “Subaşı”, 447-448; Akdağ, *Türkiye’nin İktisadî ve İctimaî Tarihi II*, 63-64. ;Aköz, Yörük, XVI. *Yüzyılda Aksaray Sancağı’ndaki Taşra Görevlileri*, 127.

³¹⁵ Bozatay, Demir, “Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme”, 84.

³¹⁶ Ramazan Şengül, *Yerel Yönetimler*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2011, 26ç

³¹⁷İlgürel, “Subaşı”, 447-448; KŞS-44-s.242/366.h; KŞS-46-s.305-306/465.h, (*Kastamonu âyandon NahiyesiHisarcık karye ve gayrısını berat ve hümayunla zeametini 1168 senesi martın başlangıcı ve şubatın sonuna değin bir senelik iltizamını Mustafa Ağaya zapt edildiği kendisinin zabıt ve subaşı olarak bilinmesi yönünde temessük verildiğine dair belge*); KŞS-58-s.125/135.h; KŞS-59-s.331-330/484.h, (1186 senesi 19 Zilkadesi itibariyle Ayandon’a tabi bazı karyelerinin zeamet subaşı olarak El-hac Hüseyin’e zapt ettirilmesi hususu); KŞS-59-s.330/485.h

³¹⁸ KŞS-44-s.53-54/84.h, (*Amasya’da bulunan Sultan Bâyezîd-i Velî Han evkafına ait Kastamonu kazası Kuşkara, Beysaray ve tavabi karyelerinden serbestiyet ve muaf oldukları halde vali, mütesellim, subaşı ve sair ehl-i örf taifesi tarafından tekâlif bahanesiyle rencide ve tecrim edilmemesi yönünde ferman*), ayrıca bakınız, KŞS-44-s.145-146/228.h; KŞS-50-s.60-61/76.h; KŞS-50-s.187-186/370.h; KŞS-51-s.287-288/517.h

başıboş eşkıya levendatın bulundukları yerde cezalarının tertibi gibi birçok konuda subaşı adının geçtiği görülmektedir.³¹⁹

Eyaletlerde en büyük yöneticiler, beylerbeyleri, sancaklarda ise sancakbeyleri yer almış, kazalar ise kadılarla birlikte subaşı tarafından idareleri sağlanmıştır.³²⁰ Kadılar ile beraber çalışan subaşılar, şehrin ya da kasabanın güvenlik ve asayişini sağlamada görevlerini ifa etmişlerdir. Doğrudan merkezden atanan subaşının çeşitli yardımcıları olmakla birlikte, bunlar arasında en önemlileri asesbaşları ve aseslerdir. Konargöçer, Yörük taifesinden vergi tahsiliyle görevli subaşıların etkileri de sınırlandırılmış, reayadan zorla yiyecek almaları, odun talep etmeleri ve angarya yasaklanmıştır.³²¹ Taşrada görevli subaşılar inzibat işleri yanında ticaret işleri ilede meşgul olmuş, saray için yapılan mubayaada görev almışlardır. Ayrıca taşrada bulunan konargöçer grupların subaşıları vardı. Nitekim Kastamonu sicil kayıtlarında mevcut olan bazı fermanlarda, özellikle koyun sahiplerinin Anadolu'dan devletin merkezine mallarını götürebilmesi, burada istediği kişilere satabilmesi, bu hususta tüm kolaylığın sağlanabilmesi, mal sahiplerine müdahale edilmeyip aksine koyunların nakline teşvik edilmesi yönünde diğer görevlilerle birlikte tımar subaşısına da ithaf edildiği görülmektedir.³²² Sonuç olarak subaşılar her ne olursa olsun, Osmanlının kuruluşundan itibaren hukuku temsilen görevlendirilmiş kişileri ifade etmektedirler.³²³

1.1.2.7. Muhtesib

Hisbe, İslâm devlet teşkilâtında genel ahlâkı ve kamu düzenini muhafaza etme, bilhassa bununla görevli müessesenin adıdır. İhtisab “*hasb*” kökünden türemiş, muhtesib de “*iẖtisab*” kelimesinden meydana gelmiştir. İhtisab kavramına kökeni itibariyle de bakıldığında, hesap etme, sayma ya da yeterli olma anlamlarına gelmesi,

³¹⁹ KŞS-49-s.259-258/575.h; KŞS-47-s.385-456.h; KŞS-327-688.h; KŞS-53-s.266/509.h

³²⁰ Boztepe, *Osmanlı Devleti'nin Taşra Yönetimini Şekillendiren “Merkeziyetçilik” Yaklaşımı ve Güntümüze Etkileri*, 2.

³²¹ Armağan, *XVI. Yüzyılda Take Sancağı'nın Yönetimi ve Yöneticileri*, 281-282; İlgürel, “Subaşı”, 447-448. ;KŞS-46-s.273-274-275/423.h, (Voyvoda ve subaşıların ağnam rusumuna taarruz ve müdahale etmemesi hususunda ferman).

³²²İlgürel, “Subaşı”, 447-448; KŞS-44-s.188/289.h; KŞS-45-s.339-340-341/478.h; KŞS-48-s.140-139/302.h; KŞS-50-s.74-75/98.h; KŞS-51-s.294-295/523.h; KŞS-56-s.140-141/425.h; KŞS-56-s.238-239/510.h; KŞS-58-s.76-77/69.h

³²³ Gül, *Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)*, 39.

hesap işlemlerinin iyi bir şekilde yapılması hususunu ifade etmektedir.³²⁴ Ayrıca hesaba çekme gibi bir anlamda kullanılmakla birlikte, “saymak” fiilinin bir yansıması olarak da görülmektedir.³²⁵ Osmanlı Devleti’nde muhtesib, “*ihtisab emini*” yahut “*ihtisab ağası*” şeklinde adlandırılarak devletin varoluşuyla beraber meydana gelmekte, kadının gönderildiği yerde aldığı sorumlulukta ona yardımcı konumunda bulunmaktaydı.³²⁶ Kadıların görevlerini yerine getirmeleri sırasında belirli kişilerden yararlandıkları bilinen bir durumdur. Diğer yandan bu mevzu, günlük işleri yerine getiren kadıların çok kapsamlı sorumluluklarının olmasından dolayı, görevlerin bir kısmını ihtisab ağaları ile beraber gerçekleştirirlerdi. Bilhassa malî konularda kadının yardımcısı işlevini gören muhtesibin, esnafı denetleme, loncaları ile tüm menfaatlerini muhafaza ettiği için üstlerinde oldukça fazla nüfuza sahipti.³²⁷

Çarşı ve pazarda piyasaya sunulan eşyaların ederinin belirlenmesini (narh verme), mal satışının izlenmesini yapan muhtesib, özellikle de fiyatlara ilişkin yardımlarda etkisini göstererek ve böylece fiyatın belirlenmesi ya da tespitini yapmaktaydı.³²⁸ Bunun yanı sıra gerekli kontrollerin yapılmasını sağlama ve özellikle de deftere kaydetme ile vazifelendirilerek, haftalık defter kontrolleri amacıyla gerekli kayıtların yapılması sağlanmıştır. İhtisab ağası, ticari hayatı düzenlemeye çalışma ve esnafı denetleme işlemlerini kapsayan göreve sahiptir. Bu durum ticari düzeni oluşturma ve girdi ile çıktı arasındaki ilişkinin kurularak defterlerin düzgün tutulmasını ve kontrollerin iyi bir şekilde yapılmasını gerektirmektedir. Bu amaçla gerekli kontrollerin yapılmasında çok denetimli sistem mekanizması geliştirilmiştir. Haftalık kontroller yapılmakla beraber, meydana gelebilecek sorunlara karşı da gerekli önlemlerin alınması sağlanmıştır. İç

³²⁴ Cengiz Kallek, “Hisbe”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVIII, 133-143; *Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri*, 571; İbrahim Erdoğan, “Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11, 2000, 132-133.

³²⁵ Kallek, “Hisbe”, 133; Cahide Gülnur Sarı, “Hisbe Teşkilatı”, *Hukuk Dünyası*, 2009, 319.

³²⁶ Ziya Kazıcı, “Hisbe-Osmanlı Devleti”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVIII, 143; *Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri*, 572; Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 487.

³²⁷ Nihat Falay, “Üsküdar’da 16. İla 18. Yüzyıllardaki Şehir Sosyal ve İktisadî Yaşamını Yansıtan Bazı Osmanlı Yönetimi Ferman, Hüküm ve Esasları”, *Journal of Life Economics*, 2(3), 2015, 63. ;Kazıcı, “Hisbe-Osmanlı Devleti”, 144. ;KŞS-46-s.226/367.h (*Nalçacı sanat erbabından sanatında mahir bazı kişilerin arzuhal edip muhtesibin kendilerinden akçe talep edip akçenin verilmediği takdirde naliçe işletmem dediğini dile getirmeleri üzerine, sanat erbabının rencide ve taaruz ettirilmemesi hususunda Kastamonu kadısı ve mütesellimine gönderilen ferman*).

³²⁸ Gül, *Antakya Kazası’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)*, 203; İbrahim Etem Çakır, *XVI Yüzyılda Ayntab Şehri*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010, 102.

güvenliğin sağlanması da bu yönde dikkatleri çeken bir unsurdur.³²⁹ Sicil belgelerinden hareketle Kastamonu’da ihtisab işlerinin ihtisab mukâtaasına bağlı olarak iltizam vasıtasıyla uygulandığı görülmektedir. Uygulama doğrultusunda bu görevi ifa edenlerin; 1165 (1751) senesi mart başlangıcından şubatın sonuna kadar bir seneliğine Bezcizade Mehmed Beşe ve Şeyhzade Mustafa Beşeye iltizam olduğu,³³⁰ 1166 (1752) senesinde Mustafa Ağaya iltizamı,³³¹ Kastamonu ihtisabı 1167’de (1753) Mart başlangıcından şubat sonuna değin zabt etmek üzere şehir kethüdâsı Ahmet Ağa ve İbrahim Beye iltizamı,³³² 1168 (1754) yılı mart başlangıcından sene sonuna kadar Yüzbaşızade Mustafa Ağaya iltizamı,³³³ 1169 (1755) senesi mart başlangıcından şubat ayı sonuna kadar Yüzbaşızade Mustafa Ağaya iltizam edildiği,³³⁴ Kastamonu ihtisabı 1172 (1758) senesi mart başlangıcından şubat sonuna kadar Mehmet Efendiye iltizamı,³³⁵ 1173’te (1759) Arslan oğlu Mehmet beşeye ihale olunduğu,³³⁶ 1174’te (1760) Arslan oğlu Mehmet beşe, Mustafa Ağa ve Selim Ağaya mart başlangıcından şubat sonuna değin ihtisablığın ihale ve iltizamı,³³⁷ 1175 (1761) yılında Mehmet Beşe ve Hasan Ağaya ihtisab, bac-bazar ve rûsumun mart ayı başından şubat sonuna değin zabt ve iltizamı,³³⁸ 1177’de (1763) Martından şubat sonuna değin zabt eylemek üzere Es-Seyyîd Selim ve Mehmet Beşeye iltizamı,³³⁹ 1178’de (1764) ihtisab mukâtaasını mart başlangıcından şubat sonuna dek bir sene zabt eylemek üzere Musa Beşe, semerci Mehmet Beşe ve Hasan Beşeye iltizamı,³⁴⁰ 1179’da (1765) Yüzbaşızade Mustafa’ya iltizamı,³⁴¹ 1181’de (1767) Mart başlangıcından şubat sonuna kadar zabt eylemek üzere Musa Beşe ve Yüzbaşı Mustafa Ağaya iltizamı,³⁴² 1185’te (1771) senesi mart başlangıcından şubat sonuna değin Alemdar Ağa, Hüseyin Beşe, Mustafa Beşe ve Ali Beşeye iltizamı,³⁴³

³²⁹ Musa Çadırcı, “Tanzimat’ın İlânı Sırasında Anadolu’da İç Güvenlik”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 13(24), 1980, 55; Kaya, *Tanzimat’tan Önce Belediye Hizmetleri ve Voyvodalar*, 102

³³⁰ KŞS-44-s.175/numarasız h.

³³¹ KŞS-45-s.274/405.h

³³² KŞS-45-s.322/455.h

³³³ KŞS-46-s.255/406.h

³³⁴ KŞS-47-s.391/450.h

³³⁵ KŞS-49-s.270/562.h

³³⁶ KŞS-50-s.12/8.h

³³⁷ KŞS-50-s.68-69/91.h

³³⁸ KŞS-51-s.269/493.h

³³⁹ KŞS-52-s.385/612.h

³⁴⁰ KŞS-53-s.361/529.h

³⁴¹ KŞS-53-s.269/650.h

³⁴² KŞS-56-s.142/numarasız h.

³⁴³ KŞS-58-s.79/71.h

1187’de (1773) Mart başlangıcından şubat sonuna kadar Alemdar Mustafa ve Alemdar İbrahim Beşe ve Kara Ahmet Beşe ve Es-Seyyîd Hasan Çelebiye bac-bazar, ihtisab ve kast-ı duhan mukâtaası mütesellim Mehmet Ağa tarafından ihale olduğu³⁴⁴ görülmektedir.

1.1.2.8. Mübaşir

Mübaşir, geçici vazife ile devlet tarafından elzem olan bazı işlerin yapılması maksadıyla memur edilen kişi için kullanılan bir tabir olup, kelime anlamıysa işe başlayan demektir. Mübaşirlerin masrafları devlet tarafından karşılanmayıp, onların her türlü masrafı gittikleri yerlerin tevzî defterlerine kaydedilmek suretiyle o bölgenin halkından tahsil edilir ve karşılanan bu paraya da mübaşiriyye adı verilirdi.³⁴⁵ Osmanlı Devleti’nde mübaşirin görevi; kırsallarda yol güvenliklerini sağlama, şehirlerde mekân güvenliklerini oluşturma, vergi ile hukuk tahsilâtlarını gerçekleştirme, suçluları adlî makamlara tutuklayarak getirme, hapisane, derbent, karakol ve kamu binaları güvenliklerini sağlama, postaları koruma gibi çok sayıda görevleri yerine getirme sorumlulukları bulunmaktaydı.³⁴⁶ Nitekim incelenen dönem sicil defterlerinde de bu görev ve sorumlulukların; tahsil edilen verginin mübaşir marifetiyle hazineye gönderilmesi,³⁴⁷ vefat etmiş ve varisi olmayan kişilerin mallarının devletin merkezine ulaştırılması,³⁴⁸ diğer görevlilerle ittifak halinde olunarak eşkıyalık faaliyetinde bulunanların teftişi, nakil ve iskânı,³⁴⁹ Istabl-ı Âmire (saray ahır) için temin edilen katırların merkeze irsali,³⁵⁰ sefer nedeniyle deve tedarik edilmesi, bu develerin

³⁴⁴ KŞS-59-s.243/574.h

³⁴⁵ Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, 592; KŞS-44-s.121/203.h; KŞS-45-s.263-264/395.h; KŞS-46-s.227/369.h; KŞS-48 s.160/264.h; KŞS-49 s.287/535.h; KŞS-50 s.46/50.h; KŞS-51s.260/478.h; KŞS-52-s.403-402/588.h; KŞS-53-s.411/464.h; KŞS-55-s.288-287/486.h; KŞS-56-s.204/485.h; KŞS-58-s.5/6.h KŞS-59-s.350/447

³⁴⁶ Emre Satıcı, “Tanzimat Dönemi Bursa Eyaletinde İç Güvenliğin Sağlanmasına Yönelik Önlem ve Çabalar (1839-1867)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 24, 2016, 184.

³⁴⁷ KŞS-44-s.121/203.h; KŞS-44-s.175-176/274.h; KŞS-45-s.263-264/395.h; KŞS-45-s.313/446.h; KŞS-46-s.227-228/370.h; KŞS-46-s.281/437.h; KŞS-47-s.346/505.h; KŞS-48-s.164/258.h; KŞS-48-s.160/264.h; KŞS-48-s.129-128/320.h; KŞS-49-s.286/537.h; KŞS-50-s.46/50.h; KŞS-51-s.231/434.h; KŞS-55-s.281/496.h; KŞS-58-s.40-41/31.h; KŞS-59-s.362-361-360/436.h

³⁴⁸ KŞS-44-s.36/61.h; KŞS-50-s.60/78.h; KŞS-51-s.238/445; KŞS-52-s.390-389/605.h

³⁴⁹ KŞS-44-s.127-128/211.h; KŞS-45-s.263/394.h; KŞS-45-s.267/397.h; KŞS-46-s.228/371.h; KŞS-46-s.251-252/401.h; KŞS-47-s.301-300/553.h; KŞS-49-s.287/536.h; KŞS-49-s.256/580.h; KŞS-50-s.41/Numarasız h; KŞS-51-s.261-260/479.h; KŞS-51-s.320/560.h; KŞS-52-s.338/674.h; KŞS-53-s.409/465.h; KŞS-56-s.204/485

³⁵⁰ KŞS-44-s.167-168/264.h; KŞS-56-s.176-177/462.h

ivedilikle Davud Paşa sahrasına nakli, deve bedellerinin tahsili ve teslimi³⁵¹ gibi önemli birçok konu olduğu görülmektedir. Mübaşirin görevlerinden de anlaşıldığı üzere, hükümet emirlerini yerine getirme yükümlülüğünün olması, kelime anlamıyla da bir bütünleşme göstermektedir. Ancak mübaşirlerin hükümet emirlerini gerçekleştirmeleri farklı şekillerde adlandırılmasına ortam hazırlamış, buna göre zahire mübaşiri, müsadere mübaşiri, menzil mübaşiri şeklinde gruplandırılmışlardır.³⁵²

Mübaşirlerin hükümet adına çalışmaları, mühim işleri yerine getirme amacıyla tayin edilmelerinde etkili olmuştur. Bu işler arasında eşkıyanın yerlerinden yurtlarından ettikleri insanları eski yerlerine ulaştırılması, kişilerin mallarının gasp edilmesi halinde halka satılmış olan devlet mallarının geri alımlarının sağlanması gibi görevleri bulunmaktadır.³⁵³ Mübaşirlerin halkı koruma hizmetine ek olarak mahkemelerde bu isimde bir görevlinin bulunduğu, mahkeme korumasını yapan bu görevli, korumaya bağlı olarak belirli bir ücret aldığı zikredilmektedir.³⁵⁴

1.1.3. Ehl-i İlim ve Din Görevlileri

İlimle meşgul olanlar topluluğu anlamına gelen ve Osmanlı'da idarî-askerî yapının bir diğer zümresi olan “ilmiye veya ehl-i şer” şeklinde adlandırılmaktaydı. Buna göre bu camia, esasen reayanın din, yargı, eğitim ve öğretim diliminden sorumlu bulunmaktaydı. Bu topluluk yargı ve mahallî yönetim işlerini yürüten kadılar, fetva işlerini yürüten müftülerle her derecedeki eğitim-öğretim elamanlarından oluşmaktaydı. Ayrıca camiilerde görev yapan din görevlileri, Hz. Muhammed'in soyundan gelen şerif-seyyidler ile tarikat şeyhleri ilmiyeye mensuptu.³⁵⁵ Osmanlı toplumunda bu kişiler, birliği sağlama ve huzurun oluşmasında büyük katkı sağlamışlardır. Din görevlerinin ya da ilim ehli bireylerin statüleri, din hizmetlerini ve ilim görevlerini yerine getiren kimseler olması açısından dikkati çekmektedir. Osmanlı Devleti din hizmetlerini ifa

³⁵¹KŞS-56-s.188-189/473.h; KŞS-56-s.222-223/494.h; KŞS-58-s.10-11/11.h; KŞS-58-s.25-26/19.h; KŞS-59-s.359/437.h; KŞS-59-s.334/477.h

³⁵² Fadimeane Fidan, “Osmanlıda Zahire Mübaşiri Olmak: Zıstovili Hacı Ali Örneği (1749-1755)”, *DTCF Dergisi*, 56(2), 2016, 302; KŞS-46-s.267-268/419.h; KŞS-46-s.311/Numarasız h.

³⁵³İbrahim Güler, *XVIII. Yüzyılda Orta Karadeniz Bölgesinde Eşkîyalık Hareketleri*, Osmanlı Araştırmaları XV, İstanbul 1995, 208.

³⁵⁴ Salim Kalyoncuoğlu, *Selçuklularda İç Güvenlik*, (Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2010, 16.

³⁵⁵ Bahaeddin Yediyıldız, *Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Bir Bakış, Türkler*, X, Ankara 2002, 180-212; Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, Kayihan Yayınları, İstanbul 2014, 57.

eden kişilerin eğitilip yetiştirilmesi noktasında, eski Müslüman Türk devletlerinden örnek alarak ilerleme kaydetmiştir. Devlet bu açıdan sosyal, kültürel ve idari yönden büyük ölçüde eski dönemlerden istifade ederek mevzu bütünleştirmeye çalışmıştır.³⁵⁶ Bu açı bakıldığında Osmanlı Devleti'nde ehl-i ilim ve din görevlileri, aşağıda maddeler halinde sıralanan görevlilerden oluşmaktadır;³⁵⁷

- Müftü,
- Müderris,
- İmam,
- Müezzin,
- Hatip.

1.1.3.1. Müftü

Osmanlı'da; genel yahut kişisel manada hukukî ve şer'î meselelere bağlı dini esaslara göre hüküm kuran şahsa müftü denilmekte, aynı istikamette sorulan mevzuya söz ya da yazı ile verilen yanıtta fetva adı verilmekteydi. 16. asrın ortasından sonra tüm ilmiyenin amiri olup, müderris ile mevâlî kadıları da müftünün yönetimine verilmiştir. Sonraki dönemlerde bunlardan başka genel olarak şeyhülislâm denilen şehir, kaza ve sancaklarda reayanın şer'i sorularını yanıtlayan müftüler bulunmaktaydı.³⁵⁸ Müftülerin hem devlet bürokrasisinde hem de birey ve toplum üzerinde önemli etkileri olmuştur. Bunların seçimlerinde belirli kıstasların oluşturulması ve toplum üzerinde önemli bir izlenim bırakmaları gerekliliği, seçilip ve atanmalarında belirli kriterleri sağlamalarını gerekli kılmış, bu çerçevede kendilerine eğitim verilmiş ve atamaları yapılmıştır.³⁵⁹ Bu duruma bağlı değerlendirme özellikle de, devlet adamlarının dini ve hukuki konularda müftülere başvurarak fetva almaları buna göre kararlarını vermeleri açısından önemli

³⁵⁶ Ahmet Akın, "Osmanlı'da Din Görevlisinin Konumu Üzerine Değerlendirmeler (Bursa Örneği)", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 2006, 66-67.

³⁵⁷ Gül, *Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)*, 35.

³⁵⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1988, 173-174; Fahrettin Atar, "Fetva", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, XII, 486-496.

³⁵⁹ Mehmet Bulut, "Osmanlı'dan Günümüze Müftülerin Seçimleri, Atanmaları ve Seçimlerinde Esas Alınan Eğitim Kriterleri", *Dini Araştırmalar*, 15(41), 2012, 81.

olup, bu nedenle müftülerin hükümet üzerindeki etkileri, en yetkin bilgilere sahip olmalarını gerekli kılmıştır.³⁶⁰

Müftülerin görev ve sorumluklarına bağlı olarak nitelenen unsurlar, müftülerin fetva usullerinden, fetvahane ve fetva eminlerinden, merkezde ya da taşrada bulunan müftülük görevlerinden, kendilerinde aranan özelliklerin hem fetva ehliyeti ve şartları hem de ahlaki ve mesleki özelliklerinden, uymasında zorunluluk oluşturan kurallardan en iyi şekilde yetkinliği sağlama gerekliliğini ortaya koymaktadır. Buna göre müftülerin seçilmesi sırasında söz konusu belirgin unsurlar, ciddi bir süreci gerektiren özellikleri temsil etmektedir. Tüm bunların yanı sıra müftü, fetva için başvuran kişilere, sorulan şer'i soruları ya da konuyu açıklayan, meselenin hükmünü sözlü veya yazılı olarak cevaplandırmayı kapsayan bir iftâ vesikası vermektedir.³⁶¹ Fetva metninde soru kısmı detaylı biçimde yer almasına rağmen, cevapsa mümkün mertebe kısadır ve çoğunlukla “*olur*” ya da “*olmaz*” şeklindedir. Fetvalarda soru soran kişilerin gerçek isimlerinin yerine “*Zeyd*”³⁶², “*Amr*”³⁶³, “*Hind*”³⁶⁴ gibi adlar kullanılmıştır. Kastamonu Kazası’nda görev yapan müftülerde halkın şer'i meseleleri ile ilgili fetvalar vermişlerdir. Nitekim belgelerden hareketle müftünün; kişinin (Zeyd) başka bir kişiden (Amr) alacak hakkı olduğunu dile getirip talebi üzerine “*Zeyd mahkemede alacak hakkım yoktur diyerek ikrar ettikten sonra, Amr zimmetinde şu kadar hakkım vardır diye dava eylese mesmû olur mu? Cevap bâ sevabında olmaz*” diye fetva verildiği,³⁶⁵ vefat eden kişinin kızı olan Saliha’nın tezvic velayeti amcasında iken Saliha’yı dedesi izinsiz olarak Mehmed’e nikâhlanması üzerine amcanın nikâhın feshi için müftüden; “*Hind’in velayet-i tevzici amcası Amr ile Hind’in dedesi olan Bıkr’dan hanginindir cevap bâ sevabında Amr’ındır*

³⁶⁰ Mehmet Bulut, “Osmanlı Devleti’nde Dini Teşkilatlanma ve Yaygın Din Eğitimi”, *Diyanet İlmi Dergisi*, 35(2), 1999, 102.

³⁶¹ Ahmet Sinan Kara, *Osmanlı Devleti’nin Son Yüzyılında Müftülük: Müftülerin Eğitim, Tayin, Azil ve Sosyal Hayattaki Konumları*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, 60-82; Atar, 486-496.

³⁶² KŞS-44 s.84/143.h; KŞS-45 s.51-52/86.h; KŞS-47 s.100-101/146.h; KŞS-48 s.102/228.h; KŞS-49 s.149-150/292.h; KŞS-52 s.4/6.h; KŞS-53 s.87-88/123.h KŞS-55 s.6/10.h; KŞS-56 s.145/359.h; KŞS-58 s.185-184/340.h; KŞS-59 s.26-27/45.h

³⁶³ KŞS-44 s.323/507.h; KŞS-45 s.17-18/34.h; KŞS-46 s.112/184.h; KŞS-47 s.31/42.h; KŞS-48 s.25-26/58.h; KŞS-49 s.61-62/110.h; KŞS-51 s.197-198/367.h; KŞS-52 s.162/308.h; KŞS-53 s.135/207.h; KŞS-55 s.18/31.h; KŞS-56 s.40/121.h; KŞS-57 s.327-326/303.h; KŞS-59 s.30-31/54.h

³⁶⁴ KŞS-45-s.165/246.h; KŞS-47-s.180-181/263.h; KŞS-49-s.148-149/291.h; KŞS-50-s.170/407.h; KŞS-51-s.368-367/614.h; KŞS-52-s.21/36.h; KŞS-53-s.179-180/283.h; KŞS-55-s.103/178.h; KŞS-56-s.38/115.h; KŞS-57-s.339/283.h; KŞS-58-s.282-281/190.h; KŞS-59-s.129-130/273.h

³⁶⁵ KŞS-44-s.84/143.h

diye buyrulup bu suretle amcası Amr hazır iken Bıkr, Hind'i mihri misliyle birine tezvic ile akd-ı nafız olur mu? Cevabında olmaz” şeklinde fetva aldığı,³⁶⁶ Emine'nin Hüseyin ile nikâhlandığı fakat sütkardeş olduklarından nikâhın feshi hususunda müftünün “Emine'nin ibraz eylediği feteve derununda altı aylık olan Zeyd'i irza eylese hâlâ Zeyd, Hend'in kızını tezvic etmek şer'an caiz olur mu? Cevabında olmaz”³⁶⁷ diye fetva verdiği görülmektedir.

Müftülerin verdiği şer'i kararlar fetva olarak adlandırılmakta, meydana gelen problemlerin hükümet tarafından çözümlenememesi halinde, müftülerden fetva istenmekte ve buna göre kararlar alınmaktaydı.³⁶⁸ Bu yönden bakıldığında müftünün imtiyazı, şeriatın diğer bir adı olarak görülmesinin yanı sıra, hukuki sistemin de etkin bir yönetimi açısından önemli hususu temsil etmektedir.³⁶⁹ Bireyin mahkemeye başvurusunda iddiasını güçlü kılıp, sonuç almak maksadıyla fetva çıkarttığı görülmektedir. Örneğin bazı zamanlarda araziyle ilgili davada fetva alınarak kişinin tasarrufunda olan araziye müdahale edilmemesi sağlanmış,³⁷⁰ bazen yeni bir evliliğe müsaade edilmiş,³⁷¹ ya da nikâh feshedilmiş,³⁷² kimi zamanda boşanmanın tasdiki³⁷³ sağlanmıştır. Bununla birlikte kişilerin; miras,³⁷⁴ nafaka,³⁷⁵ alım-satım,³⁷⁶ mülkiyet hakkı,³⁷⁷ alacak hakkı,³⁷⁸ mülk kiralama,³⁷⁹ mütevellilik,³⁸⁰ çeşme ya da su yolu ihdası,

³⁶⁶ KŞS-50-s.275/177.h

³⁶⁷ KŞS-56-s.39/118.h

³⁶⁸ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 386; Rifat Özdemir, “Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 5(5), 1994, 277; Çakır, *XVI Yüzyılda Ayntâb Şehri*, 112.

³⁶⁹ Bahtiyar Murat Aras, “Osmanlı Devleti'nde Din ve Devlet İlişkisi”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 2013, 71.

³⁷⁰ Çakır, *XVI Yüzyılda Ayntâb Şehri*, 112; KŞS-44-s.94-95/161.h

³⁷¹ KŞS-45-s.46-47/79.h; KŞS-46-s.49-50/85.h; KŞS-47-s.31/42.h; KŞS-50-s.233/266.h; KŞS-51-s.32-33/52.h; KŞS-53-s.234/387.h; KŞS-55-s.39-40/70.h; KŞS-56-s.57/177.h; KŞS-58-s.143/428.h

³⁷² KŞS-50-s.275/177.h; KŞS-55-s.130/228.h; KŞS-59-s.79/171.h.

³⁷³ KŞS-53-s.134/206.h; KŞS-56-s.89/275.h; KŞS-57-s.339/283.h;

³⁷⁴ KŞS-44-s.54-55/86.h; KŞS-44-s.173/270.h; KŞS-45-s.46/78.h; KŞS-45-s.143-144/218.h; KŞS-46-s.280-281/434.h; KŞS-47-s.74-75/105.h; KŞS-49-s.90/168.h; KŞS-50-s.113/534.h; KŞS-51-s.339/665.h; KŞS-53-s.167/258.h; KŞS-55-s.172-173/314.h; KŞS-56-s.28/82.h; KŞS-57-s.327-326/303.h; KŞS-58-s.185-185/340.h; KŞS-59-s.129-130/273.h

³⁷⁵ KŞS-47-s.219-220/319.h; KŞS-49-s.58/102.h; KŞS-52-s.58/104.h

³⁷⁶ KŞS-45-s.148-149/227.h; KŞS-48-s.3/5.h; KŞS-48-s.33/72.h; KŞS-51-s.184/336.h; KŞS-52-s.238/433.h; KŞS-55-s.64/112.h;

³⁷⁷ KŞS-44-s.249-250/379.h; KŞS-45-s.210-211/317.h; KŞS-46-s.61-62/106.h; KŞS-47-s.127/187.h; KŞS-48-s.80-81/180.h; KŞS-49-s.59/103.h; KŞS-50-s.125/503.h; KŞS-51-s.198/367.h; KŞS-52-s.4-5/8.h; KŞS-53-s.78-79/108.h; KŞS-55-s.71-72/127.h; KŞS-56-s.61/191.h; KŞS-57-s.385-384/211.h; KŞS-58-s.282-281/190.h; KŞS-59-s.26-27/45.h

tamiri veya su fazlasının mecrası³⁸¹ gibi birçok konuda mahkemeye kanıt olarak fetva ibraz ettikleri görülmektedir.

Müftülerin tayinleri şeyhülislâm tarafından yapılmıştır. Ataması yapılan müftüler, hem hukuksal hem de idari sisteme bağlı yetkinliklerde kararları alan kişilerden oluşmuş, atamaların yapıldığı kayıtlar ise Rûznâmçe denilen defterlerde tutulmuştur.³⁸² Kastamonu'ya ataması yapılan müftülerin; Rabiulevvel 1165'te (Mart 1752) Abdullah Efendi,³⁸³ Recep 1168'de (Nisan 1755) Hafız el-hac Hüseyin Efendi,³⁸⁴ Rabiulahir 1168'de (Ocak 1755) Abdullah Efendi,³⁸⁵ Safer 1169'da (Kasım 1755) Mevlânâ el-hac Hüseyin Efendi,³⁸⁶ Zilkade 1169'da (Ağustos 1756) Hafız el-hac Hüseyin Efendi,³⁸⁷ Recep 1170'de (Mart 1757) Mevlâna Hüseyin Efendi,³⁸⁸ Cemazeyilahir 1171'de (Şubat 1758) Hafız el-hac Hüseyin Efendi,³⁸⁹ Zilkade 1172'de (Temmuz 1759) Hafız el-hac Hüseyin Efendi,³⁹⁰ Şaban 1173'te (Nisan 1760) Hafız el-hac Hüseyin Efendi,³⁹¹ Şevval 1174'te (Mayıs 1761) Müderris Mustafa Efendi,³⁹² Şaban 1175'te (Mart 1762) Hafız el-hac Hüseyin Efendi,³⁹³ Şevval 1175'te (Mayıs 1762) Müderris Mustafa Efendi,³⁹⁴ 1176 Muharrem'in başlangıcında (Temmuz 1762) Hafız el-hac Hüseyin Efendi olup, yaklaşık bir ay sonra 1176 Muharrem'in sonunda (Ağustos 1762) Soganizade Mehmet Efendi,³⁹⁵

³⁷⁸ KŞS-44-s.84/143.h; KŞS-45-s.83-84/143.h; KŞS-46-s.119/329.h; KŞS-48-s.10/21.h; KŞS-50-s.229/275.h; KŞS-51-s.76/137.h; KŞS-53-s.146-147/225.h; KŞS-56-s.40/121.h; KŞS-58-s.174-173/364.h; KŞS-59-s.30-31/54.h

³⁷⁹ KŞS-50-s.189/365.h; KŞS-53-s.154/238.h; KŞS-53-s.352-351/536.h

³⁸⁰ KŞS-48-s.129/319.h

³⁸¹ KŞS-46-s.175-176/296.h; KŞS-47-s.270-271/400.h; KŞS-47-s.298-299/Numarasız h.; KŞS-50-s.111/541.h; KŞS-51-s.22-23/40.h

³⁸² Mehmet İpşirli, "Şeyhülislâm", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXIX, 91-96; İsmail Gündoğdu, "Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Rûznâmçe Defterleri ve Önemi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 2009, 698.

³⁸³ KŞS-44-s.103/176.h

³⁸⁴ KŞS-46-s.163/274.h

³⁸⁵ KŞS-46-s.251/399.h

³⁸⁶ KŞS-47-s.68/95.h

³⁸⁷ KŞS-47-s.351/494.h

³⁸⁸ KŞS-47-s.307/Numarasız h.

³⁸⁹ KŞS-48-s.139/305.h

³⁹⁰ KŞS-49-s.51/88.h

³⁹¹ KŞS-50-s.294/139.h

³⁹² KŞS-50-s.80/108.h

³⁹³ KŞS-51-s.278/501.h

³⁹⁴ KŞS-51-s.283/512.h

³⁹⁵ KŞS-51-s.301/529.h; KŞS-51 s.309/541.h

Cemazeyilahir 1187'de (Eylül 1773) İbrahim Efendi³⁹⁶ olduğu kendilerine verilen iftâ mektubundan anlaşılmaktadır.

1.1.3.2. Müderris

Müderrislik, Osmanlı ilmiye teşkilâtında kadı ve müftü ile birlikte oluşan üç temel görevden biridir. Medreselerde muhtelif ders veren yüksek rütbeli hocaları nitelemek üzere kullanılan ve burada öğretim kadrolarının başında bulunan müderrisler, ham bilgilerin akıl ile yorumlanmasını sağlama ve insanlar arasında etkili bir iletişimi ortaya koyabilmede önemli bir yere sahip olmuşlardır. Bu durum ile beraber müderrislerin tesiri bakımından, İslâm tarihinde dini manada toplumları etkilemede önemini artırmıştır.³⁹⁷ Osmanlı'da medrese gelenekleri, kuruluş dönemlerinin özellikle de Selçuklu'nun etkisi ile oluşturulduğu temel alındığında, akademik ve ilmi unsurlarda Selçuklu dönemi etkilerini ve o devrin düşüncesini yansıtmış, ancak Osmanlı döneminde müderrislik mesleği, Selçuklular döneminden daha önemli ve etkin bir potansiyel kazanmıştır.³⁹⁸

Osmanlı sisteminde medrese tahsili yaparak icâzet alanlar müderrislik için aday olabiliirdi. Müderrislerin medreselerde eğitim veren kişi olmasıyla birlikte, bu eğitimin verilme sürecinde belirli bölümlendirmeler de yapılmaktadır. Bu da eğitimin kapsamlı olması ve müderrislerin en iyi şekilde eğitim olanaklarını sunabilmeleri açısından ciddi bir faktörü temsil etmektedir. Bu hususa bağlı gösterilebilecek en iyi örnek, medreselerin derecelendirilmeleri ile ilişkilidir.³⁹⁹ Osmanlı'da müderris tayinleri, XVI. yüzyıl sonuna kadar kazaskerlerin teklifiyle yapıldı. İlerleyen zamanlarda ise kırklı medreselerin üzerine olanların müderrisinin ataması, şeyhülislâmın inhası ve sadrazam tarafından padişaha arz etmesiyle gerçekleşmiştir.⁴⁰⁰ Kastamonu sicil kayıtlarında müderris atamalarıyla alakalı veriler mevcut olup, bu atamaların beratla, şeyhülislâmın

³⁹⁶ KŞS-59-s.312/514.h

³⁹⁷ Mehmet İpşirli, "Müderris-Osmanlılarda", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXI, 468-470; Nebi Bozkurt, "Müderris", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXI, 467-468; İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, 1.

³⁹⁸ Yasin Yılmaz, "Osmanlı Örgün Eğitiminde ve Süleymaniye Medreselerinde Müderrisler", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 2005, 95.

³⁹⁹ İpşirli, "Müderris-Osmanlılarda", 468-470; Ersoy Taşdemirci, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Medreseler", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 1989, 526.

⁴⁰⁰ İpşirli, "müderris-Osmanlılarda", 468-470; Çakır, *XVI. Yüzyılda Ayntâb Şehri*, 113.

işareti, Kastamonu kadısı bazen de nâibinin arzıyla olduğu görülmektedir. 2 Zilkade 1164 (22 Eylül 1751) tarihli kayda göre el-hac Hüseyin Efendin'in arzuhâl edip, Nasrullah Kadı medresesi müderrisinin vefat etmesi ile mahlûl olan yarı müderrisliğin kendisine tevcih ve beratla ricası üzerine şeyhülislâmın işareti ile el-hac Hüseyin Efendi'ye tevcih olunmuştur.⁴⁰¹ 18 Receb 1169'da (18 Nisan 1756) 10 akçe ile vazife olunan İsmail Bey vakfı medresesi 4 hisse müderrisliğine 2,5 akçe vazife ve vakıf mahsulünden olmak üzere Abdullah Efendi atanmıştır.⁴⁰² 14 Rabiulevvel 1170'de (7 Aralık 1756) İsmail Bey vakfı medresesinin 10 akçe vazife ile yarı hisse müderrisliğine 5 akçe ile Ahmet Efendi atanmıştır.⁴⁰³ 2 Safer 1172'de (5 Ekim 1758) Toygar Murad vakfı medresesi yarı hisse müderrislik ve tevliyet vazifesi, Es-seyyid Ahmet Efendi'ye tevcih edilmiştir.⁴⁰⁴ 22 Safer 1173 (15 Ekim 1759) tarihinde İbn-i Fetih Medresesi müderrisliğine Mevlânâ Abdullah Efendinin vazifelendirildiği görülmektedir.⁴⁰⁵ 26 Şaban 1175 tarihinde (22 Mart 1762) İbn-i Fetih medresesi müderrislik vazifesine vakıf mahsulünden almak üzere Ahmet Efendi atanmıştır.⁴⁰⁶ 23 Şaban 1175'de (19 Mart 1762) İsmail Bey medresesi 4 hisse müderrisliğine Hüseyin Efendi atanmıştır.⁴⁰⁷ 14 Cemazeyilevvel 1179'da (29 Ekim 1765) Toygar Murad medresesi yarı hisse müderrisliğine Ahmet Efendi vazifelendirilmiştir.⁴⁰⁸ 20 Cemazeyilevvel 1180'de (24 Ekim 1766) İbn-i Fetih medresesi müderrisliğine Es-Seyyîd Osman halife bin Es-Seyyîd İsmail atanmıştır.⁴⁰⁹ 18 Ramazan 1185'de (25 Aralık 1771) Yakub Ağa Camii medresesi müderrisliğine Hafız İbrahim'in atandığı görülmektedir.⁴¹⁰

Medreselerde eğitimin geliştirilmesi yönünde çalışmaların yapılması hem medreseleri derecelendirme hem eğitimde kaliteyi artırma hem de nitelikli müderrisleri belirli yerlere getirme ile ilişkilidir. Bu konuya mensup en belirgin örnek ise, belli yerlerde nitelikli öğrencileri geliştirme yönünde “*âlimler yuvası*” olarak adlandırılan

⁴⁰¹ KŞS-44-s.156-157/247.h

⁴⁰² KŞS-47-s.374/466.h; Ayrıca bakınız, KŞS-47-s.367/473.h; KŞS-47-s.367/474.h

⁴⁰³ KŞS-47-s.321/530.h; Ayrıca bakınız, KŞS-48-s.164/257.h

⁴⁰⁴ KŞS-49-s.278/548.h

⁴⁰⁵ KŞS-49-s.243/601.h

⁴⁰⁶ KŞS-51-s.279/504.h

⁴⁰⁷ KŞS-51-s.281/508; Ayrıca bakınız, KŞS-51-s.280-281/507.h

⁴⁰⁸ KŞS-53-s.286/634.h

⁴⁰⁹ KŞS-55-s. Numarasız/493.h

⁴¹⁰ KŞS-58-s.68/58.h

kesimlere, en iyi müderrisleri atamalarıdır.⁴¹¹ Müderrislerin eğitim-öğretim faaliyetleri dışında farklı işlerle de meşgul olduklarına ilişkin bilgilere sicil kayıtlarında rastlamak mümkündür. Bilhassa medrese vakfına ait işlerle ilgilendikleri, vakfın kira geliri elde edilen yerleri kiraya verme hususunda katkıları büyüktür ve kendi gelirlerini de buradan sağladıklarından müderrisler için bu durum ayrı bir önem kazanmaktadır.⁴¹² Müderrisler çoğu zaman vakfın tevliyet görevini üslendikleri için vakfın öşür ve diğer gelirleri ve vakfa dair diğer işlerle alakadar olmuşlardır.⁴¹³

1.1.3.3. İmam

İmam, cemaate namaz kıldıran ve önderlik eden kimsedir. Müslüman unsura hizmet veren bu görevli, Osmanlı Devleti'nde geniş bir yer işgal etmekte, vazife alanı itibariyle çeşitlilik göstermektedir. Başka bir ifadeyle imamlar, ibadet merkezleri olan camii ve mescitlerde görevlendirilmiş kişilerdir. Ayrıca devlet, imamlara bu yönde bir görev sunmanın yanı sıra, farklı görevler de vermiştir.⁴¹⁴ Kadının mahalledeki temsilcilerinden olan imamlar, zincirleme olarak birbirine kefil olan mahalle halkının tümünün kefilidiler. Padişahın beratı ile dinî bilgiye sahip, güvenilir ve sevilen kişiler arasından atanırlar, yaptıkları göreve binaen ücret kazanırlardı. Günlük belirlenen meblağ genellikle vakıflardan sağlanmaktaydı.⁴¹⁵ Kastamonu sicil belgelerinde geçen; vakıf arazisi olan bazı yerlerin öşür ve rüsumunun imamlara hâsıl olduğu,⁴¹⁶ imamın imaret vakfına şeyh olarak atandığı,⁴¹⁷ imama tevliyet beratı verilerek vakıfta mütevellî olarak tayin edildiği⁴¹⁸ gibi bazı bilgiler imamların vakıf işleriyle de ilgilendiklerini

⁴¹¹Mustafa Aşkar, "Osmanlı Devleti'nde Alim-Mutasavvıf Prototipi Olarak; İlk Şeyhülİslâm Molla Fenarî ve Tasavvuf Anlayışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37(1), 1997, 386-387.

⁴¹² Çakır, *XVI. Yüzyılda Ayntâb Şehri*, 115; KŞS-45-s.130-131/202.h

⁴¹³ KŞS-48-s.24/54.h; KŞS-49-s.273-272/557.h; KŞS-51-s.237-238/443.h; KŞS-51-s.256/469.h; KŞS-52-s.351-350/655.h; KŞS-53-s.285/635.h; KŞS-56-s.109/345.h

⁴¹⁴ Mustafa Sabri Küçükaşçı, "İmam", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXII, 178-181; Kemal Beydilli, "İmam-Osmanlı Devleti'nde İmamlık", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 181-186; İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadı'sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdaresi Dergisi*, IX(1), 1976, 99-122.

⁴¹⁵İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2012, 305. ; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, 40; KŞS-44-s.148-149/231.h; KŞS-46-s.210-211/349.h; KŞS-56-s.113/357.h

⁴¹⁶ KŞS-48-s.22/50.h; KŞS-58-s.127/138.h

⁴¹⁷ KŞS-44-s.150/236.h

⁴¹⁸ KŞS-56-s.249/520.h; KŞS-59-s.323/498.h

kanıtlamaktadır. İmamlar, her anlamda donanımlı ve güvenilir kişilerden seçildikleri için mahkemede şahitliklerine sıkça başvurulmuştur.⁴¹⁹

Kaza yapılanmasında mahalle imamlığı hayatî öneme sahiptir, bu kişi Tanzimat devrine gelinceye kadar devleti temsil etmek üzere mahallenin önde gelen sorumlusu olmuştur. İmamlar, hizmetinin ifâsı sırasında kadı tarafından teftiş edilmekte, reayanın kendilerini şikâyeti azillerine yol açarak, cezalandırılmalarına sebep olmaktadır.⁴²⁰ Osmanlı'da kentlerde mahalle anlayışları her ne kadar daha büyük ve sistemli bir yapıyı çağırırsa da köylerde genel olarak camii etrafında oluşan hayatı temsil etmektedir. Köylerde imamların genel olarak idarî faaliyete sahip kişiler konumunda olmalarına etki göstermektedir. İmamların kent idaresinde teşkilatlanmaları ise hem mahalli hem malî hem de dinî görevleri yerine getirme durumuna bağlı sorumlulukları kapsamaktadır.⁴²¹

İmamların yalnızca camiilerde görevlendirilen kişiler olarak değerlendirilmesi, Osmanlı dönemi için geçerlilik taşımamaktadır. Diğer yandan eğitimci olma durumları da bu yönde belirtilebilecek görevler içerisinde yer almaktadır.⁴²² Bu durum, Osmanlı Devleti'nde eğitim sisteminin ayrılmaz birer parçası olarak görülen “sıbyan mektebi” eğitimlerinde görevli kişilerin de konumlarının irdelenmesini gerektirmektedir. Çocukların 4 ya da 5 yaşlarında bu okullara başlaması ve eğitimleri alması, camii ya da medrese bitişiğinde bulunan yerlerde eğitim görmeleri sağlanmış, burada görevli olan kişiler arasında ise, imamda bulunmuştur. İmamların görevlerinden biri olarak değerlendirilen bu durum, Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere ilmiyel eğitimlerini, Arapça dilbilgisini, ahlak, dinler tarihini, aritmetik dersleri vermekle yükümlü öğretmenleri bulundurmuş, imamlar da bu eğitimlerden gerekli bilgiye sahip oldukları dersi verme görevine tabi tutulmuşlardır. Nitekim incelenen belgelerde imamların sıbyan mektebinde hocalık yapmakla görevlendirildiğine, kendilerine muallimlik tevcih edildiğine rastlamak mümkündür.⁴²³

⁴¹⁹ KŞS-44-s.63/141.h; KŞS-44-s.83/141.h; KŞS-45-s.60-61/104.h; KŞS-46-s.36/66.h; KŞS-47-s.45/63.h; KŞS-47-s.171-171/Numarasız. h; KŞS-48-s.48/102.h; KŞS-49-s.88/163.h; KŞS-50-s.210/310.h; KŞS-51-s.64/112.h; KŞS-52-s.29/48.h; KŞS-53-s.58/74.h; KŞS-55-s.21/37.h; KŞS-56-s.73/226.h; KŞS-57-s.380/218.h; KŞS-58-s.294/173.h; KŞS-59-s.55/113.h

⁴²⁰ Beydilli, “İmam-Osmanlı Devleti'nde İmamlık”, 181.; KŞS-49-s.320/504.h; KŞS-49-s.320/numarasız h.

⁴²¹ Bulut, *Osmanlı Devletinde Dini Teşkilatlanma ve Yaygın Din Eğitimi*, 108.

⁴²² İrfan Başkurt, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kürsü Şeyhliği”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 27, 2012, 117.

⁴²³ Akın, *Osmanlı'da Din Görevlisinin Konumu Üzerine Değerlendirmeler (Bursa Örneği)*, 74-75; KŞS-46 s.224/365.h; KŞS-46 s.286/444.h; KŞS-46 s.307/467.h; KŞS-55 s.231/552.h

Osmanlı idarî sisteminde mahalle imamlarına çok sayıda görev verilmiştir. Bu hizmetler genel hatlarıyla bulundukları bölgelerde ahlak zabıtasına bakma,⁴²⁴ iptidai şekilde hem nüfus hem de tapu kayıtlarını tutma, evlenme ve boşanma,⁴²⁵ ölüm ve defin⁴²⁶ işlerini gerçekleştiren idarede memur olarak belirtilmiştir. Diğer yandan hükümetin mahalle halkına duyurularını gerçekleştirip ilan vazifesini de üstlenmişlerdir. Dinî açıdan görevleri olarak ise, beş vakit namazın her gün kıldırılması ve ölen kişilerin dinî vecibelerinin yerine getirilmesi idi.⁴²⁷ Dinî yönden görevlerinin yanı sıra siyasi ve idari açıdan görevleri ise vergilerin tevzi ve tahsillerinin yapılması, mahalle genelinde güvenliklerin sağlanması, asayişin temin edilmesine yardım sağlayıcı çalışmaların yapılması gibi durumlar belirtilmektedir.⁴²⁸

Mahallenin yöneticisi ve temsilcisi olan imamın tayin ve teftişi kadı arzı ile sağlanmaktaydı.⁴²⁹ Cemazeyilahir 1164'te (Mayıs 1751) İsmail Bey evkafından Kurşunluhane mescidi şerifinde beratla imam olan İsmail Halife kendi rızasıyla imamlık görevinden ayrılmış, yerine günlük iki akçe ile Mehmet Halife bin Hasan imam tayin edilmiştir.⁴³⁰ Cemazeyilevvel 1167'de (Mart 1754) Kastamonu Akkaya nahiyesine tabi Köylüözü köyünde bulunan Alacamescid'in imamı İbrahim Halife vefat ettiğinden yerine Hüseyin Halife imam olarak atanmıştır.⁴³¹ Ramazan 1171'de (Ocak 1758) Kastamonu Cebrail Mahallesi'ndeki Dabbağlar mescidinde yevmi bir akçe vazife ile imam olan Ebubekir Halife kendi isteğiyle görevden ayrılmış, yerine Ebubekir Halifeye imamlık tevcih edilmiştir.⁴³² 23 Zilkade 1774'te (26 Haziran 1761) Ali Halifenin arzuhâl edip, Sermeddin köyündeki Bekçibey Camii imamı olan Hüseyin Halifenin vefat ettiği, boş olan imamlığa kendisinin vazifelendirilmesi talebi üzerine, Ali Halifenin camii vakfı mahsulünden almak üzere beratla imam tayin edildiği

⁴²⁴ KŞS-47 s.42/59.h; KŞS-55 s.113/196.h

⁴²⁵ KŞS-47 s.34/46.h; KŞS-47 s.97/140.h; KŞS-47 s.392/448.h; KŞS-50 s.237/257.h

⁴²⁶ KŞS-45 s.60-61/104.h; KŞS-47 s.43/61.h; KŞS-58 s.241-240/247.h

⁴²⁷ Bulut, *Osmanlı Devletinde Dini Teşkilatlanma ve Yaygın Din Eğitimi*, 108-109; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, 40; Beydilli, "İmam Osmanlı Devleti'nde İmamlık", 181

⁴²⁸ Özen Tok, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehirlerindeki Mahallede İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 2005, 155-173; Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 305-306.

⁴²⁹ Ortaylı, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", 99; KŞS-44 s.150-235.h; KŞS-46 s.228/372.h; KŞS-47 s.321/528.h; KŞS-47 s.302/551.h; KŞS-49 s.285/540.h; KŞS-52 s.424/561.h; KŞS-53 s.316-315/597.h; KŞS-59 s.239/579.h

⁴³⁰ KŞS-44 s.136-137/219.h

⁴³¹ KŞS-45-s.337/473.h

⁴³² KŞS-49-s.310/519.h

görülmektedir.⁴³³ Zilkade 1176'da (Mayıs 1763) Demirciler mescidinde günlük 1 akçe bedelle imamlık yapan Mustafa Halifenin ölmesiyle evladı İsmail Halifenin imam olarak atanması, imamlığın babadan oğula intikal ettiğini örnekler niteliktedir.⁴³⁴ Aynı şekilde Cemazeyilevvel 1187'de (Şubat 1774) Küpçügez mahallesindeki camiide yarı imamete mutasarrıf olan Mehmet Halife vefat ettiğinden imamlık görevinin oğulları İbrahim ve Ahmet Halifeye tevcih olduğu görülmektedir.⁴³⁵

1.1.3.4. Müezzin

Kelime olarak “*çağrıda bulunan, ezan okuyan, kâmet getiren kimse*” anlamındaki müezzin, Osmanlı şehir teşkilâtlanmasında, mühim görev alan mahallede imamların yardımcısıdır. Bunlar, hükümdar beratıyla iş başı yapatıklarından vergiden muaf olan “*askeri*” grubun içinde sayılmakta, görevlerinin sona ermesiyle tekrar sivil statüsünde olmaktaydılar.⁴³⁶ Müezzin atamaları kadının arzıyla gerçekleşirdi. Bunun yanı sıra cemaatin rızası da önemli bir rol oynamaktaydı.⁴³⁷ Müezzinlerin Osmanlı dönemine ilişkin konumlaması, müftü, imam, müderris gibi çok etkin olmasa da belirli görevlerin yerine getirildiği grup arasında yer aldığı ifade edilmektedir.⁴³⁸

⁴³³ KŞS-50-s.89-90/123.h

⁴³⁴ KŞS-52-s.421-420/566.h

⁴³⁵ KŞS-59-s.316/507.h; Ayrıca bakınız, KŞS-45-s.323/457.h; KŞS-46-s.232/378.h; KŞS-46-s.248/397.h; KŞS-47-s.342/508.h; KŞS-47-s.306/548.h; KŞS-47-s.299/556.h; KŞS-48-s.147/284.h; KŞS-49-s.313/515.h; KŞS-49-s.307/522.h; KŞS-49-s.302/527.h; KŞS-49-s.300/530.h; KŞS-49-s.282/546.h; KŞS-49-s.278-277/549.h; KŞS-49-s.251/587.h; KŞS-49-s.237/609.h; KŞS-50-s.23/19.h; KŞS-50-s.58/73.h; KŞS-50-s.61/79.h; KŞS-50-s.78/104.h; KŞS-50-s.88/120.h; KŞS-51-s.247/459.h; KŞS-51-s.257/471.h; KŞS-51-s.259/476.h; KŞS-51-s.300/527.h; KŞS-51-s.304/536.h; KŞS-51-s.308-309/540.h; KŞS-51-s.313/550.h; KŞS-51-s.318/556.h; KŞS-51-s.332/582.h; KŞS-52-s.409-410/577.h; KŞS-52-s.359/645.h; KŞS-52-s.330/683.h; KŞS-53-s.424/440.h; KŞS-53-s.386/496.h; KŞS-53-s.310-603.h; KŞS-53-s.294/623.h; KŞS-53-s.293/626.h; KŞS-53-s.292/627.h; KŞS-53-s.281/637.h; KŞS-53-s.251/673.h; KŞS-55-s.256/519.h; KŞS-55-s.245/534.h; KŞS-55-s.243/539.h; KŞS-56-s.153/441.h; KŞS-56-s.168/455.h; KŞS-56-s.180/466.h; KŞS-58-s.114/117.h; KŞS-59-s.378/415.h; KŞS-59-s.342/464.h; KŞS-59-s.316/507.h; KŞS-59-s.335/582.h

⁴³⁶ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Müezzin”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXI, 491-496 ; KŞS-44-s.53-54/84.h; KŞS-45-s.323/458.h; KŞS-59-s.271-270/550.h

⁴³⁷ KŞS-44-s.228-229/348.h, “...müezzin nasb ve tâyin olunmak lâzım ve mühim olub istihkaktan iş bu rafi tevkî' refî'ü-l şan hakani Mustafa halife bin Mehmed her vecihle layık ve müstehâk olmakla Hatîb ve müezzine mevkûfe mezru'anın âlâsından olmak üzere bir hisse vazife ile tevcih olunub yedine beratım verilmek babında ahali divân meclis-i şer' de ihbar ve iltimas eylediklerinde Kastamonu kadısı Abdullah zîde fâzîlîhü arz etmeğîn...” anlaşılağı üzere müezzin tayininde re âyanın isteğı de söz konusudur.

⁴³⁸ Recai Doğan, “Osmanlı'nın Son Döneminde Yaygın Din Eğitiminde Vaaz ve Vaizlik”, *Diyanet İlmî Dergisi*, 35(1), 1999, 193.

Müezzinler mescit ve camiilerin vakıflarından maaş alıyorlardı. Ayrıca görevli oldukları mescit yahut camiilerin vakıflarının kiralanmasında aktif olmuşlardır.⁴³⁹ Osmanlı döneminde, bazı kurumların tesis edilmesi ve gerekli eğitimde ya da camii, mescit bakımlarını yapma durumlarında, ücretlerin karşılanması sağlanmıştır. Müezzin, hatip, kayyum gibi din görevlilerinin ücretleri de vakıflar aracılığıyla karşılanmıştır. Bu yönde söz konusu görevlilerin atanmalarında mevcut kıstasların oluşturulması veya saptanması, temel şartların da onlar tarafından belirlenmesinde etken olmuştur.⁴⁴⁰

Müezzinlerin camii içerisindeki sorumlulukları kadar mektep personellerine dayalı görevlerinden de bahsedilmekte, mektep hocaları arasında müezzinlik yapanlar, medrese eğitimini verebilen müezzinlerin arasından belli nitelikleri taşıyanların seçildiği kimselerden oluşmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu yönde, nefsi enfes sahibi, duyarlı, namazını bilen, kadir kimse gibi unsurlardan söz edilmiştir.⁴⁴¹ İfade edilenler kapsamında müezzinlerin atanması, azledilmesi, anlaşmazlıkların giderilmesi gibi konular, kadıya bağlı olarak gerçekleştirilmektedir. Bu nedenle söz konusu niteliklerin belirlenmesinde kadılar, müezzin atamalarında en birincil kişiler konumundadır.⁴⁴² Kastamonu’da müezzin tayinleri de kadı arzı ile gerçekleşmektedir. Safer 1167’de (Aralık 1753) Kastamonu Yeni Mahalledeki camiiye günlük 1 akçe vazife ile Abdullah Halife müezzin tayin olmuştur.⁴⁴³ 11 Ramazan 1173’te (27 Nisan 1760) Kadının merkeze mektup gönderip, Cebrail Mahallesindeki Muharrem Efendi camii cemaatinin meclise gelerek, müezzin şeyh Mehmet Halifenin kendi halinde olmadığını görevden azli talebini dile getirdiklerini söylemesi üzerine, müezzinin görevden alınarak yerine Mehmet Halifein atandığını görülmüştür.⁴⁴⁴ Zilkade 1174’te (Haziran 1761) Kastamonu Şadi Bey Mahallesi müezzini Mehmet Halifenin vefatından sonra günlük yarım akçe vazife ile oğlu İbrahim Halifeye müezzinlik beratının verilmesi bu vazifenin de babadan oğula intikal ettiğinin bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁴⁵ Şaban 1181’de (Aralık

⁴³⁹ Küçükaşçı, “Müezzin”, 494; KŞS-44-s.84-85/141.h; KŞS-47-s.35/49.h; KŞS-53-s.249/678.h;

⁴⁴⁰ Zeki Salih Doğan, “Osmanlılar Döneminde Yaygın Din Eğitimi Faaliyeti Olarak Hutbeler”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 2008, 381.

⁴⁴¹ Ünal Taşkın, “Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 2008, 347.

⁴⁴² Mehmet Beşirli, “385 Numaralı Harput Şer’iye Sicili’nin Tanıtımı ve Osmanlı Şehir Tarihi Açısından Önemi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 10, 1999, 10.

⁴⁴³ KŞS-45-s.319/452.h

⁴⁴⁴ KŞS-50-s.51/61.h

⁴⁴⁵ KŞS-51-s.244/454.h

1767) Abdülcebbar Mahallesinde bulunan camiiye günlük iki akçe vazife ile hafız Mustafa Halifeye müezzinlik beratı tevcih edilmiştir.⁴⁴⁶ Safer 1187’de (Nisan 1773) İsmail Bey camiisinin yarı müezzinliğine günlük bir akçe vazife ile Halil Halife tayin olunmuştur.⁴⁴⁷

Osmanlı Devleti’nin gündelik dini hayatlarının merkezlerinde, camii ve mescitler hem ibadethane olmaları hem de eğitim merkezi işlevini görmeleri, görevli kimselerin de nitelikli olmasını gerektirmektedir. Diğer bir ifadeyle müezzinler de dâhil olmak üzere, çok yönlü bir din anlayışının ortaya koyulabileceği özelliklerin belirlenmesi önem arz etmekteydi.⁴⁴⁸ Müezzinlerin toplum üzerindeki etkisi, güvenilir insanlardan oluşması ve görevlerini başarılı bir şekilde yerine getirmeleri ile tasvir edilmektedir. Bu duruma bağlı en önemli unsur, müezzinlerin halkın ileri gelenleri arasında yer alarak, belli davalarda mahkemelerde şahit tutuldukları ve mahalle halkının genel durumunu bildiklerinden ve onlara kefil oldukları görülmektedir.⁴⁴⁹

1.1.3.5. Hatip

Cemaat karşısında etkili konuşma yapana hatip, bu kişinin başta bayram ve Cuma namazı ile dinî merasimin olduğunda topluma yönelik yaptığı konuşmaya da “*hutbe*” denilmektedir.⁴⁵⁰ Hatiplerden beklenen özellikler ise, bu görevi yerine getirme sırasında, insanlar üzerinde olumlu bir etki bırakma ile ilişkilidir. Bu yönde ehl-i ilim ve fazîlet sahibi olmaları beklenmektedir. Hatipler işlerini genelde imamlarla beraber

⁴⁴⁶ KŞS-55-s.231/554.h

⁴⁴⁷KŞS-59-s.324/494.h; Ayrıca bakınız, KŞS-44-s.255-256/401.h; KŞS-45-s.336-337/472.h; KŞS-46-s.232-233/361.h;KŞS-46-s.258/410.h;KŞS-47-s.90-91/130.h;KŞS-47-s.370-369/471.h;KŞS-48-s.123/numarasız h.; KŞS-50-s.24-25/numarasız h.; KŞS-50-s.86/116.h; KŞS-50-s.96/130.h; KŞS-50-s.97/132.h; KŞS-51-s.239/446.h; KŞS-51-s.264/485.h; KŞS-51-s.332-333/583.h; KŞS-52-s.433/553.h; KŞS-52-s.396/596.h; KŞS-52-s.394/597.h; KŞS-52-s.311-705.h; KŞS-52-s.311/706.h; KŞS-53-s.258/663.h; KŞS-55-s.258/516.h; KŞS-55-s.230/555.h; KŞS-56-s.195/479.h; KŞS-56-s.235/507.h; KŞS-56-s.266/538.h;KŞS-56-s.139/423.h; KŞS-56-s.198/481.h; KŞS-56-s.244/514.h; KŞS-56-s.244/numarasız h.;KŞS-58-s.41/33.h; KŞS-58-s.70/61.h; KŞS-59-s.111/236.h; KŞS-59-s.304/523.h; KŞS-59-s.275/547.h

⁴⁴⁸ Mustafa Öztürk, “Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış”, *Osmanlı Toplumunda Kur’an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -I-*, 2010, 99.

⁴⁴⁹Beşirli, 385 Numaralı Harput Şer’iye Sicili’nin Tanıtımı ve Osmanlı Şehir Tarihi Açısından Önemi”, 20. ;KŞS-44-s.53/83.h; KŞS-45-s.17-18/34.h; KŞS-46-s.107/178.h; KŞS-48-s.62/136.h; KŞS-49-s.81/148.h; KŞS-50-s.226/281.h; KŞS-51-s.53/91.h; KŞS-52-s.45/78.h; KŞS-53-s.88/125.h; KŞS-55-s.59/106.h; KŞS-56-s.125/405.h; KŞS-57-s.402-401/185.h; KŞS-58-s.275/197.h; KŞS-59-s.15/22.h

⁴⁵⁰ Mustafa Baktır, “Hutbe”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVIII, 425-428.

yürütmekte, ücretleri ise bazen beraber bazen de ayrı olarak hesaplanmaktaydı.⁴⁵¹ Hatibin aldığı maaşı görevleri süresince çalıştıkları müesseselerin vakıfları aracılığı ile karşılanmış, bahsi geçen vakıflar aynı zamanda gıda, giyim, eşya gibi gerekli malzemelerin de teminini sağlamışlardır.⁴⁵² Hatipler ahali üzerinde olumlu etki bıraktığından mahkemede şahit olma durumları da bulunmaktadır.⁴⁵³

Hatiplik atamalarında, şeyhülislâm tarafından gerçekleştirilmekle birlikte, bu tayinlerin yapılması sırasında aranan ölçütlerin ilki, medrese eğitimi görmüş kişilerden olması gerekliliğiydi. Hatiplerin görevlendirilmesi çoğunlukla büyük camiilerde imamın yanında tutulmaları üzerine olup, bunlar küçük camiilerde pek bulundurulmamıştır.⁴⁵⁴ Bir diğer husus ise, tayinlerin belirli istekler üzerine gerçekleştirilmesidir. Bu mevzuda şeyhülislâma dilekçenin verilip tayinlerin istenmesi şeklinde vuku bulmuştur. Taşrada ise imam, müezzin, hatip gibi vazifelerin tayin işleri oranın kadısının ilâmı üzerine yapıldı.⁴⁵⁵ Mevcut defterlerde de hatibin, kadı arzı ve padişahın beratıyla atandığı görülmektedir.⁴⁵⁶ 22 Rabiulevvel 1166'da (27 Ocak 1753) Hacı Hasan Efendi vakfi camii hatibi vefat edip yerine 5 akçe vazife ile Abdülaziz Halife göreve getirilmiştir.⁴⁵⁷ Bazen de camiilere tayin olan imamların hem imam hem de hatiplik görevini birlikte yürüttüğü görülmektedir. 4 Zilkade 1170'de (21 Temmuz 1757) Adil Bey'in bina eylediği camiide imam ve hatip olan kişinin vefatı üzerine yerine 1 akçe vazife ile Es-seyyid Ahmet Halifeye her iki görev tevcih edilmiştir.⁴⁵⁸ Hatiplik görevini idame etmeyenler görevden alınarak yerine bu görevi hakkıyla yapan kişiler getirilmiştir. Şevval 1186'da (Aralık 1772) Akmesjid Mahallesi camiisinde hatip olan Mehmet Halifenin görevi layıkıyla yapmadığını ahalinin meclise haber vermeleri ile birlikte azl edilip yerine 3 akçe vazifeyle Ali Halife atanmıştır.⁴⁵⁹ Muharrem 1186'da (Mayıs 1772)

⁴⁵¹ Faruk Söylemez, Muhammet Nuri Tunç, "18. Yüzyılda Behisni'de Camiiler ve Camii Görevlileri", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 2017, 76.

⁴⁵² Gül, *Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)*, 161; KŞS-44 s.148-149/231.h; KŞS-44-s.57-58/90.h; KŞS-49-s.9-10/12.h; KŞS-51-s.332/581.h

⁴⁵³ KŞS-44-s.114/196; KŞS-45-s.218/331.h; KŞS-46-s.401/482.h; KŞS-47-s.94/135.h; KŞS-49-s.25/41.h; KŞS-50-s.157/435.h; KŞS-51-s.363/621; KŞS-52-s.68-69/122.h; KŞS-53-s.83/115.h; KŞS-55-s.29/51.h; KŞS-56-s.50/155.h; KŞS-57-s.352/262.h; KŞS-58-s.281-282/190.h; KŞS-59-s.117/250.h

⁴⁵⁴ Bulut, *Osmanlı Devletinde Dini Teşkilatlanma ve Yaygın Din Eğitimi*, 108.

⁴⁵⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, 179-185.

⁴⁵⁶ KŞS-44-s.181/278.h; KŞS-49-s.255/581.h; KŞS-51-s.310/544.h; KŞS-59-s.338/468.h

⁴⁵⁷ KŞS-45-s.276/409.h

⁴⁵⁸ KŞS-49-s.278-277/549.h; KŞS-50-s.88/120.h; KŞS-59-s.336/473.h

⁴⁵⁹ KŞS-59-s.344/456.h; KŞS-49-s.320/504.h

Halife Mahallesinde camii hatibi olan Ahmet Halife vefat etmiş, görev oğlu Mehmet Halifeye verilmiştir.⁴⁶⁰

Osmanlı döneminde hatiplere verilen eğitime dair genel durum incelendiğinde, en iyi düzeye ulaştırma odağını yansıtan görünüştedir. Hatiplerin hutbeleri okumalarında belirgin bir kavram olarak yerleşen temel unsur, hâkimiyet alameti anlayışıdır.⁴⁶¹ Nitekim imam ve hatîp olanların, yani her iki vazifeyi birlikte yürütenlerin ya da sadece hatîp olanların aynı zamanda mektepte muallim olarak atandığı olmuştur.⁴⁶²

1.1.4. Kale Görevlileri

Kaleler eski dönemlerde, insanın kendisini, ailesini ve yiyeceğini muhafaza amaçlı kullandıkları yerler olması yönüyle önemlidir. Bu yönde yaşadıkları yerin etrafını duvarlarla çevirme ihtiyaçları, kalelerin de korunmasını gerektirmektedir.⁴⁶³ Bu amaçlara uygun kalelerin yapılması ise, belli yükseklikte ve korunaklı kalelerin oluşturulmasına ortam hazırlamıştır.⁴⁶⁴ Kale tüm devletlerde görevleri, askerî, idarî ve adlî çok sayıda işleyişleri kapsamaktadır. Şehrin genelinde güvenliklerin sağlanması, çeşitli tehlikelerden himaye amacıyla kaleye çeşitli fonksiyonlar yüklenmesi özellikle de Osmanlı Devleti'nde önemli bir yer tutmuştur.⁴⁶⁵ Kalenin isyanlardan korunma, devlete ait olan para, eşyanın saklanması ve tüccarların kıymetli malvarlıklarının da o bölgede tutulması buranın en güvenilir yerler olduğunu göstermektedir.⁴⁶⁶ Kalenin en önemli güvenli yer olduğundan kendi güvenliğini sağlamayı zorunlu kılmış, buda müdafaa yapılarının oluşturulmasını ve insanların bu yönde görevlendirilmesini sağlamıştır.⁴⁶⁷ Ancak kale çalışanlarının görevleri, sadece dış kuvvetlere karşı güvenliği oluşturma ile sınırlı kalmayıp aynı zamanda içerdeki emniyeti sağlamada

⁴⁶⁰ KŞS-58-s.305/148.h; Ayrıca bakınız, KŞS-51-s.260/477.h; KŞS-51-s.288/519.h; KŞS-52-s.420/567.h; KŞS-52-s.411/573.h; KŞS-52-s.411/574.h; KŞS-53-s.293/624.h; KŞS-53-s.250/677.h; KŞS-55- s.289/483.h; KŞS-56-s.187/471.h; KŞS-56-s.230/500.h; KŞS-59-s.338/468.h

⁴⁶¹ Akın, *Osmanlı'da Din Görevlisinin Konumu Üzerine Değerlendirmeler (Bursa Örneği)*, 77.

⁴⁶² KŞS-46-s.224/365.h; KŞS-46-s.285-286/444.h; KŞS-49-s.315/509.h

⁴⁶³ Semavi Eyice, "Kale", *Türk Ansiklopedisi*, XXI, 1974, 141.

⁴⁶⁴ Eftal Şükrü Batmaz, "Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 7(7), 1996, 3.

⁴⁶⁵ Olga Zıroeviç, "Palanga", *Tarih ve Toplum*, 4, 1987, 48.

⁴⁶⁶ Batmaz, *Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış*, 8.

⁴⁶⁷ Eyice, *Kale*, 234; Batmaz, *Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış*, 1.

hizmetleri olmuştur. Örneğin, kale zindanından kaçmış kişilerin takibinin yapılması sağlanmış, bu gibi kale koruma çalışmaları, farklı şekillerde gerçekleştirilmiştir.⁴⁶⁸

Osmanlı Devleti'nde kale ve şehirlerdeki muhafazalar, oldukça önemli olduğu için buralar askeri nüfus açısından oldukça çeşitli ve zengin bir düzeydedir. Bu amaçla dizdarlar, kale kethüdâları ve kaledeki diğer görevliler oluşturulmuştur. Kalenin güvenliğinin en iyi şekilde sağlanması önemlidir. Eyaletlerde ya da kalelerde yerli unsurlar arasında bulunan müteşekkil kadrolar, merkezden nöbetçilik sistemleri ile de yeniçeri askeri sınıflar burada görevlendirilmişlerdir.⁴⁶⁹

1.1.4.1. Dizdar

Dizdar, “*kale, hisar*” anlamına gelen Farsça diz kelimesinden türetilmiştir. Bu kavramın kökenine bakıldığında, özellikle de XVIII. yüzyılda kalenin karşılığı olarak “*diz*” anlamı kullanılmış, ancak bu kavram sonraları unutulmuş ve kale muhafızı manasındaki “*dizdar*” ifadesi kullanılmıştır.⁴⁷⁰ Dizdarlar kaleyi sürekli bir biçimde koruma hizmetini ifa eden erlerin ve kalenin komutanıydılar. Bu açıdan dizdarların, kalenin korunmasında ve şehrin güvenliğinin sağlanmasında, sorumlu olan birlikleri bulunmaktadır.⁴⁷¹ Bu birliklerin başında ise, âmir olarak dizdarlar görevlidir. Dizdarların emirleri altında ise, kale kethüdâsı ve yeterli düzeyde hisar eri vazife yapmaktadır.⁴⁷²

Dizdarların âmir görevini üstlenmesi, kaleyi ilgilendiren her olayda bilgi sahibi olmalarını gerektirmiş, bu yönde kale bakım, onarımları ve kaledeki eşyaların korunması veya hapishane gibi çok sayıda sorumlulukları bulunmaktadır.⁴⁷³ Dizdarların görev ve sorumlulukları, kale önündeki su yolu tamiri için tayin edilen kişinin vefat etmesi ya da başka nedenle görevden alınması üzerine dizdarın arzıyla yeni bir kazmacı

⁴⁶⁸ Okan Güven, *İki Savaş Arasında Bosna Kaleleri (1669-1683)*, (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017, 47.

⁴⁶⁹ Kılıç, *Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri*, 89

⁴⁷⁰ Yusuf Oğuzoğlu, “Dizdar”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994, IX, 480-481; Işık Ertekin, *Kili Kalesi (1767-1792)*, (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2015, 1.

⁴⁷¹ Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 204; Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, 135.

⁴⁷² Celalettin Uzun, Enver Çakar, “17. Yüzyılda Harput Kalesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 2016, 337.

⁴⁷³ Oğuzoğlu, “Dizdar”, 481.

tevcih edilmesi,⁴⁷⁴ eşkıyalık faaliyetinde bulunup kendi halinde olmayanlar, vergi hususunda sorun yaratanlar ve diğer birtakım suçlardan ötürü kişilerin kalede hapsedilmesi,⁴⁷⁵ bazen de hapiste olan kişilerin durumları göz önünde bulundurularak, kendi halinde olma şartıyla gönderilen fermanla tahliye edilmesi, şeklinde örneklendirilmektedir.⁴⁷⁶ Diğer yandan dizdar kale halkının dini inançları ile de ilgilenmektedir. Bunlar arasında müezzin, cüzhan, imam, hatip gibi görevliler de bulunmaktadır. Kale dâhilinde gerçekleştirilen görevlendirmeler de genelde dizdarların yetkileri altında yapılmaktadır. Bu açıdan dizdarların kale içerisindeki önemleri fazladır.⁴⁷⁷ Dizdarlara verilen önem doğrultusunda insanların güvenini kazanan kişiler olduklarından mahkemede şahitliklerine de sıkça başvurulmuştur.⁴⁷⁸

Dizdarların, kale ve şehrin güvenliğinden sorumlu bir yönetici görevinde bulunmaları tımar sahibi olmalarına etki göstermiştir.⁴⁷⁹ Bu ölçüde askerîdirler.⁴⁸⁰ Nitekim belgelerde Kastamonu kalesi dizdarı Mehmed Ağanın merkeze mektup göndererek müstahfıza ya da başka kişilere tımar tevcih edilmesi ricası üzerine tımar beratı verildiği görülmektedir.⁴⁸¹ Sefer zamanlarda orduya çağrıldıklarında katılmakla da yükümlüdürler. Bu nedenle bağlı oldukları makam, beylerbeyi ve sancakbeyidir. Ayrıca kadıya karşı da sorumlu olup, görev sırasında faaliyetlerin şer'e uygunlukları yönünden, bu husus önemlidir.⁴⁸²

1.1.4.2. Kale Kethüdâsı

Kale kethüdâsı, kaledeki erlerin dirlik ve düzeninin sağlanması, diğer hizmetlerin görülmesinde dizdarın yardımcısı konumundaydı. Kale kethüdâsı tayininde izlenen yol

⁴⁷⁴ KŞS-51-s.310/545.h; KŞS-53-s.384/498.h

⁴⁷⁵ KŞS-44-s.144-145/227.h; KŞS-45-s.269/399.h; KŞS-46-s.273/numarasız h.; KŞS-50-s.79-80/107.h; KŞS-52-s.374-373/621.h; KŞS-52-s.354/649.h; KŞS-52-s.353-352/651.h; KŞS-53-s.268/652.h; KŞS-56-s.135/numarasız h.; KŞS-58-s.4/5.h

⁴⁷⁶ KŞS-44-s.133/215.h; KŞS-47-s.371-370/469.h; KŞS-48-s.156/271.h; KŞS-52-s.331-330/681.h

⁴⁷⁷ Uzun, Çakar, *17. Yüzyılda Harput Kalesi*, 348.

⁴⁷⁸ KŞS-44-s.207-208/316.h; KŞS-46-s.114/187.h; KŞS-47-s.221/322.h; KŞS-49-s.147/289.h; KŞS-50-s.139/474.h; KŞS-51-s.39/63.h; KŞS-52-s.27-28/46.h; KŞS-53-s.189-190/302.h; KŞS-59-s.52/105.h

⁴⁷⁹ İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 30, 1975, 117.

⁴⁸⁰ Özer Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı. XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995, 79.

⁴⁸¹ KŞS-47-s.307/546.h; KŞS-48-s.165/258.h; KŞS-55-s.278/499.h

⁴⁸² Batmaz, *Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış*, 7; KŞS-52 s.372/623.h

ve bağılı bulunduğu makamlar dizdarınki ile aynıdır.⁴⁸³ Ancak kale kethüdâsı, bir üst birliğe bağılı çalıştığından, yalnızca bir tane kale kethüdâsı bulunmamakta, bu durum, kalede topçuların bulunmasından dolayı önemli bir yer tutmuş, kendilerine görevlerinin karşılığında dirlik tevcih edilmiştir.⁴⁸⁴ Burada kethüdâ kavramı, XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde teşkilatlanmadaki sivil ya da asker tüm görevlilerin yardımcıları olarak belirtilmiştir.⁴⁸⁵

Kale kethüdâsı, kalede görevli olan dizdardan sonra en yetkili kişiler konumundadır.⁴⁸⁶ Kale kethüdâları bazı sorumluluklarına göre adlandırılmakta, bu şekilde, her birimin bir yönetici başı olmakla beraber, düzenin sağlanması, bu yöneticilerin faaliyetleri ile sağlanmaktadır.⁴⁸⁷ Kethüdâların görevi bu yönde, kale içerisindeki esnafı gözlemleyen kişi statüsündedir. Kethüdânın seçilmesi, kadı tarafından gerçekleştirilmektedir.⁴⁸⁸ Bu yönde esnaf arasındaki sorunları çözümleme, ruhsat verme, gerekli hallerde esnafa ceza işlemlerini uygulama ve ustalığa geçişleri hızlandırma çalışmalarından sorumludurlar. Dizdarlara bağılı olarak görevlerini ve sorumluluklarını bu şekilde gerçekleştirmektedirler.⁴⁸⁹ Kastamonu kalesinde görev yapan kale kethüdâları ile ilgili kayıtlarda detaylı bilgi yer almamaktadır. Bunun yanı sıra bazı kayıtlarda kale kethüdâlarının mahkemede vekillik ve şahitlik ettikleri görülmektedir.⁴⁹⁰

1.1.4.3. Kaledeki Diğer Görevliler

Kalelerdeki görevliler yalnızca dizdar ile kethüdâ ile sınırlı değildir. Bunlara bağılı ve dirlikten sorumlu olan başka görevliler de bulunmakta böylece dirliği sağlamada

⁴⁸³ Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı*, 79; Batmaz, *Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış*, 5

⁴⁸⁴ Batmaz, *Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış*, 7.

⁴⁸⁵ Mahmet Canatar, "Kethüdâ", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, XXV, 332.

⁴⁸⁶ Mustafa Işık, "XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Kalesi; Cankerman Özü", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2009, 69.

⁴⁸⁷ Rifat Özdemir, "Ankara Esnaf Teşkilatı", *II. Milli Türkoloji Kongresi*, 15-21 Eylül, İstanbul 1986, 162-163.

⁴⁸⁸ Halil Emre Akbaş-Serdar Bozkurt-Kübra Yazıcı, "Osmanlı Devletinde Lonca Teşkilatı Yapısı ve Yönetim Düşüncesi İle Karşılaştırılması", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı, Eylül, 2018, 170.

⁴⁸⁹ Oktay Güvemli, *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi*, Avcıol-Basım Yayın, 2, İstanbul 1998, 401-402.

⁴⁹⁰ KŞS-44-s.182/281.h; KŞS-46-s.381/515.h; KŞS-47-s.221/322.h; KŞS-48-s.66/148.h; KŞS-49-s.70-71/128.h; KŞS-50-s.105/558.h; KŞS-51-s.38/62.h

kalenin içerisindeki farklı vazifeliler ile beraber, daha etkin sonuçlar alınmaktaydı.⁴⁹¹ Bunlardan biri olan yeniçeriler, nöbetçilik suretiyle muhafaza hizmetinde bulunmuş olsalarda kadrolu askerler olarak görev yapmamışlardır. Bu nedenle de defterleri, kadrolu askerlerden ayrı tutulmuştur.⁴⁹² Kalelerin askeri ölçüde önemli ve merkez üssü olduğu bilinen bir unsurdur. Kalelerde en önemli askeri organizasyonların yanı sıra, kale içerisinde başka görevlilerden de bahsedilmekte, bu durum bilhassa hudut kalelerinde gözlemlenmektedir. Özellikle de bu kalelerde, güvenliği tam anlamıyla sağlama üzerine değerlendirilen görevliler birçok hizmeti ifa etmekteydiler.⁴⁹³ Buna göre kalede görevli olan bu kişiler, topçu kethüdâsı, mustahfız, sertopçu, kitabet, martalos, imam, bevab, azebân ağası şeklinde ifade edilmektedir.⁴⁹⁴ Belirtilen görevliler, kaledeki askeri birime ait olan güvenlikten ziyade, dirliğin ilişkisel düzende olduğunu sağlama üzerinedir. Askeri ölçüde kale sorumluları ise yeniçeriler, yerli yeniçeriler, gönüllüler, yerli cebeciler, yerli topçular, gılmânlar, mülâzımlar, azebler gibi görevlilerdir.⁴⁹⁵ Bu görevliler, Osmanlı Devleti döneminde bölgelerin gerekli gördükleri kişilere göre farklılaşmış ve artış göstermiştir. Ancak belirli görevliler, bölgeye göre isimlendirilmiştir. Bu görevlendirmelere yönelik ise, iç kalelerde ya da kalenin genel hüviyetine göre, farklı teşkilâtlanmaları içermesinden kaynaklıdır.⁴⁹⁶ Örneğin mustahfızlar kale muhafazasında bulunurlardı ve kendilerine mustahfız tımarı adında mensup oldukları kaleyi korumaları karşılığında tımar tahsis edilmekteydi.⁴⁹⁷ Nitekim Kastamonu'da bazı yerlerin tasarrufunun mustahfıza verildiği, yani tımar tevcih edildiğini, bu hususta yaşanan sorunların çözümü gibi meseleler incelenen belgelerde görülmektedir.⁴⁹⁸

⁴⁹¹ Batmaz, *Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış*, 7.

⁴⁹² Kılıç, *Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri*, 93

⁴⁹³ Bilgehan Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, 137.

⁴⁹⁴ Güven, *İki Savaş Arasında Bosna Kaleleri (1669-1683)*, 56.

⁴⁹⁵ Kılıç, *Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri*, 95-111.

⁴⁹⁶ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, 135.

⁴⁹⁷ Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı*, 97; Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, 630.

⁴⁹⁸ KŞS-44-s.242/366.h; KŞS-45-s.173/261.h; KŞS-46-s.64-65/110h; KŞS-47-s.307/546.h; KŞS-48-s.156/271.h; KŞS-49-s.304/Numarasız.h; KŞS-53-s.87-88/123.h; KŞS-55-s.297/474.h; KŞS-55-s.278/499.h; KŞS-55-s.250/528.h; KŞS-56-s.154/441.h; KŞS-58-s.125/135.h

1.1.5. Kaza Halkının Temsilcileri

Klasik Osmanlı döneminin devlet yönetimi merkezîyetçi bir eğilimde olup, bu doğrultuda eyalet düzeyinde yaygın bir yetki genişliği benimsenmiş ve merkezîyetçi yapıda problem yaşamadan devamlılığın sağlanması hedeflenmiştir. Bu amaçla belirli görevlendirmelerin, kaza bölgelerinde yapılması sağlanmıştır. Fakat bu durum sonraki dönemlerde değişime uğramıştır.⁴⁹⁹ Kaza halkının temsilcisi olarak nitelenen âyan ve eşrafın XVIII. yüzyıl başlarından itibaren ve XIX yüzyılın ilk yarısında toplum hayatında mühim bir rol oynamışlardır.⁵⁰⁰ Osmanlı Devleti'nde bu dönemlere özgü kaza halkı temsilcileri, iki ayrı şekilde anılmış ve hizmetlerine yönelik ifadeler, iki ayrı grup altında toplanmıştır.⁵⁰¹ Buna göre ilk etapta bu temsilcilerden birisi olan âyanlık müessesine yönelik ifadeler, çift karakterde tanımlanmış, yazarların bir kısmı âyanlığı, hem basit şehir ileri gelenleri olarak eşraf şeklinde hem de kaza, eyalet ve sancak yöneticileri ibaresinde ele almışlardır.⁵⁰² Bu biçimde kaza halkı temsilcileri olarak görülen eşraf ve âyanlık, daha önemli bir görev grubu olarak değerlendirilenler arasındadır. Bu çerçevede kaza halkı temsilcileri, iki ayrı şekilde ifade edilebilmektedir. Bunlardan ilki âyân-ı vilâyet ve eşraf olup, diğeri ise, nakîbü'l-eşraf kaymakamıdır.

1.1.5.1. Âyan-ı Vilâyet ve Eşraf

Osmanlı'nın kaza ve sancaklarında devletin reaya ile münasebetini tanzim eden, merkezi hükümete karşı halkın ve halka karşı da merkezi hükümetin temsilcisi durumunda bulunan ve toplum ile devlet arasındaki işleri yürüten, özellikle ahalinin akıl olan kimselere âyan ve eşraf denilmekteydi. Âyanlık müessesinde yerel güçlü aileler söz sahibi olmuş, toplum yaşantısında ve ülke yönetiminde etkin bir biçimde rol oynamışlardır. 15. ile 17. asırdan bu yana bulunan âyan-eşraf sınıfı içtimai, malî kargaşaların etkisiyle varlığını arttırmıştır. Osmanlı Devleti'nde XVI. ve XVII. yüzyıllarda âyan tabiri öne çıkan kişilere denilmekle birlikte, XVIII. yüzyılda da

⁴⁹⁹ Boztepe, "Osmanlı Devleti'nin Taşra Yönetimini Şekillendiren "Merkezîyetçilik" Yaklaşımı ve Günümüze Etkileri", 1.

⁵⁰⁰ Vera Mutaftchieva, "XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Âyanlık Müessesesi", *Tarih Dergisi*, 31, 1977, 163.

⁵⁰¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa*, İstanbul 1942, 2-5

⁵⁰² Mutaftchieva, *XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Âyanlık Müessesesi*, 165.

“*resmî*” âyanlardan başka, bu şehir âyanı veya şehirlerin ileri gelenleri “*âyan-ı vilâyet*” diye adlandırılan bir zümre mevcut olup, XVI. yüzyıla göre daha güçlü durumdaydı.⁵⁰³

XVIII. yüzyıl ile beraber âyanlık, geçmiş dönemlerden daha farklı bir düzeyde gözlemlenmiş, Osmanlı Devleti’nin ekonomik açıdan fazlaca sorun yaşaması ve taşrada merkezi otorite temsilcilerinden birisi olması yönüyle nitelik değiştirmiştir.⁵⁰⁴ Âyanlığın ortaya çıkış süreci bu açıdan yerel seçkinlerde ekonomik yönden etkin çalışmaları ortaya koyma özellikleri şeklinde irdelenebilmektedir.⁵⁰⁵ Yerel seçkinlerin mevcut konumları bu yönde, eşraf ve âyan olarak⁵⁰⁶ âyan-ı vilayet, âyan-ı memleket gibi isimlerle anılmışlardır.⁵⁰⁷ Ancak genelde eşraf yerine âyan şeklinde hitap edilmiştir. Bu adlandırma hem halk hem de devlet tarafından sık bir şekilde tercih edilmiştir.⁵⁰⁸ Âyan zümresi Kastamonu sicil kayıtlarında ise çoğunlukla “*âyan-ı vilâyet*”,⁵⁰⁹ “*âyan ve eşraf*”⁵¹⁰ şeklinde yer almıştır.

Osmanlı Devleti’nde âyanların seçilmesi, yörenin ileri gelen şahıslarından yapılmıştır.⁵¹¹ Kastamonu’da âyan tayininin kaza sakinlerinin uygun gördüğü kişinin buyrulduyla atandığına sicil kayıtlarında “...*kaza ahalisi her kimi âyanlığa taleb ederler ise ahalinin matlûbları ve mutemed ve mutedil mücribil etvar olan re’aya pürur kimesne mârifet-i şer’le cümle ittifakıyla âyan nasb olunmak...*” rastlanılmaktadır.⁵¹² Âyanların seçilmesi, özellikle de XVII. yüzyıldan sonra, merkezi yönetimlerde nakit paraya olan

⁵⁰³ Özcan Mert, “Âyan”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, IV, 195-196; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, 33-35; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyanlık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, 8.

⁵⁰⁴ Nagehan Üstündağ Özdemir, “Âyanlık Kurumunun Gelişimi ve Anadolu İle Balkan Coğrafyasındaki Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Curr Res Soc Sci*, 4(1), 2018, 30.

⁵⁰⁵ Necmettin Alkan, “Âyanlık’ın Son Dönemlerinde Tipik Bir Örnek: Gümüşhane Sancağı Kürtün-i Zir Kazası Âyanı Süleyman’ın Meselesi”, *Karadeniz Araştırmaları*, 12, 2007, 73-74.

⁵⁰⁶ Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1997, 1515.

⁵⁰⁷ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyanlık*, 8.

⁵⁰⁸ Üstündağ Özdemir, “Âyanlık Kurumunun Gelişimi ve Anadolu İle Balkan Coğrafyasındaki Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme”, 30.

⁵⁰⁹ KŞS-44-s.121/203.h; KŞS-45-s.267-268/398.h; KŞS-46-s. 251/400.h; KŞS-47-s.392/449.h; KŞS-48-s.141-140/301.h; KŞS-49-s.27-28/45.h; KŞS-50-s.46/50.h; KŞS-51-s.238/445.h; KŞS-52-s.423/563.h; KŞS-53-s.252/671.h; KŞS-55-s.287/487.h; KŞS-56-s.238-239/510.h; KŞS-58-s.77-78/70.h; KŞS-59-s.295/Numarasız .h

⁵¹⁰ KŞS-44-s.2/4.h; KŞS-45-s.277-278/412.h; KŞS-46-s.292/449.h; KŞS-47-s.306-305/549.h; KŞS-48-s.156/271.h; KŞS-49-s.310-309-308/520.h; KŞS-50-s.49/58.h; KŞS-51-s.271-272-273/497.h; KŞS-52-s.430-429/555.h; KŞS-53-s.434-433-432/447.h; KŞS-55-s.245-244/536.h; KŞS-56-s.136-137-138/422.h; KŞS-58-s.57-58/48.h; KŞS-59-s.365-364-363/433.h

⁵¹¹ Üstündağ Özdemir, “Âyanlık Kurumunun Gelişimi ve Anadolu İle Balkan Coğrafyasındaki Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Curr Res Soc Sci*, 4(1), 2018, 30.

⁵¹² KŞS-56-s.218-219/491.h

ihtiyacın artması, dirlikler içerisinde giderek çoğalan bir iltizamın yaygınlaşması, klasik dönemde tımar sistemi içerisinde taşra yönetiminin işlevlerini değiştirmesinden dolayı, farklı bir yönetsel sürece girildiği görülmektedir.⁵¹³ Âyanların da diğer bazı görevliler gibi bu süreçten yararlandıkları, kendi menfaatleri doğrultusunda hareket ettikleri, haksız kazanç sağlamaya çalıştıkları görülmektedir. Örneğin âyanlık iddiasında bulunan bazı kişilerin bu iddia doğrultusunda kendilerini vergiden muaf görüp, vergi vermeyi kabul etmediklerine,⁵¹⁴ ahaliden haksız yere para ve mal aldıkları, alınan mal ve paranın sahiplerine teslim edilmesi, reayanın rencide edilmemesi⁵¹⁵ gibi konular nedeniyle sıklıkla emir ve ferman gönderildiğine şahit olunmuştur. Mesela Anadolu'ya gönderilen Receb 1179 (Ocak 1766) tarihli adalet emri metninde geçen ifade;

*“...murâd-ı hümayûnum mücerred fukaranın rahatlarına teallik etmişken kazalar âyanı celbi menfaatleri kastıyla valilere varub âyanlık için buyruldu taleb ve valileri dâhi akçelerin alub yedlerine duhûlleri üzere âyanlık buyruldusunu verip kazalarına varup hâkimi ve âyanlık buyruldusuna şu miktar akçe virdim deyub iki katını salyane defterine idhâl ve fukaradan tahsil ile hanelerini harab ve ciğerini ateşi zülümle kebab idüb...”*⁵¹⁶ durumu açıkça ortaya koymaktadır.

1771 Aralık'ının ortalarında Ankara ve Kastamonu kadılarına yazılan fermânda, Ankara halkının İstanbul'a gönderdikleri dilekçeye göre, halk kendi halinde iken âyanlık iddiasıyla öteden beri zulüm ve eziyeti defalarca İstanbul'a bildirilen Anadolu kadılarında Müderris oğlu Mehmet'den şikâyet olunduğu açıklanmaktaydı. Mehmet Efendi zulme devam edip şehirde karışıklık çıkardığından ve halkın kendisine itimat etmemesi nedeniyle Kastamonu'ya sürülmesi emrolunmuştur. Bu durum sicil belgelerinde de âyanlık iddiasında olan kişinin yani Müderris oğlu Mehmet'in;

“... Ankara kazası ahalisi rekâb-ı hümayunuma 'arzuhal idüb kendi hallerinde iken Ankara'da sâkin âyanlık iddiasıyla öteden beri zülüm ve teaddisi der 'aliye istirham olunan Anadolu kuzzatından müderris oğlu

⁵¹³ Alkan, “Âyanlık'ın Son Dönemlerinde Tipik Bir Örnek: Gümüşhane Sancağı Kürtün-i Zir Kazası Âyanı Süleyman'ın Meselesi”, 72.

⁵¹⁴ KŞS-46-s.254-255/405.h; KŞS-46-s.273-274-275/423.h

⁵¹⁵ KŞS-51-s.239-240/447.h; KŞS-52-s.423/563.h; KŞS-52-s.404-405/585.h; KŞS-56-s.135/numarasız h.

⁵¹⁶ KŞS-53-s.249-248/679.h

Mehmed Efendinin zülüm ve teaddisi ihtilâl beldeye tatil emuru miriyeye badiyi hareket na merziyesi yevmen fe yevmen mezdad olub mezbûrun mazarattan emin ve rahatları meshub olduğun inhâ ve Kastamonu'ya tayini olunmak...” Kastamonu'ya gönderildiği belirtilmektedir.⁵¹⁷

Arapça kökenli olan âyan kavramı göz ifadesinin çoğuludur. Taşrada bulunan seçkinleri kapsayan bu ifade, gözde olan kişileri ya da göz önünde bulunan kişileri tanımlamada kullanılmıştır. Bunlar içerisinde sipahiler, kadılar, yeniçeri serdarları, müftüler, kapıkulları, askeri ve ulemalar gibi gruplar yer almaktadır.⁵¹⁸ Ayrıca bölge genelinde saygın aileler, önde gelen esnaflar ile tüccarlar da bu grup içerisinde bulunmaktadır.⁵¹⁹ Örneğin Kastamonu'da âyan ve eşraftan olan kişiler genel olarak ağa unvanını “*Es-seyyid İsmail Ağa*”,⁵²⁰ “*Hasan Ağa*”,⁵²¹ “*el-hac Ahmet Ağa*”⁵²² kullanmışlardır. Ayrıca belgelerde; “*Çorbacı Hacı Ahmet Ağa*”,⁵²³ “*Kocazade Hüseyin Ağa*”,⁵²⁴ “*Es-seyyid Hüseyin Efendi*”,⁵²⁵ “*Kastamonu Serdarı Mehmet Ağa*”,⁵²⁶ “*Hafız Mehmet Efendi*”,⁵²⁷ “*Emirzade Es-seyyid Mehmed Ağa*”,⁵²⁸ “*Emin-i kirbâs Hasan Ağa*”,⁵²⁹ “*Kethüdâ Hüseyin Ağa*”,⁵³⁰ “*Muhzır Âyan Mehmet*”⁵³¹ gibi farklı grup ve unvanlara sahip birçok âyan isimleri de bulunmaktadır.

Âyan-ı vilayet ve eşraf zümresinin hizmetleri, devletin emir ve isteklerinin halk tarafından anlaşılmasına yardımcı olmak, halkın taleplerini tam anlamıyla karşılamak veya şikâyetlerini devletin görevlilerine aktarmak gibi işlevsellikleri yerine getirmektedirler.⁵³² Âyanların vilayet ile ilişkili görevlerinde özellikle de halka yönelik öğeler önem arz etmektedir. Ayrıca bu görevlere ek olarak, âyan ve eşraf grubunun bazı

⁵¹⁷ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, 264; KŞS-58-s.92/87.h

⁵¹⁸ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, 7.

⁵¹⁹ Üstündağ Özdemir, *Âyanlık Kurumunun Gelişimi ve Anadolu İle Balkan Coğrafyasındaki Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme*, 30.

⁵²⁰ KŞS-46-s.28/55.h

⁵²¹ KŞS-47-s.50-51/71.h; KŞS-52 s.34/58.h

⁵²² KŞS-55-s.34-35-36/62.h

⁵²³ KŞS-44-s.249/378.h

⁵²⁴ KŞS-45-s.48-49/82.h

⁵²⁵ KŞS-47-s.9/10.h

⁵²⁶ KŞS-47-s.51-52/72.h

⁵²⁷ KŞS-44-s.288/Numarasız.h

⁵²⁸ KŞS-46-s.96/158.h

⁵²⁹ KŞS-48-s.29/65.h

⁵³⁰ KŞS-50-s.155/441.h

⁵³¹ KŞS-53-s.32/36.h

⁵³² Özcan Mert, “Osmanlı Devleti'nde Âyanlık Dönemi”, *Osmanlı*, 1999, 174.

mensuplarının bölge genelinde devlet işlerinin yerine getirilmesine yardımcı olma durumu da önemlidir.⁵³³ Bu nedenle seçilen kişilerin halkı bilen ya da hangi dirliği sağlayabilecek özelliklere göre seçildiğinin bilinmesi, en önemli hususlar arasında yer almaktadır. Diğer bir ifadeyle bölge halkının yeterince tanınması anlayışı, bu hususun en önemli gereklilikleri arasındadır.⁵³⁴ İncelenen belgelerden anlaşıldığı kadarıyla âyanların; vergi toplama ve tahsili,⁵³⁵ eşkıyaya müdahale edilmesi ve bunların teftişi konusunda diğer görevlilerle ittifak halinde olunması,⁵³⁶ vakıf işleriyle ilgilenme,⁵³⁷ ıstabl-i âmire için katır, beygir gibi hayvanların tedarik edilmesi,⁵³⁸ sefer nedeniyle (Osmanlı-Rus) Kırım tarafına gönderilmek üzere zahirenin tedarik ve tahsili,⁵³⁹ ordu için deve ihracı,⁵⁴⁰ emir üzerine ordu için istenilen peksimetin temin edilmesi⁵⁴¹ gibi birçok görev ve sorumlulukları olduğu görülmektedir.

1.1.5.2. Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı

Şerif ile Seyyid hakkındaki işlerden sorumlu kılınan makamın adına nakîbü'l-eşrâf denilmektedir. Hazret-i Muhammed'in torunları olan Hasan ve Hüseyin'den türeyen sülaleler zamanımıza kadar gelmişlerdir. Bunlardan Hz. Hüseyin'den gelene “*Seyyid*”, Hz. Hasan'dan gelen kola “*Şerif*” denilmiştir. Sözlükte “*vekil, bir topluluğun başkanı*”, anlamındaki nakib kelimesi Hz. Hasan'ın soyunu ifade eden eşrâftan oluşan bu terkip, peygamber soyundan gelenlerle ilgilenmek üzere kurulan teşkilâtın sorumlusu için kullanılmıştır.⁵⁴² Osmanlı Devleti, büyük İslâm camiası içerisinde teşkil etmeğe başladığı günden itibaren, seyyid ve şeriflere riayet göstermiştir. Onların vergilerden ve

⁵³³ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, 7.

⁵³⁴ Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı*, 110-111.

⁵³⁵ KŞS-44-s.121/203.h; KŞS-45-s.277/412.h; KŞS-46-s.214/355.h; KŞS-47-s.389-388/455.h; KŞS-48-s.160/264.h; KŞS-49-s.313/513.h; KŞS-50-s.31-32/34.h; KŞS-51-s.231/434.h; KŞS-52-s.430-429/555.h; KŞS-53-s. 434-433-432/427.h; KŞS-55-s.288-287/486.h; KŞS-56-s.152-153/440.h; KŞS-59-s.350/447.h

⁵³⁶ KŞS-44-s.184-185/Numarasız h.; KŞS-45-s.263/394.h; KŞS-46-s.251-252/401.h; KŞS-47-s.302-301/552.h; KŞS-48-s.128-127/322.h; KŞS-49-s.287/536.h; KŞS-50-s.20-21/16.h; KŞS-52-s.318/697.h; KŞS-55-s.301/466.h

⁵³⁷ KŞS-45-s.225-226/343.h; KŞS-51-s.245/455.h

⁵³⁸ KŞS-44-s.163-164/258.h; KŞS-44-s.167/264.h

⁵³⁹ KŞS-58-s.18-19/15.h

⁵⁴⁰ KŞS-59-s.295/581.h

⁵⁴¹ KŞS-58-s.77-78/70.h

⁵⁴² Şit Tufan Buzpınar, “Nakîbüleşraf”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXII, 322-324; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, 161; Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 647.

rüsundan muaf tutulmalarında etkin olmuşlardır.⁵⁴³ Bu duruma teşvik eden neden ise, Hz. Peygamber'in soyundan gelen kişilere tanınan ayrıcalık olması ile ilişkilidir. Diğer bir deyişle, İstanbul'da bulunan bu kişilere, Nakîbü'l-eşrâf tarafından, şecereler ve hüccetler verilmekte, eşrafın temsilciliğini yapma amacıyla ise, Nakîbü'l-eşrâf kaymakamı bulunmaktaydı.⁵⁴⁴ Kaymakamın atamaları, bazen kadıya bazen de müftüye bağlı olarak gerçekleştirilmiş, kaymakamlık görevince, sebepsiz şekilde ırz ve mallara dokunulmaması belirtilmiş ve hayır dualarının alınarak memnuniyetlerinin sağlanması arzu edilen unsur arasında gösterilmiştir.⁵⁴⁵ Belgelerden yola çıkıldığında ise Kastamonu'ya ataması yapılan nakîbü'l-eşrâfların; Ramazan 1168'de (Haziran 1755) Es-Seyyid Ali Efendi,⁵⁴⁶ Şevval 1171'de (8 Haziran 1758) Müftüzade Es-Seyyid Mehmet Efendi,⁵⁴⁷ Muharrem 1172'de (Eylül 1758) Müftüzade Es-Seyyid Mehmet Efendi,⁵⁴⁸ Safer 1173'te (Ekim 1759) Müftüzade Es-Seyyid Mehmet Efendi,⁵⁴⁹ Rabiulevvel 1174'te (11 Ekim 1760) Es-Seyyid Ali Efendi zade Es-Seyyid Mehmet Efendi,⁵⁵⁰ Ramazan 1174'de (6 Nisan 1761) tabanzade Es-Seyyid Mustafa Efendi,⁵⁵¹ Rabiulevvel 1175'te (30 Eylül 1761) Es-Seyyid Ali Efendi zade Es-Seyyid Mehmet Efendi,⁵⁵² Rabiulevvel 1176'da (20 Eylül 1762) Müftüzade Es-Seyyid Mehmet Efendi,⁵⁵³ Muharrem 1178'de (1 Temmuz 1764) Es-Seyyid Ali Efendi zade Es-Seyyid Mehmet Efendi,⁵⁵⁴ Şevval 1179'da (13 Mart 1766) Es-Seyyid Ali Efendi zade Es-Seyyid Mehmet Efendi,⁵⁵⁵ Cemazeyilevvel 1181'de (Ekim 1767) Es-Seyyid Ali Efendi zade Es-Seyyid Mehmet Efendi,⁵⁵⁶ Zilhicce 1181'de (19 Nisan 1768) Hasan Ağa zade Es-Seyyid Mehmet Efendi,⁵⁵⁷ Safer 1185'te (16 Mayıs 1771) Hasan Ağa zade Es-

⁵⁴³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlılarda Nakîbü'l-Eşrafılık", *Marife*, 3, 2004, 453.

⁵⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emîrleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972, 9-12.

⁵⁴⁵ Galip Eken, *Fiziki Sosyal ve İktisadi Açından Divriği (1775-1845)*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993, 98-99.

⁵⁴⁶ KŞS-46-s.436/281.h

⁵⁴⁷ KŞS-49-s.315/510.h

⁵⁴⁸ KŞS-49-s.302/526.h; Ayrıca bakınız. KŞS-49-s.272/558.h

⁵⁴⁹ KŞS-49-s.237/612.h; Ayrıca bakınız. KŞS-50-s.8/3.h

⁵⁵⁰ KŞS-50-s.48/54.h; Ayrıca bakınız. KŞS-50-s.62/81.h

⁵⁵¹ KŞS-50-s.74/97.h; Ayrıca bakınız. KŞS-50-s.88/191.h

⁵⁵² KŞS-51-s.237/442.h; Ayrıca bakınız. KŞS-51-s.266/488.h

⁵⁵³ KŞS-51-s.305/538.h; Ayrıca bakınız. KŞS-52-s.394/598.h

⁵⁵⁴ KŞS-52-s.351/654.h

⁵⁵⁵ KŞS-53 s.269-268/651.h

⁵⁵⁶ KŞS-55-s.247-246/531.h

⁵⁵⁷ KŞS-56-s.142/426.h

Seyyid Mehmet Efendi,⁵⁵⁸ Muharrem 1187'de (25 Mart 1773) Hasan Ağa zade Es-Seyyid Mehmet Efendi⁵⁵⁹ olduğu görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde görevli nakîbü'l-eşrâflar, kendi dönemlerine yönelik siyadet hüccetlerini, seyyid ya da şeriflerin isimlerini defterlere not tutmakla yükümlüydüler. Nakîbü'l-eşrâf kaymakamları, bu defterlerden sorumlu olan kişilerdir. Kayıtlardan nüshalar çıkartarak gerekli kontrolleri yapma ya da siyâdetlerini ispatlayabilme yükümlülüklerine sahip kişi konumunda bulunmuşlardır.⁵⁶⁰ Nakîbü'l-eşrâflar genel olarak ulema sınıfında bulunan, ancak yüksek bir ulemaya sahip olmayan kişi statüsünde olmuşlardır. Muayyen bir müddetleri olmadığı için, uzun seneler makamında kalırlardı. Yalnızca lüzumu halinde tebdil edilmişlerdir. Resmi elbiseleri ise, kavuğun yerine küçük tepeli denilen kavuk giyinerek sâdâta mahsus yeşil sararlardı. Böylelikle kendine has olarak diğer insanlardan ayrıldıkları ifade edilmiştir.⁵⁶¹ Bu bir rütbe göstergesinde olup, başka kimselerin bu şekilde yeşil renk sarmaları yasak olarak gösterilmekteydi.⁵⁶² Bu yasağın bir örneği nakîbü'l-eşraf ataması yapıldığında atanan kişi dışında kimsenin yeşil sardırmaması hususu; “...*Müftüzade Es-Seyyid Mehmed Efendi dâme müşerrefa bâ'de-l tahhiyatül vafiye inhâ olunur ki kazaların kaimmakamlığı iş bu 1171 Şevvali guresinden cenabınıza tevcih olunmuştur ki gerektir ki saadat-ı kirama îzaz ve ikram üzerlerine şer'an sabit olan ahkâmı marifetiniz ile husul pezîr olmasına ikdam idüp kuzât ve kaimmakamlar senetleriyle mücedded bir ferde yeşil sardırmayasız...*”, Kastamonu şer'iyye sicil defterinde de görülmektedir.⁵⁶³

Nakîbü'l-eşrâflık müessesesi, belirli zamanlarda dini, belirli süreçlerde ise siyasi bir görev konumlamasına sahip kişiler statüsüne ulaşmışlardır. Bu yönde müessesenin kurulması gerekliliğine yönelik ifade, seyyid ve şeriflerin kayıtlarının yapılmasını, bazı davaların görülmesini, suç işlendiğinde yargılamaların ve cezalandırmaların verilmesini gibi farklı görevleri yerine getirmesinden kaynaklıdır. Ayrıca, dinî ölçüde bir değer de

⁵⁵⁸ KŞS-58-s.10/10.h

⁵⁵⁹ KŞS-59-s.333/478.h

⁵⁶⁰ Ayhan Işık, “Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi ve Meşihat Arşivindeki Nakîbü'l - Eşrâf Defterleri”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 8, 2014, 235.

⁵⁶¹ Uzunçarşılı, *Osmanlılarda Nakîbü'l-Eşrafılık*, 454-455. ; Murat Sarıcık Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, 105.

⁵⁶² Eken, *Fiziki Sosyal ve İktisadi Açından Divriği (1775-1845)*, 99.

⁵⁶³ KŞS-49-s.315/510.h; KŞS-48-s.237/612.h; KŞS-50-s.8/3.h

gösterilmesi, söz konusu bu eşraflık müessesesinin önemini vurgulamaktadır.⁵⁶⁴ Öyle ki nakîbü'l-eşrâflar kendilerine önem verilen ve itimat edilen itibarlı kişiler oldukları için mahkemede sıklıkla şahitliklerine de başvurulmuştur.⁵⁶⁵

⁵⁶⁴Işık, *Osmanlı Devleti'nde Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi ve Meşihat Arşivindeki Nakîbü'l -Eşrâf Defterleri*, 214-215.

⁵⁶⁵KŞS-44-s.182-183/282.h; KŞS-45-s.50-51/85.h; KŞS-46-s.97/160.h; KŞS-47-s.13-14/17.h; KŞS-48-s.28/63.h; KŞS-48-s.104-105/236.h; KŞS-49-s.10/13.h; KŞS-50-s.241/250.h; KŞS-51-s.50-51/86.h; KŞS-53-s.143/220.h; KŞS-55-s.89-90/155.h; KŞS-56-s.32/95.h; KŞS-58-s.35-36/28.h; KŞS-59-s.138-139/287.h

İKİNCİ BÖLÜM

KASTAMONU ŞEHRİNİN FİZİKİ YAPISI

2.1. FİZİKİ YAPI

Şehir kelimesi “*dini işlere bakan bir müftüsü ve kaza hakkına sahip bir kadısı olan yer*” olarak tarif edilmektedir. Ekonomik anlamıyla ise ikamet edenlerin hayatlarını ziraat dışında ticaretle elde ettikleri yerlerdir. Demografik tabandan bakıldığında nüfus yoğunluğu fazla olan ve yerleşiklerinin iş bölümüne tabi olarak tarım dışı üretimde bulundukları yerleşme alanları, “*şehir*” diye adlandırılmıştır.⁵⁶⁶ Şehirler sosyal yaşamın tüm yönünü içine alan çeşitli faaliyetlerin görüldüğü, ekonomik ve kültürel birikimin yoğunlaştığı önemli yerleşim birimleri olup fiziksel ve sosyal çevre ile toplumsal hayatın merkezini teşkil etmiştir. Kaza merkezinde, şehir ve kasaba bölgelerinin, belirli fiziksel yapısı, genel olarak kadının yükümlülüğünde olan işlerin yerine getirildiği birim özelliğini taşımış, kadı bu yönde sorumluluk alarak bölgelere göre yönetmiştir.⁵⁶⁷ Böylece mevcut problemlerin ölçümlenip irdelenmesi sağlanmakta, kadının bu cihetteki hükümlerinin önemi ise, bir yargı hâkimi olması yönüyle değerlendirilmekteydi.⁵⁶⁸

Osmanlı belgelerinin dilinde şehir ve kasabalar “*bâzâr durur, cum’a kılınur*” yerleşme sahaları şeklindedir. Buradan şehrin ana unsurunun cami etrafında belli vakitlerde kurulan pazarlardan meydana geldiği anlaşılmaktadır.⁵⁶⁹ Ayrıca pazar etkinlikleri, ilgili vergilerin varlığıyla ıspatlanmış ve çarşıya ilişkin belgeler, nüfusun önemli bir kesiminin geçimini tarım dışı uğraşlar ile kazandığını kanıtlamıştır.⁵⁷⁰ Tüm bunlara ilaveten mahalle, mühim işlevi bulunan şehir kesimi arasındadır. İçtimai ilişkilerin düzenlenip şekillenmesinde, şahısların hayatlarını sürdürdükleri buraların

⁵⁶⁶ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Şehir”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXVIII, 441; Max Weber, *Şehir-Modern Kentin Oluşumu*, (Çev. Musa Ceylan), Bakış Yayınları, İstanbul 2003, 86-87; Özer Ergenç, Şehir, Toplum, Devlet (Osmanlı Tarihi Yazıları), “*Osmanlı Şehir Tarihi Araştırmalarının Kuramsal Çerçevesi Nasıl Oluşturulur?*”, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, 25.

⁵⁶⁷ Küçükbaşçı “Şehir”, 441; İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, 122.

⁵⁶⁸ Torun, *Tanzimat’tan Meşrutiyet’e Türkiye’de Kaza Yönetimi (1842-1876)*, 39.

⁵⁶⁹ İlhan Şahin, “Şehir-Osmanlılar’da”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXVIII, 446; Özer Ergenç, “Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, ed. Güler Eren, Ankara 1999, IV, 32.

⁵⁷⁰ Şahin, “Şehir-Osmanlılar’da”, 446; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 2004, 12-13.

katkısı fazladır.⁵⁷¹ Mahallenin mühim özelliği pekçoğunun camii, mescit, tekke, imaret, zaviye benzeri dinî ve sosyal tesislerin etrafında kurulması ve onların adıyla bilinmesiydi. Kastamonu, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda daha önceki mahalle sayısını ufak tefek oynamalarla birlikte korumuştur. Türk idaresine girinceye kadar önemli bir gelişme gösteremeyen Kastamonu özellikle Çobanoğulları döneminde nüfus, fizikî yapı ve mimari eserler yönünden şehir hüviyeti kazanmaya başlamış, Osmanlı döneminde ise diğer Anadolu şehirlerinin pek çok özelliğini gösteren ekonomik ve ticari faaliyete sahip olmuştur.⁵⁷² Nitekim bu faaliyetlerin bir göstergesi olarak Kastamonu'da; Boyahane,⁵⁷³ debbağhane,⁵⁷⁴ saraçhane,⁵⁷⁵ şem'hane,⁵⁷⁶ bezirhane,⁵⁷⁷ tahmishane⁵⁷⁸ gibi işletmeler mevcuttu ve kazanın iktisadî icraatında bakırın ve bakır madenininm ehemmiyetli yeri bulunmaktaydı.⁵⁷⁹

2.1.1. Yönetim Birimleri

Devletin yönetim ve kurumsallaşma düzeyi, genel olarak tecrübeli kişilerden oluşmaktadır. Bu husus, idare süresince devletin kendine özgü bürokratik geleneklerinin bir sonucu olması yönüyle önemlidir. Osmanlı yönetiminde kazalarda oluşturulan birimler, aktif bir idareye yardımcı olmuştur.⁵⁸⁰ Bu açıdan bakıldığında yönetimde en önemli unsurlar arasında bilgi ve tecrübelerin akılcı bir şekilde kullanılması gerekliliği

⁵⁷¹ Özer Ergenç, Şehir, -Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları-, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlevleri ve Nitelikleri Üzerine", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, 75.

⁵⁷² Şahin, "Kastamonu", 586-588.

⁵⁷³ KŞS-44-s.65-66/105.h; KŞS-45-s.203-204-205/307.h; KŞS-46-s.336/587.h; KŞS-47-s.273/404.h; KŞS-51-s.173/312.h; KŞS-52-s.300-301/54.h; KŞS-53-s.39/48.h; KŞS-55-s.40/71.h; KŞS-56-s.85/263.h; KŞS-59-s.171/335

⁵⁷⁴ KŞS-45-s.74-75/128.h; KŞS-47-s.73/103.h; KŞS-49-s.77/139.h; KŞS-51-s.81/150.h; KŞS-52-s.118/221.h; KŞS-55-s.192/348.h; KŞS-57-s.404/180.h; KŞS-58-s.254/228.h; KŞS-59-s.32-33/58.h

⁵⁷⁵ KŞS-44-s.324-325/509.h; KŞS-45-s.111/176.h; KŞS-51-s.184/337.h; KŞS-52-s.35/59.h; KŞS-53-s.142/218.h

⁵⁷⁶ KŞS-44-s.138-139/223.h; KŞS-48-s.105/236.h; KŞS-49-s.239-238/606.h; KŞS-52-s.430-429/555.h; KŞS-53-s.432/428.h; KŞS-55-s.245-244/536.h; KŞS-56-s.136-137-138/422.h; KŞS-58-s.45-46-47-48/39.h; KŞS-59-s.365-364-363/433.h

⁵⁷⁷ KŞS-44-s.69/112.h; KŞS-55-s.70/124.h

⁵⁷⁸ KŞS-47-s.274/406.h; KŞS-49-s.61-62/110.h; KŞS-52-s.199-200/371.h

⁵⁷⁹ Şahin, "Kastamonu", 586-587; KŞS-44-s.61/97.h; KŞS-45-s.23-24/44.h; KŞS-45-s.270-271/400.h; KŞS-46-s.370/531.h; KŞS-47-s.161-162/236.h; KŞS-47-s.385/456.h; KŞS-48-s.45-46/97.h; KŞS-48-s.138-137/308.h; KŞS-49-s.194/401.h; KŞS-50-s.82/111.h; KŞS-50-s.196/346.h; KŞS-51-s.84/158.h; KŞS-51 s.279-280/505.h; KŞS-52 s.193-194/362.h; KŞS-52 s.358-357/647.h; KŞS-53 s.417/454.h; KŞS-55-s.180-181/325.h; KŞS-55-s.353-352/525.h; KŞS-56-s.103/321.h; KŞS-57-s.375-374/229.h; KŞS-58-s.100/98.h; KŞS-58-s.200/311.h; KŞS-59-s.54-55/112.h

⁵⁸⁰ İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, 71-73.

yer almakta, Osmanlı Devleti'nin teşkilatlanması da bu şekilde bir idare anlayışını desteklemektedir.⁵⁸¹ Yönetim birimlerinin kaza genelinde güvenilir, iktisadî, adlî, idarî gibi özellikleri içerisinde taşıması ise, bu birimlerin görev dağılımlarının ve etkin hizmetleri yerine getirmesinin bir sonucu olarak dikkate alınmalıdır.⁵⁸²

Osmanlı bürokratik kurumuna yönelik belirli tasnifler geliştirilmiş, Burda iki ayrı genel kurumdan bahsedilmiştir. Bunlar bürokratik yapı içerisinde yönetim ve din kurumu şeklinde değerlendirilmektedir.⁵⁸³ İki üst kademenin bu yönde oluşturulması, başka bir tasnifi de destekleyerek, buna göre yönetim ve denetimler de dâhil, kanunların uygulanması halinde bir yönetim kurumu işlevselliğini ortaya koymuştur.⁵⁸⁴ Yönetimin şekillenen boyutu genellikle, taşra teşkilatı ve toprak düzenine bağlı geliştirilmektedir. İdari ve hukuki yönde zorunluluklar, birbirleriyle sıkı bir ilişki içerisinde olmayı gerektiren unsurlar arasındadır. Bu nedenle yönetimde siyasî, sosyal, askerî ve iktisadî yapılar önemli bir yer tutmaktadır.⁵⁸⁵ Bu yönetimlerin oluşturulup, etkinleştirilmesi ise, kalelerin muhafazasını sağlama ve mahkemenin gereğini yerine getirme zorunluluğunu vermektedir. Bu durum özellikle de kaza bölgelerinin güvenliğini oluşturabilmeleri ve bölge genelinde problemlerin en az seviyede tutulduğu bir idareyi ortaya koyabilme açısından oldukça önemlidir.⁵⁸⁶

Yönetim biriminin fonksiyonelliğini kazalarda yerine getirmeleri, kadılara bağlı sorumluluk olup, bunun en belirgin örneği olarak kalelerin korunmasında görevliler bulundurulmuş, bölge genelinde her işleve dair bir idari unsur oluşturulmuştur.⁵⁸⁷ Anlaşılacağı üzere kale dizdarının hizmetlerinin yanı sıra, kadıya yardımcı diğer görevliler arasındadır ve kaza bölgelerinde vazifeli kimseler, yönetim birimlerinde ilk

⁵⁸¹ Tayyip Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1977, 18.

⁵⁸² Abdüllatif Armağan, "Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler", *Akademik Bakış*, 5(9), 2011, 146.

⁵⁸³ Cenk Reyhan, "Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidar ve Seyfiye Sınıfı: Vezir-i A'zamlık Örneği", *Osmanlı Tarih, Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 31, 2012, 210.

⁵⁸⁴ Halil İnalçık, "Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi", *Türkiye Günlüğü*, 11, 1990, 31.

⁵⁸⁵ Bahtiyar Akyılmaz, "Osmanlı Devletinde Merkezden Yönetimin Taşra İdaresi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 1996, 127.

⁵⁸⁶ Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978, 24.

⁵⁸⁷ Ahmet Güven-Battal Dülger, "Osmanlı'dan Günümüze Yerel Hizmet Sunan Klasik Kurumların Dönüşümü", *Enderun Dergisi*, 1(1), 2017, 47.

etapta kadıya bağlı kişiler olarak görülmüştür.⁵⁸⁸ Bu hususun önemi ise devlete merkezi bir yapının kazandırılması anlayışı ile beraber kazalarda gerekli yönetim sisteminin işleyişini artırma üzerine kurulmasıdır. Böylece hem ekonomik hem de sosyal yönden çalışmaların da bu çerçevede geliştirildiği belirtilmiştir.⁵⁸⁹

2.1.1.1. Saray

Saray, “İslâm devletlerinde hem hükümdarın ailesiyle birlikte yaşadığı özel alan hem de devlet işlerinin yürütüldüğü yer olarak ana merkez” statüsündedir. Bütün saray yapılanmalarının ortak özelliği aynı zamanda devlet merkezi olmalarıdır. Bilhassa Osmanlı sarayında ikinci avlu neredeyse tamamen devlet işlerine ayrılmıştır.⁵⁹⁰ Kısaca saray sadece Osmanlı hükümdarının ikametgâhı devletin reisinin oturduğu ve hususi işlerinin yapıldığı ve hizmetli kadrolarının meydana getirdiği örgüt olarak değil, aynı zamanda yönetimin başında bulunan mutlak hükümdarın etrafında devlet mekanizmasının da en önemli bölümün biçimlendiği yer olarak görülmektedir.⁵⁹¹ Osmanlı Devleti büyüdükçe orantılı olarak padişahların oturduğu saraylar da gelişip, ihtişamını arttırmıştır. Osmanlı sarayının yönetim örgütünü kavramak için, Yeni Saray adı verilen Topkapı Sarayı’nın plânına bakmak yeterlidir. Topkapı sarayı asıl devlet hizmetlerinin görüldüğü, bâb-ı hümayun ile bâbüssaade arası diye anılan bîrun, padişahın ailesine mahsus özel hayatın geçtiği harem, resmî ve özel hayatın iç içe bulunduğu Enderun olmak üzere üç bölümden meydana gelmektedir.⁵⁹²

Merkezde bulunan saray ana hatlarıyla yukarıda belirtildiği gibiydi. Eyaletlerde ise sarayı andıran küçük yapı tipini burada görevli valilerin kaldığı yerde görmek mümkündür. Valinin eyalet merkezlerinde devlet işlerinin görüldüğü, kapı halkının bir kısmının barındığı, kendi ailesinin de ikamet ettiği konakları vardı. Bu binalar, bölge ahalisince direkt hükümet konağı maksadıyla alınarak, yaptırılarak yahut kiralama usulüyle sağlanmaktaydı. Konağın tamir, tadilat gibi masrafları şehir sakinlerince temin

⁵⁸⁸ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, 34-38.

⁵⁸⁹ Fatma Ürekli, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’dan Sonra Parlamento Denemeleri”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 2006, 341.

⁵⁹⁰ Zeynep Tarım Ertuğ, “Saray”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, XXXVI, 117.

⁵⁹¹ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 202-203.

⁵⁹² Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, 36-39; Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 202-208; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, 15-38; Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, 53.

edilmekteydi.⁵⁹³ Benzer şekilde sancaklarda da her sancakbeyi ve kadının, ikametgâh ve resmî daire olarak kullanacağı bir bina bulunmakta, sancakbeyi ve kadılar şehre geldiklerinde ev kiralayıp bundan aynı zamanda resmî daire olarak faydalanmaktaydı.⁵⁹⁴ Beylik sarayının kullanımı, bölgenin güvenliğini sağlayabilecek gücü ortaya koyma ve düzene dair gelişmeleri tam anlamıyla sağlayarak önemli potansiyelde olduğunu göstermekle birlikte, sarayın genel konumu ise dostluğu ve yakınlaşmayı sağlamada bir araç olarak kullanılmasının en temel göstergesi olmaktadır.⁵⁹⁵ Beylik sarayında görevlendirmelerin yapılması ise ciddi bir bilgi yükümlülüğünü gerektirmekte bunun için medreselerden iyi bir eğitim alındığı zikredilmiştir. Bu açıdan bakıldığında sarayın konumu, etkin bir süreçte işlemesi açısından önem arz etmektedir.⁵⁹⁶

Kastamonu’da saray ifadesine yönelik değerlendirme ise, burada kurulan beyliğin ismine yönelik anlam dikkate alındığında, İslâm devletlerinde hükümdarın ve sarayın korunması ile görevlendirilmiş muhafız manasına gelen Candar kavramı göze çarpmaktadır.⁵⁹⁷ Candaroğulları, Kastamonu’da en uzun dönemli beyliğini yapan ve sarayda çeşitli görevlendirmeler ile devamlılık gösteren beylik olması yönüyle dikkate değerdir.⁵⁹⁸ Ayrıca beyliğin başka bir öneminin saray ile ilişkilendirilen tabanı, kişilere dair saygının da göstergesi olarak devamlılık kazanmasından kaynaklıdır. Söz konusu hürmetin temeline inildiğinde ise, Konya sarayından kişilerin Kastamonu beylik sarayına yönelik saygı konumu, bu süreci içine alması bakımından mühimdir.⁵⁹⁹ Candaroğulları’nın kullandığı saraydan Osmanlı zamanında, Kastamonu sancakbeyinin yararlandığı bilinmemekle birlikte, bu dönemde Kazada valinin yaşadığı binanın,

⁵⁹³Saim Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazası* (1700-1750), (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011, 55; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 20; KŞS-44 s.229-230-231/349.h; KŞS-46 s.287/446.h; KŞS-51 s.323-324/569.h; KŞS-52-s.414/572.h; KŞS-53 s.405-404-403-402/473.h; KŞS-55 s.296-295-294-293/477.h; KŞS-56 s.199-200-201/482.h; KŞS-59 s.234-233-232-231-230-229/584.h

⁵⁹⁴ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995, 22.

⁵⁹⁵Selahattin Doğuş, “Osmanlı-Candaroğulları İlişkileri”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13(4), 2014, 1043.

⁵⁹⁶ Abdullah Bay, “Modernleşme Dönemi Osmanlı Taşra Medreseleri: Kastamonu Medreseleri ve Taşrada Medrese Hayatı”, *Karadeniz Araştırmaları*, 33, 2012, 82.

⁵⁹⁷ Saim İnal Savi, Farsça Kaynaklarda Candaroğulları ve İsmail Bey, Kuzey Anadolu’da Beylikler Dönemi Sempozyumu- “Çobanoğulları- Candaroğulları- Pervaneoğulları (3-8 Ekim 2011), Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları, Çankırı, 5.

⁵⁹⁸ Meltem Albayrak, “Candaroğulları Beyliği’nin Kuruluşu ve Osmanlı Beyliği İle Münasebetlerine Dair Bir Değerlendirme”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 4(7), 2018, 76.

⁵⁹⁹ Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, 56.

Nasrullah Kadı Camii Vakfının akarları içinde olduğu sicil defterlerinde göze çarpmaktadır.⁶⁰⁰ Kastamonu Kazası'nda vali ve mütesellimin kaldığı mesken vakfa aittir. Filhakika incelenen belgelerde vakfın mütevellisinin mütesellimi dava ederek vakfın kirasının eksik verildiğini söylemesi üzerine yapılan tahkikler sonucunda kiranın mütevelliyeye teslim edilmesi yönünde karar verildiği anlaşılmaktadır.⁶⁰¹ Ayrıca Nasrullah Kadı camiisinde görev yapanların vazifelerinin karşılığında aldıkları ücretin saray kirasından verildiği görülmektedir.⁶⁰² Yine belgelerde saray imamı,⁶⁰³ saray müezzini,⁶⁰⁴ saray haddamı⁶⁰⁵ gibi görevlilerin olduğu anlaşılmaktadır.

Vali ve mütesellimlere ait olan sarayın bulunduğu yerin Cebrail Mahallesi'nde olduğu anlaşılmaktadır. Akkaya nahiyesi Ömerli karyesinden olan, boğularak vefat eden Havva'nın cenazesinin Cebrail Mahallesi'ndeki saray meydanında olduğu, kendisinin nehre düşerek öldüğü, varislerinin ölümü ile ilgili herhangi bir kimseden davacı olmadığı hususunda geçen hükümden anlaşılacağı üzere Cebrail Mahallesi'nde saray meydanı olduğu tespit edilmektedir.⁶⁰⁶ Cebrail Mahallesi sakini olup, vefat eden Hasan'ın mallarının bir kısmını mahallede bulunan Saray Camii yakınındaki mektebe vakfettiğini belirten hükümden de⁶⁰⁷ yola çıkılarak Cebrail mahallesinde bulunan saraydan dolayı camiinin de Saray Camii olarak adlandırıldığı tahmin edilmektedir. Son

⁶⁰⁰ Ömer Döşemetaş, Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı, (1725-1750), (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2019, 129.

⁶⁰¹ KŞS-46-s.318/614.h; "...Medine-i Kastamonu'da vaki' Nasrullah Kadı camii' şerifi akaratından olub yine Medine-i mezburda vali olanlar icare ile sakin oldukları saray vakfının berat-ı âli mütevellisi olan iş bu raft'ü-l kitab Hafız Ali efendi bin Ahmed efendi meclis-i şer'i şerif enverde ve mahfi deyn-i münif ezherde bi-l fiil liva'i Kastamonu mütesellimi umdetü-l emacid ve-l ekarim Kocahisarı Mehmed Ağa bin Hasan çavuş Ağa mahzarında bi-l vekale üzerine da'vâ ve takrîr-i kelam idüb iş bu yedimde olan işbu vakfiye-i ma'mul baha mucibince saray mezkûrun icra..." ;Ayrıca bakınız. KŞS-58-s.139/437.h, "...Medine-i Kastamonu'da vâki' Nasrullah Kadı camiinden olub vali olanlara icare ile sâkin oldukları sarayı vakfın mütevellisi olan hafız Ali Efendi meclis-i şer' şerifte mütesellim Kocahisari Mehmed Ağa mahzarında ikrar-ı tam ve takrîr-i kelâm edüb yedimde olan vakfiye mucibince sarayın icaresi ecri mislinden olduğundan ma'ada kaç seneden beri müceddeden birkaç fevkâni ve tahtani odalar ve hamam binâ ve ihdas olunmağın ağadan su'âl olunup tahmili ecri misli tekmi olunmak matlubumdur dedikte...". İfadesinden anlaşılacağı gibi yapılan yeni binalar için mütevellinin kira ödenmesi talebinin olduğu görülmektedir.

⁶⁰² KŞS-51-s.322/565.h; KŞS-52-s.157-158/300.h; KŞS-52-s.387/608.h

⁶⁰³ KŞS-44-s.205/312.h; KŞS-50-s.221-220/292.h; KŞS-55-s.111-112/191.h

⁶⁰⁴ KŞS-52-s.3/5.h

⁶⁰⁵ KŞS-47-s.346-345/506.h

⁶⁰⁶ KŞS-52-s.169/320.h

⁶⁰⁷ KŞS-49-s.98/186.h

olarak belgelerden elde edilen bilgilerden hareketle mütesellimin ikametgâhı olan sarayda mahkemenin kurulduğu ve bazı davaların burada görüldüğü anlaşılmaktadır.⁶⁰⁸

2.1.1.2. Kastamonu Kalesi

Stratejik öneme sahip geçit ve yeri himaye maksadıyla yapılan askerî yapılar “kale” şeklinde adlandırılmakta, bu bağlamda Kastamonu Kalesi de önemli bir şehrin yukarısında, feodal bir soylunun yaşadığı aynı zamanda çevreyi koruyan bir kale niteliği taşımaktadır.⁶⁰⁹ İnsanoğlu güvenliğini sağlama hususunda çok hassas davranmış, bu nedenle şehirlerin kuruluşunda inşası gerçekleşen ilk yapı kale olup, zaman içinde nüfusun artmasıyla birlikte, bölge dinî ve ekonomik merkez haline gelmiştir.⁶¹⁰ Osmanlı Devleti’nde yönetim ve ekonomik işlevsellikler iç içe geçmiştir. Kentlerin özerkliği ile kurumsal kimliği arasındaki bağlantı ise, bu bölgelerin kendi güvenliğini ve yönetim biçimlerini meydana getirecek sistemi oluşturması üzerinedir. Kalelerin değişik ayrıcalıklardan yararlanmaları ve bir kalenin, bir kasabanın, bir panayırın belirli özelliklerden etkilenmeleri dikkate değerdir.⁶¹¹ Ancak Osmanlı Devleti’nde küresel bir kent anlayışı asla olmamış ve yönetimlerin özellikle de birimler olarak değerlendirilen kaleleri ile beraber işlevsellikler oluşturulmuştur.⁶¹² Ayrıca genel yükümlülöklere ilişkin bir ayrıcalık ise kazalarda hizmetin sunulması, onların korunması ve devletin gücünün yayılması niteliği, gelişen yerleşim yerlerinde algılanan kent anlayışıdır.⁶¹³

Kalenin yönetim birimi olarak etkinliği, Osmanlı Devleti kapsamında farklı gruplandırmalar içerisinde gösterilmektedir. Bu durumun en belirgin özelliği, Tanzimat Fermanı ile beraber, Osmanlı Devleti’ndeki idarî ve siyasî yapının şekillenmesi olarak belirtilmektedir.⁶¹⁴ Diğer yandan bu durum Kastamonu Kazası açısından irdelendiğinde, bölgenin bir kale şehri olması, yönetim birimlerinde de bu yönde bir etkilenmenin vuku

⁶⁰⁸KŞS-44-s.182-183/282.h;KŞS-44-s.280-281/437.h; KŞS-46-s.371-370/530.h; KŞS-49-s.118-119/230.h

⁶⁰⁹ Semavi Eyice, “Kale”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 234-237

⁶¹⁰ Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 41.

⁶¹¹Mustafa Ökmen, Abdullah Yılmaz, “Klasik Dönemden Tanzimat’a Osmanlı Kenti ve Yerel Yönetimler”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 2009, 17.

⁶¹² Maurice Cerası, *Osmanlı Kenti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, 49.

⁶¹³ Ökmen, Yılmaz, *Klasik Dönemden Tanzimat’a Osmanlı Kenti ve Yerel Yönetimler*, 17.

⁶¹⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, 127.

bulmasına ortam hazırlamıştır.⁶¹⁵ Başka bir ifadeyle Kastamonu'da kale anlayışı, şehrin genel özelliğini geliştiren ya da farklılaştıran bir yönetim birimi olması yönüyle önemlidir.⁶¹⁶ Bu duruma dair en belirgin örnek, yönetim hatalarının ya da yönetimdeki faaliyetin, bölge geneline olan etkileri belirtilmektedir. İnebolu limanının yapımı sırasında, kale şehri olan bu bölgede, yönetim hatalarının ve para sıkıntılarının etkileri ile beraber, limanın yapımı gecikmiştir.⁶¹⁷ Limanın yapımında söz konusu olan engel, bölge genelinde kale idaresinde meydana gelen problemlerin kendisini göstermesinden kaynaklı olup, bu nedenle kale yönetimleri önem taşımaktadır.⁶¹⁸

Kale, şehrin güneybatısında olup, deniz seviyesinden 902 metre yükseklikte bulunmaktadır ve Kastamonu vadisinden 112 metre kadar yükselen bir tepenin üzerinde bulunmaktadır. Kalenin inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Komnen'lere dayandırılmakta bu sebeple bir Orta çağ eseri olarak değerlendirilmektedir. Orta çağ'da kenti kuşatan, vadiye dek inen dış surlar olduğu bilinsede, günümüze ulaşmamıştır. Sağlam olan iç kalenin temelleri son Bizans çağında atılmış olduğu kabul edilen bir yapıdır.⁶¹⁹ Bizans, Selçuklu, Candaroğlu, Osmanlı tarafından onarımı yapılan "kale", Osmanlı'nın Kastamonuyu himayesinin akabinde bir yüzyıl süre ile muhafızlarca kullanılsa da devamında terk edilerek metruk hale gelmiştir.⁶²⁰ Kâtip Çelebi'nin "*Gayet mürtefi bir kaya üzerinde bir küçük kale*" diye tavsif ettiği Kastamonu kalesinde hiçbir kitabe mevcut değildir.⁶²¹ Kalenin olduğu tepeyi, Vakıf ve Kerpiçlik deresi çevirmekte, böylece kalenin müdafaa kudreti daha da çoğalmaktadır.⁶²² Kale arazi şartlarına göre yapılmış ve yapı stoğunun kireç, taş harç, duvarlarda ise sıklıkla ağaçlar kullanılmıştır.

⁶¹⁵ Ahmet Gökoğlu, *Paflogonya*, Doğrusöz Matbaacılık, Kastamonu 1952, 20.

⁶¹⁶ Ünal İbret, Duran Aydınöz, Fahriye Bekdaş, "Karadeniz Kıyısında Stratejik Bir Liman: İnebolu Limanı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 20, 2011, 24.

⁶¹⁷ Mustafa Eski, "İnebolu Limanı'nın Tarihçesi ve Önemi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIII(39), 1997, 938-939.

⁶¹⁸ İbret, Aydınöz, Bekdaş, *Karadeniz Kıyısında Stratejik Bir Liman: İnebolu Limanı*, 26.

⁶¹⁹ Mehmet Behçet, Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadîmesi), Kastamonu Valiliği İl Özel İdaresi Yayınları, Kastamonu 1998, 28; Nazmi Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, Doğu Limited Şirketi Matbaası, Ankara 1960, I, 204-205; Darkot, "Kastamonu", 402; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu*, 42; Mahmut Akok, "Kastamonu Şehri Tarihi İç Kalesi" *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 9/35, Ankara 1945, 402; Yurt Ansiklopedisi, *Türkiye İl İl Dünyü, Bugünü, Yarını (Kastamonu-Kırklareli-Kırşehir-Kocaeli-Konya-Kütahya-Malatya)*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1983, VII, 4655.

⁶²⁰ Darkot, "Kastamonu", 402; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV'inci Asrın Sonlarına Kadar)*, 42.

⁶²¹ Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, 207; Darkot, "Kastamonu", 402.

⁶²² Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, 205; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV'inci Asrın Sonlarına Kadar)*, 42.

Burçlar ve bazı duvarlarda özenli yontulmuş taşlar bulunmaktadır. Kuzeyden güneye 155 metre uzunlukta, batıdan doğuya 30-50 metre genişlikte dörtgen planlı olan bina, on beş büyük burçla savunulmuştur. Kuzeydoğusundaki köşeli burçta oda yer almakta, burç birinci kapıyı iyi bir surette korumaktadır.⁶²³

Kaleler şehrin ve burada yaşayanların güvenliğini sağlamak gibi bir görevi üstlenmenin yanı sıra, devlet hazinesinin saklandığı ve hapisane olarak da kullanılan yerlerdir.⁶²⁴ Nitekim incelenen dönemde, Kastamonu kalesinde farklı birçok suçtan ötürü hapsedilen kişilerin mevcut olduğu şer'iyne sicillerinden anlaşılmaktadır.⁶²⁵ Kale, gerek şehirde çıkan yangının gerekse Ramazan Bayramının top atılarak halka duyurulduğu yerdir. Kastamonu coğrafi olarak ormanlık ve engebeli bir yapıya sahip olduğu için evler birbirine yakın ve dere içinde inşa edilmiş, yapılarda iklime ve coğrafyaya uygun, çoğunlukla ahşap malzeme kullanılmıştır. Bu nedenle de yangın çıktığı zaman hasar olmuştur. Kastamonu kalesi şehre hâkim bir mevkide bulunduğundan, yangın çıktığında kaleden top atılarak halkın haberdar edilmesi sağlanmıştır.⁶²⁶ Nitekim 1580 tarihli mühimme kaydında, kazaya yollanan hükümde, buradaki binaların yukarıda bahsedilen durumlarından dolayı şehirde sıklıkla yangın çıktığı, böyle zamanlarda uykuda olan halkın kaleden top atılarak haberdar edildiği söylenmektedir.⁶²⁷ Bunun yanı sıra kalelerden önemli haberlerin halka duyurulduğu görülmektedir. Nitekim Sultan I. Abdülhamid'in Zilkade 1187 (Ocak 1774) tarihli fermanında; 8 Zilkade 1187 (21 Ocak 1174) cuma günü kardeşi Mustafa'nın yerine tahta çıktığını bildirmiştir. Kastamonu'daki Kuzzât, Nüvvâb ve Mütesellim'e hitap edilerek bu haberin kalelerden toplar atılmak suretiyle tüm kazalarda duyurulması ve şenliklerin düzenlenmesi emredilmiştir.⁶²⁸

⁶²³ Yurt Ansiklopedisi, *Türkiye İl İl Dünü, Bugünü, Yarını (Kastamonu-Kırklareli-Kırşehir-Kocaeli-Konya-Kütahya-Malatya)*, 4655; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV'inci Asrın Sonlarına Kadar)*, 42; Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, 205-206.

⁶²⁴ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV'inci Asrın Sonlarına Kadar)*, 43.

⁶²⁵ KŞS-44 s.144-145/227.h; KŞS-44 s.191-192/294.h; KŞS-45 s.54/91.h; KŞS-47 s.371-372/469.h; KŞS-48 s.156/271.h; KŞS-50 s.79-80/107.h; KŞS-51 s.230/432.h; KŞS-51 s.239-240/447.h; KŞS-52 s.333-332/677.h; KŞS-56 s.135/Numarasız h.

⁶²⁶ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV'inci Asrın Sonlarına Kadar)*, 43.

⁶²⁷ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 43; Sevilay Sakarya, *43 Numaralı Mühimme Defteri (H.988 /M.1580) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi [s. 1-108]*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2014, 33-68.

⁶²⁸ KŞS-59-s.297-296/530.h

Kastamonu’da medeniyetlerin farklılığı, bölge genelinde özellikle de beyliklerin olmasına ve yönetim sistemi içerisinde bulunmalarına etki göstermiştir. Bu açıdan farklı medeniyetlere ev sahipliği yapan Kastamonu Kazası, bölge genelinde hüküm sürmüş olan beylik kalesini de ortaya koyan bir görünümüdür.⁶²⁹ Osmanlı İmparatorluğu’nun bu bölgede son hâkimiyet sağlayan devlet olması söz konusu iken, bölge genelinde eski dönemlerden beyliklerin etkileri, beylik kalesi olarak bir korunak özelliğini taşımıştır. Beylikler dönemi, bu bölgede önemli bir yer tutmakta, Çobanoğulları, Candaroğulları gibi önemli beyliklerin kurulduğundan söz edilmektedir. Bu beylikler ise genel olarak, bölge genelinde en önemli yönetim birimleri olarak faaliyet göstermişlerdir. Bu şekilde süren beylik sistemi, bir anlamda kale görevini üstlenmiştir.⁶³⁰ Kastamonu iç kalesinin birçok önemli parçaları hâlâ ayaktadır. Bugünkü kale, temelleri ne zaman ve kimler tarafından atılmış olursa olsun onu, tanınan mimarlık özellikleriyle Candaroğulları ve Osmanlı Devlet’i zamanlarında yenileme ve genişlemelerle devrinin askerî mimarlığı karakterine sokulduğu görülmektedir.⁶³¹ Şu hâlde; Kastamonu tarihî kalesinde, Anadolu’nun müdafasının inanç ve azminin yanı sıra “sanat” değeride görülmektedir.⁶³²

2.1.1.3. Mahkeme Binası

Arapça “*hüküm*” kökünden mekân adı olan, “*hüküm verilen yer ve yargılama yeri*” manasındaki mahkeme, “*fıkıh terimi olarak kadıların davalara baktığı daire ve makamı*”, başka bir ifadeyle “*kamu hizmeti niteliğindeki yargılama yetkisinin kullanıldığı resmî mevki ve müesseseyi*” belirtmektedir.⁶³³ Osmanlı’da İslâm ülkelerinde olduğu gibi hem örfî hem de şer’î davaya bakılan yer, “*mahkeme veya meclis-i şer*” olarak adlandırılmıştır. Ayrıca Osmanlıki mahkeme İslâmiyet sonrasında meydana gelen Türk-İslâm adlî yapı geleneğine oranla daha gelişmiş bir örneğini teşkil etmektedir.⁶³⁴ Osmanlı Devleti’nde kadılar, mahkemelerin başkanlığını yapan kimseler

⁶²⁹ Elif Bulut, *Kastamonu İli Merkez ve Güney İlçeleri’ndeki Orun ve Bazı Cadde, Sokak Adları Üzerine Bir İnceleme*, (Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2013, 1-7.

⁶³⁰ Cevdet Yakupoğlu, *Kuzeybatı Anadolu’nun Sosyo-Ekonomik Tarihi, Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, 19-29.

⁶³¹ Akok, *Kastamonu Şehri Tarihi İçkalesi*, 401-402.

⁶³² Sevgen, *Anadolu Kaleleri*, 207; Akok, *Kastamonu Şehri Tarihi İçkalesi*, 404.

⁶³³ Fahrettin Atar, “Mahkeme”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVII, 338.

⁶³⁴ İnalçık, “Mahkeme”, *İA*, VII, 149; Mehmet Akif Aydın, “Osmanlı Devleti’nde Mahkeme”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVII, 341.

olup, burada yönetilen unsurlar, gerekli kararları almada da bilginin en iyi düzeyde yani iyi bir hukuk bilgisine sahip olmasını gerektirmektedir.⁶³⁵ Osmanlı taşra yönetimlerinde özellikle de kadıların önemi yadsınamaz bir gerçektir. Kadının görevini yerine getirmede merkezi yönetimlerin etkin olması dikkate alındığında, merkezi hükümet emirlerinin uygulanmasında önemli bir kalem olduğunu göstermektedir.⁶³⁶

Osmanlı şehirlerinde ilk zamanlarada resmi bir mahkeme binası bulunmamakta, kadılar genel olarak evlerini mahkeme binası olarak kullanmaktadır.⁶³⁷ Fakat daha sonraları kaza merkezi olan her şehirde, özellikle de büyük olanlarda mahkemenin bulunduğu ve genellikle kadıların ikamet ettiği evinin yanında veya büyük camiinin içinde yer aldığı belirtilmektedir.⁶³⁸ Kastamonu Kazası'nda da ne zaman inşa edildiği kesin olarak bilinmemekle birlikte bir mahkeme binasının olduğu anlaşılmaktadır. Mahkeme binasında 1719 yılında yangın meydana geldiği görülmektedir. Binanın tamiri için gereken ekipman ve işçilik bedelinin toplamda 396 kuruş 108 akçe ile ancak tamir olacağı, bunun altında bir fiyatta tamirin mümkün olmayacağına dair keşif raporu hazırlandığı bilinmektedir.⁶³⁹ İncelenen dönem belgelerinde mahkeme binasının çeşitli bakım ve tamiri için belli miktarda harcama yapıldığı tespit edilmektedir.⁶⁴⁰

Mahkeme binasının altında dükkânların olduğu yine kayıtlardan anlaşılmaktadır. 25 Aralık 1758 tarihli belgede Cebrail Mahallesinden olup vefat eden Hacı Mehmet'in tereke kaydında mahkeme-i şerif altında, birer adet bakkal, berber, boyacı dükkânı olduğu görülmektedir.⁶⁴¹ Eylül 1760'da Ayşe Hatun mahkeme altında taş merdiven başındaki bir kepenk duhancı dükkânını vekili aracılığıyla Hacı Mustafa'ya 180 kuruşa satmıştır.⁶⁴² 16 Mart 1768'de Cemaleddin mahallesinden Şerife Hatûn vekili olan damadı aracılığıyla mülkü olan mahkeme altında taş merdiven başındaki tahta mağaza

⁶³⁵ Alâaddin Aköz-İbrahim Solak, "Osmanlı Taşra Yönetimi ve 16. Yüzyılda Maraş Kazası Yöneticileri", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 2006, 41; İnalçık, "Mahkeme", *İA*, VII, 149.

⁶³⁶ Said Öztürk, Askeri Kassama Ait On Yedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil), *Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV)*, 7, İstanbul 1995, 45.

⁶³⁷ İlber Ortaylı, "Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme", *AÜHFD*. Prof. Dr. Nuri Esen Aramağanı, Ankara 1977, 246.

⁶³⁸ Akdağ, *Türkiyenin İktisadi ve İçtimai Tarihi (1453-1559)*, II, 69.

⁶³⁹ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 46-47.

⁶⁴⁰ KŞS-45-s.334-335-336/471.h; KŞS-46-s.233-234/380.h; KŞS-49-s.241-240/605.h; KŞS-50-s.61-62/80.h; KŞS-51-s.1/2.h; KŞS-53-s.405-404-403-402/473.h; KŞS-55-s.274-273-272-271/504.h; KŞS-56-s.256-257-258-259-260/531.h

⁶⁴¹ KŞS-49-s.119/231.h

⁶⁴² KŞS-50-s.208/316.h

ve bir kepenk duhancı dükkânını Hatice'ye 210 kuruşa satmıştır.⁶⁴³ Bu bilgilerden hareketle, mahkeme binasının kat sayısı iki ya da daha fazla olduğu ve alt katında dükkânların bulunduğu veya binanın altında zikredilen isimde çarşı yer aldığı kanısına varılmaktadır. Ayrıca mahkeme binasında bir avlunun olduğu davalı, davacı, suçlu veya bazı delillerin burada hazır bulunduğu görülmektedir.⁶⁴⁴ Bakkal oğlu Mehmet'in borcundan dolayı mahkeme hapishanesinde mahpus olduğu, iflas ettiği için borcu ödemesinin mümkün olmadığına bildirilmesi üzerine tahliyesine izin verildiğini belirten belgeden yola çıkılarak mahkeme binasında hapishane olduğu tahmin edilmektedir.⁶⁴⁵ Bunun yanı sıra mahkeme binası altında camii olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim mahkeme altındaki camiye her ay şem haneden 10 mum verildiği,⁶⁴⁶ İbni Süle Mahallesi'nde bulunan Mahkeme Camiine kazanın kısmeti askerîyesinden ödenmesi şartıyla günlük 4 akçe vazife ile el-hac Ahmet Halifenin hatip olarak tayin olduğu,⁶⁴⁷ ilerleyen zamanlarda el-hac Ahmed Hâlifenin vefat etmesi üzerine yerine oğlu Es-seyyid Said Mehmed Hâlîfe'nin günlük 4 akçe vazife ile hatip tayin edildiği,⁶⁴⁸ mahkeme yakınındaki camii vakfına vaiz olanlara vakf olunan nukud mevkufun mütevellisi olmayıp, Salih Hâlîfe'ye günlük iki akçe vazife ile tevcih olunduğu⁶⁴⁹ görülmektedir. Belgelerden yola çıkılarak mahkeme binasının İbn-i Süle Mahallesinde olduğu, camiinin de bu binaya yakın bir yerde olması nedeniyle Mahkeme Camii olarak adlandırıldığı tahmin edilmektedir.

Ayrıca incelenen dönem kayıtlarında eşkıya makulesinin mahkeme binasına saldırdığı anlaşılmaktadır. Zira kaza mahkemesinin bazı eşkıya takımı tarafından muhasara edildiği görülmektedir. Şevval 1177 (Nisan 1764) tarihli belgede, Kastamonu Kazası nâibi, mütesellim, serdar, kale dizdarı, âyan-ı vilâyet, ocak ihtiyarlarına ithafen gönderilen fermanda; eşkıyalığa cesaret eden yeniçeriden olan 26. cemaatin eski serdarı

⁶⁴³ KŞS-56-s.9/11.h; Ayrıca bakınız, KŞS-47-s.165/241.h; KŞS-49-s.154/301.h; KŞS-49-s.187/386.h; KŞS-49-s.194/401.h; KŞS-49-s.225/474.h; KŞS50-s.259/211.h; KŞS-50-s.188/368.h; KŞS-51-s.186-187/341.h; KŞS-51-s.216/407.h; KŞS-51-s.226/427.h; KŞS-51-s.367-366/615.h; KŞS-53-s.168/259.h; KŞS-59-s.53/107.h

⁶⁴⁴ KŞS-47-s.272/402.h; KŞS-48-s.106/237.h; KŞS-49-s.234/446.h; KŞS-51-s.164/297.h; KŞS-51-s.347/Numarasız h; KŞS-53-s.107/161.h; KŞS-55-s.159/290.h

⁶⁴⁵ KŞS-53-s.337/560.h

⁶⁴⁶ KŞS-48-s.104-105/236.h

⁶⁴⁷ KŞS-49-s.255/581.h

⁶⁴⁸ KŞS-51-s.288/519.h

⁶⁴⁹ KŞS-55-s.246/533.h

Mustafa Alemdar ile Debbağ oğlu, Haşır oğlu, Hammal oğlu Gökşaban zade, Emir İsmail ve diğer bazı kişilerin kaza mahkemesini muhasara edip, mahkemeye binden fazla kurşun attıkları, kazada nâib olan Es-Seyyîd Mehmet Sadık'ın görev süresini tamamlayıp hareketi esnasında tazyik edilip 150 kuruş almayana kadar kendisi ve yanındakileri bırakmadıkları, ayrıca hakarete maruz kaldıkları ifade edildikten sonra eşkıyanın yakalanıp hapsedilmesi bu hususta gerekenin yapılması emredilmiştir.⁶⁵⁰

2.1.2. Dinî-Sosyal ve İlmî Yapılar

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yapısı ve gelişme göstermesi, dinî çerçevede bir sosyo-kültürel yapının oluşturulmasında önemli bir yer tutmuştur. İşlevsel özelliklerini ve etkilerini ortaya koyan Osmanlı Devleti, makro-sosyolojik bir yapı ile yönetim faaliyetlerini geliştirmiştir.⁶⁵¹ Toplumun hayatta kalmasında dinî ve sosyal yapılar, devlet kademesinde oldukça dikkate alınan ve halkın refah düzeyini artırıcı etkileri ile anılan bir sistem özelliğinde olmuş, bu istikamette sosyal hayatta korunmaya yönelik bir garanti, birlikte yaşama kültürü içerisinde, insanların genel durumunu ortaya koyma ve etkinleştirme üzerine inşa edilmiştir.⁶⁵² Toplumdan topluma değişim gösteren dinî ve sosyal yapılar, insanların genel olarak icraatlarını ortaya koymaları yönüyle önem taşımaktadır.⁶⁵³ İslâm'da imaret, camii, medrese, köprü, çeşme tarzı ilmî, içtimâî, dinî yerlerin kanun, kaide ve vakıf koşulları birbiriyle benzerdir. Bu alanların devamlılığı, eser sahiplerince düzenlenen vakıflarla saptanmıştır.⁶⁵⁴

Osmanlı'da dinî ve sosyal yapılar, bir bütünlük içerisinde değerlendirilmelidir. Ayrıca sosyal yapıya yönelik etkiye ek olarak, sosyal hayatta düzenleyici özellikler, siyasi iktidarda dinin önemli bir yer tutmasından dolayı dikkate değerdir.⁶⁵⁵ Bu açıdan bakıldığında dinî unsur, devleti ilgilendiren her meselede aktif bir durumdadır. Örneğin içtimai yaşama dair düzenlemelerde, dinî otoritelerden “fetva” istenmesi, Osmanlı Devleti'nin siyasi iktidarlarda ve politikalarda meşruiyet kazanması kadar, önemli bir

⁶⁵⁰ KŞS-52-s.374-373-372/621.-622.-623.h; KŞS-52-s.365-364-362-361-360/636.-637.-Numarasız.-640.h

⁶⁵¹ Halil İnalıcık, “Osmanlı'nın 700. Yılı”, *Cogito Dergisi*, Osmanlılar Özel Sayısı, 19, İstanbul 2018, 32.

⁶⁵² Yusuf Alper, *Sosyal Güvenlik*, Dora Yayınları, Bursa 2012, 167-169.

⁶⁵³ Mustafa Özcan Taşkesen, “Osmanlı Döneminde Sosyal Refah Sistemi Olarak Vakıflar”, *İş ve Hayat Dergisi*, 5, 2017, 59-60

⁶⁵⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 1.

⁶⁵⁵ Hande Seher Demir, “Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Din-Devlet İlişkilerinin Laiklik, Sekülerizm, Teokrasi ve Din Devleti Sistemleri Kapsamında İncelenmesi”, *Ankara Barosu Dergisi*, 3, 2013, 282.

yer tutmaktadır.⁶⁵⁶ Bu yönüyle din, Osmanlı Devleti'nde siyasi iktidar açısından bir toplumsal değer yargısı olması bakımından önemlidir. Diğer bir ifadeyle bu husus, din ve devlet birlikteliği içerisinde değerlendirilmesine etki göstermiştir.⁶⁵⁷

2.1.2.1. Camiiler

2.1.2.1.1. Camii-Mescit

Camii, Arapça cem' kökünden türeyen, “*toplayan, bir araya getiren*” anlamında, ilk zamanlarda yalnızca cuma namazı için kullanılan büyük mescidler el-mescidü'l-camii', “*cemaati toplayan mescid*” tamlamasının kısaltılmış biçimi şeklinde zikredilmektedir.⁶⁵⁸ Mescit kelimesi ise secde edilecek, namaz kılınacak yer anlamına gelmektedir.⁶⁵⁹ İlk İslâm kaynakları, Kur'an-ı Kerim, hadiste camii karşılığında mescit kelimesi geçmektedir. Bu kelimenin Sami kökenli dillerde telaffuz ve anlam bakımından benzerleri vardır. Mesela mescit, Yahudi ve Esseniler kaynaklarında “*ibadet yeri*” anlamında geçmektedir. Osmanlı döneminde mescit ve camiiler, sadece ibadet yeri olarak değil, aynı zamanda kültür merkezi, eğitim, öğretim yeri biçiminde hizmet etmiştir. Ayrıca kamu idaresinin gerçekleştiği bir yer, mahkemenin bulunmadığı yerlerde bu kurum gibi görev üstlenmişlerdir.⁶⁶⁰ Aynı şekilde Kastamonu'da da camii ve mescitler, İslâm dininin en önemli unsurları arasında görülen ilimi öğrenme ve dini yaşama ölçüleri, önemli bir yer tutmaktadır. Camii ve mescitler uzun bir dönem kaza genelinde, eğitim yuvası işlevini göstermiştir.⁶⁶¹ Fonksiyonel özellikleri çok olan camii ve mescit gibi yapıların Kastamonu'da Selçuklu, Çobanoğulları (Atabeyler), Candaroğulları ve Osmanlı dönemlerine ait olduğu görülmektedir.⁶⁶²

⁶⁵⁶ Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara 2017, 224.

⁶⁵⁷ Eyüp Baş, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Din Kültürü ve Hayatı (Tarih Yazarı Neşri'nin Anlatılarına Göre)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(2), 2011, 55.

⁶⁵⁸ Ahmet Önkal, Nebi Bozkurt, “Camii-Dini ve Sosyokültürel Tarihi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, VII, 46.

⁶⁵⁹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 488.

⁶⁶⁰ Önkal, Bozkurt, “Camii-Dini ve Sosyokültürel Tarihi”, 46; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 292.

⁶⁶¹ Ahmet Rıfat Güzey, “Yeni ve Yakın Çağlarda Kastamonu'daki Camii-Mescid ve Medreseler”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 18(2), 2010, 676.

⁶⁶² Fazıl Çiftçi, *Kastamonu Camiileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık, Ankara 2006, 80; Ünal İbret, Duran Aydınöz, Mustafa Uğurlu, “Kastamonu Şehrinde Kültür ve İnanç Turizmi”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 32, İstanbul 2015, 248.

2.1.2.1.2. Atabey Camii

Atabeyler (Çobanoğulları) dönemine ait olan Camii; merkezde ve Kastamonu kalesine yakın, kalenin alt kısmında Atabey Mahallesi'nde bulunmaktadır.⁶⁶³ Camiinin kim tarafından ve ne zaman yapıldığı konusunda tereddüt bulunmaktadır. Zira “*Atabey*” ad değil unvan olduğundan Kastamonu’da Çobanlar ailesinden dört Atabey “*Hüsameddin Çoban, Alp Yörük, Muzaffereddin Yavlak Arslan ve Nâsirüddin Mahmud*” hüküm sürdüğünden, bunlardan hangisinin camii yaptırdığı hususunda farklı fikirler ortaya atılmıştır.⁶⁶⁴ Camii dış kapısı üzerinde genişliği 130 cm, yüksekliği 40 cm olan bir kitabe bulunmaktadır. Kitabede camiinin (672-1273) tarihinde yapıldığı anlaşılsa da kim tarafından yaptırılmış olduğuna dair kayıt mevcut değildir.⁶⁶⁵ Atabey Camiisi dikdörtgen plânlı harimli, ahşap tavan ve çatılı bir yapıdır. Kadınlar mahfelini ve çatıyı taşıyan ahşap dikmeler nedeniyle halk arasında “*Kırk Direkli*” adıyla anılmaktadır.⁶⁶⁶

Atabey Camiine ait bir vakfın olduğu, belgelerde genellikle vakfın adının medrese ile birlikte “*Atabey Gazi Camii ve Medresesi Vakfı*” olarak anıldığı görülmektedir. Nitekim 3 Zilkade 1164 (23 Eylül 1751) tarihli belgede, Atabey Gazi Camii hatibi olan Şeyh Mustafa Efendi’nin mahkemeye başvurarak, Kozyaka Nahiyesine tabi Virancık Karyesinin öşür ve rüsumundan hâsıl bazı gelirlerin Atabey Camii ve Medresesi Vakfı hitabetine ait olmasına rağmen kale müstahfızı ve gedik tımarı mutasarrıfı olan Hüseyin Çelebi ve ortağının karye gelirlerine müdahale ettikleri ve bu kişilerin müdahaleden men edilmeleri talebinde bulunmuştur. Yapılan incelemeler sonucunda da zikredilen karye gelirlerinin eskiden bu yana bahsi geçen vakfın camiisinde hatip olanlara tahsis edildiğinin ispatlanıp anlaşılması üzerine müstahfız ve ortağının karyenin öşür ve rüsumuna müdahaleden men edildiği görülmüştür.⁶⁶⁷ 4 Safer 1181 (2 Temmuz 1767)

⁶⁶³Çiftçi, *Kastamonu Camiileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 81; Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 42.

⁶⁶⁴ Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 298.

⁶⁶⁵ Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 42-43; Çiftçi, *Kastamonu Camiileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 82.

⁶⁶⁶ Kemal Kutgün Eyüpgiller, “Kastamonu’nun Mimari Mirası ve Koruma Sorunları”, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri 21-23 Mayıs 2000 Kastamonu*, 391; Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri (Kastamonu)*, 205.

⁶⁶⁷KŞS-44-s.57-58/90.h; Ayrıca bakınız, KŞS-44-s.147-148/231.h; Benzer konular için bakınız. KŞS-48-s.24/54.h; KŞS-49-s.304-303/524.h; KŞS-49-s.273-272/557.h; KŞS-50-s.139-138/474-475.h; KŞS-51-s.241-242/450.h

tarihinde Atabey camiinin üzerindeki kurşun tahtaları ile mescit ve medresenin bazı yerlerinin harap olup tamire gerek olduğu ve bahsedilen yapıların toplamda 500 kuruş ile tamir olacağı, bu meblağın altında tamirlerinin mümkün olmayacağı yapılan keşif sonrasında anlaşılmıştır. Ayrıca tamir dışındaki yevmiye, hüccet harcı, kitabet ücreti gibi diğer bazı harcamalarla birlikte genel toplam 517 kuruş olarak tespit edilmiş, meblağın temini ve akabinde camii, mescit, medresenin tamirine sarf edilmesi için Molla Mehmet ve Hafız Mehmet'e müsaade edildiği görülmüştür.⁶⁶⁸ Şaban 1169 (Mayıs 1756) tarihinde Atabey Gazi türbesine Şeyh Mustafa ferrâş olarak atanmıştır.⁶⁶⁹ 2 Şevval 1169 (30 Haziran 1756) tarihinde Atabey Gazi Camiide devirhan olan İsmail Halifenin ölümüyle yerine Es-seyyid Abdurrahman Halife devirhan olarak tayin edilmiştir.⁶⁷⁰ 3 Zilhicce 1170'te (19 Ağustos 1757) Atabey Medresesi ve Camii vakfının yarı tevliyetle mütevellisi el-hac Mehmet'in vefat etmesi üzerine Şeyhülislâm Mevlana Feyzullah Efendi'nin işareti ile bu görev vakıf mahsulünden olmak üzere el-hac Ahmet'e tevcih edilmiştir.⁶⁷¹ 22 Şaban 1173 (9 Nisan 1760) tarihinde Atabey Gazi Camiide mübarek günlerde vaiz ve nâsih olanlara senelik 12 akçe vazife ile dellalbaşılık görevi için el-hac Mehmet tayin olmuştur.⁶⁷² 25 Şaban 1182'de (5 Ocak 1769) Atabey Camii ve Medresesi vakfının yarı tevliyet ile mütevellisi olan Numan Halife'nin kendi rızasıyla görevi biraderi Abdülhalim Halife'ye bırakması üzerine görev beratla kendisine tevcih edilmiştir.⁶⁷³

Minaresi kesme taştan Selçuklu mimari tipinde kısa olarak yapılan Atabey Camiinin, 1562 tarihli bir belgede bu tarihte harap olduğundan ve Kanunî Sultan Süleyman'ın fermanıyla onarıldığı, yine 1800-1871 yıllarında tamir olunduğu duvardaki tarihlerden tespit edilmiştir.⁶⁷⁴ Atabey Camii birçok kez tamir görerek yazık ki eski halini yitirmiştir. Ancak kazanın en kadim camii olması, Çobanoğullarına ait kitabesiyle görkemi, övülmeye layık dinî ve tarihi yapı olarak kaydedilmeye değerdir.⁶⁷⁵

⁶⁶⁸ KŞS-55-s.131-230.h

⁶⁶⁹ KŞS-47-s.374/467.h

⁶⁷⁰ KŞS-47-s.363/478.h

⁶⁷¹ KŞS-48-s.161-160/262.h

⁶⁷² KŞS-50-s.34/36.h

⁶⁷³ KŞS-56-s.231/503.h

⁶⁷⁴ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 83; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 194.

⁶⁷⁵ Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 47.

2.1.2.1.3. Yılanlı Camii

Kastamonu’da günümüze kadar kalmış Türk eserlerinden en eskisi olan ve Küpçügez Mahallesi sınırları içinde bulunan bu yapı dârüşşifâ olarak bina edilmiştir. 1272’de mimar Kayserili Said’e, Muîniddin Süleyman Pervâne’nin oğlu Ali tarafından yaptırılan camii, moloz ve kesme taştan karışık olarak inşa edilmiş, çatısı ahşap, üzeri ise kiremitle örtülmüştür.⁶⁷⁶ Eser, II. Abdülhamit’in emri üzerine onarılmıştır. Minare camiinin doğu tarafında türbe duvarına bitişik yapılmıştır. Tabanı kesme taş, gövdesi tuğla olup kapı kemeri kabartma motifle süslüdür.⁶⁷⁷ Yapının tekke ve zaviyeler kapatılana kadar Kadirî tekkesi olarak kullanılmaya devam edildiği bilinmektedir. Zaviye, tekkelerin kaldırılması hakkındaki kanun gereğince camii ve türbe eşyaları alınarak yönetimce kapatılmış, bir süre sonra camiinin çatısı yıkılmış ve harap olmuştur.⁶⁷⁸ Sonraları vakıflar idaresince satışa çıkarılan yapıyı Hasib Bey 325 liraya satın alarak korumaya çalışmıştır. Yol yapımı sırasında yıkılması kararlaştırılan yapı, Hasip Yılanlıoğlu’nun çabaları sayesinde mevcut haliyle bırakılmış ve 1952’de yeniden ibadete açılmıştır.⁶⁷⁹

2.1.2.1.4. İbn-i Neccar Camii

İbn-i Neccar Camii aynı zamanda Eligüzel Camii olarak da bilinmekte ve Kastamonu merkezinin güneydoğusundaki İbn-i Neccar Mahallesi ve Eligüzel yolu üzerinde bulunmaktadır. Kitabesinden 1353 yılında Dülgeroğlu adıyla meşhur Murat oğlu Hacı Nusret’in yaptırdığı anlaşılmaktadır. Fakat banisinin adıyla değil şöhret bulmuş olduğu İbn-i Neccar ismiyle anılmaktadır.⁶⁸⁰ Arşiv kayıtlarında Mescit ve mahalle farklı biçimlerde ifade olunup, 1487 tahririnde “*Veled-i Neccar*”, 1530’da

⁶⁷⁶ Darkot, “Kastamonu”, *İA*, 402; Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 349; Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 48; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 3.

⁶⁷⁷ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 4; Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 55.

⁶⁷⁸ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 3-4; Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 56.

⁶⁷⁹ Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 56.

⁶⁸⁰ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 195; Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 65; Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 91; Yurt Ansiklopedisi, *Türkiye İl İl Dünyü, Bugünü, Yarını (Kastamonu-Kırklareli-Kırşehir-Kocaeli-Konya-Kütahya-Malatya)*, 4655; Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 318.

“*Durûdgerzâde Mescidi*”, 1582’de “*Dülgerzâde el meşhûr Kâbe Mescidi*” ve sicillerde “*İbn-i Neccar*” şeklindedir. Kayıtlarda geçen bu deyimler aynı anlama gelip doğramacılıkla uğraşanlar için kullanıldığından, doğramacılıkla uğraşan Hacı Nusret’in, bir zatın oğlu olduğu ve kendisinin de neccarlık yaptığı söylenebilmektedir.⁶⁸¹

Camii mimari açıdan bakıldığında kesme taştan dörtgen planlı, tek kubbeli itina ile yapılmış bir yapıdır. Taşla döşeli tabanı olan, üç küçük kubbe “*son cemaat*” yerinin üstü kapatılmıştır. Caminin en önemli bölümünü oluşturan, tamamen oyma ahşaptan çift kanatlı kapısı, Türk oyma sanatının bir şaheseridir. İki kanadın ortasındaki pervazın üzerinde olan yazıdan, kapının 1356’da Ankaralı Nakkaş Abdullah’ın oğlu Mahmut’un yaptığı tespit edilmiştir.⁶⁸² Kazada Candaroğlu zamanından kalan ilk camii olma özelliğine sahiptir. 1923’te kubbelerin ahşap kısımları, çatlakları ve minaresi tadil edilmesine rağmen uzun zaman metrûk kalan camii, 1943’teki depremde “*son cemaat*” yerini de kaybetmiş, Vakıflar Genel Müdürlüğüne 1967’de restore edilmiştir.⁶⁸³

Yapının araştırılan dönemde aktif olduğu görülmektedir. Rebiulevvel 1176 (Eylül 1762) tarihli belgede, İbn-i Neccar Camiinde hatip olan Ebubekir’in vefat etmesi üzerine yerine kadı Mevlana el-hac İbrahim’in arzıyla hafız Mehmet Halife’nin hatip olarak tayin edildiği görülmektedir.⁶⁸⁴

2.1.2.1.5. İsfendiyar Bey Camii

Camii, kendisi ile aynı adla anılan mahalleden olup, Candaroğlu İsfendiyar Beyin inşaa ettirmiştir. Bu beyin hâkimiyeti 1392-1439 yıllarına denk geldiğine göre yapıda bu tarihlerde yani 1439’dan önce yapılmış olmalıdır.⁶⁸⁵ Camii moloz taşından harçla inşa edilmiştir. Yüzölçümü 13x11 metre olan camiinin çatısı ahşap, üzeri kiremitli, tavan ve döşemesi tahtadandır ve minberi ahşap, mihrabı ise alçıdan olup sadedir. 1948’de minaresi de ahşap olarak yapılmıştır.⁶⁸⁶ Mahallede camii dışında kendi ismiyle

⁶⁸¹ Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 318.

⁶⁸² Yurt Ansiklopedisi, *Türkiye İl İl Dünyü, Bugünü, Yarını (Kastamonu-Kırklareli-Kırşehir-Kocaeli-Konya-Kütahya-Malatya)*, 4655; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 196; Çiftçi, *Kastamonu Camiileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 91-92.

⁶⁸³ Çiftçi, *Kastamonu Camiileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 92.

⁶⁸⁴ KŞS-52-s.310/544.h

⁶⁸⁵ Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 320.

⁶⁸⁶ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 197; Çiftçi, *Kastamonu Camiileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 95.

yâd edilen Bey Hamamı ve zaviye yaptırmıştır. Bu yapılar tahrirlerde zaviye vakfı, şer'îyye sicillerde ise camii vakfı diye zikrolunmuştur. Camii 1838'de tamir edilmiştir. Mimari açıdan fazla kıymeti olmayan bu camii, Candaroğulları döneminden kalması hasebiyle tarihi öneme sahiptir.⁶⁸⁷

İncelenen dönemde 11 Şevval 1170 (29 Haziran 1757) tarihli belgede, vakfın mütevellisi el-hac Hüseyin'in vekili Abdülhay Efendi ile el-hac Ahmet Ağa ve mimar Yasef'in mahkemede müşahede ettikleri daha sonrasında yapılan keşifte İsfendiyyar Bey Camii muslukları ve hamamına çeşme, dere gibi kaynaklardan akan suyun geçtiği yolların bazılarının yeniden yapılması, bazılarının ise tamire ihtiyacı olduğu tespit edildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra mimar Yasef suyolunun geçtiği güzergâhlar üzerinde yapılacak tamir masrafının toplamda 2700 kuruş olduğu ve bu meblağın altında tamirin mümkün olamayacağını da belirtmektedir.⁶⁸⁸ 21 Zilhicce 1180 (20 Mayıs 1767) tarihli belgede, İsfendiyyar Bey Camii vakfının mütevellisi Derviş Mustafa Ağa ve camiinin eşref mürtezikasından Şeyh Ahmet Efendi, nazırı Mehmet Efendi, kâtibi Abdülhay Efendi, cabileri Mehmet ve Ali ve imamı Mustafa mahkemede camii yakınındaki mutfağın bazı yerlerinin harap olup tamir edilmesi gerektiğini dile getirmeleri üzerine yapılan keşif sonrasında mutfağın tamiri için 1526 kuruş ve 8 paraya ihtiyaç olduğu, bu rakamın altında tamiratın yapılamayacağı konusunda mimarlar ile ittifak halinde olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca harap mevzilerin tamirinde yapılacak masrafın vakıf gelirlerinden karşılanması için müteveli Derviş Mustafa Ağaya izin verildiği görülmektedir.⁶⁸⁹ 15 Rabiulevvel 1181 (17 Ağustos 1767) tarihli belgede ise keşiften hareketle camii ve mutfak tamiri için yapılan masrafın vakıf gelirleri üzerinden muhasebesinin hesaplanıp kalan 274 kuruşun da yine bu gelirler üzerinden karşılanması konusunda mütevelliiye müsaade edildiği anlaşılmaktadır.⁶⁹⁰

⁶⁸⁷ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 321; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 197.

⁶⁸⁸ KŞS-47-s.263-264/389.h; Ayrıca bakınız, KŞS-47-s.298-299/Numarasız h.

⁶⁸⁹ KŞS-55-s.111/191.h

⁶⁹⁰ KŞS-55-s.152-153/275.h

2.1.2.1.6. İbrahim Bey (Aktekke) Camii

Camiyi İsfendiyar Beyin oğlu II. İbrahim Bey yaptırmış olup, aynı isimdeki mahallede ve Aktekke imaretinin içinde bulunmaktadır. Camiinin kitabesi olmadığından inşa tarihi net olarak bilinmese de İbrahim Bey'in vefat tarihi olan 1443'ten önce yapıldığı muhakkaktır.⁶⁹¹ Bina moloz taşından harçla yapılmıştır. İlk etapta mescit olan yapının daha sonra 1714'de minber konularak camii haline getirildiği belgelerden anlaşılmaktadır. Camii minber ve mihrabı tahta olup, minare tabanı kesme taş, üzeri tuğladan, çatısı ahşap, üzeri ise kiremitten yapılmıştır.⁶⁹²

İncelenen dönemde İbrahim Bey Camii ve Vakfına ait birtakım kayıtlara ulaşmak mümkündür. Örneğin 6 Rabiulahir 1165 (22 Şubat 1752) yılında “İsmail Bey Vakfı” mahsulünden olmak kaydıyla günde 3 akçe, senede 4 müd hintayla vakfın kâtibi el-hac Osman'ın kendi rızasıyla görevden feragat ettiği, bunun üzerine yerine Mehmet bin Abdullah'ın atandığı görülmektedir.⁶⁹³ Recep 1169 (Nisan 1756) tarihinde İbrahim Bey Camii kayyumluk görevi günlük 3 akçe vazife ile Sabit Halifeye tevcih olmuştur.⁶⁹⁴ Aynı tarihte Recep 1169'da (Nisan 1756) camiye ikinci kayyumluk görevi için 3 akçe vazifeyle Mehmet Halife tayin olmuştur.⁶⁹⁵ Şaban 1176 (Mart 1763) tarihli belgede ise Aktekke Mahallesinde olan İbrahim Bey Camiinin aydınlatması için vakfolunan paranın mütevellisi olmayıp, Kastamonu kadısı İbrahim'in arzıyla Mehmet bin Ahmet'in bu göreve atandığı anlaşılmaktadır.⁶⁹⁶ 24 Zilhicce 1179 (3 Haziran 1766) tarihli tereke kaydında Aktekke Mahallesi sakini olan el-hac Hasan'ın camii tamiri için 5 kuruş vasiyet ettiği görülmektedir.⁶⁹⁷

⁶⁹¹ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 321; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 197; Çiftçi, *Kastamonu Camiileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 93.

⁶⁹² Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 197-198; Çiftçi, *Kastamonu Camiileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 94.

⁶⁹³ KŞS-44-s.181/279.h

⁶⁹⁴ KŞS-47-s.348/501.h

⁶⁹⁵ KŞS-47-s.347/503.h

⁶⁹⁶ KŞS-51-s.330-577.h

⁶⁹⁷ KŞS-53-s.205-206/327.h

2.1.2.1.7. İsmail Bey Camii

Kastamonu merkezinin güney kısmında, Şehinşah Kayası üzerinde bulunan camii, Candaroğullarının son hükümdarı İsmail Bey tarafından kendi adıyla anılan mahallede inşa olunmuştur.⁶⁹⁸ Camii ve minare duvarları kesme taştan, mihrap ve minberi ise alçıdan basit olarak yapılmıştır. Ayrıca camiinin mermerden yapılan zarafetli, şahane taç kapısı bulunmakta, bu kapı kemerinin üzerinde mermer ayna taşındaki kitabe hat sanatının bir şaheseri niteliği taşımaktadır.⁶⁹⁹ 1698’de camiinin esaslı bir şekilde tamir gördüğü anlaşılmaktadır.⁷⁰⁰ Nitekim 5 Şaban 1171 (14 Nisan 1758) tarihli belgede de camii bakım ve tamiri için keşif yapılmış ve sonrasında camiinin birçok yeri ve duvarları harap olduğu ve tamir gerektirdiği anlaşılmıştır. Ayrıca söz konusu tamir için gerekli hesap mimarlar ve diğer bilirkişilerce yapılmış, tamirin toplamda 39900 akçe ve 332,5 kuruşa mümkün olabileceğine karar kılınmıştır.⁷⁰¹

28 Recep 1166 (31 Mayıs 1753) tarihli şer’iyye sicil belgesinde Hüseyin bin İbrahim’in arzuhâl ederek; İsmail Bey Camii vakfının mevcut mütevellisi Mehmet Halifenin kendi rızasıyla görevden ayrıldığını, görevin kendisine tevcih edilmesi için ricada bulunduğu görülmekte sonuç olarak vakıf mahsulünden almak kaydıyla günlük 15 akçe vazife ile vakfın yarı mütevellisi olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁰² Belgelerde vakfa hizmet için müderris⁷⁰³, mütevellî⁷⁰⁴, bevrap⁷⁰⁵ gibi görevlilerin atamasının yapıldığına da rastlanılmaktadır. 10 Ramazan 1174 (15 Nisan 1761) tarihli kayıta ise kira geliri İsmail Bey Camii Vakfına ait olan Kurşunlu Hanın bu gelirlerinin tahsili için Es-seyyid Osman Ağanın hancı tayin edildiği görülmektedir.⁷⁰⁶ Zilhicce 1172’de (Ağustos 1759) vakfın imaretinde yarı tabbahlık hizmeti için günlük 1 akçe vazife ile İbrahim Halife

⁶⁹⁸ Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 72; Darkot, “Kastamonu”, *İA*, 402; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 45; Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 321.

⁶⁹⁹ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 202; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 45.

⁷⁰⁰ Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 321.

⁷⁰¹ KŞS-48-s.100/224.h

⁷⁰² KŞS-45-s.298-299/432.h

⁷⁰³ KŞS-47-s.374/466.h; KŞS-47-s.321/530.h; KŞS-48-s.164/257.h

⁷⁰⁴ KŞS-51-s.237-238/443.h; KŞS-51-s.238/444.h (Vakfa ataması yapılan mütevellîye müdahale edilmemesi hususu); KŞS-53-s.298-297/619-620.h

⁷⁰⁵ KŞS-45-s.341-342/481.h; KŞS-47-s.362/479.h; KŞS-52-s.320/695.h

⁷⁰⁶ KŞS-50-s.75-76/99.h

görevlendirilmiştir.⁷⁰⁷ Receb 1169'da (Nisan 1756) İsmail Bey Camiinde “*Hafzû'l küttüb*” görevlisi müderris İsmail'in ölümüyle bu vazife müderris Hüseyin'e verilmiştir.⁷⁰⁸ 24 Rebiulahir 1170'de (16 Ocak 1757) camiiye kayyum olarak günlük 6 akçe vazife ile Mehmet Halife tayin olmuştur.⁷⁰⁹ 20 Muharrem 1178'de (20 Temmuz 1764) İsmail Bey Vakfı mahsulünden almak üzere günlük 2 akçe vazife ve senelik iki müd galle ile camiide yarı hitabete mutasarrıf olan Hüseyin Halife kendi rızasıyla hatiplik görevini Mehmet halifeye feragat etmiştir.⁷¹⁰ Zilkade 1182'de (Nisan 1769) camide günlük yarım akçe, senelik 1,5 müd hinta vazife ile dörtte bir hisseye müezzin olan Seyyid Mustafa kendi rızasıyla bu görevi el-hâc Ali halifeye bırakmıştır.⁷¹¹ Rebiulevvel 1176'da (Eylül 1762) İsmail Bey Camiinde haftada bir gün Tecvid-i Kuran talim eylemek üzere şeyh'ül kurra olan Ebubekir vefat ettiği için bu görev şeyhülislâm Derizade Mustafa'nın işaretiyle Hacı Mehmet'e tevcih olunmuştur.⁷¹²

2.1.2.1.8. Hamza Ağa Camii

1446 tarihli vakfiyeye göre Candaroğlu İsmail Bey döneminde yaşadığı anlaşılan, Abdullah oğlu Hamza Ağa isimli bir hayırsever tarafından yaptırılan bu yapı, kazada Hamza Ağa Sokağı, Akmescit Mahallesiinde bulunmaktadır.⁷¹³ Mimari açıdan bakıldığında ise camiinin duvarları harçlı moloz taşından yapılmıştır. Çatısı ahşaptan ve üzeri kiremitlidir, tavan, döşemesi ve minberi tahtadan, mihrabıda alçıdandır.⁷¹⁴

İncelenen dönemde 29 Ramazan 1165 (10 Ağustos 1752) tarihli belgede, Hamza Ağa Camiine devirhan olarak vakıf mahsulünden almak kaydıyla, günlük 3 akçe vazife ile Ahmet Halifenin atandığı görülmektedir.⁷¹⁵ Hamza Ağa mescidi imamı ve aynı zamanda camiinin de yarı hisse ile hatibi olan Ahmet Beşe fitne ve ahlaksız davranış

⁷⁰⁷ KŞS-49-s.241/604.h

⁷⁰⁸ KŞS-47-s.366/475.h; (Hafızû'l küttüb ataması için ayrıca bakınız), KŞS-47-s.362-361/481.h; KŞS-52-s.320/694.h

⁷⁰⁹ KŞS-47-s.294/562.h

⁷¹⁰ KŞS-53-s.250/677.h

⁷¹¹ KŞS-56-s.244/514-Numarasız h; Ayrıca bakınız, KŞS-59-s.324/494.h

⁷¹² KŞS-51-s.312-313/549.h

⁷¹³ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 85; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 314

⁷¹⁴ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 200; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 85

⁷¹⁵ KŞS-45-s.276-277/410.h

içinde olduğundan azledilerek bu görevin hak eden birine verilmesi istenmiştir.⁷¹⁶ 26 Rabiulevvel 1179'da (12 Eylül 1765) vefat eden Hamza Ağa Mahallesi sakini olan Fatıma'nın, Hamza Ağa Camiine 3 adet yeni çerağ ile 15 kuruş verilmesini vasiyet ettiği tereke kaydından anlaşılmaktadır.⁷¹⁷

2.1.2.1.9. Adil Bey Camii

Camii, Terzi Köyünde yer almaktadır. Hemen yanındaki türbede defnedilen Candaroğullarından Adil Bey imar ettirmiştir. Binanın ilk haliyle ilgili yazık ki herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Camii binası ahşaptan olup zaman içinde muhtemelen yıprandığı için 2002 yılında yıkılarak arsası dinlenme yeri haline getirilmiştir.⁷¹⁸

İncelenen dönemdeki belgelerden hareketle Adil Bey Camiinin aktif olduğu anlaşılmaktadır. Safer 1168'de (Aralık 1754) Camii imamı olan Hüseyin'in ölümüyle Ahmet adlı kişinin, ölen imamın herhangi bir oğlu olmadığını söyleyip bu bahaneyle görevi kendi üzerine berat ettirdiği görülmektedir. Bunun üzerine cemaatten bazı kişiler vefat eden imamın oğlunun Ali Halife olduğunu mahkemeye haber vermiş, akabinde kadı Mevlâna Ganizade Abdurrahim Efendinin arzıyla, merhum imamın oğlu Ali Halife günlük 2 akçe vazife ile imamlık görevine atanmıştır.⁷¹⁹ Receb 1169'da (Nisan 1756) Adil Bey divanındaki Adil Bey Camii ve Türbesi evkafına mütevellî görevi Es-Seyyîd Musa'ya verildiği görülmektedir. Rabiulahir 1169 (Ocak 1756) tarihinde Adil Bey divanındaki Adil Bey Camii şerifi ve türbesi harabe olup, camii ve türbenin vakıflarından hâsıl olan mahsulün mütevellisi olan Es-Seyyîd Musa'nın görevini kötüye kullanması, camii ve türbeyi tamir ettirmediği için bu yapıların daha da harap olmasına sebebiyet vermesi nedeniyle görevden alınıp yerine Hüseyin Halife mütevellî olarak tayin olmuştur.⁷²⁰ Zilkade 1171 (Temmuz 1758) tarihinde ise Adil Bey divanındaki, Adil Bey Camii ve Türbe evkaflarının mütevellisi olan Hüseyin görevi kendi rızasıyla kardeşi İbrahim Halifeye feragat etmiş, kadı Osman zade Es-Seyyîd Ahmet'in arzıyla

⁷¹⁶ KŞS-49-s.320/504.h

⁷¹⁷ KŞS-53-s.77/105.h

⁷¹⁸ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 144

⁷¹⁹ KŞS-46-s.247-248/377.h

⁷²⁰ KŞS-47-s.357-356/485.h; KŞS-47-s.384/457.h

da görev İbrahim Halifeye verilmiştir.⁷²¹ 4 Zilkade 1170'de (21 Temmuz 1757) camiye imam ve hatip olarak günlük 1 akçe vazife ile Es-seyyid Ahmet tayin olmuştur.⁷²²

2.1.2.1.10. Honsalar Camii

Honsalar Mahallesi Hızır oğlu sokağında bulunan ve İsfendiyar Beyin veziri tarafından inşa olunan camiinin yapılış tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, yaptıran kişinin Honsalar Ali olduğunu İsmail Hakkı Uzunçarşılı eserinde söylemektedir.⁷²³ Camii duvarları moloz taşından harçla inşa edilmiş, çatısı ahşap, üzeri ise kiremitlidir. Minberi tahtadan ve basit olup, mihrabı zengin alçıdan yapılmıştır.⁷²⁴

İncelenen dönem ele alındığında Honsalar Camii ile ilgili belgeye ulaşmak mümkün olmaktadır. Örneğin Şevval 1164'de (Eylül 1751) camiinin vaiz ve nasûhu Şeyh Mehmet'in vefat etmesi üzerine, kadı Mevlânâ Hacı İbrahim'in arzı nedeniyle, merhumun oğlu Şemsettin Hafız Abdurrahman vakıf malından almak üzere günlük 1 akçe vazife bu göreve atanmıştır.⁷²⁵ 28 Recep 1166 (31 Mayıs 1753) tarihli belgede, Honsalar Camii Vakfı mütevellisi Ali Halife vefat etmiş, yerine oğlu Mustafa Halife tayin olmuştur.⁷²⁶ Şaban 1164'de (Temmuz 1751) camiide ferrâş olan Mustafa görevi kendi rızasıyla Ömer Halifeye bırakması üzerine, mütevellinin arzıyla Ömer Halife günlük 2 akçe vazife ile ferrâş olmuştur.⁷²⁷ 6 Ramazan 1173'te (22 Nisan 1760) camiide müezzin olan Musa Halife görevden kendi rızasıyla ayrılmış, yerine Mehmet Halife müezzin olarak atanmıştır.⁷²⁸ Recep 1175'te (Şubat 1762) camiide senelik 10 kile galle ve günlük 2 akçe vazifeye kayyum olan Mehmet Halifenin vefatı üzerine yerine kadı İbrahim'in arzıyla Hüseyin Halife bu göreve getirilmiştir.⁷²⁹ 21 Cemazeyilevvel 1187 (10 Ağustos 1773) tarihli belgede, camiye imam beratı konusunda bazı sorunlar

⁷²¹ KŞS-49-s.303/525.h

⁷²² KŞS-49-s.278-277/549.h

⁷²³ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 216; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 317.

⁷²⁴ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 216.

⁷²⁵ KŞS-44-s.151/237.h

⁷²⁶ KŞS-45-s.295/427.h; Camii vakfına mütevellî tevcihi için ayrıca bakınız, KŞS-49-s.270/561.h; KŞS-53-s.280-279/639.h

⁷²⁷ KŞS-49-s.43/75.h

⁷²⁸ KŞS-50-s.24-25/Numarasız.h; Müezzin beratı için bakınız, KŞS-50-s.96/130.h; KŞS-51-s.239/446.h

⁷²⁹ KŞS-51-s.277/499.h; Kayyum beratı için bakınız, KŞS-52-s.374/620.h; KŞS-53-s.350/538.h; KŞS-53-s.319/591.h

meydana geldiği fakat daha sonra Kastamonu kadılarının mutabık arzıyla, Es-seyyid İsmail Halifeye görevin tevcih olduğu görülmüştür.⁷³⁰

2.1.2.1.11. Muzaffereddin Camii

Saraçlar Mahallesi sınırları içinde bulunan ve Çobanoğulları döneminden kalan camii, beyliğin 3. hükümdarlarından Muzaffereddin Yavlak Arslan (1280-1291) tarafından inşa edilmiştir. Camiinin yapılış tarihi kesin olarak bilinmese de tahminen 1270 yılları dolayındadır.⁷³¹ Camii belgelerde mescit olarak da yer almaktadır. Mescidin bulunduğu mahalle 1487 tahririnde “*Mahalle-i Ilısu-yı Küçük*” olarak, 1530 ile 1582’de “*Mahalle-i Muzaffereddin namı diğer Ilısu*” diye belirtilmektedir.⁷³² Camiinin yakınında bir kuyunun olmasından kaynaklı olarak, camii halk arasında Soğuk Kuyu Camii olarak bilinmektedir.⁷³³

İncelenen dönemde camiinin bulunduğu mahalle Muzaffereddin Mahallesi olarak geçmektedir. Nitekim 2 Cemazeyilevvel 1165 (18 Mart 1752) tarihli kayıta Muzaffereddin Mahallesinde bulunan, Muzaffereddin Mescidi olarak bilinen camii şerifi vakfının nazırı olarak Hacı Hüseyin Halifenin adı geçmektedir. Ayrıca camii vakfına tekrar nezaret beratı verildiği ve Hacı Hüseyin Halifenin yeniden nazır olduğu görülmektedir.⁷³⁴

2.1.2.1.12. Musa Fakih (Zihnizâde) Camii

Camii, Gümüşlüce Caddesi Hisarardı Mahallesinde bulunmaktadır. Kitabesi olmadığından yapılış tarihi tespit edilememiştir. Fakat Candaroğulları zamanında dönemin ulemasından olan Musa Fakih tarafından yaptırıldığı ve bu kişinin türbe detayında Candaroğulları döneminde yaşadığı ve en geç kaydıyla İsmail Bey zamanı

⁷³⁰ KŞS-59-s.314-313/512.h

⁷³¹ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 327; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 158-159.

⁷³² Zübeyde Güneş, *1487 (H.892) Tahririne Göre Kastamonu Kazâsı*, (Yüksek Lisans Tezi) On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1993, 34; Ayşe Tosunoğlu, *Tapu-Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993, 384; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 327.

⁷³³ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 159.

⁷³⁴ KŞS-44-s.182/280.h

ulemasından olduğu belirtildiğine göre, camiinin 1460 yılından önceki bir tarihte yapıldığı anlaşılmaktadır.⁷³⁵ Mimari açıdan bakıldığında ise duvarlar moloz taş harcından, çatısıda ahşap olup, üzeri kiremitlidir. Son cemaat yeri ve tavanı tahtadandır. Minberi de tahta olup, kalem işleriyle süslüdür ve ahşap süsleme sanatının nadide bir örneğidir. Mihrabı ise alçıdan olan camiinin kapısı da ahşaptır ve oyma tekniğiyle yapılmıştır.⁷³⁶ Camii binası 1748'de Hacı Ali Efendi adında bir hayır sahibi tarafından tamir ettirilmiştir.⁷³⁷

Cemazeyilevvel 1171 (Şubat 1758) tarihli tereke kaydında, Beyçebe Mahallesi sakini olan ve hac ibadetini eda ettiği sırada vefat eden Es-Seyyîd el-hâc Mustafa Ağanın vasiyeti üzerine Musa Fakih Camii çerağına mevkuf 20 kuruş verildiği,⁷³⁸ benzer şekilde Cemazeyilahir 1178 (Aralık 1764) tarihli tereke kaydındaysa, vefat eden Musa Fakih Mahallesi sakini Fatıma'nın vasiyeti üzerine, Musa Fakih Camii şerifi müezzine 10 kuruş verildiği görülmektedir.⁷³⁹

2.1.2.1.13. Abdülcebbar Camii

Abdülcebbar Mahallesi Seymen Sokağında bulunan bu camii mahalleye de adı verilen Abdülcebbar adında bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır. Camiinin yapılış tarihi hakkında bilgi bulunmamakla birlikte, batı duvarında bulunan ve sonraları sıva ile kapatılan 1748 tarihinden hareketle, bu tarihte tamir olduğu düşünülmektedir. Yine anlaşıldığı üzere camiinin bu tarihten önce inşa edildiği zannedilmektedir.⁷⁴⁰ Camii çatısı ahşap üzeri kiremitle kaplı, duvarları moloz taştan harçla yapılmıştır. Tavan döşemesi ve mihrabı tahta ve sade olan camiinin mihrabı ise alçı ve bitkisel motifler ile süslenmiştir.⁷⁴¹

⁷³⁵Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 99; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 327.

⁷³⁶ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 214; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 99-100

⁷³⁷Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 100; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 327

⁷³⁸ KŞS-48-s.72-73/163.h

⁷³⁹ KŞS-53-s.418/453.h

⁷⁴⁰ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 217; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 102.

⁷⁴¹Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 102; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 217.

İncelen dönemde, 20 Cemazeyilevvel 1181 (14 Ekim 1767) tarihli belgede Abdülcebbar Mahallesi sakinlerinden bazı kişilerin mahkemeye başvurarak, müezzin Ahmet'i camiye gelip ezan okuması konusunda uyardıklarını ve bu nedenle kendisi tarafından hakaret ve saldırıya maruz kaldıklarını dile getirdikleri görülmektedir.⁷⁴² İlerleyen zamanda müezzin Ahmet'in sergilediği bu tutuma kayıtsız kalınmamıştır. Nitekim Şaban 1181 (Ocak 1768) tarihli belgede, Abdülcebbar Mahallesi'ndeki camiide günlük 2 akçe vazife ile müezzin olan Ahmet'in 2 seneden beri camiye gitmeyerek müezzinlik yapmadığı ayrıca yerine herhangi bir vekil de tayin etmediği gerekçesiyle görevden alındığı, yerine kadı Mehmet Hamdi'nin arzıyla Hafız Mustafa Halifenin atandığı gözler önüne serilmektedir.⁷⁴³

2.1.2.1.14. Arız Camii

Kastamonu'nun bugünkü mahallesinden olan Akmesit Mahallesi sınırları içinde bulunan camii'nin yapılış tarihi net olarak bilinmemektedir. 1487 tahririnde "*Mahalle-i Mescid-i Veled-i Arız*" şeklinde geçen kayda göre, mescidin Ârızoğlu diye bilinen biri tarafından yaptırıldığı ve bulunduğu mahallenin de aynı adla geçtiği anlaşılmaktadır. Camii, 1937'de 100 liraya satılarak sonrada yıkılmıştır. Yeri boş olan camii'nin duvarlarının bir kısmı ve minare denge taşı harabe olarak mevcuttur.⁷⁴⁴

Arız Camii'nin önceleri mescit sonra ise camii olarak hizmet verdiği bilinmektedir. Nitekim Kasım 1744'de Kastamonu Kadısı'na yollanan buyrukta mahalledeki mescidin çarşı yanında olduğu için cemaatin yoğunluğundan hayırseverce minber konulup camiiye dönüştürülmesi istenilmiştir. Bunun üzerine mescidin camiiye çevrilmesine müsaade edilmiştir. Camiye Ahmet Halife hatip olarak atanmış, müezzin olarak Molla Hüseyin'in tayin edildiği görülmüştür.⁷⁴⁵ Camii, İncelenen dönemde de mescit olarak geçmektedir. Nitekim 22 Zilkade 1166 (20 Eylül 1753) tarihli tereke kaydında, ölen kişinin Arız mescid-i şerifi yakınında çarıkçı dükkânı olduğu ifade edilmektedir.⁷⁴⁶ 8 Rabiulevvel 1168 (23 Aralık 1754) tarihli kayıta, Arız mescit vakfı mütevellisi olan

⁷⁴² KŞS-55-s.143/253.h

⁷⁴³ KŞS-55-s.231/554.h

⁷⁴⁴ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 297-298; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 151.

⁷⁴⁵ Döşemetaş, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı*, 154-155.

⁷⁴⁶ KŞS-45-s.111-112/177.h

Hafız Ali Efendi mahkemeye gelerek mescit evkafından olan Akçakilise karyesindeki arazinin Mustafa'nın tasarrufunda olduğu kendisi vefat ettiği için merhumun varisi olan kız kardeşi Ayşe'nin tapuya hak kazandığını söylemiştir. Ayrıca mütevellinin, Ayşe'nin hak kazandığı araziye noksan fahişli gösterip vakfa haksızlık yaptığını söylemesi üzerine, arazi üzerinde gerekli incelemenin yapıldığı görülmektedir.⁷⁴⁷

2.1.2.1.15. Sinan Bey Camii

Bey Çelebi Mahallesi'ndeki Camii, Kitabesi bulunmadığından kapının iç tarafında ve kubbe tabanını dolaşan yazının imza kısmında görülen 1571 tarihi yapılış tarihi olarak kabul edilmektedir. Camiinin bânisi hakkında belge bulunmasa da aynı tarihte Kastamonu'da Sancak beyi olan Koca Sinan Paşa tarafından yaptırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Sinan Paşa, camiinin haricinde Kastamonu'da Acem Hanını yaptırmış ve camiiye vakfetmiştir.⁷⁴⁸ Mimari olarak bakıldığında ise bina kesme taştan yapılmış, kare planlı ve tek kubbelidir. Kurşun kaplı kubbe sekizgen kasnağa oturtulmuştur. Minare de kesme taştan olup, kapı üzerindeki kitabeden 1621'de inşa veya tamir edildiği anlaşılmaktadır. Minberin iki tarafı da bütün taş olup, üzerine alçıyla süsleme yapılmıştır. Mihrabın iki yanındaki hareketli kontrol sütunları bulunmaktadır ki bu sütunların zamanla binada sakatlık olup olmadığını tespit etmek için yapıldığı ifade edilmektedir.⁷⁴⁹

İncelenen dönemde Sinan Bey Camii ve Vakfı ile ilgili birçok görevliye ulaşmak mümkündür. Örneğin, Cemazeyilahir 1164 (25 Mayıs 1751) tarihinde camiide cüzhan olan Hacı Hüseyin'in ölümüyle yerine kadı Abdullah'ın arzıyla, bu göreve Hacı Ahmet Halife getirilmiştir.⁷⁵⁰ Zilkade 1164'te (Eylül 1751) camiide imam olan Hafız Mehmet vefatı üzerine yerine oğlu Şemsettin Hafız Abdurrahman imam olarak tayin olduğu,⁷⁵¹ yine aynı tarihte, merhum Hafız Mehmet camiide devirhan görevinde de bulunduğundan günlük 2 akçe vazifeyle bu görevin de oğlu Şemsettin Hafız

⁷⁴⁷ KŞS46-s.346/573.h

⁷⁴⁸ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 124; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 332

⁷⁴⁹ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 211-212; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 125-126; Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 96.

⁷⁵⁰ KŞS-44-s.126/209.h

⁷⁵¹ KŞS-44-s.150/235.h

Abdurrahman'a tevcih olduğu görülmektedir.⁷⁵² 17 Rabiulahir 1176 (5 Kasım 1762) tarihinde camiide Kastamonu kirbas mukâtaasından almak üzere günlük 2 akçe vazifeyle hatip olan Mehmet Emin'in vefatı üzerine yerine el-hac Ahmet halife hatip olmuştur.⁷⁵³ Şevval 1164'te (Eylül 1751) Sinan Bey Camii şerifinde camiinin imamı Abdullah Efendi vakıf gelirinden günlük 1 akçe vazife ile ders-i amm olan Hafız Mehmet'in vefatı üzerine bu göreve oğlu Şemsettin Hafız Abdurrahman getirilmiştir.⁷⁵⁴ 22 Şevval 1185 (28 Ocak 1772) tarihinde Sinan Bey Vakfı mahsulünden almak üzere 15 akçe vazifeyle ders-i amm Mustafa Efendi'nin vefatı ile evladı Hafız Ali'nin tayin olduğu görülmektedir.⁷⁵⁵

Camiide hayırsever kişilerce Kur'an-ı Kerim tilaveti amacıyla para vakfedildiğine rastlanılmaktadır. Şevval 1164'te (Eylül 1751) Fatma Hatunun camiide vakfettiği cüz-i şerifin cüzhanı Hafız Mehmet'in vefat etmesi üzerine günlük 1 akçe vazife ile oğlu Şemsettin Hafız Abdurrahman cüzhan olarak atanmıştır.⁷⁵⁶ Cemazeyilahir 1164 (Mayıs 1751) tarihinde hayır sahibi Hacı Mustafa'nın camiide cüzi şerif için vakfettiği cüz-i şerif nakit vakfı mütevelliliğine Hacı Ahmet Halife atanmıştır.⁷⁵⁷

2.1.2.1.16. Alacamescit (Mahkeme) Camii

Camii, aynı isimle anılan mahallenin Mahkemealtı mevkiinde bulunmaktadır. Camiinin yapılış tarihi bilinmemekle birlikte, 1487 tarihli tahrir defterinde kayıtlı olduğuna bakıldığı zaman bu tarihten önce yapıldığı tahmin edilmektedir. Evkaf defterlerinde geçen ibareye göre camiiyi yaptıran kişinin Frenkşah Cemaleddin olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁵⁸ Kapı kemeri üzerindeki kitabeden; 1715 tarihinde tamir edilmiş olan camii binasının yandığı ve bir süre harap kaldığı, 1747 tarihinde Bedii isimli bir hayırsever tarafından tamir edilip tekrar ibadete açıldığı anlaşılmaktadır.⁷⁵⁹ Moloz

⁷⁵² KŞS-44-s.151/238.h

⁷⁵³ KŞS-51-s.332/580.h

⁷⁵⁴ KŞS-44-s.149-150/233.h

⁷⁵⁵ KŞS-58-s.84/78.h

⁷⁵⁶ KŞS-44-s.152/240.h

⁷⁵⁷ KŞS-44-s.126-127/210.h; Ayrıca bakınız, KŞS-44-s.126/209.h; KŞS-45-s.317/450.h; KŞS-50-s.78-79/105.h; KŞS-5- s.79/106.

⁷⁵⁸ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 296; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 103.

⁷⁵⁹ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 104; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 296-297.

taşından harçla yapılan caminin üzeri sekiz köşeli kasnağı bulunan kubbe ile örtülmüştür. Döşemesi tahta olup, mihrabı basit ve ebru sistemiyle süslenmiş, minberi ise alçıdan yapılmıştır.⁷⁶⁰

İncelenen dönemde 2 Zilkade 1168 (10 Ağustos 1755) tarihli belgede merhum Frenkşah Cemaleddin'in bina eylediği Mescidin imamı Hafız Mehmet Efendi'nin vakfa ait bazı yerlerin gelirlerinin imam olanlara verildiği fakat vakfın mütevellisi Hüseyin Çelebinin bu duruma müdahale ettiğini söyleyerek şikâyetçi olduğu görülmektedir. Bunun üzerine mahkeme tarafından yapılan inceleme neticesinde söz konusu hâsılâtın imama teslimi için mütevelliyeye tembih edilmesine karar verildiği anlaşılmaktadır.⁷⁶¹ Alacamescit Camiinin esas adı vakıf kayıtlarında Mahkeme Camii olarak geçmekte ve yakınında bulunan Kismet-i Askeriyye mahkemesinin bünyesinde bulunmaktadır. Camii görevlilerinin ücretlerini bu mahkemeye ait gelirlerden aldığı anlaşılmaktadır. İncelenen sicil kayıtlarında benzer durum söz konusudur. Nitekim Şevval 1172 (Haziran 1759) tarihli belgede, Mahkeme Camiinde hatip olan Mehmet Emin'in vefat ettiği ve yerine kismet-i askeriyye mahsulünden almak üzere günlük 4 akçe vazifeyle el-hac Ahmet Halifenin tayin olduğu görülmektedir.⁷⁶² Ramazan 1175 (Nisan 1762) tarihinde Mahkeme Camiinde hatip olan el-hac Ahmet Halifenin vefat etmesi üzerine, yerine oğlu Es-seyyid Mehmet Halifenin kismet-i askeriyye mahsulünden almak üzere günlük 4 akçe vazifeyle bu göreve tayin olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁶³ Yine 15 Şaban 1171 (24 Nisan 1758) tarihli belgede yeniden tamir edilen mahkeme altındaki camiiye ayda 10 mum vakfedildiğine şahit olunmuştur.⁷⁶⁴ Zilkade 1181 (Mart 1768) tarihli belgede Kastamonu mahkemesi yanındaki camiide cuma günleri vaiz olanlara vakfolunan nakitin mütevellisi olmadığından bu görevin günlük iki akçe vazife ile Salih Halifeye tevcih olduğu görülmektedir.⁷⁶⁵

⁷⁶⁰ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 103-104.

⁷⁶¹ KŞS-46-s.210-211/349.h

⁷⁶² Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 104; KŞS-49-s.255/581.h.

⁷⁶³ KŞS-51-s.288/519.h

⁷⁶⁴ KŞS-48-s.104-105/236.h

⁷⁶⁵ KŞS-55-s.246/533.h

2.1.2.1.17. Ahmet Dede Camii

Ahmet Dede Camii, Kastamonu'da Kırkçeşme Mahallesi Seyid Efendi Sokağında bulunmaktadır. Burada Kadirî Şeyhi Ahmet Dedenin 1299-1300 tarihlerinde yaptırdığı eski bir mescit olduğu, yapı uzun süre metruk kaldıktan sonra 1860'da Ahmet Ziyaüddin Efendi tarafından bu eski mescit genişletilerek bugünkü binanın inşa edildiği anlaşılmaktadır.⁷⁶⁶ Moloz taştan harçla yapılan binanın çatısı ahşap, üzeri kiremitlidir. Döşeme ve tavanı tahta olup, minberi ahşap ve sade, mihrabı da sade ve duvar etekleriyle birlikte çini ile kaplı olarak yapılmıştır.⁷⁶⁷

2.1.2.1.18. Debbağlar Camii

Camii aynı adla anılan mahallede bulunmakla birlikte, XVIII. yüzyılda Debbağlar Mahallesinin Cebrail Mahallesi ile birleşmesinden sonra mahalle Cebrail, mescit ise Debbağlar Mescidi olarak zikredilmiştir. Camiinin kim tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Fakat 1487 tahririnde Mahalle-i Debbağın adı kayıtlı olduğuna göre mescidin de bu tarihten önce yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir.⁷⁶⁸ Mescidin, 1759 tarihli şer'iyye sicilinden anlaşıldığına göre Reisü'l-küttap Hacı Mustafa Efendi'nin damadı olan Ebubekir Paşa Tarafından ihya edilip, minber konularak camii haline getirildiği görülmektedir. Nitekim incelenen dönemde 28 Cemazeyilevvel 1170 (18 Şubat 1757) tarihli belgede “...merhum Eşşeyh Ebubekir'in bina eylediği Debbağlar Mescidi...” ve Ramazan 1173'te (Nisan 1760) “...Şeyh Ebubekir Paşa'nın bina eylediği Debbağlar Mescidi demekle marûf mescidde...” şeklinde geçen ifadeden hareketle, Ebubekir Paşa ile Şeyh Ebubekir'in aynı şahıs olduğunu söylemek mümkün olmaktadır.⁷⁶⁹

İncelenen dönem itibariyle belgelerde Debbağlar Camiindeki görevliler ile ilgili hükümlere ulaşılmıştır. 28 Cemazeyilevvel 1170'de (18 Şubat 1757) mescidin imamı olan Mehmet'in vefat etmesi üzerine yerine günlük 3 akçe vazifeyle Perşembe ve Cuma

⁷⁶⁶ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 217; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 102-103.

⁷⁶⁷ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 217; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 102.

⁷⁶⁸ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 305.

⁷⁶⁹ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 127; KŞS-47 s.306/548.h; KŞS-50 s.23/19.h

günleri sure-i mülk okunması şartıyla Mustafa Halife imam olarak atanmıştır.⁷⁷⁰ Rabiulahir 1181'de (Eylül 1767) cemaatin meclise gelerek; mescidin çerağı şem'ine, yani aydınlatılmasına kullanılmak üzere hayır sahiplerinin vakfettiği nakitin mütevellisinin olmadığını, müteveli tayinin elzem olduğunu söylemeleri üzerine günlük 6 akçe vazifeyle el-hac Mehmet Emin Halifenin bu göreve getirildiği görülmektedir.⁷⁷¹

2.1.2.1.19. Ferhat Paşa Camii

Halk arasında Hacı Kadı Camii olarak bilinen camii, Cebrail Mahallesi Uzun Sokak üzerinde bulunmaktadır. Camii kapısı üstündeki kitabeye göre, Seyfî Dede adlı tasavvuf ehlinin isteği üzerine Enderun'dan yetişen, dönemin vezirlerinden ve Şehzâde Mehmet'in kızı Hümâ Sultan'ın eşi Ferhat Paşa tarafından 1559 tarihinde yaptırılmıştır.⁷⁷² Yapının 1752, 1780 ve 1815 tarihlerinde üç kez tamir gördüğü yine kitabeden anlaşılmaktadır.⁷⁷³ Camii kesme ve moloz taşı karışık inşa edilmiş, çatısı ahşap olup, üzeri kurşunla örtülmüştür. Kapısı tahtadan olan binanın tavanı da ahşap kırlangıç tavandır. Minber ve mihrabı mermer olan camiinin minaresi kesme taştan yapılmıştır.⁷⁷⁴

Kastamonu merkezdeki Ferhat Paşa hamamı ile Sarıkavak ve Mergüze bölgesindeki kimi araziler camii vakıfları arasında yer almaktadır.⁷⁷⁵ 17 Rabiulevvel 1166 (22 Ocak 1753) tarihli belgede, Mergüze ahalisinden bazı kişilerin mahkeme huzurunda Bey Sarıkavağı ahalisinin Ferhat Paşa Camii evkafından oldukları için tekâlif serbestiyet hakkına sahip bulunduklarını söyleyip, hisselerine düşen maktu bedelini vermediklerini dile getirmişlerdir. Bunun üzerine yapılan tahkikler sonucu

⁷⁷⁰ KŞS.47 s.306/548.h; Ayrıca bakınız, KŞS-49 s.310/519.h; KŞS-50 s.23/19.h; KŞS-51 s.304/537.h

⁷⁷¹ KŞS-56-s.144/429.h

⁷⁷²Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 209-210; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 109; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 308; Semavi Eyice, "Ferhat Paşa Camii", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, XII, 386.

⁷⁷³ Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 95; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 308; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 110-111.

⁷⁷⁴Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 110-111; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 210-211.

⁷⁷⁵Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 308; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 111.

kadimden süregelen mal-ı maktu ve tekâlif hisselerinin tahsil ve eda edilmesinin Sarıkavak ahalisine tembih olunduğu görülmektedir.⁷⁷⁶ 6 Recep 1171 (16 Mart 1758) tarihli tereke kaydında vefat eden imam el-hac Mehmet Efendi'nin Camii çerağına 5 kuruş vasiyet ettiği,⁷⁷⁷ 15 Şaban 1171 (24 Nisan 1758) tarihli belgede ise bir hayır sahibinin camiide vaiz olanlara 5 akçe vakfettiği anlaşılmaktadır.⁷⁷⁸

2.1.2.1.20. Hasan Efendi (Karanlık) Camii

Önceleri Yenimahalle olarak anılan, sonraları Topçuoğlu Mahallesi Karanlık Camii Sokağında bulunan camii, Karanlık Camii olarak da bilinmektedir. Yuvarlak kemerli kapısı üzerindeki kitabeye göre, 1588 yılında Hasan Efendi adında bir hayırsever tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.⁷⁷⁹ Bina moloz taşından harçla yapılmış, aralarına tuğla kuşaklar da konulmuştur. Çatısı ahşap üzeri kiremitli olan camiinin kırlangıç şeklindeki tavanı, döşemesi ve minberi tahtadan, mihrabı ise alçıdan yapılmıştır.⁷⁸⁰

İncelen dönemde Recep 1163 (Haziran 1750) tarihli belgede, Hasan Efendi Camii şerifinde müezzin ve devirhan Ahmet'in vefatıyla, Mehmet Halife göreve getirilmiş fakat merhumun kız kardeşi bu görevi kendi oğlu üzerine aldırılmıştır. Cemaatin bu durumu mahkemeye haber vermeleri sonrasında kadı Mevlâna Abdullah'ın arzıyla günlük 4 akçe vazife ile Mehmet Halifenin tekrardan göreve tayin olduğu görülmüştür.⁷⁸¹ 17 Rabiulevvel 1166'da (22 Ocak 1753) Hacı Hasan Efendi Vakfı Camiinde vakıf mahsulünden almak kaydıyla günlük 5 akçe görevle hatip, bir akçe ile ser mahfil olan hafız Mustafa Halife vefat edince bu görevlere aynı ücretle Abdülaziz Halife tayin olmuştur.⁷⁸² Safer 1167'de (Aralık 1753) Yenimahalle'de Hasan Efendinin bina eylediği camii şerifte, Hanım Hatunun vakıf eylediği nukutu mevkuftan almak üzere günlük 1 akçe vazife ile müezzin olan Ali hizmet etmediği için görevden alınıp,

⁷⁷⁶ KŞS-45-s.24-25/46.h

⁷⁷⁷ KŞS-48-s.88-89/197.h

⁷⁷⁸ KŞS-48-s.105/236.h

⁷⁷⁹ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 315; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 213.

⁷⁸⁰ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 213-214.

⁷⁸¹ KŞS-44-s.120-121/202.h

⁷⁸² KŞS-45-s.276/409.h

yerine atanan kişi Abdullah Halife olmuştur.⁷⁸³ Rabiulahir 1168 (Şubat 1755) tarihli belgede camiiye günlük 1 akçe vazife ile kayyım ve günlük 1 akçe ile evkafa mütevellî olarak Hacı Ahmet Halife yeniden atanmıştır.⁷⁸⁴ Rabiulahir 1173'te (Aralık 1759) camii imamı Mehmet'in vefat etmesi üzerine yerine günlük 2 akçe vazifeyle diğer Mehmet Halife göreve getirilmiştir.⁷⁸⁵

Öte yandan Şaban 1167 (Mayıs 1754) tarihli belgede, camii önünde kurulan mahkemede Yenimahalle ahalisinden bazı kişilerin camii çeşmesindeki suyun cemaate yetmediği bu nedenle el-hac Ahmet Halifenin su fazlasını kendi menzilinde kullanmaması gerektiğini dile getirmeleri üzerine, yapılan inceleme neticesinde çeşme suyu cemaate yetmediği için söz konusu sudan faydalanmaması hususunun el-hac Ahmet Halifeye tembih olduğu görülmektedir.⁷⁸⁶

2.1.2.1.21. Hebkebirler (Kebkebirler) Camii

Hepkebirler Mahallesi Eligüzel yolu üzerinde olan camiinin kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığı tam olarak bilinmemektedir. Mahalle adı 1487 tahririnde kayıtlı olduğuna göre, camiinin de bu tarihten önce ve muhtemelen Candaroğulları zamanında yapıldığı söylenebilir.⁷⁸⁷ Bina moloz taşından harçla inşa olunmuş, çatısı ahşap üzeri kiremitli, döşeme ve tavanı tahtadan, minber ve mihrabı sade olarak yaptırılmıştır.⁷⁸⁸

Araştırılan dönemde camiinin faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Şevval 1164'te (Ağustos 1751) camiide Nimetizâde Vakfı'ndan 2 akçe hizmetle ile cüzhan Hafız Mehmet vefat edince yerine oğlu Şemsettin Hafız Abdurrahman Halife atanmıştır.⁷⁸⁹ 9 Şevval 1171'de (16 Haziran 1758) camiide tilavet olunmak üzere merhum Nimetizâde el-hac Mehmet Efendinin vakıf eylediği cüz-i şerife mevkuf nukutun mütevellisi olan el-hac Halil'in vakfa ait dükkânın kirasının kiracısı tarafından ödenmediği için

⁷⁸³ KŞS-45-s.319/452.h; Ayrıca Bakınız, KŞS-46-s.258/410.h; KŞS-47-s.370-369/471.h

⁷⁸⁴ KŞS-47-s.383/460.h; Ayrıca Bakınız, KŞS-50-s.93/127.h

⁷⁸⁵ KŞS-49-s.237/609.h; Ayrıca Bakınız, KŞS-51-s.257/471.h

⁷⁸⁶ KŞS-45-s.236-237/362.h; Ayrıca Bakınız, KŞS-50-s.255/217.h

⁷⁸⁷ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 218; Güneş, 1487 (H.892) Tahririne Göre Kastamonu Kazâsı, 30; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 323.

⁷⁸⁸ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 218.

⁷⁸⁹ KŞS-44-s.150/234.h; Ayrıca bakınız, KŞS-52-s.334/676.h; KŞS-53-s.305/609.h; KŞS-55-s.251/527.h

dükkânın başkasına kiraya verilmesini talep ettiği, akabinde dükkân içindeki eşyanın tahririnin söz konu olduğu görülmektedir.⁷⁹⁰

2.1.2.1.22. Namazgâh Camii

Farsçada namazgâh, Arapça da ise musallâ karşılığındaki kelimeler genel anlamda namaz kılınan yeri ifade etmektedir. Fıkıh terimi olarak yerleşim yerlerinin dışında bayram namazı, yağmur duası ve cenaze namazlarının kılındığı belirli yerler için kullanılmaktadır.⁷⁹¹ Namazgâh Camii, Küpciğez Mahallesinde Gazi Paşa İlköğretim Okulu binasının olduğu yerde, Namazgâh Medresesinin bahçesinde bulunmaktaydı. Kim tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmeyen namazgâhta ünlü kişilerin cenaze namazlarının kılındığı bu açıdan sanatsal değerinin olduğu düşünülmektedir.⁷⁹²

Yapının incelenen dönemde aktif olduğu anlaşılmaktadır. Zilkade 1163 (Ekim 1750) tarihli belgede Namazgâh-ı şerifin bayramlarda müezzini olan İsmail'in bu görevi kendi rızasıyla Mustafa Halifeye bıraktığı görülmektedir.⁷⁹³

2.1.2.1.23. Kırkçeşme (Şeyh Mustafa) Camii

Cebrail Mahallesindeki Camii, Selçuk Sokağının köşesi Kırkçeşme Caddesinde bulunmaktadır. 1487 ve 1530 tahririnde Akçeşme 1582 kayıtlarında Kırkçeşme olarak geçen mahallede bulunan mescidin kimin ne zaman yaptırdığı hakkında bilgi yoktur. Ancak Aziz Mahmud Hüdâyi'nin halifesi Resulzâde Şeyh Mustafa Efendi'nin dergâh olarak seçtiği bu mescide 1652'de minber ekleyerek camiiye çevirdiği bilinmektedir.⁷⁹⁴

İncelenen dönemde camii isminin Şeyh Mustafa Efendi Camii, Şeyh Mustafa Mescidi şeklinde geçtiği görülmektedir. Rabiulevvel 1167 (Ocak 1754) tarihli belgede Kırkçeşme Mahallesinde Şeyh Mustafa Efendinin bina eylediği camii şerifte günlük 2 akçeyle müezzin ve günlük bir akçe vazife ile devirhan olan Mehmet'in görevi

⁷⁹⁰ KŞS-49-s.54/95.h

⁷⁹¹ Nebi Bozkurt, "Namazgâh", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXII, 357-358.

⁷⁹² Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 159

⁷⁹³ KŞS-44-s.255-256/401.h

⁷⁹⁴ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 160; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 294-295; KŞS-47-s.102-103/148.h

yapmaması nedeniyle görev Ahmet Halifeye tevcih edilmiştir.⁷⁹⁵ Recep 1169'da (Nisan 1756) Şeyh Mustafa Mescidine İsmail Halife yeniden imam olarak atanmıştır.⁷⁹⁶ Zilkade 1185'te (Şubat 1772) camiide günlük 3 akçe ile müezzin ve günlük yarım akçe ile devirhan olan Ahmet Halife görevi kendi rızasıyla Mustafa Halifeye bırakmıştır.⁷⁹⁷ 22 Cemazeyilahir 1178'de (17 Aralık 1764) Şeyh Mustafa Efendi Camii ve Tekkesi Vakfının üçte iki hisse ile mütevellisi Şeyh Ahmet olmuş, fakat kendisinin evladı vakıftan olmadığını ileri süren Abdulhay beratı üzerine aldırıştır. Daha sonra Şeyh Ahmet'in evladı vakıftan olduğunun kanıtlanması neticesinde tevliyet hissesinin kendisine yeniden tevcih olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹⁸

2.1.2.1.24. Küpçügez (Ahi Ali) Camii

Küpçügez Mahallesinde bulunan, hayırsever Ahi Ali'nin yaptırmış olduğu camiinin imar yılı hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat 1675 tarihli şer'iyye sicil kaydında adı geçtiğinden bu tarihten evvel yapıldığı anlaşılmaktadır.⁷⁹⁹ Bina moloz taşından harçla yapılmış olup çatısı ahşap, üzeri kiremitli, döşeme ve minberi ahşap, mihrabı ise alçıdan ve sadedir.⁸⁰⁰ Camii, 1272'de Rabia Hatun adında hayır sahibi tarafından tamir ettirilmiştir. Sonraları vakıf idaresince halk partisine satılarak, parti burayı semt ocağı şeklinde kullanmıştır.⁸⁰¹

Tetkik edilen dönem ele alındığında camiinin aktif olduğu anlaşılmaktadır. Şevval 1177 (Nisan 1764) tarihli belgede Ahi Ali Camii Vakfı mütevellileri olan Ahmet ve Mehmet'in yerine göreve günlük 1 akçe vazife ile Derviş Mehmet'in atandığı görülmektedir.⁸⁰² Camii, bazı belgelerde mescit olarak da geçmektedir. Safer 1179 (Ağustos 1765) tarihli belgede Ahi Ali Mescidinde imam olan Ahmet ve Mehmet

⁷⁹⁵ KŞS-46-s.222-223/361.h

⁷⁹⁶ KŞS-47-s.342/508.h; Ayrıca bakınız, KŞS-50-s.78/104.h; KŞS-52-s.424/561.h

⁷⁹⁷ KŞS-58-s.70/61.h

⁷⁹⁸ KŞS-53-s.419/451.h

⁷⁹⁹ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 117; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 218; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 324.

⁸⁰⁰ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 218; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 117.

⁸⁰¹ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 117; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 325.

⁸⁰² KŞS-52-s.360/642-643.h; Ayrıca bakınız, KŞS-56-s.142/427.h; KŞS-56-s.194/477.h

Halifeye bu görev yeniden tevcih olmuştur.⁸⁰³ 15 Zilhicce 1187'de (27 Şubat 1774) mescidin müezzini olan İsmail'in vefatı üzerine yerine Ali Halife tayin edilmiştir.⁸⁰⁴

2.1.2.1.25. Şeyh Şücaeddin (Şeyh Şaban Efendi) Camii

Gümüşlüce Caddesi, Musa Fakih Mahallesiindeki camii; türbe, kütüphane, dergâh evleri ve şadırvandan ibaret bir külliye vazifesi üstlenmiştir.⁸⁰⁵ Şeyh Şaban-ı Veli, Şücaüddin, Âsitâne ve Hz. Pîr gibi isimlerle anılan camiinin ilk banisi Seyyid Ahmed Sünnetî Efendi olup, ilk zamanlarda “*Seyyid Sünneti Mescidi*” diye bilinmektedir. Vazifeli olan Şeyh Şaban Efendi'nin yaşının ilerlemesinden ötürü mescide gidememesi nedeniyle 1561'de minber eklenerek camiiye çevrildiği anlaşılmaktadır.⁸⁰⁶ 1580'de Şeyh Şaban-ı Velinin halifelerinden ve Sultan III. Murad'ın hocası olan Şeyh Şücaeddin Efendi camiiyi tamir ederek genişletmiş ve padişahıtan Kastamonu Kazası'na tabi İsmailler, Çetükviran ve Küçük karyelerinin vergi hâsıllarının camii vakfına ilaveten verilmesi için ricada bulunmuş ve bu ricası kabul edilmiştir.⁸⁰⁷ Camii moloz ve kesme taştan yapılmış, dikdörtgen planlı yapının çatısı ahşap olup üzeri kiremit ile örtülmüştür.⁸⁰⁸

İncelenen dönem belgelerinden yola çıkıldığında ise camiinin aktif olduğu görülmektedir. 5 Muharrem 1167 (2 Kasım 1753) tarihli belgede vefat eden Abdülbaki Halifenin tereke malından 172,5 kuruşun camiinin aydınlatılmasına vakfedildiği anlaşılmaktadır.⁸⁰⁹ 29 Zilhicce 1167'de (17 Ekim 1754) Şeyh Şücaüddin evkafı mahsulünden olmak üzere günlük 1 akçe vazifeye devirhan olan Seyyid Mehmet vefat edince hizmete Seyyid Mustafa gelmiştir.⁸¹⁰ 12 Zilkade 1165'te (21 Eylül 1752) camiide hatip olan Ahmet Halife kendi rızasıyla görevden feragat edince, hatiplik görevi vakıf mahsulünden olmak üzere günlük 5 akçe vazifeye Mehmet Halifeye

⁸⁰³ KŞS-55-s.245/534.h; Ayrıca bakınız, KŞS-59-s.316/507.h

⁸⁰⁴ KŞS-59-s.275/547.h; Ayrıca bakınız, KŞS-59-s.271-270/550.h

⁸⁰⁵ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 334; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 25.

⁸⁰⁶ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 27; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 334.

⁸⁰⁷ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 334-335.

⁸⁰⁸ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 27; Yurt Ansiklopedisi, *Türkiye İl İl Düniü, Bugünü, Yarını (Kastamonu-Kırklareli-Kırşehir-Kocaeli-Konya-Kütahya-Malatya)*, 4656.

⁸⁰⁹ KŞS-45-s.134-135/206.h

⁸¹⁰ KŞS-46-s.231-232/377.h

verilmiştir.⁸¹¹ Şevval 1171’de (Haziran 1759) Şeyh Şücaüddin Zaviyesi mütevellisi olan Mehmet’in oğlu vakıfta kâtip olup görevini layıkıyla yapmadığının mahkemeye vakıf mürtezikası tarafından bildirilmesi üzerine, Şeyh Abdullah’ın zaviyeye ikinci kâtip olarak tayin olduğu görülmektedir.⁸¹² 11 Şaban 1170’de (1 Mayıs 1757) Kuzyaka nahiyesindeki Şeyh Şücaüddin evkafından olan Çetükviran karyesinden bir kısım arazinin tapu ve tasarruf hakkı nedeniyle kişiler arasında bazı anlaşmazlıkların mahkemeye intikal ettiği ve vaziyetin bu suretle çözüldüğü anlaşılmaktadır.⁸¹³ 15 Safer 1181’de (13 Temmuz 1767) camiinin vakıf mahsulünden olmak üzere günlük 5 akçe vazifeye yarı imamı olan Hafız Mehmet Efendi görevi kendi rızasıyla Ahmet Halifeye bırakmıştır.⁸¹⁴

2.1.2.1.26. Saray (Muharrem Efendi) Camii

Kastamonu Cebrail Mahallesi, Sucuoğlu Sokakta bulunan Camiinin adı kayıtlarda “*Saray Camii*” olarak geçse de bazı eski kayıtlarda onu inşa ettiren kişinin adıyla yani “*Muharrem Efendi*” şeklinde geçmektedir. Binanın yapılış tarihi ise en geç kaydıyla Muharrem Efendinin vefat tarihi olan 1575 yılıdır.⁸¹⁵ Vakıf kayıtlarında geçen “*Valilerin ikâmetine tahsis edilen saray derûnunda mescid*” ifadesinden yapının sarayın müstemilatından olduğu anlaşılmaktadır. 1703 tarihinde Hacı Mustafa Efendi adında bir hayırsever tarafından tamir ettirilen bina minber konularak camii haline getirilmiştir.⁸¹⁶ Bina harçla yapılmış, duvarları moloz taşından, üstü kubbeli, ahşap çatı ve kiremitle örtülmüştür.⁸¹⁷

İncelenen dönemde camiinin bazı belgelerde Saray Camii, bazı belgelerde ise Muharrem Efendi Camii olarak geçtiği görülmektedir. 17 Şevval 1170 (5 Temmuz

⁸¹¹ KŞS-49-s.9-10/12.h

⁸¹² KŞS-49-s.308/521.h

⁸¹³ KŞS-47-s.223-224/325.h; Ayrıca bakınız, KŞS-49-s.149/291.h; KŞS-49-s.156/306.h; KŞS-57-s.336/290.h

⁸¹⁴ KŞS-56-s.168/455.h; Ayrıca bakınız, KŞS-56-s.169/457.h; KŞS-59-s.111/236.h; KŞS-59-s.110-235.h;

⁸¹⁵ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 122; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 215; Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 326-327.

⁸¹⁶ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 122-123; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 215.

⁸¹⁷ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 216; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 123.

1757) tarihli belgede Saray Camiinin aydınlatılması için mevkuf nakdin mütevellisi olan Mehmet Ağadan vakıf malından 24 kuruş borç alan Peştamalcı Hasan'ın iflas ettiği ve bu meblağı ödeyecek gücü olmadığı dile getirilmiştir.⁸¹⁸ 5 Safer 1172 (8 Ekim 1758) tarihli belgede, vefat eden Cebail Mahallesi sakini Hasan'ın vasiyeti üzerine Saray Camii yakınında yapılan mektebe 50 kuruş vakıf olduğu anlaşılmaktadır.⁸¹⁹ 9 Rabiulevvel 1174 (19 Ekim 1760) tarihli belgede Cebail Mahallesindeki Muharrem Efendi Camii cemaatinin mahkemeye gelerek camiide günlük 1 akçe vazifeye müezzin olan Şeyh Mehmet ve Mustafa'nın görevi layıkıyla yapamadıklarını ve görevden alınmaları talepleri üzerine yapılan araştırma neticesinde, Mehmet Halifenin müezzin olarak atandığı görülmektedir.⁸²⁰ Rabiulevvel 1180 (Ağustos 1766) tarihli belgede Muharrem Halife Camii ve evkafına günlük 2 akçe vazife ile nazır olarak Mehmet Halife tayin olmuştur.⁸²¹

2.1.2.1.27. Yakup Ağa Camii

Alacamescit Mahallesi, Kefeli sokakta bulunan bu camii, Osmanlı devrinin ihtişamını yansıtan en belirgin ve dikkate değer bir eseridir.⁸²² Halk arasında Yakup Ağa İmaretı adıyla bilinen ve şehrin batı yönünde bulunan, ayrıca Atabey Camiıye yakın olan camii Kanuni Sultan Süleyman zamanında sarayda yetişen Babüsaade Ağası Yakup Ağa tarafından yaptırılan imaret içinde bulunmaktadır. Daha önce Halim Çelebinin yaptırmış olduğu bu camii, Yakup Ağa tarafından 1547 yılında tamir edilerek yanına bir medrese, imaret ve misafırhane eklenmiştir.⁸²³ Bina kesme taştan, kare planlı, itinalı bir işçilikle yapılmış olup, döşemesi taş, minberi sade, istalaktitli olan mihrabı ise zengin bir yapıya sahiptir.⁸²⁴

⁸¹⁸ KŞS-47-s.244/359.h

⁸¹⁹ KŞS-49-s.98/186.h

⁸²⁰ KŞS-50-s.51/61.h; Ayrıca bakınız, KŞS-50-s.86/116.h

⁸²¹ KŞS-55-s.283/489.h

⁸²² Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 207; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 68; Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 91.

⁸²³ Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 91; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 337.

⁸²⁴ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 69; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 208.

Belgelerden hareketle Şevval 1165'te (Ağustos 1752) Yakup Ağa Camiinde vakıf malından almak kaydıyla günlük 2 akçe vazife ile devirhan ve 3 akçeyle cüzhan olan el-hac Ahmet Halifenin bu görevleri rızasıyla Hafız Mehmet'e bıraktığı görülmektedir.⁸²⁵ 4 Şaban 1167'de (27 Mayıs 1754) Yakup Ağa Camii Vakfının günlük 10 akçe vazife ile vakıf malından almak üzere mütevellisi olan Mehmet bin Ramazan kendi rızasıyla görevi bırakınca yerine Abdülkadir bin Mehmet atanmıştır.⁸²⁶ 14 Recep 1167'de (7 Mayıs 1754) Yakup Ağa Camii Vakfının günlük 5 akçe vazife ile vakıf malından almak kaydıyla câbisi olan el-hac Salih Halifenin görevi kendi rızasıyla bırakması üzerine görev Abdülkadir Halifeye tevcih olmuştur.⁸²⁷ 25 Ramazan 1185'te (1 Ocak 1772) Yakup Ağa Camii Vakfı müderrisi Şeyh Mustafa'nın ölümüyle bu göreve Hafız İbrahim getirilmiştir.⁸²⁸

Camiinin tamir gördüğü belgelerden anlaşılmaktadır. Örneğin Cemazeyilahir 1167 (Nisan 1754) tarihli belgede, Yakup Ağa Camii Vakfı ve medresesi evkafından olan camiinin bazı mahalleri ile yine vakıftan olan hamam ve bazı dükkânların tamire ihtiyacı olduğu gerekçesiyle keşif talebinde bulunulmuştur. Mimarlar tarafından yapılan inceleme neticesinde bahsedilen yapıların tamiri için toplamda 1202 kuruş ve 20 akçe ile ancak onarılabilceği, bu meblağın altında tamirin mümkün olamayacağı tespit edilmiştir.⁸²⁹ Belgelerde ayrıca ilerleyen tarihlerde bu meblağın arttığı görülmektedir ki bu durum onarılmaya muhtaç yapıların tamir edilme süresinin uzaması ya da ertelenmesi sonucunda iyice hasar aldığını göstermektedir.⁸³⁰ Safer 1183 (Haziran 1769) tarihli belgede ise Yakup Ağa Camii Vakfının mütevellisi ve müderrisi olan Şeyh Mustafa mahkemeye gelip vakfin nazırı olan Molla Ali'nin vakfa ait değerli birkaç adet Kuran-ı Kerim ve Hüsn-ü Hattan bazılarını sattığı, bazılarını da zimmetine aldığını haber vermiştir. Bu duruma cevaben nazır Molla Ali'nin vakfin değerli mallarını aldığını itiraf etmesi üzerine elindeki kıymetli malları müteveliye teslim etmesi nazıra tembih edilmiştir.⁸³¹

⁸²⁵ KŞS-44-s.289/450.h

⁸²⁶ KŞS-45-s.342/482.h; Ayrıca bakınız, KŞS-49-s.15/22.h; KŞS-58-s.114/116.h

⁸²⁷ KŞS-45-s.342/483.h; Ayrıca bakınız, KŞS-58-s.71/68.h

⁸²⁸ KŞS-58-s.68/58.h

⁸²⁹ KŞS-46-s.141-142/233.h; KŞS-46-s.143/236.h;

⁸³⁰ KŞS-47-s.355-354/488-489.h

⁸³¹ KŞS-56-s.109/345.h

2.1.2.1.28. Nasrullah Kadı Camii

Kaza merkezinde, çarşının ortasında bulunan camiinin kapı kemeri üzerindeki kitabesine göre, Kastamonu ve İstanbul'da müderrislik yapmış, Diyarbakır, Manisa ve Belgrat kadılıklarında bulunmuş olan Yakup oğlu Nasrullah Kadı tarafından Sultan II. Bayezid'in emri ile 1506'da yaptırıldığı anlaşılmaktadır.⁸³² Yapı daha sonra 1747 yılında Reisülküttap Hacı Mustafa tarafından genişletilerek tamir edilmiş, 1875 ve 1945 yıllarında da onarım görerek günümüze gelmiştir.⁸³³ Mimari açıdan bakıldığında zaman Kastamonu'nun ilk Osmanlı devri camii olması nedeniyle ayrıca bir öneme sahip olan bu bina moloz ve kesme taştan karışık olarak yapılmış, minber ve mihrabı ise sade olarak inşa edilmiştir.⁸³⁴

Eser, incelenen dönemde aktif olan camiilerden biridir. Şevval 1164'te (Eylül 1751) camiide ders-i amm olan Şeyh Hafız Mehmet'in vefat etmesi üzerine bu göreve Şemsettin Hafız Abdurrahman layık görülmüştür.⁸³⁵ 18 Muharrem 1165'te (7 Aralık 1751) Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi evkafı mahsulünden almak üzere Nasrullah Kadı Camiinde günlük 3 akçe vazife ile devirhan olan İbrahim Halife görevi kendi rızasıyla Mustafa Halifeye feragat etmiştir.⁸³⁶ Recep 1169'da (Nisan 1756) camiide günlük 2 akçe vazife ile vaiz ve nasûh olan İsmail vefat etmiş, yerine Şeyh Ahmet tayin olmuştur.⁸³⁷ 12 Muharrem 1171 (26 Eylül 1757) tarihli belgede camii vakfına günlük 2 akçe vazife ile Hafız Ali tayin olmuşsa da Es-seyyid Mehmet ve İsmail'in tevliyet görevini haksız yere kendilerine berat ettirmeleri üzerine duruma müdahale edilerek, kadı Hacı İbrahim'in arzıyla görev yeniden Hafız Ali'ye tevcih edilmiştir.⁸³⁸ 22 Ramazan 1172'de (19 Mayıs 1759) camii evkafından almak üzere günlük 8 akçe vazife ile camiide ikinci imam olan Hafız Ahmet'in vefatından ötürü Mehmet tayin

⁸³²Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 203-204; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 8; Enis Karakaya, "Nasrullah Camii ve Külliyesi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXII, 424-425; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 328.

⁸³³ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 205-207; Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 91.

⁸³⁴Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 328; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 206-207.

⁸³⁵ KŞS-44-s.152/239.h; Ayrıca bakınız, KŞS-55-s.232/551.h

⁸³⁶ KŞS-44-s.165/261.h; Ayrıca bakınız, KŞS-52-s.387/608.h

⁸³⁷ KŞS-47-s.370/470.h; Ayrıca bakınız, KŞS-47-s.319/532.h

⁸³⁸KŞS-48-s.147/285.h; Ayrıca bakınız, KŞS-44-s.269/416.h; KŞS-48-s.124/328.h; KŞS-56-s.149/Numarasız.h

olmuştur.⁸³⁹ Zilkade 1182'de (Nisan 1769) camiide 3 müezzinden biri olan Ali Halife kendi rızasıyla 3 sehimden 1 sehim hissesini Hafız Mustafa Halifeye devretmiştir.⁸⁴⁰ Cemazeyilevvel 1182'de (Eylül 1768) günlük 1 akçe vazife ile Ahmet Halifenin camiide cüzhan olarak atandığı görülmektedir.⁸⁴¹ Recep 1169'da (Nisan 1756) camiide her sene ramazan ayında teravihlerde Kuran-ı Kerim tilavet eden İsmail vefat edince, bu hizmete oğlu Es-seyyid Abdurrahman uygun görülmüştür.⁸⁴²

Camiide birçok hayırsever tarafından Kur'an-ı Kerim okutulması, onarım ve tamir, aydınlatma ve diğer ihtiyaçların giderilmesi için belli miktarda meblağın vasiyet edildiği görülmektedir. Rabiulahir 1166 (Şubat 1753) tarihli belgede vefat eden Hacı Dursun Mahallesi sakini el-hac Hasan'ın Nasrullah Kadı Camii ihtiyacına sarf edilmesi için 50 kuruş vasiyet ettiği anlaşılmaktadır.⁸⁴³ Şaban 1170 (Nisan 1757) tarihli belgede talep üzerine camii vakıf arsası üzerine iki adet fırın inşa edilerek fırın icarından olmak üzere senede 10 akçe vazife ile camiide görevi olmayan vaiz ve nasûh gibi görevlilerin fırın hizmetinde bulunup, kimseye zararı yok ise yağlı hamur pişirilmesi yönünde merkezden emir gönderiliği görülmektedir.⁸⁴⁴ Belgelerden hareketle camii gelirleri arasında valilerin ikamet ettiği sarayın ve araba pazarı hamamı icarının da olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁴⁵

Nasrullah Kadı'nın Orta nahiyesinde kendi adıyla camii yaptırdığı görülmektedir. 12 Şevval 1164 (3 Eylül 1751) tarihli belgede Müderris Nasrullah Kadı Zaviyesi Camii şeyh'ül kurra olan Mehmet vefat edince yerine oğlu Şeyh Abdurrahman Halife tayin edilmiştir.⁸⁴⁶ 15 Ramazan 1172'de (12 Mayıs 1759) Müderris Nasrullah Kadı Zaviyesi vakfından almak üzere günlük yarım akçe vazife ile camiide imam olan Mehmet Emin Halifenin vefatı üzerine göreve diğer Mehmet Halife getirilmiştir.⁸⁴⁷ 5 Şevval 1182'de

⁸³⁹ KŞS49-s.251-250/588.h

⁸⁴⁰ KŞS-56-s.266/538.h

⁸⁴¹ KŞS-56-s.235/507.h

⁸⁴² KŞS-47-s.361/482.h

⁸⁴³ KŞS-45-s.31/54.h; Ayrıca bakınız, KŞS-48-s.118-119/247.h; KŞS-50-s.297/133.h; KŞS-50- s.205/323.h; KŞS-51-s.312/548.h; KŞS-53-s.81/112.h; KŞS-53-s.142/217.h; KŞS-53-s.169/261.h

⁸⁴⁴ KŞS-49-s.237/610.h

⁸⁴⁵ KŞS-52-s.157-158/300.h

⁸⁴⁶ KŞS-44-s.149/232.h

⁸⁴⁷ KŞS-49-s.251/587.h

(12 Şubat 1769) Müderris Nasrullah Kadı Zaviyesi vakfından günlük 6 akçe ile hatip Hafız Ali kendi rızasıyla bu görevi Hüseyin Halifeye bırakmıştır.⁸⁴⁸

2.1.2.1.29. Topçuzâde (Topçuoğlu) Camii

Topçuoğlu Sokakta, Topçuoğlu Mahallesinde bulunan camii, tespit edilemeyen bir tarihte Topçuoğlu lakaplı bir hayırsever tarafından yaptırılmıştır. Yapılış tarihiyle ilgili eski belge 1727 tarihli vakfiyedir. Vakfiyedeki “*Topçuoğlu Camii şerifine cari mâ-i leziz*” ibaresinden bu tarihte camiinin var olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁴⁹ Nitekim bundan daha eski belge olan 1582 tarihli evkaf defterindeki bir vakfiyede Topçuoğlu Camii ibaresi geçmektedir. Ayrıca 1582 tahririnde vakıf kaydı bulunmadığına göre, camiinin 1582 ile 1654 tarihleri arasında yapıldığı düşünülmektedir.⁸⁵⁰ Camii mimari üslup açısından Selçuklu dönemi eserlerine benzetilmekle birlikte, kesme taş ve moloz taşı karışık olarak inşa edilmiş, mihrabı alçı, minberi tahta olup her ikisi de sade olarak yapılmıştır.⁸⁵¹

İncelenen dönemde camiinin aktif olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. 15 Şaban 1171 (24 Nisan 1758) tarihli belge olan vakfiyede Topçuzade Camiisine her ay 10 mum verilmesinin söz konusu olduğu görülmektedir.⁸⁵² 18 Şaban 1181 (9 Ocak 1768) tarihli belgede camii temizliği için ferraşa ve mübarek geceler için kandilciye ihtiyaç olduğundan mahalle vakfından almak üzere senelik 4 kuruş vazifeye bu görev Mehmet Halifeye verilmiştir.⁸⁵³ Zilhicce 1178’de (Mayıs 1765) camii müezzini Mesut görevi kendi rızasıyla Hüseyin Halifeye bırakmış bunun üzerine müezzinlik kendisine tevcih edilmiştir.⁸⁵⁴ 2 Recep 1182’de (12 Kasım 1768) Topçuzade Camii evkafından almak üzere günlük 2 akçe vazife ile kayyum olan Hüseyin Halife kendi rızasıyla görevi

⁸⁴⁸ KŞS-56-s.230/500.h

⁸⁴⁹ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 215; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 128.

⁸⁵⁰ Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 336.

⁸⁵¹ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 128; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 215.

⁸⁵² KŞS-48-s.104-105/236.h

⁸⁵³ KŞS-55-s.184/332.h; Ayrıca bakımız, KŞS-55-s.257/517.h

⁸⁵⁴ KŞS-55-s.258/516.h

Mehmet Halifeye bırakması üzerine kadı Mevlâna İbrahim'in arzıyla bu göreve Mehmet Halife tayin olmuştur.⁸⁵⁵

2.1.2.1.30. Hacı Dede Camii

Beycelebi Mahallesi Canlı Sokağında bulunan camii, Şeyh Şaban-ı Velinin halifelerinden olan Hacı Dede adında Halveti Şeyhi tarafından ihtimalle 1591 yıllarında yapılmıştır. Ancak bu ilk mescit büyük oranda yanmış ve yerine 1850'de bugünkü bina inşa edilmiştir.⁸⁵⁶ Camii mimari açıdan bakıldığında duvarları moloz taşından harçla yapılmış, çatısı ahşap, üzeri kiremitlidir. Minber ve mihrabı sade olan yapının döşemesi ve tavanı tahtadan olup, minaresi de ahşaptan yapılmıştır.⁸⁵⁷

Şaban 1165 (Haziran 1752) tarihli belgede Hacı Dede Camii'de cuma günleri vaiz ve şeyh olan el-hac Ahmet Halifeye bu görevlerin edası için yeniden berat verildiği görülmektedir.⁸⁵⁸ Şaban 1165'te (Haziran 1752) Kastamonu Beycelebi Mahallesindeki Hacı Dede Zaviyesinin zaviyedârı olan Mahmut'un vefatı üzerine bu göreve oğlu Mehmet Halife tayin olmuştur.⁸⁵⁹

2.1.2.1.31. Halife (Halife Sultan) Camii

Camii, Halife Mahallesi Saçaklı Çeşme Sokağında bulunmaktadır. Kitabesi olmadığından yapılış tarihi belli olmasa da Halife Sultan olarak bilinen Şeyh tarafından 1675 tarihinden önce mescit olarak yaptırıldığı, 1715'te minber konularak camii haline getirildiği bilinmektedir.⁸⁶⁰ Halife Sultan Camii olarak anılan ve bugünkü şehir teşkilatlanmasında Topçuoğlu Mahallesinde yer alan bu camiinin duvarı moloz taşından

⁸⁵⁵ KŞS-56-s.195/478.h

⁸⁵⁶ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 112; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 217.

⁸⁵⁷ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 217; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 112.

⁸⁵⁸ KŞS-44-s.255/400.h

⁸⁵⁹ KŞS-44-s.275/433.h

⁸⁶⁰ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 216; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 112-113; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 312.

harç ile yapılmış, ahşap çatılı, üzeri kiremitli, tavan, döşemesi tahtadır. Mihrap, minberi gösterişsiz olarak inşa edilmiştir.⁸⁶¹

İncelenen dönemden hareketle, Cemazeyilevvel 1169 (Şubat 1756) tarihli belgede Halife mahallesinde bulunan ve Halife Mescidi olarak geçen bina muhtemelen camii ile aynı yapı olmalıdır. Nitekim mescide kayyum olanlara mevkuf nakdin nemasından almak günlük bir akçe ile Mehmet ve Süleyman'ın mescide kayyım olarak tayin olduğu görülmektedir ki bu kişilerin Halife Camiine başka hizmetler için getirildiği anlaşılmaktadır.⁸⁶² Cemazeyilevvel 1169 (Şubat/Mart 1756) tarihli belgede ise Mehmet ve Süleyman'ın kayyımlık görevinden alınarak bunların yerine Ahmet ve Mehmet adlı şahıslar bu hizmete layık görülmüş olsa da,⁸⁶³ 26 Zilkade 1170 (12 Ağustos 1757) tarihli belgede Kastamonu Halife mahallesindeki Halife Camiinde cuma günleri için devirhan ve ferraş olmadığından Mehmet ve Süleyman kardeşler Hacı Halil vakfından almak üzere günlük 1 akçe vazife ile bu göreve tayin olmuşlardır.⁸⁶⁴

2.1.2.1.32. Deveciler Camii

Deveciler Mahallesindeki bu camiinin yapıldığı tarih ve banisi bilinmemekle birlikte, 1487 tahririnde kayıtlı olduğundan bu tarihten önce yapılmış olduğu düşünülmektedir.⁸⁶⁵ Camii adını önündeki türbede defnedilmiş olan Deveci Sultandan almış olup, deve çobanı görünümüyle beldenin fethinde büyük faydası olan Yusuf Horasanî ve arkadaşlarının anısına binaen türbe ve camiinin bulunduğu yer “Deveciler” adı ile anılmıştır. Camiinin batı duvarında bulunan kitabeldeki ayet-i kerimeden sonra Türkçe olarak “*Toma Hatun Tarafından yaptırılan bu Deveci Sultan Camii Harâbiyetine binaen 1958 senesinde kurulan komisyon ve hayırseverler yardımı ile yeniden inşa ve imar edilmiştir. 20 Kasım 1958*” ibaresi bulunmaktadır. Kitabeye göre ilk banisi olarak Toma Hatun adı geçse de arşiv belgelerinden Atabey Gazi tarafından

⁸⁶¹Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 312; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 216.

⁸⁶² KŞS-47-s.383-383/458.h

⁸⁶³ KŞS-47-s.383/459.h

⁸⁶⁴ KŞS-47-s.297/559.h

⁸⁶⁵ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 216; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 84; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 306.

yaptırıldığı anlaşılmaktadır.⁸⁶⁶ Binaya mimari açıdan bakıldığında, moloz taştan harcı olup, ahşap çatısı üzeri kiremitlidir. Tabanı ve kırlangıç tavanı tahta olan camiinin minber ve mihrabı sade olarak inşa edilmiştir.⁸⁶⁷

İncelenen dönemde camii aktif durumdadır. Nitekim Rabiulahir 1177 (Kasım 1763) tarihli belgede camiiye yarı müezzin olarak Mustafa Halifenin yeniden atandığı görülmektedir.⁸⁶⁸ Zilkade 1178'de (Mayıs 1765) camiinin kayyımı olmadığından bu göreve el-hac Mustafa Halife layık görülmüştür.⁸⁶⁹ 15 Muharrem 1182'de (1 Haziran 1768) camii imamı olan Halil'in kendi rızasıyla görevden feragat etmesi üzerine imamlık vazifesi Ahmet Halifeye tevcih edilmiştir.⁸⁷⁰ Deveciler Camii ile belgelerde adı geçen Deveciler Mescidinin aynı yapı olduğu söylenebilir. Recep 1182 (Aralık 1768) tarihli belgede Deveciler mescidinde müezzin olan Mehmet Halife bu görevi kendi rızasıyla Ali Halifeye bıraktığı görülmektedir.⁸⁷¹

Bahsedilen tüm bu camiilerin yanı sıra incelenen dönemde, Kastamonu Kazası'na tabi bazı yerlerdeki camiiler hakkında da bilgiye ulaşmak mümkündür. Rabiulahir 1165 (Şubat 1752) tarihli belgede Akkaya nahiyesine tabi Halacılı köyündeki Velizade Camiinde hatip olan Şaban ölünce vazifeye Süleyman Halife getirilmiştir.⁸⁷² Cemazeyilahir 1164'te (Nisan/Mayıs 1751) hayır sahibi merhum Osman'ın yaptırdığı Karantı divanında bulunan camii şerifine bayram ve cuma günleri için sala müezzinine ihtiyaç olduğundan bu göreve Mustafa Halife tayin olmuştur.⁸⁷³ Safer 1179'da (Ağustos 1765) Kuzyaka nahiyesine tabi Bürmece divanından İsalı(?) köyünde bulunan camiide günlük yarım akçe vazife ile imam olan Hüseyin Halifeye bu görev yeniden tevcih olmuştur.⁸⁷⁴ Safer 1179'da (Ağustos 1765) yine İsalı köyü camiinde yarı hatip olan İbrahim vefat edince bu göreve Hüseyin Halife layık görülmüştür.⁸⁷⁵ 2 Ramazan 1171'de (10 Mayıs 1758) Serameddin köyü Bekçi Bey Camii imamı Hüseyin'in kendi

⁸⁶⁶ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 84-85; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 306-307.

⁸⁶⁷ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 216; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 85.

⁸⁶⁸ KŞS-52-s.396/596.h; Ayrıca bakınız, KŞS-52-s.394/597.h; KŞS-56-s.195/479.h

⁸⁶⁹ KŞS-53-s.318/594.h; Ayrıca bakınız, KŞS-56-s.265/537.h

⁸⁷⁰ KŞS-56-s.153/441.h

⁸⁷¹ KŞS-56-s.198/481.h

⁸⁷² KŞS-44-s.181/278.h

⁸⁷³ KŞS-44-s.228-229/348.h

⁸⁷⁴ KŞS-53-s.294/623.h

⁸⁷⁵ KŞS-53-s.293/624.h

halinde olmayıp uygunsuz davranışlarda bulunduğu için cemaatin kendisinden hoşnutsuzluğu ve camiye gitmeye imtina etmeleri üzerine görevden alınarak yerine Esseyid Mehmet Halifenin imam olduğu görülmektedir.⁸⁷⁶ 1175 (1761-62) tarihli belgede Bekçi Bey Camiide günlük 1,5 akçe vazifeyle hatip olan Ali ve Mehmet kardeşlerden Ali'nin görevi kendi rızasıyla Ahmet Halifeye bırakması üzerine hatiplik görevi Ahmet Halifeye tevcih edilmiştir.⁸⁷⁷ 5 Recep 1173'te (22 Şubat 1760) Akkaya nahiyesi Has köyünde bulunan camiinin tamire ihtiyacı olup tamir için hayır sahipleri tarafından vakfedilen 380 kuruşun zabtına müteveli olan Hafız Hüseyin'in mahkemeye gelip, Mehmet beşede olan bu meblağın kendisine teslim edilmesini talep etmesi üzerine, Mehmet beşenin nakdin nemalanması için kendisinde bulunduğunu söylediği, meblağın camiye mevkufl olduğu şahitlerinde onaylayıp haber verdiği görülmektedir.⁸⁷⁸ Rabiulahir 1185'te (Temmuz 1771) Kuzyaka Nahiyesine tabi Eyük Ala köyünde Pir Hüsyin Halifenin inşa ettiği camii şerifinde vaiz olmayıp bu göreve Şeyh Mustafa tayin olmuştur.⁸⁷⁹ Rabiulahir 1185'te (Temmuz 1771) aynı camiide yevmi 1 akçe vazife ile müezzini Ahmet ve Hüseyin'in vefatlarıyla, yerlerine Ali ve Hüseyin Halifeye müezzinlik beratı verilmiştir.⁸⁸⁰ Safer 1187'de (Nisan 1773) Kuzyaka nahiyesine tabi Yuva divanında Meşvazade Hacı Mehmet Efendinin inşa ettiği camiide günlük 1 akçe vazife ile imam olan Muharrem vefat edince imam olarak Ahmet Halife tayin olmuştur.⁸⁸¹ 10 Rabiulahir 1188'de (20 Haziran 1774) Kuzyaka nahiyesi Yuva divanında Nimetizade el-hac Mehmet Efendinin bina eylediği caminin nakit mevkufunun kara ve mezrasının üzerine nazır elzem olduğu için camii imamı olan Ahmet'e günlük 1 akçe vazife ile bu görev tevcih olunmuştur.⁸⁸² Ramazan 1176'da (Mart/Nisan 1763) Akkaya nahiyesi Çukurviran köyü camiinde imam olan Ali Halife yeniden bu göreve getirilmiştir.⁸⁸³ 22 Cemazeyilevvel 1176 (9 Aralık 1762) tarihli

⁸⁷⁶ KŞS-49-s.302/527.h; Ayrıca bakınız, KŞS-50-s.89-90/123.h

⁸⁷⁷ KŞS-51-s.260/477.h

⁸⁷⁸ KŞS-50-s.273/183.h

⁸⁷⁹ KŞS-58-s.41/32.h

⁸⁸⁰ KŞS-58-s.41/33.h

⁸⁸¹ KŞS-59-s.342/464.h

⁸⁸² KŞS-59-s.235/582.h

⁸⁸³ KŞS-51-s.332/582.h

belgede Fatırı köyündeki camiide mütevellî olan Hüseyin Halife görevden alınıp yerine diğer Hüseyin Halife tayin edilmiştir.⁸⁸⁴

Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla halkın isteği doğrultusunda mescidin camii haline getirildiği de görülmektedir. Nitekim 16 Şevval 1176 (30 Nisan 1763) tarihli belgede Akkaya nahiyesine tabi Sapaca köyü ahalisi meclise giderek köylerinde camii olmadığı, köylerindeki mescidin camii olmaya salahiyeti olduğunu dile getirmeleri üzerine, mescide minber eklenip camiiye çevrilmiş, hatip olarak da Ahmet Halife atanmıştır.⁸⁸⁵

2.1.2.2. Mescitler

2.1.2.2.1. Cemal Ağa (Sofcular) Mescidi

Mescid, Hisarardı Mahallesi, Gümüşlüce Caddesi, Kargaşa sokağı üzerinde bulunmaktadır. 1447 tarihinde vefat eden ve aynı yerde defnedilen Cemaleddin Ağa adında bir hayırsever tarafından yaptırılan bu mescid sonraları tamir ettirilip, minber konularak camiiye dönüştürülmüştür.⁸⁸⁶ Camiinin içinde bulunduğu mahallenin adı 1487 tarihli tahrir defterine göre “*Sofcular*” daha sonraki tahrirde “*Cemal Ağa namı diğer Sofcular*”, şer’iyye defterlerinde ise “*Cemal Ağa*” olarak geçtiği görülmektedir. Camiinin inşa tarihi tam olarak bilinmese de 1487’den önce yapıldığı kesindir. Çünkü camiiyi inşa ettiren Cemaleddin Ağanın mezar taşında 1447-48 yılında vefat ettiği yazılı olduğundan binanın yapılışının bu tarihten önceki bir zamanda gerçekleştiği anlaşılmaktadır.⁸⁸⁷

İncelenen dönemde Mescidin Cemaleddin Ağa ismiyle geçtiği de görülmektedir. Safer 1181 (Haziran 1767) tarihli belgede Cemaleddin Ağanın bina eylediği mescidin üzerine keşif ve mahkeme olunduğu, mescit vakfının mütevellî ve imamı olan Şeyh Mustafa Efendi ve Hafız Mehmet Efendi mescidin bazı yerlerinin ve çeşmeye gelen suyolunun harap olup tamire ihtiyaç duyulduğunu fakat vakfın geliri olmadığından

⁸⁸⁴ KŞS-51-s.318-318/557.h

⁸⁸⁵ KŞS-52-s.420/567.h

⁸⁸⁶ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 152; Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 303.

⁸⁸⁷ Tosunoğlu, *Tapu- Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı*, 382; Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 303.

binanın keşif olunarak tamiri konusunda kendilerine yetki verilmesini istemişlerdir. Bunun üzerine yapılan tahkikler sonucunda mescit binasının toplamda 1636 kuruşa tamir olacağı, bu meblağın altında tamirin mümkün olmayacağı ve meblağın binanın tamirine harcanması için Şeyh Mustafa ve Hafız Mehmet Efendi'ye müsaade edildiği görülmektedir.⁸⁸⁸ 2 Recep 1171'de (12 Mart 1758) Cemal Ağa Mescidinde yarı imamet görevinde olan Hafız Mehmet'in yerine mescidin vakıf mahsulünden almak üzere günlük 1 akçe vazifeyle diğer Hafız Mehmet imam olarak tayin olmuştur.⁸⁸⁹

2.1.2.2.2. Ağca Mescidi

Mescitle ilgili çok fazla bilgi bulunmamakla birlikte, Cebrail Mahallesinde “*Ağca Mescit*” adında bir binanın olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1686 ve 1698-99 tarihli sicil kaydında bu mescitten bahsedilmektedir.⁸⁹⁰ Akmescit ile isim benzerliğinden ötürü aynı mescitler olabileceği yönünde bir düşünce oluşsa da iki mescit birbirinden ayrıdır. Akmescit Karaçomak Deresinin batısında, Ağca Mescit ise doğusunda yer almaktadır.⁸⁹¹ İncelenen dönemde ise Cebrail Mahallesinde bulunan ve belgelerde isim olarak Ağaca/Ağaç/Akça olarak geçen mescidin ihtimalle Ağca Mescit olduğu düşünülmektedir. Şevval 1170'te (Temmuz 1757) Cebrail Mahallesindeki Ağaca/Ağca mescidi yakınında olan çeşmenin nakit mevkufuna cabi tayini elzem olduğundan günlük 3 akçe vazife ile Ahmet Halifenin cabi olarak atandığı görülmektedir.⁸⁹² 15 Rabiulevvel 1172 (16 Kasım 1758) tarihli belgede ise Cebrail Mahallesinde bulunan Ağaç/Ağaca Mescidi çeşmesi mevkufuna nakit 35 kuruş borcu olan kişinin iflas ettiği, ayrıca hapiste olduğu ve bu meblağı ödeyebilecek durumda olmadığından bahsedilmektedir.⁸⁹³ Cemazeyilahir 1185 (Eylül 1771) tarihli belgede Cebrail Mahallesindeki Akça Mescidinde müezzin olan Ali Halife kendi rızasıyla görevi yeğeni olan Mehmet Halifeye bıraktığı görülmektedir.⁸⁹⁴

⁸⁸⁸ KŞS-55-s.129-130/227.h

⁸⁸⁹ KŞS-49-s.282/545.h

⁸⁹⁰ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 293-294.

⁸⁹¹ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 294.

⁸⁹² KŞS-50-s.97/131.h

⁸⁹³ KŞS-49-s.101/192.h

⁸⁹⁴ KŞS-59-s.304/523.h

2.1.2.2.3. Alparslan Mescidi

Gümüşlüce Caddesi, Musa Fakih Mahallesinde olan mescidin kitabesi bulunmamaktadır. Arşiv belgelerine göre mescit binasının 1769 yılından önce yapıldığı anlaşılmaktadır.⁸⁹⁵ Duvarları moloz taşından harçla bina edilmiş, çatısı ahşap üzeri ise kiremitlidir.⁸⁹⁶ Döşeme ve tavanı ahşap olan mescidin minber ve mihrabı sade olarak inşa edilmiştir. İncelenen dönemde Alparslan Mahallesi Mescidi ibaresi geçmektedir. Bu mescit, büyük bir olasılıkla söz konusu mescitle aynı olmalıdır. Cemazeyilevvel 1182'de (Ekim 1768) Alparslan Mahallesi Mescidinde imam olan Mustafa'nın vefatıyla bu görev Ali Halifeye tevcih olmuştur.⁸⁹⁷ 16 Recep 1186'da (13 Ekim 1772) mescide hayır sahiplerinin vakfettiği 132 kuruşun muhafazası için mütevellî ve nazır tayin edilmesinin elzem olduğunu mahalle ahalisinin dile getirmesi üzerine, mescidin imamı olan Hacı Ahmet Efendi nazır ve Molla Hüseyin'inde mütevellî olarak atandığı görülmektedir.⁸⁹⁸

2.1.2.2.4. Akmescit (Türmenoğlu) Mescidi

Akmescit Mahallesinde, Araba Pazarı mevkiinde Acem Hanı önünde bulunan bu mescidi kimin yaptırdığı hakkında bilgi olmamakla beraber, Osmanlı zamanında yapıldığı kesindir. Çünkü 1487 tahririnde kayıtlı olmayan mahalle ve mescidin 1530 tahririnde gözüktüğü, bu durumda 1487 ile 1530 tarihleri arasında yapılmış olduğu gerekmektedir. İlerleyen zamanlarda yıkılmaya yüz tutan binayı 1827'de Türkenoğlu Hacı Ahmet Ağa yeniden inşa ettirmiştir.⁸⁹⁹

İncelenen dönemde ise Recep 1172 (Şubat 1759) tarihli belgede Akmescit Mescid-i şerifi önündeki çeşmenin su yolu tamiri için Fatma adında bir hayırseverin mütevellîye 80 kuruş vakfettiği görülmektedir.⁹⁰⁰ Cemazeyilevvel 1182 (Eylül 1768) tarihli belgede Akmescid'in Camii olması icap ettiği, hayır sahiplerinin desteğiyle

⁸⁹⁵ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 217; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 105.

⁸⁹⁶ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 217; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 105.

⁸⁹⁷ KŞS-56-s.180/466.h

⁸⁹⁸ KŞS-58-s.114/118.h

⁸⁹⁹ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 296; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 149.

⁹⁰⁰ KŞS-49-s.145/285.h

minber yaptırılarak mescidin camii olduğu ve Mehmet Halifenin hatip tayin edildiği görülmektedir.⁹⁰¹ Şevval 1186'da (Aralık 1773) Akmesicid'in hatibi Mehmet Halife görevi layıkıyla yapmadığı için görevden alınarak yerine Ali Halife günlük 3 akçe vazife ile hatip tayin edilmiştir.⁹⁰²

2.1.2.2.5. Atabey Medresesi Mescidi

Aynı isimle anılan mahallede bulunan mescidin banisi Hüsameddin Çoban Beydir. Medresenin yanındaki bu mescit XIII. yüzyıl ortasında bina edilmiştir. 1921-1922 yılı şehir haritasında kayıtlı olan bina, daha sonraları yıkılan eserler arasında yer almıştır.⁹⁰³ Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla mescidin aktif olduğu görülmektedir. Şevval 1171 (Haziran 1758) tarihli belgede Atabey Medresesi Mescidinde senelik 5 müd mahsul ile imam olan Abdullah Halife mescide yeniden imam olarak tayin edilmiştir.⁹⁰⁴

2.1.2.2.6. Bedir Gazi Mescidi

Yeniyol üstünde, Hamza Ağa Camii'nin alt tarafında, Akmesic Mahallesindeki mescidin bânisi olan Bedir Gazi ve yapılış tarihi ile ilgili bilgi elde edilmemiştir. Bedir Fakihin yaşadığı ve mescidi yaptırdığı tarih hususunda malumat olmasa da, bu kişi büyük bir ihtimalle Osmanlı'nın şehre hâkimiyetinden önce yaşamış olmalıdır.⁹⁰⁵ İncelenen dönemde aktif olan mescidin 25 Zilhicce 1167 (13 Ekim 1754) tarihinde günlük 1 akçe vazife ile mescit vakfından almak üzere yarı hisse imamı olan Es-seyyid Mehmet'in vefat etmesi nedeniyle yerine Es-seyyid Mustafa Halifenin tayin olduğu görülmektedir.⁹⁰⁶ 11 Cemazeyilevvel 1170 (1 Şubat 1757) tarihli belgede mescidin nakit mevkufundan almak üzere günlük 2 akçe vazife ile müezzini olan Ali Halifeye görev

⁹⁰¹ KŞS-56-s.186/470.h; KŞS-56-s.187/471.h

⁹⁰² KŞS-59-s.344/456.h

⁹⁰³ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 150; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 300.

⁹⁰⁴ KŞS-51-s.308-309/540.h; Ayrıca bakınız, KŞS-51-s.313/550.h; KŞS-51-s.318/556.h; KŞS-52-s.409-410/577.h; KŞS-52-s.359/645.h; KŞS-53-s.424/440.h; KŞS-53-s.316-315/597.h; KŞS-53-s.386/496.h

⁹⁰⁵ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 150; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 301.

⁹⁰⁶ KŞS-46-s.232/378.h; Ayrıca bakınız, KŞS-53-s.310/603.h

yeniden tevcih edilmiştir.⁹⁰⁷ Muharrem 1181 (Haziran 1767) tarihli belgede ise Devrekâni nahiyesindeki Boyundurcuk köyü ve Küretü-l Nühas kazasındaki Karayazıcılar Köyü öşür ve rüsumun ahzı Bedir Gazi Mescidinde imam olanlara meşrut olduğu dile getirilmiş, öşür ve rüsumun ahzı için mütevellî olan mescidin imamı Ahmet Halifenin vakıf için tevliyeti olduğu halde Mehmet adlı kişinin haksız yere kendi üzerine berat ettirdiği ve sonrasında bu durumun düzeltilip, imam Ahmet Halifeye tekrar berat ettirildiği anlaşılmaktadır.⁹⁰⁸

2.1.2.2.7. Bey Çelebi Mescidi

Mescit, Bey Çelebi Mahallesi, Sinan Bey Camii'nin güneybatı tarafında bulunan, Yüce Bıyık Sokağının köşesindedir. Mescidin ilk bânisinin Atabey Muzaffereddin Yavlak Arslan olduğu, yanındaki medrese ile beraber yaptırıldığına ilişkin rivayetler olsa da kim tarafından inşa edildiği bilinmemektedir.⁹⁰⁹ Mescit incelenen dönemde faal durumdadır. Cemazeyilevvel 1171 tarihli (Ocak 1758) belgede, Bey Çelebi Mahallesi sakinlerinden olup vefat eden Es-seyyid el-hac Mustafa'nın tereke kaydında mescidin aydınlatılmasına mevkuf 20 kuruş vasiyet ettiği görülmektedir.⁹¹⁰ Rabiulevvel 1176'da (Eylül 1762) mescitte cüzhan olan Hafız Ebubekir'in vefatı üzerine göreve bir akçe yevmiyeyle Mehmet Halife atanmıştır.⁹¹¹ 19 Rabiülevvel 1182'de (13 Ağustos 1768) mescidin imamı olan Abdullah Halifenin vefat etmesi ile yerine Ali Halife tayin edilmiştir.⁹¹² 2 Rabiulahir 1187'de (23 Haziran 1773) mescit vakfına tevliyet beratı imam olanlara verildiği için mescidin imamı olan Mehmet Halife mütevellî tayin edilmiştir.⁹¹³

2.1.2.2.8. Cebrail Mahallesi Mescidi

Cebrail Ağa isimli hayırsever tarafından yaptırılan ve aynı adla anılan mahallede bulunan mescidin yapılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 1689 tarihli şer'iyye

⁹⁰⁷ KŞS-48-s.123/Numarasız h.

⁹⁰⁸ KŞS-58-s.127/138.h

⁹⁰⁹ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 150; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 301-302.

⁹¹⁰ KŞS-48-s.72-73/163.h; Ayrıca bakınız, KŞS-49-s.158/310.h

⁹¹¹ KŞS-51-s.309-310/543.h

⁹¹² KŞS-56-s.169/456.h; Ayrıca bakınız, KŞS-59-s.323/497.h

⁹¹³ KŞS-59-s.323/498.h

sicilinde ismi anıldığına göre bahsi geçen tarihten evvel yapıldığı zikredilmektedir.⁹¹⁴ Mescide mimari açıdan bakıldığında, duvarları moloz taşından harçla yapılmış, çatısı ahşap, üzeri kiremitli, döşeme ve tavanı tahtadan inşa edilmiştir.⁹¹⁵ İncelenen dönemden hareketle mescidin aktif olduğu anlaşılmaktadır. Recep 1167 (Nisan 1754) tarihli belgede mescitte günlük 2 akçe vazifeye vaiz ve nasûh olan Hasan kendi rızasıyla bu görevi Mehmet Halifeye bırakmıştır.⁹¹⁶ 16 Safer 1168 (2 Aralık 1754) tarihli terekede Cebrazil Mahallesinden Şaban'ın mescidin aydınlatılması için vasiyetle 32 kuruşu vakfettiği görülmektedir.⁹¹⁷ Şaban 1180'de (Ocak 1767) mescidin vakıf mahsulünden almak üzere senelik 8 kile galle ve günlük 2 akçe vazifeye şeyh'ül kurra olan Hafız Mehmet'in vefat etmesi üzerine bu görev Hüseyin Halifeye tevcih olmuştur.⁹¹⁸

2.1.2.2.9. Çay Mahallesi Mescidi

Mescit, Belediye Caddesi ile İzbeli Sokağının kesiştiği köşede Topçuoğlu Mahallesinde bulunmakla birlikte, binanın yapılış tarihi ve bânisi bilinmemektedir.⁹¹⁹ Mescid hakkında Kastamonu ile ilgili eserlerde bilgi mevcut değildir. Ancak Fazıl Çiftçi çalışmasında, Çay Camii diye kaleme aldığı yapının araştırılan dönemde mescit şeklinde kullanıldığı düşünülmektedir.⁹²⁰ Benzer şekilde incelenen dönemde mescit olarak geçtiği görülmektedir. 15 Şaban 1171 (24 Nisan 1758) tarihli belgede Çay Mahallesi sakini olan bir hayırseverin Çay Mahallesi Mescidinin aydınlatılması için her ay 10 adet mum vakfettiği görülmektedir.⁹²¹

2.1.2.2.10. Çevkani Mescidi

Çevkani Mahallesindeki bu mescidin kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Candaroğulları dönemine ait olması muhtemel olan mescit, tahrir defterlerinde

⁹¹⁴ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 106; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 302; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 218-219.

⁹¹⁵ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 219; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 107.

⁹¹⁶ KŞ-45-s.341/480.h

⁹¹⁷ KŞS-46-s.83/139.h

⁹¹⁸ KŞS-56-s.145/430.h

⁹¹⁹ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 108.

⁹²⁰ Döşemetaş, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı*, 183.

⁹²¹ KŞS-48-s.104-105/236.h

Çevgânlu, şer'iyye sicilinde ise Çevgâni şeklinde geçen mahallede bulunmaktaydı.⁹²² Bu mahalle bugün Akmesit Mahallesi sınırları içinde kalmıştır. 1892 yılında Rufâî şeyhlerinden Hacı Said Efendi tarafından yaptırılan mescit, muhtemelen yıkılan eski mescidin yerine inşa edilmiştir.⁹²³ Yapının incelenen dönemde etkin olduğu görülmektedir. Nitekim 24 Şaban 1170 (14 Mayıs 1757) tarihli belgede mescitte imam olan Mehmet adlı kişi görevi hakkıyla yerine getirmediğinden görevden alınarak yerine günlük 2 akçe vazife ile diğer Hafız Mehmet tayin edilmiştir.⁹²⁴ Cemazeyilahir 1175'te (Ocak 1762) mescitte günlük yarım akçe ile müezzin olan Mustafa'nın ölmesiyle Ali Halifenin imam olduğu anlaşılmaktadır.⁹²⁵

2.1.2.2.11. Demirciler Mescidi

Bu adla anılan bir mescide tahrir ve evkaf defterlerinde rastlanmasa da 1674 tarihli sicil kaydında, Yeni Han yakınındaki Demirciler Mescidinden bahsedilmektedir. Kaynaklarda ve Kastamonu ile ilgili yazılan esrelerde mescitte ilgili bilgi mevcut değildir.⁹²⁶ İncelenen dönem belgeleri ele alındığında ise mescitte ilgili verilere ulaşmak mümkündür. Örneğin Rabiulahir 1167 (Ocak/Şubat 1754) tarihli belgede Hacı İbrahim'in bina ettiği Demirciler Mescidi olarak da bilinen mescitte günlük 1 akçe karşılığında müezzin Mehmet Dedenin ölümüyle diğer Mehmet Halife tayin edildiği görülmektedir.⁹²⁷ Benzer şekilde Kastamonu'da el-hac İbrahim'in inşa ettiği mescitten bahsedilmektedir ki sözü edilen mescidin Demirciler Mescit ile aynı mescit olma ihtimali çok yüksektir. Rabiulahir 1167'de (Ocak/Şubat 1754) el-hac İbrahim'in yaptırdığı mescidin günlük 1 akçe vazifeyle imamı olan Mustafa'nın görevden alınarak yerine Hafız Mehmet Halife tayin edilmiştir.⁹²⁸

⁹²² Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 304; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 219.

⁹²³ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 304; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 108.

⁹²⁴ KŞS-47-s.299/556.h

⁹²⁵ KŞS-51-s.264/485.h

⁹²⁶ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 306.

⁹²⁷ KŞS-45-s.323/458.h

⁹²⁸ KŞS-45-s.323/457.h; Ayrıca bakınız, KŞS-52-s.394-393/599.h; KŞS-52-s.420-421/566.h; KŞS-53-s.281/637.h; KŞS-55-s.243/539.h

2.1.2.2.12. Frenkşah (Küçük Atabey) Mescidi

Frenkşah Mahallesiindeki mescidi, 1262 yılında Emir Cemaleddin Frenkşah bina ettirmiştir. Ailesi Aksaray'a dayanan ve Selçuklu emirlerinden biri olduğu düşünülen bu şahsın, Kastamonu'ya yerleştiği, inşa ettirdiği mescitten dolayı o yerin ilk etapta Frenkşah Mescidi Mahallesi, daha sonra da sadece Frenkşah olarak zikrolunduğu bilinmektedir.⁹²⁹ Emir Cemaleddin Frenkşah, Kastamonu'da mescit dışında iki hamam, dokuz adet dükkân ve türbe inşa ettirmiştir. Halk arasında “Küçük Atabey” olarak da anılan mescidin kapısındaki kitabeden anlaşıldığı kadarıyla, yapı 1403 senesinde İsfendiyar Bey tarafından tamir ettirilmiştir. Daha sonraki tarihlerde yıkılmış olan 1967 senesinde mescidin yeri satılarak başka binalar inşa edilmiştir.⁹³⁰

Mescid belgelerde faal durumdadır. 11 Safer 1171 (25 Ekim 1757) tarihli belgede mescidin imamı olan Mehmet Efendi ve mescit hamamının evladiyet üzere mütevellisi olan Hüseyin Çelebi arasında Küçüksu köyü Göl mezarasının öşür ve rüsumu hususunda anlaşmazlık olduğu, bu durumu mahkemeye gelerek dile getirmeleri üzerine zikredilen mezarının gelirlerinin mescit imamlarına vakfedildiği bu nedenle kimse tarafından müdahale edilmemesi gerektiği, mütevellinin dahi davasından feragat ettiği anlaşılmaktadır.⁹³¹ 20 Muharrem 1187 (13 Nisan 1773) tarihinde mescidin imamı ve 4 adet cüzhanlığa beratla mutasarrıf olan Mehmet Efendi ve Es-Seyyîd Şemsettin Efendi mahkemeye başvurarak, müteveli Ahmet Ağanın kendilerine ait olan aylık vazife hakkını vermediğini, sual olunması talepleri üzerine yapılan tahkik sonucu cüzhan ve imama vazife hakkının verilmesi hususu mütevelliyeye tembih olunduğu görülmektedir.⁹³²

2.1.2.2.13. Hacı Dursun Mescidi

İsmi ile aynı mahallede bulunan bu mescit, sonraları İsfendiyar Mahallesiinde kalmıştır. Bânisi Taşköprülü Hacı Dursun Efendi olan mescidin yapılış tarihi bilinmemekle birlikte, 1487 tahririnde değil de 1530 tahririnde bulunduğu iki zaman diliminin arasında inşasının olabileceği muhtemeldir. 1921-22 tarihli şehir

⁹²⁹ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 309

⁹³⁰ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 309; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 153-154.

⁹³¹ KŞS-48-s.22/50.h

⁹³² KŞS-59-s.51/103.h

plânında yer alan mescit sonradan yıkılmıştır.⁹³³ İncelenen dönemde İsfendiyar Bey ve Hacı Dursun Mahallesi ahalileri arasında Hacı Dursun Mahallesinde bulunan ve mescidin suyunu karşılayan çeşme konusunda anlaşmazlık çıktığı görülmektedir. Nitekim 16 Rabiulahir 1173'te (7 Aralık 1759) iki mahalleden bazı kişilerin mahkemeye başvurup Hacı Dursun Mahallesindeki Hıdır Ağa çeşmesinden akan suyun hem mescit hem de İsfendiyar Bey Mahallesindeki çeşmeler için kullanıldığı, Hacı Dursun Mahallesi ahalisinin suya müdahale ettiğini dile getirmeleri üzerine mahalle ahalisinin müdahaleden men edildiği görülmektedir.⁹³⁴

2.1.2.2.14. Hacı Hamza Mescidi

Bugün Hisarardı Mahallesi adıyla anılan; tahrir defterlerinde Hacı Hamza Mescidi Mahallesi diye geçen mahallede bulunan bu eseri, ahali Dere Camii olarak da adlandırmaktadır. Hayırsever Hacı Hamza'nın yaptırdığı mescidin yapılma zamanı bilinmemektedir.⁹³⁵ İncelenen dönem ele alındığında mescidin faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. 8 Şevval 1167 (29 Temmuz 1754) tarihli belgede mescitte devirhan olan Mehmet Halife mahkemeye başvurup; Halil Halife bu görevi kendisine bıraktığı, akabinde görev kendisine tevcih olunduğu, fakat Ahmet Halifenin görevi kendi üzerine berat ettirdiğini dile getirmesi üzerine yapılan inceleme neticesinde günlük 3 akçe vazifeye bu görev yeniden Mehmet Halifeye verilmiştir.⁹³⁶ 15 Şevval 1177 tarihli belgede (17 Nisan 1764) hayır sahipleri tarafından mescide vakfedilen nakitten mahalle halkının talebi üzerine iki senelik mevkufun hesap ve masraf defterinin oluşturulduğu anlaşılmaktadır.⁹³⁷ Hacı Hamza Mescidi imamı ve Hacı Hamza Camii yarı hatibi olan Ahmet Beşenin fitne fesat içinde bulunduğundan azledildiği görülmektedir.⁹³⁸

Mahalledeki imamların nikâh kıyma hususunda bazen anlaşmazlığa düştüklerine şahit olunmaktadır. Örneğin 12 Cemazeyilevvel 1172'de (11 Ocak 1759) Hacı Hamza Mahallesindeki Şeyh Şücaeddin Efendinin yaptırdığı camiide imam olan Mehmet

⁹³³Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı*, 311; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 152-153.

⁹³⁴ KŞS-49-s.209/436.h

⁹³⁵Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı*, 311; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 155.

⁹³⁶ KŞS-46-s.230-231/376.h

⁹³⁷ KŞS-52-s.164/311.h

⁹³⁸ KŞS-49-s.320/504.h

Efendi'nin nikâh kıyma konusunda uyarılarak, mahalledeki nikâh akdinin sadece Hacı Hamza Mescidi imamlarının yapabileceği söylenmiştir. Mescit imamı olan Ahmet Halifenin elindeki hüccet gereğince nikâh kıyma hakkı bulunup kendisine müdahale edilmemesi emri verilmiştir.⁹³⁹ Fakat tarihi 3 Cemazeyilevvel 1169 (4 Şubat 1756) olan daha eski bir belgede ise mahalledeki nikâhların hem mescit hem de camii imamı tarafından kıyılmasına izin verildiği, hatta nikâhtan elde edilen gelirin Hisarardındaki Şeyh Şücaeddin Efendinin yaptırdığı Camiide imam olan Şeyh Abdullah ve Hoca Mehmet Efendi ile yine aynı mahaldeki Hacı Hamza Mescidi imamı Hafız Mustafa Efendi ve Ahmet Halife arasında taksim edildiği görülmektedir.⁹⁴⁰

2.1.2.2.15. Hasan Çelebi Mescidi

Tenekeci sokak, İsmail Bey Mahallesinde bulunan yapıt, daha sonraları camiye çevrilerek Tenekeci ismiyle anılmıştır. Mescidi Hasan Çelebi tarafından inşa edilmiştir. Hasan Çelebi ile Hz. Pîr Camiindeki değerli vaaz kürsüsünü yapan ve Halveti tarikatı mensuplarından olan usta ile aynı kişi olması kuvvetle muhtemeldir. Kürsü 1641'de yapıldığına göre mescitte aynı tarihler civarında yapılmış olmalıdır.⁹⁴¹ İncelenen dönemde aktif olan mescide atamalar yapıldığı görülmektedir. Zilhicce 1178'de (Haziran 1765) mescitte 1 akçe vazifeyle müezzîn olan Mustafa Halife kendi rızasıyla görevi Mehmet Halifeye bırakmıştır.⁹⁴² Zilkade 1179'da (Nisan 1766) mescitte 1 akçe vazifeyle mütevellî olan Ali'nin vefat etmesi üzerine bu görev Mehmet Halifeye tevcih olmuştur.⁹⁴³

2.1.2.2.16. Kanare Mescidi

Kanare Mahallesinde bulunan mescidin kim tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. 1487 tahririnde kayıtlı olduğuna bakılırsa, mescidin bu tarihten önce

⁹³⁹ KŞS-49-s.319/505.h

⁹⁴⁰ KŞS-47-s.392/448.h

⁹⁴¹ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 219; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 314-315; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 113.

⁹⁴² KŞS-53-s.258/663.h

⁹⁴³ KŞS-53-s.257/664.h

yapılmış olduğu söylenebilir.⁹⁴⁴ 20 Cemazeyilevvel 1166 (25 Mart 1753) tarihli belgede Yanıkzâde Hanında misafir olduğu sırada vefat eden Es-seyyid Osman Çelebi'nin han yakınında bulunan Kanare Mescidinin aydınlatılmasında kullanılması için 10 kuruş vasiyet ettiği görülmektedir.⁹⁴⁵ 25 Rabiulahir 1167 (19 Şubat 1754) tarihli kayıтта Kanare mescidi ile mahkeme yakınında ve İsmail Bey Kervansarayı içindeki dört çeşmeye akan suya vakfedilen arazi hududu ile ihtilaf edilmesi sonucunda yaşanan anlaşmazlıkla alakalı belgeden yola çıkılarak mescidin var olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁴⁶ Benzer şekilde Cemazeyilahir 1176 (Aralık 1762) tarihli belgede Kanare Mescidi yakınındaki çeşmelerin mütevellisinin vefatı üzerine yerine müteveli tayin edilmiştir.⁹⁴⁷

2.1.2.2.17. Kapan Hanı Mescidi

İplikçiler Çarşısı, İsmail Bey Hanının bitişiğinde bulunan mescit, 1481-1512 yıllarında Sultan II. Bayezid aracılığıyla yaptırılmıştır. Bu yapı “*Penbe hanı, Bal kapanı*” diye anılmaktadır.⁹⁴⁸ İncelenen dönemde mescidin aktif olduğu görülmektedir. 23 Muharrem 1176 (14 Ağustos 1672) tarihli belgede Sultan Bayezid Vakfı mahsulünden almak üzere mescitte günlük 2 akçe vazifeyle yarı imamete mutasarrıf olan İbrahim'in vefatı ile birlikte bu hizmetin Hacı Mustafa'ya tevcih edildiği görülmüştür.⁹⁴⁹

2.1.2.2.18. Kubbeli Mescidi

Kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığı bilinmemekle birlikte, 1487 tahririnde yer aldığına göre yapının Candaroğulları dönemine ait olduğu söylenebilir.⁹⁵⁰ Mimarî açıdan bakıldığında duvarları moloz taşından harçla yapılmış olan mescidin tuğladan kubbesi bulunmakta ve imar açısından 16. yüzyıl yapısı olduğu düşünülmektedir. Kubbenin iç tarafında biri 1704 diğeri ise 1913 yılı olan iki tamir tarihi de

⁹⁴⁴ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 322.

⁹⁴⁵ KŞS-45-s.64-65/110.h

⁹⁴⁶ KŞS-45-s.210-211/317.h

⁹⁴⁷ KŞS-51-s.318/555.h

⁹⁴⁸ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 276-277.

⁹⁴⁹ KŞS-51-s.304/536.h

⁹⁵⁰ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 322.

bulunmaktadır.⁹⁵¹ İncelenen dönemde etkin durumda olan mescidin Recep 1168 tarihinde (Mayıs 1755) günlük 1 akçe vazifeye imamı olan Mehmet'in görevi eda etmediği gerekçesiyle hizmetten men edilip bu göreve Mustafa Halifenin getirildiği görülmektedir.⁹⁵²

2.1.2.2.19. Kazancılar Mescidi

Kastamonu Çilingirler sokağında bulunan bu mescidin arşiv belgelerine göre Murat Paşa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Duvarları moloz taşından harçla inşa edilmiştir.⁹⁵³ Mescit kubbeli iken 1945 yılında kubbe yıkılarak üzeri kiremitle kaplanmıştır.⁹⁵⁴ Yapının incelenen dönemde aktif olduğu görülmektedir. Şevval 1175'te (Nisan 1762) mescitte müezzin olan Mehmet'in vefat etmesi üzerine görev günlük yarım akçe vazifeye oğlu Salih Halifeye tevcih olmuştur.⁹⁵⁵ Safer 1178'de (Ağustos 1764) mescitte yarım akçe vazifeye müezzin olan Salih Halife kendi rızasıyla görevi Ahmet Halifeye bırakmıştır.⁹⁵⁶ Muharrem 1182 (Mayıs 1768) tarihli belgede ise mescit yakınında bulunan ve bazı hayır sahipleri tarafından mescide vakfedilmiş olan 4 adet dükkân kirasının tahsili için Es-seyyid Mehmet Halifenin müteveli tayin edildiği görülmektedir.⁹⁵⁷

2.1.2.2.20. Kürkçüler Mescidi

Mescit hakkında çok fazla bilgi olamamakla birlikte sadece 1692 tarihli bir sicil kaydında adından bahsedilmektedir. Kürkçüler çarşısında kürkçü esnafı tarafından yaptırılmış olabileceği muhtemelen başka bir isimle, özellikle de yaptıranın ismiyle anıldığı düşünülmektedir.⁹⁵⁸ İncelenen dönemde ise Rabiulahir 1177'de (Ekim 1763) Kürkçüler çarşısında bulunan mescitte günlük 1 akçe vazifeye yarı müezzin olan

⁹⁵¹ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 215.

⁹⁵² KŞS-46-s.228/372.h

⁹⁵³ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 217.

⁹⁵⁴ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 116.

⁹⁵⁵ KŞS-51-s.332-333/583.h

⁹⁵⁶ KŞS-52-s.311/706.h; Ayrıca bakınız, KŞS-56-s.139/423.h

⁹⁵⁷ KŞS-56-s.154/442.h

⁹⁵⁸ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 325.

Ali'nin görevi kendi rızasıyla Mustafa Halifeye bırakması üzerine, kadı Mehmet Sadık'ın arzıyla Mustafa Halifenin müezzın olarak tayin olduğu görölmektedir.⁹⁵⁹

2.1.2.2.21. Püre (Tarakçı) Mescidi

Püre mahallesindeki mescidin ne zaman ve kim tarafından inşa ettirildiği bilinmemektedir. 1487 tarihli tahrir defterinde kayıtlı olduğuna göre bu tarihten önce yapılmış olmalıdır. Tarakçı mescidi olarak da anılan bu yapı muhtemelen mahalledeki tarakçı esnafı tarafından inşa edildiği düşünölmektedir.⁹⁶⁰ İncelen dönemde etkin durumda olan mescitte; Cemazeyilahir 1175'te (Ocak 1762) imam olan Ali'nin kendi rızasıyla görevi Hafız Ahmet Halifeye bıraktığı görölmektedir.⁹⁶¹ Safer 1181 (Temmuz 1767) tarihli belgede ise Püre Mahallesindeki büryancı Mehmet Çelebinin inşa ettiği mescitten bahsedilmektedir. Bu mescidin Püre Mescidi ile aynı mescit olup olmadığı tartışılmakta, fakat her iki mescide atanan görevlilerin aynı kişiler olmaları ve aynı mahallede bulunmaları yapının aynı olduğu tezini kuvvetlendirmektedir. Sözü edilen mescitte günlük 1 akçe vazifeyle müezzın olan Ali bu görevi kendi rızasıyla Ahmet Halifeye bırakmıştır.⁹⁶²

2.1.2.2.22. Şadi (Şâzi) Bey Mahallesi Mescidi

Hamza Ağa sokağının batısında Akmesit Mahallesindeki mescidin bânisi, Bahtıyarzâde İlyas oğlu Şadi Bey adında bir hayır sahibi zannedilmektedir. Yapılış tarihi bilinmemekle birlikte, zaviyenin yapılış tarihi 1414-15 yılları olduğuna göre ihtimalle mescitte aynı tarihlerde inşa edilmiş olmalıdır.⁹⁶³ İncelenen dönemde mescidin aktif olduğu görölmektedir. Zilkade 1174 tarihli (Haziran 1761) belgede, mescitte günlük yarım akçe vazifeyle müezzın Mehmet'in ahirete intikali ile hizmete oğlu İbrahim Halife layık görölmüştür.⁹⁶⁴

⁹⁵⁹ KŞS-52-s.311/705.h

⁹⁶⁰ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 162; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 330.

⁹⁶¹ KŞS-51-s.259-260/476.h

⁹⁶² KŞS-55-s.230/555.h

⁹⁶³ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 161.

⁹⁶⁴ KŞS-51-s.244/454.h

2.1.2.2.23. Semerciler Mescidi

Semerciler Çarşısında olduğu düşünülen bu mescit hakkında fazla bilgi bulunmamakta, sadece 1703-1704 tarihli sicil kaydında “*evkaf-ı Mescid-i Semerciler*” şeklinde yer almaktadır. Ahmet Gökoğlu bu mescidi yıkılmış ve yok olmuş mescitler arasında zikretmiştir.⁹⁶⁵ Araştırılan dönemde çarşı⁹⁶⁶ faaliyette olsada yapıya dair bilgi elde edilememiştir.

2.1.2.2.24. Seydiler Mescidi

Seydiler mahallesinde bulunan bu mescit sonradan Alacamescit Mahallesi ilhak olmuştur. Hangi tarihte kimin yaptırdığı hususunda açık veri yoktur.⁹⁶⁷ 1487 tahririnde yer almasına rağmen, mahallenin başında mescit ibaresi mevcut değildir. Bu tür örneklerle sıkça rastlandığı için, bu durum o tarihte burada mescit olmayacağı anlamına gelmemektedir. Yıkılmış eserler arasında Seydiler Mescidi de zikrolunmaktadır.⁹⁶⁸ İncelenen dönemden hareket edilerek mescidin aktif olduğu düşünülmektedir. Şaban 1168'deki (Mayıs 1755) belgede Seydiler Mahallesi ile Sofular Mahallesi sakinlerinden bazı kişilerin mahkemeye başvurarak mahalle ve mescitlerin istifade ettiği çeşme suyuna müdahale edildiğini dile getirmeleri üzerine yapılan tahkik sonucu suyoluna hiçbir şekilde müdahale edilmeyip, çeşme suyunun eskisi gibi Seydiler Mescidi önünde akmasının devamına ve müdahale edenlerin tembih olunmasına karar verildiği görülmektedir.⁹⁶⁹

2.1.2.2.25. Sofular Mescidi

Mescit, Sofular Mahallesi Yeniyol sokağının başında, Yakupağa ve Bedirgazi Camiilerinin arasında yer almaktadır. Mahalle 1487 tahririnde yer aldığına göre, mescidin yapılışı da bu tarihten önce olduğu tahmin edilmektedir. 1703-1704 tarihli

⁹⁶⁵Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı*, 331; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 221.

⁹⁶⁶KŞS-44-s.17/33.h; KŞS-45-s.146-147/224.h; KŞS-47-s.34-35/48.h; KŞS-49-s.89/165.h; KŞS-50-s.226/282.h; KŞS-51-s.217/409.h; KŞS-53-s.183/290.h; KŞS-58-s.288/183.h

⁹⁶⁷Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 162.

⁹⁶⁸Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı*, 332.

⁹⁶⁹KŞS-46-s.175-176/296.h

sicil belgesinde vakıf kaydı bulunmaktadır.⁹⁷⁰ Yapının incelenen dönemde aktif olduğu tespit edilmiştir. Recep 1167 (Mayıs 1754) tarihli belgede mescidin günlük 1 akçe vazife ile imamı olan Mehmet Halifenin kendi rızasıyla görevi Ahmet Halifeye bıraktığı görülmektedir.⁹⁷¹ 12 Cemazeyilevvel 1171 (22 Ocak 1758) tarihli belgede ise mescidin hududuna yakın olan bir mülk satışının olduğundan bahsedilmektedir.⁹⁷²

2.1.2.2.26. Tahir Fakih Mescidi

İbni Neccar ve Hepkebirler Mahallelerinin kavşağında bulunan mescit, Tahir Fakih tarafından yaptırılmıştır. Bu kişinin kim olduğu, hangi vakitte yaşadığı ve mescidin yapılış tarihi tam olarak bilinmemektedir.⁹⁷³ Belgelerde Tahir Fakih olarak geçtiğine göre “*Fakih*” ibaresinden yola çıkılarak, mescidin bânisinin ulemadan olduğu söylenmektedir.⁹⁷⁴ 1600 tarihinden önce mevcut olan bu mescit, binası Kâbe’nin ölçülerine uygun olarak yapıldığı için “*Kâbe Mescidi*” olarak da anılmaktadır.⁹⁷⁵ Yıkılan mescitler arasında gösterilen bu mescitten günümüzde herhangi bir iz kalmamıştır.⁹⁷⁶ İncelenen dönemde mescidin etkin olduğu görülmektedir. 28 Ramazan 1180 (25 Şubat 1767) tarihli belgede Tahir Fakih Mahallesi sakini olup vefat eden el-hac Osman Efendinin tereke kaydında mescide 500 kuruş vasiyet ettiği anlaşılmaktadır.⁹⁷⁷ 5 Şevval 1180’de (6 Mart 1767) ise merhum el-hac Osman Efendinin ölmeden önce mescidin tamiri nedeniyle vasiyet ettiği 500 kuruşun muhafazası için vasi muhtar atadığı el-hac Ahmet’in mahkemeye başvurarak meblağı varislerden talep ettiği, bunun üzerine yapılan inceleme sonucunda varislerin meblağı vasiye teslim etmeye tembih olundukları görülmüştür.⁹⁷⁸

⁹⁷⁰ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 162-163; Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 333.

⁹⁷¹ KŞS-45-s.338-339/475.h

⁹⁷² KŞS-49-s.62-63/137.h

⁹⁷³ Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 335.

⁹⁷⁴ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 161; Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 335.

⁹⁷⁵ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 162.

⁹⁷⁶ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 221; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 162.

⁹⁷⁷ KŞS-55-s.83-84-85/147.h

⁹⁷⁸ KŞS-55-s.85/148.h

2.1.2.2.27. Terziler (Dikiciler) Mescidi

Mescit, Kastamonu (Cem Sultan) Bedesteninin önünde ve İçterziler Sokağının başında bulunmaktaydı. 1920 (1338) tarihine ait tamir ve 1921 (1339) tarihine ait teravih imamlığı ücretine dair makbuzlara göre bu yıllarda kısmen de olsa ibadete açık olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁷⁹ Mescit incelenen dönemde faaliyet göstermektedir. Şöyle ki 1180 (Haziran 1766) tarihli belgede, Bedesten yakınındaki Terziler Mescid-i şerifinde terzi dükkânları kirasından almak üzere günlük 3 akçe vazife ile imam ve mütevellisi olan Ali'nin bu görevi kendi rızasıyla müezzın Mustafa Halifeye feragat ettiği görülmektedir.⁹⁸⁰

2.1.2.2.28. Yemiş Pazarı Mescidi

Mescit, adından da anlaşılacağı üzere Yemiş Pazarı denen ve muhtemelen sebze-meyve pazarı olan mahalde bulunmaktadır. Kim tarafından ve ne zaman yaptırıldığı bilinmeyen ve sadece 1690 tarihli sicil kaydında geçen bu mescit hakkında herhangi bir bilgiye rastlanılmadığı görülmektedir.⁹⁸¹ İncelenen dönemde ise Yemiş Pazarı⁹⁸² aktif olmasına rağmen, bu isimde bir mescide tesadüf olunmamıştır.

İncelenen dönemde Kastamonu Kazası'nda bahsedilen mescitler dışında belgelerde geçen bazı yapıların da olduğu görülmüştür. Örneğin Cemazeyilahir 1164 (Mayıs 1751) tarihli belgede İsmail Bey evkafından Kurşunlu Han Mescid-i şerifinde günlük 2 akçe vazifeyle imam olan Hafız İsmail Halife bu görevi kendi rızasıyla Mehmet Halifeye bırakmıştır.⁹⁸³ 3 Rabiulahir 1171'de (15 Aralık 1757) İbni Sadi Mahallesi Mescidinde yarı imamlığa mutasarrıf olan Mustafa Halifenin kendi rızasıyla görevi Ali Halifeye bıraktığı görülmektedir.⁹⁸⁴

Kazaya tabi köylerdeki mescitlere de bazı atamaların yapıldığı belgelerden anlaşılmaktadır. Safer 1163'te (Ocak 1750) Kuzyaka Nahiyesine tabi Karakuz köyü

⁹⁷⁹ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 162.

⁹⁸⁰ KŞS-53-s.249/678.h

⁹⁸¹ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 337.

⁹⁸² KŞS-46-s.328/600.h; KŞS-48-s.83-84/188.h; KŞS-49-s.40/70.h; KŞS-51-s.169-170/305.h; KŞS-53-s.136/208.h; KŞS-56-s.43/133.h; KŞS-59-s.204/384.h

⁹⁸³ KŞS-44-s.136-137/285.h

⁹⁸⁴ KŞS-48-s.147/284.h; Ayrıca bakınız, KŞS-49-s.313/515.h

mescidinin imamı olmayıp, buraya imam tayini elzem olduğundan günlük 1 akçe vazifeyle Ahmet Halife bu göreve getirilmiştir.⁹⁸⁵ Cemazeyilevvel 1167'de (Mart 1754) Akkaya Nahiyesine tabi Küblü Özü köyündeki mescidin imamı İbrahim vefat edince yerine Hüseyin Halife tayin edilmiştir.⁹⁸⁶ 5 Rabiulevvel 1170'te (28 Kasım 1756) Kuzyaka Nahiyesine tabi Eyük Esfel köyündeki mescitte günlük 1 akçe vazifeyle imam olan Mehmet ve İsmail Halife görevi birlikte yaparlarken Mehmet'in vefatı üzerine, yerine Abdullah Halife yarı imamlık vazifesine atanmıştır.⁹⁸⁷ 25 Rabiulevvel 1170'te (18 Aralık 1756) Kuzyaka Nahiyesine tabi Akça Kilise köyündeki mescidin imamı İbrahim vefat edince yerine torunu Hafız Ali'nin, Kastamonu kadısı el-hac İbrahim'in arzıyla, tayin edildiği görülmektedir.⁹⁸⁸ 23 Cemazeyilevvel 1171'de (2 Şubat 1758) Kuzyaka Nahiyesine tabi Karakuz köyündeki mescide minber koyularak camiye çevrildiği ve hatip tayin edildiği anlaşılmaktadır.⁹⁸⁹ 19 Şevval 1170'de (7 Temmuz 1757) Kuzyaka Nahiyesine tabi Bürmece divanından İsalı köyündeki mescide minber eklenerek camiye çevrildiği, hatip olarak Mehmet Halifenin atandığı görülmektedir.⁹⁹⁰ Şevval 1171'de (Temmuz 1758) Kuzyaka Nahiyesi Depe köyündeki mescitte günlük yarım akçe vazifeyle imam olan Mustafa vefat edince, Es-Seyyîd Mehmet ve Es-Seyyîd Ahmet Halifeler bu göreve tevcih edilmiştir.⁹⁹¹ Ramazan 1171'de (Haziran 1758) Kuzyaka Nahiyesi Sahip köyündeki mescitte günlük 1 akçe vazifeyle imam olan Hüseyin görevden alınıp yerine Mehmet Halife atanmıştır.⁹⁹² Muharrem 1172'de (Eylül 1758) Kuzyaka Nahiyesine tabi Serameddin köyü Bekçi Bey Mescidi evkafına nazır olarak Ahmet Halife tayin edilmiştir.⁹⁹³ Rabiulevvel 1174'de (Kasım 1760) Bedamiç köyündeki mescidin imamı Osman vefat edince yerine Es-seyyid Ahmet Halife atanmıştır.⁹⁹⁴ Recep 1174'te (Şubat 1761) Akkaya Nahiyesine tabi Elyakut köyündeki mescitte imam olan İsmail vefat edince yerine Osman Halife tayin olmuştur.⁹⁹⁵ Daha sonraları Cemazeyilevvel 1176'da (Kasım 1762) Elyakut köyündeki cemaatin İsmail

⁹⁸⁵ KŞS-44-s.185-186/285.h

⁹⁸⁶ KŞS-45-s.337/473.h

⁹⁸⁷ KŞS-47-s.321/528.h

⁹⁸⁸ KŞS-47-s.302/551.h

⁹⁸⁹ KŞS-48-s.144/295.h

⁹⁹⁰ KŞS-48-s.138-139/306-307.h

⁹⁹¹ KŞS-49-s.307/522.h

⁹⁹² KŞS-49-s.300/530.h; Ayrıca bakınız, KŞS-50-s.58/73.h; KŞS-50 s.88/120.h

⁹⁹³ KŞS-49-s.251/585.h

⁹⁹⁴ KŞS-50-s.61/79.h; Ayrıca bakınız, KŞS-59-s.239/579.h

⁹⁹⁵ KŞS-50-s.78/104.h

Halifenin vefat etmediğini haber vermesi üzerine, imamlık beratı Osman Halifeden alınarak İsmail Halifeye verilmiştir.⁹⁹⁶ Zilhicce 1175'te (Haziran 1762) Kuzyaka Nahiyesi Çatakviran köyündeki mescitte günlük 1 akçe vazife ile imam olan İbrahim Halife görevi kendi rızasıyla Mehmet Halifeye feragat etmiştir.⁹⁹⁷ Ramazan 1176'da (Mart 1763) Akkaya Nahiyesi Çukur Viran köyündeki el-hac Mustafa mescidinde imam olan Ali Halifeye görev yeniden tevcih edilmiştir.⁹⁹⁸ 16 Şevval 1176'da (30 Nisan 1763) Akkaya Nahiyesi Sapaca köyü ahalisi mahkemeye başvurarak camiye ihtiyaçları olup, köylerindeki mescidin camii olmaya salahiyeti olduğunu dile getirmeleri üzerine, mescide minber konularak camiye çevrildiği, Ahmet Halifenin de hatip olarak atandığı görülmektedir.⁹⁹⁹ Benzer şekilde Safer 1177'de (Ağustos 1763) Sahip köyündeki mescide de minber konularak camiye dönüştürülmüş, Abdullah Halife günlük 1 akçe vazifeyle hatip tayin edilmiştir.¹⁰⁰⁰ 16 Zilhicce 1179'da (26 Mayıs 1766) vefat eden el-hac Hasan'ın Akkaya Nahiyesi Mavle köyündeki mescit ve mektebin tamiri için 100 kuruş vasiyet ettiği, fakat vasi tayin etmediği görülmekte, bu nedenle merhumun damadının vasi olma talebinin kabul edildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁰¹ Zilhicce 1179'da (Mayıs 1766) Akkaya Nahiyesi Başviran köyü mescidinin imamı vefat edince yerine oğlu İbrahim Halife bin Ali bu göreve layık görülmüştür.¹⁰⁰² Safer 1179'da (Temmuz 1765) Akkaya Nahiyesi Eytabi köyü mescidinin imamı Mehmet vefat edince yerine el-hac Mehmet tayin olmuştur.¹⁰⁰³ Cemazeyilevvel 1180 (Ekim 1766) tarihli belgede, Kuzyaka Nahiyesi Ahlat köyünün mescide ihtiyacı olduğu hayır sahiplerince mescit yapıldığı ve emirle hatip tayin edildiği görülmektedir.¹⁰⁰⁴ Rabiulevvel 1184'te (Haziran 1770) Kuzyaka Nahiyesi Bulacık köyündeki mescide hayır sahiplerinin kendi mallarıyla minber konularak buranın camiiye çevrilmesi ricaları üzerine, mescide minber eklenerek camiiye dönüştürülmüş ve hatip olarak da İbrahim Halife tayin edilmiştir.¹⁰⁰⁵

⁹⁹⁶ KŞS-52-s.424/561.h

⁹⁹⁷ KŞS-51-s.300/527.h

⁹⁹⁸ KŞS-51-s.332/582.h

⁹⁹⁹ KŞS-52-s.420/567.h

¹⁰⁰⁰ KŞS-52-s.411/573-574.h

¹⁰⁰¹ KŞS-53-s.204/325.h

¹⁰⁰² KŞS-53-s.293/626.h

¹⁰⁰³ KŞS-53-s.251/673.h

¹⁰⁰⁴ KŞS-55-s.289/482.h

¹⁰⁰⁵ KŞS-59-s.336/472-473.h

2.1.2.3. Medreseler

Osmanlı Devleti'nde yapı topluluğunun odağında birinci derecede camii ve mescit, ikinci derecede ise medrese yer almaktadır.¹⁰⁰⁶ Medreseler ile camiler arasında bağlantıların söz konusu olması, dini bir yapı içerisindeki konumunu göstermektedir. Ayrıca bazı medreselerin dershaneleri, doğrudan camiiler olarak belirlenmiştir.¹⁰⁰⁷ Bu nedenle camiler ve medreseler, özellikle de Selçuklu dönemi ile başlayan bir anlayış ile beraber yan yana yapılmaya çalışılmıştır.¹⁰⁰⁸ Medrese kavramı Arapça olup, “*okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak*” manasındaki ders (dirâse) kökünden gelmekte ve okumak ifadesinde kullanılmaktadır. Eğitim-öğretim kurumunun İslâm tarihinde yaygın ismi olan medrese; bu anlamda ders okutulan yer şeklinde belirtilmektedir.¹⁰⁰⁹

Osmanlı Devleti'nde medreselerin gelişip önem kazanması, Selçuklu döneminin etkilerinden kaynaklı olmuştur. Selçukluların bu kurumu inşa ederek yaygınlaştırması, bütün coğrafyalarda geliştirilen bir özellik konumundadır. Osmanlı'da da bu kurum, Selçuklulardan alınan miras olarak geliştirilmiştir.¹⁰¹⁰ Osmanlı Devleti'nde dini ve sosyal yapının fazla olması, ilk olarak camii içlerinde medreselerin yapılmasına ortam hazırlamıştır. Ancak camilerde ibadetin aksamasına neden olmasından dolayı, sonraki zamanlarda medreseler, ayrı bir yere inşa edilmiştir. Bu durum, Osmanlı'nın hem camilere hem de medreselere önem gösterdiğini ifade etmektedir.¹⁰¹¹ Diğer yandan medreseler, cami dışında eğitimlerin ve öğretimlerin tahsis edildiği birimler olması yönüyle önemlidir. Mühim bir eğitim kurumu olan medreseler, İslâm dünyasında öğretimlerin gerçekleştirildiği alanlardır. Bu nedenle öğretim faaliyetleri, camilerden ayrı tutularak yalnızca dini çerçevede eğitimler ile sınırlılık taşıması önlenmiştir.¹⁰¹²

¹⁰⁰⁶ Nebi Bozkurt, “Medrese”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 323-324; M. Gözde Ramazanoğlu, “16. Yüzyılda Osmanlı Külliyesi”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 2008, 334-345.

¹⁰⁰⁷ Zeynep Ahunbay, *Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları, Medreseler, Darülmurralar, Mektepler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul 1988, 239.

¹⁰⁰⁸ Doğan Kuban, *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri*, Can Yayınevi, İstanbul 1993, 145-146.

¹⁰⁰⁹ Ayşe Zışan Fırat, “Eğitim-Mimari İlişkisi Açısından Kuruluş Dönemi Osmanlı Medreseleri”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 2003, 182.

¹⁰¹⁰ Arzu Boy, “Medreselerin Kısa Bir Geçmişi ve Kayseri Medreseleri”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 2017, 57.

¹⁰¹¹ İsmail Güven, *Türk Eğitim Tarihi*, Akademi Yayınları, Edirne 2013, 46.

¹⁰¹² Fırat, *Eğitim-Mimari İlişkisi Açısından Kuruluş Dönemi Osmanlı Medreseleri*, 182.

Esas itibariyle medrese bir vakıf kurumu olduğundan işleyişi, malî kaynakları, bunların kullanılması ve denetlenmesi tamamıyla vakıf kuralları içinde yapılmakta, ancak konu toplum eğitimi ilgilendirdiği için devletin daima sıkı bir denetimi de olmaktadır.¹⁰¹³

Kastamonu şehrinde medreseye büyük önem verilmiş, bu eğitim ve öğretim yuvalarında yetiştirilen insanlar arasında mümtaz şahsiyetler, din ve dünya ilimlerine dair sayısız eserler telif etmişlerdir. Bu husus özellikle de Candaroğulları devrinden itibaren gelişen bir unsur olması açısından dikkate alınmaktadır.¹⁰¹⁴ Özetle, Kaza'nın ilmî açıdan gelişim gösterdiği, burada Çobanoğulları, Candaroğulları, Osmanlı Devleti tarafından inşa edilen birçok yapının bulunduğu görülmektedir.

2.1.2.3.1. Atabey Gazi Medresesi

Eski adıyla Medrese-i Atabey, yeni adıyla Beyçeşme mahallesinde ve bugünkü Atabey İlköğretim Okulunun bulunduğu yerde olduğu tahmin edilen bu medrese, 1250 tarihinde Hüsamettin Çoban Bey tarafından inşa edilmiştir.¹⁰¹⁵ On beş sınıftan oluşan bina zamanla birçok tamir ve tadilâta uğramıştır.¹⁰¹⁶

Genel olarak Atabey Gazi Camii, medrese ve mescit vakfı birlikte kaydedildiği için bunlardan ne kadarının medreseye ait olduğu tespit olunamamaktadır.¹⁰¹⁷ Nitekim incelenen dönemde de umumiyetle vakfın adının medrese ile birlikte “*Atabey Gazi Camii ve Medresesi Vakfı*” olarak anıldığı görülmektedir. 15 Safer 1171 (29 Ekim 1757) tarihli belgede Atabey Camii ve Medresesi Vakfının müderris ve mütevelliisi olan el-hac Hüseyin Efendi mahkemeye başvurarak, Akçasu köyünde hâsıl olan öşür ve rüsumun vakfa ait olduğu fakat köyün imamı Şeyh Mehmet Efendi ve ortağı aynı zamanda kardeşi olan Molla Ahmet'in öşür mahsulünü verme konusunda sorun yarattıklarını dile getirerek, kendilerinin sual olunup mahsulü eda etmeleri talebi üzerine, yapılan tahkik sonucu mahsulün vakıf için mütevelliye teslim etmeleri hususunda imam ve kardeşine

¹⁰¹³ Mehmet İpşirli, “Medrese”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 330.

¹⁰¹⁴ Güzey, “Yeni ve Yakın Çağlarda Kastamonu'daki Cami-Mescid ve Medreseler”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 680.

¹⁰¹⁵ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 256; Abdülkerim Abdulkadiroğlu, “Kastamonu'da Medfun Bazı Evliya Hakkında Yeni Bir Vesika”, *Türk Yurdu Dergisi*, 8, (1), Ankara 1987, 41-42.

¹⁰¹⁶ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 256.

¹⁰¹⁷ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 341.

tembih olunduğu görülmektedir.¹⁰¹⁸ 4 Safer 1181 (2 Temmuz 1767) tarihinde Atabey camiinin üzerindeki kurşun tahtaları ile mescit ve medresenin bazı yerlerinin harap olup tamire gerek olduğu ve bahsedilen yapıların toplamda 500 kuruş ile tamir olacağı, bu meblağın altında tamirlerinin mümkün olmayacağı yapılan keşif sonrasında anlaşılmıştır. Ayrıca tamir dışındaki yevmiye, hüccet harcı, kitabet ücreti gibi diğer bazı harcamalarla birlikte genel toplam 517 kuruş olarak tespit edilmiş, meblağın temini ve akabinde camii, mescit, medresenin tamirine sarf edilmesi için Molla Mehmet ve Hafız Mehmet'e müsaade edildiği görülmüştür.¹⁰¹⁹ 25 Şaban 1182'de (4 Ocak 1769) Atabey Camii Medresesi Vakfının yarı mütevellisi olan Numan Halife kendi rızasıyla görevi kardeşi Abdülhalim Halifeye bırakmıştır.¹⁰²⁰

2.1.2.3.2. Çay (İbn-i Feth) Medresesi

Medrese İsfendiyar Bey Mahallesinde ve aynı adla anılan camiinin kuzeybatı tarafında bulunmaktadır. 1439 yılından önce yapılan medresenin bânisi İsfendiyar Bey olup, sonraki zamanlarda İsfendiyar Beyin oğlu Kasım Beyin neslinden olan İbn-i Fethi tarafından onarılmıştır.¹⁰²¹ Medresenin incelenen dönemde aktif olduğu görülmektedir. 20 Şevval 1167 (10 Ağustos 1754) tarihli belgede İsmail Bey Mahallesinde bulunan ve İbn-i Feth Medresesi evkafına mukâtaalı bir arsanın olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰²² 3 Ramazan 1175'te (28 Mart 1762) İbn-i Feth Medresesi müderrisi olan Abdullah Efendi vefat edince yerine Hafız Ahmet tayin edilmiştir.¹⁰²³

2.1.2.3.3. Efendi / Meterni Efendi / Koyunlu Medresesi

Medrese, önceleri Şadi Bey Mahallesinde iken daha sonraları Akmesit Mahallesi Koyunlu Çeşme sokağında bulunmaktaydı.¹⁰²⁴ Mimari açıdan şekli hakkında bilgi elde edilemeyen bu yapının, Küpçüğe Mahallesinden Hacı Fazıl Efendizâde Abdülhalim

¹⁰¹⁸ KŞS-48-s.24/54.h

¹⁰¹⁹ KŞS-55-s.131/230.h

¹⁰²⁰ KŞS-56-s.231/503.h

¹⁰²¹ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 260-261.

¹⁰²² KŞS-46-s.21/45.h; Ayrıca bakınız, KŞS-46-s.81/146.h; KŞS-49-s.65/116.h

¹⁰²³ KŞS-51-s.279/504.h; Ayrıca bakınız, KŞS-55-s.282-281/493.h

¹⁰²⁴ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 342.

Efendi tarafından yanındaki mescit ve çeşme ile birlikte inşa edildiği söylenmektedir.¹⁰²⁵ İncelenen dönemde medreseyle alakalı bir kayda rastlanmamıştır.

2.1.2.3.4. İsmail Bey Medresesi

İsmail Bey Mahallesinde, İsmail Bey Camiisinin yanında bulunan ve aynı adla anılan bu medrese, Candaroğulları dönemine ait ayakta kalabilmiş tek medresedir.¹⁰²⁶ Sonradan konulan kitabesine göre 1475 tarihinde Candaroğlu İsmail Bey tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.¹⁰²⁷ İsmail Bey dönemi için Beyliklerin kültürel yönden güçlü, dinamik zamanı olarak nitelendirilmekte, medresenin de Niksarlı Muhyiddin Mehmed için yaptırıldığı söylenmektedir.¹⁰²⁸ Mimari açıdan bakıldığında Caminin kuzeyinde bulunan medrese kesme ve moloz taşla inşa edilmiş olup tek katlı, avlusu açık ve iki eyvanlı bir plana sahiptir. Avlunun çevresinde on oda ile derslane yer almaktadır. Avlunun güneyindeki bu dershanenin sekiz köşeli kasnağı bulunmaktadır. Medresenin 1766-1767 yıllarında tamir gördüğü ayrıca ilerleyen zamanlarda da yeniden onarıldığı anlaşılmaktadır.¹⁰²⁹ Bunun yanında Medrese, askerlerce kısa dönem için kullanılmıştır.¹⁰³⁰

İncelenen dönemde medrese faaliyet içindedir. 2 Şaban 1168'de (14 Mayıs 1755) İsmail Bey Mahallesi sakinlerinden oluşan imam, müezzin, hatip gibi şahsiyetlerin mahkemeye başvurup, aynı mahallede bulunan Nuh Beşeyi şikâyet ederek, kendisinin vakıf arsası üzerinde, medrese ile evi arasında izin almadan bir samanhaneye inşa ettiğini söylemeleri ve samanhanenin sökülmesi talepleri üzerine, yapılan tahkik sonucu, yapının yıkılıp arsanın eski duruma getirilmesinin Nuh Beşeye tembih edildiği görülmektedir.¹⁰³¹ 22 Recep 1169 (22 Nisan 1756) tarihli belgede İsmail Bey Vakfından almak üzere günlük 10 akçe vazifeye medresede müderris olan İsmail Halife vefat

¹⁰²⁵ Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 265.

¹⁰²⁶ Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 101; Çiftçi, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*, 49.

¹⁰²⁷ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "İsmail Bey Külliyesi", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XXIII, 88; Yurt Ansiklopedisi, *Türkiye İl İl Dünyü, Bugünü, Yarını (Kastamonu-Kırklareli-Kırşehir-Kocaeli-Konya-Kütahya-Malatya)*, 4656.

¹⁰²⁸ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 345.

¹⁰²⁹ Çobanoğlu, "İsmail Bey Külliyesi", *DİA*, 88-89; Yurt Ansiklopedisi, *Türkiye İl İl Dünyü, Bugünü, Yarını (Kastamonu-Kırklareli-Kırşehir-Kocaeli-Konya-Kütahya-Malatya)*, 4656.

¹⁰³⁰ Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 101.

¹⁰³¹ KŞS-46 s.169-170/286.h

edince yerine Ahmet'in yarı hisse müderrisliğe getirildiği anlaşılmaktadır.¹⁰³² 28 Zilkade 1170 (14 Ağustos 1757) tarihli belgede ise yine vakıf malından almak üzere günlük 10 akçe vazife ile 4 müderristen biri olan ve günlük 2,5 akçe ücret alan Hüseyin Halifenin yeniden göreve geldiği ayrıca talep üzerine müderrislerin maaşına zam yapılarak evkaf mahsulünden almak üzere günlük 12,5 akçe vazifeyle görev yaptıkları görülmektedir.¹⁰³³ 5 Safer 1173 (28 Eylül 1759) tarihli belgede, medrese odasında sakin Molla İbrahim ve Molla Mustafa mahkemede vakfın mütevellisi Hüseyin'i şikâyet edip vakfın imaretinde medresede sakin olanlara günlük 6 akçelik ekmek ve çorba hakkı olduğunu fakat mütevellinin kendilerine 3 akçelik şeklinde verdiğini dile getirerek tamamını talep etmeleri üzerine, yapılan inceleme ve mütevellinin beyanı sonucunda medresede kalan bu kişilerin taleplerinden men edildiği görülmektedir.¹⁰³⁴ 10 Cemazeyilahir 1183'te (11 Ekim 1769) medresenin yarı müderrisi olan Hüseyin Efendinin mahkemeye başvurarak medrese hüccesinde sakin olan Es-seyyid Molla Ömer ile Molla Mustafa'nın kendi hallerinde olmayıp sürekli fitne, fesat çıkardığı, bunların yaptıklarından ötürü bir seneden beri öğrencilerle ilim yapamadığını dile getirerek bu şahısların medreseden ihraç edilmesi talebi üzerine yapılan tahkikat ve şahitlerin de müderrisi doğrulaması sonucunda sözü edilen kişilerin medrese hücrelerini tahliye ve başka mahale ihraç olunmalarına tembih edildikleri anlaşılmaktadır.¹⁰³⁵

2.1.2.3.5. Kara Mustafa Paşa Medresesi

Kaza merkezinde, günümüzdeki müze binası bahçesinin kuzeyinde olan bu medresenin, 1538'de Kara Mustafa Paşanın yaptırdığı zikredilmektedir.¹⁰³⁶ Ahmet Gökoğlu; *"Daru'l-kurra medresesi yanında yer aldığını, Kara Mustafa Paşanın eserlerinin daha çok 1666 tarihi sıralarında yapıldığı bu nedenle medresenin de bu yıllarda inşa edilmiş olabileceğini"* ifade etmektedir.¹⁰³⁷ Ahmet Kankal ise *"medresenin Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırıldığının kesin olarak bilinmediği, XVII. yüzyıl içinde Kastamonu'da vazifeli Mustafa Paşa adındaki öteki kişilerce inşa*

¹⁰³² KŞS-47 s.368-367/473.h; Ayrıca Bakınız, KŞS-47 s.321/530.h; KŞS-51 s.280-281/507-508.h

¹⁰³³ KŞS-48 s.164/257.h

¹⁰³⁴ KŞS-49 s.190/392.h

¹⁰³⁵ KŞS-44 s.423/153.h

¹⁰³⁶ Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 102.

¹⁰³⁷ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 342.

edilmiş olabileceğini” ifade etmektedir.¹⁰³⁸ İstiklâl Savaşı sırasında polis şubesi şeklinde faydalanılan medrese binasının 1952’den evvel yıkıldığı düşünülmektedir.¹⁰³⁹ İncelenen dönemde ise aktif olduğu görülmektedir. Zilkade 1176 (Mayıs 1763) tarihli belgede Mustafa Paşa Daru’l-kurrasında hafız-ı kütüp olan Mustafa vefat edince bu göreve Es-Seyyîd Ahmet Halife atanmıştır.¹⁰⁴⁰ Zilkade 1177’te (Mayıs 1764) Mustafa Paşa Daru’l-hadisi vakfında günlük 2 akçe vazife ile mütevellî olan Es-Seyyîd Hüseyin layıkıyla hizmet yapmadığı için görevden alınarak yerine müderris Es-Seyyîd Ahmet tayin edilmiştir.¹⁰⁴¹

2.1.2.3.6. Mahmudiye (Şadırvan Altı) Medresesi

Medrese, Nasrullah Kadı Şadırvanı’nın doğusunda Küpçügez Mahallesinde bulunmaktadır.¹⁰⁴² Medresenin bânisi için değişik fikirler vardır. Örneğin Ahmet Gökoğlu; *“Hacı Mahmut Efendi tarafından yaptırıldığını”* ifade ederken, Fazıl Çiftçi; *“Müderris Hacı Mahmutoğlu Salih Efendi tarafından 1275 tarihinde inşa edildiğini”* söylemektedir. Ahmet Rıfat Güzey; *“Nasrullah Kadı tarafından inşa edildiğini, ayrıca medresenin son dönem müderrislerinden Dabanalioğlu adıyla anıldığını”* bildirmektedir.¹⁰⁴³ Tetkik edilen dönemde faal olan medresenin bânisi olarak el-hac Mahmut Efendi’nin adı geçmektedir. 15 Rabiulahir 1172 (16 Aralık 1758) tarihli belgede, Nasrullah Kadı Camii yakınındaki el-hac Mahmut’un bina ettiği medrese hücrelerinde sakın olan el-hac Osman’dan oğlunu darp ettiği gerekçesiyle Mehmet’in davacı olduğu görülmektedir. Medrese sakini Osman’ın kimseyi darp etmediğini söylemesi, Mehmet’in de herhangi bir kanıt ve şahit gösterememesi üzerine davanın Osman’ın lehine sonuçlandığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁴⁴ 18 Cemazeyilevvel 1173 (7 Ocak 1760) tarihinde, el-hac Mahmut Medresesi nakit evkafı mütevellisi olan Es-seyyid Ali Efendi, vefat eden Hasan Ağanın, medrese vakfına 31 kuruş borcu olup varislerinden

¹⁰³⁸ Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 346.

¹⁰³⁹ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 261.

¹⁰⁴⁰ KŞS-52-s.415/Numarasız. h

¹⁰⁴¹ KŞS-52-s.351-350/655.h

¹⁰⁴² Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 262.

¹⁰⁴³ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 345; Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 262; Ahmet Rıfat Güzey, *Şer’iye Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl Sonları-XVIII. Yüzyılın Başlarında Kastamonu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001, 194.

¹⁰⁴⁴ KŞS-49-s.114/219.h

talep ve dava etmesi üzerine yapılan tahkik sonucu meblağın merhumun tereke malından alınarak mütevelliyeye teslim edilmesine karar verildiği,¹⁰⁴⁵ ayrıca borcun tereke kaydında da olduğu görülmektedir.¹⁰⁴⁶

2.1.2.3.7. Reisülküttap Mustafa Efendi / Münire / Bayraklı Medresesi

Çoğu kayıtlarda Bayraklı Medresesi diye bilinen bu bina, Nasrullah Kadı Camii'nin güneybatı köşesinden başlayarak tüm kible boyunca devam etmektedir. Eseri Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi 1746 tarihinde camii ile birlikte inşa ettirmiştir.¹⁰⁴⁷ Reisülküttap Hacı Mustafa Efendi, Nasrullah Camiini genişletip bir kütüphane ve medrese ilave ederek, yaptırdığı hanın gelirini de medrese ve camiye vakfetmiştir.¹⁰⁴⁸ Tevfikiye Medresesinin kullanım tarihiye birlikte icraat gösteren (L) şeklindeki bina, doğusundaki Numaniye Medresesiyle birleşerek (U) şeklinde görünüme sahip olmuştur.¹⁰⁴⁹ Bina sırasıyla 1809-1815-1843-1863 yıllarında tadil edilmiş, kurşun ile kaplıyken bunlar kaldırıldığı için yapı zedelenmiştir.¹⁰⁵⁰ İncelenen dönem ele alındığında medresenin aktif olduğu görülmektedir. 15 Şaban 1171 (24 Nisan 1758) tarihli vakıf kaydında, el-hac Ahmet Ağanın bazı mallarını, Nasrullah Kadı Camii yakınında olan, Reisülküttap el-hac Mustafa Efendi'nin yaptırdığı medreseye vasiyet ettiği, ayrıca, el-hac Ahmet Ağanın medrese vakfına ilhak ettiği şemhane idaresi, içindeki bazı eşya ve 1000 kuruşun damadı el-hac Ömer'in nakit mevkufun mütevellisi olmasını da şart koştuğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁵¹

¹⁰⁴⁵ KŞS-49-s.223/469

¹⁰⁴⁶ KŞS-49-s.233/494.h

¹⁰⁴⁷ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 17; Güzey, “Yeni ve Yakın Çağlarda Kastamonu'daki Cami-Mescid ve Medreseler”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 683.

¹⁰⁴⁸ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 347-348.

¹⁰⁴⁹ Güzey, “Yeni ve Yakın Çağlarda Kastamonu'daki Cami-Mescid ve Medreseler”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 683; Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 17; Karakaya, “Nasrullah Camii ve Külliyesi”, *DİA*, XXXII, 424.

¹⁰⁵⁰ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 344.

¹⁰⁵¹ KŞS-48 s.104-105/236.h

2.1.2.3.8. Nasrullah Kadı Medresesi

Nasrullah Kadı Camii banisi tarafından 1512 yılında camii yanında inşa edildiği söylenmektedir.¹⁰⁵² 1530 ve diğer tahrirlerde medrese vakfı camii evkafı ile birlikte kaydedildiğinden gelirlerin ne kadarının medreseye ait olduğu tespit edilmemektedir. Gelirler içinde hamam, dükkân, Ilısu'daki sabunhane ve cendereden elde edilen meblağ yer almaktadır.¹⁰⁵³ İncelenen dönemde medresenin aktif olduğu görülmektedir. 5 Zilkade 1164 (25 Eylül 1751) tarihli belgede Nasrullah Kadı Medresesi vakfının müderrisi olan Hafız Mehmet vefat edince müderrislik görevi Hüseyin'e verilmiştir.¹⁰⁵⁴ 28 Safer 1169 (3 Aralık 1755) tarihli belgede camii ve medresenin mütevellisi Esseyid Mehmet'in mahkemeye başvurarak medresede müderris olan Sabit Mehmet Efendi ve Kayazade Hüseyin Efendinin kendilerine verilen 10 akçeye kanaat etmeyip bazı vakıf gelirlerine müdahale ettiğini söyleyerek şikâyet etmesi üzerine yapılan inceleme neticesinde müderrislerin müdahaleden men edildikleri görülmektedir.¹⁰⁵⁵ Ramazan 1174'te (Nisan/Mayıs 1761) medresede bevrap olan Abdurrahman hizmeti layıkıyla yerine getiremediği için görevden alınarak yerine günlük 5 akçe vazifeyle Hayrullah Halife bevrap olarak tayin olmuştur.¹⁰⁵⁶

2.1.2.3.9. Numaniye Medresesi

Nasrullah Camii'nin güneydoğu köşesinde, Münîre Medresesi'nin doğusunda bulunan bu medresenin 1689 tarihinde Cecelizâde İbrahim Nureddin Efendi tarafından inşa ettirildiği bilinmektedir. Medresenin adı ise, 1834 yılında medresede müderris olan Numan Efendi'den gelmektedir.¹⁰⁵⁷

¹⁰⁵² Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 342; Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 102

¹⁰⁵³ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 347

¹⁰⁵⁴ KŞS-44s.156-157/247.h

¹⁰⁵⁵ KŞS-46 s.355/556.h

¹⁰⁵⁶ KŞS-50 s.85/114.h; Ayrıca bakınız, KŞS-47 s.348/500.h; KŞS-56 s.134/420.h

¹⁰⁵⁷ Güzey, "Yeni ve Yakın Çağlarda Kastamonu'daki Cami-Mescid ve Medreseler", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 683; Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 116; Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 19

2.1.2.3.10. Toygar Murat Medresesi

Günümüzde Subaşı sınırlarında bulunan yapı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Medresenin Toygar Murat Bey tarafından Candaroğulları yahut eski tarihte yapıldığı öngörülmektedir.¹⁰⁵⁸ İncelenen dönemde medrese ile ilgili atama kaydının olduğu görülmektedir. 8 Safer 1172 (11 Ekim 1758) tarihli belgede Toygar Murat Vakfı medresesi nısf hisse müderrislik ve tevliyet görevinin Es-seyyid Ahmet Efendi'ye tevcih edildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁵⁹

2.1.2.3.11. Yakup Ağa Medresesi

Medrese, Kefeli Sokak, Alacamescit Mahallesiinde, bânisi Yakup Ağa Külliyesinde bulunmaktadır.¹⁰⁶⁰ I. Süleyman zamanında medresenin bânisi olan babüssaade Ağası Yakup Ağa, Yavuz Sultan Selim'in hocası Halimi Çelebi'nin Kastamonu'da yaptırdığı mektebi büyüterek 1547'de medreseye dönüştürmüştür.¹⁰⁶¹ Kuzeyinde esas cephenin önünde yuvarlak mermer sütunlu ve kemerli avlusu vardır. Planıyla belirli bir tipe girmeyen medresenin girişinde, kubbelere örtülü dört oda ve yapının güneyinde tonoz örtülü sekiz oda yer almaktadır. Yapının 1758-1867 yıllarında kapsamlı tadilat geçirdiği şer'iyye sicil defterlerinden anlaşılmaktadır.¹⁰⁶²

İncelenen dönemde aktif olan medresenin tamiri hususunda belge bulunmamaktadır. Örneğin Cemazeyilevvel 1166 (6 Mart 1753) tarihli belgede medresede müderris olan Şeyh Mustafa Efendinin medrese odalarının tamire ihtiyacı olduğunu dile getirdiği görülmektedir.¹⁰⁶³ 27 Zilhicce 1165 (5 Kasım 1752) tarihli belgede ise medresenin müderrisi olan Şeyh Mustafa Efendinin mahkemeye gelerek, yapılan keşif sonrası Yakup Ağa Medresesi odaları ve şadırvana gelen suyunun toplamda 65 kuruşa tamir

¹⁰⁵⁸ Döşemetaş, Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı, 229; Çiftçi, Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler, 244

¹⁰⁵⁹ KŞS-49 s.278/548.h; Ayrıca bakınız, KŞS-53 s.286/634.h

¹⁰⁶⁰ Gökoğlu, Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi, 342

¹⁰⁶¹ Mehmet Süreyya, Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye, Yay. Haz. Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Hamdi Savaş, Havva Kurt, C.4/2, 251; Kankal, Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı), 348

¹⁰⁶² Gökoğlu, Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi, 342-343; Yurt Ansiklopedisi, Türkiye İl İl Dünü, Bugünü, Yarını (Kastamonu-Kırklareli-Kırşehir-Kocaeli-Konya-Kütahya-Malatya), 4656

¹⁰⁶³ KŞS-45-s.130-131/202.h

olabileceğini ifade ettiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁶⁴ 24 Muharrem 1180 (2 Temmuz 1766) tarihli belgede ise kira gelirleri Yakup Ağa Cami ve Medrese vakfına ait 19 adet dükkân olduğu ve bunlardan hâsıl olan gelirin toplamda 1800 akçe olduğu ifade edilmekte, ayrıca 14 yıldır kirası ödenmeyen berber dükkânının birikmiş toplamda 1960 kuruşun vakfın mütevellisi Şeyh Mustafa Efendiye teslim edilmesi hususunun dükkân sahibinine tembihlendiği görülmektedir.¹⁰⁶⁵ 25 Ramazan 1185 (1 Ocak 1772) tarihli belgede ise medresenin müderrisi olan Şeyh Mustafa Efendi vefat edince bu görev Hafız İbrahim'e tevcih edilmiştir.¹⁰⁶⁶

2.1.2.3.12. Yılanlı Darüşşifası / Medresesi

Kastamonu'da Çobanoğulları dönemine ait olan bu eser, Yılanlı Külliyesi, Yılanlı Darüşşifası, Yılanlı Medresesi adıyla anılmaktadır. Eser, 1272'de Pervane Muinüddin Süleyman'ın oğlu Ali tarafından darüşşifa "*hastane-şifahane*" olarak bina edilmiştir.¹⁰⁶⁷ Küpçügez Mahallesinde olan külliye camii, hastane, imaret, türbe ve medreseden meydana geldiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁶⁸ Yapıdan sicillerde medrese olarak bahsedilse de hafızada Yılanlı Dergâhı zaviye ve tekke diye kalmıştır.¹⁰⁶⁹

2.1.2.4. Mektepler ve Muallimhaneler

Kelime anlamı "*yazı yazma öğrenilen yer*" olan medrese, Müslümanlar için bir çocuğun ilk önce Kur'an öğrenmesi elzem olduğundan esas olarak "*Kur'an öğrenilen yer*" manasına gelmektedir.¹⁰⁷⁰ Mektepler, Osmanlı Devleti'nde ilk olarak yalnızca erkek çocukları ile başlayan, ancak sonraki dönemlerde hem kız hem de erkek çocuklarına eğitimin verilen alanlardır. Osmanlı Devleti bu uygulamayla beraber, sıbyan mekteplerini kurmuştur.¹⁰⁷¹ Muallimhâne kavramı, mektep kavramı ile aynı

¹⁰⁶⁴ KŞS-49-s.10-11/14.h

¹⁰⁶⁵ KŞS-53-s.231/381.h

¹⁰⁶⁶ KŞS-58-s.68/58.h

¹⁰⁶⁷ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 349; Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 48.

¹⁰⁶⁸ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 349; Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 1.

¹⁰⁶⁹ Güzey, *Şer'îye Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl Sonları – XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu*, 200.

¹⁰⁷⁰ Vedat Günyol, "Mektep", *İA*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1967, VII, 652.

¹⁰⁷¹ Cahit Baltacı, "Osmanlılarda Mektep", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, XXIX, 7

anlamda kullanılmaktadır. Mekteplerde çocuklara temel bilgilerin öğretimi yapılmış, bu şekilde Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere, yazı, ilmihal, Arapça dilbilgisi, dinler tarihi, aritmetik öğretimleri gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁷² Böylece çocukların 4 ya da 5 yaşlarında bu eğitime başlayarak temel bilgilere sahip olmalarını sağlayacak düzeyde bir öğrenme sağlanması amaçlanmıştır.¹⁰⁷³

2.1.2.4.1. Abdalbaki Mektebi

Küpçügez Mahallesinde olduğu tahmin edilen bu mektebin 1688 tarihli sicil kaydında bânisinin merhum Abdalbaki olduğu dile getirilmiştir. Dolayısıyla mektebin bu tarihten önce inşa edildiği aşîkârdır.¹⁰⁷⁴ Mektep hakkında çok fazla bilgi mevcut olmamakla birlikte, Mayıs 1732 tarihli belgede mektepte 4 akçe ile sıbyan muallimi Mehmet Halife olduğu bildirilip, taht değişikliği olduğundan beratının yenilendiği belirlenmiştir.¹⁰⁷⁵

2.1.2.4.2. Hacı Osman Mektebi

Tetkik edilen dönemde, Hacı Osman ismiyle, Nasrullah Kadı Camii yakınında mektep olduğu anlaşılmakta, bânisinin hayır sahibi Hacı Osman olduğu bilinmektedir. İmar tarihine dair herhangi bir detay bulunmamaktadır. Recep 1168 (Nisan 1755) tarihli belgede Hacı Osman mektebi evkafına 1 akçe yevmiye ile mütevellisi olan Es-Seyyid Mehmet ölünce makamına Es-Seyyîd Ömer Halife tayin edilmiştir.¹⁰⁷⁶ 9 Rabiulahir 1170 (1 Ocak 1757) tarihli belgede mektepte muallim sıbyan ve vakfın mütevellisi olan Hafız Mehmet Halifeye, Seyyit Ömer adında birinin müdahale edip haksız yere görevi üzerine aldığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine on yıldan beri hizmet eden Hafız Mehmet Halifeye bu görevin tasarruf hakkının yeniden verildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁷⁷

¹⁰⁷²Ahmet Akın, Osmanlı'da Din Görevlisinin Konumu Üzerine Değerlendirmeler (Bursa Örneği), *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 2006, 75.

¹⁰⁷³ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 202.

¹⁰⁷⁴ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 340.

¹⁰⁷⁵ Döşemetaş, Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı, 232.

¹⁰⁷⁶ KŞS-47-s.347/502.h

¹⁰⁷⁷ KŞS-47-s.317/534.h

2.1.2.4.3. Honsalar Mektebi

Honsalar Mahallesi'nde olduğu belirtilen ve 1686 tarihli iki sicil kaydının birinde mektep, diğesinde ise muallimhane diye zikrolunan bu yapının Kara Bayındır adında bir zatın yaptırdığı söylenmektedir.¹⁰⁷⁸ İncelenen döneme bakıldığında aktif olduğu görülen mektebe vakfedilen dükkân olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 28 muharrem 1166 (4 Mart 1753) tarihli belgede berber dükkânının satışı sırasında yön tarifi yapılırken “...*Bir tarafı Honsalar mektebine mevkuf dükkân...*” ifadesi geçmektedir.¹⁰⁷⁹ Recep 1173 (Mart 1760) tarihli belgede Honsalar Mektebinde günlük 1 akçe vazifeyle mütevellisi olan Ali Halifenin beratını kaybettiği bu nedenle mektep vakfının mütevellisi olması için kendisine yeniden berat verildiği görülmektedir.¹⁰⁸⁰

2.1.2.4.4. Kale Mektebi

Kalenin kapı bölümünde bulunan mektebi, dizdar el-hac Hüseyin'nin yaptırdığı bilinmektedir. Binanın ihtimalle 1696-1697 tarihleri arasında yapılmış olması gerekmektedir.¹⁰⁸¹ İncelenen dönemde mekteple ilgili herhangi bir bulguya rastlanmamakla birlikte önceki dönemden yola çıkılarak eğitimcilerinin ücretlerinin Kirpas Mukataasından karşılanmıştır. Mektebin hocası Hafız Ali'nin kendi rızasıyla kale dizdarı Mehmet'in arzıyla görevi 24 Eylül 1740 tarihinde Mustafa Halife'ye bırakmış, bu kişinin günlük 7 akçe maaşını mukataadan alacağı bildirilmiştir.¹⁰⁸²

2.1.2.4.5. El-hac Musa Muallimhanesi

Muallimhanenin 1693-94 tarihli sicil kaydına göre Kırkçeşme Mahallesinde bulunduğu ve bânisinin el-hac Musa adında biri olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁸³ İncelenen dönemde ise Akmescit Mahallesinde el-hac Musa'nın inşa ettiği muallimhanenin adı geçmektedir. Bahsi geçen binanın aynı yapı olabileceği yüksek bir ihtimâldir. Nitekim Cemazeyilahir 1169 (Mart 1756) tarihli belgede Akmescit Mahallesinde bulunan ve

¹⁰⁷⁸ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 345-346.

¹⁰⁷⁹ KŞS-49-s.41/71.h

¹⁰⁸⁰ KŞS-50-s.38/39.h

¹⁰⁸¹ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 345.

¹⁰⁸² Döşemetaş, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı*, 233.

¹⁰⁸³ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 343.

Hacı Musa adında bir hayırsever tarafından yaptırılan muallimhanede günlük 1 akçe vazifeye muallim sıbyan olan Mustafa Halifenin taht değişikliği nedeniyle beratının yenilendiği ve günlük 2 akçe vazifeye görev yaptığı görülmektedir.¹⁰⁸⁴ 26 Recep 1170 (16 Nisan 1757) tarihli belgede Hacı Musa'nın yaptırdığı muallimhane vakfında mütevellilik görevi burada hoca olanlara şart olduğundan günlük 1 akçe vazifeye mektebin hocası Hacı Mustafa'nın müteveli olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁸⁵

2.1.2.4.6. Sinan Bey (Taş Mekteb) Mektebi

Taş Mektep olarak da bilinen bu yapı Sinan Bey Camiinin yanında bulunmaktadır. Mekteble ilgili detaylı bilgiye rastlanılmamakla birlikte Ahmet Gökoğlu'nun dile getirdiği “*Sinan Bey Mektebinin*” bu yapı olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰⁸⁶ Sinan Bey (Taş) Mektebi kare planlı, kubbe örtülü bir dershaneden oluşmaktadır.¹⁰⁸⁷ İncelenen dönemde mektebin aktif olduğu görülmektedir. Mektep hocaları ücretlerini İstanbul'da sakin olan Süleyman Efendi'nin, Kastamonu'daki vakfından almaktadır. 12 Şevval 1164 (3 Eylül 1751) tarihli belgede mektebe günlük 4 akçe vazifeli olan Mehmet Efendi görevden alınıp yerine tekrar Hasan Halifenin tayin olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁸⁸

İncelenen dönemde bahsedilen tüm bu yapıların dışında birçok mektep ve muallimhane olduğu görülmektedir. Şevval 1164 (Eylül 1751) tarihli belgede Kastamonu'da bulunan, Hacı Halil adında bir hayırsever tarafında yaptırılan muallimhanede muallim olan Hafız Mehmet vefat edince yerine merhumun oğlu Hafız Abdurrahman'ın tayin edildiğine şahit olunmaktadır.¹⁰⁸⁹ 26 Muharrem 1165'deki (15 Aralık 1751) belgede Musa Fakih Mahallesinden el-hac Hüseyin'in aynı mahalledeki muallimhanede görev yapan muallime 100 kuruş vasiyet ettiği görülmektedir.¹⁰⁹⁰ 25 Şevval 1170'te (13 Temmuz 1757) Musa Fakih mektebi ve cüz-i şerif nakit mevkufun

¹⁰⁸⁴ KŞS-48-s.124/Numarasız h.

¹⁰⁸⁵ KŞS-48-s.124/327.h

¹⁰⁸⁶ Döşemetaş, Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazası, 233; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 348.

¹⁰⁸⁷ Eyüpgiller, “Kastamonu'nun Mimari Mirası ve Koruma Sorunları”, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, 394.

¹⁰⁸⁸ KŞS-44-s.153/243.h; Ayrıca bakınız, KŞS-46 s.224/365.h; KŞS-46-s. 285-286/444.h; KŞS-46-s.306-307/467.h; KŞS-49-s.315/509.h; KŞS-49-s.281/547.h

¹⁰⁸⁹ KŞS-44-s.152/241.h; Ayrıca bakınız, KŞS-59-s.315/508.h

¹⁰⁹⁰ KŞS-44-s.75/125.h

mütevellisi olan el-hac Ali Efendinin mahkemeye başvurarak mektep mevkufu olan 128 kuruşun Es-Seyyid İbrahim Çelebinin zimmetinde olduğu, borcu karşılığında evini rehin bıraktığı halde eve müdahale ettiğini söyleyip, bu kişinin müdahaleden men edilmesi talebi üzerine, yapılan inceleme neticesinde Es-Seyyid İbrahim Çelebiye eve müdahale etmemesi hususunun tembih edildiği görülmektedir.¹⁰⁹¹ 17 Zilhicce 1168 (24 Eylül 1755) tarihli mülk satışı olan belgede yön tarifi yapılırken, Küpçüğe mahallesinde bulunan Serçeze Mektebinden söz edilmektedir.¹⁰⁹² 17 Ramazan 1171 (4 Haziran 1758) tarihli tereke kaydında, Hacı Hamza Mahallesi sakini el-hac İsmail'in aynı mahallede bulunan mektepte muallim sıbyan olanlara 50 kuruş vasiyet ettiği görülmektedir.¹⁰⁹³ 5 Safer 1172 (8 Ekim 1758) tarihli belgede Cebrail Mahallesi sakini olup vefat eden Hasan adlı kişinin aynı mahallede Saray Camii yakınındaki mektebe 50 kuruş vasiyet ettiği anlaşılmaktadır.¹⁰⁹⁴ 15 Rabiulahir 1175'te (13 Kasım 1761) Yakup Ağa Camii vakfında muallim sıbyan olan Hafız Mustafa vefat edince yerine evkaf mahsulünden almak üzere Hafız Ahmet Halife tayin edilmiştir.¹⁰⁹⁵ 18 Rabiulahir 1178'de (15 Ekim 1764) Ebubekir Efendinin bina eylediği muallimhanede muallim sıbyan olan Hafız Ali kendi rızasıyla görevi Mehmet Halifeye bırakmış. Bunun üzerine günlük 1 akçe vazifeyle Mehmet halife muallim sıbyan olmuştur.¹⁰⁹⁶ Cemazeyilevvel 1177'de (Kasım 1763) İbni Neccar Mahallesindeki muallimhanede muallim sıbyan olan Hasan Halifenin elinde beratı olmadığı için kendisine berat verildiği görülmektedir.¹⁰⁹⁷ Şaban 1181'de (Ocak 1768) Küpçüğe mahallesinde bulunan Hacı Sinan'ın vakıf eylediği muallimhanede muallim sıbyan olarak aynı mahallede imam olanlar görevlendirildiği için bu vazife imam Mehmet Halife tevcih olmuştur.¹⁰⁹⁸ Cemazeyilahir 1182'de (Kasım 1768) Halife Mahallesinde bulunan Hacı Seyfullah adında bir hayırseverin bina eylediği muallimhanenin günlük 3 akçe vazifeyle halifesi olan Abdurrahman'ın bu görevi kendi rızasıyla Es-Seyyid Lütfullah Halifeye feragat ettiği görülmektedir.¹⁰⁹⁹ 5 Recep 1173 (22 Şubat 1760) tarihli belgede Akkaya

¹⁰⁹¹ KŞS-47-s.252/371.h

¹⁰⁹² KŞS-46-s.387/507.h

¹⁰⁹³ KŞS-48-s.108-109/244.h

¹⁰⁹⁴ KŞS-49-s.98/186.h

¹⁰⁹⁵ KŞS-51-s.333/574.h

¹⁰⁹⁶ KŞS-52-s.328/687.h; Ayrıca bakınız, KŞS-53-s.429/433.h; KŞS-55-s.297/475.h

¹⁰⁹⁷ KŞS-52-s.387/607.h

¹⁰⁹⁸ KŞS-55-s.231/553.h

¹⁰⁹⁹ KŞS-56-s.254-255/527.h

Nahiyesine tabi Has köyünde bulunan mektebin muallim sıbyan ve mektep nakit mevkufu mütevellisi olarak Hafız Hüseyin Halifenin adı geçmektedir.¹¹⁰⁰ Şaban 1175'te (Mart 1762) Akkaya Nahiyesine tabi Has köyündeki mektebin muallim sıbyanı olan Hafız Hüseyin'in görevi kendi rızasıyla Mustafa Halifeye bıraktığı görülmektedir.¹¹⁰¹ 16 Zilhicce 1179'da (26 Mayıs 1766) Aktekke Mahallesi sakini olup vefat eden el-hac Hasan'ın Akkaya Nahiyesine tabi Mavle köyündeki mescit ve mektebin tamirine verilmesi için 100 kuruş vasiyet ettiğine şahit olunmaktadır.¹¹⁰²

2.1.2.5. Tekke ve Zaviyeler

İslâmiyetin başlıca kurumları medrese, camii ve tekke başlangıçta Mescid-i Nebevi etrafında işlevlerini yerine getirmiştir. Tekkenin ilk defa kurulduğu yerin neresi olduğu hakkında değişik fikirler ileri sürülmüş ve ilk halinin küçük bir mekân ve sade bir odadan ibaret olduğu zikredilmiştir. İlerleyen vakitlerde farklı yapısal nitelikler edinen, birçok bloğu barındıran yapılar meydana çıkarak, diğer coğrafyalarda “*dergâh, zaviye, hankak, buk'a, asitane, imaret, mihrap*” gibi adlarla zikredilmiştir.¹¹⁰³ Bununla birlikte tekke olarak da ifade edilen tekke; “*dayanma, dayanılacak yer, tarikat mensuplarının oturup kalktıkları ve ayin icra ettikleri yer*” şeklinde tanımlanmaktadır. Zaviye kavramı da neredeyse aynı anlama gelmektedir. Bu yönde zaviye kavramı ise, tekkelerin biraz küçüğü olarak yapılan hücre ve küçük odayı tasvir etmektedir.¹¹⁰⁴ Genel anlamdaysa “*tekke ve zaviye herhangi bir tarikata mensup dervişlerin bir şeyh yönetiminde yaşadıkları yer olup, gelen geçen yolculara içecek-yiyecek ve yatacak yer sağlayan yerleşim merkezinde ya da yol üzerindeki binalar topluluğu şeklinde*” ifade edilmektedir.¹¹⁰⁵ Osmanlı Devleti'nin yönetiminde, tekke ve zaviyelerin devamlılığının sağlanması amacıyla çalışmaların yapıldığı, Türk-İslâm kültür birlikteliğinin Selçuklu ve Beyliklerden sonra kalan kültürel unsurları devam ettirme üzerine olduğu sonucuna varılmaktadır.¹¹⁰⁶ Bu amaçla yapılan uygulamalardan birisi ise, tekke ve zaviye

¹¹⁰⁰ KŞS-50-s.273/183.h; Ayrıca bakınız, KŞS-51-s.109-110/206

¹¹⁰¹ KŞS-51-s.278/503.h; Ayrıca bakınız, KŞS-51-s.288-289/520.h

¹¹⁰² KŞS-53-s.204/325.h; Ayrıca bakınız, KŞS-53-s.205-206/327.h

¹¹⁰³ Mustafa Kara, “Tekke”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2011, XXXX, 368.

¹¹⁰⁴ Ahmet Yaşar Ocak, “Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, XII, 1978, 247-269; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 445-448.

¹¹⁰⁵ Ahmet Yaşar Ocak, Suraiya Faroqhi, “Zaviye”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, XIII, 468.

¹¹⁰⁶ Özdemir, *Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset*, 265-266.

kurumlarının onarılmasını sağlama çalışmaları olup, böylece müesseseye özgü gerekli kontrollerin yapılması tekke ve zaviyelerin devlete olan bağılılıklarının artırılması hedeflenmiş, bu husus, Osmanlı’da sıklıkla başvurulanan yöntem arasında olmuştur.¹¹⁰⁷

Osmanlı toplumunun ihtiyaç duyduğu hizmetlerin onlara sunulması açısından sosyal yapı içerisinde tekke ve zaviyelerin de bulunduğu görülmektedir.¹¹⁰⁸ Ayrıca bu durum, Selçuklu döneminden kalma anlayış olarak devam etmiştir. Selçuklularda yabancı ve yolcular misafir edilmiş bu amaçla tekke ve zaviyelerde önemli bir hizmetin görülmesi sağlanmıştır.¹¹⁰⁹ Tekke ve medrese arasında belirli bir ilişkinin oluşturulması ise, tekkelilerin ahenk muvazeneyi sağlayan kişiler olması yönüyledir.¹¹¹⁰ Osmanlı Devleti’nde halk üzerindeki etkisi çok olan ulemayı ve tarikat şeyhlerini, kurulan vakıflar ile ve konulan hükümlerle, hizmetlilerde devletin bekası ve her türlü kötülüklerin ortadan kaldırılmaya çalışılması anlayışı, bilhassa tekke tarafından dikkate alınan unsur olmuştur.¹¹¹¹ Zaviyelerden özellikle de ahîler, hemen her devlette vazgeçilmezler arasında yer almıştır. Bu açıdan ahîler, bölge genelinde önemli etkinlikleri ortaya koyması yönüyle hemen hemen her kazada gözetilen bir durumdur.¹¹¹² Kastamonu açısından tekke ve zaviye değerlendirmeleri ise, ahî zaviyelerin önemli görevleri yerine getirmesi bakımından dikkate alınmıştır. Bu yönde en önemli husus ise batıda uç bölgelere yoğunlaşmanın gerçekleşip, Türkleşmeyi ve İslâmlaşmayı sağlamak için kayda değer bir görev hareketi içinde olunmasıdır.¹¹¹³ Kastamonu’da Kadiri, Celveti, Mevlevi, Halveti, Nakşibendî, Rufai, Bayrami, Sadi ile tarikatları bilinmeyen tekke, zaviyenin varlığı tespit edilmiştir.¹¹¹⁴

¹¹⁰⁷ Ahmet Aktaş, “Şeyhler ve Şahlar Osmanlı Toplumunda Devlet-Tarikat İlişkilerinin Gelişim ve Değişim Süreçleri”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 2015, 181.

¹¹⁰⁸ Kuban, *Battıya Göçün Sanatsal Evreleri*, 68.

¹¹⁰⁹ Bahaeddin Yediyıldız, “Müessese ve Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi”, *Vakıflar Dergisi*, XV, 1982, 171.

¹¹¹⁰ Mehmet Bayartan, “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, X(1), 2008, 170.

¹¹¹¹ Yediyıldız, *Müessese ve Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumu ve Vakıf Müessesesi*, 172.

¹¹¹² Cevdet Yakupoğlu, “Germiyanogulları Muhitinde Ahiler ve Zaviyeleri”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(3), 2009, 2271.

¹¹¹³ İlker Yiğit, “XVI. Yüzyıl Türkiye’inde Ahi Adlı Zaviyelerin Dağılışı”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(5), 2013, 966-968.

¹¹¹⁴ Eyüpgiller, “Kastamonu’nun Mimari Mirası ve Koruma Sorunları”, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri*, 394.

2.1.2.5.1. Ahî Bayezid Tekkesi

Tekkeyi yaptıran kişinin ahî unvanına bakılarak, yapının tacir tarafından yapıldığını söylemek mümkündür. Tekke hakkında bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte evkaf defterinde 1530 tarihli kayıt bulunduğundan bu tarihten evvel inşa edildiğinin kesin olduğu bilinmektedir.¹¹¹⁵

2.1.2.5.2. Ahî Şorba Zaviyesi

Türbesi Beyçeşlebi Mahallesi, Hacıdede sokağında bulunmaktadır. Eski belgelerde Ahi Şarve, Ahî Şorbe ve Ahî Çorba gibi isimlerle kayıtlı bu kişinin asıl adı ve kim olduğu bilinmemektedir.¹¹¹⁶ Adındaki ahî unvanından yola çıkılarak ticaret erbabından olan bir kimsedir. 1303 tarihli vakfiyede zaviyeye ait Akçaviran ve Kuzyaka'da mezralarla birlikte başka merkezde bahçe ve diğer vakıf arazilerinin, Göl bölgesinde çiftliklerin olduğu görülmektedir. Burdaki gelirlerle yoksul ve yolculara yemek verilmesi şartı getirilmiştir.¹¹¹⁷

Zaviyenin aktif olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. 28 Rabiulevvel 1166'da (2 Şubat 1753) Es-seyyid Hüseyin'in mahkemeye başvurup Ahi Şorba Zaviyesi Vakfında evladiyet üzere mutasarrıf hakkı olduğunu fakat vakfın mütevellilerinin buna müdahale ettiğini söyleyerek tasarruf hakkının kendisine verilmesi talebinde bulunduğu görülmektedir.¹¹¹⁸ 28 Zilhicce 1166'da (26 Ekim 1753) zaviyenin tevliyet, zaviyedarlık ve nezareti meşihatın tasarruf hakkının evladiyet üzere Es-seyyid Hüseyin'e verildiği anlaşılmaktadır.¹¹¹⁹

2.1.2.5.3. Daye Sultan Tekkesi/Zaviyesi

Türbesinin Honsalar Mahallesi, Hızıroğlu Sokakta olduğundan hareketle, zaviyenin de aynı yerde bulunduğu, Seyyid soyundan olan Daye Sultan'ın, tekkeyi de

¹¹¹⁵ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 353.

¹¹¹⁶ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 192; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 354.

¹¹¹⁷ Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 176-178; Döşemetaş, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazası*, 201.

¹¹¹⁸ KŞS-45-s.225-226/343.h

¹¹¹⁹ KŞS-45-s.311/441.h; Ayrıca bakınız, KŞS-45-s.309-308/438.h

Rufai dergâhı şeklinde kullanmıştır.¹¹²⁰ 1487 tahririnde mahalle adının Tekke-i Taye Sultan geçtiği dikkate alınır, binanın bu zamandan evvel yapıldığı tahmin edilmektedir.¹¹²¹ Gökoğlu'nun "*Rufai dergâhı*" olarak belirttiği ve ibadetlerini Honsalar Camiinin yanında bulunan binada icra ettikleri yerin burası olabileceği tahmin edilmektedir.¹¹²²

2.1.2.5.4. Dede Sultan Tekkesi/Mevlevihane

İsfendiyar Bey Mahallesinde bulunan tekke, Dede Sultan adında bir Mevlevi Şeyhi tarafından yaptırılmış olup, Mevlevihane bünyesinde yer almaktaydı.¹¹²³ 1487 tahririnde Tekye-i Dede Sultan, sonraki tahrirlerde Dede Sultan Zaviyesi adında bir mahalle bulunduğu göre yapının bu tarihten önce inşa edildiği söylenmektedir.¹¹²⁴ Candaroğulları hükümdarlarından Süleyman Paşa ve Dede Sultan'ın bu dergâhtaki türbede medfun olduğu bilinmektedir.¹¹²⁵

İncelenen dönemde zaviyenin aktif olduğu tespit edilmiştir. 24 Safer 1166'da (31 Aralık 1752) zaviyenin mütevellisi Şeyh Mehmet Halifenin mahkemeye başvurup, Elinviran köyünün zaviye vakfı gelirlerinden olduğu, bazı kişilerin bu gelirleri kendi masraflarına harcadıklarını ayrıca kardeşlerinin hisselerine de el koyduklarını dile getirerek bu kişilerin sual olunup hissenin iade edilmesi talebi üzerine yapılan inceleme sonucu vakfın mutasarrıfı olan bu kişilerin elde edilen geliri zaviyeye gelen misafirlerin yeme içme gibi ihtiyaçları için harcadıklarını şahitler tarafından kanıtlamaları üzerine Mehmet Halifenin hisse talebi ve davadan men edildiği görülmektedir.¹¹²⁶ Hacı Dursun Mahallesinde bulunan hamamın 1514 yılında yaptırılarak zaviyeye vakfolunduğu

¹¹²⁰ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 354; Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 214.

¹¹²¹ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 354; Güneş, 1487 (H.892) Tahririne Göre Kastamonu Kazâsı, 35.

¹¹²² Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 327.

¹¹²³ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 216; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 355.

¹¹²⁴ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 355; Güneş, 1487 (H.892) Tahririne Göre Kastamonu Kazâsı, 35; Tosunoğlu, *Tapu- Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı*, 382

¹¹²⁵ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 326; Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 104

¹¹²⁶ KŞS-45-s.14-15/29.h; Ayrıca bakınız, KŞS-46-s.40-41-42/73-74.h

söylenmektedir.¹¹²⁷ Nitekim Cemazeyilahir 1168 (Mart 1755) tarihli belgede Hacı Dursun Mahallesiindeki Dede Sultan Zaviyesi evkafından olan hamamın tamire ihtiyacı olduğundan keşif talep edilmiş, yapılan keşif sonucunda, hamamın tamiri için toplamda 120280 akçe ile ancak tamir olacağı kanısına varıldığı anlaşılmıştır.¹¹²⁸ 28 Ramazan 1177 (31 Mart 1764) tarihli verese davasıyla alakalı belgede zaviyeye mukâataalı arsadan bahsedilmektedir.¹¹²⁹

2.1.2.5.5. Halife Sultan Zaviyesi

Candaroğulları zamanında inşa edildiği düşünülen zaviyenin, 1487 tahririnde Halife Mescidi olarak geçen mahallede bulunduğu söylenmekte olup, Banisi hakkında bilgi bulunmamaktadır.¹¹³⁰ Halife ve Sultan nitelendirmelerinin ad değil unvan olduğu düşünüldüğü zaman bu kişinin farklı bir isimle yadedildiği ifade edilmektedir. Sicillerde zaviyeye ait kayda rastlanmamakla birlikte, belgelerde Halife Mahallesi Halife Camii ve Mescidi olarak belirtilen yapıdan bahsedilmektedir. Bununla birlikte Halife Mescidine atanan görevli kayıtlarına rastlanılmaktadır.¹¹³¹

2.1.2.5.6. İbrahim Bey/Aktekke Zaviyesi

1487, 1530 ve 1582 yıllarına ait tahrirlerde “Zaviye-i İbrahim Bey Mahallesi ve diğer ismiyle Aktekke olarak zikredilen bir mahallenin olduğu” görülmekte, bununla birlikte yapının 1487’den önce yapıldığı söylenebilmektedir.¹¹³² İbrahim Bey’in yaptırdığı camii yanına bir de imaret binası eklendiği, fakat imaretin yangın geçirdiği ve sadece camiinin yeniden inşa edildiği söylenmektedir.¹¹³³ Tetkik edilen dönemde Camii ile ilgili kayıt olduğu halde, zaviyeye dair herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

¹¹²⁷ Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 356.

¹¹²⁸ KŞS-46-s.132/219.h; Ayrıca bakınız, KŞS-47-s.257-258/380.h; KŞS-53-s.229/377.h; KŞS-58-s.272-271/201.h

¹¹²⁹ KŞS-52-s.154-155/291.h

¹¹³⁰ Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 356.

¹¹³¹ KŞS-47-s.383-383/458.h; KŞS-47-s.383/459.h; KŞS-47-s.297/559.h

¹¹³² Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 358; Tosunoğlu, *Tapu- Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı*, 382.

¹¹³³ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 93-94; Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 358.

2.1.2.5.7. İsfendiyar Bey Zaviyesi

Zaviye, Candaroğlu İsfendiyar Bey tarafından kendi adıyla zikredilen mahallede muhtemelen şehrin doğu kısmını iskâna açmak için yaptırılmıştır. 1487 tahririnde “Zaviye-i İsfendiyar Bey” adıyla anılan mahalle olduğundan, zaviyenin bahsi geçen tarihin öncesinde imar edilmiş olabileceği düşünülmektedir.¹¹³⁴

Zaviye, incelenen dönemde faaliyet içindedir. 28 Cemazeyilevvel 1171 (7 Şubat 1758) tarihinde İsfendiyar Bey Camii Zaviyesi Vakfı mahsulü hususunda çıkan bazı anlaşmazlıklar sonucunda, zaviye mahsulünden olan müteveli el-hac Hüseyin zimmetinde zuhur eden akçe ile vakıf mahsulünün idaresi müteveli el-hac Hüseyin’in elinden alındığı yerine Şeyh Abdullah Efendinin bu göreve tayin edildiği görülmektedir.¹¹³⁵ Muharrem 1179’da (Temmuz 1765) İsfendiyar Bey Zaviyesinin günlük 1 akçe ve senede 3 müd galle vazife ile cabisi olan Mehmet Halife kendi rızasıyla görevi diğer Mehmet Halifeye feragat ettiği anlaşılmaktadır.¹¹³⁶ Şevval 1182’de (Mart 1769) günlük 5 akçe vazifeye zaviyenin şeyhinin Ahmet Halife olduğu görülmektedir.¹¹³⁷

2.1.2.5.8. Kalenderhane

Kalenderî tarikatına bağlı birinin zaviyeyi yaptırmış olması tahmin edilmekle birlikte, banisinin kim olduğu, nerede ve ne zaman inşa ettirdiği hakkında malumat yoktur.¹¹³⁸ Anadolu’da Kalenderîliğin gelişmesi Moğolların istilalarından evvel başlamıştır. Azerbaycan ve Suriye’den bölgeye gelen Sufiler, zamanla burada çoğalmışlardır. Bu akımın Kastamonu’ya da kısa sürede yayıldığı düşünülmektedir.¹¹³⁹ II. Bayezid ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında Kalenderîlerin baskı ve sıkı kontrol altında tutulduğu, tekkelerin çoğunun faaliyeti durdurulmuştur. Yalnız tarikatın

¹¹³⁴ Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 358; Güneş, 1487 (H.892) Tahririne Göre Kastamonu Kazâsı, 34.

¹¹³⁵ KŞS-48-s.96/213.h; Ayrıca bakınız, KŞS-48-s.129/319.h

¹¹³⁶ KŞS-53-s.251/674.h; Ayrıca bakınız, KŞS-52-s.424/562.h

¹¹³⁷ KŞS-56-s.149/434.h

¹¹³⁸ Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 359.

¹¹³⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV – XVII. Yüzyıllar)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, 61-66; Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 359.

Kastamonu ve yöresinde işlevselliği idarecilerin hoşgörülü tutumu, burada bulunan üyelerinin uyumlu bir yaklaşım sergilemelerinde rolü bulunmaktadır.¹¹⁴⁰

2.1.2.5.9. Rufai Tekkesi

İsfendiyar Bey döneminde yaptırılan tekke, T. Mümtaz Yaman; Honsalar Camii civarındaki bir evin duvarında 1414 tarihli “*Emirül kebir Şadi bin İlyas bin Bahtiyar*” tarafından yaptırılan Rufai Zaviyesine ait bir kitabenin olduğunu ifade etmektedir.¹¹⁴¹ Bu tarikatın ibadetlerini ilk kez Honsalar Camii yanındaki binada ya da ismi geçen camiide icra edildiği, tekkenin sonraları Molla Said Tekkesine, devamında Çevkani Mahallesi’ndeki camiiye Hacı Said Efendi vesilesiyle aktarıldığı söylenmektedir.¹¹⁴²

2.1.2.5.10. Şeyh Mustafa Efendi Zaviyesi

Kırkçeşme Mahallesi Selçuk Sokağında bulunan bu zaviyenin, Celveti tarikatının kurucusu Şeyh Mustafa Efendi tarafından Kırkçeşme Camii yanına 1652 tarihinde inşa edildiği söylenmektedir.¹¹⁴³ İncelenen dönem ele alındığında zaviyenin aktif olduğu görülmektedir. 5 Rabiulahir 1167 (30 Ocak 1754) tarihli belgede Elyakut Köyünün, Aziz Mahmud Hüdayi Hazretlerinin halkalarından olan Şeyh Mustafa Efendi’nin bina ettiği camii ve tekkesi evkafına tabi olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁴⁴ 11 Cemazeyilahir 1167 (5 Nisan 1754) tarihli belgede camii ve tekkesi evkafına mütevellî tayini hususunda bazı sorunlar meydana gelse de bu vazifenin Abdulhay bin Halile verildiği görülmektedir.¹¹⁴⁵

2.1.2.5.11. Şeyh Şaban Zaviyesi

Şeyh Şaban Efendi, Seyyid Sünneti Mescidini dergâh olarak kullandığından zaman içinde burası kendi ismiyle anılmaya başlanmış ve daha sonra bu mescit camiiye dönüştürülmüştür.¹¹⁴⁶ Hisarardı Mahallesi’nde bir bahçe içerisinde bulunan bu tekke;

¹¹⁴⁰ Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 360.

¹¹⁴¹ Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 361.

¹¹⁴² Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 327.

¹¹⁴³ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 327; Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 360.

¹¹⁴⁴ KŞS-45-s.181-182-183/272.h

¹¹⁴⁵ KŞS-46-s.218-219-220/357.h; Ayrıca bakınız, KŞS-53-s.419/451.h

¹¹⁴⁶ Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 362.

camii, türbe, kütüphane, matbah ve iki dergâh evinden meydana gelmektedir.¹¹⁴⁷ Halveti dergâhından Şabaniyeyi oluşturan Taşköprü’de dünyaya gelip 1576’da ölen, Halvetiliğin ikinci piri Şeyh Şaban-ı Veli’nin mezarı tekkedeki türbede bulunmaktadır. Kurucusu dışında toplam 17 şeyhin çoğunluğunun kabrinin türbede bulunduğu belirtilmektedir.¹¹⁴⁸ Şeyh Şaban-ı Velinin halifelerinden ve III. Murad’ın hocası da olan Şucaeddin Efendinin Zaviye içindeki camiiyi tamir ettirmesinden sonra camiinin adı Şeyh Şaban-ı Veli değil de Şeyh Şuca adıyla anıldığı görülmektedir.¹¹⁴⁹ İncelenen dönemde zaviyenin aktif olduğu görülmektedir. 7 Rabiulahir 1171 (19 Aralık 1757) tarihli miras ile ilgili belgede vereselere intikal eden evin hudutları çizilirken bu evin bir tarafında Şeyh Şaban Efendi halifelerinin ikamet ettiği tekkenin olduğu dile getirilmektedir.¹¹⁵⁰ Şevval 1171 (Haziran 1758) tarihli belgede Şeyh Şucaeddin Zaviyesine kâtip olarak Şeyh Abdullah’ın tayin edildiği görülmektedir.¹¹⁵¹ Cemazeyilevvel 1182’de (Eylül 1768) zaviyede görevli olan Hafız Abdullah Efendinin hacca giderken vefat ettiğinden bahsedilmektedir.¹¹⁵² Rabiulahir 1187’de (Haziran 1773) zaviyenin günlük 5 akçeden ikinci müezzini Mustafa’nın ölümüyle Abdülhalim Halifenin atandığı görülmektedir.¹¹⁵³

Yukarıda bahsedilen zaviyelerden başka sicil belgelerinde tespit edilen; Bey Çelebi Mahallesinde Hacı Dede Zaviyesi,¹¹⁵⁴ Geyikli Köyü’nde Mustafa Dede Zaviyesi,¹¹⁵⁵ Kadiri Tekkesi,¹¹⁵⁶ Beyli Sultan Tekkesi,¹¹⁵⁷ Ahlatçık ve çevre köylerde Hacı Murat Veli Zaviyesi,¹¹⁵⁸ Ahi Ali Zaviyesi¹¹⁵⁹ gibi zaviye ve tekkelerin de varlığı gözükmektedir.

¹¹⁴⁷ Kemal Kutgün Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, (Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1995, 84.

¹¹⁴⁸ Nurhan Atasoy, “Osmanlı Döneminde Tarikat Kıyafetleri ve Cihazları”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, 202; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 326.

¹¹⁴⁹ Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 362.

¹¹⁵⁰ KŞS-48-s.52/112.h

¹¹⁵¹ KŞS-49-s.308/521.h

¹¹⁵² KŞS-56-s.83-84/259.h

¹¹⁵³ KŞS-59-s.111/236.h

¹¹⁵⁴ KŞS-44-s.275/433.h

¹¹⁵⁵ KŞS-44-s.23-24/41.h; KŞS-45-s.19-20/38.h

¹¹⁵⁶ KŞS-45-s.275/407.h

¹¹⁵⁷ KŞS-47-s.214-215/311.h; KŞS-50-s.233/267.h

¹¹⁵⁸ KŞS-47-s.298/557.h; KŞS-49-s.261-259-258/573-574.h; KŞS-49-s.257-256/578.h; KŞS-51-s.327-329/572-574.h; KŞS-52-s.420-419-418-417/568-569.h; KŞS-57-s.427/149.h

¹¹⁵⁹ KŞS-52-s.359/644.h

Araştırılan zaviyeler haricinde Kastamonu'ya dair başka zaviye ve tekkeler de mevcuttur. Örneğin İbn-i Battûta'nın çalışmasındaki Ahi Nizamettin Tekkesi, Fahrettin Bey Tekkesi ve Akdoğan Zaviyesi,¹¹⁶⁰ Akkaya Nahiyesinde Hacı Şakir Seydi Paşa Zaviyesi, Abıdun Zaviyesi, Ahi (Ece) Zaviyesi, Şehribanlar Tekkesi ve Zaviyesi, Demirli Tekkesi ve Zaviyesi, Taşpınar Tekkesi ve Zaviyesi,¹¹⁶¹ Derviş İbrahim Zaviyesi, Hıdırlık Zaviyesi,¹¹⁶² Halveti tekkeleri olarak; Hacı Dede Mescidi, Ferhat Paşa Camii, Server Mescidi Tekkesi, Kadiri tekkeleri olarak; Yılanlı, Hasan Çelebi Dergâhı Terkkesi, Nakşibendî tekkeleri olarak; Halidi Ahmet Dede Sultan, Karanlık Evliya Mescidi Tekkesi, Sadi tekkeleri olarak Cebeci , Ayıcılar Gikay (?) Baba, Hacı Muharrem veya Saray Camiisi (Göbelek) Tekkesi, Bayrami tekkeleri olarak da Atabey Camii Tekkesi¹¹⁶³ gibi birçok tekke ve zaviye adlarının olduğu görülmektedir.

2.1.2.6. Türbeler

İslâmiyetin bilinen şahsiyetlerine ait kabir anıtları şeklinde adlandırılmış olan türbe, bazen bu sözcük yerine “*makam, kümbet, darîh, meşhed, buk'a, kubbe, ravza*” gibi kelimeler de kullanılmıştır. Kavramlar ekseriyetle yapıtın ait olduğu kişinin makam ve mevkii, bağlı bulunduğu içtimaî, siyasî ve dinî sınıf ve binanın imar niteliğini göstermekle birlikte benzer manalara da gelmektedir.¹¹⁶⁴ Belgelerde Kastamonu'da Osmanlı öncesine ve dönemine ait bilindik çoğu şahsın türbelerinin olduğu görülmüştür. Önde gelenlerinden Çobanoğullarınca yaptırılan “*Karanlık Evliya*” Türbesi'dir. İbni Neccar Mahallesi türbe sokağında yer alan bu türbe mimami tarz olarak Selçukluyu anımsatmakla birlikte, Hüsameddin Çoban'a ait olabileceği zikrolunmaktadır.¹¹⁶⁵ Öteki türbe ise Kale kapısı mevkiinde Püre Mahallesi'nde, Kümbet sokağındaki “*Âşıklı Sultan*” Türbesi'dir. Bu kişinin kim olduğu bilinmemekle birlikte mimarî yapı Selçuklu zamanına aittir. Cumhuriyetin zamanında yangın geçirdiği için bu olaya izafeten toplum arasında türbe “*Yanık Evliya Türbesi*” olarak

¹¹⁶⁰ Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta *Tancî, İbn Battûta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, I, 441-442; Döşemetaş, Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı, 209.

¹¹⁶¹ Güzey, Şer'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl Sonları – XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu, 190-191.

¹¹⁶² Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 356-357.

¹¹⁶³ Eyüpçiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 83-88.

¹¹⁶⁴ İsmail Orman “Türbe”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, XXXXI, 464-466.

¹¹⁶⁵ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 265-266.

anılmıştır.¹¹⁶⁶ Başka bir türbe ise Atabey Gazi Camii'nin doğu bitişiğinde yer alan Atabey Gazi Türbesi'dir. Türbenin içinde üç tane tahta sanduka vardır. Bunlardan birisinin Kastamonu fatihi Atabey Gaziye ait olduğu rivayet olunmakla birlikte Muzaffereddin Yavlak Arslan'a ait olabileceği tahmin edilmektedir.¹¹⁶⁷ İncelenen dönemde Şaban 1169'da (Mayıs 1756) Atabey Gazi Türbesine ferraş olarak Şeyh Mustafa'nın atandığı görülmektedir.¹¹⁶⁸ 4 Safer 1181'de (2 Temmuz 1767) ise Camii, mescit, medrese tamirinin keşfi yapılırken türbenin de bazı yerlerinin tamire ihtiyacı olduğu belirtilmektedir.¹¹⁶⁹

Ayrıca Kastamonu'nun kuzeybatısında, kalenin kapısı üstünde aynı isimdeki bir tepede bulunan Müfessir Alaaddin olarak bilinen ve buradaki türbelerin en eskisi olan bir türbe de bulunmaktadır.¹¹⁷⁰ Hatun Sultan Türbesi ise Kırkçeşme Mahallesi'nde yer almaktadır. Türbenin kitabesinden yola çıkıldığında, eseri 1436'da Çelebi Sultan I. Mehmet'in kızı Hatun (Selçuk) Sultan'ın bina ettirdiği anlaşılmaktadır. Türbenin içinde sekiz adet mezar bulunmaktadır.¹¹⁷¹ Öteki bir türbe ise Deveciler Mahallesinin aynı adla anılan sokağında ve Deveciler Camii harimi dâhilinde olan Deveci Sultan Türbesi'dir. Dikdörtgen planlı bu türbede on iki adet ahşap sanduka mevcuttur.¹¹⁷² Başka bir türbe ise İsmail Bey külliyesinin batı köşesinde bulunan, 1460 tarihinden önce inşa edildiği tahmin edilen ve ölen âlim ve aile efradına yaptırılan İsmail Bey türbesidir. İsmail Bey Bulgaristan'ın Filibe şehrinde vefat ettiği ve burada gömüldüğü için kabri bu türbede bulunmamaktadır.¹¹⁷³ İncelen dönemde 5 Şaban 1171 (14 Nisan 1758) tarihli belgede İsmail Bey Camii tamiri için keşif yapılırken türbenin kurşunlarından 12 tahtasının tamire ihtiyacı olduğu dile getirilmiştir.¹¹⁷⁴ Cemazeyilahir 1186'da (Eylül 1772) İsmail Bey Türbesinde günlük 1 akçe karşılığında cüzhan Ahmet Halife' nin Abdurrahman'a

¹¹⁶⁶ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 168-171.

¹¹⁶⁷ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 171-175; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 267.

¹¹⁶⁸ KŞS-47-s.374/467.h; Ayrıca bakınız, KŞS-49-s.232/492.h

¹¹⁶⁹ KŞS-55-s.131/230.h

¹¹⁷⁰ Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 60; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 268.

¹¹⁷¹ Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 77-84; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 272-279.

¹¹⁷² Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 175-176; Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 81.

¹¹⁷³ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 50-51.

¹¹⁷⁴ KŞS-48-s.100/224.h

ferağ ettiği görülmektedir.¹¹⁷⁵ Bir diğer türbe ise Abdurrezzak Camii bitişiğinde bulunan Abdurrezzak Türbesi'dir Bugün hazire halindeki bu türbeye Abazak Türbesi de denilmektedir. Yapıda 2 tane sanduka olup bunlarda 1512-1513 tarihlerinin yazılı olduğu bilinmektedir.¹¹⁷⁶ Ayrıca Hisarardı Mahallesi Gümüşlüce Caddesinde, Şeyh Şaban-ı Veli Türbesi de bulunmaktadır.¹¹⁷⁷ Bu türbe Sultan Ahmet Han'ın şehzadesi Sultan Osman zamanında emir ile yapılmaya başlanmış olsa da türbe yetkilisi Ömer Kethüdâ Bey'in harcamalarda müsriflik gösterdiğinden, idam ettirildiği için türbe bitirilememiş ancak 2 yıl sonra reaya ve Küre kadısı katkısıyla 1611'de bu yapı tamamlanabilmiştir. 1775-1776'da ve 1845'de onarılan yapıda on altı sanduka bulunmaktadır.¹¹⁷⁸ Diğer bir türbe ise Selçuk Sokak ile Kırkçeşme caddesinin kesiştiği Kırkçeşme Mahallesi'nde olan "*Şeyh Mustafa (Serçeoğlu)*" Türbesi'dir. Bu yapıda toplamda 15 adet tahta sanduka yer almaktadır. Aziz Mahmud Hüdayi'nin halifelerinden olan Şeyh Mustafa Efendi'nin Kastamonu'ya gelerek burada yaptırdığı tekkede ibadetlerini icra ettiği ifade edilmektedir.¹¹⁷⁹ Öteki bir türbe ise Bey Çelebi Mahallesinde Hacı Dede Camii doğu bitişiğinde bulunan ve aynı isimle anılan türbedir. Tamamen ahşap olan bu türbe yangın geçirdiği için yeniden tamir edilmiştir. İçinde dört adet tahta mezar olup, biri Şeyh Şaban-ı Velinin halifesi Hacı Dede Sultana, diğerleri de bunun evlatlarına ait olduğu tahmin edilmektedir.¹¹⁸⁰ Yine Bey Çelebi Mahallesinde, Ahi Şorba (Şorve) türbesi mevcuttur. Yapıyla ilgili bilgi bulunmamakla birlikte türbe içinde kible yönüne doğru sıralanan üç adet tahta sanduka vardır. Bunlardan birinin Ahi Şorba'ya ait olabileceği rivayet olunmaktadır.¹¹⁸¹ Başka bir türbede Honsalar Mahallesi Hızıroğlu sokakta bulunan, ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmeyen Daye Sultan Türbesi'dir. Türbe içindeki üç adet sandukadan biri Daye (Dâi) Sultana ait olup

¹¹⁷⁵ KŞS-58-s.121/126.h

¹¹⁷⁶ Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 78; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 288.

¹¹⁷⁷ Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 78.

¹¹⁷⁸ Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 78; Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 104-105; Döşemetaş, Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı, 211.

¹¹⁷⁹ Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 79; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 292.

¹¹⁸⁰ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 218-219; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 293.

¹¹⁸¹ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 192-193; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 293.

diğerlerinin kime ait olduğu bilinmemektedir.¹¹⁸² Kastamonu’da birde Küpçüğe Mahallesi Yılanlı sokakta Selçuklu Darüşşifası içinde Yılanlı Türbesi bulunmaktadır. Özgün türbenin 1837’de meydana gelen yangından sonra yapıldığı anlaşılmaktadır. Türbe içerisinde bulunan 21 sandukadan biri Darüşşifa’yı Kadiri Dergâhı yapan Şeyh Abdulfettah-ı Veli’ye, diğerleri ise tarikatın ileri gelenine ait olduğu bilinmektedir.¹¹⁸³ Başka bir türbe ise Hepkebirler (Kebkebirler) Camii’nin doğusunda ve batısında olmak üzere iki tane olan, camii ile aynı adla anılan türbedir. Doğudaki türbede 9 tane kabir vardır. Sandukadan birine “Samur Dede” denilse de kimliği bilinmemektedir. Batıdaki türbede ise dört sanduka olup kim olduğu meçhul olan Hamzi Yunnani’ye ait olduğu söylenmektedir.¹¹⁸⁴ Kastamonu merkeze bağlı Terzi Köyü sınırları içinde Adil Bey Türbesi de bulunmaktadır.¹¹⁸⁵ İncelenen dönemde belgelerde genel olarak Türbe-i Adil Bey olarak geçmektedir. Rebiulahir 1169 (Ocak 1756) tarihli kayıta camii ve türbenin vakıflarından hâsıl olan mahsulün mütevellisi olarak Es-Seyyid Musa’nın atandığı görülmektedir.¹¹⁸⁶

Yukarıda bahsedilen türbelerden başka; Taraklı Sultan Türbesi Maden Dede Türbesi, Vehbi Gazi Türbesi, Molla Said Türbesi, Cebail Efendi Türbesi, Cemaleddin Efendi ve Kargaş Sultan Türbesi, Karabaş-ı Veli Türbesi, Harmankaşı Türbesi, Halife Sultan Türbesi, İbn-i Neccar Türbesi, Ahî Ali Baba Türbesi, Musa Fakih Türbesi, Süleyman Paşa ve İbrahim Paşa Türbesi, Abdülcebbar Türbesi, Açıkbaş Sultan Türbesi, Ahmet Dede Türbesi, Musa Fakih Türbesi, Ali Asgar Efendi Türbesi, Bayraklı Dede Türbesi, Çevkani Türbesi, Gümüşlüce Türbesi, Kara Mustafa Paşa Türbesi, Kesikbaş Türbesi ve Topçuoğlu Türbesi gibi birçok türbenin olduğu görülmekte, bundan ötürü Kastamonu şehri evliyalar diyarı olarak adlandırılmaktadır.¹¹⁸⁷

¹¹⁸² Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 293; Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 214-215.

¹¹⁸³ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 294; Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 80.

¹¹⁸⁴ Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 81; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 293-294.

¹¹⁸⁵ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 190-192.

¹¹⁸⁶ KŞS-47-s.384/457.h; Ayrıca bakınız, KŞS-49-s.303/525.h

¹¹⁸⁷ Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 79-80; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 279-295; Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 179-243.

2.1.2.7. Hamamlar

Farsça karşılığı germâbe olan, Arapça ise “ısıtmak; sıcak olmak” anlamındaki “*hamm, hamem*” kökeninden gelen “*hamam, hammâm*” kelimesi “*yıkanma yeri*” ve “*ısıtan yer*” şeklinde belirtilmektedir.¹¹⁸⁸ Hamam, Türk geleneğinde yaygın bir şekilde kullanılan ve hem dinsel hem de fiziksel temizlik için gerekli görülen yer konumunda olan bu mimari mekânlar, Osmanlı Devleti içerisinde, zaviyeli camiler çerçevesinde dinî, ticarî ve askerî yapı temel alınarak geliştirilen yapılar arasındadır. Bu yönüyle hamamlar, yalnızca yıkanılan yer değil, her sınıftan halka açık bölge durumundadır.¹¹⁸⁹ Hamamlar, sosyal hayatta değişik toplum tabakaları içerisinde iletişimin sağlandığı mekânlar oldukları için bulundukları merkezlerden etkilenen ve buraları etkileyen yapılar olarak da görülmektedir.¹¹⁹⁰

Hamamların camiler kadar önem taşıması ise, dinin temel yapı taşlarından birisi olarak görülen temizliği ifade etmesi ile ilişkilidir. Bu yapıların da camiler kadar öneminin artmasının temelinde, bu husus kendisini göstermektedir.¹¹⁹¹ Hamamların Osmanlı Devleti’nde konumu ise, sosyalleşme aracı olarak görülen bir yer olmasının sonucudur. Günlük yaşantıda vazgeçilmez unsurlar arasında yer almaları ise, Osmanlı Devleti’nde önemli yapıların geliştirilmesine ortam hazırlamıştır.¹¹⁹² Hamamlar bu yönde çifte hamam ya da tek hamam şeklinde bina edilmişlerdir. Erkek ve kadınların hamamları ayrı şekillerde inşa edilmemiştir.¹¹⁹³ Erkek ve kadın hamamlar, tek hamam olarak ya da kuşluk hamamı olarak erkeklerin, gece ile sabahın erken saatlerinde de kadınların yıkandığı hamamlar olarak değerlendirilmektedir. Kadınlar ve erkekler için ayrı bölümlerden oluşan bu hamamların kullanımları ise, birbirlerinden farklılık taşıma amacıyla geliştirilmiştir.¹¹⁹⁴

¹¹⁸⁸ Semavi Eyice, “Hamam”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, XV, 430.

¹¹⁸⁹ Semih Büyükkol-Zuhal Arda, “Türk Kültüründe Hamam Geleneği ve Resim Sanatına Yansımaları”, *İdil Dergisi*, 5(27), 2016, 2047.

¹¹⁹⁰ Tülay Taşçıoğlu, *Türk Hamamı*, Duran Yayınları, İstanbul 1998, 19.

¹¹⁹¹ Ayla Üdeyçaman, *Türk Hamamı*, Yem Yayınları, İstanbul 1997, 752.

¹¹⁹² Zerrin Funda Ürük, “Medeniyetler İçinde Hamamın Gelişimi ve Kültürel Olarak Mekân Analizleri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 28, 2016, 185.

¹¹⁹³ Yılmaz Önge, *Anadolu’da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995, 10-19.

¹¹⁹⁴ Murat Öntuğ, “Osmanlı Dönemi Balıkesir Hamamları (XVI-XVII. Yüzyıl)”, *Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı, Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür*, 2004, 424.

Hamamlar, tüm Anadolu kentlerinde olduğu gibi, Kastamonu şehir yaşamında da önemli bir yere sahiptir.¹¹⁹⁵ Kastamonu'da Çobanoğulları Dönemi'ne ait hamamlardan 1262'den evvel Emir Frenkşah Cemaleddin'nin biri kadınlara diğeri de erkeklere mahsus yaptırılmış olan Samanpazarı mevkiinde, Nasrullah meydanının kuzeybatı köşesinde bulunan Frenkşah Hamamı'dır.¹¹⁹⁶ İncelenen dönemde hamamın aktif olduğu görülmektedir. Receb 1165 (Haziran 1752) tarihli belgede hamamın icaresinden almak üzere 1 akçe yevmiye ile nazır olan Mehmet vefat edince Hüseyin Halifenin nazır olarak atandığı görülmektedir.¹¹⁹⁷ 19 Cemazeyilahir 1166 (23 Nisan 1753) tarihli belgede vefat eden Mustafa Ağadan kalan mirasın varislere taksiminde merhumun Frenkşah hamamı yakınında bir dükkânının olduğundan bahsedilmektedir.¹¹⁹⁸ Rabiulahir 1168'de (Ocak 1755) Frenkşah Cemaleddin Vakfı Hamamı'nın evladiyet üzere mütevellisi olan Hüseyin ağanın vakfa ait kira gelirinden hamamın tamirine harcanması talebinde bulunduğu görülmektedir.¹¹⁹⁹ 15 Muharrem 1169'da (21 Ekim 1755) hamam vakfında yarı müteveli olan Hüseyin'in kendisiyle ortak müteveli olan amcaoğluna müdahale ettiği, bu nedenle hakkında şikâyetle bulunulduğu ve müdahaleden men edildiği anlaşılmaktadır.¹²⁰⁰ 10 Cemazeyilahir 1169'da (12 Mart 1756) Frenkşah Cemaleddin Vakfı Hamamı'nın evladiyet üzere mütevellisi olan Hüseyin Ağanın vakfa ait kira geliri üzerinden maaşını alan görevlilere bunu vermeyip zorluk çıkardığı için dava edildiği daha sonra kendisinin meblağı sahiplerine teslimine tembih edildiğine karar verildiği görülmektedir.¹²⁰¹ 18 Safer 1169'da (23 Kasım 1755) Frenkşah Cemaleddin Vakfı Hamamı'nın evladiyet üzere yarı mütevellisi olan Mehmet'in vefatı üzerine yerine oğlu Ahmet tayin edilmiştir.¹²⁰² 16 Şevval 1180 (17 Mart 1767) tarihli belgede hamam mütevellilerinin hamamın bazı yerlerinin harap olup tamire ihtiyaç olduğunu söylemeleri üzerine yapılan keşiften sonra masrafın hamam

¹¹⁹⁵ Kemal Kutgün Eyüpgiller, "Kastamonu Hamamları Envanteri", *TÜBA-KED*, 7, 2009, 150.

¹¹⁹⁶ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 283; Eyüpgiller, "Kastamonu Hamamları Envanteri", 150; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 369.

¹¹⁹⁷ KŞS-44-s.261-262/410.h

¹¹⁹⁸ KŞS-45-s.60-61/104.h

¹¹⁹⁹ KŞS-46-s.109-110/181.h

¹²⁰⁰ KŞS-46-s.377/521.h

¹²⁰¹ KŞS-47-s.64-65-66/90.h; Hamam vakfı icaresi konusuyla ilgili ayrıca bakınız, KŞS-48-s.22/50.h; KŞS-49-s.42/74.h; KŞS-50-s.189/365.h; KŞS-59-s.130-131/274-275.h

¹²⁰² KŞS-47-s.397/443.h; Ayrıca bakınız, KŞS-50-s.50/59.h

gelirinden karşılanmasına müsaade edildiği görülmektedir.¹²⁰³ Çobanoğulları döneminden kalan bir diğer hamam ise İbni Neccar Mahallesi'nde, aynı isimle anılan camiinin yanında bulunan ve belgelerden hareketle Atabey Gazi vakfından olup, Muzaffereddin Yavlak Arslan tarafından yaptırıldığı tahmin edilen Vakıf Hamamı'dır.¹²⁰⁴ Hamamın incelenen dönemde aktif olduğu 4 Cemazeyilahir 1181 tarihli (28 Ekim 1767) belgeden anlaşılmaktadır. Nitekim Ali Beşenin Atabey hamamı için satın aldığı bir yük odunu yıktığı sırada katır tarafından yaralandığı bu nedenle vefat ettiği takdirde kimsenin zan altında kalmaması hususunu mahkemede dile getirdiği görülmektedir.¹²⁰⁵

Kastamonu'da Candaroğulları dönemine ait hamamların da olduğu bilinmektedir. Bu hamamlardan ilki, Cebrail Mahallesi Okuma evi yolu üzerinde bulunan, İsfendiyar Bey tarafından yaptırılmış ve kendi adıyla anılan camiiye vakfedilmiş olan İsfendiyar Bey Hamamı'dır.¹²⁰⁶ Kavacık Köyü'nden gelen suyun 1699-1747 ve 1788'de onarım gördüğü anlaşılmaktadır.¹²⁰⁷ Yapının incelenen dönemde aktif olduğu görülmektedir. 14 Zilkade 1167 (2 Eylül 1754) tarihli mülk satışıyla alakalı belgede mülkün iki tarafının Bey Hamamı yanında olduğu dile getirilmiştir.¹²⁰⁸ 11 Şevval 1170'de (29 Haziran 1757) İsfendiyar Bey Camii ve hamamı için kullanılan suyun geldiği yolların tamire ihtiyacı olduğundan bahsedilmektedir.¹²⁰⁹ Candaroğullarına ait hamam ise Gökdere Caddesi Honsalar Mahallesinde Honsalar Camiinin kuzeybatısındaki Honsalar Hamamı'dır. Yapının bânisi bilinmemekle birlikte İsfendiyar Beyin veziri Honsalar-Hansalar Ali tarafından inşa edildiği tahmin edilmektedir.¹²¹⁰ 1925'deki şehir planlamasında "*Metruk Honsalar Hamamı*" şeklinde işaretli olduğu ifade edilmektedir.¹²¹¹ Yine aynı dönemden kalan başka bir hamam ise İsmail Bey'in yaptırdığı, mahallenin aşağı külliye batısında İmaret yolu üzerinde bulunan İsmail Bey Hamamı'dır. Yapının camii ve medreseye gelir

¹²⁰³ KŞS-55-s.77/136.h; Ayrıca bakınız, KŞS-55-s.107-108/183.h

¹²⁰⁴ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 363; Eyüpgiller, "Kastamonu Hamamları Envanteri", 150-151.

¹²⁰⁵ KŞS-55-s.150-151/271.h

¹²⁰⁶ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 364; Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 286.

¹²⁰⁷ Döşemetaş, Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazası, 218.

¹²⁰⁸ KŞS-46-s.25-26/51.h

¹²⁰⁹ KŞS-47-s.263-264/389.h; Ayrıca bakınız, KŞS-47-s.298-299/Numarasız. h; KŞS-55-s.152-153/275.h

¹²¹⁰ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 370; Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 56.

¹²¹¹ Eyüpgiller, "Kastamonu Hamamları Envanteri", 151.

temin etmek amacıyla inşa edildiği söylenmektedir.¹²¹² Hamamın 1460 tarihli vakfiyeye göre camii ile birlikte inşa edildiği kabul edilmektedir. Yapının 1990-1991 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından tamirine başlanmış ve 1993'te onarımı tamamlanmıştır.¹²¹³ Bu döneme ait bir diğeri ise Kale Hamamı Sokağı üzerinde Akmesic Mahallesi'nde bulunan Kale Hamamı'dır. Vakıftan olan yapının su yolu ve camekânının 1843'de harabeye dönüştüğü anlaşılmaktadır.¹²¹⁴ 14 Zilkade 1182'de (22 Mart 1769) Kale hamamında bina edilmiş olan çeşmeden akan suyun fazlasına müdahale edildiğinden bahsedilmektedir.¹²¹⁵

Osmanlı dönemine bakıldığı zaman birçok hamamın varlığından söz etmek mümkün olmaktadır. Bunlardan ilki Arabapazarı (Nasrullah Kadı) ismiyle anılan, Arabapazarı mevkii Belediye Caddesinde bulunan erkek ve kadınlara özgü 2 bölüm şeklinde yapılmış olan çifte hamamdır.¹²¹⁶ Hamam, Nasrullah Kadı Camii Vakfı olduğu olduğundan 1506 tarihinde camiye ismini veren kişi tarafından yaptırıldığı ifade edilmektedir.¹²¹⁷ İncelenen dönem ele alındığında hamamın bir hayli aktif olduğu görülmektedir. 10 Rabiulevvel 1166 (15 Ocak 1753) tarihli belgede Arabapazarı hamamında Hatice ile Ümmü Gülsüm, kızı Ayşe ve hizmetçileri Fatma arasında arbeye yaşandığı ve Hatice'nin darp edilmesi üzerine ve kendilerinden şikâyetçi olduğu görülmektedir.¹²¹⁸ 26 Receb 1166 (29 Mayıs 1753) tarihli tereke kaydında Arabapazarı hamamı yakınında tuzcu dükkânının olduğundan bahsedilmektedir.¹²¹⁹ Cemazeyilevvel 1174'de (Aralık 1760) Arabapazarı hamamına gelen suyun tamiri için harcama yapıldığından masraftan ötürü hisse talebinde bulunan kişinin men edilerek suyun bacalarına müdahale etmemesine tembih edildiği görülmektedir.¹²²⁰ 15 Recep 1176'da (30 Ocak 1763) Arabapazarı hamam icaresinden senelik 4 kuruş vazife ile görevli olan

¹²¹² Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 364-365; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 371.

¹²¹³ Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anısal Yapıları ve Konutları)*, 56.

¹²¹⁴ Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anısal Yapıları ve Konutları)*, 56-57; Eyüpgiller, "Kastamonu Hamamları Envanteri", 151-152.

¹²¹⁵ KŞS-56-s.116/365.h

¹²¹⁶ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 288.

¹²¹⁷ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 366; Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anısal Yapıları ve Konutları)*, 94.

¹²¹⁸ KŞS-45-s.23-43.h

¹²¹⁹ KŞS-45-s.80-81-82-83/138.h; Ayrıca bakınız, KŞS-47-s.259/382.h

¹²²⁰ KŞS-50-s.111/541.h; Hamam suyunun tamiri hususunda ayrıca bakınız, KŞS-53-s.47-48/59.h; KŞS-59-s.103-104/220.h

imam Hafız Ali mahkemeye başvurup müezzın İsmail'in 12 yıldan beri bu meblağı kendisine vermediğı, hakkı olanın kendisine teslim edilmesini talep ettiğı bunun üzerine yapılan tahkik sonucu 12 yıllık meblağın imama verilmesini vefat eden müezzının oğullarına tembih olunduğı anlaşılmaktadır.¹²²¹ 23 Cemazeyilahir 1177'de (29 Aralık 1763) Arabapazarı Hamamı vakıf icaresinden günlük 4 akçe medrese öğrencilerine verildiğı görölmektedir.¹²²² Diğer bir hamam ise Kıpçüğöz Mahallesi, Çifte hamam sokağında bulunan (Halimî Çelebi) Çifte Hamamı'dır. Aynı plana sahip bitişik iki binadan oluştuğı için Çifte Hamam olarak anılmaktadır. Yazıtta 1514'de I. Selim'in hocası, Halim Çelebi'nin hamamı yaptırdığı ifade edilmektedir.¹²²³ 1727 yılında onarılan hamamın, Vakıflar tarafından 1952 tarihinden önce şahsa satıldığı söylenmektedir.¹²²⁴ Başka bir hamam ise Tabaklar mevkiinde Hacı Dursun Mahallesi (Bugünkü İsfendiyyar Bey Mahallesi) ve Atatürk Caddesi üzerinde bulunan "Dede Sultan Hamamı"dır.¹²²⁵ Hamamın 1514 'de Mevlevî dergâhı şeyhi Celaleddin Dede Sultan tarafından inşa ettirilip aynı yerdeki Mevlevihane ve zaviyeye vakfedildiğı söylenmektedir.¹²²⁶ 1675 yılındaki depremde bir hayli zarar gören yapı, Mimarbaşı Şaban'ın yönetiminde onarılmıştır. Bundan başka 1766 tarihinde bir tamir geçiren hamamın 1948'de tekrar onarıldığı, son olarak da 1985 tarihlerinde tekrar tamir gördüğü bilinmektedir.¹²²⁷ İncelenen dönemde hamamın faaliyet içinde olduğu görölmektedir. 5 Cemazeyilahir 1179 (19 Kasım 1765) tarihli mirasla ilgili belgede varislere intikal eden Dede Hamamı üstünde bulunan bir arsadan bahsedilmektedir.¹²²⁸ 22 Muharrem 1180 (11 Temmuz 1765) tarihli belgede yapılan keşif sonucu Dede Hamamının bazı mahallerinin tamire ihtiyacı olduğu dile getirilmiştir.¹²²⁹ Dönemin hamamlarından biri de Musa Fakih Mahallesinde bulunan 1547'de Yakup Ağa Camiinin bânisi tarafından yaptırılarak camiye vakfedilen Yakup Ağa (Hisarardı)

¹²²¹ KŞS-51-s.355-354/636.h

¹²²² KŞS-52-s.122-113/211.h

¹²²³ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 289; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 365.

¹²²⁴ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 368.

¹²²⁵ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 292; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 368.

¹²²⁶ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 366; Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 292.

¹²²⁷ Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 95.

¹²²⁸ KŞS-53-s.122-123/187.h

¹²²⁹ KŞS-53-s.229/377.h; Ayrıca bakınız, KŞS-46-s.132/219.h; KŞS-47-s.257-258/380.h

KŞS-58-s.272-271/201.h

Hamamı'dır.¹²³⁰ Hamam günümüze ulaşmamıştır.¹²³¹ Fakat incelenen dönemde aktif olduğu görülmektedir. Cemazeyilevvel 1166 (Mart 1753) tarihli belgede hamamın kazanının tamire ihtiyacı olduğu dile getirilmiştir.¹²³² Öteki bir hamam ise Deveciler yolunda Akteke Mahallesinde bulunan, Kastamonu Sancakbeyi vezir Ferhat Paşa' nın 1557'de yaptırdığı Ferhat Paşa Hamamı'dır.¹²³³ Yapının 1743-1794'de onarıldığı tespit edilmektedir.¹²³⁴ İncelenen dönemde hamamın etkin olduğu anlaşılmaktadır. 13 Zilhicce 1166 (11 Ekim 1753) tarihli tereke kaydında, Ferhat Paşa Hamamcısına 22,5 kuruş verildiği görülmektedir.¹²³⁵ Başka bir hamam ise Kuyumcular Sokağı Topçuğlu Mahallesinde bulunan, Kara Mustafa Paşa'nın inşa ettirdiği Yeni Hamam'dır.¹²³⁶ Kadınlara da hizmet verdiği beyan edilen hamamın, 1731 tarihinde tamir geçirdiği ifade edilmektedir.¹²³⁷ İncelenen dönemde hamamın aktif olduğu tespit edilmiştir. 15 Rebiulevvel 1167 (10 Ocak 1754) tarihli tereke kaydında Yeni Hamam hamamcısı zimmetinde 330 kuruş olduğundan bahsedilmektedir.¹²³⁸ Recep 1182'de (Kasım 1768) Topçuoğlu Mahallesindeki Kara Mustafa Paşa vakfından olan Yeni Hamam'ın bazı yerlerinin tamire ihtiyacı olduğunu yapılan keşiften anlaşılmaktadır.¹²³⁹ Diğer bir hamam da İsfendiyar Mahallesi, Hükümet yolu üzerinde bulunan Saray Hamamı'dır. Bu hamamın, Saray Camii yani Muharrem Efendi Camii vakfı olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁴⁰ 20 Rabiulevvel 1166 (25 Ocak 1753) tarihli belgede Saray Hamamında kadınların tartışıp küfür ve hakaret edip birbirlerinden davacı oldukları anlaşılmaktadır.¹²⁴¹ 21 Rabiulevvel 1180 (27 Ağustos 1766) tarihli belgede Saray Hamamında kullanılan

¹²³⁰ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 369; Mehmet Behçet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadimesi)*, 178.

¹²³¹ Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 96.

¹²³² KŞS-45-s.130-131/202.h; Ayrıca bakınız, Yapılan Keşifte Yakup Ağa Hamamının tamirinin elzem olup, bu tamir için gerekli masraf da belirtilmektedir; KŞS-46-s.141-142-143/233-236.h; KŞS-47-s.355-354/489.h; KŞS-49-s.10-11/14.h; KŞS-58-s.221-220-219/275-276.h

¹²³³ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 293; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 369; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 367.

¹²³⁴ Döşemetaş, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı*, 220.

¹²³⁵ KŞS-45-s.122-123/193.h

¹²³⁶ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 367-368; Eyüpgiller, "Kastamonu Hamamları Envanteri", 154.

¹²³⁷ Döşemetaş, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı*, 221.

¹²³⁸ KŞS-45-s.202-203-204-205-206/307.h

¹²³⁹ KŞS-56-s.45/140.h

¹²⁴⁰ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 368; Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 97.

¹²⁴¹ KŞS-45-s.29-30/52.h

Depelice bölgesinden akan suyun geçtiği güzergâhların harap olup tamirinin gerekli olduğu ve tamir için harcanacak meblağın miktarı vurgulanmıştır.¹²⁴² İncelenen bu hamamlar dışında Aşağı İmaret Hamamı,¹²⁴³ Darü-l Hadis Vakfı Hamamı¹²⁴⁴ şeklinde hamam adlarının da geçtiği görülmektedir.

2.1.2.8. Çeşme-Şadırvan ve Su Kaynakları

Çeşme sözcüğü, Farsça'da "göz" anlamındaki "çeşmden" geldiği genel itibariyle kabul edilmektedir. Kaynaktan çıkan su, göz ve pınarların ismine çeşm denilerek, akıtılan küçük yapılara da çeşme adı verilmiştir.¹²⁴⁵ Farsça'da gölgelik, çadır, büyük tente sözcüğünden gelen "şâdurvân" kelimesi ise "şadırvan" şeklinde farklı bir anlam kazanarak Türkçeye aktarılmıştır. Yapı terimi şeklinde ele alındığında camilerde havuz çevresindeki musluklardan akan abdest yerini ifade etmektedir.¹²⁴⁶ Çeşme ve su kaynakları Osmanlı Devleti açısından dikkate alındığında hem insanların ihtiyaçlarını görme amacıyla hem de su yolu ağının oluşturulması açısından önemli bir yer tutmakta, bu çerçevede çeşme ve su kaynakları, Osmanlı'da idari bir yapı içerisinde değerlendirilmektedir.¹²⁴⁷

Osmanlı Devleti'nde çeşmeler mahallelerin mesuliyetinde olmuş, Kastamonu Kazası'da da bu yönde çeşme ve su kaynakları, alt yapısal tesislerin olduğu mahalleli açısından ortak bir sorumluluk olarak görülmüştür. Bu yönde Kastamonu şer'iyye sicillerinde çeşmelerin ve su kaynaklarının olduğuna ilişkin ifade, toplamda 64 adet mahalleyi kapsamakta, aynı zamanda bu mahallere yönelik sorumluluklar da yine sicillerde belirtilen boyuttadır.¹²⁴⁸ Kastamonu'nun çeşme ve su kaynaklarına yönelik avantajı ve bolluğu, Şehzade Mahmut'un Kastamonu'da sunmuş olduğu hizmetlerdir.

¹²⁴² KŞS-55-s.21/37.h

¹²⁴³ KŞS-52-s.183-184/345.h

¹²⁴⁴ KŞS-52-s.86/156.h

¹²⁴⁵ Semavi Eyice, "Çeşme", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, VIII, 277.

¹²⁴⁶ Ali Kılıcı, "Şadırvan", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXVIII, 219.

¹²⁴⁷ Meltem Uçar, "Gaziantep Tarihi Su Sisteminin Osmanlı Dönemindeki Yönetimi", *MEGARON*, 12(1), 2017, 157.

¹²⁴⁸ Pelin İskender, "Bir Yerel Tarih Araştırması: 17. Yüzyıl Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13(2), 2005, 569.

Görev süresince birer tane cami ve çeşme yaptırmış, bu husus tarihi düzeyde Kastamonu açısından oldukça önemlidir.¹²⁴⁹

Kastamonu Kazası'nda bulunan çeşme ve şadırvanlara; Depelice,¹²⁵⁰ Olukbaşı,¹²⁵¹ Topçuoğlu,¹²⁵² Kavacık¹²⁵³ ve Gümüşlüce¹²⁵⁴ gibi mahallerden suların geldiği anlaşılmaktadır. Memiş Ağa suyu ile birlikte, Osmanlı dönemi ve öncesinde kazada çoğu çeşmenin varlığı bilinse de bunlardan pek azı bugüne ulaşmıştır.¹²⁵⁵ Kazada mevcut olan çeşmelere gelince; Deveciler Mahallesi'nde ve Deveciler Camiinin kuzeybatı köşesinde Deveciler sokağında, yaptırını bilinmeyen ve 1510'da yapıldığı düşünülen Kanlı Çeşme bulunmaktadır. İki kitabesi bulunan bu çeşmenin 1903 ve 1941 yılında tamir gördüğü bilinmektedir.¹²⁵⁶ Öteki bir çeşme ise İbni Neccar Mahallesi, Atabey yolu üzerinde bulunan Atlanbaç Çeşmesi'dir. Kitabesine göre 1744 yılında Atabey Tekkesi Şeyhlerinden Şemseddin Efendinin eşi tarafından yaptırılan bu çeşmenin kesme taştan yapıldığı, tek musluk ve tek yalakı olduğu bilinmektedir.¹²⁵⁷ Bir diğer çeşme ise Cebail Mahallesi Sucu oğlu sokağında yer alan, kitabesine göre 1772'de yaptırılan fakat banisi bilinmeyen Saray Çeşme'sidir. Bu çeşmenin Saray Camii önündeki bir evin köşesi ile bitişik olduğu söylenmektedir.¹²⁵⁸ Başka bir çeşme de Yanık Han avlusu içinde kesme taştan yapılmış tek yüz bir çeşme olan Yanık Hanı Çeşme'sidir. Bu çeşmeyi, yazıtına göre 1730 ile 1731 yılında Yanıkzâde Hacı İsmail Ağa inşa ettirmiştir.¹²⁵⁹ Öteki bir çeşme ise Kastamonu'nun bir kilometre kuzeyindeki

¹²⁴⁹ Cevdet Yakupoğlu, "II. Bayezid'in Oğlu Şehzade Mahmud'un Hayatı ve Faaliyetleri", *Zonguldak Bülent Ecevit Dergisi*, 6(12), 2010, 327.

¹²⁵⁰ KŞS-49-s.226-227/478.h; KŞS-49-s.233/494.h; KŞS-51-s.234/438.h; KŞS-53-s.24-25/29.h; KŞS-53-s.384/498.h

¹²⁵¹ KŞS-52-s.34/58.h

¹²⁵² KŞS-52-s.34/58.h

¹²⁵³ KŞS-51-s.43/71.h

¹²⁵⁴ KŞS-53-s.129-130/227.h; KŞS-58-s.221-220/275.h

¹²⁵⁵ Döşemetaş, Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı, 213.

¹²⁵⁶ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 318; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 402-403; *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 117.

¹²⁵⁷ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 404; Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 117-118; Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 312-313.

¹²⁵⁸ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 406; Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 322.

¹²⁵⁹ Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 117.

Hıra Hasan Köyü mevkiinde bulunan Kuru Çeşme'dir. Bugün metruk durumda olan bu çeşmenin XVI. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir.¹²⁶⁰

İncelenen dönem belgelerinde görülen çeşmelere gelince; 6 Muharrem 1165 (25 Kasım 1751) tarihli tereke kaydında Akmesit Mahallesi sakini olan Mehmet'in aynı mahallede bulunan çeşmenin tamiri için 5 kuruş vasiyet ettiği görülmektedir.¹²⁶¹ Rabiulahir 1166'da (Şubat 1753) Hacı Dursun Mahallesi sakini olup vefat eden Hacı Hasan'ın vasi muhtar tayin ettiği kişiye mahallede bulunan çeşme meremmetine harcamak için bi miktar para vasiyet ettiği anlaşılmaktadır.¹²⁶² 25 Rabiulahir 1167'de (19 Şubat 1754) Kanare Mescidi önünde, mahkeme yakınında İsmail Bey kervansarayı içindeki 4 adet çeşmeye akan suyun meremmeti ve mütevellisi olan Hasan Ağa mahkemeye başvurup Zımmîyan-ı Balatlar köyü civarında çiftliğe mutasarrıf olan Es-Seyyîd Hasan Efendi'nin zikredilen çeşmelerin meremmetine vakfedilen araziden hâsıl olan geliri vermediğini ve kendisinden talep etmesi üzerine yapılan inceleme neticesinde gelirin mütevelliyeye teslim edilmesi hususunda Es-Seyyid Hasan Efendiye tembih olduğu görülmektedir.¹²⁶³ 15 Recep 1167'de (8 Mayıs 1754) Honsalar Mahallesinde akan suyun fazlasının Gökdere Mahallesinde Kıbrısızade menzili önündeki çeşmeden akmasına müdahale edilmemesi gerektiği dile getirilmektedir.¹²⁶⁴ Şaban 1168'de (Mayıs 1755) Seydiler Mahallesinde bulunan Efendi çeşmesinde akan suyun fazlasını paylaşma hususunda anlaşmazlık olduğu görülmektedir.¹²⁶⁵ 11 Şevval 1170'de (29 Haziran 1757) İsfendiyar Bey Camii musluklarına ve Kastamonu'nun bazı çeşmelerine akan suyun kaynağı olan Üçoluk Deresi'ndeki, Kadıpınarı mevki ve su yolu güzergâhının tamiri için keşif yapıldığı anlaşılmaktadır.¹²⁶⁶ 6 Zilkade 1170'de (23 Temmuz 1757) Akkaya Nahiyesine tabi Has köyünde Mehmet Beşenin ihdas ettirdiği ayak çeşmesinin diğer Mehmet'in bahçesine zarar verdiğinden aralarında sorun yaşandığı daha sonra çeşme oluşunun eski haline getirmek suretiyle taraflar arasında anlaşma sağlandığı görülmektedir.¹²⁶⁷ 25 Zilhicce 1170'de (10 Eylül 1757) Akmesit

¹²⁶⁰ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 403-404.

¹²⁶¹ KŞS-44-s.66/107.h

¹²⁶² KŞS-45-s.31/54.h

¹²⁶³ KŞS-45-s.210-211/317.h

¹²⁶⁴ KŞS-45-s.217/329.h

¹²⁶⁵ KŞS-46-s.175-176/296.h

¹²⁶⁶ KŞS-47-s.263-264/389.h; Ayrıca bakınız, KŞS-47-s.298-299/Numarasız. h; KŞS-47-s.263-264/389.h

¹²⁶⁷ KŞS-47-s.268/396.h

Mahallesindeki çeşmenin mütevellisi Hacı Mustafa Efendiye, Rabia Hatunun menzil hissesini çeşme vakfı için 23 kuruşa sattığı tespit edilmiştir.¹²⁶⁸ 6 Recep 1171 (16 Mart 1758) tarihli tereke kaydında Musa Fakih Mahallesindeki çeşmeye 10 kuruş ve Ballık köyündeki çeşmeye 30 kuruş vasiyet edildiği anlaşılmaktadır.¹²⁶⁹ 25 Recep 1171 (4 Nisan 1758) tarihli tereke kaydında vefat eden kişinin Şeyh Şecaaddin Camii yakınındaki çeşmenin nakit mevkufuna 13 kuruş borcunun tespit olduğu görülmektedir.¹²⁷⁰ 15 Rabiulevvel 1172'de (16 Kasım 1758) İbrahim Beşenin Ağaç\Ağca Mescit çeşmesi nakit mevkufuna 35 kuruş borcu olduğu fakat ödemeye gücü olmadığı anlaşılmaktadır.¹²⁷¹ Recep 1172'de (Mart 1759) Fatma adlı kişi evini çeşmenin mütevellisi Mahmut Beşeye 100 kuruşa sattığı, bu meblağın 80 kuruşunu Akmescit şerifi önündeki çeşmenin suyolu tamirine kullanmak şartıyla vakfettiği görülmektedir.¹²⁷² 22 Muharrem 1173'te (15 Eylül 1759) Bedirgazi Mahallesi sakini olup vefat eden Ayşe'nin aynı mahalledeki çeşmeye yakın olan kaldırımın tamiri için 100 kuruş vasiyet ettiğine şahit olunmaktadır.¹²⁷³ 16 Rabiulahir 1173'te (7 Aralık 1759) İsfendiyar Bey vakfından olan Hacı Dursun Mahallesindeki Hıdır Ağa Çeşmesi olarak adlandırılan çeşmenin suyu İsfendiyar Bey Mahallesindeki çeşmelere de aktığı, Hacı Dursun Mahalle sakinlerinin suya müdahaleden men edildikleri görülmektedir.¹²⁷⁴ Rabiulevvel 1172'de (Kasım 1758) Kavacık köyü mevziden akan suyun geçtiği yolların tamiri için bin kuruş harcayıp onaran Hacı Halil'in bunun karşılığında kendi menziline su getirmesi talebini müteveli Abdülhay'ın mecliste belirtmesi üzerine Hacı Halil'in bu talebine müsaade edildiği anlaşılmaktadır.¹²⁷⁵ 5 Muharrem 1175 (6 Ağustos 1761) tarihli belgede Kastamonu kalesi önünde Tepelice mevzide akan çeşme suyolunun beratla kazmacılarından Mehmet, Ahmet ve Hüseyin'in arzuhâl ederek bazı kişilerin kendilerine müdahale ettiğini dile getirmeleri üzerine bu kişilerin müdahaleden men edilmeleri hususunda mütesellim ve kadiya emir gönderilmiştir.¹²⁷⁶ 10 Muharrem 1178'de (10 Temmuz 1764) Akkaya Nahiyesine tabi Has köyü avâriz ve nüzul vakfının

¹²⁶⁸ KŞS-48-s.9-10/20.h

¹²⁶⁹ KŞS-48-s.88/197.h

¹²⁷⁰ KŞS-48-s.94-95/210.h

¹²⁷¹ KŞS-49-s.101/192.h

¹²⁷² KŞS-49-s.145/285.h

¹²⁷³ KŞS-49- s.183-374.h

¹²⁷⁴ KŞS-49 s.209/436.h

¹²⁷⁵ KŞS-49-s.97-98/184.h

¹²⁷⁶ KŞS-51-s234/438.h

mütevellisi Mustafa Beşe, köyün suyolu tamiri vakfının mütevellisi Mehmet Beşe ve Kurt Köyü çeşmesi tamirine mevkuf nakitin mütevellisi Şeyh Ahmet Efendi, mütesellim İbrahim Ağa tarafından mübaşir tayin edilen Çukur Mustafa'yı şikâyet ederek suyolu tamiri için bir miktar paranın zimmetinde olduğunu dile getirmeleri üzerine yapılan tahkik sonucu zikredilen meblağın mütevellilere teslim edilmesi hususu mübaşire tembih edildiği görülmektedir.¹²⁷⁷ Receb 1178'de (Ocak 1765) Depelice mevziden çeşmelere akan suyun kazmacılarından Ali'nin vefat etmesi üzerine yerine Hasan tayin edilmiştir.¹²⁷⁸ 3 Recep 1179'da (16 Aralık 1765) vefat eden Fatma Hatunun vasiyeti üzerine Eyciler Mahallesinde camii önündeki çeşmenin meremmetine 10 kuruş vakfolunmuştur.¹²⁷⁹ 20 Cemazeyilahir 1181'de (13 Kasım 1767) vefat eden Hacı Hasan'ın vefatından 6 ay önce Küpçügez Mahallesindeki çeşmenin tamirine 20 kuruş vasiyet ettiği ve bu meblağa müdahale edilmemesi hususu dile getirilmektedir.¹²⁸⁰ 26 Zilkade 1182'de (3 Nisan 1769) Hacı Hamza Mahallesinde bulunan Abidin Çeşmesi önünde İbrahim'in, İsmail adlı şahsı darp ettiği daha sonra dava konusunda anlaşmaya vardıkları görülmektedir.¹²⁸¹ 10 Zilhicce 1186'da (4 Mart 1773) Püre Mahallesi sakini olup vefat eden İbrahim'in tereke kaydında mahallede akan suyun çıktığı kaynak ve suyoluna harcaması için 200 kuruş vasiyet ettiği anlaşılmaktadır.¹²⁸²

Kastamonu'da bahsi geçen çeşmelerin dışında; İsmail Bey mahallesinde Taş Çeşme, Püre mahallesinde Tarakçılar Çeşmesi, Atabey Camii karşısında Maden Dede Türbesi önündeki Atabey Çeşmesi, Safalan Camii bahçe duvarına bitişik olan Safalan Çeşmesi, Hepkebirler Camii bitişiğinde Hepkebirler Çeşmesi, Bedirgazi Mahallesinde Dutdibi Çeşmesi, Hacı Hamza Mahallesinde Pehlül Çeşmesi, Çevkani Camii önünde

¹²⁷⁷ KŞS-52-s.217-218/400.h

¹²⁷⁸ KŞS-53-s.384/498.h

¹²⁷⁹ KŞS-53-s.142/217.h

¹²⁸⁰ KŞS-55-s.167-168/306.h

¹²⁸¹ KŞS-56-s.74/229.h

¹²⁸² KŞS-59-s.35-36/66.h; Çeşme ve suyolunun geçtiği kayıtlar için ayrıca bakınız, KŞS-50-s.97/131.h; KŞS-50-s.175/396.h; KŞS-50-s.111/541.h; KŞS-51-s.234/439.h; KŞS-51-s.43/71; KŞS-51-s.156-157/281.h; KŞS-51-s.181/331.h; KŞS-51-s.234/438.h; KŞS-52-s.27-28/46.h; KŞS-52-s.34/58.h; KŞS-52-s.189/354.h; KŞS-52-s.245/446.h; KŞS-52-s.426-425/558.h; KŞS-52-s.317/699.h; KŞS-52-s.286-287/519.h; KŞS-53 s.24-25/29.h; KŞS-53 s.33/39.h; KŞS-53 s.418/453.h; KŞS-53 s.250/676.h; KŞS-53 s.205/327.h; KŞS-53 s.206-207/329.h; KŞS-53 s.257/665.h; KŞS-55 s.74-75/132.h; KŞS-55 s.129-130/227.h; KŞS-55 s.137/242.h; KŞS-55 s.145/258.h; KŞS-55 s.21/37.h; KŞS-56 s.42/129.h; KŞS-56 s.61/190.h; KŞS-56 s.151/439.h; KŞS-58 s.277/194.h; KŞS-58 s.221-220/275.h; KŞS-58 s.216/281.h; KŞS-58 s.9/13.h; KŞS-59 s.101-102/218.h; KŞS-59 s.103-104/220.h

bulunan Çevkani Çeşmesi, Sığırpazarı Çeşmesi, Namazgâh Çeşmesi, Gökdere Çeşmesi¹²⁸³ gibi çeşmelerin de var olduğu görülmektedir.

Kastamonu'da mevcut şadırvanlar ele alınacak olunursa, bunlardan ilki Yılanlı külliyesi bahçesi içinde bulunan iki adet şadırvandır. Yapının musluklarının bulunduğu kısımlarda kabartma bitki motifleri göze çarpmaktadır.¹²⁸⁴ Bir diğer şadırvan ise Nasrullah Camii önünde bulunan Nasrullah Şadırvanı'dır. Moloz ve kesme taştan yapılmış, aralarına tuğla kuşaklar konulmuştur. Bu şadırvanın bânisi Nasrullah Kadı'dır. 1752'de Bedii Hacı Ahmet Ağa adlı hayır sahibince yeniden yaptırılmıştır. Şadırvan ilerleyen zamanlarda birkaç kez tamir görmüştür.¹²⁸⁵ Başka bir şadırvan ise Topçuoğlu Camii yanında bulunan Topçuoğlu Şadırvanı'dır. Kitabesi olmadığı için yapı hakkında kesin bilgi olmadığı ancak Çetin Efendizade Kadı Ahmet Efendinin 1728'de Şadırvanı vakıf adına yaptığı bilinmekle, bundan hareketle yapının aynı kişi tarafından inşa edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir.¹²⁸⁶ Öteki bir şadırvan ise Yakup Ağa külliyesi dâhilinde ve aynı isimle anılan, camii avlusunda bulunan şadırvandır. Bu şadırvanın 1327'de (1909/1910) saçağı ve tavanının tamir gördüğü anlaşılmaktadır.¹²⁸⁷

İncelenen dönem ele alındığında, Şaban 1167'de (Mayıs 1754) Yeni Mahallede Hasan Efendinin yaptırdığı Camii önünde bulunan şadırvandaki suya müdahale edildiğinden yapıda su bulunmadığı bundan dolayı cemaat müşkül duruma düştüğü sonuç olarak suya müdahale eden kişinin bundan men edildiği görülmektedir.¹²⁸⁸ 12 Rabiulevvel 1167 (7 Ocak 1754) tarihli belgede Nasrullah Kadı Şadırvanının tamire ihtiyacı olduğu dile getirilip, vakıf olan dükkân kirasından yapıyı onarmak gibi bir talebin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁸⁹ Cemazeyilevvel 1166'da (Mart 1753) Yakup Ağa Camii önünde bulunan şadırvanın diğer yapılar gibi tamirinin gerektiği keşif

¹²⁸³ Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 118-123; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 401-411.

¹²⁸⁴ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 7-8.

¹²⁸⁵ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 22-24; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 397-400; Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 122.

¹²⁸⁶ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 400-401; Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 124; Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 305-306.

¹²⁸⁷ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 71.

¹²⁸⁸ KŞS-45-s.236-237/362.h

¹²⁸⁹ KŞS-45-s.170-171/257.h

yapıldıktan sonra onarılıp harcanan masrafın vakıftan karşılandığı tespit edilmiştir.¹²⁹⁰ 14 Rabiulevvel 1169'da (18 Aralık 1755) Nasrullah Kadı Şadırvanına akan suya müdahale edenler olduğu, yapılan şikâyet sonucunda bu müdahaleden men edildikleri görülmektedir.¹²⁹¹

Kastamonu Kazası'nda incelenen bu yapıların dışında eski ve tarihi eserler arasında köprüler de bulunmaktadır ki bunlardan ilki ve büyük bir ehemmiyete sahip olanı Nasrullah köprüsüdür.¹²⁹² Karaçomak Deresi üstünde, Nasrullah Camii alanının karşı yaka ile bağlantısını sağlayıp, Saraçlar Sokak ile Kırkçeşme caddesi arasında bağlantı kuran köprünün bânisi kadı Nasrullah bin Yakub olup, eserin 5 bölümlü bina edildiği düşünülmektedir.¹²⁹³ Fakat ilerleyen zamanlarda 1704 yılında tamir gören, XVIII. yüzyılda bir kez daha elden geçen ve 1946'da onarılan köprünün bugünkü iki gözlü görünümünü aldığı söylenmektedir.¹²⁹⁴ İncelenen dönemde ise köprünün adı Zilhicce 1164 (31 Ekim 1751) tarihli belgede geçmektedir. Nitekim kayıta yön tarifi yapılırken Bıçakçı Hanın Nasrullah Köprüsü başında olduğundan bahsedilmektedir.¹²⁹⁵ Diğer bir köprü de bugün Sinan Bey Camiinin önünde yer alan betonarme köprünün bulunduğu noktada olduğu bilinen Dedeler (Meyyit) köprüsüdür. 1761 tarihli şer'iyye sicilinde "*Dede Nehri üzerinde Meyyit Köprüsü*" şeklinde ifade edilmiştir.¹²⁹⁶ Yapı, benzer şekilde incelenen dönemde de aynı isimle anılmıştır. 25 Rabiulahir 1176 (13 Kasım 1762) tarihli belgede Bey Çelebi Mahallesindeki Dede Nehri üzerinde Meyyit denilen köprüye mevkuף nakitin mütevellisi olan Mehmet'e vakıf için bir berber dükkânının Osman tarafından 270 kuruşa satıldığı görülmektedir.¹²⁹⁷ Yine başka bir belgede debbağlar önündeki Meyyit Köprüsünün nakitine mütevellî olan Mehmet'in elinde olan 529 kuruşun 1178 senesi Şaban ayının 15.gününden 1179 senesi Recep ayının 15. gününe kadar olan zamanın (7 Şubat 1765- 28 Aralık 1765) yani bir yıllık

¹²⁹⁰ KŞS-45-s.130-131/202.h; Ayrıca bakınız, KŞS-47-s.355/488.h; KŞS-49-s.10-11/14.h

¹²⁹¹ KŞS-47-s.23-24/31.h

¹²⁹² Darkot, "Kastamonu", 402.

¹²⁹³ Yurt Ansiklopedisi, *Türkiye İl İl Dünü, Bugünü, Yarını (Kastamonu-Kırklareli-Kırşehir-Kocaeli-Konya-Kütahya-Malatya)*, 4657; Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 111.

¹²⁹⁴ Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 111; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 433.

¹²⁹⁵ KŞS-44-s.160-161/252.h

¹²⁹⁶ Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 111.

¹²⁹⁷ KŞS-51-s.226/427.h

köprü akçesi muhasebesinin mütevellî ile görüldüğü anlaşılmaktadır.¹²⁹⁸ Başka bir köprü ise Atabey Gazi Mahallesi'nde aynı adla anılan, medrese önünde yer alan ve 1747'de mevcut olduğu bilinen Atabey Gazi (Vakıf) köprüsüdür.¹²⁹⁹ Diğer bir köprü ise Namazgâh'ın karşısında bulunan ve 1736-1737 tarihinde harap olduğundan tamir geçirdiği söylenen Namazgâh köprüsü olarak zikredilmektedir.¹³⁰⁰

2.1.3. Ticaret Birimleri

Osmanlı Devleti'nde ticaret birimleri hem yerel hem de uluslararası ticaret yapılarına yönelik bir incelemenin ele alınmasını gerektirmektedir ki bu durum ekonomik yapının daha iyi anlaşılabilmesi açısından önemlidir.¹³⁰¹ Ticaretin tam ve etkin olması, belirli olanakların oluşturulmasını ve bu yönde çalışmaların yapılmasını gerektirmiştir. Ticaret birimlerinin oluşturularak yerel olanakların geliştirilmesi de yine bu yönde ifade edilen unsur arasındadır.¹³⁰² Ayrıca her türlü ihtiyacın karşılanabileceği bir yol güzergâhının da oluşturulması, en önemli faktör içerisinde yer edinmiştir. Rahat ve güvenilir bir ticaretin geliştirilmesi, bu çerçevede hayatî bir husus olmuştur.¹³⁰³ Bu doğrultuda ihtiyaçların tam karşılanması hedefinde oluşturulan ticaret birimleri ise, aşağıda maddeler halinde sıralandıkları şekilde belirtilmektedir;

- Bedesten,
- Hanlar,
- Çarşı ve pazarlar,
- Mahalleler,
- Yerleşim Alanları ve Konut Tipleri

Kastamonu'da ticari faaliyetlerin fazlaca gerçekleştirildiği, genel olarak çeşitli sanayi dallarının yaygın olduğu ve icraat gösterdiği kollar sicillerde de belirgindir. Burada ticaretin bir gelir kaynağı olması, özellikle madeni yönden zengin olunmasının

¹²⁹⁸ KŞS-53-s.182-183/289.h

¹²⁹⁹ Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 111-112.

¹³⁰⁰ Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 112.

¹³⁰¹ Metin Ziya Köse, "Osmanlı Balkanı'nda Kara Ticareti ve Rekabet: Rumeli'de Dubrovnik Tüccarları (1600-1630)", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 2013, 42.

¹³⁰² Cemal Çetin, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Konya Menzilleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2004, 34-35.

¹³⁰³ Cemal Çetin, "Osmanlılarda Mesafe Ölçümü ve Tarihi Süreci", *Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı, Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür*, 2013, 443.

bir sonucudur. Bu kapsamda kazada, ticaret faaliyetleri ve alanları ayrı bir boyutta görülmektedir.¹³⁰⁴ Ayrıca Osmanlı Devleti'nin tamamında olduğu gibi Kastamonu'da ticaretin gelişmesi amacıyla ilk etap olarak yol yapımlarının geliştirildiğinden söz edilmektedir. Bir yerde muntazam yolların olmayışı, ticari etkinliğe yönelik gelişmeleri de önlemektedir. Bu nedenle kazada yol yapımının da vuku bulduğu anlaşılmaktadır.¹³⁰⁵

2.1.3.1. Bedesten

Bedesten, Osmanlıda ticaret bölgesinin çarşı içindeki merkezi ve değerli malların saklanıp satıldığı bir bina türü olarak ifade edilen, Türkçe'ye yerleşen sözcüğün “bezzâzistandan” yahut “bezistandan” geldiği öne sürülmektedir.¹³⁰⁶ Bedestenler, Osmanlı'da yaygın bir şekilde gözlemlenen yapı biçimlerini ortaya koymaktadır. Bu yapılar içerisinde değerli eşyalar satılmakta ve bu yönüyle bedestenler, bir kapalı çarşı olarak ifade edilmektedir.¹³⁰⁷ Anadolu şehirlerinin tamamında görülen ticari faaliyetler, tarihsel süreç içerisinde Kastamonu Kazası'nda da fazlasıyla rastlanılan bir husustur.¹³⁰⁸

2.1.3.1.1. Karanlık (Cem Sultan) Bedesteni

Kazadaki tek bedesten olan, “Karanlık Bedesten” şeklinde de denilen bedestendir. Günümüzde “Terziler Çarşısı” olarak eski adıyla, Tellal Pazarı denilen mevkide yer almaktadır. Bu bedestenin içinde 17, dış kısmında 24 olmak üzere toplamda 41 adet dükkân bulunmaktadır.¹³⁰⁹ Binanın yapılış tarihi net olarak bilinmese de Cem Sultan'ın 1469 yılında Kastamonu'da valilik yaptığı altı sene zarfı içinde binayı inşa ettirdiği söylenmektedir.¹³¹⁰ Bedestenin geliri Sultanın ruhuna cüz okunması için vakıf olunmuştur. Birçok kez yıkılma ve yangın badiresi atlatan yapı, 3 kapılı

¹³⁰⁴ Şemseddin Sâmî, *Kamûsü'l A'lâm*, İstanbul 1994, 3662.

¹³⁰⁵ Esat Aktaş, “18 Eylül 1880 Tarihli Bir Layihaya Göre Kastamonu Vilayeti”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, 2015, 228.

¹³⁰⁶ Semavi Eyice, “Bedesten”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1992, V, 302.

¹³⁰⁷ Gündüz Özdeş, *Türk Çarşıları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1953, 386.

¹³⁰⁸ Erol Karıcı, “Hicri 1299 (1882) Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi'ne Göre Kastamonu Sancağı İle Bağlı Kazaların İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapılarına Dair Tespitler”, *Yerel Politikalar*, 2012, 125.

¹³⁰⁹ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 280; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 206-207; Döşemetaş, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazası*, 245.

¹³¹⁰ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 360; Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 90.

biçimindedir. Kubbe sayısı 9 olan yapının üzerindeki kurşunlar zamanla sökülerek kiremit döşendiği, 1951'deki tamirden sonra sebze ve meyve pazarı, daha sonrada urgan kapanı olarak kullanıldığı belirtilmektedir.¹³¹¹

Bedestenin incelenen dönemde aktif olduğu görülmektedir. Belgelerde bedestenin adı özellikle tereke kayıtlarında geçmektedir. Örneğin vefat eden Akmesic Mahallesi sakini el-hac Ahmet Ağanın 5 Zilkade 1166 (3 Eylül 1753) tarihli tereke kaydında, bedestende kiralanan dükkânda yarı hisse hakkı olduğu anlaşılmaktadır.¹³¹² 13 Rabiulevvel 1168 (28 Aralık 1754) tarihli mirasla alakalı belgede, vereselere intikal eden dükkân hududu izah edilirken bedesten dâhilinde olduğu anlaşılmaktadır.¹³¹³ Safer 1169'da (Kasım/Aralık 1755) bedestene yakın eski çerçiler sevinde barut satan bazı kişilerin işinin ehli olmadıkları için şikâyet edilerek, bundan men edildikleri görülmektedir.¹³¹⁴ 1169 yılı Cemazeyilevvelin 20. günü (21 Şubat 1756) Kastamonu'da bedesten mukâtaası mutasarrıflığına vekil olarak el-hac Mehmet Ağa tayin edilmiştir.¹³¹⁵ Safer 1178 (28 Ağustos 1764) tarihli belgede, bedestende kalan bazı tüccar taifesinin ahaliye vadeyle mal satımına müdahale edilmemesi hususunun söz konusu olduğu görülmektedir.¹³¹⁶

2.1.3.2. Hanlar

Kervansaraylar, eserlerde ve kitâbelerde ribât, han olarak da anımsanmaktadır. Günümüzde han, şehirde konaklama, alışveriş maksadıyla meydana getirilen binalara verilen terimdir.¹³¹⁷ Eskiden yollar üzerinde, kasabalarda yolcuların konaklamalarına yarayan yerler olarak adlandırılmakta, bu yerlerde odalar, avlular, ambarlar ve ahırlar bulunmaktaydı. Han binaları ise kâgir ya da ahşaptan yapılmıştır.¹³¹⁸ Kastamonu'da hanlar çarşı dokusunun işlenmesine elverişlidir. Bununla birlikte bu durum, geliştirilen

¹³¹¹ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 206-207.

¹³¹² KŞS-45-s.106-107-108/172.h; Badestenin geçtiği tereke kayıtları için ayrıca bakınız, KŞS-45-s.223-224/341.h; KŞS-49-s.119/231.h; KŞS-52-s.73/131.h; KŞS-53-s.218-219/350.h; KŞS-56-s.75/232.h; KŞS-56-s.85/263.h

¹³¹³ KŞS-46-s.323-322-321/608.h; Ayrıca bakınız, KŞS-47-s.138-139/201.h; KŞS-47-s.143-142/206.h

¹³¹⁴ KŞS-47-s.390-389/453.h

¹³¹⁵ KŞS-47-s.377/463.h; Ayrıca bakınız, KŞS-52-s.425/559.h

¹³¹⁶ KŞS-53-s.426-425/439.h

¹³¹⁷ Şebnem Akalın, "Kervansaray", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2002, XXV, 299.

¹³¹⁸ Fatih Şahin, "Ticaret Yapılarında Tarihsel Gelişim ve Tipolojiler: Trabzon Üzerine Yansıyış Şekilleri", *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*, 2008, 2881.

hanların özelliklerinin artırılması ve bilhassa avlulu hanların yapılmasına kadar devam eden bir inşa sürecini ortaya koymuştur.¹³¹⁹

2.1.3.2.1. Atabey Hanı

Yapı, Akkaya Nahiyesine bağlı Elma Yakası Köyü'nde bulunmaktadır. Moloz taştan harçla yapılan bu handan günümüze yalnızca yuvarlak kemerli kapısı gelebilmiştir.¹³²⁰ Atabey Camiinin yapılış tarihi dikkate alındığında, 1273 yılından önce Çobanoğullarınca içtimaî maksatlı inşa edildiği tahmin edilen ve bina boyu yirmi, eni ise on dört metre olan yapı, kaza bölgesindeki ilk tesistir.¹³²¹ Hanı yaptıran kişinin büyük bir ihtimalle Kastamonu'da Çobanlar devri hükümdarı Muzaffereddin Yavlak Arslan olduğu ve yapının aynı adla anılan camii ve medreseye vakfedildiği anlaşılmaktadır.¹³²² İncelenen dönem belgelerinde hanın adının geçtiği görülmektedir. Nitekim Zilhicce 1175'te (Haziran 1762) Akkaya Nahiyesinde Atabey Hanı önünde dinlenen Mehmet'in arkadaşı tarafından tüfikle vurulduğu, vücudunda yaralanmalar sebebiyle keşif yapılmasını talep ettiği ve bu talebinin gerçekleştiği anlaşılmaktadır.¹³²³

2.1.3.2.2. Deve Hanı

Han, İsmail Bey külliyesi arasında yer almaktadır. Binanın ön yüzü kesme taş, yan duvarları ise moloz taşından harç ile yapılmıştır.¹³²⁴ Hanın kitabesi bulunmamakla birlikte, İsmail Bey'in 1460 tarihli vakfiyesinde kendisi tarafından yaptırılarak camii, medrese ve imaretine vakfolunduğu anlaşılmaktadır. Tarihi kıymeti olan bu hanın imaret ve misafirhaneye gelir temin etmek için yapıldığı ifade edilmektedir.¹³²⁵

¹³¹⁹ İlhan Koç, Hüseyin Asar, "Tarihi Kastamonu Şehiriçi Hanlarının Ticari ve Kültürel Fonksiyonlar Bağlamında Değerlendirilmesi", *ARTIUM*, 5(1), 2017, 6.

¹³²⁰ Yurt Ansiklopedisi, *Türkiye İl İl Dünü, Bugünü, Yarını (Kastamonu-Kırklareli-Kırşehir-Kocaeli-Konya-Kütahya-Malatya)*, 4657; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 349.

¹³²¹ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 349; Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 269.

¹³²² Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 269; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 349.

¹³²³ KŞS-51-s.163/295.h

¹³²⁴ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 350; Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri (Kastamonu)*, 205.

¹³²⁵ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 350-351; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 209; Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 59.

2.1.3.2.3. İsmail Bey Hanı (Kurşunlu Han)

Attarlar çarşısındaki binanın yapılış yılı net şekilde bilinmemekle birlikte 1460'dan evvel İsmail Beyin inşa ettiği tahmin edilmektedir.¹³²⁶ Dış duvarı düzgün kesme taşla örülen bu hanın kuzey ve güneyinde iki kapısı bulunmaktadır. Ayrıca bina kare plânlı avludan ve çevresine sıralanan altı-üstlü odalardan meydana gelmektedir.¹³²⁷

İncelenen dönem ele alındığında hanın faaliyet içinde olduğu anlaşılmaktadır. 14 Şevval 1165 (25 Ağustos 1752) tarihli tereke kaydında, Kurşunlu Handa misafir olup vefat eden Mustafa Beşenin varisi olmadığından mallarının beyt'ül-mala intikal ettiği görülmektedir.¹³²⁸ 29 Zilkade 1170 (15 Ağustos 1757) tarihli belgede, İsmail Bey Vakfından olan Kurşunlu Han'ın tamire ihtiyacı olduğundan keşfi yapıp 1567,5 kuruşa ancak onarılabileceği anlaşılmaktadır.¹³²⁹ İsmail Bey Vakfından olan Kurşunlu Han'ın 1169 Şaban ayının birinci gününden (1 Mayıs 1756) başlamak suretiyle üç seneliğine Mehmet Beşeye kiralandığı görülmektedir.¹³³⁰ 10 Ramazan 1174'te (29 Mayıs 1757) Kurşunlu Handa hâsıl olan icarat tahsili için hancı tayini gerekli olduğundan 1174 senesi Ramazan ayı başlangıcından 1175 Şaban ayının sonuna kadar (6 Nisan 1761/25 Mart 1762) bir yıllığına Es-Seyyid Osman Ağa hancı olarak tayin edilmiştir.¹³³¹

2.1.3.2.4. Balkapanı Hanı/Kapan Hanı/Pembe Hanı

Hepkebirler Mahallesi, İsmail Bey Hanı'nın batısında Kastamonu çarşısında bulunan hanın, II. Bayezid'in (1481-1512) yıllarında tahtta bulunduğu zaman aralığında yaptırdığı söylenmektedir.¹³³² Kayıtlarda Pembe Hanı, Balkapanı Hanı, Kapan Hanı ve Üzümkapanı diye adlarla anılmıştır. Hanın akarı, Hz. Muhammedin ruhuna hatim

¹³²⁶ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 212.

¹³²⁷ Yurt Ansiklopedisi, *Türkiye İl İl Dünü, Bugünü, Yarını (Kastamonu-Kırklareli-Kırşehir-Kocaeli-Konya-Kütahya-Malatya)*, 4657; Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 271.

¹³²⁸ KŞS-44-s.272/428.h; Ayrıca bakınız, KŞS-46-s.146/142.h; KŞS-53-s.99-100/145.h; KŞS-58-s.212-211-210/290.h

¹³²⁹ KŞS-47-s.287-288/249.h

¹³³⁰ KŞS-47-s.353-352/492.h; Ayrıca bakınız, KŞS-53-s.342/552.h; KŞS-57-s.429/147.h

¹³³¹ KŞS-50-s.75-76/99.h

¹³³² Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 351-352; Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 91.

tilaveti için adanmıştır.¹³³³ Zemin ve birinci kattan oluşan bu handa yirmi iki dükkânın bulunduğu belgelerden anlaşılmaktadır.¹³³⁴

Hanın incelenen dönemde aktif olduğu görülmektedir. 6 Şaban 1169 (6 Mayıs 1756) tarihli belgede Han Kapanı olarak adlandırılan Sultan Bayezid Han evkafı mahsulünden olmak üzere, Peygamber Efendimizin ruhuna hatm-i şerif okumak için günlük 2 akçe vazifeyle cüzhan olan İsmail Halifenin vefat etmesi üzerine yerine Esseyid Abdurrahman tayin edilmiştir.¹³³⁵ 29 Zilhicce 1172 (23 Ağustos 1759) tarihli belgede Penbe Hanın yangın geçirmesi nedeni ile tamire ihtiyacı olduğundan keşfi yapıldığı ve binanın 3091 kuruşa ancak onarılabileceği ifade edilmektedir.¹³³⁶ 23 Muharrem 1176'da (14 Ağustos 1762) Han Kapanı demekle meşhur Sultan Bayezid Han Vakfı mahsulünden almak üzere günlük 2 akçe vazife ile yarı imamete mutasarrıf olan İbrahim vefat edince yerine Hacı Mustafa imam olarak tayin olmuştur.¹³³⁷ 11 Safer 1177 (21 Ağustos 1763) tarihli belgede kervansaray olarak geçen Han Kapanında mevcut 21 adet dükkânın hâsılatının idaresi için Mustafa'nın müteveli olarak atandığı görülmektedir.¹³³⁸ 21 Ramazan 1179 (3 Mart 1766) tarihli belgede Kapan Hanı ihtisabı konusunda kiracılardan senedi olanların aynen devam ettirilmesi, senedi olmayanlara ise senet verilmesi hususunun söz konusu olduğu anlaşılmaktadır.¹³³⁹ 22 Şevval 1187 (6 Ocak 1774) tarihli tereke kaydında merhumun handa mevcut malından,¹³⁴⁰ 15 Zilkade 1187'de (28 Ocak 1774) ise Penbe Hanı'nda bir adet penbe dükkânının 500 kuruşa satışından bahsedilmektedir.¹³⁴¹

¹³³³ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 276-277; Döşemetaş, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı*, 239.

¹³³⁴ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 211.

¹³³⁵ KŞS-47-s.362/480.h; Ayrıca bakınız, KŞS-51-s.309/542.h

¹³³⁶ KŞS-49-s.176/356.h; KŞS-49-s.143-144/282.h Belgede ise Kapan Hanında çıkan yangında hana yakın binaların da etkilendiği mağdur olan bina sahiplerinin mahkemeye başvurdukları görülmektedir; KŞS-50 s.257/215.h; Benzer şekilde handa yanan penbenden (pamuk) dolayı varislerin talep ve dava ettikleri daha sonra davadan vazgeçtikleri anlaşılmaktadır.

¹³³⁷ KŞS-51-s.304/436.h

¹³³⁸ KŞS-52-s.411-412/575.h

¹³³⁹ KŞS-53-s.262/657.h; Kapan Hanı'ndan hâsıl olan gelir ile alakalı ayrıca bakınız, KŞS-55-s.86-87/150.h; KŞS-55-s.277/500.h

¹³⁴⁰ KŞS-59-s.122-123/259.h

¹³⁴¹ KŞS-55-s.169/330.h

2.1.3.2.5. Acem Hanı

Araba pazarı mevkii, Gökdere Caddesi köşesinde olan han, kesme ve moloz taştan karışık olarak yaptırılmıştır. Diğer hanlarda olduğu gibi kapısından girince tonoz kemerin iki yanında odalar olduğu görülmektedir.¹³⁴² Hanın alt katında batı yönünde ahır olarak tasarlanan dört bölüm ve 12 oda varken, üst katında ise 25 oda içerdiği zikrolunmaktadır.¹³⁴³ Kitabesi bulunmayan yapının, Kastamonuda Beylerbeyliği yapan Koca Sinan Paşa'nın 1571'lerde Sinan Bey Camiine vakıf olarak inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.¹³⁴⁴

İncelenen dönemde faaliyet içinde olan bu han, genellikle Acem tüccarlar konakladığı için Acem Hanı olarak ifade edilmektedir. Nitekim Şaban 1167 (Haziran 1754) tarihli belgede Sinan Bey Vakfından olan Acem Hanı'nda ikamet eden Acem, Ermeni taifesinden bazı kişilerin arzuhâl edip, yöre halkı ile birlikte kendi paylarına düşen vergileri ödemede bir kusurları yok iken mütesellim olanların kendilerinden haksız yere boğça akçesi aldıklarını dile getirmeleri üzerine, yapılan tahkik sonucunda mütesellimlerin haksız yere akçe alma husunda men edilmeleri için emir verildiği görülmektedir.¹³⁴⁵ 16 Rabiulahir 1170'te (8 Ocak 1757) Acem tüccarlarından olup han odasında misafir iken ölen Ermeni asıllı Bedros'un odasında mevcut olan eşyanın varislerine teslim edilinceye kadar muhafazası için Es-seyyid Ali Ağa kayyum olarak tayin edilmiştir.¹³⁴⁶ 11 Cemazeyilahir 1173'te (30 Ocak 1760) han yakınında bulunan ve üç ortağı olan bir nalbant hanının 260 kuruşa Ali Çelebiye satıldığı anlaşılmaktadır.¹³⁴⁷ 16 Şevval 1175 (10 Mayıs 1762) tarihli belgenin Nahçıvan ahalisinden olup Acem Hanı'nda sakini olup vefat eden, Nikol'un tereke kaydı olduğu görülmektedir.¹³⁴⁸ 23 Rabiulevvel 1183'te (27 Temmuz 1769) Handa kalan iki tacirin alacak verecek

¹³⁴² Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 352; Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 272.

¹³⁴³ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 273; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 205.

¹³⁴⁴ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 273; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 352.

¹³⁴⁵ KŞS-46-s.242/390.h

¹³⁴⁶ KŞS-47-s.170-171/249.h

¹³⁴⁷ KŞS-50-s.293/144.h

¹³⁴⁸ KŞS-51-s.131/240.h; Ayrıca bakınız, KŞS-52-s.82-83/149.h; KŞS-57-s.374-373/231.h

hususunda anlaşmazlık yaşadığı fakat sonrasında tarafların uzlaşma sağladığı anlaşılmaktadır.¹³⁴⁹

2.1.3.2.6. Aşir Efendi/Reisülküttap Mustafa Efendi/Urgan Hanı

Han, Nasrullah Camii'nin batısında Samanpazarında yer almaktadır. Bina kesme taştan yapılmış olup, aralarına tuğla kuşaklar konularak üzerleri derzlenmiştir.¹³⁵⁰ Kitabesine göre yapının Reisülküttap Mustafa Efendi tarafından 1748 tarihinde inşa edildiği anlaşılmaktadır.¹³⁵¹ Bu hanın üst katında yirmi dokuz, alt katında da ahır bulunduğu, daha sonraları ahır kısmının muhtelif yerlerinden bölünerek odaya dönüştürüldüğü ifade edilmektedir. Bununla birlikte yapının Nasrullah Camii ve medresesine vakfedildiği söylenmektedir.¹³⁵²

İncelenen dönem ele alındığında yapının aktif olduğu görülmektedir. 14 Şevval 1168'de (24 Temmuz 1755) ticaret amaçlı handa misafir olan el-hac Mehmet Ağanın, el-hac Mustafa'dan 335 kuruş ve bazı mallardan alacağı olduğundan davalık oldukları ve daha sonra aralarında uzlaşa sağladıkları anlaşılmaktadır.¹³⁵³ 10 Cemazeyilahir 1182'de (22 Ekim 1768) Reisülküttap Mustafa Efendi Hanında hırsızlık iddiası olduğu görülmektedir. Nitekim Mustafa adlı kişi mahkemeye başvurarak handa kiraladığı odanın kilidinin kırılıp 120 kuruşunun Yasef tarafından alındığını, han odabaşısı olan Abraham'ın da kusurunun olduğunu iddia etmesi, kapı kilidinin değişmesi ve meblağın iadesi talebi üzerine yapılan tahkik sonucu suçlamayı kabul etmeyen Yasef ve Abraham'ın İncil üzerine yemin etmesi, müddeinin iddiasını kanıtlayamaması neticesinde Mustafa'nın iddia ve talebinden men edildiğine şahit olunmaktadır.¹³⁵⁴ 18 Şaban 1182 (28 Aralık 1768) tarihli belgenin ise Kefe kasabası sakini olup handa misafirken ölen Mihayil'in tereke kaydı olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁵⁵

¹³⁴⁹ KŞS-56-s.96/296.h; Benzer hükümler için ayrıca bakınız, KŞS-56-s.110/348.h; KŞS-59-s.81-82/177.h; KŞS-59-s.62/126.h

¹³⁵⁰ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 273; Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 353.

¹³⁵¹ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 354; Yurt Ansiklopedisi, *Türkiye İl İl Dünyü, Bugünü, Yarını (Kastamonu-Kırklareli-Kırşehir-Kocaeli-Konya-Kütahya-Malatya)*, 4657.

¹³⁵² Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 275.

¹³⁵³ KŞS-46-s.201/333.h

¹³⁵⁴ KŞS-56-s.46/145.h

¹³⁵⁵ KŞS-56-s.53/163.h

2.1.3.2.7. Turşucuoğlu Hanı

Seyyid Ahmet'in yaptırdığı hanın inşa zamanı net olmamakla, 1716 tarihli sicil kaydında adı geçtiğine göre bu tarihten önce yapıldığı kesinlik kazanmaktadır.¹³⁵⁶ 1748 tarihli belgede bulunduğu mahallenin Topçuzade olduğu, mirasçıları tarafından 700 kuruşa Reisülküttp Hacı Mustafa Efendi'ye satıldığı görülmektedir.¹³⁵⁷ İncelenen dönem ele alındığında hanın satışıyla alakalı bazı sorun ve anlaşmazlık yaşandığına rastlanılmaktadır. Nitekim 8 Rabiulahir 1180 (13 Eylül 1766) tarihli belgede daha önce 700 kuruşa satışı gerçekleşen bu hana müdahale eden bazı mirasçıların muhalefetten men edildikleri görülmektedir.¹³⁵⁸ 25 Şaban 1181'de (16 Ocak 1768) vefat eden kişinin handa nalbant dükkânında mevcut bazı mallarının varisler tarafından merhumun ortağı olan şahsa hakkının toplamda 105 kuruşun teslim edildiği anlaşılmaktadır.¹³⁵⁹ 25 Cemazeyilahir 1184'te (16 Ekim 1770) ise handa alım satım yapılırken hileye başvurulduğu ifade edilmektedir.¹³⁶⁰

2.1.3.2.8. Paşa Hanı

Hanın kim tarafından ne zaman yaptırıldığı ve şehrin neresinde olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte büyük çarşıya yakın olduğu söylenmektedir. Satış vesikasında yapının haffaflar çarşısı yakınında, başka bir kayıta ise Yanıkzade Hanı'na yakın olduğu görülmektedir. Binanın vezirlik ya da beylerbeylik makamında olan biri tarafından 1675 tarihinden evvel yapıldığı zannedilmektedir.¹³⁶¹ K. Kutgün Eyüpgiller'in bahsettiği Saraçhane yakınındaki bu hanın, 1630-1640 yılları arasında bânisin Hasan Paşa olduğu bilinmekte ancak yapının paşa hanı olup olmadığı bilinmemektedir.¹³⁶² İncelenen dönemdeyse 18 Şaban 1175 (1762) tarihli mirasla

¹³⁵⁶ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 217.

¹³⁵⁷ Döşemetaş, Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı, 241.

¹³⁵⁸ KŞS-55-s.34-35-36/62.h; KŞS-55-s.304/464.h

¹³⁵⁹ KŞS-55-s.191/345.h

¹³⁶⁰ KŞS-57-s.429/145.h

¹³⁶¹ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 214-215; Döşemetaş, Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı, 243.

¹³⁶² Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 91.

alakalı kayıta, Paşa Hanı yakınında terekeden olup varislere intikal eden iki adet dükkânın varlığı göze çarpmaktadır.¹³⁶³

2.1.3.2.9. Sarının Hanı

Yapı, Karadere üzerinde, Kastamonu Tosya yolunda, Bürnük köyü sınırları dâhilinde bulunmaktadır. 1516'da yapıldığı varsayılan binanın inşa edeninin kim olduğu belli değildir. Mimarisi moloz taş harcından ve üzeri ise tonoz kubbe ile örtülen bu yapının günümüzde maalesef harabe halinde sadece duvar kalıntıları kalmıştır.¹³⁶⁴ İncelenen dönemde hanın aktif olduğu görülmektedir. 15 Rabiulevvel 1167 (10 Ocak 1754) tarihli alemdar Mehmet Beşenin tereke kaydında Sarı Handa ikamet eden Yörük oğlu İbrahim Beşe zimmetinde 67 kuruş olduğu belirtilmektedir.¹³⁶⁵

2.1.3.2.10. Sürahizade Hanı

Binayı yaptıran bilinmemekle birlikte, Halife Mahallesinde olabileceği söylenmektedir. Adına bakıldığı zaman çömlekçi yahut su yolu işiyle uğraşan birinin vesilesiyle inşa edildiği düşünülmektedir.¹³⁶⁶ Araştırılan sicillerde ise han faaliyet içindedir. 12 Recep 1168 (25 Nisan 1755) tarihli mülk satışıyla ilgili belgede mülkün hudutları belirtilirken bir tarafının Nasrullah Camii ve diğer tarafının ise Sürahioğlu Hanına yakın olduğu dile getirilmektedir.¹³⁶⁷ 21 Şaban 1177 (24 Şubat 1764) tarihli belgede bazı kişilerin Nasrullah Camii yakınında Sürahioğlu Hanı arsası ve han odalarında olan hisselerini alemdar Mustafa Ağaya sattıkları görülmektedir.¹³⁶⁸

2.1.3.2.11. Yanık Han

Ticaret hanı olarak inşa edilmiş olan bu yapı, Topçuoğlu Mahallesi, Belediye Caddesi üzerinde bulunmaktadır. 1730 yılında Yanıkzâde Hacı Mustafa oğlu Hacı

¹³⁶³ KŞS-51-s.126-127/232.h

¹³⁶⁴ Gökoğlu, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, 355; Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 278.

¹³⁶⁵ KŞS-45-s.175-176/264.h

¹³⁶⁶ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 216-217.

¹³⁶⁷ KŞS-46-s.154-155/259.h

¹³⁶⁸ KŞS-52-s.138-139/161.-162.h

İsmail Ağa'nın yaptırdığı bilinse de 1716 tarihli sicil kaydında binanın adı geçtiğine göre bu tarihten önce yapıldığının kesinlik kazandığı ifade edilmektedir.¹³⁶⁹

Hanın incelenen dönemde aktif olduğu görülmektedir. 20 Cemazeyilevvel 1166 (25 Mart 1753) tarihli belgede Yanıkzâde Hanında misafir iken vefat eden Es-seyyid Osman Çelebi'nin han yakınında bulunan Kanare Mescidinin aydınlatılmasında kullanılmak için 10 kuruş vasiyet ettiği görülmektedir.¹³⁷⁰ 15 Cemazeyilahir 1166 (19 Nisan 1753) tarihli belgenin Taraklı Borlu kasabası ahalisinden olup ticaret amaçlı Yanıkzade Hanı'nda misafir bulunduğu sırada ölen Es-Seyyid el-hac Halil'in handa mevcut eşyasının tereke kaydı olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁷¹ 18 Cemazeyilevvel 1173 (7 Ocak 1760) tarihli belgede bina ve vakıf edilen Yanıkzâde Hanı mütevellisi olan Ali Ağanın mahkemeye başvurarak vefat eden Hasan Ağanın han vakfından on yıl önce aldığı 1282,5 kuruşu iade etmediği, meblağın terekeden eda edilmesi talebi üzerine yapılan tahkik sonucu zikredilen nakitin terekeden verilmesine karar kılındığına şahit olunmaktadır.¹³⁷² 28 Cemazeyilahir 1186 (26 Eylül 1772) tarihli belgede handa sakin Hüseyin Beşe mahkemeye başvurup Es-seyyid Mustafa'dan 190 kuruş alacağı olup bu meblağ karşılığında kendisine Ayşe isimli cariyeyi verdikten sonra firar ettiğini dile getirerek şahitler tarafından durumun takrir edilmesi ve hüccet olunması talebi üzerine şahitlerin, Hüseyin Beşenin beyanının doğru olduğunu haber verdiği görülmektedir.¹³⁷³ 20 Şevval 1186 (14 Ocak 1773) tarihli belgede Yanıkzâde Hanı'nda bir bakkal ve bitişik olan bir penbeci, bir muhallebici dükkânının bazı değerli eşya ile birlikte 430 kuruşa satıldığı anlaşılmaktadır.¹³⁷⁴

2.1.3.2.12. Yeni (Cedid) Han

Hanın, belgelerden anlaşıldığı kadarıyla İbni Süle Mahallesinde bulunduğu, şehrin büyük çarşısında yer alan Demirciler Mescid'ine yakın olduğu belirtilmektedir. Yine kayıtlardan hareketle Hacı Mustafa adlı bir şahıs tarafından yaptırılan bu hanın altı ve

¹³⁶⁹ Çiftçi, *Kastamonu Camileri – Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*, 278; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 278.

¹³⁷⁰ KŞS-45-s.64-65/110.h

¹³⁷¹ KŞS-45-s.63/109.h

¹³⁷² KŞS-49-s.230-231/489.h

¹³⁷³ KŞS-58-s.158/395.h

¹³⁷⁴ KŞS-59-s.17-18/27.h

üstlü toplamda yirmi altı odası olduğu anlaşılmaktadır. Binanın yapılış tarihi net olarak bilinmemekle birlikte, 1686'da hanla ilgili kayıt mevcut olduğundan bu tarihten önce yapıldığı düşünülmektedir.¹³⁷⁵ İncelenen dönemde aktif olan hanın isminin genellikle Han-ı Cedid olarak geçtiği görülmektedir. 12 Ramazan 1164 (4 Ağustos 1751) tarihli belgenin Beypazarı ahalisi olup Cedid Handa misafir iken vefat eden ve varisi olmadığı için beytûlmala intikal eden İsmail Beşeye ait tereke kaydı olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁷⁶ 7 Safer 1172'de (10 Ekim 1758) Hacı Mustafa adlı hayır sahibi tarafından yaptırılan Cedid Handa vakıf mahsûlünden almak üzere günlük 3 akçe vazifeyle cüzhan olan Es-seyyid el-hac Ali vefat edince yerine Mehmet Halife tayin edilmiştir.¹³⁷⁷

Yukarıda bahsi geçen hanlardan başka, sicillerde mevcut olan başka bir han ise İbni Süle Mahallesi'nde Abdüllatifzâde Hanıdır. 8 Şevval 1164 (30 Ağustos 1751) tarihli belgenin handa ticaret amaçlı misafir iken vefat eden Derviş Mehmet Halifenin varisi olmadığı için beytûlmala intikal eden tereke kaydı olduğu tespit edilmiştir.¹³⁷⁸ Öteki bir han da 17 Rabiulevvel 1176 (6 Ekim 1762) tarihli belgede geçen Es-seyyid Mehmet Çelebi Hanıdır. Nitekim Kocahisar Kazası ahalisi olup handa misafir olan Mehmet mahkemede serdar Mehmet Ağanın ticaretine mani olup, bazı mallarına da el koyduğunu dile getirerek kendi halinde ticaret ile uğraştığını bunun belgeyle ıspat etme talebi üzerine kazadan bazı şahitlerin müddeiyi doğruladığı görülmektedir.¹³⁷⁹ Bununla birlikte Müjdecizâde Mehmet Efendi Hanın,¹³⁸⁰ Nasrullah Kadı Camii yanında yeni yapılmış Hanın,¹³⁸¹ İmamzâde Hanın, Un Hanın,¹³⁸² Küpçügez Mahallesi'nde bulunan Hanın¹³⁸³ olduğu görülmektedir. Ayrıca Nasrullah Kadı Camii yanında Çukur Hanı, Araba pazarı mevkiinde kale suru dibindeki Kara Ali Bey Hanı, Kazgancılar çarşısı yanındaki İmam Ahmet Efendi Hanı, Sülahi oğlu Hanı, Hacı İsmail Hanı,¹³⁸⁴ başka kaynaklarda ise, Sellahoğlu Hanı, Vakıf Hanı,¹³⁸⁵ Beycügez Hanı, Bey Çelebi

¹³⁷⁵ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 218.

¹³⁷⁶ KŞS-44-s.30/52.h; Ayrıca bakınız, KŞS-46-s.187-188/312.h; KŞS-53-s.94-95/135.h; KŞS-57-s.417/162.h; KŞS-56-s.120-125/382.-405.h

¹³⁷⁷ KŞS-49-s.271/560.h

¹³⁷⁸ KŞS-44-s.36-37/61.h

¹³⁷⁹ KŞS-51-s.203/379.h

¹³⁸⁰ KŞS-50-s.230/274.h

¹³⁸¹ KŞS-55-s.66-67/116.h

¹³⁸² KŞS-59-s.139-140/288.h

¹³⁸³ KŞS-59-s.111-112/238-239.h

¹³⁸⁴ Döşemetaş, Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı, 244-245.

¹³⁸⁵ Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 91.

Kervansarayı/Unkapanı, Hacı Halil Beşe Hanı, Hacı Seyfî Kervansarayı, İsmail Bey Kervansarayı/Hanı, Hacı Ahmet bin İlyas Hanı, Kapan Hanı, Mehmet Ağa bin Ali Bey/Abbasoğlu Hanı, Müftizâde Hanı, Sağlamacı-Sağılmacı Hanı, Tarakçızâde Hanı ve Üzüm Kapanı hanının bulunduğu ifade edilmektedir.¹³⁸⁶

2.1.3.3. Çarşı ve Pazarlar

Çarşı, üstü kapalı pazar yerlerine verilen isim olup, Farşça; “*çâr-sû (dört taraf)*” sözcüğünün bozulma şeklidir ve benzer şekilde üstü kapalı alım-satım yerlerine bâzâr denilmiş, bu ifade daha sonra diğer dillere çarşı olarak geçmiştir.¹³⁸⁷ Çarşı ve pazarlar, ekonomik etkinliklerin veya aktivitelerin gerçekleştirildiği yerler olması yönüyle önemlidir. Bu husus Osmanlı Devleti’nde, Selçuklu döneminden kalma bir anlayış olarak devam etmiştir. Çarşı ve pazarlar olarak ifade edilen yerler ise, dükkân, han veya imalathane şeklinde belirtilen alanlardır. Bu yerlerin ticari birimler olarak faaliyet göstermesi, söz konusu yapıların her bölgede olmasına ortam hazırlamıştır.¹³⁸⁸ Kastamonu’da çarşı, pazar ve bedestenler, uzun süre devamlılığını sürdüren ticari yapılardır. Bu mekânlar, esnaf ve zanaatkârların yanı sıra, tüccarların da bir arada olduğunu göstermektedir. Çarşı, Kastamonu Kazası’nda genel olarak pazar alanlarından daha büyük bir işlevsellik göstermiştir.¹³⁸⁹ Şehirde kırsal hammaddelerin temini ve insanlara ulaştırılması da yine bu alanlarda yapılmıştır. Burada bir dönüşümün olduğu dikkate alındığında ise, pazar ve çarşılar oldukça önemli bir yer tutan alanlar olarak kendisini göstermiştir.¹³⁹⁰ Pazarlarda yaş meyve ve sebze satımlarının gerçekleştirilmesi yönünde foksiyonellik ise Kastamonu açısından oldukça önemli alanları belirtmektedir. Ayrıca pamuk ve pamuk ürünleri ticareti de yine pazarlarda gerçekleştirilmiştir.¹³⁹¹ Çarşılar genel olarak bedestenler etrafında şekillenmekte, bu husus çarşıların işlevlerinde çeşitlilik oluşturmaları yönünden önemli olmaktadır.¹³⁹² Benzer mal satıcı,

¹³⁸⁶ Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 206-218.

¹³⁸⁷ Osman Ergin, “Çarşı”, *İA*, MEB Basımevi, İstanbul 1988, III, 360.

¹³⁸⁸ Koray Özcan, “Vakfiyelere Göre Selçuklu Kentinde Ticaret Mekânlarının Örgütlenme Düzeni ve Mekânsal Diziliş Biçimleri Üzerine Bir Deneme “Konya Örneği”, *Vakıflar Dergisi*, 30, 2007, 89-90.

¹³⁸⁹ Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 24.

¹³⁹⁰ Fahri Maden, “XVIII. Yüzyıl Sonu XIX. Yüzyıl Başlarında Kastamonu’da Esnaf Grupları, Zanaatkârlar ve Ticari Faaliyetler”, *Karadeniz Araştırmaları*, 15, 2007, 159.

¹³⁹¹ Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 24.

¹³⁹² Sait Öztürk, “Kassâm”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 581.

imalatçı veya üreticisinin, kendilerine yakın alanlara yerleşmektedirler. Ticari bölümlerin üyeleri pazarın belli yerlerini zapt etmekte, ticaret faaliyetlerinin mekânda yerleşme sırasının ve düzenin, bütün İslâm şehirlerinde benzer olduğu dikkati çekmektedir.¹³⁹³ Öyleki bazı meslek gruplarının bulundukları yerler aynı bu adlarla zikredilmektedir. Tetkik edilen belgelerde Kastamonunda esnafın adının geçtiği çarşılar ise aşağıda verilmiştir.

Demirciler Çarşısı: Demirci esnafının bir arada bulunduğu çarşıdır. 20 Şevval 1164 (11 Eylül 1751) tarihli tereke kaydında merhumun oğlu icaresinde demirci dükkânının olduğu görülmektedir.¹³⁹⁴ Çarşıda demircilerin yanı sıra öteki meslek erbabına dair dükkânların da bulunduğu saptanmıştır. 26 Recep 1166'daki (20 Ağustos 1753) tereke kaydında demirciler çarşısındaki boyacı dükkânından bahsedilmektedir.¹³⁹⁵ Yine belgelerde demirciler çarşısındaki demirci dükkânının satışına da şahit olunmaktadır.¹³⁹⁶ 8 Safer 1186 (11 Mayıs 1772) tarihli belgede kalyonların tekmili için Kastamonu'dan 40 nefer demircinin Sinop iskelesine ulaştırılması konusunda merkezden emir gönderildiği anlaşılmaktadır.¹³⁹⁷

Semerciler Çarşısı: Araştırılan dönemde aktif olan çarşı Topçuzade Mahallesindedir. 9 Recep 1164'te (3 Haziran 1751) çarşıda bulunan iki kepenk dükkânın 215 kuruşa satıldığı anlaşılmaktadır.¹³⁹⁸ 20 Muharrem 1167 (17 Kasım 1753) tarihli tereke kaydında merhumun semerciler çarşısında semerci dükkânının olduğu tespit edilmiştir.¹³⁹⁹

Haffâflar Çarşısı: Haffâf kelimesi, ayakkabı, terlik vesaire yapan ve satan kavaf anlamındadır.¹⁴⁰⁰ İncelenen dönemde Kastamonu'da bahsi geçen malzemeleri satan esnafa ait çarşının bulunduğu ve aktif olduğu anlaşılmaktadır. 16 Zilkade 1164 (6 Ekim 1751) tarihli tereke kaydında merhuma ait haffâflar çarşısında mevcut haffâf dükkânın

¹³⁹³ Ergenç, *Şehir, Toplum, Devlet Osmanlı Tarihi Yazıları*, 86.

¹³⁹⁴ KŞS-44-s.43/70.h

¹³⁹⁵ KŞS-45-s.80-81-82/138.h; Ayrıca bakınız, KŞS-50-s.168/412.h; KŞS-55-s.40/71.h

¹³⁹⁶ KŞS-46-s.158/264.h; Ayrıca bakınız, KŞS-48-s.14-15/32.h; KŞS-49-s.119/231.h; KŞS-58-s.251/233.h; KŞS-59-s.168-169/328.h

¹³⁹⁷ KŞS-58-s.91/85.h

¹³⁹⁸ KŞS-44-s.17/33.h; Ayrıca bakınız, KŞS-49-s.89/165.h; KŞS-51-s.217/409.h; KŞS-52-s.290-291/526.h; KŞS-58-s.288/183.

¹³⁹⁹ KŞS-45-s.146-147/224.h; Ayrıca bakınız, KŞS-44-s.109/185; KŞS-49-s.119/231.h; KŞS-50-s.185/372.h; KŞS-53-s.145-146/224.h; KŞS-55-s.136/240.h

¹⁴⁰⁰ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 465.

olduğu görülmektedir.¹⁴⁰¹ 15 Zilkade 1180'de (14 Nisan 1767) bazı mal ve dükkânla birlikte haffâf dükkânın da satışının gerçekleştiği tespit edilmiştir.¹⁴⁰²

Muytâblar Çarşısı: Kıl dokuyarak, eşya üreten esnafın birlikte olduğu çarşının faaliyette olduğu görülmüştür. 10 Ramazan 1164 (2 Ağustos 1751) tarihli tereke kaydında merhumun zikredilen çarşıda muytab dükkânının olduğu tespit edilmektedir.¹⁴⁰³ 11 Muharrem 1180 (19 Haziran 1766) tarihli belgede çarşıda bulunan üç kepenk muytab dükkânının 350 kuruşa satıldığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁰⁴

Çilingirler Çarşısı: Araba pazarı civarında bulunmaktadır. 7 Recep 1165'te (21 Mayıs 1752) iki çilingir dükkânının 145 kuruşa satıldığı görülmektedir.¹⁴⁰⁵ Yine 29 Cemazeyilevvel 1175'te (26 Aralık 1761) araba pazarında bulunan iki kepenk çilingir dükkânının 60 kuruşa satışı gerçekleşmiştir.¹⁴⁰⁶

Kuyumcular Çarşısı: Kastamonu'da kuyumcu esnafına has çarşının bulunduğu ve belgelerden anlaşıldığı kadarıyla kuyumculuk sanatıyla uğraşanlar arasında gayrimüslümlerin de olduğu görülmektedir. Nitekim belgelerde kuyumcu isimleri arasında Müslüman olmayanların da adı geçmektedir.¹⁴⁰⁷ 12 Cemazeyilevvel 1167 (7 Mart 1754) tarihli tereke kaydının Dimitri adındaki kuyumcuya ait olduğuna şahit olunmaktadır.¹⁴⁰⁸ 15 Rabiulevvel 1167 (10 Ocak 1754) tarihli tereke kaydında merhumun kuyumcular çarşısı yakınında hane arsası olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁰⁹

Bakkallar Çarşısı: Bakkal esnafının ismiyle zikredilen bir çarşının olduğuna belgelerden şahit olunmaktadır. 18 Ramazan 1171 (26 Mayıs 1768) tarihli belgede bakkallar çarşısında bulunan bir kepenk bakkal dükkânının 160 kuruşa satıldığı

¹⁴⁰¹ KŞS-44-s.56-57/89.h; Ayrıca bakınız, KŞS-45-s.203-204-205/307.h; KŞS-53-s.41/50.h; KŞS-58-s.139-140/288.h

¹⁴⁰² KŞS-55-s.92-93/159.h

¹⁴⁰³ KŞS-44-s.41-42/66.h; Ayrıca bakınız, KŞS-50-s.185/372.h; KŞS-51-s.79/145.h; KŞS-53-s.41/50.h; KŞS-53-s.82/114.h; KŞS-57-s.416-415/164.h; KŞS-56-s.21/61.h

¹⁴⁰⁴ KŞS-49-s.236/501.h; Ayrıca bakınız, KŞS-53-s.220/353.h; KŞS-58-s.171/369.h

¹⁴⁰⁵ KŞS-44-s.218/333.h

¹⁴⁰⁶ KŞS-51-s.60-61/104.h; Ayrıca bakınız, KŞS-47-s.120/177.h; KŞS-53-s.396-395/484.h; KŞS-55-s.178/321.h

¹⁴⁰⁷ KŞS-51-s.66/116.h; Ayrıca bakınız, KŞS-53-s.326/579.h; KŞS-55-s.209/378.h; KŞS-59-s.177-178/347.h

¹⁴⁰⁸ KŞS-44-s.208/317.h

¹⁴⁰⁹ KŞS-45-s.202-203-204-205-206/307.h; Ayrıca bakınız, KŞS-45-s.179-180/270.h; KŞS-49-s.112-113/217.h; KŞS-55-s.31-32/56.h; KŞS-59-s.139-140/288.h

görülmektedir.¹⁴¹⁰ 28 Muharrem 1166'da (5 Aralık 1752) çarşıda bulunan bir berber dükkânı 300 kuruşa satılmıştır.¹⁴¹¹

Eskiciler Çarşısı: Böyle bir çarşının varlığı görülmekte, nitekim incelenen dönemde bu çarşının faaliyet içinde olduğu saptanmaktadır. 20 Şevval 1164 (11 Eylül 1751) tarihli tereke kaydında vefat eden kişinin çarşıda bir kepenk dükkânının olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴¹² 20 Recep 1175'te (14 Şubat 1762) Ayşe'nin kendisine miras kalan eskiciler çarşısındaki iki kepenk eskici dükkân hissesini diğer vereselerden 45 kuruş karşılığında aldığı görülmektedir.¹⁴¹³

Nalçacılar Çarşısı: Nalça, küçük nal anlamına gelen, sığır katır, at, eşek gibi hayvanların tırnaklarının aşınmasını önlemek için tırnakları altına çakılan ayrıca kaba kundura, yemeni ve çizmelerin altına dayanıklılığı için çakılan, küçük demir parçası olup bu işle iştigal edenler ise nalçacı olarak adlandırılmıştır.¹⁴¹⁴ 13 Rabiulevvel 1168'de (28 Aralık 1754) çarşıda bulunan bir bakkal dükkânının satıldığı tespit edilmiştir.¹⁴¹⁵ 15 Safer 1171'de (29 Ekim 1757) çarşıda bulunan bir adet dükkânın cüz-i şerif okunması karşılığında vakıf edildiği anlaşılmaktadır.¹⁴¹⁶ 5 Rabiulevvel 1179 (22 Ağustos 1765) tarihli tereke kaydında çarşıda mevcut nalçacı dükkânının olduğu görülmektedir.¹⁴¹⁷

Kazgancılar Çarşısı: Adından hareketle sadece kazan üretimi değil aynı zamanda güğüm, sini, leğen, tepsi, ibrik, tencere, tava, bakraç gibi bakırdan üretilen eşyanın da bu çarşıda kazancı esnafı tarafından yapıldığı düşünülmektedir.¹⁴¹⁸ Çarşının incelenen dönemde aktif olduğu görülmektedir. Rabiulahir 1167 (Ocak 1754) tarihli tereke kaydında çarşıda mevcut kazancı dükkânının olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴¹⁹ 12

¹⁴¹⁰ KŞS-48-s.107-108/242.h

¹⁴¹¹ KŞS-49-s.41/71.h; KŞS-57-s.349/267.h

¹⁴¹² KŞS-44-s.43-44/70.h; KŞS-45-s.248/384.h; KŞS-48-s.62/135.h

¹⁴¹³ KŞS-51-s.85-86/162.h; KŞS-51-s.174/315.h; KŞS-55-s.164/299.h

¹⁴¹⁴ Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 511; Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 131.

¹⁴¹⁵ KŞS-46-s.323-608.h

¹⁴¹⁶ KŞS-48-s.20-21/46.h; KŞS-50-s.53/64.h

¹⁴¹⁷ KŞS-53-s.60-61/78.h

¹⁴¹⁸ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 124.

¹⁴¹⁹ KŞS-45-s.179-180/270.h; Ayrıca bakınız, KŞS-45-s.57/97.h; KŞS-46-s.144-145/240.h; KŞS-47-s.145-146/210.h; KŞS-48-s.6/12.h; KŞS-49-s.229/484.h; KŞS-51-s.84/158.h; KŞS-52-s.249/451.h; KŞS-53-s.100-101/147.h; KŞS-53-s.218-219/350.h; KŞS-56-s.18/51.h; KŞS-58-s.260-259/218.h

Rabiulahir 1177'de (20 Ekim 1763) çarşıdaki kazancı dükkânlarının 400 kuruşa satıldığı saptanmıştır.¹⁴²⁰

Kazzâzlar Çarşısı: Kazzâz, ipekçi, ipek işleyen, ipek satan manasındadır.¹⁴²¹ Kazzâz esnafına ait bir çarşının olduğu görülmektedir. 12 Şaban 1174 (19 Mart 1761) tarihli belgede çarşıda bulunan kazzâz dükkânının satışının olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴²²

Terziler Çarşısı: Cem Sultan Vakfına ait olan bir çarşıdır.¹⁴²³ 10 Cemazeyilevvel 1173 (30 Aralık 1759) tarihli tereke kaydında merhumun terziler çarşısında dükkânının olduğuna şahit olunmaktadır.¹⁴²⁴ 11 Zilkade 1170'te (28 Temmuz 1757) çarşıdaki bir terzi dükkân hisselerinin 120 kuruşa satıldığı görülmektedir.¹⁴²⁵

Bahsedilen tüm bu çarşılar dışında sicil belgelerinde; Yukarı Çarşı,¹⁴²⁶ Aşağı Çarşı,¹⁴²⁷ Penbeciler Çarşısı,¹⁴²⁸ Çerçiler Çarşısı,¹⁴²⁹ Çizmeciler Çarşısı,¹⁴³⁰ Papuçcular Çarşısı,¹⁴³¹ Kalaycılar Çarşısı,¹⁴³² Dökmeciler Çarşısı,¹⁴³³ Yemeniciler Çarşısı,¹⁴³⁴ Kürkçüler Çarşısı,¹⁴³⁵ Kavaflar Çarşısı,¹⁴³⁶ Helvacılar Çarşısı,¹⁴³⁷ Boyacılar Çarşısı,¹⁴³⁸

¹⁴²⁰KŞS-52-s.87-88/158.h; Ayrıca bakınız, KŞS-46-s.119/196.h; KŞS-47-s.243-244/Numarasız. h; KŞS-49-s.150-151/294.h; KŞS-49-s.54-55/96.h; KŞS-51-s.110-111/207-208-209.h; KŞS-52-s.131/249.h; KŞS-52-s.184-185/347.h; KŞS-52-s.225/410.h; KŞS-53-s.63-64/82.h; KŞS-55-s.93/160.h; KŞS-58- s.216/281.h; KŞS-59-s.107-108/229.h

¹⁴²¹ Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 767.

¹⁴²² KŞS-50 s.167/414.h; KŞS-51 s.169/304.h; KŞS-55 s.157/285.

¹⁴²³ Döşemetaş, Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazası, 248.

¹⁴²⁴ KŞS-50-s.266/197.h; KŞS-46-s.190/316.h; KŞS-55-s.20/35.h

¹⁴²⁵ KŞS-47-s.271-272/401.h; Ayrıca bakınız, KŞS-46-s.166/280.h; KŞS-50-s.167/413.h; KŞS-52-s.63-64/113.h; KŞS-55-s.55/97.h; KŞS-57-s.325/306.h; KŞS-59-s.39/76.h

¹⁴²⁶KŞS-45-s.147-148/225.h; Ayrıca bakınız, KŞS-47-s.163/238; KŞS-49-s.234/495.h; KŞS-51-s.365/616.h; KŞS-52-s.129/243.h; KŞS-56-s.15/42.h; KŞS-57-s.385-386/211.h; KŞS-59-s.17-18/27.h

¹⁴²⁷ KŞS-46-s.195-196/323.h; Ayrıca bakınız, KŞS-47-s.35/49.h; KŞS-51-s.58/99.h; KŞS-59-s.92/201.h

¹⁴²⁸ KŞS-46-s.139-140/Numarasız. h; Ayrıca bakınız, KŞS-49-s.24-25/40.h; KŞS-51-s.370/611.h; KŞS-59-s.208-209/393.h

¹⁴²⁹ KŞS-49-s.211-212/441.h; Ayrıca bakınız, KŞS-49-s.105-106/204.h; KŞS-56-s.85/261.h; KŞS-58-s.197/317.h

¹⁴³⁰KŞS-44-s.49-50/80.h; Ayrıca bakınız, KŞS-49-s.167/332.h; KŞS-50-s.167/413.h; KŞS-56-s.110/346.h

¹⁴³¹ KŞS-45-s.105/170.h; Ayrıca bakınız, KŞS-45-s.122/193.h; KŞS-51-s.367-366/615.h; KŞS-52-s.274-275/496.h; KŞS-52-s.129/244.h; KŞS-53-s.239/397.h; KŞS-55-s.141/249.h; KŞS-55-s.206-207-208/374.h; KŞS-56-s.39/119.h; KŞS-59-s.124/133.h

¹⁴³² KŞS-45-s.106/171.h; Ayrıca bakınız, KŞS-50-s.205/323.h; KŞS-56-s.63/195.h; KŞS-59-s.133/278.h

¹⁴³³KŞS-47-s.285-286/428.h; Ayrıca bakınız, KŞS-48-s.56/121.h; KŞS-50-s.197/343.h; KŞS-55-s.29/51.h; KŞS-59- s.182/355.h

¹⁴³⁴ KŞS-58-s.299/165.h

¹⁴³⁵ KŞS-47-s.244-245/360.h; KŞS-52-s.311/705.h; KŞS-53-s.101/148.h

¹⁴³⁶ KŞS-47-s.47-50/67.h

¹⁴³⁷ KŞS-46-s.171/288.h; KŞS-56-s.70/217-218.h

¹⁴³⁸ KŞS-45-s.211/318.h; KŞS-50-s.162/426.h

Kasaplar Çarşısı,¹⁴³⁹ Karanlık Çarşı,¹⁴⁴⁰ Arpacılar Çarşısı'nın¹⁴⁴¹ mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca belgelerde geçmese de Takyeciler, Kavukçular, Külâhçılar, Başmakçılar, Tarakçılar, Peynirciler ve Kürekçiler¹⁴⁴² gibi çarşıların da var olduğu bilinmektedir.

Çarşılar genelde, üstü örtülü olup Osmanlı Devleti'nde Kapalıçarşı şeklindedir. Pazarlar ise genelde, haftanın belirli zamanlarında kurulan ve bu nedenle de geçici alışveriş mekânları olarak ifade edilmektedir. Pazarlarda farklı ürünlerin ve malların satımı gerçekleştirilmektedir. Kısacası pazarlar kapalı mekânlara sığmayan malların ve daha uygun fiyatlı öteberilerin satışa konu edildiği yerlerdir.¹⁴⁴³ Kastamonu'da bu pazarlar Araba Pazarı,¹⁴⁴⁴ Yemiş Pazarı,¹⁴⁴⁵ Debbâğ Pazarı,¹⁴⁴⁶ Çadır Pazarı,¹⁴⁴⁷ Pirinç Pazarı,¹⁴⁴⁸ At ve Sığır Pazarı,¹⁴⁴⁹ Buğday Pazarı, Meyve Pazarı, Saman Pazarı, Odun ve Kömür Pazarı, Tiftik Pazarı¹⁴⁵⁰ şeklinde belirtilmektedir.

2.1.3.4. Mahalleler Nahiye ve Köyler

Mahalle terimi, kelime anlamıyla irdelendiğinde, “*mahall*” manasını taşıyarak aynı kökten türemiştir. Buna göre “*konaklanan yer*” anlamına gelmesi yönüyle de bu ıstılah, yalnızca mana ile ilişkili tutulmuş, herhangi bir büyüklük ifadesini kapsamaktan uzaktır. Şehrin bir semti olma hali ise, daha sonraki süreçte bahsedilen kavramlardır.¹⁴⁵¹

¹⁴³⁹ KŞS-49-s.83/153.h; KŞS-55-s.200-201/365.h

¹⁴⁴⁰ KŞS-46-s.139-140/Numarasız. h; KŞS-48-s.65/144.h; KŞS-53-s.200-201-202-203-204/324.h

¹⁴⁴¹ KŞS-50-s.106/556.h; Ayrıca bakınız, KŞS-52-s.103/191.h; KŞS-53-s.231-232/382.h; KŞS-56-s.62/193.h

¹⁴⁴² Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 220.

¹⁴⁴³ Şahin, “*Ticaret Yapılarında Tarihsel Gelişim ve Tipolojiler: Trabzon Üzerine Yansıyış Şekilleri*”, 2882.

¹⁴⁴⁴ KŞS-44-s.46-47-48/76.h; Ayrıca bakınız, KŞS-46-s.53/91.h; KŞS-50-s.119/517.h; KŞS-51-s.335/578.h; KŞS-52-s.29-30/49.h; KŞS-53-s.377/505.h; KŞS-55-s.80-81/143.h

¹⁴⁴⁵ KŞS-46-s.328/600.h; Ayrıca bakınız, KŞS-48-s.69-70/157.h; KŞS-49-s.40/70.h; KŞS-53-s.136/208.h; KŞS-56- s.43/133.h;

¹⁴⁴⁶ KŞS-45-s.65/111.h; Ayrıca bakınız, KŞS-47-s.50-51/71.h; KŞS-48-s.72-73/163.h; KŞS-50- s.168/412.h; KŞS-52-s.70/125.h; KŞS-56 s.28/82.h; KŞS-57-s.406-405/178.h; KŞS-58-s.237/252.h; KŞS-59-s.19/30.h

¹⁴⁴⁷ KŞS-46-s.126/210.h; KŞS-49-s.104/201.h; KŞS-59-s.172/336.h

¹⁴⁴⁸ KŞS-59-s.193-194-195-196/370.h

¹⁴⁴⁹ KŞS-56-s.230/501.h; KŞS-58 s.79/71.h; KŞS-59-s.243/573.h

¹⁴⁵⁰ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 220-221.

¹⁴⁵¹ J. H. Kramers, “Mahalle”, *İA*, MEB Basımevi, İstanbul 1979, VII, 144; Mehmet Bayartan, “Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 13, 2005, 95.

Ancak mahalle kavramına dair tanımlama, mekân adı olması açısından anlamsal olarak, ikamet edilen küçük yerleşim yerleri şeklinde belirtilmektedir.¹⁴⁵²

Osmanlı Devleti'nde şehirlerin fizikî yapılarını belirleyen en önemli faktörlerden biri mahallelerdir. Mahalle tabiri bu yönüyle aile ve ailenin içerisinde yaşadığı konum olmakla birlikte, mekânsal bir yaklaşım özelliğindedir. Günümüzün aksine, içerisinde bulunduğu durum itibarıyla mahalle kavramı, etnik ve dinî bir bağ taşımaktadır.¹⁴⁵³ Ayrıca hukukî bir bağı da bulunmakta, çünkü toplum yapısında halk, birbirlerinin kefil olmaktadır. İlave olarak buralar, reaya etrafında devlet nezdinde birtakım vergilerin tarhının yapıldığı yerler olup, ticari kapsamlı boyutu da bu yönde gelişmektedir. Ayrıca devletin bu alanlardaki ilerleme çerçevesinde asayiş ve güvenliği sağlama, bayındırlıkla ilgili çeşitli yükümlülükleri yerine getirme gibi belirli sorumlulukları bulunmaktadır.¹⁴⁵⁴ Bu açıdan bakıldığında, temel prensibin padişah ve devlet otoritesini mahallelerde daha etkili hale getirme kaynaklı olduğu zikredilmektedir.¹⁴⁵⁵

Özet olarak söylemek gerekirse, Osmanlı'da mahalle, birbirlerine kefil olabilecek insanların yaşadığı mühim bir şehir muhiti ile temel yönetim birimi şeklinde ifade edilmektedir.¹⁴⁵⁶ Örnek üzerinden değerlendirildiğinde Kastamonu mahallelerinde de benzer durum söz konusudur. İsfendiyar Bey Mahallesinden bazı kişiler mahkemeye başvurarak aynı mahalleden olan bazı kadınların ahlaki açıdan kendi hallerinde olmayıp mahalleden gönderilmeleri talebi üzerine, yapılan inceleme ve mahalleden hatırı sayılır kişilerinde şahitlik etmeleri ile bu kadınların mahalleden ihraç edilmelerine karar verildiği görülmektedir.¹⁴⁵⁷ Musa Fakih Mahallesinde el-hac Ali'nin borcunun olduğu, borcunu zamanında ödemesi konusunda aynı mahalleden boyacı olan zımmî kardeşlerin kendi malı üzerinden kendisine kefil olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁵⁸

¹⁴⁵² Ali Murat Yel, Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Mahalle", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVII, 323.

¹⁴⁵³ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2001, 3.

¹⁴⁵⁴ Ömer Düzbakar, "Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri", *Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 2003, 98.

¹⁴⁵⁵ Levent Küçük, "Osmanlı İmparatorluğunda Mekân Organizasyonunun Gerçekleştirilmesinde Avârız Vergilerinin Rolü", *KARADENİZ*, 32, 2016, 200.

¹⁴⁵⁶ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, IV, 1984, 78.

¹⁴⁵⁷ KŞS-47-s.42/59.h

¹⁴⁵⁸ KŞS-52-s.158/301.h

Kastamonu’da mahalle adlarının, genel olarak kurucularının isimleri, mahallede bulunan sosyal ve dinî amaçlı yapılan bina adları, belli bir meslek grubu isimleri ile mahallenin kurulmuş olduğu bölgenin coğrafi özelliklerinden aldığı görülmektedir. Buna, kurucusu olan kişiden ismini alan; İsfendiyar Bey,¹⁴⁵⁹ Şadi Bey,¹⁴⁶⁰ Hüseyin Çelebi,¹⁴⁶¹ Hacı Dursun,¹⁴⁶² Hacı Hamza,¹⁴⁶³ Musa Fakih¹⁴⁶⁴ gibi mahalleler örnek verilmektedir. Benzer şekilde meslek adıyla anılanlara; Saraçlar,¹⁴⁶⁵ Kebkebirler,¹⁴⁶⁶ Debbaglar¹⁴⁶⁷ mahalleleri ile coğrafi bölgeden adını alanlar ise Kırkçeşme,¹⁴⁶⁸ Gökdere,¹⁴⁶⁹ Akçeşme gibi mahalleler örnek gösterilmektedir.

Kaza’da Osmanlı’nın fethi öncesinde aktif yaşamın olduğu söylenmektedir. Nitekim hem Candaroğulları hem de Çobanoğulları dönemine ait mahallelerin varlığı anlaşılmaktadır.¹⁴⁷⁰ Ayrıca yapılan tahrirlerle mahallelere ait verilere ulaşılma imkânı bulunmaktadır. 1487’de Kastamonunun mahalle sayısının 43,¹⁴⁷¹ 1530’da ise kırk altı olduğu söylenmektedir.¹⁴⁷² Bu sayı 1582’de 48 olup, Ahmet Kankal; “*kırk sekiz başlık*

¹⁴⁵⁹KŞS-45-s.98/160.h; KŞS-46-s.109/179.h; KŞS-50-s.272/184.h; KŞS-55-s.30/53.h; KŞS-59-s.52/104.h

¹⁴⁶⁰ KŞS-45-s.93-94/153.h; KŞS-46-s.10/29.h; KŞS-55-s.213/387.h

¹⁴⁶¹ KŞS-45-s.35/59.h; KŞS-50-s.126/500.h; KŞS-55-s.69-70/123.h; KŞS-59-s.85/185.h

¹⁴⁶²KŞS-44-s.213/324.h; KŞS-45-s.31/54.h; KŞS-46-s.138/228.h; KŞS-50-s.269/191.h; KŞS-55-s.50-51/89.h; KŞS-59-s.59/120.h

¹⁴⁶³KŞS-44-s.248/376.h; KŞS-45-s.39/65.h; KŞS-46-s.333/592.h; KŞS-50-s.221/291.h; KŞS-55-s.53/94.h; KŞS-59-s.60/123.h

¹⁴⁶⁴ KŞS-44-s.107-108/184.h; KŞS-45-s.221/337.h; KŞS-46-s.362/543.h; KŞS-50-s.154-153/444.h; KŞS-59-s.170/331.h

¹⁴⁶⁵KŞS-44-s.186/286.h; KŞS-47-s.75/106.h; KŞS-48-s.26/59.h; KŞS-49-s.192-193/398.h; KŞS-51-s.33/53.h; KŞS-53-s.63-64/82.h; KŞS-58-s.300-299/164.h; KŞS-59-s.179/349.h

¹⁴⁶⁶KŞS-44-s.316/494.h; KŞS-47-s.84-85/118.h; KŞS-48-s.46/98.h; KŞS-49-s.134/262.h; KŞS-51-s.87/166.h; KŞS-53-s.74-75/100.h; KŞS-58-s.145/424.h; KŞS-59-s.197-198/373.h

¹⁴⁶⁷KŞS-45-s.13-14/28.h;KŞS-47-s.17-18/22.h;KŞS-50-s.188-187/369.h;KŞS-55-s.69/122.h;

Kastamonu’ya tabi Taşkesri Kasabasında Debbaglar Mahallesi olduğu görülmektedir.

¹⁴⁶⁸ KŞS-44-s.41/65.h; KŞS-47-s.92/132.h; KŞS-48-s.62/136.h; KŞS-50-s.287/154.h; KŞS-51-s.342-341/Numarasız. h; KŞS-55-s.7/12.h; KŞS-57-s.392/203.h; KŞS-59-s.211/398.h

¹⁴⁶⁹ KŞS-44-s.13/24.h; KŞS-47-s.27-28/37.h; KŞS-48-s.99-100/223.h; KŞS-49-s.74/135.h; KŞS-51-s.114-115/215.h; KŞS-53-s.123/188.h; KŞS-55-s.17-18/30.h; KŞS-58-s.214/285.h; KŞS-59-s.167/325.h

¹⁴⁷⁰ Döşemetaş, Şer’iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazası, 98.

¹⁴⁷¹Güneş, 1487 (H. 892) Tahririne Göre Kastamonu Kazası, 34-35; Kankal, Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı), 56.

¹⁴⁷² Kankal, Türkmenin Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı), 58; Ayşe Tosunoğlu bu tarihte mahalle sayısını 44 olduğunu dile getirmektedir. Tosunoğlu, Tapu-Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı, 382-384.

altında aslında elli yedi mahallenin kayıtlı olduğunu” ifade etmektedir.¹⁴⁷³ İlaven mahalle sayısının 1640’da 40 mahalle ve 1688’de 41 olduğu görülmektedir.¹⁴⁷⁴

Tablo 2.1.1. Araştırılan Dönemde Kastamonu Mahalleleri (1164-1188/1750-1775)

Mahalle adı	1164¹⁴⁷⁵ (1750)	1170¹⁴⁷⁶ (1756)	1176¹⁴⁷⁷ (1762)	1182¹⁴⁷⁸ (1768)	1188¹⁴⁷⁹ (1775)
Halife	+	+	+	+	+
Kırkçeşme	+	+	+	+	+
İsmail Bey	+	+	+	+	+
Cebrail	+	+	+	+	+
Aktekke	+	+	+	+	+
Küpçügez	+	+	+	+	+
Eyciler	+	+	+	+	+
Abdulcebbar	+	+	+	+	+
Deveciler	+	+	+	+	+
Hacıdursun	+	+	+	+	+
İsfendiyar Bey	+	+	+	+	+
İbn-i Süle	+	+	+	+	+
Hüseyin Bey	+	+	+	+	+
Alpaslan	+	+	+	+	+
Medrese-i Atabey	+	+	+	+	+

¹⁴⁷³ Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 61- 63; Ayşe Tosunoğlu ise bu tarihte mahalle sayısını 45 olduğunu belirtmektedir. Tosunoğlu, *Tapu-Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı*, 382-384

¹⁴⁷⁴ Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 69-71

¹⁴⁷⁵ KŞS-44 s.154-155-156/245.h; KŞS-44 s.165-166/262.h; KŞS-44 s.177-178/276.h; KŞS-45 s.264-265-266-267/396.h; KŞS-45 s.334-335-336/471.h; KŞS-46 s.236-237/383.h; KŞS-46 s.267-268-269-270/419.h; KŞS-46 s.304-305/464.h; KŞS-47 s.374-373-372/468.h; KŞS-49 s.18/28.h

¹⁴⁷⁶ KŞS-47 s.346-345-344-343/506.h; KŞS-48 s.158/268.h; KŞS-48 s.132-131-130/316.h; KŞS-49 s.289/532.h; KŞS-49 s.281-280-279-278/548.h; KŞS-49 s.245-244/599.h; KŞS-50 s.31-32/34.h; KŞS-50 s.49-50/58.h; KŞS-51 s.235-236/441.h; KŞS-51 s.274-275-276/498.h

¹⁴⁷⁷ KŞS-51 s.292-293/524.h; KŞS-51 s.323-324-325/569.h; KŞS-52 s.378-377-376-375/619.h; KŞS-52 s.349-348/658.h; KŞS-53 s.405-404-403-402/473.h; KŞS-53 s.308-307/606.h; KŞS-53 s.292-291-290/628.h; KŞS-55 s.310-309-308/458.h; KŞS-55 s.296-295-294-293/477.h; KŞS-55 s.259/514.h; KŞS-55 s.249-248-247/530.h

¹⁴⁷⁸ KŞS-56 s.152-153/440.h; KŞS-56 s.260/No.suz h; KŞS-56 s.264-265/535.h; KŞS-58 s.12-13-14-15/14.h; KŞS-58 s.90/84.h; KŞS-58 s.115-116-117/120.h; KŞS-59 s.362-361-360/436.h

¹⁴⁷⁹ KŞS-59 s.288-287/538.h

Saraçlar	+	+	+	+	+
Bey Çelebi	+	+	+	+	+
Muzaffereddin	+	+	+	+	+
Bedamıç namı diğer Saraçlar	+	+	+	+	+
Musa Fakih	+	+	+	+	+
Cemal Ağa	+	+	+	+	+
Hacı Hamza	+	+	+	+	+
Arız	+	+	+	+	+
Sofular	+	+	+	+	+
Bedir Gazi	+	+	+	+	+
Hamza Ağa	+	+	+	+	+
Gökdere	+	+	+	+	+
Honsalar	+	+	+	+	+
Püre	+	+	+	+	+
Ak Mescit	+	+	+	+	+
Çevkani	+	+	+	+	+
Şadi Bey	+	+	+	+	+
Alaca Mescit	+	+	+	+	+
Seydiler	+	+	+	+	+
Atabey Gazi	+	+	+	+	+
Kebkebirler	+	+	+	+	+
Frenkşah	+	+	+	+	+
İbn-i Sadi	+	+	+	+	+
İbn-i Neccar	+	+	+	+	+
Kanare	+	+	+	+	+
Tahir Fakih	+	+	+	+	+
Kubbeli	+	+	+	+	+

Kazada 1745'e kadar 41 mahalle olup, Eyciler Mahallesi'nin de tevzi defterlerine eklenmesi ile sayı 42'ye çıkmıştır.¹⁴⁸⁰ Nitekim incelenen dönemde 1164-1188 (1750-1174) tarihli tevzi defterlerinde Kastamonu'da mahalle sayısının kırk iki olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte tevzi defterlerinde olmayan fakat sicil defterlerinde adı geçen Topçuzade/oğlu Mahallesi,¹⁴⁸¹ Mahalle-i Cedîd/Yeni Mahalle,¹⁴⁸² Çay Mahallesi,¹⁴⁸³ Yukarı Pazar Mahallesi¹⁴⁸⁴ gibi mahallenin de olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan gayrimüslim nüfus fazla olmadığı için sadece gayrimüslimlerin oturduğu ayrı bir mahallenin bulunmadığı görülmektedir.

Osmanlı döneminde farklı şekillerde görülen, özellikle kazaların bir alt birimi olan nahiye ifadesinin ne zaman ortaya çıktığı bilinmese de bu tabirin XV. yüzyıldan itibaren taşra teşkilatında sıkça geçmesi daha önceki dönemlerde de kullanıldığının kanıtı olarak belirtilmektedir. Sözlükte “*taraf, cihet, yöre, kenar, bölge*” anlamlarına gelen nahiye kelimesi, Osmanlı idarî sistemi içinde bazen yönetim ünitesini ve bölgeyi, bazen de coğrafi bakımdan küçük veya büyük bir çevreyi, yöreyi ve hatta semti ifade etmektedir.¹⁴⁸⁵ Kadının idarî ve kazaî bölgesi olan kazalara tabi köyler belli nahiyeler halinde gruplandırılıp, buralara kadı tarafından adlî ve idarî işlerin yürütülmesi için nâibler tayin edilmekteydi.¹⁴⁸⁶ Köy tabiri ise Türkçede meskûn yerlerin en küçüğüne verilmiş isim olup, Selçuklu devrinden itibaren Anadolu da birçok yer adlarında kullanıldığına rastlanılmaktadır. Daha sonraları ise birkaç ev ve ağılı içine almak suretiyle bir arada bulunan evlerin umumi heyeti için kullanılarak köy manasını almıştır.¹⁴⁸⁷ Genel olarak ziraatla uğraşan çiftçi-köylü “*reaya*” tabiriyle anılmakta, köylüler ise Osmanlı toplumunda reaya olarak tabir olan zümre içinde bulunmaktaydı. Fakat sosyal tabakalaşma içinde reaya grubu içindeki diğer sınıflardan ayrıldıkları ve kendilerine has bir yapıya sahip oldukları ifade edilmektedir. Yerleşik hayatın bir

¹⁴⁸⁰ Döşemetaş, Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazası, 100.

¹⁴⁸¹ KŞS- 44-s.16/30.h; KŞS-45-s.245/379.h; KŞS-46-s.158-159/265.h; KŞS-47-s.229/335.h; KŞS-49-s.84/155.h; KŞS-50-s.115/527.h; KŞS-51-s.75/135.h; KŞS-53-s.140/215.h; KŞS-55-s.14/24.h; KŞS-56-s.42/131.h; KŞS-59-s.178/354.h

¹⁴⁸² KŞS-44-s.120-121/202.h; KŞS-45-s.236-237/362.h; KŞS-46-s.162/271.h; KŞS-47-s.10-11/12.h; KŞS-49-s.237/609.h; KŞS-51-s.257/471.h; KŞS-52-s.210/385.h; KŞS-59-s.60/122.h

¹⁴⁸³ KŞS-44-s.285-286/445.h; KŞS-45-s.148-149/227.h; KŞS-49-s.73/133.h; KŞS-50-s.116-117/525.h; KŞS-51-s.63/110.h; KŞS-55 s.179/322.h; KŞS-56-s.16/46.h; KŞS-25/41.h

¹⁴⁸⁴ KŞS-46-s.307/468.h

¹⁴⁸⁵ İlhan Şahin, “Nahiye”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2006, XXXII, 306-307.

¹⁴⁸⁶ M. Tayyib Gökbilgin, “Nahiye”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, IX, 37-39.

¹⁴⁸⁷ R. Rahmeti Arat, “Köy”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, VI, 924.

unsuru olan köylüler yaşadıkları coğrafyanın özelliklerine göre farklı uğraş alanlarına girme şansını da elde etmişlerdir.¹⁴⁸⁸ Köylerin şehirlere nazaran nüfus bakımından yoğunluğu daha az olmaktadır. Şehirlerde genellikle esnaf ve zanaat erbabı yaşamakta, kırsal kesim olan köylerde ise daha çok tarım ve hayvancılıkla meşgul olan nüfus ikamet etmektedir. Kastamonu şehrinin mahalle sayısının kırkın üzerinde olduğu bilinmekle birlikte, köy sayısının da bir hayli fazla olduğu söylenebilmektedir. Nitekim 1487’de Kastamonu Kazası’nın seksen dokuz köy, üç mezra, 1530’da yetmiş altı köy, 1582’de ise seksen köy ve beş mezraya sahip olduğu görülmektedir.¹⁴⁸⁹ İncelenen dönemde tevzi defterlerinden hareketle, Kastamonu Kazası köylerinin Kuzyaka ve Akkaya nahiyeleri adı altında toplandığı anlaşılmaktadır. Bu nahiyelerin yanı sıra tevzi defterlerinde olmamasına rağmen belgelerde Orta nahiyesinin ismi de geçmektedir.¹⁴⁹⁰

Tablo 2.1.2. İncelenen Dönemde Kuzyaka Nahiyesine Tabi Köyler (1164-1188/1750-1775)

Köy Adı	1164 ¹⁴⁹¹ (1750)	1170 ¹⁴⁹² (1756)	1176 ¹⁴⁹³ (1762)	1182 ¹⁴⁹⁴ (1768)	1188 ¹⁴⁹⁵ (1775)
Debbağ İshak	+	+	+	+	+
Gödel	+	+	+	+	+
Bayındır	+	+	+	+	+
Sahip	+	+	+	+	+

¹⁴⁸⁸Feridun M. Emecen, “Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler”, *Osmanlı*, ed. Güler Eren, YTY, Ankara 1999, IV, 91-97; İbrahim Güler, “XVIII. Yüzyılda Köylüler: Sinop Örneği”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, YTY, Ankara 2002, XIV, 74-81.

¹⁴⁸⁹Tosunoğlu, *Tapu-Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı*, 36; Güneş, *1487 (H. 892) Tahririne Göre Kastamonu Kazası*, 37.

¹⁴⁹⁰KŞS-47-s.357-356/485.h; KŞS-52-s.314-313/703.h; KŞS-55-s.256/519.h

¹⁴⁹¹KŞS-44 s.169-170-171-172/268.h; KŞS-44 s.179-180/277.h; KŞS-45 s.264-265-266-267/396.h; KŞS-45 s.305-306-307-308/437.h; KŞS-45 s.334-335/471.h; KŞS-46 s.236-237-238/383.h; KŞS-46 s.304-305/464.h

¹⁴⁹²KŞS-47-s.346-345-344-343/506.h; KŞS-47-s.326-325-324-323/525.h; KŞS-48-s.158/268.h; KŞS-49-s.289/532.h; KŞS-49-s.245-244/599.h; KŞS-50-s.31-32-33/34.h; KŞS-50-s.49-50/58.h; KŞS-50-s.66-67-68/88.h; KŞS-51-s.235-236/441.h; KŞS-51-s.274-275-276/498.h

¹⁴⁹³KŞS-51-s.292-293/524.h; KŞS-51-s.323-324-325/569.h; KŞS-52-s.409-408/579.h; KŞS-52-s.376-375/619.h; KŞS-52-s.349-348/658.h; KŞS-53-s.308-307/606.h; KŞS-53-s.272-271-270-269/648-649.h; KŞS-55-s.308/459.h; KŞS-55-s.296-295-294-293/477.h; KŞS-55-s.259/514.h; KŞS-55-s.249-248-247/530.h

¹⁴⁹⁴KŞS-56-s.152-153/440.h; KŞS-56-s.264-265/535.h; KŞS-58-s.12-13-14-15/14.h; KŞS-58-s.90/84.h; KŞS-59-s.362-361-360/436.h

¹⁴⁹⁵KŞS-59-s.288/538.h

Karakuz	+	+	+	+	+
Oyralan	+	+	+	+	+
Alpı	+	+	+	+	+
Serameddin	+	+	+	+	+
Akça Kilise	+	+	+	+	+
Türbe-i Adil Bey	+	+	+	+	+
Kara evli	+	+	+	+	+
Başmakçı	+	+	+	+	+
Serti	+	+	+	+	+
Alpaslan	+	+	+	+	+
Kara Çomak	+	+	+	+	+
Eyük Ala maa Kıyık	+	+	+	+	+
Eyük Esfel	+	+	+	+	+
Çatakviran	+	+	+	+	+
Mıtrıb	+	+	+	+	+
Yuva	+	+	+	+	+
Bulacık	+	+	+	+	+
Saraycık	+	+	+	+	+
Gömmece	+	+	+	+	+
Bürmece	+	+	+	+	+
Türkeli	+	+	+	+	+
Kızılcaviran	+	+	+	+	+
Ballık	+	+	+	+	+
Zımmıyan-ı Karasu	+	+	+	+	+
Çetikviran	+	+	+	+	+
Çorumlu	+	+	+	+	+
İsmailli	+	+	+	+	+
Ahlat	+	+	+	+	+
Hamid	+	+	+	+	+
Baylar	+	+	+	+	+
Depe	+	+	+	+	+

Kızıl Saray	+	+	+	+	+

Tablodaki verilerden yola çıkıldığında, Kuzyaka nahiyesine tabi otuz altı köyün var olduğu görülmektedir. Bahsi geçen bu köylerden biri olan Zımmıyan-ı Karasu'da gayrimüslimlerin, diğerlerinde ise Müslümanların yaşadığı anlaşılmaktadır. Tevzi defterlerinde ismi geçmeyip Kuzyaka nahiyesi sınırları içinde yer aldığı tespit edilen diğer yerler ise Kavacık,¹⁴⁹⁶ Kayı,¹⁴⁹⁷ Koşanlı, Akça köy,¹⁴⁹⁸ Akçasu,¹⁴⁹⁹ Araplı,¹⁵⁰⁰ Küçük,¹⁵⁰¹ Bedirli,¹⁵⁰² Bayramlı,¹⁵⁰³ Abdullahlı,¹⁵⁰⁴ Kızılsaray,¹⁵⁰⁵ Virancık,¹⁵⁰⁶ Hacı Bakiler,¹⁵⁰⁷ Hacılar,¹⁵⁰⁸ Sipahiler,¹⁵⁰⁹ Kördiçe?,¹⁵¹⁰ Koşanlı,¹⁵¹¹ ve Kemerler¹⁵¹² köyleridir.

¹⁴⁹⁶ KŞS-44-s.100/171.h; KŞS-45-s.27/48.h; KŞS-46-s.13/34.h; KŞS-52-s.14/24.h

¹⁴⁹⁷ KŞS-44-s.110/188.h; KŞS-45-s.247/383.h; KŞS-48-s.47-48/101.h

¹⁴⁹⁸ KŞS-46-s.64/109;

¹⁴⁹⁹ KŞS-51-s.242/451.h; KŞS-52-s.107/198.h

¹⁵⁰⁰ KŞS-47-s.56/78.h; KŞS-50-s.121/512.h; KŞS-52-s.67-68/120.h; KŞS-55-s.48/84.h

¹⁵⁰¹ KŞS-45-s.49/83.h; KŞS-49-s.5/7.h

¹⁵⁰² KŞS-46-s.207-208/343.h

¹⁵⁰³ KŞS-56-s.23/67.h

¹⁵⁰⁴ KŞS-47-s.161/236.h; KŞS-51-s.189/346.h

¹⁵⁰⁵ KŞS-52-s.96-97/178.h; KŞS-56-s.32/95.h

¹⁵⁰⁶ KŞS-44-s.57-58/90.h; KŞS-52-s.37/63.h

¹⁵⁰⁷ KŞS-47-s.197/286.h; KŞS-51-s.101/190.h

¹⁵⁰⁸ KŞS-48-s.82-83/185.h

¹⁵⁰⁹ KŞS-50-s.121/512.h; KŞS-52-s.67-68/120.h

¹⁵¹⁰ KŞS-46-s.174/293.h; KŞS-48-s.13/29.h; KŞS-59-s.121/258.h

¹⁵¹¹ KŞS-46-s.134/222.h

¹⁵¹² KŞS-56-s.13/34.h

Tablo 2.1.3. İncelenen Dönemde Akkaya Nahiyesine Tabi Köyler (1164-1188/1750-1775)

Köy Adı	1164 ¹⁵¹³ (1750)	1170 ¹⁵¹⁴ (1756)	1176 ¹⁵¹⁵ (1762)	1182 ¹⁵¹⁶ (1768)	1188 ¹⁵¹⁷ (1775)
Has	+	+	+	+	+
Kuşkara	+	+	+	+	+
Halaclar	+	+	+	+	+
Boğaz	+	+	+	+	+
Kuyucak	+	+	+	+	+
Yörükviran	+	+	+	+	+
Boz Oğlak	+	+	+	+	+
Bük	+	+	+	+	+
Elyakut	+	+	+	+	+
Çukurvıran	+	+	+	+	+
Kızıoğlu	+	+	+	+	+
Darı Bükü	+	+	+	+	+
Atabey Kavağı	+	+	+	+	+
Gelinviran	+	+	+	+	+
Elma Yakası	+	+	+	+	+
Küblü Özü	+	+	+	+	+
Bürnek	+	+	+	+	+
Fatırı	+	+	+	+	+
Derbend Kavağı	+	+	+	+	+

¹⁵¹³KŞS-44-s.169-170-171-172/268.h; KŞS-44-s.179-180/277.h; KŞS-45-s.264-265-266-267/396.h; KŞS-45-s.305-306-307-308/437.h; KŞS-45-s.334-335/471.h; KŞS-46-s.236-237-238/383.h; KŞS-46- s.304-305/464.h

¹⁵¹⁴KŞS-47-s.346-345-344-343/506.h; KŞS-47-s.326-325-324-323/525.h; KŞS-48-s.158/268.h; KŞS-49-s.289/532.h; KŞS-49-s.245-244/599.h; KŞS-50-s.31-32-33/34.h; KŞS-50-s.49-50/58.h; KŞS-50-s.66-67-68/88.h; KŞS-51 s.235-236/441.h; KŞS-51 s.274-275-276/498.h

¹⁵¹⁵KŞS-51-s.292-293/524.h; KŞS-51-s.323-324-325/569.h; KŞS-52-s.409-408/579.h; KŞS-52-s.376-375/619.h; KŞS-52-s.349-348/658.h; KŞS-53-s.308-307/606.h; KŞS-53-s.272-271-270-269/648-649.h; KŞS-55-s.308/459.h; KŞS-55-s.296-295-294-293/477.h; KŞS-55-s.259/514.h; KŞS-55-s.249-248-247/530.h

¹⁵¹⁶KŞS-56-s.152-153/440.h; KŞS-56-s.264-265/535.h; KŞS-58-s.12-13-14-15/14.h; KŞS-58-s.90/84.h; KŞS-59-s.362-361-360/436.h

¹⁵¹⁷ KŞS-59-s.288/538.h

Karantı	+	+	+	+	+
Çıban (Çebek)	+	+	+	+	+
Sapaca	+	+	+	+	+
Mavle	+	+	+	+	+
İceoğlu	+	+	+	+	+
Bürme	+	+	+	+	+
Kızıl Kilise	+	+	+	+	+
Eyerciler	+	+	+	+	+
Başvıran	+	+	+	+	+
Çavundur	+	+	+	+	+
Tana Söküsü	+	+	+	+	+
Eytabi	+	+	+	+	+
Elinvıran	+	+	+	+	+
Geyikli	+	+	+	+	+
Akçataş	+	+	+	+	+
Alpavut	+	+	+	+	+
Akdoğan	+	+	+	+	+
Kabalar	+	+	+	+	+
Evciler	+	+	+	+	+
Zımmıyan-ı Balatlar maa Sahibi Çiftlik	+	+	+	+	+

Tablodaki veriler doğrultusunda, Akkaya nahiyesinde toplam otuz dokuz köy olduğu görülmektedir. Bu köyler arasındaki Zımmıyan-ı Balatlar maa Sahibi Çiftlik'te gayrimüslimlerin yaşadığı söylenmektedir. Tevzi defterinde ismi geçmemesine rağmen belgelerde Akkaya nahiyesi sınırları içinde olduğu tespit edilen diğer yerler ise Kurt Köyü,¹⁵¹⁸ Davudca,¹⁵¹⁹ Oğul Köyü,¹⁵²⁰ Tabak,¹⁵²¹ Kız Boncuğu,¹⁵²² Ayvagüller,¹⁵²³

¹⁵¹⁸ KŞS-44-s.84/143.h; KŞS-45-s.215-216/327.h; KŞS-47-s.20/27.h; KŞS-48-s.80/179.h; KŞS-51-s.193/355.h

¹⁵¹⁹ KŞS-47-s.178-179/260.h; KŞS-48-s.75/169.h; KŞS-48-s.112/252.h; KŞS-57-s.366-365/243.h; KŞS-59-s.64/133.h

¹⁵²⁰ KŞS-45-s.242/373.h; KŞS-50-s.48-49/55.h; KŞS-51-s.68/120.h; KŞS-59-s.31/56.h

¹⁵²¹ KŞS-46-s.19/42.h; KŞS-47-s.9-10/11.h

¹⁵²² KŞS-46-s.179-180/301.h

Kızılcaelma,¹⁵²⁴ Enbiyalı,¹⁵²⁵ Göktepe,¹⁵²⁶ Burhanlı,¹⁵²⁷ İmam Köyü,¹⁵²⁸ Ömerli,¹⁵²⁹ Pehlivanlı¹⁵³⁰ ve Emirlü¹⁵³¹ ismindeki köylerdir. Ayrıca belgelerde Ömer Sini,¹⁵³² Orta,¹⁵³³ Kirazlı,¹⁵³⁴ Bedamıç¹⁵³⁵ köylerinin de adı geçmektedir.

2.1.3.5. Yerleşim Alanları ve Konut Tipleri

Yerleşim alanları ve konut çeşitliliğinin oluşturulmasında, geçmişten günümüze kadar sürekli devamlılık gösteren dinî, ticarî, idarî yapılara yönelik unsurlar, değişimin temelini oluşturan bir faktör olmuştur. Bu mekânların belirli nitelik taşımamasından kaynaklı olarak, söz konusu alanlardaki özelliklerin geliştirilmesi hedef alındığında ise, Osmanlı'da bilhassa bazı bölgelere özgü tasarımlardan bahsedilmektedir.¹⁵³⁶

Yerleşik hayata geçiş ile beraber, yaşam alanlarının oluşturulması yönündeki eğilim, doğayı denetleme yetisine sahip olan insanların toprağı kullanmalarına etki göstermiş, böylece yerleşik alanda yaşamlarını sürdürme ve konut yapma ihtiyacını geliştirmişlerdir.¹⁵³⁷ Konutların ise, belirli özelliklerde olması hedeflenmiş, Osmanlı'nın bu hususa yönelik konut tipleri, toprak altında ya da evin belirli bölümlerinde silah, besin ve diğer eşyaları koruyabilecekleri yapılar oluşturulmuştur. Bu yönde konutlara ihtiyaç duyulması, mesken yapısının birbirinden farklılık taşımamasına tesir etmiştir.¹⁵³⁸

Kastamonu'da yerleşim alanlarına yönelik ticari yapılar, konutlar ya da yerleşim yerlerinin durumuna göre, ekonomik faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Kalıcı yerleşim yeri olan köyler, uzaktaki tarlaların ve bunların hasat zamanının yaklaşmasına bağlı olarak

¹⁵²³ KŞS-46-s.118-119/195.h; KŞS-50-s.253/222.h; KŞS-52-s.59-60/107.h; KŞS-59-s.70/149.h

¹⁵²⁴ KŞS-51-s.311-312/547.h

¹⁵²⁵ KŞS-47-s.94/135.h; KŞS-50-s.172/279.h

¹⁵²⁶ KŞS-50-s.253/221.h

¹⁵²⁷ KŞS-47-s.93/Numarasız. h

¹⁵²⁸ KŞS-53-s.409/466.h

¹⁵²⁹ KŞS-53-s.169/320.h

¹⁵³⁰ KŞS-58-s.177/356.h

¹⁵³¹ KŞS-46-s.395/492.h; KŞS-47-s.46/65.h; KŞS-51-s.207/389.h; KŞS-53-s.19/22.h

¹⁵³² KŞS-44-s.146-147/229.h; KŞS-50-s.10-11/7.h;

¹⁵³³ KŞS-44-s.149/232.h; KŞS-49-s.251/587.h; KŞS-55-s.230/500.h

¹⁵³⁴ KŞS-45-s.269/399.h

¹⁵³⁵ KŞS-44-s.258-259/405.h; KŞS-47-s.168-167/245.h; KŞS-50-s.61/79.h; KŞS-51-s.80/147.h

¹⁵³⁶ Safiye İrem Dizdar, Neslihan Sönmez, "Osmanlı Sivil Mimarlığında İstanbul'daki Taş Odalar ve Fener Evleri", *Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1(2-3), 2006, 126.

¹⁵³⁷ Yıldız Sey, *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, Tepe Mimarlık Kültür Merkezi Yayını, İstanbul 1999, 18-36.

¹⁵³⁸ Dizdar, Sönmez, *Osmanlı Sivil Mimarlığında İstanbul'daki Taş Odalar ve Fener Evleri*", 127.

icraatların geliştiği bölge konumunu taşımaktadır.¹⁵³⁹ Kastamonu'ya dair yerleşim alanları ve konut tiplerinin özellikleri, ulaşım imkânlarının sınırlı olması yönüyle değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda kapalı bir ekonomi anlayışı, yerleşim yerlerinin kendilerine yakın olan bölgelerden, tarım ve orman ürünlerine ulaşmalarını sağlamıştır. Bu hususta, kendi imkânlarını oluşturmada yerleşim yerlerinin fiziki yapısı önemli görülmüştür.¹⁵⁴⁰ Kastamonu'nun güney-kuzey yönünde akan bir derenin oluşturduğu vadinin iki yamacında kurulu bir kent olmasının doğurduğu zorluklar olmakla birlikte, konutların inşası da bu zorluklara çözüm odaklı şeklinde geliştirilmiştir.¹⁵⁴¹ Gerek Kastamonu gerekse diğer Osmanlı şehirleri o bölgenin coğrafi ve iklim yapısına göre tuğla, kerpiç, ahşap gibi geçici malzemeden inşa edilirken, idarî, dinî, iktisadî ve toplum hizmeti amaçlı inşa edilen han, çarşı, hamam, camii, medrese gibi yapılar ise kalıcı malzeme olan taş kullanarak yapılmıştır.¹⁵⁴² Kastamonu konutları genellikle iki veya üç, nadiren dört katlı olarak bina edilmiştir.¹⁵⁴³ Kazadaki evlere dair bilgiler ya tereke kayıtlarında ya da mülk alım-satımı ile ilgili hükümlerden elde edilmektedir. Çünkü belgelerde genellikle terekede bulunan ya da satışı yapılan bir evin tarifi yapılırken kaç katlı ve kaç odalı olduğu, mutfak, bahçe ve ahırın mevcut olup olmadığı gibi bilgiler sıklıkla görülmektedir.¹⁵⁴⁴

¹⁵³⁹Cevdet Yılmaz, "Sinop-Kastamonu Yöresinde Geçici Bir Mesken Tipi: "GELİK", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, (1), 1998, 89.

¹⁵⁴⁰Avcı, "19. Yüzyıl Sonlarında Kastamonu Vilayeti", 23.

¹⁵⁴¹Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 166.

¹⁵⁴²Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 256-257.

¹⁵⁴³Eyüpgiller, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, 166.

¹⁵⁴⁴Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 257; KŞS-44-s.284-285/443.h; KŞS-44-s.289/451.h; KŞS-45-s.232-233/355.h; KŞS-46-s.89-90/149.h; KŞS-47-s.16/20.h; KŞS-47-s.161-162/236.h; KŞS-48-s.68/153.h; KŞS-49-s.30/49.h; KŞS-49-s.77/139.h; KŞS-50-s.151/446.h; KŞS-50-s.129/492.h; KŞS-51-s.351-350/643.h; KŞS-52-s.39-40/68.h; KŞS-52-s.294/531.h; KŞS-53-s.133-134/205.h; KŞS-55-s.6-7/11.h; KŞS-55-s.79/140.h; KŞS-56-s.35/104.h; KŞS-56-s.48/150.h; KŞS-57-s.365/241.h; KŞS-58-s.298/166.h; KŞS-59-s.16/25.h

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KASTAMONU KAZASININ SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPISI

Osmanlı Devleti'nin sosyal ve kültürel fonksiyonları yönetme çalışmaları, önemli bir faaliyet endeksi olarak gelişme kazanmıştır. Bu anlamda özellikle de sosyal işlevler en önemli unsur olarak görülmüş, bu yöndeki icraatlara da ortam hazırlamıştır.¹⁵⁴⁵

Kastamonu, sosyal ve kültürel yapı açısından irdelendiğinde, kaza genelinde farklı etnik grupların bir arada yaşaması, değerlendirmelerin bu yönde farklılıklar taşımasına neden olmakta, söz konusu nitelendirmenin etkisi farklı şekillerde bir sosyal ve kültürel değerlendirmeyi kapsamaktadır.¹⁵⁴⁶ İfade edilen sosyal ve kültürel yapı muhtevası ise aile; “evlenme nikâh, mehir, çok eşlilik, boşanma, nafaka, vasi, vekâlet, kadının sosyal yaşantıdaki statüsü, çocuk ve çocuğun genel durumu”, miras ve tereke; “verâset, miras ve tereke taksimi, vâris, devlet mirasçılığı, aile yapısında ekonomik durum, kazanın demografik durumu, tahmini nüfusu ve reayayı oluşturan unsurlar”, vakıflar; “sosyal hizmet odaklı, eğitim amaçlı, dini hizmet odaklı” şeklinde konu başlıkları altında belirtilmektedir.

3.1. AİLE

Osmanlı Devleti'nde aile kavramına yönelik ifade edilen unsur, özellikle de nüfus sayımı ile beraber kendisini gösteren ve etkileşime alınan yapıyı temsil etmektedir. Aile mefhumunun yanı sıra, hane ve avâriz hâne olarak belirtilen ve böylece, yalnızca tek ailenin oturmadığı aile ifadesini kapsayan bir terimden söz edilmektedir.¹⁵⁴⁷ Aileye yönelik bir diğer unsur ise, üretim kaynağı olarak kendilerine sunulan topraklardır ki bu topraklardan sorumlu olmaları, ailenin öneminin dahada artması açısından mühim olmuştur.¹⁵⁴⁸ Aile genelde tek eşten ve 4 ile 6 kişiden meydana gelmekte, gelir ve giderleri tek elden toplanan ailenin kutsal sayılması ölçüsünden yola çıkıldığında bu yönde bir aile hukuku işleyişinin uygulandığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin bu

¹⁵⁴⁵Tülay Ercöşkun, “Salnamelere Göre Kastamonu Valileri Listesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54(2), 2014, 366.

¹⁵⁴⁶Karcı, “Hicri 1299 (1882) Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi'ne Göre Kastamonu Sancağı İle Bağlı Kazaların İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapılarına Dair Tespitler”, 125.

¹⁵⁴⁷Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, 106.

¹⁵⁴⁸Hamza Sarıkaya, *T.T. 0008 Numaralı Tapu Tahrir Defteri'nin Transkripsiyonu ve Tahlili*, (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2014, 27.

yöndeki çalışmaları, ailenin işlevselliğinin bozulabileceği hususunu önleme odaklı gelişmiştir.¹⁵⁴⁹

Osmanlı'da aile kavramına yönelik çalışmalar farklı şekillerde oluşturulmuştur. Nitekim bu durum Kastamonu'da da kadınların sorumluluklarına bağlı faaliyeti ihtiva etmiştir. Buna bağlı en belirgin örnek, boşanmaların genelde erkeklerden gelen bir istek doğrultusunda gelişmesi kadar, kadının da bu yönde, yani gerek evlenme gerekse boşanma gibi bir isteğinden söz edilebilmektedir.¹⁵⁵⁰ Aile kavramı içerisinde bu ifade, kayıtların tutulması sırasında her ne kadar erkeklerin önemli bir unsur olarak kabul edilmesini kapsasa da, kadınlara da boşanma gibi bir mevzu için verilen önem yadsınamaz bir boyuttadır.¹⁵⁵¹ Ailelere ilişkin alınan kayıtlar, belli özellikleri kapsayıcı şekildedir. Buna göre ailelerin sıfat ve lakapları ile deftere kaydedilmesinin yanı sıra fiziksel özellikler, yaşlar ve bazen de sosyal statüler önemli yapıda kendisini göstermiştir.¹⁵⁵² Örneğin; Dervişoğlu,¹⁵⁵³ Yörükoğlu,¹⁵⁵⁴ Cebecioğlu,¹⁵⁵⁵ Kadıoğlu,¹⁵⁵⁶ Çerkezoğlu,¹⁵⁵⁷ Tafşanzade,¹⁵⁵⁸ Yazıcıoğlu,¹⁵⁵⁹ Urgancıoğlu,¹⁵⁶⁰ Yanıkoğlu,¹⁵⁶¹ Dabbağaoğlu,¹⁵⁶² Tarakçıoğlu,¹⁵⁶³ Türkmenoğlu,¹⁵⁶⁴ gibi birçok sülale adlarının geçtiği kayıtların var olduğu görülmektedir.¹⁵⁶⁵ Bununla birlikte sosyal mevki ve makam belirtilerek kaydedildiği de yine defter kayıtlarında gözlemlenen unsurdur.¹⁵⁶⁶

¹⁵⁴⁹ Hüseyin Sarı, “Şerr’iyye Sicillerine Göre II. Mahmut Dönemi’nde Mudurnu’da Nüfus Hareketleri ve Toplumsal Hayattan Bir Kesit”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 7, 1996, 208.

¹⁵⁵⁰ Sarı, *Şerr’iyye Sicillerine Göre II. Mahmut Dönemi’nde Mudurnu’da Nüfus Hareketleri ve Toplumsal Hayattan Bir Kesit*, 207-208; KŞS-44-s.317/495.h; KŞS-50-s.248/236.h; KŞS-59-s.117/249.h; KŞS-44-s.198/305.h; KŞS-50-s.183/377.h; KŞS-59-s.90-91/198.h

¹⁵⁵¹ Salih Akyel, Kamil Özdemir, “1835 Tarihli Nüfus Defterine Göre Tirebolu’da Gayrimüslim Nüfus Yapısı”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 37, 2015, 167.

¹⁵⁵² Pelin İskender Kılıç, “Tarih Öğretimi ve Coğrafya”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(2), 2019, 880.

¹⁵⁵³ KŞS-44-s.2/4.h; KŞS-57-s.393/200.h

¹⁵⁵⁴ KŞS-44-s.53/83.h

¹⁵⁵⁵ KŞS-44-s.61-62/98.h; KŞS-48-s.8-9/17.h

¹⁵⁵⁶ KŞS-44-s.289/451.h; KŞS-47-s.106/154.h

¹⁵⁵⁷ KŞS-45-s.179-180/270.h

¹⁵⁵⁸ KŞS-45-s.134/205.h

¹⁵⁵⁹ KŞS-45-s.148/226.h

¹⁵⁶⁰ KŞS-47-s.145-146/210.h

¹⁵⁶¹ KŞS-48-s.36/80.h

¹⁵⁶² KŞS-53-s.186/295.h

¹⁵⁶³ KŞS-59-s.47/93.h

¹⁵⁶⁴ KŞS-59-s.62/128.h

¹⁵⁶⁵ İsmail Oğuz, “20. Yüzyıl Başlarında Demirci’de Gayrimüslim Nüfus”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 2013, 231.

¹⁵⁶⁶ Zehra Topal, *1840 Tarihli Akçaabat Nüfus Kayıtları*, Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2010, 35.

3.1.1. Evlenme Nikâh

Birleştirme, bir araya getirme manasına gelen nikâh kelimesi, bir erkekle bir kadının hayatlarını birleştirmesini sağlayan akdi ve bu yolla eşler arasında oluşan evlilik ilişkisini ifade etmektedir.¹⁵⁶⁷ Eski Türklerde evlenme ifadesi “*izdivaç ve ev bark sahibi olma*” anlamındadır. Evlenmenin aile yapısını meşru temellere oturtan bir husus olması, toplumsal olguda bu istikamette bir kuruma dair nikâh işlemlerini etkin hale getirmektedir.¹⁵⁶⁸ Nikâh kavramı ise temelde, dinî bir olgu olmaktan başka sosyal bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti için bu cihette bir uygulama ise, nikâh akdi denilen sözleşmenin zorunlu olarak yapıldığı bir faktör olarak belirtilmektedir. Toplumsal yaşamdaki önemine bağlı olarak nikâhın etkisi kendisini gösteren bir ölçüt olmuştur.¹⁵⁶⁹ Evlilik olgusuna yönelik işlemlerde İslâmî çerçevede yönetilen Müslüman halkın genel konumu gibi, gayrimüslimler de kendilerine özgü olan sürece yönelip dinî hüküm ve gelenekleri etrafında bu ölçülere göre hareket etmişlerdir.¹⁵⁷⁰

Evlilik müessesesi, Kastamonu açısından değerlendirildiğinde ise burada siyasi evliliklerin fazlaca görülmesinden dolayı ayrı bir önem arz etmiştir. Buda evliliğin devletin sulh teklifi görevini üstlenmesi temel alınarak izdivacın gerçekleştirilmesi şeklinde olmuştur. Diğer yandan akrabalıklar ile beraber düzenin korunmasına yönelik bir işlevselliğin sağlandığından bahsetmek mümkündür.¹⁵⁷¹ Osmanlı Devleti’nde Kastamonu’da evliliklerin siyasi bir yapıyı kapsamı açısından durum irdelendiğinde, en fazla akrabalık tesis eden beyliklerden birisinin Candaroğlu olması önemli bir yer tutmaktadır.¹⁵⁷² Nikâh işlemlerine bağlı süreçler, bu yönde Kastamonu’da genel olarak tanınma hususuna yahut devlet büyüklerinde ise siyasi kapsamlara yönelik gelişme

¹⁵⁶⁷ Fahrettin Atar, “Nikâh”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, XXXIII, 112.

¹⁵⁶⁸ İsmail Doğan, *Osmanlı Ailesi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, 35; İsmail Doğan, *Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri: Kuruluş, Klasik ve Yenileşme Dönemleri*, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, 375.

¹⁵⁶⁹ Hasan Kür, *210 Numaralı Şer’iyye Siciline Göre Burdur Kazası’nın İdârî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (H.1255-1261/M.1839-1845)*, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2008, 24.

¹⁵⁷⁰ Tuba Çınar, “Tanzimat Sonrası Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hukuku: Evlenme ve Boşanma”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VII(2), 2018, 108-109.

¹⁵⁷¹ Selim Parlaç, *Osmanlı Devleti’nde Siyasi Evlilikler*, (Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2007, 10-20.

¹⁵⁷² Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, 69.

kazandığı görülmektedir.¹⁵⁷³ İncelenen dönemi ihtiva eden evlenmeyle alakalı birçok kayda rastlamak mümkündür. Mesela; nikâh akdinin gerçekleşmesi,¹⁵⁷⁴ kadının mahkemeye başvurup ölüm ya da başka nedenlerden dolayı nikâhlı eşinin yanında olmadığını dile getirerek başka biriyle evlenmeyi talep etmesi ve yapılan tahkik neticesinde bu talebe çoğunlukla olumlu cevap verilmesi,¹⁵⁷⁵ nikâh akdinden taraflar arasında anlaşmazlık çıktığı için vazgeçilmesi,¹⁵⁷⁶ nikâh akdine mani olunması,¹⁵⁷⁷ nikâh akdinde kadının rızasının olmaması veya kendisinden habersiz kıyılan nikâha müdahale edilerek erkeğin zevciyet talebinden men edilmesi,¹⁵⁷⁸ nikâh akdinde sütkardeş olma ihtimali söz konusu olduğundan evliliğin fesh edilmesi,¹⁵⁷⁹ kadının buluğa ermediğini ispat etmesiyle birlikte nikâhın feshi ve mehirin kendisine teslim edilmesi,¹⁵⁸⁰ bazen hem kadın hem de erkek her iki tarafın bazen de sadece bir tarafın reşit olmadığı söz konusu olduğundan evliliğin feshi¹⁵⁸¹ gibi birçok konunun mahkemeye intikal ettiği görülmektedir.

3.1.2. Mehir

Kelime anlamı olarak ücret manasına gelen mehir, “*nikâh akdinin neticesinde kocanın karısına ödemekle yükümlü olduğu para veya malı*” ifade etmektedir.¹⁵⁸² Sicil defterleri içerisinde mehir kayıtlarının önemli bir yeri bulunmaktadır.¹⁵⁸³ Osmanlı’da bu önem, evliliklerdeki temel koşulların bir girdisi olması yönüyle dikkate değerdir. Osmanlı Devleti’nde temel koşul şeklinde iki tane şahidin varlığı ve “*mehr-i muaccel*” ya da “*mehr-i müeccel*” bedelleri mevcuttur. Evlenen kadının mehri, İslâm çerçevesinde mal ve mülk edinme ücretine bağlı olarak gelişme kazanmaktadır. Böyle bir durumda

¹⁵⁷³ Kübra Karakoç, *Osmanlı-Bizans Kroniklerinde Düğün ve Ölüm*, (Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ 2018, 27.

¹⁵⁷⁴ KŞS-46-s.198/327.h; Ayrıca bakınız, KŞS-47-s.21/28.h; KŞS-48-s.3-4/6.h; KŞS-49-s.129-130/252.h; KŞS-50- s.248/236.h; KŞS-52-s.54/96.h; KŞS-53-s.152/233.h; KŞS-55-s.119/205.h; KŞS-58-s.274/199.h; KŞS-59- s.117/249.h

¹⁵⁷⁵ KŞS-46-s.49-50/85.h; KŞS-47-s.31/42.h; KŞS-50-s.170/407.h; KŞS-51-s.32-33/52.h; KŞS-53-s.234/387.h; KŞS-58-s.143/428.h

¹⁵⁷⁶ KŞS-44-s.63/102.h

¹⁵⁷⁷ KŞS-46-s.34/63.h

¹⁵⁷⁸ KŞS-47-s.62/86.h; KŞS-49-s.184/377.h

¹⁵⁷⁹ KŞS-48-s.58/127.h; KŞS-50-s.115/529.h; KŞS-56-s.39/118.h

¹⁵⁸⁰ KŞS-55-s.130/228.h

¹⁵⁸¹ KŞS-46-s.330-329/598.h; KŞS-59-s.79/171.h

¹⁵⁸² M. Âkif Aydın, “Mehir”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 389.

¹⁵⁸³ Yunus Uğur, “Mahkeme Kayıtları (Şer’iyye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(1), 2003, 310.

mehir, yalnızca kadına özgü olduğu için başka birinin harcaması olanaksız görünmektedir. Sözgelisi mehir kadına yönelik olup, çeyizin hazırlanması gibi bir yükümlülüğü yoktur. Bu çerçeveden bakıldığında mehir, ailenin kızlarını rahat etmesi bağlamında ortaya koyulan bir ölçüt niteliğindedir.¹⁵⁸⁴ Mehir, Osmanlı Devleti'nde kadına tanınan hukuksal bir hak olarak görülmektedir. Ayrıca mehir ödemelerinin sonraya bırakılması mümkün olmakla birlikte, kocanın ölmesi veya boşanması gibi durumlarında, ödeme zorunluluğu taşımaktadır.¹⁵⁸⁵ Bunun yanında, kadının boşanmayla beraber bir nafaka hakkı bulunmamaktadır. Yalnızca çocuk olması halinde bir nafaka söz konusudur. Bu nedenle eşin ölümü dahi olsa, mehir verilmek zorundadır.¹⁵⁸⁶ Zira incelenen dönem ele alındığında buna benzer mevzuların birçok örneği ile karşılaşmak mümkündür. Nitekim 27 Cemazeyilahir 1164 (23 Mayıs 1751) tarihli tereke kaydında vefat eden Ali'nin eşi Ayşe'ye 10 kuruş mehir hakkı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁵⁸⁷ İncelenen dönem kayıtlarında büyük bir ihtimalle kişilerin maddi imkânları doğrultusunda mehir miktarının 5 kuruş¹⁵⁸⁸ ile 500 kuruş¹⁵⁸⁹ arasında olduğu görülmektedir. Yine belgelerden tespitle ve özellikle tereke kayıtlarında 5 kuruş ile 500 kuruş arasında; 10 kuruş,¹⁵⁹⁰ 20 kuruş,¹⁵⁹¹ 30 kuruş,¹⁵⁹² 40 kuruş,¹⁵⁹³ 50 kuruş,¹⁵⁹⁴ 60 kuruş,¹⁵⁹⁵ 70 kuruş,¹⁵⁹⁶ 80 kuruş,¹⁵⁹⁷ 90 kuruş,¹⁵⁹⁸ 100 kuruş,¹⁵⁹⁹ 200 kuruş,¹⁶⁰⁰ 300 kuruş¹⁶⁰¹ ve 400 kuruş¹⁶⁰² gibi birçok mehir miktarının var olduğuna şahit olunmaktadır.

¹⁵⁸⁴ Kür, 210 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre Burdur Kazası'nın İdârî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (H.1255-1261/M.1839/1845), 24; Ahmet Kankal, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kuzeybatı Anadolu'da Sosyal Hayat- Şer'iyye Sicillerine Göre", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV, 2000, 48.

¹⁵⁸⁵ Sibel Kavaklı Kundakçı, "Osmanlı'da Mahkeme ve Kadın: Mahkemede Kadınların Taraf Olduğu Konular (1732-1733)", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 2019, 1793.

¹⁵⁸⁶ Halil İbrahim Acar, "Mehrin İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 17, 2011, 380.

¹⁵⁸⁷ KŞS-44-s.9-10/21.h; Ayrıca bakınız, KŞS-50-s.286-287/158.h; KŞS-56-s.12/31.h; KŞS-59-s.48-49/197.h

¹⁵⁸⁸ KŞS-44-s.92/157.h; KŞS-45-s.249/387.h; KŞS-45-s.27/49.h; KŞS-46-s.54/93.h

¹⁵⁸⁹ KŞS-44-s.103-104/178.h; KŞS-45-s.99-100-101/162.h; KŞS-49-s.30/48.h; KŞS-51-s.123-124-125-126/230.h; KŞS-52-s.25-26/42.h; KŞS-55-s.60-61/108.h

¹⁵⁹⁰ KŞS-45-s.65/112.h; KŞS-49-s.141/276.h; KŞS-53-s.386-387/495.h

¹⁵⁹¹ KŞS-44-s.6/14.h; KŞS-45-s.89-90/148.h; KŞS-46-s.31-32/60.h; KŞS-53-s.397/483.h; KŞS-59-s.146/299.h

¹⁵⁹² KŞS-44-s.16/31.h; KŞS-45-s.37/61.h; KŞS-53-s.324/582.h

¹⁵⁹³ KŞS-44-s.270/145.h; KŞS-45-s.31-32/55.h; KŞS-53-s.152/233.h; KŞS-59-s.72/155.h

¹⁵⁹⁴ KŞS-44-s.35-36/60.h; KŞS-45-s.39/65.h; KŞS-53-s.165-166/255.h; KŞS-56-s.86/264.h; KŞS-59-s.98/211.h

¹⁵⁹⁵ KŞS-44-s.8-9/19.h; KŞS-45-s.6/17.h; KŞS-47-s.27-28/37.h; KŞS-53-s.330-329/573.h

¹⁵⁹⁶ KŞS-44-s.97-98/166.h; KŞS-50-s.221/291.h; KŞS-57-s.371/234.h

¹⁵⁹⁷ KŞS-44-s.31-32/54.h; KŞS-45-s.26/47.h; KŞS-59-s.159-160/312.h

3.1.3. Çok Eşlilik

Osmanlı Devleti'nde evliliklerin çoğunlukla çok eşli bir biçimde olmadığı görülmüştür. Çok eşlilik tarzı bir evlilik ve beraberlik, İslâm hukukunda bir erkeğin aynı anda dört kadınla evliliğine müsaade olabilmesi şeklindedir. Ancak bu yöndeki evliliğin kabulü, her bakımdan eşitliğin sağlanması üzerinedir.¹⁶⁰³ İslâm hukuku ise temelde, böyle bir evliliğe izin vermekle birlikte tek eşliliğin olması gerekliliğini ifade etmiştir. Bu tarzdaki evlilikler ise daha çok zengin kesimlerde ve belirli sınıflarda gözlemlenmiştir.¹⁶⁰⁴ Genelde Osmanlı Devleti'nde kazalarda görülen çok eşli durumu ise, erkeklerin evlendikleri kadınlardan çocuk sahibi olmamalarıdır. Bu nedenle iki ya da üç evlilik yapanlar bulunmaktadır. Bunun temel nedeni ise, Osmanlı Devleti'nde genişleme ve yeni bölgelere de yerleşme düşüncesinin hâkim olmasıdır.¹⁶⁰⁵ Kastamonu Kazası'nda çok eşli olma konusu üzerine nitelendirme ise temelde, çoğunlukla aile yapısının tek eşliliği benimsemesi üzerinedir. Bu yönde defterlerin incelendiği bir çalışmada, toplamda 77 kişiden 56'sının tek evli olduğu belirlenmiştir. Bu husus Kastamonu bölgesinde tek evliliğin daha yaygın bir düzeyde olduğunu göstermektedir.¹⁶⁰⁶ İncelenen dönem ele alındığında, özellikle tereke kayıtlarındaki verilere bakıldığında zaman Kastamonu'da genel olarak tek eşli evliliğin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında iki ve nadirde olsa üç eşli evliliklerin de olduğu görülmektedir.

Tablo 3.1.1. Kastamonu'da 1750-1775 Yılları Arasında Müslüman ve Gayrimüslim Erkeklerin Eş Sayısı

	Müslüman	Gayrimüslim
Tek Eşli Erkek Sayısı	814	16

¹⁵⁹⁸ KŞS-44-s.66/114.h; KŞS-48-s.37-38/82.h; KŞS-50-s.230/274.h

¹⁵⁹⁹ KŞS-44-s.12/23.h; KŞS-45-s.13/27.h; KŞS-47-s.91/131.h; KŞS-49-s.209-210/437.h; KŞS-55-s.56/100.h; KŞS-58-s.184/341.h; KŞS-59-s.93-94/203.h

¹⁶⁰⁰ KŞS-45-s.3/12.h; KŞS-48-s.72-73/183.h; KŞS-53-s.418/452.h; KŞS-55-s.212/385.h

¹⁶⁰¹ KŞS-45-s.124-125/194.h; KŞS-48-s.118-119/247.h; KŞS-52-s.234-235/426.h

¹⁶⁰² KŞS-44-s.98-99/168.h; KŞS-47-s.150-151/219.h; KŞS-52-s.210/385.h

¹⁶⁰³ Gül Akyılmaz, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü*, Göksu Ofset-Matbaa Mücellithane, Konya 2000, 33-35.

¹⁶⁰⁴ Berna Yürüt, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadın Hareketi ve Hukuki Talepleri", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Özel Sayı, 2017, 374-375.

¹⁶⁰⁵ Ömer Düzbakar, "Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 23, 2008, 91.

¹⁶⁰⁶ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 123-124.

İki Eşli Erkek Sayısı	56	--
Üç Eşli Erkek Sayısı	5	--
Dört Eşli Erkek Sayısı	1	--
Toplam	876	16

Tablodan da görüldüğü üzere tereke kayıtlarında Müslümanlara ait toplam 876 kayda ulaşılmıştır. Bunlardan 814 kişinin tek eşli, 56 kişinin iki eşli, 5 kişinin üç eşli ve 1 kişinin de dört eşli olduğu tespit edilmiştir.¹⁶⁰⁷ Gayrimüslimlere ait kayıtlı 16 adet eş sayısına ulaşılmış ve tamamının tek eşli olduğu anlaşılmıştır.¹⁶⁰⁸ Tablodaki veriler ışığında tek eşle evli Müslüman erkek oranı %92,92, iki eşle evli erkek oranı % 6,39, üç eşle evli erkek oranı % 0,57 ve dört eşle evli erkek oranı ise % 0,11 şeklindedir. Buna göre Kastamonu Kazası'nın çok eşlilik oranının %7,7 olduğu görülmektedir. Ayrıca tüm evlilikler içerisinde gayrimüslimlerin oluşturduğu oran ise %1,79 olduğu anlaşılmaktadır.

3.1.4. Boşanma

Osmanlı aile hukukunda temel noktası olan İslâm hukukuna göre, boşanma erkeğe yönelik bir haktır. Erkeğin kadından boşanması, yalnızca söz ile yeterli bir durum olarak görülmüştür. Buna göre boşanmaya dayalı temel ölçüt, erkek merkezli olmuştur. Diğer yandan kadın açısından da belirli haklar sunulmuştur.¹⁶⁰⁹ Bizzat mahkemeye başvurma ve boşanma hakkını elde etme hususu, kadına yönelik de verilmiştir. Buna yönelik unsur, kadının da boşanma isteği üzerine Kastamonu mahkemesine başvurduğu üzerinden belirtmek mümkündür.¹⁶¹⁰ Boşanma olaylarında sık olarak karşılaşılan etkenler arasında aşırı geçimsizlik ve şiddet olayının meydana gelmesi şeklinde ifade edilmekte, bu da Kastamonu kadını bu bağlamda önlem almaya yöneltmektedir.¹⁶¹¹ Osmanlı aile hukuku, İslâm aile hukukundan farklı düşünmek doğru değildir. Bu

¹⁶⁰⁷ 66 adet tereke kaydında eş sayısından bahsedilmediği, kimsesiz veya Kastamonu'da misafir olanlara ait olduğu için bu sayıya dâhil edilmemiştir.

¹⁶⁰⁸ 11 adet tereke kaydı kimsesiz ve misafir olanlara ait olduğu için bu sayıya dâhil olunmamıştır.

¹⁶⁰⁹ Saadet Maydaer, "Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer'iyeye Sicillerine Göre)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), 2007, 300-301.

¹⁶¹⁰ Akyel, Özdemir, "1835 Tarihli Nüfus Defterine Göre Tirebolu'da Gayrimüslim Nüfus Yapısı", 167.

¹⁶¹¹ Ahmet Rıfat Güzey, "XVII. Yüzyıl Sonu ve XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu Şehrinde Mahalle Adları Lakapları, Aile Teşekkülü, Eğlence ve Ekonomik Hayat", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(21), 2018, 858.

doğrultuda İslâm dininde var olan üç tür boşanma Osmanlı Devleti'nde görülmektedir. Bunlardan ilki kocanın tek taraflı irâde beyanıyla karısını boşadığı “talak” adı verilen boşanmadır. İkincisi karşılıklı olarak anlaşmalı boşanma olan “muhâlaa” denilen boşanmadır. Sonuncusu ise hâkim kararı ile evliliğe son verilen ve “tefrik” olarak adlandırılan boşanmadır.¹⁶¹²

Boşanmanın ilk türü olan talâk kelimesi Türkçe karşılığı boşanma, sözlük manası serbest bırakmak, bağından kurtulmak anlamında olup, fıkıh terimi olarak da nikâh akdinin bozulmasını ifade etmektedir. İslâm hukuk literatüründe dar anlamıyla talâk evlilik birliğinin koca ve belli durumlarda kadın tarafından tek yanlı irade beyanıyla sona erdirilmesini özellikle kocanın nikâhı herhangi bir sebebe bağlı olmadan sona erdirmeye tasarrufunun olmasını tanımlayan bir ifadeyi belirtmektedir.¹⁶¹³ İncelenen dönemde boşanma ile alakalı 267 adet kaydın bulunduğu ve bunlardan 90 adet hükmün talâk suretiyle boşanma olduğu görülmektedir. Talâkla boşanmaya en dikkat çekici örneklerden biri 2 Safer 1183 (7 Haziran 1769) tarihli kayıta Topçuzade Mahallesi sakini Ümmü Gülsüm'ün mahkemeye başvurarak eşi Mehmet'in bir daha küfür ve darp edersem benden üç talakla boş ol dediği ve sonrasında kendisini darp ettiğini şahitlerce kanıtlanması üzerine boşanmanın gerçekleştiği görülmüştür. Ancak kadının eşinin hala zevciyet muamelesi yaptığı ve sual edilmesi talebi üzerine verilen fetva gereğince eşlerin üç talâkla boşanmalarına hüküm verildiği anlaşılmaktadır.¹⁶¹⁴ 20 Zilhicce 1168 (27 Eylül 1755) tarihli başka bir hükmünde ise İsfendiyyar Bey Mahallesi sakini Emine'nin mahkemeye başvurup eşi Mehmet'in kendisini talâk usulüyle boşamasına rağmen hala zevciyet muamelesi yaptığını ve bundan men edilmesi talebi üzerine, yapılan inceleme sonucunda Mehmet'in muameleden men edildiği saptanmıştır.¹⁶¹⁵ Yine belgelerde talâk ile boşanan eşler arasında mehir ve bazı eşya talebi nedeniyle anlaşmazlık çıktığı görülmektedir.¹⁶¹⁶

¹⁶¹² M. Âkif, Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1985, 36.

¹⁶¹³ H. İbrahim Acar, “Talâk”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013, XXXIX, 496.

¹⁶¹⁴ KŞS-56-s.89/275.h

¹⁶¹⁵ KŞS-46-s.393/497.h; KŞS-49-s.42/73.h

¹⁶¹⁶ KŞS-44-s.253/385.h; KŞS-46-s.176-177/297.h; KŞS-47-s.121/179.h; KŞS-49-s.58-59/102; KŞS-55-s.76/134.h

Boşanmanın ikinci türü olan muhâlaa ise karı-kocanın anlaşmasıyla evliliğe son verilmesi anlamında fıkıh terimi olarak belirtilmektedir.¹⁶¹⁷ Belgelere yansımış olan toplamda 257 boşanma kaydından 171 tanesinin muhâlaa türü boşanma olması bu türün daha yaygın olduğunu göstermektedir. 23 Recep 1164'te (17 Haziran 1751) Havva'nın eşi Osman'dan 40 kuruş mehirden vazgeçip ve nafakayı iddeti üzerine olmak kaydı ile boşanmayı talep ettiği ve eşi Osman'ın da bunu kabulü ile boşanmanın gerçekleştiği görülmektedir.¹⁶¹⁸ 8 Rabiulahir 1171'de (20 Aralık 1757) İsmail Bey Mahallesi sakini Ayşe'nin eşi Mustafa ile aralarında anlaşmazlık olup boşanma isteği, 30 kuruş mehir ve nafakayı iddeti üzerine alıp eşinden sadece 10 kuruş ve bazı eşya talep etmesi eşinin bu talebi kabulü ile karı-kocanın boşandıkları anlaşılmaktadır.¹⁶¹⁹ 21 Zilkade 1176'da (3 Haziran 1763) Saliha'nın eşi Mehmet'ten muhâlaa ile boşandığı, eşi zimmetinde yüz kuruş değerinde eşya ile 50 kuruş mehir ve nafakasının kaldığı ve talebi üzerine Mehmet'in eşi Saliha'nın istediği şeyleri kendisine daha önce teslim ettiğini şahitlerce kanıtlamasıyla Saliha'nın talebinden men edildiği tespit edilmiştir.¹⁶²⁰ 6 Rabiulevvel 1187'de (28 Mayıs 1173) Halife Mahallesinden Hatice'nin eşi İbrahim'den 40 kuruş mehirden feragat edip nafakayı iddeti üzerine olmak üzere taraflar arasında boşanmanın meydana geldiği görülmektedir.¹⁶²¹

Boşanmanın üçüncü türü olan tefrik, hâkim kararıyla evliliğe son verilmesi anlamında fıkıh terimidir. Sözlükte iki şeyi birbirinden ayırmak anlamında kadının mahkemeye başvurması üzerine hâkim kararıyla evliliğe son verilmesi yani kaza-î boşanmayı ifade etmektedir.¹⁶²² 14 Recep 1170 (4 Nisan 1757) tarihli kayıta Kuzyaka nahiyesine tabi Saraycık köyü sakini Mustafa mahkemeye başvurarak ölen cariyesinin kızı olan Fatma'nın Es-seyyid Ahmet'le evlenmesine itiraz ederek tefrik talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine yapılan inceleme sonucunda Fatma'nın hür olduğu şahitler tarafından ispatlanınca Mustafa'nın müdahaleden men edilmesine karar verilmiştir.¹⁶²³ 4 Rabiulahir 1171 (16 Aralık 1757) tarihli belgede ise Saliha'nın kuzeni Mustafa ile evlendirildiğini fakat annesinin ikisini de emzirdiğinden tefrik olunmasını talep etmiştir.

¹⁶¹⁷ Fahrettin Atar, "Muhâlea", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, XXX, 397.

¹⁶¹⁸ KŞS-44-s.14/27.h

¹⁶¹⁹ KŞS-48-s.49/104.h

¹⁶²⁰ KŞS-52-s.24/42.h

¹⁶²¹ KŞS-59-s.72/155.h

¹⁶²² H.İbrahim Acar, "Tefrik", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, XL, 277.

¹⁶²³ KŞS-47-s.214-215/311.h

Yapılan tahkik sonucu Saliha'nın şahidi olmadığı ve annesinin de Mustafa'yı emzirmediği, sütkardeş olmadıklarını söylemesi üzerine Saliha tefrik talebinden men edilmiştir.¹⁶²⁴ Ayrıca kadın ve erkekten biri ya da her ikisi buluğa ermediği için tefrik usulü boşanmanın da gerçekleştiği görülmüştür.¹⁶²⁵ Son olarak belgelerde sadece Müslümanların değil aynı zamanda gayrimüslimlere ait boşanmanın da olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 23 Recep 1164 (17 Haziran 1751) tarihli belgede Şadi Bey Mahallesi sakini Ermeni asıllı kadının eşi ile arasında geçimsizlik olduğu, mehirden vazgeçip nafakayı iddeti üzerine olmak kaydıyla muhâlaa suretiyle boşandıkları görülmüştür.¹⁶²⁶ 5 Ramazan 1167'de (26 Haziran 1754) Şadi Bey Mahallesinden Güllü'nün mahkemeye başvurarak eşinin kendisini talâk usulü ile boşadığı bu nedenle başkasıyla evlenmesine izin verilmesini talep ettiği ve talebinin kabul edildiği saptanmıştır.¹⁶²⁷

3.1.5. Nafaka

Lügatta, “*harcamak, tüketmek*” manasındaki infâk masterından türetilen nafaka sözcüğü, ihtiyaçların karşılanması amacıyla harcanan maddi değerler anlamında kullanılmakla birlikte, yiyecek parası, geçimlilik, birinin kanunen geçindirmek mecburiyetinde olduğu kişilere mahkeme kararıyla bağlanan aylık olarak da ifade edilmektedir. Nafakanın aile hukuku ilişkisinden doğan evlilik ve hısımlık nafakası ve mülkiyet ilişkisinden doğan, kölelerin, hayvanların ve cansız varlıkların nafakası şeklinde kısımlara ayrıldığı görülmektedir.¹⁶²⁸

Kastamonu ile ilgili belgelerde kadının boşanmak istemesi ve erkeğin de bunu kabul ederek boşanmaları gibi bilgilerin tutulduğu, ayrıca boşanma ile beraber verilen nafakaların da olduğu defterlerde gözlemlenen bir unsur arasındadır.¹⁶²⁹ Nitekim incelenen dönemde, eşinden boşanmış kadınların ve çocuklarının nafakaya ihtiyacı olup

¹⁶²⁴ KŞS-48-s.58/127.h

¹⁶²⁵ KŞS-50-s.275/177.h; KŞS-55-s.130/228.h; KŞS-56-s.57/177.h; KŞS-59-s.79/171.h

¹⁶²⁶ KŞS-44-s.15/29.h

¹⁶²⁷ KŞS-45-s.245/378.h

¹⁶²⁸ Celal Erbay, “Nafaka”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXII, 282; Devellioğlu, *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 933.

¹⁶²⁹ Alaettin Tırpanoğlu, *1177 H. / 1763-1764 M. Tarihli Kastamonu Şer'iyye Sicili*, (Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2002, 469.

kendilerine nafaka takdir edilmesi talebi,¹⁶³⁰ eşi gurbete giden ya da eşinden uzun zamandan beri haber alamayan kadınların eşlerine ait mallardan nafaka isteği,¹⁶³¹ bakıma muhtaç, mecnun, hasta ve yaşlı kişiler için nafaka talebi,¹⁶³² vasi tayin edilen kişinin sorumluluğunda olan insanlar için özellikle baba ve anne gibi yakın birinin tereke malından nafaka talebi,¹⁶³³ maddi durumu olmayan kişilerin ihtiyaçlarını karşılama amacıyla nafaka talebi¹⁶³⁴ gibi birçok nedenden ötürü nafaka isteğinde bulunulduğuna şahit olunmaktadır.

3.1.6. Vasi

Vasi, kendi malını koruma ve tasarruf etme, edâ ehliyetine sahip olmayan veya bu ehliyeti sonradan kısıtlanan kişilerin mallarını koruma ve işletme yetkisine sahip kimseyi ifade etmektedir.¹⁶³⁵ Kayyım ise hâkim tarafından kısıtlı, gaip ve kendi işini yapmaktan aciz kişiler adına hukukî tasarrufta bulunmak üzere tayin edilen kimselere denilmektedir.¹⁶³⁶ Osmanlı Devleti'nde babadan kalan malın istenildiği şekilde tasarruf edilmesi, kız ve erkek çocuğunun akil ya da akile olmadan gerçekleşmemektedir. Tasarruf edildiği takdirde ise, ilerleyen dönemlerde pişmanlıklar olmakta, mağduriyetler meydana gelmekteydi. Bu nedenle bir vasi atanarak malın asıl sahibinin belli bir erginliğe ulaşana kadar kullanımından söz edilmektedir.¹⁶³⁷ Vasi kaynaklarına dair inceleme Kastamonu'ya yönelik geliştirildiğinde ise, bu yönde çok fazla belgenin olduğundan bahsedilmektedir. Bu temelde düzenlemeler ise, Osmanlı Devleti'nin genel

¹⁶³⁰KŞS-47-s.90/128.h; Ayrıca bakınız, KŞS-48-s.59/128.h; KŞS-50-s.161/428.h; KŞS-51-s.171/308; KŞS-52-s.110/205.h;KŞS-53-s.239/399.h; KŞS-55-s.113/194.h; KŞS-56-s.67/208.h; KŞS-58-s.260/217.h; KŞS-59-s.54/111.h

¹⁶³¹KŞS-44-s.25/44.h;KŞS-46-s.185/308.h;KŞS-47-s.77/109.h;KŞS-47-s.97-98/141.h;KŞS-49-s.174/348.h; KŞS-51-s.152-153/274.h; KŞS-56-s.115/364.h; KŞS-59-s.83/180.h

¹⁶³²KŞS-46-s.97-98/161.h;KŞS-49-s.39/68.h;KŞS-49-s.44/78.h;KŞS-50-s.247/239.h;KŞS-50-s.118/520.h; KŞS-53-s.365-364/523.h

¹⁶³³KŞS-45-s.160/240.h;KŞS-52-s.242/248.h;KŞS-51-s.152/273.h;KŞS-48-s.83/187.h;KŞS-57-s.348/270.h

¹⁶³⁴KŞS-44-s.29/49.h; KŞS-45-s.110-111/175.h; KŞS-47-s.26/35.h; KŞS-52-s.51-52/91.h; KŞS-55-s.203/369.h; KŞS-58-s.149/415.h

¹⁶³⁵ Ali Bardakoğlu, "Vesayet", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XXXXIII, 66.

¹⁶³⁶ İsmail Özmel, "Kayyım", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, XXV, 107.

¹⁶³⁷ Umut Karadoğan, "Osmanlı Hanedanının Aile Yapısı ve Güncel Yaşamı", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 2012, 224.

kurallarının mahkeme heyetlerinde dikkate alındığı yönelimde gerçekleşmektedir.¹⁶³⁸ İncelenen dönem sicillerinde vasi ve kayyım ataması ile alakalı birçok hüküm olduğu görülmektedir.

Vasi olarak belirlenen kişilerin, genellikle birinci derecede aileye yakınlığı olmasına özen gösterilmiştir. Bilhassa babası vefat eden çocuklara anneleri¹⁶³⁹ ve birinci derece yakınları¹⁶⁴⁰ vasi olarak atanmıştır. Örneğin 20 Zilkade 1175'te (12 Haziran 1762) İsmail Bey Mahallesi sakini olup vefat eden Mustafa'nın kızı Ümmü Gülsüm'e kalan malına, vasi olarak annesi Fatıma'nın vasi tayin olduğu görülmektedir.¹⁶⁴¹ Sadece öldükten sonra değil aynı zamanda hayattayken de vasi ataması yapıldığına şahit olunmaktadır. Mesela, 19 Şevval 1173'te (4 Haziran 1760) Deveciler Mahallesinden Mustafa'nın 110 yaşında ve hasta olduğu, malını koruyacak durumda olmadığından kendisi vefat edene dek mallarını koruması için kızı Fatıma vasi tayin edilmiştir.¹⁶⁴² Çocukların belirli yaşa gelip buluğa erdikleri zaman, kendilerine ait malları vasilerinden aldıkları görülmektedir. 29 Şaban 1174'te (5 Nisan 1761) Alacamescit Mahallesi sakini Mehmet, reşit olduğunu beyan ederek vasisi olan üvey babası Mustafa'dan, öz babasından kalan mallarını talep ve dava etmiştir. Bunun üzerine bir anlaşma sağlanıp vasinin vesayetinde olan malları Mehmet'e teslim ettiği anlaşılmıştır.¹⁶⁴³ Bunların yanı sıra belgelerde, kimi zaman vasiler ile varisler arasında bazı sorunların meydana gelmesi,¹⁶⁴⁴ mecnun olan kişilere vasi tayini,¹⁶⁴⁵ vasinin ölümü veya vasıfsız olması nedeniyle yeni bir vasi tayin edilmesi¹⁶⁴⁶ gibi birçok konunun olduğu tespit edilmiştir.

¹⁶³⁸ Ahmet Rıfat Güzey, *Kastamonu'nun 411/1 Numaralı Şer'iyye Sicili H. 1099-1100-1101 / M. 1687-1688-1689 Transkripsiyon ve Değerlendirme*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1994, 23.

¹⁶³⁹ KŞS-47-s.108-109/210.h; KŞS-50-s.117/524.h; KŞS-52-s.224/409.h; KŞS-53-s.68/89.h; KŞS-55-s.120/207.h; KŞS-56-s.121/384.h; KŞS-57-s.348/270.h

¹⁶⁴⁰ KŞS-44-s.40/64.h; KŞS-46-s.78/130.h; KŞS-50-s.207/317.h; KŞS-52-s.60/108.h; KŞS-55-s.131/231.h; KŞS-58-s.149/414.h

¹⁶⁴¹ KŞS-51-s.157/283.h

¹⁶⁴² KŞS-50-s.250/229.h; KŞS-45-s.31/54.h

¹⁶⁴³ KŞS-50-s.156/438.h; KŞS-46-s.79-80/134.h; KŞS-47-s.274/405.h; KŞS-52-s.97/179.h; KŞS-53-s.137/211.h; KŞS-56-s.28/82.h

¹⁶⁴⁴ KŞS-44-s.232/352.h; KŞS-47-s.70/98.h; KŞS-49-s.26/42.h

¹⁶⁴⁵ KŞS-44-s.70/113.h; KŞS-45-s.187/279.h; KŞS-46-s.383/512.h; KŞS-47-s.46/64.h; KŞS-49-s.234/497.h; KŞS-53 s.365-364/523.h; KŞS-59 s.180/350.h

¹⁶⁴⁶ KŞS-45-s.74/127.h; KŞS-46-s.54/94.h; KŞS-55-s.33/59.h; KŞS-55-s.212/386.h; KŞS-56-s.88/274.h; KŞS-57-s.386/209.h; KŞS-59-s.162-163/316.h

3.1.7. Kadının Sosyal Hayattaki Statüsü

Toplumsal yapılarda kadın hakkına yönelik ifadeler, kadının tarihsel süreçteki konumlarının bilinmesini önemli bir görünüme ulaştırmıştır.¹⁶⁴⁷ Osmanlı döneminde kadının sosyal hayatına yönelik geliştirici çalışmalar ise dikkate değerdir.¹⁶⁴⁸ Nitekim Osmanlı Devleti'nde kadının sosyal hayat içerisindeki konumu, çalışma alanlarına yönelik olarak da gelişmiştir.¹⁶⁴⁹ Buna göre kadının kırsal alanlarda çalışma yürütmesi, çeşitli kumaşları dokuması, ip eğirmesi gibi icraatları geliştirmesi, kendi varlığını gerekli kılan bir durum olması açısından önemlidir. Kastamonu Kazası'ndaki bu faaliyetlerde, kadının sosyal konumu ve içinde bulunduğu şartlar el verdiği takdirde gelişme gösterip bu istikamette bir ilerlemenin olabileceği söz konusudur.¹⁶⁵⁰

Kadının sosyal hayatta yer edinebilmesi üzerine çalışmalar tetkik edildiğinde ise, Kastamonu üzerinden değerlendirme yapılabilmektedir.¹⁶⁵¹ İncelenen dönemde ise hem ekonomik hemde toplumsal faaliyetlerde kadınların katılımının olduğu görülmüş, burada genel olarak tereke kayıtları üzerinden kadının sosyal statüsünü gösteren tespitler yapılmaya çalışılmıştır. 4 Ramazan 1164 (27 Temmuz 1751) tarihli tereke kaydında Cebrail Mahallesi sakini olup vefat eden Ümmü Gülsüm'ün taksim edilen mal varlığının toplamda 440 kuruş olması, eşiyile ortak bir evinin bulunması maddi durumunun iyi olduğunu göstermektedir.¹⁶⁵² Yine tereke kayıtlarında Saliha Hatunun 717 kuruş,¹⁶⁵³ Arife Hatunun 626 kuruş,¹⁶⁵⁴ Rabia Hatunun 1343,5 kuruş,¹⁶⁵⁵ Kerime Hatunun 3545 kuruş,¹⁶⁵⁶ Şerife Ayşe Hatunun 872 kuruş,¹⁶⁵⁷ Fatma Hatunun 869,5 kuruş,¹⁶⁵⁸ Şerife Hatunun 442 kuruş,¹⁶⁵⁹ Ümmü Gülsüm Hatunun 806 kuruş,¹⁶⁶⁰ Şerife

¹⁶⁴⁷ Müşerref Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar", *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 55, 2016, 226.

¹⁶⁴⁸ Atıl Cem Çiçek, Selçuk Aydın ve Bülent Yağci, "Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(9), 2015, 269.

¹⁶⁴⁹ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, 107.

¹⁶⁵⁰ Emine Dingiş, "Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları", *History Studies*, 2(1), 2010, 17-18.

¹⁶⁵¹ Akşin Somel, "Osmanlı Modernleşme Dönemi'nde Kız Eğitimi", *Kebikeç*, 10, 2000, 224.

¹⁶⁵² KŞS-44-s.28/48.h

¹⁶⁵³ KŞS-44-s.86-87/146.h

¹⁶⁵⁴ KŞS-44-s.211/321.h

¹⁶⁵⁵ KŞS-44-s.285-286/445.h

¹⁶⁵⁶ KŞS-4- s.99-100-101/162.h

¹⁶⁵⁷ KŞS-45-s.123-124-125/194.h

¹⁶⁵⁸ KŞS-45-s.147-148/225.h

Hatunun 1087 kuruş,¹⁶⁶¹ Âlime Hatunun 552 kuruş,¹⁶⁶² Yedigâr Hatunun 723 kuruş,¹⁶⁶³ Hatice Hatunun 931 kuruş,¹⁶⁶⁴ Hatice Hatunun 2517 kuruş,¹⁶⁶⁵ Ümmü Gülsüm Hatunun 1259 kuruş,¹⁶⁶⁶ Fatma Hatunun 565 kuruş,¹⁶⁶⁷ Saliha Hatunun 1012 kuruş,¹⁶⁶⁸ Şerife Hatunun 1385 kuruş,¹⁶⁶⁹ Hatice Hatunun 512 kuruş,¹⁶⁷⁰ Rahime Hatunun 1476 kuruş,¹⁶⁷¹ Hatice Hatunun 740 kuruş,¹⁶⁷² Sare Hatunun 1045 kuruş,¹⁶⁷³ Fatma Hatunun 1181 kuruş,¹⁶⁷⁴ Ümmü Gülsüm Hatunun 912 kuruş¹⁶⁷⁵ ve Saliha Hatunun 712 kuruş gibi toplam mal varlıklarından yola çıkıldığında kadınların ekonomik anlamda iyi durumda oldukları anlaşılmaktadır. Kadınların iktisadî hayatın birçok dalında faaliyet içinde olmalarına rağmen, herhangi bir esnafa aidiyeti belirten meslek adını kullandıklarına raslanılmadığı ifade edilmektedir.¹⁶⁷⁶ Bu ifadenin tam aksine kadının bir mesleğe dair mensubiyeti bulunmasa da tereke dışındaki diğer mahkeme kayıtlarında da kadının ticaret yaptığı, dükkân sahibi ve işletmecisi olduğu¹⁶⁷⁷ tespit edilmiştir. Nitekim kadının mülk ya da dükkân alım ve satımını da yaptığı belgelerde görülmektedir.¹⁶⁷⁸ Kadınların boşanma veya herhangi bir sebepten ötürü vekil olmadan mahkemeye başvurması, kendi haklarını rahatlıkla savunduğunu göstermektedir. 11 Şaban 1164 (6 Temmuz 1751) tarihli belgede Honsalar Mahallesi sakini Kezban Hatunun bizzat mahkemeye başvurup, anlaşımadıkları için eşi Ali'den boşanmak istediğini dile getirdiği

¹⁶⁵⁹ KŞS-45-s.196/298.h

¹⁶⁶⁰ KŞS-46-37-38/68.h

¹⁶⁶¹ KŞS-47-s.125-126-127/186.h

¹⁶⁶² KŞS-47-s.235/345.h

¹⁶⁶³ KŞS-48-s.48-49/103.h

¹⁶⁶⁴ KŞS-48-s.78/175.h

¹⁶⁶⁵ KŞS-49-s.83-153.h

¹⁶⁶⁶ KŞS-50-s.277/175.h

¹⁶⁶⁷ KŞS-51-s.81/150.h

¹⁶⁶⁸ KŞS-51-s.351/642.h

¹⁶⁶⁹ KŞS-52-s.71-72-73/128.h

¹⁶⁷⁰ KŞS-53-s.23-24/28.h

¹⁶⁷¹ KŞS-53-s.144-145/223.h

¹⁶⁷² KŞS-55-s.105/180.h

¹⁶⁷³ KŞS-56-s.21/61.h

¹⁶⁷⁴ KŞS-56-s.106/334.h

¹⁶⁷⁵ KŞS-58-s.201/308.h

¹⁶⁷⁶ Abdurrahman Kurt, "Osmanlı'da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, 442.

¹⁶⁷⁷ KŞS-47-s.120/177.h; KŞS-48-s.103/232.h; KŞS-49-s.83/153.h; KŞS-51-s.186-187/341.h

¹⁶⁷⁸ KŞS-45-s.232-233/355.h; KŞS-46-s.328/600.h; KŞS-47-s.228-229/334.h; KŞS-47-s.280/417.h; KŞS-48-s.62-63/137.h; KŞS-49 s.61/108.h; KŞS-50 s.211/259.h; KŞS-50 s.197/343.h; KŞS-52 s.20/34.h; KŞS-55-s.29/51.h; KŞS-56-s.6/11.h; KŞS-57-s.357/254.h; KŞS-58-s.251/233.h; KŞS-59-s.39/76.h

anlaşılmaktadır.¹⁶⁷⁹ Kadının toplumda bilhassa hayır işleriyle meşgul olduğuna şahit olunmaktadır. Örneğin Melek Hatun¹⁶⁸⁰ ve Âlime Hatunun¹⁶⁸¹ tilavet karşılığında dükkânlarını vakfettiği görülmektedir.

3.1.8. Çocuk ve Çocuğun Durumu

Çocuk, Türk aile çekirdeğinin en önemli varlığı olarak devlet, servet, istikbâl, aile ve toplumun garantisi şeklinde ifade edilmektedir.¹⁶⁸² Osmanlı toplumunda ailenin günlük yaşamı çocukların eğitimi, beslenmesi, karı koca ilişkileri ve yaşamın yükünün paylaşılması, evin idaresi, beslenme ve sağlık sorunlarının çözümü etrafında yoğunlaşıp bu sorunların çözümü beraberinde bir toplumun kültürel hayatı ve kurumlarını oluşturmuştur. Çocuk, aileyi devam ettirecek temel unsur olmuş, ailede onun etrafında şekillenmiştir.¹⁶⁸³ Çocuk kavramının Osmanlı Devleti'ne yönelik bir incelenmesi yapıldığında ise padişahların çocuklarının yetiştirilme süreçlerine büyük bir önem verdiklerinden bahsetmek mümkündür. Nitekim Şehzadeler tecrübe edinmeleri için sancaklara gönderilmekteydi. Kastamonu sancağının da bu sancaklardan birisi olma özelliğini taşıması yönüyle önemlidir.¹⁶⁸⁴ Bu duruma bağlı diğer bir ehemmiyet ise, II. Bayezid'in oğlu Şehzade Mahmut'un gençlik dönemlerinde Kastamonu'da görev yapmış olmasıdır.¹⁶⁸⁵

Çocuğun önemine ait değerlendirme, özellikle de eğitim kurumlarının tahsisine yöneliktir. Buna göre görevlendirilecek kişilerin ilk tahsis edildiği yerler, her mahallede mescitlerin, vakıfların bulunması ve gerekli öğretici kesimin görevlendirilmesi üzerinedir. Çocuğa verilen ilk tahsilin Kastamonu'da da bu görevi yerine getirebilecek alanların oluşturulması yönünde şekillenmiştir.¹⁶⁸⁶ Çocuk genellikle kız ya da erkek fark etmeden babasının adıyla zikredilmiştir. Buna erkek çocukta Hüseyin bin Mehmet,¹⁶⁸⁷

¹⁶⁷⁹ KŞS-44-s.17/32.h

¹⁶⁸⁰ KŞS-44 s.164/260.h

¹⁶⁸¹ KŞS-50 s.53/64.h

¹⁶⁸² Refik Turan, "Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Çocuk", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, 483.

¹⁶⁸³ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, 115.

¹⁶⁸⁴ Muammer Yılmaz, *Cem Sultan*, Ötüken Neşriyat Yayınevi, Ankara 2001, 11.

¹⁶⁸⁵ Abdülkerim Abdulkadiroğlu, "Bursalı Belîğ'in Eserinde Kastamonu ve Kastamonulu Zevât", *Türk Tarihi ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler* (19-21Ekim 1988 Kastamonu), Ankara 1989, 67.

¹⁶⁸⁶ İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu*, 569.

¹⁶⁸⁷ KŞS-44-s.31/53.h

kız çocukta ise Saliha binti Molla Ahmet¹⁶⁸⁸ gibi örnek vermek mümkündür. Aile hayatının şekillenmesinde çocuğunun öneminden ötürü evlâdı olmayan erkekler birden çok eşle evlilik yapmış, çok eşli evliliklerde çocuk olmaması halinde kadına boşanma hakkı tanınmıştır. Çocuğun olmaması koca kaynaklı olsa bile, toplumun bakışına göre, bunun sebebi çoğunlukla kadın olarak görülmüş ve kocadan boşanmalar münferit olarak kalmıştır.¹⁶⁸⁹ İncelenen dönemde, Müslümanlara ait toplamda 877 tereke kaydına ulaşılmış, bu kayıtlar ele alınarak kazadaki çocuk sayısı ortaya çıkarılmıştır.

Tablo 3.1.2. 1750-1775 Tarihleri Arasında Müslüman Ailelerin Çocuk Sayısı

	Aile Sayısı	Erkek Çocuk Sayısı	Kız Çocuk Sayısı
Çocuksuz	109	--	--
1 Çocuk Sayısı	209		
2 Çocuk Sayısı	212		
3 Çocuk Sayısı	172		
4 Çocuk Sayısı	101		
5 Çocuk Sayısı	32		
6 Çocuk Sayısı	17		
7 Çocuk Sayısı	10		
8 Çocuk Sayısı	6		
9 Çocuk Sayısı	--		
Toplam	868	935	968
		1903¹⁶⁹⁰	

Tablo incelendiği zaman toplam çocuk sayısının 1903 kişi olduğu görülmektedir. Bunlardan 935 kişi erkek çocuk, 968 kişi ise kız çocuktur. Ailelerin çocuk sayısı yoğunluğunun 1 ile 4 çocuk arasında olduğu anlaşılmaktadır. Bu sayıya çocuksuz aileler de dâhil edilince, toplam çocuk sayısının aile sayısına bölünmesi ile Müslüman ailelerin

¹⁶⁸⁸ KŞS-59-s.36/68.h

¹⁶⁸⁹ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 274-275.

¹⁶⁹⁰ Tereke kayıtlarında merhumların kendinden önce ya da sonra vefat eden çocukları mevcut olduğundan miras taksimi çocuklarının çocukları yani torunları arasında yapılmaktadır. Bu nedenle tabloya sadece kişilerin çocukları değil aynı zamanda torunlarda dâhil edilmiştir. Bunlara ek olarak kayıtlarda 30 adet hamile kadının olduğu tespit edilmiştir.

ortalama çocuk sayısına ulaşmak mümkündür. Yapılan bu hesaplama sonucunda ise Kastamonu Kazası'nda Müslüman ailelerin çocuk sayısının ortalama 2,20 civarında olduğu görülmektedir.

Tablo 3.1.3. 1750-1775 Tarihleri Arasında Gayrimüslim Ailelerin Çocuk Sayısı

	Aile Sayısı	Erkek Çocuk Sayısı	Kız Çocuk Sayısı
Çocuksuz	2	--	--
1 Çocuk Sayısı	8		
2 Çocuk Sayısı	3		
3 Çocuk Sayısı	2		
4 Çocuk Sayısı	2		
Toplam	17	15	13
		28	

Daha öncede dile getirildiği üzere Kastamonu Kazası'nda yoğun bir gayrimüslim nüfusundan bahsetmek mümkün değildir. Belgelerden tespit edildiği kadarıyla, nüfus oranı çok olmamakla birlikte, dini yükümlülük ve ailevi konularda kendi dinlerine göre hareket etmede özgür olan gayrimüslimlerle alakalı sicil defterlerinde 17 tereke kaydına ulaşılmıştır. Tablo incelendiği zaman toplam çocuk sayısı çok fazla değildir. Nitekim bu sayının 28 kişi olduğu görülmekte, bunlardan 15 kişinin erkek çocuk, 13 kişinin ise kız çocuk olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁹¹

3.2. MİRAS VE TEREKE

Osmanlı Devleti'nde miras hukukunda tereke kurumu, devletin kurulmasından sonraki süreç ile beraber uygulanmaya başlanmış, bu bağlamda belirli görevlilerin bu kurumda bulunması sağlanmıştır.¹⁶⁹² Miras ve tereke kayıtları ile beraber önemli bir fonksiyon taşıyan temel öge, daha sonraki süreçlerde bu kayıtların kullanılması üzerine

¹⁶⁹¹ KŞS-57-s.374-373/231.h; Ticaret amaçlı handa misafir olup vefat eden gayrimüslimlere ait tereke kayıtları tabloya dâhil edilmemiştir.

¹⁶⁹² Fatih Coşkun Ertaş, Bülent Şişman, “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı’da Tereke Uygulaması ve Muhasebesi-Soyo-Ekonomik Yapıya ve Miras Hukukuna Etkileri”, *MUFTAV Dergisi*, 4, 2013, 197.

sağlanacak faktörleri belirtmektedir.¹⁶⁹³ Mirasçıların bırakmış oldukları bütün menkul ve gayrimenkul muhteva eden kayıtlar, kaydedilmiş olduğu yerin sosyo-ekonomik yapısının değerlendirilmesinde önemli bir etki taşımaktadır. Buna göre kaynakların belirlenmesi ve aydınlatılması açısından tereke kaydı önemlidir.¹⁶⁹⁴ Terekelerin XV. yüzyıldan sonraki önemleri, mahkeme sicillerinde Osmanlı Devleti açısından çok mühim bir konuma ulaşmakta, ölen kişilerin geride bırakmış olduğu mallar, İslâm hukuku kapsamında ele alınmaktadır.¹⁶⁹⁵

Kadınların genel görevi arasında yer alan miras davalarına bakma ve bu süreci yönetme işlevselliklerinde etkin bir görünüşü ortaya koyma niteliği içermesi açısından önem arz etmektedir.¹⁶⁹⁶ Miras taksimlerinin kassamlar aracılığıyla yapılması ise, Kastamonu şer'iyye sicillerinde dikkati çeken unsur olmuş, burada görevlendirilen kişilerin nitelendirilmesi, bu açıdan dikkate değer ölçüde şekillendirilmiştir.¹⁶⁹⁷

3.2.1. Miras ve Terekenin Taksimi

Kelime olarak kök, temel; birinin diğerinden devraldığı eski durum manasındaki “*irs*” kökeninden türeyen miras sözcüğü, bir şeyin kişi yahut topluluktan diğerine geçmesi başkasından kalan tevarüs edilen şey anlamında kullanılmaktadır.¹⁶⁹⁸ Tereke ise Osmanlı miras hukukunda ölen kişilerin geride bıraktığı mal ve eşyalar için kullanılan bir ifade olup, bu hukuk sisteminde ölen kişilerin geride bıraktıkları eşya ve malların tespit ve taksimi kadınların görevleri arasında yer almaktadır. Zamanla mirasın taksimi işi kadınların maiyetindeki kassâm denilen memurlara bırakılmıştır.¹⁶⁹⁹ Miras hukukunun düzenlemesi, İslâmi kaidelere göre gerçekleştirilmiştir. Tereke kayıtlarının yapılması ve mirastan kimlerin yararlanacağına yönelik değerlendirmenin geliştirilmesi,

¹⁶⁹³ Özlem Oral Patacı, “Osmanlı Tereke Kayıtlarının Sanat Tarihi Araştırmaları Açısından Öneme Yönelik Bazı Değerlendirmeler”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 40, 2016, 327.

¹⁶⁹⁴ Rafet Metin, “Tereke Kayıtlarına Göre XVIII. Yüzyılda Gebze (Gekbuza) de Sosyal Hayat Dair Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(26), 2013, 362.

¹⁶⁹⁵ Ekrem Tak, *Diplomatik Bilimi Bakımından XVI.-XVII. Yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu Sicillerin İhtiva Ettiği Belge Türlerinin Form Özellikleri ve Tanımlanması*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009, 156.

¹⁶⁹⁶ İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu*, 570.

¹⁶⁹⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin ilmiye Teşkilâtı*, 117.

¹⁶⁹⁸ Hamza Aktan, “Miras”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, XXX, 143.

¹⁶⁹⁹ Tahsin Özcan, “Muhallefât”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, XXX, 405.

ilk olarak cenaze işlem giderlerini belirleme, daha sonra ise tahsislerini yaparak alacak-borç tahlilini yapma odaklı olmuştur.¹⁷⁰⁰ Böylelikle hesapların düşürülerek, alacak ile borç arasındaki tahlillerin geliştirilmesi sonucu, geriye kalan tutarın belirlenmesi ve taksim edilmesi sağlanmaktadır.¹⁷⁰¹

Vefat eden kişilerin terekelerinin taksimi, sayımı ve sûk-ı sultanîde satılması işlerini yapan görevliye kassâm adı verilmekteydi. Şayet sayımı yapılacak tereke halktan birine ait ise bunu kadıların görevlendirdiği amme beyt'ül-mâl emini, askerî kesime ait ise de kazaskerin tayin ettiği hassa beyt'ül-mâl emini yapmaktaydı.¹⁷⁰² Sivillerin mal sayımı isteğe bağlı iken askerî zümreye ait kişilerin mal sayımının zorunlu olduğu ifade edilmektedir. Terekelerde öncelikle ölen kişilerin mal tespiti yapılarak, bunlar düzenli bir şekilde kaydedilmiştir. Burada izlenen yol ilk olarak ölen kişinin mahallesi sonra adı, daha sonra varisler, bunun altına kalan malların ayrıntılı bir dökümü, onun altına da teçhiz tekfin masrafları ile diğer giderler kaydedilerek, kalan meblağ varislere pay edilmektedir.¹⁷⁰³

3.2.2. Vâris

Vâris sözlük manası olarak mirasçı, kendisine miras düşen kişi anlamındadır.¹⁷⁰⁴ Vâris hakkındaki genel ehemmiyetin başında, vesayete dâhil olma niteliği gelmektedir. Bu yönde vârisler arasındaki sulh, meydana gelebilecek problemleri önleme üzerine olup, bu aşamada önemli olan husus ise varislerin belirlenmesinde gerekli görevlilerin olmasıdır.¹⁷⁰⁵ Vârisler arasında paylaşımı sağlayan kassam, taksim edici bir yapıyı sağlama yükümlülüğünde önemli bir hizmeti temsil etmektedir. Bu cihette vârislerin

¹⁷⁰⁰ Fatma Erbay, *H.1311-1314 (M. 1839-1896) Tarihli (51 Numaralı) İzmir Kassam Sicilinin Transkripsiyonu*, (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2009, 9.

¹⁷⁰¹ Ömer Lütfi Barkan, *Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, 19.

¹⁷⁰² Özcan, "Muhallefat", *DİA*, 406. Alpay Bizbirlik, "Osmanlı Devleti'nde Ticaret ve Üretime Dair Değerlendirilebilir Bir Kaynak; Tereke Defterleri ve Edirne Tereke Defteri Üzerine Bir Deneme", ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, X, 731-735; KŞS-44-s.30/52.h; KŞS-45-s.64-63/109.h; KŞS-46-s.19/43.h; KŞS-50-s.181-180/385.h; KŞS-53-s.351/537.h; KŞS-56-s.125/405.h; KŞS-59-s.88/193.h

¹⁷⁰³ KŞS-44-s.221/338.h; KŞS-45-s.60/103.h; KŞS-48-s.65/145.h; KŞS-50-s.165/417.h; KŞS-53-s.83/116.h; KŞS-57-s.359/251.h; KŞS-59-s.189-190-191/366.h

¹⁷⁰⁴ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 1675.

¹⁷⁰⁵ Taş, "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki "Şühûdü'l-Hâl" Nasıl Değerlendirilebilir?", 35.

saptanması ve bölüştürmenin yapılması anlayışına yönelik süreç, Kastamonu sicil defterlerinde de kendisini göstermektedir.¹⁷⁰⁶

Miras hukuku konusunun, vefat eden kişinin terekesinin kimlere nasıl ve ne biçimde intikal ettiğinin tayin ve tespiti şeklinde olduğu görülmektedir. Kassam vasıtasıyla ölen kişinin tüm mal varlığı hesaplanıp, cenaze masrafları bu hesaptan düşürüldükten sonra kalan miktarın vârislere taksim edildiği görülmektedir.¹⁷⁰⁷ Şayet ölen kişinin borcu var ise ilk olarak alacaklılara hakları verilerek daha sonra kalan meblağ ve mallar vârislere pay edilmekteydi. Nitekim 13 Muharrem 1167 (10 Kasım 1753) tarihli tereke kaydında Akkaya Nahiyesi Kızılkilise köyü sakini olup vefat eden Receb'in borcu olduğu ve merhumun malından alacaklılara verildiği görülmektedir.¹⁷⁰⁸ Ölen şahsın varisi yok ise terekesi beytü'l-mala sevk edilmekteydi.¹⁷⁰⁹ Bunların yanı sıra mirasın vârislere paylaşımı gerçekleştikten sonra bunlar arasında malların talebi nedeniyle anlaşmazlık çıktığı da görülmektedir.¹⁷¹⁰

3.2.3. Devletin Mirasçılığı (Beytü'l-Mâl)

Sözlük manası “*mal evi*” demek olan bu tabirin, hazine-i hassa, devlet hazinesi ve maliye dairesi makamında kullanılan bir terim olduğu ifade edilmektedir.¹⁷¹¹ Başka bir ifadeyle beytü'l-mâl devlete ait hazine ve hazinenin bulunduğu fiziki mekânı ayrıca varisi olmadığı için devlet hazinesine kalan miras anlamındadır.¹⁷¹² Osmanlı Devleti beytü'l-mâl “*devlet hazinesi*” demiş isede bu tabir sonraları yerini hazine veya hazine-i âmire terimine bırakmıştır. Zamanla bu tabir daha dar bir anlam kazanarak beytü'l-mâl gelirlerinin yalnız biri için kullanılmış olup, varisi bulunmayan ya da bilinmeyen kişilerin terekelerini muhafazası ile görevli kuruluşa bu isim verilmiştir.¹⁷¹³ Vârisi olmayan veya namalum olan kişiden geriye kalan eşya, emval ve buna benzer mallar beytü'l-mâl emini (müdürü) ve memurlarınca korunmaktaydı. Bu görevliler ölen

¹⁷⁰⁶ İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu*, 570.

¹⁷⁰⁷ KŞS-44-s.31/53.h; KŞS-45-s.57/97.h; KŞS-46-s.325/606.h; KŞS-47-s.155/226.h; KŞS-49- s.151/295.h; KŞS-51-s.113/212.h; KŞS-52-s.75-76/137.h; KŞS 55-s.58/104.h; KŞS-56-s.60/187.h; KŞS-58-s.269/203.h

¹⁷⁰⁸ KŞS-45-s.139/212.h; KŞS-49-s.233/494.h; KŞS-51-s.105/197.h; KŞS-59-s.21/33.h

¹⁷⁰⁹ KŞS-46-s.19/43.h; KŞS-56-s.120/382.h; KŞS-59-s.88/193.h

¹⁷¹⁰ KŞS-44-s.73/121.h; KŞS-47-s.41/57.h; KŞS-51-s.83/156.h; KŞS-58-s.230/258.h

¹⁷¹¹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* 1, 222.

¹⁷¹² Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 117-118; Ebül'ula Mardin, “Beytül-mâl”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, II, 591.

¹⁷¹³ Mehmet Erkal, “Beytülmal”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, VI, 92.

kişilerin vârisi bulunmuyorsa mallarını beş yıl süreyle devlet adına muhafaza ederlerdi. Şayet bu süre diliminde herhangi bir vâris çıkmaz ise, bu mallar doğrudan devlet hazinesine devredilmekteydi. Yeniçeri ocağından olup, vefat edenlerin malları da beyt'ül-mâlcı denilen görevli tarafından önce ocağa getirilerek, burada sayımı yapılmakta, sonrasında ise bu mallar varislere teslim edilmekteydi. Eğer vâris küçük ise bu malların ocakta bir süre muhafaza edildiği anlaşılmaktadır.¹⁷¹⁴

İncelenen dönemde belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla beyt'ül-mâl emini olarak mütesellimlerin veya onların himayesindeki kişilerin görevli oldukları görülmektedir. Örneğin 8 Şevval 1164 (30 Ağustos 1751) tarihli tereke kaydında Abdüllatif Zade Hanında misafir sakin iken vefat eden Derviş Mehmet Halifenin vârisi olmadığından terekesinin beyt'ül-mâla intikali için kurumun emini olan mütesellim Şeyh Ömer Ağa tarafından Abdurranman Ağanın mübaşir tayin edildiği görülmektedir.¹⁷¹⁵ İlave olarak gayrimüslim kesimden varisi olmadan ölen kişilerin de terekeleri beyt'ül-mâl emini tarafından sayımı yapılarak muhafaza altına alındığı tespit edilmiştir. 13 Şevval 1174 (18 Mayıs 1761) tarihli tereke kaydında Acem Hanı'nda sakin olup vefat eden Bederus adlı kişinin varisi olmadığından terekesinin Kastamonu mütesellimi ve beyt'ül-mâl emini Hüseyin Ağa tarafından sük-i sultanide sattırıldığı anlaşılmaktadır.¹⁷¹⁶

3.2.4. Ailede Ekonomik Durum

Şehir ve kaza tarihi çalışmalarının konularından biri de bölge halkının ekonomik durumunun tespiti meselesi olmakta ve bu husus için faydalanılan kaynakların başında şer'iyye sicilleri gelmektedir. Sicil defterleri arasında ölenlerin mallarının kaydedildiği tereke kayıtları halkın refah düzeyi konusunda bilgi edinmeye yardımcı olmaktadır. İncelenen dönemde Kastamonu'da sicil belgelerinden bilhassa tereke kayıtlarından elde edilen veriler kullanılarak halkın refah düzeyi hakkında bilgi verilmiştir. Bununla birlikte Kastamonu reayasının yanı sıra kazaya ticaret maksadıyla gelen, hacca gidip

¹⁷¹⁴ Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 118; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 225-226.

¹⁷¹⁵ KŞS-44-s.36/61.h; Benzer hükümler için ayrıca bakınız, KŞS-44 s.30/52.h; KŞS-44 s.48/77.h; KŞS-46-s.117/193.h; KŞS-50-s.125/502.h; KŞS-50-s.181-180/385.h; KŞS-53-s.351/537.h; KŞS-55- s.160/292.h; KŞS-55-s.165/302.h; KŞS-56-s.47/146.h; KŞS-57-s.417/162.h; KŞS-58-s.241-240/247.h; KŞS-58-s.141/433.h; KŞS-59-s.84/Numarasız h; KŞS-59-s.88/193.h

¹⁷¹⁶ KŞS-50-s.145/458.h; Ayrıca bakınız, KŞS-46-s.187-188/312.h; KŞS-55-s.32/60.h; KŞS-56- s.53/163.h

orada vefat eden veya herhangi sebepten başka bir yerde ölen kişilerin tereklerinin de incelenmesine gayret gösterilmiştir. Nitekim Kastamonu'nun devlet ve uygarlıklara fazlasıyla ev sahipliği yapmış olması üzerinden değerlendirme yapıldığında ise bu durum, ekonomik gelişmelere de etki etmesi yönünden önemli bir bölge konumu olarak nitelendirilmiş, ancak temelde ekonomik ölçüt, Kastamonu açısından önemli bir unsur olmuştur.¹⁷¹⁷ Görüldüğü üzere Osmanlı taşra hayatıyla ilişkili çalışmalar, bölgenin sosyo-ekonomik görünümünün çıkarılması açısından oldukça önem arz etmektedir.¹⁷¹⁸ İncelenen dönem sicillerinde toplamda 970 tereke kaydı bulunmaktadır. Bunlardan 942 adedi Müslümanlara ait iken 28 adedi ise gayrimüslimlere aittir. Yapılan araştırma neticesinde Müslüman ve gayrimüslim halkın refah düzeyinin şu şekilde olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3.2.1. Kastamonu Kazası'nda Ailenin Refah Durumu¹⁷¹⁹

	0-100 Kuruş	100-200 Kuruş	200- 500 Kuruş	500- 1000 Kuruş	1000- 5000 Kuruş	5000- 10.000 Kuruş	10.000+ Kuruş
Müslüman Erkek	38	104	177	147	184	12	16
Müslüman Kadın	41	72	92	34	23	1	1
Gayrimüslim Erkek	4	4	8	1	7	---	---
Gayrimüslim Kadın	3	1	---	---	---	---	---

Daha önce yapılan çalışmalarda halkın gelir durumunun fakir, orta alt halli, orta üst halli ve zengin, zengin orta halli ve çok zengin şeklinde sınıflandırıldığı görülmektedir.¹⁷²⁰ Buna göre 0-500 kuruş arası terekeye sahip olan kişiler fakir, 500-5000 kuruş arası terekeye sahip olanlar orta halli olarak, bunun üzerinde bir terekeye sahip olan şahıslar ise zengin kategorisinde incelenecektir. Tablo ele alındığında fakir

¹⁷¹⁷Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazası, (1725-1750), 374.

¹⁷¹⁸ Caner Yücel, *Temetuat Defterleri'ne Göre Kastamonu Şehri*, (Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2011, 31.

¹⁷¹⁹ Tablo hazırlanırken sırasıyla KŞS-44, KŞS-45, KŞS-46, KŞS-47, KŞS-48, KŞS-49, KŞS-50, KŞS-51, KŞS-52, KŞS-53, KŞS-55, KŞS-56, KŞS-57, KŞS-58, KŞS-59 numaralı defterlerden istifade edilmiştir.

¹⁷²⁰ Yörük, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazası (1700-1750), 229-230; Döşemetaş, Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazası, 375.

olarak ifade edilebileceklerin 0-100 kuruş arasında toplam 86 kişi olduğu görülmektedir. Bunlardan 38 kişi Müslüman erkek, 41 kişi Müslüman kadın, 4 kişinin gayrimüslim erkek ve 3 kişinin de gayrimüslim kadın olduğu tespit edilmiştir. 100-200 kuruş kısmında ise 181 kişi olup, bunlardan 104 adedi Müslüman erkek, 72 adedi Müslüman kadın, 4 adedi gayrimüslim erkek ve 1 adedinin de gayrimüslim kadın olduğu görülmektedir. 200-500 kuruş diliminde toplam 274 kişi olup, bunlardan 177 tanesi Müslüman erkek, 92 tanesi Müslüman kadın ve 8 tanesi gayrimüslim erkek olduğu anlaşılmaktadır. Orta kesim olarak nitelendirilen grupta 500-1000 kuruş diliminde ise toplamda 181 kişi olup, bunlardan 147'sinin Müslüman erkek, 34'ünün Müslüman kadın ve 1'inin de gayrimüslim erkek olduğu belirlenmektedir. 1000-5000 kuruş kısmında toplamda 214 kişi mevcut olup bunlardan 184 adedinin Müslüman erkek, 23 adedinin Müslüman kadın ve 7 adedinin de gayrimüslim erkek olduğu görülmektedir. Zengin kesim olarak nitelendirilen grupta 5000-10.000 kuruş kısmında 12 adet Müslüman erkek 1 adet Müslüman kadın olup, bu sayı üzerinde ise 16 adet Müslüman erkek ve 1 adet Müslüman kadın olduğu görülmektedir. Sonuç olarak bir değerlendirme yapıldığında erkeklerin mal varlıklarının kadınlardan fazla olduğu ifade edilebilmektedir. Bütün kategorilerde bu durum aynı şekildedir. Zenginlik oranı arttıkça aradaki farkta artmaktadır. Tablodaki verilerden hareketle yoğunluğun daha fazla fakir olarak ifade edilen grupta olduğu görülmektedir. Bununla birlikte orta halli gruba mensup kişi sayısının da fazla olduğu söylenebilmektedir. Zengin olarak kabul edilen kesimin ise toplam sayı içindeki oranının düşük olduğu görülmektedir.

Bunun yanında zengin olarak kabul edilen kişilerin ikamet ettikleri yerlerden bazılarının Çay Mahallesi,¹⁷²¹ Akmesic Mahallesi,¹⁷²² Cemal Ağa Mahallesi,¹⁷²³ Cebrail Mahallesi,¹⁷²⁴ İbni Neccar Mahallesi,¹⁷²⁵ Hamza Ağa Mahallesi,¹⁷²⁶ Kebkebirler Mahallesi,¹⁷²⁷ Hacı Hamza Mahallesi¹⁷²⁸ ve Atabey Gazi Mahallesi¹⁷²⁹ olduğu tespit edilmiştir. Bu husus zengin olarak nitelendirilen şahısların belli bir mahallede

¹⁷²¹ KŞS-45-s.202-203-204-205-206/307.h

¹⁷²² KŞS-47-s.165-166/241.h

¹⁷²³ KŞS-47-s.175-176-177/256.h

¹⁷²⁴ KŞS-49-s.119/231.h

¹⁷²⁵ KŞS-51-s.123/230.h

¹⁷²⁶ KŞS-53-s.65-66/85.h

¹⁷²⁷ KŞS-55-s.45-46/80.h

¹⁷²⁸ KŞS-56-s.78/240.h

¹⁷²⁹ KŞS-59-s.153-154-155-156/306.h

yaşamadıklarını ve orta halli ve fakirler ile aynı mahallede hayatlarını sürdürdüklerini ortaya koymaktadır. Yine tereke kayıtlarından yola çıkıldığında 0-100 kuruş arasında olan kişilerin oturdukları yerlerden bazılarının Gökdere Mahallesi,¹⁷³⁰ Eyciler Mahallesi,¹⁷³¹ Kubbeli Mahallesi,¹⁷³² Cebrail Mahallesi,¹⁷³³ Arız Mahallesi,¹⁷³⁴ Alpaslan Mahallesi¹⁷³⁵ ve Halife Mahallesi¹⁷³⁶ olduğu anlaşılmaktadır. Benzer olarak durumu iyi olmayan yoksul kişilerin de belirli bir yerde yaşamayıp, mahalleler arasında dağıldığı görülmektedir.

3.2.5. Kastamonu Kazasının Demografik Durumu

Şehir ve kaza tarihi araştırmalarında üzerinde durulması gereken bir diğer mevzu ise nüfus yapısının tespit edilmesidir. Şehrin büyüklüğü genel itibarıyla sahip olduğu nüfus ile doğrudan alakalıdır. Bu hususta Cengiz Orhonlu ortalama nüfusu 700 ile 1500 arasındaki yerleri kasaba olarak nitelerken şehrin daha karmaşık bir yapıda olduğu, yönetimde kadı ve subaşından başka içinde ticaret ve zanaat erbabının olduğu canlı bir ticarî hayata sahip olunan yer olarak adlandırmaktadır.¹⁷³⁷ Suraiya Faroqhi ise XVI. yüzyıl için 400-1000 kişi arasında vergi veren kişilerin olduğu yerleri küçük kent, 1000-3000 kişi arasında vergi veren kişilerin bulunduğu yerleriyse orta büyüklükte kent şeklinde ifade etmektedir.¹⁷³⁸ Kastamonu şehrinin 1520’li yıllarda vergi mükellefiyeti 1000 ile 2999 kişi arasında değişirken bu sayının yüzyılın sonlarına doğru 3000 ve üzerine çıktığı görülmektedir.¹⁷³⁹ Osmanlı Devleti XVI. yüzyıla ait yerleşim yerlerinin nüfus hesaplamalarında genellikle tahrir defterlerindeki verileri kullanmakla birlikte bir nüfus ve vergi birimi olan “*Hâne*” terimi esas alınmaktaydı. Ancak vergiyi esas alan bir maliye terimi özelliği taşıyan hanenin kaç kişilik bir aileyi ifade ettiği meselesi tartışma

¹⁷³⁰ KŞS-44-s.13/24.h

¹⁷³¹ KŞS-46-s.61/105.h

¹⁷³² KŞS-47-s.43-44/61.h

¹⁷³³ KŞS-50-s.196/346.h

¹⁷³⁴ KŞS-52-s.147/277.h

¹⁷³⁵ KŞS-56-s.39/119.h

¹⁷³⁶ KŞS-57-s.340/281.h

¹⁷³⁷ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, (Der. Salih Özbaran), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1984, 4-5.

¹⁷³⁸ Suraiya Faroqhi, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004, 12.

¹⁷³⁹ Faroqhi, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, 15-17.

konusu olmuştur.¹⁷⁴⁰ Nitekim Osmanlı tarihi araştırmalarında bir avâriz hanesinin kaç gerçek haneden oluştuğuna dair farklı rakamlar verilmektedir. Bir avâriz hanesinin 3, 5, 10, 15 hatta 20 gerçek haneden oluştuğu söylenmekte, bölgenin durumuna göre bu sayının 53 hatta 61,5'e kadar çıktığı görülmektedir. Bir avâriz hanesinde kaç kişinin olduğu hususunda da farklı görüşlerin olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin; Ömer Lütfi Barkan ve Nejat Göyünç beş katsayısını kabul ederken, Faruk Sümer yedi, J.S. Russel üç buçuk, F. Braudel dört-dört buçuk, Bruce mc. Gowan üç buçuk-altı, Ammon Cohen-Bernard Lewis altı ve M.A. Cook ise dört buçuk katsayısını vermektedir.¹⁷⁴¹ Bazı Osmanlı şehirlerinin demografisini tahrir defterlerine dayanarak hesaplayan Ö. Lütfi Barkan, hane karşılığı olarak "5" katsayısını temel almış ve bu sayı birçok araştırmacı tarafından kabul edilerek kullanılmıştır. İncelenen döneme yakın diğer çalışmalarda da nüfus hesaplanırken hane katsayısının genel olarak beş kişi kabul edildiği göz önünde bulundurularak bu esasa göre bir hesaplama yapılmıştır.¹⁷⁴² Osmanlı Devleti, tarihi boyunca bir nüfus azlığı yaşamıştır. XVI. yüzyılda belirgin artış gösteren nüfusun XVII. yüzyılda Celalî isyanları nedeniyle bir durgunluk yaşadığı söylenebilmektedir. Nüfusun kayda değer bir biçimde artışı ancak XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyılın başlarında ortaya çıkmış olduğu görülmektedir.¹⁷⁴³

3.2.5.1. Kazanın Tahmini Nüfusu

İncelenen dönemde Kastamonu Kazâsı'nın toplamda 266 hane bir rub avâriz hanesi olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan 85 avâriz hanesi şehir merkezine ait iken geri kalan 181 hane ve bir rub ise nahiye tabi olan köylere aittir. Yalnız eldeki bilgilerden hareketle bir avâriz hanesinin gerçekte kaç hane ettiğine dair kesin bir bilginin

¹⁷⁴⁰ Nejat Göyünç, "Hâne", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1997, XV, 552-553.

¹⁷⁴¹ Göyünç, "Hâne", *DİA*, 552-553; Ömer Lütfi Barkan, "Avâriz", *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, II, 15; Halil Sahillioğlu, "Avâriz", *DİA*, TDV Yayınları, IV, 108-109; Döşemetaş, Şer'iyye Sicillerine Göre *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı*, 107.

¹⁷⁴² Döşemetaş, Şer'iyye Sicillerine Göre *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı*, 107; M. Sadık Akdemir, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Isparta'da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat* (170 ve 171 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2004, s.93; Uysal Dıvrak, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çankırı Kazâsı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012, 94; Jülide Akyüz, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII Yüzyılda Ankara (Şer'iyye Sicillerinin Sayısal ve Muhtevâ Analizi Denemesi)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, 81.

¹⁷⁴³ Gülşettin Çelik, "Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 4, (6), İstanbul 1999, 57.

olmaması, nüfus hakkında sağlıklı bir neticeye ulaşmaya mani olmaktadır.¹⁷⁴⁴ Bu nedenle avâriz hanesi hesabı yapılırken “5” katsayısı esas alınarak, on beş hane ve yirmi hane katsayılarıyla ortalama bir nüfus tahmini yapılmaya çalışılacaktır.¹⁷⁴⁵ Bu hesaplama içinde incelenen kayıtların genelini kapsayacak şekilde 1164-1188 (1750-1775) tarihleri arasındaki avâriz vergisi defterlerinden istifade edilecektir.

Tablo 3.2.2. Kastamonu Mahallelerinin Tahmini Nüfusu

Mahalle Adı	Avâriz Hane¹⁷⁴⁶	Kat Sayı	15 Hane	20 Hane
Halife	6	5	450	600
İsmail Bey	3	“	225	300
Cebraail	6,5	“	488	650
Kırkçeşme	3,5	“	263	350
Küpçüğe	3,5	“	263	350
Aktekke	2,5	“	188	250
Eyciler	2,5	“	188	250
Deveciler	4	“	300	400
Abdulcebbar	3	“	225	300
İsfendiyar Bey	3	“	225	300
Hacı Dursun	1,5	“	113	150
Hüseyin Çelebi	1	“	75	100
İbn-i Süle	1	“	75	100
Bey Çelebi	2	“	150	200
Medrese-i Atabey	0,5	“	38	50
Saraçlar	1,5	“	113	150

¹⁷⁴⁴ KŞS-44-s.161/254.h; KŞS-59-s.358-357/438.h

¹⁷⁴⁵ Döşemetaş, Şer’iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı, 108; Temel Öztürk, *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon*, Serander Yayınları Trabzon 2011, 178.

¹⁷⁴⁶ KŞS-44-s.161-162/254-256.h; KŞS-45-s.305-305/437.h; KŞS-45-s.312-313/444.h; KŞS-46-s.224-225-226/366.h; KŞS-47-s.347-346/504.h; KŞS-48-s.158/268.h; KŞS-49-s.18-19/28.h; KŞS-49-s.288/533.h; KŞS-49 s.246-245/597.h; KŞS-50 s.31-32-33/34.h (Kazanın 266 hane ve 3 rub hanesi olduğu, 6 hane ve 3 rub hanenin vergi ödeme kudreti olmadığından vergiden muaf tutuldukları görülmektedir.) ; KŞS-51-s.306-307-308/Numarasız. h; KŞS-52-s.376-375/619.h; KŞS-53-s.309/605.h; KŞS-55-s.310-309/458.h; KŞS-56-s.162-163-164-165/452.h; KŞS-56-s.261/533.h; KŞS-58-s.98-99-100/97.h; KŞS-58-s.12-13-14-15/14.h; KŞS-59-s.358-357/438.h

Alpaslan	1	“	75	100
Muzaffereddin	1	“	75	100
Bedamıç namı Diğer Saraçlar	1,5	“	113	150
Musa Fakih	1	“	75	100
Cemal Ağa	1,5	“	113	150
Hacı Hamza	0,5	“	38	50
Arız	2	“	150	200
Sofular	1	“	75	100
Bedir Gazi	2	“	150	200
Hamza Ağa	2	“	150	200
Gökdere	2,5	“	188	250
Honsalar	3	“	225	300
Püre	2	“	150	200
Akmescit	3,5	“	263	350
Şadi Bey	3	“	225	300
Çevkani	1,5	“	113	150
Alacamescit	1,5	“	113	150
Atabey Gazi	2	“	150	200
Seydiler	0,5	“	38	50
Frenkşah	0,5	“	38	50
Kebkebirler	2	“	150	200
İbn-i Neccar	0,5	“	38	50
İbn-i Sadi	0,5	“	38	50
Kubbeli	1	“	75	100
Kanare	1	“	75	100
Tahir Fakih	1,5	“	113	150
Toplam	85	5	6,385	8,500

Tablodaki bilgiler incelendiğinde, Kastamonu şehrinin en büyük mahallesinin ortalama 488 ile 650 arasında kişinin yaşadığı düşünülen Cebail Mahallesi olduğu görülmektedir. Bu mahalleyi sırasıyla ortalama 450 ile 600 kişinin ikamet ettiği Halife

Mahallesi, 300 ile 400 kişinin ikamet ettiği Deveciler Mahallesi, ortalama 263 ile 350 kişinin ikamet ettiği Kırkçeşme, Küpçügez, Akmescit Mahalleleri ve ortalama 225 ile 300 kişinin yaşadığı Abdulcebbar, İsmail Bey, Honsalar, İsfendiyar Bey ve Şadi Bey Mahalleleri izlemektedir. Mevcut olan bu veriler ışığında, Kastamonu şehrinin nüfusu en yoğun ve ekonomik manada en canlı yerlerinin bu mahalleler olduğu tahmin edilmektedir. Yine tablodaki verilere göre Kastamonu şehrinin en küçük mahallelerinin ortalama 38 ile 50 kişinin ikamet ettiği farz edilen Medrese-i Atabey, Hacı Hamza, Seydiler, Frenkşah, İbn-i Neccar ve İbn-i Sadi mahallelerinin olduğu zikredilmektedir. Tablodaki veriler çerçevesinde tetkik edilen dönemde Kastamonu şehrinin ortalama 6385 ile 8500 kişi arasında bir nüfusunun olduğu varsayılmaktadır.

Mahallelerin tahmini nüfusu ele alındıktan sonra, iktisadî bakımdan genellikle tarım ve hayvancılıkla uğraşan yerleşim yerleri olan köylerin de ortalama nüfusunun ne kadar olduğu mevcut bilgilerden hareketle belirlenmeye çalışılacaktır. İfade edildiği üzere 266 hane bir rub olan avâriz hanesi olan kazanın 181 hane bir rub hanesinin köylerde ikamet ettiği ve bu sayının 85 hanesi ise Kuzyaka nahiyesinde yaşadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bilgiler elde edilirken incelenen defterlerin tamamı değerlendirilip bir hesaplama yapılması hususunda gayret gösterilmiştir.

Tablo 3.2.3. Kuzyaka Nahiyesine Tabi Köylerin Tahmini Nüfusu

Köy Adı	Avâriz Hane ¹⁷⁴⁷	Kat Sayı	15 Hane	20 Hane
Debbağ İshak	2	5	150	200
Gödel	1,5	“	113	150
Bayındır	1	“	75	100
Sahip	4	“	300	400
Karakuz	3	“	225	300
Oyralan	2,5	“	188	250

¹⁷⁴⁷ KŞS-44-s.161-162/254-256.h; Ayrıca bakınız, KŞS-45-s.305-305/437.h; KŞS-45-s.312-313/444.h; KŞS-46-s.224-225-226/366.h; KŞS-47-s.347-346/504.h; KŞS-48-s.158/268.h; KŞS-49-s.18-19/28.h; KŞS-49-s.288/533.h; KŞS-49-s.246-245/597.h; KŞS-50-s.31-32-33/34.h; KŞS-51-s.306-307-308/Numarasız. h; KŞS-52-s.376-375/619.h; KŞS-53-s.309/605.h; KŞS-55-s.310-309/458.h; KŞS-56-s.162-163-164-165/452.h; KŞS-56-s.261/533.h; KŞS-58-s.98-99-100/97.h; KŞS-58-s.12-13-14-15/14.h; KŞS-59-s.358-357/438.h

Alpı	2,5	“	188	250
Serameddin	2	“	150	200
Akça Kilise	0,5	“	38	50
Türbe-i Adil Bey	3	“	225	300
Kara Evli	2	“	150	200
Başmakçı	2	“	150	200
Serti	3	“	225	300
Alpaslan	1,5	“	113	150
Kara Çomak	1,5	“	113	150
Eyük ala maa Kıyık	3,5	“	263	350
Eyük Eşfel	3	“	225	300
Çatakviran	3,5	“	263	350
Mıtrıb	1	“	75	100
Yuva	1	“	75	100
Bulacık	1,5	“	113	150
Saraycık	5	“	375	500
Gömmece	3,5	“	263	350
Bürmece	5	“	375	500
Türkeli	3	“	225	300
Kızılcaviran	3	“	225	300
Ballık	1	“	75	100
Zımmıyan-ı Karasu	1	“	75	100
Çetikviran	2	“	150	200
Çorumlu	3	“	225	300
İsmailli	1,5	“	113	150
Ahlat	3	“	225	300
Hamid	3	“	225	300
Baylar	1,5	“	113	150
Depe	3,5	“	263	350
Kızıl Saray	0,5	“	38	50
Toplam	85	5	6,382	8,500

Tabloya dayanarak nahiyeenin en büyük köylerinin 375 ile 500 kişi arasında nüfusu olan Saraycık ve Bürmece olduğu anlaşılmaktadır. Bu köyleri 300 ile 400 kişi arasında nüfusu olan Sahip Köyü izlemektedir. Akabinde 263 ile 350 kişi arasında nüfusa sahip Eyük ala maa Kıyık, Çatakviran, Gömmence ve Depe diğer büyük köyler olarak sayılmaktadır. Bu köyleri 225 ile 300 kişi arasında nüfusu olan Karakuz, Türbe-i Adil Bey, Serti, Eyük Esfel, Türkeli, Ahlat, Hamid ve Çorumlu takip etmektedir. Nahiyeenin en küçük köyleri ise 38 ile 50 kişi arasında nüfusa sahip olan Akça Kilise ve Kızıl Saray köyleridir. Bu köyleri 75 ile 100 arasında nüfusa sahip Bayındır, Mıtrıb, Yuva, Ballık ve Zımmıyan-ı Karasu köyleri seyretmektedir. Yine tablodaki verilerden yola çıkılarak, Kuzyaka nahiyesinin tahmini nüfusunun 6382 ile 8500 kişi arasında olduğu görülmektedir.

Kastamonu Kazâsı'nın diğer bir nahiyesi olan Akkaya nahiyesinin avâız hanesi 96 hane ve bir rub hane olduğu görülmektedir. İncelenen dönem itibariyle eldeki belgelerin bütünü ele alınarak bu doğrultuda bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

Tablo 3.2.4. Akkaya Nahiyesine Tabi Köylerin Tahmini Nüfusu

Köy Adı	Avâız Hane ¹⁷⁴⁸	Kat Sayı	15 Hane	20 Hane
Has	4	5	300	400
Kuşkara	4	“	300	400
Halaclar	3	“	225	300
Boğaz	2	“	150	200
Kuyucak	0,5	“	38	50
Yörükviran	8	“	600	800
Boz Oğlak	6	“	450	600
Bük	1,5	“	113	150
Elyakut	2	“	150	200

¹⁷⁴⁸KŞS-44-s.161-162/254-256.h; KŞS-45-s.305-305/437.h; KŞS-45-s.312-313/444.h; KŞS-46-s.224-225-226/366.h;KŞS-47-s.347-346/504.h;KŞS-48-s.158/268.h;KŞS-49-s.18-19/28.h;KŞS-49- s.288/533.h; KŞS-49-s.246-245/597.h; KŞS-50-s.31-32-33/34.h; KŞS-51-s.306-307-308/Numarasız. h; KŞS-52-s.376-375/619.h; KŞS-53-s.309/605.h; KŞS-55-s.310-309/458.h; KŞS-56-s.162-163-164-165/452.h; KŞS-56-s.261/533.h; KŞS-58-s.98-99-100/97.h; KŞS-58-s.12-13-14-15/14.h; KŞS-59-s.358-357/438.h

Çukurvıran	4	“	300	400
Kızıoğlu	2	“	150	200
Darı Bükü	1,5	“	113	150
Atabey Kavağı	1,5	“	113	150
Gelinvıran	2,5	“	188	250
Elma Yakası	2,5	“	188	250
Küblü Özü	4	“	300	400
Bürnek	1	“	75	100
Fatırı	4	“	300	400
Derbend Kavağı	0,5	“	38	50
Karantı	3 rub	“	56	75
(Çıban) Çebek	2,5	“	188	250
Sapaca	1,5	“	113	150
Mavle	1,5	“	113	150
İceoğlu	3,5	“	263	350
Bürme	3	“	225	300
Kızıl Kilise	1,5	“	113	150
Eyerciler	4	“	300	400
Başvıran	1	“	75	100
Çavundur	2	“	150	200
Tana Seküsü	2	“	150	200
Eytabi	3	“	225	300
Elinvıran	1	“	75	100
Geyikli	1,5	“	113	150
Akçataş	3	“	225	300
Alpavut	3	“	225	300
Akdoğan	3	“	225	300
Kabalar	1	“	75	100
Evciler	1,5	“	113	150
Zımmıyan-i Balatlar maa Sahibi Çiftlik	1 hane 1 rub	“	94	125
Toplam	96 Hane 1 Rub	5	7,207	9,600

Tablodaki verilere bakıldığında Akkaya nahiyesinin 7207 ile 9600 kişi arasında tahmini bir nüfusa sahip olduğu görülmektedir. Mevcut bilgilere göre kazanın en büyük avâruz hanesine sahip yerleşim yerinin 600 ile 800 arasında kişinin yaşadığı Yörükviran Köyü olduğu anlaşılmakla birlikte buranın, Kastamonu mahallelerini de içine alacak şekilde nüfusun en kalabalık yer olduğu görülmektedir. Bu köyü 450 ile 600 kişi arasında nüfusa sahip Boz Oğlak Köyü seyretmektedir. Bununla birlikte ortalama 300 ile 400 kişi arasında nüfusu olan Has, Çukurviran, Kuşkara, Küblü Özü, Fatırı ve Eyerciler nahiyesinin diğer büyük köyleri arasında sayılmaktadır. Bu köyleri 263 ile 350 kişi arasında bir nüfusla İceoğlu köyü izlemektedir. Bu köyden sonra 225 ile 300 kişi arasında nüfusu olan Akdoğan, Akçataş, Alpavut, Halaclar, Bürme ve Eytabi nahiyesinin öteki büyük köyleri arasında gelmektedir. Nahiyesinin en küçük köyleri ise 38 ile 50 arasında kişinin yaşadığı Kuyucak ve Derbend Kavağı köyleri olup, bunları ortalama 56 ile 75 kişi arasında nüfusa sahip Karantı köyü takip etmektedir. Ortalama 75 ile 100 kişi arasında nüfusa sahip Bürnek, Başvıran, Elinvıran ve Kabalar ise nahiyesinin diğer küçük köyleri arasında sayılmaktadır.

Kastamonu kazasının tahmini genel nüfusuna bakıldığı zaman, kazanın ilk çağlardan günümüze kadar kesintisiz olarak gelen çok eski bir yerleşim yeri olma özelliğini taşıdığı görülmektedir. Bölgenin Osmanlı Devleti'nden günümüze kadar ulaşan özelliklerinde ise, idarî taksimat bakımından yönetim merkezi olması yönüyle önemli bir yer tutmaktadır.¹⁷⁴⁹ Kastamonu'nun ilk dönemi olarak nitelendirilen dönem, Malazgirt'ten hemen sonra fethedilen dönemdir. Kastamonu'da uzun bir süre hâkimiyet süren Candaroğulları beyliği zamanında nüfusun 5000'den az olmadığı, bu nüfus içerisinde gayrimüslim bulunmadığı ve bu açıdan kazanın bir Türk şehri olarak görüldüğü ifade edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin fethinden sonra şehirde görülen ekonomik ve mimarî canlanma ile birlikte bu sayının 10,000'in üzerine çıktığı söylenmektedir.¹⁷⁵⁰ Şehirde 1487'de tamamını Müslüman ahalinin oluşturduğu yaklaşık 5300 kişinin yaşadığı, 1530'da ise nüfusun 5500 civarında olduğu, daha sonra Osmanlı Devleti'nin diğer birçok bölgesi gibi hızlı bir nüfus artışına giren şehrin 1582'deki nüfusu yaklaşık 9500 kişi olduğu ve muhtemelen ilerleyen dönemlerde de bu nüfusu

¹⁷⁴⁹ Turgay Yıldız, *Kastamonu Merkez İlçe Analizi*, Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı 2013, 2.

¹⁷⁵⁰ Burhan Şahin, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kastamonu Nüfusu", *Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı 17, Kırgızistan 2009, 1; Şahin, "Kastamonu", *DİA*, XXIV, 586.

muhafaza ettiği ifade edilmektedir.¹⁷⁵¹ XVII. yüzyılın son çeyreğinde Kastamonu nüfus bakımından düşüş olduğu anlaşılmaktadır. Zira şehir, 1640 ve 1688 yıllarında yeniden tahrire tabi tutulmuş, devletin idarî, iktisadî, askerî yapısındaki bozulmalardan Kastamonu şehrinin de etkilendiği, nüfus bakımından düşüş olduğu gözlemlenmiştir. Fakat bu düşüşün büyük çaplı olmadığı tahmin edilmektedir. Nitekim avâriz hane sayısı XVIII. yüzyılın sonuna doğru gittikçe düşmesine rağmen, hem 1831 nüfus sayımında hem de 1896 tarihli vilayet salnamesinde, şehir nüfusunda fazla bir düşüş olmadığı görülmektedir.¹⁷⁵² Yapılan bir çalışmada XVIII. yüzyılın ilk yarısında Kastamonu nüfusunun 22.656 ile 29.953 kişi arasında olabileceği ifade edilmektedir.¹⁷⁵³ İncelenen döneme bakıldığında zaman avâriz hane kayıtlarına göre muaflar hariç tutularak şehrin tahmini nüfusunun 6385 ile 8500 kişi arasında olduğu anlaşılmaktadır. Kaza nüfusuna gelince, on beş hane temel alındığında şehir ve köy nüfusu toplamı 19.974, yirmi hane esas alındığında ise 26.600 kişi arasında olabileceği tahmin edilmektedir. Kastamonu kaza nüfusunun tam olarak belirlenmesi için vergiden muaf olan “ehl-i şer ve ehl-i örf” kesiminden olanların da sayılarının bilinmesi gerekmektedir. Bu konuda net bir sayıya ulaşmak olası değildir. Kaledeki askerler ve diğer görevlilerin oranı tahmini olarak %10 olarak kabul edilerek genel nüfusa eklenecektir. Nüfusa dâhil edilecek öteki kesim ise Kastamonu mutasarrıfının kapı halkı olmakla birlikte, bu sayının da 500 kişi olduğu görülmektedir.¹⁷⁵⁴

$$15 \text{ avâriz hane } 19.974 + (\%10) 1998 + 500 = 22.472$$

$$20 \text{ avâriz hane } 26.600 + (\%10) 2660 + 500 = 29.760$$

Mevcut bilgiler değerlendirildiğinde Kastamonu Kaza nüfusunun 22.472 ile 29.760 kişi arasında olabileceği varsayılmaktadır. Osmanlı Devleti’nde ilk düzenli nüfus sayımının yapıldığı tarih, 1831’dir. Ancak bazı bölgelere yönelik nüfus bilgileri tam anlamıyla bulunmamaktadır.¹⁷⁵⁵ Nüfus ile ilgili bilgilerin bulunmadığı kazalardan biri, Kastamonu şehri olsa da 1831 tarihine ait olduğu düşünülen kazanın erkek

¹⁷⁵¹ Şahin, “Kastamonu”, *DİA*, XXIV, 586.

¹⁷⁵² Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 68.

¹⁷⁵³ Döşemetaş, Şer’iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı, 116.

¹⁷⁵⁴ Döşemetaş, Şer’iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı, 116.

¹⁷⁵⁵ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1943, 8.

nüfusunun 14.861 olduğu görülmektedir.¹⁷⁵⁶ Kastamonu’da nüfusa dair bir diğer nokta ise kazadaki gayrimüslim nüfusun sayısıdır. Bu sayılar çok fazla olmamasına rağmen Kastamonu Kazâsı’nda mevcut iki köyün gayrimüslimlere ait olduğu anlaşılmaktadır. Şehir merkezinde gayrimüslimlere ait mahalle bulunmasa da arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla bunların bazı mahallelerde yaşadığı saptanmıştır. Gayrimüslim nüfusun tespiti için avârız kayıtlarından net bir bilgiye ulaşmak olası değildir. Bunun için gayrimüslimlerin ödemekle mükellef olduğu cizye evrakı kayıtlarına göre tahmini bir oranın bulunmasına gayret gösterilmiştir. Kastamonu Sancağı’nın cizye kayıtlarının Ankara, Bolu ve Çankırı Sancakları ile birlikte toplam 5325¹⁷⁵⁷, 5525¹⁷⁵⁸ ve 5535¹⁷⁵⁹ arasında değiştiği anlaşılmaktadır. Kastamonu Kazası’na gönderilen cizye evrakında değişiklik olsa da toplam 390 ile 400 cizye evrakı üzerinden hesaplama yapılacaktır.¹⁷⁶⁰ Bilindiği üzere avârız hane hesaplamalarında kullanılan beş kat sayısı temel alındığında 1950 ile 2000 civarında gayrimüslim nüfusun var olduğu tahmin edilmekle beraber incelenen dönemde mevcut verilere bakıldığı zaman kazada gayrimüslim nüfusun yaklaşık %6,72 ile %8,89 arasında olduğu söylenebilmektedir.

3.3. KASTAMONU’DA REAYAYI OLUŞTURAN UNSURLAR

Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşundan itibaren Müslüman ve gayrimüslim unsur iç içe yaşamışlardır. Ancak bu dönemde bahsedilen unsurlar arasındaki ilişkilerin hukukî bir zemine oturtulması Fatih Sultan Mehmet döneminde olabilmıştır. Devletin Müslüman bir yapıya sahip olmasıyla birlikte, İslâm hukukunda gayrimüslimlerin İslâm toplumu içerisindeki yerlerini belirleyen uygulamaları bünyesine almıştır.¹⁷⁶¹ Buna ilâveten Osmanlı Devleti uzun bir süre tek hanedanlığın hüküm sürdüğü bir devlet

¹⁷⁵⁶ Ertan Gökmen, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Demirci Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, (1), 2016, 275; Kankal, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 78.

¹⁷⁵⁷ KŞS-44-s.130-131-132/214.h; KŞS-46-s.248-249-250-251/398.h

¹⁷⁵⁸ KŞS-44-s.224-225-226/343.h; KŞS-45-s.325-326-327-328/461.h; KŞS-47-s.396-395-394/444.h; KŞS-48-s.156-155-154/272.h;

¹⁷⁵⁹ KŞS-49-s.307-306-305/523.h; KŞS-50-s.39-40/41.h; KŞS-50-s.91-92-93/126.h; KŞS-51-s.289-290-291/521.h; KŞS-52-s.357-356-355/643.h; KŞS-53-s.257-256/666.h; KŞS-55-s.265-264-263/510.h; KŞS-56-s.143-144; 428.h

¹⁷⁶⁰ Döşemetaş, Şer’iyye Sicillerine Göre *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı*, 116; KŞS-58-s.75-76/68.h

¹⁷⁶¹ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, X, 216.

olduğundan, toplum yapısını da klasik dönem ve yenileşme dönemi olarak iki farklı dönemde incelemek gerekmektedir.¹⁷⁶² Osmanlı'da Türk-İslâm geleneği esasına dayalı bir yönetim şekli benimsenmiştir. Ayrıca klasik dönemde toplum yapısı, işlev açısından toplum barışının ve düzeninin temeli olarak görülen ve sosyal hayatın sağlıklı şekilde sürdürülebilmesi için gerekli olduğuna inanılan yönetenler ve yönetilenler olarak iki büyük sınıfa ayrılmıştır. Yönetenler kısmında başta padişah olmak üzere saray halkı, seyfiye, ilmiye ve kalemiye sınıfı oluşturmakta, yönetilenler sınıfında ise işlevleri açısından tüccar ve zanaatkârlar ile köylülerin adı zikredilmektedir.¹⁷⁶³ Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren Müslüman bir toplum olsa da farklı din, ırk, dil, örf ve adetlere sahip olan toplulukları asırlarca adilâne bir şekilde idare etmiştir.¹⁷⁶⁴ Sonuç olarak Osmanlı toplumunu oluşturan ve hoşgörü ile yönetilmiş olan Müslim ve gayrimüslim unsurlar, incelenen dönem çerçevesinde irdelenmeye çalışılacaktır.

3.3.1. Müslim Unsur

Osmanlı Devleti'nin diğer birçok bölgesinde olduğu gibi Kastamonu şehrinde de Müslümanlar ve gayrimüslimler bir arada yaşamaktaydı. Anadolu'nun ilk Türk şehirlerinden biri olan ve Müslümanların çoğunlukta olduğu Kastamonu'da, nüfus yoğunluğunu Müslüman Türkler oluşturmaktaydı.¹⁷⁶⁵ Kazada Müslüman ahali ile gayrimüslimlerin aynı mahallelerde ikamet ettikleri görülmekte, gayrimüslimlere ait mahallelerin olmadığı ve her iki unsurun uyum içinde yaşadığı tevzi defterlerinden tespit edilmiştir. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Müslümanların kendi aralarında ev satışı,¹⁷⁶⁶ dükkân satışı,¹⁷⁶⁷ arsa satışı,¹⁷⁶⁸ ortaklık¹⁷⁶⁹ gibi icraatları gerçekleştirdiğine şahit olunmaktadır. Sicil belgelerinden görüldüğü kadarıyla Kastamonu'da aktif bir

¹⁷⁶² Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı İctimâî Yapısının Ana Hatları", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, IV, 17.

¹⁷⁶³ Bahaeddin Yediyıldız, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış", *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, X, 191-192.

¹⁷⁶⁴ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014, 13.

¹⁷⁶⁵ Maden, *XVIII. Yüzyılın Sonlarında Kastamonu*, 75; Refik Turan, Kastamonu'nun Türkler Tarafından Fethi, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (21-23 Mayıs 2000)*, Bizim Büro Yayınevi, Kastamonu 2001, 1-2.

¹⁷⁶⁶ KŞS-44-s.95-96/162.h; KŞS-46-s.386-385/509.h; KŞS-50-s.281/166.h; KŞS-55-s.6-7/11.h

¹⁷⁶⁷ KŞS-45-s.226-227/344.h; KŞS-47-s.198/287.h; KŞS-51-s.44/73.h; KŞS-56-s.62/193.h; KŞS-59-s.17-18/27.h

¹⁷⁶⁸ KŞS-45-s.6/16.h; KŞS-48-s.17/37.h; KŞS-52-s.134/253.h; KŞS-58-s.243-242/245.h

¹⁷⁶⁹ KŞS-44-s.92/156.h; KŞS-46-s.370/531.h; KŞS-49-s.35-36/60.h; KŞS-53-s.59/75.h; KŞS-57-s.364/345.h

ticaret yaşantısının olduğu meslek grupların yoğunluğundan, burada yaşayan insanların yaptıkları işlere göre aldıkları lakaplardan belli olmakla birlikte üretim yoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Demirci Mahmut Beşe,¹⁷⁷⁰ Bakırcı Ali Çelebi,¹⁷⁷¹ Kalaycı el-hac Mustafa,¹⁷⁷² Bakkal Mehmet Beşe,¹⁷⁷³ Berber Mehmet Çelebi,¹⁷⁷⁴ Semerci el-hac Mehmet,¹⁷⁷⁵ Duhancı el-hac Hüseyin Ağa,¹⁷⁷⁶ Nalbant Osman Beşe,¹⁷⁷⁷ Terzi Ali Çelebi,¹⁷⁷⁸ Kürkçü Mehmet Beşe,¹⁷⁷⁹ Debbağ Hasan Beşe,¹⁷⁸⁰ Muhtap Abdurrahman Çelebi,¹⁷⁸¹ gibi meslek erbabı olan kişi adlarından yola çıkıldığında, Müslümanların ticaret ve üretimde aktif olduğu görülmektedir. Ayrıca incelenen dönemde Kastamonu'da yaşayan Müslümanların aile hukukuyla alakalı nafaka ve kisve baha,¹⁷⁸² boşanma,¹⁷⁸³ mehir,¹⁷⁸⁴ vasi,¹⁷⁸⁵ kayyum tayini,¹⁷⁸⁶ gibi meselelerini mahkemede çözüme kavuşturdukları ve kadının verdiği kararına göre hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Özetlenecek olursa Müslümanların Kastamonu Kazası'nın çoğunluğunu oluşturduğundan yani nüfus oranı fazla olduğundan, üretim çalışmalarının genel yönlerini de devam ettiren, önemli bir potansiyel olduklarından söz etmek mümkündür.¹⁷⁸⁷

3.3.2. Gayrimüslim Unsur

Kastamonu Kazası'ndaki diğer bir unsur olan gayrimüslimlere, sicil belgelerinde ödemekle yükümlü oldukları cizye vergisi kayıtlarında, ehl-i zimmet veya zımmî denilmiştir. Gayrimüslimlerin büyük oranda çoğunluğunu oluşturan grup Ortodoks

¹⁷⁷⁰ KŞS-44-s.82/138.h; KŞS-53-s.225/367.h; KŞS-48-s.115/260.h

¹⁷⁷¹ KŞS-46-s.71-72/121.h; KŞS-49-s.9-10/20.h

¹⁷⁷² KŞS-58-s.282-281/190.h; KŞS-53-s.9/9.h

¹⁷⁷³ KŞS-44-s.244/369.h; KŞS-55-s.108-109/185.h

¹⁷⁷⁴ KŞS-52-s.56/100.h; KŞS-44-s.246/373.h

¹⁷⁷⁵ KŞS-44-s.320/501.h; KŞS-47-s.144/208.h

¹⁷⁷⁶ KŞS-45-s.187/279.h; KŞS-50-s.242/248.h

¹⁷⁷⁷ KŞS-44-s.61-62/98.h; KŞS-47-s.150-151/219.h

¹⁷⁷⁸ KŞS-45-s.166-167/249.h; KŞS-52-s.66/118.h

¹⁷⁷⁹ KŞS-51-s.59/100.h; KŞS-45-s.106-107-108-109/172.h

¹⁷⁸⁰ KŞS-55-s.111/191.h; KŞS-45-s.229/348.h

¹⁷⁸¹ KŞS-49-s.58-59/102.h; KŞS-44-s.24-25/43.h

¹⁷⁸² KŞS-45-s.63/108.h; KŞS-49-s.44/78.h; KŞS-53-s.154/287.h

¹⁷⁸³ KŞS-44-s.14/27.h; KŞS-47-s.26/34.h; KŞS-50-s.287/156.h; KŞS-56-s.31/92.h

¹⁷⁸⁴ KŞS-44-s.287/447.h; KŞS-52-s.62/111.h; KŞS-53-s.178/279.h; KŞS-57-s.382/214.h

¹⁷⁸⁵ KŞS-45-s.74/127.h; KŞS-48-s.5-6/11.h; KŞS-51-s.10/20.h; KŞS-55-s.8/14.h; KŞS-59-s.12/15.h

¹⁷⁸⁶ KŞS-48-s.30/67.h; KŞS-51-s.42/69.h

¹⁷⁸⁷ M.A. Ubicini, *Osmanlı'da Modernleşme Sancısı*, Timaş Yayınları, İstanbul 1998, 146.

Rumlarıdır. Diğer yandan Katolik, Protestan ve Gregorian mezheplerinden de mensuplar bulunmaktadır. Ayrıca Hristiyanların dışında Yahudiler de bulunmakta ve bu kesimin Osmanlı Devleti'nin hukukuna riayet etmek durumunda oldukları görülmektedir.¹⁷⁸⁸ XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Kastamonu'da sayıları azda olsa gayrimüslim olduğu, buraya nereden intikal ettikleri tam olarak bilinmemekle birlikte, ticari amaçlarla bölge geneline geldikleri yönünde bir değerlendirme yapılmaktadır.¹⁷⁸⁹ Nitekim gayrimüslimlerin, Osmanlı ekonomisinin önemli bir parçası oldukları, el sanatları ve ticaretle uğraştıkları bilinmekte, bilhassa kuyumculuk¹⁷⁹⁰ ve kürkçülük¹⁷⁹¹ mesleklerinde ağır bastıkları görülmektedir.¹⁷⁹² Kastamonu Kazası'nda gayrimüslimlere ait bir mahalle bulunmamasına karşın bunların genellikle Çevkani,¹⁷⁹³ Şadi Bey¹⁷⁹⁴ ve Kanare¹⁷⁹⁵ Mahallesi'nde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Gayrimüslimlerin belgelere yansıyan; tereke kaydı,¹⁷⁹⁶ alacak,¹⁷⁹⁷ ev-mülk satışı,¹⁷⁹⁸ yaralama,¹⁷⁹⁹ nafaka ve kisve baha,¹⁸⁰⁰ vasi,¹⁸⁰¹ nikâhlanma talebi¹⁸⁰² gibi bazı hukukî konular için mahkemeye başvurdukları görülmektedir. Kastamonu'ya dışarıdan gelen zımmilerin genel olarak Acem Hanı'nda kaldıkları görülmektedir.¹⁸⁰³ Tüm bunlardan başka tevzi defterlerinde

¹⁷⁸⁸ İskender, *Bir Yerel Tarih Araştırması: 17. Yüzyıl Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu*, 575; KŞS-44-s.130-131-132/214.h; KŞS-50-s.91-92-93/126.h; KŞS-58-s.75-76/68.h

¹⁷⁸⁹ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 79; Cevdet Yakupoğlu, *Candaroğulları Döneminde Kastamonu'da İçtimai ve İktisadi Hayat*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2001, 71.

¹⁷⁹⁰ KŞS-44-s.61/97.h; KŞS-45-s.146/223.h; KŞS-46-s.368/533.h; KŞS-51-s.66/116.h; KŞS-53-s.326/579.h; KŞS-53-s.210-211/337.h; KŞS-55-s.209/378.h; KŞS-56-s.61/190.h; KŞS-58-s.182/346.h; KŞS-59-s.177-178/347.h

¹⁷⁹¹ KŞS-45-s.203-204-205-206/307.h; KŞS-46-s.39/70.h; KŞS-47-s.104/151.h; KŞS-55-s.182/328.h; KŞS-56-s.115/362.h; KŞS-57-s.217/380.h; KŞS-58-s.164/380.h

¹⁷⁹² Yücel, *Temetuat Defterleri'ne Göre Kastamonu Şehri*, 48.

¹⁷⁹³ KŞS-47-s.104/151.h; KŞS-52-s.177/334.h; KŞS-53-s.44/54.h; KŞS-53-s.76/103.h; KŞS-55-s.218/410.h; KŞS-59 s.176-177/345.h

¹⁷⁹⁴ KŞS-44-s.15/29.h; KŞS-53-s.239/398.h; KŞS-57-s.380/217.h; KŞS-58-s.182/346.h; KŞS-59-s.87/190.h

¹⁷⁹⁵ KŞS-45-s.110/174.h; KŞS-48-s.81-82/183.h; KŞS-51-s.183/334.h

¹⁷⁹⁶ KŞS-44 s.61/97.h; KŞS-45 s.109-110/173.h; KŞS-46 s.197/326.h; KŞS-48 s.81-82/183.h; KŞS-51-s.360/626.h; KŞS-53-s.430/431.h; KŞS-55-s.72-73/128.h; KŞS-56-s.53/163.h; KŞS-58-s.176/358.h

¹⁷⁹⁷ KŞS-46-s.351/563.h; KŞS-49-s.171/341.h; KŞS-52-s.158/301.h; KŞS-59-s.90/197.h

¹⁷⁹⁸ KŞS-46-s.133/221.h; KŞS-48-s.120/250.h; KŞS-52-s.301/547.h; KŞS-53-s.44/54.h; KŞS-53-s.239/398.h; KŞS-55-s.182/328.h; KŞS-56-s.125/401.h; KŞS-58-s.116/380.h;

¹⁷⁹⁹ KŞS-46-s.127/211.h

¹⁸⁰⁰ KŞS-45-s.100-111/175.h; KŞS-45-s.209/315.h

¹⁸⁰¹ KŞS-45-s.110/174.h

¹⁸⁰² KŞS-45-s.245/378.h; KŞS-57-s.380/217.h; KŞS-59-s.209/394.h

¹⁸⁰³ KŞS-46-s.241-242/390.h; KŞS-47-s.170-171/249.h; KŞS-50-s.145/458.h; KŞS-51-s.131/240.h; KŞS-52-s.301/547.h; KŞS-56-s.110/348.h; KŞS-57-s.374-373/231.h; KŞS-59-s.62/126.h

gayrimüslimlerin yaşadığı Zımmıyan-ı Karasu ve Zımmıyan-ı Balatlar adında köylerin olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁰⁴

Osmanlı Devleti'nin göstermiş olduğu hoşgörü ve geliştirdiği sistem yani din, dil, ırk ve renk farkı gözetmeden hâkim unsur olan Türklere diğer azınlık gruplar arasında üstün bir mevki vermeden “*Cihanşümül*” olma teşebbüsleri sayesinde ülkede yaşayan çeşitli dine, mezhebe ve ırka mensup insanlar asırlar boyunca varlıklarını koruyabilmişlerdir.¹⁸⁰⁵ Kastamonu ve etrafındaki gayrimüslimlerin dinî inançlarını kendi dinlerine göre yaşadıkları bu hususta devletin müsamaha gösterdiği incelenen belgelerden de anlaşılmaktadır. 25 Rebiulevvel 1168 (9 Ocak 1755) tarihli kayıta İstanbul Rum Patrikliğinin arzuhâl edip Niksar, Tokat, Sivas, Çankırı, Kastamonu, Tosya, Ünye, Melen ve Safranbolu taraflarında görevli Rum metropolitinin öldüğü, yerine Praskapos adındaki rahibi metropolitliğe munasip gördüklerini söylemeleri üzerine, yapılan incelemede Piskopos mukâtaası defterlerinde 2500 akçeyle bu ücreti vermek şartı ile Praskapos'un metropolit olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte atanan metropolitin bahsi geçen yerlerdeki zımmilerin evlenme, boşanma gibi işlemlerini yapması, kiliselerde ve metropolitliğindeki işlerin görülmesi ve dışarıdan herhangi biri tarafından kendilerine müdahale edilmemesi gibi hususlar için emir verildiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁰⁶

3.3.3. Konar-Göçerler

Geniş bir coğrafyada altı yüzyıl hüküm süren Osmanlı Devleti'nin işleyişini anlayabilmek için bünyesinde barınmış olduğu sınıfların hukukî ve iktisadî durumları ile idarî konumlarını iyi bilmek gerekmektedir. Devlet çatısı altında yer alan önemli sınıflardan biri olan konar-göçer aşiretler, fethedilen yerlerin Türkleşmesi kadar buraların şenlendirilerek ekonomik hareketlilik sağlanmasında, kasaba ve köyler kurulmasında, önemli bir yer oluşturmaktadır.¹⁸⁰⁷ Konar-göçer kavramı, yazları

¹⁸⁰⁴ KŞS-44-s.169-170-171-172/268.h; KŞS-59-s.288/538.h

¹⁸⁰⁵ Cevdet Küçük, Osmanlı Devleti'nde “Millet Sistemi”, *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, IV, 210.

¹⁸⁰⁶ KŞS-47-s.383-382-381-380/461.h; Ayrıca bakınız, KŞS-50-s.13-14-15/11.h; KŞS-56-s.177-178/463.h

¹⁸⁰⁷ Latif Armağan, Osmanlı Devleti'nde Konar-Göçerler, *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay. Ankara 1999, IV, 142; Abdullah Saydam, “Sultanın Özel Statüye Sahip Tebaası: Konar-Göçerler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 2009, 9.

yaylalarda sürüleri ile geçinen, kışları ise kışlaklarda yaşamlarını sürdüren, genel olarak aile ve cemaatten oluşan kişileri, diğer bir ifadeyle konar-göçer Türkmenleri ifade etmektedir.¹⁸⁰⁸ Asıl işlevi hayvancılık olan konar-göçerler mali-içtimâî tertibat içinde tımarlı reaya statüsündeydiler. Bunlar yaylak ve kışlaklarının dâhil bulunduğu tımar yahut vakıf arazisinde tımarlı reaya gibi ürettiklerinden toprak sahiplerine vergi veriyorlardı. Ayrıca konar-göçerler şehirlerin et, süt, yağ, yoğurt ve peynir gibi ihtiyaçlarını karşılamakta, kanunnameler çerçevesinde belirlenen vergilerle birlikte otlakların kullanılmasına karşılık kışlak-yaylak vergisini ödemekteydiler.¹⁸⁰⁹

Konar-göçer kesime Osmanlı Devleti tarafından tanınan ayrıcalıklar oldukça fazla olmuştur. Osmanlı şehirlerinin başta İstanbul olmak üzere et ihtiyacının önemli bir bölümünü temin eden konar-göçerlere tanınan imtiyazlardan birisi de, develerin büyük bir kısmını ellerinde bulundurmalarıdır. Nakliye vasıtalarını sağlayıcı görev taşıyan develerin ehemmiyetine değinildiğinde, konar-göçer kesime önemli sorumluluklar yüklendiği görülmektedir.¹⁸¹⁰ Nitekim incelenen dönemde özellikle Türkmen ve Halep taifesinin koyunlarını İstanbul'a getirip istedikleri gibi satışını yapmaları, bunların geçtikleri güzergâhlarda idarecilerin her türlü kolaylığı sağlayıp kendilerine müdahale edilmemesi maksadıyla fermanlar gönderildiği anlaşılmaktadır.¹⁸¹¹ Yine belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Davut Paşa Sahrasına orduya gönderilmek üzere yerli ve Türkmen taifeden deve talebinde bulunulduğu görülmektedir.¹⁸¹² İlave olarak kayıtlarda konar-göçer taifenin zaman zaman eşkıyalık faaliyeti içinde oldukları¹⁸¹³ ve taşkınlıklarından ötürü bölgeden ihraç edildiklerine şahit olunmaktadır.¹⁸¹⁴ Ayrıca konar-göçerlerin

¹⁸⁰⁸ Hava Selçuk, "Osmanlı Devleti'nde XV. ve XVII. Yüzyıllarda Konar-Göçer Aşiretlerin Sosyal ve İktisadi Hayatları", *International Conference on Advances in Natural & Applied Science*, 6, 2007, 2699.

¹⁸⁰⁹ Tabakoğlu, "Osmanlı İçtimâî Yapısının Ana Hatları", 29; Yediyıldız, "Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış", 205.

¹⁸¹⁰ İlhan Şahin, Göçebeler, *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay. Ankara 1999, IV, 139; Serdar Genç, "III. Ahmed Dönemi İran Seferlerinde Nakliyenin Sağlanması ve Nakliye Vasıtaları (1722-1725)", *International Journal of History*, 4(1), 2012, 236-237.

¹⁸¹¹ KŞS-44-s.188/289.h; KŞS-45-s.339-340-341/478.h; KŞS-48-s.140-139/302.h; KŞS-50-s.74-75/98.h; KŞS-51-s.294-295/523.h; KŞS-52-s.357-356/531.h; KŞS-56-s.140-141/425.h; KŞS-56-s.238-239/510.h; KŞS-58-s.76-77/69.h

¹⁸¹² KŞS-56-s.188-189/473.h

¹⁸¹³ KŞS-49-s.283/544.h

¹⁸¹⁴ KŞS-52-s.359-358/646.h

evlenme,¹⁸¹⁵ hırsızlık ve gasp¹⁸¹⁶ gibi birçok hukuksal meselelerini mahkeme yoluyla hallettikleri tespit edilmiştir.

3.3.4. Kölelik ve Cariyelik

Köle olarak nitelendirilen anlam, belli bir hürriyete sahip olmayan, başka kişilerin hüküm ve tasarrufu altında bulunan kimseleri ifade etmektedir. Osmanlı Devleti'nde sözcük olarak esir ve köle arasında belirleyici bir ayrım bulunmamakla birlikte, hür olmayan kimseler her iki kavramla da anılmakta, erkeklere köle, kadınlara ise cariyeye denilmektedir. Köle ve cariyeler, hukuksal muameleye konu olabilen ve para ile hem alınıp hem de satılabilen bir konumda bulunmaktadır.¹⁸¹⁷ Osmanlı'da hukuki açıdan özgür olmayan bu kişiler için esir, köle, rikab, bende ve abd gibi genel terimlerden başka sözleşmeli köle anlamında mükateb, vasiyetle özgürlüğüne kavuşturulmasına söz verilen köle için müdebber, daha eğitilmiş ve genelde sarayda istihdam edilen erkek köleler için kul, gulam ve memlûk, kadın köle için keniz, memluke, vasife, halayık ve molada, iyi eğitim görmüş süslü kadın köle için de cariyeye ya da odalık gibi çok sayıda terim kullanılmıştır.¹⁸¹⁸

İslâm öncesi birçok rejimden farklı olarak, bilhassa Osmanlı şehir merkezlerindeki köle sahipleri diğer İslâm öncülerinin uygulamalarına uyarak kölelerini özgürleştirmişlerdir. İtaknâme adı verilen özgürleştirme başka bir deyişle köle azat etme senetlerine Kastamonu şer'iyye sicillerinde de rastlanılmaktadır.¹⁸¹⁹ Bunun yanında sicil kayıtlarına yansıyan, genel olarak Gürcü, Ermeni ve Acem asıllı olan köle ve cariyelerle alakalı birçok konunun varlığı tespit edilmiştir. Örneğin kişinin hür edildiği halde kendisine hala kölelik iddiasında bulunulması,¹⁸²⁰ köle ve cariyeye alım-satımı,¹⁸²¹ tereke

¹⁸¹⁵ KŞS-48-s.9/19.h; KŞS-49-s.187/385.h

¹⁸¹⁶ KŞS-52-s.141/266.h

¹⁸¹⁷ İbrahim Ethem Çakır, "Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 36, 2014, 201; Nihat Engin, "Osmanlılarda Kölelik", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2002, XXVI, 246.

¹⁸¹⁸ Madeline C. Zilfi, "Osmanlı'da Kölelik ve Erken Modern Zamanda Kadın Köleler", *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, 476; Mehmet Akif Aydın- Muhammed Hamidullah, "Köle", *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2002, XXVI, 237.

¹⁸¹⁹ Zilfi, "Osmanlı'da Kölelik ve Erken Modern Zamanda Kadın Köleler", 474; KŞS-57-s.347-346/273.h

¹⁸²⁰ KŞS-44-s.185/284.h

¹⁸²¹ KŞS-44-s.371/245.h; KŞS-45-s.189/284.h; KŞS-48-s.68/154.h; KŞS-49-s.22/35.h; KŞS-52- s.144/272.h; KŞS-58-s.158/395.h; KŞS-59-s.29-30/51.h

kaydında bulunan köle ve cariye fiyatı,¹⁸²² cariye ve kölenin azat edilip, kendilerine dışarıdan herhangi bir müdahalede bulunulmaması¹⁸²³ gibi hususların var olduğu görülmektedir.

3.4. VAKIFLAR

Sözcük anlamı, “*durmak, durdurmak alıkoymak*” olan vakıf kelimesi, terim olarak bir malın mâliki tarafından dini, içtimaî ve hayrî bir amaca ebediyen tahsisi olarak özetlenebilecek hukukî bir işlemle kurulan İslâm medeniyetinin önemli unsurlarından birini teşkil eden hayır müessesesini belirtmektedir.¹⁸²⁴ Vakıflar Türk tarihinin sosyo-kültürel ve ekonomik hayatında hayatî bir işlevi bulunan dinî, sosyal ve hukukî bir müessese olup, toplumsal ilişkileri güçlendirme, yardımlaşma ve dayanışma açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu durum Osmanlı Devleti döneminde de sık bir şekilde karşılaşılan unsurları içermesi yönüyle dikkate değerdir. Vakıfların varlığından söz edilmesi, bu dönemlerin de dikkate alınarak irdelenmesini gerekli kılmaktadır.¹⁸²⁵ Vakıfların önemli bir şekilde tanımlandırılması ise Osmanlı Devleti bağlamında, İslâmiyetle bütünleşik bir sistem gerçekleştirmesinden kaynaklı olduğu ifade edilmektedir.¹⁸²⁶ Öbür taraftan vakıf sistemi, hem Osmanlı Devleti’nin iskân siyasetini kolaylaştırıp, hem de fethedilen yerlerde İslâmın yayılmasını sağlamakta zira Osmanlı devlet ricâli, buralarda camii, medrese, tekke, zaviye ve imâret gibi sayısız müessese kurmuş olup, böylelikle bu bölgelere müderris, şeyh, imam, vaiz gibi Türk şahsiyetleri kendisine çekmekteydi.¹⁸²⁷

Kastamonu vakıfları belirli gruplar altında toplanabileceği gibi, bazı eski yerlerde vakıfların olduğu belirtilmektedir. Ancak bu vakıflar eski dönemlerden günümüze kadar özel evlere, apartmanlara, dükkânlara dönüşmüş, diğer bir deyişle vakıfların bir kısmı

¹⁸²²KŞS-45-s.175-176/264.h;KŞS-51-s.123-124-125-126/230.h;KŞS-53-s.192-193/308.h;KŞS-57-s.396/196.h

¹⁸²³KŞS-46-s.14/35.h;KŞS-47-s.214-215/311.h;KŞS-48-s.29/65.h;KŞS-50-s.289/151.h;KŞS-55-s.187/339.h

¹⁸²⁴ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, XLII, 475.

¹⁸²⁵ Bahaeddi Yediyıldız, Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrât Sistemi, *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, 11; Muhammed Kemal Bostan, “Osmanlıda Vakıfların Yeri ve Önemi”, *The Journal of International Scientific Researches*, 2(7), 2017, 119-120.

¹⁸²⁶ Ali Himmet Berki, “İslâm’da Vakıf, Sahih ve Gayr-i Sahih Nevileri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 1957, 22.

¹⁸²⁷ Ziya Kazıcı, *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*, Kayihan Yayınları, İstanbul 2014, 83.

yok edilmiştir.¹⁸²⁸ Öbür yandan kazada belgelerin konulara yönelik tasniflerinde az bir miktarda olsa edinilen bilgiler arasında vakıfların da olduğu vurgulanmaktadır.¹⁸²⁹ Vakıfların temel görevlerine yönelik Kastamonu incelemesi yapıldığında, vakıf müdürlükleri beyliklere bağlı kurulmaktadır. Bu beyliklerden Candaroğlu, Ali Candar vakfı mahiyetinde gelirlerin toplanması ve camii inşa edilmesi gibi hizmetler gerçekleştirilmiş, camiye belirli tahsisler sağlanmıştır.¹⁸³⁰ Vakfın önemine dair inancın gereği olarak, İslâmiyet için zaruret arz eden bir konumda olmasına yönelik değerlendirmeler önemli bir yer tutmuş, buda vakıflara gerekli önemin verilmediği takdirde, vakfın satılması, değiştirilmesi, iptal edilmesi gibi olumsuz hallerin, vakfın bedduası olarak görülmesine ortam hazırlamıştır.¹⁸³¹ Kastamonu’da bulunan vakıfların miktarı ise, Osmanlı Devleti’ne ait çalışmalar temel alındığında, oldukça fazladır. Diğer yandan bu durum, öteki bölgeler ile kıyaslama yapıldığında daha etkin bir görünümde olup, ayrıca köy vakıflarının da fazla olması kayda değerdir.¹⁸³² Kastamonu’nun tarihsel sürecine yönelik ölçümleme yapıldığında ise, özellikle de geçmiş dönemlerde burada yaşayan beyliklerin kurdukları vakıfların varlığı üzerinde durulmuştur.¹⁸³³

İncelenen dönemde ise Kastamonu Kazası’nda birçok vakıf örneği bulunmaktadır. Bilindiği üzere vakıf idareciliğini yapan görevli müteveli olarak adlandırılmaktadır.¹⁸³⁴ Söz konusu belgelerde vakıflara müteveli tayini yapıldığına dair birçok örneğe raslanılmaktadır.¹⁸³⁵ Bir diğer vakıf görevlisi ise nazır olup, kendisi vakıf mütevellisinin teftişi ve vakıf işlerinin kontrolü için görevlendirilmiştir.¹⁸³⁶ Yine incelenen dönemde

¹⁸²⁸ Güzey, *Kastamonu’nun 411/1 Numaralı Şer’iyye Sicili H. 1099-1100-1101 / M. 1687-1688-1689 Transkripsiyon ve Değerlendirme*, 64.

¹⁸²⁹ Ay Kurumlar, *69/1 Numaralı Kastamonu Şer’iyye Sicili (H. 1210-1211/M. 1795-1796) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, 11-12.

¹⁸³⁰ Hasan Yüksel, “Anadolu Beyliklerinde Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, XXX, 2007, 38.

¹⁸³¹ Kâmil Şahin, “Konya Kadı İzzeddin Mâristân-ı Atik (Hastahanesi) ve Sultan Alâddin Keykubat Dârüşşifâsı”, *Vakıflar Dergisi*, XXX, 2007, 108.

¹⁸³² Ahmet Köç, “Sultan II. Murad Vakfı’nın Edremit Mukataaları (1530-1641)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 30, 2011, 70.

¹⁸³³ Vedat Turgut, “Vakıf Belgeleri Işığında Umur Bey ve Lala Şahin Paşa’nın Menşei ve Osmanlılar İle İttifakı’na Dair”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLVII, 2016, 2.

¹⁸³⁴ Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi, (Bir Sosyal Tarih İncelemesi)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, 377.

¹⁸³⁵ KŞS-44-s.237/355.h; Ayrıca bakınız, KŞS-45-s.295/427.h; KŞS-47-s.357-356/485.h; KŞS-48-s.146/289.h; KŞS-49-s.303/525.h; KŞS-50-s.65/84.h; KŞS-51-s.237-238/443.h; KŞS-52-s.360/642.h; KŞS-53-s.304-305/610.h; KŞS-55-s.299/469.h; KŞS-56-s.146/431.h; KŞS-58-s.71/65.h; KŞS-59-s.323/498.h

¹⁸³⁶ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi, (Bir Sosyal Tarih İncelemesi)*, 377.

vakıflara nazır ataması yapıldığı görülmektedir.¹⁸³⁷ Vakıflarda mütevellî ve nazır gibi görevliler dışında, vakfın gelirlerini toplamakla vazifeli tahsildarı olan cabî, vakfın yazışma ve muhasebe kayıtlarını yapan, mütevellînin sekreteri kâtib de vakıf görevlisi arasında yer almaktadır.¹⁸³⁸ Benzer şekilde belgelerde vakıflara cabî¹⁸³⁹ ve kâtip¹⁸⁴⁰ atamasının da olduğu anlaşılmaktadır. İlave olarak, ekmekçi yani bilhassa imâretlerde ekmek pişirmekle vazifeli fırıncı, ekmek yapan ve satan mânasında bir tâbir olan habbazın da vakıf görevlileri arasında olduğu görülmektedir.¹⁸⁴¹ Nitekim 23 Cemazeyilevvel 1170 (13 Şubat 1757) tarihli kayıta İsfendiyar Bey vakfından olmak üzere Mustafa'ya habbazlık görevi tevcih edildiği tespit edilmiştir.¹⁸⁴² Vakıf kuruluşlarında çalışan bir diğer görevli de bevvâb olup, kapıcı vazifesini ifa etmektedir.¹⁸⁴³ Belgelerde bevvâb tayininin yapıldığına şahit olunmaktadır.¹⁸⁴⁴ Yine vakıf görevlilerinden olan Kurân-ı Kerimin otuz bölümünden birini okumakla vazifeli dua okuyucu cüzhan da bulunmaktadır.¹⁸⁴⁵ Ayrıca kayıtlarda, vakıflara veya ücreti vakıftan karşılanmak üzere camii, mescit gibi diğer yerlere cüzhan atamasının gerçekleştiği görülmektedir.¹⁸⁴⁶ Vakıfta, Kurân-ı Kerim'in tamamını periyodik bir biçimde okumakla görevli dua okuyucu olan hatim-hânında olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁴⁷ Belgelerde, Melek Hatunun senelik hatm-i şerif şartıyla bir bakkâl dükkânını vakfettiğine ve Mustafa Halifenin vakıfta hatim-hân olarak tayin edildiğine şahit olunmaktadır.¹⁸⁴⁸

¹⁸³⁷ KŞS-44-s.182/280.h; KŞS-49-s.251/585.h; KŞS-51-s.326/571.h; KŞS-55-s.283/489.h; KŞS-59-s.327/490.h

¹⁸³⁸ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, (Bir Sosyal Tarih İncelemesi)*, 369-373.

¹⁸³⁹ KŞS-45-s.342/483.h; KŞS-49-s.21-22/34.h; KŞS-50-s.97/131.h; KŞS-52-s.424/562.h; KŞS-53-s.251/674.h; KŞS-59-s.114/116.h

¹⁸⁴⁰ KŞS-44-s.182/279.h; KŞS-49-s.251/586.h; KŞS-53-s.394/486.h

¹⁸⁴¹ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, (Bir Sosyal Tarih İncelemesi)*, 371; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, 692.

¹⁸⁴² KŞS-48-s.157/269.h

¹⁸⁴³ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 136.

¹⁸⁴⁴ KŞS-45-s.341-342/481.h; KŞS-47-s.362/479.h; KŞS-50-s.85/114.h; KŞS-52-s.320/695.h; KŞS-56-s.134/420.h

¹⁸⁴⁵ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, (Bir Sosyal Tarih İncelemesi)*, 369.

¹⁸⁴⁶ KŞS-44-s.153-Numarasız h; KŞS-45-s.311-312/442.h; KŞS-45-s.311-312/442.h; KŞS-49-s.42/74.h; KŞS-50-s.53/65-66.h; KŞS-51-s.309/542; KŞS-52-s.334/676.h; KŞS-53-s.399/481.h; KŞS-56-s.235/507.h; KŞS-58-s.29-30/23.h

¹⁸⁴⁷ Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, (Bir Sosyal Tarih İncelemesi)*, 372.

¹⁸⁴⁸ KŞS-44-s.164/260.h

3.4.1. Sosyal Hizmet Amaçlı Vakıflar

Başlangıç olarak dini gayelerle kurulan vakıfların, sosyal hayat üzerinde de tanzim edici bir rol oynayıp, insan yaşamında derin izler bıraktıkları anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında sosyal mahiyeti açıkça belli olan vakıfların, hayatın çeşitli safhalarında rol alan önemli bir kurum olduğu görülmektedir. Osmanlı tarihinde sosyal hizmet olgusu, bölgeler genelinde sosyal hayatı geliştirme ve iyileştirme üzerine kayda değer bir unsur olmuş, bu noktada vakıflar mühim bir durumu teşkil etmiştir. Kastamonu Kazası'nın bu anlamda yerinin önemli bir boyutta olduğu görülmektedir.¹⁸⁴⁹ Osmanlı Devleti'nde vakıflar aracılığıyla sosyal hizmetlere yönelik çalışmaların geliştirilmesi, insan merkezli bir medeniyet kavramını ortaya koymaktadır.¹⁸⁵⁰ Vakıf kavramının temel niteliği de bu yönde bir ifadeyi ihtiva etmekte, malın mülkiyetten çıkarılıp, çıkarların sürekli olarak hayır işine tesisini belirtmektedir.¹⁸⁵¹ Bu kapsam değerlendirildiğinde vakıflar, Osmanlı Devleti'nde genel olarak sosyal hizmet odaklı yürütülmektedir.¹⁸⁵²

Vakfın genel sorumluluğunun sosyal işlev bağlamında bir değerlendirmesi yapıldığında, tesis edilen hizmetlerin başında imaretler olup, bunun üzerinden nitelendirmesi geliştirilmektedir. Kastamonu'da özellikle de beylikler devrinde yaygın olarak bulunan bir imaret tasvirinden bahsedilmekte, temelde vakfiyelerdeki bilgiler bunları göstermektedir.¹⁸⁵³ Vakıflar ayrıca ahlaki yönden bir tenkit de içermektedir. Sosyal hayatta insanların yeteneklerinin ve fiziksel olarak belirli bir eşitliliği kapsamaması yönünden durum irdelendiğinde, insanların haklarını korumada vakıflar önemli bir yer edinmiştir.¹⁸⁵⁴ Diğer yandan bu husus, toplum refahını sağlama üzerine çalışmaları içine almakla birlikte, vakıfların bazılarında kadın kurucuların olması, Osmanlı Devleti'ne yönelik bir faaliyetleri içermekte, ayrıca bu husus, kadın odaklı bir

¹⁸⁴⁹ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014, 115; Ay Kurumlar, 69/1 Numaralı *Kastamonu Şer'iyye Sicili (H. 1210-1211 / M. 1795-1796) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, III-IV.

¹⁸⁵⁰ Zeki Karataş, "Osmanlı Devleti'nde Korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları", *Sosyal Hizmet E-Dergi*, 1(1), 2015, 17.

¹⁸⁵¹ Adem Dağ, *Osmanlı Devletinde Sivil Toplum ve Sosyal Hizmetlerin Temel Unsurları*, İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi 2012, 5.

¹⁸⁵² Rıfat İlhan Çelik, "Ahi Evran Vakfı ve Vakfiyelerinin Sosyo-Kültürel Açıdan Değerlendirilmesi", *Vakıflar Dergisi*, 50, 2018, 10.

¹⁸⁵³ Yüksel, *Anadolu Beyliklerinde Vakıflar*, 47.

¹⁸⁵⁴ Esat Sarıcaoğlu, "Osmanlı Vakıfları Hakkındaki Tartışmalar", *Vakıflar Dergisi*, XXX, 2007, 54.

yapıda önemli bir unsur olarak görülmektedir.¹⁸⁵⁵ Kısacası Osmanlı toplumunda kadının yönetici olabildiği yegâne hizmet alanı vakıflar olmuştur. Zira Kadınların hayırseverlik, dindarlık gibi olgulara yönelik çalışmaları, sosyal hizmete bağlı olarak yetkin bir yerde olduğu belirtilmektedir.¹⁸⁵⁶ Kadınların bu yetkinlik durumunu Kastamonu’da da görmek mümkündür. Örneğin 28 Zilhicce 1171 (2 Eylül 1758) tarihli kayıta Ayşe Hatuna, Feridun Ahmet Paşa evkafına berat ile müteveli görevinin tevcih edildiği görülmektedir.¹⁸⁵⁷ Başka bir belgede ise Musa Fakih Mahallesi sakini Fatma Hatunun vakfa 400 kuruş bağış yaptığı tespit edilmektedir.¹⁸⁵⁸

Vakıf müesseseleri, iktisadî ve sosyal hayatta İslâmiyet ile beraber Türklerin yaşantılarında önemli bir yere sahip olması, ifade edilen örnekte olduğu gibi, farklı açılardan önem arz etmektedir. İnsanları etkileyen bu yönlerin sosyal odaklı bir yansımayı vermesi, toplumun genel olarak vakıflar aracılığıyla yapılandıracağı çalışmalar, yalnızca fakirlere yardım edilmesi anlamının dışında etkin hizmetleri sunma üzerine geliştirilmiştir. Kastamonu bölgesinde de bu istikamette bir sosyal hizmet sunumundan bahsetmek mümkündür.¹⁸⁵⁹ Vakıf kurumlarından en dikkate değer olanı, Osmanlı Devleti’nin içtimaî dirliğini en iyi bir şekilde gösteren faktör imâret sistemidir. Zira bunlar etrafında bulunan külliyele ile Türklerin imar konusunda olduğu kadar ilim, sanat, sosyal yardım ve dinî müessese yapmadaki ustalık ve üstünlüklerini tüm dünyaya göstermektedir. Bu tesislerde vakıf görevlilerine, medrese ve mektep öğrencilerine, tekke ve zâviye dervişlerine, fakirlere ve yolculara duruma göre üç öğün yemek verilmekteydi.¹⁸⁶⁰ Nitekim 24 Safer 1166 (31 Aralık 1752) tarihli belgede zâviyeye gelen misafirin yeme-içme masraflarının vakıf gelirinden karşılandığına şahit

¹⁸⁵⁵ Musa Şahin, Ebrar Kaya, “Valide Sultanların Kurduğu Vakıfların Kadına Yönelik Sosyal Hizmetleri”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 2014, 36-37.

¹⁸⁵⁶ Hasan Yüksel, Osmanlı Toplumunda Vakıf ve Kadın (XVI – XVII. Yüzyıllar), *Osmanlı*, ed. Güler Eren, YTY, Ankara 1999, V, 51; Hüseyin Çınar, Miyase Koyuncu Kaya, *Vakıflar Kaynakçası*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2015, 95.

¹⁸⁵⁷ KŞS-49-s.274-273/556.h

¹⁸⁵⁸ KŞS-46-s.181-182/304.h

¹⁸⁵⁹ İlhan Akbulut, “Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi”, *Vakıflar Dergisi*, XXX, 2007, 70.

¹⁸⁶⁰ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara 1942, 354.

olunmaktadır.¹⁸⁶¹ 6 Safer 1173 (29 Eylül 1759) tarihli belgede ise vakfın imaretinde fakir ve düşkünlere mesken ve çorba imkânı sağlandığı görülmektedir.¹⁸⁶²

Sosyal yardım maksatlı bir diğer hizmet olan avâriz vakfı, köy veya mahalle halkının ödemekte zorlandıkları avâriz vergisi, kürekçi bedeli ve diğer ihtiyaçlarına sarfedilmek üzere akar ve para vakfı olarak kurulmuş olup, bu vergileri ödeyemeyen yoksul halka akar veya para olarak tahsis edilen vakıflardan yardım edilmekteydi. Bu vakıf başlangıçta doğrudan avâriz vergisi ve tekâlifin karşılanması için kurulmuş olsada, vakıf gelirlerinin zaman içinde köy veya mahalle heyetleri kararıyla uygun yerlere harcanması usulü getirilmiştir. Nitekim vakıftan elde edilen gelirlerin yangın, deprem su baskını, salgın hastalık gibi afetler ile fakir, dul ve yetimlerin iâşesi ve ihtiyaçlarına, kimsesiz kızların evlendirilmesine, sahipsizlerin cenaze masraflarına, iş hayatına atılacaklara sermaye verilmesine, su yolu, kaldırım, sıbyan mektebinin tamiri gibi amme hizmetlerine kullanıldığı görülmektedir. Böylece zamanla farklı bir mahiyet kazanan avâriz vakfı ilerleyen vakitlerde, “avâriz akçesi” ve “avâriz sandığı” şeklinde isimlendirilmiştir.¹⁸⁶³ Bilgilerden hareketle tesis edilen vakıfların toplumun ihtiyaçlarına, bânisinin dünya görüşü ve kapasitelerine göre, çok farklı gayelerle kullanılabilecek bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁶⁴ İncelenen dönemde avâriz vakfının aktif olduğu tespit edilmiştir. 21 Zilhicce 1180 (20 Mayıs 1767) tarihli belgede İsfendiyar Bey Camii dâhilinde olan bazı mesken ve mutfığın tamire ihtiyacı olup yapılan keşiften sonra tamir için gereken meblağın vakıf gelirinden karşılandığı görülmektedir.¹⁸⁶⁵ 13 Safer 1166 (20 Aralık 1752) tarihli kayıta Mehmet Ağanın arsa satışından bir miktar meblağı Cemal Ağa Mahallesinin avâriz ve nüzul vakfına vakfettiği tespit edilmektedir.¹⁸⁶⁶ Yine avâriz vakfiyle alakalı; hayır sahiplerinin avâriz ve nüzula vakfolunan nakit defterin listesi,¹⁸⁶⁷ bazı mahallerin hane avârizına verilmek üzere hayır sahiplerinin vakfeylediği nakde mütevellî tayini,¹⁸⁶⁸ vefat eden kişinin

¹⁸⁶¹ KŞS-45-s.14-15/29.h

¹⁸⁶² KŞS-49-s.190/391.h

¹⁸⁶³ Mehmet İpşirli, “Avâriz Vakfı”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, IV, 109; Barkan, “Avâriz”, *İA*, 18.

¹⁸⁶⁴ Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, 27.

¹⁸⁶⁵ KŞS-55-s.111/191.h; KŞS-55-s.152-153/275.h

¹⁸⁶⁶ KŞS-45-s.7-19.h

¹⁸⁶⁷ KŞS-56-s.61/190.h

¹⁸⁶⁸ KŞS-56-s.249/520.h; KŞS-53-s.200-204/324.h

tereke malından avâriz vakfına verilmesi¹⁸⁶⁹ gibi birçok konunun belgelerde yer aldığı anlaşılmaktadır. Netice olarak Osmanlı Devleti'nde hayata geçirilen sistem sayesinde, bir sivil önceliği olan vakıflar aracılığıyla ülkenin temel meselelerinde büyük bir iş birliği ve dayanışma sergilendiği ve birçok hizmetin yürütüldüğü görülmektedir.¹⁸⁷⁰

3.4.2. Eğitim Amaçlı Vakıflar

Osmanlı Devleti'nde toplumsal düzenin önemli bir parçasını oluşturan vakıflar, temelde her alana yönelik hizmetleri kapsaması amacıyla oluşturulduğundan, eğitim kurumlarına dayalı önem de bu hizmet anlayışının yapısına yöneliktir.¹⁸⁷¹ Vakıfların türlerinde ve hizmetlerinde çeşitlilik olmasına rağmen, medrese gibi eğitim kurumlarına yönelik vakıf faaliyetlerinden bahsedilmektedir.¹⁸⁷² Vakıfların yeri ve önemine eğitim alanına ait bir değerlendirme yapıldığında, bu durum oldukça geniş ifadeyi ihtiva etmekte, buna göre eğitim, siyaset, sosyo-kültürel alanda, sosyal güvenlik ve dayanışma ve sağlık hizmetlerinde bir hayli önemli olmaktadır.¹⁸⁷³ Örnek üzerinden bir vakfın eğitim niteliği irdelendiğinde, bu duruma bağlı ölçümleme yapılabilmektedir. Mahmud Paşa Zâviyesi'nde eğitim, İstanbul ile yapılan yazışmalarda vakfiyelerin kullanılması üzerine olup, bu sayede yolsuzlukların, atanan görevlilerin ve vakıf gelirlerinin ifade edilmesi, not düşülmesi gibi faaliyetlerinden söz edilmektedir. Bu ölçüde vakıf uygulaması genel özelliğinin geniş bir boyutta olduğu belirtilmektedir.¹⁸⁷⁴ Diğer bir husus ise, vakıflar aracılığıyla hizmet ödemelerinin gerçekleştirildiği bu nedenle eğitim odaklı yapılarında bundan etkilendiğinden bahsetmek mümkündür.¹⁸⁷⁵

Kastamonu'da medreselerinde ilme büyük önem verilmesi, içinde bulunan koşullar her ne olursa olsun etkisini göstermektedir. Şehir merkezindeki medreselerin

¹⁸⁶⁹ KŞS-46-s.2/10.h

¹⁸⁷⁰ Nazif Öztürk, Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, YTY, Ankara 1999, V, 42.

¹⁸⁷¹ Bostan, *Osmanlıda Vakıfların Yeri ve Önemi*, 120.

¹⁸⁷² Osman Nuri Topbaş, *Medeniyetimizin Fazilet Zirvelerinden Vakıf İnfak Hizmet*, Erkam Yayınları, İstanbul 2011, 26-27.

¹⁸⁷³ Bostan, *Osmanlıda Vakıfların Yeri ve Önemi*, 125-126.

¹⁸⁷⁴ Mustafa Murat Öntuğ, "Bir Eğitim Kurumu: Mahmud Paşa Zâviyesi ve Vakıfları", *Vakıflar Dergisi*, XXX, 2007, 142.

¹⁸⁷⁵ Değer Alper ve Canan Erdoğan, "16. ve 18. Yüzyıl Arasında Bursa Para Vakıfları ve Bursa Ekonomisine Etkileri", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXVIII(1), 2009, 85.

sayılarının oldukça fazla olması, söz konusu önemin niteliğini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.¹⁸⁷⁶ Eğitim potansiyelinde vakıflar ise, Kastamonu’da günümüzde üniversite anlamını karşılayan medrese ifadesi üzerinden nitelendirildiğinde, çeşitli medrese vakıflarından söz edilmektedir.¹⁸⁷⁷ Eğitim kurumları denilince akla medrese, mektep gelmektedir. Bununla birlikte, eğitimi yapılan konularda başvuru kaynaklarının korunup, kullanıcılara sunulduğu kütüphaneler de büyük öneme sahiptir. Osmanlı toplumunda da çeşitlilik gösteren kütüphaneler vakfedilen kitaplardan oluşmaktaydı.¹⁸⁷⁸ İncelenen dönemde Kastamonu’da vakfedilen kitapların olduğu görülmektedir. Muharrem 1174 (Ağustos 1760) tarihli kayıta Kebkebirler Mahallesi sakini Maksut Efendi zade el-hac İbrahim Efendinin vakfa müteveli tayin eylediği Molla Ali bin Abdullah’a teslim ettiği kitap listesinin olduğu tespit edilmektedir.¹⁸⁷⁹ Bunun yanında medrese ve mektep gibi eğitim kurumlarında vazifeli müderris, muallim ve ders-i âmm gibi görevlilerin maaşları vakıflar tarafından karşılanmaktadır. 24 Recep 1169 (24 Nisan 1756) tarihli belgede Abdullah Halifenin İsmail Bey Vakfı malından almak üzere günlük 10 akçe görevle müderris olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁸⁰ Yine 9 Rabiulahir 1170 (1 Ocak 1757) tarihli belgede Nasrullah Kadı Camii şerifi yakınında bulunan, el-hac Osman’ın bina eylediği mektebin muallimi olan Hafız Mehmet Halifenin aynı zamanda vakıfta günlük bir akçe vazife ile müteveli olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁸¹ Zilkade 1185 (Şubat 1772) Sinan Bey Vakfı mahsülünden almak üzere günlük 15 akçe vazifeyle ders-i âmm olan Mustafa Efendinin ölmesi nedeniyle görevin Ali Efendiye tevcih olduğu görülmektedir.¹⁸⁸²

¹⁸⁷⁶ Güzey, *Kastamonu’nun 411/1 Numaralı Şer’iyye Sicili H. 1099-1100-1101 / M. 1687-1688-1689 Transkripsiyon ve Değerlendirme*, 67.

¹⁸⁷⁷ Nazım Kuruca, *XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri (Tanıtım, Tahlil ve Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995, XII.

¹⁸⁷⁸ Alpay Bizbirlik, *Osmanlı Toplumunda Vakıfların Sosyo-Ekonomik Boyutları ve Buna Dair Örnekler, Osmanlı*, Ed. Güler Eren, YTY, Ankara 1999, V, 57.

¹⁸⁷⁹ KŞS-50-s.178-177/391.h; Ayrıca bakınız, KŞS-58-s.224-223/270.h

¹⁸⁸⁰ KŞS-47-s.374/466.h; Ayrıca bakınız, KŞS-47-s.367/473-474.h; KŞS-47-s.321/530.h; KŞS-48-s.164/257.h; KŞS-49-s.278/548.h; KŞS-49-s.243/601.h; KŞS-51-s.279/504-507-508.h; KŞS-53-s.286/634.h; KŞS-58-s.68/58.h

¹⁸⁸¹ KŞS-47-s.317/534.h; Ayrıca bakınız; KŞS-44-s.152/241.h; KŞS-46-s.285-286/444.h; KŞS-48-s.124/327.h; KŞS-49 -s.315/509.h; KŞS-51 -s.286/515.h; KŞS-52- s.328/687.h; KŞS-55 -s.231/553.h

¹⁸⁸² KŞS-58 -s.84/78.h; Ayrıca bakınız; KŞS-44 -s.152/239.h; KŞS-55- s.232/551.h; KŞS-59 -s.343/458.h

3.4.3. Dini Hizmet Amaçlı Vakıflar

Vakıf kavramının önemli bir niteliği, Arapça kelime olması ve bu kavramın yerine Osmanlı Devleti zamanında genellikle sadaka ifadesinin de kullanılması, vakıflara yüklenen sorumlulukların temelini ortaya koymaktadır. Buna göre vakıf faaliyetleri, Allah rızasına dayalı yardımların yapılması ve dini amaçlı çalışmaların geliştirilmesi temelli olarak nitelendirilmektedir.¹⁸⁸³ Vakıflarda yardımları sunan kesime yönelik devlet tarafından ifade edilen ya da bunun dinî bir gereklilik olarak görülen, dinî ve insani görev olarak vakıflara gerekli önemin verilerek kurumun desteklenmesi şeklinde bir oluşum sergilemektedir.¹⁸⁸⁴ Kastamonu şer'iyye sicillerinde vakıf ifadesi fazlaca geçmekle birlikte, bu vakıf etkinliklerine yönelik unsurlardan, dinî hizmet amaçlı vakıflara da sık bir şekilde denk düşülmektedir.¹⁸⁸⁵ Vakıflardan zaviye ve türbe vakıfları dikkate alındığı zaman ise, Kastamonu'da bu vakıfların genel icraatları üzerinden irdeleme yapılmaktadır. Tekke ve zaviyeler, tasavvufi bir hayat açısından önemli bir unsur olarak görülürken, İslâm dünyasında bu hususa yönelik ithamlardan söz edilmektedir. Hizmetlerin temel karşılıklarının, zenginlik kaynağı olarak görülmesi ise, idareciler açısından ayrı bir değer arz etmiş ve Kastamonu'da genellikle dini amaç güden vakıflar, bu sistemin asıl önemini ortaya koyması şeklinde değerlendirilmiştir.¹⁸⁸⁶

İslâm toplumunda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da, dinî hizmetlerin bu alanda kurumsallaşan camii ve mescit gibi yapıların gelişmesi ile doğru orantılı olmuş, buralarda çalışanların ücretleri meselesi ortaya çıkmıştır ki bu aşamada vakıfların devreye girdiği görülmüştür.¹⁸⁸⁷ Örnek üzerinden değerlendirildiği zaman incelenen dönemde, 19 Rabiulevvel 1182'de (3 Ağustos 1768) Bey Çelebi Mescidi Vakıf malı gelirinden günlük 1 akçe hizmet ile mescitte imam olan Abdullah Halifenin hacca giderken vefat etmesi üzerine, bu görev Ali Halifeye tevcih edilmiştir.¹⁸⁸⁸ Rabiulevvel 1167 (Ocak 1754) tarihli belgede Kırkçeşme Mahallesinde bulunan Şeyh Mustafa

¹⁸⁸³ İsmail Kurt, *Vakıf Müessesesi XV. ve XVI. Asır Vakıfları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2003, 502.

¹⁸⁸⁴ Abdullah Saydam, "Vakıf Anlayışında Yenilenme İhtiyacı ve XIX. Yüzyıl Ortalarında Trabzon Vakıfları", *Osmanlı Araştırmaları*, XXII, 2003, 188.

¹⁸⁸⁵ İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu*, 577.

¹⁸⁸⁶ Kuruca, *XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı Vakıf Vakıf Tahrir Defteri (Tanıtım, Tahlil ve Metin)*, XI

¹⁸⁸⁷ Bizbirlik, *Osmanlı Toplumunda Vakıfların Sosyo-Ekonomik Boyutları ve Buna Dair Örnekler*, 56.

¹⁸⁸⁸ KŞS-56-s.169/457.h; KŞS-45-s.323/457.h; KŞS-46-s.232/378.h; KŞS-47-s.342/508.h; KŞS-49-s.307/522.h; KŞS-50-s.23/19.h; KŞS-51-s.247/459.h; KŞS-52-s.421-420/566.h; KŞS-55-s.245/534.h; KŞS-58-s.114/118.h; KŞS-59-s.378/415.h

Efendinin bina ettiği camii şerifine vakıf malından almak üzere günlük 3 akçe vazife ile Halife Mehmet'in devirhan ve müezzin olarak atandığı görülmektedir.¹⁸⁸⁹ Şevval 1164 (Ağustos 1751) tarihli kayıta Kebkebirler Camiinde, Nimetîzade Vakfı üzerinden günlük 2 akçe vazifeyle eczahan olan Hafız Mehmet'in vefat ettiği bu nedenle yerine oğlu Hafız Abdurrahman'ın cüzhan olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁹⁰

İncelenen dönem itibariyle sicil kayıtlarına konu olan Kastamonu'daki birçok camii, mescit, mektep, imâret, çeşme, su yolu, han, kervansaray ve hamam gibi yapı ve müesseselerin hemen hemen tamamının dolaysız vakıf malı olduğu, bu kurumlarda vazifeli imam, müezzin, cüzhan, bevvâb, ferrâş, aşçı ve habbaz gibi görevlilerin maaşı ve bunun yanında vakfa dair binaların tamiri, aydınlatılması, su ihtiyacı gibi bazı masrafların vakıf tarafında karşılandığı anlaşılmaktadır. Bahsi geçen yapılara ve burada hizmette bulunan görevlilere ayrı olarak konu başlıkları halinde değinilmiştir. İlâveten dinî ve soyal yapılarda vakıfların maddi, manevi katkısının büyük olduğu belgeler ışığında tespit edilmiştir. Bununla birlikte incelenen döneme dair birkaç örnek vermek babında belgelerden yola çıkıldığında vakıfların dinî hizmetlerin yanında beledî hizmetlerde de dikkate değer bir rol oynadığı görülmektedir. 25 Şevval 1170 (13 Temmuz 1757) tarihli belgede Hacı Dursun Mahallesinde bulunan hamamın bazı yerlerinin tamire ihtiyacı olup tamir masraflarının hamam ve vakıf arazisi gelirinden verilmesine müsaade edildiği tespit edilmektedir.¹⁸⁹¹ 10 Muharrem 1178'de (10 Temmuz 1764) Akkaya Nahiyesine tabi Has köyündeki su yolunun tamiri için avârız vakfından 80 kuruş kadar bir meblağın mütevellîye teslimi hususunun olduğu görülmektedir.¹⁸⁹² Yukarıda vurgulanan mevzular dışında kayıtlara; Vakıf arazisine, vakıf mallarına mütevellî, nazır, diğer vakıf çalışanları ve dışarıdan herhangi birinin müdahale ya da taarruz etmemesi,¹⁸⁹³ vakfin nuzûl ve avârızı zabtına itiraz edilmesi,¹⁸⁹⁴

¹⁸⁸⁹ KŞS-46-s.222-223/361.h; KŞS-44-s.229/348; KŞS-45-s.337/472.h; KŞS-46-s.258/410.h; KŞS-50-s.86/116.h; KŞS-51-s.332-333/583.h; KŞS-52-s.396/596.h; KŞS-59-s.304/523.h

¹⁸⁹⁰ KŞS-44-s.150/234.h; KŞS-45-s.311-312/442.h; KŞS-47-s.362/480.h; KŞS-49-s.42/74.h; KŞS-50-s.23/20.h; KŞS-51-s.309/542.h; KŞS-52-s.334/676.h; KŞS-53-s.398/481.h; KŞS-58-s.29-30/23.h

¹⁸⁹¹ KŞS-47-s.257-258/380.h; Ayrıca bakınız, KŞS-59-s.103-104/220.h

¹⁸⁹² KŞS-52-s.217-218/400.h; Ayrıca bakınız, KŞS-49-s.10-11/14.h; KŞS-49-s.97-98/184.h; KŞS-53-s.47-48/59.h

¹⁸⁹³ KŞS-45-s.130-131/202.h; KŞS-45-s.111/176.h; KŞS-47-s.133-134/195.h; KŞS-47-s.223-234/325.h; KŞS-48-s.65/144.h; KŞS-51-s.242/451.h; KŞS-51-s.266-267/490.h

¹⁸⁹⁴ KŞS-45-s.214/324.h

bazı hayırsever kişilerin mallarını vakfa bağışlaması,¹⁸⁹⁵ vakıf mahsülünün gereksiz yere zabt edilmemesi,¹⁸⁹⁶ vakıf arazisi ve vakıf malları hususunda anlaşmazlık çıkması¹⁸⁹⁷ gibi birçok konunun sirayet ettiği görülmektedir.

¹⁸⁹⁵ KŞS-44-s.209/318.h; KŞS-45-s.84-85/141.h; KŞS-48-s.104-105/236.h; KŞS-50-s.205-204/323.h; KŞS-58-s.216/281.h

¹⁸⁹⁶ KŞS-49-s.304-303/524.h

¹⁸⁹⁷ KŞS-46-s.40-41/73.h; KŞS-59-s.42-43/83.h; KŞS-59-s.51/103.h

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HUKUK VE YARGILAMA SİSTEMİ

Hukuksal sistemin Osmanlı Devleti dönemine dair değerlendirmesi yapıldığında, monarşiyle yönetilen bir rejim olması bakımından yasama, yürütme ve yargı fonksiyonlarında, devlet başkanı uhdesi söz konusudur. Bu işlevler ise görevlendirilmiş ya da yetkilendirilmiş vekiller aracılığıyla sağlanmaktadır.¹⁸⁹⁸ Hukuksal düzeyde belirlenen ölçüler ise, İslâmiyet odaklı geliştirilmiştir. Böyle bir duruma istinaden hukukun icra ve infaz uygulamaları da dinî düzenlemeler ile ortaya koyulmuştur.¹⁸⁹⁹

Hukukî sistemde temel zemin, kişilerin günlük yaşantılarına yönelik faaliyetleri kolaylaştırma, etkin bir süreci ortaya koyma, insanların güvenliğini ve haklarını koruma üzerinedir. Bu duruma bağlı en önemli örneklerden biri, ticarî yapı ya da vergilendirme sistemine yönelik hukuksal zemin olmuştur. Böylelikle koşulların genel olarak bu temelde değerlendirmeye alınması sağlanmış, Kastamonu Kazası'nda da benzer husus söz konusu olmuştur.¹⁹⁰⁰ İslâm hukukuna dayalı açıklamalar çerçevesinde oluşturulan hukuk düzeni, Kastamonu'nun hukuksal ve yargılama sisteminde temel zemindir. Diğer bir deyişle böyle bir hukuksal yapıda, mahkemelere yönelik hukukun tatbikinin yapılması sağlanmıştır. Bu süreçte ise resmi mahkeme şahitleri ya da görevlilerinde olduğuna yönelik ifade geliştirilmiştir.¹⁹⁰¹

4.1. HUKUKUN TATBİK EDİLMESİ

Hukukî çerçevede hükümlerin yerine getirilmesi, bunu belirli uygulayıcıların görevlendirilip, bu kişilere yetki verilmesi şeklinde etkisini göstermiştir. Hukukî ölçüde hükümlerin tatbik edilmesine ek olarak bu durum, şer'î hükümlerin de tanzim edilmesi anlamını taşımaktadır.¹⁹⁰² İdarenin yönetiminde en etkin olan kişiden, mahkemenin görevlerinin yerine getirilmesine kadar devam eden bu hukukî ölçü, belirli yetki ile

¹⁸⁹⁸ Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5), 2005, 417.

¹⁸⁹⁹ Mustafa Avcı, "Osmanlı İnfaz Hukukundaki Gelişmelere Genel Bir Bakış", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(3-4), 2004, 88.

¹⁹⁰⁰ Güzey, *Kastamonu'nun 411/1 Numaralı Şer'iyye Sicili H. 1099-1100-1101/M. 1687-1688-1689 Transkripsiyon ve Değerlendirme*, 55-56.

¹⁹⁰¹ Taş, *Osmanlı Kadı Mahkemesindeki "Şühûdü'l-Hâl" Nasıl Değerlendirilebilir?*, 26.

¹⁹⁰² İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu*, 570.

sağlanmıştır.¹⁹⁰³ Buna göre hukukun tatbik edilmesi, belli görevlilerin ve gerekliliğin olması ile sağlanmaktadır. Söz konusu temel gereklilikse, aşağıda maddeler halinde sıralandıkları üzeredir;

- Kadı ve mahkeme,
- Mahkeme görevlileri,
- Naip,
- Kâtip,
- Muhzırbaşı ve muhzır,

Osmanlı Devleti tarihine yönelik hukuksal boyutta kapsamlı bir değerlendirmenin yapılmasında, orijinal ve zengin kaynaklar olarak bilinen şer'iyye sicilleri büyük önem taşımaktadır. Bu yönde bir inceleme ise, zorunlu bir durum şekli olmuştur.¹⁹⁰⁴ Şer'iyye sicillerinin kayda alınması, sakk-ı şer'i olarak belirtilen usul üzerine kayda alınmıştır. Burada ise özellikle de kadılar tarafından kaleme alınan belgeler ile istenilenlere ulaşılmıştır.¹⁹⁰⁵ Şer'iyye sicilleri bu odakta iki ayrı belgeyi kapsamaktadır. Bunlardan ilki kadıların ifadeleri doğrultusunda hazırlanmış olan belgeler, diğeri ise dışarıdan gelmiş olmasına rağmen sicillere kaydı geçirilmiş olan belgelerdir. Böylece hukuksal zeminde her türlü olayın takibi de hızlı bir şekilde yapılabilmiştir.¹⁹⁰⁶ Defterlerde geçen hüccetler ise mübayaa, ibra ve iskat, vâsi tayini, miras-tereke, alacak-verecek, nafaka, boşanma, tezkere gibi konular yer almaktadır.¹⁹⁰⁷ Diğer yandan bu defterler görevlere yönelik değerlendirmelerin yapıldığı, bilgileri de içermektedir.¹⁹⁰⁸

¹⁹⁰³ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi (1453-1559)*, 2.

¹⁹⁰⁴ Ay Kurumlar, *69/1 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicili (H. 1210-1211/M. 1795-1796) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, III.

¹⁹⁰⁵ Alpaslan Demir, "Konya Şer'iyye Sicilleri'nde Rıza Senedi Örnekleri (1659-1749)", *History Studies International Journal of History*, 2012, 31-32.

¹⁹⁰⁶ Ali Aktan, *Osmanlı Paleografyası ve Siyasi Yazışmalar*, Osmanlılar İlim ve İrfan Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, 176-177.

¹⁹⁰⁷ Ay Kurumlar, *69/1 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicili (H. 1210-1211/M. 1795-1796) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, 7-8.

¹⁹⁰⁸ Esra Şahin, *1754 Numaralı Çorum Şer'iyye Siciline Göre Çorum'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (1826-1838)*, (Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2017, 62-63.

4.1.1. Kadı ve Mahkeme

Sosyal tarihin en önemli konusu olan mahkeme ve kadının, hukukun görünen yüzü olduğu zikr edilmektedir.¹⁹⁰⁹ Kaza idaresinin başında bulunan kadı, şer'i ve hukukî hükümleri düzenleyici kişi olarak ifade edilmektedir.¹⁹¹⁰ Kadı, bu hükümleri Hanefî mezhebine göre değerlendiren, sorumlulukları hükümetin emirleri doğrultusunda yerine getiren görevliyi belirtmektedir.¹⁹¹¹ Kadıların genel kapsamda sorumlulukları ise anlaşmazlığın ya da ceza gerekliliğinin olduğu suçları neticelendirme üzerinedir. Kadıların bu çözümlemeleri gerçekleştirdikleri yerler ise “*meclis-i şer*” olarak belirtilen kendi başkanlığındaki mahkemelerdir.¹⁹¹² Kadıların mahkeme süreci temel alındığında, ifadeleri çerçevesinde kaleme alınan belgeler de mevcuttur.¹⁹¹³ Bunlar ise aşağıda maddeler halinde sıralandıkları üzeredir;

- Hücetler, kadının hem şer'i hem de kazaî sahada resmî yazılarını belirtmektedir.¹⁹¹⁴ Kadı hükümleri, hücetlerde yer almamaktadır. Taraflarda ikrar ve tasdik belirtilmekte, kadıların ise yalnızca imza ve mühürleri bulunmaktadır.¹⁹¹⁵
- İlâmlar, kadıların davalara dair verdiği hüküm, Osmanlı şer'i mahkemelerinde, karara ait uygulamaları belirtmektedir. Belgelerde kadının kararı yanında, mühür ve imzası da bulunmakta, ilâmın bir sûreti sicile kaydedildikten sonra birer sûretide davacı ve davalıya verilmektedir.¹⁹¹⁶
- Maruzlar, kelime anlamı itibarıyla arz olunmuş ifadesini taşımaktadır. İstilahta ise bu durum, küçüklerin büyük kimselere karşı şifahî ve tahrîri olarak yapılan

¹⁹⁰⁹ Ekinci, *Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü*, 427; Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: "Şer'iyye Mahkemeleri ve Şer'iyye Sicilleri"*, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (14), 2009, 16.

¹⁹¹⁰ İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu*, 570.

¹⁹¹¹ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi (1453-1559)*, 96; Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, 22.

¹⁹¹² Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 644.

¹⁹¹³ Ay Kurumlar, *69/1 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicili Sicili (H. 1210-1211/M. 1795-1796) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, 6-7.

¹⁹¹⁴ Tayyip Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, 11.

¹⁹¹⁵ Ay Kurumlar, *69/1 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicili (H. 1210-1211/M. 1795-1796) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, 6.

¹⁹¹⁶ Ahmet Akgündüz, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı İlim Hey'eti, Şer'iyye Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, I, 17; Aynur Ünlüyol, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Asrın İlk Yarısında Balıkesir (1700-1730)*, (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1995, 6.

ifade şeklini yansıtmaktadır.¹⁹¹⁷ Kadı aracılığıyla icra makamlarında idari çerçevede arz edildiği yazılı kayıtlara ya da halkın kadiya yönelik icra makamına istinaden yazmış oldukları, şikâyet dilekçelerini belirtmektedir.¹⁹¹⁸ Mahkemelerde çeşitli konular ile yapılan şikâyetler, görevlilerce hâkimin emirlerini yerine getirme odağında, maruzların kapsamını oluşturmaktadır.¹⁹¹⁹

- Müraseleler, kelime olarak haberleşme/mektuplaşma manasındadır. Terimsel olarak ise Osmanlı Devleti'nde Anadolu ve Rumeli kazaskerleri tarafından kadılara ya da nâiblere veya onların da nahiye nâiblerine görev ve atama bildirmede resmî emirleri içeren belgeler şeklinde belirtilmektedir.¹⁹²⁰
- Tezkireler, aynı şehir ya da kasabada bulunanların, resmî dairelerde birbirlerine yazdığı yazı ile halkın birbirlerine yazdığı yazıların kayıtlarının yapıldığı belgelerdir. Kadı defterlerinde önemli bir yer tutan belgelerdir.¹⁹²¹
- Temessükler, kavram itibariyle sarılma, tutunma, delil izhar etme ve genelde senet anlamında kullanılmakta, Şer'iyye sicillerinde tasarruf hakkı sahiplerine verilen belgeleri belirtmektedir.¹⁹²² Yetkili makam veya şahıslarca verilen ve kadı defterlerinde rastlanılan belgelerden biridir.¹⁹²³
- Emir ve fermanlar, sicillerde padişah ya da kazasker ve beylerbeyinden gelen buyrulduklar olarak belirtilen yükümlülüğü ifade etmektedir. Şer'iyye sicilleri belirli hükümlerin zikredildiği ve duyurulduğu emirler ile fermanları da kapsamaktadır.¹⁹²⁴

Kadıların şer'iyye sicillerinde söz konusu ifadeleri, belirli konuları ihtiva etmesi yönüyle dikkate değerdir. Burada ilk olarak defterlerin en başında tutulan Arapça bir

¹⁹¹⁷ Duman, "Kadı Defterleri (Şer'iyye Sicilleri), Mahiyetleri, Muhtevaları ve İslâm Hukuku Açısından İncelemelerinin Önemi", 150.

¹⁹¹⁸ Abdülaziz Bayındır, *İslâm Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, 18.

¹⁹¹⁹ Duman, *Kadı Defterleri (Şer'iyye Sicilleri), Mahiyetleri, Muhtevaları ve İslâm Hukuku Açısından İncelemelerinin Önemi*, 151.

¹⁹²⁰ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 621; Ünlüyol, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Asrın İlk Yarısında Balıkesir (1700-1730)*, 7.

¹⁹²¹ Duman, *Kadı Defterleri (Şer'iyye Sicilleri), Mahiyetleri, Muhtevaları ve İslâm Hukuku Açısından İncelemelerinin Önemi*, 151-152.

¹⁹²² Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 453; Ünlüyol, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Asrın İlk Yarısında Balıkesir (1700-1730)*, 8.

¹⁹²³ Duman, *Kadı Defterleri (Şer'iyye Sicilleri), Mahiyetleri, Muhtevaları ve İslâm Hukuku Açısından İncelemelerinin Önemi*, 152.

¹⁹²⁴ Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, 39-49.

yazının olduğu yönünden değerlendirme yapılabilir. Allah ve Peygambere saygının ifade edilmesi ve daha sonra ise defterden sorumlu kadı ile vazifelinin isimleri yer almakta, benzer ifadeler Kastamonu şer'iyye sicil defterlerinde de görülmektedir.¹⁹²⁵ Şer'iyye sicilleri'nin genel olarak içerdiği konular ise aşağıda maddeler halinde sıralandıkları üzeredir;¹⁹²⁶

- Merkezî idarelerce gönderilmiş olan ferman, berat, nişan suretleri,¹⁹²⁷
- Kadının kontrolü altında düzenlenen, mevsimine uygun olarak belirleyen her türlü eşya ve yiyecek gibi üretim maddelerine uygulanan resmi fiyat tespitiyle ilgili olan narh (Es'âr) listesi kayıtları,¹⁹²⁸
- Tereke kayıtları,¹⁹²⁹
- Gaiplik bilgilerine yönelik belgeler,¹⁹³⁰
- Sadrazamlardan ya da diğer idareciler kapsamında gelen buyrulduklar,¹⁹³¹
- Vasi veya vekâlet tayinine ilişkin belgeler,¹⁹³²
- Vakfın kuruluşuna, mütevellî tayinine ve vakıf mallarını korumaya yönelik kayıtlar,¹⁹³³
- Nişana ya da nişan ödemelerine ve hediyelerde iadeye ilişkin kayıtlar, Evlenme süreçlerine yönelik belgeler,¹⁹³⁴
- Eşler arasında gerçekleştirilen tasarruflara ilişkin kayıtlar ve mallarını idareye ait olan kayıtlar,¹⁹³⁵
- Borçlara, alacaklara, alım ya da satım gibi konulara ilişkin belgeler,¹⁹³⁶
- Mirasçı nasbına ve mirasın taksim edilmesine yönelik bilgiler,¹⁹³⁷
- Mülkiyet hakkı ile ilişkili belgeler,¹⁹³⁸

¹⁹²⁵ Duman, *Kadı Defterleri (Şer'iyye Sicilleri), Mahiyetleri, Muhtevaları ve İslâm Hukuku Açısından İncelemelerinin Önemi*, 141-142.

¹⁹²⁶ Ay Kurumlar, *69/1 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicili Sicili (H. 1210-1211/M. 1795-1796) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, 7-8.

¹⁹²⁷ KŞS-44-s.115/197.h; KŞS-45-s.312/443.h

¹⁹²⁸ KŞS-44-s.301-302-303/467.h; KŞS-59-s.8-9/12.h

¹⁹²⁹ KŞS-44-s.103-104/178.h; KŞS-59-s.50/100.h

¹⁹³⁰ KŞS-48-s.33/72.h; KŞS-57-s.378/222.h

¹⁹³¹ KŞS-57-s.429/143.h; KŞS-59-s.350/447.h

¹⁹³² KŞS-45-s.7/18.h; KŞS-46-s.7/24.h; KŞS-59-s.12/15.h

¹⁹³³ KŞS-47-s.357-356/485.h; KŞS-48-s.147/285.h

¹⁹³⁴ KŞS-45-s.238-239/366.h; KŞS-46-s.114-115/188.h

¹⁹³⁵ KŞS-59-s.172/336.h

¹⁹³⁶ KŞS-45-s.28/50.h; KŞS-58-s.191/328.h

¹⁹³⁷ KŞS-44-s.65/105.h; KŞS-46-s.115-116/190.h; KŞS-59-s.12/14.h

- Hırsızlığa, zinaya, kavgaya yönelik belgeler,¹⁹³⁹
- Çeşitli vergiler ya da vergi tahsillerine ilişkin kayıtlar,¹⁹⁴⁰
- Müslüman ya da gayrimüslim arasındaki husumetlere dayalı belgeler,¹⁹⁴¹
- Zimmilerin birbirleriyle olan ilişkilerine dair belgeler,¹⁹⁴²
- Tımar tevcihine yönelik kayıtlar,¹⁹⁴³
- Görevli kimselerin tayinlerine yönelik belgeler,¹⁹⁴⁴
- Madenlere ya da maden işletmelerine yönelik belgeler,¹⁹⁴⁵
- Ticarî faaliyetlere ya da konulara ilişkin kayıtlar,¹⁹⁴⁶
- Asayişte bozulmalara ya da temine dayalı kayıtlar,¹⁹⁴⁷
- Kadıların şer'i ve hukukî davalarına ilişkin kararlar,¹⁹⁴⁸
- Halk tarafından kullanılan yöresel düzeyde araçlara ve gereçlere yönelik belgeler,¹⁹⁴⁹
- Sicilin tutulduğu ve bağlı olduğu köylere, mahalle isimlerine, idarî belgelere ilişkin belgeler.¹⁹⁵⁰

Kastamonu şer'iyye sicilleri kapsamında değerlendirme, belirli dönemlere ayırarak sunulmuş ve kadıların ait bilgilerin de yine bu çerçevede dikkate alındığı süreçleri belirtmektedir.¹⁹⁵¹ Bu tür dönemlere dair ayrımlar, geniş kapsamda kadıların görev ve sorumlulukları, asayiş ve belediye hizmetlerine yönelik olmuş, diğer bir ifadeyle şehrin yargı işlerinden sorumlu tutulmuştur.¹⁹⁵² Sancaklar birçok kazadan meydana geldiği için her kazada bir kadı vazifelendirilmiş, Kastamonu Kazası da merkezi kaza statüsü ile

¹⁹³⁸ KŞS-45-s.274-275/406.h; KŞS-59-s.20/31.h

¹⁹³⁹ KŞS-45-s.53-54/90.h; KŞS-52-s.30/50.h

¹⁹⁴⁰ KŞS-46-s.305-306/465.h; KŞS-52-s.407/580.h

¹⁹⁴¹ KŞS-56-s.23/67.h; KŞS-46-s.329-328/599.h

¹⁹⁴² KŞS-56-s.96/296.h; KŞS-50-s.111/540.h

¹⁹⁴³ KŞS-47-s.356/486.h; KŞS-53-s.289/630.h

¹⁹⁴⁴ KŞS-47-s.354/490.h; KŞS-53-s.286/634.h

¹⁹⁴⁵ KŞS-44-s.125-126/208.h; KŞS-47-s.365-364-363/477.h

¹⁹⁴⁶ KŞS-51-s.267-268/491.h; KŞS-56-s.238-239/510.h

¹⁹⁴⁷ KŞS-45-s.295-296/429.h; KŞS-55-s.282/492.h

¹⁹⁴⁸ KŞS-57-s.339/283.h; KŞS-44-s.24-25/43.h

¹⁹⁴⁹ KŞS-46-s.79-80/134.h; KŞS-55-s.62/111.h

¹⁹⁵⁰ KŞS-52-s.409-408/579.h; KŞS-46-s.236-237/383.h

¹⁹⁵¹ Kemal Kutgün Eyüpgiller, Kastamonu'nun Mimari Mirası ve Koruma Sorunları, Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (21-23 Mayıs 2000), Kastamonu 2001, 389.

¹⁹⁵² İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu*, 570.

kadı sorumluluğundaki bölgeler arasında yer almıştır.¹⁹⁵³ Kadının idare makamı olan mahkeme ise toplum nizamını geliştirme, huzur ve asayiş sağlama açısından büyük önem taşımaktadır.¹⁹⁵⁴ Bu açıdan bakıldığında hem reayaya hem de idarecilere yönelik davalar, bu mahkemelerde görülüp, çözüm yolları aranmakta, sicil defterlerinde tutulan bilgiler de mahkemelerde görülen davaları ihtiva etmektedir. Bu husus şer’iyye sicil defterinde, ifade edilenleri içermesi bakımından dikkate değerdir.¹⁹⁵⁵ Yine sicil kayıtlarından yola çıkıldığında, Kastamonu’da görev ifa eden, mahkemenin en üst yöneticisi olan kadıların adları ve görev tarihleri tabloda belirtildiği şekildedir.

Tablo 4.1.1. Kastamonu Kazası Kadıları (1750-1775)

Sıra	Kadılar	Görev Yılı
1	Mevlânâ El-hac İbrahim Efendi ¹⁹⁵⁶	1164/1750
2	Mevlânâ Gânizade Abdurrahim Efendi ¹⁹⁵⁷	1166/1752
3	Mevlânâ Müderris Zâde Ahmed Efendi ¹⁹⁵⁸	1167/1753
4	Mevlânâ Hafız El-hac İbrahim Efendi ¹⁹⁵⁹	1169/1755
5	Mevlânâ Yeğen Zâde Es-Seyyîd Mehmed Arif Efendi ¹⁹⁶⁰	1170/1756
6	Mevlânâ Osman Zâde Es-Seyyîd Ahmed Efendi ¹⁹⁶¹	1171/1757
7	Mevlânâ Mustafa Efendi ¹⁹⁶²	1173/1759
8	Mevlânâ Hafız El-hac İbrahim Efendi ¹⁹⁶³	1175/1761
9	Mevlânâ Es-Seyyîd El-Hâc Mehmed Sâdık Efendi ¹⁹⁶⁴	1176/1762

¹⁹⁵³ Gökbilgin, "Nahiye", *İA*, 37.

¹⁹⁵⁴ Feridun Emecen, *Osmanlılarda Devlet, Toplum ve Mahkeme*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, 75.

¹⁹⁵⁵ Emine Erdoğan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinde İktidar – İtaat İlişisine Dair Bir Araştırma: Amasya Örneği", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(1), 2006, 221; İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer’iyye Siciline Göre Kastamonu*, 570.

¹⁹⁵⁶ KŞS-44-s.5/12.h, Cemazeyilahir Gursesı 1164/ tarihli kazasker mektubu.

¹⁹⁵⁷ KŞS-44-s.299-300/463-464-465.h, 1166 Saferin Gursesı tarihli kazasker mektubu; KŞS-45-s.85/143.h, 5 Şaban 1166 tarihli kısmet-i askeriyye mektubu.

¹⁹⁵⁸ KŞS-46-s.5/18-19-20.h, Şaban Gursesı 1167 tarihli kısmet-i askeriyye mektubu.

¹⁹⁵⁹ KŞS-47-s.8/6-7-8-9.h, Rebiülahir Gursesı 1169 tarihli kazasker mektubu.

¹⁹⁶⁰ KŞS-48-s.1/1-2-3-4.h, Zilhicce Gursesı 1170 tarihli kazasker mektubu.

¹⁹⁶¹ KŞS-49-s.50-51/82-83-84-85-86.h, Şaban Gursesı 1171 tarihli kazasker mektubu.

¹⁹⁶² KŞS-50-s.295/134-135-136-137-138.h, Cemazeyilahiyesi Gursesı 1173 tarihli kazasker mektubu

¹⁹⁶³ KŞS-51-s.2-3/3-4-5-6.h, Muharrem Gayeti 1175 tarihli kazasker mektubu

¹⁹⁶⁴ KŞS-52-s.1/1-2-3-4.h, Şevval Gursesı 1176 tarihli kazasker mektubu

10	Mevlânâ Mehmed Efendi ¹⁹⁶⁵	1178/1764
11	Mevlânâ Mehmed Hamdi Efendi ¹⁹⁶⁶	1180/1766
12	Mevlânâ İbrahim Efendi ¹⁹⁶⁷	1181/1767
13	Mevlâna Es-Seyyîd El-Hâc Mahmûd Efendi ¹⁹⁶⁸	1183/1769
14	Mevlânâ Hafız İbrahim Efendi ¹⁹⁶⁹	1185/1771
15	Mevlânâ Mehmed Efendi ¹⁹⁷⁰	1186/1772

Özetlenecek olursa; kadı, insanlar arasında vuku bulan dava ve tartışmalı konuları yasal hükümlere göre çözen, bu nedenle padişah tarafından atanmış görevlidir.¹⁹⁷¹ İncelenen dönem olan (1750-1775) tarihleri arasında 25 yıllık süreçte Kastamonu'ya tayin edildiği tespit edilen 15 adet kadının isimleri tabloda gösterilmiştir. Tablodan da anlaşılacağı üzere kadıların Kastamonu Kazası'ndaki görev süreleri ortalama bir buçuk ile iki sene civarında olmuştur.

4.1.2. Mahkeme Görevlileri

Osmanlı Devleti açısından mahkemeler, teşkilât üzerinde tasarrufu devamlılık gösteren bir yer olması yönüyle önem taşımaktadır.¹⁹⁷² Mahkeme ve mahkemenin daimi üyeleri görevlerinin, kadı tarafından belirli niteliği içermesi yönüyle dikkate değer bir kıstası ortaya koymakta, Kastamonu şer'iyye sicilleri kapsamında mahkemeye dayalı görevler ise belli muhtevayı meydana getirmektedir.¹⁹⁷³ Sonuç itibarı ile toplum nizamını geliştirme açısından mahkemeler, kadının yönetiminde olup huzur ve asayişin sağlanmasındaki konumu açısından büyük önem taşımaktadır.¹⁹⁷⁴ Nitekim kazadaki en

¹⁹⁶⁵ KŞS-53-s.436/421-422-423-424.h, Cemâzeyilâhir Gurreşi 1178 tarihli kazasker mektubu

¹⁹⁶⁶ KŞS-55-s.4/6-7-8-9.h, Muharrem Gayeti 1180 tarihli kazasker mektubu

¹⁹⁶⁷ KŞS-56-s.4/2-3-4-5.h, Şevval Gurreşi 1181 tarihli kazasker mektubu

¹⁹⁶⁸ KŞS-57-s.426/150.h, Cemâzeyilâhir 1183 tarihli kazasker mektubu

¹⁹⁶⁹ KŞS-58-s.302/153-154-155-156.h, Safer Gurreşi 1185 tarihli kazasker mektubu.

¹⁹⁷⁰ KŞS-59-s.6-7-8-9.h, Şevval Gurreşi 1186 tarihli kazasker mektubu

¹⁹⁷¹ Hasan Tahsin Fendioğlu, *Osmanlı'da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı*, ed. Güler Eren, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, VI, 453.

¹⁹⁷² Ekinci, "*Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü*", 417-418.

¹⁹⁷³ Karcı, "*Hicri 1299 (1882) Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi'ne Göre Kastamonu Sancağı İle Bağlı Kazaların İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapılarına Dair Tespitler*", 122.

¹⁹⁷⁴ Feridun Emecen, *Osmanlılarda Devlet, Toplum ve Mahkeme*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, 75.

mühim idarecilerden biri olan kadının işlerini yürütüp, bu kutsal görevi yerine getirirken kendisine yardımcı olan bazı görevlilerin olduğu görülmektedir.

4.1.3. Nâib

Nâib, birini temsil etmek, birine vekâlet etmek anlamında gelmekte, İslâm devletlerinde “*hükümdar, vali, kadı gibi devlet erkânının vekili, temsilcisi veya yardımcısı*” şeklinde ifade edilmektedir.¹⁹⁷⁵ Osmanlı devlet teşkilatında ise nâib, ilmîye sınıfı ile alâkalı olup, kadılık vazifesini gören zümrenin ismi olarak nitelendirilmektedir. “*Mevalî*” olarak bilinen büyük kadılar kimi zaman vazife havalisine gitmeyerek yerlerine yetkilerinin bir bölümü yahut tümünü üstlenecek, kadı vasfını taşıyan birini temsilci olarak tayin etmekteydiler.¹⁹⁷⁶ Nâiblik kurumu, Osmanlı’da başlangıçtan beri bulunmaktaydı. Bu görevli, medresede talim ve eğitim alarak bilhassa fıkıh dairesinde anlaşmazlıkları çözüme kavuşturacak düzeyde öğrenim alan “*ilmîye*” sınıfına ait kişilerden müteşekkildi. Osmanlı Devleti adlî teşkilatlanmasında kadı yardımcısı olan nâib, kadı tarafından belirlenip, Rumeli ya da Anadolu kazaskerince atamasına onay verilirdi. Nâibler genellikle süreye tabi olmadan tayin edilmekte, fakat belli zamanlarda vazife değişiklikleri olmaktaydı. Öyle ki istisnasız olarak yirmi beş, otuz sene aynı yerde nâiblik yapanların olduğu ifade edilmektedir.¹⁹⁷⁷ Kadılar, belli bir kaza yahut sancağa atandıklarından bölge dâhilindeki köy ve nahiyelerin tamamı kadıya tabi tabiidir, bu denli geniş alana bakması zor olacağından yerlerine nâib atamaktaydı. Atanan kişiler kadı adına davalara bakıp, icap ettiğinde keşif mütalâasında bulunmaktaydı. Bu nedenle nâibler medreseden “*icazet*” almış ve ekseriyetle bulunduğu yerin uleması içinden tayin olunmaktaydı.¹⁹⁷⁸ Atananlar belirli durumlara göre sınıflandırılarak; “*kaza nâibi, kadı nâibi, mevâlî nâibi, bâb nâibi, ayak nâibi ve arpalık nâibi*” şeklinde zikr edilmektedir.¹⁹⁷⁹

Nâib ile kadı arasında “*vekâlet*” münasebeti olması nedeniyle nâibin vazife yeri ve mevzuları kadı tarafından tespit edilmektedir. Nitekim belgelerde kadılar tarafından

¹⁹⁷⁵ Casim Avcı, “Nâib”, *DİA*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXII, 311.

¹⁹⁷⁶ M. Cavid Baysun, “Nâip”, *İA*, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1964, IX, 50.

¹⁹⁷⁷ Mehmet İpşirli, “Nâib-Osmanlılar’da”, *DİA*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul 2006, XXXII, 312.

¹⁹⁷⁸ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı*, 44-45.

¹⁹⁷⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nde İlmiye Teşkilatı*, 117.

icra edilen; tayin işlemleri,¹⁹⁸⁰ adam öldürme, yaralama, miras ve arazi anlaşmazlığı gibi vakalarda keşif yapılması,¹⁹⁸¹ evlenme, boşanma,¹⁹⁸² tereke taksimi¹⁹⁸³ gibi birçok hususun nâib tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Nâibin terekeden, kaza ahalisine yapılan taksim ve tevzi kayıtlarından “*nâibiyye*” olarak bilinen ücret aldığı anlaşılmaktadır.¹⁹⁸⁴ 1 Recep 1168 (13 Nisan 1755) tarihinde kadı Mevlana Müderris zâde Ahmet Efendinin iltimasıyla, Anadolu Kazaskeri tarafından Mevlana Mehmet Hamdi Efendi nâib olarak atandığı tespit edilmiştir.¹⁹⁸⁵ Bunun dışında sicil belgelerinde, Kastamonu kaza ve nahiyelerinde görev yapan birçok nâib ismi geçmesine rağmen, bunların atama tarihleriyle ilgili herhangi bir veriye ulaşılmamıştır. Davaların tamamı mahkeme binasında olması mecburi değildi. Lüzum görüldüğünde farklı yerlerde mahkeme kurulmaktaydı. Özellikle ölüm, yaralanma, mahalle, nahiye köy, mezraa, tarla sınırı belirlenmesi gibi yerinde halledilmesi veya keşif gereken birçok özel hususlarda kadının, mahkemeden ya da nâibi yetkilendirileceği birinin olay yerine giderek “*akd-i meclis edip*”, burda görülen duruşmadan sonra konuyu çözüme vardırıarak hükme bağlanmakta ve netleşen karar hükmünü “*sicill-i mahfuza*” kaydetmekteydi.¹⁹⁸⁶ Kadı tarafından tayin edilen ve birçok görevi yerine getiren nâiblerin kimi zaman reayaya zorbalık yaptıkları görülmüştür. Bilhassa mal, para tahsili konusunda kadı ve nâib devre çıkmışlardır. Devre çıkmak: “*kadı ve nâibin görev yerinde durmayıp çevre nahiye ve köyleri dolaşması*” demektir. Bu uygulama memnu yani yasak olmasına rağmen idarecilerin bu kurala uymadıkları anlaşılmaktadır. Zilhicce 1177 (Haziran 1764) tarihli belgede Kastamonu kadısına gönderilen fermanda; kazaya tabi Akkaya nahiyesi ahalileri arzuhâl edip kadı ve nâiblerin devre çıkması memnu iken nahiyede nâib olan İbrahim Efendi oğlu Mahmut’un kadimden bu yana oturageldikleri mahkemede oturmayıp atlı adamlar ile devre çıkıp köy köy gezerek fukaranın yem, yiyecek, koyun, kuzu, bal, yağ vesair malları ve teftiş bahanesiyle her köyden onar-onbeşer kuruşlarını

¹⁹⁸⁰ KŞS-45-s.276-277/410.h; KŞS-49-s.243/601.h; KŞS-49-s.237/609.h; KŞS-51-s.318/557.h; KŞS-51-s.326/571.h; KŞS-53-s.386/496.h; KŞS-55-s.311/456.h; KŞS-59-s.303/524.h

¹⁹⁸¹ KŞS-50-s.158/434.h; KŞS-55-s.28/49.h; KŞS-56-s.41/126.h; KŞS-51 s.36-37/58-59.h; KŞS-47-s.74-75/105.h; KŞS-51-s.160-161/290.h; KŞS-53-s.166/256.h; KŞS-57-s.386/209.h; KŞS-57-s.388/206.h; KŞS-56-s.24/70.h

¹⁹⁸² KŞS-49-s.1-2/2.h; KŞS-52-s.153-154/290.h; KŞS-52-s.170/322.h; KŞS-59-s.37/71.h

¹⁹⁸³ KŞS-48 s.6/12.h; KŞS-56-s.85/263; KŞS-59-s.111-112/238.h

¹⁹⁸⁴ KŞS-46-s.233-234-235/380.h; KŞS-59 s.111-112/238.h

¹⁹⁸⁵ KŞS-46-s.163/273.h

¹⁹⁸⁶ Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)*, 92-93; KŞS-44-s.291-292/454.h; KŞS-56-s.41/126.h

aldıklarını, zulmlerinin sonu olmadığından perişan olduklarını bildirdikleri söylenmiştir. Ayrıca yine fermandaki ifadede, fukaraya zulümde kesinlikle rızaları olmadığı, kadı ve nâiblerin devre çıkması memnu olup, nâibin uyarılması, atlı adamlarla devre çıkmayıp, fukaranın zor duruma düşürülmemesi, yeterli oranda adam ile münasip mahalde lazım olan zahireden istekleriyle satanlardan cari üzere kendi paralarıyla satın alınarak haksız yere hiç kimsenin rencide edilmemesi yönünde emir verildiği görülmüştür.¹⁹⁸⁷

Tablo 4.1.2. 1750-1775 Tarihleri Arasında Kastamonu Kazası'nda Görev Yapan Nâibler

Sıra	Nâibler	Sicillerde Nâib Adlarının Geçtiği Yıllar
1	Mevlânâ Mehmet Efendi (Akkaya) ¹⁹⁸⁸	8 Rebiulahir 1165 / 24 Şubat 1752
2	Mevlânâ Süleyman Efendi ¹⁹⁸⁹	4 Cemazeyilevvel 1165 / 20 Mart 1752
3	Hasan Efendi ¹⁹⁹⁰	3 Receb 1165 / 17 Mayıs 1752
4	Mevlânâ Fethullah Efendi ¹⁹⁹¹	15 Zilhicce 1166 / 13 Ekim 1753
5	Mehmet Hamdi Efendi ¹⁹⁹²	1 Receb 1168 / 13 Nisan 1755
6	Hafız Mehmet Efendi ¹⁹⁹³	20 Şaban 1169 / 20 Mayıs 1756
7	Mevlânâ Es-seyyid Osman Efendi ¹⁹⁹⁴	21 Zilhicce 1170 / 6 Eylül 1757
8	Mevlânâ Es-seyyid Feyzullah Efendi ¹⁹⁹⁵	25 Safer 1173 / 18 Ekim 1759
10	Hafız Ali Efendi (Kuzyaka) ¹⁹⁹⁶	27 Zilhicce 1173 / 10 Ağustos 1760
11	Es-seyyid Mustafa Efendi (Akkaya) ¹⁹⁹⁷	26 Şaban 1174 / 2 Nisan 1761
12	Es-seyyid Hüseyin Efendi ¹⁹⁹⁸	10 Rebiulahir 1175 / 8 Kasım 1761
13	Mehmet Efendi (Akkaya) ¹⁹⁹⁹	6 Zilhicce 1175 / 28 Haziran 1762
14	Mevlânâ Es-seyyid Hüseyin Efendi ²⁰⁰⁰	22 Cemazeyilevvel 1176 / 9 Aralık 1762

¹⁹⁸⁷ KŞS-52-s.314/702.h; Ayrıca bakınız, KŞS-52-s.314-313/703.h

¹⁹⁸⁸ KŞS-44-s.112/193.h

¹⁹⁸⁹ KŞS-44-s.182-183/282.h; KŞS-44-s.280-281/437.h; KŞS-44-s.291-292/454.h; KŞS-49-s.1-2/2.h

¹⁹⁹⁰ KŞS-44-s.219-220/235.h

¹⁹⁹¹ KŞS-45-s.126/197.h; KŞS-47-s.211-212/307.h; KŞS-47-s.265-266/392

¹⁹⁹² KŞS-46-s.163/273.h

¹⁹⁹³ KŞS-47-s.74-75/105.h

¹⁹⁹⁴ KŞS-48-s.5/10.h

¹⁹⁹⁵ KŞS-49-s.243/601.h; KŞS-49-s.237/609.h; KŞS-50-s.22/18.h

¹⁹⁹⁶ KŞS-50-s.230/273.h

¹⁹⁹⁷ KŞS-50-s.158/434.h

¹⁹⁹⁸ KŞS-51-s.36/58.h; KŞS-51-s.36/59; KŞS-51-s.43/71.h

¹⁹⁹⁹ KŞS-51-s.160-161/290.h

²⁰⁰⁰ KŞS-51-s.318-319/557.h; KŞS-51-s.326/571.h

15	Molla Mahmut Efendi (Kuzyaka) ²⁰⁰¹	27 Ramazan 1177 / 30 Mart 1764
16	Osman Efendi (Kuzyaka) ²⁰⁰²	22 Şevval 1177 / 24 Nisan 1764
17	Mevlânâ Abdurrahman Efendi ²⁰⁰³	16 Şevval 1177 / 18 Nisan 1764
18	İbrahim Efendi (Akkaya) ²⁰⁰⁴	Zilhicce 1177 / Haziran 1764
19	El-hac Ebubekir Efendi ²⁰⁰⁵	Receb 1178 / Ocak 1765
20	El-hac Ahmet Efendi ²⁰⁰⁶	16 Safer 1180 / 24 Temmuz 1766
21	Hafız Hüseyin Efendi ²⁰⁰⁷	8 Rebiulahir 1180 / 13 Eylül 1766
22	El-hac Mehmet Efendi (Akkaya) ²⁰⁰⁸	24 Muharrem 1182 / 10 Haziran 1768
23	Mustafa Efendi ²⁰⁰⁹	26 Cemazeyilevvel 1182 / 8 Ekim 1768
24	Mevlânâ Es-seyyid Mustafa Efendi ²⁰¹⁰	Safer 1185 / 16 Mayıs 1771
25	Mevlânâ Habîb Efendi ²⁰¹¹	Receb 1186 / 18 Ekim 1172
26	Es-seyyid Ebubekir Efendi ²⁰¹²	Muharrem 1186 / Nisan 1172

Tabloya göre Kazada nâiblik hizmetini ifa edenlerin kadı ya da arpalık sahiplerince atandığı görülmüştür. Bu görevlilerin atama yılı belirgin olmamakla birlikte, belgelerde isimlerinin aktif bir şekilde zikredildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kazayla beraber Kuzyaka ve Akkaya nahiyelerine de nâib tayin edildiği tespit edilmiştir.

4.1.4. Kâtip

Kadının mahkemedeki bir diğer yardımcısı olan kâtip, devlet dairelerinde çeşitli işlerin yerine getirilmesiyle görevli memur olarak ifade edilmektedir. Lügatta ketb “yazmak” kelimesinden türeyen kâtip sözcüğü “yazı işleriyle uğraşan sekreter, yazıcı;

²⁰⁰¹ KŞS-52-s.153-154/290.h

²⁰⁰² KŞS-52-s.170/322.h; KŞS-53-s.166/256.h

²⁰⁰³ KŞS-52-s.371/624.h

²⁰⁰⁴ KŞS-52-s.314/702.h

²⁰⁰⁵ KŞS-53-s.386/496.h; KŞS-53-s.439/418.h

²⁰⁰⁶ KŞS-55-s.28/49.h

²⁰⁰⁷ KŞS-55-s.35-36/62.h; KŞS-55-s.311/456.h

²⁰⁰⁸ KŞS-56-s.24/70.h; KŞS-57-s.386/209.h

²⁰⁰⁹ KŞS-56-s.41/126.h; KŞS-57-s.388/206.h

²⁰¹⁰ KŞS-58-s.39-40/30.h

²⁰¹¹ KŞS-58-s.121/127.h

²⁰¹² KŞS-59-s.303/524.h

bilgili kişi, noter; muharrir” manasındadır.²⁰¹³ Kâtiplik görevi, Osmanlı Devleti’nde oldukça geniş bir alanı içermekte hem hukuksal yapıda hem de reayanın sosyal yapısına dair alanlarda, önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin Kastamonu medreselerinde kâtiplik görevi, belirli yerlerde müderrisler tarafından yerine getirilmiştir.²⁰¹⁴ Kadı tarafından yazıları intizamlı, güvenilir ve maharetli kişilerden seçilen kâtiplerin ana vazifeleri, mahkemedeki duruşmaları deftere yazmak, resmi yazıları, belgeleri sicile kaydetmek, ilam, hüccet ve vakıf yazışmaları her türlü senedi tutmak, merkez ve taşranın yazışmalarını yerine getirmek, devlet harcamalarının muhasebelerini tutmak gibi temelde oldukça önemli yer tutan birçok unsuru içermektedir.²⁰¹⁵ Kâtib yönetim sistemi içerisinde mühim bir sınıf olduğundan meydana gelen bazı durumların da tetikleyicisi olmuştur. Bu açıdan bakıldığında kâtiplik vazifesi, profesyonel bir görevlendirme olmasından dolayı da önemlidir.²⁰¹⁶ Ancak kâtipler de doğrudan bir sorumluluk potansiyelinde değildir. Yazdıklarının mümeyyiz tarafından kontrol edilmesi bunun en belirgin özelliğidir.²⁰¹⁷ Ayrıca kanuncu da yazılanların hukuk esaslarına uygunluğuna bakmakta, bu çerçeveden bakıldığında kâtip, merkez bürokrasi hiyerarşisinde alt kademeyi oluşturmaktadır.²⁰¹⁸

Sicil defterlerinde kâtip atamasına ilişkin birçok bilgiye ulaşılmaktadır. Öyle ki Kastamonu mahkemesinde ser kâtip, birinci kâtip, ikinci kâtip, üçüncü kâtip şeklinde bir görevlendirme olduğu anlaşılmaktadır. Kâtiplerin amiri durumunda olan başkâtibin görevi, kâtiplerin tutacakları kaydın yazım kurallarına uygunluğunu denetlemek, kayda geçirilen buyruldu, ferman ve benzeri resmî belgelerin aslına uygun yazılmasını sağlamak, nâib, kadı arzıyla nikâh kıymak, keşife gitmek ve sicillerin muhafazasını sağlamak şeklindedir.²⁰¹⁹ Nitekim Zilhicce 1165 (Ekim 1752) tarihli belgede başkâtip olarak Karabaşzade Es-seyyid Mehmet Efendinin adı zikredilmiştir.²⁰²⁰ Cemazeyilevvel

²⁰¹³ Mustafa Sabri, Küçükaşçı, “Kâtip”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022, XXV, 49.

²⁰¹⁴ Bay, *Modernleşme Dönemi Osmanlı Taşra Medreseleri: Kastamonu Medreseleri ve Taşrada Medrese Hayatı*, 67.

²⁰¹⁵ Abdulaziz Bey, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, 171-175; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 88-89.

²⁰¹⁶ Ahmet Yüksel, “Osmanlı Devlet Dairelerinde Mesai Kavramı ve Uygulaması (18.-20. Yüzyıllar)”, *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, XVI(1), 2014, 19.

²⁰¹⁷ Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, Phoenix Yayınları, Ankara 2007, 48-50.

²⁰¹⁸ Hallaçoğlu, *XVI-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, 20-24.

²⁰¹⁹ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 88.

²⁰²⁰ KŞS-44-s.3/8.h

1169'da (Şubat 1756) Kastamonu mahkemesine ser kâtip olarak Hafız Es-seyyid Hasan Efendinin atandığı görülmüştür.²⁰²¹ Zilkade 1165'te (Ekim 1752) Hafız Ali Halife Kastamonu mahkemesine ikinci kâtip olarak tayin olunmuştur.²⁰²² Şaban 1165'te (Haziran 1752) Kastamonu mahkemesinde üçüncü kâtip olan Hafız Ahmet'in ölümü üzerine, yerine Hafız Mustafa Halife tayin edilmiştir.²⁰²³ Belgelerde kimi zaman kâtiplerin reayaya haksızlık ettiğine şahit olunmaktadır. Zira Recep 1168'de (Nisan 1755) şikâyet üzerine kâtip Es-seyyid Mehmet'in görevden alınıp yerine kadı Mevlânâ Ahmet Efendinin arzıyla Mevlânâ Hasan'ın getirildiği görülmüştür.²⁰²⁴ Şaban 1177 (Şubat 1764) tarihli belgede ise Kastamonu ahalisinin arzuhal edip, kâtip Es-seyyid Mehmet'in kârını gözetip tevzi defterlerinde kendilerine fazla akçe yazdığını ve zulmünün sonu olmadığını dile getirmeleri üzerine kâtibin görevden alındığı saptanmıştır.²⁰²⁵ Fakat daha sonra Safer 1179'da (Ağustos 1765) Kastamonu nâibi Mevlânâ Şeyh Hüseyin mektup gönderip, on beş seneden fazla bir süre mahkemede kâtip olan Es-seyyid Mehmet Efendinin ifk ve iftiraya uğradığı, aslında kendi halinde iyi biri olup, ahalinin kâtipten hoşnut olduğunu bildirmesi üzerine, kendisine kâtiplik görevinin yeniden verilmesi ve dışarıdan kimsenin müdahale etmemesi yönünde ferman gönderilmiştir.²⁰²⁶

Belgelerde bazen de vefat eden kâtibin yerine bu görevin oğluna tevcih edildiği görülmüştür. Örneğin 25 Şevval 1180'de (26 Mart 1767) vefat eden kâtip İbrahim'in yerine oğlu Mahmut Efendi tayin olmuştur.²⁰²⁷ Yine kayıtlarda mahkeme²⁰²⁸ ve bunun dışında camii,²⁰²⁹ vakıf,²⁰³⁰ zaviye²⁰³¹ gibi kurumlara da kâtip tevcih edildiği görülmektedir. Kâtiplerin tereke tevzinden "katibiye" adında bir ücret aldıkları anlaşılmaktadır. Nitekim 5 Zilkade 1166'daki (14 Eylül 1752) terekede Akmesicid Mahallesinden, vefat eden el-hac Ahmet Ağanın 3519 kuruşluk gelirinden beş kuruş

²⁰²¹ KŞS-47-s.394/445.h; KŞS-49-s.263-262/569.h

²⁰²² KŞS-45-s.294/425-426.h; Ayrıca bakınız, KŞS-59-s.284/542.h

²⁰²³ KŞS-44-s.261/408.h

²⁰²⁴ KŞS-46-s.327/602.h

²⁰²⁵ KŞS-52-s.316/700.h

²⁰²⁶ KŞS-53-s.300-299/616-617.h

²⁰²⁷ KŞS-55-s.275/502.h

²⁰²⁸ KŞS-44-s.298/461.h; KŞS-46-s.278-279/429.h; KŞS-47-s.400/439.h; KŞS-55-s.279/498.h

²⁰²⁹ KŞS-53-s.394/486

²⁰³⁰ KŞS-44-s.181/279.h

²⁰³¹ KŞS-49-s.308/521.h

katibiye ücreti alındığına şahit olunmaktadır.²⁰³² Ayrıca başkâtip ve kâtiblere yardımcı olan, sözlük anlamı kaydeden, kayıt memuru olarak geçen mukayyid adında bir görevli bulunmaktadır. Mukayyidin görevi, mahkeme sicillerinin kuralına göre tutulması, yazıların tam, eksiksiz, doğru, intizamlı ve okunaklı olmasını sağlamak olarak belirtilmektedir.²⁰³³ Mukayyid de tereke taksimi yapıldığında “kaydiye” adında bir ücret almaktadır. 26 Şevval 1174 (31 Mayıs 1761) tarihli tereke kaydında Hacı Hamza Mahallesi sakini olup vefat eden Ahmet’in 112 kuruşluk gelirinden toplamda on para kaydiye ücreti alındığı anlaşılmaktadır.²⁰³⁴ Son olarak kâtiblerin ismi mahkemede sık bir biçimde şuhûdü’l-hâl olarak da geçmektedir.²⁰³⁵

4.1.5. Muhzırbaşı ve Muhzır

Kelime manası “*huzura getiren, hazır bulunduran*” olan muhzır, davalı ve davacıyı mahkeme huzuruna celbeden görevli demektir.²⁰³⁶ Muhzır ve muhzırbaşı, kadıların yanında vazife yapmanın yanı sıra, mahkemelerde de görev yapan kişileri ifade etmektedir.²⁰³⁷ Muhzır için ayrı bir husus olarak görülebilecek boyut ise mahkemede günlük işlerdeki yoğunluğun, bu kolluğun oldukça kapsamlı ve önemli olmasını ortaya koyması şeklinde belirtilmektedir.²⁰³⁸

Muhzırbaşı ve emrindeki muhzırlar, davalarla ilişkili olarak müraseleyi bildirme, mahkemeye getirme doğrultusunda gerekenleri yapma, şahitleri veya haklarında dava açılan kişileri, mahkemeye götürme görevini yerine getiren adli polis şefi olarak da nitelenen kişileri ifade etmektedir.²⁰³⁹ Bu görevi yerine getirmek isteyenler, bir dilekçe ile beraber merkeze başvururlardı. Genelde görevin verildiği kimseler ise altı bölük

²⁰³² KŞS-45-s.107-108-109/172.h; KŞS-46-s.144-145/240.h; KŞS-47-s.27-28/37.h; KŞS-48-s.42-43/90.h; KŞS-49-s.92/172.h; KŞS-50-s.278-277/174.h; KŞS-51-s.12-13/26.h; KŞS-56-s.63/196.h; KŞS-57-s.402/183.h; KŞS-59-s.77/166.h

²⁰³³ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 1024; Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 490.

²⁰³⁴ KŞS-50-s.145/460.h; KŞS-44-s.43-44/70.h; KŞS-46-s.72-73/122.h; KŞS-48-s.6/12.h; KŞS-49-s.35-36/60.h; KŞS-51-s.12-13/26.h; KŞS-53-s.23-24/28.h; KŞS-55-s.14/24.h; KŞS-57-s.419-418/160.h; KŞS-58-s.295/171.h; KŞS-59-s.21/33.h

²⁰³⁵ KŞS-46-s.124/206.h; KŞS-49-s.22-23/37.h; KŞS-51-s.41-42/68.h; KŞS-52-s.194-195/363.h; KŞS-53-s.140-141/216.h; KŞS-56-s.105-106/330.h; KŞS-58-s.301/159.h

²⁰³⁶ Recep Ahıskalı, “Muhzır”, *DİA*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, XXXI, 85.

²⁰³⁷ Kenan İnan, “Trabzon’da Yönetici Yönetilen İlişkileri (1643-1656)”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXIII, 2003, 35.

²⁰³⁸ Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, 153-162.

²⁰³⁹ İnalçık, “*Mahkeme*”, 150.

halkından olup, bunlar ya bizzat ya da iltizam ile işleri yürütmüşlerdir.²⁰⁴⁰ Diğer bir ifadeyle, Kastamonu da dâhil olmak üzere muhızlıların en temel görevi, mahkemenin güvenliğini sağlama üzerinedir. Beraberinde isyancıların yakalanması, suçluların takibi ve tahkikatına yardımcı olmak gibi vazifelerinin bulunduğu da anlaşılmaktadır.²⁰⁴¹

İncelenen belgelerde muhız atamalarına dair verilere ulaşmak mümkündür. Receb 1173'te (Mart 1760) mahkemede muhızbaşı olan Ahmet'in vefatıyla, oğlu Hüseyin bu göreve layık görülmüştür. Ayrıca kendisine rüsumu ihzariye olarak %2 bir miktarda akçe alıp vazifeye mutasarrıf olması söylenmiştir.²⁰⁴² Safer 1182 (Haziran/Temmuz 1768) tarihli kayıta merhum muhız Feyzullah Bey'in yerine bu görev Mehmet Çelebiye tevcih olmuştur.²⁰⁴³ Ayrıca belli bir maaşı olmayan, mahkemedeki taraflardan ücret alan muhızlılar umumiyetle yerli kişilerden oluşmakta, ayrıca "ihzariye" adında tereke taksiminden de pay almaktaydı. 29 Zilhicce 1172 (23 Ağustos 1759) yılına ait terekede Akmesicid Mahallesinden Emine'nin 107,5 kuruşluk tereke malından on beş para ihzariye ücreti alındığı tespit edilmiştir.²⁰⁴⁴ Muhızlılar mahkemede şuhûdü'l-hâl olarak da hazır bulunmaktadır. Nitekim sicil belgelerinde şuhûdü'l-hâl arasında muhızlıların adları sıkça geçmektedir.²⁰⁴⁵ İncelenen dönem kayıtlarında muhız olarak; 1164-1165 / 1750-1752 tarihlerinde muhızbaşı Osman Bey, muhızbaşı Hüseyin Bey, el-hac Mehmet'in,²⁰⁴⁶ 1166-1167 / 1753-1754 tarihleri arasında muhızbaşı Hüseyin Bey, Ahmet Çelebi, el-hac Mehmet, Osman Bey'in²⁰⁴⁷ 1168-1171 / 1755-1758 yılları arasında el-hac Mehmet, Feyzullah Bey, Ahmet Çelebi, Osman Bey, İbrahim Bey, Ahmet Bey'in²⁰⁴⁸ 1172-1176 / 1759-1763 tarihinde Feyzullah Bey, Ahmet Çelebi, el-hac Mehmet, Osman Bey, Ahmet Bey, İbrahim

²⁰⁴⁰ Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*, 48.

²⁰⁴¹ İbrahim Yılmazçelik, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Taşra Teşkilatının Önemli Merkezlerinden Biri Olan Diyarbakır'da Bazı Görevlilerle İlgili Tespitler", *Osmanlı Tarih Araştırma Merkezi Dergisi*, 31, 2012, 237; Ahıskalı, "Muhız", 85.

²⁰⁴² KŞS-50-s.44/48.h

²⁰⁴³ KŞS-56-s.numarası yok, son sayfa/numarasız. h

²⁰⁴⁴ KŞS-49-s.77-78/140.h; Ayrıca bakınız; KŞS-44-s.34-35/58.h; KŞS-45-s.65/111.h; KŞS-46-s.179/300.h; KŞS-47-s.235-236/346.h; KŞS-48-s.69-70/157.h; KŞS-50-s.143/463.h; KŞS-51-s.357/631.h; KŞS-52-s.266-267/481.h; KŞS-53-s.209/333.h; KŞS-56-s.36/108.h; KŞS-58-s.167/375.h

²⁰⁴⁵ KŞS-45-s.32-33/56.h; KŞS-52-s.7/11.h; KŞS-59-s.19/29.h

²⁰⁴⁶ KŞS-44-s.30/51.h; KŞS-44-s.63/101.h; KŞS-44-s.100/171.h

²⁰⁴⁷ KŞS-45-s.52/87.h; KŞS-45-s.178-179/268.h; KŞS-45-s.240/369.h

²⁰⁴⁸ KŞS-46-s.40-41/73.h; KŞS-46-s.69-70/118.h; KŞS-47-s.21-22/29.h; KŞS-48-s.47/100.h; KŞS-48-s.59/130.h

Çelebi'nin,²⁰⁴⁹ 1176-1180 /1763-1767 yıllarında ser muhızır İbrahim Bey, Ahmet Çelebi, Ahmet Bey, Feyzullah Bey, el-hac Mustafa, Ali Bey, İbrahim Çelebi'nin,²⁰⁵⁰ 1181-1188 / 1768-1775 senelerinde ise İbrahim Bey, el-hac Mustafa, İbrahim Çelebi, Ahmet Bey, Feyzullah Bey, Ahmet Çelebi, Halil Çelebi, Mehmet Çelebi'nin²⁰⁵¹ isimleri zikredilmektedir.

Mahkemede kadının emrindeki öteki görevliler hademe ve çukadar idi. Müstahdemler, mahkemenin ısıtma, aydınlatma ve temizliğiyle uğraşmakta, Çukadar daha çok mahkeme dışında kalan ve kadının ilgilendiği işleri yerine getirmekteydi. Ayrıca mütesellimin adamlarıyla beraber yapılan onarımı denetlemeye giderek bu hizmet akçesinden kadı ve kendisi için pay almaktaydı.²⁰⁵² Bahsi geçen bu görevliler yaptıkları iş karşılığında tereke taksim ve tevzi kayıtlarından “çukadariyye”²⁰⁵³ ve “hüddâmiyye”²⁰⁵⁴ adıyla belirli bir miktar ücret almaktaydılar. Örneğin 21 Zilkade 1179'da (1 Mayıs 1766) belgede Deveciler Mahallesinden Havva'nın 141,5 kuruşluk mal varlığından 1,5 kuruş çukadariyye ücreti alınmıştır.²⁰⁵⁵ Yine 25 Muharrem 1186 (28 Nisan 1772) tarihli tereke kaydında Musa Fakih Mahallesi sakini olup vefat eden Kahveci Mehmet Beşe'nin 310 kuruşluk malından 1 kuruş hüddâmiyye ücreti alındığı görülmüştür.²⁰⁵⁶ Mahkemede başka bir görevli olan emin ise, kadının herhangi bir mevzu için memur eylediği kimse hakkında kullanılan bir tâbir olup kendisine kadı emini de denilmektedir.²⁰⁵⁷ Emin, mahkeme tarafından el konulan para, mal ve eşyayı muhafaza etmekte, hizmet bedeli olarak da “eminiyye” adında bir ücret almaktaydı.²⁰⁵⁸ Örneğin 28 Rabiulevvel 1182 (12 Ağustos 1768) tarihli tereke kaydında Hamza Ağa

²⁰⁴⁹ KŞS-49-s.51/90.h; KŞS-49-s.79/144.h; KŞS-49-s.208/432.h; KŞS-50-s.273/182.h; KŞS-50- s.212/306.h; KŞS-50-s.121/513.h; KŞS-51-s.14/28.h; KŞS-51-s.42/68.h

²⁰⁵⁰ KŞS-51-s.173-174/314.h; KŞS-52-s.58/104.h; KŞS-52-s.115/216.h; KŞS-53-s.35/42.h; KŞS-53-s.40/49.h; KŞS-53-s.234/387.h; KŞS-55-s.14-15/25.h;

²⁰⁵¹ KŞS-55-s.135-136/238.h; KŞS-56-s.24/71.h; KŞS-56-s.89/275.h; KŞS-57-s.380/219.h; KŞS-57-s.324/308.h; KŞS-58-s.300-299/164.h; KŞS-58-s.224/269.h; KŞS-59-s.17/26.h; KŞS-59-s.45-46/90.h; KŞS-59-s.163/317.h

²⁰⁵² Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)*, 98; Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 87.

²⁰⁵³ KŞS-44-s.29/50.h; KŞS-47-s.91/131.h; KŞS-52-s.274-275/496.h; KŞS-59-s.76/163.h

²⁰⁵⁴ KŞS-44-s.96/164.h; KŞS-47-s.235-236/346.h; KŞS-53-s.192-193/308.h; KŞS-59-s.68/143.h

²⁰⁵⁵ KŞS-53-s.191/305.h

²⁰⁵⁶ KŞS-58-s.209/292.h

²⁰⁵⁷ Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 526.

²⁰⁵⁸ KŞS-44-s.21/38.h; KŞS-48-s.6/12.h; KŞS-53-s.205-206/327.h; KŞS-55-s.10/18.h; KŞS-57- s.417/162.h; KŞS-59-s.116/247.h

Mahallesinde oturan Hacı Mehmet'in toplamda 234 kuruş olan malından 3 kuruş eminiyye ücreti alındığı belirlenmiştir.²⁰⁵⁹

4.2. ŞUHÛDÜ'L-HÂL

Osmanlı yargı sistemi içinde kurumsal bir yapı olarak şuhûdü'l-hâl, uygulandığı zamanlarda son derece önemli fonksiyonları yerine getirmiş ve Osmanlı hukuk sistemini çağını aşan bir konuma gelmesini sağlamıştır.²⁰⁶⁰ Bu durum şuhûdü'l-hâl olarak belirtilen unsurun basit bir ifade olmadığını göstermektedir.²⁰⁶¹ Şuhûdü'l-hâlî Batı'nın yargılama usulündeki jüriye benzetenler olsa da aslında öyle olmadığı, bunların gerek görülen davanın o esnadaki izleyicileri, gerekse de olayın bir kez daha gündeme gelmesi halinde bilgilerine başvurulacak tanıklar olduğu ifade edilmiştir.²⁰⁶² Şuhûdü'l-hâl, mahkemede hazır bulunan kişilerin isimlerinin sıralandığı yer olarak belirtilip, söz konusu mahkeme ile ilişkili olan kişilere yönelik genel bilgiler bu temelde verilmekte ve dava süreci bu yönde başlamaktadır.²⁰⁶³ Diğer bir husus ise sulhun mahkemelerde sağlanabilmesi amacıyla şuhûdü'l-hâl ile muslihun denilen grubun aynı kapsamda olduğu üzerinedir. Sulhun sağlanması amacı, mahkemelerde bu cihette bir özellik taşımaktadır.²⁰⁶⁴ Kadının bilgisinden gerekli ölçüde istifade edilmesi de önemli bir öge olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durumda kadıya bağlı olma hali, her ne kadar davaya yönelik değişimlerin azalma ya da artma ile grup etkisinde olma söz konusu olsa da, bu bağlılık önem taşımaktadır.²⁰⁶⁵ Osmanlı Devleti'nde kadıya danışılması ancak belli bir bilgiye yeterli düzeyde ulaşamadığı ya da zorlu bir sürecin oluşması halinde gerçekleşmekte idi.²⁰⁶⁶ Nitekim kadılar “örfi ve şer’i” hukuku bilselerde yerel

²⁰⁵⁹ KŞS-56-s.33/98.h

²⁰⁶⁰ Yılmaz Yurtseven, Gürcan Kayar, Osmanlı Muhakeme Hukuku'nda Şuhûdü'l Hâl, *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8,(1), 2018, 57-77.

²⁰⁶¹ Kür, 210 Numaralı Şer'iyeye Siciline Göre Burdur Kazası'nın İdârî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (H.1255-1261/M.18391845), 17.

²⁰⁶² Taş, “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şuhûdü'l-Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?”, 25-26.

²⁰⁶³ Emine Gazanker, XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Kimsesiz Çocuklar ve Evlatlıklar, (Yüksek Lisans Tezi), Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014, 6.

²⁰⁶⁴ Zeynep Dörtok Abacı, “Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh: 18. Yüzyıl Bursa Kadı Sicillerinden Örnekler ve Düşündürdükleri”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 20, 2006, 109-110.

²⁰⁶⁵ Yalçın Bazna, 1951/137 Numaralı (1810-1811 M. Tarihli) Trabzon Şer'iyeye Sicili, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2013, 6.

²⁰⁶⁶ Nuri Ünlü, 70 Numaralı Konya Şer'iyeye Sicili (1814-1816 M./1230-1232 H.), (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005, 12.

geleneklere uzak olduklarından tereddütte kaldıklarında “şuhûdü’l-hâl” ile istişare edip, iş birliği içinde hareket etmekteydiler.²⁰⁶⁷

Şuhûdü’l-hâl sayısı davadan davaya değişmektedir. Bazı şuhûdü’l-hâllerde bir ile üç bazı belgelerde bu sayının kırklara kadar çıktığı, birçok belgede şâhit adından sonra ve gayruhum mine’l-hâzirîn, yani hazır bulunan başkaları denilerek bu sayının çok daha fazla olduğu belirtilmiştir.²⁰⁶⁸ Araştırılan dönem sicil belgelerinde mahkeme kayıtlarının alt kısmında şuhûdü’l-hâl olarak şehrin birçok yöneticisi ve meslek erbabının adının geçtiği görülmektedir. Mahkemede şuhûdü’l-hâl olarak bulunan kişiler arasında Mütesellim,²⁰⁶⁹ Serdar,²⁰⁷⁰ Sermuhzır,²⁰⁷¹ Muhzır,²⁰⁷² Mahalle imamı,²⁰⁷³ Müftü,²⁰⁷⁴ Müezzîn,²⁰⁷⁵ Nakîb’ül-eşrâf Kaymakamı,²⁰⁷⁶ Mukayyid,²⁰⁷⁷ Şehir Kethüdâsı,²⁰⁷⁸ Kale Kethüdâsı,²⁰⁷⁹ Kale Dizdarı,²⁰⁸⁰ Yiğitbaşı,²⁰⁸¹ Kale Mustahfızı,²⁰⁸² Serdengeçti Ağası,²⁰⁸³ Kethüdâyeri²⁰⁸⁴ ve Çukadar,²⁰⁸⁵ gibi farklı vazifelerdeki kişilerin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca belgelerde Demirci,²⁰⁸⁶ Bakırcı,²⁰⁸⁷ Çilingir,²⁰⁸⁸ Kasap,²⁰⁸⁹ Bakkal,²⁰⁹⁰ Boyacı,²⁰⁹¹ Berber,²⁰⁹² Semerci,²⁰⁹³ Pastırmacı,²⁰⁹⁴ Börekçi,²⁰⁹⁵ Kavukçu,²⁰⁹⁶

²⁰⁶⁷ Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 654.

²⁰⁶⁸ İsmail E. Erünsal, *Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü’l -‘udûlden Şuhûdü’l-hâle Geçiş, Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 53, 2019, 41.

²⁰⁶⁹ KŞS-47-s.5/2.h; KŞS-48-s.104-105/236.h

²⁰⁷⁰ KŞS-45-s.220-221/336.h; KŞS-46-s.121-122/201.h

²⁰⁷¹ KŞS-45-s.56/95.h; KŞS-51-s.158/285.h

²⁰⁷² KŞS-46-s.182/304.h; KŞS-47-s.217-218/315.h

²⁰⁷³ KŞS-46-s.140/231.h; KŞS-48-s.48/102.h

²⁰⁷⁴ KŞS-45-s.105/170.h; KŞS-48-s.105/236.h

²⁰⁷⁵ KŞS-45-s.166-167/249.h; KŞS-47-s.219/318.h

²⁰⁷⁶ KŞS-50-s.239/254.h; KŞS-53-s.143/220.h

²⁰⁷⁷ KŞS-51-s.82/151.h; KŞS-59-s.42-43/83.h

²⁰⁷⁸ KŞS-46-s.125/208.h; KŞS-47-s.218/316.h

²⁰⁷⁹ KŞS-49-s.70-71/128.h; KŞS-50-s.105/558.h

²⁰⁸⁰ KŞS-47-s.179/261.h; KŞS-48-s.43-44/93.h

²⁰⁸¹ KŞS-47-s.273/404.h; KŞS-48-s.101/226.h

²⁰⁸² KŞS-52-s.139-140/263.h

²⁰⁸³ KŞS-47-s.168-169/246.h; KŞS-51-s.61-62/107.h

²⁰⁸⁴ KŞS-47-s.219-220/319.h; KŞS-50-s.164/420.h

²⁰⁸⁵ KŞS-52-s.25/43.h; KŞS-53-s.191/306.h

²⁰⁸⁶ KŞS-44-s.16/31.h; KŞS-45-s.163/244.h

²⁰⁸⁷ KŞS-47-s.211/306.h

²⁰⁸⁸ KŞS-44-s.62/100.h; KŞS-49-s.158-159/311.h

²⁰⁸⁹ KŞS-44-s.70-71/115.h; KŞS-45-s.280/417.h

²⁰⁹⁰ KŞS-45-s.35/59.h; KŞS-49-s.197/407.h

²⁰⁹¹ KŞS-45-s.34-35/58.h; KŞS-48-s.56-57/123.h

²⁰⁹² KŞS-44-s.112/193.h; KŞS-48-s.59/130.h

²⁰⁹³ KŞS-47 s.47 s.213/308.h; KŞS-49 s.107/207.h

²⁰⁹⁴ KŞS-47 s.274/405.h; KŞS-49 s.100/190.h

²⁰⁹⁵ KŞS-50 s.115/527.h; KŞS-56 s.59/182.h

Helvacı,²⁰⁹⁷ Terzi,²⁰⁹⁸ Penbeci,²⁰⁹⁹ Muıtap,²¹⁰⁰ Tüfenkçi,²¹⁰¹ Dabbağ,²¹⁰² Kahveci²¹⁰³ ve Kazancı²¹⁰⁴ gibi başka meslek gurubundan olan esnaf kesiminin de şuhûdü'l-hâl olduğu görölmektedir. Bunun yanı sıra kayıtlarda gayrimüslimlerin şuhûdü'l-hâl olarak mahkemede bulunduğuna şahit olunmaktadır. Nitekim dava bilhassa gayrimüslime aitse mahkemede bazen Müslüman bazende gayrimüslim ile birlikte şuhûdü'l-hâl olarak görev almaktaydılar.²¹⁰⁵ 20 Zilkade 1166 (18 Eylül 1753) tarihli Kanare Mahallesi sakini olup ölen Sefer veled Markos'un mirasıyla alakalı olan kayıtta şuhûdü'l-hâlin gayrimüslimlerden olduğu görölmektedir.²¹⁰⁶ 29 Şevval 1178 (21 Nisan 1765) tarihli kuyumcu Vasil'in ev satışı ile ilgili belgede ise şuhûdü'l-hâlin hem Müslüman hem de gayrimüslimden olduğu anlaşılmaktadır.²¹⁰⁷

4.3. DAVA VE DAVANIN İŞLEYİŞİ

Osmanlı Devleti'nde, yargılama hukuku sahasında İslâm hukukuna ve özellikle Hanefî mezhebine göre uygulanmıştır. Şer'iyye mahkemelerinde tatbik edilen bu hukukun kaynakları, Hanefî mezhebine ait fıkıh kitaplarının kaza, davâ, şehâdet, ikrâr, beyyinât, yemin, sulh ve vekâlet bölümlerinde geçen hükümlerle, bazı kısımların sonunda bulunan özel yargılama usulleri şeklinde belirtilmektedir.²¹⁰⁸ Osmanlı Devleti'nde dava süreçlerinin halledilmesi, kadılar tarafından yapıldı. Kadıların arzı olmaksızın herhangi bir sürecin gelişmesi ya da davanın işleyişinin değışmesi söz konusu değildir. Davanın işleyişinde temel mekanizma ise belirli süreçler ya da

²⁰⁹⁶ KŞS-45 s.94-95/155.h; KŞS-50 s.128/495.h

²⁰⁹⁷ KŞS-44 s.111-112/192.h; KŞS-55 s.92/158.h

²⁰⁹⁸ KŞS-45 s.210-211/317.h; KŞS-48 s.31-32/70.h

²⁰⁹⁹ KŞS-50 s.168/411.h; KŞS-52 s.260/470.h

²¹⁰⁰ KŞS-45-s.114/219.h; KŞS-47-s.279-280/415.h

²¹⁰¹ KŞS-47-s.274/405.h; KŞS-52-s.192/359.h

²¹⁰² KŞS-59-s.142/292.h; KŞS-58-s.300-299/164.h

²¹⁰³ KŞS-45-s.136/208.h; KŞS-46-s.21-22/46.h

²¹⁰⁴ KŞS-56-s.7/15.h; KŞS-51-s.109-110/206.h

²¹⁰⁵ KŞS-44-s.245/371.h; KŞS-47-s.21-22/29.h

²¹⁰⁶ KŞS-45-s.110/174.h

²¹⁰⁷ KŞS-53-s.326-579.h

²¹⁰⁸ Abdülaziz Bayındır, Osmanlı'da Yargının İşleyişı, *Osmanlı*, ed. Güler Eren, YTY, Ankara 1999, VI, 429.

durumlar gözetilerek geliştirilmiştir.²¹⁰⁹ Söz konusu bu süreçler ise aşağıda maddeler halinde sıralandıkları üzeredir;

- İspat araç ve belgeleri,
- İkrar,
- Şahitlik,
- Yazılı belge,
- Yemin,
- Karîne,
- Bilirkişi (Ehl-i vukuf),
- Keşif,
- Kasâme,
- Yargılamada diğer öğeler,
- Vekâlet,
- Kefil,
- Zaman aşımı.

Davaların görülmesi sırasında mahkemelerin en üst mevkisi Divan-ı hümayundur. Burada alınan kararlara yönelik itirazlar da değerlendirmeye alınmaktadır.²¹¹⁰ Davalara bakan kişiler her ne kadar kadılar olarak belirtilse de, İstanbul’da görülen davalara ya da diğer kazalardaki davalara bakanlar aynı mertebede değildir. İstanbul’da taht kadısı ve yardımcısı davalara bakmaktadır.²¹¹¹ Kadının bakmakta olduğu davalarda herhangi bir ayırım gözetilmeksizin gerçekleşmiş ve kesin hükümler verebilme yetkisi sağlanmıştır. Davanın açılabilmesi için tarafların bizzat kendisi ya da herhangi bir temsilcisi, muhakeme sürecinde bulunmuşlardır. Burada ise dava süresince, davanın akışına yönelik olarak insanların kendilerini savunabilecekleri haklar sunulmuş, belgeler oluşturulmuştur.²¹¹² Davaların toplumda kişiler arasında olabileceği gibi, hükümet ile sivil şahıslar arasında da böyle bir durum söz konusu olmuştur. Görevin kötüye

²¹⁰⁹ İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer’iyye Siciline Göre Kastamonu*, 570.

²¹¹⁰ Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, 82.

²¹¹¹ Tunca Özgişi, “Osmanlı Adalet Sisteminde Bireysel Başvuru Hakkı”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 2014, 54.

²¹¹² Nevin Ünal Özkorkut, “Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti’ne Girişi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(4), 2003, 147.

kullanılması, kanuna aykırı hareket edilmesi halinde sorunlar büyüyebileceği için davalara bu yönden de bakılmıştır.²¹¹³

Osmanlı'da davanın açılması ya da başlaması davalı ile davacının yargıç huzurunda bir araya getirilmesi ile olup davacının halini davalının yüzüne karşı ifade etmesiyle sürecin başlaması sağlanırdı.²¹¹⁴ Ayrıca davanın görülmesi sırasında belli gruplandırma yapıldığından söz edilmekte, buna göre belirli divanların olduğu dikkate alındığında, divanlar arasında divân-ı hümayun, vezir-i azam, cuma, çarşamba, kazasker ve beylerbeyi divanları belirtilmektedir.²¹¹⁵ Ancak Osmanlı Devleti'nde kadıların davalara bakma süreçleri, daha sonraki oluşumlarda adalet kavramından uzaklaşmıştır. Rüşvete göre iş yapan kadıların sayısı ise, birtakım olumsuz süreçlerden sonra artış göstermiştir.²¹¹⁶

4.3.1. İsbât Araç ve Belgeleri

İsbât, mahkemede öne sürülen ve hukukî sonuçları bulunan bir iddianın gerçekliği konusunda kesin bilgi ya da galip zan oluşturacak şekilde delil getirmek olarak ifade edilmektedir. Sözlük manası ise sebt “*devam, istikrar, gerçekleşme*” kökünden türeyen isbât, bir şeyi açıklığa kavuşturma, delil getirme, bir hak veya olgunun gerçekliğini delille ortaya koyma anlamına gelmektedir.²¹¹⁷ Diğer bir tabirle isbât vasıtalarının incelenmesi, dava sürecinde davalı ya da davacı açısından gerekli ifadelerin ortaya çıkarılması şeklinde ifade edilmektedir. Davacının şikâyeti üzerine temel bir değerlendirmenin yapıldığı konu, davalının kendisini ispat etmesi için belli durumlara başvurmasını gerektirmektedir.²¹¹⁸ Bir başka isbat aracı ise, açık seçik hale getirmek anlamındaki beyân kökünden türeyen ve “*apaçık delil, hüccet, kesin belge*” demek olan

²¹¹³ Ayşe Aslı Yücesoy, “Şûrây-ı Devlet (1868-1876)”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(2), 2017, 212.

²¹¹⁴ Mehmet Esat Sarıcaoğlu, “Osmanlı Devleti'nde Gıyâbî Yargılama ve Davalıya Yemin Teklifi”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(1), 2015, 683.

²¹¹⁵ Mustafa Gürbüz, *İslâm Hukuk Tarihinde Kanun Yolu Olarak Temyiz Mahkemesi ve Osmanlı Devletindeki İşleyişi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, 46-56.

²¹¹⁶ Mahmut Kaplan, Sümeyye Yıldız Yıldırım, “Klâsik Türk Şiiri İle Türk Halk Edebiyatında Kadı Tipi ve Muhyiddin'in Manzûmesi”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(12), 2014, 723.

²¹¹⁷ Ali Bardakoğlu, “İsbât”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXII, 492.

²¹¹⁸ Ekinci, “*Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü*”, 425.

gerçeği ve davayı açık bir şekilde ispatlayan kesin delil anlamında kullanılan “beyyine” terimidir.²¹¹⁹

Davanın isbât belgesi ile beraber sunulması, doğrudan kabul edilen bir belge yükümlülüğü taşımamaktadır. Bu duruma bağlı en belirgin hâl ise, iddiaların ispat edilmesi amacıyla davaların divân-ı hümayuna taşınması ve dava takibinin bu mahkeme kapsamında dikkate alınmasıdır. Öte yandan Ebussuûd Efendi’nin fetvaları devrin şer’i mahkemeleri ve divân-ı hümayun açısından yol gösterici mahiyette sayıldığı, bu fetvaların padişah tarafından muteber tutulması ile isbât ve infaz cihetine gidildiği görülmüştür.²¹²⁰ İsbât belgesinin önemine dair bir başka ifadeyse, kadıların atanması sürecine yönelik olarak belirtilmektedir. Kadıların atanması sırasında, kayıtların kadı defterine yazılması zorunluluk taşımakta idi.²¹²¹ Ancak bu deftere kaydedilmediği takdirde hükümsüz kalınmıştır. Sadece bu defterin ispat belgesi olarak kullanılması ise, belgenin öneminin olaya ilişkin değerlendirmesini ortaya koymaktadır.²¹²² Özetle isbât, davanın seyrini değiştirmesi yönüyle önem taşımakta, davanın belirli bir akışta ispatlanması halinde, seyri de değişim göstermektedir.²¹²³

4.3.2. İkrar

İkrar, kişinin kendi aleyhine başkasına ait olan bir hakkı bildirme manasında fıkıh ifadesidir.²¹²⁴ Sözlükte ispat etmek, sallantıda olan bir şeyi yerinde durdurmak ve bir şeyi itiraf etmek anlamında kullanılmaktadır. İkrarın terim manası ise bir kimsenin kendisiyle alakalı olup başkasına ait olan bir hakkı haber vermesidir. Örneğin kişi kendisi veya vekilinin elindeki malın falan şahsa ait olduğunu haber vermesi ikrar olup bunun tersi durum ise inkâr olarak zikredilmektedir.²¹²⁵ İkrar ayrıca, yargı kararının

²¹¹⁹ Bekir Topaloğlu, “Beyyine”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, VI, 96; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 226.

²¹²⁰ Özgişi, “*Osmanlı Adalet Sisteminde Bireysel Başvuru Hakkı*”, 58; M. Tayyip Gökbilgin, (1960), “Ebussuud Fetvalarında ve XVI. Asır Şeriye Sicillatında İspat ve Şehadet”, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 3 (1-2), 120.

²¹²¹ Feda Şamil Arık, “Osmanlı’da Kadılık Müessesesi 1”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 8, 1997, 6-7.

²¹²² Bozatay, Demir, “*Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme*”, 82.

²¹²³ Seda Saraç Özturan, “19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı Mahkemelerinde Vasi Tayini”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1, 2018, 254.

²¹²⁴ Ferhat Koca, “İkrar”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXII, 38.

²¹²⁵ Bilmen, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 109.

sebeplerinde de değişiklik olmasına ortam hazırlaması açısından önemlidir. Bu nedenle hükmen ikrarıyla zahir olunan durum, malum olan ve şehadeti tekzip eden bir unsur olması yönüyle dikkate alınmaktadır.²¹²⁶

İncelenen dönem sicil belgelerinde bulunan birçok dava kaydında yargılama sırasında sanıkların ikrarları ile davanın neticelendirildiği görölmektedir. Örneğin 26 Safer 1165 (14 Ocak 1752) tarihli belgede Şerife Hatun’un kaybolan altın küpesinin Ayşe’de olduğu kendisinden talebi üzerine, Ayşe altın küpenin kendisinde olduğunu ikrar edip, küpeyi nazır oğlu Mehmet’ten satın aldığını söylemiştir. Mehmet’in küpeyi satmadığını ifade etmesi ile birlikte Ayşe’nin küpeyi aldığını inkâr ettiği ortaya çıkmıştır. Şahitlerinde küpenin Şerife Hatun’a ait olduğunu söylemesiyle, küpenin sahibine teslim edilmesinin Ayşe’ye tenbih olunduğu anlaşılmaktadır.²¹²⁷ 13 Şaban 1165 (26 Haziran 1752) tarihli belgede ise Akmescit Mahallesi sakini el-hac Ahmet Ağa mahkemede eski Kastamonu mütesellimi şeyh Ömer Ağa’da 500 kuruş hakkı olup talebi üzerine Ömer Ağa’nın borcu ikrâr ve itiraf ettiği ve 500 kuruşu müddei el-hâc Ahmet Ağaya teslimi için kendisine tenbih verildiği görölmüştür.²¹²⁸ 12 Cemazeyilahir 1186 (10 Eylül 1172) tarihli kayıta Akkaya Nahiyesi Küblü Özü köyü sakini olan Hüseyin’in mahkemede babasından intikal eden araziye kardeşi İbrahim’in müdahale ettiğini söyleyip, men edilmesi talebi üzerine sual olan İbrahim’in araziye müdahalesini ikrar ettiği, arazinin işletim hakkının 17 yıldır Hüseyin’de olduğunu şahitlerin de dile getirmesi ile İbrahim’in araziye müdahale etmemeye tenbih olunduğu saptanmıştır.²¹²⁹ Örnek verilen kayıtlarda da görüldüğü üzere mahkemede kendilerine çeşitli suç ve iddia atfedilen şahısların bu suç ve isnatları kabullenmiş olmaları, ikrarın davanın bir neticeye varılmasında ispat vasıtası olduğunu ortaya koymaktadır.

4.3.3. Şahitlik

Şahit, “*hazır bulunmak, haber vermek, bilmek, gözlemek, görmek*” anlamındaki şehâdet kökünden türeyen İslâmi ıstılah şeklinde bir duruma tanık olan kişiyi ifade

²¹²⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslâmiyye ve Istılahâtı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınları, İstanbul 1986, 160.

²¹²⁷ KŞS-44-s.84/142.h

²¹²⁸ KŞS-49-s.10/13.h

²¹²⁹ KŞS-58-s.162/386.h

etmektedir. Tanıklık, kişilerin başkasında olan hakkını ispat için hâkimin huzurunda ve tarafların yüzüne karşı şahitlik ettiğine dair doğru beyanıdır. Bir şahsın hukukî işleme şahitlik için davet edilip şahit tutulmasına “işhâd”, birinin şahitliğine başvurulması, şahitliğini eda etmek üzere çağırılması da “istişhâd” diye adlandırılmaktadır.²¹³⁰ Orta Çağ İslâm dünyası kaza sistemindeki gibi Osmanlı mahkemelerinde şahitlik kurumuna ehemmiyet verilmiştir. Osmanlı mahkemelerinde görülen davalarda; davanın konusuyla ilgili şahitlerin “*Udûl-ı Müslimîn/Şuhûdül’l-‘udûl*”, davanın görüldüğüne tanıklık eden şahitlerin de “*Şuhûdü’l-hâl*” şeklinde iki tür olduğu görülmektedir.²¹³¹

Şahitlik, öne sürülen suç ve iddianın ispatlanması hususunda çok fazla başvuru vasıtalarından biri olmuştur. Zira incelenen dönem kayıtlarında bunun birçok örneğini görmek mümkündür. Örneğin 12 Cemazeyilahir 1166 (16 Nisan 1753) tarihli kayıta Abdulcebbar Mahallesi sakini olan Seyyid İbrahim bin Ahmet’in birkaç kişiye borcu yüzünden hapiste olup, borcunu ödeyecek durumda olmadığı şahitler tarafından söylenmesi üzerine tahliyesine karar verilerek dava bu şahsın lehine neticelenmiştir.²¹³² 19 Şevval 1171 (26 Haziran 1758) tarihli belgede Fatıma’nın kendisinden talak suretiyle boşanan eşi Abdulhay Efendi zimmetinde kalan mehir ve bazı eşya talebi üzerine, şahitlerin mehrin kadına verildiğini doğrulaması ile Fatıma’ya davada mehir talebinden men edilmesi yönünde karar çıkmıştır.²¹³³ 2 Safer 1179 (21 Temmuz 1765) tarihli belgede Kozyaka Nahiyesi Serameddin köyü sakini müddei Es-seyyid Mehmet’in mahkemede Eyük Esfel köyü sakini İsmail’in gece evine gelerek bazı eşya ve malları aldığını ve sual olunması talebinde, İsmail’in suçlamayı inkâr etmesi üzerine şahitlerin müddeiyi doğrulayıcı ifade vermeleri ile İsmail’in bu malları teslim etmesine tembihlendiği, davanın aleyhine sonuçlandığı görülmüştür.²¹³⁴ 19 Zilkade 1180 (18 Nisan 1767) tarihli kayıta Molla İsmail’in mirasının varislere pay edilmesinden sonra Molla Ali mahkemeye başvurarak merhumdan 115 kuruş alacağı olup terekeden edası talebine varislerin itirazı sebebiyle müddeiden iddiası için şahit istenmiştir. Şahitlerinde merhumun borcu olduğunu doğrulamasıyla meblağın Molla Ali’ye edaya varislere

²¹³⁰ H. Yunus Apaydın, “Şahit”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXVIII, 278; Mustafa Avcı, Mecelle’ye Göre Dostluk ve Düşmanlığın Tanıklığa Etkisi, *Akademik Dergisi*, 6, Ankara 2019, 172.

²¹³¹ Erünsal, *Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü’l - ‘udûlden Şuhûdü’l-hâle Geçiş*, 10.

²¹³² KŞS-45-s.62/106.h

²¹³³ KŞS-49-s.58-59/102.h

²¹³⁴ KŞS-53-s.50/62.h

tembih olunarak davanın müddei lehine sonuçlandığı anlaşılmaktadır.²¹³⁵ Son olarak kadınların, eşlerinin mallarından yararlanma haklarına yönelik açmış oldukları davalarda, hak taleplerinde bulunmaları, kendilerini haktan mahrum ettiklerine yönelik belgeleri ortaya koymaları ve istediklerini elde etmelerine etki eden güvenilir şahitler sayesinde sağlanmıştır. Burada temel ifade, güvenilir şahitlik olgusu üzerinedir.²¹³⁶ Örneğin 27 Zilkade 1183 (24 Mart 1770) tarihli belgede Frenkşah Mahallesi sakini Saliha mahkemede eşi Ömer'in kendisini talak suretiyle boşadığını ve zimmetinde kalan 100 kuruş mehrini talebi üzerine kendisinden iddiasını kanıtlamak için şahit istenmiştir. Şahitlerinde Saliha'yı doğrulaması ile eşinin mehrin yarısı olan 50 kuruşu eda etmeye tembih olunduğu, davada Saliha'nın lehine karar verildiği tespit edilmiştir.²¹³⁷

4.3.4. Yazılı Belge

Hukuk sisteminde en önemli unsur, belgelendirmede öncelikli olarak yazılı kayıtlarla durumun kadıya ifade edilmesini sağlama şeklindedir.²¹³⁸ İşlemlerin geliştirilmesinde yazılı belgeler, ticarî ve hukukî süreçlerde önemli olduğundan, her aşamada yeterli bir kanıtın oluşturulması da bu yazılı belgelerin varlığına bağlıdır. Hukuksal çerçevede yazılı belge ayrıca, resmî bir niteliğin kazanılmasına da etki göstermesi açısından önemlidir.²¹³⁹ Diğer bir unsur ise belgelendirmede, borç doğuran işlemlerin olması halinde hukuksal temelde bir zemine yerleşmesi üzerinedir. İnsanların birbirleriyle etkileşimlerinin bu çerçevede olması, yazılı belgelerin varlığından dolayı, muamele süreçlerinin daha hızlı olmasına etki göstermektedir.²¹⁴⁰ Bu nedenle yazılı belge, ayrı bir ehemmiyet taşımaktadır. Ayrıca yazılı belgeler, hukukî tanzim araçlarına yönelik doğrudan ifadelerin de kullanılmasına yardımcıdır. Yasakların tam ve net bir şekilde belirginlik taşıması, yazılı belgelerde geçen ifadeler üzerinden doğrudan dava gelişiminin olmasına hükmetmesi yönüyle dikkate değerdir.²¹⁴¹

²¹³⁵ KŞS-55-s.94/161.h

²¹³⁶ Gül Akyılmaz, "Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XI(1-2), 2007, 485.

²¹³⁷ KŞS-57-s.339/283.h

²¹³⁸ Özkorkut, "Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti'ne Girişi", 148.

²¹³⁹ Nurettin Gürsel, *Noterlik Mevzuatı ve Tatbikatı*, Sıralar Matbaası, İstanbul 1964, 8-9.

²¹⁴⁰ Özkorkut, "Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti'ne Girişi", 148.

²¹⁴¹ Aydın Yetkin, "Osmanlı Devleti'nde Hukuk Devletin Gelişim Süreci", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(24), 2013, 387.

Yazılı belgelerin doğruluğu Mecelle'nin kabulüne kadar, şahitler tarafından kanıtlanmadıkça ispat gereci olarak kabul edilmemiş, böylelikle belgede sahtecilik engellenerek, mahkemenin aldatılmasının önüne geçilmek istenmiştir.²¹⁴² Mahkemede vuku bulan davalarda delil aracı olarak kullanılan yazılı belgelerden biri padişaha ait olan ve onun tuğrasını taşıyan ferman, emir, hüküm gibi kayıtlardır. Sultanın kendi hatt-ı şerîfi görülen belgeler, bu gruba girmekle birlikte bunlar birbirine benzer anlamda kullanılmışlardır. Hükümdara ait oldukları sonlarına eklenen “*padişâhî*”, “*âlîşân*”, “*şerîf*” gibi önadlarla yapılan muhtelif terkiplerde alenen görülmektedir.²¹⁴³ Devlet payitahtına farklı birçok hususta yapılan arzuhâl neticesinde alınmış olan fermanlar, suçlamaya konu olan unsur şayet gerçeği yansıtıyorsa bu konuda kadıya gereğini yerine getirmesi emredilmektedir. Örneğin Zilkade 1167 (Eylül 1754) tarihli belgede Molla Abdullah ve annesinin arzuhâl ederek, Hacı Ahmet'in zimmetinde 1160 senesinden beri 4000 kuruş ile bir cariyeye ve oğlunun olduğu, bir adet mülk dükkânlarına dahi boş yere el koyduğu, kendisinden birkaç defa talep ettiği halde bunları iade etmediğini söylemesi üzerine bu hususta gereğinin yapılması için ferman gönderildiği tespit edilmiştir.²¹⁴⁴ Zilhicce 1174 (Temmuz 1761) tarihli öteki bir kayıta ise Kerime Hatun'un arzuhâl ederek babasından mirasla intikal eden bazı mallara kardeşlerinin müdahale ettiği, bu malların şahsına el verilmesi talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine malların hak sahibine teslimi, bu konuda kimsenin müdahale etmemesi yönünde kadı ve mütesellime emir yollandığı anlaşılmaktadır.²¹⁴⁵

Mahkemede ispat vasıtası olarak gösterilen bir diğer yazılı belge ise fetvâdır. Terimsel manada fetva, fıkıhla ilgili bir meselenin şer'i hükmünün beyanı yerinde kullanılıp, problemin halledilmesi ve açıklanması kapsamında meydana gelen sorunun cevabı olarak ifade edilmiştir. Fetvâyı veren fakihe müftü denilmektedir.²¹⁴⁶ İncelenen dönemde kadının karar vermesinde fetvânın önemli bir faktör olduğuna şahit olunmaktadır. Örneğin 20 Cemazeyilevvel 1166'da (25 Mart 1753) Kebkebirler Mahallesi sakini Züleyha Hatun'un mahkemeye başvurarak eşi Mehmet'in 12 yıl önce

²¹⁴² Bayındır, *Osmanlı'da Yargının İşleyişi*, 437.

²¹⁴³ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1998, 99.

²¹⁴⁴ KŞS-46-s.229-230/374-375.h

²¹⁴⁵ KŞS-51-s.232-233/436.h

²¹⁴⁶ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 615; Bilmen, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 73.

Mısır'a gidip 9 senede dönmez isem benden boşsun dediğini, 2 yıl öncede mektup gönderip kendisini talakla boşadığını şahitlerle de kanıtladığını kendisine verilen fetva ile başkasıyla evliliğine izin verilmesini talep etmiştir. Tahkikat sonucunda ve müftü efendinin verdiği fetvâ doğrultusunda Züleyha'nın başkasıyla evlenmesine müsaade edilmiştir.²¹⁴⁷ 18 Cemazeyilahir 1179 (2 Aralık 1765) tarihli bir başka belgede Akmescit Mahallesi sakini Fatma Hatun'un vekil aracılığıyla mahkemeye başvurup, eşi Hüseyin'in cemaat içindeki ifadesinde kendisine bir daha şiddet uygularsam benden üç talak ile boş olsun dediğini fakat sözünde durmayıp kendisini darp ettiğini sual olunmasını talep etmiştir. Hüseyin'in eşini darp ettiğini ikrar fakat talakla boş olsun dediğini inkâr etmesi üzerine, vekilin beyanına kanıt olarak şahit istenmiş hem şahitlerin durumu doğrulaması hem de Fatma'nın elindeki fetvâ gereğince, kadı efendinin tarafların talak ile boşanmasına karar verdiği görülmüştür.²¹⁴⁸ Şaban 1182 (Aralık/Ocak 1769) tarihli kayıta Cedit Mahallesi sakini Elife Hatun'un vekil tayin ettiği Es-seyyid el-hac Mehmet'in mahkemede vekilinin eşinin vefat ettiği ve terekesi olmadığından iki çocuğunun nafakaya muhtaç olduğunu dile getirmesi, ayrıca çocukların amcası olan Mehmet Efendinin elindeki fetvâya istinaden kadı tarafından çocuklara amcaları üzerinden her gün 4 para nafaka takdir edildiği anlaşılmıştır.²¹⁴⁹

Mahkemede ispat aracı olan başka bir yazılı belge de hüccettir. Kelime manası “*delil, burhan, senet*” olarak geçen hüccet, kararın doğruluğunu ıspatlamak, muhalifine üstün olmak maksadıyla öne sürülen delil ve şer'i mahkemelerde düzenlenmiş olan hukukî belge şeklinde zikredilmektedir.²¹⁵⁰ 7 Cemazeyilevvel 1173 (27 Aralık 1759) tarihli belgede Cebrail Mahallesi sakini olup ticaret yolculuğu esnasında İnebolu İskelesinde vefat eden Mehmet'in mirası varislerine intikal ettikten sonra varislerin mahkemeye başvurarak ellerindeki hüccetle beyt'ül-mâl emini zimmetinde kalan meblağın 120 kuruşunu aldıklarını fakat 125 kuruşun hala eminde olup talep etmeleri üzerine aralarında husumet meydana gelmiştir. Fakat daha sonra varisler arabulucu vasıtası ile 25 kuruşa sulh ederek eminin zimmetini ibra etmişlerdir. Belgeden hareketle, varislerin ellerindeki hüccet sayesinde merhumun yanında mevcut meblağı ispat edip

²¹⁴⁷ KŞS-45-s.46-47/79.h

²¹⁴⁸ KŞS-53-s.134/206.h

²¹⁴⁹ KŞS-56-s.54/165.h

²¹⁵⁰ Mustafa Oğuz, Ahmet Akgündüz, “Hüccet”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVIII, 446-450; Yusuf Şevki Yavuz, “Hüccet”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVIII, 445-446.

beyt'ül-mâl eminden alabildikleri saptanmıştır.²¹⁵¹ 11 Şevval 1179 (23 Mart 1766) tarihli belgede ise Kuzyaka Nahiyesine tabi Bulacık köyü sakini Mehmet beşe mahkemede babasından intikal eden harman arsasını 15 yıldır zapt ettiğini, nahiye nâibi Osman Efendi huzurunda hüccet almasına rağmen aynı köyden Solakoğlu Halil'in zaptına müdahale ettiğini söylemiştir. Takririne mutabık hüccet ibrazıyla Halil'in arsaya müdahaleden men edilip, müddeinin mülkü olduğunu itiraf etmesi üzerine harman sınırına müdahale etmemek üzere Solakoğlu Halil'e tembih olunmuştur. Görüldüğü kadarıyla müddei, hücceti ispat gereci olarak kullanarak davayı kendi lehine sonuçlandırmıştır.²¹⁵²

4.3.5. Yemin (Tahlif)

Anlamsal olarak, “sağ el, sağ taraf, gerçek, ant, kuvvet, bereket” manasındaki yemin, terimsel olarak şahsın kararlılığını teyit ve ikna etmek gayesiyle söz ve beyanını Allah'ın ismini yahut sıfatını telafuz ile güçlendirmesini sağlamayı ifade etmektedir. Hâkim huzurunda Allah'ı şahit tutarak haber verme olarak zikredilen ve yargılama hukukunda ispat vasıtalarından biri olan yemin, davalı veya davacının hadisenin ispatı hakkında Allah'ı anarak söylemesini belirtmektedir.²¹⁵³ Davacı ile davalıdan birine yemin verdirmeye “*tahlif*”,²¹⁵⁴ yemin edene “*hâlif*”, yemin edilen şeye “*mahlûfun aleyh*”, yemin ettirmeye ve yemin istemeye “*istihlâf*”,²¹⁵⁵ yemin teklif eden hâkime “*müstahlif*”, tarafların karşılıklı yemin etmesine “*tehâlûf*” denilmektedir.²¹⁵⁶

Araştırılan dönemde yemin ile alakalı bir hayli belge olduğu tespit edilmiştir.¹⁴ Recep 1169 (14 Nisan 1756) tarihli kayıta Cebraîl Mahallesi sakini Saliha Hatun'un mahkemede hâlâ nikâhlı eşi olan Mustafa'nın başka diyara gittiği, kendisine nafaka bırakmadığı gibi bunun için bir vekilde tayin etmediğini dile getirerek nafakaya çok ihtiyacı olup talep etmiştir. Bundan ötürü beyanı için Saliha'ya yemin teklif edilmiş ve

²¹⁵¹ KŞS-49-s.215/449.h

²¹⁵² KŞS-53-s.166/256.h

²¹⁵³ Ertuğrul Boynukalın, “Yemin”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, 417-420; Bilmen, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 217-218; Ekrem Buğra Ekinci, *İslâm Hukuku (Umûmî ve Husûsî Hükümler)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2016, 348.

²¹⁵⁴ KŞS-44-s.25/44.h; KŞS-55-s.87/151.h; KŞS-59-s.31-32/57.h

²¹⁵⁵ KŞS-44-s.78/130.h; KŞS-55-s.149/266.h; KŞS-57-s.391-390/204.h

²¹⁵⁶ Boynukalın, “Yemin”, *DİA*, 419.

müddeinin yemini üzerine kendisine nafaka takdir edilmiştir.²¹⁵⁷ 14 Rabiulahir 1171 (26 Aralık 1757) tarihli belgede Akmescit Mahallesi sakini Süleyman Beşe mahkemeye başvurarak Hasan Beşe'ye 91 gün vade ile 550 kuruşa evini sattığını, vade zamanı geldiği halde bir türlü ödemeyi yapmadığını, meblağı kendisine teslim etmesini talep ettiği anlaşılmıştır. Bunun üzerine ifadesi alınan Hasan'ın hem meblağı ikrarı hem de şahidinin olmaması nedeniyle müddeiye beyanı için yemin teklif olunmuş ve Süleyman'ın yemin etmesiyle birlikte 550 kuruşu sahibine teslim edilmesinin Hasan'a tembih olunduğu görülmüştür.²¹⁵⁸ 21 Safer 1185 (5 Haziran 1771) tarihli belgede ise İbni Sadi Mahallesi sakini el-hac Mustafa mahkemeye başvurmuş, vefat eden Ali Ağadan 80 kuruş alacağı olup varislerden talep etmesi üzerine sual olunan varislerin böyle bir meblağdan haberleri olmadıklarını söylemişlerdir. Bu gelişmeler neticesinde müddeiden iddiasına kanıt için şahit istenmiş fakat kendisinin şahitten aciz olduğunu söylemesi ile birlikte varislerin her birinden böyle bir meblağın olmadığına dair yemin etmeleri söylenmiştir. Varislerin de yemin etmesiyle müddei el-hac Mustafa 80 kuruş alacak talebinden men edilmiştir.²¹⁵⁹ Görüldüğü üzere davalı ya da davacıdan olan kişilerin mahkemeden birtakım talepleri söz konusu olmuş, kadının karar vermede en önemli faktörü olan yemin unsuru ise ispat aracı olarak ön plâna çıkmıştır.

4.3.6. Karîne

Yargılamada iki farklı hâdise arasında rasyonel çıkarsama yoluyla bağlantı kurularak temin edilen ve bilinmeyen bir durumun ispatına yarayan delil manasında fıkıh terimi olan karîne, sözlükte bir şeyin yanında ve yakınında olmak anlamındaki “*karn*” kökünden türemiş ipucu, alâmet, emare manasına gelmektedir.²¹⁶⁰ Fıkıh ıstılahı olarak karîne birbirine yakın husul bulmakla birlikte farklı tasvirleri yapılmış, örneğin Mecelle karîneyi kesin bilgi ifade eden emare şeklinde tanımlamıştır.²¹⁶¹ Osmanlı Devleti'nde davaların görülmesi, hukuki sistem yapısında adaletin tecelli etmesi

²¹⁵⁷ KŞS-47-s.77/109.h

²¹⁵⁸ KŞS-48-s.50/106.h

²¹⁵⁹ KŞS-58-s.298-297/167.h

²¹⁶⁰ Davut Yaylalı, “Karîne”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, 24, 492-493; M. Fatih Turan, *İslâm Hukukunda Karine*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011, 10.

²¹⁶¹ Sahip Beroje, *İslâm Ceza Muhâkemesi Hukukunda Beyyine Külfeti ve İspata Hâkim Esaslar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999, 244.

üzerinedir. Diğer bir deyişle hukuk sisteminde riayet edilen öğeler, hak ve adalet sistemine dayalıdır.²¹⁶² Ancak bu husus belirli bir karineye bağlı tutulmuştur. Karine belli şartları temsil etmekle birlikte, karineye bağlı bir uygulama mevcuttur.²¹⁶³

Tetkik edilen belgelerde kanıt olarak karînenin kullanıldığına ilişkin örnekler bulunmaktadır. 21 Şaban 1166 (23 Haziran 1753) tarihli kayıta, Gökdere Mahallesi sakini Mehmet, Hüseyin Çelebi'nin evini tamir ederken duvarın üzerine yıkılmasıyla sağ uyluğundan yaralandığı için keşif talep etmiştir. Yapılan keşif neticesinde müddeinin beyanı doğrulanmış ve kendisi bu sebepten öldüğü takdirde, Hüseyin Çelebi ya da herhangi bir kimseden dem ve diyet hususunda dava ve nizasının olmadığı, şayet dava açılırsa itibar edilmemesini söylemiştir.²¹⁶⁴ Görüldüğü üzere müddeinin ifadesi karîne olarak kabul edilmiş, Mehmet'in ölümü bu sebepten olursa dava konusunda mahkeme yolu kapanmıştır. 3 Muharrem 1170 (28 Eylül 1756) tarihli bir başka kayıt örneğinde ise Cebrail Mahallesi sakini Ayşe Hatun mahkemeye müracaat ederek, eşi Hasan Beşe'nin yedi yıldır ayrı bir yerde olup hayatta olduğunun bilinmediği, kendisi ve kızının nafakaya aşırı derecede ihtiyacı olduğunu dile getirerek nafaka talebinde bulunmuştur. Bunun üzerine yapılan tahkikat neticesinde müddei Ayşe'ye üç sağ akçe nafaka verilmesi kararlaştırılmıştır.²¹⁶⁵ Hükümden anlaşılacağı gibi müddeinin eşinin yaşayıp yaşamadığının bilinmemesi karîne örneğidir ve bu durum kadı efendinin karar verme noktasında önemli bir faktör olmuştur. Belirtilen misaller, mahkemede suçun meydana çıkmasında karîneden istifade edildiğini, bazı emareden yola çıkılarak neticeye varıldığını göstermesi açısından önem arz etmektedir.

4.3.7. Bilirkişi (Ehl-i Vukuf)

Bilirkişiden ziyade genellikle “*ehl-i vukuf*” tabiri kullanılan bu terim ile hukukî anlaşmazlık ve ispat konusunun hususî ve teknik bilgiyi gerektirmesi halinde

²¹⁶² Mustafa Özsaray, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı'da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, (Doktora Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, 62.

²¹⁶³ Ercan Gümüş, “17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Devleti Hukuk Düzeni'nde Zamanaşımı (Mürûr-ı Zamân) Uygulaması ve Amid Mahkemesi'nden Bazı Örnekler”, *Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 42, 2017, 99.

²¹⁶⁴ KŞS-45-s.85/142.h

²¹⁶⁵ KŞS-47-s.231/339.h

uzmanlığına başvurulmuş üçüncü şahıs ya da şahıslar ifade edilmektedir.²¹⁶⁶ Bilirkişi uygulaması, hukuksal sistemde en önemli unsurlardan birisidir. Osmanlı Devleti döneminde, bu yönde atamaların yapıldığı ve sistemlerin takibinin geliştirildiği durumdan söz edilmektedir.²¹⁶⁷ Sicil belgelerinde bilirkişiden, “ehl-i hibre ve ehl-i vukuf”²¹⁶⁸ olarak belirtilen şahıslar, lonca üyeleri tarafından kendi aralarından seçilen kişi konumundadır. Osmanlı Devleti’nin belirli bir alanda en iyi düzeyde bilgi yükümlülüğünü taşıyan kişiyi seçme ile ilgili hususlar, ehl-i hibre olarak seçilen ferdin, berat alması ile beraber göreve başlamasını sağlama üzerinedir.²¹⁶⁹ Kadıların her türlü ilim kaidelerini bilmesi zor olduğundan özel uzmanlık gerektiren konularda o alanda bilgi sahibi olan ehl-i vukuf vasıtası ile alması, sultanın şehirdeki önemli temsilcilerinin kim olduğunu göstermekte, ayrıca davanın çözülmesi için hâkimin başvurduğu yöntemlerden biri olarak özel bilgisi sebebiyle de delil olarak kabul edilmektedir.²¹⁷⁰ Diğer yandan dava süreçlerinde belirli olayların bilirkişilerin görüşleri doğrultusunda dikkate alınması kayda değer olmakta, bu mevzu nâiblerin dava sürecini takiben belirli yerlere gitmeleri ve bilirkişilerden gerekli durum analizi değerlendirmelerini yapmaları ile sağlanmaktadır.²¹⁷¹

Dönemin sicil belgelerinde mahkemeye intikal eden, bilhassa keşif gerektiren birçok dava ve konuda bilirkişiden istifade edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 29 Zilhicce 1172 (23 Ağustos 1759) tarihli kayıta Penbe Hanın mütevellisi olan Mustafa Ağa yanmış ve harap olan hanın tamire ihtiyacı olduğu, keşif ve onarımına izin verilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine keşif çalışmasında mimar dışında bu alanda mahir olanların yani ehl-i vukufun kişilerin de bulunduğu görülmüştür. Sonuç itibarıyla hanın tamiri için gerekli malzemelerin ve harcanacak meblağın ne kadar olacağı hususu bilirkişilerle birlikte tespit edilmiştir.²¹⁷² Başka bir örnek olan 22 Safer 1177 (1 Eylül 1763) tarihli belgede ise, Bey Çelebi Mahallesi sakini üstat Mehmet mahkemeye

²¹⁶⁶ Ali Şafak, “Ehl-i Vukuf”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, X, 531-533.

²¹⁶⁷ Ramazan Arslan, Ejder Yılmaz, *Medenî Usul Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara 1989, 406.

²¹⁶⁸ KŞS-45-s.303-304-305/437.h; KŞS-49-s.127-128/249.h; KŞS-58-s.101-102/100.h

²¹⁶⁹ Nurcan Abacı, “Osmanlı Dönemi Bilirkişilik Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 2002, 77; Beroje, *İslâm Ceza Muhâkemesi Hukukunda Beyyine Külfeti ve İspata Hâkim Esaslar*, 297.

²¹⁷⁰ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989, 193; M. F. Turan, *İslâm Hukukunda Karine*, 199.

²¹⁷¹ Abacı, “Osmanlı Devleti Bilirkişilik Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma”, 82.

²¹⁷² KŞS-49-s.176/356.h

başvurarak 30 yıldır aldığı talimle kırık çıkıkları sardığını fakat bazı kişilerin üstadın talimi yok diyerek kendisini zan altında bıraktığını, bunların takrirleri tahrir olunup sahasında usta olan kişilere danışılarak kendisine izin verilmesi talebinde bulunmuştur. Daha sonrasında ehl-i vukuf ve şahitlerinde müddeinin talim alıp, yıllardır kırık çıkıkları sararak insanlara şifa dağıttığını haber vermeleri üzerine, işini yeniden icra etmesi için üstat Mehmet'e izin verildiği görülmüştür.²¹⁷³ Netice olarak kadı, bilirkişinin mütalâasına müracaat etse de bilirkişi görüşüne uymak zorunda değildi. Sadece verilen bilgiyi göz önünde bulundurarak hüküm kararını vermekteydi. Bu durum kadının herhangi bir meselede ehliyetli kişilerin dayanağı ile kanı oluşturmada ve yargılamada ispata yardımcı bir araç olarak bilirkişi müessesesini kullandığını ortaya koymaktadır.

4.3.8. Keşif

Dava konusunda muhakemenin amacına ulaşması maksadıyla suçun nasıl işlendiği, işlenen yerin ya da suçla ilgili olan yerlerin hâl ve vaziyetleri, suçun iz, eser ve delillerin tespiti için hâkimin beş duyu organıyla yaptırdığı inceleme keşif olarak adlandırılmıştır.²¹⁷⁴ Davaların ilerleme sürecinde keşif, duruşmalar arasında olayların değerlendirmesini yapma ve ortaya koyma yükümlülüğünü vermektedir. Keşif olgusu kadı tarafından verilmekte ve keşif heyeti tarafından oldukça kapsamlı bir durum değerlendirmesi yapılmaktadır.²¹⁷⁵ Bu çerçeveden bakıldığında en önemli tabir olarak “*keşif edilmesi*” olayı söz konusudur. Dava sürecinin ilerlemesi ve sonuçlanması da yapılan bu keşfin bir ölçüsü olmakta ve mantıklı bir çıkarımın ortaya koyulduğu ya da söz konusu böyle bir hususun olmamasına bağlı temel kapsam, keşif olayının bir sonucu şeklinde gelişmektedir.²¹⁷⁶ Bu konuya bağlı örnek ise Osmanlı Devleti’nde daha çok ölüm hadiselerine yönelik olarak belirtilmektedir. Herhangi bir nedenden dolayı kişinin ölümü söz konusu olduğunda, hadisenin meydana geldiği alanda bulunanlar ya da yakınındaki bir yerleşim biriminden kişiler, bunu haberdar etme zorunluluğu

²¹⁷³ KŞS-52-s.240/437.h

²¹⁷⁴ M. F. Turan, *İslâm Hukukunda Karine*, 201; Beroje, *İslâm Ceza Muhâkemesi Hukukunda Beyyine Kûlfe ve İspata Hâkim Esaslar*, 306.

²¹⁷⁵ Taş, *Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdü’l-Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?*, 26.

²¹⁷⁶ Abacı, *Osmanlı Devleti Bilirkişilik Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma*, 83.

taşımışlardır.²¹⁷⁷ Ölümün meydana geldiği mahallede yaşayanlar, birinci dereceden sorumlu tutulmakla birlikte, kendilerinin bu hâdise ile alakalarının olmadığını ispat etmek durumunda idiler.²¹⁷⁸ Aksi halde belirli bir miktarda diyet vermek durumunda kalmaktaydılar.²¹⁷⁹ Ancak burada keşfe bağlı olarak yapılan bir değerlendirme önem taşımaktadır. Kadı tarafından tayin edilen görevlilerden nâib, keşif için olay mahallinde bulunarak olayı irdelemeye çalışmakta, keşif ölçüsünün önemi, bu açıdan bakıldığında dava sürecinde en mühim unsurlardan biri olmaktadır.²¹⁸⁰

Keşif, bazen kadı tarafından bazen de bu iş için vazifelendirilen nâib²¹⁸¹, kâtip²¹⁸² gibi diğer mahkeme görevlilerinin kontrolünde yapılmakta, bununla birlikte öteki görevliler ve reaya arasından güvenilir kişilerin katılımıyla bir sonuca varılmaktaydı. İncelenen dönemde keşfin genel olarak ölüm ve yaralama gibi vakalarda olduğu anlaşılmaktadır. 15 Safer 1171 (29 Ekim 1757) yılındaki belgede Kuzyaka Nahiyesine bağlı Saraycık köyü sakini Mehmet dağda odun keserken düşüp yaralanmış ve olay yerine yakın olduğundan Ahmet'in evine getirilmiş sonrasında beş gün içinde vefat etmiştir. Bunun üzerine varisler tarafından keşif talebinde bulunulmuş, yapılan tahkikatta merhumun düşerek öldüğü belirlenmiştir. Sonuç olarak varisler Ahmet'ten herhangi bir davalarının olmadığını keşif sayesinde takrir etmişlerdir.²¹⁸³ 10 Safer 1174'de (21 Eylül 1760) Kezban Hatunun dağdan odun taşırken düşüp yaralandığı bu sebeple keşif ve nazar olunması talebi üzerine kadın taifesinin incelemesi sonucunda çatı kemiğinin kırılmış olduğunu ihbar etmişlerdir. Yapılan keşif sonrasında Kezban'ın, İceoğlu köyü ahalisinden dava ve nizasının olmadığı görülmüştür.²¹⁸⁴ 2 Şevval 1176'da (16 Nisan 1763) Şerife Hatunun, eşi İsmail Beşe tarafından öldürülmüş olabileceği iddiasıyla merhumenin annesi tarafından keşif talep edilmiştir. Yapılan keşif üzerine bıçakla katledilen Şerife'nin katilinin kocası olduğunun anlaşılması ile birlikte, varislerin İsmail Beşe ve kendisine yardım eden kişiler dışında kimseden davacı

²¹⁷⁷ Abdullah Saydam, "Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefalet Usulü", *Tarih ve Toplum*, 164, 1997, 77.

²¹⁷⁸ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 468-469.

²¹⁷⁹ Ali Bardakoğlu, "Diyet", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, IX, 473.

²¹⁸⁰ Kenan İnan, "Trabzon'da Yönetici Yönetilen İlişkileri (1643-1656)", *Osmanlı Araştırmaları*, XXIII, 2003, 26.

²¹⁸¹ KŞS-55-s.28/49.h; KŞS-56-s.41/126.h

²¹⁸² KŞS-46-s.132/219.h; KŞS-51-s.96/181.h

²¹⁸³ KŞS-48-s.19/43.h

²¹⁸⁴ KŞS-50-s.211/308.h

olmadıklarını beyan ettikleri tespit edilmiştir.²¹⁸⁵ Benzer olarak belgelerde konuyla alakalı; kasten darp, yaralama ve öldürme,²¹⁸⁶ ecel ile ölüm,²¹⁸⁷ kaza ile yaralanma ve ölüm,²¹⁸⁸ hastalık ve intihar²¹⁸⁹ gibi birçok hususa dair keşif örneğinin var olduğu saptanmıştır. Kayıtlarda bahsi geçen örnekler dışında arazi anlaşmazlığı nedeniyle keşif olduğuna,²¹⁹⁰ hamam, mescit, su yolu, pazaristan ve çeşme²¹⁹¹ gibi yapıların tamiri için keşif yapıldığına şahit olunmuştur.

4.3.9. Kasâme

Faili belirsiz cinayetlerde cezaî ve malî sorumluluğu tespit maksadıyla cinayetin işlendiği bölge ve insanının veya maktulün yakınlarının yemin etmesi usulünü belirten fıkıh terimi olan kasâme lügatta “*yemin eden topluluk, yemin etmek, barış ve yüz güzelliği*” gibi manalara gelmektedir. İlave olarak kasâme, İslâm hukukunda “*faili kesin delille anlaşılamayan bir cinayet işlendiğinde suç mahallinden sınırlı sayıda bir topluluğun yani elli kişinin haklarındaki suç isnadını defetmek veya maktulün yakınlarının suç isnadında bulunmak amacıyla mahkeme huzurunda yaptığı özel yeminlerin*” ismi biçiminde zikredilmektedir.²¹⁹² İslâm ve Osmanlı ispat hukukunda temel araçlar vardır. Bu araçlardan biri de kasâmedir.²¹⁹³ Somut ve kurumsallaşmış düzeyde bir yöntem olan kasâme, İslâm hukuku açısından önemlidir. Diğer yandan bu mevzu her ne kadar Osmanlı Devleti ile ilişkili olarak bilinse de İslâmiyet öncesinde de önemli bir yer tutmuştur.²¹⁹⁴ Osmanlı Devleti’nde kasâme olarak belirtilen unsur, kısas ve diyet uygulamalarının daha sistemli bir hale dönüştürülmesidir. Böyle bir duruma yönelmede temel eğilim ise, İslâm ceza hukuku ölçüsünde temel ilkelere aykırı

²¹⁸⁵ KŞS-52-s.3/5.h

²¹⁸⁶ KŞS-46-s.367-368/534.h; KŞS-51-s.14/28.h; KŞS-53-s.226/370.h; KŞS-55-s.125-126/219.h; KŞS-56-s.13/34.h; KŞS-57-s.409/173.h; KŞS-58-s.299-300/164.h; KŞS-59-s.117/251.h

²¹⁸⁷ KŞS-49-s.103/198.h; KŞS-50-s.235/262.h; KŞS-58-s.268-267/207.h

²¹⁸⁸ KŞS-51-s.180/326.h; KŞS-51-s.66/116.h; KŞS-52-s.33/56.h; KŞS-53-s.32/36.h; KŞS-58-s.198/314.h

²¹⁸⁹ KŞS-57-s.414-413/166.h; KŞS-55-s.154/279.h

²¹⁹⁰ KŞS-48-s.75/169.h

²¹⁹¹ KŞS-46-s.109-110/181.h; KŞS-47-s.244-245/360.h; KŞS-47-s.263-264/389.h; KŞS-49-s.10-11/14.h; KŞS-53-s.229/377.h; KŞS-55-s.129-130/227.h; KŞS-58-s.272-271/201.h; KŞS-59-s.101-102/218.h

²¹⁹² Ali Bardakoğlu, “Kasâme”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 528-530; Bilmen, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 119; Ekinci, *İslâm Hukuku, Umûmî ve Husûsî Hükümler*, 332.

²¹⁹³ Köroğlu Kaya, “İslâm ve Osmanlı Yargılama Hukuku’nda Esbab-ı Mûcibe”, *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2, 2016, 177.

²¹⁹⁴ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul 1996, 232.

olmamasını sağlama boyutu önem kazanmıştır.²¹⁹⁵ Bu çerçevede dikkate alındığında kasâme, ceza hukuku alanındaki temel simetri olarak belirtilmektedir. Ancak sadece insanlar için uygulanan bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹⁹⁶

Kasâme ile alakalı bazı mevzular direkt bir biçimde değil de endirekt olarak sicil belgelerine aksettiği tespit edilmiştir. 4 Şevval 1165 (15 Ağustos 1752) tarihli belgede Karakuz Köyü sakini olan Hüseyin'in darptan vefat etmesi üzerine merhumun yakınlarının babalarını öldürenlerin Hüseyin Efendi ve çobanı İbrahim olduğu, Karakuz Köyü ahalisinden herhangi bir kimseden davacı olmadıklarını mahkemede dile getirmişlerdir.²¹⁹⁷ 2 Muharrem 1171 (16 Eylül 1757) tarihli kayıta ise Sofular Mahallesi sakini olan Mehmet Beşenin yaşı bir hayli ilerlemiş olduğundan yolda yürürken zorlandığı bu nedenle ayağının kayıp suya düştüğü, suya kapılarak ırmağa kadar sürüklendiği ve boğularak vefat ettiği yapılan keşif sonucunda da anlaşılmıştır. Bunun üzerine ölen kişinin yakınları merhumun ölümünde kimsenin alakasının bulunmadığı ve mahalle sakinlerinden davacı olmadıklarını mahkemede beyan etmişlerdir.²¹⁹⁸ 15 Safer 1186 (18 Mayıs 1772) tarihli başka bir belgede İbni Neccar Mahallesi sakini olan Ümmü Gülsüm'ün darptan ötürü vefat etmesi üzerine varislerince keşif talebinde bulunulmuş ve yapılan inceleme sonucunda merhumenin şiş ile sağ böğründen darp edilmesi nedeniyle öldüğü anlaşılmıştır. Merhumenin kızı Fatma'nın mahkemede, annesini münakaşa sırasında darp edenlerin Osman Beşe, Süleyman Beşe, kuzeni Mehmet Beşe ve Ayşe adlı kişiler olduğunu bu hususta mahalle ahalisinden davacı olmadığını ifade ettiği görülmüştür.²¹⁹⁹ Görüldüğü üzere örnek verilen belgeler, kasâme müessesesinin varlığına işaret etmektedir. Mahalle ya da köy ahalisi kendi muhitlerinde meydana gelen, faili bilinmeyen cinayetlerde töhmet ve zan altında kalmamak için uğraş vermekte, sonuç olarak kasâme kullanımı hem hukukî hem de sosyal açıdan önemli bir görev üstlendiği görülmektedir.

²¹⁹⁵Eren Paydaş, "Hukuk Sosyolojisi Açısından Kasâme Kurumu", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 2015, 597-598.

²¹⁹⁶Mehmet Akman, "Osmanlı Hukukunda Faili Bilinmeyen İtlâf Durumlarında Öngörülen Ortak Sorumluluğun Hukuki Niteliği", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 3, 2007, 8.

²¹⁹⁷ KŞS-44-s.245-246/372.h; Ayrıca bakınız, KŞS-52-s.13/23.h; KŞS-57-s.325/305.h

²¹⁹⁸KŞS-48-s.10-11/22.h; Ayrıca bakınız, KŞS-45-s.32-33/56.h; KŞS-49-s.87/162.h; KŞS-51-s.67-68/119.h; KŞS-58-s.300/163.h

²¹⁹⁹ KŞS-58-s.202/306.h

4.3.10. Yargılamada Diğer Unsurlar

Osmanlı Devleti'nde hukuksal sistemde ve davalara yönelik cezalandırma işlevinde, yargılama esasları önemli bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır.²²⁰⁰ Şer'i ve örfi şeklinde oluşan bu esasların özellikle de şer'i boyutu, dini ölçüde cezalandırma işlemine tabi tutulmaktadır.²²⁰¹ Yargılama sisteminde en temel unsur, kararın adil olması üzerinedir. Adaletle hükmedilmesi anlayışı, yargılamanın oldukça geniş ve hassas ölçüde yapılmasını gerekli kılmaktadır.²²⁰² Yargılamada en önemli nitelikse, muhakeme yapılamadan kimseye cezanın da verilemeyeceği ifadesine yöneliktir.²²⁰³ Burada en belirgin olarak sürecin oluşturulması, ilk ve öncelikli öğelerin anayasa, kanun ve hukuk bağlamında belirlenmiş unsurlar olmasına ortam hazırlamıştır. Bu şekilde bir yargılama yapısı ise ilk olarak hükümlerin, dinî bir yapıyı ortaya koyması üzerinedir.²²⁰⁴ Yargılama oluşumuna dair Osmanlı Devleti'ne özgü elde edilen bilgiler genel bağlamda, kanun ya da nizama aykırı kararların alınmasında, mahkemelerin birbirleriyle karıştırılmasından kaynaklıdır.²²⁰⁵ Örneğin, ticaret mahkemelerinin bir yandan da ticaretle ilgisi olmayan şer'i mahkemelerde de görülmeye çalışılması sonucu, ciddi bir sorun olarak o döneme yansımıştır.²²⁰⁶

4.3.11. Vekâlet

Hukukî işlem yetkisi vermeye aracılık eden akit olarak ifade edilen vekâlet, “birine güvenmek, işi güvenilir birine bırakmak” anlamındaki vekil kökünden türeyen fıkıh terimidir.²²⁰⁷ Kısaca vekâlet kavramı, kişinin kendisi yerine başka birini tayin etmesini belirtmekte, atadığı bu kişiye de vekil denilmekteydi. Vekillik ve vekâlet Osmanlı Devleti'nde belirli dönemlerde farklılaşma gösteren yönüyle ortaya

²²⁰⁰ Kaya, “İslâm ve Osmanlı Yargılama Hukuku'nda Esbab-ı Mûcibe”, 173.

²²⁰¹ Avcı, *Osmanlı İnfaz Hukukundaki Gelişmelere Genel Bir Bakış*, 89.

²²⁰² Erdal Yerdelen, *Ceza Muhakemesinde Hükümün Gerekçesi*, Adalet Yayınevi, Ankara 2015, 143.

²²⁰³ Taner Aslan, “Osmanlı Devleti'nin Siyasî ve İdarî Tarihinde Adalet ve Müsavat Meselesi”, *Akademik Bakış Dergisi*, 21, 2010, 7.

²²⁰⁴ Nevin Ünal Özkorkut, “Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı'da ve Günümüz Türkiye'sinde Yargıya Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2008, 237.

²²⁰⁵ Yasemin Saner Gönen, *Hukuki Kapitulasyonlar ve Sonuçları*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, 340-341.

²²⁰⁶ Osman Öztürk, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı, İstanbul 1973, 33-34.

²²⁰⁷ Bilal Aybakan, “Vekâlet”, DİA, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, 1-6.

koyulmuştur.²²⁰⁸ Vekâlet işlemlerinin hukuksal süreçlerde fazlasıyla ortaya çıkan vaziyetlerden biri olması, bu yönde dava süreçleri incelendiğinde gözlemlenmektedir. Buna göre kişinin ancak hangi durumlarda davaya vekil atadığı önemlidir.²²⁰⁹ Bu hususta İslâm hukukunun vekâlet hükümleri bağlamında gerçekleşmekte, dolayısıyla hükümler kapsamında, vekil bulundurma imkânı elde edilmekteydi.²²¹⁰

Tetkik edilen dönem sicil belgelerinde, vekil vasıtası ile mahkemede kişiye vekâlet etmeye dair fazlaca örnek bulunmakta, bu da Kastamonu mahkemesinde şahısların birçok farklı mevzudan ötürü hukukî meselelerini tayin ettiği vekiller ile hallettiklerini göstermektedir. Vekil vasıtası ile sıklıkla karşılaşılan bir durum ise farklı mevki ve vazifelerdeki devlet görevlilerinin mahkemede vekilleri aracılığı ile hukukî işlemlerini gerçekleştirmeleridir.²²¹¹ Yine belgelerden hareketle, hukukî sorunları çözme maksadıyla erkeklerden ziyade kadınların daha çok vekil tayin ettikleri görülmektedir.²²¹² İncelenen dönemdeki kayıtlarda kadınlara vekil olan kişilerin umumiyetle, kadının birinci dereceden akrabası olduğu, nadiren yakını olmayan birinin vekil olarak tercih edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin kayıtlarda kadınların mahkemede çoğunlukla; babaları,²²¹³ eşleri,²²¹⁴ çocukları,²²¹⁵ kardeşleri,²²¹⁶ amcaları,²²¹⁷ dayıları,²²¹⁸ damatları²²¹⁹ gibi akrabaları tarafından temsil edildikleri gözler önüne serilmektedir. Birine vekillik etme rastgele bir muamele olmayıp belli bir intizam etrafında yapılmaktaydı. Vekil olduğunu söyleyen kişi bunu öncelikle şahitlerce kanıtlaması gerekmekte, sonrasında şahitlerin, vekâleti tasdik etmeleri ile birlikte yargılamaya

²²⁰⁸ Muhammed Necat Artukoğlu, *Osmanlı Yargı Teşkilatında Avukatlık Kurumunun Gelişimi*, (Yüksek Lisans Tezi), Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan 2019, 1.

²²⁰⁹ Ay Kurumlar, *69/1 Numaralı Kastamonu Şer'iyye Sicili (H. 1210-1211 / M. 1795-1796) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, 96.

²²¹⁰ Seda Örsten Esirgen, "Tanzimattan Cumhuriyete Avukatlık", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 63(4), 2014, 737.

²²¹¹ KŞS-50-s.54/68.h; KŞS-55-s.253/525.h; KŞS-58-s.272-271/201.h

²²¹² KŞS-44-s.41/65.h; KŞS-45-s.5/15.h; KŞS-46-s.150/249.h; KŞS-47-s.19/25.h; KŞS-48-s.24/55.h; KŞS-49-s.6/8.h; KŞS-50-s.254/219.h; KŞS-51-s.47-48/81.h; KŞS-52-s.218-219/402.h; KŞS-53-s.178/280.h; KŞS-55-s.208/376.h; KŞS-56-s.31/91.h; KŞS-57-s.385/210.h; KŞS-58-s.130/142.h; KŞS-59-s.51/102.h

²²¹³ KŞS-44-s.68/109.h; KŞS-45-s.19/36.h; KŞS-46-s.42/75.h; KŞS-47-s.213/308.h; KŞS-50-s.248/236.h; KŞS-51-s.28/46.h; KŞS-52-s.20/34.h; KŞS-55-s.100-101/173.h; KŞS-56-s.35/105.h

²²¹⁴ KŞS-44-s.227/345.h; KŞS-45-s.22/42.h; KŞS-46-s.8/26.h; KŞS-47-s.268-269/397.h; KŞS-48-s.23/52.h; KŞS-50-s.271/186.h; KŞS-51-s.133/244.h; KŞS-56-s.61/191.h; KŞS-58-s.131-132/143.h

²²¹⁵ KŞS-45-s.28/50.h; KŞS-47-s.10/11.h

²²¹⁶ KŞS-44-s.21-22/39.h; KŞS-45-s.34-35/58.h; KŞS-48-s.5/9.h; KŞS-53-s.140/215.h;

²²¹⁷ KŞS-46-s.87/146.h; KŞS-52-s.23/40.h

²²¹⁸ KŞS-50-s.256/216.h

²²¹⁹ KŞS-44-s.76-77/127.h; KŞS-44-s.80/133.h

işlemine geçilmekteydi. Nitekim 29 Cemazeyilevvel 1166 (3 Nisan 1753) tarihli belgede Medrese-i Atabey Mahallesi sakini Es-seyyîd Mustafa Ağa tarafından vekil olan amcazadesi Es-seyyid Mustafa Ağanın vekâletinin tasdikinin suçu Mehmet Beşe ve hafız Ahmet'in şahadetleri ile sabit olduğu ve müvekkilin mülkünün 140 kuruşa satışının gerçekleştiği görülmüştür.²²²⁰ Sicil kayıtlarına bakıldığı zaman kişilerin mahkemede vekil aracılığı ile alım-satım,²²²¹ alacak-verecek,²²²² boşanma,²²²³ nikâh,²²²⁴ miras,²²²⁵ arazi anlaşmazlığı,²²²⁶ nafaka talebi²²²⁷ gibi birçok konuyu çözüme kavuşturdukları anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere mahkemede vekil vasıtası ile temsil edilme hususunda duyarlı bir mütalâa düzeni izlenmekle birlikte mahkemeye duyulan inançtan ötürü, birçok kişinin vekilleri ile problemlerini hallettikleri tespit edilmektedir.

4.3.12. Kefil

Kişi hakalarının teminat altına alınması maksadıyla, asıl borçlunun alacaklıya karşı sorumluluk sahibi olması yahut edimi yerine getirmesi anlamında fıkıh terimi olan kefalet, “*bir şeyi bir şeye eklemek, katmak, bitiştirmek*” manalarına gelmektedir.²²²⁸ Daha net bir ifadeyle kefil, kendi zimmetini başkasının zimmetine ekleyen kişidir ve İslâm hukuk sisteminde kefillik, bazı hallerde ispat ölçüsünü ortaya koyması açısından önemlidir. Ayrıca bazı dava süreçlerinde kefil bulma zorunluluğu da söz konusudur.²²²⁹ Kefil süreci mahkemede sadece delil ifadesinde kullanılmamakta aynı zamanda borç kaynaklarına yönelik olarak da bu ifade geliştirilmektedir. Borca kefil olma durumu, kefile borcun geçmemesi, ancak ödemenin asıl kişi tarafından yapılmaması halinde, kefilden bu borcun ödenmesi istenebilmektedir.²²³⁰ Kefilin, borçlu olan kişi için para ödemeye yahut onun cezasını çekmeye mecbur olup olmadığı meselesine gelince,

²²²⁰ KŞS-45-s.56/95.h

²²²¹ KŞS-44-s.70/114.h; KŞS-55-s.29/51.h; KŞS-59-s.20/31.h

²²²² KŞS-44-s.83/140.h; KŞS-48-s.61/134.h; KŞS-49-s.36/61.h; KŞS-51-s.368/613.h; KŞS-59-s.14/18.h

²²²³ KŞS-45-s.73-74/126.h; KŞS-49-s.51/90.h; KŞS-58-s.297/168.h; KŞS-58-s.239/249.h

²²²⁴ KŞS-46-s.114-115/188.h; KŞS-48-s.13/27.h

²²²⁵ KŞS-44-s.77/128.h; KŞS-48-s.53/114.h; KŞS-50-s.269/190.h; KŞS-52-s.14/24.h

²²²⁶ KŞS-44-s.73-74/122.h; KŞS-50-s.243-242/247.h

²²²⁷ KŞS-45-s.35/59.h; KŞS-47-s.12/15.h

²²²⁸ H. Yunus Apaydın, “Kefalet”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022, XXV, 168-177.

²²²⁹ Bilmen, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 123; Sevcin Öztürk, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş*, (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2014, 71-72.

²²³⁰ Yılmaz Yörem, “Osmanlı Hukukunda Kefalet Sözleşmesi”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(34), 2016, 26-27.

muhtelif mezheplerin kanaati farklılık göstermektedir. Örneğin Şâfiî mezhebine göre kefil açık bir biçimde taahhüt etmiş olsa bile, bunları yerine getirmeye mecbur tutulmamıştır.²²³¹ Osmanlı Devleti'nde kefilliğin daha farklı bir alanı olarak da sorumluluk verilen kişilere yönelik yükümlülüğün olmasıdır. Buna bağlı olarak genel değerlendirmede, kefil olan kişilere iş sorumluluğu ve belli ücretler verilmiştir. Burada kefil olunan kişinin, mesuliyetlerini yerine getirmesi oldukça önemlidir.²²³²

Kastamonu sicil belgelerinde kefillik durumuna bakıldığında, borca kefil olma ile alakalı olarak; 9 Zilkade 1164 (29 Eylül 1751) tarihli kayıta tüccar taifesinden olan ermeni asıllı basmacı Avaniş'in 25 kuruş borcundan dolayı hapiste tutulduğu, Hasan Beşenin kefil olmasıyla tahliye olduğu tespit edilmiştir.²²³³ 13 Safer 1180'de (21 Temmuz 1766) Abdulcebbar Mahallesi sakini Ahmet Beşenin 20 kuruş borcu olduğundan hapsedildiği, bu borcu ödemeye gücünün olmadığı hem şahitlerin ispatı hem de Mehmet Beşenin kendisine kefil olması ile tahliyesine karar verildiği anlaşılmıştır.²²³⁴ İncelenen dönemde nefse kefil olma söz konusu olduğu görülmüştür. Nitekim 10 Cemazeyilevvel 1171 (29 Ocak 1758) tarihli kayıta taşkınlık yapan, ehl-i örf taifesine kötü davranış sergileyen Mustafa Beşeye kendi halinde olması şartıyla Esseyid Musa Ağa ve İbrahim Beşe ve Mehmet Beşenin kefil olduğu tespit edilmiştir.²²³⁵ 3 Cemazeyilevvel 1177 (9 Kasım 1763) tarihli belgede ise Kuzyaka Nahiyesine tabi Sahip Köyü sakini Ahmet'in eşkıya taifesinden olduğu, bundan sonra kendi halinde olması ve herhangi bir kimseye zararı olmaması kaydıyla Ali bin Ahmet, Mehmet bin Ali, Hasan bin Mustafa ve Ahmet bin Mehmet kendisine kefil olmuştur.²²³⁶

4.3.13. Zamaaşımı

Zaman aşımı, hakların kazanılmasına yarayan ya da dava olunmasını engelleyen belli vaktin geçmesini ifade eden hukuk terimidir. Klasik fıkıh literatüründe ise “*zaman aşımı (mürûr-ı zamân)*” kavramının “*bir şeyin üzerinden uzun zaman geçmesi ve eskide*

²²³¹ TH. W. Juynboll, “Kefâlet”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, VI, 534-535.

²²³² Gül, *Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)*, 37.

²²³³ KŞS-44-s.54/85.h

²²³⁴ KŞS-55-s.10/17.h

²²³⁵ KŞS-48-s.63-64/140.h

²²³⁶ KŞS-52-s.95-96/176.h

kalması” manasındaki “*tekâdüm*” terimi ile karşılandığı belirtilmektedir.²²³⁷ Özetle zaman aşımı davanın açılması ya da bir hükmün yerine getirilmesi için kanunen muayyen olan zamanın ve bir olay hakkında davanın dinlenmesine engel oluşturan müddetin olay üzerinden geçmiş olması şeklinde zikredilmektedir.²²³⁸ İslâm hukukunda zaman aşımı zamanla gelişme göstermiş, ilk etapta zaman aşımının pek etkisi yokken daha sonra bazı mezheplerde davanın dinlenmemesi sebep kabul edilmiştir. Müddet olarak yirmi, otuz ve otuz altı yıl gibi farklı görüşler bulunmakla birlikte, Osmanlı Devleti döneminde bu süre pratik yaşamda işlemlerin çoğalıp ilerlemesi karşısında uzun görülerek bazı istisnalar dışında on beş seneye indirilmiştir. Mecelle’de de bu müddet esas alınmıştır.²²³⁹

Sicil defterlerine bakıldığında, zaman aşımına örnek oluşturacak kayıtların bulunduğu görülmektedir. 23 Rabiulahir 1165’te (10 Mart 1752) el-hac Ahmet’in mahkemede 26 sene önce babası merhumun hizmetkârında 2 baş katır ve 240 kuruşun kaldığı, el verilip sual olunması talebi üzerine hizmetkâr ifadesinde malları kendisine teslim ettiği bir miktar kuruşu katır masrafına verdiğini söylemiştir. Nitekim bahsi geçen husus üzerinden 26 yıl geçtiğinden ve Ahmet’in dava için 15 yıl beklemesi hukuk davalarında memnu olduğundan müddeinin talebinden men edildiği anlaşılmaktadır.²²⁴⁰ 12 Şaban 1167’de (4 Haziran 1754) Gökdere Mahallesi sakini el-hac Ahmet Efendi torunları Hafız Abdullah ve Molla Mehmet’i dava ederek cariyesini alıkoydukları ve iadesini talep etmiştir. Sorgulanan Hafız Abdullah ve Molla Mehmet cevaplarında cariyesinin 20 seneden beri cedit müddeinin hizmetinde bulunduğunu ikrar ettikleri halde valideleri Ayşe’nin cariyesi olduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine Ahmet Efendi’nin ibraz ettirdiği fetvada 20 seneden fazla terk olunan cariye davası olup zaman aşımına uğradığından alıkonulan cariyesinin tesliminin müddeinin torunlarına tembihlendiği tespit edilmiştir.²²⁴¹ Belgelerde genellikle hukuk, miras, mülk, arazi gibi davaların zaman aşımına uğraması sebebiyle davacının talebinden men edildiği belirlenmiştir. Örnek üzerinden değerlendirme yapıldığında, 20 Cemazeyilevvel 1173 (9 Ocak 1760) tarihli

²²³⁷ Osman Kaşıkçı, “Zaman Aşımı”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIV, 114-116.

²²³⁸ Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 502; Bilmen, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 153.

²²³⁹ Davut Yaylalı, “İslâm Hukukunda Zamanaşımı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(4), 1992, 159.

²²⁴⁰ KŞS-44-s.110/188.h

²²⁴¹ KŞS-45-s.247/382.h

kayıtta Akmesic Mahallesi sakini Mustafa beşe 25 sene önce vefat eden annesinin 100 kuruş kıymetinde incisi Ümmü Gülsüm’ün zimmetinde olup kendisine iade etmesi talebi üzerine müddeinin takriri davasında 15 sene mürur eden hukuk ve miras davasının memnu olduğundan Mustafa’nın davasından men olduğu görülmüştür.²²⁴²

4.4. CEZA HUKUKUNUN TATBİKİ

Suçun işlenip işlenmediği veya failinin kim olduğu, yaptırımının nasıl ve ne kadar olacağı problemini çözmek gayesiyle teşebbüs edilen savunma, iddia ve yargılama icraatlarının bütününe ceza muhakemesi şeklinde ifade edilmiştir.²²⁴³ Ceza hukukunun Osmanlı Devleti içerisinde değerlendirmesi, şer’i ceza hukuku çerçevesinde dikkate alındığında, maddi hukukun yetersiz olduğu zikredilmektedir. Tayin edilen cezalar, yalnızca mahdud suçlara yönelik yaptırımlar için olup, bu hususlardan çoğunluğu da bahis konusu olmamıştır. Ayrıca delil ve ispat yetersiz olduğunda, cezalandırmalar yeterli ölçüde gerçekleşmemiştir.²²⁴⁴ Osmanlı ceza hukuku örfi ve şer’i ceza hukukunun tamamını kapsamaktadır. Bahsedilen bu sistem, fıkıh kitaplarında ukûbât (maddi-manevi müeyyide) bölümlerinde yer almaktadır. Örfi ceza hukuku ise, İslâm hukuku kapsamında yöneticilere tanınan “ta’zir” suçları ve cezayı çevrelemekte, bu da ceza kanunnameleri ölçüsünde tecessüm edilmektedir.²²⁴⁵

Osmanlı Devleti’nde ceza hukuku tanzimi ölçüsünde, ceza oranı tespiti dengenin pek gözetilmediği bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle de ceza hukuku çerçevesinde ta’zir hakkı kullanımı, suçun niteliği çerçevesinde ceza oranını tespit etmede dengenin gözetilmediği bir alan olup, ağır cezaların varlığı da bu durumu destekler düzeyde olduğu zikredilmektedir.²²⁴⁶ Osmanlı ceza hukukunda genel olarak cezaların işlevsellik kazanması ve daha etkin bir ceza hukukunun oluşturulması

²²⁴²KŞS-49-s.224/471.h;KŞS-46-s.165-166/279.h;KŞS-49-s.79/143.h;KŞS-50-s.134/482.h;KŞS-51-s.181/330.h; KŞS-53-s.343-342/550.h; KŞS-55-s.186/337.h; KŞS-56-s.28/82.h; KŞS-57-s.377/223.h; KŞS-58-s.182-181/347.h; KŞS-59-s.147/300.h

²²⁴³ Mehmet Akman, “Osmanlı Ceza Muhakemesi Hukukuna Hakim Olan İlkeler”, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, VI, 471.

²²⁴⁴ Selâhaddin Eroğlu, “Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 1984, 633.

²²⁴⁵ Mehmet Akman, “Osmanlı Ceza Hukuku Çalışmaları Üzerine Bir İcmal”, *Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5), 2005, 489.

²²⁴⁶ Halil İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 1958, 104.

temelinde, hapishanelerin ıslahının yapılması gerekliliği ifade edilmiştir. Aksi halde sorunların artacağı ve cezanın da etkisini önemli bir yerde tutmayacağı belirtilmiştir.²²⁴⁷ Sistemli bir yapının Osmanlı Devleti hukuk rejiminde görülmesi ise, Tanzimat Fermanı ilkelerine kadar gelişme göstermemiştir. Bu durumun etkisi, kazalarda da sistemsiz bir yapının gelişmesine zemin hazırlamıştır.²²⁴⁸

Osmanlı Devleti'nde hukuk ile beraber şer'i ve örfi olarak ifade edilen kavramlardan örfi, yönetim anlamını belirtmekte, burada yönetim durumunun hukuksal zeminle sağlanması temeli bulunmaktadır.²²⁴⁹ Yönetim fonksiyonunun hukuksal dayanağı, suçlara yönelik cezaları inceleme anlayışı ile beraber ortaya konulmakla birlikte asıl yönetim işlevselliği, belirli görevlendirmelerin ve sorumlulukların verilmesi ile sağlanmaktadır.²²⁵⁰ Bu şekilde bir yönetim anlayışı, hukuksal yapıyı kontrol altında tutma ve problemleri görevlendirilmiş kişiler tarafından yerine getirme niteliği ihtiva etmektedir.²²⁵¹

4.4.1. Soruşturma

Soruşturma kavramına dair hukuksal çerçeve değerlendirildiğinde, soruşturmanın oldukça kapsamlı olduğu görülmektedir. Bu tür bir muhtevada belirtilecek unsurlar arasında, soruşturma hapsi olarak ifade edilen, hapis kavramının aslında, bu tür bir mahiyeti yerine getirme ya da yalnızca gelecek tehlikelere karşı korunma amacını taşıdığı görülmektedir.²²⁵² Soruşturmanın en önemli ve dikkat çekici yanı ise, suçun ortaya çıkarılması ve özellikle de büyük bir suçun varlığı söz konusu olduğunda, zor kullanma halleri, hedeflenen amaca ulaşmada en son planda duran soruşturma yöntemi olsa da, denk düşülen hususlar içerisinde yer edinmektedir. Diğer bir husus ise Osmanlı Devleti'nde, ortak esaslar tayininin ve doğrudan tespit edilen bir ceza kanunnamesinin bulunmamasından dolayı, soruşturmanın belirli bir düzende gerçekleştirilmekten uzak

²²⁴⁷ Öztürk, XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş, 95-96.

²²⁴⁸ Musa Gümüş, "Osmanlı Devleti'nde Kanunlaştırma Hareketleri, İdeolojisi ve Kurumları", *Tarih Okulu*, XIV(5), 2013, 168.

²²⁴⁹ Öztürk, XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş, 16.

²²⁵⁰ Avcı, *Osmanlı İnfaz Hukukundaki Gelişmelere Genel Bir Bakış*, 120.

²²⁵¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, 116.

²²⁵² Ali Bardakoğlu, "Hapis", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, XVI, 55-56; Öztürk, XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş, 32.

kalmasıdır.²²⁵³ Suçların ortaya çıkması amacıyla soruşturmanın gerçekleştirilmesi ise, suçu itiraf etmeleri amacıyla belirli uygulamaların yapılması üzerinedir. Buna göre zanlının ikrar etmesi ile beraber, suçun ortaya çıkması ve itirafçı kişinin cezasının hafifletilmesi sağlanmakta, böylece soruşturmaların genelde itiraf ile sonlanmasına kapı aralamaktadır.²²⁵⁴ Soruşturma, özellikle temel suçu işleyen kişiye odaklanma biçiminde gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede suç ile ilişkili başka kişilerin soruşturulmasında temel nedeni de oluşturmuştur. Buna ilişkin bir soruşturma örneği, kalpazanlık olaylarında fazlasıyla uygulanan soruşturma arasında yer edinmiştir.²²⁵⁵ Şikâyet veya suç ihbarının mahkemeye ya da güvenlik görevlilerine ulaşmasıyla ceza muhakemesinin yürüyüşü başlayıp, hazırlık soruşturması olarak adlandırılan bu safhada davacı delillerini sunarak kayda geçirmesini istemekte, mahkeme de dava konusuna göre gerekli tedbirleri almaktaydı.²²⁵⁶ Özetlemek gerekirse ilk soruşturma açık olarak yapılarak, bunun için görevlendirilen nâibin yanında güvenilir kişilerde bulunmakta, bunlar nâib ile birlikte mahkemeye gelerek neticeyi hâkime bildirmekteydi. Kadının nâib olarak vazifelendirdiği kişi son kararı vermeye yetkili değilse hâkim davayı inceleyip şahitleri yeniden dinleyerek yargılamayı yapmaktaydı. Fakat nâib son kararı vermeye ya da yargılamaya yetkili ise hâkimin, onun dinlediği şahitlerin beyanına göre hüküm verdiği ifade edilmektedir.²²⁵⁷

Mahkemeye gelen ceza davalarında kadı, olayın tüm ayrıntısını öğrenmek amacıyla soruşturma yapmakta, bu aşamada temin edilen bilgi ve deliller mahkemeye gösterilerek dava bir sonuca bağlanmaktaydı. 9 Şevval 1165 (20 Ağustos 1752) tarihli sicil kaydında Mahalle-i Cedit sakini Es-seyyid Hüseyin mahkemeye başvurarak Havva Hatunun oğlunda 90 kuruş alacağı olup borcuna karşılık evini takas ettiği fakat Havva'nın bu duruma itirazı olduğundan sorgulanıp evi kendisine iadesini talep

²²⁵³ Feda Şamil Arık, “Eski Türk Ceza Hukukunda Dair Notlar I. Suçlar ve Cezalar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28(17), 1995, 14.

²²⁵⁴ Abdulmecit Mutaft, “Teorik ve Pratik Olarak Osmanlı’da Recm Cezası: Bazı Batı Anadolu Şehirlerindeki Uygulamalar”, *International Preodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(4), 2008, 586.

²²⁵⁵ Oğuzhan Günel, *624 Numaralı Ayniyat Defterine (H.1266-1271 / M. 1850-1855) Göre Osmanlı Devleti’nde Suçlar ve Cezalar (Değerlendirme ve Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu 2018, 36-37.

²²⁵⁶ Mehmet Akman Osmanlı Devleti’nde Ceza Yargılaması, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, 112.

²²⁵⁷ Abdulaziz Bayındır, Örneklerle Osmanlı’da Ceza Yargılaması, *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Salim Koca, Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, X, 121-122.

etmiştir. Bunun üzerine sorgulanan Havva müddeinin beyanını inkârı ile birlikte müddeiden kanıt için şahit istenmiştir. Şahitlerin Hüseyin'in iddiasını doğrulaması ile Havva hususu ikrar ve itiraf etmek zorunda kalmıştır. Netice itibarıyla yapılan tahkik ve soruşturma sayesinde Havva'nın söz konusu olan evinin tahliye ve müddeiye teslimine tembih edildiği tespit edilmiştir.²²⁵⁸ Yine 5 Cemazeyilahir 1173 (22 Ocak 1760) tarihli kayıtta İsmail Bey Mahallesi sakini Mehmet Beşe, Ali'yi dava ederek kendisine İstanbul'da satması için bakır verdiğini ve Ali'nin 350 kuruşa sattığı bakırın ücretini eksik teslim ettiği için sorgulanıp meblağın iadesini istemiştir. Sorgulanan Ali'nin meblağı müddeiye teslim ve zimmetlerini ibra ettiklerini şahitlerce de ispatı ile Mehmet Beşenin davadan men olduğu anlaşılmıştır.²²⁵⁹ 11 Safer 1180'de (19 Temmuz 1766) ise Cebrail Mahallesi sakini Mustafa Beşe mahkemeye müracaat ederek, 12 yıl başka bir mahalde esaret altında olduğu bu zaman içinde evini derviş Mehmet'in boş yere zapt ettiğini sorgulanıp evi kendisine teslimini talep etmiştir. Soruşturmaya tabi tutulan Mehmet'in dile getirilen evi satın aldığını söylemesi üzerine müddeiden iddiasını kanıtlaması amacıyla şahit istenmiştir. Yapılan tahkikat ve şahitlerinde evin müddeiye ait olduğunu ifade etmeleri sonucunda mülkün sahibine iade etmesi hususunda derviş Mehmet'in uyarıldığı anlaşılmaktadır.²²⁶⁰ Görüldüğü gibi mahkemeye intikal eden mevzularda yapılan soruşturma sayesinde kadının verdiği hüküm kesinleşerek tarafların lehine veya aleyhine sonuçlanmıştır.

4.4.2. Yargılama ve Hüküm

Hüküm son karar anlamına gelmektedir. Hâkim yargılamayı İslâm hukukuna göre bir sonuca ulaştırmakta, verilen hüküm hem hâkimi hem de tarafları bağlamaktaydı. Hükmün sebebi ve şartları oluştuktan sonra hâkimin, hükmü geriye bırakamayacağı, duruşmanın sonucuna göre derhal hükmetmek hâkimin üzerine vacip olacağı, hükmü nedensiz geciktirirse vacibi terk ettiğinden günahkâr olacağı ve görevden alınacağı belirtilmektedir. Bunun nedeni olarak da adaleti zamanında yerine getirmemenin zulüm olduğu şeklinde zikredilmektedir.²²⁶¹ Yargılama ve hüküm, suçun ortaya koyulması ve

²²⁵⁸ KŞS-44-s.250-251/381.h

²²⁵⁹ KŞS-50-s.291/146.h

²²⁶⁰ KŞS-55-s.7/12.h

²²⁶¹ Bayındır, *Osmanlı'da Yargının İşleyişi*, 437-438.

soruşturmanın yapılması sonucunda, tahkikatın esasları ölçüsünde şeyhülislâmdan fetvanın çıkması ile beraber cezanın padişah fermanı ile resmîlik kazanması söz konusu olmaktadır.²²⁶² Soruşturmanın Osmanlı Devleti'nde suça yönelik bir nitelendirmesi yapılmaktadır.²²⁶³ Buna göre özellikle de siyasete ilişkin suçlarda yargılama olmadan bir soruşturmanın ve soruşturmasız fermanların olduğuna rastlanmamaktadır.²²⁶⁴ Osmanlı Devleti'nde hukuksal zemin, davaların devlet adına kim tarafından ve nasıl yapılacağı konusundaki belirsizlikleri naklettiğinden dolayı, tam bir netlik üzerinden devamlılık taşımamış, buda sorgulama ve yargılama niteliğinde, devletin net bir görevlendirme pozisyonundan uzak olduğunu göstermektedir.²²⁶⁵ Özetle sorgulama ve yargı işlemleri, devlet başkanı üzerine olup, hükümlerin verildiği ölçüde yargılama ve hüküm, bu yolda bir çalışmanın geliştirildiğinden bahsedilmektedir.²²⁶⁶

4.4.3. Sulh

Karşılıklı rıza ile çekişmeyi ortadan kaldıran akit veya görülen davanın anlaşma ile sonlandırılması manasında fıkıh terimi olan sulh, sözlükte “*barışma, barış, uzlaşma, anlaşma*” gibi anlamlara gelmektedir.²²⁶⁷ Sulh kavramının ceza hukuku içerisindeki konumu, birinci bölüm ya da ikinci bölüm gibi nitelendirilen suçlar içerisinde, suçun genel durumuna göre sulh kavramı işlevsellik göstermiştir.²²⁶⁸ Örnek üzerinden irdelendiğinde, kişisel haklara üstünlük tanınan suçlarda af ve sulh geçerliliğinden bahsedilmektedir.²²⁶⁹ Ancak mahkeme önünde ağır suçların olması halinde af ve sulh hususları bir etki taşımamıştır. Ayrıca bu durumun geçerli olduğu ikinci kısım suç ve cezayı ne artırma ne de azaltma gibi süreçlerden uzak kalınmasına etki göstermiştir.²²⁷⁰ Osmanlı Devleti'nde sulh yoluyla çözüme kavuşturma, bilhassa Kastamonu gibi gayrimüslimlerin de olduğu yerlerde etkisini göstermiştir. Zimmî nüfus, Müslümanlara

²²⁶² Yılmaz Yurtseven, Gamze Nur Şahin, “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Padişahın Yargı Yetkisi”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 1, 2016, 184.

²²⁶³ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 32.

²²⁶⁴ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Phoenix Yayınları, Ankara 2007, 92-99.

²²⁶⁵ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, 322.

²²⁶⁶ Ekinci, *Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü*, 417.

²²⁶⁷ Fahrettin Atar, “Sulh”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, XXXVII, 481-485.

²²⁶⁸ İlhan Akbulut, “İslâm Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(1), 2003, 168.

²²⁶⁹ Ayhan Önder, *Ceza Hukuku Dersleri*, Filiz Kitapevi, İstanbul 1992, 34.

²²⁷⁰ Cevat Akşit, *İslâm Ceza Hukuku ve İnsani Esasları*, Gümüşev Yayıncılık, İstanbul 2000, 77.

oranla anlaşmazlıkları kendi içerisinde çözümleme çalışmalarına daha çok eğilim göstermiş ve bu durum genel olarak Kastamonu halkında da tesadüf edilen unsur arasında kendisini göstermiştir.²²⁷¹

İncelenen dönem sicil kayıtlarında sulh ile alakalı çok fazla hükmün olduğu tespit edilmiştir. Nitekim açılmış olan davaların büyük bir kısmının sulh ile neticelendiği görülmüştür. Bu hükümlere örnek verilecek olunursa; mirasın taksimi, varislerin hisse paylaşımında anlaşmazlığı ve sonrasında belli meblağ üzerine sulh olunması,²²⁷² 10 yıldır kendi tasarrufunda olan tarla, harman arsası ve meyve ağaçlarını fuzuli gasp edilmesi sonrasında, davacı olan kişiyle davalının belli meblağ üzerine sulh etmesi,²²⁷³ darp edildiği sırada kucağından düşerek ölen oğlunun dem ve diyeti için belli bir meblağ alınarak sulh olunması²²⁷⁴ Şerife'nin çalınan bazı değerli eşyalardan bir çift küpenin Mehmet'te olup kendisinden talep ve dava etmesi üzerine aralarında husumet olduğu daha sonra arabulucu vasıtasıyla 100 kuruşa sulh olunması,²²⁷⁵ Fatma'nın tarlasını, oğlu kendisinden izinsiz başkasına sahibü-l arz ile ferağ ve ihale etmesi üzerine dava edilip daha sonra belli bedelle sulh olunması,²²⁷⁶ Fatma'nın eşiyle talak suretiyle boşanıp eşi zimmetinde olan 600 kuruş mehri nafakayı iddeti talep ve dava etmesi üzerine aralarında husumet çıkıp arabulucu vasıtasıyla belli bedele sulh olunması,²²⁷⁷ emanet edilen eşyanın talebi ve eşyanın geri verilmek istenmemesi üzerine arabulucu vasıtasıyla belli bedele sulh olunması,²²⁷⁸ Rabia'nın mihri karşılığında zapt edilen menziline eşinin müdahale etmesi daha sonra arabulucu vasıtasıyla belli bedele sulh olup davadan zimmetin ibrası,²²⁷⁹ müddeinin 60 kuruş alacağı olup dava ve talebi üzerine arabulucu vasıtasıyla belli bedele sulh olup davadan zimmetin

²²⁷¹ Saliha Okur Gümrükçüoğlu, “Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb’asının Şikâyetleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61(1), 2012, 204.

²²⁷² KŞS-44-s.21/39.h; Ayrıca bakınız, KŞS-46-s.77-78/129.h; KŞS-50-s.179/388.h; KŞS-51-s.197/366.h; KŞS-52-s.68/121.h; KŞS-55-s.65/113.h; KŞS-56-s.95/295.h; KŞS-57-s.363/247.h; KŞS-58-s.292/177.h; KŞS-59-s.185/359.h

²²⁷³ KŞS-44-s.22/40.h; Ayrıca bakınız, KŞS-46-s.395/494.h

²²⁷⁴ KŞS-44-s.61/98.h; Ayrıca bakınız, KŞS-45-s.49/83.h; KŞS-50-s.159/432.h

²²⁷⁵ KŞS-44-s.88/149.h

²²⁷⁶ KŞS-44-s.105/179.h

²²⁷⁷ KŞS-44-s.253/385.h; Ayrıca bakınız, KŞS-46-s.176-177/297.h; KŞS-47-s.121/179.h; KŞS-49-s.102/197.h; KŞS-51-s.40/65.h; KŞS-57-s.361/249.h

²²⁷⁸ KŞS-46-s.39/70.h

²²⁷⁹ KŞS-46-s.127-128/212.h

ibrası,²²⁸⁰ kadın ve kızının hamamda başka bir kadını darp etmeleri sonucu aralarında husumet olup arabulucu vasıtasıyla 3 zincirli mısırî altın üzerine sulh olunması,²²⁸¹ erik bahçesini kat edenlerin dava edilmesi, arabulucu vasıtasıyla kat edenlerin ikişer erik fidanı dikmesi şartıyla sulh olunması,²²⁸² müddeinin mirasla intikal eden arazi hissesini amcasından talep ve dava etmesi üzerine arabulucu vasıtasıyla belli bedele sulh olunması,²²⁸³ müddeinin darp edilip 3 parmağını kaybetmesine sebep olan kişiden parmağının dem ve diyeti için belli meblağa sulh olunduğu fakat meblağın bir kısmını ödemediğinden edasına tembihi talebi üzerine arabulucu vasıtasıyla belli bedele sulh olunması²²⁸⁴ gibi birçok mevzuunun olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca belgelerde, açılan davadan feragat edildiğine de rastlanmaktadır. Bu duruma birkaç örnek olarak; miras paylaşımı esnasında varisin borcu olduğundan hissesinden ferağ edince dava yolunun kapanması,²²⁸⁵ mirasın varislere münhasır ve merhuma ait olan 20 adet keçinin başkasının zimmetinde kaldığından varislerin dava ve talebi daha sonra davadan ferağ etmeleri,²²⁸⁶ müddeinin kardeşiyle ortak olan tarlanın kendisinden izinsiz tefviz olunması üzerine dava açıp arabulucu vasıtasıyla davadan meccanen ferağ etmesi,²²⁸⁷ aralarında husumet olan kişilerin arabulucu aracılığıyla davalarından ferağı,²²⁸⁸ kavga esnasında aldığı darptan bebeğini kaybeden kadının davacı olup sonrasında davadan vazgeçmesi,²²⁸⁹ kadına taciz, tecavüz gibi davalarda ferağ olunması,²²⁹⁰ mülk satışı sırasında anlaşmazlık yaşanıp daha sonra davadan ferağ edilmesi,²²⁹¹ başkasıyla evlenen kadının dava edilip sonrasında davadan ferağ edilmesi²²⁹² şeklinde göstermek mümkündür.

²²⁸⁰ KŞS-46-s.186/310.h

²²⁸¹ KŞS-45-s.23/43.h

²²⁸² KŞS-48-s.38/83.h

²²⁸³ KŞS-51-s.16-17/32.h

²²⁸⁴ KŞS-51-s.101/190.h

²²⁸⁵ KŞS-44-s.43/69.h

²²⁸⁶ KŞS-44-s.212/322.h

²²⁸⁷ KŞS-44-s.243/367.h

²²⁸⁸ KŞS-46-s.335/588.h

²²⁸⁹ KŞS-50-s.170/408.h

²²⁹⁰ KŞS-45-s.239/367.h; KŞS-52-s.54/97.h

²²⁹¹ KŞS-58-s.207/295.h

²²⁹² KŞS-46-s.102/168.h; KŞS-45-s.187/280.h

4.5. SUÇLAR VE UYGULANAN CEZALAR

Caza tabiri daha çok “yaptırım” ukûbet manasında kullanılmakta olup, suç işleyen kişiler hakkında uygulanan müeyyide demektir.²²⁹³ Osmanlı Devleti’nde diğer alanlarda olduğu gibi ceza hukukunda da İslâm hukukunun tatbik edildiği görülmektedir. Devlet başkanına ta’zir suç ve cezaları hususunda geniş bir takdir yetkisinin tanınması ve bu yetkinin Osmanlı padişahları tarafından bütün imparatorlukta yürürlükte olan hukuk normları şeklinde kullanılması, fıkıh kitaplarında mevcut cezaî mahiyetin yanı sıra birtakım esasların ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur.²²⁹⁴ Devletin hâkimiyet unsurunun en önemli tezahürlerinden biri de cezalandırma salahiyeti olmuştur. Şer’i hukukta kendiliğinden ihkâk-ı hakka (hak almaya) müsaade edilmemekte, buda hukukun suç saydığı fiilleri işleyenlere ceza verme yetkisinin devlete ait olduğunu göstermektedir.²²⁹⁵ Suçlara yönelik ceza yaptırımları, suçu önlemede etkin bir süreci oluşturma ve kusurun kaynağını ortadan kaldırmayı içermektedir. Bu amaçla oluşturulan hukuksal sistem, ölüm cezasına kadar giden bir uygulamaya da ortam hazırlamıştır.²²⁹⁶ Ceza hukuku içerisinde suçlara yönelik uygulanan yaptırımlar, her bir ceza türünün nasıl infaz edileceği ayrı şekilde dikkate alınmıştır.²²⁹⁷ Ceza kanunnamesi kapsamında ise tatbik edilen cezanın bölümlendirmesi yapılmıştır.²²⁹⁸ Buna göre fesatlık, katletme, dövme, küfür etme, rüşvet, irtikâp, mülkiyete tecavüz, silah çekme, silah boşaltma gibi suçların bir biçimde düzenlenmesi sağlanmıştır.²²⁹⁹ Ancak suç ve yargılamada, günümüzdeki anlamının ötesinde uygulamadan bahsedilecek özellikler bulunmaktadır. Örneğin hapsedilme, suçlunun bir yere kapatılması ve hürriyetinin kısıtlanması gibi hususları belirtmekte, Ayrıca suç ve cezanın toplum yapısında ilk devirlere hâkim kılınan kolektif bir sorumluluğun değiştiği sonucuna tesadüf edildiği zikredilmektedir.²³⁰⁰

²²⁹³ Bilmen, *İslâm hukuku Terimleri Sözlüğü*, 52; Akbulut, *İslâm Hukukunda Suçlar ve Cezalar*, 168.

²²⁹⁴ Mehmet Âkif Aydın, “Osmanlı Ceza Hukuku”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1193, VII, 478-482.

²²⁹⁵ Ekinci, *İslâm Hukuku, Umûmî ve Husûsî Hükümler*, 291.

²²⁹⁶ İsmail Katgı, “Osmanlı Devleti’nde Siyasetten Katl (Hukuki Mahiyeti, Sebepleri, Usulü, İnfazı ve Sonuçları)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(24), 2013, 180.

²²⁹⁷ Avcı, *Osmanlı İnfaz Hukukundaki Gelişmelere Genel Bir Bakış*, 88.

²²⁹⁸ Tahir Taner, *Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku Kanunları*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, 227.

²²⁹⁹ Gümüş, *Osmanlı Devleti’nde Kanunlaştırma Hareketleri*, 169.

²³⁰⁰ Öztürk, *XLX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş*, 5-7.

4.5.1. Fitne Fesat ve Şekavet

İmtihan, iyi çoğu zaman kötü şeylerle deneme; manevi çöküntü, dinî, içtimâî ve siyasî kargaşa anlamında kullanılan geniş kapsamlı bir ıstılah olan fitne istisnai bazı durum haricinde genel manada olumsuz bir ifadeyi belirtmektedir.²³⁰¹ Tabii dengenin, sosyal düzenin ve ahlâkî yapının bozulmasını ifade eden fesad terimi “*bozulmak, çürümek, sağduyudan sapmak*” gibi anlamlara gelmektedir.²³⁰² Şekavet tabiri ise haydutluk ve eşkıyalık manasındadır.²³⁰³ İslâm hukuku içerisinde fitne, fesat ve şekavet gibi suçlamalarda şer’i ve örfî husus ölçüsü dikkate alınarak çözüm ortaya konulmuştur. Bu temelde genel olarak fitne ve fesat hallerinde mahallelinin fitne ve fesat tutum ve vaziyetlerine bakılarak, şirret ve şekavet üzere olup olmadıkları değerlendirilmiştir.²³⁰⁴ Fitne ve fesat çıkarma, asayişte çoğunlukla problemlere yol açması bakımından sorun arz etmekte, buna bağlı şikâyetler, fazlaca görülmektedir. Ayrıca şekavette bulunma ölçüsü, biriken suçlar arasında olup, bunların etkisini göstermesi ise, bazen tek başına bazen de zina, içki gibi olaylarla vuku bulmuştur.²³⁰⁵ Bu noktada temel amaç, fitne ve fesadın huzuru kaçırmadan, sükûnetin bozulmasını önlemek olmuştur.²³⁰⁶ Otorite boşluğu nedeniyle isyan ve eşkıya faaliyeti çoğalmış, şekavetin kötü iş yapma ve soygunculuk gibi vakalarla açıklanması, sorunların etkisinden kaynaklanmış, buda eşkıyalığın artmasına zemin hazırlamıştır.²³⁰⁷ Kastamonu Kazası’nda fitne ve fesat çıkarıcıların cezalandırılmasına dair kesin emirler bulunmakla birlikte, şekavete fazlasıyla değinilmiş, özellikle de Kastamonu’da belli dönemlerde eşkıya hadiselerine neden olan medrese talebelerinin yakalanıp cezalandırılması gerekliliğinden

²³⁰¹ Mustafa Çağrı, “Fitne”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, XIII, 156-159.

²³⁰² İlhan Kutluer, “Fesad”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, XII, 421-422.

²³⁰³ Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 1458.

²³⁰⁴ Özen Tok, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehirlerindeki Mahallede İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 2005, 160.

²³⁰⁵ Burcu Gelir, *1680-1700 Tarihleri Arasında Ayntab (Gaziantep) Şehrinde Asayiş Problemleri ve İslâm-Osmanlı Ceza Hukuku Uygulamaları*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006, 153.

²³⁰⁶ Tok, *Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehirlerindeki Mahallede İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)*, 36.

²³⁰⁷ Erdinç Güllü, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Bağdat Vilayeti’nde Meydana Gelen İsyanlar ve Eşkıyalık Hareketleri”, *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 57, 2016, 1809-1812.

bahsedilmiştir.²³⁰⁸ Kastamonu’da dikkati çeken bir diğer unsur ise, zina olayına yönelik fitne fesat durumlarıdır.²³⁰⁹ Buna göre kadı defterlerinde bir kayıta, fahişelik yapan kadınların “*avratlık zindanı*” denilen meşhur Kastamonu kalesindeki kadın zindanına atıldığından bahsedilmektedir. Buda meydana gelebilecek problemleri önlemeyi göstermede bir örnek teşkil etmektedir.²³¹⁰

İncelenen dönem sicil kayıtlarında fitne, fesat ve şikavet gibi toplum düzenini bozacak birtakım tavır, davranış ve teşebbüsün olduğuna, belgelere yansıyan bu girişimler için tedbir alındığına şahit olunmaktadır. Nitekim sicil defterlerinde; şarap içip etrafı rahatsız eden fesat üzere olup ortalıkta carh aletiyle dolaşan ve hakkında fetva verilen dellak Mustafa’nın cezasının tertibi,²³¹¹ hamamda tartışan kadınlardan Fatma’nın diğer Fatma ve kızı Havva’ya küfredip kendisi ve eşi hakkında fesatlık ettiği gibi iddiaları ahaliden istihbar olunsun talebi üzerine ahalinin tam tersi beyanı Fatma’nın çok temiz iffetli bir kadın olduğunu söylemesi,²³¹² Hasan adındaki köle el-hac İbrahim tarafından 150 kuruşa satın alınmış, daha sonra Hasan’ı bazı fesat kişilerin hür olma fikrine düşürmeleri üzerine kendisinin bunlara itibar etmeyerek sahibine inkıyat etmesi²³¹³ mütesellimin reayayı himaye ettiği, kimsenin kendisinden şikâyeti yokken bazı fesat içinde olanların tahrikleri üzerine kendisinden kimsenin şikâyet içinde olmamaları, bu durum için mübaşir tayin olunması,²³¹⁴ Ümmü Gülsüm’ün kendi halinde olmayıp fesat ve kötülük içinde olduğundan mahalleden ihracının talep olunması,²³¹⁵ Kastamonu Kazası’nın ocak ihtiyaçları dâhilinde şikavet ve fesat içinde olanların terbiye edilmesi, sorun çıkaranların haklarından gelinmesi,²³¹⁶ Gökşaban oğlu Hacı Ahmet’in kendi halinde olmayıp fitne ve fesat içinde olduğundan hapsolunup ferman gelmeyinceye kadar bırakılmaması,²³¹⁷ bazı kişilerin eşkıyalık faaliyeti içinde olup ve fitne fesatlarının sonu olmadığından cezalarının mahallinde şer’le görülmesi hatta

²³⁰⁸ Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *5 Numaralı Mühimme Defteri (973 / 1565-1566) <Özet ve İndeks>*, Ankara 1994, 18.

²³⁰⁹ Maden, *18. Yüzyılın Sonlarında Kastamonu*, 372.

²³¹⁰ Mehmet Koç, *Osmanlı Hukukunda Ta’zir Suç ve Cezaları*, (Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2017, 104.

²³¹¹ KŞS-44-s.248/376.h

²³¹² KŞS-45-s.29-30/52.h

²³¹³ KŞS-47-s.148-149/216.h

²³¹⁴ KŞS-49-s.248/592.h

²³¹⁵ KŞS-50-s.227/279

²³¹⁶ KŞS-52-s.362/Numarasız h.

²³¹⁷ KŞS-52-s.396/595.h

merkeze yollanıp burada hapsolunmaları amacıyla idarecilere ferman gönderilmesi,²³¹⁸ şekavet halinde olan eşkıyanın bulundukları mahalde bastırılıp haklarında gereken cezanın icrası, ahali ve fukara üzerinden el çekilip def edilmeleri, şekavette ilgisi olmayanların cezalandırılmaması, bunların yakalanması hususunda idarecilerin ittifak halinde olunması maksadıyla ferman yollanması²³¹⁹ gibi birçok hüküm örneğinin olduğu görülmektedir.

4.5.2. Genel Ahlaka Aykırı Fiiller

Toplum halinde hayatını sürdüren insanlar, sürekli etkileşim ve münasebet içindedirler, aksi halde varlıklarını sürdüremezler. Çünkü yaşanan karşılıklı ilişkiler “değerler” ve “normları” yaratmaktadır.²³²⁰ Bu çerçevede genel ahlak deyiminin, belli bir zamanda belli bir toplumun büyük çoğunluğu tarafından kabul gören ahlak kuralları ile ilgili hareketleri gösteren ve kolaylıkla anlaşılan anlam taşıdığı zikredilmektedir. Buna göre ahlak kuralına dair hareketlerin genel ahlak açısından değerlendirilmesi için birinci olarak zaman ögesi, zamanla ahlak kurallarının değişebileceği, ikinci olarak ahlak kurallarıyla ilgili hareketlerin niceliği, yani toplumun büyük kısmını içine alabilmesi, üçüncü olarak ise sübjektif olması şöyle ki toplumun büyük bir kesimince benimsenmesi şeklinde üç unsurun bulunması gerekmektedir.²³²¹ Osmanlı Devleti’nde genel olarak ahlaka yönelik uygulama ve yaptırımlar önemli bir çalışmayı kapsamıştır. Bu doğrultuda toplumsal ahlaka yönelik suçlar, dini vecibelerin yeterince yerine getirilmemesi gibi on iki suç tespitinin yapılması ve cezaların da bu çerçevede uygulanması gerekliliğini ortaya konmuştur.²³²² Toplum genelinde ahlakı derinden sarsan bir suçun meydana gelmesi, kamuya işlenen bir suç olarak kabul gören ve bu

²³¹⁸ KŞS-53-s.299-298/618.h

²³¹⁹ KŞS-56-s.223-224/495.h

²³²⁰ Derya Ateş, *Borçlar Hukuku Sözleşmelerinde Genel Ahlaka Aykırılık*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, 115.

²³²¹ Nihat Bulut, Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılma Nedeni Olarak Genel Ahlak, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, IV (1-2), 2000, 32-33.

²³²² Ahmet Kılınç, “Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Teşhir Cezası”, *International Journal of Science Culture and Sport*, 4, 2015, 447.

sistem içerisinde meydana gelen problemi düzeltme, cezalandırmanın da bu istikamette yapılmasına neden olmuştur.²³²³

Osmanlı Devleti'nde ahlaka önem gösterilmesinde temel nitelik ise, Kur'an ve sünnetin belirli suçlara yönelik zaruri ya da sınırlı ölçüde getirmiş olduğu kısıtlılığın korunması ve suçların meydana gelmesini önleme amacıyla hukuksal temelde bunu destekleme niteliğinden kaynaklandığı ifade edilmiştir.²³²⁴ Bu bağlamda Müslüman toplumlar, kendi içlerinde hukuksal yapıyı dinî çerçevede oluşturma ve koruma eğilimine yönelmişlerdir.²³²⁵ Osmanlı'da cezanın oluşturulmasında belirli gruplar söz konusudur. Bunlardan birisi olan ta'zir cezalar, içlerinde sopa ile cezalandırmayı da içermekte, ahlaki yapının bozulmasından kaynaklı olan hallerde bu cezanın uygulandığı görülmektedir.²³²⁶ Diğer yandan bu durum, ahlaki cezalarda caydırıcı olan para cezası uygulamasından da muaf tutulmaktadır.²³²⁷

Evlilik dışı cinsî münasebet olarak ifade edilen zinanın “*meşrû olmayan cinsel ilişki*” şeklindeki sözlük manasıyla dinî terminolojideki anlamının aynı olduğu belirtilmektedir.²³²⁸ Kastamonu şehrinde toplum ahlakına aykırı hareketler arasında zina ile alakalı suçların olduğu görülmektedir. Ümmi Gülsüm kendisine zina eden Mustafa'ya şer'in icrası talebinde şahitten yoksun olduğundan isteğinden men edilmiştir.²³²⁹ Hasan adlı kişi, eşi Hatun ile kölesinin zina ettiğini öğrendiği zaman, kölesini balta ile darp ettiği anlaşılmaktadır.²³³⁰ 5 Şaban 1173 (23 Mart 1760) tarihli kayıтта Hüseyin Çelebi Mahallesi sakini olan Es-seyyid Mehmet'in uygunsuz iş yapan fahişe kadınları menziline iskân etmesi sebebiyle hapsediği daha sonra nefsinin ıslah edip kendi halinde olma kaydıyla bazı kişilerin Mehmet'e kefil olduğu saptanmıştır.²³³¹ Erkeklerin kadınlara uygulamış oldukları tecavüz, ırza geçme taciz gibi ahlak dışı tutumlarında mahkemeye intikal ettiği görülmektedir. 25 Şaban 1167 (17 Haziran 1754)

²³²³ Belkıs Konan, “Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu”, *Osmanlı Tarih Araştırma Merkezi Dergisi*, 29, 2011, 149.

²³²⁴ Akbulut, *İslâm Hukukunda Suçlar ve Cezalar*, 179.

²³²⁵ Metin And, “16. Yüzyılda Osmanlılarda Cezalar”, *Hayat Tarih Mecmuası*, 1(3), 1969, 30.

²³²⁶ Esra Yakut, “Tanzimat Dönemi'ne Kadar Osmanlı Hukuku'nda Taziri Gerektiren Suçlar ve Cezaları”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 2, 2006, 28.

²³²⁷ Koç, *Osmanlı Hukukunda Ta'zir Suç ve Cezaları*, 36.

²³²⁸ Hüseyin Esen, “Zina”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIV, 440-444.

²³²⁹ KŞS-46-s.354/558.h

²³³⁰ KŞS-44-s.323/507.h

²³³¹ KŞS-49-s.320/Numarasız h.

tarihli kayıтта Hasan, kızı Fatma'ya Hüseyin'in fi'l-î şenî (ırza geçme)²³³² kastıyla taarruz edip sonrasında kaçtığı, arabulucu vasıtasıyla Hüseyin'den herhangi bir dava ve nızası olmadığını beyan etmiştir.²³³³ Kimi zaman kadınların iftira attığı da tespit edilmiştir. Nitekim Kerime'nin imamın kendisinin bazı mallarını alıp fi'l-î şenî kastıyla saldırdığını sual olunması talebi üzerine ahalinin imamın kendi halinde olduğunu söylemeleri ile Kerime'nin davadan men olduğu görülmüştür.²³³⁴ Başka bir kayıтта ise müddeinin eşinin ırzına taarruz eden kişinin dava edildiği ve köyden ihracı için çukadara tembih olunduğu saptanmıştır.²³³⁵

Genel ahlaka uymayan öteki bir çirkin eylem ise livâttır. Erkekler arasında eşcinsel ilişkiyi ifade eden livâta kelimesi, adını esasen eş cinsel ilişkinin erkekler arasında yaygın olduğu Lût kavminden aldığı belirtilmektedir.²³³⁶ Belgelerde livâta örneğine pek rastlanmamakla birlikte, 21 Şaban 1186 (17 Kasım 1772) tarihli kayıтта Hasan Beşenin oğlu olup öldürülen Hasan'ın kasten öldürüldüğü için davacı olup, katilin sual olunması talebi üzerine sorgulanan kişinin ırzına kast edip saldırması nedeniyle merhumu vurduğunu ikrar ve itiraf ettiği görülmüştür.²³³⁷ Benzer şekilde erkek çocuğuna taarruzda bulunan şahsın akli dengesinin yerinde olmadığı şahitlerce beyan edilmiştir.²³³⁸

İncelenen dönemdeki bir diğer gayri ahlaki unsur olan hırsızlık olaylarına gelince her toplumda olduğu gibi Kastamonu çevresinde de görülmektedir. Örneğin Şerife'nin çalınan bazı değerli eşyalarından bir çift küpenin Mehmet'te olup kendisini talep ve dava etmesi üzerine aralarında husumet çıktığına, arabulucu vasıtasıyla 100 kuruşa sulh yapıldığına şahit olunmuştur.²³³⁹ Yine başka bir hırsızlık vakasında dört koyununun çalındığını söyleyen kişinin bunu yapanların keyfiyetlerinin teftişi ve sual olunmaları talebi üzerine durumun araştırılmasına karar verilmiştir.²³⁴⁰ Müddeinin, Halil'i hem parasını çaldığı hem de kılıç semeninden alacağı olan meblağı vermediği için dava

²³³² Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 393.

²³³³ KŞS-45-s.241/371.h

²³³⁴ KŞS-55-s.134/236.h

²³³⁵ KŞS-56-s.19/57.h

²³³⁶ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Livâta", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVII, 198-200.

²³³⁷ KŞS-58-s.143/429.h

²³³⁸ KŞS-45-s.53-54/90.h

²³³⁹ KŞS-44-s.88/149.h

²³⁴⁰ KŞS-46-s.375-374/526.h

ettiği, sonrasında davadan feragat olup Halil'in zimmetini ibrası görülmüştür.²³⁴¹ Mehmet'in çalınmış bazı eşyasının Mustafa'nın eşine satıldığı, çalan kişinin müddeinin kayınvalidesi olduğu bu nedenle kendisi Mustafa ve eşinin zan altında tutulmayarak onlardan davasının olmadığını dile getirmiştir.²³⁴² Son olarak ahlak dışı hadiselerden biri de içki içilip taşkınlık yapılmasıdır. Nitekim Yakub Ağa camiinin dördüncü imamı şarap içip kötü davranış sergilediği için imama ceza verilip görevden azledildiği anlaşılmaktadır.²³⁴³

4.6. BORÇLAR HUKUKU VE TATBİKİ

Borç (deyn), bir hukukî muamele sonucunda şahısların zimmetinde sâbit olan şey olup, bir işin yapılması ya da bir şeyin teslim edilmesi şeklinde tezahür etmektedir. Tarafları, mevzuu ve sebebi biçiminde üç unsuru bulunmakta, şer'i hukukta borç için “*deyn*”, alacaklı için “*dâin*”, ve borçlu için “*medyun*” tabiri kullanılmaktadır.²³⁴⁴ İslâm hukuku temel alındığında, şer'iyeye sicillerinde eşya, borçlar ve ticâret hukuku ile ilgili kararlar iç içe olmuş ve fıkıh kitaplarındaki “*muâmelât*” hükümleri olduğu gibi uygulanmıştır. Bu hususta tek istisna mirî arazinin tasarruf şekli kanunnâmelerle tanzim olduğu belirtilmiştir.²³⁴⁵ Borçlar, eşya ve usul hukukunu çevreleyen bir kanun yetkisinin oluşturulması, şer'i hükümler temel alınarak ortaya konulmuştur. Bu durumlara yönelik kanun incelemeleri, medeni kanun kapsamında derlenmiştir.²³⁴⁶ Ancak bu tür kanunlara ek olarak gayrimüslim halka bağlı borçlar hukuku düzenlemelerinden de bahsedilmektedir. Gayrimüslimlere dair uygulanan hukukun yetkinliği de İslâm hukuku çerçevesinde oluşturulmuştur.²³⁴⁷ Özel hukuk içerisinde gayrimüslimlere yönelik borçlar hukuku ise, zimmîler aleyhinde bir sınırlama

²³⁴¹ KŞS-50-s.143/465.h

²³⁴² KŞS-52-s.30/50.h

²³⁴³ KŞS-49-Numarasız h.

²³⁴⁴ Ekinci, *İslâm Hukuku, Umûmî ve Husûsî Hükümler*, 467.

²³⁴⁵ Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iyeye Mahkemeleri ve Şer'iyeye Sicilleri, Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, X, 97.

²³⁴⁶ Gümüş, *Osmanlı Devleti'nde Kanunlaştırma Hareketleri*, 170.

²³⁴⁷ İbrahim Özcoşar, “Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu ve Millet Sistemi”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7, 2003, 124

getirilmemiştir.²³⁴⁸ Borçlar hukukunda hem Müslüman hem de gayrimüslim ahaliye yönelik geliştirilen unsurlar, “*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*” ile yasalaştırılan ve bu yönde özellikle de Tanzimat döneminde kanunlaştırmaların Mecelle eseri ile sağlandığı ifade edilmektedir.²³⁴⁹ Osmanlı Devleti’nde aynı zamanda “*alacak*” başlığı altında tasnif edilen şikâyetler de söz konusu olup, borçludan mudarebenin talep edilmesi gibi hususlardan da söz edilmektedir. Bu tür bir tavır dikkate alındığında, borçlar hukukuna bağlı geniş bir çerçevenin söz konusu olduğu belirtilmektedir.²³⁵⁰ Buna göre borçlar hukukunda dikkate alınan unsurlar, aşağıda maddeler halinde sıralandığı üzeredir;

- Akidler,
- Rehin,
- Hibe,
- Satış akdi,
- Gayrimenkul satışları,
- Bey’ bil-vefa,
- Kira (icare) akdi,
- Gayrimenkul kiralama,
- Karz,
- Deyn,
- Muamele-i şer’iyye,
- Mudarebe (emek sermaye ortaklığı).

4.6.1. Akidler

Hukukî işlemin en yaygın ve borç kaynağının en önemlisini belirten bir hukuk terimi olan akid insanlığın tanıdığı en eski hukukî kurumlarından birini teşkil etmektedir.²³⁵¹ Şöyle ki akid kavramı, tarafların karşılıklı tasdiklerini ifade ettikleri ve bu rızaların uyumluluklarını kurdukları, bunun dışında da herhangi bir şart ya da işleme

²³⁴⁸ Belkıs Konan, “Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 64(1), 2015, 179.

²³⁴⁹ Mustafa Şentop, “Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5), 2005, 653.

²³⁵⁰ Okur Gümrükçüoğlu, “*Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb’asının Şikâyetleri*”, 796.

²³⁵¹ Hayreddin Karaman, “Akid”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, II, 251-256.

gerek görülmediği öğeleri çevrelemektedir.²³⁵² Osmanlı Devleti'nde akidler olarak belirtilen kavramın borçlar hukuku içerisinde konumu, Mecelle'de satış sözleşmelerinin yapılmasını ve bu sözleşmelerin belirli türlere göre tek tek açıklanmasını sağlamıştır.²³⁵³ Ayrıca bu sözleşmeler sahih satış, fasit satış, nâfiz satış ve mevkuf satış şeklinde bölümlendirilmiştir.²³⁵⁴ Akidlerin yapıldığı ve insanlara belirli şartlar kapsamında paranın sunulduğu dikkate alındığında, örnek üzerinden kiralama işlemlerinden bahsedilmekte, akidlerde izinli şartların olması ile beraber olanakların da sunulduğu ifade edilmektedir.²³⁵⁵ Akidlerde toprağa yönelik sözleşmeler de fazlasıyla yapılan ve en önemlisi de bu zeminde gerçekleştirilen bir uygulamadır. Bu yönde kişinin, tımar sisteminde devlet ve reaya arasında gerçekleştirilen akdi, köylünün tımarı alma sırasında toprağı işleyeceği sözünü vermesi gerekliliğine yönelik olup akidlerin bu çerçevede oluşturulmasında önemli bir yer tutmaktadır.²³⁵⁶ Akidlerin itina gösterilmesi gereken birer öge olduğu yönü dikkate alındığında ise, nikâh akidleri de dikkati çeken bir diğer unsurdur. Ayrıca mirasın hak talepleri doğrultusunda düzgün bir şekilde yapılması ve bunun hak sahiplerine verilmesi zorunluluğunun akidler ile oluşturulması gerektiği zikredilmektedir.²³⁵⁷

İncelenen dönem sicil belgelerinde akid ile alakalı hükümlerin mevcut olduğu görülmektedir. Örnek üzerinden bir değerlendirme yapıldığında kayıtlarda sıkça nikâh akdinin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. 4 Cemazeyilahir 1167'de (29 Mart 1754) Alacamescit Mahallesi sakini Ayşe'nin eşinden muhalaa suretiyle boşandığı fakat ilerleyen zamanda eşiyle yeniden nikâh akdi ile evlenmiş olduğu tespit edilmiştir.²³⁵⁸ Bir başka akid örneği ise mülk satışı ile ilintilidir. Nitekim 11 Cemazeyilahir 1173'te

²³⁵² İrem Karakoç, "İzmir 29-30 No'lu Şer'iyye Sicillerinde Yer Alan Kayıtlarda Kesin Satış (Bey'i Bât) Akdi", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 2015, 218-219.

²³⁵³ Numan Tekelioğlu, "Mecelle'de ve Türk Borçlar Kanunu'nda Satış Sözleşmesinin Kurulması ve Unsurları", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25(2), 2017, 496.

²³⁵⁴ Ali Himmet Berki, *Açıklamalı Mecelle*, Hikmet Yayınları, İstanbul 1982, 71.

²³⁵⁵ Halil Cin, "Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin TMK. Karşısındaki Durumu", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(1), 1966, 773.

²³⁵⁶ Belkıs Konan, "İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devleti'ne Bakış", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XV(4), 2011, 272.

²³⁵⁷ Ekrem Tak, *Diplomatik Bilimi Bakımından XVI. -XVII. Yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu Sicillerin İhtiva Ettiği Belge Türlerinin Form Özellikleri ve Tanımlanması*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009, 2.

²³⁵⁸ KŞS-45-s.3/12.h; Nikâh akdi örnekleri için ayrıca bakınız, KŞS-46-s.114-115/188.h; KŞS-47-s.21/28.h; KŞS-48-s.89/198.h; KŞS-49-s.129-130/252.h; KŞS-50-s.248/236.h; KŞS-52-s.54/96.h; KŞS-53-s.152/233.h; KŞS-55-s.129/226.h; KŞS-56-s.102/317.h; KŞS-58-s.154/405.h; KŞS-59-s.117/249.h

(30 Ocak 1760) Kebkebirler Mahallesi sakini Ali Beşe bir adet nalbant dükkânını Ali Çelebiye 260 kuruş bedelle sattığı, hâsılı satış akdinin gerçekleştiği anlaşılmaktadır.²³⁵⁹ Belgelerde sulh akdi örneğinin çok fazla bulunduğu tespit edilmiştir. Örneğin; tımar hususunda anlaşmazlık yaşanması akabinde sulh akdi,²³⁶⁰ bir miktar mahsulât üzerine davadan feragat akdi,²³⁶¹ sulh akdinde ödeme talebi nedeniyle anlaşmazlık,²³⁶² şahsı darp edenlerden diyet bedeli alınarak yapılan sulh akdi,²³⁶³ hibe olarak verilen fakat daha sonra iadesi talep edilen bazı eşya ve mallar hususunda anlaşmaya varılarak yapılan sulh akdi²³⁶⁴ gibi birçok sulh akdi çeşidini görmek mümkündür.

4.6.2. Rehin

Bir malın alacağa karşılık aynî teminat olmasını sağlayan akid ve bu akde konu olan mal manasında fıkıh terimi olan rehin, kelime olarak “*devamlı ve sabit olma; elde tutma hapsetme*” anlamında olup, Arapça “*rehn*” kökünden türemiştir. Sözgelimi alacak karşılığında güvence vazifesi görmek ve icap ettiğinde bedelden hakkını almak üzere malın alacaklısınca el konulmasını temin eden sözleşme ya da teminat görevi gören eşyayı belirtmektedir.²³⁶⁵ Osmanlı Devleti’nde “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye” kapsamında meydana getirilen kitaplardan birisi de rehin üzerine olmuş, rehinle ilgili bilgiler 60 madde içerisinde ele alınmıştır.²³⁶⁶ Rehin kitabında dikkati çeken en önemli unsur, kitabın ilk etapta Şeyhülislâma sunulup onayının alınması ile birlikte kabul edilmesidir.²³⁶⁷ Ayrıca bu konuya yönelik Ebüssuûd Efendi, “*rehin koma*” ifadesi ile dinî anlamda ne kadar uygun olup olmadığını ortaya koymuş, böylece rehin koymada dini ölçülerin oldukça dikkate alındığı ifade edilmiştir.²³⁶⁸ Rehin durumunun olması için belirli konular çerçevesinde, öncelikli olarak borca yönelik bir hususun meydana

²³⁵⁹ KŞS-50-s.292/144.h; KŞS-45-s.21/40 Numaralı hükümde ise şahısların iş ortaklığı yaptıkları ve şirket akdi gerçekleştirdiklerine şahit olunmuştur.

²³⁶⁰ KŞS-45-s.99/161.h

²³⁶¹ KŞS-48-s.97/217.h

²³⁶² KŞS-48-s.102/230.h

²³⁶³ KŞS-57-s.413/167.h

²³⁶⁴ KŞS-51-s.45-46/76.h

²³⁶⁵ Halit Çalış, Hasan Hacak, “Rehin”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, XXXIV, 538-542.

²³⁶⁶ Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye ‘nin Yürürlüğe Girişi Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi”, *Osmanlı Tarih Araştırma Merkezi Dergisi*, 29, 2011, 103-104.

²³⁶⁷ Ebul’ula Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996, 61-64.

²³⁶⁸ Yılmaz Yurtseven, “Osmanlı Klasik Döneminde İdeoloji, Din ve Siyasi Meşruiyet Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XI(1-2), 2007, 1270.

gelmesi, borcun ne kadar süredir ödenmediğine bakılması gerektiği şeklinde ifade edilmiştir.²³⁶⁹

Araştırılan dönemde rehin almayla alakalı çeşitli mevzuların belgelere yansıdığı görülmektedir. 15 Cemazeyilahir 1166'da (19 Nisan 1753) Arız Mahallesi sakini Mehmet Beşenin ölen şahsın zimmetinde kalan 75 kuruşun karşılığı olarak evini rehin alması nedeniyle varisler ile aralarında husumet olup borcun şahitlerce kanıtlanması sonucu menzilin rehin bedelinin edasına varislerin tembih olduğu saptanmıştır.²³⁷⁰ Ayrıca belgelerde; kişinin 60 kuruş borcuna karşılık mülkünün rehin edilmesi, borcun 8 ay içinde ödenmemesi durumunda alacaklının malı olması,²³⁷¹ mektebe borcu karşılığında evini rehin veren İbrahim Çelebinin sonradan eve müdahalesi nedeniyle mütevellî tarafından bu tutumundan men edilmesi talebi üzerine İbrahim'in mülke karışmaması yönünde tembih edilmesi,²³⁷² 83 kuruş borca karşılık rehin olarak tarlasının yarısını veren Ali'nin daha sonra tarlanın geri verilmesi talebi üzerine yapılan tahkikatlar sonucu talebinden men edilmesi,²³⁷³ mirasın varislere münhasırı ve merhumun borcu karşılığında emlak ve arazisini Ali'ye rehin verdiği, varislerce iadesi talebine Ali'nin itiraz etmesi üzerine borcun varisler tarafından eda olunup Ali'nin araziden el çekmesi hususu,²³⁷⁴ Emine'nin 60 kuruş borcu karşılığında annesine rehin verdiği evini geri isteyerek dava ettiği fakat üzerinden 19 yıl geçtiği için zamanaşımına uğraması sebebiyle Emine'nin talepten men edilmesi²³⁷⁵ gibi birçok konunun olduğu anlaşılmaktadır.

4.6.3. Hibe

Herhangi bir malın bedelsiz olarak mülkiyetini konu alan ve “*karşılıksız vermek, bağışlamak*” anlamındaki hibe, hukuk dilinde, özel borç ilişkileri grubunda bulunan ve bir malın hayatta iken bedelsiz bir şekilde başkasına temlikini belirten akdin adını ifade

²³⁶⁹ Okur Gümrükçüoğlu, “*Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb’asının Şikâyetleri*”, 197.

²³⁷⁰ KŞS-45-s.67-68/116.h

²³⁷¹ KŞS-47-s.111/163.h

²³⁷² KŞS-47-s.252/371.h

²³⁷³ KŞS-48-s.67-68/152.h

²³⁷⁴ KŞS-50-s.236/261.h

²³⁷⁵ KŞS-53-s.196/316.h

etmektedir.²³⁷⁶ Osmanlı Devleti’nde hibe, farklı amaçlara yönelik geliştirilmiştir. Örneğin İslâm miras hukuku çerçevesinde kadınların erkeklerden daha az pay almaları ve mağdur duruma düşmeleri mevzubahis olduğunda, hibelerden ya da vakıflardan yararlanma kolaylığı verilmiştir.²³⁷⁷ Hazineden hibe verilmesi aynı şekilde sağlanmış, ancak borç olarak hibe verilmesi söz konusu olmuştur.²³⁷⁸ Diğer yandan “arz-i mülk ve arz-i mîrî” olarak da hibeden bahsedilmekte, şehirler içerisinde yerlerin birer mülk olduğu ifadesi ve vakfa kadir olma hususu belirtilmektedir.²³⁷⁹ Ancak bu durum, birer hibe olarak değerlendirilemeyeceğini ifade etmektedir. Buna göre farklı kişilere ya da kurumlara, hibe edilmesi yasaklanmış, burada kullanım hakkı sadece devlete ait olmuştur.²³⁸⁰ Mülk arazi kapsamında bakıldığında, mîrî araziden farklılık taşımakta, böyle bir çerçevede arazinin satılması, hibe edilmesi ya da üzerine ağaç dikim işlemlerinin gerçekleştirilmesine izin verilmektedir.²³⁸¹ Hibenin verilmesi sırasında bir diğer unsur, anne-baba tarafından evlada sunulanlarda ayrımcılığa yönelmemesi üzerinedir. Herhangi bir ayırım gözetmeden hibe verilmesinin gerekliliği, özellikle de maddî konular içerisinde ifade edilmiştir.²³⁸²

Tetkik edilen dönem belgelerinde birçok hibe işleminin gerçekleştirildiği tespit edilmiş, ayrıca hibe etme hususunun daha çok aile, akraba arasında olduğu görülmüştür. 23 Muharrem 1165’te (12 Aralık 1751) Gökdere Mahallesi sakini Züleyha Hatun, 60 kuruş değerindeki evini kızının kızı Fatma’ya hibe etmiştir.²³⁸³ Diğer bir belgede, 19 Zilkade 1166’da (17 Eylül 1753) Akmescit Mahallesi sakini olup vefat eden Hacı Ahmet Ağanın kızlarının merhumdan kalan dükkânı kardeşi Mehmet Ağadan talep ve dava etmeleri üzerine yapılan tahkik sonrasında Mehmet’in babasının vefatından önce zikredilen dükkânın kendisine hibe ettiğini şahitlerce kanıtlaması ile kız kardeşler

²³⁷⁶ Ali Bardakoğlu, “Hibe”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVII, 421-426; Abdulkadir Şener, *İslâm Hukukunda Hibe*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1984, 22-26.

²³⁷⁷ Gül Akyılmaz, “Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XI(1-2), 2007, 485.

²³⁷⁸ Fatma Sırtkaya, *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Avâız Vergileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2017, 91.

²³⁷⁹ Seda Örsten, *Osmanlı Hukukunda Fetvâ*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, 78.

²³⁸⁰ Ömer Lütfi Barkan, *Osmanlı Devleti’nde Zirai Ekonominin Hukuku ve Mali Esaslar (Kanunlar)*, Burhanettin Matbaası, İstanbul 1980, 302-303.

²³⁸¹ Baykal Başdemir, *Osmanlı Vergi Sisteminde Öşür*, (Yüksek Lisans Tezi), Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2015, 23.

²³⁸² Gazanker, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Kimsesiz Çocuklar ve Evlatlıklar*, 39.

²³⁸³ KŞS-44-s.70/114.h

talepten men edilmiştir.²³⁸⁴ 14 Safer 1167'de (11 Aralık 1753) Kırkçeşme Mahallesi sakini Fatma'nın mülk ve eşyasını ölene değin kendisine bakma şartıyla eşine hibe ve temlik ettiği anlaşılmaktadır.²³⁸⁵ 14 Muharrem 1168'de (31 Ekim 1754) Küpçügez Mahallesi sakini olup vefat eden Saliha'nın mirası varislere münhasırı ve merhumenin mehir ve mülkünü eşine ölmeden önce hibe ve teslim etmesi varisler arasında sorun çıkarmış, daha sonrasında arabulucu vasıtasıyla anlaşma sağlanmıştır.²³⁸⁶ Belgelerden derlenen bazı örneklerden hareketle; Cami müezzini Mahmut Halife mahkemede, vefat eden Fatma'nın malının nemasından camii müezzine 50 kuruş verilmesini vasiyet ettiğini fakat merhumenin oğlunun meblağı vermediğini söyleyip talebi üzerine merhumenin oğlu beyanında, annesinin 3 sene hasta olup ölmeden önce tüm mallarını kendisine hibe ettiğini şahitlerce kanıtlaması ile meblağ talebinden Molla Mahmut'un men edildiği,²³⁸⁷ Fatma'nın oğlu Hasan'a hibe ettiği eşya listesinin defterinin tutulduğu,²³⁸⁸ mirasın taksimi ve varislerin merhumun mutasarrıflığında olduğunu söyledikleri vakıf arazisine müdahale etmeleri üzerine yapılan tahkikatlar sonucu arazinin ferağ ve hibe edildiği şahitlerce kanıtlanması ile varislerin müdahaleden men edilmeleri,²³⁸⁹ mirasın varislere münhasırı ve evin yarısının merhumun kızına hibe edilip müdahale edilmemesi talebi üzerine hibenin sahih olmayıp varisler arasında taksim olunduğu,²³⁹⁰ mirasın varislere münhasırı ve Fatma'nın mehrini talebi üzerine, sonrasında mehrin merhuma hibe ettiğini itiraf etmesi ile talepten men edildiği,²³⁹¹ müddei Ali'nin tefviz eylediği araziye İsmail Ağanın zapt edip sual olunması talebi üzerine arazinin kendisine hibe edildiğini şahitlerce ispatı üzerine Ali'nin araziye müdahaleden men edildiği,²³⁹² şahsın ev, mülk ve bazı mallarını satıp meblağın bir kısmını hibe ederek su yolu, kaldırım tamiri ve aydınlatma için mütevelliyeye teslimi,²³⁹³ kişinin torunlarına miras kalan mülk ve evi 150 kuruşa satıp 70 kuruşunu torunlara hibe

²³⁸⁴ KŞS-45-s.106/171.h

²³⁸⁵ KŞS-45-s.156/235.h

²³⁸⁶ KŞS-46-s.66/112.h

²³⁸⁷ KŞS-47-s.256/378.h

²³⁸⁸ KŞS-49-s.221-222/465.h

²³⁸⁹ KŞS-50-s.228/277.h

²³⁹⁰ KŞS-51-s.339/665.h

²³⁹¹ KŞS-52-s.136/256.h

²³⁹² KŞS-53-s.174/175-273.h

²³⁹³ KŞS-55-s.74-75/132.h

ettiği,²³⁹⁴ Kezban'ın bahçesini satarak, meblağın bir kısmını teçhiz ve tekfinine kalan meblağı borcuna verip 105 kuruşunu hibe ettiği,²³⁹⁵ Ayşe'nin evinde olan 3 sehimden 1 sehim hisse ve bazı eşyalarını satıp, meblağı öldüğü zaman cenaze masrafları için kızına hibe ettiği,²³⁹⁶ cariyenin talep ve davasında kendisinin Şerife'ye hibe edildiği şahitlerce ispatı üzerine müddeinin cariyeye müdahale etmemek üzere tembih olunduğu²³⁹⁷ gibi birçok hibe işleminin olduğu anlaşılmaktadır.

4.6.4. Satış Akdi

Mülkiyeti nakleden akidlerin en yaygını olan satım akdi bey' şeklinde zikredilmektedir. Kelime olarak “*mübadele*” manasına gelen “*bey*”, genelde alışveriş ve ticareti, fıkıh terimince satımı belirtmektedir. Arapça'da “*bey*” ile anlamdaş olan “*şirâ*” gerek satın alma gerek de satmayı tanımlamakta, satımı ifade ederken bey', satın almada ise şirânın kullanımı yaygın olmaktadır.²³⁹⁸ Satış işlemleri sırasında, bir sözleşmenin yapılması gerekliliği, Mecelle kanunu çerçevesinde ifade edilmiştir. Örneğin icare akdi, satış akdinde bir temeldir. İcare kavramı, iş karşılığında verilen şeyi niteleyip, bu yönüyle ücret kelimesi ile eş anlamlı sayılmaktadır.²³⁹⁹ İcare akdi, kira ya da iş sözleşmelerinde yapılmakta, bir satım işlemi söz konusu olmaktadır. Hukuk teriminde icare, malum olan bir menfaatin malum bir imtiyaz çerçevesinde satılması anlamını taşımaktadır.²⁴⁰⁰

Satış akdinin yapılmasında, bir akdin oluşturulmasına yönelik hususlar sadece Mecelle kanunu ile sınırlı değildir. Mecelle hükümlerine ek olarak Hanefi mezhebine yönelik bir akdin oluşturulmasında dikkat edilmesi gereken hususlar da söz konusudur. Ancak akdin kurulması sırasında asgarî şartlar bulunmadığında, birbirleri ile uyumlu irade beyanları kurulmalıdır.²⁴⁰¹ Osmanlı Devleti'nde satış akdi olarak ifade edilen anlam, bugünkü anlamı itibarıyla temlik-i sahih olarak belirtilmektedir. Mülk arazisinin

²³⁹⁴ KŞS-56-s.118/374.h

²³⁹⁵ KŞS-57-s.425/151.h

²³⁹⁶ KŞS-58-s.216/282.h

²³⁹⁷ KŞS-59-s.186/360.h

²³⁹⁸ Ali Bardakoğlu, “Bey”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, VI, 13-19.

²³⁹⁹ Murat Şen, “Cumhuriyet Öncesi Türk Hukukunda Hizmet Akdine Genel Bakış”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, IV(1-2), 2000, 525.

²⁴⁰⁰ Mehmet Aykanat, “Mecelle’de İş Sözleşmesi”, *Akademik Bakış Dergisi*, 47, 2015, 55.

²⁴⁰¹ Seda Örsten Esirgen, “Mecelle ve Fransız Medeni Kanunu Çerçevesinde Vekâlet Sözleşmesi”, *Ankara Barosu Dergisi*, 1, 2013, 173.

tanziminde fıkıh ahkâmına bırakıldığı ifade edilebilmekte, buna göre satış akdi gibi konularda fıkıh konuları, İslâm hukukuna bağlı olarak dikkate alınmaktadır.²⁴⁰²

İncelenen sicil kayıtlarında ev,²⁴⁰³ dükkân,²⁴⁰⁴ bağ-bahçe,²⁴⁰⁵ hayvan²⁴⁰⁶ ve bunlar gibi birçok türden satış akdine rastlanmaktadır. Sicil belgelerden anlaşıldığı kadarıyla mahkemede hazır olan tarafların genel bilgisi verilerek satışa konu olan nesne şayet gayrimenkul ise sınırı ve öteki niteliklerinden bahsedilerek sonrasında fiyat gösterilmekte, iki tarafın bu minvalde anlaşması sonucunda bir akid geçekleşmekteydi. 23 Cemazeyilahir 1185 (3 Ekim 1771) tarihli kayıтта Honsalar Mahallesi sakini olan Ayşe Hatun ev satışı için kardeşi Ahmet Beşeyi vekil tayin etmiş, Ahmet Beşe de mahkemede vekili adına zikredilen evi Mehmet Beşeye 165 kuruşa bey' ederek satış akdini gerçekleştirmiştir.²⁴⁰⁷ 5 Rabiulevvel 1177 (13 Eylül 1763) tarihli kayıтта İbni Neccar Mahallesi sakini Fatma Hatun dükkân satışı sebebiyle eşi el-hac Mustafa Ağayı vekil tayin ederek böylelikle mahkemede el-hac Mehmet'e İki kepenk terzi dükkânının 190 kuruşa satış akdi yapılmıştır.²⁴⁰⁸ 5 Rabiulahir 1182 (19 Ağustos 1768) tarihli belgede ise, Cebrail Mahallesi sakini Süleyman'ın 300 kuruşa Mehmet Ağaya bey' ve ferağ eylediği bahçe için meblağ bedeli olarak verilen hayvanların fahişi daha çok olduğundan davaya teşebbüsü olduğu, daha sonra arabulucu vasıtasıyla belli bedele davadan vazgeçerek, sulh gerçekleştiği ve satış akdinde Mehmet Ağanın zimmetini ibra ettiği anlaşılmıştır.²⁴⁰⁹

4.6.5. Gayrimenkul Satışları

Mülkiyet hakkı özellikle de gayrimenkul mülkiyeti, kişilere yönelik hukukî statülerde özgür olma ya da olmama hususlarını ortaya koyması yönünden önemlidir. Tarihsel süreçte bu durum hem kadınlara hem de erkeklere sunulan hakların niteliğini

²⁴⁰² Cin, *Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin TMK. Karşısındaki Durumu*", 750.

²⁴⁰³ KŞS-44-s.89/151.h; KŞS-46-s.341/578; KŞS-51-s.15/30.h; KŞS-55-s.54/96.h; KŞS-57-s.369/237.h

²⁴⁰⁴ KŞS-46-s.119/196.h; KŞS-48-s.56/121.h; KŞS-55-s.157-285.h; KŞS-58-s.288/183.h; KŞS-59-s.17-18/27.h

²⁴⁰⁵ KŞS-45-s.215/325.h; KŞS-50-s.133/484.h; KŞS-55-s.193/349.h; KŞS-56-s.29/85.h

²⁴⁰⁶ KŞS-44-s.64/104.h; KŞS-50-s.130/491.h; KŞS-55-s.112/193.h

²⁴⁰⁷ KŞS-59-s.253/229.h

²⁴⁰⁸ KŞS-52-s.63-64/113.h

²⁴⁰⁹ KŞS-56-s.44/136.h

belirleme bağlamında ehemmiyet taşımaktadır.²⁴¹⁰ Ayrıca gayrimenkul satışlarda, kâr dağıtım uygulamalarında şirket haklarından kişiye verilmesi gibi, Osmanlı Devleti'nde anonim şirket kullanımı da bulunmaktadır. Böyle bir durum, hukuksal zeminde gayrimenkul satışlarının olduğunu ve belirli hesaplamalar ile beraber kişiye payının verildiğini göstermektedir.²⁴¹¹ Gayrimenkul satımında tescil zorunluluğu bulunmayıp, menkul satımından bir farkı da olmamakta, bu faktörden kaynaklı olarak mülkiyetin karşı tarafa geçmesi, malın teslim alınması ile beraber başlamaktadır.²⁴¹² Bu çerçevede gayrimenkul alım, satış gibi işlemler, Osmanlı Devleti'nde hukuksal bir hak olarak kişilere tanınmaktadır.

Şehir ekonomisinde gayrimenkul satışlarının önemli bir yere haiz olduğu bilinmektedir. Kastamonu Kazası'nda da bağ-bahçe, ev, bostan, dükkân cinsi mülkler satışa konu olmuş, bu muamelenin bazıları da mahkeme tutanaklarına aksetmiştir. Mahkeme kâtipleri gayrimenkul satışlarında belli bir kalıplarda bu kayıtları zabıt altına almışlardır. İlk olarak satıcı-alıcı konumundaki kişilere ilişkin bilgi verilerek, daha sonrasında ise gayrimenkulün özellikleri, çeşidi ve sınırları kayda geçirilmekteydi.²⁴¹³ Kastamonu şer'iyye sicillerinde gayrimenkul satışları içinde ev satışları önemli bir yere sahiptir. 14 Rabiulevvel 1165 (31 Ocak 1752) tarihli kayıтта Atabey Gazi Mahallesi sakini Çavuş Es-Seyyid Şaban Çelebi aynı mahalledeki mülkü olan tahta ahır ve evini 150 kuruş bedelle eşi Havva Hatuna bey'-i bât (kesin satış) ile satmış olduğu tespit edilmiştir.²⁴¹⁴ 29 Cemazeyilevvel 1166 (3 Nisan 1753) tarihli başka bir belgede, Medrese-i Atabey Mahallesi sakini olan el-hac Mustafa, İbni Sadi Mahallesindeki evini Molla Ömer ve oğlu Mehmet'e 140 kuruşa bey' ettiği böylece mülkün satışının gerçekleştiği anlaşılmaktadır.²⁴¹⁵ 26 Zilkade 1170 (12 Ağustos 1757) tarihli kayıтта Sofular Mahallesi sakini demirci Ahmet Beşenin aynı mahalledeki mülkü olan evini 180 kuruşa Fatma Hatuna bey'-i bât ile teslim ve temlik ettiği görülmüştür.²⁴¹⁶ 2

²⁴¹⁰Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hukuki Sorunlar", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Özel Sayı, 2017, 330.

²⁴¹¹ İbrahim Sırma, "Osmanlı Anonim Şirketlerinde Kâr Dağıtımı", *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3,(2), 2011, 126.

²⁴¹² Karakoç, "İzmir 29-30 No'lu Şer'iyye Sicillerinde Yer Alan Kayıtlarda Kesin Satış (Bey'i Bât) Akdi", 220.

²⁴¹³ Çakır, *XVI. Yüzyılda Ayntâb Şehri*, 449.

²⁴¹⁴ KŞS-44-s.98/167.h

²⁴¹⁵ KŞS-45-s.56/95.h

²⁴¹⁶ KŞS-47-s.286/429.h

Rabiulevvel 1166'da (7 Ocak 1753) Akmescit Mahallesi sakini el-hac Ahmet Ağanın Cebrail Mahallesinde bulunan, meyve bahçeli ve avlulu evini 640 kuruşa bey'-i bât ile Hacı Ahmet'e satmıştır.²⁴¹⁷

Diğer taraftan belgelerde ev dışında farklı mülklerin satışı da gerçekleşmiştir. Nitekim 10 Muharrem 1168 (27 Ekim 1754) tarihli kayıta Cebrail Mahallesi sakini olan Mustafa, Kuzyaka Nahiyesine tabi Akçaköy köyünde ve Akçaköy ırmağı yakındaki asiyabın (değirmen) Kebkebirler Mahallesi sakini el-hac Ahmet Ağaya 70 kuruş karşılığında bey'-i bât ile teslim ve temlik etmiştir.²⁴¹⁸ 15 Şaban 1169 (15 Mayıs 1756) tarihli diğer bir kayıta ise, Kuzyaka Nahiyesine tabi Karaçomak köyü sakini Mehmet'in aynı köyde bulunan bir kıta bahçesini bey'-i bât ile 13 kuruşa Ali Ağaya sattığı anlaşılmaktadır.²⁴¹⁹ 20 Cemazeyilevvel 1173'te (9 Ocak 1760) Kanare Mahallesi sakini Fatma Hatunun, vekil aracılığıyla yukarı çarşıda bulunan bakkal dükkânının yarı hissesi ve kasap dükkânını bey'-i bat ile 260 kuruşa aynı mahalleden olan Kerime ve Hatice Hatunlara sattığı belirlenmiştir.²⁴²⁰ 18 Muharrem 1175'te (19 Ağustos 1761) İbni Neccar Mahallesi sakini el-hac Mustafa aşağı çarşıda mevcut mülkü olan iki kepenk bakkal dükkânını 120 kuruşa Hüseyin Beşeye bey' etmiştir.²⁴²¹ 5 Muharrem 1185 (20 Nisan 1771) tarihli belgede ise Cebrail Mahallesi sakini terzi Mehmet Beşe terziler çarşısında olan dükkânını 85 kuruş bedelle Mustafa Beşeye bey' ettiği saptanmıştır.²⁴²² Görüldüğü üzere satış akdi genel olarak erkekler arasında gerçekleşmekle birlikte, oranı azda olsa kadının da mahkemeye başvurarak alım-satım işlemini gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır.

4.6.6. Bey' Bil-Vefa

Bedeli iade edildiğinde geri alınmak üzere bir malın satılmasını konu edinen satış akdi olan ve tarafların usulüne uygun olarak yaptıkları vaatleri yerine getirmek (vefâ) zorunda bulunmaları sebebiyle bey' bi'l-vefâ adı verilen bu alışveriş "*bey' bi-şarti'l-*

²⁴¹⁷ KŞS-45-s.22/41.h

²⁴¹⁸ KŞS-46-s.64/109.h

²⁴¹⁹ KŞS-47-s.74/104.h

²⁴²⁰ KŞS-49-s.234/495.h

²⁴²¹ KŞS-50-s.116/526.h

²⁴²² KŞS-57-s.325/306.h

vefâ, bey'u'l-câiz, bey'u'l-muâmele” şeklinde ifade edilmektedir.²⁴²³ İnsan hayatında ekonomik unsurlar, yaşamın devamı açısından önem taşımakta, insanlık tarihi kadar eski olan ekonomik faaliyetlerin temeli de insanın ömrünü sürdürmesi için önemli bir faktör olmaktadır. Ancak insanların ihtiyacını tam anlamıyla karşılayabilmesi, mal ve hizmetlerin temin edilmesini gerektirmektedir.²⁴²⁴ Bu durum ise paraya ve borçlanmaya bir ihtiyaç sonucunu ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti döneminde İslâm dininin emir ve yasakları çerçevesinde bu yönde çok fazla düzenleme gerçekleştirilmiş, iktisadî faaliyetlerde bunlardan biri olarak rızık temini anlayışıyla birlikte hareket edilmiştir.²⁴²⁵

İslâm'ın aslî kaynakları olarak belirtilecek kitap ve sünnette, bey' kavramı fazlasıyla geçmektedir. Bu terim, sadece alışveriş anlamında değil aynı zamanda insanların yaratıcı ile dünya ve ahiret ilişkilerini de ifade etmektedir.²⁴²⁶ Burada bey' kavramı, satım akdini ifade etmek amacıyla kullanılmakta ve akidle ilişkili genel nazariyelere de uygun düşmektedir.²⁴²⁷ Dini unsurlar bu durumda en önemli nitelik içerisinde yer edinmiş, bu temelde dikkate alınan konular, İslâm toplumlarında ilk zamanlardan itibaren faizsiz kredi uygulamalarını sunmuştur.²⁴²⁸ Bu olgu İslâm hukukunda en önemli hususlarından biri olarak görülmüş ve Osmanlı Devleti'nde bu uygulama ile beraber, halkın finansman ihtiyaçlarının giderilmesi hedeflenmiştir.²⁴²⁹ Burada her ne kadar faizsiz işlem söz konusu olsa da, İslâm fakihlerine dayalı olarak örf haline geldiği belirtilen bey'bil-vefa, satış sözleşmesinin mülkiyetin muhafaza edilerek alınan bir kredinin güvence altında tutulması odaklıdır ve kredi vadesinde ödemenin yapılmadığı dönemlerde ipotekli mal mülkiyeti kendiliğinden alacaklıya intikal edilmiş olmaktadır.²⁴³⁰

²⁴²³ Abdülaziz Bayındır, “Bey' bi'l-Vefâ”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, VI, 20-22.

²⁴²⁴ Hamdi Döndüren, Akif Köten, Alış-Veriş, *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, Şamil Yayınevi, İstanbul 1990, I, 103.

²⁴²⁵ Çağlar Mesci, *İstanbul Kadı Sicilleri Işığında Bey' Bi'l- İstiğlâl Akidleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017, 13.

²⁴²⁶ Bardakoğlu, “Bey' ”, 13.

²⁴²⁷ Mesci, *İstanbul Kadı Sicilleri Işığında Bey' Bi'l- İstiğlâl Akidleri*, 16.

²⁴²⁸ Abdulkadir Atar, *XVIII. Yüzyıl'da Yayımlanmış Fetva Mecmualarına Göre Osmanlı'da İktisadî Hayat*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015, 327-328.

²⁴²⁹ Abdulkadir Atar, “Başlangıcından Günümüze Dünyada ve Türkiye'de İslâmi Bankacılığın Genel Durumu”, *Journal of History Culture and Art Research*, 6(4), 2017, 1035.

²⁴³⁰ Hamdi Döndüren, “Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, (1), 2008, 2.

Kesin satış anlamındaki bey'-i bâtin zıddı olan “*bey' bi'l-vefâ*” esasen hakiki satışı göstermemektedir.²⁴³¹ Ödünç para karşılığında belli süreye değin mevzubahis olan mülk rehin olarak tutulmakta, “*bey' bi'l-vefâ*” bedeli ödendiğinde muamele kalkarak, akde konu olan mülk gerçek sahibine iade edilmektedir. Örnek üzerinden değerlendirildiğinde 26 Zilkade 1173 (10 Temmuz 1760) tarihli kayıta Akkaya Nahiyesine tabi Elinviran köyünden Ahmet'in mirasının varislere bölüşümünden sonra varislerin mahkemeye başvurarak mutevefanın ölmeden önce bir sene sonuna kadar 52 kuruş borcu karşılığında emlak ve arazisini Ali Beşeye rehn verdiği fakat 8 ay sonunda öldüğü için kendisinden mülkü iade etmesini talep etmişlerdir. Ancak Ali Beşenin talebe itiraz etmesi üzerine, yapılan tahkikler neticesinde 52 kuruş borcun Ali Beşeye verilerek araziden el çekmesine karar verilmiş böylece rehn ortadan kalkmıştır.²⁴³² 24 Muharrem 1167 (21 Kasım 1753) tarihli başka bir kayıta Hamza Ağa Mahallesi sakini kuyumcu zimmî Mukaddis'in vekil tayin ettiği Mehmet Çelebi mahkemede vekilinin Molla Mehmet Ağaya 500 kuruş borcu olduğu için evini bey' bi'l-vefâ ile kendisine bıraktığı 8 ay içinde borcunu eda etmediği takdirde evinin borca takas edilmesini talep ettiğini söylemiştir. Nihayetinde bahsedilen sürede borç ödenmediği ve bu nedenle zikrolunan mülkün Molla Mehmet'in zimmetine geçtiği anlaşılmaktadır.²⁴³³ Görüldüğü üzere varılan anlaşma çerçevesinde geçici olarak verilen gayrimenkul borç ödendiği takdirde geri alınmış, bunun aksi olduğunda ise alacaklının malı olmuştur.

4.6.7. Kira (İcare) Akdi

Kiralama, bir menfaati, ivaz karşılığında satmak anlamındadır. Bu fayda, şayet bir malın kullanılması ise güncel tanımıyla kira akdi, eğer bir hizmet olursa hizmet sözleşmesinden bahsedilmekle birlikte, akdi yapanın akıllı olması icarenin ilkesi olup, kiralamanın gerçek olması için, bedelin ve çıkarın bildirilmesinin şart olduğu da ifade edilmektedir.²⁴³⁴ Kira akdi olarak ifade edilen bey' bil-istiğlal, kira sözleşmelerini, süre ve oranlarını belirtmektedir.²⁴³⁵ Bu tür akidler, kiralama şartıyla satış işlemlerini ve sözleşmelerini belirtmekte ve hukuki işlemlerde bu konular, “muamele-i şer'iyye” adı

²⁴³¹ Bilmen, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 41.

²⁴³² KŞS-50-s.236/261.h

²⁴³³ KŞS-45-s-146/223.h

²⁴³⁴ Ekinci, *İslâm Hukuku, Umûmî ve Husûsî Hükümler*, 526-527.

²⁴³⁵ Mesci, *İstanbul Kadı Sicilleri Işığında Bey' Bi'l- İstiğlâl Akidleri*, 2.

altında verilmektedir. Böyle bir sözleşme kapsamında alınan ödünç karşılığında malı geri alma durumuyla satılsa da bu malın kira bedelinin ödenerek kullanılması sağlanmaktadır.²⁴³⁶ Kira akdinde, teslim almaya yönelik olarak teslim kefalet hususu zikredilmektedir. Teslime kefalette satılan, kiralanan, rehin verilen malın teslimine kefil olma gerekliliği bulunmakta, kira akdinde bu durum dikkati çeken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁴³⁷

Malın mülk sahibi olunması ile beraber kiraya verme ve sözleşme yapma faktörüne değinildiğinde, üçüncü şahıslara kiralama kapsamında akidlerin belirli kurallar çerçevesinde tutulması sağlanmıştır.²⁴³⁸ Hükümlerin belirlendiği bir akit olması ise dikkate değerdir. Özellikle de toprak mülkünün alınması gibi işlemlerde belirli kuralların oluşturulması üzerine durulmakta ve “*Tarla kirasız, para faizsiz*” uygulaması çerçevesinde bunun geliştirilmesinden söz edilmektedir.²⁴³⁹ Hukuki mahiyetlerinde kira akdi tefviz muamelesinde dikkati çeken unsur içerisinde bulunmakta, bir kısım müelliflerin, mutasarrıfı müstecir, devleti de mucir olarak adlandırdığı görülmektedir. Kira akdinde bu durum, müddetin tayini şart olduğunda da belirli bir müddetin bahse konu edildiğini ortaya koymaktadır.²⁴⁴⁰ Kira akdinin imzalanması, kiraya veren kişinin haklı bir nedene bağlı olmaksızın teslim borcundan kaçınmasına kadar her aşamanın düşünülerek hazırlandığı bir akid olması açısından önem taşımaktadır.²⁴⁴¹

Sicil belgelerindeki tespitten hareketle ev, arsa, dükkân, tarla gibi gayrimenkul icaresinin yanı sıra gereksinim olduğu takdirde bazı hayvan ve eşyanın kiralandığı görülmektedir. 24 Cemazeyilahir 1172 (22 Şubat 1759) tarihli belgede Hacı Hamza Mahallesi sakini Mehmet Beşe mahkemeye başvurarak, Hasan Beşeye senelik iki kile buğday karşılığında tahıl ambarını kiraya verdiğini söylemiştir. Sonrasında ambarı ve emanet ettiği bazı eşyaları geri talep etmesi üzerine Hasan Beşe malları müddeinin

²⁴³⁶ Esra Çetinkaya, “Tokat Şer’iyye Sicillerine Göre Osmanlı Hukukunda Karz Sözleşmesi (1805-1843/1220-1258)”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2015, 297-298; Bilmen, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, 41.

²⁴³⁷ Yördem, *Osmanlı Hukuku’nda Kefalet Sözleşmesi*, 30.

²⁴³⁸ Süleyman Kaya, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, 120.

²⁴³⁹ Fatih Turan, “Bey’ Bi’l-Vefâ ve Bey’u’l-İne ile Mukayeseli Olarak Günümüz Repo İşlemlerinin Fikhî Boyutu”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(27), 2015, 122.

²⁴⁴⁰ Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, 759-760.

²⁴⁴¹ Nevran Suiçmez, “6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu’nda Kiracının ve Kiraya Veren Yüklülükleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19, 2017, 1605.

babasından satın aldığı zimmetinde bir eşyasının olmadığını demesiyle aralarında husumet meydana gelmiş, arabulucu vasıtasıyla beş kuruş bedelle sulh olunmuştur.²⁴⁴² 25 Recep 1174 (2 Mart 1761) tarihli kayıta ise Hasan'ın Adana'dan getirdiği 7 yük penbenin (pamuk) bir yükünü 120 kuruşa bey' edip semenini deve kirasına vererek geriye kalan meblağı ve 6 yük penbeyi teslim ettiği anlaşılmakta, devenin yük taşımak için kiralandığı görülmektedir.²⁴⁴³

4.6.8. Gayrimenkul Kiralama

Gayrimenkul kiralama ödemesi, farklı şekillerde geliştirilmekte, örneğin mülk kira ödemesi iki ayrı şekli ihtiva etmektedir.²⁴⁴⁴ İlk olarak gayrimenkulün malikine ödeme yapması ve daha sonra ise, mülk sahibine her ay veya her sene ödemenin olması şeklindedir.²⁴⁴⁵ Osmanlı'da gayrimenkul kiralama dikkati çeken en önemli unsur, bu bölgelerde vakıfların etkin olmasıdır. Mal ya da hizmet üretimlerinde dükkânların esnaf kesimine kiralanması, atölye ve dükkân mülkiyetlerinin genelde vakıfların ellerinde olması açısından husus irdelenmektedir.²⁴⁴⁶ Harap olan dükkânların kiralanması söz konusu olduğunda ise, mal sahiplerinin iznine ya da kendi paraları ile tamir işlemlerinin görülmesi gerekliliği belirtilmiştir.²⁴⁴⁷ Gayrimenkul kiralama sürecinde Osmanlı'da özellikle de yabancılara yönelik kiralamaların yapılmasında sancılı süreç, olumsuz tecrübelerin bir hayli fazla olduğu bir mevzu şeklinde ifade edilmektedir.²⁴⁴⁸

Tetkik edilen Kastamonu sicil belgelerinde icare kaydına dair birçok örnek olduğu görülmektedir. Örneğin 1 Rabiulahir 1168 (15 Ocak 1755) tarihli kayıta Frenkşah Hamamı mütevellisi Hüseyin Ağanın hamamın tamiri için yapılan masrafın bir kısmının hamam icaresinden karşılanması talebi üzerine yapılan keşif neticesinde 327 kuruşun

²⁴⁴² KŞS-49-s.117-226.h

²⁴⁴³ KŞS-50-s.171/405.h

²⁴⁴⁴ Nuran Koyuncu, "Osmanlı Devleti'nde Esnaf Gediklerinin Hukuki Esasları, Gelişimi ve İlgaşı", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26(2), 2018, 54.

²⁴⁴⁵ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010, 157.

²⁴⁴⁶ Onur Yıldırım, "Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm: 1650-1826", *Toplum ve Bilim*, 83, 1999, 146.

²⁴⁴⁷ Koyuncu, "Osmanlı Devleti'nde Esnaf Gediklerinin Hukuki Esasları, Gelişimi ve İlgaşı", 60.

²⁴⁴⁸ Ferruh Yıldız, "Yabancı Uyruklu Gerçek ve Tüzel Kişilere Taşınmaz Mal Satışı", *21. Yüzyıl*, 2007, 125.

hamam kirasından karşılanmasına karar verilmiştir.²⁴⁴⁹ 10 Zilkade 1169'da (6 Ağustos 1756) davacı olan kişinin borcuna karşılık evini fuzuli 6 yıldır zapt eden şahıstan menkulün 6 senelik icarını talep ve dava etmiş fakat sonrasında 2 kuruş bedele sulh yapılmıştır.²⁴⁵⁰ 20 Cemazeyilevvel 1169 (21 Şubat 1756) tarihli kayıta, Cem Sultan vakfına ait olan bedestenin icaresini zapt etmek için vekil nasp olunup temessük (senet) verilmiştir.²⁴⁵¹ 10 Zilkade 1177 (11 Mayıs 1764) tarihli kayıta ise, Mustafa Ağa börekçi fırınına ekmekçi Ahmet'e fırının tamir masraflarını karşılaması şartıyla 30 kuruşa kiraya vermiştir. Fakat Ahmet'in fırını tamir ettikten sonra yapılan masrafı geri istediği için sul olunması talebi üzerine fırının masrafı fazla olduğundan bir kısmının Mustafa ağa tarafından edasına karar kılınmıştır.²⁴⁵² Ayrıca kayıtlarda icare ile alakalı; arsa icaresi nedeniyle anlaşmazlık,²⁴⁵³ vakıf tarafından icareye verilen dükkâna müdahale edilmemesi,²⁴⁵⁴ valiler için tahsis edilen sarayın icaresine bir miktar zam yapılması,²⁴⁵⁵ mahlûl olan icarlı vakıf dükkânına varislerin müdahale etmemesi,²⁴⁵⁶ icareye verilen çayır üzerinde tahrike mahal verilmemesi,²⁴⁵⁷ kiranın eksik ödenmesi nedeniyle taraflar arasında anlaşmazlık,²⁴⁵⁸ vakfa ait olan dükkânın kiraya verilmesi,²⁴⁵⁹ kiraya verilen arazinin ücretinin senelik olarak tahsil edilmesi²⁴⁶⁰ gibi birçok örneğe rastlamak mümkündür.

4.6.9. Karz

Karz kavramı, ödünç para, tüketim ödünçü anlamı taşımakta, geri ödenme şartıyla verilen mal veya birine borç ifa etme olarak zikredilmektedir.²⁴⁶¹ Osmanlı Devleti'nde ödünç paranın verilmesi ve kişiden verilen paranın geri alınmasının “*alacak*” şeklinde ifade edilmesi dikkate alındığında, Müslüman ya da gayrimüslim halktan alınacak olan

²⁴⁴⁹ KŞS-46-s.109-110/181.h

²⁴⁵⁰ KŞS-47-s.104/151.

²⁴⁵¹ KŞS-47-s.377/463.h

²⁴⁵² KŞS-52-s.199-200/371.h

²⁴⁵³ KŞS-48-s.48/102.h

²⁴⁵⁴ KŞS-59-s.71-72/152.h

²⁴⁵⁵ KŞS-58-s.139/437.h

²⁴⁵⁶ KŞS-55-s.200-201-202/365.h

²⁴⁵⁷ KŞS-55-s.109/185.h

²⁴⁵⁸ KŞS-49-s.208/433.h

²⁴⁵⁹ KŞS-53-s.154/238.h

²⁴⁶⁰ KŞS-50-s.209/312.h

²⁴⁶¹ H. Yunus Apaydın, “Karz”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 520-525.

para mevzu şikâyet defterlerinde de çokça geçmektedir. Bunlar borçlu kişi hayatta iken tahsis edilememiş olanlar, şikâyet defterlerinde sıkça ismin geçtiği ve davaların başlatıldığı hususlardır.²⁴⁶² Karz işlemi bir yandan da kredi muamelesini ifade etmekte, günümüze geçen anlamı bu şekilde olmakla birlikte, faizin yasak olmasından dolayı uygulamanın bu temelde geliştirilmesi gibi bir çabasından bahsedilmektedir.²⁴⁶³

Osmanlı hukuk sistemi içerisinde karz-ı hasen olarak belirtilen ve karz sözleşmesi olarak işlemlerin gerçekleştirildiği bir kurum yapısı da bulunmaktadır. Bu kurum esasen, yoksul kimselerin ekonomik hayatlarını iyileştirme amacıyla kurulan yardım müessesesidir.²⁴⁶⁴ Belirli bir kısmı zorunlu bir düzeyde olan müesseselerin, kişilerin iradesine bırakılması sonucunda büyük mükâfatların elde edildiği belirtilmektedir. Burada kişilerin iradesine bırakılan ve zorunlu bir yardım faktörünün sunulmadığı husustan bahsedilmekte, karz bu temelde, ayet ve fıkıh kitapları esas alınarak oluşturulan kavramı ihtiva etmektedir.²⁴⁶⁵ Karz-ı hasen işlemleri, kişilerin davalarında da önemli bir yer tutmaktadır. Birbirini dava eden kişilerin genelde olayları ispat etmede bu konuyu araç olarak görmelerinden söz edilmektedir.²⁴⁶⁶ Bu şekilde davayı kazanan kişinin, bu hususu ek bir ifade olarak kullanması, bu çerçevede söz konusu olmuştur.²⁴⁶⁷

Mahkeme kayıtlarında birçok “karz veya karz-ı hasen” şeklinde akid düzeninde alacak-verecek davasına dair hükmün olduğu görülmektedir. 9 Zilkade 1164 (29 Eylül 1751) tarihli kayıta tüccar taifesinden olan Ermeni asıllı basmacı Avanis’in 25 kuruş karz işlemi ile borcundan dolayı hapiste olup medyunun borcu ödemeye iktidarı olmadığından kişinin tahliye edilmesi talebi üzerine, kefil aracılığıyla serbest bırakılmıştır.²⁴⁶⁸ Karz akdindeki bazı örneklerde faizsiz verilen borcun vade süresi açık bir şekilde belirtilmiş ve kefil gösterilmiştir. Nitekim 1 Muharrem 1167’de (29 Ekim 1753) mal-ı mirîden menzıl emrine 6 aya değin 61 gün vadeyle karz suretiyle alınan 665

²⁴⁶² Okur Gümrükçüoğlu, *Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb’asının Şikâyetleri*, 196.

²⁴⁶³ Erol Ortabağ, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon*, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul 2018, 104-105.

²⁴⁶⁴ Mehmet Şener, “İslâm Hukukunda Karz-ı Hasen”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Fakülte Dergisi*, 6, 1989, 391-392.

²⁴⁶⁵ Çetinkaya, *Tokat Şer’iyye Sicillerine Göre Osmanlı Hukukunda Karz Sözleşmesi (1805-1843/1220-1258)*, 286.

²⁴⁶⁶ Ali Turan, “1815 Numaralı Trabzon Şer’iyye Siciline Göre Hukukî Hayatta Kadın (1554-1558)”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Fakülte Dergisi*, 1, 2015, 408.

²⁴⁶⁷ Seda Örsten Esirgen, “Aile Hukuku ve Mülkiyet İlişkileri Açısından Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Gayrimüslim Kadın”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(3), 2016, 899.

²⁴⁶⁸ KŞS-44-s.54/85.h

kuruş borcun vaktinde ödeneceğine dair garanti verilerek kefil gösterildiği anlaşılmaktadır.²⁴⁶⁹ Karzın, sicil belgelerinde nafaka tayini konusunda da geçtiği, kocası tarafından nafaka verilmeyen çocuk ve kadınlar özgü talep üzerine nafaka belirlenerek, karz türünden kocaya borç yazılacağı beyan olmuştur. 13 Cemazeyilevvel 1171 (23 Ocak 1758) tarihli belgede Hüseyin Çelebi Mahallesi sakini Ümmü Gülsüm vekil tayin ettiği babasının mahkemede, kızının kocasının nafaka vermeden kendisi ve torununu sokağa attığı müşkül vaziyette ve yardıma muhtaç olduklarından eşi üzerinden karz ile nafaka takdir olunması talebi üzerine, kadına eşi üzerinden 30 sağ akçe verilmesi kararlaştırılmıştır.²⁴⁷⁰ Karz işleminin sadece para ile değil kimi zaman altın gibi ziynet eşyası,²⁴⁷¹ buğday, arpa gibi hububat ürünü²⁴⁷² üzerinden de yapıldığı tespit edilmiştir. Yine belgelerde karz uygulaması ile alakalı; alacak-verecek,²⁴⁷³ tereke kaydında merhumun karz usulüyle alacağı ya da vereceği meblağ,²⁴⁷⁴ karz ile alınan borç ödenmediği için bunun karşılığında mülkün takas edilmesi²⁴⁷⁵ gibi birçok kaydın olduğu görülmektedir.

4.6.10. Deyn

Kişinin zimmetindeki sabit borç anlamındaki fıkıh terimi olan deyn, “*ödünç almak, ödünç vermek, emir ve itaat altına almak, ceza ya da mükâfatla mukabelede bulunmak*” manasına gelmektedir.²⁴⁷⁶ Deyn borçları, umumiyetle vefat eden kişinin geriye bırakmış olduğu mülkiyet ile ödenebilecek istikrazı ifade etmektedir. Guremâ (borçlu) usulünden farklılık taşıyıp, kayıt altına bu bağlamda alınmıştır. Söz konusu farklılık ise, borçların alacaklıya tamamıyla ödenmediğini belirtip, bunlara belli oranlar

²⁴⁶⁹ KŞS-45-s.3/10.h

²⁴⁷⁰ KŞS-48-s.107/241.h; Benzer hükümler için bakınız, KŞS-44-s.25/44.h; KŞS-45-s.35/59.h; KŞS-47-s.19/25.h

²⁴⁷¹ KŞS-48-s.37/82.h; KŞS-50-s.122/510.h

²⁴⁷² KŞS-48-s.97/217.h

²⁴⁷³ KŞS-46-s.186/310.h; Benzer hükümler için bakınız, KŞS-47-s.222/323.h; KŞS-49-s.10/13.h; KŞS-51-s.85/161.h; KŞS-52-s.59-60/107.h; KŞS-53-s.227/371.h; KŞS-55-s.14/37.h; KŞS-56-s.157/446.h; KŞS-59-s.205/386.h

²⁴⁷⁴ KŞS-49-s.119/231.h; Benzer hükümler için bakınız, KŞS-51-s.81/150.h; KŞS-53-s.127/194.h; KŞS-57-s.382-381/215.h; KŞS-58-s.249/236.h

²⁴⁷⁵ KŞS-59-s.283/162.h

²⁴⁷⁶ Mehmet Âkif Aydın, “Deyn”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, IX, 266-268.

çıkartılarak tutarın verilmesi sağlanmaktadır.²⁴⁷⁷ Osmanlı’da bu şekilde alacaklıya borcun ödenmesi kapsamında, havale olarak ifade edilen bir uygulama bütünlüğünden bahsedilmektedir.²⁴⁷⁸ Esasen “*deyni bir zimmetten diğer bir zimmete nakletme*” şekli olarak belirtilen bu işlemler, havale olarak ifade edilmiştir.²⁴⁷⁹

Deyn kavramı, karz gibi herhangi bir nedenden kaynaklı meydana gelen borçları göstermektedir.²⁴⁸⁰ Borçların ödenmesine yönelik unsurlar, Osmanlı Devleti’nde temize çıkarma şekli olarak belirtilmekte, böyle bir durum ise ibra olarak ifade edilmektedir. Temize çıkarma işlemi, farklı şekillerde yapılmakla birlikte, bunlardan birisi de deyn işlemlerine yönelik olmaktadır.²⁴⁸¹ Osmanlı Devleti’nde bir kişinin borçlarına yönelik deyn kavramının anlatılması kadar, borçlara yönelik husus da fazlasıyla gösterilmiştir. İç ve dış borç değerlere bağlı olarak deyn-i dâhili ve deyn-i harici şekilleri, bu temelde belirtilecek borç niteliklerine işaret etmektedir.²⁴⁸²

İncelenen dönem kayıtlarında deyn mevzusunda örnek oluşturacak birçok alacak-verecek muamelesi bulunmakta, mahkemedeki alacak-verecek meselelerinin genelinde deyn mefhumu kullanılmaktadır. 15 Şevval 1164 (6 Eylül 1751) tarihli kayıta Hacı Hamza Mahallesinden Hüseyin Beşenin mirasının varislere taksimi sonrasında merhumun yeğeni olan Mehmet’in kendisine deyni olduğundan tereke hissesinden ferağ ettiği anlaşılmaktadır.²⁴⁸³ 10 Şaban 1166’da (12 Haziran 1753) Mehmet Ağa, 100 kuruş deyn ile demirci Mahmut Beşeden alınan borcun 61 güne kadar ödenmemesi halinde vekil tayin ettiği Ahmet Ağa aracılığıyla evinin başkasına satılıp borcun eda edilmesini beyan etmiştir.²⁴⁸⁴ Kimi zaman kadınların eşleri üzerinde mehir alacağı olarak görülen deyn örneğine de rastlanmaktadır. 18 Rabiulevvel 1168’deki (2 Ocak 1755) belgede Akkaya Nahiyesine bağlı Has köyünden olup vefat eden el-hac Mehmet’in tereke

²⁴⁷⁷Veysel Gürhan, Ercan Gümüş, “Osmanlı Kadı Sicilleri’nde Bir Borç Ödeme Yöntemi Olarak “Guremâ Usulü” ve Uygulanışı”, *International Prediodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(6), 2016, 67.

²⁴⁷⁸Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, “*Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye’nin Yürürlüğe Girişi Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi*”, 110.

²⁴⁷⁹ Berki, *Açıklamalı Mecelle*, 128.

²⁴⁸⁰ Çetinkaya, *Tokat Şer’iyye Sicillerine Göre Osmanlı Hukukunda Karz Sözleşmesi (1805-1843/1220-1258)*, 289.

²⁴⁸¹ Mehmet Aykanat, “Osmanlı Hukukunda İbra Türleri”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 2018, 614.

²⁴⁸²Bahar Aşçı, *Türkiye’nin 150 Yıllık Borç Seriüveni (1855-2005)*, (Yüksek Lisans Tezi), Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, 66.

²⁴⁸³ KŞS-44-s.43/69.h

²⁴⁸⁴ KŞS-45-s.1/1.h

kaydında Ayşe ve Fatma adındaki eşlerinden her ikisinin de mehir alacağını olduğu saptanmıştır.²⁴⁸⁵ Deynin ödenmediği takdirde borçlunun hapsedildiği hususlarda meydana gelmiştir. Filhakika 15 Recep 1169 (15 Nisan 1756) tarihli kayıta Akkaya Nahiyesi Bozoğlak köyü sakini Süleyman Beşeye 16 kuruş deyni olan İsmail'in hapsolunduğu, borcu ödemeye gücü olmayan medyunun bazı kişiler tarafından tahliye edilmesi talebi üzerine, yapılan tahkikat sonucunda serbest bırakıldığı görülmüştür.²⁴⁸⁶ Bazen de deyn karşılığında borc bedeli olarak ev ya da herhangi bir mülkün takas edildiğine şahit olunmuştur. 30 Muharrem 1171 (14 Ekim 1757) tarihli kayıta Püre Mahallesi sakini olan Ahmet'in 48 kuruş deyni olduğu oğlu Molla Mehmet'e bu borç mukabilinde ev hissesini 48 kuruşa oğluna bey' ettiği anlaşılmaktadır.²⁴⁸⁷ Bunun yanı sıra belgelerde, tereke kayıtlarında deyn örnekleri sıkça bulunmaktadır. 11 Muharrem 1177 (22 Temmuz 1763) tarihli belgede Kuzyaka Nahiyesine tabi Sahip köyü sakini olup vefat eden Ahmet Ağaya ait tereke kaydında merhumun kendinden önce ölmüş olan eşine 37,5 kuruş deyni olduğu görülmektedir.²⁴⁸⁸

4.6.11. Muâmele-i Şer'iyye

Faiz için yapılan işleme “*muâmele-i şer'iyye*” diye adlandırılmaktadır.²⁴⁸⁹ Bu yöntem “*muâmele-i şer'iyye*”, sicil kayıtları olarak adlandırılan defterlere, kadılar tarafından kaydedilmiştir. Göreve dâhil edilen bu husus, kadıların sicil defterini tutmadaki zorunluluğundan gelmektedir.²⁴⁹⁰ Osmanlı Devleti'nde vakıf paralarının işletildiği en yaygın usul, muâmele-i şer'iyye olarak bilinmekte, bu durum belirli bir usulde paranın işlenmesini sağlamayı ortaya koymaktadır.²⁴⁹¹ Muâmele-i şer'iyyeden elde edilen gelire ribh ya da nema, paranın gelir getirilmesi amacıyla verilmesi ise, istirbâh ya da istiğlal şeklinde adlandırılmaktadır. Muâmele-i şer'iyye yoluyla paranın

²⁴⁸⁵ KŞS-46-s.99-100/164.h; KŞS-49-s.68-69/124.h

²⁴⁸⁶ KŞS-47-s.62/85.h

²⁴⁸⁷ KŞS-48-s.16/34.h, KŞS-51-s.29-30/49.h

²⁴⁸⁸ KŞS-52-s.117-118/220.h; Benzer hükümler için ayrıca bakınız, KŞS-53-s.12-13/13.h; KŞS-55-s.37-38/66.h; KŞS-57-s.396/196.h; KŞS-58-s.250/235.h; KŞS-59-s.64-65/135.h

²⁴⁸⁹ Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 483.

²⁴⁹⁰ Ceyhan, “*Tanzimat Dönemi Sonrası Şer'iyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açısından Tahlil*”, 54.

²⁴⁹¹ Hamza Keleş, “Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadî Sonuçları Üzerine Bir Çalışma”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 2011, 202.

işletilmesi, XV. yüzyıldan sonra gelişme göstermiştir.²⁴⁹² Bu tatbikle beraber, resmi uygulamalarla ters düşmemesi için de çalışmalar geliştirilmiştir.²⁴⁹³

Muâmele-i şer'iyye, karz sözleşmelerinde faiz yasağının olmasından ve bu yasağın hile-i şer'iyye olarak vurgulanan bir çeşit hukuki dayanaklarından kaynaklı geliştirilen bir uygulamadır.²⁴⁹⁴ Bu muamele vakıflarda belli alanlarda uygunluğunun olduğu yöntem metotlarını çevrelemekte, böylece faizsiz para uygulamaları da ilerleme göstermiş olmaktadır.²⁴⁹⁵ Paraya dair şer'i husus dikkate alınarak para işleminin gerçekleştirilmesi, bu yönde muamele ilişkisinin kurulmasına ortam hazırlamıştır.²⁴⁹⁶ Muamele-i şer'iyye farklı amaçlarla geliştirilmesi sağlanan para işleminden birisidir.²⁴⁹⁷ Bu hususa en iyi örnek, şeyhülislâmların para vakıflarının kurulması ve vakıfların bu uygulamada bir gelir olması için inkişaf göstermesidir.²⁴⁹⁸ Bu faktöre yönelik geliştirilen ifade, vakıf paralarının kullanımının ve işletiminin sağlanmasında, din adamları fetvalarında fazlasıyla belirterek, bu yöntemin caiz olduğunu söylemeleri olmuştur.²⁴⁹⁹ Vakıflarda paranın kullanımı her ne kadar caiz olduğu yönüyle belirtilse de şahsın parasının hangi amaçlar doğrultusunda kullanıldığını ayarlama ve bilme yükümlülüğü bulunmaktadır.²⁵⁰⁰

Muamele-i şer'iyye akdi, şahıslarla arasında olmakla birlikte kimi zaman vakıf malları yahut ölen kişilerden evlatlarına kalmış miras ile alakalı gerçekleşmekteydi. Ortaya konulan bu yöntemde borç kaynaklı meblâğ mahkemede belirtilirken, çoğunlukla muamele ciheti yönüyle borç oranı bildirilmekte detaya girilmemektedir. 14 Rabiülahir 1165 (1 Mart 1752) tarihli belgede Bedir Gazi Mahallesinden olup vefat

²⁴⁹²Şule Önder, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda İmam Birgivi ve Ebussuud Efendinin Para Vakfı Tartışmaları*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006, 84.

²⁴⁹³ Ahmet Yaman, *İslâm Hukukunun Oluşum Süreci ve Sonrasında Siyaset Hukuk İlişkisi*, Konya 1999, 26.

²⁴⁹⁴ Çetinkaya, *Tokat Şer'iyye Sicillerine Göre Osmanlı Hukukunda Karz Sözleşmesi (1805-1843/1220-1258)*", 297.

²⁴⁹⁵Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları: Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003, 203.

²⁴⁹⁶Abdulkadir Atar, "XVIII. Asır Fetva Mecmuaları Işığında Osmanlı'da Tedavül Aracı Olarak Kullanılan Paralar", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 2017, 76.

²⁴⁹⁷ Sebahittin Usta, "Trabzon'da Para Vakıfları (1550-1650)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 20, 2016, 60.

²⁴⁹⁸ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı*, 205.

²⁴⁹⁹Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, Ankara 1988, 152.

²⁵⁰⁰ Önder, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda İmam Birgivi ve Ebussuud Efendinin Para Vakfı Tartışmaları*, 77.

eden el-hac Ali'nin mirasının taksiminin ardından merhumun küçük yaşta olan üç çocuğunun himayesi için amcaları Hüseyin vasi olarak tayin edilmiştir. Vasinin mirasla intikal eden malları bu yöntemle işlettiği, elde edilen nemadan çocukların nafakasını karşıladığı görülmektedir.²⁵⁰¹ Benzer şekilde 12 Ramazan 1168 (22 Haziran 1755) tarihli kayıтта aynı şahıslarla ilgili hükmün olduğuna şahit olunmaktadır. Vasi olarak tayin edilen Hüseyin'in vefat etmesi üzerine yeni bir vasi atanmıştır. Çocukların annesi olan Saliha Hatunun vekil tayin ettiği, aynı zamanda yeni vasi olan Ahmet Çelebi mahkemeye başvurarak ölen eski vasinin zimmetinde 706 kuruş ve bazı mallarının kaldığı tereke malından talebi üzerine, sonrasında vasilerin zimmetinin ibra edildiği anlaşılmaktadır.²⁵⁰² Bunun yanı sıra, kişilerin verdikleri paradan daha fazla kâr elde etmelerindeki temel amaç daha çok hayrın işlenmesini isteme gayesi üzerine gelişmiştir. 16 Şaban 1168 (22 Mayıs 1755) tarihli kayıтта Musa Fakih Mahallesi sakini Fatma Hatun 400 kuruşunu tilavet karşılığında vakfa bağışladığı meblağın bu metotla işletilip elde edilen getiriden üç kuruşun mahalle camiinde görevli imamlara verilmesi istenmiştir.²⁵⁰³ Cemazeyilevvel 1175'te (Kasım/Aralık 1761) Sadi Bey Mahallesinden Kerime Hatun, Nasrullah Kadı Camiine 30 kuruş vakfedip paranın müteveliye teslimi ve onda 11,5 hesabı üzerinden istirbah olunarak hâsıl olan nemadan senede üçer hatm-i şerif okunmasını talep etmiştir.²⁵⁰⁴ Bazı zamanda bu yöntemi kendi çıkarı doğrultusunda kullananlarında olduğu görülmüştür. 8 Cemazeyilevvel 1181 (2 Ekim 1767) tarihli diğer bir kayıтта ise Nasrullah Kadı Camiine şeyhü'l kurra olarak atanan Hafız Mehmet Efendi dükkân gelirine kanaat etmeyip hizmet neması için toplanan 300 kuruşu zapt ve istirbah ettiği için şikâyet edilmiştir. Yapılan inceleme neticesinde meblağa müdahale etmeyerek müteveliye teslim etmesi Mehmet Efendi'ye tembih olunmuştur.²⁵⁰⁵

4.6.12. Mudârebe (Emek Sermaye Ortaklığı)

Temelde, kâr paylaşımına dayanan emek-sermaye ortaklığı anlamında İslâm hukuk terimi olan mudârebe, “*yol tepmek*” manasındaki darb fi'l-arz deyiminde geçen darb kelimesinden türetilmiştir. Tabir olarak; “*bir tarafın sermaye koyması, diğer*

²⁵⁰¹ KŞS-44-s.106/181.h

²⁵⁰² KŞS-46-s.194-195/322.h

²⁵⁰³ KŞS-46-s.181-182/304.h

²⁵⁰⁴ KŞS-50-s.297/133.h

²⁵⁰⁵ KŞS-59-s.138/287.h

*tarafın işletmeyi üstlenmesiyle kurulan kâr paylaşım ilkesine dayalı ortaklığı” ifade etmektedir.*²⁵⁰⁶ Mudârebe iş ortaklığı, Müslümanların faizsiz yapılan uygulamalarını belirtmektedir. Ayrıca finansman ihtiyaçlarını faizsiz olarak yürütmeye çalışma, İslâmiyet öncesinde de rastlanılmış ve bu metotla ortaklık kurumunun gerçekleştirilmesi sağlanmıştır.²⁵⁰⁷ Bu tür ortaklığın ilk örneği, İslâm öncesindeki Arap toplumunda bulunduğu ve kîrad olarak adlandırıldığı, Hz. Peygamber’in eşi Hz. Hatice’nin malıyla yaptığı ticarete uygulanan ortaklık çeşidi olduğu söylenmektedir.²⁵⁰⁸ Mudârebede sermaye sahibinin, harcamalarını denetlemesi ve paranın nasıl kullanılacağı yönündeki isteği söz konusudur. Bu yöntemde sermaye kayıplarının tamamı sermaye sahibince karşılanmakta, kişinin zarara uğramak istememesi, uygulamanın bu şekilde olmasına kapı aralamaktadır.²⁵⁰⁹ Ancak mudârebede sermaye, güvence altına yeterince alınmayıp ciddi bir eksikliğin olması halinde uygulama sonlandırılmaktadır.²⁵¹⁰

Borçlar hukukunun Osmanlı Devleti’nde sisteme oturtulmuş yönü etkin bir şekilde değildir. Çünkü zaman aşımının hak kazanımında en çok borçlar ve eşya hukuku gelmektedir. İslâm hukuku açısından sorunların bu temelde gelişmesi, fikir birliğinin tam anlamıyla sağlanamaması olarak zikredilmektedir.²⁵¹¹ Mudarebe işlemleri ilgili genel bir değerlendirme ise, belli bir koşula dayanmaktadır.²⁵¹² Buna göre vekâletin hükümleri şeklinde bir ifade ortaya konulmuş ve mudârebe yapılmasında müvekkilin olması gerekliliği veya adına işlem yapılabileceği belirtilmiştir.²⁵¹³

İncelenen dönem kayıtlarına gelince, Kastamonu’da kimi müteşebbis, tüccar beyinde emek-sermaye anlaşması kapsamında bir şeriklik teşekkül etmiştir. Bu husus mahkeme belgelerine, kâr paylaşımına dair mudârebe ortaklığından meydana gelen alacak-verecek meselesi biçiminde aksetmiştir. 15 Rabiulahir 1166 (19 Şubat 1753)

²⁵⁰⁶ Cengiz Kallek, “Mudârebe”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, XXX, 358-362.

²⁵⁰⁷ Atar, *Başlangıcından Günümüze Dünyada ve Türkiye’de İslâmi Bankacılığın Genel Durumu*, 1034-1035.

²⁵⁰⁸ Ömer Faruk Habergetiren, *İslâm Hukuku’nda Sermaye ve Sermaye Hareketleri (Sermayenin Oluşumu, Birleşmesi ve Bütünleşmesi)*, (Doktora Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2005, 90.

²⁵⁰⁹ Osman Şekerci, *İslâm Şirketler Hukuku*, Marifet Yayınları, İstanbul 1981, 323-329.

²⁵¹⁰ Fethi Gedikli, *Galata Şer’iyye Sicillerinde Mudarebe-Karz İlişkisi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1988, 127.

²⁵¹¹ Gümüş, “17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Devleti Hukuk Düzeni’nde Zamanaşımı (Mürûr-ı Zamân) Uygulaması ve Amid Mahkemesi’nden Bazı Örnekler”, 101.

²⁵¹² Örsten Esirgen, *Mecelle ve Fransız Medeni Kanunu Çerçevesinde Vekâlet Sözleşmesi*, 177.

²⁵¹³ Cengiz İlhan, *Günümüz Türkçesiyle Mecelle*, Yetkin Yayınları, Ankara 2011, 445.

tarıhli kayıttı, K p      Mahallesinden olan, ticaret yaptığı yerde  len Halil Be enin varisleri tarafından merhumun ortağı olan el-hac Ahmet'ten babalarıyla mudârebe yoluyla yaptıkları ticaretin nemasın talep etmeleri üzerine, yapılan tahkikatlar sonucu m ddeilerin  ahidi olmadığından ve Ahmet'in de böyle bir gelirin olmadığını yemin etmesi ile birlikte, varislerin bu taleplerinden men edildiği anlaşılmaktadır.²⁵¹⁴ 17 Recep 1170 (7 Nisan 1757) tarihli öbür belgedeyse, Kebkebirler Mahallesi sakini  brahim'in terekesi varislere m nhasırından sonra merhumun mudârebe yoluyla ortağı olan Ahmet Be enin zimmetindeki hissenin varislerine teslim etmesi ile bu kişilerin dava ve talepten Ahmet Be enin zimmetini ibra ettiği görülmüştür.²⁵¹⁵ 22 Rabiulevvel 1171 (4 Aralık 1757) tarihli hükümde  sma l Bey Mahallesinden Mustafa ile  eriki el-hac Ahmet arasında alacak-verecek nedeniyle anlaşmazlık çıkmıştır. Mustafa'nın ticaretle u ra an Ahmet'e m badere yoluyla sermayeli 1000 kuruş verip daha sonra bu mebla ı noksan alması üzerine kendisine dava a maya meyletse de belli bedelle sulh olunmuştur.²⁵¹⁶ 15 Recep 1173'te (3 Mart 1760) Cebrail Mahallesi sakini el-hac Ahmet mahkemeye başvurarak ortağı olup, Kırka a  Kasabası'nda vefat eden Hacı Abdulkadir'e 1173  aban'ın (Mart 1760) başlangıcından itibaren mudârebe ile 1780 kuruş verdiği, mebla ı ve h s l olan k r n yarısını varislerden talep etmiştir. Her ne kadar taraflar arasında tereke mallarından i tira olunan penbe (pamuk) k r nın yarısının talebi nedeniyle anlaşmazlık meydana gelse de yapılan inceleme neticesinde varislerin 1780 kuruş ve elde edilen k r n yarısının el-hac Ahmet'e teslim etmesine karar verilmiştir.²⁵¹⁷ Ayrıca belgelerde, bilhassa tereke kayıtlarında mud rebenin sıklıkla uygulandığı tespit edilmiştir. 25  aban 1183'teki (24 Aralık 1769) tereke kaydında Fren  ah Mahallesi sakini olup ölen kişinin, Abbas Mehmet zimmetinde mudârebe ile 2000 kuruşun olduğu görülmüştür.²⁵¹⁸ Ayrıca belgelerde; ölen kişinin  erikinin zimmetindeki malı varislerine teslim etmesi,²⁵¹⁹ mirasın varislere münhasırı ve merhumun orta ından mudârebe ile i tira eylediği penbenin yandı ı iddiasıyla k r hususunda mebla ı verme talebinde

²⁵¹⁴ K  S-45-s.34-35/58.h

²⁵¹⁵ K  S-47-s.219/318.h

²⁵¹⁶ K  S-48-43-44/93.h

²⁵¹⁷ K  S-50-s.271/187.h

²⁵¹⁸ K  S-57-s.375-374/229.h; Ayrıca bakınız, K  S-48-s.77-78/174.h; K  S-49-s.112-113/217.h; K  S-50-s.177/392.h; K  S-51-s.13/26.h; K  S-53-s.126-127/194.h; K  S-55-s.206-207-208/374.h; K  S-56-s.22/66.h; K  S-59-s.92-93/201.h

²⁵¹⁹ K  S-56-s.25/74.h

imtina etmesi üzerine taraflar arasında anlaşmazlık çıksa da sonrasında uzlaşa sağlanması,²⁵²⁰ mudârebe yöntemi ile alınan demir faizinden talep edilmesi,²⁵²¹ şahsın mudârebe ile elde edilen gelirden haksız yere talebi nedeniyle bu istekten men edilmesi,²⁵²² mudârebeyi tatbik eden ortakların ikisinin de vefat etmesi üzerine mevcut meblağ ve gelirin varisler arasında pay edilmesi²⁵²³ gibi birçok mevzunun olduğu tespit edilmiştir.

4.7. EŞKIYA OLAYLARI

Eşkîya, “*bedbaht, talihsiz, günahkâr, âsi*” diye anlamındaki şakînin çoğulu olup, Türkçe’de başka ifade kazanarak “*yol kesen*” manasına gelen “*kâtîu’t-tarîk*” (*kuttâu’t-tarîk*), “*haydut, harâmi*” manasında muhârib kelimesinin dengi olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle eşkıyalık ve eşkıya, İslâm ceza hukukunun klasik sistematığında had suçları arasındaki “*hırâbe*” suçu ve suçlusunun dilimizdeki karşılığını oluşturmaktadır.²⁵²⁴ İnsanlık tarihi boyunca zorbalıkla kişilerin mallarına el koyma, bunun için hayatlarına kastetme, onlara maddi ve manevi zarara uğratan şaki toplulukları var olmuştur. Bu hadiselerin yoğun bir şekilde, ekonomik ve siyasi olarak düzeni bozuk olan yerlerde meydana geldiği görülmekte, Osmanlı’da da bunları yapanlara “*şaki yahut çoğulu olan eşkıya*” adı verilmekteydi.²⁵²⁵ Devlette eşkıyalık olayları, imparatorluğun genel durumuyla ilişkili olarak etkisini göstermiş, diğer bir ifadeyle imparatorlukta baş gösteren eşkıyalık faaliyeti, çok sayıda benzer olayı beraberinde getirmiş, savaş ya da iç karışıklıkların olması, eşkıyalık olayının da artmasına zemin hazırlamıştır.²⁵²⁶ Sicil kaydında yaygın şekilde görülen kavramlardan birisi, eşkıyalık hadisesine yöneliktir.²⁵²⁷ Osmanlı Devleti’nin Viyana kuşatmasından ve Avusturya seferinden etkilenmesi, toplumu da ciddi olarak sarsmıştır. Şer’iyye sicilinde olumsuz etkenler, her yönüyle

²⁵²⁰ KŞS-50-s.257/215.h

²⁵²¹ KŞS-59-s.196-197/371.h

²⁵²² KŞS-50-s.201/332.h; KŞS-58-s.166/377.h

²⁵²³ KŞS-57-s.357/255.h

²⁵²⁴ Ali Bardakoğlu, “Eşkîya”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, XI, 463.

²⁵²⁵ Mücteba İlgürel, “Osmanlı’da Eşkîyalık Hareketleri”, *DİA*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, XI, 466-467.

²⁵²⁶ Kemal Kaya, *Karadeniz Havalisindeki Eşkîyalık Olaylarının Önlenmesinde Voyvodaların Rolü*, Kültür Yayınları, Samsun 2017, 361.

²⁵²⁷ Mücteba İlgürel, “Şer’iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 28, 1975, 123.

denk düşülen bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Kastamonu’da eşkıyalık vakalarının artması, bu vaziyetlere yönelik bir eğiliminde olduğu ifade edilmektedir.²⁵²⁸ Nitekim Kastamonu Kazası’da kargaşanın oldukça fazla olduğu yerler arasındadır.²⁵²⁹ Ayrıca eşkıyalık olaylarının genel boyutu, kabadayılık ve külhanbeylik ile de yakın bir ilişki içerisinde olmuş, bu durum, devlette problemlerin baş göstermesinde ciddi bir hususu meydana getirmiştir.²⁵³⁰

Kastamonu’da eşkıyalık olaylarının büyük bir boyuta ulaşmasında temel sebep, önemli insanların da eşkıyalığa karışmış olmalarıdır. Böyle olunca, eşkıyalığın bölge genelinde önlenilmesi zorlaşmıştır.²⁵³¹ Eşküyaya ilişkin en önemli sorun ise, kişilere zarar verme ve insanları soyduktan sonra katletmeye yönelimleri olmuştur. Güvenliğin yeterince sağlanamaması nedeniyle bu gidişat ölüm olaylarının da artmasına zemin hazırlamıştır.²⁵³² Eşküyaya icraatlarının çoğalmasının temelinde nüfus artışı ve ekonomik zorluklar gibi etkenlerin olduğu, sorunların kritik boyutlara ulaşması da ciddi bir risk oluşturduğu zikredilmiştir.²⁵³³

4.7.1. Levendat Taifesinin Eşküyalık Hareketleri

Eşküyaların oldukça fazla karşılaşılan problem arasında değerlendirilmesi yapıldığında, en önemlilerinden birisi olarak ifade edilen unsur, başka şehirlerden gelen ve çalışmak için yerleşen kişilere yöneliktir.²⁵³⁴ Burada gençlerin iş aramak amacıyla hanlarda ve bekâr odalarında kaldıkları ve “levend” kümeleri olarak ifade edilen belirli bir davranışa yönelimlerini muhteva etmektedir. Böyle bir duruma istinaden hırsızlık,

²⁵²⁸ İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer’iyye Siciline Göre Kastamonu*, 577.

²⁵²⁹ Zafer Karademir, *XVI. Osmanlı Döneminde Medreseli Olayları*, (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2008, 31.

²⁵³⁰ Serdar Öztürk, “Eşkiyalar, Kabadayılar, Külhanbeyiler ve Silah Toplama”, *Bilgi ve Bellek*, 5, 2007, 137.

²⁵³¹ Selim Özcan, *XVIII. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağında Eşküyalık Hareketleri*, Kültür Yayınları, Samsun 2017, 116.

²⁵³² Gürbüz Evren, “Erzurum Ermenilerinin Kastamonu’ya Gönderilmesi”, *Bütün Dünya (Evrensel Bakış Açısı)*, Nisan, 2017, 27.

²⁵³³ Mehmet Öz, *Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşküyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri*, Kültür Yayınları, Samsun 2017, 17.

²⁵³⁴ Kazım Kartal, “XVIII. Yüzyılda Sivas’da Eşküyalık Faaliyetleri (1735-1780)”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 2019, 344.

haramilik ve eşkıyalık artmış, içkici ve ahlaksız bir kesimin de ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır.²⁵³⁵

Levendat taifesi genel olarak konar-göçer olmanın cazip hale gelmesi sonucunda, işsiz insan kitlelerinin levant isyanlarını başlatması hadisesi olarak kendisini göstermektedir. Levent isyanlarını oluşturan bu tayfa, kontrolün de gerçekleştirilmesini gerektirmektedir.²⁵³⁶ Eşkıyalık hareketleri içerisinde levendat taifesi, nakillere engel olup güvenliği azaltıcı davranışları ortaya koyan bir taife olarak bilinmektedir. Osmanlı Devleti, bu tür eşkıya faaliyetini önleyeceklerin güvenilir kişilerin olmasına özen göstermiştir. Güvenlik anlayışı, özellikle de Kastamonu gibi illerde yaygın bir şekilde geliştirilmeye çalışılmıştır.²⁵³⁷ Genel iktisadî darlığın en önemli bir sonucu olarak, vergilerin artması ve ekonominin kötü etkileri levendat taifesini de böyle bir duruma yöneltmiştir.²⁵³⁸ Ayrıca sık bir şekilde rastlanılan eşkıya arasında evlerini terk eden ve levendat grubu içerisinde yer alan kişilerin olduğu zikredilmektedir.²⁵³⁹

Levendat meselesi XVII. ve XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'ni meşgul eden önemli sorun haline gelmiş, 18. asrın ikinci yarısında Anadolu'nun nerdeyse tümünde boy gösteren başıboş levendler birçok şikâyet ve karışıklıkların ortaya çıkmasına neden olmuşlardır.²⁵⁴⁰ Benzer şekilde Kastamonu Kazası'nda da levendat kaynaklı eşkıyanın kargaşaya zemin hazırladığı görülmektedir. Cemazeyilahir 1165 (Nisan/Mayıs 1752) tarihli belgede Kastamonu mütesellimi Ömer Ağanın levend eşkıyasıyla iş birliği içinde olduğu, halktan üç kat fazla akçe tahsil edip ahaliye zulm ettiği ve bu nedenle görevden azl olunduğuna dair ferman gönderildiği anlaşılmaktadır.²⁵⁴¹ Eşkıyalık faaliyetlerinin en fazla bahar mevsiminde olduğu belgelerden tespit edilmektedir. Rabiulevvel 1165 (Ocak 1752) tarihli belgede “Üsküdar’dan Anadolu’nun sol koluna gönderilen fermana, mevsim bahar olup ağaçlar yapraklanmaya başladığı, başıboş levendat

²⁵³⁵ İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer’iyye Siciline Göre Kastamonu*, 577.

²⁵³⁶ Mehmet Taş, “Osmanlı Döneminde İçil Sancağı’nda Yaşanan Eşkıyalık Olaylarına Bakış”, *International Social Sciences Studies Journal*, 5(30), 2019, 1022.

²⁵³⁷ Serdar Genç, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karesi Sancağında Hububat Üretimi Ticareti ve İstanbul’un İaşesine Katkısı*, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2005, 59.

²⁵³⁸ Yunus Koç, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Suhte Olayları”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 18, 2013, 154.

²⁵³⁹ Telhan Aslan, *30 Numaralı Mühimme Defteri [s.248-370] (Transkripsiyon, Belge Özetleri ve Dizin)*, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2016, 16.

²⁵⁴⁰ Maden, *XVIII. Yüzyılın Sonlarında Kastamonu*, 134.

²⁵⁴¹ KŞS-44-s.217-218/331.h; Ayrıca bakınız, KŞS-44-s.233-236/354.h; KŞS-44-s.252/383.h

taifesi ve sair eşkıyanın dağlarda artma zamanının geldiği” söylenmektedir. Başiboş levendat taifesi ve diğer eşkıyanın her nerede olursa olsun görevliler tarafından iletişim ve ittifak halinde olunarak, bunların yakalanıp haklarından gelinmesinin emredildiği anlaşılmaktadır.²⁵⁴² 27 Safer 1170 (21 Kasım 1756) tarihli belgede, Kastamonu Sancağı’na gönderilen buyruhduda, *“mevsim bahar olup ağaçlar yapraklandığı bu sebeple dağlarda başiboş levendat eşkıyası ve haramzâdelerin rahatça kol gezecek zamanın geldiği”*, bunların bulundukları mahalde yakalanarak haklarından gelinmesi, alakası olmayan kişilere müdahale edilmemesi gibi birçok hususta idarecilere emredilmektedir.²⁵⁴³

Eşkıyalık faaliyetlerinde devletin çok fazla tedbir alamamasından kaynaklı, XVIII. asırda da eylemler devam etmiştir. Levendat eşkıyası halka zulmetmiş, bunlar bilhassa savaş zamanlarında daha rahat davranma olanağı elde etmişlerdir. Zira araştırılan dönemde eşkıya faaliyetlerinin birçok örneğine rastlanmaktadır. 14 Rabiulevvel 1168 (29 Aralık 1754) tarihli kayıta kazadaki kadılarına, mütesellime, ocak ihtiyarlarına, serdarlara, âyan-ı vilayet ve iş erlerine yollanan buyruhduda başiboş levendat eşkiasının reayaya zulmünün bir nihayeti olmadığı, eşkıyanın gerektiği gibi teftiş edilerek bulundukları yerlerde yakalanıp cezalarının icrası hususunda ittifak halinde olunması için emir verildiği²⁵⁴⁴ ve çoğunlukla da merkezden ferman gönderildiği anlaşılmaktadır.²⁵⁴⁵ Yine belgelerde bazı kişilerin levendat eşkıyasıyla işbirliği içinde olduğu saptanmıştır. Topal oğlu Ahmet’in levendat eşkıyasıyla birleşerek halka zulm edip, gasp ve hırsızlıkta bulunarak, kadınları zorla nikâhına aldığı anlaşılmaktadır.²⁵⁴⁶ Levendat eşkıyası, senelik iki taksit olarak alınan imdad-ı hazariyyenin tahsili bahanesiyle reayadan fazla akçe alıp ahaliyi zor durumda bırakmış, bu konuda fukaranın hiçbir şekilde rencide edilmemesi için idarecilere ferman

²⁵⁴² KŞS-44-s.184/Numarasız h; Ayrıca bakınız, KŞS-44-s.193-194/296.h; KŞS-45-s.323-324/459.h; KŞS-47-s.378-377/ Numarasız. h; KŞS-47-s.337-336/ Numarasız h; KŞS-49-s.267-266/565.h

²⁵⁴³ KŞS-47-s.302-301/552.h; Ayrıca bakınız, KŞS-48-s.128-127/322-323.h

²⁵⁴⁴ KŞS-46-s.251-252/401.h; Ayrıca bakınız, KŞS-46-s.272/421.h; KŞS-44-s.221-222/339.h; KŞS-44-s.250/380.h; KŞS-45-s.313/446.h; KŞS-47-s.350/496.h; KŞS-48-s.127/323.h; KŞS-49-s.242-243/602.h; KŞS-50-s.21/16.h; KŞS-50-s.41/Numarasız.h; KŞS-50-s.47/52.h; KŞS-52-s.342/667.h; KŞS-50-s.338/674.h; KŞS-51-s.260-261/479.h; KŞS-53-s.303/612.h; KŞS-53-s.251-250/675.h; KŞS-52-s.642.h; KŞS-55-s.276/501.h; KŞS-55-s.252-251/526.h; KŞS-58-s.108-109/109.h

²⁵⁴⁵ KŞS-46-s.270-271/420.h; Ayrıca bakınız, KŞS-45-s.288-89/421.h; KŞS-53-s.273/645.h; KŞS-55-s.268/507.h; KŞS-56-s.146-147/432.h

²⁵⁴⁶ KŞS-44-s.280-281/437.h

gönderilmiştir.²⁵⁴⁷ Ayrıca belgelerde Kastamonu ve çevresine gönderilen mübaşir sayısının çok fazla olduğu, bunların levendat eşkıyası ile birlikte hareket ederek ahaliye zulm ettiği, bu duruma mani olunması ve bölgeye en fazla beş nefer mübaşir tayin edilmesi için ferman gönderildiği de tespit edilmiştir.²⁵⁴⁸

4.7.2. Diğer Eşkîya Taifeleri

Eşkîyalık icraatlarının Kastamonu’da yaygın bir şekilde olması, farklı durum ya da ölçülere göre eşkıyalığın büyümesine yol açmış ve söz konusu etki ile eşkıyanın her bir köy veya bölgede başka şekillerde davranmasına neden olmuştur. Bunlardan bazılarının ticari faaliyetlere engel olduğu, bazılarının ise bölge içerisinde darp etme ve insanların mallarına göz koyup zor durumlara maruz bırakma gibi örneklerinin olduğu ifade edilmektedir.²⁵⁴⁹ Diğer eşkıya taifeleri olarak nitelendirilenler ise daha çok kırsal kesimlerde meydana gelen, birkaç kişinin bir araya gelmesi, bu şahısların nam ve korku salması şeklinde olmuştur.²⁵⁵⁰ Belirtilen bu eşkıya taifesinin ise halkın parasını gasp etme, mallarını yağmalama, soygunlar yapma, zorbaca davranış sergileme gibi aşamalarının olduğu zikredilmektedir.²⁵⁵¹ Siyasî, sosyal, askerî ve iktisadî nedenlerden dolayı bu eşkıya taifeleri, ciddi bir sorunsallık olarak kendisini göstermiştir.²⁵⁵²

İncelenen dönemde, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Kastamonu ve etrafında meydana gelen eşkıyalık faaliyetlerinin gittikçe arttığı, bu olumsuz durumun sukûnet ortamının bozulmasına sebebiyet verdiği görülmektedir. Muharrem 1170 (Eylül/Ekim 1756) tarihli kayıta Anadolu valisi Hüseyin Paşa’nın Kastamonu Kazasında bulunan idarecilere gönderdiği buyruhduda eşkıyanın teftişi, faaliyetlerinin durdurulması ve cezalarının icrası için tayin edilen mübaşir ile iş birliği halinde olunması

²⁵⁴⁷ KŞS-47-s.295-294/561.h; KŞS-52-s.316-315/701.h; Başiboş levendat eşkiyasının reayadan ve gelen geçen yolculardan gel-geç akçesi aldığı bu duruma mani olunması ve ortaklaşa hareket edilmesi maksadıyla idarecilere verilen emir için bakınız, KŞS-51-s.246/457.h; KŞS-52-s.318/697.h; KŞS-53-s.411/463

²⁵⁴⁸ KŞS-50 s.22/18.h; Ayrıca bakınız, KŞS-47 s.301-300/553.h; KŞS-47 s.300-299/555.h

²⁵⁴⁹ İsmet Binark, *5 Numaralı Mühimme Defteri (973 / 1565-1566)*, Dîvan-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi, Ankara 1994, 65-66.

²⁵⁵⁰ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları*, 62.

²⁵⁵¹ Güneş Işıksel, “16. Yüzyılın İkinci Yarısında Eşkîyalar: Bir Çözümleme Denemesi”, *Kebikeç*, 33, 2012, 35-36.

²⁵⁵² Faruk Söylemez, “XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkîyalık Hareketleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 2007, 69-70.

emredilmiştir.²⁵⁵³ Benzer şekilde 2 Ramazan 1172'de (29 Nisan 1759) Kastamonu ve Bolu idarecilerine yollanan buyrulduda eşkiyanın teftişi için mübaşir tayin olunan çavuşlar emini Ahmet Ağa ve beraberindeki 20 nefer süvari ile ittifak içinde olunması söylenmektedir.²⁵⁵⁴ Kimi zaman eşkıyadan bazı kişi ya da kişilerin iyi halleri göz önünde bulundurularak affına karar verilmiştir. Safer 1179 (Ağustos 1765) tarihli kayıta kendi halinde olmayan ve etrafına adam toplayıp eşkıyalık çabası içinde olan Öküzoğulları olarak bilinen şahısların yakalanıp hapsi söz konusu olsada,²⁵⁵⁵ 14 Zilkade 1180 (13 Nisan 1767) tarihli Kastamonu'daki idarecilere gönderilen bir diğer kayıta Öküzoğulları olarak isimlendirilen, Mustafa Ağa, Ahmet Ağa ve Süleyman Ağanın eşkıyadan olup Sinop'ta tutuldukları hüsnü halleri dikkate alınarak aflarına karar verildiği anlaşılmaktadır.²⁵⁵⁶ Yine belgelerde Cemazeyilevvel 1185'te (Ağustos 1771) bölge halkının arzuhal edip Kara Kayış Osman adındaki şaki ve etrafına topladığı birkaç adamla kendilerine her türlü zulmü yaptıklarını söylemeleri üzerine, Osman ve avanelerinin cezasının icrası için gönderilen mübaşirle ittifak içinde olunması hususunda Kastamonu ve Çankırı mütesellimlerine ferman gönderilmiştir.²⁵⁵⁷ Recep 1175 (Şubat 1762) tarihli belgede, Kastamonu kadısının mektup göndererek eşkıya eğiliminde olan Kadioğlu Hüseyin'in iclâ edildiği halde buna itaat etmeyip bulunduğu mahalde adamlarıyla birlikte halka zulm ettiğini dile getirmesi üzerine, Hüseyin ve adamlarının Samsun kalesinde hapsedilmesi için Kastamonu kadısı, mütesellimi ve Samsun Kalesi dizdarına ferman gönderilmiştir.²⁵⁵⁸ Belirtilen örneklerin yanı sıra belgelerde; ahalinin eşkıyadan muhafazası için eşkıyaya kesinlikle taviz verilmeyip tedbir alınarak bunların bastırılması,²⁵⁵⁹ eşkıya makulesi için teftiş buyruldusu ve cezalarının icrası,²⁵⁶⁰ haydutların ev basarak kişiyi katlettikleri bu hususta gereğinin yapılması,²⁵⁶¹ âyan ve eşkıyadan bazı şahısların kendi çıkarları için serdarlık tertip ettiği

²⁵⁵³ KŞS-48-s.160-159/265.h; KŞS-49 s.256/580.h; KŞS-53 s.409/465.h; KŞS-55 s.290/481.h

²⁵⁵⁴ KŞS-49-s.258-257/576.h

²⁵⁵⁵ KŞS-53-s.299-298/618.h

²⁵⁵⁶ KŞS-55-s.274/503.h; Ayrıca bakınız, KŞS-47-s.371-370/469.h

²⁵⁵⁷ KŞS-58-s.53/42.h

²⁵⁵⁸ KŞS-52-s.427-426/557.h

²⁵⁵⁹ KŞS-49-s.302-301/528.h; KŞS-51-s.283-284/513.h; KŞS-52-s.421/565.h; KŞS-53-s.376-375/508.h; KŞS-56-s.223-224/495.h

²⁵⁶⁰ KŞS-49-s.287/536.h; KŞS-55-s.287/487.h; KŞS-55-s.292/478.h; KŞS-56-s.150/436.h; KŞS-56-s.204/485.h; KŞS-58-s.112-113/113.h; KŞS-59-s.268/553.h; KŞS-46-s.25253/402.h

²⁵⁶¹ KŞS-49-s.255/282.h; Ayrıca bakınız, KŞS-50-s.69/92.h; KŞS-45-s.267/397.h; KŞS-45-s.267-268-269/398.h; KŞS-49-s.237/611.h

için bunların gerektiği gibi denetlenmesi,²⁵⁶² camii inşası nedeniyle gönderilen kerestenin yerine ulaşmasına mani olan eşkıyanın hapsedilmesi,²⁵⁶³ halkın mallarını gasp edip, hanımlarına ahlaksız davranışta bulunan eşkıyanın cezalandırılması,²⁵⁶⁴ mahkemeyi muhasara eden eşkıyanın yakalanıp hapsedilmesi,²⁵⁶⁵ alaybeyi ve kethüdâyeri gibi görevlilere eşkıyanın üzerine gidilmesi için ferman gönderilmesi,²⁵⁶⁶ Osmanlı-Rus seferini fırsat bilen eşkıyaya göz açtırılmayıp, imkân tanınmaması,²⁵⁶⁷ seferden kaçarak eşkıya faaliyeti içinde olan askerlerin yakalanıp cezalandırılması,²⁵⁶⁸ konargöçer, Türkmen taifesinin eşkıyalık girişimi ve hareketi halinde olması,²⁵⁶⁹ eşkıya takımı tarafından madenlere baskın ve saldırıda bulunulması,²⁵⁷⁰ eşkıya ve levendat taifesinin teftişi için gönderilen mübaşire konaklama ve yiyecek sağlanması²⁵⁷¹ gibi birçok mevzunun yer aldığı görülmektedir.

4.7.3. Eşkîya Hareketi İçin Alınan Tedbirler

Devletin otoriterisi, güvensizlikleri önleyecek şekilde yaptırımların ortaya konulması üzerinedir. Bu amaçla otoriterin kötüye kullanımı, kanuna, adalete ve hakka aykırı tutumları göstermesi çerçevesinde gelişmektedir. Olağanüstü tedbirler de yine aynı şekilde bu duruma istinaden gerçekleştirilmektedir.²⁵⁷² Ancak eşkıya vakalarına yönelik çalışmalar, çok fazla etkisini göstermeyen faaliyetler olarak kalmıştır. Bu durumun temel nedeni ise belirli dönemlerde devletin dış güçler ile ilişkisinin zor ve çekişmeli geçmesinden kaynaklı olduğu söylenmektedir.²⁵⁷³ Ancak genel ölçüde tedbirlerden bahsedilecek olursa, ekonomi ve kötüye giden durumun düzeltilmeye çalışılması olarak belirtilmektedir. Diğer yandan eşkıyaya uygulanan yaptırımlardan biri olan ölümle sonuçlanan cezalar önemli bir yer tutmuş, insanların güvenliğinin

²⁵⁶² KŞS-50-s.61/77.h

²⁵⁶³ KŞS-50-s.69-70/93.h

²⁵⁶⁴ KŞS-51-s.24-25/42.h

²⁵⁶⁵ KŞS-52-s.363/637.h; KŞS-52 s.329/685.h

²⁵⁶⁶ KŞS-55-s.257/518.h

²⁵⁶⁷ KŞS-56-s.251/522.h

²⁵⁶⁸ KŞS-58-s.93-94/90-91.h; KŞS-58-s.106-107-108/107-108.h

²⁵⁶⁹ KŞS-44-s.119-120/201.h; KŞS-44 s.127/211.h; KŞS-49-s.284/544.h; KŞS-52-s.359-358/646.h

²⁵⁷⁰ KŞS-44-s.135/217.h

²⁵⁷¹ KŞS-52-s.402/587.h

²⁵⁷² Halil İnalçık, “Adaletnameler”, *Belgeler Dergisi*, II (3-4), 1965, 49.

²⁵⁷³ Mustafa Kaya, “18. Yüzyılda Yabanabad Kazasında Görülen Kanunsuzluk Hareketleri”, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 2013, 52.

sağlanmasında bu tür caydırıcı unsur, daha güçlü bir rol oynaması yönüyle dikkate alınmıştır.²⁵⁷⁴

Eşkîya faaliyetlerine engel olma ve gerekli tedbirlere yönelik çalışmada, asayîşi sağlama esas alınmıştır. Teşkilâtın yetersiz olması gibi hususlar dikkate alınarak önlemlerin alınmaya çalışılması, özellikle de Kastamonu Kazası'nda üst zümrelerin bile eşkıyalığa başlaması ile önemli bir düzeye ulaşmıştır.²⁵⁷⁵ Sadece bir ay içerisinde meydana gelen eşkıya olaylarının oldukça fazla olması, bu tür çözümlemeleri yapmayı önemli hale getirmiş, bu da tedbir, teftiş, güvenlik ve kontrole dair gelişme ile kendisini göstermiştir.²⁵⁷⁶ Eşkîya problemine ilişkin en önemli tertibatlardan birisi, mahalli gönüllü katılımların desteklenmesi ile ilişkilidir. Stratejik öneme sahip olan derbent-menzil ve geçitlerin kontrole tabi tutulması, reayadan silahların toplanması, haydutların görevlerinin resmi ya da gayri resmi olmasını sağlama ve bu sayede eşkıyalık girişiminden vazgeçirme ve asker kaçaklarını cezalandırma gibi durumları ifade etmektedir. Kastamonu ya da diğer bölgelerde eşkıya olaylarını önleme çalışmalarının kapsamlı yapıldığı konuyla ilgili kayıtlara bakıldığında açıkça görülmekte, diğer bir ifadeyle yaptırımların fazlalığı, meydana gelen sorunların temel kaynağının oldukça güçlü görünümde olduğu zikredilmektedir.²⁵⁷⁷

Adâletnâme; “devlet otoritesini temsil edenlerin halka karşı bu otoriteyi kötüye kullanmalarını, olağanüstü tedbirlerle yasaklayan genel mahiyetteki padişah fermanı” olarak ifade edilmektedir.²⁵⁷⁸ Nitekim incelenen dönem ele alındığında Kastamonu'da asayîşin sağlanması için devletin merkezinden adâlet emri gönderildiği tespit edilmiştir. Şaban 1164 (Temmuz 1751) tarihli belgede, Üsküdar'dan Anadolu'nun sol koluna ferman yollanmış, bölgeyi eşkıyadan muhafaza için gönderilmiş olan adâletnâme emrini bahane ederek reayaya baskı ve zulüm edilmemesine dair idarecilere buyruk

²⁵⁷⁴ Mehmet İpşirli, “Ehl-i Örf”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, X, 520.

²⁵⁷⁵ Erdoğan Büyükkasap, Üzeyir Kars, *1922 İtibariyle Kastamonu'nun Eğitim, Sosyal, Ekonomik ve Sağlık Durumu*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, Ankara 2005, 89-102; KŞS-47-s.369-368/472.h

²⁵⁷⁶ Ercan Çelebi, “Millî Mücadele’de Kastamonu”, *Cumhuriyet Tarih Araştırmaları Dergisi*, 19, 2014, 108.

²⁵⁷⁷ Mustafa Ünver, “Osmanlı’da Eşkîyalık Meselesi ve Sözlü Tarih Işığında Bir Âlim Ailesinin İkamet Macerası”, *Journal of Islamic Research*, 29(1), 2018, 112; Mustafa Aklan, “Softa”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, XXXVII, 342-343.

²⁵⁷⁸ Halil İnalçık, “Adâletnâme”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, I, 346.

verilmiştir.²⁵⁷⁹ Kayıtlarda alınan tedbirlerin başında, başıboş levendat ve diğer eşkıya taifesinin teftişi, bulundukları mahallerde yakalanıp, cezalarının icrası ve hapsedilmeleri yönünde emir gönderilmesi yer almaktadır.²⁵⁸⁰ Levendat eşkiasının durdurulması, ele geçirilenlerin siyâset yani idam edilmesi hususunda ferman sadır olmuştur.²⁵⁸¹ 20 Zilhicce 1176 (2 Temmuz 1763) tarihli belgede, Kastamonu'nun Kozyaka Nahiyesinde baş gösteren eşkıyalık olaylarını bastırmak için 18 nefer adamıyla Emir Mehmet'in sekbanbaşı tayin edildiği anlaşılmaktadır.²⁵⁸² Bunun yanında sicil kayıtlarında eşkıya hareketi için alınan önlemlerle alakalı; yeniçerilik iddiasında olan eşkıya takımının cezalarının icrası,²⁵⁸³ eşkıyalık faaliyeti içinde bulanların yakalanıp Anadolu valisine teslimi,²⁵⁸⁴ levendat ve diğer eşkıyaya karşı halkın korunmasına dair ferman gönderilmesi,²⁵⁸⁵ eşkıyanın bir türlü yakalanamaması nedeniyle sekbanbaşı tayin edilerek, kırk nefer adamıyla birlikte altı ay boyunca belli ücret karşılığında mütesellimin hizmetine verilmesi²⁵⁸⁶ gibi birçok konunun olduğu görülmektedir.

²⁵⁷⁹ KŞS-44-s.133-134/216.h

²⁵⁸⁰ KŞS-51-s.302-303/533.h; KŞS-51-s.231-232/435.h; KŞS-52-s.428-427/556.h; KŞS-49-s.27-28/45.h; KŞS-50-s.79-80/107.h; KŞS-46-s.228/371.h; KŞS-46-s.299/456.h; KŞS-52-s.422-421/564.h; KŞS-58-s.11-12/12.h

²⁵⁸¹ KŞS-52-s.379/617.h; KŞS-56-s.147-148/433.h

²⁵⁸² KŞS-52-s.436/548.h

²⁵⁸³ KŞS-55-s.254/523.h

²⁵⁸⁴ KŞS-55-s.303-302/465.h

²⁵⁸⁵ KŞS-56-s.140/424.h

²⁵⁸⁶ KŞS-56-s.228/498.h

BEŞİNCİ BÖLÜM

KASTAMONU KAZASININ EKONOMİK YAPISI

Osmanlı'nın maliyesi oldukça büyük topraklarda kurulan devlet örgüsünde elâstikî nitelik taşıyarak, fethedilen yerlerdeki yerel aneneler doğrultusunda ekonomik bütünlük sağlanmış, idarî ve malî bakımdan bağımsız, yarı bağımsız üniteler güçlü merkezilik etrafında şekillenmiştir.²⁵⁸⁷ Osmanlı'nın ekonomiyle olan ilişkisi, ekonomi politığının bir temeli ve göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ancak iktisatla ilgilenen ve ekonominin genel ölçüde konumunu sürdüren kişiler üzerine farklı görüşler bulunmakta, örneğin ticaret ve sermaye ile ilgilenenlerin daha çok gayrimüslimler olduğu söylenmektedir.²⁵⁸⁸ Osmanlı coğrafyasında ekonomik unsurlar tarım, ticaret ve sınaî faaliyetler olarak bilinmektedir.²⁵⁸⁹ Ancak genel olarak tarıma bağlı bir ekonomiden bahsedilmektedir.²⁵⁹⁰ Yalnız tarımsal üretimlerdeki verimlilik, savaşlardaki artışın olduğu dönem ile beraber azalma göstermiş ve kazalarda da bu husus yoğun bir şekilde hissedilmiştir.²⁵⁹¹ Osmanlı Devleti'nde savaşın etkileriyle beraber dışa olan bağımlılığın, hâsılı dış borçlanmanın artış göstermesi arasında doğru orantı bulunduğu için böyle bir faktör ekonomik anlamda ciddi sorunlara neden olmuştur.²⁵⁹² XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlıda sultanlar, idarecilerine nasihat-nâmeler ile lâyhalar sunan bürokrat-aydınların, çözülme (inhitat) karşısındaki düşüncesi, klâsik Osmanlı iktisat politikalarının, kânun-ı kadîme aslı gibi olması gerektiği yolundaydı. Gelenekçi bir yaklaşım olan bu yöntemi, Osmanlı Devlet'i tecrübe edilmiş ve ispatlanmış sistemi ananevî yapıya uygun tarzda korumaya çalışmıştır. Bu tutum ve davranış tarzı karar verme sürecinin her aşamasında görülmüş, diğer yandan XIX. yüzyılda gelenekçilik ilkesinin daha fazla olması, teknolojik yönden ilerleme

²⁵⁸⁷ Ahmet Tabakoğlu, Klâsik Dönemde Osmanlı Ekonomisi. *Türkler*, Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2002, X, 1243-1244.

²⁵⁸⁸ Mehmet Bulut, "Osmanlı Ekonomi Politikası'na Yeniden Bir Bakış", *Bilgi*, 62, 2012, 64.

²⁵⁸⁹ Bulut, *Osmanlı Ekonomi Politikası'na Yeniden Bir Bakış*, 64.

²⁵⁹⁰ Kadir Yıldırım, "Osmanlı'da Milli İktisat Düşüncesi; Gelişimi ve Sonuçları", *Süleyman Demirel Üniversitesi Uluslararası Davraz Kongresi*, Isparta, 24-27 Eylül, 2009, 9-10.

²⁵⁹¹ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010, 263-264.

²⁵⁹² İsmet Barutçugil, *Cumhuriyetten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış*, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul 1989, 2-9.

kaydedilmeye engel teşkil ederek bu olumsuz etmen iktisadî yönden azalma ve gerilemeye ortam hazırlamıştır.²⁵⁹³

Kastamonu özeline gelince, bölge Osmanlı Devleti'nin hem iktisadî hem de strateji odağında önemli bir sancağı olup, özellikle de XVII. yüzyıldaki seferlerde mühim bir rol almıştır. Osmanlının genelinde ve Kazada belirgin bir şekilde iktisadî faaliyeti devam ettiren unsur, tarım ve hayvancılık üzerine olmuş, diğer bir ifadeyle bu iktisadî fonksiyonlar ön planda yer almıştır.²⁵⁹⁴ Burada ekonomik faaliyetlerin özellikle XVII. yüzyıldan sonra canlı bir şekilde sürdüğü zikredilmektedir. Bu husus Kastamonu'da işlek bir hayatın elde edilmesine ortam hazırlamıştır.²⁵⁹⁵ Bu doğrultudaki dinamiklik hem tarım alanında buğdayın ve arpanın önemli ölçüde çok olması hem de çeltik, soğan ve sarımsak üretiminin yoğun miktarda yapılması açısından önem arz etmektedir.²⁵⁹⁶ Ayrıca şer'iyye sicillerinde bu ürünlerin, ordunun ihtiyacını karşılama amacıyla belirli fiyat üzerinden satın alındığı vurgulanmaktadır.²⁵⁹⁷ Öte yandan Kastamonu'da iktisadî faaliyetlerin gelişen yönü olarak, esnaf ve zanaatkârlar temel alınmakta, bu şekilde malî imkânların farklılık gösterdiği görülmektedir.²⁵⁹⁸

5.1. KASTAMONU KAZASI İKTİSADÎ FAALİYETLERİ

Şehirler genel manada ziraî üretimin yapılmadığı, zanaat dallarına yönelik üretim olduğu, ticaretin gerçekleştirildiği, idarecilerle tüketici sınıfın yer aldığı mekân olarak nitelendirilse de çoğunlukla İmparatorluk kentlerinde ziraî faaliyetler tamamen bırakılmamıştır. Bu hususa Kastamonu açısından bakıldığında kazanın iktisadî faaliyetleri hem coğrafi hem de fizikî şartların bir sonucu olarak özellikle de hayvancılıkla uğraşan ve gelir alanını temsil eden bir icraatı ortaya koymakta, örneğin

²⁵⁹³Harun Şahin, Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Ana İlkeleri Çerçevesinde Klasik Dönem Osmanlı İktisat Politikasına Bakış, *EKEV Akademi Dergisi*, 19 (61), 2015, 395. ; Cumali Bozpınar, *Osmanlı Devleti'nde İktisadi Zihniyet ve Sanayileşme Sorunsalı: Bursa İpek Sektörü Örneği*, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018, 78-79.

²⁵⁹⁴İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu*, 571.

²⁵⁹⁵Maden, "XVIII. Yüzyıl Sonu XIX. Yüzyıl Başlarında Kastamonu'da Esnaf Grupları, Zanaatkârlar ve Ticari Faaliyetler", 149.

²⁵⁹⁶İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu*, 571.

²⁵⁹⁷Maden, "XVIII. Yüzyıl Sonu XIX. Yüzyıl Başlarında Kastamonu'da Esnaf Grupları, Zanaatkârlar ve Ticari Faaliyetler", 149.

²⁵⁹⁸Ömer Demirel, "Osmanlı Esnafı (1750-1850)", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Haz. Hasan Calâl Güzel, Ankara 2002, XIV, 255-256.

bölge genelinde atların yetiştirildiği ve diğer yerlere ihraç edildiği bilinmektedir.²⁵⁹⁹ Ayrıca bu atların Arap atından daha nitelikli olacak biçimde yetiştirilmeye çalışıldığından bahsedilmektedir. İhraç edilen diğer hayvanlar arasında ise koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanlar da bulunmakta, diğer yandan sicilde geçen hükümler çerçevesinde, ordudaki katır ihtiyaçlarının karşılanması için Kastamonu sancağına talepte bulunulduğu bilinmektedir.²⁶⁰⁰ Aynı şekilde Kastamonu sicillerinde, askere alınan kişilerin lakapları incelendiğinde veya mesleklerine bakıldığında, Kastamonu bölgesinde farklı sanayi kollarının faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır.²⁶⁰¹ Kazada bahsi geçen iktisadî faaliyetlerin yanında, geçim kaynakları arasında madencilik ve ticaret önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle de bakır madeni yönünden zengin olan Kastamonu, bakırdan imal edilen eşyalarda şehrin ekonomisi için kayda değer bir kaynak olmuştur. Boyahanelerin oluşu, buranın bez ve kumaşların boyanması amacıyla kullanıldığı tespitine varılmıştır. Yörenin ihtiyacını karşılayacak şekilde dericilik gerçekleştirilmiş fakat kazada mühim iktisadî mal olarak dokumacılık görülmüştür.²⁶⁰² Kerestecilik, madencilik ve balıkçılık da iktisadî faaliyetler içerisinde yerini almıştır.²⁶⁰³ Tüm bunlara ilaveten üretim pazarlamasında Sinop limanından istifade eden Kastamonu yöresi, pirinç, demir, pamuklu ve sof kumaş ihraç ettiği söylenmektedir.²⁶⁰⁴

Zaman içinde Kastamonu'da ekonomik faaliyetlerinin beklenen özellikte kalmadığı dikkat çekici diğer bir durumdur.²⁶⁰⁵ Bunun temel nedeni ise karayolu ulaşım ağının zamanla yön değiştirmesi olarak zikredilmektedir. Ulaşımın, Kastamonu ekonomisinde önemli bir yer tutmasından ötürü bu tür bir etki, şehirde nüfusun da azalmasına neden olmuştur.²⁶⁰⁶ Ulaşım konusu Kastamonu açısından sosyo-ekonomik bir faktör iken,

²⁵⁹⁹ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 92; İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu*, 571.

²⁶⁰⁰ Necdet Sevinç, *Osmanlılarda Sosyo-Ekonomik Yapı-I*, Kutsun Yayınevi, İstanbul 1978, 261; KŞS-56-s.210-211/Numarasız. h; KŞS-58-s.26-27/20.h; KŞS-59-s.359/437.h

²⁶⁰¹ Şemseddin Sami, *Kamûsü'l A'lâm*, 3662.

²⁶⁰² İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu*, 571.

²⁶⁰³ Çelebi, *Milli Mücadele'de Kastamonu*, 108.

²⁶⁰⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, 136.

²⁶⁰⁵ İlber Ortaylı, *XIX. Yüzyılda Kastamonu Vilâyetindeki Yapısal Değişim Üzerine*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Yüksek Okulu, Ankara 1977, 307.

²⁶⁰⁶ Şahin, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kastamonu Nüfusu*, 7.

iktisadî ölçüde zarar veren bir hususa sebep olarak, bölge ticaretini zorlu bir sürece yöneltmiştir.²⁶⁰⁷

Kastamonu Kazası'nda esnaf ve zanaatkâr çeşitliliği bir hayli fazla olması, iktisadî imkânların yüksek olduğunu göstermektedir. Kuyumculuk, demircilik, bakırcılık, debbağiye, peşkir, yataklık, çarşafılık, döşemecilik, bez çeşitleri gibi farklı ürünlerin dokumalarının ve farklı ticari faaliyetlerinin mevcut olması, kendir işleri, keten ipliği yapımı ve keten bez dokumasının yaygınlığı Kastamonu halkına iktisadî bir imkân sunulması şeklinde ifade edilmektedir.²⁶⁰⁸ Kastamonu'nun Osmanlı Devleti'nde bu denli büyük bir iktisadî düzeye gelmesi, Selçuklular Dönemi'nde de büyük sanayi ve ticaret merkezlerinden biri olmasının da etkisi bulunmaktadır.²⁶⁰⁹ Ancak Osmanlı Devleti'nde projelerin geliştirilmesi, kazalardaki iktisadî problemleri önleme maksatlı olmuştur. Tarım, hayvancılık, nüfus, üretim, yollar, ormanlar gibi çalışmaların yapılması sonucunda, bölgelerde etkin birer iktisadî yapının korunması programı ortaya konulmuştur.²⁶¹⁰ Bu mevzular dikkate alındığında, belli kategoriler altında malî olanakların Kastamonu Kazası açısından gruplandırması, aşağıda sıralandığı şekilde yapılabilmektedir;

- Tarım ve hayvancılık ve ormancılık,
- Madencilik,
- Ticaret ve sanayi,
- Esnaf ve zanaatkârlar ve meslek grupları.

5.1.1. Tarım ve Hayvancılık ve Ormancılık

Osmanlı Devleti'nde Kastamonu Kazası'nın geçim kaynaklarının ilki ve temeli, tarım ve hayvancılık üzerinedir. Tarımın baskın bir düzeyde gelişme kazandığı bilinmekle birlikte, makineleşme sürecinde etkin bir çalışmanın yapılmamış olması, tarımdan yeterli miktarda verim elde edilmesini zorlaştırmıştır. Ancak bu duruma ek

²⁶⁰⁷ Aktaş, 18 Eylül 1880 Tarihli Bir Layihaya Göre Kastamonu Vilayeti, 235.

²⁶⁰⁸ Maden, XVIII. Yüzyıl Sonu XIX. Yüzyıl Başlarında Kastamonu'da Esnaf Grupları, Zanaatkârlar ve Ticari Faaliyetler", 151; Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, (1453-1559), Barış Yayınevi, Ankara 1999, II, 149.

²⁶⁰⁹ Osman Turan, Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi II, Turan Neşriyat, İstanbul 1994, 143.

²⁶¹⁰ Ahmet Zeki İzgöer, "Osmanlı Salnamelerinin Şehir Tarihi Bakımından Önemi", TALİD, 3(6), 2005, 539-540.

olarak, arazideki yetersizlik de önemli bir sorunsal etki olarak kabul edilmektedir.²⁶¹¹ Kastamonu'nun orman alanı yaklaşık olarak %65 düzeyinde olmakla birlikte, tarım alanları bu alan içerisinde %30'luk paya sahiptir.²⁶¹² Şehrin kıyı bölgeleri ile Karaçomak Deresi'nin geçtiği mahalde bağcılık ve bahçecilik icraatlarının yapıldığı bilinmekte, merkezde oturanların bilhassa Çay Mahallesi gibi Karaçomak Deresi kenarında bulunan mahalle sakinlerinin ziraat ile içi içe olduğu zikredilmektedir.²⁶¹³ Coğrafyanın, su kaynaklarına yakın olması nedeniyle kazanın sebze, meyve deposu olduğu söylenmektedir.²⁶¹⁴

Kastamonu şer'iye sicillerinde tarım faaliyetlerinin daha çok bağ, bahçe ve tarla gibi alanlarda yapıldığı görülmektedir. İncelenen miras ile alakalı belgelerde ağaçlı bahçe ve harman arsalarının 132 kuruşa kiralandığından bahsedilmiştir.²⁶¹⁵ Diğer bir kayıta ise Hacı Hasan Beşe babasından miras kalan meyveli bahçeyi 50 kuruşa sattığı tespit edilmiştir.²⁶¹⁶ Belgelerden de anlaşılacağı üzere kişilerin kendi bahçelerinde meyve ağaçları bulunmaktadır. Yine Kastamonu Kazası'na tabi Akkaya Nahiyesi'nde 10 kil tohum istiap haddine sahip tarla 48 kuruş bedelle kiralanmıştır.²⁶¹⁷

Kastamonu bölgesinde tarım üretimi içerisinde en önemli grubu buğday, arpa ve çeltik oluşturmaktadır. Buğdayın Osmanlı ekonomisindeki yeri, vazgeçilmez ve kıymetli bir ürün olması yönüyle dikkate değerdir. Nitekim evlilik esnasında bir kadına 4 kil buğday mehir bedeli olarak verilmiştir.²⁶¹⁸ Arpa, Osmanlı Devleti'nde üretim sıralamasında buğdaydan sonra arpa gelmektedir. Ancak bu durum Kastamonu'da farklılık göstermiş, arpa, buğdaydan fazla üretilmiştir. Bunun temel neden ise arpanın hayvan yemi olarak kullanılmasıdır. Özellikle birçok arpa dükkânının varlığı bu olguyu destekler niteliktedir. Örneğin 26 Şevval 1182'de (5 Mart 1769) Küpçüğe Mahallesinden el-hac Mehmet'in mahkemede, arpacılar çarşısındaki bir kepenk arpacı

²⁶¹¹ Aktaş, *18 Eylül 1880 Tarihli Bir Layihaya Göre Kastamonu Vilayeti*, 235.

²⁶¹² Kastamonu Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Kastamonu Tanıtım Kataloğu*, Kastamonu 2018, 5.

²⁶¹³ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 19.

²⁶¹⁴ Döşemetaş, *Şer'iye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazası*, 336.

²⁶¹⁵ KŞS-46- s.157-158/263.h

²⁶¹⁶ KŞS-47- s.47/65.h

²⁶¹⁷ KŞS-47- s.93/Numarasız.h

²⁶¹⁸ KŞS-47- s.160-161/315.h

dükkânını el-hac Salih'e 160 kuruşa bey' ettiği görülmektedir.²⁶¹⁹ 3 Zilhicce 1175 (25 Haziran 1762) tarihli kayıta Medrese-i Atabey Mahallesinden Arife Hatunun vekil tayin ettiği eşi Es-Seyyîd Hüseyin Ağa mahkemede arpacılar çarşısındaki iki mülk arpacı dükkânını 360 kuruşa el-hac Salih'e sattığını belirtmiştir.²⁶²⁰

Bunun yanı sıra nehir ve dere kenarlarında üretilen çeltik de önemli bir hububat ürünüdür.²⁶²¹ Ayrıca sarımsak ve soğan da bölgede yetiştirilen ürünler arasında yer almaktadır.²⁶²² Tarım aletlerinin vuku bulan olaylarda sıklıkla yer aldığı görülmektedir. Müddeinin tarlada gizlediği saban demirinin alınarak başkasına satan kişilerin sual olunup kendisine teslimi talebi üzerine sabanın teslim edilmesine hüküm edilmiştir.²⁶²³ Tarım arazilerinin sulanması için mühim olan suyollarının bakımının da sıklıkla yapıldığı görülmektedir. Kastamonu'da kale önünde Depelice adlı mevkide cereyan eden çeşme yollarının çiftlik ve kazmacılarından Ali vefat edip, yerine Hasan'ın göreve tevcih edildiği görülmektedir.²⁶²⁴ Tarım aleti olarak yaygın bir şekilde saban demiri ve kazma gibi tarım aletleri kullanılmıştır.

Hayvancılıkta ise at yetiştiriciliğinin yoğunlukta olmasının yanı sıra, küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin fazla olduğundan bahsedilmektedir. Belgelerden hareketle, Kastamonu Kazası'nda beygir ve katır cinsi yük hayvanlarının fazla olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Merhum Feyzullah Paşa'nın 10 at, 4 bargir ve 61 katırı için tayin edilen mübaşiri gelinceye kadar yem ve yiyecek sağlanıp, günlük belli oranda yem ve bir yük saman olmak üzere mütesellim eliyle verilen defterde²⁶²⁵ at ve katır sayılarının fazlalığı açıkça belirtilmiştir. Yine Kastamonu Kazası'nda büyükbaş hayvan olarak camış cinsi hayvanların yetiştiriciliği de göze çarpmaktadır. Nitekim belgelerde müddeinin kişiye emanet ettiği 90 adet camışı talep ettiği fakat şahsın beyanında müddeinin kendisine borcu olup, hayvanları bundan dolayı sattığını söylemesi üzerine, şahitlerinde müddeinin kişiye borcunun olduğunu ispat etmesi ve kalan borcunun da edası yönünde hüküm verildiği görülmektedir.²⁶²⁶ İncelenen dönemle ilgili bir başka göze çarpan

²⁶¹⁹ KŞS-56- s.62/193.h

²⁶²⁰ KŞS-51- s.160/289.h

²⁶²¹ İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu*, 572.

²⁶²² Fahri Maden, *XVIII. Yüzyılın Sonlarında Kastamonu*, 35.

²⁶²³ KŞS-52- s.22-37.h

²⁶²⁴ KŞS-51- s.310-545.h

²⁶²⁵ KŞS-59- s.4-5.h

²⁶²⁶ KŞS-51- s.61/62-107.h

hususun ise hayvanların alım-satım faaliyetlerine konu edilmesidir. Örneğin kişi sattığı hayvanatın ücretini alabilmek için vekil ve naip tayin etmiştir.²⁶²⁷ Hayvan yetiştirme alanı olarak çiftlik ve ahır gibi yerlerin kullanıldığı bilinmektedir. Satın alınan katırların acilen saray ahırına gönderilmesi²⁶²⁸ hükmünden de anlaşılabacağı üzere ahır hayvan yetiştiriciliğinde önemli bir sahadır. Benzer şekilde kişilerin terekelerinde çiftliklerin yer aldığı görülmektedir. Nitekim Hafız Mustafa Efendi zimmetindeki, merhumun terekesinden olan Kastamonu civarındaki çiftlik, emlak, hayvanat, mahsulât gibi eşya ve emtiasından hissesini talep ettiği²⁶²⁹ belgeden anlaşılmaktadır. Yine kayıtlarda hayvan besleyenlere kolaylık sağlama babında bölgedeki Türkmen ve Halep taifesi ve konar-göçerlerin getirdikleri ağınları dilediği kişilere satabilecekleri konusunda idarecilere ferman gönderildiğine şahit olunmaktadır.²⁶³⁰ Âdet-i ağınâ vergisi toplayan memurun ziyadesiyle vermeye hazır olanlardan bile fazlasını alma konusunda zulüm ve rencide ettiği şikâyeti üzerine, muaf olunan ağınâ rûsumun alınmaması yönünde memurun tembih edildiği anlaşılmaktadır.²⁶³¹

İncelenen dönemde, ormancılık alanında daha çok çam ağacının yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Filhakika kayıtlarda vakfa ait olan kuru dağı çam ağaçlarının kimin tasarrufunda olduğunun şahitlerce belirtildiği ve müdahale edenlerin kesinlikle karışmaması yönünde hükmün olduğu görülmüştür.²⁶³² Yine şahsın çam ağacı keserken ağacın oğlunun üzerine düşmesi sonucunda vefat eden oğlunun ölümünden kimseden dava ve şikâyetçi olmadığı²⁶³³ kaydından da anlaşılabacağı üzere çam ağacı yaygın olarak bilinen ve çeşitli amaçlarla kullanılan ağaç türü olduğu tespitine varılmıştır. Başka bir belgede ise kereste maksadıyla çam ve ağaçların kesilmesine müsaade edilmemesi hakkında²⁶³⁴ karar verildiği görülmüştür. Bu konuda incelenen dönem ele alındığında, devlet politikası olarak daha çok ormanları korumacı bir yaklaşımın olduğunu ortaya koymaktadır.

²⁶²⁷ KŞS-46- s.10-29.h

²⁶²⁸ KŞS-44- s.168-264.h

²⁶²⁹ KŞS-47-150 s.219.h

²⁶³⁰ KŞS-44-s.188/289.h

²⁶³¹ KŞS-44-s.290/452.h

²⁶³² KŞS-50-135/134 s.481.h

²⁶³³ KŞS-46- 90 s.150.h

²⁶³⁴ KŞS-45-s.247/383.h

5.1.2. Madencilik

Osmanlı Devleti'nin madenlere duyulan ihtiyaçtaki artış, ilerleyen dönemlerde gelişme gösteren bir faktör olarak dikkate alınsa da bu ihtiyaç temelde varlığını koruyan hayati bir unsur olmuştur.²⁶³⁵ Bu hususta özellikle Anadolu'da madencilik çalışmaları sıkça yapılmıştır. Zira maden yatakları Anadolu'da yüksek seviyede işlenen ve kullanılan ürünlerin temel kaynağını oluşturmaktadır.²⁶³⁶ Madenlerden bakırın önemine yönelik vurgu, bu tür bir çalışma perspektifinin de geliştirilmesinde önemli bir yer edinmesinden dolayı dikkate değerdir. Savaşlarda kullanılan aletlerin yapılmasında bakırın çokça kullanılması, bu nedenle de bakır üretiminin çok yoğun olduğu belirtilmektedir.²⁶³⁷ Ayrıca devlet bakır sikke için yeterli kaynağı bulamaması halinde, Anadolu'da bulunan iki maden ocağından ihtiyacı karşılamaya yönelmiştir.²⁶³⁸ Kastamonu yöresinin ülke için bir başka önemi, yurt ihtiyacını karşılayacak hatta İran ve diğer doğu memleketlerine yollayacak kadar bakır çıkaran “Küre maden ocaklarının” burada bulunmasıydı.²⁶³⁹ Bununla birlikte incelenen dönem kayıtlarında Kastamonu-Küre bakır madenlerinden sıkça bahsedilmektedir.²⁶⁴⁰ Yine belgelerde daire için lazım olan yaldızlı ve sade bakırın tedariki ve satın alınması,²⁶⁴¹ Tophane-i amire için ihraç edilen nühasın (bakırın) hizmetinde olanlardan ihtilaf içindekiler hakkında gereğinin yapılması hususunda ferman gönderilmesi²⁶⁴² yönündeki hükümler bakıra olan gereksinimi açıkça göstermektedir. Osmanlı Devleti'nde madencilik çalışmaları, belirli bir sürecin sonunda, maden ocaklarını barındıran sektör konumuna ulaşmıştır.²⁶⁴³ Kastamonu'da bakır üretiminin bir hayli çok olduğu bilinen bir husus olmakla

²⁶³⁵ Abdullah Özdağ, “Osmanlı Bakır İşletmeciliğinde Tokat Kalhanesi (1850-1870)”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(7), 2014, 463.

²⁶³⁶ Reşat İzbirak, “Türkiye’de Madencilik”, *Ankara Üniversitesi DTCTF Dergisi*, 3(2), 1945, 214.

²⁶³⁷ Oktay Belli, *Anadolu’da Türk Bakırcılık Sanatının Gelişimi*, Sandoz Yayınları, İstanbul 1993, 11-12.

²⁶³⁸ İlhan Ekinci, “Milas (Mesudiye) Bakır Madeni (1750-1816)”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(5), 2013, 245.

²⁶³⁹ Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Yapısı*, II, 99.

²⁶⁴⁰ KŞS-47-s.366/477.h

²⁶⁴¹ KŞS-49-s.248/593.h

²⁶⁴² KŞS-45-s.281-282/415.h

²⁶⁴³ Özdağ, *Osmanlı Bakır İşletmeciliğinde Tokat Kalhanesi (1850-1870)*, 465.

birlikte²⁶⁴⁴ Kastamonu madeninde bakıra ihtiyaç yokken, Tokat'tan getirilen madene ruhsat verilmediği bilinmektedir.²⁶⁴⁵

Osmanlı Devleti, madenlerin işletilmesinde Kastamonu'daki maden ocaklarına yönelik belirli şartlar getirmiş, bu da madenin kullanılmasına dair hususlar için ferman verilmesi halinde serbestiye kazanabileceği şeklinde olmuştur.²⁶⁴⁶ Diğer bir mevzu ise getirilen yükümlülüklerle bağlı olarak belirtilmiş, örneğin Kastamonu'da bakır ve çinko için alınan numunelerin zamanında gönderilmemesi nedeniyle izinlerin alınması sağlanamamış ve çalışmalar iptal edilmiştir. Madenlere yönelik belirli fonksiyonlar, bu temelde önemli unsur arasında yer edinmektedir.²⁶⁴⁷

İncelenen dönemde madenle alakalı birçok belgenin var olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 10 Cemazeyilahir 1167 (4 Nisan 1754) tarihli kayıtta Anadolu valisi vezir Yahya Paşa'nın arzuhâl edip maden hizmetine tayin olunan reayaya dışarıdan müdahale edildiğini dile getirmesi üzerine yapılan tahkik neticesinde madene müdahale olunmaması ve madenin tayinle gelen maden eminleri tarafından tasarruf edilmesi hakkında ferman gönderilmiştir.²⁶⁴⁸ 9 Ramazan 1165 (21 Temmuz 1752) tarihli bir diğer belgede ahalinin Küre-i nühas eminlerinin kendilerine zulüm baskılarının olduğu, bu tutumlarının men ve def edilmesini rica ettikleri görülmüştür. Bunun üzerine yapılan inceleme sonucunda maden eminlerinin zulüm ve baskıdan men olunarak reayayı rencide etmemeleri hakkında emir verilmiştir.²⁶⁴⁹ Benzer şekilde başka bir kayıtta madene dışarıdan müdahale ve muhalefet ettirilmemesi hususunda ferman yollandığı tespit edilmiştir.²⁶⁵⁰ Bahsi geçen örneklerin yanı sıra madencilikle ilgili kayıtlarda; madende serbestiyet hakkı olan reayaya taarruz edilmemesi,²⁶⁵¹ maden mukâtaasından tahsil edilen verginin fazla alındığı şikâyeti üzerine gerekli araştırma yapıldığı, hiç kimseden fazla kuruş tahsil edilmemesi yönünde ferman gönderilmesi,²⁶⁵² Küre-i nühas madeninden bir miktar bakır numunesinin darphane-i amireye gönderilmesi amacıyla

²⁶⁴⁴ Necmettin Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Sarander Yayınları, İstanbul 2005, 235.

²⁶⁴⁵ KŞS-52-s.358-357/647.h

²⁶⁴⁶ Ekinci, *Milas (Mesudiye) Bakır Madeni (1750-1816)*, 248.

²⁶⁴⁷ Keskin, *Osmanlı Devleti'nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)*, 138.

²⁶⁴⁸ KŞS-45-s.337-338/474.h

²⁶⁴⁹ KŞS-45-s.273/404.h

²⁶⁵⁰ KŞS-46-s.312-313/471.h

²⁶⁵¹ KŞS-47-385-384/426.h

²⁶⁵² KŞS-48-s.138-137/308.h

ferman yollanması,²⁶⁵³ Küre-i nühas madeninin keşif ve nizamı için emir yollanması,²⁶⁵⁴ Küre-i nühas madenine kömür ateşi tedariki için kereste ağaç temini ve kömürcü tayini hususunda idarecilere ferman gönderilmesi,²⁶⁵⁵ madende çalışan reayanın arzuhâl edip ücretlere zam yapılması hususunu dile getirmesi²⁶⁵⁶ kapıcıbaşı ve bazı kişilerin arzuhâl edip nühas madeninin iltizamı olan kişinin zimmetinde nühas kaldığını söylemeleri üzerine kalan nühasın hazineye teslimi için idarecilere emir yollanması,²⁶⁵⁷ şahıs zimmetinde olan 34957 vukiyye nühasın tahsili ve sefinelere yüklenerek merkeze yollanıp oradan tophaneye teslim ettirilmesi babında ferman gönderilmesi²⁶⁵⁸ gibi birçok mevzunun vuku bulduğu belirlenmiştir.

Kastamonu maden ocağı olarak bakır üretiminin önemine ek olarak Osmanlı Devleti'nin altın üretiminin gerçekleştirilmesinde de önemli bir bölge konumunda bulunmaktadır. Yine kurşun yatakları da Kastamonu'da Küre-i nühas madeni olarak faaliyet göstermiştir.²⁶⁵⁹ Osmanlı'da XVII. yüzyılda Kastamonu ve Gümüşhane'nin maden ihtiyacının karşılandığı nadir yerlerden biri olma özelliğini taşıdığı belirtilmektedir.²⁶⁶⁰ Özellikle de bakırın bölge genelinde fazla olmasıyla birlikte bakır işletmeciliği faaliyetlerini aktif hale getirdiği bilinmekte ve üretilen eşyaların şehir için bir ekonomik kaynak özelliği taşımaktadır. Örneğin esnaftan bazı kişilerin işlediği bakırın ağırlığına göre kaç kuruş olduğunun tespitine hükmedildiği görülmektedir.²⁶⁶¹ Tetkik edilen bu dönemde bazı kişilerin tereke kayıtlarında bakır sini²⁶⁶² olduğu görülmekte, bakırın mutfak, sofrası eşyası olarak bakır tas,²⁶⁶³ bakır güğüm²⁶⁶⁴ gibi birçok örneğinin olduğuna şahit olunmaktadır. İktisadî anlamda en önemli gelir

²⁶⁵³ KŞS-50-s.82-111.h

²⁶⁵⁴ KŞS-51-s.279-280/505.h

²⁶⁵⁵ KŞS-51-s.286-287/516.h

²⁶⁵⁶ KŞS-52-s.333-332/677.h

²⁶⁵⁷ KŞS-55-s.253-252/525.h

²⁶⁵⁸ KŞS-59-s.332/481.h

²⁶⁵⁹ Abdullah Saydam, "Osmanlı Madenciliği ve XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon'daki Maden Ocakları", *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6, 1991, 258.

²⁶⁶⁰ Mehmet Beşirli, "Tokat Bakır Kalhânesi'nin Yönetimi (1793-1853)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 2004, 230.

²⁶⁶¹ KŞS-52-s.277/501.h

²⁶⁶² KŞS-47-s.43/61.h

²⁶⁶³ KŞS-48-s.26-27/60.h

²⁶⁶⁴ KŞS-49-s.194/401.h

kaynaklarından birisi olan madencilik, Kastamonu açısından mühim bir kazanç kapısı olarak görülmektedir.²⁶⁶⁵

5.1.3. Ticaret ve Sanayi

Üretim ve ticaret anlayışı, Osmanlı şehir ve kasabalarında, esnaf örgütü tarafından idare edilmiştir. Osmanlı şehirleri böylece, ticaret ve hizmet sektörlerinde faaliyet göstererek, oto kontrol sistem ile bu yönetimi başarılı şekilde ortaya koymuştur.²⁶⁶⁶ Çeşitli mesleklere mensup esnafın, ticari faaliyetlerindeki konumu ve niteliği, yaygın ve kuvvetli bir esnaf çalışmaları ile yürütülmüştür.²⁶⁶⁷ Ayrıca taşrada köklü bir üretim ve ticaret çalışmasının bulunması merkezi devletin, bu gruba yönelik izlenilen politikayı da incelemeye aldığını göstermekte ve sıkı bir eğitime tabi tutma ölçüsü, bu yönde gözlemlenen önemli husus arasında bulunmaktadır.²⁶⁶⁸ Kastamonu'nun ticari ilişkileri, kendi ekonomik yaşamına katkı sağlayacak ölçüyü kapsamakta, bu durum da bölgenin Osmanlı Devleti içerisindeki konumunu etkileyen, ticari fonksiyon ve mekanizmasını ortaya koyan bir araç olmaktadır.²⁶⁶⁹ Aynı zamanda Kastamonu ticari ve iktisadî yaşamı, kente gelen gezginlerin değerlendirme ve gözlemleri ile adının sıkça anıldığı bir şehir olma özelliğine de sahiptir.²⁶⁷⁰ XVII ve XVIII. yüzyıl şer'iyye sicillerindeki çeşitli kayıtlar incelendiğinde Kastamonu'da üç çeşit ticaretten bahsedilmektedir. Bunlardan ilki güney-kuzey yönündeki ticaret yolu üzerinde yer alması ve doğu-batı istikametindeki ticaret yoluna yakınlığı sebebiyle ticaret yapan tüccarlar Kastamonu'ya uğramış ve burada ticaretin gelişmesini sağlamıştır. İkinci tip ticaret kısa mesafeli, Anadolu içinde gerçekleşmiştir. Üçüncü tip ticaret ise Kastamonu içinde yapılan buradaki zanaat erbabının ürettiği malın iç piyasada satılmasıyla olmuştur.²⁶⁷¹

İncelenen dönem kayıtları ele alındığında ise ticari faaliyetlerin aktif olarak gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Örneğin 1 Cemazeyilevvel 1173 (21 Aralık 1759)

²⁶⁶⁵ İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu*, 571.

²⁶⁶⁶ Mübahat Küçüköğlü, *Osmanlı Esnafında Oto-Kontrol Müessesesi*, Ahilik ve Esnaf (Konferanslar ve Seminer ve Tartışmalar), İstanbul 1986, 55-58.

²⁶⁶⁷ Ayşin Şişman, "Osmanlı Devleti'nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu", *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 2008, 28.

²⁶⁶⁸ Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, Damla Matbaacılık, Konya 1991, 147-151.

²⁶⁶⁹ Maden, *XVIII. Yüzyıl Sonu XIX. Yüzyıl Başlarında Kastamonu'da Esnaf Grupları, Zanaatkarlar ve Ticari Faaliyetler*, 157.

²⁶⁷⁰ Eyüpçiller, "Kastamonu Kent Tarihi Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları", 18.

²⁶⁷¹ Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 199-200.

tarihli belgede bir boyahanenin satışının hayata geçirildiği bilinmektedir.²⁶⁷² Yine bu dönemde Bakırcı Hafız Hacı Ali Çelebi, Bakırcı el-hac İbrahim²⁶⁷³ gibi bakırcı unvanlarının kullanıldığı göze çarpmaktadır. Aynı dönemde penbeci (pamuk), demirci, nalçacı gibi esnaf isimleri zikredilmektedir.²⁶⁷⁴ Ayrıca Kastamonu’da pamuk, kahve, kestane ticareti de fazlasıyla yapılmaktadır.²⁶⁷⁵ Nitekim penbeci dükkânının satışı²⁶⁷⁶ ve müddeinin penbe ticareti yaptığı kişide bir miktar alacağı olup teslimini talep ettiği²⁶⁷⁷ konulu hükümlerden anlaşılacağı üzere pamuk ticareti incelenen dönem itibariyle yoğunluk ortaya çıkmıştır. Yine alacak verecek davasına konu edilen borç karşılığında kahve verilmesi²⁶⁷⁸ kahve ticaretinin de yapıldığı dönem itibariyle kendisini göstermektedir.

Ticaretin şehir için önemli bir gelir kaynağı olması yönünden durum değerlendirildiğinde, Kastamonu’nun gelir kaynakları, bir anlamda ticari yapının da geliştirilmesine etki etmiştir. Ticari yapıların sağlandığı alanlar ise çarşılar, bedestenler ve pazarlardır. Bu dönemde aynı meslek gruplarının bir arada olduğu sokaklar meslek isimleri ile anılmaktadır. Sözelimi demirciler çarşısında demirci dükkânın satıldığı,²⁶⁷⁹ boyacılar çarşısında iki kepenk boyacı dükkânın satıldığı²⁶⁸⁰ gibi örneklerden de anlaşılacağı üzere aynı meslek grupları aynı çarşı adı altında faaliyet göstermektedir. Bu mekânların yani ticari yapıların ekonomik hareketliliği sağlama ve esnaf gurubunu bir arada tutarak ticareti canlı tutma gibi dikkate değer fonksiyonları bulunmaktadır.²⁶⁸¹ Osmanlı-Türk şehirciliğinin başlıca prensiplerden biri dinî ve ticarî merkezlerin inşa edilmesidir. Ticaret hayatının kurulmasını sağlanmak üzerine Kastamonu, bedestenleri en önemli ticarî bir işlev olarak geliştirilmiştir.²⁶⁸² Özellikle de XVIII. yüzyılda

²⁶⁷² KŞS-49-s.213-445.h

²⁶⁷³ KŞS-48-s.9-10/20.h

²⁶⁷⁴ KŞS-53-s.437-438/420.h

²⁶⁷⁵ Maden, *XVIII. Yüzyıl Sonu XIX. Yüzyıl Başlarında Kastamonu’da Esnaf Grupları, Zanaatkarlar ve Ticari Faaliyetler*”, 158.

²⁶⁷⁶ KŞS-52-s.278-279/504.h

²⁶⁷⁷ KŞS-56-s.116-117/368.h

²⁶⁷⁸ KŞS-51-s.19/35.h

²⁶⁷⁹ KŞS-47-s.198/287.h

²⁶⁸⁰ KŞS-51-s.107-108/202.h

²⁶⁸¹ Maden, *XVIII. Yüzyıl Sonu XIX. Yüzyıl Başlarında Kastamonu’da Esnaf Grupları, Zanaatkarlar ve Ticari Faaliyetler*”, 159.

²⁶⁸² Eyice, “*Bedesten*”, 303.

bedestenlerin kumaş, alaca bez, astar, benzeri mallar şeklinde satım gerçekleştirdikleri ticari faaliyetler içerisinde yer edindikleri bilinmektedir.²⁶⁸³

5.1.4.Esnaf ve Zanaatkârlar ve Meslek Grupları

Osmanlı Devleti'nde esnaf üretim yapan, hizmet sunan ve ticari faaliyetlerde bulunanları, esnaf teşkilatı ise yaygın ve gelişmiş bir sistemi ifade etmektedir.²⁶⁸⁴ Osmanlı merkez yönetiminde, esnaf ve lider aracılığıyla farklı kural ve nizamlar uygulanmaya çalışılmış, esnafın hem devlet hem de kendileriyle olan ilişkileri düzenlenmiştir. Kendi zümreleri bünyesinde örgütlenmiş bir sistemi taşıyan esnaf ve zanaatkârlar, şehirli halkın içerisinde önemli bir konumdadır.²⁶⁸⁵ Dışarıdan gelen ya da yerli ham veya işlenmiş eşya ve mallar alıcıdan satıcıya esnaf eliyle ulaşmaktaydı. Gerek malı işleyen gerekse pazarlayan esnafın “lonca” denilen meslek dernekleri halinde teşkilâtlandıkları bilinmektedir. XVI. yüzyıla değin Müslüman ile Hristiyanlar, aynı loncaya üye olabilmiş, daha sonraki süreçlerde loncalar ayrılmıştır.²⁶⁸⁶

Tetkik edilen şer'iyye sicillerinde Kastamonu Kazası'nda çeşitli görev icra eden; Abacı,²⁶⁸⁷ Attar,²⁶⁸⁸ Arpacı,²⁶⁸⁹ Aşçı,²⁶⁹⁰ Babuçcu,²⁶⁹¹ Bakırcı,²⁶⁹² Bakkal,²⁶⁹³ Balcı,²⁶⁹⁴ Barutçu,²⁶⁹⁵ Basmacı,²⁶⁹⁶ Berber,²⁶⁹⁷ Bezci,²⁶⁹⁸ Bezzaz,²⁶⁹⁹ Bıçakçı,²⁷⁰⁰ Bostancı,²⁷⁰¹

²⁶⁸³Maden, *XVIII. Yüzyıl Sonu XIX. Yüzyıl Başlarında Kastamonu'da Esnaf Grupları, Zanaatkârlar ve Ticari Faaliyetler*”, 159.

²⁶⁸⁴ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu Ankara 1997, 3-6.

²⁶⁸⁵ Maden, *XVIII. Yüzyıl Sonu XIX. Yüzyıl Başlarında Kastamonu'da Esnaf Grupları, Zanaatkârlar ve Ticari Faaliyetler*”, 152.

²⁶⁸⁶Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi (1453-1559)*, 145. ;İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu*, 576.

²⁶⁸⁷ KŞS-45-s.148-149/227.h

²⁶⁸⁸ KŞS-55-s.39/69.h

²⁶⁸⁹ KŞS-44-s.282/440.h

²⁶⁹⁰ KŞS-45-s.58/98.h

²⁶⁹¹ KŞS-45-s.8/22.h

²⁶⁹² KŞS-45-s.122-123/193.h

²⁶⁹³ KŞS-44-s.70/114.h

²⁶⁹⁴ KŞS-46-s.365/540.h

²⁶⁹⁵ KŞS-48-s.111/248.h

²⁶⁹⁶ KŞS-44-s.9/20.h

²⁶⁹⁷ KŞS-44-s.112/193.h

²⁶⁹⁸ KŞS-45-s.175-176/264.h

²⁶⁹⁹ KŞS-46-s.323/608.h

²⁷⁰⁰ KŞS-55-s.148/264.h

²⁷⁰¹ KŞS-47-s.41/57.h

Boyacı,²⁷⁰² Bozacı,²⁷⁰³ Börekçi,²⁷⁰⁴ Cebeci,²⁷⁰⁵ Cerrah,²⁷⁰⁶ Ciğerci,²⁷⁰⁷ Çadircı,²⁷⁰⁷ Çarıkçı,²⁷⁰⁸ Çaycı,²⁷⁰⁹ Çerçi,²⁷¹⁰ Çeşmeci,²⁷¹¹ Çıkırıkçı,²⁷¹² Çilingir,²⁷¹³ Çizmecı,²⁷¹⁴ Çörekçi,²⁷¹⁵ Çubukçu,²⁷¹⁶ Çukacı,²⁷¹⁷ Çukadar,²⁷¹⁸ Damgacı,²⁷¹⁹ Debbağ,²⁷²⁰ Değirmenci,²⁷²¹ Dellal,²⁷²² Demirci,²⁷²³ Doğramacı,²⁷²⁴ Dökmeci,²⁷²⁵ Duhancı,²⁷²⁶ Eğerci, Ekmekçi,²⁷²⁷ Esirci,²⁷²⁸ Eskici,²⁷²⁹ Gazzaz,²⁷³⁰ Gözlemeci,²⁷³¹ Güğümcü,²⁷³² Haffaf,²⁷³³ Halıcı,²⁷³⁴ Hallaç,²⁷³⁵ Hamal,²⁷³⁶ Hamamcı,²⁷³⁷ Hancı,²⁷³⁸ Hattab (Oduncu),²⁷³⁹ Helvacı,²⁷⁴⁰ İbrikçi,²⁷⁴¹ Kahveci,²⁷⁴² Kalaycı,²⁷⁴³ Kalyoncu,²⁷⁴⁴

²⁷⁰² KŞS-45-s.211/318.h

²⁷⁰³ KŞS-45-s.70/120.h

²⁷⁰⁴ KŞS-49-s.15/23.h

²⁷⁰⁵ KŞS-52-s.262/473.h

²⁷⁰⁶ KŞS-48-s.115/259.h

²⁷⁰⁷ KŞS-45-s.201-202/305.h

²⁷⁰⁸ KŞS-49-s.201/416.h

²⁷⁰⁹ KŞS-47-s.24-25/32.h

²⁷¹⁰ KŞS-46-s.407-406/475.h

²⁷¹¹ KŞS-55-s.148/264.h

²⁷¹² KŞS-52-s.8-9/15.h

²⁷¹³ KŞS-46-s.340/580.h

²⁷¹⁴ KŞS-46-s.378-520.h

²⁷¹⁵ KŞS-52-s.434/552.h

²⁷¹⁶ KŞS-53-s.233/385.h

²⁷¹⁷ KŞS-46-s.67-68/116.h

²⁷¹⁸ KŞS-50-s.144/462.h

²⁷¹⁹ KŞS-57-s.378/222.h

²⁷²⁰ KŞS-46-s.81/136.h

²⁷²¹ KŞS-50-s.121/512.h

²⁷²² KŞS-46-s.11-12/31.h

²⁷²³ KŞS-45-s.80-81-82/138.h; KŞS-50-s.168/412.h; KŞS-55-s.40/71.h

²⁷²⁴ KŞS-45-s.68-69/118.h

²⁷²⁵ KŞS-46-s.175-176/264.h

²⁷²⁶ KŞS-45-s.187/279.h

²⁷²⁷ KŞS-49-s.215/449.h

²⁷²⁸ KŞS-53-s.215/343.h

²⁷²⁹ KŞS-46-s.159/266.h

²⁷³⁰ KŞS-51-s.361-360/625.h

²⁷³¹ KŞS-55-s.44/79.h

²⁷³² KŞS-50-s.208/314.h

²⁷³³ KŞS-59-s.139-140.h/288.h

²⁷³⁴ KŞS-55-s.194-195/353.h

²⁷³⁵ KŞS-59-s.180/351.h

²⁷³⁶ KŞS-53-s.149/228.h

²⁷³⁷ KŞS-53-s.47-48/59.h

²⁷³⁸ KŞS-53-s.351/537.h

²⁷³⁹ KŞS-44-s.213/324.h

²⁷⁴⁰ KŞS-46-s.175-176/296.h

²⁷⁴¹ KŞS-55-s.55/97.h

²⁷⁴² KŞS-50-s.122/511.h

²⁷⁴³ KŞS-50-s.260-259/209.h

²⁷⁴⁴ KŞS-55-s.7/12.h

Kapancı,²⁷⁴⁵ Kapıcı,²⁷⁴⁶ Kara kullukçu,²⁷⁴⁷ Kasap,²⁷⁴⁸ Katırcı,²⁷⁴⁹ Kavukçu,²⁷⁵⁰ Kayışçı,²⁷⁵¹ Kazgancı,²⁷⁵² Keçeci,²⁷⁵³ Kibritçi,²⁷⁵⁴ Kiremitçi,²⁷⁵⁵ Kirişçi,²⁷⁵⁶ Koltukçu,²⁷⁵⁷ Kömürcü, Kundakçı,²⁷⁵⁷ Kuyumcu,²⁷⁵⁸ Külahçı, Kürkçü,²⁷⁵⁹ Leğenci,²⁷⁶⁰ Lüleci,²⁷⁶¹ Mestçi,²⁷⁶² Mimar,²⁷⁶³ Miskçi,²⁷⁶⁴ Mumcu,²⁷⁶⁵ Muytab,²⁷⁶⁶ Nalband,²⁷⁶⁷ Nalçacı,²⁷⁶⁸ Paçacı,²⁷⁶⁹ Pasdirmacı,²⁷⁷⁰ Penbeci,²⁷⁷¹ Peştamalçı,²⁷⁷² Sabuncu,²⁷⁷³ Salcı,²⁷⁷⁴ Sarraç,²⁷⁷⁵ Semerci,²⁷⁷⁶ Somuncu,²⁷⁷⁷ Sucu,²⁷⁷⁸ Şalgamcı,²⁷⁷⁹ Tabancacı,²⁷⁸⁰ Tacir,²⁷⁸¹ Tamgacı,²⁷⁸² Taşçı,²⁷⁸³ Tellak,²⁷⁸⁴ Terzi,²⁷⁸⁵ Topçu,²⁷⁸⁶ Tuzcu,²⁷⁸⁷ Tüccar,²⁷⁸⁸ Tüfekçi,²⁷⁸⁹ Uncu,²⁷⁹⁰

²⁷⁴⁵ KŞS-45-s.89-90/148.h

²⁷⁴⁶ KŞS-55-s.213/388.h

²⁷⁴⁷ KŞS-49-s.56-98.h

²⁷⁴⁸ KŞS-44-s.70-71/115.h

²⁷⁴⁹ KŞS-56-s.19/55.h

²⁷⁵⁰ KŞS-55-s.65/113.h

²⁷⁵¹ KŞS-56-s.123/396.h

²⁷⁵² KŞS-52-s.133/251.h

²⁷⁵³ KŞS-56-s.51/158.h

²⁷⁵⁴ KŞS-58-s.148/416.h

²⁷⁵⁵ KŞS-51-s.345/Numarasız.h

²⁷⁵⁶ KŞS-56-s.96/297.h

²⁷⁵⁷ KŞS-56-s.73/225.h

²⁷⁵⁸ KŞS-53-s.48-49/60.h

²⁷⁵⁹ KŞS-55-s.216/404.h

²⁷⁶⁰ KŞS-53-s.187-188/298.h

²⁷⁶¹ KŞS-58-s.169/372.h

²⁷⁶² KŞS-56-s.102/317.h

²⁷⁶³ KŞS-55-s.153/275.h

²⁷⁶⁴ KŞS-56-s.125/403.h

²⁷⁶⁵ KŞS-55-s.107-108/183.h

²⁷⁶⁶ KŞS-53-s.48-49/60.h

²⁷⁶⁷ KŞS-53-s.187/297.h

²⁷⁶⁸ KŞS-55-s.7-8/13.h

²⁷⁶⁹ KŞS-49-s.108-109/210.h

²⁷⁷⁰ KŞS-47-s.178/258.h

²⁷⁷¹ KŞS-53-s.215/343.h

²⁷⁷² KŞS-53-s.334/565.h

²⁷⁷³ KŞS-57-s.351/264.h

²⁷⁷⁴ KŞS-51-s.189-346.h

²⁷⁷⁵ KŞS-51-s.8-9/18.h

²⁷⁷⁶ KŞS-49-s.124/243.h

²⁷⁷⁷ KŞS-46-s.19-20/44.h

²⁷⁷⁸ KŞS-50-s.102-101/566.h

²⁷⁷⁹ KŞS-56-s.107/338.h

²⁷⁸⁰ KŞS-56-s.51/157.h

²⁷⁸¹ KŞS-56-s.125/401.h

²⁷⁸² KŞS-56-s.116/365.h

²⁷⁸³ KŞS-55-s.55/97.h

²⁷⁸⁴ KŞS-47-s.254/374.h

²⁷⁸⁵ KŞS-45-s.210-211/317.h

²⁷⁸⁶ KŞS-56-s.19/54.h

²⁷⁸⁷ KŞS-46-s.27-28/54.h

Urgancı,²⁷⁹¹ Yazıcı,²⁷⁹² Yemenici,²⁷⁹³ gibi birçok meslek grubu olduğu görülmektedir. Bu mesleklerden biri olan dericilik ve deriyle ilgilenenlerin sanatı önemli bir yer tutmakta, Kastamonu Kazası'nın mühim esnaf faaliyetlerinden biri olduğundan bahsedilmektedir.²⁷⁹⁴ Çevredeki hayvancılık icraatları ile de ilişkili olan bu durum, meslek gruplarının önemini, diğer bağlantılı faktörler ile açıklamaya kapı araladığı belirtilmektedir.²⁷⁹⁵

Esnaf ve zanaatkârların tespiti üzerine sicil defterleri incelendiğinde, debbağ²⁷⁹⁶ kavramı sıkça geçmektedir. Bu ifade, XVIII. yüzyılın ortalarındaki siciller açısından dikkate değer bir ölçüttür.²⁷⁹⁷ Meslekteki yaygınlığı açısından ipucu özelliğindeki debbağ, üç kişiden ikisinin bu meslekle anılması ile beraber, gözde mesleki grup ve esnafı arasındadır.²⁷⁹⁸ Ayrıca kişilerin adıyla dükkân²⁷⁹⁹ isimlerinden yola çıkılarak esnaf ve zanaatkâr grupları ayırt edilmektedir.²⁸⁰⁰ İncelenen belgelerde, boyacı esnafının ellerindeki ferman ile sanatta ehil olmayanlara müdahale edilmesi talebi üzerine ham dest olup şapka çıkmış olmayanlara kârhane açtırılmaması²⁸⁰¹ belirtilmekte, buda sanatta işin erbabı olmayanlara işyeri açtırılmamasına dikkat edildiğini açıkça göstermektedir.

Tablo 5.1.1. 1750-1775 Tarihleri Arasında Kastamonu'da ki Esnaf ve Zanaatkârlar

Abacı	Akdarcı	Arpacı	Aşçı
Attar	Babuşcu	Bakırcı	Bakkal
Balcı	Barutçu	Basmacı	Bazarcı

²⁷⁸⁸ KŞS-56-s.132-133/417.h

²⁷⁸⁹ KŞS-47-s.274/405.h

²⁷⁹⁰ KŞS-55-s.6/10.h

²⁷⁹¹ KŞS-50-s.287-154.h

²⁷⁹² KŞS-51-s.138-139/254.h

²⁷⁹³ KŞS-57-s.351/264.h

²⁷⁹⁴ Maden, *XVIII. Yüzyıl Sonu XIX. Yüzyıl Başlarında Kastamonu'da Esnaf Grupları, Zanaatkârlar ve Ticari Faaliyetler*", 153.

²⁷⁹⁵ Necdet, *Osmanlılarda Sosyo-Ekonomik Yapı-I*, 133.

²⁷⁹⁶ KŞS-51 s.225/425.h

²⁷⁹⁷ Maden, *XVIII. Yüzyıl Sonu XIX. Yüzyıl Başlarında Kastamonu'da Esnaf Grupları, Zanaatkârlar ve Ticari Faaliyetler*", 152.

²⁷⁹⁸ Davut Aydüz, *İslâm İktisadında Narh*, Işık Yayınları, İzmir 1994, 3-4.

²⁷⁹⁹ KŞS-59-s.107/229.h

²⁸⁰⁰ Maden, *XVIII. Yüzyıl Sonu XIX. Yüzyıl Başlarında Kastamonu'da Esnaf Grupları, Zanaatkârlar ve Ticari Faaliyetler*", 154.

²⁸⁰¹ KŞS-44-s.197/302.h

Berber	Bezci	Bezzaz ²⁸⁰²	Bıçakçı
Bostancı	Boyacı	Bozacı	Börekçi
Büryancı	Cebeci	Cerrah	Ciğerci
Çarıklı	Çaycı	Çadırcı	Çeltikçi
Çerçi	Çıkırıkçı	Çilingir	Çizmeci
Çorbacı	Çömlekçi	Çubukçu	Çukacı
Çukadar	Debbağ	Değirmenci	Dellal
Demirci ²⁸⁰³	Doğramacı	Dökmeci	Duhancı
Eğerci	Ekmekçi	Esirci	Eskici
Gazzaz	Göncü	Gözlemeci	Güğümçü
Haffaf	Halıcı	Hallaç	Hamal
Hamamcı	Hancı	Hattab(Oduncu)	Hayyat
Helvacı	Hoşapçı	İbrikçi	Kabancı
Kafesçi	Kahveci	Kalaycı	Kalıpçı
Kaltakçı	Kalyoncu	Kapıcı	Kapancı
Kara kullukçu	Kasap	Katırcı	Katmerci
Kavukçu	Kayışçı	Kazgancı	Keçeci
Kılıççı	Kibritçi	Kilitçi	Kiremitçi
Kirişci	Koltukçu	Kömürcü	Kundakçı
Kuyumcu	Külahçı	Kürkçü	Leğenci
Lüleci	Mekkâre	Merdaneci	Mestçi
Mimar	Miskci	Mücellid	Mumcu
Muytab	Nalband	Nalçacı	Natır
Paçacı	Pastırmacı	Peçeci	Penbeci
Peştamalcı	Pilavcı	Sabbağ	Sabuncu
Salcı	Salkımcı	Sarraç	Semerci
Sirkeci	Somuncu	Sucu	Suyolcu
Şalgamcı	Tabancacı	Tablacı	Tabip
Tacir	Tamgacı	Taşçı	Tellak
Terlikçi	Terzi	Tiftikçi	Topçu
Tuzcu	Tüccar	Tüfenkçi ²⁸⁰⁴	Uncu

²⁸⁰² KŞS-46-s.323/608.h

²⁸⁰³ KŞS-45-s.80-81-82/138.h; KŞS-50-s.168/412.h; KŞS-55-s.40/71.h

²⁸⁰⁴ KŞS-47-s.274/405.h

Urgancı	Yahnici	Yazıcı	Zeytinci

5.2. MUKÂTAA VE TIMAR

Mukâtaa ıstılahı, “*kesmek*” anlamında olup, Arapça kat’ kökünden türeyen “*kesişmek*” şeklinde ifade edilmektedir. Çeşitli kullanımı olan bu kavramın Osmanlı’da ise “*devlete ait bir kısım vergi ve resimlerin belirli bir meblâğ karşılığında iltizama verilmesi*” anlamından, zaman içinde “*iltizamın konusu olan vergi birimi*” manasına kaydığı zikredilmektedir.²⁸⁰⁵ Özetle mukâtaa ekseriyetle gelirin kişiye “*dirlik*” amacıyla verilmemesi, direkt hazineye alınarak gelir, vergi kaynakları arasına alınması şeklindedir.²⁸⁰⁶ Bu uygulamayla, tımar sisteminin olduğu yerde hükümetin maden işletmeleri, şap, tuz gibi kaynaklar, şehirlerde bulunan kasaphane, bedesten, boyahane, şemhane, tabakhane, boyahane tarzı sanayi ve ticarî işletmeler, bac, mizan benzeri gümrük vergileri ile iskele gibi gelir kaynağını dirlik şeklinde çevirmeyip mukâtaa adıyla hazineye almaktaydı.²⁸⁰⁷

İncelenen belgelerde, Kastamonu mukâtaası²⁸⁰⁸ ifadesi sıkça geçmekte olup, bunlardan bir tanesi de boyahane mukâtaasıdır.²⁸⁰⁹ Dokuma sanayisinde iplerin renklendirilmesi işlemi ve kumaş boyamalarının yapılmasında boyahaneler işletilmiştir. Bu işletmeye özellikle XVI. ve XVII. yüzyılda rastlanmaktadır. Gelirler ise genelde padişah haslarına yöneliktir. Nitekim bir belgede Kastamonu mukâtaası dâhilindeki at pazarı ve sığır pazarı ve kast-ı duhan olmak üzere 1187 / 1773 senesine mahsup, mart ayı başından şubat ayı sonuna kadar öteden beri olageldiği üzere zaptı ve rüsumatı tahsil etmeleri bildirilmiştir.²⁸¹⁰ Örnekte görüldüğü üzere bu vergilerin mart ayı başlarında alındığı belirtilmiştir. Fakat burada belirtilen mukâtaa gelirleri, padişah hazinesi içerisinde değildir.²⁸¹¹ Mukâtaalar bu özelliğiyle beraber çeşitli bölgelerden toplanmakta olan vergiler ya da farklı şekillerde vergilerin bir arada uygulanması biçimidir. Ayrıca

²⁸⁰⁵ Mehmet Genç, “Mukâtaa”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, XXXI, 129-132.

²⁸⁰⁶ İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer’iyye Siciline Göre Kastamonu*, 574.

²⁸⁰⁷ Mehmet Ali Ünal, “XVII. Yüzyılın Başlarında Harput Mukata’asına Ait Bir İcmal Muhasebe Defteri”, *OMÜEFĐ*, 3, 1988, 93.

²⁸⁰⁸ KŞS-46-s.257-258/409.h

²⁸⁰⁹ KŞS-53-s.314-315/598.h

²⁸¹⁰ KŞS-59-s.243/573.h

²⁸¹¹ İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer’iyye Siciline Göre Kastamonu*, 574.

mukâtaalar, işletmelere verilme anlamında kullanılan iltizam uygulaması görevini göstermekte ve iç borçlanma yöntemlerinden birisi olarak kabul edilmektedir.²⁸¹²

Osmanlı Devleti'nde bir vergi biçimi olan mukâtaa, devletin finansman ihtiyaçları ile çeşitli uygulamalar içerisinde yer edinmiştir. Özellikle de esham ya da malikâne gibi uygulamalarda, uzun süren sefer ve savaşlardaki finansman ihtiyacının karşılanmasında önemli rol oynadığından bahsedilmektedir.²⁸¹³ Mukâtaa için iktisadî hayatta bir finansman kaynağı olma durumu belirtilerek, devletlerin gelirlerini tahsil etmedeki zorlukları, bu birimler aracılığıyla ortaya konulmuştur. Bu nedenle mukâtaa, Osmanlı malî ve idarî sistem derecesinde önemli bir hususu temsil etmektedir.²⁸¹⁴

Mukâtaa kavramı, bir işletme yapısını belirtmenin yanı sıra, gelirleri tahsil etmede bir kuruluşu da temsil etmektedir. Osmanlı Devleti'nde bu yönde bir anlam etkin bir düzeyde ortaya konulan ölçütler olmuştur.²⁸¹⁵ Başlangıçta da ifade edildiği üzere Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden başlayıp sıkça kullanılan bir malî terim olan mukâtaa, vergi miktarında bazı durumlarda icar bedellerinde, kesme ya da kesişme anlamlarında kullanılmıştır. Osmanlı kaynaklarında bu kullanım şekli, şehir, kasaba, gümrük, pazar gibi özelliklere konu olan ve malî sistem içerisinde vazgeçilmez bir yer edinen kavram niteliğini taşımaktadır.²⁸¹⁶ Devlete ait gelirin tahsil edilmesi işlemi sürecinde, bir tekel haline gelen herhangi bir işletmeye yönelik hak ve yer altı zenginliklerin devlet payına düşen kısmı belirtmektedir.²⁸¹⁷ Devletin her türlü konuda mukâtaa uygulamasını yapma yetkisi bulunmaktaydı. Filhakika incelenen belgelerden bu konuya örnek verilecek olunursa; Kastamonu kaza ve sancağındaki âdet-i ağnâm ve yerli koyun mukatâasına tabi olan yerler²⁸¹⁸ hükmünden de anlaşılacağı gibi Kastamonu yerli koyun mukâtaasından bahsedilmektedir. Bu dönemde kazanç ve idaresi devletçe

²⁸¹² Rahmi Deniz Özbay, "17. Yüzyılda İltizam Sisteminde Peşin Mukâtaa Satışlarından, Malikâne Uygulamasına (1656-1658)", *Uluslararası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, 2009, 2108.

²⁸¹³ Mehmet Genç, *Osmanlı Maliyesinde Mukâtaa Kavramı*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006, 57-60.

²⁸¹⁴ Hakan Doğan, "Divan-ı Hümayun Nişan Kalemi Defterlerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Kocaeli Sancağı'ndaki Malikâne Mukâtaalar", *Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 2018, 383.

²⁸¹⁵ Baki Çakır, *Osmanlı Mukâtaa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitapevi Yayınları, İstanbul 2003, s. 57-60.

²⁸¹⁶ Tayyib Gökbilgin, "XVI. Asırda Mukâtaa ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesinin Rolü", *IV. Türk Tarih Kongresi*, 1948, 10-14 Kasım, Ankara, 434-435.

²⁸¹⁷ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1994, 177.

²⁸¹⁸ KŞS-47-s.377/464.h

yapılan mirî mukâtaalarla hâsılatı vakıfların olmasıyla birlikte devletinde gelir sağladığı vakıf mukâtaaları şeklinde iki bölüme ayrıldığı bilinmektedir. Vakıf yahut mirî mukâtaayı ömürlük alan kimse karşılığında hazineye bedel olarak “*muaccele*” denilen meblağı ödemek zorundaydı. Diğer yandan malikâne sahiplerince her sene hazineye “*mal*” adında bedel daha yatırılmakta, bun da mukâtaaların senelik vergisi olarak tanımlanabilmektedir.²⁸¹⁹ Diğer bir ifadeyle mukâtaa, kamu iktisadi teşebbüslerin günümüzdeki kullanımlarıdır. Herhangi bir satın alma işlemi ile beraber de bu temelde bir işlem niteliği gelişme göstermektedir.²⁸²⁰

Tetkik edilen dönemden hareketle mukâtaa genel olarak bir seneliğine kişilerin tasarrufuna verilmiş olup memnun kalındığı takdirde mutasarrıf hakkı yeniden aynı kişiye tevcih edilmiştir. Örneğin Kastamonu mukâtaası malikâne ve iltizamın mutasarrıflığı bir seneliğine mütesellim Şeyh Ömer Ağaya verilmiştir. Fakat reayaya zulüm ettiğinden azledilip, yerine İbrahim Ağanın getirilmiş ve Şeyh Ömer’in zimmetinde her ne varsa hesabın görülmesi maksadıyla kendisine temessük verildiği tespit edilmiştir.²⁸²¹ Yine konuyla bağlantılı olarak azledilen mütesellim Ömer Ağa zimmetinde mukâtaa malından akçe kaldığı ve bunun tahsil edilmesi hususunda hüküm olduğu saptanmıştır.²⁸²² Bu dönemde mukâtaa ve diğer gelirlerin tamamı vali yönetiminde mütesellim tarafından toplatılmaktadır.²⁸²³ Nitekim Kastamonu Sancağı mukâtaasının 1165 / 1751 senesi mart ayı başından şubat ayı sonuna kadar bir yıllık zaptı için mütesellimin temessükü elinde tutması, öteden beri nasıl zapt olunmuşsa aynen devam konusunda kendisine söylenilmesi ifade edilmiştir.²⁸²⁴ Bir başka kayıta, Kastamonu mukâtaasında hissedarların hisselerini iltizamı hususu ve 1168 / 1754 senesi yine mart ayı başı ve şubat ayı sonuna değin zapt eylemek üzere talibi olan dergâh-ı muallâm müteferrikalarından el-hac Mehmet Ağaya iki taksit ile iltizam ve tefviz olunmuştur.²⁸²⁵ Kastamonu ve tevabi mukâtaası 1170 / 1756 senesi şubat ayına dek el-hac İsmail Ağaya deruhte olup, bir önceki sene zapt ve iltizamı kendisine tevcih edilen

²⁸¹⁹ Mehmet Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, 108; Döşemetaş, Şer’iye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı, (1725-1750), 328.

²⁸²⁰ Ahmet Tabakoğlu, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, 120.

²⁸²¹ KŞS-44-s.216/329.h

²⁸²² KŞS-44-s.251/382.h

²⁸²³ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerini Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 106.

²⁸²⁴ KŞS-44-s.161/253.h

²⁸²⁵ KŞS-46-s.257-258/409.h

Kocahisarı Mehmet Ağa tarafından müdahale olunmaması söylenmiştir.²⁸²⁶ Kastamonu mukâtaası 1174 / 1760 yılı mart başı, şubat sonuna kadar zapt eylemek için Hüseyin'e iltizam ve havas-ı hümayun köyleri serbesiyet üzere ve bir ferde kanun üzere zulüm ve teaddi olunmamak şartıyla zabtı için temessük verildiği görülmüştür.²⁸²⁷ Kastamonu mukâtaası 1177 / 1763 yılı mart ayı başı ve şubat ayı sonuna kadar zaptı için İbrahim Ağa ve Süleyman Ağaya tefviz, mal maktu ve aşar-ı şer'îyye ve rüsumatı örfiye ve diğer vergilerin daha önceki yıllar gibi tahsili ve serbesiyet olmakla ahz olunmuştur.²⁸²⁸ Kastamonu mukâtaasına 1176 / 1762 senesi mart ayı başı, şubat ayı bitimine kadar zaptı için talip olan İbrahim ve Süleyman Ağaya tevcih edilmiştir.²⁸²⁹ Enderun-u hümayunda rekabdarı Abdülkerim'in uhdesinde olan Kastamonu mukâtaasını 1186 / 1772 senesine mahsup ihale eylediği mütesellim Mehmet'in mukâtaa malından bir miktar borcu olduğundan mütesellim marifetiyle görülen masraftan olmak üzere tevzi defteri mucibince kaza ahalileri üzerinde ikrar üzere 22261 kuruş bekaya alacağı kaldığı ve tahsili için ferman gönderilmiştir.²⁸³⁰ Kastamonu mukâtaası mutasarrıflığına, 1186 / 1772 senesi mart ayı başı ve şubat ayı sonuna dek zapt için Musa zade Mehmet Ağaya temessük verilmiştir.²⁸³¹ Benzer şekilde, Kastamonu mukâtaası 1187 (1773) senesi mart ayı başından şubat ayı sonuna kadar zapt eylemek üzere temessükle Musa zade Mehmet Ağaya iltizam olmuştur.²⁸³² Bahsi geçen bu konular dışında belgelerde; mukâtaadan hazineye teslim edilmesi gereken maktu olduğu,²⁸³³ voyvoda olan Şeyh Ömer, voyvoda emirine müdahalesi icap etmez iken üç neferin duruma karışması ve mukâtaanın nizamına hanel getirdiklerinden Samsun kalesinde hapsedilmesi hakkında emir verilmesi,²⁸³⁴ bazı mukâtaa ve bedeli iltizam toplamının 37123 kuruş olduğu,²⁸³⁵ asker için zehayire ihtiyaç olup mübayası ve Kastamonu mukâtasından mahsup olmak üzere behasının teslim ve taksimi ve İnebolu iskelesine nakli için emir gönderilmesi,²⁸³⁶ mubayaa (satın alma) nedeniyle ferman olan 50000 kile şiarın maliyeti olan 10416,5

²⁸²⁶ KŞS-47-s.312/538.h

²⁸²⁷ KŞS-50-s.64/Numarasız.h

²⁸²⁸ KŞS-52-s.386/610.h

²⁸²⁹ KŞS-51-s.321-322/563.h

²⁸³⁰ KŞS-59-s.243/242-575.h

²⁸³¹ KŞS-59-s.376/417.h

²⁸³² KŞS-59-s.293-292/534.h

²⁸³³ KŞS-44-s.116-117/198.h

²⁸³⁴ KŞS-44-s.169/266.h

²⁸³⁵ KŞS-59-s.184-185/358.h

²⁸³⁶ KŞS-59-s.348/347-450.451.h

kuruşun 5000 kuruşu seferin ahzı ve ayrıca 5416,5 kuruş mukâtaa malından teknil ile ashabına eda olunarak hızlı bir şekilde iskeleye nakline ihtimam olunması babında ferman olunması,²⁸³⁷ mukâtaa mültezimi vefat ettiğinden yerine vekil tayin edilip temessük verilmesi²⁸³⁸ gibi birçok unsurun olduğu anlaşılmaktadır.

Şer'iyye sicillerinde dönem itibariyle Kastamonu'da tespit edilen mukâtaalar Âdet-i Ağnâm Mukâtaası, Damgay-ı Kirbas Mukâtaası, İhtisap Mukâtaası, Mumhane (Şemhane) Mukâtaası,²⁸³⁹ Küretü-l Nühas Kastamonu madeni mukâtaası,²⁸⁴⁰ Boyahane mukâtaası,²⁸⁴¹ Kuşkara mukâtaası,²⁸⁴² Hurda Mukâtaası²⁸⁴³ şeklindedir.

5.2.1. Âdet-i Ağnâm Mukâtaası

Devletin ilk zamanlardan beri istifade ettiği bir terim olan mukâtaanın, tahrir defterlerinde maktu, maktua ve kat' gibi ifadelerin de kullanıldığına rastlanılmaktadır. Osmanlının ekonomik olanakları gereğince kendisine kaynak sağlayan sinaî, ziraî ve ticarî bir işletmeyi mukataaya dönüştürebilir ya da gelirini evvelce kararlaştırılan yöntemlerle tahsil edebilirdi.²⁸⁴⁴ Nitekim belgelerden hareketle Kastamonu Kazası'nda bu kazançlardan birinin Âdet-i Ağnâm Mukâtaası olduğu bilinmektedir.²⁸⁴⁵ Ağnâm resmî, koyun sayısı ve küçükbaş hayvan üzerinden alınan vergi biçimi olup, Ağnâm Mukâtaası XVII. ve özellikle XVIII. yüzyılda hazinenin önemli bir kalemi haline gelerek düzenli bir gelir arasına girmiştir.²⁸⁴⁶ Buna ek olarak kendilerini askerlik ve âyanlık iddiasıyla âdet-i ağnâm resminden muaf tutmaya çalışanların araştırılması koyun resminin tahsilinin eda edilmesi hakkındaki emirden de anlaşılaçağı üzere koyun ve keçi yetiştiricilerinden alınan vergiye ağnâm vergisi denilmekte ve bu vergi de

²⁸³⁷ KŞS-59-s.344/455.h

²⁸³⁸ KŞS-47-s.351/495.h

²⁸³⁹ KŞS-55-s.244-245/536.h

²⁸⁴⁰ KŞS-46-s.300/458.h

²⁸⁴¹ KŞS-53-s.314-315/598.h

²⁸⁴² KŞS-47-s.351/495.h

²⁸⁴³ KŞS-59-s.183/356.h

²⁸⁴⁴ Mesud Küçükkalay, Ali Çelikkaya, Osmanlı Vergi Sistemi ve Bir Vergi Tahsil Yöntemi Olarak İltizam, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, X, 878-892.

²⁸⁴⁵ KŞS-46 s.275/424.h

²⁸⁴⁶ Ahmet Tabakoğlu, XVII ve XVIII Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41 (1-4), 1985, 409. ; Feridun Emecen, "Ağnâm Resmî", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, I, 478-479.

mukâtaaya bağlanmış olup belgelerde “Âdet-i Âğnâm Mukâtaası” olarak yer almaktadır.²⁸⁴⁷ Arzuhâl üzerine Kastamonu mukâtaasından 160 bin akçe mal ile mukâtaaya ilhak olan âdet-i âğnâm ve buradaki mukâtaanın her bir ağnamdan üç akçe rüsumları tahsil olunmak şartından olmakla tahsili için emir verile geldiği derkenar olması gereğince amel olunması için idarecilere gönderilen fermanndan da anlaşılacağı üzere her bir koyundan üçer akçe vergi alınması emredilmiştir.²⁸⁴⁸

Araştırılan dönemde âğnâm mukâtaasının himaye ve tahsili için görevlendirme yapıldığı tespit edilmiştir. Örneğin 1167 / 1753 tarihli belgede, âdet-i âğnâm mukâtaası iltizamının zaptı hasebiyle Hüseyin Ağaya berat verildiği ve bu hususta kimsenin mani olmaması hükmüne varıldığı görülmüştür.²⁸⁴⁹ Diğer bir belgede ise Kastamonu âdet-i âğnâm mukâtaası 1168 / 1754 senesinin mart ayı başından, bir sene tamamına dek zapt ve tahsili için Mustafa Ağaya deruhte ve tefviz olunmuştur.²⁸⁵⁰ Yine 1173 / 1759 senesi mart ayı başından itibaren Kastamonu âdet-i âğnâm mukâtaası malikâne ile Süleyman Bey ile birlikte yarı hisseyi zapt etmek üzere Abdullah Ağaya iltizam olunduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁵¹ Başka bir belgede âdet-i âğnâmın Bolu ve Kastamonu maiyetindeki mukâtaası 1180 / 1766 senesi mart ayı başından bir senelik yani şubat ayı sonuna kadar zaptı için gönderilen ferman gereğince Kastamonu mütesellimi Süleyman Ağaya deruhte olunduğu belirlenmiştir.²⁸⁵² Ayrıca kayıtlarda, 1165-1166 / 1751-1752 senesi âdet-i âğnâm resminin tahsili,²⁸⁵³ benzer şekilde âdet-i âğnâmın tahsil edilmesi,²⁸⁵⁴ koyun ticaretiyle uğraşanların malını dilediği gibi bey’ etmesi ve bu hususta her türlü kolaylığın sağlanıp, kimsenin rencide edilmemesi konusunda ferman gönderildiği anlaşılmaktadır.²⁸⁵⁵

²⁸⁴⁷ KŞS-45-s.286-287/418.h

²⁸⁴⁸ KŞS-53-s.313-314/599.h

²⁸⁴⁹ KŞS-45-s.339/477.h

²⁸⁵⁰ KŞS-46-s.275/424.h

²⁸⁵¹ KŞS-50-s.294-140.h

²⁸⁵² KŞS-55-s.255-521.h

²⁸⁵³ KŞS-45-s.285-286/417.h

²⁸⁵⁴ KŞS-46-s.273-274-275/423.h; KŞS-47-s.377/464.h; KŞS-47-s.376/465.h; KŞS-50-s.31/33.h

²⁸⁵⁵ KŞS-48-s.140-139/302.h; KŞS-53-s.357/356-531.h; KŞS-56-s.140/141-425.h; KŞS-56-s.238/239-510.h; KŞS-58-s.76/77-69.h

5.2.2. Damgay-ı Kirpas Mukâtaası

Pamuklu ya da keten dokuma bez şeklinde adlandırılan kirpasın pamuklusuna kirpas-ı penbe, keten olanına ise kirpas-ı keten denilmektedir.²⁸⁵⁶ Kastamonu ve çevresinin pamuklu dokuma hususunda dikkati çektiği, üretimde daha çok iç pazarda büyük önem taşıdığı zikredilmektedir.²⁸⁵⁷ Ayrıca dokuma zincirinin önemli bir halkasını oluşturan, iplikçi, çulha boyacı ve bezzaz esnafının icraatları ile bunların üretim hayatına dair bilgilerin mahkemeye yansıyan davalardan elde edildiği muhakkaktır.²⁸⁵⁸ Örneğin incelenen belgeler ele alındığında şikâyet üzerine, esnaftan birkaç kişinin verdiği cevapta, boyahanelerinin damgay-ı kirpas Kastamonu mukâtaası dâhilinde olup kârhanelerinde işlenen boyalı bezler damgasız olmamak üzere kadimden şart olduğu gibi ve nizamı bu vecihle iktiza eden damgaları darp olunarak ve karhanelerinden kadimden malikâne emînleri olanlarına maktu‘en senelik mal mirîlerini edada herhangi bir kusurlarının olmadığı belirtilmiştir.²⁸⁵⁹ Hükümden anlaşılaçağı üzere dokumacılıkta kullanılan ve boyanan kumaşlar üzerine vergisi alındığına dair damga vurulduğu ve bu verginin de mukâtaaya bağlandığı ve defterlerde bu verginin daha çok damgay-ı kirpas mukâtaası olarak zikredildiği görülmektedir. Bununla birlikte Cemazeyilevvel 1167 (Mart 1754) tarihli kayıta bazı kazalardan nakil olan kumaşların noksan olduğu eksik olanların damgalanıp, bu hususta meydana gelen sorunun dile getirilerek yapılması gerekenler hakkında ferman gönderildiği anlaşılmaktadır.²⁸⁶⁰ Kastamonu Sancağı mukâtaasının 1171 (1758) Cemazeyilevvelinin ortasından şubat ayı sonuna değin baki kalan yevmiyesi için hâlâ damga emini olan Hasan Ağaya tefviz ve iltizam olduğu görülmüştür.²⁸⁶¹

²⁸⁵⁶ Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, 407.

²⁸⁵⁷ Özer Ergenç, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler”, *Belleten*, 52(203), 1988, 501-534.

²⁸⁵⁸ Mikail Acıpınar, “Tire Dokuma Endüstrisi ve Damga Mukataası (18. Yüzyıl)”, *Cihannüma, Tarih ve Coğrafya Dergisi*, V/1, 2019, 67.

²⁸⁵⁹ KŞS-47 s.273/404.h

²⁸⁶⁰ KŞS-45-s-329/330-464.h

²⁸⁶¹ KŞS-48-s.146/288.h

5.2.3. İhtisap Mukâtaası

İhtisap sözcüğü esasen hesaba çekmek, hesap sorma anlamına gelmektedir. İhtisabı düzenleyen, sanat ehlinin narhına bakan arşın, kile gibi ölçülerle kantarı ve terazileri kontrol ederek satışlarda hile yapanları cezalandırmakla görevli memuruna da muhtesip denilmektedir.²⁸⁶² Dönemin incelenen belgelerinde 1185 / 1771 yılına ait ihtisap buyrulduşunda, Kastamonu ihtisap mukâtaasından at pazarı, sığır pazarı ve kast-ı duhanın 1185 / 1771 senesi mart ayı başı, şubat ayı sonuna değin kadimden olageldiğı üzere zapt etmek için Alemdar Ağa, Hüseyin Beşe, Mustafa Beşe ve Ali Beşeye iltizamından²⁸⁶³ bahsedilmekte, ihtisabın daha çok çarşı ve pazarlardaki fiyat ve bunlar gibi ticaretin denetimi için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Belgelerde ihtisaplık²⁸⁶⁴ olarak geçen terimden de anlaşılacağı üzere ihtisap işi ile uğraşan anlamına gelen bu kişiler muhtesip olarak anılmaktadır.²⁸⁶⁵ Çarşı pazarın denetimi kadı gözetiminde olup, belgelerde bu işin muhtesiplerce yapıldığı görölmektedir.²⁸⁶⁶

İncelenen dönem ele alındığında ihtisap mukâtaası iltizamı ile alakalı birçok kaydın olduğu görölmektedir. Kastamonu ihtisabı 1165 / 1752 senesi mart ayı başından şubat ayı sonuna kadar zapt etmek üzere temessük ile Bezcizade Mehmet Beşe ve Şeyhzade Mustafa Beşeye 800 kuruşa ihtisap ve araba pazarı iltizam olmakla²⁸⁶⁷ hükmünden de anlaşılacağı üzere ihtisap daha çok bir yıllığına kadı adına muhtesiplere iltizam edilmekte olup, iltizamdan elde edilen gelire “İhtisap Mukâtaası” denilmektedir. 1167 / 1754 senesine mahsup olan Kastamonu mukâtaası ihtisabı senelik mal taksitinin edasını zapt eyleyecek şehir kethüdâlarına mani olunmaması hakkında kayda rastlanılmaktadır.²⁸⁶⁸ Kastamonu bac bazar ihtisabı, kast-ı duhan mākataasının 1168 / 1755 yılı mart ayı başından sene sonuna kadar zaptı yüzbaşızade Mustafa Ağaya zapt ettirilmiştir.²⁸⁶⁹ 1173 / 1759 senesine mahsup olmak üzere Kastamonu mukâtaası bac bazar ihtisaplığı mart ayı başından şubat ayı sonuna değin zapt etmek üzere Arslan oğlu

²⁸⁶² Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, 572.

²⁸⁶³ KŞS-58-s.79/71.h

²⁸⁶⁴ KŞS-50-s.12/8.h

²⁸⁶⁵ KŞS-47-s.197/286.h

²⁸⁶⁶ KŞS-47-s.311/541.h

²⁸⁶⁷ KŞS-44-s.175/272.h

²⁸⁶⁸ KŞS-45-s.322/455.h

²⁸⁶⁹ KŞS-46-s.255/406.h

Mehmet'e ihale olmuştur.²⁸⁷⁰ Hüseyin Ağa tarafından yine aynı kişiye, Arslan oğlu Mehmet'e 1173 / 1759 senesi mart başı şubat sonuna değin Kastamonu'da bac pazarı ihtisabı yanında kast-ı duhan mukâtaası iltizamı tefviz edilmiştir.²⁸⁷¹ Kastamonu ihtisabı bac bazar ve kastı duhan 1177 / 1763 yılı mart ayı başı ve şubat ayı sonuna dek zapt etmek üzere Es-Seyyîd Selim ve Mehmet Beşeye tefviz olunmuştur.²⁸⁷² 1178 / 1764 senesine mahsup olan Kastamonu ihtisap mukâtaası mart başı şubat sonuna dek bir zaptı için Musa Beşe, semerci Mehmet Beşe ve Hasan Beşeye tefviz olmuştur.²⁸⁷³ 1181 / 1767 senesine mahsup Kastamonu ihtisap mukâtaasını mart başı, şubat sonuna kadar zapt etmek üzere Musa Beşe ve Yüzbaşı Mustafa Ağaya tefvizi için buyruldu gönderilmiştir.²⁸⁷⁴ 1182 / 1768 yılına mahsup ihtisab, at ve sığır pazarı, kast-ı duhan mukâatası mart başından şubat sonuna dek zaptı için Bezcizade Mehmet, Şeyhzade Mustafa Beşe ve Emir Hasan'a tevcih edilmiştir.²⁸⁷⁵ 1182 / 1768 senesi mart başı, şubat sonuna değin Kastamonu'daki bac bazar ihtisabıyla birlikte kast-ı duhan mukâtaası mütesellim İbrahim Ağa tarafından aynı kişilere iltizam olduğu anlaşılmaktadır.²⁸⁷⁶ 1185 / 1771 senesi mart ayı başı ve şubat ayı sonuna değin ihtisap mukâtaasından Kastamonu'da at pazarı, sığır pazarı ve kast-ı duhanın zaptı için temessükle Alemdar Ağa, Hüseyin beşe, Mustafa Beşe ve Ali Beşeye iltizam olunmuştur.²⁸⁷⁷ 1187 / 1773 senesi mart ayı başı, şubat ayı sonuna kadar bac bazar, ihtisap ve kast-ı duhan mukâtaası mütesellim Mehmet Ağa tarafından Alemdar Mustafa, Alemdar İbrahim Beşe, Kara Ahmet Beşe ve Es-Seyyid Hasan Çelebiye tefviz olduğuna dair buyruldu verilmiştir.²⁸⁷⁸ Kastamonu mukâtaası at pazarı, sığır pazarı ve kast-ı duhan olmak üzere 1187 / 1773 senesine mahsup mart ayı başından şubat ayı sonuna değin Alemdar Mustafa, Alemdar İbrahim Beşe, Kara Ahmet Beşe ve Es-Seyyid Hasan Çelebiye zapt olduğu tespit edilmiştir.²⁸⁷⁹

²⁸⁷⁰ KŞS-50-s.12/8.h

²⁸⁷¹ KŞS-50-s.12/9.h

²⁸⁷² KŞS-52-s.385/612.h

²⁸⁷³ KŞS-53-s.361/529.h

²⁸⁷⁴ KŞS-56-s.142/Numarasız h.

²⁸⁷⁵ KŞS-56-s.230/501.h

²⁸⁷⁶ KŞS-56-s.231/502.h

²⁸⁷⁷ KŞS-58-s.79/71.h

²⁸⁷⁸ KŞS-59-s.243-574.h

²⁸⁷⁹ KŞS-59-s.243-573.h

5.2.4. Diğer Mukâtaalar

Osmanlı Devleti'nin önemli ticaret merkezlerinden biri olan Kastamonu'nun kıymeti Küredeki madenler sebebiyle daha da artmıştır. Belgelerde her yıl 3.500-4.000 batman (yaklaşık 30 ton) bakır üretimiyle imparatorluğun Tophane-i Âmire'deki ihtiyacı olan madenin çıkartılarak, deniz yoluyla İstanbul'a gönderilen madenin idarî, sosyal ve ekonomik krizin had safhada olduğu XVIII. yüzyıl başlarında devlete sağladığı katkının zayıfladığı ifade edilmektedir.²⁸⁸⁰ Küretü-l nühas madeni mukâtaası tekâlifî ve madende istihdam edilenlerin vergiden muafiyeti ve sair hakkında haber verilmesi hakkında ferman yollandığı görülmektedir.²⁸⁸¹ 1182 (1768) senesi Ramazan başından 1185 / 1771 senesi Şaban'ın sonuna değin Küretü-l nühas mukâtaası seneye mahsup 19718 kuruş alacak bekayasını maden emini tayin olanlardan tahsili için ferman yollanmıştır.²⁸⁸² Küretü-l nühas mukâtaasını iltizam eden kişinin üç senelik belli bir miktar nühasın zimmetinde olup, Tophane-i Âmire'ye teslim edilmesi için ferman gönderilmiştir.²⁸⁸³

İncelenen dönemde Kastamonu Kazası Akkaya Nahiyesine tabi Kuşkara ve karalarını muhteva eden, vakıf bünyesinde bulunan, Kuşkara mukâtaasının olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1168 / 1754 senesi martı başından, şubat sonuna gelinceye kadar zapt etmek üzere Amasya'da Sultan Bayezid Han hazretlerinin ifa ve ihya buyurdıkları camii şerif, mekteb-i latif ve imaret-i amirleri evkafı mukâtaalarından Kastamonu Kazası'na tabi Kuşkara ve karaları mukâtaası mütevellî el-hac Hüseyin Ağaya iltizam olunmuştur.²⁸⁸⁴ Kastamonu Kazası'na tabi Kuşkara mukâtaasının 1172 / 1758 senesine mahsup mart ayı başı ve şubat ayı sonuna dek Mustafa Ağaya iltizam edildiği görülmüştür.²⁸⁸⁵ Kuşkara ve çevre mukâtaasının 1173 / 1759 yılı mart başından şubat sonuna değin zapt etmek üzere iltizamına talep olan Mehmet Ağaya deruhte olunup, zabtı için kendisine temessük verilmiştir.²⁸⁸⁶ Sultan Bayezid Amasya vakfından Kastamonu Kazası'nda Kuşkara mukâtaasının 1174 / 1760 senesi mart ayından şubat

²⁸⁸⁰ Güzey, *Şer'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl Sonları XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu*, 169-170.

²⁸⁸¹ KŞS-44-s.282-283-284/442.h

²⁸⁸² KŞS-58-s.100/98.h

²⁸⁸³ KŞS-58-s.118/121.h

²⁸⁸⁴ KŞS-46-s.278/477.h

²⁸⁸⁵ KŞS-49-s.261/572.h

²⁸⁸⁶ KŞS-50-s.21/17.h

sonuna kadar zapt için talip olan Hüseyin ağaya deruhte olunmuştur.²⁸⁸⁷ Kuşkara mukâtaasını 1175 / 1761 senesi mart başı şubat sonuna değin zapt etmek üzere Seyyid Hacı Salih Ağaya temessük verilmiştir.²⁸⁸⁸ Yine Kuşkara mukâtaasının 1177 / 1763 senesi martından şubat sonuna dek zapt etmek üzere iltizama talip olan Mustafa Ağaya zabtı için temessük verilmiştir.²⁸⁸⁹

Tetkik edilen belgelerde vakıf mukâtaası ile alakalı; bazı vakıf mukâtaalarının zabtı için 1171 / 1757 yılı mart ayı başından bir sene tamamına değin Halil'e iltizam olunması,²⁸⁹⁰ kadimden beri öşür ve rüsumu mukâtaa tarafından alınan belli yerlerin öşür ve rüsumuna dışarıdan herhangi birinin karışması icap etmezken mütevellinin müdahale etmesi sonucunda bu konuda gerekenin yapılması için idarecilere ferman gönderilmesi,²⁸⁹¹ 1172 / 1758 yılı mart ayı başından müzayede ile Mustafa ve Osman'a zapt olup ve hâsıl olan mahsul ve rüsumun kadimi ve olageldiği üzere vakıf için ahz eylemeleri,²⁸⁹² dört yıl önce bey' olunan vakfa ait mukâtaalı mülk menzilin icarından zimmette olan meblağın teslim talebi üzerine meblağın müddeiye teslimi,²⁸⁹³ mukâtaa-ı harameyne müdahale edilmemesi voyvodaların kadimden olunageldiği gibi tasarruf etmeleri hususu,²⁸⁹⁴ gibi birçok mevzunun olduğu tespit edilmiştir.

5.2.5. Mukâtaa ve Tımar Satışları

Mukâtaa işlemlerinde en temel unsur, devlete ait gelirin elde edilmesinde hâsılâtın kim tarafından toplanacağı ve satış işlemlerinin yönetiminin ne şekilde ve düzeyde yapılacağını ortaya koyma üzerinedir. Bu çerçevede hangi yöntem ile beraber geliştirmelerin yapılacağı ifadesi, önemli bir konu olarak dikkate alınmıştır.²⁸⁹⁵ Ayrıca tımar sisteminin uygulandığı yerlerde de hükümetin belirli bir iş direncini oluşturma

²⁸⁸⁷ KŞS-50-s.78/103.h

²⁸⁸⁸ KŞS-51-s.288/518.h

²⁸⁸⁹ KŞS-52-s.365/635.h

²⁸⁹⁰ KŞS-49-s.314/511.h

²⁸⁹¹ KŞS-47-s.343-342/507.h

²⁸⁹² KŞS-49-s.262-261/571.h

²⁸⁹³ KŞS-46-s.174-175/294.h

²⁸⁹⁴ KŞS-50-s.45-46/49.h

²⁸⁹⁵ Deniz Karaman, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Sancağı'ndaki Bazı Malikâne-Mukâtaalara Dair Bazı Bilgiler", *Bilig*, 29, 2004, 140.

görünümünden bahsedilmektedir. Bunlar içerisinde bedesten, tabakhane, boyahane ve şemhaneler gibi yerler belirtilmektedir.²⁸⁹⁶

Mukâtaa satışlarında ödemelerin peşin ya da toplu işlemler olarak yapılması halinde belirli muamele süreçlerinden bahsedilmekte, bu konu da mukâtaaların iltizama verilme sürecinde peşin satmalara yönelik birer faaliyet olarak görülmesine ortam hazırlamaktadır. Defterlerde 1169 / Aralık 1755 senesi ile ilgili geçen hükümde Rabiulevvel başlangıcından itibaren senelik 5000 kuruş mal ile müceddeden mirî mukâtaa ve karar olan muaccesesi ile Mehmet Sait Bey, Ahmet Raşit Bey, Süleyman Bey, Tevfik Bey, Mehmet Hüseyin Emin Bey ve Mustafa Nurullah Beye mirî mukâtaanın peşin olarak verildiği görülmüştür.²⁸⁹⁷ Uygulamalar arasındaki benzerlik ya da farklılıklar, satış işlemleri ile beraber hâsılâtın kullanılmasının ne yönde olacağını da göstermektedir.²⁸⁹⁸ Bu tür durumlar, mukâtaa yönetim süreçlerine etki etmesi açısından önemlidir. Çünkü sadece iltizam usulü olmamakla birlikte, satış işlemlerinde ayrıca emanet usulü, malikâne sisteminin de olması, bu faktöre bağlı farklılıkların oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Mukâtaanın konusuna bağlı olarak bu yönde bir farklılaşma ölçüsü dikkate alınmaktadır.²⁸⁹⁹

Mukâtaa ve tımar, satın alma tekellerini kurma ve yönetme belli bir sistem içinde olduğundan, bu yöndeki düzeneğin temeli ciddi bir önem taşımaktadır. Üretim birimlerinin fonksiyonundaki satışlar, belirli bir tertipte olmayı gerekli kılan uygulama bütünlüğü açısından dikkate değerdir.²⁹⁰⁰ Örneğin mukâtaaların işletilmesine yönelik çalışmalar, uzun süren ve yıpratıcı savaşların olması halinde sistemi ve etkisini de farklı şekilde ortaya koyma ve yönetme özelliğine sahiptir. Gelirlerin azalması, böyle bir farklılaşma durumuna etki eden temel unsurlardan biri olarak görülmektedir.²⁹⁰¹ Satış işlemlerinde tertip edilen yaptırımlar, kişilerin borçlarını tahsil etmemesi halinde hapse atılmalarına kadar devam eden bir tatbikin geçerli olmasına neden olmuştur.

²⁸⁹⁶ İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu*, 573-574.

²⁸⁹⁷ KŞS-47-s.361/483.h

²⁸⁹⁸ Özbay, "17.Yüzyılda İltizam Sisteminde Peşin Mukâtaa Satışlarından, Malikâne Uygulamasına (1656-1658)", 2109.

²⁸⁹⁹ Doğan, "Divan-ı Hümayun Nişan Kalemi Defterlerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Kocaeli Sancağı'ndaki Malikâne Mukâtaalar", 385-393.

²⁹⁰⁰ Ünal, *XVII. Yüzyıl Başlarında Harput Sancağı*, 93.

²⁹⁰¹ Çakır, *Osmanlı Mukâtaa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, 150-151.

Yükümlülüğün yerine getirilme ölçüsü, en önemli unsur olarak görülmüştür.²⁹⁰² Nitekim incelenen belgelerde 1170 / 1756 senesine ait bir hükümde Kastamonu sancağı mukâtaasının 1171 / 1757 senesi Cemazeyilevvelinin ortasından şubat ayı sonuna değin baki kalan yevmiyesi için hâlâ damga emini olan Hasan Ağaya tefviz ve iltizam olunmuş, dışarıdan müdahale edilmemesi emredilmiştir.²⁹⁰³ Eğer yükümlülük yerine getirilmezse, malların tamamının satılması, kendisine borçlu olanlardan hazine adına alacakların tahsilinin yapılması, yeterli olmadığı takdirde kefilin kefalet meblağının alınmasına kadar devam eden işlem süreci uygulanmıştır. Nitekim Kastamonu ve Sinop kazalarının cizyesi tahsilini Abdurrahman kefaletiyle terzi İbrahim'e deruhte olunup bedeli olan mal cizyesi tamamen eda ve teslim eylemek üzere verildiği ve devamında zimmetlerinde olan cizyeye verdikleri temessük mûcibince kendilerinden yahut kefillerinden tahsil olunup edada zorluk çıkaranların hapsolunmasına ilişkin emir verilmiştir.²⁹⁰⁴ Borcun ödenmesi gerekliliği, bu çerçevede net şekilde belirtilen bir unsur arasında yer almıştır.²⁹⁰⁵ Herhangi bir satım işleminin gerçekleştirilme hususu, hazineye bağlı olmasını gerekli kılmaktadır. Diğer bir ifadeyle mukâtaa statüsü içerisinde yer almaktadır.²⁹⁰⁶ Ayrıca satış işlemlerinin yanı sıra, harç kesme muamelesinin de yapıldığından bahsedilmektedir.²⁹⁰⁷ Ancak böyle bir durum yalnızca, malikâne olarak satış işlemlerinin gerçekleştirilmesi çerçevesinde söz konusu olmaktadır. Harcın kesilmesi ise, defterde yer alan hazine-i amirede mahfuz baş muhasebeden derkenar olunan iltizam şartı muktezasınca hâlâ başbâki kulu Hüseyin marifetiyle²⁹⁰⁸ hükmünden de anlaşılacağı üzere başbâki kulu adına yapılmıştır.²⁹⁰⁹

Tımar alanlarının satışa sunulma işlemlerinden önce, mukâtaalara dönüştürülmesi sağlanmaktadır. Bu tür çalışmalar, daha sonraki süreçlerde kendisini gösterse de önemli bir şekilde uygulama göstermiş ve böylece gelirlerin merkezi hale getirilmesi

²⁹⁰² Doğan, "Divan-ı Hümayun Nişan Kalemi Defterlerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Kocaeli Sancağı'ndaki Malikâne Mukâtaalar", 388.

²⁹⁰³ KŞS-48-s.146/288.h

²⁹⁰⁴ KŞS-53-s.405-406/472.h

²⁹⁰⁵ Halil Sahillioğlu, "Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukâtaaları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23, 1963, 146-147.

²⁹⁰⁶ Doğan, "Divan-ı Hümayun Nişan Kalemi Defterlerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Kocaeli Sancağı'ndaki Malikâne Mukâtaala", 391.

²⁹⁰⁷ Çakır, *Osmanlı Mukâtaa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, 14-15.

²⁹⁰⁸ KŞS-55-s.253/525.h

²⁹⁰⁹ Harun Şahin, "XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Mukâtaa Sisteminde Yönetim ve Örgütlenme", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(6), 2013, 1031.

sağlanmıştır.²⁹¹⁰ Tımar sistemi ve toprak rejiminin temininde, Osmanlı Devleti'nin elinde yararlanacakları bir düzenek yer almakta, özellikle “ıkta sistemi” de bunun temelini oluşturmaktadır.²⁹¹¹ Tımar sisteminin Osmanlı Devleti kurumlarından birisi olması, bu kurumun analiz edilmesinde toplumsal, ekonomik, idarî, demografik ölçüde değerlendirme yapılmasını önemli kılmaktadır. Tımar rejiminde bu nedenle sistemli bir mekanizma, satış sürecine yönelik gelişmeleri kazandırmada, kanun ve nizamlarının zorla tatbik edilmesini gerekli kılmıştır. Mukâtaalaştırma işlemlerine yönelmede merkezi bir sistem ve mekanizmayı oluşturmaya etki etmesi odağında önemli ölçülerin kazanımına yardımcı olmaktadır.²⁹¹²

5.2.6. Malikâne Sistemi ve Salyane

Devlet mülkiyetine dayalı klasik Osmanlı toprak düzeninde (mirî arazi), hayat boyu tasarruf anlamında kullanılan malikâne kurumunun mühim yeri bulunmaktadır. Malikâne; “*Arapça mülk sahibi anlamındaki mâlik kelimesiyle Farsça “-âne” ekinden*” türetilmiştir. Uygulamada “*mukâtaa*” denilen vergilendirme iltizamdaki gibi müzayede yoluyla ihale edilirdi. Fakat aralarındaki ayırım tahvil adı verilen 1-3 senede değişen dönemler için hazineye ödenecek yıllık vergi oranı üzerinden oluşmaktaydı. Malikânede ise vergi oranı hazine tarafından belirlenmişti ve rekabette arttırılıp azaltılması söz konusu değildi. Müzayede, vergi miktarı sabitlenmiş bulunan mukataanın bir tahvil için değil, kaydıhayat şartıyla vergilendirme hakkını elde etmenin bedeli olarak ödenmesi gereken ve “*muaccele*” adı verilen peşin meblağ üzerinden yapılırdı. Müzayedede en yüksek muacceleli ödeyen malikâne sahibi olarak berat alırdı.²⁹¹³ Osmanlı maliye uygulamaları bünyesinde, malikâne sistemi, 150 yıllık bir ömre sahip olduğu söylenmektedir. Malikâne yöntemine yönelik satım işlemleri, mukâtaa statüsünde olma gerekliliğine ek olarak merkezî hazine içerisinde olmalıdır. Bu özellik ayrıca, mirî

²⁹¹⁰Doğan Hakan, “Osmanlı Mukâtaa Yönetim Organizasyonunda Yeni Bir Model: Tımar Alanlarının Mukâtaalaştırılma Süreci ve Malikâne Olarak Satışa Çıkarılan İlk Haslar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 10(9), 2018, 103.

²⁹¹¹Halil Cin, Gül Akyılmaz, *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Çağ Üniversitesi Yayınları, Adana 2000, 233.

²⁹¹²Doğan, “Osmanlı Mukâtaa Yönetim Organizasyonunda Yeni Bir Model: Tımar Alanlarının Mukâtaalaştırılma Süreci ve Malikâne Olarak Satışa Çıkarılan İlk Haslar”, 104.

²⁹¹³Avdo Sucasca, Die Malikane, Çev. M. Özyüksel, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41(1-4), 1985, 273; Mehmet Genç, “Malikâne”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, XXVII, Ankara 2003, 516-518.

mukâtaa olarak da belirtilmektedir.²⁹¹⁴ Malikâne sisteminde gelir toplama işlemleri, belirli dönemlerde farklılaşmalar göstermiştir. Ancak genel bağlamda mukâtaa en belirgin sistem içerisinde yer edinmiştir.²⁹¹⁵

Malikâne sisteminin mukâtaaya dönüştürülmesi işlemi, öncelikli olarak mukâtaayı işletme hakkını elde etmiş kişinin hazineye muaccel şeklinde adlandırılan yüklü bir parayı ödemesini ve her yıl düzenli olarak mal olarak ifade edilen vergiyi, hazineye aktarma zorunluluğu bulunmaktadır. İncelenen dönem irdelendiğinde ise, 12 Muharrem 1170 (7 Ekim 1756) tarihli belgede Mustafa Ağanın Kastamonu malikâne mukâtaasına mutasarrıf olduğu belirtilerek kendisine berat verilmiştir.²⁹¹⁶ Böyle bir sistem dâhilinde malikâne, kişi hayatta olduğu müddetçe o kişiye ait olmaktadır.²⁹¹⁷ Örneğin 3 Zilhicce 1170 (19 Ağustos 1757) tarihli kayıta, yarı hisseyle malikâneye mutasarrıf olan Mustafa'nın vefat etmesi üzerine mahlûl olan hissesine oğlu Abdullah'ın ferman ve müzayede ile tasarruf edilerek, belirlenen 40000 kuruş muaccelenin ödendiği tespit edilmiştir.²⁹¹⁸ Başka bir kayıta ise 1173 (1759) senesi mart ayı başından şubat ayı sonuna gelinceye dek Kastamonu âdet-i âğnam mukâtaası malikâne ile Süleyman Bey ile müşterek olarak Abdullah Ağaya bir yıllığına iltizam edildiği görülmektedir.²⁹¹⁹ 1695 yılında malikâne usulüne geçişin yapılması ve satışların da bu tarihten iki yıl sonra gerçekleştirilmeye başlanması sağlanmıştır. Malikâne uygulamasının farklı bir sistem olması, yöntemin önemi ve varlığından dolayı ehemmiyet taşıdığı zikredilmektedir.²⁹²⁰

Şer'iyye sicillerinde malikâne usulü ile bağlantılı birçok kaydın olduğuna şahit olunmaktadır. Bunlardan bazı örneklerin; malikâne verilen mukâtaanın mal-ı mirîye sahibinin 1161 ile 1170 (1748 / 1756) senesinin hesabını görmediği bu hususta keyfi davranmaması gerektiği istikametinde ferman gönderildiği,²⁹²¹ malikâne mukâtaası mutasarrıfında olanların harcı ödemede muhalefet etmeye devam ettikleri takdirde

²⁹¹⁴Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy da Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yayınları, İstanbul 1986, 34.

²⁹¹⁵Özlem Başarır, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mali Uygulamaları Çerçevesinde Konargöçer Topluluklar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54(2), 2014, 257.

²⁹¹⁶KŞS-47-s.340-339/510.h

²⁹¹⁷Doğan, "Osmanlı Mukâtaa Yönetim Organizasyonunda Yeni Bir Model: Timar Alanlarının Mukâtaalaştırılma Süreci ve Malikâne Olarak Satışa Çıkarılan İlk Haslar", 110-111.

²⁹¹⁸KŞS-47-s.293/564.h

²⁹¹⁹KŞS-50-s.294/140.h

²⁹²⁰Eftal Şükrü Batmaz, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", *Osmanlı*, ed. Güler Eren, III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, III, 252.

²⁹²¹KŞS-48-s.147-146/286.h

malikâne tasarrufu tevcihinin başkasına verileceği yönünde ferman yollandığı,²⁹²² malikâne mutasarrıflığının iltizam ve zabtı için temessük verilen Mehmet Ağanın serbesiyet üzere zapt olunup, mahsulât ve rüsumatı ahz ettirilerek, kendisine herhangi bir kimsenin müdahale ve muaraza ettirilmemesi için emir verilmesi,²⁹²³ malikâne mutasarrıfı olan kişinin arzuhâl edip, bazı kişilerin kendisini taciz ve rencide ettiğini söylemesi üzerine bu hususta kimsenin taciz ve rencide edilmemesi hakkında ferman yollandığı,²⁹²⁴ Hüseyin'in arzuhâli üzerine Kastamonu'nun malikâne mutasarrıflığı 1173 / 1759 senesi mart ayı başından bir yıl tamamına değin zapt etmek üzere kendisine deruhte ve iltizamı,²⁹²⁵ malikâne mukâtaası Ali'nin uhdesinde olup zabtına müdahale edilmemesi, mukâtaanın taksit ve kalemiyesi Ali tarafından yapılacağı dışarıdan kimsenin karıştırılmaması için kadılara ferman gönderilmesi,²⁹²⁶ yollanan ferman gereğince Istabl-amire için alınan katırların kıymeti meblağının malikâne mutasarrıfına teslimi ve merkeze gönderilmesi için buyruldu verildiği,²⁹²⁷ Mehmet'in malikâne uhdesinde olan Kastamonu'daki arazi, hudut ve Ayvalı nehri mukâtaasının gönderilen defteri mucibince 1178 ile 1183 (1764 / 1769) senesine gelince 6 senede toplamda 242,5 kuruş olan meblağın tahsil edilerek hazine-i amireye teslimi için ferman gönderilmesi,²⁹²⁸ malikâne mutasarrıfı olanların hesabı ve mütesellim hâsılatıyla faizden hâsıl olan 3500 kuruşu Mehmet Ağa tarafından teslim edilmesi,²⁹²⁹ Enderun-u hümayun ağalarından Abdülkerim Bey arzuhâl ederek malikâne mutasarrıfının mal-ı mirîyeyi eksik tertip ettiğini dile getirmesi üzerine, başka bir voyvodaya vazifenin tertip ettirilmesi ve kimse tarafından fazladan akçe talebinde bulunulmaması için ferman gönderildiği²⁹³⁰ şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.

Sâlyâne ise, Osmanlı maliyesinde ve taşra teşkilâtında bazı görevlilerin yıllık maaş ödemelerini, vergileri toplu bir rakam üzerinden tespit edilen ve buna göre toplanan eyaletleri ifade etmektedir.²⁹³¹ Mukâtaa idaresi içerisinde malikâne yönetimlerine ilâve

²⁹²² KŞS-48-s.146/287.h

²⁹²³ KŞS-48-s.145-292.h

²⁹²⁴ KŞS-48-s.143-142/298.h

²⁹²⁵ KŞS-50-s.10/12.h

²⁹²⁶ KŞS-55-s.256/520.h

²⁹²⁷ KŞS-56-s.175/461.h

²⁹²⁸ KŞS-58-s.275-274/198.h

²⁹²⁹ KŞS-58-s.153/406.h

²⁹³⁰ KŞS-59-s.336/474.h

²⁹³¹ İdris Bostan, "Sâlyâne", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, XXXVI, 59-60.

olarak sâlyâne mukâtaaları da oldukça önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti'nde malî örgütlenmelerin bu faktörün dikkate alınarak geliştirilmesi, etkin bir harcama ve koordinasyon gerekliliklerini ortaya koymaktadır.²⁹³² Devletin malî yönden idare edilme durum ve ölçüleri, has ve sâlyâne olmak üzere geleneksel ölçüde iki ayrı gruba ayrılmaktadır. Sâlyâne ile yönetimi sağlanan bölgeler, tımar sistemi dışında kalmaktadır.²⁹³³ Böyle bir durumda tahsil edilen vergilerin tamamının doğrudan devlet hazinesine gönderilmesi sağlanmaktadır. Eyalet defterdarı tarafından toplanmakta olan gelirlerin bir bölümü, beylerbeyine, sancakbeyine, kul taifesine maaş olarak verilmekteydi.²⁹³⁴ İncelenen belgelerde sancak masrafı olmak üzere tevzi olan tekâliften divanın tahmil olunan sâlyânenen hisse talep edenlerin taleplerinin kabul görmediği bilinmektedir.²⁹³⁵ Karaçomak köyünde çiftliğe mutassarıf olan kardeşlerden talep edilen köyün avârız ve nüzul bedelleri olan tekâlifinden hâsıl olan 55 kuruş ikraz (borç alma-verme) vakfa teslim etmeleri üzerine kendilerinden tekâliften sâlyâne tahmil ve talep olunmadığı görülmektedir.²⁹³⁶ Mütesellim İbrahim Ağa, Sinop defteri üzere önceki sâlyâne olan akçeden sancak kazalarından tamamen tahsil edildiği bildirmiştir.²⁹³⁷ Bedamıç ve Saraçların sâlyâne akçesinden şehir ağasının alıp vilayet için 33,5 kuruş verdiği bilinmektedir.²⁹³⁸

Belgelerde geçen bir hükümde âyanlık buyrulduğuna şu miktar akçe virdim deyup iki katını sâlyâne defterine kaydettirildiği²⁹³⁹ görülmekte olup, sâlyâne defterlerine kayıtların yapıldığı anlaşılmaktadır. Sâlyâne defterlerine alınan kayıtların incelemeleri yapılmış, haksızlığın olması halinde alınan yaptırımların oldukça büyük olmasına bağlı olarak cezaların da verilmesi söz konusu olmuştur.²⁹⁴⁰ Bu durum, sâlyâne ile yönetimlerin sağlandığı bölgelerde değerlendirmelerin de net bir şekilde yapılmasını ortaya koyması ve ayrıca icmâl defterleri olarak belirtilen defterlere de kayıtların tutulması temelinde önem arz etmektedir.²⁹⁴¹ Çünkü eşkıyalığın fazlaca yapıldığı ve

²⁹³² Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, 248-260.

²⁹³³ Şahin, *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Mukâtaa Sisteminde Yönetim ve Örgütlenme*, 1034.

²⁹³⁴ Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, 49-50.

²⁹³⁵ KŞS-49-s.5/7.h

²⁹³⁶ KŞS-44-s.66/106.h

²⁹³⁷ KŞS-45-s.2/6.h

²⁹³⁸ KŞS-46-s.312

²⁹³⁹ KŞS-53-s.248-249/679.h

²⁹⁴⁰ Kaya, *18. Yüzyılda Yabanabad Kazasında Kazası'nda Görülen Kanunsuzluk Hareketleri*, 57.

²⁹⁴¹ Şahin, *XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Mukâtaa Sisteminde Yönetim ve Örgütlenme*, 1034.

para tahsis etme durumlarının da meydana geldiği bilinen bir husustur. Bu tür mevzuları takip etme ve gerekli cezalandırmaları yapma hususları, defterler ile beraber kesin kayıt oluşturma ve eşkıyalığın XVIII. yüzyıldan sonra artış gösterdiği süreçte bunu önleme üzerine etkisini hayatî bir potansiyele ulaştırması açısından önemlidir.²⁹⁴² İncelenen belgelerde Kastamonu'nda kaza âyanlarının kendi nefisleri için emir ve defterden ziyade akçe zam ve sâlyâne ile fukaraya zulüm etmemeleri yönünde hüküm olduğu bilinmektedir.²⁹⁴³ Hizmeti mübaşiriye namıyla eşkıyalık yapılarak ahali fukarasından sâlyâne ile fazla meblâğ alındığı²⁹⁴⁴ belgelerden anlaşılmaktadır. Ayrıca avâriz ve sair sâlyâne talebinde bulunan köy ahailerinin yapılan tahkikatlar sonucu bu taleplerinden men edildiği görülmektedir.²⁹⁴⁵

5.2.7. Toprağın İşletilmesi Çiftlikler

Osmanlı Devleti, şehirlerde “*esnaf loncası*” sistemini imparatorluğun temel kent müessesesi şeklinde görüyorsa, aile emeğine dayalı köylü çiftliği sistemini de kırsal toplumun ve tarımsal üretimin temel birimi olarak görmüşlerdir. Zengin ve sistemli tahrirler sayesinde, çift-hane yöntemine dayalı kırsalda yaşayan toplumun ayrıntılarıyla tasvir edildiği zikredilmektedir. İlke olarak tahrir, çift-hane birimini veya temsil eden vergi mükellefi bütün yetişkin erkek köylüsünün sayım ve yazımından ibaretti. Standart birim bir çift öküzle işlenebilecek büyüklükte bir çiftlik olarak tanımlanan toprak ünitesine tasarruf eden evli bir köylü aileden “*hane*” oluşmaktaydı. Çift-hane birimi, çalışma kaynağı olarak hane halkı, koşum gücü olarak bir çift öküz ve işlenebilir boyuttaki tarlalar, 60 ile 150 dönüm arasında değişen arazi, şeklinde başlıca üç unsuru birleştirmekteydi.²⁹⁴⁶ Osmanlı tımar rejiminde köylü, toprağa bağımlıydı. Ancak bu bağıllık, Osmanlı köylüsünü Batı feodalizminden ayrı bir yerde tutmaktadır. Köylünün işlediği topraktan taleplerin yapılabilmesinde belirli özellikler, Batı feodalizminden farklılaştırma ve toprak sahibinin haklarını sunma ayrıcalıklarını ortaya koymada yetkin

²⁹⁴² Osman Köse, *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, Kültür Yayınları, Samsun 2017, 53.

²⁹⁴³ KŞS-50-s.24/22.h

²⁹⁴⁴ KŞS-52-s.421-422/564.h

²⁹⁴⁵ KŞS-45-s.125/195.h

²⁹⁴⁶ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (1300-1600), Eren Yayınları, İstanbul 2000, I, 190. ; Feridun Emecen, “Çift Resmi”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, XVIII, 309-310.

bir görünüş ortaya koymaktadır.²⁹⁴⁷ Köylünün işlediği topraktan ikinci bir öşürün istenmesi, 10 yıllık bir süreci takiben yapılabilmektedir. Çiftbozan vergisi ile ilişkili olarak belirli hakların toprak sahibine sunulduğu bilinmektedir. Aynı zamanda toprağı belirli nedenlerden dolayı ekemediğinde, çift bozan vergisinden muaf olabilmekte ve toprağı satabilmektedir. Sipahiler de üç yıl süresince ekilmeyen topraklara el koyabilmekte ve hatta başkalarına verebilmektedir.²⁹⁴⁸ Diğer bir ifadeyle toprakların işletilmesi ve çiftlikler birer zorunluluk olarak görülmüştür. Bu konuda devlet, gerekli yaptırımları da uygulamıştır.²⁹⁴⁹

Çiftlik sistemi, Osmanlı toprak rejimlerinin en alt basamağında bulunmaktadır. Genel olarak birçok unsur, bu yapı içerisinde muhafaza edilmektedir. Sistemde olmazsa olmaz yapılara göre mirî arazi şekillenmektedir. Bu yapı içerisinde sipahi, toprağın dışında olan gelirleri tanzim etmektedir. Çiftlik ve çift-hane uygulamaları da tımar sistemindeki unsurların başında gelmektedir.²⁹⁵⁰ Ekonomik anlamda çift-hane, köylü ailesinin geçimini sağlamada ve devlete yönelik vergileri karşılamada artı ürün bir özelliği göstermektedir. Osmanlı toplumunda ziraat bu ölçüde, arazi ve tarımla uğraşan kişilerin temel hücresi konumundadır.²⁹⁵¹

Kastamonu Kazası açısından toprağın işlenmesi ve çiftlikler irdelendiğinde, geçim kaynakları arasında tarım ve hayvancılığın olması, sistemi önemli bir birim haline getirmektedir.²⁹⁵² Bu yönde arızî vergiler alınabilmektedir. Tapu resmi olarak ifade edilen bu vergiler, çiftçinin ölünceye kadar toprağı işlemesine tanınan vergi olma özelliği taşımaktadır.²⁹⁵³ Toprak ve yönetim sistemleri ile alakalı olarak Kastamonu sicillerinde belirli vergilerin adı geçmektedir. Öşür, bu vergilerden birisidir. Belgelerde Kuzyaka Nahiyesine tabi Virancık köyünde olan iki zemin ile bir çiftlik yerinin öşür ve

²⁹⁴⁷ Cin, Akyılmaz, *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, 116.

²⁹⁴⁸ Alaaddin Aköz, “XVI. Yüzyıl Sonlarında Bozkır Nahiyesinde, Geçimlik Faaliyetlere Bağlı Nüfus Hareketliliği”, *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır*, 2016, 6-8 Mayıs, Konya, 434-435.

²⁹⁴⁹ Halil Cin, “Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukukî Rejimi ve Bu Arazinin TMK. Karşısındaki Durumu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(1), 1966, 752.

²⁹⁵⁰ Mustafa Hatipler, *Osmanlı Toprak Rejimi ve Tarihsel Süreç İçinde Kooperatifçiliğimiz*, (Doktora Tezi), Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ 2010, 65.

²⁹⁵¹ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, 28.

²⁹⁵² İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer’iyye Siciline Göre Kastamonu*, 574.

²⁹⁵³ Ünal, *XVII. Yüzyıl Başlarında Harput Sancağı*, 150.

rüsumuna fuzuli müdahale edildiği bildirilmiştir.²⁹⁵⁴ Bu vergi, toprak mahsulü ile ilişkilendirilen vergiler içerisinde bulunmakta ve devlet adına, toprak sahibinden alınmaktadır.²⁹⁵⁵ Benzer şekilde kayıtlarda mirî arazi ifadesinden de bahsedilmektedir. Mirî arazi rejiminin uygulandığı her yerde bu verginin alınması sağlanmaktadır. Çiftçilerden alınan öşür miktarı ise, elde edilen ürün miktarına yöneliktir. Devlete ait olan vergiyi alma süreci sipahi, has sahibi, zaim benzeri kişilere bırakılmış, bu yönde bir muamele geliştirilmiştir.²⁹⁵⁶ Osmanlı Devleti'nde özel mülkiyet hakkının kurulması ve oluşturulması, toprak açısından daha sonraki dönemleri kapsamıştır. Ancak devletin bu yönde uygulaması ile beraber Kastamonu'da da bu şekilde sistem tatbikinden bahsedilmektedir.²⁹⁵⁷ Fakat Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıldan sonra eşkıya faaliyeti fazla düzeyde artış göstermiş, Kastamonu da ciddi oranda eşkıyalığın baş gösterdiği bölgeler içerisinde yer almıştır. Savaşın etkileri, eşkıyalığın oluşmasında önemli bir yer tutmakta, Kastamonu'daki eşkıyaları oluşturan kesimin genel olarak başıboş levendler olduğu görülmektedir. Diğer yandan devlet adamları da halktan haksız yere vergi alımına yönelmiş, toprak ve çiftlikle uğraşmaya bağlı olarak bu durum önemli bir sorun arasında kendisini göstermiştir.²⁹⁵⁸

İncelenen dönem kayıtlarında çiftlikle alakalı birçok konuya rastlanmaktadır. Örneğin 12 Şaban 1164 (6 Temmuz 1751) tarihli belgede mahkemeye başvuran her iki tarafında vakıf çiftlik mülkün işletme hakkının kendilerine ait olduğunu iddia etmesi neticesinde toprağın işletim hakkının kime ait olduğunu kanıtlaması hasebiyle kendilerine zaman verildiği görülmüştür.²⁹⁵⁹ 3 Rabiulahir 1167 (28 Ocak 1754) tarihli kayıta varislerin mahkemeye müracaat ederek babalarından miras kalan çiftliğin zapt ve tasarruf hakkının kendilerinde olup Mehmet'in çiftliğe karışmamasını talep etmeleri üzerine, yapılan tahkikat ve şahitlerinde çiftliğin tasarruf hakkının varislere ait olduğunu söylemeleri ile Mehmet'in çiftlikten el çekmesine tembih olduğu anlaşılmaktadır.²⁹⁶⁰ 25 Rabiulahir 1166 (1 Mart 1753) tarihli kayıta ise Zımmiyan-ı Balatlar köyünde bulunan

²⁹⁵⁴ KŞS-44-s.148-149/231.h

²⁹⁵⁵ Ömer Lütfü Barkan, "Öşür", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Yayınları, IX, 1993, 485.

²⁹⁵⁶ İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu*, 572.

²⁹⁵⁷ Yavuz Güloğlu, "Orman Mülkiyetinin Doğuşu ve Osmanlı Devletinde Tanzimat Dönemine Kadar Ormanlarla İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler", *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 10(2), 2010, 181.

²⁹⁵⁸ İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu*, s. 581.

²⁹⁵⁹ KŞS-44-s.19/36.h

²⁹⁶⁰ KŞS-45-s.186-187/278.h

çiftlik sahiplerinin mahkemede, bazı kişilerin askerîden olup üzerlerine hane kaydetmedikleri, nüzul ve tekâlif hususunda yardımlarının olmadığı bu nedenle orada bulunan diğer çiftlik ashabının perişan duruma düştüğünü dile getirmeleri üzerine, kendilerinden herhangi bir imdat bedeli talebinde bulunulmamasına karar verildiği tespit edilmiştir.²⁹⁶¹ Bunun yanı sıra kayıtlarda çiftliğe dair; köy ahalilerinin çiftlik arazisinden hisse talebi üzerine yapılan tahkikatlar sonucu taleplerinden men olunmaları,²⁹⁶² hassa çiftliğine sahip olan mutasarrıfın tımarını niza ile zapt edenlerin muazaradan men edilmeleri,²⁹⁶³ kendi halinde olmayan kişi için görevlendirilen mübaşirlerin şahsın çiftliğini basıp yağmalamaları üzerine bu hususta gerekenin yapılması, davaya kimsenin karıştırılmaması hakkında idarecilere emir gönderilmesi,²⁹⁶⁴ Kişinin tefviz eylediği çiftlik arsasında ziraatine mani olmaya çalışanların sual olunup, men edilmeleri talebi üzerine, bu şahısların tarıma mani olunmamalarına tembih edilmeleri,²⁹⁶⁵ tımar sahiplerinin şikâyeti üzerine emir gereğince ve suret-i defter-i hakanîye göre çiftlik ve zeminlere müdahale etmemek üzere voyvoda Es-Seyyîd Ali Ağaya tembih olunması,²⁹⁶⁶ müddeinin talebi üzerine sual olan kişinin çiftlik arazisine müdahaleden men olunması,²⁹⁶⁷ mahlûl olan çiftlik arazisinin sahib-i arzla tefviz olunması konusunda anlaşmazlık çıkıp, dava olunduğu daha sonra aralarında yaptıkları taksime razı gelinmesi,²⁹⁶⁸ çiftliğe ortak mutasarrıf olanlardan birinin vefat edip yerine ortaklarından olan akrabalarına tevcih olmuşken bir başkasının kendi üzerine haksızlıkla beratı hususu üzerine ferman ile çiftliğin tasarrufunun merhumun akrabalarına tevcih edilmesi,²⁹⁶⁹ mirasın varislere münhasır ve merhumun ölümünden sonra mahlûl olan çiftlik arazinin sahib-i arzdan olan tefvizi paylaşamama hususunda anlaşmazlık yaşanması,²⁹⁷⁰ müteveliye verilen çiftlik mutasarrıflığına kale dizdarının fuzuli karışması üzerine müdahaleden men edilip, çiftliği tasarruflarına zapt ettirilmesi

²⁹⁶¹ KŞS-45-s.193-194/292.h

²⁹⁶² KŞS-46-s.15-16/36.h

²⁹⁶³ KŞS-47-s.117-118/174.h

²⁹⁶⁴ KŞS-47-s.301-300/553.h

²⁹⁶⁵ KŞS-48-s.25-26/58.h

²⁹⁶⁶ KŞS-49-s.35/59.h

²⁹⁶⁷ KŞS-50-s.121/512.h

²⁹⁶⁸ KŞS-51-s.6-7/16.h

²⁹⁶⁹ KŞS-52-s.426-425/558.h

²⁹⁷⁰ KŞS-53-s.140-141/216.h

hususunda idarecilere emir gönderilmesi,²⁹⁷¹ 700 akçe yazı ile kayıtlı iki zemin ve bir çiftlik ve bir kamışlık reayasının zeametlerinden hâsıl aşar ve rüsumuna müdahale etmemek üzere Musa ve ortağı el-hac Mehmet Ağaya tembih olunması,²⁹⁷² çiftlik sahibi tarafından mutasarrıflığa vekil tayin edilen kişinin araziye zabtına müdahale eden Ali'nin sual olunması talebi üzerine, yapılan tahkik neticesinde şahitlerinde müddeinin çiftlik mutasarrıflığına vekil tayin edildiğini söylemesi ile çiftliğin müddeiye teslim edilmesinin Ali'ye tembih olunması,²⁹⁷³ vefat eden kişinin mirası varislere inhisarından sonra merhumun vasisi olduğu kişinin bazı alacağı olup talebi üzerine varislerle aralarında husumet çıktığı, arabulucu vasıtasıyla 30 kuruş ve 2 senenin tımar, çiftlik mahsulâtından hisse ile davadan İdris Beyin zimmetinin ibrası,²⁹⁷⁴ gibi birçok hususun olduğu anlaşılmaktadır.

5.3. VERGİLER

Vergi, kamunun ihtiyaçlarını karşılamak için devlet tarafından şahıslardan zorla ve bedelsiz aldığı mali değeri belirtmektedir.²⁹⁷⁵ Sözlükte yükümlülük manasındaki “*tekîf*” kelimesinin çoğulu olan tekâlifin, terimsel olarak klasik dönemle birlikte vergi yükümlülüğünü belirtmek için genellikle bu kavramın kullanıldığı görülmüştür. Tekâlif vergisi; resim vari aynî, bedenî, nakdî yükümlülüğü ihtiva edecek şekilde kapsamlı olup, tekâlif-i şer’iyye (zekât, haraç, öşür ağnam ve cizye gibi vergiler) ve tekâlif-i örfiyye “*tekâlif-i âdiyye ve tekâlif-i şâkka*” diye sistemim kaynaklarına uygun olarak ikiye ayrılıp taksim edilmiştir. Ayrıca Osmanlı vergi düzeninin teşekkülünde iki temel kaynaktan yararlanılmıştır. Bunlardan birincisi, İslâm Hukuku, ikincisi Örf Hukuku şeklindedir. Tekâlif-i Örfiyye (Rüsûm-u Örfiyye) vergilerinin konulmasında mahallî gelenekler etkili olmuştur. Bu vergilere verilen geleneksel önemden dolayı çeşitleri oldukça fazladır. Şer’î vergilerin miktarlarının tespitinde ise İslâm fihî esaslarına uyulmuştur. Devlet, kontrolüne aldığı yeni topraklarda vergi nizamını tesis ederken önceki yönetimin uygulamalarını da dikkate almıştır. Fethedilen topraklarda vergileme siyasetine uygun olarak bazen eski yönetimin vergileme usulünün aynen korunduğu

²⁹⁷¹ KŞS-55-s.311/456.h

²⁹⁷² KŞS-56-s.114/359.h

²⁹⁷³ KŞS-58-s.170/370.h

²⁹⁷⁴ KŞS-59-s.141/290.h

²⁹⁷⁵ M. Macit Kenanoğlu, “Vergi”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, 52-58.

görülmüştür.²⁹⁷⁶ Vergi rejimi, Osmanlı'da belirli esasların göz önünde bulundurulduğu sistemlerden birisidir. Vergilerin vaz edilmesinde kurulan yöntem, fethedilen yerlerde vergi işlem sürecinin başlatılması ve gerekli verginin de takdiminin yapılmasına kadar devam eden bir oluşumdur.²⁹⁷⁷ Vergi ve çeşitleri ise, oldukça kapsamlı uygulamaların yapılmasını önemli kılan bir eğilim olmuştur. Bu vergi isimleri ise aşağıda maddeler halinde sıralandıkları şekillerde belirtilmektedir;

- İmdâd-ı hazariyye ve imdâd-ı seferiyye,
- Avârız ve nüzul,
- Taksîd-i evvel ve sâni mâl-ı maktu,
- Menzil vergisi,
- Sürsat ve beldar vergisi,
- Ağnam bedeli,
- Zahire baha vergisi,
- Cizye.

Osmanlı Devleti'nde alınan vergiler, dönemlere göre farklılık göstermiştir. Ancak iktisadî ve malî ölçüler, bu vergilerin toplanmasında önemli bir yere sahiptir. Ek vergi yaptırımları da bu nedenle fazla miktarda gerçekleşmiştir. Vergide af isteme hususları da yine aynı şekilde halkta görülen ve ilâve vergilerin kaldırılmasını isteme üzerinedir. Kastamonu Kazası da bu yönde isyan eden ve vergi ayaklanması çıkaran yerlerden birisidir.²⁹⁷⁸ Diğer yandan bölge genelinde masrafların karşılanması ve olumsuz sürecin sonlandırılmasında toplanan vergiler aracılığıyla harcamaların giderilmeye çalışılması düşüncesi yer almaktadır. Bu husus da yine aynı şekilde Kastamonu açısından vergilerin reayaya olan etkilerin sonucunu göstermesi açısından dikkate değerdir.²⁹⁷⁹

Kastamonu sancağında ismi geçen idareciler arasında vergi toplama vazifesini yerine getiren kişilerin olduğundan bahsedilmekle birlikte, muhassıl bu göreve sahip

²⁹⁷⁶ Ahmet Tabakoğlu, "Tekâlîf", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, XL, 336-337. ; Kenanoğlu, "Vergi", 56. ; Ziya Kazıcı, Osmanlı'da Vergi Sistemi, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014, 82. ; Şahin, *Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün Ana İlkeleri Çerçevesinde Klasik Dönem Osmanlı İktisat Politikasına Bakış*, 399.

²⁹⁷⁷ Şinasi Altundağ, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5(2), 1947, 187.

²⁹⁷⁸ Mehmet Serhat Yılmaz, "II. Meşrutiyet Öncesi Kastamonu'da Bir Ayaklanma Girişimi (1906)", *Karadeniz Araştırmaları*, 30, 2011, 123.

²⁹⁷⁹ Aktaş, *18 Eylül 1880 Tarihli Bir Layihaya Göre Kastamonu Vilayeti*, 234.

kişi olarak belirtilmektedir.²⁹⁸⁰ Tayin edildikleri yerlerde köyün nüfusuna ve servetine göre bir verginin tarh edilme işlemi gerçekleştirilmiştir. Nitekim belgelerde bazı yerlerde vali, muhassıl ve voyvodaların tahtı iltizamlarına dâhil miri mukâtaadan söz edilmektedir.²⁹⁸¹ Bu vazifeyi yerine getiren muhassıllar, deftere yazma ve merkeze gönderme sorumluluklarını üstlenmişlerdir.²⁹⁸²

Osmanlı Devleti'nde vergi toplama işlemlerinde temel alınan unsur, vergi kanunnameleri ayrı biçimde ve bölgelerin genel şartlarına yönelik düzenlemelerin yapılmasını ihtiva etmektedir. Ayrıca hangi ürünlerden vergilendirmelerin yapılacağı ya da ne düzeyde verginin alınacağı gibi işlemler, bu vergi konumu içerisinde yer edinmiştir.²⁹⁸³ Vergi toplama işinin yapılması, dirlik sahiplerine ve vakıflara yönelik ortaya koyulması şeklindedir. Vergiler ile beraber savaş masraflarının karşılanması sağlanmaktadır. Ancak reaya yalnızca vergiyle bir idare yönetim sistem sınırlılıklarını kabul etmemiş, bazı dönemlerde bu vergi sistemlerine ilâve olarak devlet desteğinin olması gerekliliğini de belirtmiştir.²⁹⁸⁴

5.3.1. İmdâd-ı Hazariyye ve İmdâd-ı Seferiyye

Devletin ihtiyaç duyduğu para sıkıntısını gidermek maksadıyla girişilen bir yol olarak mevcut vergilerin miktar veya oranlarının fazlalaştırılıp olağanüstü vergi adı altında alma yöntemi olmuştur. Savaş esnasında, bir kez alınan İmdâd-ı Seferiyye ve bu verginin adeta bir alternatifi gibi düşünülebilecek, barış zamanlarında alınan İmdad-ı Hazariyye gibi nakdî; savaşa katılan ordunun iâşe, yiyecek ihtiyacının giderilmesi amacıyla aynî biçimde alınan nüzul ve ordunun geçtiği güzergâh üzerinde bulunanlardan nakdî ve aynî olarak alınan sürsat devletin olağanüstü olarak talep ettiği vergiler olmuştur.²⁹⁸⁵ Bahsi geçen vergilerin gelişim süreci ise Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıldan sonra devlet görevlilerin mahiyetinde çalışan askerlerin giderlerini

²⁹⁸⁰ İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu*, 570.

²⁹⁸¹ KŞS-55-s.280/497.h

²⁹⁸² Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 644.

²⁹⁸³ Ünal, *XVII. Yüzyıl Başlarında Harput Sancağı*, 117.

²⁹⁸⁴ İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu*, 572.

²⁹⁸⁵ Coşkun Çakır, *Tanzimat ve Islahat Fermanlarının Malî Boyutları*, *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, III, 363.

karşılama amacıyla vergi toplanmasının başlatılmasıyla kendisini göstermiştir.²⁹⁸⁶ Ancak bu vergi, savaş ve barış zamanlarında toplanan vergiler olarak iki ayrı grupta geliştirilmiş, buna göre imdâd-ı hazariyye barış zamanlarında, imdâd-ı seferiyye savaş zamanlarında toplanan vergiler olmuştur.²⁹⁸⁷ İmdâd-ı seferiyye ilk zamanlarda zengin kimselerden ve bazı ileri gelenlerden borçların alınması şeklinde devam etmiştir. Bu yönde bir bilgi bulunmakla birlikte, siciller incelendiğinde, son zamanlara ilişkin herhangi bir kaydın olmadığı ortaya koyulmuştur.²⁹⁸⁸ Ayrıca bu duruma yönelik göstergeler, 1686 yılı sonlarına doğru, Macaristan sınırlarında mağlubiyetin yaşanması ve birçok olumsuz etken mali krizi aşmada önemli faktör şeklinde kendisini göstermiştir.²⁹⁸⁹ Bu cihette bir yönelim ise imdâdiyye adı altında belirtilmiş ve çalışma da yaygın hale getirilmiştir. Bu çalışma içerisinde imdâdiyye yardımlarından muaf olmak isteyen ulema halkı, devletin merkezinde tepki göstermiştir. Ancak alınan kararlar doğrultusunda herkesin ödemesi gerekliliği üzerine ifade geliştirilmiştir.²⁹⁹⁰

İmdâd-ı hazariyye vergisinin ödenmesi ve kullanımı, kazalara yönelik çalışmaları ortaya koymada bir araç görevini üstlenmiştir. Örneğin Kastamonu taraflarına gidip gelen delibaşların, levendatların handa verilen zahire ve tayinat paralarının karşılanması da bu vergiler aracılığıyla sağlanmaktadır.²⁹⁹¹ Bu duruma yönelik olarak söz konusu vergilerin, sancakların, kazaların köy ve nahiyye düşen vergilerin de ayarlanması ve belli düzeylerde vergilerin toplanarak çalışmaların yapılması olarak kabul edilmiştir.²⁹⁹² Vergilerin alınmasına yönelik işlemler, Osmanlı Devleti'nin yönetim sisteminin zor olduğu süreçlerde vergilerde adaletsizlikler görülmekle birlikte, bazı ayaklanmalarda bu durumun temel faktörleri arasında olduğu zikredilmektedir. Kastamonu Kazası'nda da vergilendirme sisteminde yaşanan sorunlar, vergilerin toplanmasında adaletsizlik olarak meydana çıkmıştır.²⁹⁹³

²⁹⁸⁶ Kamil Çolak, "İnebahtı Muhafızlarının 1797 Tarihli İmdâd-ı Hazariyye Gelirleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 2009, 48.

²⁹⁸⁷ Halil İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, VI, 1980, 322-324.

²⁹⁸⁸ Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, 266-267.

²⁹⁸⁹ İnalçık, *Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire*, 266.

²⁹⁹⁰ Çolak, *İnebahtı Muhafızlarının 1797 Tarihli İmdâd-ı Hazariyye Gelirleri*, 48.

²⁹⁹¹ Zeynel Özlü, "Göynük'e (Bolu) Ait Bazı Gelir ve Giderlerin Tahlili: Avârız Vergisi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 19, 2006, 393.

²⁹⁹² Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi Defterlerinin Kontrolü", *Belleten*, 203, 1988, 135.

²⁹⁹³ Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici, Özgür Saraç, "Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları", 2002, 22.

İncelenen belgelerde Kastamonu Kazası'nda bahsi geçen vergilerin alındığı tespit edilmiştir.

5.3.1.1. İmdâd-ı Hazariyye

Araştırılan belgelerde, Kastamonu'nda çok defa imdâd-ı hazariyye vergisinin alındığı görülmektedir. 1165 / 1752 senesinde Anadolu Valisi Yahya Paşa'ya takdim edilmek üzere, imdâd-ı hazariyye vergisi alınmış olup, Kastamonu Kazası'na isabet eden kısım olan 2250 kuruşun, 240 haneden alınan ve hane başına 9 kuruş 15'er para olarak toplandığı görülmektedir.²⁹⁹⁴ 1167 / 1753 yılında Kütahya valiliğine gönderilmek üzere Anadolu eyaletlerine senede iki taksit ile valilere tayin olunan 62404 kuruş ve 40 akçe hazariyyeden Kastamonu Kazası'na isabet eden 2500 kuruş taksit ile 250 kuruş harç ve 250 kuruş mübaşiriye masrafı olmak üzere toplam 3000 kuruş imdâd-ı hazariyye toplandığı tespit edilmiştir.²⁹⁹⁵ 1171 / 1757 yılında Kastamonu kazasına isabet eden 2500 kuruş taksit ile 250 kuruş harç ve 250 kuruş mübaşiriye masrafı olmak üzere toplam 3000 kuruş imdâd-ı hazariyye toplandığı bilinmektedir.²⁹⁹⁶ 1173 / 1759 senesine mahsup Kastamonu kazalarının hazariyyelerine edası lâzım gelen birinci taksit hazariyyesi malı olan 3000 kuruşun Kastamonu kapı kethüdâsı Hacı Hasan Ağanın hazineye edâ ve teslim ettiği görülmektedir.²⁹⁹⁷ Belgelerde bu verginin iki taksit halinde alındığı bilinmektedir.²⁹⁹⁸ Bir başka hükümde; vali hazretlerinin hazariyyeleri sarayın kapı kethüdâlarına teslim olunması için gönderilen emir gereğince Anadolu Valisi Mustafa Paşa'nın 1174 / 1760 senesine mahsup ikinci taksit malı olmak üzere kapı harcı ile birlikte hazinedarlarına teslim olan meblağ ve bazı masraflar tevzi olunup mütesellime verilen imdâd-ı hazariyye defteri tutulduğu bilinmektedir. Hükümden de anlaşılacağı üzere bu vergi ile ilgili hazariyye defteri tutulmaktadır.²⁹⁹⁹ Anadolu valilerine eyaletlerinden fermanla tayin ve tahsis kılınan hazariyyeden 1170 / 1756 yılına mahsup, Kastamonu kazalarına isabet eden verginin ilk taksidinin Anadolu Valisi Zaralı zâde Mehmet Paşa'nın devlet merkezi kapı kethüdâ ağasına teslim olunduğu

²⁹⁹⁴ KŞS-44-s.177-178/276.h

²⁹⁹⁵ KŞS-45-s.332-333/467.h

²⁹⁹⁶ KŞS-45-s.128-129/320.h

²⁹⁹⁷ KŞS-49-s.241/Numarasız. h

²⁹⁹⁸ KŞS-49-s.287/535.h, KŞS-50 s.70/94.h

²⁹⁹⁹ KŞS-50-s.66-67/88.h

görülmektedir.³⁰⁰⁰ Anadolu valilerine tahsis olan hazariyyeleri mütesellim tarafından tahsil olunup sarayın kapı kethüdâlarına zamanında teslim olunması³⁰⁰¹ hükmünden de anlaşılacağı üzere hazariyye vergisi mütesellim tarafından toplanıp kapı kethüdâlarına teslim edilmektedir. 1168 / 1754 yılına mahsup hazariyyenin ikinci taksitinin vakti gelip, yerli yerinde ve zamanında tahsili hususu hükmüne benzer birçok kayıta imdâd-ı hazariyye taksitinin zamanında ödenmesi üzerinde çok durulmuştur.³⁰⁰² 1179 / 1765 yılı imdâd-ı hazariyyesinin ilk taksidi olan 3000 kuruşun Salih Ağa eliyle caniplerine teslim olunup tezkeresi verildiği anlaşılmaktadır.³⁰⁰³ 1181 / 1767 yılında masraflarla birlikte Kastamonu Kazası'na isabet eden meblağ 3000 kuruştur.³⁰⁰⁴ 1187 / 1773 yılında Kastamonu ve karalarına 3941 kuruş tesadüf ettiği, buranın 260 hanesine tevzi olunup, her haneye on beşer kuruş ikişer semen düştüğü görülmektedir.³⁰⁰⁵

5.3.1.2. İmdâd-ı Seferiyye

İncelenen belgelerde Anadolu valisine gönderilmek üzere özellikle 1182 ile 1188 1768 / 1774 yılları arasında, Kastamonu'da her yıl imdâd-ı seferiyye vergisinin tahsil edildiği görülmektedir. 1182 /1768 senesinde Anadolu valisi Feyzullah Paşa eyalette muayyen olan 330 kese akçe seferiyyenin yarısı olan 165 kesenin biran önce teslimi için ferman gönderilmiştir.³⁰⁰⁶ Moskof keferesi üzerine sefer vuku olması hasebiyle 1182 / 1768 senesine mahsup olan 330 kese akçe seferiyyenin tahsili ve 1183 / 1769 senesine ait tahsilin hâlâ Anadolu valisi Feyzullah Paşa'ya teslimi yönünde ferman verilmiş olup, tahsil olunan seferiyyenin Kastamonu Sancağına isabet eden kısmı 13237 kuruş ile 1223,5 kuruş harç ve 1322,5 kuruş mübaşiriye masrafı olmak üzere toplam 15884 kuruş olduğu bilinmektedir.³⁰⁰⁷ Toplanan seferiyyenin kazalara düşen paylarına bakıldığında en fazla imdâd-ı seferiyyenin 1990 kuruş ile Kastamonu Kazası'na, en az ise 37 kuruş ile Devrekâni kazasına isabet ettiği görülmektedir.³⁰⁰⁸ 1185 / 1771 senesine mahsup

³⁰⁰⁰ KŞS-47-s.346/506.h

³⁰⁰¹ KŞS-49-s.281/548.h

³⁰⁰² KŞS-46-s.281-282/437.h

³⁰⁰³ KŞS-51-s.303/613.h

³⁰⁰⁴ KŞS-55-s.258/515.h

³⁰⁰⁵ KŞS-59-s.219-220-221-222/501.h

³⁰⁰⁶ KŞS-56-s.245-246/516.h

³⁰⁰⁷ KŞS-56-s.254/526.h

³⁰⁰⁸ KŞS-56-s.256-257-258-259/531.h

Anadolu valisi için tayin kılınan 165000 kuruş seferiyyenin Kastamonu Sancağı'na isabet eden kısmı masraflarla birlikte 15885 kuruş olduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁰⁹ 1185 / 1771 yılında Kastamonu Kazası'na masraflarla birlikte isabet eden 5980 kuruş imdâd-ı seferiyyenin 266 haneden 6 hanenin perişanlığı, ödeyebilecek durumda olmamaları nedeniyle ödemedi muaf tutulduğu ve kalan 260 haneden hane başına 23 kuruş olarak toplandığı görülmektedir.³⁰¹⁰ 1186 / 1772 senesinde Kastamonu Kazası'na menzilci ücretleri ve diğer masraflarla birlikte isabet eden 6384,5 kuruş seferiyyenin 266 haneden 6 hanenin vergiyi karşılayabilecek gücünün olmaması nedeniyle ödemedi muaf tutulduğu ve kalan 260 haneden hane başına 24'er kuruş 23 para olarak toplandığı görülmektedir.³⁰¹¹ 1187 / 1773 yılında Kastamonu Kazası'na 3941 kuruş isabet etmekle kazada 260 haneden her haneye 15'er kuruş ikişer semen düştüğü görülmektedir.³⁰¹²

5.3.2. Avâriz ve Nüzul

Osmanlı Devleti'nde vergi; “*teklif*”, “*âdet*” tekil şekliyle, “*tekâlif*” ve “*resm*” çoğul şekliyle “*bac*”, “*rüsum*” gibi genel; “*gümrük*”, “*mizan*”, “*kapan*” gibi özel isimlerle belirtilmiş ve nitelendirilmiştir.³⁰¹³ Bunlara ilave olarak avâriz ve nüzul vergileri, savaşta giderleri toplama amacıyla toplanan vergiler arasında yerini almıştır. Bu vergilerin ödenme şekilleri, sancağın yer aldığı konuma, savaşın gerçekleştirildiği mekânın uzaklığına ve bölgesel olaylardaki asayiş problemlerini çözümü üzerine geliştirilmiştir. Bu nedenle vergiler, değişik şekillerde tahakkuk edilmektedir.³⁰¹⁴ Bu vergiler, halkın doğrudan devlete vermesini zorunlu kılan vergilerdir. Hükümdarın emri ile bu vergiler toplanmaktadır.³⁰¹⁵ Ancak harp masraflarını karşılamak amacıyla alınan bu vergiler, daha sonraki zamanlarda sürekli alıma dönüştürülmüştür. Ayrıca vergilerin

³⁰⁰⁹ KŞS-58-s.5/6.h

³⁰¹⁰ KŞS-58-s.13-14-15-16-17/14.h

³⁰¹¹ KŞS-58-s.115-116-117/120.h

³⁰¹² KŞS-59-s.319-320-321-322/501.

³⁰¹³ İsmail Bekçi, Ali Apalı, Tuğba Çulcu, “Türk Devletlerinde Vergi Anlayış ve Uygulamalarının Biçimsel ve Yapısal Karakteri”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 217.

³⁰¹⁴ Hava Selçuk, “Osmanlı Devleti'nde Merkez-Taşra İlişkisi Bağlamında Avâriz, Nüzul ve Sürsat Vergileri (Şer'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı)”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 2008, 160.

³⁰¹⁵ Enver Çakar, *17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2006, 3.

alınması, hizmet, para ya da eşya olarak sunulmuştur.³⁰¹⁶ Osmanlı’da vergi ünitesi olarak ise avâriz hane kullanılmaktaydı. Bu avâriz hanelerdeki hane sayısı, bölgedeki sosyo-ekonomik durumlara göre farklılıklar taşımaktaydı.³⁰¹⁷

Avâriz usulünde vergilendirmeyi esas olan avâriz hane sayısı Kastamonu’da ekonomik güç kaynakları, yayılma alanları, avâriz ve nüzul Canik muhassıllığına yönelik gerçekleşmiştir. Bu muhassıl arasında olanlar, donanmaların ihtiyaçları için belirli bir vergiyi verme zorunluluğu taşımaktaydılar. Bu ücretin artması ve sabit kalması ise, devletin genel durumu ya da kazanın genel ihtiyaçları olarak görülen unsurları içermesi yönüyle ele alınmıştır.³⁰¹⁸ Avâriz, Tanzimat’ın ilan edilmesine kadar toplanan, olağanüstü hallerde ve bilhassa da harp masraflarında ayrı bir değer kazanmış, ülke genelinde bütün imkânlar ve kudretler, seferber edilmiştir.³⁰¹⁹ Bir divan ile avâriz harcamaları ya da toplanmaları kontrol edilmiştir. Kastamonu sicillerinde bu durum kadı, asker, imam, hatip, seyyidler şeklinde sahiplerin olduğunu göstermesi açısından kayda geçirilmiştir.³⁰²⁰ Teklif-i örfiye vergileri arasında olan avâriz ve nüzulün un, arpa, ekmek, koyun, bal, yağ, saman olarak alındığı görülmekte, devletten herhangi bir karşılık beklemeksizin genelde aynî olarak alınmaktadır. Para ekonomisinin yaygın hale geldiği dönemlerde nakdî olarak da alındığı olmuştur.³⁰²¹

İncelenen dönem belgelerinde Kastamonu’da avâriz ve nüzul vergilerinin alındığı görülmektedir.

5.3.2.1. Avâriz

Başlangıçta az oranda ve belli periyotlarla alınan bu vergi sonraları sıklıkla ve yüksek oranda toplanmıştır. Dolayısıyla yoksul kesimin vergiyi ödemekte zorluk çektiği gözlemlenmiştir. Bu nedenle para, akar işletmeleri ve vakıflarından gelen gelirlerle

³⁰¹⁶Süleyman Demirci, “Complaints About Avâriz Assessment and Payment in the Avâriz-Tax System: An Aspect of the Relationship Between Centre and Periphery. A Case Study of Kayseri 1618-1700”, *JESHO*, 46(4), 2003, 443-444.

³⁰¹⁷Selçuk, *Osmanlı Devleti’nde Merkez-Taşra İlişkisi Bağlamında Avâriz, Nüzul ve Sürsat Vergileri (Şer’iye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı)*, 160.

³⁰¹⁸Abdullah Bay, *Trabzon Eyaletinde Müteğallibe Hareketleri ve Âyanlık (1750-1850)*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007, 124.

³⁰¹⁹Barkan, “Avâriz”, 7.

³⁰²⁰İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer’iye Siciline Göre Kastamonu*, 574.

³⁰²¹Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1964, 69.

vergi ödenmiştir. Kurulmuş olan avâriz vakıfları, verginin değerini yitirmesiyle içtimâî ve kamu hizmetlerinin ifasında kullanılmıştır.³⁰²² Araştırılan dönemde Kastamonu'da mahalle sakinlerince avâriz vakfı kurulmuştur. Kastamonu civarındaki, Kuyucak köyünden olup vefat eden kişiye emaneten verilen 50 kuruşun merhumun terekesinden verilmesi talebi üzerine 50 kuruşu nüzul ve avârizâ vakıf için mütevellîye teslim edilmiştir.³⁰²³ Kastamonu'da Bey Çelebi mahallesinin nüzul ve avârizâna vârid olan tekâlifine nemasından verilmek üzere hayır sahiplerince vakıf olunduğu görülmüştür.³⁰²⁴ Kastamonu'da Püre mahallesinin nüzul ve avârizâna mevkuf hayır sahiplerinin vakıf eylediği zimem (veresiye) defteri verilerek, mahallenin nüzul ve avârizâna mevkuf mütevellî Osman Halifeye teslim edilmiştir.³⁰²⁵ Mirasın varislere taksiminden sonra merhumenin mahallede nüzul ve avârizâna 40 kuruş vasiyeti için vasi muhtar tayin ettiği varislerin meblağı verme konusunda merhumenin ölmeden vasiyetinden vazgeçtiğini söyleyerek itirazı üzerine aralarında anlaşmazlık olup, arabulucu vasıtasıyla vasiye vasiyet için 20 kuruş verilip zimmetin ibra edildiği görülmüştür.³⁰²⁶ Kastamonu'daki Cemal Ağa mahallesinin avâriz ve bedeli vakfının mütevellisi olan Hacı Şaban oğlu Molla Mehmet Ağanın evinin kapısı önünde bulunan arsa ve 162,5 zirai arsasına karşılık olarak mahallenin nüzul ve avârizâna 30 kuruş vakfettiği ve bu 30 kuruşun teslim alındığı görülmüştür.³⁰²⁷

İncelenen dönemde asker olmaları nedeniyle avâriz vergisini ödemekten imtina edenler olduğu görülmektedir. Zira bu husus Kastamonu Atabey Gazi Mahallesi sakini olup Sorgun kazasına tabi çiftlikte mutasarrıf Mustafa Efendi, Es-Seyyîd Molla Mehmet, imam Halife Hüseyin Ağa mahkemede, yapılan tahrirde üzerlerine üç hane kayd olunan Kavak köyü ahalilerinden solak oğlu Ali beşe, Mehmet kethüdâ, Halil kethüdâ, Hüseyin bin Musa, diğer Hüseyin bin Mehmet ve Mustafa bin Ahmet, Ebubekir Efendi kendilerini tahrirde askerî diye kaydedip avâriz hanesine kayıt

³⁰²²Döşemetaş, Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı, (1725-1750), 2019, 252.

³⁰²³KŞS-46-s.2/10.h

³⁰²⁴KŞS-53-s.200-201-202-203-204/324.h

³⁰²⁵KŞS-56-s.61/190.h

³⁰²⁶KŞS-56-s.108/340.h

³⁰²⁷KŞS-45-s.7/19.h

olmaklarını ve bu ana değin tekâliften hisse almadıklarını her biri ikrar ve itiraf ettikleri hükmünden anlaşılmaktadır.³⁰²⁸

Belgelerde Kastamonu Kazasında bulunan Küre-i nühas madenine avâriz vergisine karşılık olarak tahta veren ve sonrasında madende kürekçilik yapanların avâriz vergisinden muaf olmayı istedikleri görülmüştür. 12 Zilkade 1165 (21 Eylül 1752) tarihli kayıta Azdavay Kazası'nın madenci olmayan 25 avâriz ve nüzul bedeli hanesi olduğu ve bunlardan 21 ve 1 rub avâriz ve nüzul hanesinin vergiye tabi olduğu, avârizları için Küre-i nühas madenine tahta verilmesi muharrer defterinde şerh verildiği, 21 ve 1 rub hanenin avârizları mukabili tahta veregeldikleri ancak birkaç seneden beri maden eminlerinin kendilerini kürekçilik hizmetinde cebren ve zorla istihdam etmeleriyle ilgili madende kürekçilik hizmetinde tekâliften muafiyetleri bedeli istihdam oluna gelmişler midir? ve istihdamları bilâ senet midir? ve hizmette istihdam olunmak üzere oldukları halde kaç seneden beri çalıştıklarına dair bilgi sorma amaçlı emir gönderildiği görülmüştür.³⁰²⁹

İncelenen kayıtlarda, mahalle ve köylerdeki avâriz vakıflarına köyden bir kişinin müteveli olduğu görülmektedir. Kastamonu'da bulunan Sofular Mahallesi ahalisinden Hüseyin bin Mehmet'in avâriz vakfının mütevellisi olduğu görülmektedir.³⁰³⁰ Kastamonu da Bey Çelebi mahallesinin nüzul ve avâriz ve tekâlifi için mevkuf kahvehane ve dükkâneyni vakfa müteveli olarak Seyyid Hidayetullah'ın tevcih edildiği görülmüştür.³⁰³¹ Kastamonu'da İsmail Bey mahallesinin 3 adet hane avârizına verilmek üzere hayır sahiplerinin vakıf eylediği nukudun mütevellisi olmayıp, birinin tayin olunması icap ettiğinden, görevin camii imamı Seyyid Osman'a tevcihine yönelik tevliyet beratı yer almaktadır.³⁰³² Kastamonu Kazası Kuzyaka nahiyesine tabi Öyükesfel köyünün 3,5 avâriz hanesine mevkuf nukudun mütevellisi olmadığından vazifenin Şeyh Mustafa tevcih olunması yönünde tevliyet beratı verilmiştir.³⁰³³

Çoğunlukla Avâriz vakfından borç alan şahısların borçlarını ödeyememesi durumunda karşılık olarak kendi mülklerini vermişlerdir. Karaçomak köyünde çiftliğe

³⁰²⁸ KŞS-47-s.258-381.h

³⁰²⁹ KŞS-44-s.283-284/442.h

³⁰³⁰ KŞS-44-s.281/439.h

³⁰³¹ KŞS-56-s.167-168/454.h

³⁰³² KŞS-56-s.249/520.h

³⁰³³ KŞS-58-s.42/34.h

mutassarıf olan kardeşlerden talep edilen köyün avâriz ve nüzul bedelleri olan tekâlifinden hâsıl olan 55 kuruş ikrazı (borç alma-verme) vakfa teslim etmeleri üzerine kendilerinden tekâliften sâlyâne tahmil ve talep olunmaması söylenmiştir.³⁰³⁴ Âskerîyeden olsun ya da olmasın vergi talebinde bulunulduğu görülmektedir. Bazı kişilerin mutasarrıflığına mani olanların talebi üzerine, reayanın arazileri mutasarrıfları âskerî ve sivil her kim olursa olsun, tahmillerine göre hisselerine el verilmesi fetvâ gereği nüzul bedeli ve avâriz, mal maktu, imdadı saferiyye ve tekâlifi örfiye eskisi gibi, üzerine tahmillerine göre Virancık köyünden İsmail, Abdullah, Mehmet, Hüseyin, Abdi, Hüseyin ve Hasan'a hisselerine düşeni edaya tembih olunduğu anlaşılmaktadır.³⁰³⁵

İncelenen dönemde mütesellimlerin kendi nefisleri için cebren avâriz vergisini tahsil ettikleri görülmektedir. Kastamonu Sancağı'nda tabi Taşkesri ve Künü kazaları ve şehir nahiyesi karalarında, mütesellim Ömer Ağanın 1160 / 1747 senesinden beri haksız yere 3970,5 kuruşlarını aldığı, bundan başka avâriz ve sair emri verildiğinde, tekâlif tahsilinde kendi nefsi için her haneden fazladan 25 kuruş tevzi edip defterede bu şekilde kaydederek, cebren tahsil ettiği anlaşılmıştır.³⁰³⁶ 1169 / 1755 senesine mahsup kayıta, Kastamonu kadıları ve mütesellimine gönderilen fermanla reayanın arzuhâl ederek kendilerinden fazla akçe alındığını dile getirmeleri üzerine, harcı makul ve kolcu akçesi namıyla kimsenin rencide edilmemesi emredildiği görülmektedir.³⁰³⁷ Yine başka bir avâriz emrinde, 1172 / 1758 senesine ait avârizin cem ve tahsili lâzım geldiği, bu hususta fukaranın rencide olunmayıp, kimseye muhalefet ettirilmemesi bildirilmiştir.³⁰³⁸ Benzer şekilde avâriz bahanesiyle reayaya zulüm edilmemesi hususunda ferman olduğu görülmektedir.³⁰³⁹ Ahmet'in arzuhâl edip avâriz hanesi ve tekâliften hisselerine isabet edeni kusursuz eda ettikleri halde senelik fuzuli kuruş alındığını söylemesi üzerine, tevzi defteri mucibince hisselerine düşeni eda eylediklerinden sonra Ballık köyünde avâriz ve tekâlif icap eden emlâk ve arazi zabtı ve ziraatları yoksa ferman olmadan teaddi ettirilmemesi hususunda kadıya ferman gönderildiği görülmüştür.³⁰⁴⁰

³⁰³⁴ KŞS-44-s.66/106.h

³⁰³⁵ KŞS-58-s.152/408.h

³⁰³⁶ KŞS-44-s.157/248.h

³⁰³⁷ KŞS-47-s.353/491.h

³⁰³⁸ KŞS-49-s.288/533.h

³⁰³⁹ KŞS-50-s.52-53/63.h

³⁰⁴⁰ KŞS-51-s.305-306/540.h

İncelenen dönemde ikamet ettikleri yerde belirli bir süre geçirenlerin avâriz hanesine bulundukları yerde yazıldıkları görülmüştür. Ankara kazası ve tevabi köylerin iskân olundukları yerde belli bir zaman geçtiğinden avâriz hanesine bulundukları yerde yazılmaları³⁰⁴¹ tembih edilmiştir. Yine incelenen dönemde kimi şahısların haksız olarak vergi yükümlüsü kaydedilmeye çalışıldığına şahit olunmuştur. Elmayakası köy ahalisinin arzuhâl edip edası lâzım gelen avâriz ve sair tekâlifleri edada kusurları yokken birkaç seneden beri İlceoğlu köyü ahalileri bunlardan zorla 30 seneden beri maktu akçesi namıyla akçelerini tahsil eyleyip perişan olmalarına sebep olup müdahalelerinden men olunmaları talebi üzerine, köy ahalilerinin kendi mal maktuları hisselerini bunların üzerine tahsil ve rencide edilmemesi hususunda ferman olduğu görülmektedir.³⁰⁴² Başka bir hükümde ise arazi mutasarrıflarınca yarı avâriz hanesinin üzerine kaydedildiğini iddia eden müddeinin beyanını şahitlerce kanıtlaması üzerine herhangi bir kimsenin müdahale etmemesi için tembih verildiği yer almaktadır.³⁰⁴³ Bazı kişilerin fazla avâriz hanesi kaydı ve sâlyâne talebinden men olunması yönünde emir verildiği de görülmektedir.³⁰⁴⁴ Bazı köy ahalilerinin avâriz haneleri deftere kayıtlı olduğu halde köyden toprak talepleri üzerine aralarında çıkan husumete müdahale edilmesi avâriz hanelerine müdahale ettirilmemesi ve bu konuda haksızlık yapılmaması hakkında hüküm yer almaktadır.³⁰⁴⁵ Has köyünün avâriz ve bedeli nüzulünü arazi sahiplerine eda etmede muhalefet edenlerle arazi sahipleri arasında ihtilaf çıkıp daha sonra arabulucu vasıtasıyla her birinin bir miktar meblağ ödemesiyle sulh olduğu hakkında hüküm olduğu görülmüştür.³⁰⁴⁶

Tetkik edilen belgelerde avâriz vergisinin eskiden hangi usullerle toplanıyorsa aynı şekilde devam ettirilmesi gerektiği yönünde emir yer almaktadır. Örneğin Kastamonu mukâtaasının malikâne mutasarrıflarının arzuhâl edip, mukâtaanın voyvoda tarafından toplanmasına rağmen dışarıdan bazı görevlilerin müdahale ettiklerini dile getirmeleri üzerine mirî ve avâriz bedeli, nüzul malı ve hazariyye akçesi voyvoda olanlar tarafından ne şekilde tahsil olunmuş ise eskisi gibi yerli yerinde tahsil ettirilip kuzzât, nevvab ve

³⁰⁴¹ KŞS-44-s.136/218.h

³⁰⁴² KŞS-50-s.96/129.h

³⁰⁴³ KŞS-49-s.19-20/30.h

³⁰⁴⁴ KŞS-50-s.169/410.h

³⁰⁴⁵ KŞS-45-s.320/453.h

³⁰⁴⁶ KŞS-45-s.190/286.h

âyanın taarruzları men olunması için emir gönderilmiştir.³⁰⁴⁷ İncelenen belgelerde toplanan avâriz ve nüzul vergilerinin çeşitli hizmetlerin ifâsında kullanıldığı bilinmektedir. Zira 1170 / 1756 senesine ait hükümde 1169 / 1755 yılına ait avâriz malından saray mutfağı masrafı için 5000 kuruşun muaccelen tahsil edilmesi emredilmiştir.³⁰⁴⁸ Bireyler vergi mükellef olması için dükkân, ev, tarla ve sair menkule malik olmalıdırlar. Nitekim Kastamonu kadısının arz gönderip bazı sahil kaza ve evkaf karalarının hazariyye tekâlifini vermediklerini bildirmesi üzerine, evkaf ve gayri evkaf her bir kaza ahalileri üzerlerine kayıtlı olan hane avârizi eda etmeleri ve bir ferde bir türlü bahane ile taviz verilmemesi hususunda ferman gönderilmiştir.³⁰⁴⁹ Kayıtlarda nüzul ve avâriz mevkuf olan arsanın bey' ve temlik edildiği görülmektedir.³⁰⁵⁰ İncelenen belgelerde askerlerin konaklama gibi ihtiyaçları için harcanan bedellerin avâriz vergisinden karşılandığı görülmüştür. Bazı kişilerin mahkemeye gelerek, mahallenin nüzul ve avârizine mevkuf nukuttan 100 kuruş malı vakf olup, vali Zaralı zade Mehmet Paşa'nın kapıcılar kethüdâsının konağına 14 kişiyle geldiği bunların 12 gün boyunca konaklama hesabının 100 kuruşunu zimmetinde olan vakıf malından sarf ettiği bu nedenle Es-Seyyîd Hüseyin Ağa zimmetinde bir akçe kalmayıp davadan Hüseyin ağanın zimmetini ibra ettiklerini ifade etmişlerdir.³⁰⁵¹

Kastamonu Sancağı'ndaki kazaların kadılarına 1164 / 1750 senesinde gönderilen emirde; 1165 / 1751 yılına has olmak üzere Sancağı n 2036,5 hane ve bir rub avâriz hanesinden 162960 akçe avâriz vergisinden hane başına 500'er akçeden avâriz vergisinin tahsil edilmesi emredilmiştir.³⁰⁵² Yine 1165 / 1751 yılında kazaların avâriz ve nüzul bedelleri tahsiline memur olan Şeyh Ömer Ağanın tutmuş olduğu avâriz ve nüzul bedeli mallarının defterinde, asıl mal mirî olmak üzere birtakım masraf ve harcama nedeniyle hane başına genel toplamda 12,5 kuruş isabet ettiği tespit edilmiştir.³⁰⁵³ 1169 / 1755 senesine ait avâriz emrinde, kazaların kadılarına hitaben; kazaların 2036 akçe ve 1 rub avâriz hanesi ile bir yük 62960 akçe avâriz bedeli olup 1170 / 1756 senesine mahsup olmak üzere tahsili lâzım gelen avârizin zamanında ve yerli yerinde cem ve

³⁰⁴⁷ KŞS-50-s.63/82.h

³⁰⁴⁸ KŞS-47-s.393/446.h

³⁰⁴⁹ KŞS-49-s.271/559.h

³⁰⁵⁰ KŞS-50-s.198/339.h

³⁰⁵¹ KŞS-53-s.245-246/414.h

³⁰⁵² KŞS-44-s.161/254.h

³⁰⁵³ KŞS-44-s.165/262.h

tahsil olunup, vergiden eksik ya da fazla alınmayarak iç hazineye yollanması yönünde emir verildiği görülmektedir.³⁰⁵⁴ Aynı şekilde 1167 / 1753 yılına mahsup olan avâızın tahsilinin ne noksan ne fazla alınması hakkında hükmün yer aldığı görülmektedir.³⁰⁵⁵ 1177 / 1763 senesi avâız ve nüzul bedeli her haneden 12,5 kuruş tahsili için hükmün yer aldığı görülmektedir.³⁰⁵⁶ 1766 / 1752 senesi için Kastamonu Sancağı'nın 2034,5 avâız hanesinden hane başı 500 akçeden avâız vergisinin tahsili buyrulmuştur, Mübaşir maaşı için de her haneden 50 akçe alınması emredilmiştir. Bu dönemde Kazanın 266 hane bir rub avâız haneye sahip olduğu tespit edilmiştir.³⁰⁵⁷ 1773 / 1759 senesine mahsus Sancağın 2034,5 hane avâız hanesinden 162760 akçe bedeli avâız vergisinden hane başına 500'er akçeden avâız vergisinin tahsil edilip, mübaşir maaşı için her haneden 50 akçe alınarak, toplanan akçenin her 110 akçesinden bir esedî kuruş alınması emredilmiştir.³⁰⁵⁸

Avâız bedelinde vergilendirmeye esas olan avâız hane sayısı olup, önemle belirtilmesi gerekirse kazada bir avâız hanesinin gerçekte kaç haneden oluştuğuna dair bilgiye ulaşılamamakla birlikte 1754'de Kastamonu Kazası'nın avâız hanelerinin merkez ve nahiyelere dağılımı tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5.3.1. Kastamonu Merkez Mahalleleri Avâız Hane Sayısı³⁰⁵⁹

Mahalle Adı	Avâız Hane	Mahalle Adı	Avâız Hane
Halife	6	Arız	2
İsmail Bey	3	Sofular	1

³⁰⁵⁴ KŞS-47-s.347/504.h

³⁰⁵⁵ KŞS-44-s.165/262.h

³⁰⁵⁶ KŞS-52-s.409-408/579.h

³⁰⁵⁷ KŞS-55-s.310/457.h

³⁰⁵⁸ KŞS-59-s.343/459.h

³⁰⁵⁹ KŞS-44-s.161-162/254-256.h; KŞS-45-s.305-305/437.h; KŞS-45-s.312-313/444.h; KŞS-46-s.224-225-226/366.h; KŞS-47-s.347-346/504.h; KŞS-48-s.158/268.h; KŞS-49-s.18-19/28.h; KŞS-49-s.288/533.h; KŞS-49-s.246-245/597.h; KŞS-50-s.31-32-33/34.h (Kazanın 266 hane ve 3 rub hanesi olduğu, 6 hane ve 3 rub hanenin vergi ödeme kudreti olmadığından vergiden muaf tutuldukları görülmektedir.) ; KŞS-51-s.306-307-308/Numarasız. h; KŞS-52-s.376-375/619.h; KŞS-53-s.309/605.h; KŞS-55-s.310-309/458.h; KŞS-56-s.162-163-164-165/452.h; KŞS-56-s.261/533.h; KŞS-58-s.98-99-100/97.h; KŞS-58-s.12-13-14-15/14.h; KŞS-59-s.358-357/438.h

Cebrail	6,5	Bedir Gazi	2
Kırkçeşme	3,5	Hamza Ağa	2
Küpçügez	3,5	Gökdere	2,5
Aktekke	2,5	Honsalar	3
Eyciler	2,5	Püre	2
Deveciler	4	Akmescit	3,5
Abdulcebbar	3	Şadi Bey	3
İsfendiyar Bey	3	Çevkani	1,5
Hacı Dursun	1,5	Alacamescit	1,5
Hüseyin Çelebi	1	Atabey Gazi	2
İbn-i Süle	1	Seydiler	0,5
Bey Çelebi	2	Frenkşah	0,5
Medrese-i Atabey	0,5	Kebkebirler	2
Saraçlar	1,5	İbn-i Neccar	0,5
Alpaslan	1	İbn-i Sadi	0,5
Muzaffereddin	1	Kubbeli	1
Bedamıç namı Diğer Saraçlar	1,5	Kanare	1
Musa Fakih	1	Tahir Fakih	1,5
Cemal Ağa	1,5		
Toplam			85

Tabloda verilen bilgiler doğrultusunda şehir merkezine bağlı mahallelerden en çok vergi mükellefinin Cebrail Mahallesinde olduğu görülmüştür. Cebrail Mahallesini sırasıyla, altı avârız haneye sahip Halife Mahallesi, dört avârız haneye sahip Deveciler Mahallesi takip ederek kazanın en çok vergi yükümlüsünün olduğu mahalleler tespit edilmiştir. Medrese-i Atabey, Hacı Hamza, Seydiler, Frenkşah, İbn-i Neccar ve İbn-i

Sadi Mahallerinin ise şehrin en düşük avâriz haneye sahip mahalleleri olduğu anlaşılmaktadır. Kastamonu Kazası'nın toplam 266 hane bir rub avâriz hanesinden 85 avâriz hanesinin şehir merkezinde olduğu görülmektedir. Bu da kazanın genel avâriz vergisinin %31,91'inin şehir merkezi tarafından karşılandığını göstermektedir.

Tablo 5.3.2. Kuzyaka Nahiyesi Avâriz Hane Sayısı³⁰⁶⁰

Köy Adı	Avâriz Hane	Köy Adı	Avâriz Hane
Debbağ İshak	2	Mıtrırb	1
Gödel	1,5	Yuva	1
Bayındır	1	Bulacık	1,5
Sahip	4	Saraycık	5
Karakuz	3	Gömmecce	3,5
Oyralan	2,5	Bürmece	5
Alpı	2,5	Türkeli	3
Serameddin	2	Kızılcaviran	3
Akça Kilise	0,5	Ballık	1
Türbe-i Adil Bey	3	Zımmıyan-ı Karasu	1
Kara Evli	2	Çetirkviran	2
Başmakçı	2	Çorumlu	3
Serti	3	İsmailli	1,5
Alpaslan	1,5	Ahlat	3
Kara Çomak	1,5	Hamid	3
Eyük ala maa Kıyık	3,5	Baylar	1,5
Eyük Esfel	3	Depe	3,5
Çatakviran	3,5	Kızıl Saray	0,5
Toplam			85

³⁰⁶⁰KŞS-44-s.161-162/254-256.h; KŞS-45-s.305-305/437.h; KŞS-45-s.312-313/444.h; KŞS-46-s.224-225-226/366.h;KŞS-47-s.347-346/504.h;KŞS-48-s.158/268.h;KŞS-49-s.18-19/28.h;KŞS-49- s.288/533.h; KŞS-49-s.246-245/597.h; KŞS-50-s.31-32-33/34.h (Kazanın 266 hane ve 3 rub hanesi olduğu, 6 hane ve 3 rub hanenin vergi ödeme kudreti olmadığından vergiden muaf tutuldukları görülmektedir.) ; KŞS-51 s.306-307-308/Numarasız. h; KŞS-52-s.376-375/619.h; KŞS-53-s.309/605.h; KŞS-55-s.310-309/458.h; KŞS-56-s.162-163-164-165/452.h; KŞS-56-s.261/533.h; KŞS-58-s.98-99-100/97.h; KŞS-58-s.12-13-14-15/14.h; KŞS-59-s.358-357/438.h

Belirtildiği üzere 266 hane bir rub olan avâriz hanesi olan kazanın 181 hane bir rub hanesinin köylerde olduğu ve Kuzyaka Nahiyesi'nin de toplam 85 avâriz hanesine sahip bulunduğu görülmektedir. Şehir merkezinde olduğu gibi kazanın genel avâriz vergisinin %31,91'inin Kuzyaka Nahiyesi tarafından ödendiği söylenebilmektedir. Kuzyaka Nahiyesi'nin en çok vergi mükellefine sahip olan köyleri Saraycık ve Bürmece köyleridir. Mükellef sayısının çokluğu yönünden bu köyleri dört avâriz hane sayısı ile Sahip Köyü izlemektedir. Akça Kilise ve Kızılsaray köyleri ise en az vergi mükellefinin bulunduğu köylerdir. Bu köyleri Bayındır, Mıtrıb, Yuva, Ballık ve Zımmıyan-ı Karasu köyleri takip etmektedir.

Tablo 5.3.3. Akkaya Nahiyesi Avâriz Hane Sayısı³⁰⁶¹

Köy Adı	Avâriz Hane	Köy Adı	Avâriz Hane
Has	4	Derbend Kavağı	0,5
Kuşkara	4	Karantı	3 rub
Halaclar	3	(Çıban) Çebek	2,5
Boğaz	2	Sapaca	1,5
Kuyucak	0,5	Mavle	1,5
Yörükviran	8	İceoğlu	3,5
Boz Oğlak	6	Bürme	3
Bük	1,5	Kızıl Kilise	1,5
Elyakut	2	Eyerciler	4
Çukurvıran	4	Başviran	1
Kızıoğlu	2	Çavundur	2
Darı Bükü	1,5	Tana Seküsü	2
Atabey Kavağı	1,5	Eytabi	3
Gelinviran	2,5	Elinviran	1

³⁰⁶¹KŞS-44-s.161-162/254-256.h; KŞS-45-s.305-305/437.h; KŞS-45-s.312-313/444.h; KŞS-46-s.224-225-226/366.h; KŞS-47-s.347-346/504.h; KŞS-48-s.158/268.h; KŞS-49-s.18-19/28.h; KŞS-49-s.288/533.h; KŞS-49-s.246-245/597.h; KŞS-50 s.31-32-33/34.h (Kazanın 266 hane ve 3 rub hanesi olduğu, 6 hane ve 3 rub hanenin vergi ödeme kudreti olmadığından vergiden muaf tutuldukları görülmektedir.) ; KŞS-51-s.306-307-308/Numarasız. h; KŞS-52-s.376-375/619.h; KŞS-53-s.309/605.h; KŞS-55-s.310-309/458.h; KŞS-56-s.162-163-164-165/452.h; KŞS-56-s.261/533.h; KŞS-58-s.98-99-100/97.h; KŞS-58-s.12-13-14-15/14.h; KŞS-59-s.358-357/438.h

Elma Yakası	2,5	Geyikli	1,5
Küblü Özü	4	Akçataş	3
Bürnek	1	Alpavut	3
Fatırı	4	Akdoğan	3
Kabalar	1	Evciler	1,5
Evciler	1,5	Zımmıyan-i Balatlar maa Sahibi Çiftlik	1 hane 1 rub
Toplam	96 Hane 1 Rub		

Kastamonu Kazası'nın diğer bir nahiyesi olan Akkaya Nahiyesi'nin avâız hanesi 96 hane ve bir rub hane olduğu görülmektedir. Ayrıca kazadaki en fazla vergi mükellefinin bu bölgede bulunduğu tespit edilmekle birlikte, Kastamonu Kazası'nın toplam avâız vergisinin %36,09'u bu nahiye tarafından ödenmektedir. Tablodaki bilgiler doğrultusunda Kastamonu şehir merkezi de dâhil olmak üzere en çok vergi mükellefine sahip olan yer olarak sekiz avâız hanesine sahip Yörükviran Köyü'nün olduğu görülmektedir. Mükellef sayısının çokluğu yönünden bu köyü altı avâız hane sayısı ile Boz Oğlak Köyü izlemektedir. Kuyucak ve Derbend Kavağı ise en az vergi mükellefinin bulunduğu köylerdir. Bu köyleri ise üç rub avâız haneye sahip Karantı Köyü takip etmektedir.

Tablo 5.3.4. 1750-1775 Tarihleri Arasında Kastamonu Kazası'nın Avâız Hane Sayısı ve Avâız Miktarı

Tarih	Sancağın Avâız Hane Sayısı	Kazanın Avâız Hane Sayısı	Hane Başı (Akçe)
1751 ³⁰⁶²	2036,5 hane bir rub	266 hane 1 rub	500
1753 ³⁰⁶³	2036,5 hane bir rub	266 hane 1 rub	500
1755 ³⁰⁶⁴	2036,5 hane bir rub	266 hane 1 rub	500
1756 ³⁰⁶⁵	2036,5 hane bir rub	266 hane 1 rub	500

³⁰⁶² KŞS-44-s.161/254.h

³⁰⁶³ KŞS-45-s.312/444.h

³⁰⁶⁴ KŞS-46-s.235/382.h

1758 ³⁰⁶⁶	2036,5 hane bir rub	266 hane 1 rub	500
1759 ³⁰⁶⁷	2036,5 hane bir rub	266 hane 1 rub	500
1760 ³⁰⁶⁸	2036,5 hane bir rub	266 hane 1 rub	500
1762 ³⁰⁶⁹	2035 hane bir rub	266 hane 1 rub	500
1763 ³⁰⁷⁰	2035 hane bir rub	266 hane 1 rub	500
1765 ³⁰⁷¹	2035 hane bir rub	266 hane 1 rub	500
1766 ³⁰⁷²	2034,5 hane bir rub	266 hane 1 rub	500
1768 ³⁰⁷³	2034,5 hane bir rub	266 hane 1 rub	500
1771 ³⁰⁷⁴	2034,5 hane bir rub	266 hane 1 rub	500
1773 ³⁰⁷⁵	2036,5 hane bir rub	266 hane 1 rub	500

Tablodaki bilgiler doğrultusunda Kastamonu Sancağı ve Kastamonu Kazası'nın avâriz hane sayısında kayda değer bir düşüşün olmadığı görülmektedir. 1751 tarihine kadar Kastamonu Kazası'nın avâriz hane sayısının 266 hane bir rub olduğu ve bu sayının hiç değişmediği görülmüştür. Kastamonu Kazası'nın sancak genelinde en fazla avâriz haneye sahip kaza olduğu görülmektedir. Yine incelenen dönem boyunca her avâriz hanesinden 500 akçe ücret alındığı ve bu meblağında hiç değişmediği görülmektedir.

5.3.2.2. Nüzul

Nüzul, askerî ve malî anlam bakımından bir askeri kıtanın yemek ihtiyacının karşılaması maksadıyla belirli ölçüdeki yiyeceklerin teminini ve bir yerde hazır

³⁰⁶⁵ KŞS-47-s.347/504.h

³⁰⁶⁶ KŞS-48-s.159/266.h

³⁰⁶⁷ KŞS-49-s.246/597.h

³⁰⁶⁸ KŞS-50-s.48/56.h

³⁰⁶⁹ KŞS-51-s.291/522.h

³⁰⁷⁰ KŞS-52-s.406-407/581.h

³⁰⁷¹ KŞS-53-s.309-310/604.h

³⁰⁷² KŞS-55-s.310/457.h

³⁰⁷³ KŞS-56-s.150/437.h

³⁰⁷⁴ KŞS-58-s.43/36.h

³⁰⁷⁵ KŞS-59-s.343/459.h

bulundurulmasını ifade etmekte, Arapça manası aşağı inme şeklinde geçmektedir.³⁰⁷⁶ Avâriz vergisinde olduğu gibi nüzul vergisi de avâriz hane hesabına göre toplanmaktadır. Belgelerde nüzul vergisinin hem aynî hem de nakdî olarak toplandığı görülmektedir. 1751 tarihinde Kastamonu Sancağı'nda ki kadılara gönderilen emirde, 1752 senesi için Kastamonu Sancağı'nın 2167,5 hane bir rub nüzul hanesinden, hane başı 600 akçeden nüzul vergisinin toplanması emredilmiş, ayrıca mübaşir için her haneden otuz akçe toplanması ve toplanan her 110 akçe için bir esedi kuruş tahsil edilmesi istenmiştir. Kastamonu Kazası'nın 266 hane bir rub nüzul hanesi olduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁷⁷ 1758 tarihinde Kastamonu Sancağı'nın 2167,5 hane bir rub nüzul hanesinden 266 hane bir rubu Kastamonu Kazası'na ait olup, hane başı 600 akçe nüzul vergisi toplanmıştır.³⁰⁷⁸ 1761'de Kastamonu Sancağı'ndaki kadılara gönderilen emirde sancağın 2167 hane bir rub nüzul hanesi olduğu ve her haneden 600 akçe olarak nüzul vergisinin tahsil edilmesi emredilmiştir. Ayrıca mübaşir için her haneden 30 akçe alınıp toplanan her 108 akçeden bir esedî kuruş alınması istenmiştir. Bu tarihte kazanın 266 hane bir rub nüzul hanesi olduğu görülmektedir.³⁰⁷⁹ 1763 tarihinde sancakta görevli kadılara gönderilen emirde 1764 yılı için Kastamonu Sancağı'nın 2166 hane bir rub nüzul hanesi olduğu ve her haneden 600 akçe olarak nüzul vergisinin toplanması, mübaşir için her haneden otuz akçe alınıp, toplanan her 110 akçe için bir esedî kuruş alınması emredilmiştir. Bu dönemde kazanın 266 hane bir rub nüzul hanesine sahip olduğu tespit edilmiştir.³⁰⁸⁰ Yine 22 Rabiulevvel 1185 (5 Temmuz 1771) tarihli kayıta Kastamonu Sancağı'nda görevli kadılara gönderilen emirde 1771 yılı için Kastamonu Sancağı'nın 2160,5 hane bir rub nüzul hanesi olduğu ve her haneden 600 akçe olarak nüzul vergisinin toplanması ve mübaşir için her haneden otuz akçe alınarak, her 110 akçe için bir esedî kuruş alınması buyrulmuştur. Bu dönemde Kastamonu Kazası'nın 266 hane bir rub nüzul hanesine sahip olduğu tespit edilmiştir.³⁰⁸¹

Avâriz ve nüzul vergilerinin birlikte toplandığı ve kaza hanelerine dağılımında oluşan masrafların da eklenerek hane başı bir ücret belirlendiği görülmektedir. Nitekim

³⁰⁷⁶ Bekçi, Apalı, Çulcu, "Türk Devletlerinde Vergi Anlayış ve Uygulamalarının Biçimsel ve Yapısal Karakteri", 218.

³⁰⁷⁷ KŞS-44-s.162/256.h

³⁰⁷⁸ KŞS-48-s.159/267.h

³⁰⁷⁹ KŞS-51-s.235/441.h

³⁰⁸⁰ KŞS-52-s.349-350/657.h

³⁰⁸¹ KŞS-58-s.43/37.h

1756 tarihinde sancağın, avâriz ve nüzul vergisini toplamak için görevlendirilen sancak mütesellimi Mehmet Ağa, Kastamonu mahkemesine gelerek, elindeki farman ile Kastamonu Kazası'nın avâriz ve nüzul vergisini talep ettiği, her haneden 11 kuruş avâriz ve nüzul vergisinin alınacağı ve bunun üzerine tahsildariye, mahkeme harcı, nâibiye, katibiye ve şehir kethüdâsına verilen ücretlerin de eklenmesi ile hane başı 12,5 kuruş olarak verginin toplandığı anlaşılmaktadır.³⁰⁸² Benzer şekilde 8 Muharrem 1178 (8 Temmuz 1764) tarihli belgede, sancağın avâriz ve nüzul vergisini tahsili için görevlendirilen sancak mütesellimi İbrahim Ağa, Kastamonu mahkemesine gelerek, elindeki fermanla kazanın avâriz ve nüzul vergisini talep ettiği, hane başı 11,5 kuruş olarak nüzul vergisinin alındığı ve üzerine tahsildariye, mahkeme harcı, nâibiye, katibiye, hüddamiye, ihzariye ve şehir kethüdâsına verilen ücretlerin de eklenmesiyle hane başı 12,5 kuruş olarak verginin toplandığı anlaşılmaktadır.³⁰⁸³

Tablo 5.3.5. 1750-1775 Tarihleri Arasında Kastamonu Kazâsı'nın Nüzul Hane Sayısı ve Nüzul Miktarı

Tarih	Sancağın Nüzul Hane Sayısı	Kazanın Nüzul Hane Sayısı	Hane Başı (Akçe)
1752 ³⁰⁸⁴	2167,5 hane bir rub	266 hane 1 rub	600
1754 ³⁰⁸⁵	2167,5 hane bir rub	266 hane 1 rub	600
1756 ³⁰⁸⁶	2167,5 hane bir rub	266 hane 1 rub	600
1757 ³⁰⁸⁷	2167,5 hane bir rub	266 hane 1 rub	600
1758 ³⁰⁸⁸	2167,5 hane bir rub	266 hane 1 rub	600
1759 ³⁰⁸⁹	2167 hane bir rub	266 hane 1 rub	600
1760 ³⁰⁹⁰	2167 hane bir rub	266 hane 1 rub	600
1761 ³⁰⁹¹	2167 hane bir rub	266 hane 1 rub	600
1764 ³⁰⁹²	2166 hane bir rub	266 hane 1 rub	600

³⁰⁸² KŞS-46-s.304/464.h

³⁰⁸³ KŞS-52-s.348-349/658.h

³⁰⁸⁴ KŞS-44-s.161/255.h

³⁰⁸⁵ KŞS-45-s.313/445.h

³⁰⁸⁶ KŞS-46-s.301/459.h

³⁰⁸⁷ KŞS-47-s.346/505.h

³⁰⁸⁸ KŞS-48-s.159/267.h

³⁰⁸⁹ KŞS-49-s.245/598.h

³⁰⁹⁰ KŞS-50-s.49/57.h

³⁰⁹¹ KŞS-51-s.235/441.h

1765 ³⁰⁹³	2166 hane bir rub	266 hane 1 rub	600
1767 ³⁰⁹⁴	2165,5 hane bir rub	266 hane 1 rub	600
1771 ³⁰⁹⁵	2160,5 hane bir rub	266 hane 1 rub	600
1773 ³⁰⁹⁶	2165,5 hane bir rub	266 hane 1 rub	600

Tablodaki bilgilere göre, Sancak ve kazanın nüzul hane sayısında kayda değer farklılık görülmemiştir. İncelenen dönemde hane başına 600 akçe nüzul vergisi alınmış ve bu miktarda herhangi bir değişim olmamıştır. Kastamonu kazaları arasında en çok hane sayısının avâriz vergisindeki gibi Kastamonu Kaza merkezine ait olduğu görülmüştür. Sancaktan alınan verginin yaklaşık %12,27'lik kısmının Kastamonu Kazasınca karşılandığı söylenebilmektedir.

5.3.3. Taksîd-i Evvel ve Sâni Mâl-ı Maktu

Bu vergiler, senede iki taksit halinde ödenmesi gereken vergilerden olup bu husus Kastamonu ve mülhakatı için de geçerlidir. Böyle bir vergi, yıllık olarak talep edilen ve alınan vergi değildir. Tahsil olunması mütesellim tarafından uhdesine alınmış olan vergi çeşidinden ibarettir. Bu vergilerdeki dağılım ve taksimler, tekâlif vergileri usulünce yapılmaktaydı.³⁰⁹⁷ Bahsi geçen vergiler adı altında birtakım vergi kalemlerinden de bahsedilmekte, tekâlif vergileri olarak değerlendirilmesi, bu durum kapsamında ele alınarak, maktu vergiler de bu çerçevede, en önemli gruplar arasında bulunmaktadır. Maktu vergiler ise öşür, haraç, ağnam resmi, cizye, ganimet, gümrük, maden, ihtisap, imtiyazlı eyaletleri kapsayan vergiler olarak alınmaktaydı.³⁰⁹⁸

³⁰⁹² KŞS-52-s.349-350/657.h

³⁰⁹³ KŞS-53-s.309/605.h

³⁰⁹⁴ KŞS-56-s.260/513.h

³⁰⁹⁵ KŞS-58-s.43/37.h

³⁰⁹⁶ KŞS-59-s.343/460.h

³⁰⁹⁷ Sadık Akdemir, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Isparta'da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat (170 ve 171 Numaralı Şer'iyye Sicillerine Göre)*, (Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2004, 148.

³⁰⁹⁸ Berrin Günay, Asım Furkan Tekir, "Tanzimat Sonrası Vergi Reformlarının Anayasal Vergilendirme İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 24(2), 2018, 723.

5.3.4. Menzil Vergisi

Menzil kavramı, yol üzerindeki konaklama yerlerini veya ev alanlarını ifade etmektedir. Menziller bu açıdan, dinlenme amacı taşıyan konak ya da ev gibi, bina ya da han benzeri yapılardır.³⁰⁹⁹ Osmanlı Devleti, ordusu sefer halindeyken askerlerin her türlü ihtiyacını karşılayacakları belirli yerlerde menziller vücuda getirilmiştir.³¹⁰⁰ Bu tür durumlarda vergi uygulaması da geliştirilip, menzillerde belirli bir yol tayini yapılarak, menzillerde görevli kişiler ayarlanmıştır. Burada ise sistemli bir mekanizma oluşturulma hedefine yönelim gösterilmiştir.³¹⁰¹ Osmanlı Devleti'nde vergi, reayada görülen bir hizmet karşılığı olarak belirtilmekle birlikte, bu açıdan reayadan talep edilen vergiler, belirli özellikleri ihtiva etmektedir.³¹⁰² Menzillerin giderlerini karşılama amacıyla menzil civarlarındaki kaza ve köylerden yeni vergiler alınmıştır. Bu vergilerin alınması ise nakit para ya da para karşılığı mal olması üzerine gelişmiştir.³¹⁰³ Menzil yerlerinde çalışanlara verilen ücretlerin karşılanması, menzil civarı olarak kayda geçirilmiştir. Burada görevlilere verilecek ücretler ise menzilin genel durumu temel alınarak şekillenmiştir.³¹⁰⁴

Menzillerin ilk olarak ortaya çıkmalarının temelinde, değerli evrakların merkezi yönetimden taşraya taşınma anlayışını içerdiği için buralarda görev yapan kişiler üzerinde ciddi oranda durulmakta, bağlantıların hızlı bir şekilde sağlanması söz konusu olmaktadır.³¹⁰⁵ Haberleşmenin en eski dönemlerden günümüze kadar olduğu temel alındığında, Osmanlı Devleti'nde de buna yönelik çalışmalar fazlasıyla yapılmıştır.³¹⁰⁶ Örnek üzerinden ifade edildiğinde, Tosya Menzilhanesinin belirli kolları ve bağlantı mekanizmalarının olduğu değerlendirildiğinde, Kastamonu'da menzilhane

³⁰⁹⁹Küçük, *Osmanlı İmparatorluğunda Mekân Organizasyonunun Gerçekleştirilmesinde Avârız Vergilerinin Rolü*", 197.

³¹⁰⁰Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 915.

³¹⁰¹Sema Altun, *Osmanlı Devletinde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler*, Yeni Türk Yayını, Ankara 2002, 78.

³¹⁰²Küçük, *Osmanlı İmparatorluğunda Mekân Organizasyonunun Gerçekleştirilmesinde Avârız Vergilerinin Rolü*", 203.

³¹⁰³Sema Altun, "XVII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul-Edirne Arasındaki Menziller ve Bazı Menzilkeş Köyler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39(25), 2006, 79.

³¹⁰⁴Jülide Akyüz, "Avârız Vergisi Üzerine Bir Çalışma: 18. Yüzyıl Başlarında Ankara Uygulamaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(22), 2012, 224-225.

³¹⁰⁵Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009, 3.

³¹⁰⁶Şekip Eskin, *Türk Posta, Telgraf ve Telefon Tarihi*, Ulusal Matbaa, Ankara 1942, 5.

doğrudan bulunmadığı için, diğer yakın bölgelerle irtibatın fazlaca kurulması üzerine belirli kolların oluşturulduğundan bahsedilmektedir.³¹⁰⁷ Menzil alanları, menzilhaneler olarak isimlendirilmiştir. Nitekim defterlerde 8 safer 1185 (23 Mayıs 1771) yılına ait hükümde keşif için Sarraçlar Mahallesi'nde bulunan menzilhane odasına gidildiğinden bahsedilmektedir.³¹⁰⁸ Burada temel amaçlardan biri de merkezi yönetimin tesis edilmesi ve bildiri veya emirlerin zamanında ulaştırılması üzerinedir. Emir ve fermanlar vaktinde ulaştırılmak üzere ana yollar üzerinde bulunması gereken menziller önemli bir yer tutmaktadır. Güzergâh anlayışı bu temelde önem taşımaktadır.³¹⁰⁹ Menzillerde devletin bir yıllığına tayin ettiği “*menzil kethüdâsı, menzil emini, seyis odacı, sürücü, aşçı*” gibi hizmetliler grubu bulunmaktadır. Menzil emini, menzilin bulunduğu kaza âyanı tarafından senelik olarak atanırdı.³¹¹⁰

İncelenen belgelerde menzil vergisinin iki taksit halinde 6 ayda bir tahsil edildiği görülmüştür. 18 muharrem 1166 (25 Kasım 1752) senesine ait hükümde Kastamonu kazasına gelen ulaklar için taksit ile 6 ayda bir menzilci tedarik edilmesi ve ihtiyaç duyulan menzil beygirleri ücretine verilmek maksadıyla bazı malların satıldığı görülmektedir.³¹¹¹ Menzil vergisi hesaplanırken menzilhane sayısı dikkate alınmaktadır. 17 Safer 1168 (3 Aralık 1754) senesine ait hükümde; Kastamonu Sancağı'nda bulunan kazaların 2167, 36,5 ve bir rub menzil bedeli haneleri olup, 1168 (1754) senesine mahsup olmak üzere bu bedelin tahsil olunmasının gerektiği, menzil bedeli için alınan akçenin her 110 akçesine bir esedî kuruş alınarak, fazla ya da eksik toplanmaması yönünde ferman gönderilmiştir.³¹¹²

Kastamonu'da sakin âyan ve eşraf ve ahalisinden deneyimli kişiler mahkemeye gelerek, menzil beygirlerinin olmadığını belirtmeleri üzerine 1164 (1750) senesinde menzilci sabık el-hac Hasan zade Ömer beşe 550 kuruş kazanç ile menzilci tayin olunup, menzil beygiri ücreti yine ahali tarafından verilmek üzere kabul ve ittifak olunmakla, menzilcinin ücreti 6 aylık taksit olmak üzere bir taksit menzil beygirleri ücreti şehir kethüdâsının sabıkı üzere harcı ile meblâğ 552 kuruş ile harç defteri ve

³¹⁰⁷ Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, 101.

³¹⁰⁸ KŞS-58-s.299-300/164.h

³¹⁰⁹ Mehmet Güneş, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarisında Osmanlı Menzil Teşkilatı ve Karahisar-ı Sahib Menzilleri”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, X(3), 2008, 35.

³¹¹⁰ Özlü, *Göynük'e (Bolu) Ait Bazı Gelir ve Giderlerin Tahlili: Avârız Vergisi*, 382.

³¹¹¹ KŞS-44-s.3/9.h

³¹¹² KŞS-46-s.234-235/381.h

haddam-ı mahkemeye tayin olunan 48 kuruş da dahıl olmak üzere toplam 600 kuruş menzil beygirleri ücreti, 240 haneden hane başı 2'şer buçuk kuruş talep ve tahsil edilmiştir.³¹¹³ Defterlerde menzil vergisinden daha çok menzil ücreti olarak bahsedilmiş olup, menzil ücreti daha çok hazıriye bedeli altında kaleme alınmıştır. Nitekim 1164 (1750) senesine ait hükümde bir at ve iki beygirlerin zayi olan kıymetlerine tekabül eden 131 kuruş menzil ücreti de dâhil olmak üzere toplam 2107 kuruş hazariyye bedeli 260 haneden, hane başına 8 kuruş 5 er para olarak talep ve tahsil edilmiştir.³¹¹⁴ Yine Kastamonu Kazasına imdad-ı hazıriyeden isabet eden 1533,5 kuruş içinde menzil ücretinin 439,5 kuruş olduğu görülmektedir.³¹¹⁵

5.3.5. Sürsat Vergisi

Sürsat vergisinin alınması, buğday, un, şeker olarak aynî şeklinde tahsis edilmektedir. Ancak ilk zamanlarda aynî olarak tahsis edilen vergi, daha sonraki süreçlerde hububat ve hayvan üzerinden alınmıştır. Bu vergi ise sürsat vergisi olarak isimlendirilmiştir.³¹¹⁶ Sürsat vergileri, teklif-i örfiye vergileri arasında olup, bu vergi ile ilişkili emirler, genelde kadıya yönelik yapılmaktadır. Kadıların sorumlulukları temel alınarak emre vaki bir çalışma gerekliliği ifade edilmiştir. Kastamonu sicillerinde de bu durum önemli bir yer tutmaktadır. Kastamonu'da bulunan hanelerden vergilerin toplanması işlemi, belirli görevlerin verilme anlayışı şeklinde gelişmiştir.³¹¹⁷ Beldar vergisi ise, ordunun ihtiyacı olan elemanların giderlerini karşılama amacıyla toplanan vergiler olmuştur. Ancak bu bir ölçüde, avâriz vergileri içerisine dâhil edilmiş, diğer bir ifadeyle avâriza bağlı haneler, bu vergiden sorumlu tutulmuştur. Bunlar ise eve ve toprağa sahip kişiler olmuştur. Mülkü olmayan kişiler ise genelde, avâriz vergisi içerisinde tutulmamıştır.³¹¹⁸ Sürsat miktarı, belli bir bedel çerçevesinde ödenmekteydi. Buna göre genel tutar, ordunun tüketim ihtiyacının temel alındığı ve menzilde ne kadar süre kalınacağına belirlenmesi sonucunda geliştirilen masraf şeklindeydi.³¹¹⁹ Ordunun

³¹¹³ KŞS-44-s.118/200.h

³¹¹⁴ KŞS-44-s.123

³¹¹⁵ KŞS-47-s.304/164 h.

³¹¹⁶ Sahillioğlu, "Avâriz", 109.

³¹¹⁷ İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu*, 575.

³¹¹⁸ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi (1453-1559)*, 197.

³¹¹⁹ Selçuk, *Osmanlı Devleti'nde Merkez-Taşra İlişkisi Bağlamında Avâriz, Nüzul ve Sürsat Vergileri (Şer'iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı)*, 179.

tüketim ihtiyacının belirlenmesi üzerinden bu anlayış geliştirildiğinde, sürsat bedeli aynen tahakkuk edilmiş olan ziraî mahsullerin merkezi hükümetçe tespit edilmiş bedelleri olarak tahsis edilmekte idi.³¹²⁰

Bu vergi sefer bölgesinden “*aynî*”, uzak olandan yerlerden “*nakdî*” biçimde sağlanmıştır.³¹²¹ Araştırılan belgelerde Moskova tarafına yapılacak olan sefer için yol üzerindeki kazalardan olan Kastamonu Kazası’ndan sürsat zahiresi talep edilmiştir. 9 Ramazan 1182 (17 Ocak 1769) senesine ait hükümde; Kavak iskelesine gelinceye kadar yol üzerinde bulunan kazaların yöneticilerine gönderilen emirde, Moskova tarafına seferin muhakkak olduğu ve Kırım ahalisini küffarın saldırısından muhafaza etmek için Canik muhassılı ve Trabzon mutasarrıfı el-hac Ali Bey marifetiyle Canik civarından 1500 nefer piyade ve 1500 nefer süvari bulunması ferman edilmiş ve toplanan askerlerin geçeceği menzillerde kaza halkı tarafından zahirelerin (erzaklarının) hazır edilmesi emredilmiştir. Emirde verilen defterde, gerekli olan tüm ihtiyaçların neler olduğu ve miktarları da belirtilmiştir.³¹²²

5.3.6. Ağnam Bedeli

Arapça ağnam kelimesi, koyun anlamına gelmektedir. Âdet-i ağnâm şeklinde de adlandırılmış bu vergi türü genellikle küçükbaş hayvan üzerinden alınmaktadır. Verginin miktarı zaman içerisinde değişim gösterebilmektedir. Önceki dönemlerde zekât gibi aynî şekilde tahsil edilen bu vergi, daha sonraki süreçlerde koyun başına belirli nispetlerde akçe şeklinde alınmaya başlanmıştır.³¹²³ Bu verginin tahsili, keçi ya da koyun sayısına göre alınmış olup, bu ölçüde herkes elindeki mal ne düzeyde varsa onu yazdırma yükümlülüğüne girmiştir. Aksi takdirde cezalandırmalar söz konusu olmaktaydı. Diğer yandan alınan vergi, öncelerde bir akçe iken, daha sonraki süreçlerde her koyundan iki paradan on paraya kadar alındığı belirtilmektedir.³¹²⁴ Ağnam bedeli,

³¹²⁰ Lütfi Göçer, *XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, 98.

³¹²¹ Döşemetaş, Şer’iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazası, (1725-1750), 2019, 269.

³¹²² KŞS-56-s.225/496 h.

³¹²³ Mehmet Zeki Pakalın, “Ağnam”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, I, 1993, 25-26.

³¹²⁴ Akdemir, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Isparta’da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat (170 ve 171 Numaralı Şer’iyye Sicillerine Göre), 179.

koyun ve keçi besiciliği yapan kişilerce önemli bir yer tutmakla birlikte, bu husus Türkmen ve Yörük cemaatleri için daha da mühim olmaktaydı. Çoğunluğu padişah haslarına özel olan konar-göçer kesimler, iki koyuna bir akçe vermişlerdir. Ancak burada temel hüküm, koyun sayısına bağlı olarak kendisini göstermiştir.³¹²⁵

Ağnam vergisi, Kastamonu şer'iyye sicilinde sıkça rastlanan vergilerden birisidir. Hem koyun hem de keçi üzerinden alınan vergilerde, koyun kuzusu ile keçi oğlağından ayrı şekillerde alınmaz, beraber sayımı gerçekleştirilirdi. Ayrıca belgelerde bahsedilen vergilerden biride, yaylak ve kışlak resmidir. Bu yönde elde edilen vergiler ise, sipahinin toprağına gelip kışlayan sürülerden alınmaktadır.³¹²⁶ Ancak verginin alınması işlemi, yerli halkın koyunlarından tasnif edilmemektedir.³¹²⁷ Kastamonu şer'iyye sicilinde verginin adının bu denli anılmasında temel unsur ise, aynı dönemlerde belirli kazalar esas alındığında görülmektedir. Buna göre H. 1288 yılına ait sicil incelemesinde Bolu gibi diğer kazalardan daha fazla ağnam bedelinin elde edildiği görülmekte, bu husus hayvancılık ile ilişkili bir değerlendirmeyi ortaya koymaktadır.³¹²⁸

İncelenen belgelerde ağnam vergisinin koyun ve keçi sayısına göre ve senede bir defa alındığı görülmüştür. Örneğin 1172 (1758) senesi mart ayında senede bir defa olacak şekilde Kastamonu Kazası'nda bulunan kasaba, kara, yaylak ve kışlaklarda mevcut olan koyun, kuzu, keçi ve oğlakların ağnam vergilerinin tahsil edilmesi emredilmiştir.³¹²⁹ Kastamonu mukâtaasından 160 bin akçe ile ağnâm için Kastamonu mukâtaasının her baş koyun ve keçiden üçer akçe vergi tahsil olunması için idarecilere ferman gönderilmiştir.³¹³⁰ Belgelerde ağnam vergisinin muaf olan kısmının alınmaması üzerinde durulmuştur. Nitekim belgede ağnam vergisini toplayan memurun ziyadesiyle vermeye hazır olanlardan bile fazlasını alma konusunda ısrarcı olduğu ve reayayı rencide ettiği şikâyeti üzerine, muaf olunan ağnam vergisinin alınmaması yönünde memura tembihte bulunulmuştur.³¹³¹ Askerlik ve âyanlık iddiası ile ağnam vergisinden

³¹²⁵ Emecen, "Ağnam Resmi", 478.

³¹²⁶ Neşet Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergiler ve Resimler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V(5), 1947, 484.

³¹²⁷ İskender, *Bir Yerel Araştırması: 17. Yüzyıl Şer'iyye Siciline Göre Kastamonu*, 573.

³¹²⁸ Canan Tunç Şahin, Ömer Say, "H. 1288 (M. 1871) Tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesine Göre Kastamonu Vilayeti", *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 2010, 274.

³¹²⁹ KŞS-49-s.243/600 h

³¹³⁰ KŞS-53-s.313-314/599 h

³¹³¹ KŞS-44-s.290/452 h

muaf olmak isteyenlerden verginin tahsil edilmesi yönünde emir verilmiş olup, bu iddiasıyla kendilerini ağnam vergisinden muaf tutmaya çalışanların araştırılıp ve ağnam vergisinin tahsilinin eda edilmesi hakkında emir verildiği görülmüştür.³¹³²

5.3.7. Zahire Baha Vergisi

Zahire baha vergisi, avârız vergileri içerisinde yer almaktadır. Nüzul ve sürsat vergileri gibi gerek askerin gerekse de sancağa gelen görevlilerin ihtiyaçlarını karşılama amacıyla toplanan vergiler olarak ifade edilmektedir. Burada temel unsur, ihtiyaçları gidermede bir kısım vergilerin toplanması hali olarak gelişim göstermektedir.³¹³³ Zahirelerin toplanarak, depolandığı alanlar ise menzillerdir. Diğer vergiler gibi menzillerde toplanan vergiler, belirlenmiş olan güzergâhtaki menzillere istinaden yapılmaktadır.³¹³⁴

Zahire vergisi, düzenlenecek olan seferlerde askerin ihtiyacının karşılanması açısından oldukça önemlidir. Bu amaçla toplanan zahire vergisi, güzergâha göre; Kastamonu, Amasya, Çorum, Çankırı, Canik bölgesinden toplanan vergiler olarak belirtilmektedir.³¹³⁵ Ancak zahire vergisi ilerleyen dönemlerde, halkın isyana yöneldiği vergiler arasında yer almıştır. Osmanlı'da isyanların temelinde, vergi uygulamalarının ilk dönemleri ile sonraki dönemlerinin birbirinden farklılık taşıması bulunmakla birlikte, fiyat artışları da halkın isyan etmesine neden olan unsurlardan birisi olmuştur.³¹³⁶ Diğer bir değerlendirme ise, verginin yanı sıra tımar gelirlerine de dâhil edilen bu vergiler, diğer vergilerin etkisi de incelendiğinde, ciddi düzeyde bir risk oluşturmuştur. Vergi yükündeki artışlar, bu temelde ehemmiyetli faktörlerden biri olmuştur.³¹³⁷

³¹³² KŞS-45-s.286-287/418 h

³¹³³ Akdemir, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Isparta'da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat (170 ve 171 Numaralı Şer'iyye Sicillerine Göre)*, 161.

³¹³⁴ Sırtkaya, *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Avârız Vergileri*, 116.

³¹³⁵ Yaşar Ertaş, "Osmanlı Seferlerinde Olağandışı Bir Kışlak: Kastamonu", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18, 2005, 140.

³¹³⁶ Aktan, *Osmanlı Tarihinde Vergi İsyamları*, 115.

³¹³⁷ Ahmet Burçin Yereli, Altuğ Murat Köktaş, Işıl Şirin Selçuk, "Sorgun Kazası XIX. Yüzyıl Temettüat Defterleri Üzerinden Gelir Dağılımı ve Görelî Yolsulluk Üzerine Bir İnceleme", *Sosyoekonomi*, 1, 2015, 115-116.

İncelenen dönem kayıtlarında ise verginin aktif olarak alındığı görülmektedir. 1179 (1765) senesine ait hükümde, Kastamonu kadısına gönderilen fermanda, Anadolu Valisi Ali Paşa'nın memuriyetin vuku bulması esnasında 1 günlük ihtiyaçları için ekmek 1000, koyun eti 750, pirinç 750, yağ 300, top arabası 3000 kuruş olarak zahire vergisinin toplanması ve zahire memuruna teslimi hususunun emredildiği görülmüştür.³¹³⁸ Sefer için Sinop iskelesine gönderilecek zahirenin tedariki ve hazırlanması için gönderilen buyruğuda zahire cinsinin listesi de bulunmaktadır.³¹³⁹ İskelelere nakil olunan zahire imdâdiyesine mâlikâne mutasarrıfı tarafından 1185 (1771) senesi mültezimi el-hâc Halil Ağanın duhanı bey' ettiği kişiler arasında alacak verecek sorunu olduğu, bunların kendilerinden 1185 (1771) senesine mahsup duhan imdâdiyesinin ahz edildiğini şahitlerce ısbatı üzerine, el-hac Halil ağanın akçe talebinden men olunmuştur.³¹⁴⁰ Kastamonu'dan mübayaa olan zehayirin henüz ulaştırılmadığı 15-20 güne dek iskeleyle ulaştırılıp, orduya naklinin elzem olduğu, zâhirenin tahsil ve tedarik edilip biran önce iskeleyle yollanması babında ferman gönderilmiştir.³¹⁴¹ Kastamonu ahalisinin arzuhâl edip tekâliflerini ödedikleri halde âyandan bazı kişilerin kendi nefisleri için fazla zahire tahsil ettikleri şikâyeti üzerine bu hususta gereğinin yapılması için idarecilere ferman gönderildiği tespit edilmiştir.³¹⁴²

5.3.8. Cizye

Osmanlı Devleti'nde vergilerin isimlendirilip uygulanması, aynı işlemi kapsayan vergiler dâhilinde de olsa, farklı şekilde adlandırma yapıldığından bahsedilmektedir.³¹⁴³ Ancak burada vergiler arasında herhangi bir tekdüzelik söz konusu değildir. Ayrıca vergi mükellefi olanlara göre de farklılıklar söz konusu olmuş, diğer yandan Kur'an'da zekât, cizye, fey gibi kavramların vergi olarak kullanımı, klasik kaynaklarda farklı şekillerde isimlendirilmesine kapı aralamıştır.³¹⁴⁴

³¹³⁸ KŞS-53-s.295-296/621 h

³¹³⁹ KŞS-50-s.247/518 h

³¹⁴⁰ KŞS-58-s.171-172/368 h

³¹⁴¹ KŞS-59-s.237-238-239/580 h

³¹⁴² KŞS-50-s.24/22 h

³¹⁴³ Sırtkaya, *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Avârız Vergileri*, 33.

³¹⁴⁴ M. Macit Kenanoğlu, "Vergi", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, 52-58.

Cizye kavramı, mana itibariyle kâfi gelinmesi, karşılığın verilmesi ve ödenmesi olarak belirtilen, ceza mastarından türemiş bir isimdir. Can ve mal güvenliğini sağlama amacıyla ödemelerin yapılması temel alındığında, cizyenin önemi ve bir vergiye bağlanması, kişilerin güvenli yaşamlarında bir araç görevini üstlendiği belirtilmiştir.³¹⁴⁵ Kastamonu açısından bu verginin ödenmesi değerlendirildiğinde, burada gayrimüslim kesimin olması, cizye vergisinin ödenmesini önemli unsur haline getirmektedir.³¹⁴⁶ Cizye vergisine dair ehemmiyet ise, bu vergi hayatî muhasebelerden birini göstermesi yönüyle önem taşımakla birlikte, mühim gelir kalemlerinden birisi olarak kabul edilmektedir.³¹⁴⁷ Cizye vergisi, gayrimüslim ahalinin vermekle yükümlü olduğu vergilerdir. Gayrimüslimler diğer vergilerden mükellef olsalar da bu vergiyi ödeme zorunlulukları bulunmaktadır. Bu nedenle cizye vergisi, şer'i vergiler arasında yer almaktadır.³¹⁴⁸ Bu vergiler, Osmanlı Devleti'nin önemli gelir kaynakları arasında olmuş, cizye miktarı ise her yerde aynı uygulanmamıştır. Paranın değerinin düşmesi halinde, vergi oranında da bir artma yönelimi gerçekleşmiştir.³¹⁴⁹ Cizye İyi ya da kötü bir şey karşılığının tazmini olarak ele alındığından bu açıdan bir mükellefiyet olarak görülmüştür. Bu verginin genel mükellefi ise, silah taşıyabilecek olan gayrimüslim vatandaşlardır.³¹⁵⁰ Bu kişiler genelde, Dârül-İslâm'da askerlikten muaf olmuş ve ülkenin düşmanlarına karşı savunulmasında cizye vergisini ödeme koşulunu yerine getirmeleri gerekliliği kabul edilmiştir. Müslümanlığı kabul eden kişilerden ise cizye alınmamıştır.³¹⁵¹ Cizyenin alınması ise, güvenilir kişiler aracılığıyla beldeye ulaşma ve merkezi yönetim denetiminde vergilerin alınmasını sağlama üzerine geliştirilmiştir.³¹⁵²

Cizye mükellefi olabilmede belirli şartlar bulunmaktadır. Bu şartlar; erkek, baliğ ve çalışabilecek güçte olmaktır. Bu çerçevede kadınlar, çocuklar, hasta ve sakatlar ile çalışabilecek gücü olmayan erkekler, köleler, rahipler ile dilenciler muaf

³¹⁴⁵ Güven Dinç, "Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Antalya Gayrimüslimleri", *Mediterranean Journal of Humanities*, VII(2), 2017, 160.

³¹⁴⁶ Başdemir, *Osmanlı Vergi Sisteminde Öşür*, 53-54.

³¹⁴⁷ Serkan Açar, "Geçmişten Bugüne Mali İdare", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 73, 2007, 389.

³¹⁴⁸ Sırtkaya, *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Avârız Vergileri*, s. 141.

³¹⁴⁹ Akdemir, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Isparta'da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat (170 ve 171 Numaralı Şer'îyye Sicillerine Göre)*, 163.

³¹⁵⁰ Sırtkaya, *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Avârız Vergileri*, 42.

³¹⁵¹ Mehmet Erkal, "Cizye", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, VIII, 42-43.

³¹⁵² Başdemir, *Osmanlı Vergi Sisteminde Öşür*, 58.

tutulmuştur.³¹⁵³ Cizye genel olarak bir baş vergisi niteliğindedir. Ancak erkeklerin tamamı ödeme yapmalıyken uygulamada farklı durumlardan da bahsedilebilir. Örneğin kırsal kesimlerdeki uygulama bu husus çerçevesinde incelendiğinde, köy hane reisi, genelde tüm ev sakini için tek cizye ödemesini gerçekleştirmişlerdir.³¹⁵⁴ Ancak cizye vergisinin alınmasında, sadece ev eşyasının olması bir yeterlilik taşımamakta, ayrıca koyun, keçi, şarap, hububat gibi ürünlerden de yüz akçe tutarında malın olması şart koşulmaktadır. Bu tutarlarda malı olmayan kimselerden herhangi bir talepte bulunulmamıştır. İlerleyen süreçlerde ise cizye hesaplamalarında daha sistemli bir halden bahsedilebilmiş, bu şekilde maktu bir değerin belirlenmesi söz konusu olmuştur.³¹⁵⁵ Ancak verginin genel isimlendirmesi, XV. yüzyıla değin, haraç kelimesi şeklinde kullanılmıştır. Cizyenin yaygınlaştırılması da bu süreçlerden sonra başlamıştır. İslâmiyet'i kabul etmeyenlerin devlet tarafından korunmasını sağlama çalışmaları, bu temelde önemli bir durum olarak görülmüştür.³¹⁵⁶

Belgelerde Kastamonu Sancağına ait cizyenin Bolu, Çankırı ve Ankara sancakları ile beraber tahsil edildiği bilinmektedir. 1165 (1751) senesi için ve 1164 (1750) senesi Ramazan ayından itibaren Ankara, Bolu, Kastamonu ve Çankırı sancaklarında 492 âlâ ve 4190 evsat ve 843 edna ile beraber toplamda 5525 evrak cizye mükellefinin olduğu ve vergilerin tahsil edilerek sancak kadısı tarafından cizye evrakı boğçasının mühürlenerek merkeze gönderilmesinin istenildiği görülmektedir. Ednadan bir, evsattan iki ve âlâdan dört altın tahsil edilmesi ya da âlâdan 11 kuruş ve evsattan 5,5 kuruş ve ednadan 2,5 kuruş 1 rub olarak cizye vergisinin tahsili buyrulmuştur. Görevlilerin maaşı olarak âlâsından iki ve evsatından 9 ve ednasından 6 para alınması ve cizye muhasebesi için ise her mükelleften birer para alınması istenmiştir. Yine aynı emirde verginin yılda dört taksit olarak alınması buyrulmuş ve 440 akçe İstanbul altını, zincirli mısır altını 330 akçe, tuğralı mısır altını 330 akçe, tuğralı mısır altını 315 akçe ve tuğralı sağ paranın her kırk adedi bir kuruş hesabıyla alınması talep edilmiştir. Emirde cizyenin gayrimüslim halktan durumuna göre âlâ, evsat, edna şeklinde tahsil edilmesi yaşlı muhtaç düşkün durumu iyi olmayanların muaf tutulması buyrulmuştur. Öte yandan

³¹⁵³ Sırtkaya, *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Avârız Vergileri*, 42.

³¹⁵⁴ İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 61.

³¹⁵⁵ Sırtkaya, *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Avârız Vergileri*, 43.

³¹⁵⁶ Akdemir, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Isparta'da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat (170 ve 171 Numaralı Şer'iyye Sicillerine Göre)*, 163.

vilayetten bazı kimselerin bağ, bahçe ve çiftlik ve değirmen ve mandıralarında çalıştığı gerekçesiyle cizye vergisinden hariç tutulmasının yasaklanması istenmiştir. Ayrıca emirde tebaaya baskı yapılmaması ve cizye mükelleflerinin hisselerinin dışında vergi talep edilmemesi istenmiş, cizye vergilerini taksit ile eda edeceklerini söyleyip sair bahane ile cizye vergisi mükelleflerinin vergiye muhalefet etmelerine müsaade edilmemesi buyrulmuştur.³¹⁵⁷

İncelenen dönemde, 1166 senesi için Recep ayı başından itibaren (Mayıs 1753) Ankara, Bolu, Kastamonu ve Çankırı sancaklarında 492 âlâ ve 4190 evsat ve 843 edna ile beraber toplamda 5525 evrak cizye mükellefi olup cizyedarın da Osman olduğu görülmektedir. Benzer şekilde ednadan bir, evsattan iki ve âlâdan dört altın tahsil edilmesi ya da âlâdan 11 kuruş ve evsattan 5,5 kuruş ve ednadan 2,5 kuruş 1 rub olarak cizye vergisinin tahsili buyrulmuştur. Görevlilerin maaşı için ise âlâsından on iki ve evsatından dokuz ve ednasından altı para alınması ve cizye muhasebesi için her mükelleften birer para alınması ve vergilerin tahsil edilerek sancak kadısı tarafından cizye evrakı boğçasının mühürlenerek devlet merkezine gönderilmesinin istenildiği görülmektedir.³¹⁵⁸ 1171 (1757) senesi için Ankara, Bolu, Kastamonu ve Çankırı sancaklarında 492 âlâ ve 4190 evsat ve 843 edna ile beraber toplamda 5525 evrak cizye mükellefi olduğu görülmektedir. Benzer şekilde ednadan bir, evsattan iki ve âlâdan dört altın tahsil edilmesi ya da âlâdan 11 kuruş ve evsattan 5,5 kuruş ve ednadan 2,5 kuruş 1 rub olarak cizye vergisinin tahsili buyrulmuştur. Görevlilerin maaşı içinse âlâdan 2, evsattan 9, ednadan 6 para alınması ve cizye muhasebesi için ise her mükelleften 1'er para alınıp, vergilerin tahsil edilerek sancak kadısı tarafından cizye evrakı boğçasının mühürlenerek merkeze gönderilmesinin istenildiği görülmektedir.³¹⁵⁹ 1174 (1760) senesi için vergi mükellefi sayısı 10 artarak Ankara, Bolu, Kastamonu ve Çankırı sancaklarında 493 âlâ ve 4198 evsat ve 844 edna ile beraber toplamda önceki senelere göre 10 evrak artarak 5535 evrak şeklinde cizye mükellefi olduğu, vergilerin önceki senelerle aynı olduğu ve cizyedarların Mehmet Muslihiddin zade ve Ahmet olduğu görülmektedir.³¹⁶⁰ 1175 (1761) senesi için Ankara, Bolu, Kastamonu ve Çankırı

³¹⁵⁷ KŞS-44-s.129-130-131-132/212-213-214 h

³¹⁵⁸ KŞS-44-s.225-226/343 h

³¹⁵⁹ KŞS-47-s.394-395-396/444 h

³¹⁶⁰ KŞS-50-s.39/41 h

sancaklarında 493 âlâ ve 4198 evsat ve 844 edna ile beraber toplamda 5535 evrak cizye mükellefi olduğu, vergilerin önceki senelerle aynı olduğu ve cizyedarın el-hâc Mehmet olduğu görülmektedir.³¹⁶¹ Belgelerde cizye tahsil işinin kefil aracılığıyla tayin olunan cizyedarı verildiği görülmüştür. 1178 (1764) yılı için Kastamonu ve Sinop kazalarının cizyesi tahsilini Abdûrrahman kefaletiyle terzi İbrahim'e verildiği, cizyenin zamanında toplanmaması ve eksik alınması halinde noksan kısmının cizyedardan veya kefinden tahsil olunması yönünde emir bulunmaktadır.³¹⁶² 1180 (1766) senesi için Ankara, Bolu, Kastamonu ve Çankırı sancaklarında 493 âlâ ve 4198 evsat ve 844 edna ile beraber toplamda 5535 evrak cizye mükellefi olduğu görülmektedir. Benzer şekilde ednadan bir, evsattan iki ve âlâdan dört altın tahsil edilmesi ya da âlâdan 11 kuruş ve evsattan 5,5 kuruş ve ednadan 2,5 kuruş 1 rub olarak cizye vergisinin tahsili buyrulmuştur. Görevlilerin maaşı için ise âlâdan iki ve evsattan dokuz ve ednadan altı para, cizye muhasebesi için ise her mükelleften birer para alınması ve vergilerin tahsil edilip sancak kadısı tarafından cizye evrakı boğçasının mühürlenerek merkeze gönderilmesinin istenildiği görülmektedir. Yine aynı emir de cizye vergisinin yılda dört taksit olarak alınması buyrulmuş ve İstanbul altını 440 akçe, zincirli mısır altını 330 akçe, tuğralı mısır altını 330 akçe, tuğralı mısır altını 315 akçe ve tuğralı sağ paranın her kırk adedi bir kuruş hesabıyla alınması istenilmiştir.³¹⁶³ 1186 (1772) yılı için Bolu, Ankara, Kastamonu, Çankırı sancaklarında 490 âlâ, 4170 evsat, 640 edna ile beraber toplamda 5300 evrak cizye mükellefi olduğu ve önceki seneye göre 35 evrak cizye mükellefinin azaldığı görülmektedir. Benzer şekilde ednadan bir, evsattan iki ve âlâdan dört altın tahsil edilmesi buyrulmuştur.³¹⁶⁴

5.4. FİYAT HAREKETLERİ

Osmanlı Devleti'nde para sisteminin anlaşılabilmesi, hem o dönemde dünya genelinde geçerli para sisteminin hem de İslâmiyetin temellerinin dikkate alındığı para sisteminin iyi bilinmesi ve uygulanması zarureti bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde para sisteminin mekanizması, genelde İslâmî esasları da temel alan uygulamaları

³¹⁶¹ KŞS-50-s.91/126 h

³¹⁶² KŞS-53-s.405-406/472. h

³¹⁶³ KŞS-53-s.253-256-257/666. h

³¹⁶⁴ KŞS-58-s.75-76/68. h

içermesiyle dikkate değerdir.³¹⁶⁵ Osmanlı Devleti'nin topraklarının geniş olması nedeniyle idari yönetiminin çetin olduğu ve savunma harcamalarında özellikle de savaş ve fetih dönemleri için mali kaynakları geliştirme anlayışı, para sistemine dair icraatların da etkin olmasını gerektirmekteydi. Bu temelde devletin uygulama ve çalışmaları, para arzını dengeleme veya fiyat hareketliliğini takip etmede önemli faaliyetlerin yapılmasına kapı aralamaktadır.³¹⁶⁶ Osmanlı'da paranın değeri, fiyatları da sarsarak, bilhassa narh defterleri, tereke kayıtları ve devlet tarafından çıkarılan fermanlar, fiyatları her dönemde farklı şekillerde etkilemiştir. Tespit edilen fiyat anlayışı ve mekanizması, belirli kâr payının olduğu düzeneği ya da anlayışı simgelemektedir. Bu yönde fiyat hareketliliği, önemli değerlendirmelerin yapılmasını ve çalışmaların geliştirilmesini de belirtmektedir.³¹⁶⁷ Paranın değeri doğrultusunda fiyat canlılığı söz konusu olmakla birlikte, kazaların iktisadî yapılarını göstermede de oldukça önemlidir. Diğer bir ifadeyle şehirlerin iktisadî durumları, fiyat hareketliliği ile ölçümlenmektedir.³¹⁶⁸

Osmanlı Devleti'nin genel işleyişine ve paranın değeri ile fiyat hareketliliği arasındaki ilişki, kazaları da bu doğrultuda etkilemiştir. Kastamonu kazası açısından bu konu incelendiği zaman devletin belirlediği narh seviyelerinden bahsedilmektedir.³¹⁶⁹ Narh kavramı, çarşı veya pazarda satılan mallar ya da hizmet bedelinde, devlet tarafından belirlenen üst sınır olarak belirtilmektedir.³¹⁷⁰ Burada temel işlevsellik, emtiaların fiyatlarını saptama ve resmî belge niteliğinde kayıt altına alma görevini üstlenmesi üzerinedir. Bu husus, XVIII. Yüzyıla kadar böyle devam etmiş, ancak bu dönemden sonra ekonomik istikrarsızlıklar başlamıştır.³¹⁷¹

Osmanlı Devleti'nde insanlara sunulan yaşamın kalitesi içerisinde, çarşı ile pazardaki hayatın nizamını sağlama stratejileri önemli bir yer edinmektedir. Böylece

³¹⁶⁵Ekrem Erdem, "Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz", *Bankacılar Dergisi*, 56, 2006, 10.

³¹⁶⁶Özgür Yanardağ, "19. Yüzyıl Osmanlı Devleti Para Düzeni: Kâğıt Para Kullanımına Geçiş Aşamalarının İktisadi Analizi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(36), 2015, 918.

³¹⁶⁷Hamîyet Sezer, "III. Selim Döneminde Kayseri'de Fiyatlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26(15), 1991, 270-271.

³¹⁶⁸Yılmaz Karadeniz, "Amasya'da Fiyatlar (1764-1770)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11, 2000, 257.

³¹⁶⁹Akyüz, *İslâm İktisadında Narh*, 3.

³¹⁷⁰Devellioğlu, *Osmanlı Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 807.

³¹⁷¹Murat Fidan, "Osmanlı Döneminde Kastamonu'da Fiyat Hareketliliği", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 2017, 154.

narh uygulaması, devleti açısından önemli bir düzenleme arasında bulunmakta, ürünler ile fiyatlar arasında başıboş bir düzenlemenin bulunması da bu çerçevede önlenmiş olmaktadır.³¹⁷² Kazaların tamamında bu açıdan aynı titizlik gösterilmiştir. Ekonomideki dengenin kurulması ve halkın iktisadî yaşam koşullarının belirli bir değerde tutulması anlayışı, bu kapsamında oluşturulmaya çalışılmıştır.³¹⁷³

Osmanlı Devleti'nin ekonomik yaşantısına yönelik bilgiler, sosyal yaşamına yönelik bilgilerden daha azdır. İktisadî düzeyde üretim ya da tüketim analizleri, sık bir şekilde yapılmakla birlikte bu çalışma daha çok İstanbul'da gerçekleşmiş, diğer bölgelerde ise bu durum fazlaca geliştirilen bir unsur olmamıştır.³¹⁷⁴ Kastamonu Kazası'na yönelik iktisadî bilgiler dikkate alındığında, narh uygulamasına dair çalışmalardan bahsedilmekte, narh kayıtları Kastamonu sicillerinde incelenebilmektedir. Ancak para ve fiyat hareketliliği, iktisadi düzlemde devletin parasının reel karşılığı olarak kıymeti, ticaret hacmini, ihracatını, ithalatını ve bunlar arasındaki dengesini gösteren birim olarak karşımıza çıkmaktadır.³¹⁷⁵ Bu açıdan bakıldığında kazalarda iktisadî yapılar, devletin para ve fiyat hareketliliğine etki etmesi bağlamında önemli bir yer tutmaktadır.

5.4.1. Mülk Satışları ve Fiyatları

Toplum genelinde mülk sahibi olma anlayışı ve mülkün elde edilmesine yönelik uygulamalar, insanlık tarihi kadar eski kabul edilmektedir. Osmanlı taşra kentleri açısından da bu konu önem arz etmektedir. Bununla birlikte mülk edinme yönteminde satış, müzayede, mübadele, hibe gibi kavramlar da belirli özellikleri içermektedir.³¹⁷⁶ Devletin mülk edinme konusuna dair bilgileri şer'iyeye sicillerine kaydedilmiş, kadılar tarafından gerçekleştirilen bu görevin merkezden alınan hüküm doğrultusunda

³¹⁷² Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi İstanbul 1983, 390-391.

³¹⁷³ Fidan, "Osmanlı Devletinde Kastamonu'da Fiyat Hareketliliği", 153.

³¹⁷⁴ Murat Fidan, "1673-1850 Tarihleri Arasında Narh Kayıtlarına Göre Kastamonu'da Un ve Unlu Mamul Fiyatlar", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(1), 2019, 22.

³¹⁷⁵ Mustafa Öztürk, "Tokat'ta Fiyatlar", *Türk Kültüründe ve Tarihinde Tokat Sempozyumu*, Tokat, 1988, 184.

³¹⁷⁶ Sibel Kundakçı, "Kastamonu'da Mülk Edinme Yöntemleri: Satış-Müzayede-Mübadele ve Hibe (1673-1702)", *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 2019, 521.

yapılmıştır.³¹⁷⁷ Kadının görevi yalnızca davalara bakmakla sınırlı olmamış, kadı aynı zamanda tapu idaresi işleri, belediye ve noterin yapacağı işlemleri de yerine getirmiştir.³¹⁷⁸ Mahkemenin bu açıdan baktığı hizmetlerden birisi olarak alım-satım işlerini düzenleme ve yönetme, satış işlemlerinin kayıt altına alınması ve tasdik edilmesi gibi görevleri yerine getirdiği görülmektedir.³¹⁷⁹

Mülk sahibi olabilme ya da mülkün el değiştirmesi, Osmanlı toplumunda da geçerliliği olan bir konu olmuştur. Mülk satışı sadece Müslümanlarda değil aynı zamanda gayrimüslim unsurlarda da gerçekleşmiş olup bu yönde kayıtların olduğu görülmüştür.³¹⁸⁰ Topluma yönelik iktisadî ve sosyal açıdan hayat şartları ve standartları hakkında bilgi elde etmede tereke kayıtları önemli bir ölçüt olarak kabul edilmektedir. Kişilerin servetini gösteren bu kayıtlar, mal ve mülk göstergesidir.³¹⁸¹ Kastamonu Kazası'nın şer'iyye sicilleri açısından mülk incelemesi yapıldığında mülkün alım-satım işlemleri ya da el değiştirmesi gibi faktörlerde hüccetlerin yeri büyük bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre taraflar arasında ücretin belirlenip, mülkün kesin satımı yapılarak el değiştirmesi söz konusu olmaktadır. Kastamonu'da gerçekleştirilen satışlar arasında ev, arsa, dükkân, tarla, arazi, ambar, samanhan, değirmen, bahçe gibi mülkleri içermektedir.³¹⁸² Buna göre satış işlemlerinin yapılması ya da hibe durumunun meydana gelmesi şeklinde mülk konularından bahsedilmektedir. Sicillerde bu hususlara dair bilgiler bulunmakta, mülkün yapı türleri ve yerleri de önemli bir mevzu olarak görülmektedir. Bu açıdan Kastamonu'da mülklere yönelik işlem ve uygulamaların bir hayli yoğun olduğu ifade edilmektedir.³¹⁸³

³¹⁷⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı*, 109.

³¹⁷⁸ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 43.

³¹⁷⁹ Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 21-29.

³¹⁸⁰ Ali İhsan Karataş, "XVIII. Yüzyılda Bursa'da Gayrimüslimlerin Mülk Alım-Satımları", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(2), 2013, 15.

³¹⁸¹ Ali İhsan Karataş, "XVIII. Yüzyılda Bursa Halkının Ekonomik Yapısı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, 232.

³¹⁸² Kundakçı, *Kastamonu'da Mülk Edinme Yöntemleri Satış-Müzayede-Mübadele ve Hibe (1673-1702)*, 522-523.

³¹⁸³ Oral Patacı, "Osmanlı Tereke Kayıtlarının Sanat Tarihi Araştırmaları Açısından Öneme Yönelik Bazı Değerlendirmeler", 339-347.

5.4.1.1. Menzil (Ev) Satışları ve Fiyatları

Osmanlı Devleti'nde ev mülküne ait geliştirilen çalışma ve nitelikler, evlerin oldukça fazla olduğu ve bu yapıların ise alım-satım sürecinde farklı uygulamalarının olduğunu göstermektedir. Evlere dair zengin bir malzeme kaynağı olarak görülen bu hususlar, önem taşıyan özellikler arasında yer edinmektedir. İstibdal kayıtları da yine aynı şekilde fazla bulunmakta, bu kayıtlar ise, mülk alım satımını ya da değiş tokuşunu kaydetmektedir.³¹⁸⁴

Alım ve satım işlemleri, borçlar hukuku alanında incelenmekte, bununla birlikte mülk satımının gerçekleştirilmesi sırasında üç önemli faktör yer almaktadır. Bunlardan ilki, karşılıklı rızalarının olmasını, yani satış akdini belirtmekteydi. İkinci faktör, satışta olan mülkün tanımlanmasıydı. Üçüncüsü ise mülkün bedeli şeklindeydi.³¹⁸⁵ Burada alım satım işlemlerine yönelik değerlendirmeler, ev çeşitliliği üzerinden farklı şekillerde yapılmakta, bu çeşitlendirme söz konusu anlayışa bağlı olarak geliştirilebilmektedir.³¹⁸⁶ Mülkiyet işleri ve bu bağlamda ev, iktisat düzlemi içerisinde belirli farklılıklarla ortaya koyulan alım-satım işlemlerini kapsamaktadır.³¹⁸⁷

Kastamonu Kazası, XVIII. yüzyıl kapsamında fiyat hareketliliği içerisinde değerlendirildiğinde, alım satım işlemini gerçekleştirme sırasında, alım gücünün artırılması ve yaşam standardı göz önünde bulundurularak ortaya konulduğu anlaşılmaktadır. Narh işlem uygulamasının bir sonucu olarak bu husus kendisini göstermiştir. Alım gücünü yükseltme ve üretimi artırma çabasında narh işlemleri, mülke yönelik her türlü fiyatlandırmanın olmasını önemli bir görünüme ulaştırmaktadır.³¹⁸⁸ Diğer bir husus ise Kastamonu'da alım-satım işlemlerinin peşin para ile yapılması üzerinedir. Mal değişimleri hemen hemen hiç olmamış ya da aynı şekilde hibe işlemleri yine az miktarda yapılmış olup, bu tutum ekonomik temelde bir gösterge olarak kabul edilmektedir.³¹⁸⁹ Ayrıca ev satış işlemlerinde, evin fiyatı ile mimari bir ilişkinin

³¹⁸⁴ Hatice Gökçen Özkaya, "Osmanlı Evleri Üzerine Yeniden Düşünmek: 18. Yüzyıldan Dâhiliyeli-Hariciyeli Beş İstanbul Evi Örneği", *Journal of the Faculty of Architecture*, 35(1), 2018, 243.

³¹⁸⁵ İskender, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kastamonu Şer'iyye Sicili*, 63.

³¹⁸⁶ Özkaya, *Osmanlı Evleri Üzerine Yeniden Düşünmek: 18. Yüzyıldan Dâhiliyeli-Hariciyeli Beş İstanbul Evi Örneği*, 244.

³¹⁸⁷ Uğur, *Mahkeme Kayıtları (Şer'iyye Sicilleri) :Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya*, 310.

³¹⁸⁸ Fidan, "Osmanlı Devletinde Kastamonu'da Fiyat Hareketliliği", 162.

³¹⁸⁹ İskender, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kastamonu Şer'iyye Sicili*, 63-64.

Osmanlı Devleti hasebiyle yapılabileceğine yönelik belgeler de bulunmaktadır.³¹⁹⁰ Buna göre ev alım ve satım işlemlerinde belirli kavramlar dikkate alınarak değerlendirme yapılmaktaydı.³¹⁹¹

Tablo 5.4.1. 1750-1775 Tarihleri Arasında Kastamonu Kazası’nda Ortalama Ev Fiyatları³¹⁹²

Mahalle Adı	Ev Fiyatı (Kuruş)	Mahalle Adı	Ev Fiyatı (Kuruş)
Halife	600	Arız	150-650
İsmail Bey	100-550	Sofular	200
Cebrail	150-2000	Bedir Gazi	80-100
Kırkçeşme	80-150	Hamza Ağa	100-500
Küpçügez	100-1200	Gökdere	100-450
Aktekye	50-300	Honsalar	120-410
Eyciler	110-160	Püre	85-436
Deveciler	60-450	Akmescid	80-200
Abdulcebbar	50-440	Şadi Bey	110-300
İsfendiyar Bey	100-2000	Çevkani	120-210
Hacı Dursun	30-600	Alacamescid	300
Hüseyin Çelebi	130-300	Atabey Gazi	100-800
İbni Süle	55-233,5	Seydiler	135-200
Bey Çelebi	70-540	Frenkşah	110
Medrese-i Atabey	100-140	Kebkebirler	40-500
Saraçlar	80-320	İbn-i Neccar	-
Alpaslan	150-300	İbn-i Sadi	75
Muzafferettin	80-600	Kubbeli	100-200
Kanare	300	Çay	100-600
Tahir Fekiyye	350	Musa Fekiyye	80-500
Hacı Hamza	70	Cedid	150

³¹⁹⁰ Özkaya, “Osmanlı Evleri Üzerine Yeniden Düşünmek: 18. Yüzyıldan Dâhiliyeli-Hariciyeli Beş İstanbul Evi Örneği”, 63.

³¹⁹¹ Hasan Bahar, *Şehirlerin Sevdalıları İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı*, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya 2015, 368.

³¹⁹² Tablo hazırlanırken KŞS-44, KŞS-45, KŞS-46, KŞS-47, KŞS-48, KŞS-49, KŞS-50, KŞS-51, KŞS-52, KŞS-53, KŞS-54, KŞS-55, KŞS-56, KŞS-57, KŞS-58, KŞS-59 numaralı şer’iyye sicillerinde bulunan ev satış hükümleri ile tereke kayıtlarından faydalanılmıştır.

İncelenen dönem kayıtlarında gerek ev satışı ve gerekse tereke kayıtlarında oldukça çok ev fiyatının bulunması nedeniyle mahalleler için asgarî ve azami fiyatlar tespit edilerek tabloya yansıtılmıştır. Belgelerdeki ev satış bedellerinin evlerin eski ve yeni olması, bir ve iki katlı olması, avlusunun ve bahçesinin bulunması, su kaynağına yakın veya su kuyusuna sahip olması gibi diğer eklenti veya değişkenlere göre farklılaştığı bilinmektedir. Özellikle terekelerde hariciye, dâhiliye evlerin bedellerinin, ev satış vesikalarına nazaran oldukça fazlalığı gözlenmiştir. Filhakika Küpçügez mahallesinde hariciye ve dâhiliye ev fiyatının 1100 kuruş olduğu görülmüştür.³¹⁹³ Cebrail Mahallesi'nde bulunan hariciye ve dâhiliye ev fiyatının 2000 kuruş olduğu tespit edilmiştir.³¹⁹⁴

Belgelerde ev satışları ile ilgili maliklerin hisseleri oranında gerek kendi aralarında ve gerekse başkalarına satış yapıldığı görülmektedir. Cebrail Mahallesi'nden Mehmet Beşe, avlulu tek katlı ev ve ahırdaki 1/3 sehim hissesini Ahmet Beşeye 170 kuruşa satmıştır.³¹⁹⁵ İbni Neccar Mahallesi sakini Şerife tarafından avlulu tek katlı evdeki 216 sehimden 48 sehim hissesini 35 kuruşa Mehmet Beşeye satmıştır.³¹⁹⁶ Fatma Hatun, Bey Çelebi Mahallesi'nde bulunan avlulu evin 3 sehimde bir sehim hissesini 300 kuruşa kardeşi Hasan ağaya satmıştır.³¹⁹⁷ Topçuzade Mahallesinden çizmeci Mehmet Emin tarafından müşterek olan avlulu evdeki 8 sehim hissesinden ve 1 sehmi kardeşi Emine'ye ve 7 sehmini Ayşe'ye olmak üzere toplamda 32 sehimden 8 sehmini 15 kuruşa satmıştır.³¹⁹⁸

Evlerin satışlarında genelde nakit para ile beraber hayvanların ve kıymetli malların verildiği bilinmektedir. İbni Süle Mahallesi sakini Ümmü Gülsüm, arsa ve evini bir kılıç ve nakit 55 kuruşa el-hac Mustafa Halifeye satmıştır.³¹⁹⁹ Sadi zade Mahallesinde Mustafa Beşe bin Hasan, avlulu evini simli hançer ve nakit 40 kuruşa eniştesi Musa'ya satmıştır.³²⁰⁰ Hacı Dursun Mahallesinde Haşır Oğlu Hüseyin Beşe evini bir sim kemer kuşak ve bir alaca kaftan behası 35 kuruş ile veresiye 10 kuruş

³¹⁹³ KŞS-46-s.53/91. h

³¹⁹⁴ KŞS-49-s.119/231. h

³¹⁹⁵ KŞS-50-s.214/300. h

³¹⁹⁶ KŞS-50-s.131/489. h

³¹⁹⁷ KŞS-50-s.130/491. h

³¹⁹⁸ KŞS-59-s.164/319. h

³¹⁹⁹ KŞS-51-s.338/669. h

³²⁰⁰ KŞS-44-s.101/174. h

karşılığında Ahmet Beşeye satmıştır.³²⁰¹ Cebrail Mahallesi'nde ölen Mustafa bin Hüseyin'in veraseti eşi Rahime ile oğlu Mehmet'e ve kızı Fatma'ya intikal etmiş, eşi Rahime vefat edince de veraseti oğulları Mehmet ve Hasana geçtikten sonra Mehmet de mahallede bulunan avlulu evinde olan 96 sehimden 55 sehim hissesini Halil'e bir sim kemer kuşak ve bir hatabi kaftan ve bir keten kuşağı ve iki mükemmel eğer ile 40 kuruşa satmıştır.³²⁰²

Ev satışlarında göze çarpan bir diğer nokta ise miras bırakan kişiden kalan malların borç, gereksinimler nedeniyle satışa konu edilmesidir. Kanare Mahallesi'nde İbrahim'in, avlu ve ahıra sahip iki katlı evi Hanik oğulları Hasan ağa ve Ali Ağaya intikal etmiştir. Miras bırakanın borç, zaruret nafakası için açık artırım usulü ile 130 kuruşa Mehmet'e satılmasına karar verilmiş ve 100 kuruş ile 40 kuruş kıymetli bir sim kemer kuşak karşılığında ev teslim edilmiştir.³²⁰³ Küpçügez Mahallesi'nde Ahmet Efendi'nin, tek katlı evi eşi Ayşe ile oğlu Es-Seyyid Mehmet Çelebi ve kızı Şerife Saliha'ya intikal etmiştir. Evin tamir gerektiği ve masraflı oluşu ile miras bırakanın borcu ve zaruret nafakası için açık artırma usulü ile 300 kuruşa Mehmet'e satılmasına karar verilmiş, 300 kuruş karşılığında ev Mehmet'e teslim edilmiştir.³²⁰⁴ Arız Mahallesi'nden Molla Hüseyin bin Hacı Hüseyin'in, avlulu ve ahırlı 3 katlı evi eşi çocuklarına veraseten intikal etmiştir. Evin tamir gerektiği ve masraflı oluşu ile miras bırakanın borcu ve zaruret nafakası için açık artırma usulü ile 500 kuruşa iştiraken Mehmet, Hüseyin ve Mehmet Beşeye satılmıştır.³²⁰⁵ Maliklerce satılan evlerin ücretle ya da hibe olarak satıldığı görülmektedir. İsmail Bey Mahallesinden Hüseyin oğlu İsmail, Mehmet bin Mustafa'ya avlulu evini 550 kuruşa satmıştır.³²⁰⁶ Kebkebirler Mahallesinden Ahmet Halife bin Mustafa, damadı hoca Hasan Halife bin Ahmet'e avlulu evini 250 kuruşa hibe etmiştir.³²⁰⁷ Deveciler Mahallesinde piri oğlu Ahmet beşe bin Mustafa avlulu evini 20 kuruşa üvey oğlu Mehmet Beşeye devretmiştir.³²⁰⁸ Önemli bir diğer husus ise evlerin vekil aracılığıyla satılmasıdır. Akmescit Mahallesinde Fatma

³²⁰¹ KŞS-46-s.36-37/67.h

³²⁰² KŞS-52-s.275/497. h

³²⁰³ KŞS-46-s.45-46/80. h

³²⁰⁴ KŞS-44-s.266/415. h

³²⁰⁵ KŞS-55-s.25/43. h

³²⁰⁶ KŞS-44-s.63/101. h

³²⁰⁷ KŞS-44-s.95-96/162.h

³²⁰⁸ KŞS-44-s.272/427. h

Hatunun vekili olan oğlu Hacı Hasan mahkemede müvekkilinin mahalledeki avlu ve ahırını olan evini kendisi aracılığı ile Süleyman Beşe ile kardeşi Abdullah'a 300 kuruşa sattığını beyan etmiş ve 300 kuruştan 150 kuruşunu Abdullah'a ve kalan 150 kuruş ile 50 derim bir sim kemer kuşak ve nakit 50 kuruşunu Süleyman Beşeye hibe eylediğini ve karşılığında evi teslim ettiğini belirtmiştir.³²⁰⁹

Ev satışlarından vazgeçildiği kayıtlardan anlaşılmaktadır. Cebrail Mahallesinde Ümmühan Hatun, yedi yıl evvel 45 kuruşa satıl aldığı eve karıştığı için kardeşi Ali'den şikâyet etmiştir. Şahitlerle evin Ümmühan Hatun tarafından kardeşi Saliha'nın hissesinin alındığı ispat edilince Saliha ve Ümmühan Hatunların hisselerine farz olan eve, Ali'nin müdahale etmemesi tembih edilmiştir.³²¹⁰ Hacı Hamza Mahallesi'nden Sarraç Es-Seyyîd Receb Çelebi, 5 sene önce 65 kuruşa aldığı eve müdahale ettiği için vefat eden Hüseyin'in eşi Ünzile ile annesi Ayşe'nin kardeşi Mehmet'in oğulları Hüseyin ve Ahmet ile kızı Şerife ve kardeşi Ali'nin oğlu Şaban'dan şikâyetçi olmuştur. Mülkün vefat eden Hüseyin tarafından 65 kuruşa Recep Çelebiye satıldığına şahitlerce ispat edilince, Hüseyin, Ahmet, Ünzile, Şaban ve Şerife'ye eve müdahale etmemeleri tembih edilmiştir.³²¹¹

Ev satışlarının ev sahipleri arasında takas yapıldığı da görülmüştür. Atabey Gazi Mahallesi'nden Hüseyin, bir miktar avlu, hariciye ve dâhiliye evin yarı hissesini, Fatma Molla Ali'nin Kubbeli Mahallesi'ndeki tek katlı evi ile takas etmiş, kendi evi kıymetli olduğu için Molla Ali'den 200 kuruş fazladan almıştır.³²¹² Bey Çelebi Mahallesinden Es-Seyyîd Hidayetullah Ağa, iki katlı harabe evini aynı mahallede bulunan avlusu, hamamı, ahırını olan ev ile takas etmiş ve üzerine 150 kuruş fazladan ödemiştir.³²¹³

5.4.1.2. Tarım Arazisi Satışları ve Fiyatları

Osmanlı Devleti'nde satışa sunulan mülkler arasında ev, tarla ve arazi ile beraber zikredilmektedir. Bu mülklere dair satışlarda ise, borç benzeri konularda takas uygulamasının olduğundan bahsetmek mümkündür. Diğer yandan buradaki işlevin

³²⁰⁹ KŞS-56-s.105/329. h

³²¹⁰ KŞS-50-s.285/159. h

³²¹¹ KŞS-53-s.243/407. h

³²¹² KŞS-53-s.20/23. h

³²¹³ KŞS-58-s.264-265/212. h

temeli, avâriz haneye kadar devam eden borçlarıda kapsamaktadır. Buna göre borcun kapatılmasına ilişkin sicil örneğinde, borca takas olması amacıyla bahçe, ev, ambar, harman ve ağaçlarıyla beraber arazi satımı gerçekleştirilmektedir.³²¹⁴ Burada arazi satışında belli bir vurgu yapılarak, ağaçları ile birlikte arazinin satışından bahsedilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Müslimler gibi gayrimüslimlerin de mülk alım ve satım işlemlerini yaptıklarından bahsedilmekte bu açıdan bakıldığında gayrimüslimler, ikamet edilen evlerde kiracı olarak oturma yanı sıra, mülk sahibi de olabilmektedirler. Ayrıca bu alım ve satım işlemi, Müslümanlarla karşılıklı olarak da yapılabilmektedir.³²¹⁵ Bu alım-satım işlemlerinde ise arazinin de bulunduğu ifade edilmektedir. Arazilerde birbirlerine komşuluk yapma durumlarının da olduğu, yine sicillerdeki kayıtlarda belirlenmiştir.³²¹⁶ Belgeler incelendiğinde Kastamonu Kazası'nda tarım yapılan bahçe, bağ, tarla fiyatları incelenerek, neticede mülk sahiplerinin ziraatte kullandıkları arazilerin konumları ve büyüklüklerine göre fiyatlandırıldığı görülmektedir. Dabbağ İshak köyünde Es-Seyyîd Mehmet Ağaya ait 4 kıta tarlanın 270 kuruş bedel ile Şerife'ye satılmıştır.³²¹⁷ Kavacık Köyü sakinlerinden Ayşe'nin vefatı üzerine oğlu Hasan Ağa ve kızı Fatma'ya miras yolu ile intikal eden tahta ahır, çatma bir bab ev, iki anbar, bir samanthane, bir ahır, harman arsası, çayır ve sair emlak arsasını 200 kuruşa, Ömer Ağa'ya satmışlardır.³²¹⁸ Kozyaka Nahiyesi'ne bağlı Çavender köyü sakini Neslihan Hatun tarafından 3 bab dâhiliye ev, bir taş duvar hamam odasıyla, 3 bab hariciye odalar, iki adet ahır, iki adet ambar, iki adet samanthane, hudunda 1 kat harman arsası ve bahçesini 300 kuruşa damadı Ahmet beye satmıştır.³²¹⁹ Kastamonu'da Akkaya nahiyesine bağlı Kayalı köyünde Hasan oğlu Süleyman'ın köyde bulunan bir bab ev, bir ahır, bir samanthane, emlak arsaları ve meyve ağaçlı bir kıta bahçeyi 100 kuruşa Süleyman Beşeye sattığı görülmüştür.³²²⁰ Cebraîl Mahallesi'nde vefat eden yazıcı İbrahim Efendi bin Ömer Çelebinin terekesinde bahçeli ev ve beraberinde çayır ve

³²¹⁴ Kundakçı, *Kastamonu'da Mülk Edinme Yöntemleri: Satış-Müzayede-Mübadele ve Hibe (1673-1702)*'' 523-530.

³²¹⁵ Karataş, *XVII. Yüzyılda Bursa'da Gayrimüslimlerin Mülk Alım-Satımları*, 19.

³²¹⁶ Rossitsa Gradeva, "Orthodox Christians in the Kadı Courts: The Practice of the Sofia Sheriat Court, Seventeenth Century", *Islamic Law and Society*, 4(1), 1997, 49.

³²¹⁷ KŞS-48-s.52/113. h

³²¹⁸ KŞS-45-s.27/48. h

³²¹⁹ KŞS-47-s.107/157. h

³²²⁰ KŞS-50-s.288/153. h

harman arsasının 400 kuruş olduğu görülmüştür.³²²¹ Kanare Mahallesinden Mehmet'in Yahya Efendi ile müşterek mutasarrıf oldukları tahta ahır, iki bab tahta ahır, iki kapılı ve altlı üstlü ev, anbar, samanhan ve yanık oğlu vereseleri ile müşterek yarı anbar, yarı samanhan, harman arsalarıyla iki adet meyve ağaçlı bahçeyi Es-Seyyîd Ömer Çelebiye 240 kuruşa sattığı görülmüştür.³²²² Kastamonu'da Topçuoğlu Mahallesi'nden vefat eden Mehmet'in terekesinde ev, ambar, samanhan ve harman arsalarından hissesinin 56 kuruş olduğu görülmüştür.³²²³ Kastamonu'da Akkaya nahiyesine bağlı Bozoğlak köyünden Ali Beşe tarlasının yarısını 83 kuruşa Mustafa'ya satmıştır.³²²⁴

Bahçe satışlarında bahçenin özellikleri, bahçede meyve ağaçlarının bulunması önemli bir yere sahiptir. Kastamonu Eyciler Mahallesi'nden müezzîn İbrahim Halife bin Mehmet, meyveli bahçesini, eşi Fatma'ya 400 kuruşa satmıştır.³²²⁵ Medrese-i Atabey Mahallesi ahalisinden olup, Çatakviran köyünde vefat eden Halil ağanın terekesinde bir miktar meyve ağaçları bulunduğu, bahçe arsası, harman yeri ve fındıklığın 40 kuruş olduğu görülmüştür.³²²⁶ Kastamonu'da Bey Çelebi Mahallesi'nden Mehmet Beşenin terekesinde yer alan bir adet meyve ağaçlı bahçesinin 80 kuruş olduğu görülmüştür.³²²⁷ Kuzyaka Nahiyesi'ne bağlı Emed köyünden Hüseyin Halifenin terekesinde meyve ağaçlı 2 adet bahçesinin 80 kuruş olduğu anlaşılmıştır.³²²⁸ Akkaya Nahiyesine bağlı Kuyucak köyünden Hasan oğlu Ali'nin terekesinde meyve ağaçlı bahçesinin 10 kuruş olduğu saptanmıştır.³²²⁹ Tereke kayıtlarında bahçe fiyatları da yer almaktadır. Kastamonu Kozyaka Nahiyesi'ne bağlı Karakoz köyünden Nasuh oğlu Hüseyin'in terekesinde erik bahçesinin 4 kuruş olduğuna şahit olunmaktadır.³²³⁰ Cebrail Mahallesi'nden Hüseyin oğlu Mehmet'in bahçesinin fiyatı 20 kuruş olduğu saptanmıştır.³²³¹ Eyciler Mahallesi'nden vefat eden Odabaşı Mehmet'in meyveli 2 adet bahçesinin fiyatı 100 kuruştur.³²³² Dabbağ İshak köyünden Es-Seyyîd Abdullah Ağanın

³²²¹ KŞS-49-s.194/401. h

³²²² KŞS-51-s.65/115. h

³²²³ KŞS-55-s.49/86. h

³²²⁴ KŞS-48-s.67/152. h

³²²⁵ KŞS-45-s.248/385. h

³²²⁶ KŞS-44-s.38/63. h

³²²⁷ KŞS-49-s.88/163. h

³²²⁸ KŞS-50-s.129/492. h

³²²⁹ KŞS-53-s.91/129. h

³²³⁰ KŞS-44-s.35-36/60.h

³²³¹ KŞS-53-s.125-126/192.h

³²³² KŞS-53-s.417/454.h

terekesinde bahçe fiyatının 130 kuruş olduğu görülmüştür.³²³³ İncelenen belgelerde bahçenin vakfa bedelli ya da bedelsiz bağış yapıldığı görülmektedir. İsmail Bey Mahallesi'nden Mustafa Bey ve oğlu İbrahim mahkemede, müşterek araziden vefat eden oğlu Mustafa'nın hissesinin adına tapu olmasına binaen arazinin hak tapusu kanunen kendilerine intikal ettiğini, kendine oğluna ait hak tapusundan feragat ile bahçede olan hissesini 200 kuruş bedel mukabelesinde vakfin mütevellisi olan Es-Seyyîd Mehmet ağaya terk ettiklerini beyan etmiştir.³²³⁴

5.4.1.3. Dükkân Satışı ve Fiyatları

Osmanlı Devleti'nde esnaf ve zanaatkârlar, XVIII. yüzyılda teşkilâtli bir şekilde iş görmüşlerdir. Bu açıdan bakıldığında bir işyerine sahip olma hedefi, yalnızca dükkânla da sınırlı kalınmayan ve mesleklerin icra edilmesinde farklı alanların da kullanıldığı ve muhtelif yerlere kadar yayılma gösterildiği sahaları kapsamaktadır.³²³⁵ Osmanlı'da dükkân sayıları ve sınırlılığı, genelde iktisadî hayata ilişkin kurallar çerçevesinde geliştirilmiştir. Örneğin dükkân ve tezgâh sayısının belirli bir sınırlılığının olduğu görülmüştür.³²³⁶ Ayrıca birden çok meslekle uğraşana pek müsamaha gösterilmemiştir. Ancak XVIII. yüzyıldan sonra bu yönde yasaklar biraz kaldırılarak iktisadî hayatın etkisi, bu durum üzerinde önemli bir tesir bırakmıştır.³²³⁷

Mülk satış işlemlerinde dükkân, hibe konusu içerisinde ele alındığında, hibeye konu olan mülkler arasında, evden sonra gelmektedir. Bu husus bir anlamda, insanların mülk sahibi olmak istemelerinin yanı sıra, değerli mal varlığı olarak görülmesinin de bir sonucu olarak belirtilmekte, ayrıca müzayede ve mübadele konusuna da fazlasıyla dâhil olmaktadır.³²³⁸ Dükkân satış hüccetinde bu nedenle, belgenin alınması gerekliliği söz konusudur. Bu amaçla mahkemeye gidilerek, dükkânın hangi ahali huzurunda satışı gerçekleştiriyse eğer isimlerinin belirtilmesi ve bu satışı tasdik ettirerek belgelerin

³²³³ KŞS-48-s.40/86.h

³²³⁴ KŞS-48-s.74-75/167.h

³²³⁵ İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları ve Sorunları Üzerine Gözlemler", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 2000, 121.

³²³⁶ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı İktisadi Yapısı, Osmanlı Devleti Tarihi*, IRCICA Yayını, İstanbul 1994, 610-611.

³²³⁷ Güler, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları ve Sorunları Üzerine Gözlemler", 128.

³²³⁸ Kundakçı, "Kastamonu'da Mülk Edinme Yöntemleri: Satış-Müzayede-Mübadele ve Hibe (1673-1702)", 524.

alınması gerekmektedir.³²³⁹ Aynı zamanda dükkânların satılması kadar, dükkân ortaklıkları da mevcuttur. Diğer yandan bu ortaklıkta, sadece işe yönelik ortaklıkların kurulduğu ve başka türlü bir yakınlıklarının olmadığı ifade edilebilecek unsurlardır.³²⁴⁰ Dükkân satım işlemlerinde, başka bir değerlendirme, mübadele açısından ifade edilmektedir. Bu aşamada ise, dükkânların kaynakları incelenmekte ve gerekli işlem yapılmaktadır. Ancak burada doğrudan bir mübadele muamelesinin yapılabileceği kadar, bazı dükkânların değerli olmasından dolayı, belirli bir fiyat biçilerek mübadele işleminin yapıldığı da sicillerde incelenmiştir.³²⁴¹

Fiyatların belirlenmesi, bizzat devlet aracılığıyla yapılmıştır. Padişahların bu konuya ilişkin emri olmasına rağmen, kadı, esnaf şeyhi gibi vazifeli olan kişilerin de istişarede bulunup fiyat belirlediği görülmüştür.³²⁴² Narhın belirlenmesinde yine aynı şekilde bu yönde fiyat tespiti ile gerçekleştirilmiş ve belirlenen fiyatlara uyulması zorunluluğu söz konusu olmuş, aksi halde dükkânların dahi kapatılabileceği ifade edilmiştir.³²⁴³ Diğer yandan narh ile belirlenmiş fiyattan daha az oranda satışın yapılması gerçekleştirilemezdi.³²⁴⁴ Bu durum ise dükkânların sıkı bir şekilde takip edildiğini göstermektedir. Fiyatlandırmaların ve satış işlemlerinin de yine aynı şekilde dikkate alındığından bahsedilmektedir.³²⁴⁵

Şer’iyye kayıtlarında dükkânlar ile ilgili incelemede, Kastamonu Kazası’nda ticaretin oldukça hareketli olduğu düşünüldüğünde, dükkân satışına ait belge ve tereke kayıtları doğrultusunda bilgi verilmiştir. Deveciler Mahallesi sakinlerinden urgancı Hafizoğulları olarak bilinen İsmail oğlu Osman mahalledeki avlulu, urgancı karhanesini ve tahtadan yapılu bir evi 335 kuruşa İsmail ve Süleyman ve Mehmet’e satmıştır.³²⁴⁶ Topçuzade Mahallesinden Memiş zade el-hac Mehmet Ağa, bir yanı Osman Beşe ve diğer yönü demirci, bir tarafı Yanıkzade karhanesi olan bir adet nalbant hanı ve bir adet

³²³⁹ Veli İlker Dağsever, *2 Numaralı Kastamonu Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi* (H. 1084-1087/M. 1673-1677), (Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu 2017, 42.

³²⁴⁰ Güler, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları ve Sorunları Üzerine Gözlemler”, 132.

³²⁴¹ Kundakçı, *Kastamonu’da Mülk Edinme Yöntemleri: Satış-Müzayede-Mübadele ve Hibe* (1673-1702), 536.

³²⁴² Karadeniz, *Amasya’da Fiyatlar* (1764-1770), 132.

³²⁴³ Ziya Kazıcı, *Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi*, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul 1987, 73.

³²⁴⁴ Cin, Akyılmaz, *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, 180.

³²⁴⁵ Fahri Yasin Şener, *18.YY’da İstanbul’da Ticaret (İstanbul Ahkâm Defterlerine Göre)*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, 24.

³²⁴⁶ KŞS-46-s.144/238.h

boyahaneyi 500 kuruşa satmıştır.³²⁴⁷ Honsalar Mahallesi'nden İsmail Bey, mahalledeki tek kapılı, avlulu, koruluklu çadırcı karhanesini 100 kuruşa eşi Sultan'a satmıştır.³²⁴⁸ Akmescit Mahallesi'nden boyacı Molla Ali, bir adet boyacı karhanesini 300 kuruşa Salih Beşeye satmıştır.³²⁴⁹ Akmescit Mahallesi sakini Hafız Ali, Küpçügez Mahallesi'nde bulunan avlulu bir adet boyacı karhanesini 800 kuruşa Hasan Ağaya satmıştır.³²⁵⁰ Akmescit Mahallesi sakinlerinden Fatma Hatun, Küpçügez Mahallesi'nde bulunan oğulları Mehmet ve Abdullah'a 1500 kuruşa satmıştır.³²⁵¹ Kepkebirler Mahallesi sakinlerinden olan ve el-hac Osman'ın terekesinde, Küpçügez Mahallesi'nde bulunan 1 adet papuçcu karhanesinin fiyatının 150 kuruş olduğu görülmüştür.³²⁵² Cebrail Mahallesi sakinlerinden olup, vefat eden pirgani oğlu el-hac Ahmet'in terekesinde, Küpçügez Mahallesinde bulunan 1 adet boyacı karhanesinin fiyatının 170 kuruş olduğu görülmüştür.³²⁵³ Püre Mahallesi'nden çizikçi Es-Seyyid Osman'ın verasetinden kalan, mahalledeki avlu ve fırınlı, koruluklu destici karhanesi mirasçıları tarafından 200 kuruşa Mehmet Beşeye satılmıştır.³²⁵⁴

Belgelerde dükkân satışı yapılırken içindeki eşyalarla beraber de satışın olduğu görülmüştür. Halife Mahallesi'nden Mehmet Beşe kazancılar sokağındaki bir adet kazancı dükkânı ve içinde bulunan 10 batman demir ve örsü 190 kuruşa el-hac Ahmet'e satmıştır.³²⁵⁵ Cebrail Mahallesi'nde vefât eden demirci Mehmet'in, demirciler çarşısında bulunan 3 kepenk demirci dükkânı ile 43 vekiyeye aleti demir ve bir çift örs, bir kürek, 3 oluk ve alet ve sairleri 120 kuruşa Molla Halil'e satmıştır.³²⁵⁶ Kayıtlarda, bir kişiye ait birden fazla ve farklı türde dükkân olduğu görülmüştür. Küpçügez Mahallesi'nden el-hac Ahmet Ağanın, demirciler çarşısında helvacı dükkânı, taş merdiven başında bir bakkal dükkânı, demirciler başında bir çakıcı dükkânı, çizmeciler çarşısında bir etmekçi dükkânında olan hissesi, gazazlar çarşısında 2,5 gazaz dükkânı,

³²⁴⁷ KŞS-49-s.213/445.h

³²⁴⁸ KŞS-50-s.118/552.h

³²⁴⁹ KŞS-52-s.29/49.h

³²⁵⁰ KŞS-52-s.300/545.h

³²⁵¹ KŞS-53-s.240/401.h

³²⁵² KŞS-55-s.206-207/374.h

³²⁵³ KŞS-56-s.85/263.h

³²⁵⁴ KŞS-59-s.222/272.h

³²⁵⁵ KŞS-51-s.86/163.h

³²⁵⁶ KŞS-59-s.169/328.h

Frenkeşah hamamı mevkiinde bir adet penbeci dükkânı ve moytablarda bir bab moytab dükkânını eşi ve çocuklarına hibe etmiştir.³²⁵⁷

Aşağıda yer alan tabloda, Kastamonu'da Kazası'ndaki dükkânların bulunduğu yerleri, faaliyetleri ve fiyatları hakkındaki bilgi belgeler doğrultusunda verilmiştir. Dükkânların özelliklerine göre fiyatlarında da farklılık görülmektedir. Defterlerde asgarî fiyata sahip dükkânın 75 kuruşla tuzcu, azamî bedel ise 650 kuruş ile nalbant dükkânına aittir.

Tablo 5.4.2. 1750-1775 Tarihleri Arasında Kastamonu Kazâsı'nda Dükkân Fiyatları³²⁵⁸

Bulunduğu Yer	Dükkânın Cinsi	Adet	Dükkânın Fiyatı
Aşağı Çarşı	Duhancı	1	500
Han Kapısı	Bakkal	1	150
Muytablar Çarşısı	Muytab	5 kepenk 1-2	350 100-220
Kazgancılar Çarşısı	Kazgancı	1	125-300
Demirciler Çarşısı	Boyacı	1	150
Kuyumcular Çarşısı	Tuzcu	1	150
Çilingirler Çarşısı	Çilingirci	2	145
Demirciler Çarşısı	Bakkal	3	900
Paşa Hanı	Ekmekçi	1	300
Eskiciler Çarşısı	Eskici	1	106-150
Yemiş Pazarı	Penbeci	2 kepenk	330
Karanlık Çarşı	Penbeci	1	250-400
Terziler Çarşısı	Terzi	1/5-2 kepenk	20-190
Semerciler Çarşısı	Semerci	1 kepenk	122-150
Arpacılar Çarşısı	Berber	1	280
Un Kapanı	Bakkal	1/2	100
Un Kapanı	Nalband	1	200
Semerciler Çarşısı	Semerci	1 kepenk	100-150
Demirciler Çarşısı	Demirci	1	100-250

³²⁵⁷ KŞS-50-s.167/414.h

³²⁵⁸ Tablo hazırlanırken KŞS-44, KŞS-45, KŞS-46, KŞS-47, KŞS-48, KŞS-49, KŞS-50, KŞS-51, KŞS-52, KŞS- 53, KŞS-55, KŞS-56, KŞS-57, KŞS-58, KŞS-59 Numaralı şer'iyye sicillerinde bulunan dükkân satış hükümleri ile tereke kayıtlarından faydalanılmıştır.

Bakkallar Çarşısı	Bakkal	1-2 kepenk	160-400
Un Kapanı	Tuzcu	3 Kepenk	270
Araba Pazarı	Tuzcu	2-3 kepenk	75-162
Papuçcular Çarşısı	Papuçcu	1	150
Gazazlar Çarşısı	Gazaz	2 kepenk	430
Terziler Çarşısı	Terzi	2 kepenk	150-190
Çadır Pazarı	Kazgancı	1	150
Yemiş Pazarı	Terzi	1	300
Mahkeme Altı	Boyacı	1	500
Mahkeme Altı	Berber-Bakkal	1	500
Demirciler Çarşısı	Semerci	1	400
Demirciler Çarşısı	Çubukçu	1 Kepenk	130
Demirciler Çarşısı	Boyacı	1	160
Moytablar Çarşısı	Helvacı-Kasap	1	1013
Saraçhane	Berber	1	250
Yemiş Pazarı	Desteci	1	250
Arpacılar Çarşısı	Nalband	1	650
Arpacılar Çarşısı	Arpacı	1 kepenk	160
Yukarı Çarşı	Çıkırıkçı	1	175
Kazgancılar Çarşısı	Baharatçı	1	350
Aşağı Çarşı	Tarakçı	2 Kepenk	85
Mahkeme Altı	Penbeci	2 Kepenk	150
Araba Pazarı	Çilingir	2	300

Tabloya bakıldığı zaman, Kastamonu Kazası'nda dükkân çeşitliliğinin fazla olduğu görülmektedir. Bir çarşının içinde değişik alandan mesleklere ait dükkân türlerinin birlikte olduğu kayıtlarda görülmektedir. Yine dükkân satışlarında maliklerin hisseleri oranında satış yaptıkları da tespit edilmiştir. Belgelerde öne çıkan bir başka husus ise Kastamonu mahkeme binası altında çok fazla dükkânın faal olduğu anlaşılmaktadır.

5.4.1.4. Köle-Cariye Fiyatları

Hukuki işlemlerde önemli bir yer tutan köle ve cariyelerin para ile alınıp satılabildiği ifade edilmektedir.³²⁵⁹ Ancak köle ve cariyeler, şahsi mükellefiyetleri açısından özgürdür.³²⁶⁰ Mahkeme kayıtlarında ön planda olan unsurlardan birisi de kölelerin satışı ile ilişkilidir. Osmanlı Devleti'nde köle ticareti, daha çok İstanbul, Bursa, Edirne gibi kentlerde yapılmıştır. Köle satışları, malın satış işlemleri ile bağlantılıdır. Malın satışı, ilgili hassasiyetleri içerisinde barındırmaktadır. Burada satış sözleşmesi yapılarak muamele gerçekleştirilmektedir.³²⁶¹ Köle ticareti ise, esirci taifesi denilen meslek erbapları tarafından yapılmakta, bunlar köle satışlarından devlete nafaka ve tellâliye vergi toplama işlemleri de gerçekleştirmişlerdir.³²⁶²

Köle ticaretinde, bir malın alış ve satışını gerçekleştirme sırasındaki duyarlılık kadar gösterilen özen de söz konusudur. Alım ya da satımda fiyatlar ise aynı doğrultuda olmamıştır. Köle fiyatının değişkenliği bedensel bir rahatsızlığı ve kusurunun olup olmaması ile alakalı bir etken olmuştur.³²⁶³ Bununla birlikte dışarıdan getirilen köleler için “*pençik resmi*” şeklinde adlandırılan kölenin satış değerinin beşte biri oranında gümrük vergisi alınmıştır.³²⁶⁴ Köle ticareti ise yalnızca Müslümanlara yöneliktir. Gayrimüslimlere yönelik bir köle ticareti hakkının verilmesi söz konusu değildir.³²⁶⁵

Osmanlı Devleti'nde köleler, belirli istihdamları sağlaması amacıyla satılmıştır. Buna göre birçok alanda istihdam edilen köleler, XIX. yüzyıla kadar etkisini ve varlığını devam ettirmiştir. Ayrıca devlet köle ticaretine ilişkin hassasiyeti göstermiş ve bu ticarete, kölelerin haklarını alım ve satım sürecinde korumuştur. Kötüye kullanma hususu da bu şekilde azaltılmıştır.³²⁶⁶ Kölelerin çalıştırılması ile beraber sosyal ve

³²⁵⁹ Çakır, *Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler*, Sofya 1550-1684, 201.

³²⁶⁰ Mehmet Akif Aydın, Muhammed Hamidullah, “Köle”, *DİA*, Ankara 2002, 237.

³²⁶¹ Mustafa Akbel, “Osmanlı Başkentinde Kölelerin Durumu ve Azatları: Galata Örneği (1718-1730)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3(1), 2017, 219-220.

³²⁶² Mustafa Akkaya, “XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Köle Ticareti, Kölelerin Ticaretle Uğraşması”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2011, 205.

³²⁶³ Akbel, “Osmanlı Başkentinde Kölelerin Durumu ve Azatları: Galata Örneği (1718-1730)”, 221-222.

³²⁶⁴ Zübeyde Güneş Yağcı, “16. Yüzyılda Kırım'da Köle Ticareti”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 8, 2011, 28-29.

³²⁶⁵ Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı Hukuku'nda Kölelik ve Cariyelik, Kamu Hukuku Açısından Mukayeseli Bir İnceleme*, İstanbul 1996, 152.

³²⁶⁶ Akkaya, “XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Köle Ticareti, Kölelerin Ticaretle Uğraşması”, 205.

ekonomik hayata yönelik etkilerinden bahsedilebilmektedir.³²⁶⁷ Köle fiyatları genelde arz ve talep durumuna göre değişmektedir. Buna göre talebin fazla olması, fiyatın da artışına neden olmuştur. Köle fiyatları bu nedenle çok değişken bir yapıdadır.³²⁶⁸ Köle ücretleri, ilk olarak savaş sonrasında ele geçirildiklerinde oldukça düşük bir bedelle satışa sunulurken, tüccarların eline geçirilmeleri ile beraber fiyatlarda da artışlar olmuştur. Çünkü böyle bir durumda, satıcının kârı da eklenmiştir. Ayrıca fiyatlarındaki değişim kölenin yaşı, cinsiyeti, kadınların güzellikleri, erkeklerin fiziki güçleri, kabiliyetleri, becerileri gibi birtakım unsurlardan da etkilenmiştir.³²⁶⁹

Kölelerin satışlarına yönelik yapılan incelemelerde değerlendirilen unsurlardan birisi de, dava kayıt örneklerinden anlaşıldığı üzere, kölelerin belirli bir fiyata satılması amacıyla bir kişiye emanet verilebileceğine yöneliktir. Kişinin emaneti altında köleyi satabilmesi söz konusudur.³²⁷⁰ Kölelerin satışlarına yönelik incelemelerin yanı sıra, rehin olarak da gösterilmiş, diğer yandan köleler, böyle bir konuyla beraber herhangi bir hak talep etme hakkına da sahip olamamışlardır.³²⁷¹ Köle satışları, ciddi bir gelir kaynağı olarak görülmüştür. Kölelerin sadece değersiz olması ya da görülmesi ise, kendilerine yönelik bilgi kaynaklarının da temelini de azaltmaktadır. Ayrıca bu durum, rollere ilişkin de kesin bir bilgi vermekten yoksundur.³²⁷²

Kölelerin hürriyetlerine kavuşmak istedikleri için bazen kaçma eğilimi göstermişlerdir. Örneğin Kastamonu Kazası'nda kölesinin evden kaçtığını belirten kişinin köleyi tekrardan almak istediğini ifade etmesi üzerine dava açtığı bilinmektedir. Bu mevzu şahitler huzurunda doğrulanarak köle, sahibine teslim edilmiştir.³²⁷³ Köle ve cariyelerin belli fiyatla beraber özgür oldukları zikredilmiştir.³²⁷⁴

³²⁶⁷Yusuf Oğuzoğlu, “17. Yüzyılda Konya Şehir Ekonomisini Etkileyen Bazı Faktörler”, *Türk Araştırmaları Dergisi*, XIV(25), 1982, 335.

³²⁶⁸İzzet Sak, “Konya’da Köleler (16. Yüzyıl Sonu – 17. Yüzyıl)”, *Osmanlı Araştırmaları*, 1989, 160.

³²⁶⁹Halil Sahillioğlu, “Onbeşinci Yüzyılın Sonu İle Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa’da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979, 111.

³²⁷⁰Ümit Güler, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Kıbrıs’ında Kölelik (17. ve 18. Yüzyıllar)”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 54, 2018, 118.

³²⁷¹Güven Dinç, Cemil Çelik, “Kıbrıs’ta Kölelik (1800-1878)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(23), 2012, 186.

³²⁷²Hüseyin Bayarslan, “Osmanlı Devleti’nde Köleleştirme ve Azat Etme Yöntemleri”, *Ulakbilge*, 5(10), 2017, 439.

³²⁷³Dağsever, 2 Numaralı Kastamonu Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1084-1087/M. 1673-1677), 95.

³²⁷⁴Tanıdı, “1657 ve 1698 Yılları Arasında Kadı Sicilleri’ne Göre Rusçuk’ta Köleler ve Cariyeler”, 226.

Köleye ya da cariyeye sahip olan kişinin ölmesi ile beraber, tereke kayıtlarında kendileriyle ilgili bilgiler de geçmektedir. Bu açıdan bakıldığında tereke kayıtlarında, kişiye ait olan mallar gibi köle ya da cariyeye ait bilgiler de not edilmiştir.³²⁷⁵ Şer'iyye sicillerindeki kazadaki köle fiyat ve satışına ilişkin kayıtlar tereke belgelerinde yer alan bilgiler doğrultusunda incelenmiştir. Belgelerde köle fiyatlarının oluşumunda daha çok bilgi, marifet, beceri, deneyim vb. özelliklerin dikkate alındığı gözlemlenmiştir. Yine kayıtlarda cariyeye satışına ilişkin kayıtların mevcudiyeti göze çarpmaktadır. Kastamonu'da hâlâ serdar yeniçeriyen olan gazi beşe zade olarak bilinen el-hâc Ahmet Ağa, orta boylu, kara gözlü Ermeni cariyesi Mariye'yi, öncelikle Müslüman olmaya davet etmiş Müslüman olmayınca Ermeni taifesinden Bederus'a 250 kuruş ücret karşılığında satmıştır.³²⁷⁶ Safranbolu kasabası ahalisinden esirci Es-Seyyîd Mehmet Çelebi orta boylu, karakaşlı, ela gözlü Ermeni cariyesi Maryem'i öncelikle Müslüman olmaya davet etmiş Müslüman olmayınca Ermeni taifesinden Ovannis'i 150 kuruş ücret karşılığında satmıştır.³²⁷⁷ Kuzyaka Nahiyesine bağlı Sipahiler köyü sakinlerinden iken vefat eden menteşe oğlu el-hâc Mustafa'nın borçları için çocukları tarafından terekesinde bulunan Ümmü Gülsüm adındaki cariyeyi Süleyman Ağaya 90 kuruşa satmışlardır.³²⁷⁸ 11 Şevval 1171 (18 Haziran 1758) tarihli belgede, Kastamonu'da misafir olan el-hac Mehmet Beşe, İsmail Bey mahallesinden el-hac Ahmet Beşeye Gürcü asıllı İsmail isimli köleyi bazı eşya ve nakit 15 kuruşa satmıştır.³²⁷⁹ 28 Cemazeyilahir 1186 (26 Eylül 1772) tarihli kayıta, Amasya'dan olup Kastamonu Yanıkzade Hanı'nda ticaret amaçlı olarak ikamet eden Hüseyin Beşe, ticaret yaptığı Es-Seyyîd Mustafa Beşeden Acem asıllı Ayşe isimli cariyeyi borcuna karşılık olarak 190 kuruşa teslim almıştır.³²⁸⁰

İncelenen belgelerde özgür kişilerin cebren köle olarak satılmaya çalışıldığı ancak soy bağıını ortaya koyan kölelerin özgürlüğüne hükmedildiği görülmüştür. Cebrail Mahallesi sakinlerinden el-hac Mehmet, Molla Halil'den 6 sene önce orta boylu, çatık kaşlı, sarı ala gözlü gürcü asıllı Süleyman adındaki köleyi 285 kuruşa aldığını, köle

³²⁷⁵Oral Patacı, "Osmanlı Tereke Kayıtlarının Sanat Tarihi Araştırmaları Açısından Önemine Yönelik Bazı Değerlendirmeler", 329.

³²⁷⁶KŞS-44-s.245/371.h

³²⁷⁷KŞS-48-s.68/154.h

³²⁷⁸KŞS-52-s.144/272.h

³²⁷⁹KŞS-49-s.53/93.h

³²⁸⁰KŞS-58-s.158/395.h

Süleyman mahkemeye gelerek şahitler huzurunda kendisinin hürriyetinin sabit olduğunu bildirmesi üzerine mahkeme satış akdinin geçersiz olduğuna hükmederek, 285 kuruşun Molla Halil tarafından teslim edilmesine karar vermiştir.³²⁸¹ 19 Cemazeyilahir 1173 (7 Şubat 1760) tarihli belgede Bey Çelebi Mahallesi'nden Dabbağzade el-hac Mustafa, Ali bey'e 4 sene önce Gürcü asıllı Hasan adındaki köleyi 450 kuruşa sattığını fakat köle Hasan mahkemeye gelerek kendisinin hürriyetinin sabit olduğunu şahitlerle belirtmesi üzerine mahkeme satış akdinin hükümsüz olduğuna karar vererek 450 kuruşun el-hac Mustafa tarafından teslim edilmesine hükmetmiştir.³²⁸² 14 Recep 1170'deki (4 Nisan 1757) belgede, Kastamonu Kuzyaka Nahiyesine bağlı Saraycık köyü sakinlerinden Hatip Mustafa mahkemeye gelerek vefat eden eşi Fatma'dan olan kızı Fatma'nın Es-Seyyîd Ahmet Çelebi tarafından oğlu Es-Seyyîd Ahmet'e cariye olarak zapt edildiği şikâyetinde bulunmuştur. Es-Seyyîd Ahmet Çelebi cevabında Fatma'nın aslen cariye olduğunu beyan etmiş, Fatma şahitler eşliğinde anne ve babasının hür olduğunu ispatlayarak ve bağımsızlığına erişmiştir.³²⁸³ 18 Ramazan 1175 (12 Nisan 1762) tarihli kayıta Safranbolu ahalisinden olup Kastamonu'da misafir olan el-hac Ömer, mahkemeye başvurarak dabbağ oğlu esirci Mehmet Beşeden 9 ay önce bayraklı pazarında iki bargir ve bir at ve nakit 120 kuruşa Gürcü asıllı Ahmet isimli köleyi satın aldığını beyan etmiştir. Ancak Ahmet, İznik kadısı Mustafa Efendi huzurunda hürriyetini dava ederek anne ve babasının harputtan bahçe çamı üstünden uzun oğlu Es-Seyyîd Ömer beşe ve zevcesi Ayşe Hatun olduğunu şahitler huzurunda ispatlayınca, mahkeme satış akdinin hükümsüz olduğuna belirterek iki bargir, bir at ve nakit 120 kuruşun Mehmet Beşe tarafından teslim edilmesine hükmetmiştir.³²⁸⁴

Osmanlı Devleti'nde köle malikleri İslâmi önderleri örnek alarak köleleri bağımsızlaştırmıştır. “*İtaknâme*” denilen köle özgürleştirme belgelerine dönemin şer'iyye sicillerinde denk düşülmektedir.³²⁸⁵ 12 Cemazeyilevvel 1169 (13 Şubat 1756) tarihli belgede uzun boylu, ala gözlü, kumral Gürcü asıllı köle Osman'ın azat edildiğini dergâhı muallâm imamı tarafından beyan edilmiştir.³²⁸⁶ 24 Ramazan 1171 (1 Haziran

³²⁸¹ KŞS-48-s.81/136.h

³²⁸² KŞS-50-s.289/151.h

³²⁸³ KŞS-47-s.214-215/311.h

³²⁸⁴ KŞS-51-s.113-114/214.h

³²⁸⁵ Döşemetaş, Şer'iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazası, (1725-1750), 2019, 317.

³²⁸⁶ KŞS-47-s.5/2.h

1758) tarihli belgede, Hacı Hamza Mahallesi'nden el-hac İsmail'in hacda vefat etmesi üzerine acem asıllı cariyesi Ayşe, el-hac İsmail' in varisi olan kız kardeşi Zeliha Hatun tarafından azat edilmiştir.³²⁸⁷ 4 Muharrem 1178 (4 Temmuz 1764) tarihli belgede, Tahir Fakih Mahallesinde sakin iken vefat eden Ayşe'nin acem asıllı Gelboy isimli cariyesi mahkemeye gelerek 8 sene önce Ayşe hatun tarafından hazırlanan ve Ayşe Hatunun ne vakit vefat ederse kendisini azat edeceğine dair itaknâmeyi mahkemeye ibraz etmiştir.³²⁸⁸ Atabey Gazi Mahallesi'nden Es-Seyyîd Hafız Mehmet Efendi mahkemeye gelerek 9 sene önce Gürcü asıllı cariyesi Emine'yi azat ettiğini beyan etmiştir.³²⁸⁹

Tablo 5.4.3. Tereke Kayıtlarına Göre 1750-1775 Tarihleri Arasında Kastamonu Kazası'nda Köle/Cariye Fiyatları³²⁹⁰

Milleti	Adet	Köle/Cariye	Fiyat	Milleti	Adet	Köle/Cariye	Fiyat
Gürcü	1	Cariye	200	Rus	1	Cariye	500
Acem	1	Cariye	100	Acem	1	Cariye	300
Rus	1	Köle	100	Acem	1	Cariye	250
Gürcü	1	Köle	400	Acem	1	Cariye	80
Gürcü	1	Cariye	100	Acem	1	Cariye ve oğlu	200
Gürcü	1	Cariye	120	Ermeni	1	Cariye	150
Çerkez	1	Cariye ve oğlu	100	Gürcü	1	Köle	450
Gürcü	1	Cariye	200	Rus	1	Cariye	500
Acem	1	Cariye	100	----	1	Köle	100
----	1	Cariye	150	----	1	Cariye	90
Acem	1	Cariye	190	----	1	Köle	100
----	1	Cariye ve oğlu	645	----	1	Cariye	150
Acem	1	Cariye	130	Gürcü	1	Cariye	120
Arap	1	Köle	100	----	1	Köle	160

³²⁸⁷ KŞS-48-s.112/251.h

³²⁸⁸ KŞS-52-s.214/393.h

³²⁸⁹ KŞS-55-s.199/363.h

³²⁹⁰ Tablo hazırlanırken KŞS-44-s.38/113-195.h; KŞS-45-s.123/204.h; KŞS-46-s.81-367/399; KŞS-47-127; KŞS-48-s.68/109; KŞS-49-s.21-55-131-191; KŞS-50-212-217-218-289, KŞS-51-s.-95-114-124-125-366-367. KŞS-52-18-132-144-182-222; KŞS-53-113-193; KŞS-55-36-180; KŞS-57-396; KŞS-58-158-235-395; KŞS-59-29-194 Numaralı şer'iyye sicil defterlerden faydalanılmıştır.

Acem	1	Cariye ve oğlu	200	----	1	Köle	86
----	1	Köle	50	Acem	1	Köle	285
---	1	Cariye	100	Yahudi	1	Köle	250
---	1	Cariye	150	----	1	Cariye	300
Acem	1	Köle	150	Gürcü	1	Köle	250
Acem	1	Cariye	200	Arap	1	Köle	120
Arap	1	Köle	100	---	1	Köle	100
Gürcü	1	Köle	120	Acem	1	Köle	175
Acem	1	Köle	100	Acem	1	Cariye ve oğlu	300
---	3	Cariye	500	---	1	Cariye	100
---	2	Köle	500	Acem	1	Cariye	190
Kırım	1	Cariye	110	Arap	1	Köle	300

Tablo tetkik edildiğinde cariyeler ve kölelerin Acem, Rus, Arap, Gürcü, Ermeni, Çerkez, Yahudi oldukları görülmekle birlikte, çoğunlukla Acem kökenli oldukları gözlemlenmiştir. Köle fiyatlarından 450 kuruşluk bedel ile Gürcü asıllı köle en yüksek bedelle satılırken, aslı belli olmayan bir kölenin 50 kuruşluk bedel ile en düşük fiyata sahip olduğu görülmüştür. Cariyelerden en yüksek 500 kuruşluk bedel ile Rus asıllı cariyenin olduğu, en düşük bedele sahip cariyenin ise 80 kuruşluk bedel ile Acem asıllı cariyenin olduğu gözlemlenmiştir.

5.4.1.5. Hayvan Fiyatları

Osmanlı Devleti'nde hayvan fiyatları, et fiyatlarına da etki etmesinden dolayı, belirli şekillerde gruplandırılmaktadır. Örneğin koyun ve keçi eti fiyatları daha fazladır. Burada tarım ve hayvancılığın önemi üzerinde değerlendirmeler de yapılabilmektedir. Ahalinin ilgilendiği faaliyetler, bu duruma ilişkin net göstergelerdir.³²⁹¹ İnsanların hayvanları alma amaçları da önemlidir.³²⁹² Hayvan fiyatlarına yönelik belirtilebilecek başka bir husus ise, bu satış işlemlerinin pazardan başka yerlerde de pazara tabi

³²⁹¹ Zeynep Özlü, "XVIII. ve XIX. Yüzyılda Göynük'te Fiyatlar", *Bilig*, 39, 2006, 134.

³²⁹² Ertan Ünlü, "18. Yüzyılda Osmanlı Eliti Bir Darphane Sarrafının Muhallefatı: Bedros Nam-ı Diğer Petraki", *Osmanlı Tarih Araştırma Merkezi Dergisi*, 43, 2018, 310.

tutulmasıydı. Bu mevzu fiyatlarda azalmalara etki etmesi yönüyle önemli bir faktör olarak görülebilmektedir.³²⁹³

Hayvan fiyatlarına ilişkin değerlendirmeler, hayvanın değeri ile ödenen vergiler arasında da bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Buna göre ödenen vergiler, en iyi hayvanın verilmesi olarak da yerine getirilmiştir.³²⁹⁴ Hayvan fiyatlarına yönelik incelemeler aynı zamanda, XVIII. yüzyıldan sonra ihracat açısından önemli bir konuma gelen hayvan derisi satışları, fiyatları da aynı düzlemde etkilemiştir. Bu nedenle sadece mevcut koşullar ile yeterli oranda kalmayan bir fiyatlandırma çalışmasından bahsedilmektedir.³²⁹⁵

Şer'iyye sicilleri incelenirken, Kastamonu Kazası'nda hayvan fiyatları da ele alınmıştır. İnsanlar temel geçim kaynağı ve çalışma hayatında iş gücü maksadıyla kendilerine yardımcı oldukları için hayvan yetiştirmeye yönelmişlerdir. Genel olarak küçükbaş ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinin daha ağırlıkta olduğu gözlemlenmiş olup, bu hayvanların cinsleri ve fiyatları hakkında bilgi tereke kayıtları doğrultusunda aşağıdaki tabloda oluşturulmuştur.

Tablo 5.4.4. 1750-1775 Tarihleri Arasında Kastamonu Kazası'nda Hayvan Fiyatları (Kuruş)³²⁹⁶

Hayvanın Cinsi	Adet	Fiyat	Hayvanın Cinsi	Adet	Fiyat
Beygir	1	10	Karasığır İneği	2	20
Camiş Öküzü	1 Çift	30	Karasığır Düvesi	1	6
Karasığır Öküzü	2	50	Siyah Beygir	1	20
Camiş İneği	2	40	Kır At	1	25
Katır	2	80	Camiş Malağı	1	15

³²⁹³Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 43, 1987, 138.

³²⁹⁴Yakup Akkuş, *Osmanlı ve Avrupa'nın İktisat Politikaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz (XIV. ve XV. Asırlar)*, Prof. Dr. Şerafettin Aksoy'a Armağan (Maliye Araştırma Merkezi Konferansları), İstanbul 2009, 122.

³²⁹⁵Nevin Memiş, *19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008, 17.

³²⁹⁶ Tablo hazırlanırken; KŞS-44-10-12-34-38-284-318; KŞS-45-76-107-129-176-204; KŞS-46-91-100-188-399; KŞS-47-160-176-234; KŞS-48-40-82-88; KŞS-49-8-131; KŞS-50-129-238-240-241; KŞS-51-13-208; KŞS-52-16-31-202; KŞS-53-92-99-102-205; KŞS-55-36-46-79-180; KŞS-56-5-14-48-95; KŞS-57-394-395-410; KŞS-58-1-165-166-172-173-232-233-234-235; KŞS-59-63-93-155-199 Numaralı şer'iyye defterlerinden faydalanılmıştır.

Karasığır İneği	8	96	Kırım Keçisi	1	2,5
Koyun, Keçi ve Oğlak	12	12	Merkep	1	6
Tay Kısırak	1	20	Buzağılı Karasığır İneği	1	12
Doru Beygir	1	18	Doru Kısırak	1	20
Karasığır İneği	1	8	Camış İneği	1	10
Merkep	2	8	Katır Sıpası	2	62
Camış İneği ve Malak	1	20	Karasığır İneği ve Düve	4-1	35
Arı	5 Sepet	54	Sakat Karasığır İneği	1	10
Keçi ve Oğlak	30-10	60	Erkek Katır 4 Yaşında	1	25
Camış İneği ve Malak	1	25	Deve	2	15
Beygir	1	30	Karasığır Öküz	1	23
Katır	8	250	Karasığır İnek ve Tosun	1-1	20
Aygır Beygir	1	30	Dişi Camış Malağı	1	8
Süvari Beygir	1	25	Karasığır Danası	4	12
Asel Arısı	26 Sepet	35	Siyah Katır Sıpası	1	30
Kır Beygir	1	40	Doru At	1	35
Camış İneği	1	20	Keçi ve Oğlak	7-1	11
Karasığır Tosun	1	6	Katır	1	30
Taylı Kısırak	1	30	Karasığır İneği	1	12
Doru Merkep	1	50	Sakat Beygir	1	5
Aydıncık Beygir	1	15	Karasığır Dügesi	2	8
Karasığır İneği ve Düğe	2-3	22	Karasığır Öküzü	3	30
Siyah Beygir	1	6	Katır ve Beygir	4-1	250
Kır doru Kısırak	2	30	Koyun	55	83
Katır Sıpası	1	30	Erkek Malak	3	15
Sarı Katır Sıpası	1	30	Tavuk	8	1
Doru Tay	1	15	Al Aygır Tay Eğerli	1	14
Karasığır İneği	3	24	Camış Öküzü	2 Çift	45
Merkep	1	12	Beygir	1	10
Katır ve Beygir	21-1	770	Doru Kır At	3	150
Kısırak Beygir	1	15	Karasığır İneği	1	10
Siyah, Doru, Kır Beygir	1-1-1	60	Karasığır Dügesi	1	5
Kır At	1	80	Katır ve Kısırak	6-1	250
Tosun	1	5	Camış İneği ve Malak	5-1	70

Tabloda yer alan bilgilerde, Kazada camış, düve, deve, inek, buzağı, öküz, koyun, kuzu, keçi, katır, at, merkep, beygir, sığa, dana, tosun kısarak, tay, malak, tavuk ve arı benzeri çeşitli hayvan türüne rastlanmaktadır. Belgelerde hayvanların renk, cinsiyet, sağlık durumu ve yaş gibi özellikleri ile kayıt altına alındığına şahit olunmaktadır. Hayvan fiyatlandırılırken adet ve çoklu olarak fiyatlama yapıldığı görülmüştür. Ayrıca aynı türdeki hayvanların farklı fiyatlara sahip olduğu da anlaşılmaktadır.

5.4.2. Bakkaliye ve Diğer Mal Fiyatları

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılda uyguladığı fiyat politikası temel alındığında, devlet odaklı bir fiyat belirleme anlayışını kapsamış, buna göre devletin belirlemiş olduğu fiyatlar, ürünlerde belirli bir değerin olmasını gerekli kılmıştır. Ayrıca belirlenen fiyat üzerinde bir satışın yapılması da söz konusu olamamaktadır. Bu açıdan mal fiyatları denetlenmesi, özellikle de XVIII. yüzyıldan sonra fazlasıyla yapılmıştır.³²⁹⁷ Ayrıca yine bu dönemlerde ihracatı kuvvetlendirme üzerine, bazı mal çeşitlerinin olduğundan bahsedilmekte ve bunlar içinde giyim eşyası, şeker, kâğıt gibi ürünler de belirtilmektedir. Bu ürünler çoğaltılmakla birlikte, devletin genel uygulamalarında esnaf halkının ürünlerine yönelik belirli fiyatlar konulmuştur.³²⁹⁸

Osmanlı Devleti'nde bakkal ürünlerinin ya da diğer mahsülün satılmasında söz konusu olan belirli bir fiyat olgusuna I. Selim'in Kanunnamesinde geçen ifadeye bağlı olarak kâr payı %10 olacak şekilde ürün satmaları gerektiğini belirtilmiştir. Bu uygulama her dönemde farklılaşma taşımakla birlikte, belirli bir değerin olduğu ifade edilebilmektedir.³²⁹⁹ Kastamonu'da bu fiyatlandırmaların XVIII. yüzyıldaki değerlerine ve bunun değişimlerine bakıldığında, yerel farklılıkların etkileri, bölgeler arasında uygulanan fiyatlandırmaların da varyasyon gösterdiğini ortaya koymaktadır.³³⁰⁰ XVII.

³²⁹⁷Fırat Çakır, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Balıkesir Şehir Masrafları*, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2016, 17.

³²⁹⁸ Memiş, *19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret*, 99.

³²⁹⁹Altuğ Murat Köktaş, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Piyasa Düzenlemeleri: 1500-1700 İstanbul Kadı Sicillerinde Narh Uygulamaları", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 2016, 232.

³³⁰⁰ Fidan, "1673-1850 Tarihleri Arasında Narh Kayıtlarına Göre Kastamonu'da Un ve Unlu Mamul Fiyatları", 21.

ve XVIII. yüzyıl arasında fiyatlandırmalar genelde, ilk olarak beş kat, daha sonraki süreçte ise on kat artırılmıştır. Bu yönde bir uygulama, ekonomik ve iktisadî ölçütlerden kaynaklıdır.³³⁰¹ Bakkaliye ürünleri açısından da belirli gruplandırmalar etrafında fiyat analizi yapılabilmektedir. Örneğin un ürününe ilişkin bir fiyatlandırmada Kastamonu şer'iyye sicilleri, ürünün fiyatlarının piyasa şartlarına göre değerlendirilmiş, bir tane un çeşidi olmamakla birlikte, 50 tür un fiyatlandırması yapılmıştır. Bu açıdan bakıldığında ürünlere ait kapsamlı fiyatlandırmadan bahsedilmektedir. Ayrıca una yönelik fiyat bilgileri her sene olmasa da undan elde edilen ekmek çeşitlerinde fiyatlandırma her daim yapılmıştır.³³⁰² Tüm bu değerlendirmeler, fiyatlandırmaların belirli ölçütler temel alınarak meydana getirildiğini göstermektedir.

5.4.2.1. Narh Uygulaması ve Gıda, Hububat Fiyatları

Fiyat hareketleri, bir devletin gelişmelerini net şekilde gösteren ölçütlerdir. Bu durum ise fiyat uygulamalarında ticaret hacmini etkilemekte, ihracat-ithalat dengesini şekillendirmektedir. Üretim-tüketim yeterliliği yine aynı şekilde, fiyat hareketliliğinin bir sonucu olarak yansımıştır.³³⁰³ Narh uygulamaları ve belirlenen değerde, mal ile hizmet anlayışlarında devlet tarafından tayin edilen en üst sınırı belirtmektedir. Osmanlı Devleti'nde narh uygulamaları titiz bir şekilde gerçekleştirilmiştir.³³⁰⁴ Ayrıca saptanan narha uyulup uyulmadığı üzerine de denetleme sık bir şekilde yapılmıştır.³³⁰⁵

Şer'iyye sicillerinde narh kaydının ürünlere yönelik yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak belirli dönemlerde narh kayıtları geçirilemeyerek bir önceki yılın fiyatları geçerli olmuştur. Narh uygulamaları da temelde iktisadî unsurlara göre devlet tarafından fiyatların belirlendiği mamulleri içermiştir.³³⁰⁶ Narh muamelesi ile beraber belirli bir

³³⁰¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013, s. 46-50.

³³⁰² Fidan, "1673-1850 Tarihleri Arasında Narh Kayıtlarına Göre Kastamonu'da Un ve Unlu Mamul Fiyatlar", 25.

³³⁰³ Mustafa Öztürk, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara'da Fiyatlar*, Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu, Ankara 2012, s. 165.

³³⁰⁴ Zeynep İnce, *Patrona İsyanının Gölgesinde (1730-1731) Batı Anadolu'da Sosyal Hayat ve Osmanlı Müesseseleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2014, s. 132.

³³⁰⁵ Mübahat Kütükoğlu, "Narh", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1998, 390.

³³⁰⁶ Fidan, "1673-1850 Tarihleri Arasında Narh Kayıtlarına Göre Kastamonu'da Un ve Unlu Mamul Fiyatlar", 21-22.

kârın elde edilebileceği değer belirlenerek, bu şekilde tekелci eğilimleri önlemede de bir tedbir aracı olmuştur.³³⁰⁷ Aynı zamanda kapitalist bir sistem anlayışının meydana gelmesi de önlenmiştir.³³⁰⁸ Narh tatbiki ile beraber sadece fiyata ilişkin bir değerlendirmenin yapıldığından bahsedilememekte, aynı zamanda kaliteye yönelik bir anlayış da hâkim olmaktadır. Buna göre denetlemelerde, halkın sağlığı da temel alınarak incelemeler geliştirilmiştir.³³⁰⁹ Bu açıdan fiyat ve kalite denetiminde standartlaşmanın temel alındığı ifade edilmektedir.³³¹⁰ Narhın belirlenmesinde itirazın olması halinde, uzman kişilere danışılarak durumun düzeltilmesi hedeflenmiştir. Bu şekilde ortak bir karar, esnaf halkı ile oluşturulmaya çalışılmıştır. Narh uygulaması bu nedenle, ortak bir tutum ve değerlendirmenin sonucunda ortaya çıkmıştır.³³¹¹

Şer'iyye Sicilleri incelenirken Kastamonu Kazası'nda gıda ve hububat cinsi ürünlerde ele alınmıştır. Toplumun yaşamını sürdürebilmesi için zorunlu olarak tüketmesi gerektiği besinlerin tedariki ayrıca insanların bu konuda sıkıntıya düşmemesi nedeniyle kadı ve diğer görevliler bu husustan sorumlu tutulmaktaydı. Nitekim kadı gözetiminde tayin edilen narh sistemi ile ürün fiyatları belirlenmiştir. Sicillerde kayıt altına alınan bu fiyatlar aracılığıyla incelenen döneme ait ürünlerin fiyatlarını tespit etmek mümkündür.

İncelenen döneme ait unlu mamullerin fiyat değişimleri tetkik edildiğinde; 1751'de 1 parayla 100 dirhem somun ekmeği alınabilirken, 1756'da bu oran aynı kalmış, 1760'da 130 dirheme yükselmiştir. 1766 tarihinde 110 dirhem somun fiyatı, 1773 yılında 70 dirhem olmuştur. Pide ekmeği ise bir para karşılığında 1751 senesinde 90 dirhem iken, 1760'da 120 dirheme çıkmıştır. 1766 tarihinde 110 dirheme düşen pide fiyatı, 1773 tarihinde 65 dirheme düşmüştür. Bir para karşılığında 1756 tarihinde 60 dirhem peksimet alınabilirken, 1760'da bu oran 80 dirheme çıkmış, 1766 tarihinde 80 dirheme peksimet alınabilirken, 1773 senesinde 45 dirheme düştüğü görülmüştür. Bir para karşılığında, 1766 yılında 90 ve 1773'te 120 dirhem gözleme alınabilmektedir.

³³⁰⁷ Şener, *18.YY'da İstanbul'da Ticaret (İstanbul Ahkâm Defterlerine Göre)*, 84.

³³⁰⁸ Memiş, *19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret*, 1.

³³⁰⁹ Erdoğan, "Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisâb Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme", 136.

³³¹⁰ Gökçen Coşkun Albayrak, *19. Yüzyılda Osmanlı Tunası'nda Ticaret*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012, 15.

³³¹¹ Fidan, "1673-1850 Tarihleri Arasında Narh Kayıtlarına Göre Kastamonu'da Un ve Unlu Mamul Fiyatlar", 23.

1750 ve 1756 tarihinde bir para karşılığında, 80 dirhem çörek alınabilirken, 1766 tarihinde bu oran 100 dirheme çıkmış, 1773 tarihinde 60 dirheme düşmüştür. Bir para karşılığında, 1760 tarihinde on iki kıyye börek alınmaktadır. Bir para karşılığında, 1756'da 60 dirheme simit alınabilirken, 1766 tarihinde bu oran 70 dirheme yükselmiş, 1773 tarihinde ise bu oran 45 dirheme düşmüştür. Bir para karşılığında 1773 tarihinde 45 dirheme nohutlu simit alınabilmektedir. Bir para karşılığında, 1756 ve 1766 tarihinde 50 dirhem gevrek halka alınabilmektedir. Bir para karşılığında, 1756 tarihinde 60 dirhem yağlı gevrek alınabilmektedir. Bir para karşılığında, 1766 tarihinde 100 dirhem yağlı kadayıf alınabilmektedir. Bir para ile 1773 tarihinde 90 dirhem kapamalı tahin alınabilmektedir. 1751 senesinde bir batman Un'un ağırlık bedeli, dakik-i has da 6, 1760 yılında dakik-i has da 24, 1766 tarihinde dakik-i has da 36, 1773'te dakik-i has da 54 paradır.³³¹²

Narh listelerinde tespit edilen gıdaların fiyatları ise aşağıda ki tabloda yer almıştır.

Tablo 5.4.5. 1750-1775 Tarihleri Arasında Kastamonu Kazası'nda Gıda Fiyatları³³¹³

Ürün	Ölçü	1751	1756	1760	1766	1773
Ciğer	Tk	10	9	8	8	12
Sığır Eti	Ky					20
Camış Eti	Ky	6	8	9	---	10
Keçi Eti	Ky					
Koyun Eti	Ky	20	22	---	24	24
Kelle Paça	Tk	5	6	6	6	6
Bumbar	Tk	3	3	3	3	3
Pastırma	Ky	24	16	20	16	24
İç Yağı	Ky	15	15	---	---	---
Kuyruk Yağı	Ky	48	48	54	48	78
Ham Kuyruk	Ky	30	36	36	32	45
Rumeli Yağı	Ky	---	48	54	45	---

³³¹² Tablo hazırlanırken KŞS-44/301/302; KŞS-47/334-404; KŞS-50/4-5; KŞS-55/2; KŞS-59/8 Numaralı şer'iyce sicillerinde yer alan narh listelerinden istifade edilmiştir

³³¹³ Tablonun hazırlanmasında KŞS-44/301; KŞS-47/404; KŞS-50/4; KŞS-55/1-2; KŞS-59/8 Numaralı şer'iyce sicillerinden istifade edilmiştir.

Zeytin Yağı	Ky	44	48	48	60	72
Sade Yağ	Ky	54	54	60	54	72
Bezir Yağ	Ky	36	36	40	30	60
Rumeli Balı	Ky	---	36	57	52	---
Masfi Balı	Ky	---	48	60	54	60
Badem İçi	Ky	---	40	61	48	---
Ceviz İçi	Ky	---	46	24	24	24
Cevizli Helva	Ky	---	---	---	---	---
Tahin Helvası	Ky	---	36	40	38	45
Tuzlu Helva	Ky	24	28	28	32	36
Üzüm Balı/Ağda	Ky	20	20	24	24	27
Tuz	Ky	5	5	3	3	2
Sirke	Ky	---	6	6	4	6
Güfter	Ky	---	14	---	24	---
Maksame Boza	Dr	300	300	300	100	---
Fındık	Ky	14	13	14	16	18
Kuru Üzüm	Ky	12	14	14	16	17
Kuru Soğan	Ky	6	2	3	3	8
Yaş Soğan	Ky	3	---	---	---	---
Nohut	Ky	7	7	9	8	9
Rezzaki Üzüm	Ky	20	22	21	27	24
Leblebi	Ky	16	---	12	12	12
Nışasta	Ky	---	18	18	15	15
Kışniş	Ky	---	5	---	---	15
Sumak	Ky	---	30	---	24	---
İncir	Ky	---	14	18	20	40
Zeytin	Ky	15	15	15	15	20
Boyabad Pirinci	Ky	17	12	16	18	18
Taşköprü Pirinci	Ky	14	14	12	14	16
Saz Pirinci	Ky	18	16	18	18	19

Tk: Takım/Tane Ky: Kıyye Dr: Dirhem

Tablo bilgileri doğrultusunda, et sınıfında hayvanların cinsine göre değişik fiyatlandırma yapıldığı görülmüştür. Sığır ve camış etinin, koyun ve keçi etinden ucuz olduğu anlaşılmaktadır. Benzer husus pirinçte de mevcuttur. Taşköprü ve Boyabat pirincine göre saz pirincinin daha pahalı olduğu görülmüştür. Diğer gıdaların fiyatlarına bakıldığında kayda değer bir yükselişin gerçekleşmediği görülebilmektedir. Buradan hareketle fiyatları etkileyecek oranda önemli bir vakanın olmadığı ve dönem süresince genelde istikrarlı seyreden fiyatların olduğu kolaylıkla tespit edilebilmektedir.

Fiyat bilgileri haricinde az da olsa fiyatları verilen diğer gıda fiyatları şu şekildedir: yağlı parmak altmış dirhemi bir para,³³¹⁴ yaş üzümün kıyyesi beş para, Karpuz kıyyesi iki para,³³¹⁵ eriğin kıyyesi üç para, armudun kıyyesi dört para,³³¹⁶ şam-ı aselin kıyyesi yüz para ve şam-ı ruganın kıyyesi otuz altı paradır. Simit seksen dirhemi bir para, peksimet seksen dirhemi bir para, kıymalı kahinin doksan dirhemi bir paradır.³³¹⁷ İnsan ve hayvanların yaşamı için değerli olan arpa ve buğdaya ait fiyatları için tereke kayıtlarından yararlanılmıştır. 1759 yılında 10 kilo buğdayın değeri 15 kuruştur.³³¹⁸ 1762 yılında buğdayın kilosunun iki buçuk kuruş olduğu görülmektedir.³³¹⁹ 1769 yılında buğdayın kilosu bir buçuk kuruştur.³³²⁰ 1773 yılında bir kilo arpanın fiyatı iki kuruş olduğu görülmüştür.³³²¹

5.4.2.2. Mal ve Eşya Fiyatları

Burada reayanın gündelik yaşamda kullanılan araç-gereçlerin fiyatları da incelemeye tabi tutulmuştur. Fiyatların saptanması mevzuuanda çoğunlukla tereke kaydından yararlanılmakla birlikte, bu fiyatların kesin olmadığı söylenebilmektedir. Belgelerde köhne ve müstamel şeklinde belirtilen ürünlerin, güncel fiyatlarına ulaşılamamaktadır. Kimi zaman yüksek veya düşük kaydedilen ürünler; ev eşyası ile

³³¹⁴ KŞS-46-s.411

³³¹⁵ KŞS-48-s.168

³³¹⁶ KŞS-53-s.7

³³¹⁷ KŞS-53-s.2/5.h

³³¹⁸ KŞS-49-s.229/484.h

³³¹⁹ KŞS-52-s.31/52.h

³³²⁰ KŞS-57-s.394-395/198.h

³³²¹ KŞS-59-s.55/113.h

ziynet, süs, giyim-kuşam eşyaları cinsindedir.³³²² Bahsi geçen eşyalar haricinde narh listesinde fiyatı verilen öteki tüketim maddeleriyle ilgili bilgiler tabloda verilmiştir.

Tablo 5.4.6. 1750-1775 Tarihleri Arasında Kastamonu Kazası'nda Tüketim Maddeleri Fiyatları³³²³

Maddenin Türü	Ölçü	1753	1757	1762	1771
İzmir Sabunu	Ky	34	---	---	82
Araç Sabunu	Ky	---	---	---	---
Eflani Sabunu	Ky	---	---	---	---
Halep Sabunu	Ky	---	---	52	---
Arap Sabunu	Ky	---	---	---	---
Girit Sabunu	Ky	44	44	44	84
Yağ Mumu	Ky	---	36	36	36
Bal Mumu	Ky	---	100	100	100
Penbe Adana	Ky	28	54	66	108
Penbe Aydın	Ky	66	60	74	108
Katır Nalı	Tk	34	38	38	38
Büyük At Nalı	Tk	48	54	54	54
Hafif At Nalı	Tk	40	48	48	48
Camış Nalı	Tk	38	41	42	48
Karasığır Nalı	Tk	20	24	30	33
Merkep Nalı	Tk	15	18	18	18
Küçük Sağış (100)	Ad	12	11	11	12
Büyük Sağış (100)	Ad	20	22	22	24
Bedavra Enserisi	Ky	38	42	43	48
Büyük Babuç Nalça	Çf	4	6	6	6
Evasıt Babuç Nalça	Çf	---	---	---	---
Edna Babuç Nalça	Çf	---	---	---	---
Büyük Çizme Nalçası	Çf	6	9	9	9

³³²² Kankal, *Türkmen'in Kaidesi Kastamonu (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, 231.

³³²³ Tablo hazırlanırken KŞS-44/301-302; KŞS-47/334-404; KŞS-50/4-5; KŞS-55/2; KŞS-59/8 Numaralı şer'iyye sicillerinde yer alan narh listelerinden istifade edilmiştir.

Kakma Zenne Nalça	Çf	2	6	4	4
Kalice Zenne Nalça	Çf	3	---	4	4
Demir	Bt.	---	150	165	180
Zenne Nalça Mıhlama	Çf	---	---	---	---

Tablodaki bilgiler doğrultusunda narh listelerinde fiyatları verilen sabun türlerinin farklılık gösterdiği görülmüştür. Halep, İzmir, Girit ve Arap, Eflani ve Araç isimleri ile yer alan sabunların üretildiği bölgelerin adları ile bulunduğu görülmektedir. Ayrıca yağ mumu, bal mumunun fiyatının yaklaşık üç’te biridir. Hayvan ayaklarında kullanılan nal, hayvanın cinsine göre farklı adlarda narh listesinde yer almıştır. Bu bakımdan en yüksek büyük at nalı iken, fiyatı en düşük ise merkep nalıdır. Nalça fiyatlarının sürekli verilmediği görülmüştür.

5.5. OSMANLI-RUS SAVAŞINDA KASTAMONU’NUN ASKERİ VE EKONOMİK ROLÜ

Savaş, toplumların hem sosyal hem de ekonomik durumlarını olumsuz bir sürece yöneltmektedir. Bu nedenle savaşın ehemmiyeti, toplumların genel ölçüde niteliklerini gösteren faktör olması yönüyle etkin bir fonksiyondur. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı da bu açıdan önemli kabul edilmektedir. Burada en temel unsur, savaş süresince Osmanlı Devleti’nde önemli bölgelerin, savaşa olan etkileridir.³³²⁴ 1768’de başlayan ve sonuçları itibarıyla yalnızca Osmanlıda değil aynı zamanda şark siyaseti bakımından Rusya içinde bir dönüm noktasını teşkil eden Osmanlı-Rus savaşı, Osmanlı zafiyetini bütün açıklığıyla göz önüne sererek, büyük güç olarak Rusya’nın ortaya çıktığını belgelemek adına büyük öneme haiz olduğu zikredilmektedir.³³²⁵ Osmanlı Devleti açısından bu savaş, aleyhine işleyen bir süreci takip etmiş ve Küçük Kaynarca Antlaşması ile beraber son bulmuştur.³³²⁶ Bu savaşın askeri kapsamda önemi, ordunun nizamsız olmasından dolayı büyük bir yenilgiye uğradığını belirtmesi yönünden değerlendirilmekte, ayrıca son süreçlerde Osmanlı Devleti’nin neredeyse savaşların

³³²⁴ Temel Öztürk, “Osmanlı-Rus Savaşının (1768-1774) Lojistik Desteğinde Trabzon’un Yeri”, *Osmanlı Araştırmaları*, 9(2), 2007, 147-148.

³³²⁵ Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca Antlaşması”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, XXVI, 524-527.

³³²⁶ Korel Haksun, *Tarihten Notlar (1-2)*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2010, 145-148.

hiçbirinde başarı elde edemediğini göstermesi yönüyle dikkate alınmaktadır.³³²⁷ Bu mevzu ise Osmanlı Devleti’ni savaşta eğitimsiz ve disiplinsiz bir orduya sahip olduğu çerçevesinden kendisini göstermiş, askerlik alanında önemli çalışmaların yapılması gerekliliğini ortaya koymuştur. Avrupaî tarzda askeri teşkilâtta reformlar yapmak üzere Humbaracı Ahmet Paşa tarafından bazı çalışma ve düzenlemeler yapılmış olsa da ordunun modernize olmaya büyük ihtiyacı olduğundan bu çaba yetersiz bulunmuştur. Nitekim devletin askerî ve ekonomik durumu, dışarıdan gelebilecek herhangi bir tehlikeyi göğüsleyecek nitelikte değildi.³³²⁸ Tüm bu hususlar hem ekonomik hem de askerî açıdan Osmanlı Devleti’nde meydana gelen etkilerin de iyi bir görünümde olmadığını göstermektedir. Osmanlı Devleti’nin bu dönemden sonra etkisini yitirmesi de en birincil sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Askerlik alanında disiplinli bir çalışma ortaya koyma mücadelesi de bu açıdan en belirgin olan faaliyetleri çevrelemesi açısından önemlidir.³³²⁹

1768-74 Savaşı’nın görünürdeki ilk sebebi, Rusya ve Osmanlı devletlerinin Lehistan üzerindeki güç mücadelesidir. Özellikle 1760’tan itibaren Rusların Lehistan üzerinde nüfuzlarını artırdıklarını görülmekte, Rusların Leh arazisi üzerinde güç kazanmaları, Osmanlı Devleti’nin Avrupa siyasetiyle bir hayli ters düşmekteydi. Bir diğer neden ise Rusların, Osmanlı Devleti’ni Karadeniz’in kuzeyinden uzaklaştırmak burada hâkimiyeti eline almak olduğu belirtilmektedir. Nihayetinde Rusların, Kırım Hanlığı ve Osmanlı topraklarına tecavüzleri nedeniyle başlayan savaş, haklı sebeplere dayandırılarak hiçbir hazırlık yapılmadan ilan edilmiştir.³³³⁰ Sonuç olarak, vuku bulan savaş sonrasında, Sultan III. Murad dönemindeki şeyhülislâm Dürri-zâde Mustafa Efendinin konağında toplanan ilmiye ricâli, Ruslarla yapılacak barış antlaşmasının uygun olduğu görüş birliğine varmış ve ordunun başında bulunan sadrazam Muhsinzâde Mehmet Paşa’ya şartları belirleme yetkisi verilmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı arasında 12 Cemazeyilahir 1188 / 21

³³²⁷ Öztürk, “*Osmanlı-Rus Savaşının (1768-1774) Lojistik Desteğinde Trabzon’un Yeri*”, 126.

³³²⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cevdet ve Tanzimat Devirleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, 146. ; Osman Köse, XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, I, 542.

³³²⁹ Öztürk, “*Osmanlı-Rus Savaşının (1768-1774) Lojistik Desteğinde Trabzon’un Yeri*”, 158-159.

³³³⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, 361. ; Köse, “*XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri*”, 542-543. ; Beydilli, “*Küçük Kaynarca Antlaşması*”, 524.

Temmuz 1774'te Küçük Kaynarca anlaşması imzalanmıştır.³³³¹ Bu antlaşmaya göre Rusların tüm denizlerde ticaret yapabilme hakkını elde etmesiyle, Karadeniz bu tarihten sonra bir “*Türk gölü*” olmaktan çıkmıştır. Buna göre, Ruslar Karadeniz’de ticarî serbestlik kazanarak önemli ticari imtiyazlar elde etmiş ve iktisadî açıdan Osmanlı Devleti’ne karşı ciddi bir başarı kazanmıştır.³³³² Öteden beri Kırım’ı Osmanlı tabiiyetinden çıkararak Kafkasya’nın Osmanlı Devleti ile hukukî bağlantısını koparmayı amaçlayan Rusya, 1771’de Kırım’ı işgal etmiş ve antlaşma ile Kırım bağımsız hale getirilmiştir. Bu süreç, 1783’te Kırım’ın Rusya’ya ilhakıyla tamamlanmıştır. Ayrıca Kuban, yine bu antlaşma ile Osmanlı-Rus sınırı olmuştur.³³³³

İncelenen dönem içinde meydana gelen Osmanlı-Rus savaşında, Kastamonu Kazası’nda özellikle ordunun ihtiyacı olan zahire ve binek hayvanlarının bir kısmının buradaki reaya tarafından temin edildiği, gönderilen emirlerde cepheye Kastamonu ve diğer bölgelerden askeri sevkiyat olduğu anlaşılmaktadır. Bu tarihlerde bilhassa Anadolu’nun 3 kolundan asker istenmiş, sol kol üzerinde bulunan Kastamonu Kazası’na da emir gönderildiği görülmektedir. Cemazeyilahir 1182 (Kasım 1768) tarihli sefer emri olan kayıta, Anadolu’nun sol kolu gurebâ bölüklerinden olan yemin ve yesâr ile kazaların kadı, nâib, ocak ihtiyarları, alemdar, yeniçeri serdarı ve âyan-ı vilayete yollanan buyrukta, Moskof keferesinin memleketi temlik istilas ve islâm hududuna suikastı olduğu, ülkenin selâmeti için sefer hâsıl olduğu, zafere erişmek için askerin serdar bayrağı küşadesi altında Davut Paşa sahrasına hareket etmesinin gerektiği, aksi cihette davranış sergilenmemesi yönünde yeniçeri ağası Osman Ağa tarafından mühürlü mektup verildiğinin belirtildiği görülmektedir.³³³⁴ Cemazeyilahir 1182 (Ekim 1768) tarihli kayıta, sefere karar verilmiş olup, Anadolu’nun sol kolu asker ve idarecilerine yollanan fermanda, askerin vakit kaybetmeden Edirne sahrasında toplanması için emir verilmiştir.³³³⁵ Rabiulahir 1182 (Ağustos 1768) tarihli kayıta Anadolu’nun sol kolu yemin ve yesârı ile Karadeniz sahilindeki Erikli, Bartın, Sinop, Canik, Sürmene,

³³³¹ Murat Akgündüz, Klasik Dönem Osmanlı Devlet Tekilatında Şeyhülislâmlık, *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, IX, 839-846.

³³³² Öztürk, “*Osmanlı-Rus Savaşının (1768-1774) Lojistik Desteğinde Trabzon’un Yeri*”, 148. ; Köse, “*XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri*”, 545.

³³³³ Mustafa Budak, “Kafkasya ve Osmanlı Devleti, (XVI-XX Yüzyıllar)”, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, I, 598.

³³³⁴ KŞS-56-s.183-184-185/468.h; Benzer hükümler için bakınız, KŞS-56-s.208-209/487.h; KŞS-56-s.213/488.h; KŞS-56-s.240-241/512.h; KŞS-58-s.21-22/17.h

³³³⁵ KŞS-56-s.185-186/469.h

Giresun, Rize, Trabzon, Kastamonu, Taşkesri, Boyabat gibi sahile yakın kazaların kadı, naip, ocaktan bayrak küşadesine memur turnacı başı Mahmut, dergâh-ı muallâm yeniçeri serdarları, âyan-ı vilayet, iş erleri, serdengeçti ağaları, alemdar ve ocak ihtiyarlarına gönderilen sefer emrinde Moskof keferesinin zulmünü sonlandırmak üzere ilan edilen cihat için ellerinde bulunan neferlerle iskelelerden gemiyle Kırım ordusuna katılmaları hususunda ferman sadır olmuştur.³³³⁶ Zilkade 1185 (Şubat 1772) tarihli kayıta Anadolu'nun sol kolundaki kazalardan Kastamonu, Osmancık, Vezirköprü, Tosya, Hacı Hamza, Merzifon, Çankırı, Amasya, Turhal, Tokat, Niksar, Koyulhisar, Karahisar-ı Şarki, Lâdik, Divriği, Kemah, Erzurum, Erzincan, Bayburt, İskilip, Çorum kazalarının yemin ve yesârları ile olan kadı, nâib, ocaktan memur olunan turnacı başı Seyyid İbrahim'e, civar âyan-ı vilayet ve iş erleri, kazaların serdarları, ocak ihtiyarları gibi askerî ve idarî görevlilere yollanan emirde ellerinde mevcut cümle askerinin tedariki sağlanıp, Trabzon, Samsun ve Sinop iskelelerinde hazır edilen gemiler ile Özi canibine gitmeleri hususunda ihtimam göstermeleri emredilmiştir.³³³⁷ Yine belgelerden hareketle askerinin sefere katılma konusunda çok istekli olmadığına şahit olunmaktadır. Nitekim askeri neferatın orduya sevkleri mevzusunda firar edenler olursa zabitan tarafından himaye edilerek ve geride bir fert dahi kalmaması hususunda ferman gönderilmiştir.³³³⁸ Ayrıca ellerinde mektupları olmadan fuzuli serdarlık edenlerin haklarından gelineceği emir ve serdarlığıyla sefere gelip muhalefet ederlerse yakalanarak cezalandırılmaları ilâm olunup, kesinlikle ihmal olunmaması babında ferman yollanmıştır.³³³⁹ Şevval 1185 (Ocak 1772) tarihli ferman sûreti kaydında 2-3 yıldır düşmanın İslâm'a zulüm hareketleri olup sefer için neferlerin orduya katılması, itiraz edenlere ceza tertip edilmesi hususunda idarecilere ferman gönderilmiştir.³³⁴⁰ Başka bir belgede ise askeriden olup orduda seferde savaşmak yerine firar ederek eşkıyalık faaliyeti içinde olanlar için ittifak içinde olunup cezalarının icrası hususunda bazı idarecilere buyruldu yollanmıştır.³³⁴¹

³³³⁶ KŞS-56-s.192-193/476.h

³³³⁷ KŞS-58-s.66-67/56.h; Benzer hükümler için ayrıca bakınız: KŞS-59-s.368-367/428.h; KŞS-59-s.353/442.h

³³³⁸ KŞS-58-s.68/59.h

³³³⁹ KŞS-58-s.69/60.h

³³⁴⁰ KŞS-58-s.92-93/88.h

³³⁴¹ KŞS-58-s.93-94/90.h; Ayrıca bakınız, KŞS-58-s.101-102/100.h; KŞS-59-s.369/427.h

Sefer için yük hayvanına ve bunun temin edilmesine elzem bir şekilde ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Nitekim Kastamonu kaza mütesellimi, kadı ve diğer görevlilere yollanan emirde, daha önce de 40 katar katırın sefer için gönderilmesine dair ferman olup, katırların henüz ulaşmadığı biran önce tedarik edilip gönderilmesi hususu üzerinde durulmuştur.³³⁴² Başka bir belgede sefer için deve tedarik edilip biran önce Davut Paşa sahrasına ulaştırılması hususunda idarecilere ferman gönderilmiştir.³³⁴³ Bolu ve Kastamonu'dan talep edilen katır ve develerin acil olarak Davut Paşa sahrasına ulaştırılması için ferman yollanmıştır.³³⁴⁴ 14 Safer 1185 (29 Mayıs 1771) tarihli bir başka belgede sefer için tedarik edilen zehayirin yerli yerinde ve biran evvel iskelelere nakli, zorluk çıkaranların hapsi hususunda idarecilere ferman gönderilmiştir.³³⁴⁵ 13 Cemazeyilahir 1185 (23 Eylül 1771) tarihli belgede Kastamonu mütesellimi ve kadı ve diğer görevlilere gönderilen fermanla, sefer için tedarik edilen 400 adet mekkâre devenin ihracının tertip edilmesi emredilmiştir.³³⁴⁶ 25 Ramazan 1185 (1 Ocak 1772) tarihli kayıta peksimet emri olan belgede, Kastamonu ve kazalarında tertip edilen 5926 kantar peksimetin Bolu'da pişirilerek seferde askerin yiyecek ihtiyacı için Sinop iskelesine nakledilmesi yönünde ferman gönderilmiştir.³³⁴⁷ 4 Muharrem 1186 (7 Nisan 1772) tarihli kayıta, sefer için alınan zehayirin mütesellimin vefatıyla geciktiğinden mübayaa ve bekaya tashihi için biran evvel iskelelere nakli ve kaza ahalileri zimmetinde bekaya kalmış mıdır? Yoksa tahsil ve nakil olunmuş mudur? İlâm eylemek babında ferman yollanmıştır.³³⁴⁸ Bunların yanı sıra şahıslarında kendi talepleri üzerine orduya asker temin ettikleri görülmektedir. Cemazeyilahir 1187 (Ağustos 1773) tarihli kayıta Kastamonu sakinlerinden Akadlı oğlu Hacı Ali'nin kendi malından 100 nefer piyade asker, Kastamonu sakini Hıdırzade Abdurrahman Efendinin 100 nefer asker, Çamlıoğlu Hacı Mehmet'in 100 nefer asker tedarik ettiği anlaşılmaktadır. Temin edilen bu askerin

³³⁴² KŞS-56-s187/472.h

³³⁴³ KŞS-56-s.188-189/473.h

³³⁴⁴ KŞS-56-s.190-191/474.h; Ayrıca bakınız, KŞS-56-s.210-211/Numarasız h. ; KŞS-56-s.220/492; KŞS-56-s.229/499.h

³³⁴⁵ KŞS-58-s.18-19/15.h; Ayrıca bakınız, KŞS-58-s.65-66/55.h

³³⁴⁶ KŞS-58-s.63/52.h

³³⁴⁷ KŞS-58-s.64-65/54.h; Ayrıca bakınız, KŞS-59-s.366-365/430-431.h

³³⁴⁸ KŞS-58-s.80-81/73.h

Samsun iskelesinden gemilerle Varna'ya ulaştırılıp, oradan orduya katılmaları için gerekenin yapılması hususunda idarecilere ferman gönderilmiştir.³³⁴⁹

Görüldüğü gibi Moskof üzerine yapılan sefer sürecinde periyodik olarak Kastamonu ve kendisine tabi diğer kazalardan gerek nakdî gerekse aynî talebin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte belgelerden yola çıkıldığında, Kastamonu Kazası'nın Osmanlı-Rus seferine askerî ve malî anlamdaki lojistik desteğinin yadsınamaz boyutta olduğu tespitine varılmaktadır.

³³⁴⁹ KŞS-59-s.314/511.h;KŞS-59-s.315-510.h; KŞS-59-s.315/509.h

SONUÇ

Kastamonu ve çevresi tarihi açıdan bir hayli eski, başka bir ifadeyle Paleolitik (Yontma Taş) dönemine kadar indirgenmiş olup, bölge tarih öncesi devirlerden başlayarak bünyesinde birçok uygarlık barındırmıştır. 1071 Malazgirt zaferinin hemen akabinde birçok bölgede olduğu gibi Kastamonu da Türklerin hâkimiyetine geçmiştir. Bununla birlikte süratli bir biçimde Türkleşmeye başlayan Kastamonu ve çevresi zamanla “*Türkmen’in Kaidesi*” olarak ifade edilmiştir. Bölgede gaza ve cihat anlayışı ve icraatları meyvesini vermiş, bunun neticesinde ilk olarak Çobanoğulları Beyliği kurulmuştur. İlerleyen zaman içinde Candaroğulları Beyliği, Kastamonu ve çevresini alarak burada hüküm sürmüştür. Candaroğulları zamanında nüfusun artış göstermesi ile birlikte yeni yerleşim alanları ortaya çıkmıştır. Bu sayede Kastamonu, Anadolu coğrafyasının büyük şehirleri arasında görülmeye başlamış ve bu dönemde gelişme gösteren ziraî ve ticarî faaliyetlerin de katkısıyla Anadolu kentleri içinde mallarının bol ve ucuzluğu ile tanınmıştır. Görüldüğü üzere Çobanoğulları ve Candaroğulları Beyliği’nin bölgeye iktisadî, içtimaî, dinî, ilmî ve kültürel açıdan çok önemli fayda sağladığı anlaşılmaktadır.

Kastamonu havalisinin Osmanlı Devleti’nin egemenliğine girmesi (1461) Fatih Sultan Mehmet’in padişahlığı döneminde gerçekleşmiştir. Bu tarihin hemen akabinde de Kastamonu, Anadolu Eyaleti’ne bağlı bir sancak haline getirilmiştir. Böylece Kastamonu şehri sancak merkezi statüsü kazanarak, Sancakbeyi yönetiminde idare edilmiş ayrıca bölgeden şehzade sancağı olarak da istifade edilmiştir. Nitekim Şehzade Cem’in Kastamonu’da Sancakbeyi olarak görev yaptığı bilinmektedir. Şehzade Cem tarafından şehirde bir bedesten yaptırılarak bölgenin ekonomik anlamda gelişmesine katkı sağlanmıştır. Benzer şekilde Sultan II. Bayezid’in yaptırmış olduğu han da iktisadî ve ticarî faaliyetlere önemli fayda sağlamıştır. Şehirde inşa edilen birçok dinî, sosyal ve ticarî müessese burayı cazip hale getirerek bölgenin sadece ekonomik anlamda değil aynı zamanda nüfus açısından da büyüme göstermesine katkıda bulunmuştur. Öte yandan nüfusun çoğalmasıyla birlikte ahalinin ihtiyacı olan yiyecek, giyim, barınma gibi hususlarını sağlama amaçlı kurulan birçok zanaat ve ticaret erbabının sayılarının çoğalması arasında doğru orantı olduğu gözlemlenmiştir. Bölgenin fiziksel yapısının öteki İslâm şehirlerine benzer olarak idare merkezi, sosyal, dinî ve ilmî yapılardan

meydana geldiği görülmektedir. Hem Osmanlı Devleti öncesi, hem de Osmanlı zamanında Kastamonu’da birçok camii ve mescidin bina edildiğine ve diğer dinî yapılar olan tekke, zaviye, türbe ile halkın su ve temizlik ihtiyacını temin etmek amacıyla birçok çeşme, şadırvan ve hamamın yaptırıldığına şahit olunmaktadır. Bunun yanında medrese ve çocukların eğitimi için mektep ve muallimhâne gibi ilmî yapıların da etkin olduğu görülmektedir.

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren kenti ve ahalisini olumsuz cihette etkileyen celalî ve suhte vakaları ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte bölgede nüfusun XVII. yüzyılda bir azalma gösterdiği, burada yaşayan insanların ekonomik olarak zor durumda kaldığı anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu iktisadî ve askerî bunalımlar, XVII. yüzyıl sonu ve XVIII. yüzyıl başlarında kendini iyiden iyiye hissettirmeye başlamış, bu olumsuz süreçten, Osmanlı Devleti’nin diğer coğrafyalarında olduğu gibi Kastamonu bölgesinde etkilenmiştir. Devletin içinde bulunduğu sıkıntılı süreci iyileştirme maksadıyla bir takım mühim adımlar attığı, ekonomik önlem olarak da malikâne usulünü uygulanır hale getirdiği görülmüştür. Özetle Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu olumsuz şartlara rağmen XVII. ve XVIII. asırda Kastamonu’nun ticaret alanı bakımından gelişme gösterdiği, bölgenin ekonomik anlamda hareketli bir yapıda olduğu anlaşılmaktadır. İlaveten diğer dönemlerde olduğu gibi XVIII. yüzyılda da Kastamonu havalisinin geçim kaynağının büyük oranda bölgenin coğrafi şartlarına göre hayvancılık ve tarıma dayandığını vurgulamak gerekmektedir. Ayrıca bölgede faaliyet gösteren bakır madeni işletmeciliği, gerek tophane-i amireye gönderilmek gerekse Kastamonu ve çevre şehirlerin ihtiyacını karşılamada önemli bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır.

İncelenen dönemde yani XVIII. yüzyılda, bölgenin nüfusunu belirlemek amacıyla avâriz hanelerinden faydalanılmıştır. Kastamonu Kazası’nın toplamda 266 hane bir rub avâriz hanesi olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan 85 avâriz hanesi şehir merkezine ait iken geriye kalan 181 hane ve bir rub ise nahiyeye tabi olan köylere ait olduğu anlaşılmaktadır. Birtakım noksanlıkları olsa da bu bilgiler ışığında Kastamonu havalisinin nüfusu ile alakalı tahminde bulunmak olası hale gelmiştir. Buna göre mevcut bilgiler değerlendirildiğinde Kastamonu Kaza nüfusunun 22.472 ile 29.760 kişi arasında olabileceği varsayılmaktadır. Dönemin içinde olduğu siyasi şartlar göz önünde bulundurulduğunda bilhassa Osmanlı-Rus savaşı esnasında Kastamonu bölgesinden

asker talebi söz konusu olmuştur. Filhakika gönderilen bu askerlerin gıda, yiyecek benzeri zahire ve at, katır, deve gibi yük hayvanı olan mekkâre gibi gereksinimlerinin de bölge insanı tarafından temin edildiği görülmektedir.

Kastamonu'nun demografik ve sosyal hayatına gelince burada yaşamını sürdüren ahalinin büyük bir kısmı Müslümanlardan oluşmaktaydı. Şehirde cüzi miktarda gayrimüslim nüfusun olduğu anlaşılmaktadır. Müslüman ve gayrimüslim unsurların bir arada yaşamını sürdürdüğü ve bu iki zümrenin birbirlerini rahatsız etmedikleri tespit edilmiştir. Kastamonu genel olarak bakıldığında zaman gayrimüslimlere ait müteferrik bir mahallenin varlığı söz konusu değildir. Burada, sadece Zımmıyan-i Balatlar ve Zımmıyan-i Karasu isminde iki gayrimüslim köyünün olduğu görülmektedir. Bu iki unsur ve topluluğun aile yapısı ve çocuk sayıları da tereke kayıtlarına göre tespit edilmeye çalışılmıştır. Çok eşlilik hususuna gelince Müslüman erkeklerin %92.92 oranında gayrimüslimlerin ise tamamının tek eşi olduğu görülmektedir. Yine tereke kayıtlarından elde edilen veriler doğrultusunda halkın refah düzeyi ele alınmıştır. Buna göre bölgede zengin kesimin sayısının çok fazla olmadığı genel olarak orta halli ve onu takiben fakir kesim oranının fazla olduğu görülmektedir. Şer'iyeye sicil belgelerine göre Kastamonu'daki hukuksal olaylara bakıldığında ise tereke kayıtları, miras ve mirasın taksimi, nafaka ve alacak davaları, mülk alım-satımları, vasî ve nazır atamaları, adam öldürme ve yaralama gibi birçok hususun bulunduğu belirlenmiştir.

Hukuk sistemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezileşmiş yapısına uygun olarak oluşturulmuş ve yönetilmiştir. Yasama, yürütme ve yargı fonksiyonları, devlet başkanının (padişah) uhdesindedir. Hukuk sistemi, İslâm hukukuna dayalı olarak, bu bağlamda dini kurallar ve kaidelerle desteklenmiştir. Hukukun uygulanması, adaletin sağlanması ve toplumsal düzenin korunması açısından büyük önem taşımış, hukuki düzenlemeler, şer'i ve örfî hukuk çerçevesinde gerçekleştirilen ve yargı süreçleri bu iki hukuk sistemi doğrultusunda yürütülen Osmanlı hukuk sistemi, umumiyetle İslâm hukukuna göre şekillenmiştir. Osmanlı Devleti'nin hukuk ve yargı rejimi, merkezi otoritenin gücünü pekiştirmek açısından bakıldığında önemli bir işleve sahiptir. Kadılar, Osmanlı yargı sisteminde adaletin sağlanmasında kilit rol oynayarak sancaklarda adlî işlerin yürütülmesinden sorumlu olmuştur. Benzer şekilde Kastamonu Kazası'nda kadı ve kendisine yardımcı olan nâib, kâtip, muhızır gibi görevlilerin yanı sıra mütesellim ve diğer yerel yöneticiler, hukuk ve yargı sisteminin işlerliğini sağlamıştır.

Osmanlı hukuk ve yargı sisteminin genel yapısı, kadıların görev, yetkileri ve yardımcıları, Kastamonu'daki yargı süreçleri, hukukun tatbik edilmesi, davanın işleyişi ve ceza hukuku uygulamaları detaylı bir şekilde incelenen çalışmada, ayrıca, suçlar ve uygulanan yaptırımlar hakkında da bilgiye yer verilmiştir. Yargılamanın birer ögesi olan ispat araç ve belgeleri, ikrar, şahitlik, yazılı belge, yemin, karine, bilirkişi, keşif, kasâme, vekâlet, kefil, zaman aşımı gibi birçok konuya değinilmiştir. Ceza hukuku kapsamında, yargılama ve hüküm verme, sulh, işlenen suçlara uygulanan cezalar, fitne, fesat, şekavet, adam öldürme, yaralama ve sair unsurlar tetkik edilmiştir. Borçlar hukuku etrafında, satış akdi, gayrimenkul satışları, kiralama, borç, karz, deyn gibi kavramlara yer verilmiştir.

Araştırmaya konu olan 25 yıllık zaman içinde Kastamonu ve etrafında çeşitli eşkıyalık olaylarının olduğu anlaşılmaktadır. Bu eşkıya ve haramzadeler özellikle başıboş levendat, yol kesen haydutlar, devlet görevlisi ve ahaliden meydana gelmekteydi. Devletin bu meşru olmayan eşkıya icraatları nedeniyle bir hayli mücadele verdiği görülmektedir. II. Osman'ın adalet emrinde eşkıya makulesi için gerekli cezaî işlemlerin yapılması emredilmiştir. Belgelerden tespitle gerek payitahttan gönderilen fermanlar, gerekse Kütahya valisi tarafından ilgili yerlere buyruklar gönderildiği anlaşılmaktadır. Öyle ki eşkıyanın bir türlü yakalanamaması, özellikle bahar ve yaz aylarında ağaçların yapraklanmasıyla kendilerini bu sayede gizlemeleri nedeni ile faaliyetlerini iyice arttırdıkları anlaşılmaktadır. Hatta alınan tedbirlerde sekban başı tayin edilerek 40 nefer adamıyla birlikte 6 ay boyunca belli bir ücret karşılığında mütesellimin hizmetine verildiği görülmektedir. Bahsi geçen eşkıyanın bu dönemde devleti bir hayli uğraştırdığı, eşkıyalık faaliyetlerinin durdurulup gerekli tedbirlerin alınması ve cezalarının icrası yönünde hem devlet merkezinden hem de Anadolu eyaletinden Kastamonu idarecilerine emir ve talimat gönderilmiştir.

Ekonomik faaliyetler, bir bölgenin sosyal ve kültürel yapısını da etkilemiştir. Bu husustan hareketle, beşinci ve son bölümde Kastamonu'nun ekonomik yapısı, tarım ve hayvancılığın yanı sıra ticaret faaliyetleri, mukâtaa ve tımar sistemi, vergiler, para ve fiyat hareketleri gibi konular ayrıntılı bir şekilde vurgulanmıştır. Kastamonu Kazası'nın ekonomik yapısı, büyük ölçüde tarım, hayvancılık ve ticaret faaliyetlerine dayanmaktadır. Bölgedeki tarımsal üretim, iklim ve toprak koşullarına bağlı olarak çeşitlenmiş ve halkın temel geçim kaynağı olmuştur. Buğday, arpa, pirinç, mısır gibi

tahıl ürünleri ve çeşitli sebzeler yetiştirilmiştir. Hayvancılık, özellikle dağlık bölgelerde yaygın olup, küçükbaş ve büyükbaş hayvan üreticiliği yapılmıştır. Ayrıca, orman ürünleri de ekonominin önemli unsurları arasında yer almıştır.

Ticaret ise yerel pazarlar ve çevre bölgelerle olan ticari ilişkilerle desteklenmiş, özellikle tahıl ve hayvancılık ürünleri ticaretin ana unsurları olmuştur. Kastamonu yöresinin ülke için bir başka önemi, yurt ihtiyacını karşılayacak hatta İran ve diğer doğu memleketlerine yollayacak kadar bakır çıkaran “*Küre maden ocakları*” burada bulunmaktaydı. Bilhassa buradaki bakır madeninin gerek Tophane-i Amire gerekse Daphane-i Amire için üretimi söz konusu olduğundan bakırın bölge ekonomisi için önemli bir yeri bulunmaktadır. Hem savaşlarda kullanılan malzemelerin hem de ev araç gereçlerinin yapılmasında bakırın çokça kullanılması nedeniyle bakır üretimin oranının fazla olduğu belirtilerek, incelenen dönem kayıtlarında Kastamonu-Küre bakır madenlerinden sıkça bahsedilmektedir. Yine belgelerde daire için lazım olan yaldızlı ve sade bakırın tedariki ve satın alınması, Kastamonu’da bakır üretiminin bir hayli çok olduğu bilinen bir husus olmakla birlikte, Kastamonu madeninde bakıra ihtiyaç yokken, Tokat’tan getirilen madene ruhsat verilmediği görülmektedir.

Kastamonu Kazası, Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik ve stratejik olarak önemli bir bölgesidir. Bu kazanın ekonomik yapısı tarım, hayvancılık, ticaret, zanaat ve madencilik gibi çeşitli faaliyetlere dayanmaktadır. Tarımda buğday, arpa, çeltik gibi ürünler ön plandayken, hayvancılıkta at, katır, küçükbaş ve büyükbaş hayvan yetiştiriciliği yaygındır. Bölgede bakır madenciliği önemli bir yer tutmakta ve bakır, ekonominin temel kaynaklarından biri olmaktadır. Kastamonu Kazası, kerestecilik ve balıkçılık gibi faaliyetlerle de ekonomisine katkı sağlamaktadır. Kazada ekonomik faaliyetler geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Ziraat faaliyetlerinde bağcılık, bahçecilik ve tarla tarımı önemli yer tutmaktadır. Tarım aletleri olarak saban demiri ve kazma gibi araçlar kullanılmıştır. Hayvancılıkta at ve katır besiciliği ön planda olup, küçükbaş hayvanlar da yetiştirilmiştir. Kastamonu, özellikle bakır madeni bakımından zengin olup, bakırdan imal edilen eşyalar ekonomiye önemli katkı sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nda madenlerin önemi büyüktür ve Kastamonu-Küre bakır madenleri bu açıdan dikkat çekicidir. Bakır, hem yerel ihtiyaçlar için hem de ihraç amacıyla üretilmiştir. Ticaret, Kastamonu ekonomisinde önemli bir yer tutmuş, çeşitli ürünlerin ticareti yapılmıştır. Özellikle Sinop limanı, Kastamonu ürünlerinin pazarlanmasında

kullanılmıştır. Kastamonu’da dokumacılık, dericilik, kuyumculuk, demircilik, bakırcılık gibi zanaatlar yaygındır. Bilhassa keten bez dokuması ve kendir işleri bölge halkına ekonomik imkânlar sunmuştur. Sanayi ve ticaretin gelişmesiyle birlikte, kaza büyük bir ticaret merkezi olmuştur. Kastamonu’nun ekonomik yapısında ulaşım önemli bir faktördür. Karayolu ulaşım ağının değişmesi, iktisadî faaliyetlerde azalmaya ve nüfusun düşmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra, ormancılık da ekonomik faaliyetler arasında bulunmakta, özellikle çam ağaçları yaygın olarak kullanılmaktadır. Osmanlı maliyesi geniş topraklara yayılan esnek bir yapıya sahip olup, ekonomik faaliyetler tarım, ticaret ve sanayi üzerine kurulmaktaydı. Kastamonu, Osmanlı ekonomisinde önemli bir yer tutarak, XVII. yüzyılda seferlerde mühim rol oynamıştır. Tarım ve hayvancılık, Kastamonu’nun başlıca geçim kaynağı olup, buğday, arpa, çeltik gibi tarım ürünleri bölgede önemli bir yer tutmaktadır. At ve katır yetiştiriciliği, hayvancılıkta öne çıkmıştır. Kastamonu-Küre bakır madenleri, bölgenin ekonomik yapısında önemli bir konumda olmakla birlikte, bakır, hem iç piyasada hem de ihracatta kullanılmış ayrıca dericilik, dokumacılık, kuyumculuk gibi zanaatlar ekonomiye katkı sağlamıştır. Ulaşım açısından bakıldığında Sinop limanı, Kastamonu ürünlerinin pazarlanmasında kullanılmış, karayolu ulaşım ağının değişmesi ise, ekonomik faaliyetlerde düşüşe neden olmuştur. Kastamonu’nun orman alanları, tarım ve ormancılık faaliyetlerinde yararlanılarak, çam ağaçlarından yaygın olarak faydalanılmış, bu alanda kerestecilik önemli bir ekonomik faaliyet olmuştur. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti’nin önemli bir zayıflığını ortaya koymuş ve Rusya’nın bir güç olarak yükselişini belgeleyen önemli bir dönüm noktası olmuştur. Savaş, Osmanlı Devleti’nin askeri ve ekonomik yapısında ciddi değişikliklere neden olmuştur. Küçük Kaynarca Antlaşması ile sonuçlanan savaş, Osmanlı Devleti’nin askerî alanda büyük bir yenilgiye uğradığını ve ordunun disiplinsiz ve eğitimsiz olduğunu gözler önüne sermiştir. Kastamonu Kazası, ordunun ihtiyacı olan zahire ve binek hayvanlarının bir kısmını temin etmiştir. Anadolu’nun sol kolundan asker talep edildiğinden, Kastamonu ve diğer bölgelerden asker nakli yapılmıştır. Sefer emri doğrultusunda, Kastamonu’dan birçok kazanın asker, kadı, naip ve yeniçeri serdarları askere katılım için hareket etmişlerdir. Firar eden askerlerin cezalandırılması ve askerin orduya katılımı için sıkı tedbirler alınmıştır. Kastamonu ve çevresindeki kazalardan sefer için gerekli olan katır, deve ve zahire temin edilmiştir. Peksimet gibi askerin yiyecek ihtiyacını karşılayan erzaklar,

Kastamonu'dan yollanan malzemeyle Bolu'da pişirilerek Sinop iskelesine nakledilmiştir. Kastamonu sakinlerinden bazı şahıslar, kendi mallarından asker temin ederek orduya destek sağlamışlardır. Osmanlı-Rus Savaşı sürecinde Kastamonu hem askeri hem de malî anlamda önemli lojistik destek sağlamıştır. Belgeler, Kastamonu Kazası'nın Osmanlı-Rus seferine yaptığı katkının küçümsenmeyecek boyutta olduğunu göstermektedir. Araştırmanın iskeletini oluşturan şer'iyye sicillerinden istifade edilerek meydana getirilen bu çalışmada, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında köklü bir geçmişe sahip olan Kastamonu Kazası'nın idarî, fizikî, içtimaî, kültürel, demografik ve hukukî yapısı irdelenerek bölgenin tarihine yarar sağlanması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Kastamonu Şer'iyye Sicilleri: KŞS, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59.

2. Araştırma ve Kaynak Eserler

Abacı, Nurcan, “Osmanlı Dönemi Bilirkişilik Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 2002, 75-84.

Abdulkadiroğlu, Abdülkerim, “Bursalı Belîğ’in Eserlerinde Kastamonu ve Kastamonulu Zevat”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu Tebliğler 19-21 Ekim 1988 Kastamonu*, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1989, 65-70.

_____, “Kastamonu’da Medfun Bazı Evliya Hakkında Yeni Bir Vesika”, *Türk Yurdu Dergisi*, 8, (1), Ankara 1987, 41-42.

Acar, Hüsnü, *Tarihte Kastamonu*, Çetin Matbaacılık, İstanbul 2006.

Acar, Ergün, *Kastamonu Merkez İlçe ve Köy Ağızları*, (Yüksek lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2008.

Acar, H. İbrahim, “Talâk”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013, XXXIX, 496.

Acar, H. İbrahim, “Tefrik”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, XL, 277.

_____, “Mehrin İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 17, 2011, 367-386.

Acıpınar, Mikail. “Tire Dokuma Endüstrisi ve Damga Mukataası (18. Yüzyıl)”, *Cihannüma, Tarih ve Coğrafya Dergisi*, V/1, 2019, 67.

Ağar, Serkan, “Geçmişten Bugüne Mali İdare”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 73, 2007, 372-432.

Ahıskalı, Recep, “Muhzır”, *DİA*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, XXXI, 85.

- Ahunbay, Zeynep, *Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları, Medreseler, Darülmurralar, Mektepler*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul 1988, 239-309.
- Akalın, Şebnem, “Kervansaray”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2002, XXV, 299.
- Akbaş, Halil Emre, Serdar Bozkurt, Kübra Yazıcı, “Osmanlı Devletinde Lonca Teşkilatı Yapısı ve Yönetim Düşüncesi İle Karşılaştırılması”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı, Eylül, 2018, 165-202.
- Akbel, Mustafa, “Osmanlı Başkentinde Kölelerin Durumu ve Azatları: Galata Örneği (1718-1730)”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3(1), 2017, 212-238.
- Akbulut, İlhan, “İslâm Hukukunda Suçlar ve Cezalar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(1), 2003, 167-181.
- _____, “Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi”, *Vakıflar Dergisi*, XXX, 2007, 61-72.
- Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.
- _____, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi (1453-1559)*, 2, Barış Kitapevi, Ankara 1999.
- _____, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 1966, 201-247.
- Akdemir, M. Sadık, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Isparta'da Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayat* (170 ve 171 Numaralı Şer'iyye Siciline Göre), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2004,s.93
- Akgündüz, Ahmet, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara 1988.
- _____, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı İlim Hey'eti, Şer'iyce Sicilleri: Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler I-II*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.

- _____, İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: "Şer'iyye Mahkemeleri ve Şer'iyye Sicilleri", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (14), 2009, 16.
- Akgündüz, Murat, Klasik Dönem Osmanlı Devlet Tekilatında Şeyhülislâmlık, *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, IX, 839-846.
- Akın, Ahmet, "Osmanlı'da Din Görevlisinin Konumu Üzerine Değerlendirmeler (Bursa Örneği)", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 2006, 65-104.
- Akkaya, Mustafa, "XVII. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Üsküdar'da Köle Ticareti, Kölelerin Ticaretle Uğraşması", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2011, 204-217.
- Akkuş, Yakup, *Osmanlı ve Avrupa'nın İktisat Politikaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz (XIV. ve XV. Asırlar)*, Prof. Dr. Şerafettin Aksoy'a Armağan (Maliye Araştırma Merkezi Konferansları), İstanbul 2009.
- Aklan, Mustafa, "Softa", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, XXXVII, 342-343.
- Akman, Mehmet, "Osmanlı Ceza Muhakemesi Hukukuna Hakim Olan İlkeler", *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, VI, 471.
- _____, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, 112.
- _____, "Osmanlı Ceza Hukuku Çalışmaları Üzerine Bir İcmal", *Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5), 2005, 489-512.
- _____, "Osmanlı Hukukunda Faili Bilinmeyen İtlâf Durumlarında Öngörülen Ortak Sorumluluğun Hukuki Niteliği", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 3, 2007, 7-12.
- Akok, Mahmut, "Kastamonu Şehri Tarihi İç Kalesi" *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 9/35, Ankara 1945.
- Aköz, Alaaddin, "XVI. Yüzyıl Sonlarında Bozkır Nahiyesinde, Geçimlik Faaliyetlere Bağlı Nüfus Hareketliliği", *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır*, 2016, 6-8 Mayıs, Konya, 1469-1478.

- _____, Doğan Yörük, “XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı’ndaki Taşra Görevlileri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, 2003, 107-132.
- _____, İbrahim Solak, “Osmanlı Taşra Yönetimi ve 16. Yüzyılda Maraş Kazası Yöneticileri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 2006, 29-46.
- Akşit, Cevat, *İslâm Ceza Hukuku ve İnsani Esasları*, Gümüşev Yayıncılık, İstanbul 2000, 77.
- Aktan, Ali, *Osmanlı Paleografyası ve Siyasi Yazışmalar*, İstanbul 1995.
- Aktan, Coşkun Can, Dilek Dileyici ve Özgür Saraç, “Osmanlı Tarihinde Vergi İsyanları”, 2002.
- Aktan, Hamza, “Miras”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, XXX, 143.
- Aktaş, Ahmet, “Şeyhler ve Şahlar Osmanlı Toplumunda Devlet-Tarikat İlişkierinin Gelişim ve Değişim Süreçleri”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 2015, 179-182.
- Aktaş, Esat, “18 Eylül 1880 Tarihli Bir Layihaya Göre Kastamonu Vilayeti”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, 2015, 223-240.
- Akyel, Salih ve Kami Özdemir, “1835 Tarihli Nüfus Defterine Göre Tirebolu’da Gayrimüslim Nüfus Yapısı”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 37, 2015, 163-179.
- Akyılmaz, Bahtiyar, “Osmanlı Devletinde Merkezden Yönetimin Taşra İdaresi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 1996, 127-156.
- Akyılmaz, Gül, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kadının Statüsü*, Göksu Ofset-Matbaa Mücellithane, Konya 2000.
- _____, “Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XI(1-2), 2007, 471-502.
- _____, “Osmanlı Devleti’nde Kadınların Mülkiyet Hakları ve Karşılaştıkları Hukuki Sorunlar”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Özel Sayı, 2017, 325-364.

- Akyüz, Jülide, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII. Yüzyılda Ankara*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- _____, “Avârız Vergisi Üzerine Bir Çalışma: 18. Yüzyıl Başlarında Ankara Uygulamaları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(22), 2012, 219-232.
- Albayrak, Gökçen Coşkun, *19. Yüzyılda Osmanlı Tunası'nda Ticarer*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.
- Albayrak, Meltem, “Candaroğulları Beyliği'nin Kuruluşu ve Osmanlı Beyliği İle Münasebetlerine Dair Bir Değerlendirme”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 4(7), 2018, 73-100.
- Alkan, Necmettin, “Âyânlık'ın Son Dönemlerinde Tipik Bir Örnek: Gümüşhane Sancağı Kürtün-i Zir Kazası Âyânı Süleyman'ın Meselesi”, *Karadeniz Araştırmaları*, 12, 2007, 69-84.
- Alper, Değer ve Canan Erdoğan, “16. ve 18. Yüzyıl Arasında Bursa Para Vakıfları ve Bursa Ekonomisine Etkileri”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXVIII,(1), 2009, 85-99.
- Alper, Yusuf, *Sosyal Güvenlik*, Dora Yayınları, Bursa 2012.
- Altunan, Sema, *Osmanlı Devletinde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler*, Yeni Türk Yayını, Ankara 2002.
- Altunan, Sema, “XVII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul-Edirne Arasındaki Menziller ve Bazı Menzilkeş Köyler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39(25), 2006, 75-99.
- Altundağ, Şinasi, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Vergi Sistemi Hakkında Kısa Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5(2), 1947, 187-197.
- And, Metin, “16. Yüzyılda Osmanlılar'da Cezalar”, *Hayat Tarih Mecmuası*, 1(3), 1969.
- Apaydın, H. Yunus , “Şahit”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXVIII, 278.
- _____, “Karz”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 520-525.

_____, “Kefalet”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2022, XXV, 168-177.

Aras, Bahtiyar Murat, “Osmanlı Devleti’nde Din ve Devlet İlişkisi”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, 2013, 68-75.

Arat, R. Rahmeti, “Köy”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, VI, 924.

Arık, Feda Şamil, “Eski Türk Ceza Hukukunda Dair Notlar I. Suçlar ve Cezalar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28(17), 1995, 3-50.

_____, “Osmanlı’da Kadılık Müessesesi 1”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 8, 1997, 1-71.

Armağan, Abdüllatif, Osmanlı Devleti’nde Konar-Göçerler, *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay. Ankara 1999, IV, 142

_____, “XVI. Yüzyılda Take Sancağı’nın Yönetimi ve Yöneticileri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 18(1), 2011, 273-293.

_____, “Klasik Dönemde Osmanlılarda Devlet Yönetim Anlayışına Dair Bazı Düşünceler”, *Akademik Bakış*, 5(9), 2011, 139-156.

Arslan, Ramazan, Ejder Yılmaz, *Medenî Usul Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara 1989.

Artukoğlu, Muhammed Necat, *Osmanlı Yargı Teşkilatında Avukatlık Kurumunun Gelişimi*, (Yüksek Lisans Tezi), Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan 2019.

Aslan, Taner, “Osmanlı Devleti’nin Siyasî ve İdarî Tarihinde Adalet ve Müsavat Meselesi”, *Akademik Bakış Dergisi*, 21, 2010, 1-20.

Aslan, Telhan, *30 Numaralı Mühimme Defteri [s.248-370] (Transkripsiyon, Belge Özetleri ve Dizin)*, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2016.

Aşçı, Bahar, *Türkiye’nin 150 Yıllık Borç Serüveni (1855-2005)*, (Yüksek Lisans Tezi), Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

- Aşkar, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nde Alim-Mutasavvıf Prototipi Olarak; İlk Şeyhülislâm Molla Fenarî ve Tasavvuf Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37(1), 1997, 385-401.
- Atar, Abdulkadir, *XVIII. Yüzyıl’da Yayımlanmış Fetva Mecmualarına Göre Osmanlı’da İktisadî Hayat*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.
- _____, “Başlangıcından Günümüze Dünyada ve Türkiye’de İslâmi Bankacılığın Genel Durumu”, *Journal of History Culture and Art Research*, 6(4), 2017, 1029-1062.
- _____, “XVIII. Asır Fetva Mecmuaları Işığında Osmanlı’da Tedavül Aracı Olarak Kullanılan Paralar”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 2017, 61-85.
- Atar, Fahrettin, “Kadı”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 66
- _____, “Fetva”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, XII, 486-496.
- _____, “Mahkeme”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVII, 338.
- _____, “Nikâh”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, XXXIII, 112.
- _____, “Sulh”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, XXXVII, 481-485.
- _____, “Muhâlea”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, XXX, 397.
- Atasoy, Nurhan, “Osmanlı Döneminde Tarikat Kıyafetleri ve Cihazları”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, 202
- Ateş, Derya, *Borçlar Hukuku Sözleşmelerinde Genel Ahlâka Aykırılık*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, 115.
- Atsız, Hüseyin Nihal, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinden Seçmeler*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011, 15.

- Avcı, Casim, “Nâib ”, *DİA*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXII, 311.
- Avcı, Cemal, “19. Yüzyıl Sonlarında Kastamonu Vilayeti”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(24), 2012, 17-34.
- Avcı, Mustafa, “Osmanlı İnfaz Hukukundaki Gelişmelere Genel Bir Bakış”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(3-4), 2004, 87-159.
- _____, Mecelle’ye Göre Dostluk ve Düşmanlığın Tanıklığa Etkisi, *Akademiar Dergisi*, 6, Ankara 2019, 172.
- Avcı, Müşerref, “Osmanlı Devleti’nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar”, *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 55, 2016, 225-254.
- Ay Kurumlar, Zeliha, *69/1 Numaralı Kastamonu Şer’iyye Sicili (H. 1210-1211 / M. 1795-1796) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2006.
- Aybakan, Bilal, “Vekâlet”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, 1-6.
- Aydüz, Davut, *İslâm İktisadında Narh*, Işık Yayınları, İzmir 1994, 3-4.
- Aydın, Mehmet Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul 1996.
- _____, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1985, 36.
- _____, “Deyn”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, IX, 266-268
- _____, Hamidullah, Muhammed, “Köle”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, XXVI, 237-246.
- _____, “Avârız”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, IV, 108.
- _____, “Osmanlı Ceza Hukuku”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, VII, 478-482.
- _____, “Osmanlı Devleti’nde Mahkeme”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVII, 343.
- _____, “Mehir”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 389.

- Aygün, Necmettin, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Sarander Yayınları, İstanbul 2005.
- Aykanat, Mehmet, "Mecelle'de İş Sözleşmesi", *Akademik Bakış Dergisi*, 47, 2015, 53-62.
- _____, "Osmanlı Hukukunda İbra Türleri", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 2018, 611-627.
- Bahar, Hasan, *Şehirlerin Sevdalıısı İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı*, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Konya 2015.
- Baltacı, Cahit, "Osmanlılarda Mektep", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, XXIX, 7.
- Baktır, Mustafa, "Hutbe", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVIII, 425-428.
- Bardakoğlu, Ali, "İsbat", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXII, 492.
- _____, "Bey", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, VI, 13-19.
- _____, "Diyet", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, IX, 473.
- _____, "Eşkîya", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, XI, 463.
- _____, "Hapis", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, XVI, 55-56.
- _____, "Hibe", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVII, 421-426.
- _____, "Kasâme", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 528-530.
- _____, "Vesayet", *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XXXXIII, 66.
- Barkan, Ömer Lütfi, *Osmanlı Devleti'nde Zirai Ekonominin Hukuku ve Mali Esaslar (Kanunlar)*, Burhanettin Matbaası, İstanbul 1980.
- _____, "Avarız", *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, II, İstanbul 1979, 13-19.
- _____, *Edirne Askeri Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.

- _____, “Öşür”, *Osmanlı İmparatorluğunda*, *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, IX, 485-48.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara 1942, 354.
- Barutçugil, İsmet, *Cumhuriyetten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış*, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul 1989.
- Baş, Eyüp, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Din Kültürü ve Hayatı (Tarih Yazarı Neşri’nin Anlatılarına Göre)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52(2), 2011, 55-84.
- Baş, Yaşar, “Merkez ve Taşrada Yerleşik Yeniçeri-Halk Çekişmesi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(49), 2014, 324-365.
- Başarır, Özlem, “Diyarbakir Voyvodası Mustafa Ağa’nın Terekesi Üzerine Bazı Düşünceler”, *BİLİG*, 65, 2013, 23-46.
- _____, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarisında Osmanlı Mali Uygulamaları Çerçevesinde Konargöçer Topluluklar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54(2), 2014, 251-284.
- Başdemir, Baykal, *Osmanlı Vergi Sisteminde Öşür*, (Yüksek Lisans Tezi), Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2015.
- Başkurt, İrfan, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kürsü Şeyhliği”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 27, 2012, 117-145.
- Batmaz, Eftal Şükrü, “Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 7(7), 1996, 1-9.
- _____, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *Osmanlı*, III, 1999, 250-257.
- Bay, Abdullah, *Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Âyanlık (1750-1850)*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007.
- _____, “Modernleşme Dönemi Osmanlı Taşra Medreseleri: Kastamonu Medreseleri ve Taşrada Medrese Hayatı”, *Karadeniz Araştırmaları*, 33, 2012, 59-95.

- Bayarslan, Hüseyin, “Osmanlı Devleti’nde Köleleştirme ve Azat Etme Yöntemleri”, *Ulakbilge*, 5(10), 2017, 439-452.
- Bayartan, Mehmet, “Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 13, 2005, 95.
- _____, “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, X(1), 2008, 157-174.
- Bayındır, Abdülaziz, *İslâm Muhakeme Hukuku Osmanlı Devleti Uygulaması*, İslâmi İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.
- _____, “Bey’ bi’l-Vefâ”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, VI, 20-22.
- _____, Osmanlı’da Yargının İşleyişi, *Osmanlı*, ed. Güler Eren, YTY, Ankara 1999, VI, 429.
- _____, Örneklerle Osmanlı’da Ceza Yargılaması, *Türkler*, Ed. Hasan Celal Güzel, Salim Koca, Kemal Çiçek, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, X, 121-122.
- Bayram, Mikail, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı’nın Kuruluşu*, Damla Matbaacılık, Konya 1991, 147-151.
- Baysun, M. Cavid, “Nâip”, *İA*, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul 1964, IX, 50.
- Bazna, Yalçın, *1951/137 Numaralı (1810-1811 M. Tarihli) Trabzon Şer’iyye Sicili*, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2013.
- Behçet, Mehmet, *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Asar-ı Kadimesi)*, Kastamonu Valiliği İl Özel İdaresi Yayınları, Kastamonu 1998.
- Belli, Oktay, *Anadolu’da Türk Bakırcılık Sanatının Gelişimi*, Sandoz Yayınları, İstanbul 1993.
- Bekçi, İsmail, Ali Apalı, Tuğba Çulcu, “Türk Devletlerinde Vergi Anlayış ve Uygulamalarının Biçimsel ve Yapısal Karakteri” , *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 217.
- Berki, Ali Himmet, “İslâm’da Vakıf, Sahih ve Gayr-i Sahih Nevileri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6, 1957, 19-26.
- _____, *Açıklamalı Mecelle*, Hikmet Yayınları, İstanbul 1982.

- Beroje, Sahip, *İslâm Ceza Muhâkemesi Hukukunda Beyyine Kulfeti ve İspata Hâkim Esaslar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1999, 244.
- Beşirli, Mehmet, “385 Numaralı Harput Şer’iye Sicili’nin Tanıtımı ve Osmanlı Şehir Tarihi Açısından Önemi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 10, 1999, 3-25.
- Beşirli, Mehmet, “Tokat Bakır Kalhânesi’nin Yönetimi (1793-1853)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 2004, 229-258.
- Bey, Abdulaziz, *Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.
- Beydilli, Kemal, “İmam-Osmanlı Devleti’nde İmamlık”, *DİA*, İstanbul 2000
- _____, “Küçük Kaynarca Antlaşması”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, XXVI, 524-527.
- _____, “Yeniçeri”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, XLIII, 458.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuku İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınları, İstanbul 1986.
- _____, *İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü*, Sistem Matbaacılık, Haz. Abdullah Kahraman, İstanbul 2007.
- Binark, İsmet, *5 Numaralı Mühimme Defteri (973 / 1565-1566)*, Dîvan-ı Hümâyûn Sicilleri Dizisi, Ankara 1994, 65-66.
- Bizbirlik, Alpay, “Osmanlı Devleti’nde Ticaret ve Üretime Dair Değerlendirilebilir Bir Kaynak; Tereke Defterleri ve Edirne Tereke Defteri Üzerine Bir Deneme”, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, X, 731-735.
- _____, *Osmanlı Toplumunda Vakıfların Sosyo-Ekonomik Boyutları ve Buna Dair Örnekler*, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, YTY, Ankara 1999, V, 57.
- Bostan, İdris. “Sâlyâne”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, XXXVI, 59-60.
- Bostan, Muhammed Kemal, “Osmanlıda Vakıfların Yeri ve Önemi”, *The Journal of International Scientific Researches*, 2(7), 2017, 119-128.

- Bostancı, Enver Yaşar, “Gökırmak Vadisinde Prehistuvar Araştırmalar, Yeni Paleolitik Buluntular”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, IX, (3), Ankara 1952, 137-140.
- Boy, Arzu, “Medreselerin Kısa Bir Geçmişi ve Kayseri Medreseleri”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 2017, 57-73.
- Boynukalın, Ertuğrul, “Yemin”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, 417-420.
- Bozatay, Şeniz Anbarlı, Konur Alp Demir, “Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(10), 2014, 71-89.
- Bozpınar, Cumali, *Osmanlı Devleti’nde İktisadi Zihniyet ve Sanayileşme Sorunsalı: Bursa İpek Sektörü Örneği*, (Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018.
- Boztepe, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nin Taşra Yönetimini Şekillendiren “Merkeziyetçilik” Yaklaşımı ve Günümüze Etkileri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 2013, 1-14.
- Bozkurt, Nebi, “Müderri”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXI, 467-468
- _____, “Namazgâh”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXII, 357-358.
- _____, “Medrese”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 323-324;
- Budak, Mustafa, “Kafkasya ve Osmanlı Devleti, (XVI-XX Yüzyıllar)”, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, I, 598.
- Bulut, Elif, *Kastamonu İli Merkez ve Güney İlçeleri’ndeki Orun ve Bazı Cadde, Sokak Adları Üzerine Bir İnceleme*, (Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2013.
- Bulut, Mehmet, “Osmanlı Devletinde Dini Teşkilatlanma ve Yaygın Din Eğitimi”, *Diyanet İlmî Dergisi*, 35(2), 1999, 101-116.

- _____, “Osmanlı’dan Günümüze Müftülerin Seçimleri, Atanmaları ve Seçimlerinde Esas Alınan Eğitim Kriterleri”, *Dini Araştırmalar*, 15(41), 2012, 80-98.
- _____, “Osmanlı Ekonomi Politikası’na Yeniden Bir Bakış”, *Bilgi*, 62, 2012, 63-69.
- Bulut, Nihat, Hak ve Özgürlüklerin Sınırlandırılma Nedeni Olarak Genel Ahlak, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, IV (1-2), 2000, 32-33.
- Buzpınar, Şit Tufan, “Nakîbüleşraf”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXII, 322-324.
- Büyükkasap, Erdoğan, Üzeyir Kars, *1922 İtibariyle Kastamonu’nun Eğitim, Sosyal, Ekonomik ve Sağlık Durumu*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, Ankara 2005.
- Büyükkol, Semih, Zuhale Arda, “Türk Kültüründe Hamam Geleneği ve Resim Sanatına Yansımaları”, *İdil Dergisi*, 5(27), 2016, 2047-2062.
- Canatar, Mehmet, “Kethüdâ”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, XXV, 332.
- Cerası, Maurice, *Osmanlı Kenti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.
- Ceyhan, Muhammed, “Tanzimat Dönemi Sonrası Şer’iyye Sicil Defterlerinin Muhteva ve Diplomatik Açısından Tahlili”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 29, 2011, 49-82.
- Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy da Tanzimat’a Mali Tarih)*, Alan Yayınları, İstanbul 1986.
- Cin, Halil, “Osmanlı Toprak Hukukunda Miri Arazinin Hukuki Rejimi ve Bu Arazinin TMK. Karşısındaki Durumu”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(1), 1966, 745-798.
- _____, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978, 24.
- _____, Akyılmaz, Gül, *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*, Çağ Üniversitesi Yayınları, Adana 2000.

- Çadırcı, Musa, “Tanzimat’ın İlânı Sırasında Anadolu’da İç Güvenlik”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 13(24), 1980, 45-58.
- _____, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.
- Çağatay, Neşet, “Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergiler ve Resimler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V(5), 1947.
- _____, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Türk Tarih Kurumu Ankara 1997, 3-6.
- Çakar, Enver, *17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2006.
- Çalış, Halit, Hacak, Hasan, “Rehin”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, XXXIV, 538-542.
- Çakır, Baki, Osmanlı Mukâtaa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl), Kitapevi Yayınları, İstanbul 2003, s. 57-60
- Çakır, Coşkun Tanzimat ve Islahat Fermanlarının Malî Boyutları, *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, III, 363.
- Çakır, Fırat, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Balıkesir Şehir Masrafları*, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2016.
- Çakır, İbrahim Etem, “Osmanlı Toplumunda Köle ve Cariyeler, Sofya 1550-1684”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 36, 2014, 201-216.
- _____, *XVI. Yüzyılda Ayntâb Şehri*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.
- Çelebi b. Derviş Mehmed Zılli, Evliya, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.
- Çelebi, Ercan, “Millî Mücadele’de Kastamonu”, *Cumhuriyet Tarih Araştırmaları Dergisi*, 19, 2014, 105-117.
- Çelik, Gülfettin, “Osmanlı Devleti’nin Nüfus ve İskân Politikası”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 4, (6), İstanbul 1999, 57.

- Çelik, Rifat İlhan, “Ahi Evran Vakfı ve Vakfiyelerinin Sosyo-Kültürel Açısından Değerlendirilmesi”, *Vakıflar Dergisi*, 50, 2018, 9-22.
- Çelik, Şenol, “Şehir Kethüdası”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXVIII, 451.
- Çetin, Cemal, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Konya Menzilleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2004.
- _____, *Anadolu’da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2009.
- _____, “Osmanlılarda Mesafe Ölçümü ve Tarihî Süreci”, *Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı, Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür*, 2013, 443-466.
- Çetin, Abdülkadir, “Osmanlı Devleti’nde Kadı ve Şer’i Mahkemeler”, *Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, 2(1), 2015, 15-23.
- Çetinkaya, Esra, “Tokat Şer’iyye Sicillerine Göre Osmanlı Hukukunda Karz Sözleşmesi (1805-1843/1220-1258)”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2015, 285-311.
- Çınar, Hüseyin, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayntab Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2000.
- _____, Koyuncu Kaya, Miyase, *Vakıflar Kaynakçası*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2015.
- Çınar, Tuba, “Tanzimat Sonrası Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Aile Hukuku: Evlenme ve Boşanma”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VII(2), 2018, 106-152.
- Çiçek, Atıl Cem, Selçuk Aydın ve Bülent Yağci, “Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(9), 2015, 269-284.
- Çiçek, Rahmi, *Milli Mücadelede Kastamonu*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1991.

- Çifçi, Fazıl, *Kastamonu Camileri-Türebeleri ve Diğer Tarihi Eserler I*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2000.
- Çiftçi, Cafer, “Osmanlı Taşrasında Yeniçerilerin Varlığı ve Askerlik Dışı Faaliyetleri”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 27, 2011, 27-59.
- Çobanoğlu, Ahmet Vefa, “İsmâil Bey Külliyesi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2001, XXIII, 87-90
- Çolak, Kamil, “İnebahtı Muhafızlarının 1797 Tarihli İmdâd-ı Hazariyye Gelirleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 2009, 47-52.
- Dağ, Adem, *Osmanlı Devletinde Sivil Toplum ve Sosyal Hizmetlerin Temel Unsurları*, İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi 2012.
- Dağsever, Veli İlker, *2 Numaralı Kastamonu Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1084-1087/M. 1673-1677)*, (Yüksek Lisans Tezi), Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu 2017.
- Darkot, Besim, “Anadolu”, *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, I, İstanbul 1978, 428-430.
- _____, “Kastamonu”, *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, VI, 399-402.
- Demir, Alpaslan, “Konya Şer’iyye Sicilleri’nde Rıza Senedi Örnekleri (1659-1749)”, *History Studies International Journal of History*, 2012, 31-46.
- Demir, Hande Seher, “Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Din-Devlet İlişkilerinin Laiklik, Sekülerizm, Teokrasi ve Din Devleti Sistemleri Kapsamında İncelenmesi”, *Ankara Barosu Dergisi*, 3, 2013, 271-288.
- Demir, Selçuk, Gökhan Civelek, “XVII. Yüzyıl Ortalarına Doğru İvraca Kazası (1642 Tarihli Avarız Defterine Göre)”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 2015, 161-174.
- Demirci, Süleyman, “Complaints About Avârız Assessment and Payment in the Avârız-Tax System: An Aspect of the Relationship Between Centre and Periphery. A Case Study of Kayseri 1618-1700”, *JESHO*, 46(4), 2003.

- Demirel, Ömer, “Osmanlı Esnafı (1750-1850)”, *Türkler*, XIV, 2002, 255-259.
- Deny, Jean, “Sancak”, *İslâm Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, X, İstanbul 1993, 186-189.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlı Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Yayınevi, Ankara 1993.
- Dıvrak, Uysal, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çankırı Kazâsı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012, 94
- Dinç, Güven, “Tanzimat Dönemi Cizye Defterlerine Göre Antalya Gayrimüslimleri”, *Mediterranean Journal of Humanities*, VII(2), 2017, 159-181.
- _____, Cemil Çelik, “Kıbrıs’ta Kölelik (1800-1878)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(23), 2012, 185-196.
- Dingeç, Emine, “Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları”, *History Studies*, 2(1), 2010, 9-30.
- Dizdar, Safiye İrem, Neslihan Sönmez, “Osmanlı Sivil Mimarlığında İstanbul’daki Taş Odalar ve Fener Evleri”, *Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Elektronik Dergisi*, 1(2-3), 2006, 126-142.
- Doğan, Hakan, “Divan-ı Hümayun Nişan Kalemî Defterlerine Göre 18. Yüzyılın İlk Yarısında Kocaeli Sancağı’ndaki Malikâne Mukataaalar”, *Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 2018.
- _____, “Osmanlı Mukataa Yönetim Organizasyonunda Yeni Bir Model: Tımar Alanlarının Mukataalaştırılma Süreci ve Malikâne Olarak Satışa Çıkarılan İlk Haslar”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 10(9), 2018, 103-131.
- Doğan, İsmail, *Osmanlı Ailesi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, 35; İsmail Doğan, Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri: Kuruluş, Klasik ve Yenileşme Dönemleri, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, 375.
- Doğan, Recai, “Osmanlı’nın Son Döneminde Yaygın Din Eğitiminde Vaaz ve Vaizlik”, *Diyanet İlmi Dergisi*, 35(1), 1999, 171-206.

- Doğan, Zeki Salih, “Osmanlılar Döneminde Yaygın Din Eğitimi Faaliyeti Olarak Hutbeler”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 2008, 379-398.
- Döğüş, Selahattin, “Osmanlı-Candaroğulları İlişkileri”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 13(4), 2014, 1043-1053.
- Döndüren, Hamdi, Akif Köten, *Alış-Veriş*, Şamil İslâm Ansiklopedisi, Şamil Yayınevi, İstanbul 1990.
- _____, “Osmanlı Tarihinde Bazı Faizsiz Kredi Uygulamaları ve Modern Türkiye’de Faizsiz Bankacılık Tecrübesi”, *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1), 2008, 1-24.
- Dörtok Abacı, Zeynep, “Bir Sorun Çözme Yöntemi Olarak Sulh: 18. Yüzyıl Bursa Kadı Sicillerinden Örnekler ve Düşündürdükleri”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 20, 2006, 105-115.
- Döşemetaş, Ömer, Şer’iyye Sicillerine Göre XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kastamonu Kazâsı, (1725-1750), (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2019, 129.
- Duman, Ali, “Kadı Defterleri (Şer’iyye Sicilleri), Mahiyetleri, Muhtevaları ve İslâm Hukuku Açısından İncelemelerinin Önemi”, *EKEV Akademi Dergisi*, 33, 2007, 139-156.
- Düzbakar, Ömer “Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, *Uşak Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 2003, 97-108.
- _____, “Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 23, 2008, 85-100.
- Eken, Galip, *Fiziki Sosyal ve İktisadi Açidan Divriği (1775-1845)*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1993.
- Ekinci, Ekrem Buğra, “Osmanlı Devleti’nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5), 2005, 417-439.

- _____, *İslâm Hukuku (Umûmî ve Husûsî Hükümler)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2016, 348.
- Ekinci, İlhan, “Milas (Mesudiye) Bakır Madeni (1750-1816)”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(5), 2013, 243-259.
- Emecen, Feridun M, “Ağnam Resmi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, I, 478-479.
- _____, “Çift Resmi”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, XVIII, 309-310.
- _____, *Osmanlılarda Devlet, Toplum ve Mahkeme*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- _____, “Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler”, *Osmanlı*, ed. Güler Eren, YTY, Ankara 1999, IV, 91-97
- Emin Baydil, B. Ünal İbret, “Kastamonu Şehrinin Tarihi Gelişimi ve 1924/1925 Şehir Planı Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 7(1), Kastamonu 1999, 4.
- Engin, Nihat, “Osmanlılarda Kölelik”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2002, XXVI, 246.
- Erbay, Celal, “Nafaka”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXII, 282;
- Erbay, Fatma, *H.1311-1314 (M. 1839-1896) Tarihli (51 Numaralı) İzmir Kassam Sicilinin Transkripsiyonu*, (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2009.
- Ercoşkun, Tülay, “Salnamelere Göre Kastamonu Valileri Listesi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54(2), 2014, 365-394.
- Erdem, Ekrem, “Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz”, *Bankacılar Dergisi*, 56, 2006, 10-28.
- Erdoğan, Emine, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinde İktidar – İtaat İlişisine Dair Bir Araştırma: Amasya Örneği”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(1), 2006, 217-226.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010.

- Erdoğdu, İbrahim, “Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisâb Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11, 2000, 119-145.
- _____, “Sancaktan Mukâta’aya Geçiş Sürecinde Harput Sancağında Ehl-i Örf Taifesi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 20, 2006, 121.
- Ergenç, Özer, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, IV, 1984.
- _____, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler”, *Belleten*, 52(203), 1988, 501-534.
- _____, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989.
- _____, *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı. XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara 1995.
- _____, Şehir, Toplum, Devlet (Osmanlı Tarihi Yazıları), “*Osmanlı Şehir Tarihi Araştırmalarının Kuramsal Çerçevesi Nasıl Oluşturulur?*”, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, 25
- _____, “Osmanlı Klasik Düzeni ve Özellikleri Üzerine Bazı Açıklamalar”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, ed. Güler Eren, Ankara 1999, IV, 32.
- _____, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995, 22.
- Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1997.
- _____, “Çarşı”, *İslâm Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, İstanbul 1988, III, 360-362.
- Erkal, Mehmet, “Beytül-mâl”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992, VI, 90-94.
- _____, “Cizye”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, VIII, 42-43.
- Eroğlu, Selâhaddin, “Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 1984, 633-652.

- Ertaş, Fatih Coşkun, Bülent Şişman, “XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı’da Tereke Uygulaması ve Muhasebesi-Soyo-Ekonomik Yapıya ve Miras Hukukuna Etkileri”, *MUFTAV Dergisi*, 4, 2013, 197-222.
- Ertaş, Yaşar, “Osmanlı Seferlerinde Olağandışı Bir Kışlak: Kastamonu”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 18, 2005, 137-149.
- Ertekin, Işık, *Kili Kalesi (1767-1792)*, (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2015.
- Ertuğ, Zeynep Tarım, “Saray”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, XXXVI, 117.
- Erünsal, İsmail E. Osmanlı Mahkemelerinde Şâhitler: Şuhûdü’l -‘udûlden Şuhûdü’l-hâle Geçiş, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 53, 2019, 41.
- Esen, Hüseyin, “Zina”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIV, 440-444.
- Eski, Mustafa, “İnebolu Limanı’nın Tarihçesi ve Önemi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIII(39), 1997.
- Eskin, Şekip, *Türk Posta, Telgraf ve Telefon Tarihi*, Ulusal Matbaa, Ankara 1942, 5.
- Evren, Gürbüz, “Erzurum Ermenilerinin Kastamonu’ya Gönderilmesi”, *Bütün Dünya (Evrensel Bakış Açısı)*, Nisan, 2017, 25-29.
- Eyice, Semavi, “Çeşme”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, VIII, 277-287.
- _____, “Bedesten”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1992, V, 302-311.
- _____, “Hamam”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, XV, 402-430.
- _____, “Ferhad Paşa Camii”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, XII, 386.
- _____, “Kale”, *Türk Ansiklopedisi*, XXI, 1974, 141.
- _____, “Kale”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 234-237

- Eyüpgiller, Kemal Kutgün, “Kastamonu Hamamları”, *İkinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri 18-20 Eylül 2003*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, Ankara 2005, 643-663.
- _____, *Kastamonu Kent Tarihi (Fiziksel Gelişimi, Anıtsal Yapıları ve Konutları)*, (Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1995.
- _____, “Kastamonu Hamamları Envanteri”, *TÜBA Kültür Envanteri Dergisi*, 7, Ankara 2009, 149-164.
- _____, Kastamonu’nun Mimari Mirası ve Koruma Sorunları, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (21-23 Mayıs 2000)*, Kastamonu 2001.
- Falay, Nihat, “Üsküdar’da 16. İla 18. Yüzyıllardaki Şehir Sosyal ve İktisadî Yaşamını Yansıtan Bazı Osmanlı Yönetimi Ferman, Hüküm ve Esasları”, *Journal of Life Economics*, 2(3), 2015, 59-76.
- Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, 214
- Faroqhi, Suraiya, Osmanlı’da Kentler ve Kentliler, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004.
- Fendoğlu, Hasan Tahsin, *İslâm ve Osmanlı Hukuku’nda Kölelik ve Cariyelik, Kamu Hukuku Açısından Mukayeseli Bir İnceleme*, İstanbul 1996.
- _____, Osmanlı’da Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı, ed. Güler Eren, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, VI, 453.
- Fidan, Murat, “1673-1850 Tarihleri Arasında Narh Kayıtlarına Göre Kastamonu’da Un ve Unlu Mamul Fiyatlar”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 54(1), 2019, 21-40.
- _____, “Osmanlı Döneminde Kastamonu’da Fiyat Hareketliliği”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 2017, 154-179.
- Fidan, Fadimeane, “Osmanlıda Zahir Mübaşiri Olmak: Zıştovili Hacı Ali Örneği (1749-1755)”, *DTCF Dergisi*, 56(2), 2016, 302-318.

- Furat, Ayşe Zişan, “Eğitim-Mimari İlişkisi Açısından Kuruluş Dönemi Osmanlı Medreseleri”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 2003, 181-208.
- Gazanker, Emine, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Kimsesiz Çocuklar ve Evlatlıklar*, (Yüksek Lisans Tezi), Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.
- Gedikli, Fethi, *Galata Şer’iyye Sicillerinde Mudarebe-Karz İlişkisi*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1988.
- Gedikli, Fethi “Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Şer’iyye Sicilleri”, *TALİD*, 3(5),2005,190
- Gelir, Burcu, *1680-1700 Tarihleri Arasında Ayntab (Gaziantep) Şehrinde Asayiş Problemleri ve İslâm-Osmanlı Ceza Hukuku Uygulamaları*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006.
- Genç, Mehmet, “Malikâne”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2003, XXVII, 516-518.
- _____, *Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul 2006.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2010.
- _____, “Mukâtaa”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, XXXI, 129-132.
- Genç, Serdar, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Karesi Sancağında Hububat Üretimi Ticareti ve İstanbul’un İaşesine Katkısı*, (Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2005.
- _____, “III. Ahmed Dönemi İran Seferlerinde Nakliyenin Sağlanması ve Nakliye Vasıtaları (1722-1725)”, *International Journal of History*, 4(1), 2012, 235-249.
- Göçer, Lütfi, *XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964.
- Gökbilgin, Tayyip, “XVI. Asırda Mukataa ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesinin Rolü”, *IV. Türk Tarih Kongresi*, 1948, 10-14 Kasım, Ankara.

- _____, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1977.
- _____, “Nahiye”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, IX, 37-39.
- _____, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmi*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1992, 11.
- Gökmen, Ertan, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Demirci Kazasının Sosyal ve Ekonomik Durumu”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 2016, 265-298.
- Gökoğlu, Ahmet, *Paphlagonia Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*, Doğrusöz Matbaası, Kastamonu 1952.
- Gönen, Yasemin Saner, *Hukuki Kapitülasyonlar ve Sonuçları*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.
- Göyünç, Nejat, “Hâne”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1997, XV, 552-553.
- Gradeva, Rossitsa, “Orthodox Christians in the Kadı Courts: The Practice of the Sofia Sheriat Court, Seventeenth Century”, *Islamic Law and Society*, 4(1), 1997.
- Güçer, Lütfi, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat ve Hububattan Alınan Vergiler*, İÜİFY, Sermet Matbaası, İstanbul 1964.
- Gül, Abdulkadir, *Antakya Kazası'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1709-1806)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008.
- Güler, İbrahim, *XVIII. Yüzyılda Orta Karadeniz Bölgesinde Eşkıyalık Hareketleri*, Osmanlı Araştırmaları XV, İstanbul 1995, 187-219.
- _____, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları ve Sorunları Üzerine Gözlemler”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 2000, 121-158.
- _____, “XVIII. Yüzyılda Köylüler: Sinop Örneği”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, YTY, Ankara 2002, XIV, 74-81.

- Güler, Ümit, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Kıbrısı’nda Kölelik (17. ve 18. Yüzyıllar)”, *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 54, 2018, 104-135.
- Güllü, Erdiñ, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Bağdat Vilayeti’nde Meydana Gelen İsyınlı ve Eşkıyalık Hareketleri”, *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 57, 2016, 1809-1837.
- Güloğlu, Yavuz, “Orman Mülkiyetinin Doğuşu ve Osmanlı Devletinde Tanzimat Dönemine Kadar Ormanlarla İlgili Yapılan Yasal Düzenlemeler”, *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 10(2), 2010, 180-194.
- Gümüş, Ercan, “17. ve 18. Yüzyıl Osmanlı Devleti Hukuk Düzeni’nde Zamanaşımı (Mürûr-ı Zamân) Uygulaması ve Amid Mahkemesi’nden Bazı Örnekler”, *Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 42, 2017, 97-115.
- Gümüş, Musa, “Osmanlı Devleti’nde Kanunlaştırma Hareketleri, İdeolojisi ve Kurumları”, *Tarih Okulu*, XIV(5), 2013, 163-200.
- Günay, Berrin, Asım Furkan Tekir, “Tanzimat Sonrası Vergi Reformlarının Anayasal Vergilendirme İlkeleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 24(2), 2018, 711-742.
- Günay, Hacı Mehmet, “Vakıf”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, XLII, 475.
- Gündoğdu, İsmail, “Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Rûznâmçe Defterleri ve Önemi”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 2009, 697-722.
- Günel, Oğuzhan, *624 Numaralı Ayniyat Defterine (H.1266-1271 / M. 1850-1855) Göre Osmanlı Devleti’nde Suçlar ve Cezalar (Değerlendirme ve Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu 2018.
- Güneş, Zübeyde, 1487 (H.892) Tahririne Göre Kastamonu Kazâsı, (Yüksek Lisans Tezi), On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1993.
- Güneş, Mehmet, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Menzil Teşkilatı ve Karahisar-ı Sahib Menzilleri”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, X(3), 2008, 35-64.

- Günyol, Vedat , “Mektep”, *İA*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1967, VII, 652.
- Gürbüz, Mustafa, *İslâm Hukuk Tarihinde Kanun Yolu Olarak Temyiz Mahkemesi ve Osmanlı Devletindeki İşleyişi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.
- Gürhan, Veysel, Ercan Gümüş, “Osmanlı Kadı Sicilleri’nde Bir Borç Ödeme Yöntemi Olarak “Guremâ Usulü” ve Uygulanışı”, *International Prediodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(6), 2016, 61-74.
- Gürsel, Nuretti, *Noterlik Mevzuatı ve Tatbikatı*, Sıralar Matbaası, İstanbul 1964, 8-9.
- Güvemli, Oktay, *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi*, Avcıol-Basım Yayın, 2, İstanbul 1998.
- Güven, Ahmet, Battal Dülger, “Osmanlı’dan Günümüze Yerel Hizmet Sunan Klasik Kurumların Dönüşümü”, *Enderun Dergisi*, 1(1), 2017, 44-5
- Güven, Okan, *İki Savaş Arasında Bosna Kaleleri (1669-1683)*, (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2017.
- Güven, İsmail, *Türk Eğitim Tarihi*, Akademi Yayınları, Edirne 2013, 46.
- Güzey, Ahmet Rıfat, *Kastamonu’nun 411/1 Numaralı Şer’iyye Sicili H. 1099-1100-1101 / M. 1687-1688-1689 Transkripsiyon ve Değerlendirme*, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1994.
- _____, *Şer’iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyıl Sonları XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2001.
- _____, “Yeni ve Yakın Çağlarda Kastamonudaki Cami-Mescid ve Medreseler”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 18(2), 2010, 675-688.
- _____, “XVII. Yüzyıl Sonu ve XVIII. Yüzyıl Başlarında Kastamonu Şehrinde Mahalle Adları Lakaplar, Aile Teşekkülü, Eğlence ve Ekonomik Hayat”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(21), 2018, 845-877.

- Habergetiren, Ömer Faruk, *İslâm Hukuku'nda Sermaye ve Sermaye Hareketleri (Sermayenin Oluşumu, Birleşmesi ve Bütünleşmesi)*, (Doktora Tezi), Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa 2005.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003.
- Haksun, Korel, *Tarihten Notlar (1-2)*, Kastaş Yayınevi, İstanbul 2010, 145-148.
- Hatıpler, Mustafa, *Osmanlı Toprak Rejimi ve Tarihsel Süreç İçinde Kooperatifçiliğimiz*, (Doktora Tezi), Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ 2010.
- Homerios, *İlyada*, çev. Azra Erhat, A. Kadir, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2003, 850-855.
- Işık, Ayhan, “Osmanlı Devleti’nde Nâkibü’l-Eşrâflık Müessesesi ve Meşihat Arşivindeki Nakîbü’l -Eşrâf Defterleri”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, 8, 2014, 213-285.
- Işık, Mustafa, “XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Kalesi; Cankerman Özü”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 2009, 55-76.
- Işıksel, Güneş, “16. Yüzyılın İkinci Yarısında Eşkîyalar: Bir Çözümleme Denemesi”, *Kebikeç*, 33, 2012, 35-48.
- İbret, Ünal, Duran Aydınöz, Fahriye Bekdaş, “Karadeniz Kıyısında Stratejik Bir Liman: İnebolu Limanı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, 20, 2011, 15-33.
- _____, Duran Aydınöz, Mustafa Uğurlu, “Kastamonu Şehrinde Kültür ve İnanç Turizmi”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 32, 2015, 239-269.
- İlgürel, Mücteba, “Şer’iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, *İstanbul Üniversitesi Erciyes Üniversitesi Tarih Dergisi*, 28, 1975.
- _____, “XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer’iyye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, II, 1981.
- _____, “Osmanlıda Eşkîyalık Hareketleri”, DİA, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, XI, 466-469.

_____, “Subaşı”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, İstanbul 2009, 447-448.

İlhan, Cengiz, *Günümüz Türkçesiyle Mecelle*, Yetkin Yayınları, Ankara 2011.

İnal Savi, Saime, Farsça Kaynaklarda Candaroğulları ve İsmail Bey, Kuzey Anadolu’da Beylikler Dönemi Sempozyumu- “Çobanoğulları- Candaroğulları- Pervaneoğulları (3-8 Ekim 2011), Çankırı Karatekin Üniversitesi Yayınları, Çankırı.

İnalcık, Halil, “Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 1958, 104-126.

_____, “Adaletnameler”, *Belgeler Dergisi*, II(3-4), 1965, 49-142.

_____, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700”, *Archivum Ottomanicum*, VI, 1980.

_____, “Osmanlı Toplum Yapısının Evrimi”, *Türkiye Günlüğü*, 11, 1990.

_____, “Mahkeme”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, VII, 149- 151.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, I, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

_____, *Devlet-i Aliye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.

_____, “Osmanlının 700. Yılı”, *Cogito*, Osmanlılar Özel Sayısı, 2018.

İnan, Kenan, “Trabzon’da Yönetici Yönetilen İlişkileri (1643-1656)”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXIII, 2003, 23-60.

İnce, Zeynep, *Patrona İsyanının Gölgesinde (1730-1731) Batı Anadolu’da Sosyal Hayat ve Osmanlı Müesseseleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2014.

İpşirli, Mehmet, “Medrese: Osmanlı Dönemi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 327-333.

- _____, “Anadolu (III. İdari, Ekonomik ve Kültürel Hayat)”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, III, İstanbul 1991, 123-124.
- _____, “Avâız Vakfı”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1991, IV, 109.
- _____, “Ehl-i Örf”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, X, 520.
- _____, “Nâib-Osmanlılar’da”, *DİA*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006, XXXII, 312-313.
- _____, “Medrese”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVIII, 330.
- _____, “Şeyhülislâm”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXIX, s.91-96.
- _____, “Müderres-Osmanlılarda”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXI, 468-470.
- İskender, Pelin, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kastamonu Şer’iyye Sicili*, (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1994.
- _____, “Bir Yerel Tarih Araştırması: 17. Yüzyıl Şer’iyye Siciline Göre Kastamonu”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13(2), 2005, 565-582.
- İskender Kılıç, Pelin, “Tarih Öğretimi ve Coğrafya”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(2), 2019, 869-883.
- İzbırak, Reşat, “Türkiye’de Madencilik”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, 3(2), 1945.
- İzgöer, Ahmet Zeki, “Osmanlı Salnamelerinin Şehir Tarihi Bakımından Önemi”, *TALİD*, 3(6), 2005, 539-552.
- Juynboll, TH. W. “Kefâlet”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, VI, 534-535.
- Kallek, Cengiz, “Hisbe”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVIII, 133-143
- _____, “Mudârebe”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, XXX, 358-362

- Kalyoncuoğlu, Salim, *Selçuklularda İç Güvenlik*, (Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar 2010.
- Kenanoğlu, M. Macit. “Vergi”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIII, 52-58.
- Kankal, Ahmet, “XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kuzeybatı Anadolu’da Sosyal Hayat-Şer’iyye Sicillerine Göre”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XV, 2000, 31-74.
- _____, *Türkmen’in Kaidesi Kastamonu, (XV-XVIII. Yüzyıllar Arası Şehir Hayatı)*, Zafer Matbaası, Ankara 2004.
- Kaplan, Mehmet ve Sümeyye Yıldız Yıldırım, “Klâsik Türk Şiiri İle Türk Halk Edebiyatında Kadı Tipi ve Muhyiddin’in Manzûmesi”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(12), 2014, 711-740.
- Kara, Ahmet Sinan, *Osmanlı Devleti’nin Son Yüzyılında Müftülük: Müftülerin Eğitim, Tayin, Azil ve Sosyal Hayattaki Konumları*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.
- Kara, Mustafa, “Tekke”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2011, XXXX, 368.
- Karademir, Zafer, *XVI. Osmanlı Döneminde Medreseli Olayları*, (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2008.
- Karadeniz, Yılmaz, “Amasya’da Fiyatlar (1764-1770)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11, 2000, 257-275.
- Karadoğan, Umut, “Osmanlı Hanedanının Aile Yapısı ve Güncel Yaşamı”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1), 2012, 213-225.
- Karakaya, Enis, “Nasrullah Camii ve Külliyesi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXII, 424-425;
- Karakoç, İrem, “İzmir 29-30 No’lu Şer’iyye Sicillerinde Yer Alan Kayıtlarda Kesin Satış (Bey’i Bât) Akdi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 2015, 215-252.

- Karakoç, Kübra, *Osmanlı-Bizans Kroniklerinde Düğün ve Ölüm*, (Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tekirdağ 2018.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1943.
- _____, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cevdet ve Tanzimat Devirleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.
- _____, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1856-1861)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.
- Karaman, Deniz, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ankara Sancağı'ndaki Bazı Malikâne-Mukataalara Dair Bazı Bilgiler”, *Bilgi*, 29, 2004.
- Karaman, Hayreddin, “Akid”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, II, 251-256.
- Karataş, Ali İhsan, “XVIII. Yüzyılda Bursa Halkının Ekonomik Yapısı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, 231-264.
- _____, “XVIII. Yüzyılda Bursa'da Gayrimüslimlerin Mülk Alım-Satımları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(2), 2013, 15-32.
- Karataş, Zeki, “Osmanlı Devleti'nde Korunmaya Muhtaç Çocuklara Yönelik Sosyal Hizmet Uygulamaları”, *Sosyal Hizmet E-Dergi*, 1(1), 2015, 16-31.
- Karcı, Erol, “Hicri 1299 (1882) Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi'ne Göre Kastamonu Sancağı İle Bağlı Kazaların İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapılarına Dair Tespitler”, *Yerel Politikalar*, 2012, 116-147.
- Karpat, Kemal Haşim, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, 151.
- Kartal, Kazım, “XVIII. Yüzyılda Sivas'da Eşkıyalık Faaliyetleri (1735-1780)”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 2019, 341-350.
- Kastamonu Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, *Kastamonu Tanıtım Kataloğu*, Kastamonu 2018.
- Kastamonu Valiliği, *Kastamonu İl Yıllığı*, Kastamonu Valiliği Yayınları, Kastamonu 1973, 35.

- Kaşıkcı, Osman, “Zaman Aşımı”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, XLIV, 114-116.
- Katgı, İsmail, “Osmanlı Devleti’nde Siyasetten Katl (Hukuki Mahiyeti, Sebepleri, Usulü, İnfazı ve Sonuçları)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(24), 2013, 180-211.
- Kavaklı Kundakçı, Sibel, “Osmanlı’da Mahkeme ve Kadın: Mahkemede Kadınların Taraf Olduğu Konular (1732-1733)”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 2019, 1788-1812.
- Kaya, Kemal, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Voyvodalık*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.
- _____, “19. Yüzyılda Anadolu’da İç Güvenlik Sorunları ve Voyvodalar”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 19, 2006, 239-255.
- _____, “Tanzimat’tan Önce Belediye Hizmetleri ve Voyvodalar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 41(26), 2007, 101-113.
- _____, *Karadeniz Havalisindeki Eşkîyalık Olaylarının Önlenmesinde Voyvodaların Rolü*, Kültür Yayınları, Samsun 2017.
- Kaya, Köroğlu, “İslâm ve Osmanlı Yargılama Hukuku’nda Esbab-ı Mûcibe”, *Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2, 2016, 173-200.
- Kaya, Mustafa, “18. Yüzyılda Yabanabad Kazasında Görülen Kanunsuzluk Hareketleri”, *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 2013, 51-65.
- _____, “Charles Texier’nin Seyahatnamesine Göre 19. Yüzyılda Anadolu’nun Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu”, *Gazi Türkiyat Dergisi*, (10), Ankara 2012, 245-262.
- Kaya, Süleyman, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nazari ve Tatbiki Olarak Karz İşlemleri*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

- Kazıcı, Ziya, Osmanlılarda İhtisâb Müessesesi, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul 1987, 73.
- _____, “Hisbe-Osmanlı Devleti”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVIII, 143.
- _____, *Osmanlı’da Toplum Yapısı*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014.
- _____, *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014.
- _____, *Osmanlı’da Vergi Sistemi*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2014, 82.
- Keleş, Hamza, “Osmanlılarda 19. Yüzyıldaki Para Vakıflarının İşleyiş Tarzı ve İktisadî Sonuçları Üzerine Bir Çalışma”, *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 2011, 189-207.
- Keskin, Özlem, “Osmanlı Devleti’nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)”, *Osmanlı Tarih Araştırma Merkezi Dergisi*, 29, 2011, 125-148.
- Kılıcı, Ali, “Şadırvan”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXVIII, 219.
- Kılıç, Orhan, “Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevâcib Defterleri”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 31, 2012, 87-128.
- Kılıç, Ünal, “Vali”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, XLII, Ankara 2012, 492-494.
- Kılınç, Ahmet, “Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Teşhir Cezası”, *International Journal of Science Culture and Sport*, 4, 2015, 447-456.
- Koca, Ferhat, “İkrar”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXII, 38.
- Koç, İlhan, Hüseyin Asar, “Tarihi Kastamonu Şehiriçi Hanlarının Ticari ve Kültürel Fonksiyonlar Bağlamında Değerlendirilmesi”, *ARTIUM*, 5(1), 2017, 1-13.
- Koç, Mehmet, *Osmanlı Hukukunda Ta’zir Suç ve Cezaları*, (Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2017.
- Koç, Yunus, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Suhte Olayları”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 18, 2013.

- Konan, Belkıs, “İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler Açısından Osmanlı Devleti’ne Bakış”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XV(4), 2011, 253-288.
- _____, “Osmanlı Hukukunda Tecavüz Suçu”, *Osmanlı Tarih Araştırma Merkezi Dergisi*, 29, 2011, 149-172.
- _____, “Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumuna İlişkin Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 64(1), 2015, 171-193.
- Koyuncu, Nuran, “Osmanlı Devleti’nde Esnaf Gediklerinin Hukuki Esasları, Gelişimi ve İlgası”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26(2), 2018, 47-76.
- Köç, Ahmet, “Sultan II. Murad Vakfı’nın Edremit Mukataaları (1530-1641)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 30, 2011, 41-72.
- Köktaş, Altuğ Murat, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Piyasa Düzenlemeleri: 1500-1700 İstanbul Kadı Sicillerinde Narh Uygulamaları”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 2016, 219-242.
- Kökten, İsmail Kılıç, “Kuzeybatı Anadolu’nun Tarih Öncesi Hakkında Yeni Gözlemler”, *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 9(3), Ankara 1951, 659-680.
- Köprülü, Mehmet Fuat, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972.
- Köse, Metin Ziya, “Osmanlı Balkanı’nda Kara Ticareti ve Rekabet: Rumeli’de Dubrovnik Tüccarları (1600-1630)”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 2013, 41-58.
- Köse, Osman, XVIII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, I, 542.
- _____, *Osmanlı’dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*, Kültür Yayınları, Samsun 2017.
- Kramers, J. H., “Mahalle”, *İA*, MEB Basımevi, İstanbul 1979, VII, 144
- Kuban, Doğan, *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri*, Can Yayınevi, İstanbul 1993.

- Kundakçı, Sibel, “Kastamonu’da Mülk Edinme Yöntemleri: Satış-Müzayede-Mübadele ve Hibe (1673-1702)”, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2), 2019, 521-545.
- Kuruca, Nazım, *XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı Vakıf Tahrir Defteri (Tanıtım, Tahlil ve Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995.
- Kurt, Abdurrahman, Osmanlı’da Kadının Sosyo-Ekonomik Konumu,, *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, 442.
- Kurt, İsmail, *Vakıf Müessesesi XV. ve XVI. Asır Vakıfları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2003.
- Kutluer, İlhan, “Fesad”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, XII, 421-422.
- Küçük, Cevdet, Osmanlı Devleti’nde “Millet Sistemi”, *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, IV, 210.
- Küçük, Levent, “Osmanlı İmparatorluğunda Mekân Organizasyonunun Gerçekleştirilmesinde Avarız Vergilerinin Rolü”, *KARADENİZ*, 32, 2016, 194-204.
- Küçükbaşcı, Mustafa Sabri, “Kâtip”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, XXV, 49-52.
- _____, “İmam”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, XXII, 178-181
- _____, “Müezzin”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXI, 491-496.
- _____, “Şehir”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXVIII, 441.
- Küçükbaşmacı, Gülten, *Kastamonu’da Halk Tababeti İnanış ve Uygulamaları*, (Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000, 4.
- Küçükkalay, Mesud, Ali Çelikkaya, Osmanlı Vergi Sistemi ve Bir Vergi Tahsil Yöntemi Olarak İltizam, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, X, 878-892.
- Kür, Hasan, *210 Numaralı Şer’iyye Siciline Göre Burdur Kazası’nın İdârî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı (H.1255-1261/M.18391845)*, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2008.

Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlı Esnafında Oto-Kontrol Müessesesi*, Ahilik ve Esnaf (Konferanslar ve Seminer ve Tartışmalar), İstanbul 1986.

_____, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1993.

_____, *Osmanlı İktisadi Yapısı, Osmanlı Devleti Tarihi*, IRCICA Yayını, İstanbul 1994.

_____, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul 1998, 99.

_____, “Osmanlı’larda Narh”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2006, XXXII, 390-391.

Maden, Fahri, “XVIII. Yüzyıl Sonu XIX. Yüzyıl Başlarında Kastamonu’da Esnaf Grupları, Zanaatkârlar ve Ticari Faaliyetler”, *Karadeniz Araştırmaları*, 15, 2007, 149-167.

_____, *XVII. Yüzyılın Sonlarında Kastamonu*, Roza Yayınevi, İstanbul 2012.

_____, “18. Yüzyılın Sonlarında Kastamonu (Şeriye Sicillerine Göre)”, (Yüksek Lisans Tezi), On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2004.

Mardin, Ebul’ula, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996.

_____, “Beytül-mâl”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, II, 591-593.

Marufoğlu, Sinan, “Osmanlı Taşra Eyaletlerinde Hizmetler ve Ücretler”, *History Studies International Journal of History*, 3(3), 2011, 267-283.

Maydaer, Saadet, “Klâsik Dönem Osmanlı Toplumunda Boşanma (Bursa Şer’iyye Sicillerine Göre)”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(1), 2007, 299-320.

Memiş, Nevin, *19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu’nda Ekonomik Yapı ve Dış Ticaret*, (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008.

Mert, Özcan, “Osmanlı Devleti’nde Âyanlık Dönemi”, *Osmanlı*, 1999, 174-180.

_____, “Âyan”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.

Mesci, Çağlar, *İstanbul Kadı Sicilleri Işığında Bey' Bi'l- İstiğlâl Akidleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017.

Metin, Rafet, “Tereke Kayıtlarına Göre XVIII. Yüzyılda Gebze (Gekbuza) de Sosyal Hayat Dair Genel Bir Bakış”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(26), 2013, 362-374.

Mumcu, Ahmet, *Divan-ı Hümayun*, Phoenix Yayınları, Ankara 2007.

_____, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Phoenix Yayınları, Ankara 2007.

Muşmal, Hüseyin, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Konya'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (1640-1650)*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2000.

Mutaf, Abdulmecit, “Teorik ve Pratik Olarak Osmanlı'da Recm Cezası: Bazı Batı Anadolu Şehirlerindeki Uygulamalar”, *International Preodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(4), 2008, 573-597.

Mutafcieva, Vera, “XVIII. Yüzyılın Son On Yılında Âyanlık Müessesesi”, *Tarih Dergisi*, 31, 1977, 163-182.

M.Emin Eren, *Zonguldak-Bartın-Karabük Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997, 12-13

Necdet, Sevinç, *Osmanlılarda Sosyo-Ekonomik Yapı-I*, Kutsun Yayınevi, İstanbul 1978.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, XII, 1978, 247-269.

_____, Faroqhi, Suraiya, “Zaviye”, *İA*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, XIII, 468.

_____, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler*, Savaş Yayınları, Ankara 1992.

Oğuz, İsmail, “20. Yüzyıl Başlarında Demirci'de Gayrimüslim Nüfus”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 2013, 218-236.

Oğuz, Mustafa, Akgündüz, “Hüccet”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVIII, 446-450

- Oğuzoğlu, Yusuf, “17. Yüzyılda Konya Şehir Ekonomisini Etkileyen Bazı Faktörler”, *Türk Araştırmaları Dergisi*, XIV(25), 1982.
- Oğuzoğlu, Yusuf, “Dizdar”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1994, IX, 480-481.
- Okur Gümrükçüoğlu, Saliha, “Şikâyet Defterlerine Göre Osmanlı Teb’asının Şikâyetleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61(1), 2012, 175-206.
- Onhan, Muhammed Emirhan, *Sosyal ve Ekonomik Açından Yeniçeri Ocağı’nın Kaldırılması*, (Yüksek Lisans Tezi), Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman 2018.
- Oral Patacı, Özlem, “Osmanlı Tereke Kayıtlarının Sanat Tarihi Araştırmaları Açısından Öneme Yönelik Bazı Değerlendirmeler”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 40, 2016, 327-354.
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, (Der. Salih Özbaran), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1984, 4-5.
- Orman, İsmail, “Türbe”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, XXXXI, 464-466.
- Ortabağ, Erol, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon*, Türkiye Bankalar Birliği, İstanbul 2018.
- Ortaylı, İlber, “Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 30, 1975, 117-128.
- _____, “Osmanlı Kadı’sının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine”, *Amme İdaresi Dergisi*, IX(1), 1976.
- _____, “Kadı-Osmanlı Devleti’nde Kadı”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2001, XXIV, 69-73.
- _____, *Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme*, Ankara 1977.
- _____, *XIX. Yüzyılda Kastamonu Vilâyetindeki Yapısal Değişim Üzerine*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Yüksek Okulu, Ankara 1977.

- _____, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Turhan Kitapevi, Ankara 1994.
- _____, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2001.
- _____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, X, 216.
- _____, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2012.
- _____, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Kronik Yayınları, İstanbul 2017.
- Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *5 Numaralı Mühimme Defteri (973 / 1565-1566) <Özet ve İndeks>*, Ankara 1994.
- Osmanağaoğlu Karahasanoğlu, Cihan, “Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye ‘nin Yürürlüğe Girişi Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi”, *Osmanlı Tarih Araştırma Merkezi Dergisi*, 29, 2011, 93-124.
- Ozanoğlu, İhsan, *Kastamonu Kütüğü, Şirketi Mürettebiye Basımevi*, İstanbul 1952.
- Ökmen, Mustafa, Abdullah Yılmaz, “Klasik Dönemden Tanzimat’a Osmanlı Kenti ve Yerel Yönetimler”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 2009, 1-31.
- Önder, Ayhan, *Ceza Hukuku Dersleri*, Filiz Kitapevi, İstanbul 1992, 34.
- Önder, Şule, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda İmam Birgivi ve Ebussuud Efendinin Para Vakfı Tartışmaları*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2006.
- Önge, Yılmaz, *Anadolu’da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1995.
- Önkal, Ahmet, Bozkurt, Nebi, “Camii-Dini ve Sasyokültürel Tarihi”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, VII, 46.
- Öntuğ, Mustafa Murat, “Bir Eğitim Kurumu: Mahmud Paşa Zâviyesi ve Vakıfları”, *Vakıflar Dergisi*, XXX, 2007, 139-154.

- Öntuğ, Murat, “Osmanlı Dönemi Balıkesir Hamamları (XVI-XVII. Yüzyıl)”, *Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı, Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür*, 2004, 423-434.
- Örenç, Ali Fuat, “Mutasarrıf”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, XXX1, İstanbul 2006, 377-379.
- Örsten, Seda, *Osmanlı Hukukunda Fetvâ*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.
- _____, “Mecelle ve Fransız Medeni Kanunu Çerçevesinde Vekalet Sözleşmesi”, *Ankara Barosu Dergisi*, 1, 2013, 169-184.
- _____, “Tanzimattan Cumhuriyete Avukatlık”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 63(4), 2014, 737-778.
- _____, “Aile Hukuku ve Mülkiyet İlişkileri Açısından Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Gayrimüslim Kadın”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 65(3), 2016, 893-935.
- Öz, Mehmet, *Modernleşme-Öncesinde Osmanlı Toplumunda Eşkıyalık Hareketlerinin Niteliği ve Özellikleri*, Kültür Yayınları, Samsun 2017.
- Özbay, Rahmi Deniz, “17. Yüzyılda İltizam Sisteminde Peşin Mukataa Satışlarından, Malikâne Uygulamasına (1656-1658)”, *Uluslararası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, 2009, 2108-2125.
- Özcan, Selim, *XVIII. Yüzyılda Canik (Samsun) Sancağında Eşkıyalık Hareketleri*, Kültür Yayınları, Samsun 2017.
- Özcan, Tahsin, “Muhallefât”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2020, XXX, 406-407.
- _____, *Osmanlı Para Vakıfları: Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2003.
- Özcan, Koray, “Vakfiyelere Göre Selçuklu Kentinde Ticaret Mekânlarının Örgütlenme Düzeni ve Mekânsal Diziliş Biçimleri Üzerine Bir Deneme “Konya Örneği””, *Vakıflar Dergisi*, 30, 2007, 87-100.
- Özcoşar, İbrahim, “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin Hukuki Durumu ve Millet Sistemi”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7, 2003, 124-139.

- Özdağ, Abdullah, “Osmanlı Bakır İşletmeciliğinde Tokat Kalhanesi (1850-1870)”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(7), 2014, 463-473.
- Özdemir, Rifat, “Ankara Esnaf Teşkilatı”, *II. Milli Türkoloji Kongresi*, 1986, 15-21 Eylül, İstanbul, 156-163
- _____, “Osmanlı Devleti’nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 5(5), 1994, 259-310.
- Özdeş, Gündüz, *Türk Çarşıları*, İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1953.
- Özgişi, Tunca, “Osmanlı Adalet Sisteminde Bireysel Başvuru Hakkı”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 2014, 52-66.
- Özlü, Zeynep, “Göynük’e (Bolu) Ait Bazı Gelir ve Giderlerin Tahlili: Avârız Vergisi”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 19, 2006, 381-397.
- _____, “XVIII. ve XIX. Yüzyılda Göynük’te Fiyatlar”, *Bilig*, 39, 2006, 127-162.
- Özkaya, Hatice Gökçen, “Osmanlı Evleri Üzerine Yeniden Düşünmek: 18. Yüzyıldan Dahiliyeli-Hariciyeli Beş İstanbul Evi Örneği”, *Journal of the Faculty of Architecture*, 35(1), 2018, 243-262.
- Özkaya, Yücel, “XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi Defterlerinin Kontrolü”, *Belleten*, 203, 1988.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Âyanlık*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- _____, “XVIII. Yüzyılın Ortalarında Kastamonu Sancağı”, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri 21-23 Mayıs 2000*, Bizim Büro Basımevi, Kastamonu 2001, 3-8.
- _____, “Mütesellim”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, XXXII, 203-204.
- Özlü, Zeynep, “XVIII. ve XIX. Yüzyılda Göynük’te Fiyatlar”, *Bilig*, 39, 2006, 127-162.

- Özmel, İsmail, “Kayyım”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, XXV, 107.
- Özsaray, Mustafa, *Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı’da Devlet-Tekke İlişkileri (XIX. Yüzyıl)*, (Doktora Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.
- Öztürk, Mustafa, “Tokat’ta Fiyatlar”, *Türk Kültüründe ve Tarihinde Tokat Sempozyumu*, Tokat, 1988.
- _____, “Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış”, *Osmanlı Toplumunda Kur’an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -I-*, 2010, 91-160.
- _____, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara’da Fiyatlar*, Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu, Ankara 2012, 165-184.
- Öztürk, Nazif, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, 27.
- _____, Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları, *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, YTY, Ankara 1999, V, 42.
- Öztürk, Osman, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*, İslâmi İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı, İstanbul 1973.
- Öztürk, Said, Askeri Kasamsa Ait On Yedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil), *Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV)*, 7, İstanbul 1995.
- _____, “Kassâm”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 581.
- Öztürk, Serdar, “Eşkiyalar, Kabadayılar, Külhanbeyiler ve Silah Toplama”, *Bilgi ve Bellek*, 5, 2007, 136-159.
- Öztürk, Sevcan, *XIX. Yüzyıl Osmanlı Ceza Sisteminde Dönüşüm: Zindandan Hapishaneye Geçiş*, (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2014.
- Öztürk, Temel, “Osmanlı-Rus Savaşının (1768-1774) Lojistik Desteğinde Trabzon’un Yeri”, *Osmanlı Araştırmaları*, 9(2), 2007, 147-172.
- _____, *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon*, Serander Yayınları Trabzon 2011, 178.

- Özvar, Erol, “Voyvoda”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, XLIII, 129-131.
- Pakalın, Mehmet Zeki, “Ağnam”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, I, 1993.
- _____, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, I-III, İstanbul 2004.
- Pamuk, Bilgehan, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2013.
- Parlaz, Selim, *Osmanlı Devleti’nde Siyasi Evlilikler*, (Yüksek Lisans Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2007.
- Parmaksızoğlu, İsmet, *İbn-i Battuta Seyahatnamesi’nden Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, 53.
- Paydaş, Eren, “Hukuk Sosyolojisi Açısından Kasâme Kurumu”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 2015, 595-611.
- Ramazanoğlu, Gözde, “16. Yüzyılda Osmanlı Külliyyeleri”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 2008, 333-344.
- Reyhan, Cenk, “Osmanlı Devleti’nde Siyasal İktidar ve Seyfiyye Sınıfı: Vezir-i A’zâmlık Örneği”, *Osmanlı Tarih, Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 31, 2012, 209-224.
- Sahillioğlu, Halil, “Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23, 1963.
- _____, “Onbeşinci Yüzyılın Sonu İle Onaltıncı Yüzyılın Başında Bursa’da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979, 67-138.
- _____, “Avârız”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, IV, 108-109.
- Sak, İzzet, “Konya’da Köleler (16. Yüzyıl Sonu – 17. Yüzyıl)”, *Osmanlı Araştırmaları*, 1989, 159-179.

- Sakarya, Sevilay, *43 Numaralı Mühimme Defteri (H.988 /M.1580) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi [s. 1-108]*, (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2014, 33-68.
- Saraç Özturan, Seda, “19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Osmanlı Mahkemelerinde Vasi Tayini”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1, 2018, 238-255.
- Sarı, Cahide Gülnur, “Hisbe Teşkilatı”, *Hukuk Dünyası*, 2009, 319-334.
- Sarı, Hüseyin, “Şerr’iyye Sicillerine Göre II. Mahmut Dönemi’nde Mudurna’da Nüfus Hareketleri ve Toplumsal Hayattan Bir Kesit”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 7, 1996, 173-208.
- Sarıcık, Murat, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Nakîbü’l-Eşrâflık Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, 105.
- Sarıcaoğlu, Esat, “Osmanlı Vakıfları Hakkındaki Tartışmalar”, *Vakıflar Dergisi*, XXX, 2007, 51-60.
- _____, “Osmanlı Devleti’nde Gıyâbî Yargılama ve Davalıya Yemin Teklifi”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(1), 2015, 683-692.
- Sarıkaya, Hamza, *T.T. 0008 Numaralı Tapu Tahrir Defteri’nin Transkripsiyonu ve Tahlili*, (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın 2014.
- Satıcı, Emre, “Tanzimat Dönemi Bursa Eyaletinde İç Güvenliğin Sağlanmasına Yönelik Önlem ve Çabalar (1839-1867)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 24, 2016, 175-203.
- Saydam, Abdullah, “Osmanlı Madenciliği ve XIX. Yüzyılın Ortalarında Trabzon’daki Maden Ocakları”, *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6, 1991, 255-270.
- _____, “Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefalet Usulü”, *Tarih ve Toplum*, 164, 1997.
- _____, “Vakıf Anlayışında Yenilenme İhtiyacı ve XIX. Yüzyıl Ortalarında Trabzon Vakıfları”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXII, 2003, 185-218.

- _____, “Sultanın Özel Statüye Sahip Tebaası: Konar-Göçerler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 2009, 9-31.
- Selçuk, Hava, “Osmanlı Devleti’nde XV. ve XVII. Yüzyıllarda Konar-Göçer Aşiretlerin Sosyal ve İktisadi Hayatları”, *International Conference on Advances in Natural & Applied Science*, 6, 2007, 2699-2706.
- _____, “Osmanlı Devleti’nde Merkez-Taşra İlişkisi Bağlamında Avârız, Nüzul ve Sürsat Vergileri (Şer’iyye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Kayseri Sancağı)”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 2008, 159-201.
- Sertoğlu, Midhad, *Osmanlı Tarih Lugatı*, Enderun Kitapevi, İstanbul 1986.
- Sevgen, Nazmi, *Anadolu Kaleleri*, Doğuş Limited Şirketi Matbaası, Ankara 1960, I, 204-205;
- Sey, Yıldız, *Tarihten Günümüze Anadolu’da Konut ve Yerleşme*, Tepe Mimarlık Kültür Merkezi Yayını, İstanbul 1999.
- Sezen, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü), Yayın No:21, İstanbul 2006, 289.
- Sezer, Hamiyet, “III. Selim Döneminde Kayseri’de Fiyatlar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26(15), 1991, 269-282.
- _____, Selda Kılıç, “Tanzimat Arifesinde Kadılık – Naiplik Kurumu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24(38), 2005, 31-53.
- Sırma, İbrahim, “Osmanlı Anonim Şirketlerinde Kâr Dağıtımı”, *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3(2), 2011, 117-136.
- Sırtkaya, Fatma, *Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Avârız Vergileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2017.
- Somel, Akşin, “Osmanlı Modernleşme Dönemi’nde Kız Eğitimi”, *Kebikeç*, 10, 2000, 223-237.

- Söylemez, Faruk, “XVIII. Yüzyıl Başlarından XIX. Yüzyıl Ortalarına Kadar Maraş ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 2007, 69-85.
- _____, “Milli Mücadele Döneminde Kastamonuda Kurulan Cemiyetler”, *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi*, 3(12), Ankara 2014, 243-254.
- _____, Muhammet Nuri Tunç, “18. Yüzyılda Behisni’de Camiler ve Cami Görevlileri”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(14), 2017, 60-87.
- Suceska, Avdo, *Die Malikane*, Çev. M. Özyüksel, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41(1-4), 1985, 273.
- Suiçmez, Nevran, “6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu’nda Kiracının ve Kiraya Verenin Yükümlülükleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19, 2017, 1597-1622.
- Süreyya, Mehmet, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye*, Yay. Haz. Mustafa Keskin, Ayhan Öztürk, Hamdi Savaş, Havva Kurt, C.4/2, 251;
- Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası, (Geographika: XII-XIII-XIV)*, (Çev. Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1993, 9.
- Şahin, Esra, *1754 Numaralı Çorum Şer’iyye Siciline Göre Çorum’da Sosyal ve Ekonomik Hayat (1826-1838)*, (Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2017.
- Şahin, Burhan, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kastamonu Nüfusu”, *Akademik Bakış Dergisi*, 17, 2009, 1-10.
- Şahin, Fatih, “Ticaret Yapılarında Tarihsel Gelişim ve Tipolojiler: Trabzon Üzerine Yansıyış Şekilleri”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu*, 2008, 2879-2894.
- Şahin, Harun, “XVI-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Mukataa Sisteminde Yönetim ve Örgütlenme”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(6), 2013, 1019-1037.

- Şahin, İlhan, “Kastamonu”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 2001, XXIV, 585-588.
- _____, “Sancak”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, XXXVI, 98.
- _____, “Şehir-Osmanlılar’da”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXVIII, 446.
- _____, “Nahiye”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 2006, XXXII, 306-307.
- _____, Göçebeler, *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay. Ankara 1999, IV, 139; Serdar Genç, “III. Ahmed Dönemi İran Seferlerinde Nakliyenin Sağlanması ve Nakliye Vasıtaları (1722-1725)”, *International Journal of History*, 4(1), 2012, 236-237.
- Şahin, Kâmil, “Konya Kadı İzzeddin Mâristân-ı Atik (Hastahanesi) ve Sultan Alâddin Keykubat Dârüşşifâsı”, *Vakıflar Dergisi*, XXX, 2007, 101-116.
- Şahin, Musa ve Ebrar Kaya, “Valide Sultanların Kurduğu Vakıfların Kadına Yönelik Sosyal Hizmetleri”, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 2014, 36-65.
- Şafak, Ali, “Ehl-i Vukuf”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, X, 531-533.
- Şekerci, Osman, *İslâm Şirketler Hukuku*, Marifet Yayınları, İstanbul 1981.
- Şemseddin, Sami, *Kamûsü’l A’lâm*, İstanbul 1994.
- Şen, Murat, “Cumhuriyet Öncesi Türk Hukukunda Hizmet Akdine Genel Bakış”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, IV(1-2), 2000.
- Şener, Abdulkadir, *İslâm Hukukunda Hibe*, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1984, 22-26.
- Şener, Fahri Yasin, *18. Yy’da İstanbul’da Ticaret (İstanbul Ahkâm Defterlerine Göre)*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.
- Şener, Mehmet, “İslâm Hukukunda Karz-ı Hasen”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Fakülte Dergisi*, 6, 1989.
- Şengül, Ramazan, *Yerel Yönetimler*, Umuttepe Yayınları, Kocaeli 2011.
- Şentop, Mustafa, “Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5), 2005, 647-672.

- _____, “Tanzimat’tan Önceki Dönemde Osmanlı Mahkemelerinin Görev ve Yetkisi”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 1, 2006, 87-105.
- Şimşek, Fatma, Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl), Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2010, 32
- Şişman, Ayşin, “Osmanlı Devleti’nde Batılı Anlamda Mesleki ve Teknik Eğitimin Doğuşu”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 2008, 27-43.
- Tabakoğlu, Ahmet, “Osmanlı İçtimaî Yapısının Ana Hatları”, *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, IV, 17-31.
- _____, Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985, 120.
- _____, XVII ve XVIII Yüzyıl Osmanlı Bütçeleri, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41 (1-4), 1985, 409.
- _____, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 43, 1987, 111-150.
- _____, Türk İktisat Tarihi, Dergah Yayınları, İstanbul 1994, 177.
- _____, Klâsik Dönemde Osmanlı Ekonomisi. *Türkler*, Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2002, X, 1243-1244.
- _____, “Tekâlif”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, XL, 336-337.
- Taner, Tahir, *Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku Kanunları*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940.
- Tak, Ekrem, *Diplomatik Bilimi Bakımından XVI. -XVII. Yüzyıl Kadı Sicilleri ve Bu Sicillerin İhtiva Ettiği Belge Türlerinin Form Özellikleri ve Tanımlanması*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009.
- Tanıdı, Duygu, “1657 ve 1698 Yılları Arasında Kadı Sicilleri’ne Göre Rusçuk’ta Köleler ve Cariyeler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 34, 2013, 219-235.
- Taş, Hülya, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.

- _____, “Osmanlı Kadı Mahkemesindeki “Şühûdü’l-Hâl” Nasıl Değerlendirilebilir?”, *Bilig*, 44, 2008, 25-44.
- Taş, Mehmet, “Osmanlı Döneminde İçi Sancağı’nda Yaşnaan Eşkîyalık Olaylarına Bakış”, *International Social Sciences Studies Journal*, 5(30), 2019, 1018-1036.
- Taşçioğlu, Tülay, *Türk Hamamı*, Duran Yayınları, İstanbul 1998.
- Taşdemirci, Ersoy, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Medreseler”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 1989, 519-532.
- Taşkesen, Mustafa Özcan, “Osmanlı Döneminde Sosyal Refah Sistemi Olarak Vakıflar”, *İş ve Hayat Dergisi*, 5, 2017, 57-66.
- Taşkın, Ünal, “Klâsik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(3), 2008, 343-366.
- Tekeli, İlhan, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- Tekelioğlu, Numan, “Mecelle’de ve Türk Borçlar Kanunu’nda Satış Sözleşmesinin Kurulması ve Unsurları”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 25(2), 2017, 485-521.
- Tırpanoğlu, Alaettin, *1177 H. / 1763-1764 M. Tarihli Kastamonu Şer’iyye Sicili*, (Yüksek Lisans Tezi), Tekirdağ Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2002.
- Tok, Özlem, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehirlerindeki Mahallede İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 2005, 155-173.
- Topal, Zehra, *1840 Tarihli Akçaabat Nüfus Kayıtları*, Akçaabat Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon 2010.
- Topaloğlu Bekir, “Beyyine”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, VI, 96.
- Topbaş, Osman Nuri, *Medeniyetimizin Fazilet Zirvelerinden Vakıf İnfak Hizmet*, Erkam Yayınları, İstanbul 2011.

- Torun, Sadık Fatih, *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Türkiye'de Kaza Yönetimi (1842-1876)*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005.
- Tosunoğlu, Ayşe, *Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1993.
- Tuğlacı, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985, 202.
- Tunç Şahin, Canan, Ömer Say, “H. 1288 (M. 1871) Tarihli Kastamonu Vilayet Salnamesine Göre Kastamonu Vilayeti”, *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 2010, 267-276.
- Turan, Ali, “1815 Numaralı Trabzon Şer’iyye Siciline Göre Hukukî Hayatta Kadın (1554-1558)”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Fakülte Dergisi*, 1, 2015.
- Turan, M. Fatih, “Bey’ Bi’l-Vefâ ve Bey’u’l-İne ile Mukayeseli Olarak Günümüz Repo İşlemlerinin Fıkıhî Boyutu”, *Hitit Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 14(27), 2015, 177-146.
- _____, *İslâm Hukukunda Karine*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011, 10.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, Ankara 1993, 213.
- _____, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi II*, Turan Neşriyat, İstanbul 1994, 143.
- Turan, Refik, “Kastamonu’nun Türkler Tarafından Fethi ve İskânı”, *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri 21-23 Mayıs 2000*, Bizim Büro Basımevi, Kastamonu 2001, 1-2.
- _____, *Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Çocuk*, *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, 483.
- _____, “Selçuklular Döneminde Kastamonu”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu*, Tebliğler, Kastamonu 1988, 1-7.

- Turgut, Vedat, “Vakıf Belgeleri Işığında Umur Bey ve Lala Şahin Paşa’nın Menşei ve Osmanlılar İle İttifakı’na Dair”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, XLVII, 2016, 1-38.
- Uçar, Meltem, “Gaziantep Tarihi Su Sisteminin Osmanlı Dönemindeki Yönetimi”, *MEGARON*, 12(1), 2017, 157-169.
- Ubicini, M.A., *Osmanlı’da Modernleşme Sancısı*, Timaş Yayınları, İstanbul 1998.
- Uğur, Yunus, “Mahkeme Kayıtları (Şer’iyye Sicilleri): Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1(1), 2003, 305-344.
- _____, “Şer’iyye Sicilleri”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, XXXIX, 9.
- Usta, Sebahittin, “Trabzon’da Para Vakıfları (1550-1650)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 20, 2016, 55-76.
- Uzun, Celalettin, Enver Çakar, “17. Yüzyılda Harput Kalesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 2016, 337-350.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nde İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- _____, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- _____, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.
- _____, “Osmanlılarda Nakîbü’l-Eşraflık”, *Marife*, 3, 2004, 451-458.
- _____, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1937, 23-26.
- _____, “Kastamonu’da Tahmiscioğlu Vakası”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Dergisi*, I, İstanbul 1937, 139-152.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, I, Ankara 1997, 49-50.
- _____, *Meşhur Rumeli Âyanlarından Tirsinikli İsmail, Yılıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemдар Mustafa Paşa*, İstanbul 1942, 2-5

- _____, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972, 9-12.
- Üçok, Coşkun, Ahmet Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş Yayınları, Ankara 2017.
- Üdeyçaman, Ayla, *Türk Hamamı*, Yem Yayınları, İstanbul 1997.
- Ünal, Mehmet Ali, “XVII. Yüzyılın Başlarında Harput Mukata’asına Ait Bir İcmal Muhasebe Defteri”, *OMÜEFD*, 3, 1988.
- _____, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- _____, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.
- _____, “Harput Şehir Kethüdalığı”, *Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi*, Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu, 23-25 Mayıs, 2013, 735-741.
- Ünal Özkorkut, Nevin, “Savcılık, Avukatlık ve Noterlik Kurumlarının Osmanlı Devleti’ne Girişi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(4), 2003, 147-154.
- _____, “Yargı Bağımsızlığı Açısından Osmanlı’da ve Günümüz Türkiye’sinde Yargıya Genel Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2008, 225-242.
- Ünlü, Ertan, “18. Yüzyılda Osmanlı Eliti Bir Darphane Sarrafının Muhallefatı: Bedros Nam-ı Diğer Petraki”, *Osmanlı Tarih Araştırma Merkezi Dergisi*, 43, 2018, 281-317.
- Ünlü, Nuri, *70 Numaralı Konya Şer’iyye Sicili (1814-1816 M./1230-1232 H.)*, (Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2005.
- Ünlüyol, Aynur, *Şer’iyye Sicillerine Göre XVIII. Asrın İlk Yarısında Balıkesir (1700-1730)*, (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1995, 6.
- Ünver, Mustafa, “Osmanlı’da Eşkıyalık Meselesi ve Sözlü Tarih Işığında Bir Âlim Ailesinin İkamet Macerası”, *Journal of Islamic Research*, 29(1), 2018, 108-116.

- Ürekli, Fatma, “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’dan Sonra Parlamento Denemeleri”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 2006, 340-352.
- Ürük, Zerrin Funda, “Medeniyetler İçinde Hamamın Gelişimi ve Kültürel Olarak Mekân Analizleri”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 28, 2016, 185-209.
- Üstündağ, Nagehan, “Osmanlı’da “Şehir” ve Şehri Geliştiren Unsurlardan Biri Olarak Âyanlar: Vidin ve Rusçuk Örneği (18. Yüzyıl)”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, 2, 2005, 149-167.
- _____, “Âyanlık Kurumunun Gelişimi ve Anadolu İle Balkan Coğrafyasındaki Farklılıkları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Curr Res Soc Sci*, 4(1), 2018, 29-38.
- Yağcı, Zübeyde Güneş, “16. Yüzyılda Kırım’da Köle Ticareti”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 8, 2011, 12-30.
- Yakupoğlu, Cevdet, *Candaroğulları Döneminde Kastamonu’da İctimai ve İktisadi Hayat*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2001.
- _____, “Germiyanogulları Muhitinde Ahiler ve Zaviyeleri”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(3), 2009, 2264-2285.
- _____, “Kuzeybatı Anadolu’ya Türk Muhacereti ve Bölgede Bazı Türk Boyları”, *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, IX, (2), Kastamonu 2002, 449.
- _____, *Kuzeybatı Anadolu’nun Sosyo-Ekonomik Tarihi, Katamonu-Sinop-Çankırı-Bolu*, (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.
- _____, “II. Bayezid’in Oğlu Şehzade Mahmud’un Hayatı ve Faaliyetleri”, *Zonguldak Bülent Ecevit Dergisi*, 6(12), 2010, 319-339.
- Yakut, Esra, “Tanzimat Dönemi’ne Kadar Osmanlı Hukuku’nda Taziri Gerektiren Suçlar ve Cezaları”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 2, 2006, 25-40.
- Yaman, Ahmet, *İslâm Hukukunun Oluşum Süreci ve Sonrasında Siyaset Hukuk İlişkisi*, Konya 1999, 26.

Yaman, Talat Mümtaz, “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilâtında Mütesellimlik Müessesesine Dair”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, I, 1944, 75-105.

_____, *Kastamonu Tarihi (XV’inci Asrın Sonlarına Kadar)*, Ahmed İhsan Matbaası, Kastamonu 1935.

Yanardağ, Özgür, “19. Yüzyıl Osmanlı Devleti Para Düzeni: Kâğıt Para Kullanımına Geçiş Aşamalarının İktisadi Analizi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(36), 2015, 918-933.

Yaşaroğlu, M. Kâmil. “Livâta”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVII, 198-200.

Yavuz, Yusuf Şevki, “Hüccet”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, XVIII, 445-446.

Yaylalı, Davut, “Karîne”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, 24, 492-493

_____, “İslâm Hukukunda Zamanaşımı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(4), 1992, 159.

Yediyıldız, Bahaeddin, “Müessese ve Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi”, *Vakıflar Dergisi*, XV, 1982.

_____, Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları ya da Türk Hayrât Sistemi, *Osmanlı*, ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, 11

_____, “Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bir Bakış”, *Türkler*, ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, X, 183-215.

_____, *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi, (Bir Sosyal Tarih İncelemesi)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003, 377.

Yel, Ali Murat, Mustafa Sabri Küçükkaşçı, “Mahalle”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, XXVII, 323-326.

Yerdelen, Erdal, *Ceza Muhakemesinde Hükümün Gerekçesi*, Adalet Yayınevi, Ankara 2015.

- Yereli, Ahmet Burçin, Altuğ Murat Köktaş ve Işıl Şirin Selçuk, “Sorgun Kazası XIX. Yüzyıl Temettüat Defterleri Üzerinden Gelir Dağılımı ve Görelî Yolsulluk Üzerine Bir İnceleme”, *Sosyoekonomi*, 1, 2015, 113-138.
- Yetkin, Aydın, “Osmanlı Devleti’nde Hukuk Devletinin Gelişim Süreci”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(24), 2013, 380-413.
- Yıldırım, Kadir, “Osmanlı’da Milli İktisat Düşüncesi; Gelişimi ve Sonuçları”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Uluslararası Davraz Kongresi*, Isparta, 24-27 Eylül, 2009, 1-18.
- Yıldırım, Onur, “Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm: 1650-1826”, *Toplum ve Bilim*, 83, 1999.
- Yıldız, Ferruh, “Yabancı Uyruklu Gerçek ve Tüzel Kişilere Taşınmaz Mal Satışı”, *21. Yüzyıl*, 2007, 123-136.
- Yıldız, Turgay, *Kastamonu Merkez İlçe Analizi*, Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı 2013.
- Yılmaz, Cevdet, “Sinop-Kastamonu Yöresinde Geçici Bir Mesken Tipi: “Gelik””, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 1998, 89-99.
- Yılmaz, Mehmet Serhat, “II. Meşrutiyet Öncesi Kastamonu’da Bir Ayaklanma Girişimi (1906)”, *Karadeniz Araştırmaları*, 30, 2011, 123-142.
- _____, “Atatürk’ün Kastamonu Gezisi ve Şapka İnkılabı”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13, (1), Kastamonu 2005, 223-232.
- Yılmaz, Muammer, *Cem Sultan*, Ötüken Neşriyat Yayınevi, Ankara 2001, 11.
- Yılmaz, Yasin, “Osmanlı Örgün Eğitiminde ve Süleymaniye Medreselerinde Müderrisler”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 2005, 93-108.
- Yılmazçelik, İbrahim, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Taşra Teşkilatının Önemli Merkezlerinden Biri Olan Diyarbakır’da Bazı Görevlilerle İlgili Tespitler”, *Osmanlı Tarih Araştırma Merkezi Dergisi*, 31, 2012, 225-241.
- Yiğit, İlker, “XVI. Yüzyıl Türkiye’sinde Ahi Adlı Zaviyelerin Dağılışı”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(5), 2013, 959-973.

- Yördem, Yılmaz, “Osmanlı Hukukunda Kefalet Sözleşmesi”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(34), 2016, 25-38.
- Yörük, Saim, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011.
- Yurtseven, Yılmaz, “Osmanlı Klasik Döneminde İdeoloji, Din ve Siyasi Meşruiyet Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XI(1-2), 2007, 1255-1283.
- Yurtseven, Yılmaz, Gamze Nur Şahin, “Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Padişahın Yargı Yetkisi”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 1, 2016, 159-206.
- Yurtseven, Yılmaz, Gürcan Kayar, Osmanlı Muhakeme Hukuku’nda Şuhûdü’l Hâl, *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8,(1), 2018, 57-77.
- Yurt Ansiklopedisi, Türkiye: il il, Dünyü, Bugünü, Yarını*, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982-83, VI-VII 4569-4668.
- Yücel, Caner, *Temetuat Defterleri’ne Göre Kastamonu Şehri*, (Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2011, 31.
- Yücel, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- _____, “Candaroğulları”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, VII, 146-149.
- _____, “Çobanoğulları”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara 1993, VIII, 354-355.
- Yücesoy, Ayşe Aslı, “Şûrây-ı Devlet (1868-1876)”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(2), 2017, 187-216.
- Yüksel, Ahmet, “Osmanlı Devlet Dairelerinde Mesai Kavramı ve Uygulaması (18.-20. Yüzyıllar)”, *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, XVI(1), 2014, 19-49.
- Yüksel, Hasan, “Anadolu Beyliklerinde Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, XXX, 2007, 35-50.
- Yürüt, Berna, “Tanzimat Sonrası Osmanlı Kadın Hareketi ve Hukuki Talepleri”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Özel Sayı, 2017, 365-396.
- Zıroevîç, Olga, “Palanga”, *Tarih ve Toplum*, 4, 1987.

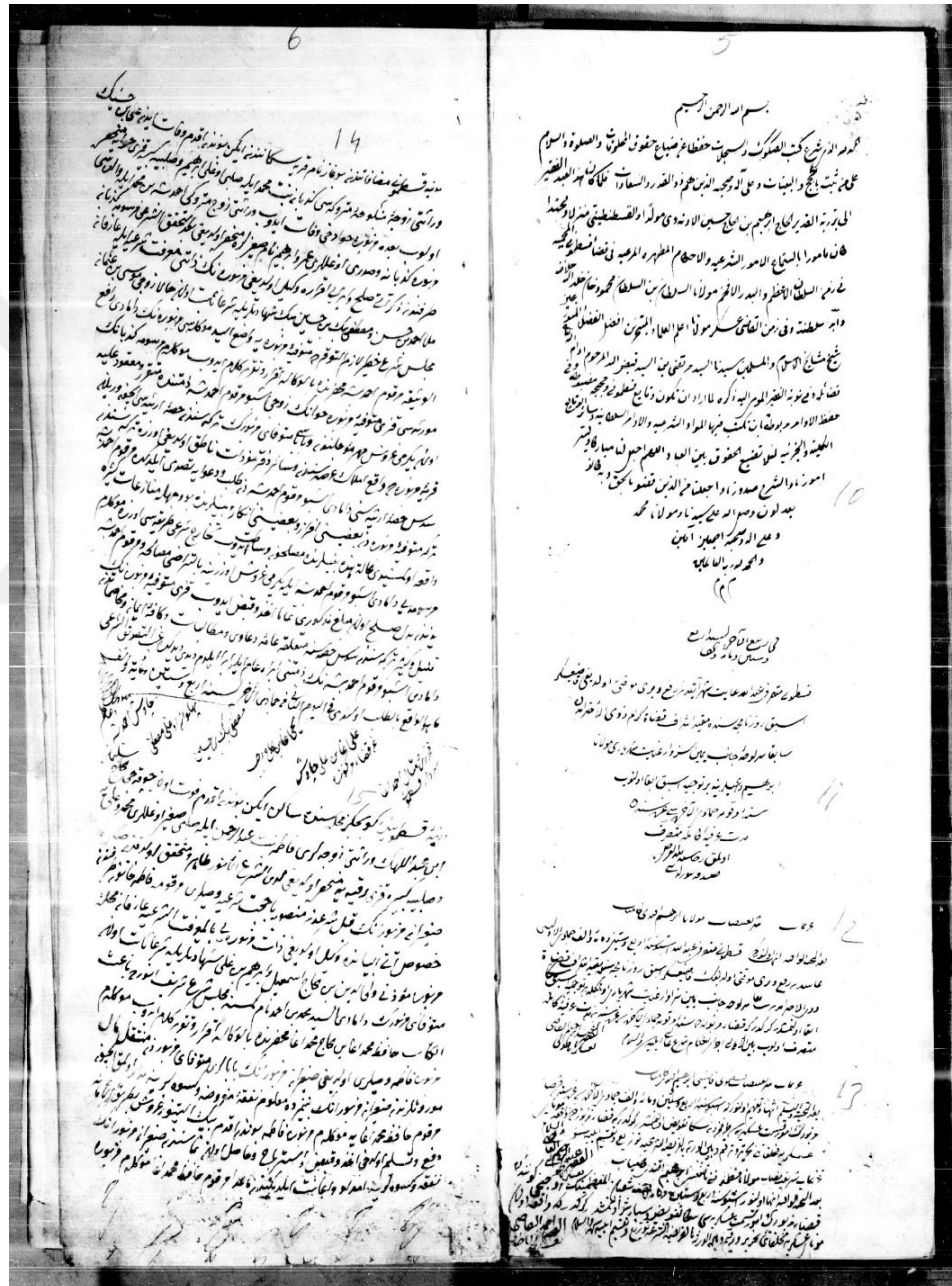
Zilfi, Madeline, “Osmanlı’da Kölelik ve Erken Modern Zamanda Kadın Köleler”,
Osmanlı, Ed. Güler Eren, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, V, 474-479.

EKLER

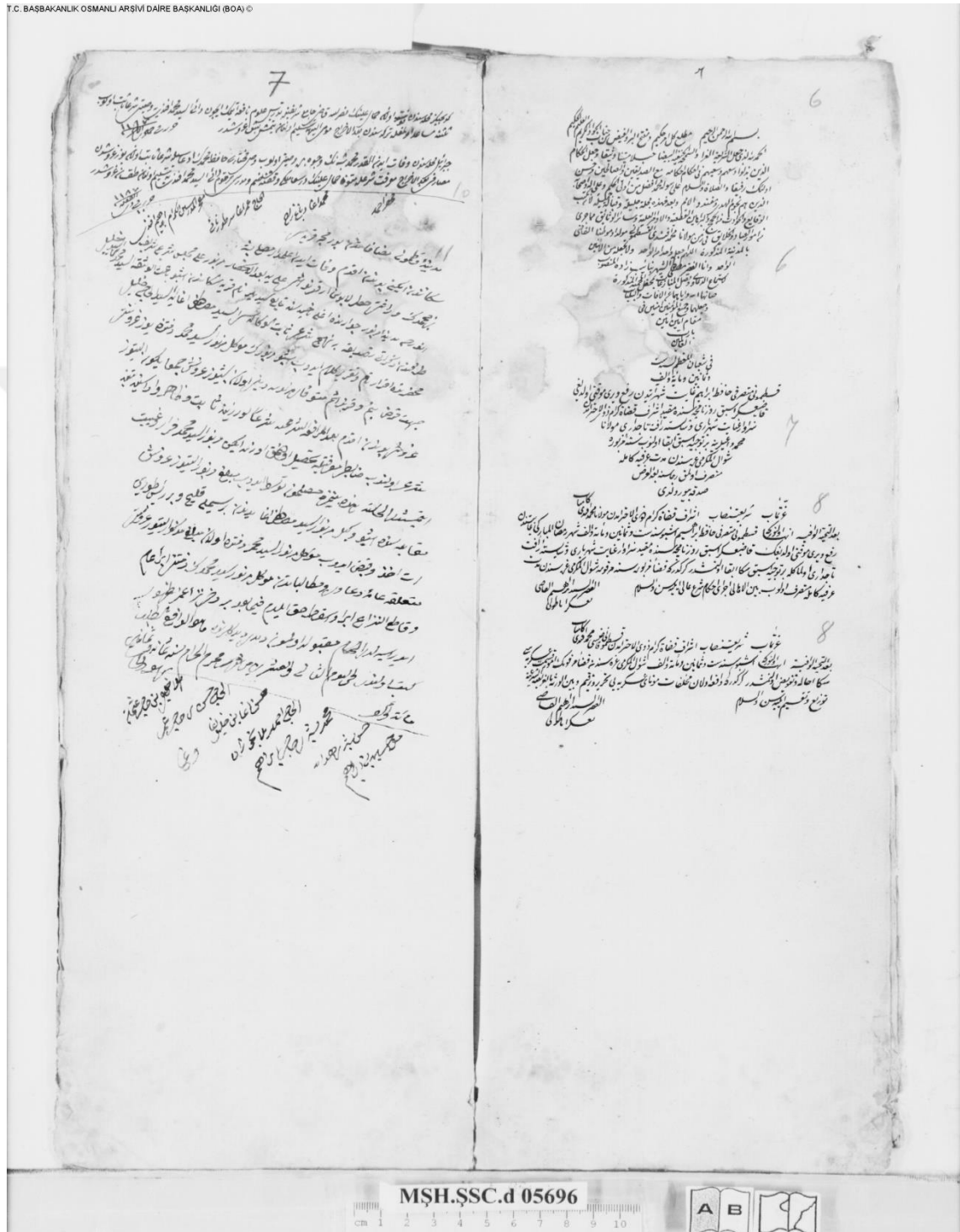
EK 1. Belgeler

Belge 1. Mevlânâ El-hac İbrâhim Efendi'nin Kadılık Makamına Tevcih Olduğuna Dair
KŞS-44 -s.5/12. Hüküm Numaralı Belge

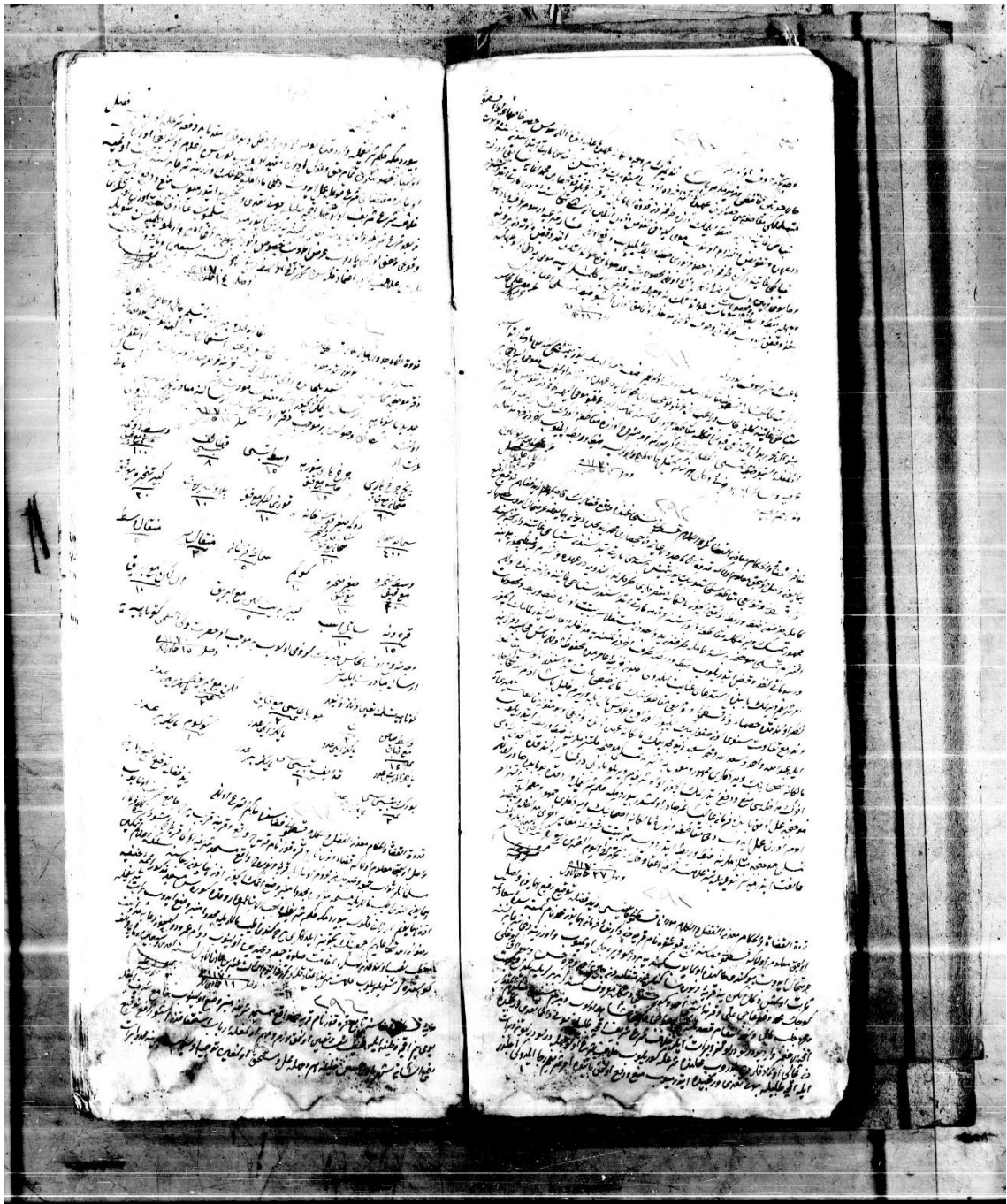

Belge 3. Mevlânâ Mehmed Efendi'nin Kadılık Makamına Tevcih Olduğuna Dair KŞS-59 -s.6/6-7-8-9. Hüküm Numaralı Belge

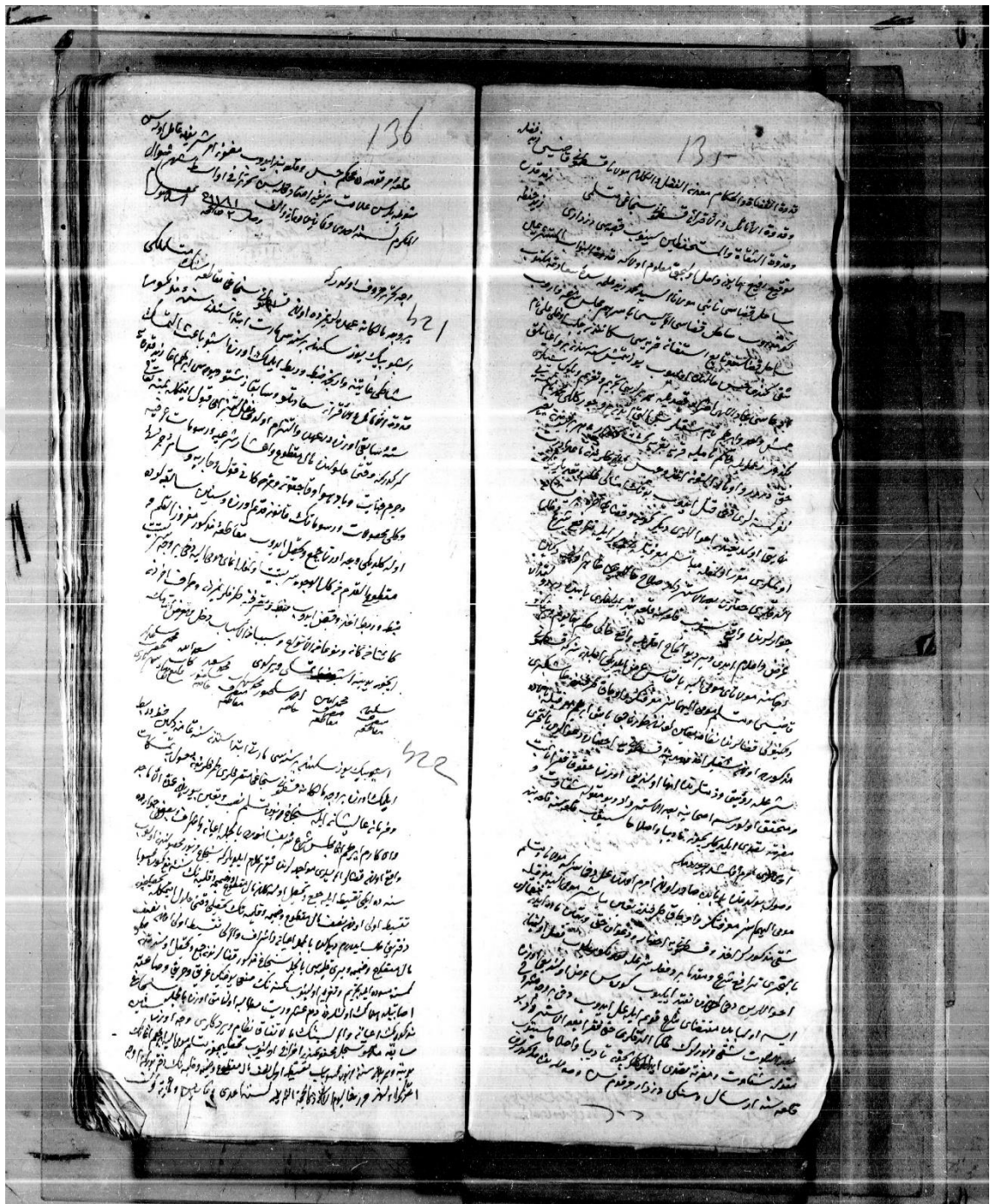
T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

Belge 4. Kocahisari Mehmed Ağa'nın Mütesellim Görevine Tayin Olduğuna Dair KŞS-48 -s.145/290-291. Hüküm Numaralı Belge

Belge 5. İbrahim Ağa'nın Mütesellim Görevine Tayin Olduğuna Dair KŞS-56 - s.136/421. Hüküm Numaralı Belge

Belge 6. Sultan I. Abdulhamit'in Tahta Çıkışını Gösteren Ferman KŞS-59 -s.297-296-295/530. Hüküm Numaralı Belge

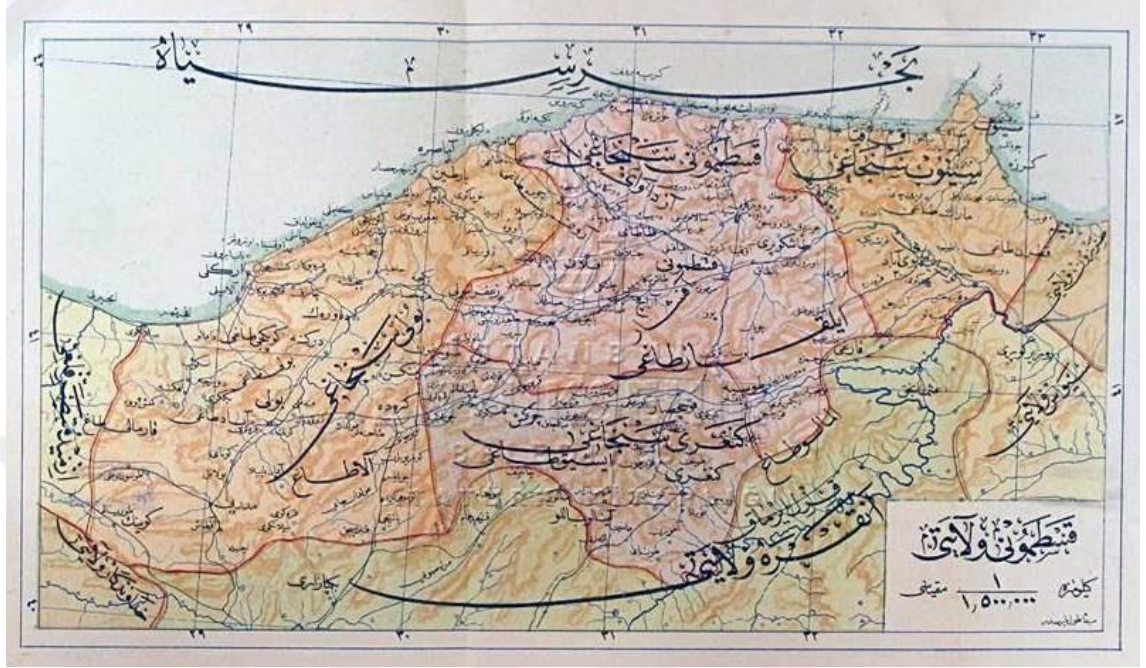

295

[illegible]

Ek 2. Haritalar

Harita 1. Kastamonu Vilâyet Haritası

EK 3. Fotoğraflar**Fotoğraf 1. Kastamonu Kalesi****Fotoğraf 2. Nasrullah Kadı Camii**

Fotoğraf 3. Mahmut Bey Camii

Fotoğraf 4. İsmail Bey Külliyesi

Fotoğraf 5. Yakup Ağa Külliyesi

Fotoğraf 6. Kurşunlu Han

Fotoğraf 7. Penbe Hanı

Fotoğraf 8. Balkapanı Penbe Hanı

Fotoğraf 9. Çifte Hamam

Fotoğraf 10. Dede Sultan Hamamı

Fotoğraf 11. Şeyh Şaban-ı Veli Türbesi

İNDEKS

Abdulkaki Mektebi.....	164	Damgay-ı Kirpas Mukâtaası.....	385
Abdülcebbbar Camii	114	DAVA	294
Acem Hanı	116, 138, 198	Daye Sultan Tekkesi/Zaviyesi.....	170
Âdet-i Âğnâm Mukâtaası	383, 384	Debbaglar Camii.....	119
Adil Bey Camii	111	Dede Sultan Tekkesi/Mevlevihane...	171
Ağca Mescidi	137	Demirciler Mescidi.....	142
Ağnam Bedeli.....	427	Demografik.....	22, 89, 247, 483
Ahi Bayezid Tekkesi	169	Deve Hanı.....	196
Ahi Şorba Zaviyesi.....	170	Deveciler Camii.....	133, 134, 177
Ahmet Dede Camii.....	119	Deyn	347
Akmescit (Türmenoğlu) Mescidi	138	Dizdar	77, 221, 222, 493, 512
Alacamescit (Mahkeme) Camii.....	117	Dükkân	XVIII, 201, 444, 445, 447
Alaybeyi	39, 40	Efendi / Meterni Efendi / Koyunlu	
Alparslan Mescidi	137	Medresesi.....	156
Arız Camii.....	115	El-hac Musa Muallimhanesi.....	165
Aşir Efendi/Reisülküttap Mustafa		Esnaf.....	XVIII, 79, 205, 343, 344, 363,
Efendi/Urgan Hanı	199	365, 372, 373, 374, 377, 378, 444,	
Atabey Camii ...	103, 104, 155, 176, 190	445, 500, 509, 510, 511, 515	
Atabey Gazi Medresesi	155	EŞKIYA	353
Atabey Hanı	195, 196	Evlenme.....	225, 279, 491
Atabey Medresesi Mescidi.....	138	Ferhat Paşa Camii.....	120
Avarız XVIII, 21, 48, 55, 211, 249, 252,		Frenkşah (Küçük Atabey) Mescidi...	142
254, 269, 401, 406, 407, 408, 410,		Gayr-i Müslim	245, 258
413, 414, 415, 416, 419, 420, 421,		Hacı Dede Camii	131, 132, 178
423, 485, 492, 510		Hacı Dursun Mescidi.....	143
Âyan-ı Vilâyet ve Eşraf.....	81	Hacı Hamza Mescidi	144
Bakkaliye.....	458	Hacı Osman Mektebi.....	164
Balkapanı Hanı/Kapan Hanı/Penbe		Halife (Halife Sultan) Camii	132
Hanı	197	Halife Sultan Zaviyesi	172
Bedesten ...	150, 193, 194, 374, 496, 497	Hamam	179, 181, 183, 488, 497
Bedir Gazi Mescidi	139	Hamza Ağa Camii	110, 139
Bey Çelebi Mescidi	139, 273	Hasan Efendi (Karanlık) Camii.....	121
Beytü'l-Mâl	243	Hatip	63, 74
Bilirkişi.....	295, 306	Hebkebirler (Kebkebirler) Camii	122
Boşanma	225, 229, 491, 511	Hibe	334, 436, 442, 445, 510
Cariyelik.....	263, 450, 498	Honsalar Camii.....	112, 170, 173
Cebrail Mahallesi Mescidi	140	Honsalar Mektebi	164
Cemal Ağa (Sofcular) Mescidi.....	136	HUKUK.....	275
Cizye	401, 430, 431, 493	İbn-i Neccar Camii	105
Çarşı	193, 204, 209, 488, 496	İbrahim Bey (Aktekke) Camii.....	108
Çarşı ve Pazarlar	204	İbrahim Bey/Aktekke Zaviyesi	172
Çay (İbn-i Feth) Medresesi	156	İdari	24, 27, 31, 36, 57, 91, 194, 210,
Çay Mahallesi Mescidi.....	141	223, 235, 271, 282, 297, 482, 483,	
Çeşme-Şadırvan	185	486, 487, 491, 506, 509	
Çevkani Mescidi.....	141	İhtisap Mukâtaası	383, 386
Çocuk	237, 238, 240	İkrar	295, 297

- İmam ... 62, 63, 69, 70, 71, 75, 163, 204, 221, 480, 514
İmdâd-ı Hazariyye.... 402, 403, 404, 491
İmdâd-ı Seferiyye..... 402, 405
İsfendiyar Bey Camii 106, 107, 172, 188, 270
İsfendiyar Bey Zaviyesi 172
İsmail Bey Camii 109, 177
İsmail Bey Hanı (Kurşunlu Han) 196
İsmail Bey Medresesi 157
Kadı**1, 24, 35, 36, 37, 53, 58, 67, 69, 71, 92, 94, 120, 128, 130, 159, 160, 183, 190, 191, 204, 241, 242, 265, 272, 275, 276, 277, 278, 279, 283, 287, 292, 296, 307, 308, 340, 342, 347, 351, 436, 442, 450, 451, 458, 490, 494, 499, 500, 501, 505, 509, 511, 512, 513, 521, 522, 523, 527, 528, 538**
Kale Görevlileri..... 76
Kale Kethüdası 78, 293
Kale Mektebi..... 165
Kaledeki Diğer Görevliler..... 79
Kalenderhane..... 173
Kanare Mescidi 145, 146, 187
Kapan Hanı Mescidi..... 146
Kara Mustafa Paşa Medresesi 158
Karanlık (Cem Sultan) Bedesteni 194
Karîne..... 295, 304, 305
Karz. 342, 345, 346, 347, 349, 352, 490, 498, 507, 521
Kasâme..... 309, 310, 518
Kastamonu Kalesi 10, 95
Kâtip 10, 20, 96, 276, 287, 510
Kaza Halkının Temsilcileri 80
Kazancılar Mescidi..... 146
Kefil..... 295, 313, 314
Keşif..... 295, 307, 308, 523
Kethüdayeri 39, 49, 50, 293
Kırkçeşme (Şeyh Mustafa) Camii.... 123
Kira..... 342
Konar..... 262, 484, 488, 519
Konar-Göçerler 262
Konut..... 193, 221, 520
Kölelik..... 263, 264, 450, 493, 498, 500, 522, 529
Köy 11, 16, 17, 215, 216, 219, 252, 254, 478
Kubbeli Mescidi 146
Küpçügez (Ahi Ali) Camii 124
Kürkçüler Mescidi 147
Levendat 355, 356, 361
Mahalle 71, 90, 113, 115, 119, 122, 149, 189, 210, 212, 214, 229, 249, 293, 486, 494, 502, 523, 527
Mahkeme. 37, 62, 98, 99, 117, 118, 226, 227, 276, 277, 281, 282, 290, 495, 504, 507, 508, 513, 525
Mahmudiye (Şadırvan Altı) Medresesi 159
Malikâne Sistemi 392
Mehir 226, 227
Menzil..... 401, 423, 424, 425, 437, 490, 501
Menzil Vergisi 423
MİRAS 240
Muâmele-i Şer'iyye 349
Mudârebe 351
Muhtesib 58
Muhzır 84, 289, 290, 293, 478
Muhzırbaşı..... 276, 289, 290
Musa Fakih (Zihnizâde) Camii..... 113
Muzafferredin Camii 113
Mübaşir..... 39, 61, 420
Müderris 38, 63, 66, 67, 83, 130, 159, 281, 284
Müezzin 63, 72, 112, 293
Müftü 63, 64, 293
Müslim..... 214, 228, 240, 244, 245, 256, 257, 258, 259, 260, 280, 294, 492
Mütesellim...**28, 29, 31, 32, 33, 97, 189, 293, 516, 533, 534**
Nafaka 232
Nahiye 210, 215, 281, 499
Nâib 283, 285, 504
Nakîbü'l-Eşrâf Kaymakamı 85
Namazgâh Camii 123
Narh Uygulaması..... 459
Nasrullah Kadı Camii 94, 128, 129, 130, 159, 160, 183, 204, 272, 538
Nasrullah Kadı Medresesi 161
Nikâh 225, 519
Numaniye Medresesi 160, 161
Nüfus .22, 224, 229, 248, 257, 480, 481, 484, 492, 506, 512, 518, 523

Nüzul... XVIII, 406, 407, 420, 421, 426, 428, 519	Tereke.....240
Paşa Hanı.....201	Terziler (Dikiciler) Mescidi.....150
Pazar.....89, 214	Topçuzâde (Topçuoğlu) Camii.....130
Püre (Tarakçı) Mescidi.....147	Toygar Murat Medresesi 161
Rehin 332	Turşucuoğlu Hanı 200
Reisülküttap Mustafa Efendi / Münire / Bayraklı Medresesi.....160	Türbe 176, 178, 216, 252, 253, 508, 513
Rufai Tekkesi 173	Vakıflar. XVII, 101, 106, 154, 168, 169, 180, 182, 184, 204, 264, 265, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 478, 479, 480, 486, 489, 490, 491, 492, 512, 514, 515, 519, 521, 523, 527, 529
Salyane 392	Vâris 242
Saray 58, 92, 93, 94, 126, 167, 176, 185, 187, 217, 253, 317, 416, 525	Vasi.....233, 234, 279, 297, 350, 518
Sarının Hanı 201	Vekâlet.....295, 312, 337, 352, 522
Semerciler Mescidi.....148	Voyvoda 39, 54, 55, 56, 58
Seydiler Mescidi.....149	Yakup Ağa Camii.....127, 128, 167, 191
Sinan Bey (Taş Mekteb) Mektebi 166	Yakup Ağa külliyesi.....191
Sinan Bey Camii 116, 117, 139, 166	Yakup Ağa Medresesi 162
Sofular Mescidi 149	Yanık Han.....187, 202
Soruşturma 318	Yazılı Belge.....300
Subaşı 39, 56, 57, 58, 161	Yemin 295, 296, 303, 519
Sûrahizade Hanı 201	Yemiş Pazarı Mescidi.....151
Sûrsat Vergisi.....425	Yeni (Cedid) Han 203
Şadi (Şâzi) Bey Mahallesi Mescidi..148	Yeniçeri Serdarı.....42
Şahitlik 295, 299	Yılanlı Camii 105
Şehir Kethüdası 51, 52, 293, 490	Yılanlı Darüşşifası / Medresesi 163
Şekavet.....324	Yönetim Birimleri 90
Şeyh Mustafa Efendi Zaviyesi 174	Zahire Baha Vergisi.....428
Şeyh Şaban Zaviyesi 174	Zamaaşımı 315
Şeyh Şücaeddin (Şeyh Şaban Efendi) Camii 125	Zanaatkârlar. XVIII, 205, 363, 365, 372, 373, 374, 377, 378, 511
Şuhûdü'l-hâl.....292, 293, 299	
Tahir Fakih Mescidi 150	

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Fatime YAZICI
Doğum Yeri	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Yüksek Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	